

अनुक्रमणिका

अन्थांक	ग्रन्थ	पृष्ठ
१	मार्गस्वरूपनिर्णयः	१
२	स्वमार्गीयकर्तव्यनिरूपणम्	०८
३	स्वमार्गीयसाधनरहस्यम्	१५
४	भक्तिमार्गे पुष्टिमार्गत्वनिश्चयः	१७
५	भक्तिद्वैविध्यनिरूपणम्	१९
६	स्वमार्गीयभक्तिद्वैविध्यविवेकः	२१
७	स्वमार्गीयमुक्तिद्वैविध्यनिरूपणम्	२६
८	स्वमार्गीयसेवाफलरूपनिरूपणम्	२८
९	पुष्टिमार्गीयस्वरूपनिरूपणम्	३७
१०	स्वमार्गीयस्वरूपस्थापनप्रकारः	३९
११	श्रीमत्प्रभोश्चिन्तनप्रकारः	४३
१२	स्वमार्गीयशरणसमर्पणसेवादिनिरूपणम्	४६
१३	पुष्टिपथमर्मनिरूपणम्	११३
१४	श्रीपुष्टिमार्गलक्षणानि	१२९
१५	ब्रह्मसंबन्धवाक्यकठिनांशविवेचनम्	१५३
१६	सर्वात्मभावनिरूपणम्	१५८
१७	निवेदनतात्पर्यार्थः	१६३
१८	गद्यार्थः	१६८
१९	अष्टाक्षरमन्त्रार्थः	१६९

२०	अष्टाक्षरशरणमन्त्रपूर्वपक्षनिरासः	१७१
२१	स्वमार्गमर्यादानिरूपणम्	१७४
२२	स्वमार्गरहस्यनिरूपणम्	१८०
२३	मधुराष्टकतात्पर्यम्	१८३
२४	स्वमार्गमूलनिरूपणम्	१८५
२५	मूलरूपसंशयनिराकरणम्	१९६
२६	श्रीमत्प्रभुप्राकट्यहेतुनिर्णयः	१९९
२७	श्रीपुरुषोत्तमस्वरूपाविर्भावनिर्णयः	२०३
२८	भगवत्प्रादुर्भावसिद्धान्तः	२१२
२९	प्रभुप्रादुर्भावविचारः	२१८
३०	प्रभुप्राकट्यसमयविचारः	२४३
३१	चतुर्भुजस्वरूपविचारः	२५५
३२	स्वमार्गीयभावनास्वरूपनिरूपणम्	२५८
३३	स्वरूपतारतम्यनिर्णयः	२७१
३४	अन्तरङ्गबहिरङ्गप्रपञ्चविवेकः	२८०
३५	भावसाधकबाधकनिरूपणम्	२८५
३६	श्रीकृष्णशब्दार्थनिरूपणम्	२९७
३७	श्रीभत्प्रभोः सर्वान्तरत्वनिरूपणम्	३०४
३८	श्रीमत्प्रभोः प्रादुर्भावप्रकारनिरूपणम्	३०६
३९	सर्वाभोग्यसुधाधिक्यनिरूपणम्	३१३
४०	श्रीमत्प्रभोर्वयोनिरूपणम्	३१६
४१	पुष्टिमार्गीयध्यानप्रकारविवेचनम्	३१८
४२	जपसमये स्वरूपध्यानम्	३२३
४३	स्वमार्गशरणद्वयनिर्णयः	३२९
४४	स्वमार्गीयसन्न्यासवैलक्षण्यनिरूपणम्	३३५
४५	जन्मवैफल्यनिरूपणाष्टकम्	३४४
४६	दुःसङ्गविज्ञानप्रकारनिरूपणम्	३५३

४७	कामाख्यदोषविवरणम्	३८३
४८	निष्कामलीला	४०५
४९	बहिर्मुखत्वनिरूपणम्	४३८
५०	बहिर्मुखत्वनिवृत्तिः	४४३
५१	भगवत्प्रकृतिवर्णनम्	४४७
५२	कथाश्रवणबाधकनिर्णयः	४४९
५३	सत्सङ्गनिर्णयः	४५३
५४	कार्पण्योक्तिः	४६२
५५	मदत्यागहेतुः	४७७

•

श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

श्रीमहाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

श्रीहरिधनमहाप्रभुचरणकमलेभ्यो नमः ॥

१. मार्गस्वरूपनिर्णयः ।

स्वमार्गः सर्वथा ज्ञेयः सर्वेभ्योऽतिविलक्षणः ।

तत्स्वरूपं तु दुर्ज्ञेयं स्वसामर्थ्येन सर्वथा ॥१॥

भीष्म अधा मार्गो करतां अति शुद्धा न प्रकारनुं जेने
लक्षणु छे तेवे आपणे पुष्टिमार्ग-शुद्धाद्वैत लक्षितमार्ग छे
એમ સર્વથા સમઝવું. (જીવ એમ ધારતો હોય કે હું
મારા સામર્થ્યથી આ માર્ગના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવી લઈશ
તો એ ભૂલભરેલું છે.) આ માર્ગના સ્વરૂપનું પોતાના
સામર્થ્યથી જ્ઞાન મેળવવું સર્વથા મુશ્કેલ છે. ૧

इति चिन्ताकृपायुक्तः कृष्णः स्वास्यं चकार ह ।

प्रकटं सर्वसामर्थ्यसहितं विधिवद् भुवि ॥२॥

(જીવ પોતાના સામર્થ્યથી માર્ગજ્ઞાન મેળવી શકે એમ
નથી) એવા પ્રકારની ચિન્તાને લીધે પરમકૃપાયુક્ત પ્રભુ શ્રી-
કૃષ્ણચન્દ્રજીએ આ પૃથ્વીના તલ ઉપર બધા જ પ્રકારના
સામર્થ્યને ધરાવતા પોતાના મુખારવિન્દના અવતારરૂપ
શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજીને વિધિપૂર્વક પ્રાકટય આપ્યું. ૨

“रसो वै स” इति श्रुत्या कृष्णो भावात्मको मतः ।

तथा तद्दास्यं मन्तव्यं भक्तानुभवतोऽनुगैः ॥३॥

रसो वै सः । (એ પ્રભુ કેવલ રસાત્મક છે) એ શ્રુતિ-
વાક્ય મુજબ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી ભાવાત્મક છે, તે જ પ્રમાણે

શ્રીમહાપ્રભુજીના અનુયાયી વૈષ્ણવોએ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખાર-
વિન્દ(ના અવતારરૂપ ભગવાન શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી)ને
ભાવાત્મક સમજવા. સખખ કે આપશ્રીના ભકતોને એવા
આચાર્યશ્રીના ભાવાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ થયેલો જ છે. ૩

તેન ભાવાત્મકો માર્ગઃ સર્વોઽપિ પ્રકટીકૃતઃ ॥

એ આ શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ભાવાત્મક સમગ્ર ભક્તિ-
માર્ગને પ્રકટ કર્યો છે. (આવા સ્વરૂપવાળા ભક્તિમાર્ગનો
પ્રકાશ શ્રીમહાપ્રભુજીથી જ છે. એ પૂર્વે ભક્તિમાર્ગ ભૂતળ
ઉપર હતો, પરંતુ જે સ્વરૂપવાળો ભક્તિમાર્ગ જોઈએ તેવો
તો ન જ હતો. અપ્રકટ હતો તેને પ્રાકટ્ય આપ્યું.) ૩૬

મુખ્યો હિ બ્રહ્મસમ્બન્ધઃ, સ ભાવાત્મક एव हि ॥૪॥

આ માર્ગમાં બ્રહ્મસમ્બન્ધ=સ્મૃતિમાં જેને પરમાત્મા,
શ્રીમહાભાગવતમાં જેને ભગવાન અને શ્રુતિ-વેદમાં
જેને બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે, તે પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી
પરબ્રહ્મ સાથે એનો સમ્બન્ધ (આ માર્ગમાં નામકરણ દીક્ષા
દ્વારા શરણુનો અધિકાર થયા પછી માર્ગદીક્ષાના સ્વરૂપમાં
ગુરુ દ્વારા જે કરાવવામાં આવે છે તે જીવોદ્ધારમાં કારણભૂત
રહેલો સમ્બન્ધ) મુખ્ય છે; અને એ ભાવાત્મક જ છે. (શા
માટે ભાવાત્મક ?) ૪

ભાવો વિવાહતો નાર્યા યથા સ્વપુરુષે ભવેત્ ।

તથા મમ પતિઃ કૃષ્ણ ઇતિ સમ્બન્ધતોઽન્ન હિ ॥૫॥

જે પ્રમાણે વિવાહ થતાં નારીને પુરુષ પોતાનો
પતિ છે એવો ભાવ થાય છે તે જ પ્રમાણે અહીં એવા

પ્રકારના સમ્બન્ધને લીધે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી મારા સ્વામી છે—
(હું એમનેા દાસ છું)—એવો ભાવ બળે છે. પ

યથા સ્વમર્ત્તુસમ્બન્ધે તસ્યા નિર્દુષ્ટતા તથા ।

ભગવદ્ભાવસમ્બન્ધે દેહસ્વાત્મવતામિહ^૧ ॥૬॥

જે પ્રમાણે વિવાહ થયા પછી એ પુરુષ એ સ્ત્રીને નારી તરીકે સ્વીકારતાં એમાં રહેલ એક પણ દોષ મનમાં લાવતો નથી, તે પ્રમાણે બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયા પછી એ જીવને પોતાના દાસ તરીકે સ્વીકારતાં એમાં રહેલ એક પણ દોષ પ્રભુ મનમાં લાવતા નથી, (પછી ભલે એને દેહમાં અહંબુદ્ધિ અને ધનમાં મમ-બુદ્ધિ હોય.) ૬

“ચાણ્ડાલી ચેદ્રાજપત્ની”ત્યાદિના પ્રમુળોદિતમ્ ।

પૂર્વદોષસ્તદા નૈવ સમ્બન્ધે^૨ પ્રતિબન્ધકઃ ॥૭॥

‘ચાંડાલી રાણી બની હોય અને વળી રાજાએ એને માનીતી કરી હોય, એમ છતાં કોઈ વાર રાજા એનું અપમાન કરે એટલે કે કદાચ એનો ત્યાગ પણ કરે તો તેથી એના રાણીપણામાંથી શું જવાનું ?’ — એ શ્લોક વડે શ્રીમહા-પ્રભુજીએ ખુલાસો કર્યો છે કે આ રીતે પૂર્વ સ્થિતિમાં કોઈ પણ દોષ હોય તોપણ [રાજા જેમ ચાંડાલીને પણ રાણી

૧. અહીં મૂલમાં દેહસ્વા. વગેરે પાઠ છે, કાનો હા માં ન બેધયે. દેહ-ધન-આત્મામાં મમતા રાખનારને પણ બ્રહ્મસમ્બન્ધથી નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થાય એવો સ્પષ્ટ આશય છે.

૨. મૂલમાં અહીં સમ્બન્ધઃ એમ પ્રથમા વિભક્તિ છે. પ્રથમા કરતાં સપ્તમી વિભક્તિ હોવા વધુ સમ્ભવ છે, કેમકે કાંઈ સમ્બન્ધ બાધક હોઈ ન શકે, બાધકતા અર્પે એવી વસ્તુ હોય તો એ પૂર્વદોષ હોઈ શકે.

બનાવી શકે છે, ચાંડાલી સાથે સમ્બન્ધ રાખી શકે છે તેમ
એ સમ્બન્ધમાં-પ્રભુ સાથેના સમ્બન્ધમાં એ પૂર્વદોષ
પ્રતિબંધ કરનાર થતો નથી. ૭

૧ તસ્યા યથાન્યસમ્બન્ધે તદ્નુચ્છિન્નમક્ષણે ।

સ્વસામિભુક્તદાને ચ સ્વદેહાદન્યયોગતઃ ॥૮॥

મહાન્ દોષસ્તથાત્રાપિ મન્તવ્યં ભગવજ્જનૈઃ ॥૮૩॥

એ સ્ત્રીને જે પ્રમાણે અન્ય કોઈ સાથે સમ્બન્ધ બાંધતાં,
પતિના ઉચ્છિન્ન સિવાય બીજું બાતાં, પોતાના સ્વામીને
પોતાનું બાંધેલું આપીને અને પોતાના દેહથી અન્ય
પુરુષનો (અયોગ્ય) યોગ થતાં મહાન દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે
જ પ્રમાણે આ સ્થળે પણ (બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયા બાદ અન્ય
કોઈ દેવ સાથે સમ્બન્ધ રાખતાં, પ્રભુ-પ્રસાદી સિવાય
બીજી વસ્તુ લેતાં, પ્રભુને પોતાનું અર્ધું બાંધેલું-લોગવેલું
સમર્પિત કરતાં અને સ્વદેહથી અન્ય દેવની આરાધના
ચાલુ રાખતાં) મહાન દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, એવું
ભગવદ્દીયોએ સમજવું. ૮૩

૧. અહીં મૂળમાં તસ્યાયં ધાન્યસમ્બન્ધે એવો પાઠ છે. તસ્ય
નરબતિના સર્વનામની અત્રે જરૂર નથી. અહીં વાત નારીની છે
એટલે તસ્યાઃ જોઈએ. અયં કોણ ? સ્ત્રીને પતિના આત્મસમ્બન્ધમાં
દોષ કયો ? પતિને ખાવાના પદાર્થ પત્ની ખાઈ લે તો દોષ થાય;
પણ તો યં નો મેળ કેમ મેળવવો ? એટલે જ સમ્ભવ છે કે તસ્યા
યથાન્યસમ્બન્ધે એવો પાઠ હોય. અન્યસમ્બન્ધઃથી અન્યયોગતઃ પુનરુક્તા
થાય છે, એમ માનવાનું નથી. સમ્બન્ધ અને યોગ જુદી વસ્તુ છે.
સમ્બન્ધ = પરપુરુષ સાથે વાતચીત કરવી, યોગ = પરપુરુષ સાથે
પત્નીત્વે વર્તન.

યથા મધ્યસ્થિતામિઃ સાર્પયત્યાત્માનમુત્તમમ્ ॥૧૮॥

તથા સમ્બન્ધિમિઃ કૃત્વા સર્વવસ્તુ સમર્પયેત્ ॥૧૯૧/૨॥

જે પ્રમાણે વચ્ચે રહેલી (દ્વિતી)એ દ્વારા સ્ત્રી પોતાના ઉત્તમ આત્માનું પતિને સમર્પણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે ભગવત્-સમ્બન્ધી જનેા દ્વારા બધી વસ્તુનું પ્રભુને સમર્પણ કરવું. ૯૩

સ્વાનન્યતાનુસન્ધાનાભાવો બાધક ઇષ્યતે ॥૧૦॥

પોતાનું પ્રભુમાં જે અનન્યપણું, તે અનન્યપણાનું અનુસંધાન ન રહે તો એ (આત્મસમર્પણાદિકમાં) પ્રતિબન્ધક થઈ પડે છે. ૧૦

યથા સમ્બન્ધિમિઃ સાકં સ્વપાતિવ્રત્યરક્ષણમ્ ।

તથાત્ર બ્રહ્મસમ્બન્ધચિન્તનં તાદૃશૈર્જનૈઃ ॥૧૧॥

જે પ્રમાણે સગાંવહાલાંએની મદદથી સ્ત્રી પોતાના પતિવ્રતાપણાનું રક્ષણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે જીવે તાદૃશી જનેાની સાથે રહી (એએની મદદથી) બ્રહ્મસમ્બન્ધનેા (એ ટળી નબળય એનું ખાસ ધ્યાન રાખવા) વિચાર કર્યાં કરવો. ૧૧

અતસ્ત્રૈવ દ્વિ સ્થેયં યત્ર તત્સન્નસમ્ભવઃ ।

તે દુર્લભાઃ સ્વલુ કલૌ, તાન્ પરામૃશ્ય સંવસેત્ ॥૧૨॥

આથી ત્યાં જ રહેવું કે જ્યાં એવા તાદૃશી ભગવદ્દીયોના સંગની સમ્ભાવના હોય. આવા તાદૃશી ભગવદ્દીયો કલિકાળમાં દુર્લભ છે. એએની બરોબર પરીક્ષા કરી પછી એવાએ સાથે સહવાસ કરવો. (શ્રીહરિરાયજીએ 'દુઃસંગવિજ્ઞાનપ્રકાર-નિરૂપણ'—અંતમાં વચ્ચકો અને ભગવદ્દીયોનું તારતમ્ય નિરૂપ્યું છે તેનું અહીં અનુસંધાન કરવું.) ૧૨

“ અતઃ સ્થેયં હરિસ્થાને ” ઇતિ પ્રભુવચઃ સ્ફુટમ્ ।
યતો ભાવઃ સુસંરક્ષ્યો, વર્ધનીયશ્ચ સર્વથા ॥૧૩॥

શ્રીમહાપ્રભુજીનું (ભક્તિવર્ધિનીમાં) “ આથી કરી
જે પ્રમાણે ચિત્ત દૂષિત ન થાય.....તે રીતે હરિભગવાનના
સ્થાનમાં રહેવું ” - એ સ્ફુટ વચન છે, કારણ કે દરેક રીતે
ભાવનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાનું છે અને એને વધારતા
જવાનું છે. ૧૩

સ बीजभावां वचनैर्व्यावृत्तिरहितैः सदा ।
प्रेमासक्तिव्यसनतां लभते भजनक्रमात् ॥१४॥

(ભક્તિવર્ધિનીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ) ખીજભાવ દઢ
કરવાનો કેમ બતાવી વ્યસન દશા સુધીનો જે કેમ બતાવ્યો
છે, તે જ પ્રમાણે રુચિરૂપી ખીજરૂપ ભાવ દુન્યવી
ધાંધલોની જેમાં અસર નથી તેવાં વચનોએ કરી ભજનના કેમે
પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસનની દશા પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૪
(સામાન્ય વાચકોને આ વિષય સમજવો હોય તો ભક્તકવિ
દયારામભાઈનું ‘ભક્તિપોષણ’ અહીં વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે,
અથવા શાસ્ત્રીજી ચિમનલાલ હરિશંકરે રચેલ ‘પુષ્ટિમાર્ગોપ-
દેશિકા’ના ખીજ ભાગમાંના આ વિષય ઉપરના પાઠ એના
કરતાંયે વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે.)

तदर्थं सेवना प्रोक्ता, सापि भावात्मिका पुनः ।
तत्प्राप्यफलरूपोऽपि प्रभुर्भावात्मको मतः ॥१५३॥
तल्लीलापि तथाभूता मन्तव्या रसकोविदैः ॥१५३॥

એ બીજાલાવને દેઠ કરવા માટેનું સેવાને સાધન કહેવામાં આવેલ છે. આ સેવા પણ વળી ભાવરૂપ જ છે. આ ભાવાત્મક સેવાના ફલરૂપે પ્રાપ્ત થતા પ્રભુ પણ ભાવાત્મક જ છે. એ પ્રભુની લીલાને પણ રસિક જનોએ—(રસશાસ્ત્રની મર્યાદા જાણનારા ભક્તોએ)—એવા જ પ્રકારની ભાવરૂપ જાણવી. ૧૫૩

તસ્માદ્યદેવ સ્વાચાર્યચરણૈકપ્રકાશિતમ્ ॥૧૬॥

ભાવાત્મકં હિ વેત્તવ્યં વિદ્વદ્ગિરિહ સર્વથા ।

યથા મૂલં તતાં જાતં કાર્યં ચાપિ તથા ભવેત્ ॥૧૭॥

તેથી કરીને આપણા આચાર્યચરણો શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે કાંઈ પ્રકાશિત કર્યું છે તેને અહીં દરેક રીતે વિદ્વાનોએ ભાવરૂપ જ જાણવું, કારણ કે જેવું મૂળ હોય તેવું જ એ મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય પણ થાય. (પ્રથમથી જ ભાવ હોય તો છેવટ સુધી બધું ભાવરૂપ જ રહે અને પ્રથમથી સૂકું હોય તો બધું સૂકું જ રહેવાનું.) ૧૭

સ્વાચાર્યાસ્તત્કૃતો માર્ગસ્તત્પ્રાપ્યઃ પુરુષોત્તમઃ ।

સર્વમત્યુષ્ણભાવાદ્વ્યમિતિ મન્તવ્યમુત્તમૈઃ ॥૧૮॥

આપણા આચાર્યચરણો, એમણે વિસ્તારેલો માર્ગ, એ માર્ગથી મેળવાતા પુરુષોત્તમ, એ બધુંય અતિ ઉત્કટ તાપાત્મક ભાવથી ભરચક છે, એમ ઉત્તમ અધિકારીઓએ જાણવું. ૧૮

સ્વાચાર્યશરણૈર્જાતવરણૈર્મગવજ્જનૈઃ ।

પતાવાનેવ વિજ્ઞેયઃ સિદ્ધાન્તોઽન્ન વિચક્ષણૈઃ ॥૧૯॥

જેમને પોતાના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનું શરણુ પ્રાપ્ત થયું છે, જેમનું ભગવન્માર્ગમાં વરણુ થયું છે (પ્રભુએ જેને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા), તેવા વિચક્ષણુ ભગવદીયોએ અહીં આટલો જ સિદ્ધાન્ત જાણી લેવાની જરૂર છે. ૧૯

૨. સ્વમાર્ગીયકર્તવ્યનિરૂપણમ્ ।

અર્થે શ્રીવલ્લભાચાર્યકૃપયા વિનિરૂપ્યતે ।

તન્માર્ગનિષ્ઠકર્તવ્યં સ્વસન્તોષાય સર્વથા ॥૧॥

હવે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણુની કૃપાએ કરી, એમના નિબળનોને આનન્દ થાય એટલા ખાતર જ શ્રીવલ્લભાચાર્ય-ચરણુના માર્ગમાં જેને નિષ્ઠા છે તેવા જીવોનું કર્તવ્ય સારી રીતે નિરૂપવામાં આવે છે. ૧

સેવ્યઃ કૃષ્ણઃ સદાનન્દો ભક્તૈકહૃદયાશ્રયઃ ।

તદ્ભાવાત્મા તથાભૂતસર્વલીલાયુતઃ સદા ॥૨॥

સદાનન્દસ્વરૂપ (-તામસનિરોધસ્વરૂપ) માત્ર ભક્તોનું જ હૃદય જેને આશ્રય-સ્થાનરૂપ છે તેવા, વળી ભક્તોના ભાવસ્વરૂપ, ભાવાત્મક સકળ લીલાઓથી જોડાયેલા એવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું હૃદયેશાં સેવન કરવું. ૨

અનુરાગસ્ત્રિધા લોકે શ્રવણાદ્ દર્શનાત્તથા ।

[ધ્યાનાદપિ ચ ગોપીનાં સ રાગઃ સહજઃ સદા] ॥૩॥

લોકમાં અનુરાગ ત્રણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે : ૧. શ્રેવણુ, ૨. દર્શન અને [૩. ધ્યાનથી. એ અનુરાગ ગોપીઓને સદાય સહજ છે.] (અહીં મૂળમાં ઉત્તરાર્ધ ત્રુટિત હોય એમ લાગે છે એટલે પ્રસંગોચિત એ સૂચવ્યો છે.) ૨૩

તાસાં યઃ સહજો રાગઃ સ एव भगवानजः १

नन्दस्य भवने जातः सुखदानाय भूतले ।

तत्स्वरूपं तथा वक्तुं श्रुतयोऽपीह नेशते ॥४॥

યતો નિવૃત્તિર્વચસાં મનસા સહ રૂપિતા ।

કિન્ચિદાચાર્યચરણપ્રસાદાત્તનિરૂપિતમ્ ॥૧૫॥

(અહીં તેા લૌકિક સ્થિતિ નથી, અલૌકિક સ્થિતિ છે, તેથી) એ શ્રીગોપીજનોનો જે સહજ અનુરાગ હતો તે અનુરાગરૂપ જ એવા અજન્મા ભગવાન ભૂતલ ઉપર સુખનું દાન કરવા માટે નન્દના ભવનમાં પ્રકટ થયા. એ પ્રભુનું જે સ્વરૂપ તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવાને વેદ પણ સમર્થ નથી, કેમકે મન સહિત વાણી એ સ્વરૂપને પહોંચી શકતી નથી એમ (વેદમાં) કહ્યું છે. અહીં હું જે કાંઈ નિરૂપું છું તે માત્ર શ્રીમદાચાર્યચરણોની કૃપાથી જ. ૫

અર્થં બુદ્ધ્વા સ્વબુદ્ધ્યૈવ મયા કિન્ચિન્નિરૂપ્યતે ॥૧૬॥

મારી સમજ પ્રમાણે જ અર્થને સમજીને અહીં મારા વડે કાંઈકે નિરૂપવા યત્ન કરવામાં આવે છે. ૫૬

ગોપિકાનામેવ ભાવઃ સ શ્રીયશોદાક્લસંસ્થિતઃ ॥૧૬॥

યશોદાઽપિ ચ તદ્ભાવરૂપૈવેતિ વિબુદ્ધ્યતામ્ ।

નન્દસ્તદીયાસ્તદ્ભૂમિસ્તદ્ગૃહં તદ્દનં ચ યત્ ॥૧૭॥

તદુત્સવસ્તથા સર્વં તત્ર તદ્ભાવ એવ હિ ॥૧૭૧॥

જે ગોપીજનોનો ભાવ જ યશોદાજીના ખોળામાં સ્થિતિ કરી રહેલ છે (ભાવાત્મક પ્રભુ જ ખોળામાં ખેલી રહ્યા છે), શ્રીયશોદાજી પણ એ ગોપીજનોના ભાવસ્વરૂપ જ છે, એમ સમજો. શ્રીનન્દરાયજી, એમનાં સગાંવહાલાં, એ વજ્ર-ભૂમિ, એ ઘર, એ ધન, એ જન્મોત્સવ સોમજ ત્યાં જે કાંઈ પણ રહેલું સમગ્ર તે ગોપીજનોના ભાવસ્વરૂપ જ છે. ૭૬

સોઽતિગુણો બહિઃ સ્થાતું ન શક્નોતીતિ મેલનમ્ ॥૮॥

પૂર્વરૂપેણ નૈવાસ્તિ, તતો ભેદનિરૂપણમ્ ।

ઉત્પત્તિઃ કેવલસ્યેતિ સ્પષ્ટં નૈવ નિરૂપિતા ॥૯॥

એ ભાવ અતિગુપ્ત છે, બહાર રહી શકતો જ નથી; એનો પૂર્વરૂપ સાથે કોઈ પ્રકારે સમ્બન્ધ નથી એટલે જ અહીં ભાવનું પૃથક્પણે નિરૂપણ છે. ઉત્પત્તિ કેવળ ભાવાત્મક સ્વરૂપની જ છે. એ માટે જ એ ભાવોત્પત્તિ સ્પષ્ટપણે કહેવામાં નથી આવી. ૯

અતો હિ ગોપિકાભાવઃ સામગ્રીસહિતસ્તથા ।

પ્રકટઃ સવ્રન્જે ચક્રે લીલાં સ્વાનન્દરૂપિણીમ્ ॥૧૦॥

એટલે સર્વ સામગ્રી-પરિક્ષિતી યુક્ત એવા, આ ગોપીજનોના ભાવરૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રણ્યે પ્રકટ થઈને વ્રજ-ભૂમિમાં પોતાના અલૌકિક આનન્દરૂપની લીલા કરી છે. ૧૦

અવતારચરિત્રં યત્ પૂતનામારણાદિકમ્ ।

પ્રાદુર્ભૂય સ્વયં કૃષ્ણઃ પુનઃ સર્વં ચકાર હ ॥૧૧॥

પૂતનાને મારી નાખી, તેમજ બીજા અસુરાદિકને માર્યા, વગેરે જે અવતારલીલા તે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રણ્યે પોતે જ પ્રકટ થઈને બધી કરી. ૧૧

તદેવ રૂપિતં સર્વં તત્ર પ્રકરણોત્તમે ।

“કસ્યાશ્ચિત્પૂતનાયન્ત્યા” ઇતિ સન્દર્ભતસ્તથા ॥૧૨॥

દશમસ્કન્ધના-ઉત્તમ તામસ ફલપ્રકરણમાં “કસ્યાશ્ચિત્ પૂતનાયન્ત્યાઃ - કોઈ પૂતના બની અને કૃષ્ણરૂપ બનેલી બીજા ગોપીને સ્તનપાન કરાવવા લાગી” -એ વગેરે અન્ય-સન્દર્ભે કરી એ સમગ્ર અવતારચરિત જ ત્યાં કહેવામાં આવ્યું

છે. (સ્પષ્ટ છે કે—અહીં જે ગોપીજનોએ વિરહદશામાં તન્મય બની કૃષ્ણલીલા કરી બતાવી તે ભાવાત્મક જ છે.) ૧૨

અતો હિ ભાવરૂપત્વં લીલામાત્રસ્ય યુજ્યતે ।
યથા શ્રુત્યા ગુણદ્વારાઽગુણવાનપિ રૂપ્યતે ॥૧૩॥

તથા ભાગવતેનાપિ સદ્વ્રજં તન્નિરૂપ્યતે ।
અવતીર્ણચરિત્રેણ વિમેદ્જ્ઞાપનં તયોઃ ॥૧૪॥

આથી કરીને જેટલી લીલા તે બધી જ ભાવરૂપ હતી એમ માનવું જ યોગ્ય છે. વેદમાં એવા કેટલાયે પ્રસંગ છે કે પ્રભુ ગુણરહિત હોવા છતાં ગુણો દ્વારા શ્રુતિએ એમને વર્ણવ્યા છે, તે જ પ્રમાણે અહીં ભાગવતજીમાં પણ અવતારચરિત દ્વારા ભાવરૂપ નિરૂપવામાં આવ્યું છે, પરંતુ અવતારી કૃષ્ણ અને ભાવરૂપ કૃષ્ણ વચ્ચે ભેદ છે. ૧૪

તદપિ શ્રીમદાચાર્યકૃપયૈવ વિબુધ્યતે ।
તસ્વ સેવૈવ કર્તવ્યા, ભાવસેવા હિ માનસી ॥૧૫॥

એ વાત પણ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણોની કૃપા વડે જ બાણી શકાય એમ છે; માટે એ ભાવસ્વરૂપની સેવા જ કરવી. જે ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની સેવા છે તે તો માત્ર માનસી છે. ૧૫

સ ભાવો દુર્લભસ્તસ્ય કથં સેવા ભવેદિહ ? —
—इति चेत्तत्र युज्येत समाधानमिदं पुनः ॥૧૬॥

એ ભાવાત્મક પ્રભુ તો દુર્લભ છે; એમની સેવા અહીં આ લોકમાં કેવી રીતે થઈ શકે?—આવી શંકા બે હોય તો ત્યાં આ સમાધાન હોઈ શકે : ૧૬

भावो हि सहजः सिद्धः स्वामिनीष्वेव सर्वथा ।

तस्य चान्यस्थितस्यात्र कथं हृद्या गतिर्भवेत् ॥१७॥

સહજ એવો જે ભાવ તે તો માત્ર સ્વામિનીઓમાં જ સિદ્ધ છે. આમ ખીજામાં (સ્વામિનીઓમાં) રહેલા એ ભાવનું આપણા જેવાઓના હૃદયમાં આવવું કયાંથી સંભવે ? ૧૭

न वा तथाविधान्येषां योग्यता तेन कल्प्यताम् ।

अतस्तासां प्रसादेन कथञ्चित्तु भवेदपि ॥१८॥

એ સ્વામિનીઓમાં જેવા પ્રકારની યોગ્યતા છે તેવી યોગ્યતા ખીજાઓમાં કેઈ પ્રકારે નથી. હા, માત્ર એ શ્રીસ્વામિનીઓની કૃપા થાય તો એ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય ખરી. ૧૮

हरेरिव नरस्यास्य कठिनं तत्प्रसादनम् ।

तस्मात्कृपानिधिः कृष्णः स्वास्यमाविश्चकार ह ॥१९॥

પ્રભુ માટે પણ જે પ્રમાણે એ સ્વામિનીઓની કૃપા મેળવવી મુશ્કેલ છે તે પ્રમાણે આપણે માનવીઓને માટે પણ પ્રભુની કૃપા મેળવવી મુશ્કેલ છે. એ ખાતર જ કૃપાના ભણ્ડાર એવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ પોતાના મુખારવિન્દના અવતારરૂપ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર પ્રભુને પ્રકટ કર્યાં. ૧૯

स्वामिनीहृदयस्थस्य भावरूपस्य यन्मुखम् ।

भावाग्निरूपं तद्वाच्यं, स भावो विरहात्मकः ॥२०॥

સ્વામિનીઓના હૃદયમાં રહેલા ભાવરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું જે મુખ તે ભાવાત્મક અગ્નિરૂપ બાણવું, અને એ ભાવાગ્નિ તે વિરહરૂપ છે. ૨૦

तद्दानाय तदात्मा स्वसान्निध्यफलभावनः ।

अस्मत्प्रभुः सदा श्रीमदाचार्यः शिरसि स्थितः ॥२१॥

એ વિહરાત્મક ભાવનું દાન કરવા ભાવાત્મક, વળી પોતાના સાન્નિધ્યથી ફલદાન કરનાર આપણા મહાપ્રભુ શ્રીમહાચાર્યચરણે! સદા આપણા મસ્તક ઉપર બિરાજે છે. ૨૧

તન્નિવેદનતસ્તસ્ય સન્નિધાનાદ્ ભવેદસૌ ।

ભાવસ્તયાવિધો મુખ્યસેવાસાધનતાં ગતઃ ॥૨૨॥

શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા પ્રભુને આત્મનિવેદન કરાતાં એઓ-શ્રીના સાન્નિધ્યથી મુખ્ય સેવાના સાધનરૂપ રહેલો એવા પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય. ૨૨

તત્સિદ્ધિર્ગોકુલાધીશે સર્વવસ્તુસમર્પણાત્ ।

તત્સિદ્ધ્યતિ સ્વસર્વસ્વવિનિયોગેન સર્વથા ॥૨૩॥

એ ભાવની સિદ્ધિ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીને સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ કરવામાં આવે. એ સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દરેકે દરેક રીતે આપણે આપણા સર્વસ્વનું પ્રભુને નિવેદન કરી ચૂકિયે. ૨૩

તદર્થ કાર્યિકી સેવા તનુવિત્તયુતોદિતા ॥૨૩૬॥

એ માટે જ તનુજા અને વિત્તજાથી યુક્ત એવી શારીરિક ભગવત્સેવા ઠહી છે. ૨૩૬

एवं तन्मानसः सर्वं कुर्वन् चिन्ताविवर्जितः ॥२४॥

સેવાપરસ્તથા કુર્વન્ વિયોગાનુભવં હૃદા ।

સેવાર્નવસરે યદ્વદ્ ગોચારણગતે હરૌ ॥૨૫॥

સંન્યાસેન વિધેયા સ્યાદનુભૂતિઃ પરા પુનઃ ।

આત્યન્તિકવિયોગસ્ય, પરા કાષ્ટા ફલસ્ય સા ॥૨૬॥

આ પ્રમાણે પ્રભુમાં જ ચિત્ત રાખી બધું કરનાર જીવ ચિન્તાથી તદ્દન રહિત થઈ, સેવામાં તત્પર બની, હૃદયથી પ્રભુના વિરહનો અનુભવ કરતો રહે, જે પ્રમાણે પ્રભુ ગોચારણમાં પધાર્યા હોય ત્યારે શ્રીગોપીજનોએ ભાવના કરી, તેવી ભાવના સેવાના અનવસરમાં કરી પ્રભુના એવા પ્રકારના વિરહનો અનુભવ સંન્યાસપૂર્વક કરવો, અર્થાત્ દુનિયાનાં બીજાં કાર્યોમાંથી ચિત્તને ઉઠાવી લઈ સેવાના અનવસરમાં પ્રભુના આત્યન્તિક વિરહની જ ભાવના કર્યા કરવી—આ જ ક્લેશની પરકાષ્ટા, છેલ્લામાં છેલ્લી ટોચ છે. ૨૬

एवं विज्ञाय विधिना विहिताशः सदादतः ।

आश्रित्य बल्लभाचार्याश्रितं तिष्ठेत्समाहितः ॥२७॥

આ પ્રમાણે સારી રીતે સમજી, વિધિપૂર્વક પ્રસાદી પદાર્થોથી પોતાનું લોજનાદિક કરી, હૃદયમાં પ્રભુમાં આહર-યુક્ત રહી, બરોબર ધ્યાનપૂર્વક શ્રીમદ્વાચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્ય-જીનો આશ્રય કરીને સ્થિતિ કરવી. ૨૭

इति श्रीवल्लभाचार्यप्रसादेन निरूपितम् ।

सदा सन्तोषतः स्वान्ते स्थापनीयं प्रयत्नतः ॥२८॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની કૃપા વડે આ મેં કહ્યું છે; આને હૃદયમાં પ્રયત્નપૂર્વક પોતાના હૃદયમાં જીવોએ સ્થાપવું. ૨૮

૩. સ્વામાર્ગીયસાધનરહસ્યમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યમાર્ગોડયં નિઃસાધનફલાત્મકઃ ।

તત્ર તદ્ભાવનં ભાવસાધનં તત્કૃપાવતામ્ ॥૧॥

આ શ્રીમદ્વાચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો માર્ગ કોઈ પણ પ્રકારના સાધન વિનાના જે જીવો તેમને માટે જ ફલરૂપ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની જેના ઉપર કૃપા છે તેવા જીવોને આ માર્ગમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું ચિન્તન એ જ ભાવના સાધનરૂપ છે. ૧

સ ભાવઃ સજ્જરાહિત્યાન્ન ભવિષ્યતિ સર્વથા ।

સજ્જસ્ય સાધનં સર્વરાગાભાવો ગૃહાદિષુ ॥૨॥

એ ભાવ સત્સંગ વિના કદાપિ થઈ શકશે નહિ. સત્સંગમાં સાધન ગૃહ-સ્ત્રી-પુત્ર-ધન વગેરેમાં રહેલા સર્વ પ્રકારના રાગનો-આસક્તિનો અભાવ એ છે. ૨

રાગાભાવસ્તુ સતતં સેવયા તત્કૃપાવતામ્ ।

તત્કૃપા સાધનં, સા તુ ભવેત્તત્તોષણેન દ્વિ ॥૩॥

જેના ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા છે તેવા ભગવદ્દીયોની સતત સેવા વડે રાગનો અભાવ થાય છે. એવા ભગવદ્દીયોની કૃપા (આ માર્ગમાં) સાધન છે. ભગવદ્દતુષ્ટમાં સાધનરૂપ એવી એ ભગવદ્દીયોની કૃપા એ ભગવદ્દીયોને તુષ્ટ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. ૩

તત્તોષણં તુ તદ્ભક્તિભાવવર્ધનતો ભવેત્ ।

ભાવો દ્વિ માર્ગસર્વસ્વં, કર્તવ્યં તસ્ય રક્ષણમ્ ॥૪॥

એમના પ્રત્યે ભક્તિભાવ વધાર્યાથી એમને સન્તુષ્ટ કરી શકાય છે. ભાવ એ ભક્તિમાર્ગનું સર્વસ્વ છે. એ ભાવનું રક્ષણ કરવું. ૪

સેવાપિ સતતં ચિત્તે ભાવનાત્મા તદ્વા ભવેત્ ॥૫૩॥

ભાવરૂપ સેવા પણ ચિત્તમાં ત્યારે જ થઈ શકે છે. ૪૩

‘ નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્ય મિતિ યત્સાધનં પરમ્ ॥૫॥

‘ તાદૃશૈ ’રિતિ વાક્યેન સજ્ઞસ્તન્નાપ્યપેક્ષિતઃ ।

સ ઇવ સાધનં સજ્ઞો મોક્ષોઽસ્મિન્માર્ગ ઇવ ચ ॥૬॥

‘ મમોત્તમે ’તિવાક્યેન, તદ્ભાષે વૃથાખિલમ્ ॥૬૩॥

“ હું મેંશાં આત્મનિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું ”, એવું નવરત્ન ગ્રંથમાં જે પરમ સાધન કહ્યું છે ત્યાં “એ તાદૃશી ભગવદ્દીયોની સાથે રહી કરવું” એમ કહ્યું છે; એ વાક્યથી આ ભક્તિમાર્ગમાં સત્સંગની પણ જરૂર છે. આપણા આ માર્ગમાં શ્રીવૃત્રાસુરચતુઃશ્લોકીમાંના “ ઉત્તમશ્લોક પ્રભુના જનોમાં સખ્ય-મિત્રતા થાયો ” એ વાક્ય પ્રમાણે એ સત્સંગ સાધનરૂપ પણ છે અને મોક્ષરૂપ પણ છે. એ ભગવદ્દીયને સંગ ન થયો તો બધું જ ફોગટ છે. ૬૩

તસ્માત્સર્વં પરિત્યજ્ય સત્સજ્ઞેન સદા હરિમ્ ॥૭॥

સેવયેદાન્તરેણાપિ વાહ્યેન મનસા પુનઃ ।

સ્વતઃફલં હિ સત્સજ્ઞં વિદિત્વા વિદધીત હિ ॥૮॥

તેથી સર્વનો ત્યાગ કરી સત્સંગપૂર્વક સદૈવ અંદરના અને બહારના એમ બન્ને પ્રકારના ચિત્તથી પ્રભુની સેવા કરવી. સત્સંગ પોતે જ ફલરૂપ છે એમ સમજી એ સત્સંગ કરવો. ૮

૪. ભક્તિમાર્ગે પુષ્ટિમાર્ગત્વનિશ્ચયઃ ।

પુષ્ટિમાર્ગઃ ફલં યત્ર સ્વયં સાધનતાં વ્રજેત્ ।
સાક્ષાત્પરોક્ષભેદેન સ દ્વિધા વિનિરૂપિતઃ ॥૧॥

જ્યાં ફલ જાતે જ સાધન થઈ રહે, તે પુષ્ટિમાર્ગ. આ પુષ્ટિમાર્ગ સાક્ષાત્ફલાત્મક અને પરોક્ષફલાત્મક એમ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે. ૧

આવિર્ભાવદશાયાં હિ સાક્ષાત્ત્વેન નિગદ્યતે ।
અન્યથા તુ પરોક્ષત્વાત્તથૈવ હિ નિરૂપ્યતે ॥૨॥

પ્રભુ જ્યારે ભૂતલ ઉપર ધિરાજતા હોય છે ત્યારે જે પુષ્ટિમાર્ગની સ્થિતિ છે તે સાક્ષાત્ફલાત્મક છે, પરંતુ જ્યારે પ્રભુ ભૂતલ ઉપર નથી ધિરાજતા હોતા ત્યારે પરોક્ષ-ફલાત્મક છે. ૨

માનાતિરિક્તમાર્ગત્વમેવ તત્ર વ્યવસ્થિતિઃ ॥૨૩॥

—આ માર્ગ પ્રમાણેથી પર છે, એ જ વ્યવસ્થા. ૨૩

—સંશય—

તત્રાયં સંશયઃ—કૃષ્ણઃ ફલં સાક્ષાત્કૃતઃ સ્વયમ્ ॥૩॥

યાયાત્સાધનતાં નૂનં રસલીલાસુ સર્વશઃ ।
પરોક્ષે ભક્તિમાર્ગે હિ કથં સાધનતા હરેઃ ॥૪॥

અનાવિર્ભૂતરૂપત્વાદર્શનસ્યાપ્યભાવતઃ ।
તદભાવે કથં તસ્ય પુષ્ટિમાર્ગત્વમુચ્યતે ॥૫॥

અન્યથા સાધનૈઃ સિદ્ધૌ મર્યાદૈવ તથા ભવેત્ ॥૫૩॥

આહીં એક શંકા એ પ્રકારે કરી શકાય કે—

ફલરૂપ કૃષ્ણનો જે વખતે પ્રકટ દર્શનાદિ અનુભવ થતો હોય તે વખતે તો એ કૃષ્ણ રસલીલાઓમાં દરેક પ્રકારે જાતે સાધનભૂત બને, પરંતુ પરોક્ષ ભક્તિમાર્ગમાં એટલે કે જ્યારે પ્રભુ અપ્રકટ રહી સુખદાન કરવા માગતા હોય ત્યારે પ્રભુ સુખદાનમાં સાધનભૂત કેઈ રીતે બની શકે ? કારણ કે, એક તો પોતે અપ્રકટ છે, બીજું, એ દેખાતા પણ નથી, અને પ્રભુ પોતે સાધનરૂપ ન બને તો એ ભક્તિ-માર્ગ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કેઈ રીતે કહી શકાય ? (જીવ સ્વયં સાધન કરી ફલ પ્રાપ્ત કરે તે મર્યાદામાર્ગ, પ્રકટ પ્રભુ સ્વયં સાધનરૂપ બની જીવને ફલદાન કરે તે પુષ્ટિમાર્ગ, આ સિદ્ધાન્તાનુસાર) જીવનાં સાધનો દ્વારા ફલ મળતું હોય તો એ મર્યાદામાર્ગ રહે, પુષ્ટિમાર્ગ ન બને. પૃ૬

— સિદ્ધાન્ત —

સિદ્ધાન્તસ્તુ—હરિઃ સાક્ષાદ્રસાત્મા શ્રુતિસમ્મતઃ ॥૬॥

સોઽપિ શૃંગાર ઇવાસ્તિ, સ ચાપિ દ્વિવિધો મતઃ ॥૬૩॥

સિદ્ધાન્ત એ છે કે શ્રુતિઓએ જેને સમ્મતિ આપી છે તેવા પ્રભુ સાક્ષાત્ રસાત્મક છે; એ પણ શૃંગારરસરૂપ. શૃંગારરસાત્મક પ્રભુના પણ બે પ્રકાર : ૧. સંયોગ અને ૨. વિપ્રયોગ. (સંયોગ અવતારદશામાં જ અને વિપ્રયોગ અવતારદશામાં તેમજ અનવતારદશામાં પણ.) ૬૩

एवं सति हरेर्भक्तिमार्गे पुष्ट्यभिधे मतः ॥७॥

वियोगः साधनं यस्मात्स स्वरूपात्मको मतः ॥७३॥

આમ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ એવું જેનું નામ છે તેવા ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનો વિયોગ-વિપ્રયોગ એ જ સાધન છે, કેમકે એ વિપ્રયોગ ભગવત્સ્વરૂપાત્મક કહ્યો છે. ૭૧

તસ્ય સાધનતા યા હિ સ્વરૂપે સાધનં મતમ્ ॥૮॥
અતોઽવ પુષ્ટિમાર્ગત્વં નિષ્પ્રત્યૂહં વિભાવ્યતામ્ ॥૮૧॥

આ વિપ્રયોગનું જે સાધનપણું તે જ સાક્ષાત્ પ્રભુ સાધનરૂપ બન્યા છે એમ સમજવું. આથી જ આ પુષ્ટિ-માર્ગનું પુષ્ટિપણું આખાદ રહે છે એમ જાણવું. ૮૧

૫. ભક્તિદ્વૈવિધ્યનિરૂપણમ્ ।

ભક્તિદ્વિધ્યા પદામ્ભોજવદનામ્બુજમેદતઃ ।
પ્રથમા શીતલા ભક્તિર્યતઃ શ્રવણકીર્તનાત્ ॥૧॥
તત્રૈવ મુખ્યસમ્બન્ધઃ સુલભા નારદાદિષુ ॥૧૧॥

ભક્તિના બે પ્રકાર છે : એક ચરણારવિન્દની ભક્તિ અને બીજી મુખારવિન્દની ભક્તિ. આ બે પ્રકારોમાં જે ચરણારવિન્દની ભક્તિ છે તે શીતળ છે, (એટલે કે એ તાપાત્મક નથી). અને એ શીતળ હોવાનું કારણ એ કે એ ભક્તિ શ્રવણ અને કીર્તન દ્વારા થાય છે. એ ભક્તિનો મુખ્ય સમ્બન્ધ એ શ્રવણ અને કીર્તન સાથે જ છે. અને આ ભક્તિ સુલભ છે, કારણ કે નારદજી જેવા અનેક ભક્તોમાં એ પ્રાપ્ત થયેલી જોવા મળે છે. ૧૧

દ્વિતીયા દુર્લભા યસ્માદધરામૃતસેવનાત્ ॥૨॥

તદ્ભાવભાવનારૂપા વિરહાનુભવાત્મિકા ।

ગોપસીમન્તિનીનાં ચ સા દત્તા હરિણા સ્વતઃ ॥૩॥

ખીલ્લ પ્રકારની ભક્તિ (એટલે કે મુખારવિન્દની ભક્તિ) મહા દુર્લભ છે. અને (એ દુર્લભ છે એનું) કારણ એ કે (અતિદુર્લભ જે) પ્રભુનું અધરામૃત તેની પ્રાપ્તિ દ્વારા એ સિદ્ધ થાય છે. એ ભાવભાવનારૂપ છે (એટલે કે અરે ! પ્રભુ મારા પર કેટલી બધી કૃપા કરી રહ્યા છે ! મારું કેટલું સુખ વિચારી રહ્યા છે ! પરંતુ હાય, મારાથી પ્રભુનું સુખ વિચારી શકાતું નથી. હું તો પ્રભુને પરિશ્રમ આપી રહ્યો છું, આ પ્રકારનો ભાવ સતત એ ભક્તિમાં રહે છે.) ઉપરાંત એ વિરહરૂપ છે. એ તો પ્રભુએ પોતે કેવળ શ્રીગોપી-જનોને કૃપા કરીને આપી છે. ૩

તદર્થ કલ્પણઃ કૃષ્ણાં ભાવાત્મા સ્વાસ્યમુત્તમમ્ ।

ભાવાગ્નિરૂપં જગતિ કૃપયાવિશ્વકાર સઃ ॥૪॥

શ્રીવલ્લભાચાર્યાનાચાર્યાન્ વિશ્વોદ્ધારકૃતે યતઃ ॥૪૩॥

દર્શયિત્વા સ્વવદનં વચનામૃતવિન્દુભિઃ ॥૫॥

વેણુનાદૈરિવ સ્વીયાન્પાયયિત્વાધરામૃતમ્ ।

મુખારવિન્દરૂપાં તાં ભક્તિ ભાવાત્મિકાં દદૌ ॥૬॥

એ વિરહાત્મક વહનામ્બુજની ભક્તિ આપવા માટે જ પરમ કારુણિક ભાવાત્મક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ કૃપા વડે કરીને વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવા ખાતર પોતાના ઉત્તમ મુખારવિન્દરૂપ ભાવાત્મક અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને આ

જગતમાં આવિર્ભાવ કર્યો, કારણ કે વચનરૂપી અમૃતનાં
ખિન્દુઓએ કરી જનતાને પોતાના મુખારવિન્દનાં દર્શન
કરાવી પ્રભુએ વેણુનાદ વડે જે પ્રમાણે સ્વકીય ગોપગોપીજનોને
અધરામૃતનું પાન કરાવ્યું હતું તે પ્રમાણે દૈવી જીવોને
મુખારવિન્દરૂપ ભાવાત્મક ભક્તિનું દાન કર્યું. ૬

તથાવિધસ્વવદનભક્તિદાનેન ચાશ્ચિલાન્ ।

દૈવજીવાનન્તરજ્ઞાન્ કૃતાર્યાન્ વિદધે હરિઃ ॥૭॥

એવા પ્રકારના પોતાના વદનારવિન્દના અવતાર શ્રી-
મહાપ્રભુજીની ભક્તિના દાને કરી હરિ ભગવાને અન્તરંગ
સકલ દૈવી જીવોને કૃતાર્થ કર્યાં. ૭

एवंविधस्वरूपान् श्रीवल्लभाख्यान् कृपानिधीन् ।

आश्रितोऽहं विनिश्चित्य ऐहिके पारलौकिके ॥૮॥

આ લોક-સંબંધી અને પરલોક-સંબંધી દરેક કાર્યમાં
પાકો નિશ્ચય કરી આવા પ્રકારના કૃપાના સાગર શ્રીવલ્લભા-
ચાર્યચરણોને મેં આશ્રય કર્યો છે. ૮

૬. સ્વમાર્ગીયભક્તિદ્વૈવિધ્યવિવેકઃ ।

अथ श्रीकृष्णवदनाचार्यसंश्रितचेतसा ।

निरूप्यते तन्मार्गीयभक्तिद्वैविध्यमद्भुतम् ॥૧॥

શ્રીકૃષ્ણજ્ઞન્દ્રજીના વદનાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીને આશરે
છે ચિત્ત જેનું એવો હું શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગમાં રહેલી
અદ્ભુત એ પ્રકારની ભક્તિનું અહીં નિરૂપણ કરું છું. ૧

વેદસિદ્ધા સ્વતન્ત્રા ચ દ્વિધા ભક્તિઃ પ્રતીયતે ।

સૃષ્ટિવાક્યૈસ્તથાઽભેદબોધકૈઃ શ્રુતિમૂર્ધભિઃ ॥૨॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ બતાવનારાં વાક્યો અને અભેદ બતાવનારાં ઉચ્ચતમ ઉપનિષદ્ વાક્યોથી વેદસિદ્ધ અને સ્વ- તન્ત્ર એવી બે પ્રકારની ભક્તિ છે એમ માલૂમ પડે છે. ૨

૧. વેદસિદ્ધ ભક્તિ

માહાત્મ્યજ્ઞાનભાવાભ્યાં પ્રથમા પ્રતિપદ્યતે ।

પુમર્થપ્રતિપાદ્યત્વાચ્છુતેર્મોક્ષોપયોગિની ॥૩॥

પહેલી વેદસિદ્ધ ભક્તિ પ્રભુનાં માહાત્મ્યજ્ઞાન^૧ અને ભાવ એ બંનેથી સિદ્ધ થાય છે. વેદ એ પુરુષાર્થનું પ્રતિ- પાદન કરનાર હોવાથી આ ભક્તિ મોક્ષ નામના ચોથા પુરુષાર્થની સિદ્ધિ આપવામાં ઉપયોગી છે. ૩

આત્મવત્પ્રિયતા તત્ર ષોધ્યતેઽભેદબોધનાત્ ।

માહાત્મ્યજ્ઞાપનં ચાપિ સૃષ્ટિકર્તૃત્વબોધનૈઃ ॥૪॥

આત્મા અને પરમાત્મા એક છે એ પ્રમાણે ઉપ- નિષદ્માં કહ્યું છે, એટલે પ્રભુ પોતાની જાત જેવા વહાલા લાગે; અને પ્રભુએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છે એ પ્રમાણે કહ્યું છે તેથી પ્રભુની મહત્તાનો ખ્યાલ આવે. ૪

શબ્દાર્થોઽપિ તથૈવાત્ર પ્રકૃતિપ્રત્યયોદિતઃ ।

પ્રત્યયાર્થઃ પ્રેમ ચોક્તં સ્ત્રીભાવે તદ્વિધાનતઃ ॥૫॥

મજ્જઘાતોઃ પ્રકૃત્યર્થઃ સ્પષ્ટ એવ હિ સેવનમ્ ।

‘સાયુજ્યકામ્યયે’ત્યુક્તેઃ પરં તત્સાધનં મતમ્ ॥૬॥

પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયનો વિચાર કરિયે તો મક્તિ શબ્દ-
માંથી આનો આ જ અર્થ નીકળે છે. (શબ્દના મૂલ રૂપને પ્રકૃતિ
કહેવામાં આવે છે. એ વિભક્ત્યાદિરૂપને પકડે એટલા ખાતર
જે તેને લગાડવામાં આવે છે તે પ્રત્યય : દા. ત. રામસ્વ-
માં રામ એ પ્રકૃતિ અને સ્વ એ પ્રત્યય છે.) મક્તિ શબ્દમાં
મજ્ઞ ધાતુ કે જેનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે 'સેવા કરવી' એવો
થાય છે, તે પ્રકૃતિ છે. અને સ્ત્રીલિંગ ક્રિયાવાચક નામ એ
ધાતુ પરથી તૈયાર કરવું હોય તો તે પ્રત્યય લગાડવો એમ
વ્યાકરણશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, એટલે તે-પ્રત્યયનો અર્થ 'પ્રેમ'
છે, કારણ કે સ્ત્રીભાવ એટલે પ્રેમ. અને આ પ્રકારની ભક્તિ
મોક્ષોપયોગી છે, કારણ કે (શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે તત્ત્વદીપ
નિબંધ-શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણમાં) આજ્ઞા કરી છે કે (આદિ-
મૂર્તિઃ કૃષ્ણ એવ સેવ્યઃ સાયુજ્યકામ્યયા, એટલે કે મોક્ષની
ઇચ્છા હોય તો મૂલસ્વરૂપ કૃષ્ણની જ ભક્તિ કરવી.) ૬

પ્રેમાપિ સાધનં કૃષ્ણપ્રાકટ્યૈકપ્રયોજનાત્ ॥૬૩॥.

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રણના પ્રકટ થવામાં પ્રેમ પણ કારણરૂપ
હોવાથી એ પ્રેમ સાધન છે. ૬૩

૨. સ્વતન્ત્ર ભક્તિ

एतद्विलक्षणा चान्या तादृग्लक्षणलक्षिता ॥७॥

अन्यथा नैव भक्तिः स्यादतः सात्र निरूप्यते ।

वेदेन बोधिता सापि श्रुतिरूपाभिरेव हि ॥८॥

ઉપર જે વેદસિદ્ધ ભક્તિ કહી તેવાં જ લક્ષણો ધરાવ-
તી છતાં એનાથી જુદા પ્રકારની બીજી ભક્તિ છે. એવાં

લક્ષણવાળી ન હોય તો ભક્તિ જ ન થાય. એ માટે જ એ બીજી સ્વતન્ત્ર ભક્તિનું નિરૂપણ અહીં કરવામાં આવે છે. આ ભક્તિનો પ્રકાર વેદે જ જણાવ્યો છે. અને એ તો શ્રુતિરૂપા ગોપાંગનાઓએ કરી બતાવી છે. ૮

સૃષ્ટિવાક્યૈરિવાગ્રાપિ માહાત્મ્યં પ્રતિપાદિતમ્ ।

‘મૈવં વિમોઽર્હતી’ત્યાદ્યૈઃ સર્વભાવનિરૂપકૈઃ ॥૧૧॥

‘ગતિસ્મિતે’ત્યાદિવાક્યૈરભેદાદ્ ભાવબોધનમ્ ॥૧૨૧/૨॥

જે પ્રમાણે વેદસિદ્ધ ભક્તિમાં સૃષ્ટિવાક્યો દ્વારા પ્રભુના માહાત્મ્યનું વર્ણન છે તે પ્રમાણે રાસપંચાધ્યાયીના પહેલા અધ્યાયમાં ગોપીજનોનાં મૈવં વિમોઽર્હતિ વગેરે વાક્યો દ્વારા આ સ્વતન્ત્ર ભક્તિમાં પણ પ્રભુના માહાત્મ્યનું વર્ણન છે. પ્રભુ કેવા સમર્થ છે એનું આ પ્રસંગમાં શ્રીગોપીજનોએ નિરૂપણ કરેલું છે. બધું છોડી ગોપીજનો પ્રભુને જ ભજે છે, એટલે કે પ્રભુ એવા સમર્થ છે કે શ્રીગોપીજનોના મનને અન્યત્ર જવા નથી દેતા. ઉપરાંત ગતિસ્મિત૦ વગેરે વાક્યો દ્વારા ભગવાન અને ભક્ત એવાં શ્રીગોપીજનો વચ્ચે અભેદ એટલે કે એકતાનું નિરૂપણ છે એટલે એ દ્વારા ભાવ એટલે કે પ્રેમનું નિરૂપણ છે. (આ સ્થલે પ્રિયાઃ પ્રિયસ્ય પ્રતિરૂઢમૂર્તયઃ, એટલે કે શ્રીગોપીજનો ભગવદ્દૂપ બની ગયાં છે એવું નિરૂપણ છે.) ૯૩

માવોઽપ્યેવંવિધસ્તત્ર યત્રાત્મસ્ફૂર્તિનાશનમ્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્યોઽપિ તથામૂતઃ સેવાપ્રેમસમાહૃતઃ ॥૧૦૩/૨॥

જે પ્રમાણે વેદસિદ્ધ ભક્તિમાં અહંભાવ નષ્ટ થાય છે તે પ્રમાણે આ સ્વતન્ત્ર ભક્તિમાં પણ એ ભાવ નષ્ટ

થાય છે. (પ્રભુ જ કરે છે એવો ભાવ જાગતાં અહંભાવ નષ્ટ થાય છે.) પહેલા પ્રકારમાં ભક્તિ શબ્દના અર્થમાં જે પ્રમાણે સેવા અને પ્રેમભાવ સમાયેલાં છે તે પ્રમાણે આ બીજા પ્રકારમાં પણ એ શબ્દના અર્થમાં બંને ભાવો સમાયેલા છે. ૧૦૩

૩. બંને ભક્તિનો તફાવત

પરન્તુ માનસી સેવા સ્ત્રીભાવઃ પ્રેમશબ્દિતઃ ॥૧૧॥

અસ્તિ તદ્ભાવવૈજાત્યં સર્વભાવપ્રબોધનાત્ ।

અતઃ પવાત્રસાયુજ્યસદૃશં કામભોજનમ્ ॥૧૨॥

નૈવાસ્તિ સર્વભાવેનાભેદે તદ્ભુભાવનમ્ ।

સ્વતન્ત્રતા ચ વિજ્ઞેયા વેદાશોધનસ્તથા ॥૧૩॥

ફલાનપેક્ષતાતોઽપિ મન્તવ્યાતિવિચક્ષણૈઃ ॥૧૩૩॥

પરન્તુ (બંને પ્રકાર વચ્ચે તફાવત એ છે કે આ બીજા પ્રકારમાં) સેવા માનસી છે, અને પ્રેમભાવનું સ્વરૂપ એ છે કે ભકત પોતાના મનમાં એવો ભાવ રાખે છે કે ભગવાન મારા પ્રિયતમ છે અને હું ભગવાનની પ્રિયતમા છું. આ રીતે બંને પ્રકારની ભક્તિમાં ભાવ જુદા છે, (એટલું જ નહિ,) વેદસિદ્ધા ભક્તિમાં ત્યારે એક અમુક જ પ્રકારે ભગવદ્ભજન છે, ત્યારે આ સ્વતન્ત્ર ભક્તિમાં એકી સાથે સર્વ પ્રકારે ભગવદ્ભજન છે. ઉપરાંત વેદસિદ્ધ-ભક્તિજન્ય મોક્ષમાં જેમ સર્વત્ર બ્રહ્મસ્વરૂપનો અનુભવ છે તેમ આ સ્વતન્ત્ર-ભક્તિજન્ય પરમાનન્દાનુભવમાં એને બદલે સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાનું પરિપૂરણ છે. તેમ વળી વેદસિદ્ધ

ભક્તિમાં ત્યારે બ્રહ્મ સાથે સર્વ પ્રકારે એકતાનો અનુભવ થાય છે ત્યારે ઉપર વર્ણવેલ સર્વ પ્રકારનો અનુભવ નથી હોતો. ઉપરાંત આ બીજો પ્રકાર સ્વતન્ત્ર એટલા માટે છે કે વેદે એ નથી બતાવ્યો. અને એ ફલરૂપ જે પ્રભુ તેમની ગેરહાજરીમાં પણ થઈ શકે છે. ઊંચી સમઝણવાળા જ આ વાત સમઝી શકે છે. ૧૩૬

દ્વૈવિધ્યમિદમેવાત્ર ચરણાસ્યવિભેદતઃ ॥૧૪॥

ભક્તિભેદપ્રકથનાત્સર્વત્ર વિનિરૂપિતમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યદાસાનાં હૃદયે ભાસતે પરમ્ ॥૧૫॥

ભક્તિના જે બે પ્રકાર બધે શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા છે તે આ રીતે : એક ચરણારવિન્દની ભક્તિ અને બીજી મુખારવિન્દની ભક્તિ. પરંતુ, શ્રીમહાપ્રભુજીના સેવકોના હૃદયમાં જ આ વાત સમઝાય છે. ૧૫

૭. સ્વમાર્ગીયમુક્તિદ્વૈવિધ્યનિરૂપણમ્ ।

જીવાનાં કૃષ્ણસમ્બન્ધો ભક્તિમાર્ગે વિમોચનમ્ ।

સ દ્વૈધ્યા જીવવિહિતો ભગવદ્વિહિતસ્તથા ॥૧॥

જીવોને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે સમ્બન્ધ થાય તેને જ ભક્તિમાર્ગમાં મોક્ષ કહે છે. એ મોક્ષ-ભક્તિમાર્ગીય મોક્ષ બે પ્રકારનો છે : ૧. જીવકૃતિથી સાધ્ય અને ૨. પ્રભુકૃતિથી સાધ્ય. ૧

જીવસ્ય કૃષ્ણસમ્બન્ધે માર્ગનિષ્ઠતયા ક્રમાત્ ।

પ્રવેશઃ પરમાનન્દે, તદ્દિ સાયુજ્યશબ્દિતમ્ ॥૨॥

માર્ગમાં નિષ્ઠા રાખી ક્રમે કરી જીવને કૃષ્ણસમ્બન્ધ
થતાં પરમાનન્દમાં જે પ્રવેશ તે જ સાચુજીવ. ૨

કૃષ્ણપ્રવેશાદ્યા મુક્તિઃ સા સદ્યોમુક્તિરુચ્યતે ।
ન તત્ર ભક્તવિદિતઃ કશ્ચિદ્વૈ સાધનક્રમઃ ॥૩॥

અત્યન્તકૃપયા કૃષ્ણો વિશતે સ્વપ્રમેયતઃ ।
તદૈવ તત્ર ભવતિ મુક્તતા વેશનક્ષણે ॥૪॥

પ્રભુ (કૃપા કરી) જીવના હૃદયમાં પધારે તેનું નામ
સદ્યોમુક્તિ. આ પ્રકારમાં ભકતે એક પણ સાધન કર્યું નથી
હોતું. અત્યંત કૃપા કરી સ્વપ્રમેયબદ્ધે એટલે કે સ્વરૂપ-
સામર્થ્યથી સ્વેચ્છાએ કરી પ્રભુ (જીવના હૃદયમાં પધારે),
એટલે જેવા પ્રભુ પધાર્યા તેવો જ જે ક્ષણે પ્રભુ પધાર્યા તે
ક્ષણે જ જીવ મુક્ત. ૪

અન્તર્ગૃહસ્થાસુ યથા પુણ્યપાપક્ષયઃ ક્રમાત્ ।
રાસસ્થાસુ તથાવેશાદભવન્મુક્તતા ક્ષણાત્ ॥૫॥

આ બન્ને પ્રકારનાં દૃષ્ટાન્તો નીચે મુજબ છે :
(વેણુગાન થતાં) જે ગોપીજનો પોતાનાં ઘરમાંથી બહાર
ન નીકળી શક્યાં તેમનાં પુણ્ય અને પાપનો ક્રમે કરી
ક્ષય થયો, પરન્તુ જેઓ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી પાસે ગઈ પહોંચ્યાં.
તેવાં રાસમાં રહેલાં ગોપીજનોને પ્રભુના આવેશ માત્રથી
ક્ષણમાત્રમાં મુક્તાપણું થયું. ૫

અનેનૈવ પ્રકારેણ જ્ઞાતવ્યા મોક્ષયોર્મિદા ।
જીવસ્ય ભગવત્પ્રાપ્તિઃ પૂર્વા ભગવતઃ પરા ॥૬॥

એ પ્રકારના મોક્ષ વચ્ચેનો ભેદ આ રીતે સમજવો :
જીવ જઈને પ્રભુને મળે એ એક પ્રકાર અને પ્રભુ જઈને
જીવને મળે એ બીજો પ્રકાર. ૫

अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं सन्यासनिर्णये ।

‘बहिश्चेत्प्रकटः स्वात्मे’त्यादिना मुक्तिलक्षणम् ॥७॥

આથી જ શ્રીમદ્દસમદાચાર્યવર્યોએ સંન્યાસનિર્ણયમાં
“ બહિષ્ચેત્પ્રકટઃ સ્વાત્મા—જો આત્મા બહાર પ્રકટ થાય અને
એ અગ્નિની માફક જ્યારે પ્રવેશ કરે, ત્યારે સકલ અન્ધ
નાશ પામી જાય છે ” એ વગેરે શ્લોકે કરી મુક્તિ-
મોક્ષનું લક્ષણ બાંધ્યું છે—(એ જ આ સદોમુક્તિ). ૭

૮. સ્વમાર્ગીયસેવાફલરૂપનિર્ણયઃ ।

अथ श्रीवल्लभाचार्यमार्गसर्वस्वरूपिणी ।

सेवा ससाधना सर्वा रूप्यते सनिदर्शना ॥१॥

હવે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના માર્ગમાં સર્વસ્વ-રૂપ એવી
સેવા સાધન સાથે અને દૃષ્ટાન્ત સાથે વિસ્તારપૂર્વક કહેવામાં
આવે છે. ૧

चेतस्तत्प्रवणं सेवा मानसी फलरूपिणी ।

प्रोक्ता निरोधरूपा सा ब्रजस्थेष्वेव दृश्यते ॥२॥

પ્રભુમાં ચિત્તને પરોવી દેવું એનું નામ સેવા. (ત્રણ
પ્રકારની સેવામાં જે છેલ્લી) ‘માનસી’ તે ફલરૂપ છે.
નિરોધસ્વરૂપે કહેવામાં આવેલી એ માનસી સેવા છે. એ
માત્ર વ્રજવાસીઓમાં જ દેખાય છે. ૨

प्रमेयबलजस्तेषु निरोधः प्रभुणा कृतः ।
तत्स्वरूपं तु भावेनानुभावस्तु तदात्मनः ॥३॥

प्रमेय-अलने लीधे उत्पन्न थयेदो अवेो ने निरोध
ते प्रभुअे अे प्रणवासीअोने करण्ये. अे निरोधनुं स्वइप
अे डे लावे करी अुव प्रभुनो अनी जय. ३

भावस्तु विप्रयोगेण तापक्लेशैर्विचारणम् ।
तदोद्भवः प्रभोस्तत्र हृदये स्याद्रसात्मनः ॥४॥

विरडे करी तापक्लेशथी (प्रभुथी हुं विभूटो पडयो
छुं, प्रभु क्यारे भणे, अे वगेरेनी तावावेलीथी प्रभु
सम्बन्धी) विचार करवामां आवे अे लाव. आवी लावात्मक
स्थिति ज्यारे थाय त्यारे रसात्मा प्रभुनो लकतना हृदयमां
आविर्भाव थाय. ४

बाह्यास्फूर्तो विप्रयोगेन रसे हृदयदेशगे ।
रसात्मकप्रभोस्तत्र प्रादुर्भावः स्वतो भवेत् ॥५॥

विरडे करी आद्य केध पणु पदार्थीनी रकुरणा न थतां
विप्रयोगरस हृदयमां प्रकटे त्यारे रसात्मा प्रभुनो त्यां भणे
प्रादुर्भाव थाय. ५

तेनैव प्रभुणा सर्वलीलानुभवतो हृदि ।
रसात्मकस्वरूपस्य स्थितिस्त्रैकालिकी भवेत् ॥६॥

अे न प्रभु हृदयमां सकल लीलानो अनुभव करावे
अेटवे रसात्मकइप प्रभुनी हृदयमां स्थिति सर्वक्षणमां
रडे छे. ६

एवमेव स्थितिर्ज्ञेया स्वामिनीहृदयेषु हि ।

सैवास्मदाचार्यवर्यैर्नमामी'न्यत्र रूपिता ॥७॥

એવા જ પ્રકારની સ્થિતિ શ્રીસ્વામિનીઓ-વ્રજાંગના-ઓનાં હૃદયોમાં બાણવી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ “નમામિ હૃદયે શેષે (સુવો. ૧૦-૧-૧ કારિકા)-હૃદયરૂપી શેષનારાયણ ઉપર લીલારૂપી ક્ષીરસાગરમાં શયન કરતા અને હજારો લીલાઓ-રૂપી લક્ષ્મીથી સેવાતા કલાનિધિ પ્રભુને નમન કરું છું-” ત્યાં એ જ ભાવાત્મક સ્થિતિ કહી છે. ૭

સ્વતન્ત્રમક્તાસ્તે વાચ્યા ચેષ્ઠેવં મગવત્સ્થિતિઃ ।

एवमेव हि तद्भक्तेः स्वातन्त्र्यं, नान्यथा भवेत् ॥८॥

यतां न हि प्रभोस्तत्र बहिः प्राकट्यमिष्यते ॥८३॥

જેઓમાં આવા પ્રકારની પ્રભુસ્થિતિ હોય છે તેમને સ્વતન્ત્ર ભક્તો કહેવા. આ જ રીતે એ ભક્તિ પણ સ્વતન્ત્ર; બીજી રીતે એ સ્વતન્ત્ર ન થઈ શકે, કેમકે આ પ્રકારની ભક્તિમાં પ્રભુના બહાર પ્રાકટ્યની જરૂર નથી. ૮૩

સ્વતન્ત્રા ભક્તિરધુના વ્રજસ્ત્રીષ્ઠેવ દૃશ્યતે ॥૯॥

रासस्थासु तथान्यत्र स्थापिता स्वमुखास्बुजे ।

तदाश्रयवतां नृणां तत्कृपातां भविष्यति ॥९०॥

यतो મગવતા પ્રોક્તં તાન્ત્રત્યેવ સમર્પણમ્ ॥૯૦૩॥

એ સ્વતન્ત્ર ભક્તિ રાસલીલામાં રહેલા વ્રજાંગનાઓમાં જ દેખાય છે તેમ ઈતર સ્થળે પણ છે. એ સ્વતન્ત્ર ભક્તિ પ્રભુના મુખારવિન્દના અવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીમાં પ્રભુએ સ્થાપી છે. શ્રીમહાપ્રભુજીને આશરે ગયેલા ભગવદ્દીયોને

શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય, કેમકે એવા આશરે આવેલા જીવોને ઉદ્દેશીને જ પ્રભુએ સમર્પણની આજ્ઞા કરી છે. ૧૦૩

શ્રીમત્પ્રભોસ્તુ તદ્દાનમાચાર્યેભ્યો ન સંશયઃ ॥૧૧॥

અન્યેષુ તત્કૃપાતસ્તુ ભવિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥૧૧૩॥

શ્રીઠાકોરજીએ એ ભક્તિનું દાન શ્રીમહાચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીને કર્યું છે, અને ખીલ્લઓને એ દાન શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા દ્વારા થવાનું છે. આ બંને વાત નિર્વિવાદ છે. ૧૧૩

કૃપા હિ માર્ગદૃષ્ટ્યૈવ નિશ્ચિતા ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૨॥

તત્રાદાવધિકારત્વાત્પ્રથમં યત્સમર્પણમ્ ।

તદાચાર્યેભ્ય એવાંક્તમતસ્તદ્દ્વારકં ભવેત્ ॥૧૩॥

આપણી ઉપર કૃપા છે એ ત્યારે સમજવું કે જ્યારે આપણા માર્ગમાં રુચિ થાય. હવે સૌથી પહેલાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધનરૂપ જે આત્મસમર્પણ—બ્રહ્મસમ્બન્ધ છે તે શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા જ કરવું એમ કહેવામાં આવ્યું છે; માટે શ્રીમહાચાર્યચરણ દ્વારા જ એ થવું જોઈએ. ૧૩

અતસ્તેભ્યસ્તદ્વિધાય પ્રેમસેવાં પ્રસાધયેત્ ।

તસ્યાધિકારરૂપત્વાદાધિકારિકરૂપિણી ॥૧૪॥

તનુવિત્તયુતા સેવા સમર્પણફલા હિ સા ॥૧૪૩॥

માટે એ શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા સમર્પણ પ્રાપ્ત કરી પ્રેમપૂર્વાકની જે સેવા તે સિદ્ધ કરવી. એ સમર્પણ અધિકારરૂપ છે, એટલે કે યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરનાર છે, એટલે એ સમર્પણ પછીની જે સેવા છે તે અધિકારવાળી એટલે કે

સત્તાવાળી સમર્થ બની. એવી જે તનુબદ્ધ અને વિતબ્ધ
સેવા તે વાસ્તવિક એટલે અન્તઃકરણપૂર્વકની સમર્પણ
ભાવનાને હૃદયમાં જન્મ આપે છે. ૧૪૩

સમર્પણં તુ ભવતિ વિનિયોગેન સાર્થકમ્ ॥૧૫॥

વિનિયોગાન્નવેદેવ પ્રેમાસક્ત્યાદિ ચાશ્ચિલમ્ ।

કૃપાવિશેષાદ્ વ્યસનં પ્રપજ્જે વિસ્મૃતે ભવેત્ ॥૧૬॥

સર્વ વસ્તુના વિનિયોગથી સમર્પણ સાર્થક થાય છે
અને એ વિનિયોગ દ્વારા પ્રેમ આસક્તિ વગેરે બધું પ્રાપ્ત
થાય છે. આસ કૃપા થતાં પ્રપંચ-જગતનું વિસ્મરણ થતાં
વ્યસન-દશા પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૬

અયમેવ નિરોધો હિ માનસી સેવનાપિ વા ।

આસક્તેર્વ્યસનાદૌ તુ કારણત્વં હિ ગમ્યતે ॥૧૭॥

આ જ નિરોધ અથવા આ જ માનસી સેવા. વ્યસન
વગેરે દશામાં જે આસક્તિ તે કારણરૂપ છે; (પ્રથમ રુચિ,
પછી પ્રેમ અને પછી આસક્તિ, એ પછી વ્યસનદશા થાય છે,
માટે આ શ્લોકમાં આસક્તિને વ્યસનનું કારણ કહી છે.) ૧૭

પ્રપજ્જવિસ્મૃતિસ્તત્ર સુલભાસક્તિતો ભવેત્ ।

एतदेव स्वामिनीषु प्रभुणा विहितं पुरा ॥૧૮॥

दृष्टान्तार्थक्रमेणैव तत्सर्वमिह रूप्यते ॥૧૮૩॥

પ્રભુમાં આસક્તિ થવાથી જ જગત વગેરેનું વિસ્મરણ
થાય. શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રએ આ આસક્તિ દ્વારા જ જગતનું વિસ્મ-
રણ વ્રજાંગનાઓને પ્રથમ કરાવ્યું. એના દૃષ્ટાંતભૂત જે
વ્રજવાસીઓ તેમને જે ક્રમે ફલ પ્રાપ્ત થયું તે ક્રમે અહીં
કહેવામાં આવે છે. ૧૮૩

પ્રાદુર્ભૂય સ્વયં નન્દગેહે તાસાં સમર્પણમ્ ॥૧૯॥

કારયિત્વા સ્વયં તત્ર લીલાં કુર્વન્ વર્ષો પ્રભુઃ ।

‘ આત્માનં મૂષયાઞ્ચક્રુ’રિત્યત્રોક્તં સમર્પણમ્ ॥૨૦॥

શ્રીનંદરાયજીના ધરમાં પ્રકટ થઈને એ વ્રજાંગનાઓને સમર્પણ કરાવી ત્યાં જાતે લીલા કરતા પ્રભુ શોભવા લાગ્યા. શ્રીમદ્ભાગવત (૧૦-૫-૬)માં ‘ આત્માનં મૂષયાઞ્ચક્રુઃ વ્રજાંગનાઓએ આ જન્મોત્સવ પ્રસંગે પોતાના આત્મા શાણુગાર્યા’ આ સ્થળે સમર્પણનું નિરૂપણ છે. ૨૦

• યાવત્પ્રભોઃ સમર્થત્વં સુખદાને ભવેત્પુનઃ ।

સમર્પણફલં તાવત્તાપક્લેશો નિરૂપિતઃ ॥૨૧॥

જ્યાંસુધીમાં પ્રભુ સુખદાન દેવા સમર્થ થાય ત્યાંસુધી સમર્પણનું ફલ—વચ્ચેના સમયમાં વ્રજાંગનાઓને થયેલ તાપ-કલેશ કહેવામાં આવ્યો છે. ૨૧

આવિર્ભાવો હિ બાલ્યેઽપિ સ્વેષ્ટરૂપસ્ય તેન હિ ।

સર્વાભિરગ્રે ભાવ્યાભિર્લીલાભિઃ સુખસમ્ભવઃ ॥૨૨॥

એ તાપ-કલેશને લઈ પોતાને ઈષ્ટ એવા રૂપનો આવિર્ભાવ બાલ્યકાળમાં પણ થઈ શકે છે, અને એ જ તાપ-કલેશથી હવે પછી થવાની સમગ્ર લીલાઓમાં સુખનો અનુભવ છે. ૨૨

‘ યદ્દાક્ષ્ણે ’ત્યાદિભિસ્તુ તદેવ વિનિરૂપિતમ્ ।

અગ્રે ક્રમેણ સર્વોઽપિ નિરોધઃ સુનિરૂપિતઃ ॥૨૩॥

યદ્દાક્ષ્ણા—(ભા. ૧૦-૮-૨૪) વગેરે પ્રસંગે કરી એ જ

વાત સારી રીતે નિરૂપવામાં આવી છે. આગળ જતાં ક્રમે કરી સમગ્ર નિરોધનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૨૩

નિરોધેऽપિ ન યાસ્વિચ્છા તાસાં મુક્તિર્નિરૂપિતા ।

અન્તર્ગૃહગતાનાં તુ તથા દેહાવિધારણમ્ ॥૨૪॥

પ્રશ્નિચ્છાતઃ સ્વતો નેતિ 'સ્થાપયિત્વે'તિ ચોદિતમ્ ॥૨૪૩॥

નિરોધ કરાવ્યા છતાં રમણ કાળે જેઓ વિશે પ્રભુની ઇચ્છા ન હતી તેવાં ગોપાંગનાઓને મોક્ષ આપ્યો એમ કહેવામાં આવ્યું છે. વેણુનાદ સાંભળીને પ્રભુ પાસે જવા માગતાં છતાં ઘરમાં પુરાઈ રહેલા એવાં ગોપીજનોના દેહો નથી રહ્યા એમાં કારણભૂત પ્રભુની ઇચ્છા જ છે, જીવની નહિ, આ વાત 'સ્થાપયિત્વા' ઇત્યાદિ સ્થલમાં કહી છે. ૨૪૩

મુક્તિસ્તુ પ્રભુણા સ્વસ્મિન્નિત્યસંયોજનં સ્વતઃ ॥૨૫॥

સંયોગાનુભવાર્થે હિ તતો નિષ્કાસનં ક્વચિત્ ।

અનુભૂય તથા લીલાસ્તત્સ્વરૂપે વ્યવસ્થિતિઃ ॥૨૬॥

પ્રભુ સ્વેચ્છાએ કરી જીવને પોતાનામાં હંમેશને માટે સમાવી દે એનું નામ મોક્ષ. કોઈક વાર સંયોગરસનો અનુભવ કરાવવા પ્રભુ એ જીવને બહાર કાઢે પણ ખરા, પરંતુ એ લીલાનો અનુભવ કરાવી પાછા અંદર સમાવી દે. ૨૬

ફલમુક્તિસ્તતો મિન્ના પ્રમાર્ભક્તહૃદિ સ્થિતિઃ ।

યાવહ્લીલાકૃતિર્નિત્યપૂર્વરૂપનિયોજનમ્ ॥૨૭॥

કલાત્મક ભક્તિ તો આ મુક્તિ કરતાં જુદા જ પ્રકારની છે. એ એ કે પ્રભુ પોતે ભક્તના હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહે; વળી જેટલી લીલાઓ કરી હોય તે બધી સદૈવ ભક્તના

હૃદયમાં ધિરાણ કરે, અને જીવનું પૂર્વ રૂપ હૃદયેશ માટે કાયમ રાખે. ૨૭

આત્યન્તિકાં વિયોગોઽયં સર્વત્ર વિનિરૂપિતઃ ॥૨૮॥

एतत्फलं तु बहुधा सेवायामपि सर्वथा ॥૨૮॥

दानसाध्यमतः प्रोक्तं 'दाने चाद्य' इति स्फुटम् ।

दानमाननवहेस्तु प्रादुर्भावाद्धિनिश्चितम् ॥૨૯॥

આ અત્યન્ત વિપ્રયોગનું બધે સ્થળે નિરૂપણ છે. આ ફલ માટે ભાગે સેવામાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ફલ (સાધનસાધ્ય નથી, પરન્તુ) દાનસાધ્ય છે (એટલે કે પ્રભુ કૃપા કરીને દાન કરે તો જ મળે એમ છે.) આ વાત 'अलौकिकस्य दाने हि चाद्यः सिध्येन् मनोरथः' (સેવાફલ ૧) આ સ્થલે સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી છે. અને આ દાન શ્રીહાકોરજીના મુખારવિન્દસ્વરૂપ દ્વારા જ થાય છે. આ દાન માટે શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રાકટ્ય લેવું પડ્યું એનાથી આ વાતનો નિર્ણય થઈ જાય છે. ૨૯

तदाश्रयः सदा कार्यः सर्वभावेन सर्वथा ।

भविष्यति तदेकात्मविश्वाससयुजां नृणाम् ॥૩૦॥

સંપૂર્ણ ભાવથી દરેક રીતે એ શ્રીમહાપ્રભુજીનો સદૈવ આશ્રય કરવો. એ શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અનન્ય વિશ્વાસવાળા મનુષ્યોને એ ફલ સિદ્ધ થશે. ૩૦

कृपासाध्यमतः सर्व, तथा चेन्न कृपा भवेत् ।

मुक्तिरेव फलं तस्य सायुज्यमिति निश्चयः ॥૩૧॥

આથી સર્વ માત્ર કૃપાથી જ સાધી શકાય એમ છે. હવે જો એવા પ્રકારની કૃપા ન થાય તો એવા મનુષ્યને

સાયુજ્ય મુક્તિ એ જ ફલ મળે એમ ચોક્કસ જાણવું. ૩૧

સાયુજ્યમક્ષરે નૈવ કિન્તુ તત્પુરુષોત્તમે ।

ભક્તિમાર્ગફલેષ્વેતન્મધ્યમં ફલમીર્યતે ॥૩૨॥

આ સાયુજ્ય (જ્ઞાનમાર્ગીયોની જેમ) અક્ષરબ્રહ્મમાં નથી, પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમમાં થાય છે. ભક્તિમાર્ગીય ત્રણ ફલોમાં આ મધ્યમ પ્રકારનું ફલ કહેવાય છે. ૩૨

‘સાયુજ્યકામ્યયે’ત્યાદિ નિબન્ધેऽપિ નિરૂપિતમ્ ।

ભક્તેર્દુર્લભતા પ્રાંક્તા ‘દુર્લભેતિ ન સોચ્યતે’ ॥૩૩॥

‘આદિમૂર્તિઃ કૃષ્ણ એવ સંવ્યઃ સાયુજ્યકામ્યયા’ (તત્ત્વદીપનિબન્ધ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ ૧૪) એ વાક્યમાં આ વાત બતાવી છે. ‘દુર્લભેતિ ન સોચ્યતે’ એ ભક્તિ દુર્લભ છે, માટે એનું નિરૂપણ અહીં નથી—એ પ્રકારનું શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું જે વાક્ય છે તે ઉપરથી એ ભક્તિની દુર્લભતા સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. ૩૩

‘તસ્માત્કૃપાતારતમ્યાત્ફલમુક્તમનેકધા ।

ફલદ્વયાધિકારો હિ યોગ્યગેહાદિકં પુનઃ ॥૩૪॥

ભક્તિમાર્ગીયસેવા યા સાધારણકૃપાફલમ્ ।

ફલત્રયેऽપિ નૈવાસ્તિ કાલાદિકનિયમ્યતા ॥૩૫॥

તેથી અનુબ્રહ્મના ભેદે કરી અનેક પ્રકારનું ફલ કહેવાય છે. સાયુજ્ય, સધોમુક્તિ, અને ભક્તિમાર્ગીની રીતે સેવા, એ ત્રણ ફલો પૈકી પહેલાં એ ફલોના અનુભવ માટે ભગવાનની પરમકૃપા ઉપરાંત અનુકૂલ કુટુંબસ્થિતિ વગેરે આવશ્યક છે; અને ત્રીજું ફલ જે ભક્તિમાર્ગીય સેવા તે પ્રભુની સાધારણ કૃપા હોય તેપણુ પ્રાપ્ત થાય છે.

પરંતુ આ ત્રણે ફલોમાં કાલાદિક કાંઈ કરી શકતા નથી,
(પ્રભુની કૃપા જ બધું કામ કરી રહી છે.) ૩૫

एवं विज्ञाय च फलं फलसेवाश्रितैर्जनैः ।

फलदाचार्यचरणौ शरणीक्रियतां सदा ॥૩૬॥

આ પ્રમાણે ફલ વિશે વિશેષ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી
ફલરૂપ સેવાને આશરે રહેલા જીવોએ ફલને દેવાવાળા
એવા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણોનો સદૈવ આશરો રાખવો. ૩૬

૯. પુષ્ટિમાર્ગીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ।

अथ श्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः ।

क्रियते पुष्टिमागीयप्राप्यरूपविनिर्णयः ॥૧॥

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલની કૃપાએ કરી પુષ્ટિ-
માર્ગીમાં જે સ્વરૂપની આપણે પ્રાપ્તિ કરવાની છે તેનો
નિર્ણય કરવામાં આવે છે. ૧

शृंगाररससंस्थानं स्थायिभावः प्रमुर्मतः ।

रसो निरूपितः शास्त्रे यादृशस्तादृगेव हि ॥૨॥

नृत्यबन्धादिभिर्बोध्यः क्रिया तत्रापि कारणम् ॥૨૩॥

શૃંગારરસના આધારરૂપ જે સ્થાયી ભાવ તે પ્રભુ છે.
રસશાસ્ત્રમાં જેવા પ્રકારના રસની વાત કરવામાં આવી
છે તેવો જ નૃત્ય-બન્ધ એ વગેરે સ્વરૂપથી બાણવો. એમાં
પણ ક્રિયા એ કારણરૂપ છે. ૨૩

क्रियया नृत्यबन्धाद्यैः शास्त्रादुक्तेकतोऽपि च ॥૩॥

उद्बोधयः स्वामिनीभावः सोऽस्माकं मन्मथः प्रभुः ।

ગૂઢભાવો હૃદિ સ્થાયી સ્ત્રીભાવાત્મા કૃપાકરઃ ॥૪॥

સુખરૂપસ્તુ તત્પશ્ચાદ્ ભાવી તદનુભાવકઃ ।

મક્તસમ્બન્ધજનિતસ્તદ્ભોક્તા પ્રમુરુચ્યતે ॥૫॥

ક્રિયાએ કરી નૃત્યબન્ધ વગેરેએ કરી, શાસ્ત્રથી તેમ ઉમળકાથી જે સ્વામિનીભાવનું ઉદ્બોધન (બાગૃતિ) કરવાનું છે, તે જ આપણા મન્મથરૂપ પ્રભુ ગૂઢભાવાત્મક અને હૃદયમાં રહેલ સ્થાયી ભાવરૂપ છે. એ ભાવ ગૂઢ હોય છે, હૃદયમાં હોય છે, સ્ત્રીભાવરૂપ હોય છે, અને કૃપારસની ખાણ સમો હોય છે. આ ભાવ સુખરૂપ તો ત્યારે થાય કે જ્યારે ભક્તનો સમાગમ થતાં એનું ફરી ફરી ચર્વાણુ થાય અને એ દ્વારા એનો ફરી ફરી વાર અનુભવ થાય; અને આ રસના ભોક્તા એ આપણા પ્રભુ અને આપણા શ્રીમહાપ્રભુજી. ૫

‘કામાર્હ્યં સુખમુત્કૃષ્ટ’મિત્યત્ર વિનિરૂપિતમ્ ।

તસ્ય ભાવૈકભોગ્યત્વાદ્ ભોક્તૃત્વમુપપદ્યતે ॥૬॥

“કામાર્હ્યં સુખમુત્કૃષ્ટં કૃષ્ણો મુદ્ધકતે ન ચાપરઃ” (ભાગ. ૧૮-૬૦ સુબોવિની-કારિકા ૫૩) —એ સ્થળે આ વાત નિરૂપવામાં આવી છે. એ સુખ માત્ર ભાવથી જ ભોગવી શકાય તેવું હોવાથી પ્રભુ એના ભોક્તા છે, એ વાત સંભવી શકે છે. ૬

અતિગૂઢઃ સ મગવાનેવં જ્ઞેયઃ કૃપાવલાત્ ।

તદાશ્રિતૈઃ સદા સિદ્ધૈઃ સેવ્યશ્ચ પ્રીતિસેવયા ॥૭॥

આ પ્રમાણે કૃપાબળે અતિગૂઢ એવા એ પ્રભુને જાણવું અને એ પ્રભુને શરણે ગયેલા સિદ્ધોએ પ્રીતિરૂપ સેવાથી એ જ પ્રભુની સદા સેવા કરવી. ૭

૧૦. સ્વમાર્ગીયસ્વરૂપસ્થાપનપ્રકારઃ ।

સમાનીય સ્વયં હૃદ્યાન્મૂર્તિ સર્વાંગશોભનામ્ ।
 કૃષ્ણસ્ય બાલ્યકૈશોરાવસ્થાપન્નાં વિશેષતઃ ॥૧॥
 બાલ્યસ્યૈકાકિનીમન્યાં સદ્વિતીયામથાપિ વા ।
 યતાં મૂલચરિત્રં હિ બાલ્યકૈશોર્યાઃ કૃતમ્ ॥૨॥
 સ્નાપયિત્વા તુ વિધિવત્પશ્ચામૃતજલાદિભિઃ ।
 શઙ્ખેન ચ તતઃ પશ્ચાન્નચન્દનેનાનુલેપનમ્ ॥૩॥
 પુનરુષ્ણજલેનાપિ સ્નાપયિત્વા તદુત્તરમ્ ।
 સંપ્રોઞ્છ્ય સૂક્ષ્મવહ્નેણ સ્થાપયેદાસનોપરિ ॥૪॥

મૂલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ એમની લીલા બાલ્યાવસ્થા તેમ
 કિશોર અવસ્થામાં થયેલી છે; માટે (વલ્લભકુલબાલકે)
 બાલ્ય એમને બાલ્યકૈશોરમાંથી જે સર્વાંગસુન્દર સ્વરૂપ પધરાવી
 લાવવું તે કાં બાલસ્વરૂપ અથવા તો કિશોરસ્વરૂપ પધરાવી
 લાવવું; અને જે બાલસ્વરૂપ પધરાવી લાવવું હોય તો એ
 એકલું, અને કિશોરસ્વરૂપ પધરાવી લાવવું હોય તો એ
 શ્રીસ્વામિનીજી સહિત પધરાવી લાવવું. પછી વિધિ મુજબ
 શાંખે કરી પાંચામૃત બલ વગેરેથી સ્નાન કરાવવું. એ પછી
 ચન્દનનો લેપ કરવો. કરી ગરમ બલ વડે સ્નાન કરાવી
 એ બાહ બીણા વસ્ત્રથી પ્રોઞ્છન કરી (લૂછી) આસન
 ઉપર સ્થાપવું. ૪

પ્રાર્થયિત્વા નિજાચાર્યાન્ ધ્યાત્વા તદ્હૃદયસ્થિતમ્ ।
 ભાવાત્મકં પ્રભો રૂપં સર્વલીલાયુતં સદા ॥૫॥

લક્ષ્મીસહસ્રસંસેવ્યં તાપક્લેશયુતાત્મના ।

વદ્ધ્વાજ્જલિં તથામૂતઃ પઠેચ્ચ તદનન્તરમ્ ॥૬॥

‘અવ્યાદ્જોડ્ઙ્ઘિમણિમા’ નિત્યાદિન્યાસપૂર્વકમ્ ।

વિભાવ્ય સ્વામિનીરક્ષાં પ્રત્યજ્ઞે સ્થાપિતાઙ્ગુલિઃ ॥૭॥

ત્યારબાદ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણોની પ્રાર્થના કરી, એઓના હૃદયમાં રહેલું, સકલ લીલાઓથી યુક્ત એવું પ્રભુનું હૃદયને લક્ષ્મીઓથી સેવાયેલું ભાવાત્મક જે રૂપ તેનું સદૈવ તાપક્લેશયુક્ત હૃદયે ધ્યાન ધરી અને એ હાથ જોડી ‘અવ્યાદ્જોડ્ઙ્ઘિમણિમાન’ વગેરે (ભાગ ૧૦-૬-૨૨ થી, ૨૬, એ રક્ષાના શ્લોકોનો ન્યાસાદિપૂર્વક દરેક દરેક અંગમાં અંગુલિ મૂકી શ્રીગોપીજનોએ (પૂતનાવધ પ્રસંગમાં) જે રક્ષા કરી તે રક્ષાની પણ ભાવના કરી, પાઠ કરવો. ૭

રક્ષામિષેણ વિહિતં ભાવાત્મસ્થાપનં પ્રભૌ ।

સ્વાચાર્યસંશ્રિતૈસ્તદ્વન્મૂર્તાવપિ હરિસ્થિતિઃ ॥૮॥

રક્ષાને બહાને જેમ શ્રીગોપીજનોએ પ્રભુનાં શ્રીઅંગમાં ભાવાત્મક સ્વરૂપનું સ્થાન કર્યું તે પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવેલા જીવોએ પોતે પધરાવી લાવેલ સ્વરૂપમાં ભાવાત્મક સ્વરૂપનું સ્થાન કરવું. અને આ રીતે પ્રભુ એ સ્વરૂપમાં આવી બિરાજે છે. ૮

ઈદમેવોક્તમાચાર્યૈર્ભક્તિમાર્ગપ્રકારતઃ ।

‘તત્ર ચ સ્થિત’મિત્યાદિ, સ ભાવાત્મા હરિઃ સ્મૃતઃ ॥૯॥

ભક્તિમાર્ગાનુસાર પ્રભુ આ રીતે પધારે છે અને બિરાજે છે એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ (તત્ત્વહીનિબન્ધના

સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં) 'તદ્ગ્રંપ તત્ર ચ સ્થિતમ્' એ શ્લોકોશમાં
કહી છે. અને ભાવાત્મક પ્રભુ તે આ જ. ૯

પઠિત્વા તુ ત્રિરાત્રુત્યા શુદ્ધારં રચયેત્ તદા ।
વહ્નૈરાભરણૈર્વાપિ પ્રેમ્ણા સૌન્દર્યસૂચકૈઃ ॥૧૦॥

આસ્તીર્ય વહ્નૈર્વિધિવદાસનં તત્ર ભાવયેત્ ।
તદુત્તરીયવહ્ન્યાણિ તતસ્તામુપવેશયેત્ ॥૧૧॥

'તદ્દર્શને'તિ તત્રત્યં પદ્યયુગ્મમુદીર્યં ચ ॥૧૨૩॥

(' અધ્યાદજોઽહ્મિમણિમાન્ ' વગેરે શ્લોકોનો) ત્રણ વાર
પાઠ કરવો; અને પછી સ્વરૂપ દીપી બિંદે એવા શણુગાર
વસ્ત્રો તેમ આભૂષણોથી પ્રેમપૂર્વક કરવા; (પછી આસન
બિંધાવવું;) આસન બિંધાવી (રાસપંચાધ્યાયીના પ્રસંગમાં
એક વાર તિરોહિત થઈ પછી પાછા પ્રભુ પ્રકટ થયા ત્યારે
જે પોતાનાં ઉત્તરીય વસ્ત્રો પર એ પ્રભુને શ્રીગોપીજનોએ
પધરાવ્યા તે) ઉત્તરીય વસ્ત્રોની એ આસનમાં ભાવના કરવી;
અને એ પ્રસંગના ' તદ્દર્શનાહારવિધૂતહ્રુજો ' વગેરે જે જે
શ્લોક છે તેનો પાઠ કરી એ સ્વરૂપને એ આસન
ઉપર પધરાવવું. ૫૩

તતઃ સજ્જીકૃતે સમ્યગોદનવ્યઞ્જનાદિકે ॥૧૨॥

ભાવયિત્વા તુ તત્રત્યસ્વામિનીવિહિતાર્ચનમ્ ।

હૃદિ કૃત્વા નિજાચાર્યાન્ દૈન્યવાનેકતત્પરઃ ॥૧૩॥

સ્વયં સમર્પયેત્ કામમાચાર્યદ્વારકં જનઃ ॥૧૩૩॥

ત્યારબાદ સખડી, સંધાણું વગેરે જેવાં સિદ્ધ થાય
કે તરત જ શ્રીઠાકોરણની સેવા શ્રીગોપીજનો જ કરી રહ્યાં

છે એવી ભાવના કરી, શ્રીમહાપ્રભુજીને હૃદયમા પધરાવી,
દીનતા તેમ એકાગ્રતાપૂર્વક શ્રીમહાપ્રભુજીની કાનીથી
અરોગો એવી વિનંતિ કરી એ બધું બંતે શ્રીઠાકોરજીને
સમર્પવું (એટલે કે ભોગ ધરવો). ૧૩૩

તામ્બૂલમુત્તમં દદ્યાદાન્નમ્ય પ્રોઞ્છ્ય ચાનનમ્ ॥૧૪॥
તત ઉત્થાય ન્ન કરૌ સંયોજ્ય વિધિવત્ પઠેત્ ।
કૃષ્ણાશ્રયાભિધં સ્તાંત્રં પ્રણમેદ્દ્વન્દવદ્ ભુવિ ॥૧૫॥

એ પછી આચમન કરાવી, મુખ પોંછી ઉત્તમ પ્રકારનું
નાગરવેલનું પાન ધરાવવું. પછી ઊભા થઈ એ હાથ બંડી
શ્રીકૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રનો વિધિ મુજબ પાઠ કરવો અને પૃથ્વી
ઉપર દણ્ડવત્પ્રણામ કરવા. ૧૫

અદ્ભમઃ સર્વથાપેક્ષારહિતઃ કરુણાપરઃ ।
વિચાર્ય વરણં શ્રીમદાચાર્યપદસંશ્રયઃ ॥૧૬॥
સ્વસેવકાય શુદ્ધાય સતતં પ્રયતાત્મને ।
પ્રયચ્છેત્તત્સ્વરૂપં તુ ફલરૂપતયા પુનઃ ॥૧૭॥

વલ્લભકુલબાલકે નિર્દમ્ભ રહી, કોઈ પણ બંતની
અપેક્ષા રાખ્યા વગર, કેવલ કરુણાપરાયણ બની શ્રીમહા-
ચાર્યચરણનો આશરો રાખી, કેવલ વરણભાવ વિચારી
(એટલે કે મારે કૃપા કરવા ખાતર આ જીવ પર કૃપા
કરવી છે એવો ભાવ રાખી), પોતાના વિશુદ્ધ અન્તઃકરણ
તેમ આચરણવાળા તેમ આત્મસંયમી સેવક ઉપર આ
પ્રકારનું સ્વરૂપ પધરાવી આપવું અને એ ફલરૂપ છે એમ
એ જીવને સમજાવવું. ૧૭

(गोस्त्रामिष्णोऽप्ये कथा विधिषु पोताना सेवकने
निधिस्वयं पधरावी आपवुं, येनुं आमां सूचन देणाय छे.)

भक्तिमार्गस्थितैः श्रीमदाचार्यपदसंश्रितैः ।

सेव्यमानं सदा भावैर्निरांधं साधयेद् ध्रुवम् ॥१८॥

लक्षितमार्गमां स्थिति करी रहेला, वणी श्रीमहा-
प्रभुना पदने आश्रये रहेला लक्षतो वडे भावथी सेववामां
आवतुं आ स्वयं नञ्जी निरोध साधी आपे. १८

११. श्रीमत्प्रभोश्चिन्तनप्रकारः ।

अथ श्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः ।

स्वमार्गसेव्यरूपस्य चिन्तने रीतिरुच्यते ॥१॥

श्रीमद्वल्लभाचार्यनां यरशुकमलोनी कृपाथी आपणा.
मार्गमां सेव्ययं प्रभुना चिन्तननी रीत कडेवामां
आवे छे. १

विपिने विपिने वृक्षलतादिषु विशेषतः ।

परिभ्रमन्ती विरहे विकला गोपवालिका ॥२॥

विन्नस्तवसूना शुष्करसना रसनायिका ।

विकीर्णकेशा सद्देशा नाथ नाथेति वादिनी ॥३॥

चलत्पद्युगा दुःखान्मुहुर्मीलितलोचना ।

लसल्लक्ष्मपदाम्भोजचिह्नदर्शनकातरा ॥४॥

દષ્ટદ્વાગ્નિવિશિષ્ટા નિઃશ્વાસગ્રહણાતુરા ।
ધરણીપતિતાઽત્યન્તવિરહાકુલચેતષા ॥૫॥

હૃદિ પ્રાદુર્ભવદ્ભાવદષ્ટગાંકુલનાયકા ।
નાથાંત્યાપય મામેવં મુહુર્વિકલવવાદિની ॥૬॥

વિચારરહિતા ચિત્તચિન્તાકુલિતમાનસા ।
મનોજગૂઢભાવાત્મપ્રિયપ્રાકટ્યકાઙ્ક્ષિણી ॥૭॥

સમસ્તલીલાનુકૃતિકૃતિસ્વપ્રિયભાવુકા ।
કાંટિકન્દર્પલાવણ્યભાવરૂપપ્રિયાશ્રયા ॥૮॥

નિત્યલીલાશ્રયા નિત્યરતિસેવનતત્પરા ।
પરમાર્દ્રતમપ્રેમકિલન્નહૃત્પદ્મજાદરા ॥૯॥

ભાવનીયા નિત્યમેવમ્ભૂતા મત્સ્વામિની હરેઃ ॥૧૦॥

વનેવનમાં ખાસ ઠરી વૃક્ષો અને લતા વગેરેમાં પરિ-
ભ્રમણ કરતાં, વિરહમાં આકુલવ્યાકુલ બની ગયેલાં, જેમનાં
વસ્ત્ર ખસી ગયાં છે તેવાં, જેમની જીભ સુકાઈ ગયેલી છે
તેવાં, જેમના કેશ વિખેરાઈ ગયા છે તેવાં, (પ્રભુ અન્ય સાથે
વિહાર કરતા હશે, એમ સમજી) દ્વેષવાળાં, ‘ હે નાથ !
હે નાથ ’ એ પ્રમાણે બોલતાં, જેમનાં ચરણો સતત ચાલતાં
જ રહે છે તેવાં, દુઃખને લીધે વારંવાર નેત્રો ખીડી દેતાં,
પ્રભુનાં સંશોભિત લક્ષણવાળાં ચરણકમલની નીચે ધૂળમાં
પડેલી છાપને જોઈ વ્યાકુલ થયેલાં, જેને દાવાગ્નિની
બવાલાઓ દેખાઈ રહી છે તેવાં, નિસાસા મૂકતાં,
પૃથ્વી ઊપર પડી ગયેલાં, અત્યન્ત વિરહથી આકુલ-
વ્યાકુલ ચિત્તવાળાં, હૃદયમાં પ્રકટ થતા ભાવે કરી

જેમને શ્રીગોકુલનાથનાં દર્શન થઈ ગયાં છે તેવાં, ‘હે નાથ ! મને આપ ઉઠાવી લો’ એમ વારંવાર વ્યાકુલ-તાથી બોલતાં, વિચારશૂન્ય, ચિત્તમાંની ચિન્તાથી આકુલ-વ્યાકુલ ચિત્તવાળાં, મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૃઢભાવાત્મક પ્રિય પ્રભુના પ્રાકટ્યને ઝંખતાં, પ્રભુની સઘળી લીલાનું અનુકરણ કરી પ્રભુની ભાવના કરતાં, કરોડો કામદેવના જેવા લાવણ્યવાળા ભાવાત્મક પ્રિય પ્રભુનો જ જેમને આશ્રય છે તેવાં, નિત્યલીલાના આશ્રયવાળાં, નિત્ય રતિ કરવામાં તત્પર, અત્યન્ત પીગળી ગયેલા પ્રેમથી તરબોળ થયેલા હૃદયરૂપી કમળ માટે જેમને માન છે તેવાં જે મારા પ્રભુનાં ગોપબાલિકા—સ્વામિનીજી, રસનાયિકા તેમની હૃંમેશાં ભાવના કરવી. ૯૬

તદેકહૃદયસ્થાયી તદ્ભાવઃ કૃષ્ણ એવ હિ ॥૧૦॥

લીલાસદ્સલ્લલિતઃ સામગ્રીસહિતસ્તથા ।

ભાવનીયઃ સદાનન્દઃ સદાનન્દાદિલાલિતઃ ॥૧૧॥

એ એક સ્વામિનીજીના જ હૃદયમાં નિત્ય રહેનાર એમના ભાવાત્મક પ્રભુ તે જ શ્રીકૃષ્ણ છે, તે હજારો લીલાઓથી યુક્ત તેમજ લીલાની સામગ્રીવાળા સદાનન્દરૂપ, નન્દ વગેરે-થી સદા લાડ લડાવેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી તેની ભાવના કરવી. ૧૧

इदमेषोक्तमाचार्यैः सिद्धान्तस्य निरूपणे ।

‘ आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेष्वे’ति यद्वचः ॥१२॥

‘ सिद्धान्तमुक्तावली ’માં આ જ વાત “ આત્માનન્દ-

સમુદ્રસ્થં કૃષ્ણમેવ વિચિન્તયેત (સિ. મુ. ૧૬) આત્માનન્દ-
રૂપી સમુદ્રમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રબાની જ ભાવના કરવી”
ત્યાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણેએ આજ્ઞા કરી છે. ૧૨

તદાશયસ્તુ વિવૃતઃ કૃપયૈવ પ્રભાંમયા ।

અવગત્ય જનાઃ સર્વે ચિન્તયન્તુ હરિં સદા ॥૧૩॥

એ વાક્યોનો આશય પ્રભુની કૃપાથી મેં કહ્યો છે.
આને જાણી સકલ મનુષ્યોએ સદૈવ હરિ ભગવાનનું ચિન્તન
કરવું. ૧૩

૧૨. સ્વમાર્ગીયશરણસમર્પણસેવાદિ- નિરૂપણમ્ ।

(અનુવાદક-શ્રી. વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

(જે માર્ગમાં જે જીવનો અંગીકાર થયો હોય તે
જીવે તે માર્ગનું સ્વરૂપ અવશ્ય જાણવું જોઈએ; એટલા
માટે જે જીવોનો અંગીકાર યુષ્ઠિભક્તિમાર્ગમાં થયેલો છે
તેમણે પોતાના યુષ્ઠિભક્તિમાર્ગમાં શરણ એટલે શું, સમ-
ર્પણ અને સેવા એનું સ્વરૂપ શું, વગેરે જાણવું જોઈએ.
એ જાણાવવા માટે શ્રીહરિચરણે સ્વમાર્ગીયશરણસમર્પણ-
સેવાદિનિરૂપણમ્ નામનો એક ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો છે. એ
ગ્રંથના શ્રવણ-મનનથી સ્વમાર્ગ વિશેના સર્વ સંદેહો ટળી
જાય છે.)

અથ સ્વકીયબોધાય સૂક્ષ્મરીત્યા વિચાર્ય ચ ।
સ્વમાર્ગીયપ્રકારોઽયં સર્વોઽપિ હિ નિરૂપ્યતે ॥૧॥

હવે જેને અંગીકાર પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં થયેલો છે તેવા નિજ જનોને બોધ થવા માટે, સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરીને આ સ્વમાર્ગનો સર્વ પ્રકાર સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. ૧

ગૃહીત્વા નામશરણં ગત્વા સર્વે સમર્થ ચ ॥
સેવાસાર્થકતાસિદ્ધ્યૈ દેહાદીનાં તથા પુનઃ ॥૨॥

અન્યત્રાવિનિયોગાય ક્રિયતાં તનુવિત્તજા ॥
•તથા તુ માનસી સિધ્યેત્ સૈવાત્ર ફલરૂપિણી ॥૩॥

(ઉપર પ્રમાણે શ્રીહરિરાયણ ગ્રંથ રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં શું શું જાણવાનું છે એ જાણવા માટે પુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સંગ્રહ સૂક્ષ્મ રીતે કરે છે. પોતે જે માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલો હોય તે સ્વમાર્ગ તે પુષ્ટિમાર્ગ જ છે. જ્યાંસુધી પુષ્ટિમાર્ગનું બધું સ્વરૂપ દૂંકમાં સમજાવવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી એમાં જાણવાનું શું છે એની બબર પણ પડે નહિ, માટે શ્રીહરિરાયણ પહેલા સાત શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગના બધા સિદ્ધાંતો દૂંકમાં સમજાવી દે છે.)

સિદ્ધાંતોનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ

શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્ર વડે નામગ્રહણ કરીને શરણે જઈને અને બ્રહ્મસંબંધમંત્ર વડે શ્રીગુરુદેવ દ્વારા સર્વ સમર્પણ કરીને સેવા કરવી. બ્રહ્મસંબંધ થયાથી

સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બ્રહ્મસંબંધ પછી અવશ્ય સેવા કરવી, સેવા કરી ક્યારે સાર્થક થઈ કહેવાય કે બ્યારે દેહ ગૃહ ધન વગેરેનો ઉપયોગ પ્રભુની સેવા વિના બીજે સ્થલે ન થાય. દેહ વગેરેનો બીજો વિનિયોગ ન થવા માટે શરીરથી અને ધનથી પ્રભુની સેવા કરો. એ પ્રમાણે તનથી અને ધનથી સાધનરૂપ સેવા કરતાં ફલસ્વરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થશે. એ માનસી સેવા આ માર્ગમાં ફલરૂપ છે એમ સમજવું. ૩

[સેવા સાર્થકતાસિદ્ધયૈ...તનુવિત્તજા—એટલા અંશનો સરલ અર્થ 'દેહ વગેરેની સાર્થકતા માટે અને એનો અન્યસમ્બન્ધ છોડાવવા માટે તનુજા અને વિત્તજા સેવા કરવી' એ પ્રમાણે થાય છે.]

હવે સેવાના પ્રકાર અને ફલના સૂક્ષ્મ ભેદો ઉપદેશે છે.

સા પ્રકારત્રયેણેતિ તેષાં તન્મધ્યપાતતઃ ।

ફલત્વમિતિ તે પ્રોક્તાઃ, સેવાયાં તુ ફલત્રયમ્ ॥૪॥

માનસી સેવા ત્રણ પ્રકારે થાય છે, તેથી એના અધિકારી ત્રણ પ્રકારના છે : ઉત્તમ,^૧ મધ્યમ, કનિષ્ઠ. એ ત્રણ અધિકારીના ભેદથી માનસી સેવાના એ ત્રણ પ્રકારો છે. એ

૧. ઉત્તમ અધિકારી શ્રીવ્રજસુંદરી જ છે, મધ્યમ અધિકારી એ કે જે માર્ગની રીતને અનુસરીને ભાવપૂર્વક સેવા કરનારા છે, કનિષ્ઠ અધિકારી પોતાના સ્વાર્થ માટે ભાવ વિના માર્ગની રીત પ્રમાણે સેવા કરનારા છે.

ત્રણ પ્રકારે માનસી સેવામાં આવી જતા હોવાથી ફલરૂપ છે, એટલા માટે જ તે તે પ્રકાર કહ્યો છે.^૧ સેવામાં ત્રણ ફલ છે. ૪

[‘અલૌકિક સામર્થ્ય’, સાયુજ્ય, અને સેવોપયોગી દેહ, આ ત્રણ ફલ દ્વારા માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ શકે છે. માનસી સેવા ફલરૂપ છે, અને આ પ્રકારે ફલરૂપા માનસીની મધ્યમાં પડ્યા છે, માટે એ પ્રકારેને સેવાફલ-વિવરણ-નામના ગ્રંથમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચણ્ડોચ્ચે ‘સેવાયાં તુ ફલત્રયમ્’ એ સ્થલે સેવાના ફલરૂપે નિરૂપ્યા છે.’ આવે અર્થ પાણુ આ શ્લોકનો થાય છે. નોંધ : મૂલ શબ્દો સંશયાઃ ફલત્રયમ્ એ પ્રમાણે છે. છન્દોદ્દેષ્ટિએ શ્રીહરિ-આચણ્ડોચ્ચે સ્વદેપ ફેરફાર કર્યો છે.]

સેવા તુ સા સમાનત્વાત્ સૈવાન્તે ન વિલક્ષણા ।

ફલતાતઃ પ્રકારાણં પશ્ચાન્નાશ્ચિતયોચ્ચતે ॥૫॥

સેવા તે માનસી એકસરખી જ છે, માટે ફલરૂપ ત્રયા પછી પાણુ એવી જ રહેવાની, વિલક્ષણુ થશે નહિ. જે સેવા નિરંતર કરવામાં આવતી હોય તે જ સેવા પ્રભુની કૃપાથી ફલરૂપ બને છે, એટલે સેવામાં કાંઈ તફાવત પડતો નથી. એટલા માટે સેવાના બધા પ્રકાર ફલરૂપ છે, કેમકે આ પ્રકારે ફલરૂપ માનસી સિદ્ધ થયા પછી થાય છે. ૫

[આ પ્રકારને ફલરૂપ શા માટે કહ્યા એનું નિરૂપણ

૧. આ સવિસ્તર ગણુવા માટે “ સિદ્ધાંતમુકતાવલી ” અને “સેવાફલ” ગ્રંથ ટીકા સાથે વાંચવા ભેદુયે.

શ્રીહરિરાયજી આગળના શ્લોકમાં તેમ આ શ્લોકમાં કરી રહ્યા છે. ચેતસ્તત્પ્રવર્ણં સેવા એ પ્રમાણે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની આજ્ઞા છે. તદનુસાર ચિત્ત પ્રભુમાં પરોવાય એનું નામ સેવા; અને એ ફલરૂપ કહેવાય. ‘હવે જીવને અલૌકિક સામર્થ્ય વગેરે જે પ્રાપ્ત થાય છે તે સેવારૂપ નથી, કારણ કે અલૌકિક સામર્થ્ય અને ચિત્તને પ્રભુમાં પરોવવું એ જે એક વસ્તુ નથી, તેા પછી અલૌકિક સામર્થ્ય વગેરેને ફલરૂપ શા માટે કહ્યાં ? કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા જ ફલરૂપ છે.’ આ પ્રમાણે કોઈ આશંકા કરે એના સમાધાન માટે શ્રીહરિરાયજી આ પ્રકારેની ફલરૂપતાનું સમર્થન કરી રહ્યા છે. ઉત્તરાર્ધનો સરલ અર્થ આ પ્રમાણે છે : ‘અતઃ પ્રકારાણાં ફલતા પશ્ચાદ્ભાવિતયા વચ્યતે—અમુક પ્રકારની (દા. ત. ઉત્કટ દશાએ પહોંચેલી તનુજા અને વિત્તજા) સેવા પછી આ અલૌકિક પ્રકારો જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે તે સેવાના ફલરૂપ.’ પરંતુ પૂર્વાર્ધનો અર્થ આટલો સ્પષ્ટ નથી. પ્રભુ જેમ જીવને પ્રેરે છે તેમ અર્થ કરવાનો પ્રયત્ન માત્ર કરું છું. રાજનગરવાળા નિ લી. શ્રીરણુછોડલાલજી મહારાજ આજ્ઞા કરતા કે ધાબળો ઓઢીને ધ્યાન કરવું એનું નામ માનસી સેવા નહિ, પરંતુ મન લગાડીને તનુજા-વિત્તજા સેવા કરવી એનું નામ માનસી સેવા. આ માનસી સેવાનું પૂર્વદલ; અને આ પ્રકારની સેવાથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ અધિક કૃપા વિચારી એ તનુજા-વિત્તજા સેવામાં એવી બાધા ઊભી કરે કે જરાય એ ન થઈ શકે, પરંતુ જીવની એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હોય કે એ સેવા વગર

ક્ષણવાર પણ રહી ન શકે, અને જો તન અને ધનથી સેવા નથી થતી તો કેવળ મનથી સેવાના જ વિચારો ઠર્યા ઠરે : હાય ! સેવા નથી થઈ શકતી એવો તાપ થાય, અને પછી મન એમાં જ એટલે પૂર્વ-વિહિત તનુજા અને વિત્તજામાં જ પરોવાયું રહે; આ ફલરૂપા માનસી અને માનસીનું એ ઉત્તરદલ. આ આપના વચનામૃતને આધારે પૂર્વાર્ધનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થઈ શકે : (યસ્યાઃ તનુવિત્તજાયાઃ ફલવ્યમ્ બલૌકિકસામર્થ્યાદિ) સા સેવા તુ (વર્તતે) સમાનત્વાત્ (ચેતસ્તત્પ્રવ-ણરૂપત્વાત્) સા (તનુવિત્તજા) એવ અન્તે ન વિલક્ષણા (માનસીસેવાતઃ ન મિન્ના, અન્તે વાધાવસરે તસ્યાઃ માનસીરૂપત્વાત્) —જે તનુજા-વિત્તજાના ફલરૂપે અલૌકિકસામર્થ્યાદિ ત્રણ ફલો કહ્યાં છે તે તો સેવા છે જ, કારણ કે એના દ્વારા પણ મન પ્રભુમાં પરોવાય છે. હવે પ્રભુ અધિક કૃપા વિચારી એમાં બાધા ઊભી કરે છે ત્યારે એની તનુજા-વિત્તજા માનસીરૂપ બને છે એટલે માનસીથી જરાયે જુદી નથી હોતી. (આવી ફલરૂપા માનસીના ફલરૂપ અલૌકિક સામર્થ્યાદિ પ્રકારો, આવી ફલરૂપા માનસી પછી પ્રાપ્ત થતા અલૌકિક સામર્થ્યાદિ પ્રકારો એ ફલરૂપ કેમ નહિ?)

આનો ફલિતાર્થ એ થયો કે આ દેહે કરાતી તનુજા-વિત્તજા સેવા જ્યારે માનસીનું રૂપ લે ત્યારે અલૌકિક સામર્થ્યાદિ પ્રાપ્ત થાય અને લીલાસ્થલાદિમાં સેવોપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ થાય. આ શ્રીમહાપ્રભુજીનું અજ્ઞીકૃતૌ સમર્થાદઃ સ્વરૂપ.]

યાદશં વરણં તાદૃકપ્રકારાપન્નસેવના ।

માનસી ફલરૂપેતિ તારતમ્યેન ચોચ્યતે ॥૬॥

પ્રભુએ જેવું વરણ કર્યું હોય તેવે પ્રકારે સેવા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે કે પ્રભુએ કૃપા કરીને જેવા ઉત્તમ, મધ્યમ અથવા કનિષ્ઠ અધિકારનું દાન કર્યું હોય તેવી જ સેવા એ જીવ કરી શકે છે. એ જ સેવા પછીથી ફલરૂપ માનસી થાય છે, માટે ફલરૂપ માનસી સેવા અને એ પહેલાંની સેવા એ બંને તદ્દાવત સાથે કહેવાય છે, એટલે કે અધિકાર પ્રમાણે જે સેવા ફલરૂપ માનસી બને ત્યારે એ સેવા વિલક્ષણ છે એમ સમજવું. પહેલાંની સેવા જ ફલરૂપ માનસી થઈ જાય. ત્યારપછી સેવાના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થઈ જાય છે એમ ભાવાર્થ છે. ૬

[‘પ્રભુએ જે જીવ પાસે જે પ્રકારે જે સેવા કરાવવી વિચારી હોય તે પ્રકારની તે સેવા જ્યારે માનસી સેવાનું રૂપ લે ત્યારે એ ફલરૂપ કહેવાય; માટે આ પ્રકારો સ્વરૂપે કરી ભિન્ન ભિન્ન છે, એટલે તે તે પ્રકારે સિદ્ધ થયેલી માનસી પણ ભિન્ન ભિન્ન કહેવામાં આવી છે.’ આ શ્લોકનો સરલ અર્થ આ પ્રમાણે છે. ફલિતાર્થ એ થયો કે કોઈ પણ પ્રકારે સેવા કરો, પરંતુ એ જ્યારે માનસીનું રૂપ લે ત્યારે ફલરૂપ કહેવાય.]

તે પ્રકારાસ્તુ વિજ્ઞેયા ગ્રન્થાત્ સેવાફલાભિધાત્ ।

અલૌકિકં હિ સામર્થ્યં સાયુજ્યં પુરુષોત્તમે ॥૭૩॥

વૈકુણ્ઠાદિષુ સેવાયાઃ શરીરમધિકારકૃત્ ॥૭૩૧॥

સેવાના એ પ્રકારો^૧ ‘સેવાફલ’ નામના શ્રીમહાપ્રભુજીએ

૧. આ માળામાં જ આ પહેલાં જાણેલા સ્વમાર્ગીયસેવાફલરૂપ-નિરૂપણનિર્ણય ગ્રન્થ જુઓ.

પ્રકટ કરેલા અંધથી સમગ્રી લેવા. સેવાનાં ઘણું ફલ છે :
 એક તો લોકમાં કોઈ પણ સ્થલે ન જોવામાં આવે તેવું
 અલૌકિક અદ્ભુત સામર્થ્ય; બીજું ફલ સાચું જ છે;
 વૈકુંઠ આદિ લોકોમાં દિવ્ય શરીર મળે તેથી પણ સેવાનો
 અધિકાર મળે છે; સેવાનો અધિકાર વૈકુંઠમાં દેહ મળ-
 વાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, આ ત્રીજું ફલ. ૭૩

एतावानेव मार्गेऽस्मिन् सूक्ष्मः सिद्धान्तसंग्रहः ॥८॥

આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધાંતોનો સૂક્ષ્મ સંગ્રહ કરવામાં
 આવે તો આટલો જ છે. ૮

શરણે જવાનો પ્રકાર અને શરણે ગયા પછી શું શું કરવું
 એ જણાવે છે :

(જીવ જ્યારે શરણે જાય છે ત્યારે પ્રભુ એનો
 અંગીકાર પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં કરે છે, માટે પહેલાં પ્રભુને
 શરણે જવું જોઈએ. પ્રભુ પણ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે
 કે 'સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને મારે એકને
 શરણે આવ.' આ શરણુ તે સંગ્રહાયમાં શ્રીવલ્લભકુલના
 આલકના મુખારવિંદથી શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષરનું
 અહુષુ કરવું એ જ છે. એનો પ્રકાર શ્રીહરિરાયજી પંદર
 શ્લોકથી વર્ણવે છે :)

तत्रादौ शरणं यातः किं कुर्यादिति चोच्यते ।

श्रीमदाचार्यमार्गोद्यगुहणा शरणं गतः ॥९॥

स्वामित्वेन हरिं स्वं तु सेवकत्वेन भावयेत् ।

लौकिकं वैદિકं चापि विद्भ्याद् भक्तिसिद्धये ॥१०॥

૧. सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज । (ગીતા ૧૮-૬૬)

એમાં પહેલાં જેની શરણાગતિ સિદ્ધ થયેલી છે, એટલે કે જે જીવ પ્રભુને શરણે ગયેલો છે તેણે શું કરવું જોઈએ એ કહેવામાં આવે છે. શરણે ગયેલો કેને સમજવો કે જે શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગના ગુરુ દ્વારા શરણે ગયેલો હોય. શ્રીમહાપ્રભુજી આપ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના આચાર્ય છે. આપનો માર્ગ તે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. એ માર્ગના ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજીના જ વંશમાં પ્રકટ થયેલા મહાનુભાવો શ્રીગોસ્વામિ-બાલકે છે, માટે પરંપરાથી અને માર્ગમર્યાદાને અનુસરીને એમના દ્વારા પ્રભુને શરણે જાય તે શરણે ગયેલા કહેવાય. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શરણે ગયા પછી અને પ્રભુએ શરણે લીધા પછી પોતાના સ્વામી, માલિક, નાથ સર્વ-દુઃખહર્તા શ્રીહરિ જ છે અને હું એમનો સેવક છું, દાસ છું, એવી ભાવના કરવી જોઈએ. ભક્તિ એટલે સેવા. સેવાની સિદ્ધિ માટે લોકનાં વ્યવહારનાં કાર્યો કરવાં અને વેદમાં કહેલા વર્ણાશ્રમના નૈમિત્તિક ધર્મો પણ આચરવા. ૧૦

શું ન કરવું

(શું કરવું જોઈએ, એ તો જણાવ્યું, હવે શું શું ન કરવું એ જણાવે છે :)

નાન્યમાર્ગાશ્રયો નૈવ દેશાન્તરસમાશ્રયઃ ।

નૈવ તીર્થાશ્રયો નૈવાભિમત્તેઃ કર્તૃતાશ્રયઃ ॥૧૧॥

નૈવ મન્ત્રસમાધારો ન ચ કર્માદિકાશ્રયઃ ॥૧૨૩॥

બીજા માર્ગનો આશ્રય ન જ કરવો. પ્રભુ જ્યાં ન

ખિરાજતા હોય તેવા દેશનો આશ્રય ન કરવો. હાસનો ધર્મ
એ જ છે કે જ્યાં પોતાના સ્વામી હોય ત્યાં જ રહેવું
જામ્યે, માટે પ્રગટ સ્વરૂપે પ્રભુ જ્યાં દર્શન ન આપતા
હોય તે દેશનો સ્વપ્ને પણ આશ્રય કરવો નહિ, એટલે
ભગવાનને છોડીને તીર્થમાં જ રહેવાથી મારું કલ્યાણ
યશ એમ માની તીર્થનો આશ્રય કરવો નહિ. વળી અભિ-
માનથી હું જ કર્તા છું, કરું છું તે હું જ કરું છું, એમ ન
માનવું. ગૈદિક તાંત્રિક યાંત્રિક મંત્રો ઉપર પોતાનો બધો
આધાર રાખવો નહિ. મંત્રોથી પ્રભુ મને મળશે એમ ધારીને
એવા મંત્રોનો આશ્રય કરવો નહિ. તેમજ યજ્ઞયાગાદિક કર્મ
કરીશ તો જ પ્રભુ મળશે એમ માનીને બીજાં કર્મનો
આશ્રય ન કરવો. ૧૧૩

(ઉપર એમ કહેવામાં આવ્યું કે સર્વ ધર્મનો ત્યાગ
કરવો, અન્ય કોઈનો આશ્રય કરવો નહિ. એમ કરવાથી તો
દોષ લાગે, કેમકે જ્યારે સર્વ ધર્મનો ત્યાગ થાય ત્યારે દોષ
લાગ્યા વિના કેમ રહે? એ સંશય પ્રાપ્ત થતાં આપશ્રી
આજ્ઞા કરે છે :)

ચાર પુરુષાર્થો

सर्वदोषनिवृत्त्यर्थं धर्मत्वेन हरौ हृदिः ॥१२॥

બધા દોષોની નિવૃત્તિ થઈ જવા માટે પ્રભુની સેવા,
પ્રભુનું સ્મરણ કરવું, પ્રભુમાં જ ધર્મની દૃષ્ટિ કરવી. ઉપર
બતાવેલા દોષનો નાશ થવા માટે ધર્મસ્વરૂપ પ્રભુ શ્રીહરિ
છે એમ સમજવું. શ્રીહરિ વિના બીજો કોઈ આશ્રય નથી,

બીજો કોઈ ધર્મ નથી, એમ સમજવું. બીજા ધર્મો ઉપસ્થી આસક્તિ ઊઠી બધ તોપણ સર્વ દોષો ચાલ્યા જાય. મુખ્ય ધર્મરૂપ પ્રભુ જ છે એમ દઢ ધર્મ ગયા પછી બીજાનો આશ્રય વગેરે છોડવાથી કોઈ પણ દોષ લાગે નહિ. દોષની નિવૃત્તિ થવા માટે શ્રીહરિને ધર્મસ્વરૂપ એવા એટલે કૃતાચ્છે. ૧૨

(પ્રભુમાં ચાર પુરુષાર્થમાંના ધર્મરૂપ પુરુષાર્થની સુદ્ધિ થવા માટે ઉપર કહ્યું, હવે અર્થરૂપ પુરુષાર્થ પણ શ્રીહરિ છે એ આપશ્રી જાતાવે છે. પુરુષાર્થ ચાર પ્રકારના છે : ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ. ધર્મરૂપ પ્રભુ જ છે એ ઉપરના અર્થો મલોકથી સિદ્ધ થયું, હવે અર્થરૂપ બે બીજા પુરુષાર્થ છે તે પણ શ્રીહરિસ્વરૂપ જ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે :)

વિવેકાદેરભાવેન દૈન્યેનાર્થત્વભાવન્મ્ ॥૧૨૩॥

‘પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથી જ સર્વ કરશે’ એ સિદ્ધાંત દઢ કરવો એ વિવેક. વિવેક ધૈર્ય અને આશ્રય એ પ્રાપ્ત ન થતાં હોય તો દીનતાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અર્થરૂપ છે. અર્થ નામનો બીજો પુરુષાર્થ પણ માણ પ્રભુ જ છે એમ સમજવું. ‘લકતો પાસે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું કોઈ પણ સાધન હોય તો એ માત્ર દીનતા જ છે’ એમ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે. વિવેક ધૈર્ય ભક્તિ વગેરેથી રહિત અને પાપ કરવામાં આસક્ત થયેલા એવા મને શ્રીકૃષ્ણ જ શરણરૂપ છે, એટલે સર્વશિ હુટ એવા જીવને કૃષ્ણ વિના બીજો કોણ શરણે લે? ૧૨૩

(ત્રીજો પુરુષાર્થ કામ છે માટે એ પુરુષાર્થરૂપ પણ પ્રભુ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે :)

સ્વકામપૂરણાર્થં પૂર્ણાનન્દસ્વવેદનમ્ ॥૧૩॥

દરેક જીવને સુખની અને આનંદની ઈચ્છા થાય છે. મને સુખ કેમ મળે અને એ કામ કેમ રહે એવો આનંદનો લહાવો કેવી રીતે હું લઈ શકું એવી કામના દરેકના મનમાં થાય છે અને એ માટે જીવ અનેક પ્રયત્નો કરે છે, પણ એ બધા નકામાં છે. પોતાની એ કામના સફળ કરવા માટે પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ શ્રીહરિ જ સમર્થ છે એમ જાણવું જોઈએ. જે પોતે આનંદથી પૂર્ણ હોય તે જ આનંદ મેળવવા માટે શતી કામનાઓ પૂરી શકે. પ્રભુ વિના ખીજું કોઈ પૂર્ણાનંદ નથી એમ જાણીને, એ જ બધી કામના પૂરશે એમ નિશ્ચય કરીને, કામરૂપ પુરુષાર્થ પણ શ્રીહરિ જ છે એમ જાણવું. ૧૩

(મોક્ષરૂપ પણ પ્રભુ જ એમ આજ્ઞા કરે છે :)

ન સાધનૈર્મવેન્મોક્ષો હરિરેવ તદાત્મકઃ ।

તદીયતાયાઃ સંપત્તૌ મુક્ત્વેનૈવ ચિન્તનમ્ ॥૧૪॥

અત एव निराकाङ्क्षा मोक्षतः कृष्णसेवकाः ॥૧૪૬॥

સાધનો કરવાથી મોક્ષ થતો નથી, કેમકે શ્રીહરિ જ મોક્ષસ્વરૂપ છે. એ હરિના દાસ થઈ જઈએ તો મોક્ષ જ મળી ગયો એમ સમજી લેવું. જ્યારે એ દયાળુ કૃપા કરીને પોતાના દાસ તરીકે જીવનો અંગીકાર કરે ત્યારે ભગવદ્દીપ-પણું પ્રાપ્ત થઈ જાય. એ પ્રાપ્ત થતાં મોક્ષ મળી જ ગયો એમ સમજવું. સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણના દાસાનુદાસ અનુચરો મોક્ષની આકાંક્ષા કદાપિ સખતા જ નથી. સારાંશ કે પ્રભુના દાસ થવું એ જ મોક્ષ છે અને મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થ પ્રભુ છે એમ જાણવું એ જ ખરું જ્ઞાન છે. ૧૪૬

સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ

(દેશ વગેરે સાધનો અને ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો પણ શ્રીકૃષ્ણ જ છે એમ શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે :)

દેશાદિસાધનં કૃષ્ણઃ પુરુષાર્થશ્ચતુર્વિધઃ ॥૧૫॥

एवं मनसि सततं चिन्तनीयं प्रयत्नतः ॥૧૫૩॥

દેશ વગેરે સાધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે તેમજ ચાર પુરુષાર્થરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એ પ્રમાણે પ્રયાસપૂર્વક નિરંતર મનમાં સ્મરણ કરવું. (ખીજા માર્ગનો આશ્રય ન કરવો એમ આપશ્રીએ ૧૧ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કલિકાલ મહાદોષયુક્ત છે અને એના દોષ સર્વને લાગે છે, માટે એમાં ઉત્પન્ન થયેલા ખીજા દોષવાળા માર્ગ કરતાં આ નિર્દોષ પ્રભુના નિર્દોષ ભક્તિમાર્ગમાં જ રહેવું એ વિશેષ કલ્યાણકારક છે. એ ઉપરથી એમ જ સમઝવું કે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનું શરણ લેવામાં કાલ બાધ નથી કરતો, કેમકે એ કાલરૂપ સાધન શ્રીહરિ જ થાય છે. ખીજા દેશનો આશ્રય ન કરવો એમ કહેવાથી દેશરૂપ પણ પ્રભુ જ છે, અને બધું શ્રીહરિ જ કરે છે એમ કહેવાથી કર્તા પણ શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. તીર્થનો આશ્રય ન કરવો એથી સાગિત થયું કે દ્રવ્યરૂપ સાધન પ્રભુ જ છે, માટે એમનો આશ્રય કરવો. મંત્રનો આધાર ન રાખવો એમ કહેવાથી મંત્રરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એમ સિદ્ધ થયું. ખીજાં કર્મનો આશ્રય ન કરવો, પણ પ્રભુની સેવા તે કર્મ છે એમ માનવું, એમ કહેવાથી કર્મરૂપ સાધન પણ

શ્રીકૃષ્ણ જ છે એમ સાબિત થાય છે. એ પ્રમાણે ૧૧-૧૧૩
 પ્રલોકમાંથી એ રહસ્ય નીકળે છે કે દેશ કાલ દ્રવ્ય કર્તા
 મંત્ર અને કર્મ એ છ સાધનો દોષવાળાં થઈ ગયેલાં છે,
 પરંતુ ભક્તિમાર્ગ નિર્દોષ પ્રભુનો નિર્દોષ માર્ગ હોવાથી એ
 માર્ગનો આશ્રય કરતાં, એ છ સાધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે એવો
 દૃઢ નિશ્ચય થતાં સર્વ દોષો દૂર થઈ જાય છે.) ૧૫૩

કેમ બચશો ?

(હવે બાધક વસ્તુથી કેવી રીતે બચવું એ વિશે
 આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે :)

પ્રાયશ્ચિત્તાદિષુ મતિર્ન કાર્યા શરણં વ્રજેત્ ॥૧૬॥

ઉપસ્થિતેષુ દોષેષુ સર્વેષ્વથ વિશેષતઃ ।

સુશક્યેષ્વપ્યશક્યેષુ હરેર્ગતિમથ સ્મરેત્ ॥૧૭॥

પ્રભુનું શરણુ ગ્રહણુ કર્યા પછી પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેમાં
 બુદ્ધિ રાખવી નહિ. મતલબ કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી જ હું
 પવિત્ર થઈશ એવી ભાવના શરણુ ગયા પછી રાખવી નહિ.
 સર્વ દોષો ઘણા પ્રમાણમાં પણ પ્રાપ્ત થયા હોય અને એ
 દૂર કરી શકાય તેવા ન પણ હોય, તોપણ ‘મારું શરણુ
 માત્ર શ્રીહરિ જ છે’ એમ સ્મરણુ કરવું. એથી એમ નિશ્ચય
 કરવો કે પ્રભુનું શરણુ લીધા પછી પણ જો નાના કે મોટા

૧. સાધનો છ પ્રકારનાં છે : દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા, મંત્ર, કર્મ.
 એ છ સાધનો જ્યારે શુદ્ધ હોય ત્યારે જ મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે. આ
 સમયમાં દેશ પણ દોષવાળો છે તેમજ સમય વગેરે પણ દુષ્ટ છે, માટે
 ભક્તિમાર્ગનો જ આશ્રય કરવો, એનો આશ્રય કરવાથી એ પ્રભુ જ સાધન-
 રૂપ બની જાય છે. પ્રભુ નિર્દોષ છે એટલે એ સાધનો પણ નિર્દોષ થાય છે.

દોષ પડે તો એને દૂર કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્તો ન આચરતાં
 'પ્રાયશ્ચિત્તથી જ મારા દોષ દૂર થશે' એમ જ માનતાં, 'પ્રભુને
 હું શરણે છું, સર્વ દોષથી રહિત એવા માર્ગમાં પ્રભુએ
 મારો અંગીકાર કર્યો છે' એમ સ્મરણમાં લાવવું. શ્રીમહા-
 પ્રભુજીએ એટલા માટે જ આજ્ઞા કરી છે કે "અશક્ય હો
 અથવા સારી પેઠે શક્ય હો, પણ સર્વથા પ્રભુ જ મારું
 શરણુ છે." આ ભૂલવું નહિ. ૧૭

બાધક શું છે ?

(શરણુ સિદ્ધ થયા પછી શું શું કરવું એ સૂક્ષ્મમાં
 જણાવીને હવે બાધક થઈ પડે તેવાં કાર્યોની સૂચના કરે છે :)

અન્યાશ્રયો નૈવ કાર્યો નૈવાન્યત્ર સ્વતો પ્રજેત્ ।

પ્રાર્થના નૈવ કુત્રાપિ કર્તવ્યા ભગવત્યપિ ॥૧૮॥

અન્યાશ્રય એટલે પોતાના સ્વામી પ્રભુ વિના બીજા
 કોઈનો આશ્રય કરવો એ. એવો અન્યાશ્રય કદાપિ ન જ
 કરવો, અર્થાત્ પોતાના પ્રભુ વિના બીજા કોઈનો આશ્રય
 કદાપિ ન કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે
 'અન્યાશ્રય કદાપિ કરવો નહિ, કેમકે એ સર્વથા બાધ
 કરનારો છે.' શ્રીગુણાધીજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે 'અન્ય
 દેવોના સંબંધનો ગંધ પણ ગળાને બાધા કરે છે, અર્થાત્
 ગળું કપાવે છે.' પોતપોતાની ઈચ્છાથી બીજા સ્થળે જવું
 નહિ. જ્યાં પોતાના સ્વામી બિરાજતા ન હોય ત્યાં જવું
 નહિ. જેમ સ્ત્રી પોતાની ઈચ્છા મુજબ સ્વચ્છંદપણે પોતાના
 પતિનું ગૃહ છોડીને બીજા સ્થળે જતી નથી તેમ પોતાના

સ્વામીનું ગૃહ છોડીને બીજે સ્થળે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જવું નહિ, તેમજ બીજે ઠેકાણે જઈને પ્રાર્થના કરવી નહિ. કોઈ પણ મુશ્કેલી આવી પડે તો બીજાની પાસે એ મુશ્કેલી દૂર કરવા માટે પ્રાર્થના કરવી નહિ; વધારે તો શું, પણ પ્રભુ પાસેય પ્રાર્થના કરવી નહિ. પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે, અંતર્યામી છે, તો આપણાં મનની વાત શું નથી જાણતા, આપણાં દુઃખો શું નથી સમજતા? પ્રભુ બધું જાણે છે, સમજે પણ છે, તો આપણાં દુઃખો પોતે જ દૂર કરશે, એમ માનીને પણ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી નહિ. વળી એ કરુણાના નિધિએ આપણને ઉત્તમોત્તમ ફલ આપવાનો સંકલ્પ કર્યો હોય, અને એ પ્રભુ દુઃખો દૂર ને આપણી પરીક્ષા પણ કરતા હોય, અને એ વખતે ધીરજ ન રાખતાં ભવબુદ્ધિથી કોઈ પ્રાર્થના કરીને દ્રવ્ય ધરખાર જેવી તુચ્છ વસ્તુ માગી લઈએ, તો પ્રભુ તો એ પણ આપશે જ, પણ તેથી ઉત્તમોત્તમ ફલ મળવાનો લાભ જતો જશે, અને એટલા જ ફલથી એ ભવ પોતાને કૃતાર્થ માને છે એમ માનીને સાધારણ ફલ તરત જ પ્રભુ આપશે અને મુખ્ય - ભજનાનંદનું દાન કરશે નહિ; માટે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી નહિ. પોતાના સ્વામી અંતર્યામી છે, સર્વ જાણે છે, એ વાતમાં સંદેહ હોય તો જ પ્રાર્થના થઈ શકે. અને એ વાત થોડકસ રીતે બુદ્ધિમાં દઢ થઈ હોય કે પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તો કોઈ પણ દિવસે પ્રાર્થના કરવાની ઇચ્છા જ ન થાય. શ્રીમદ્બ્રહ્મસુત્ર પાત્ર એ જ આજ્ઞા કરે છે. ૧૮ (પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરવો એ ઉપદેશ છે :)

અવિશ્વાસાં ન કર્તવ્યો બ્રહ્માસ્ત્રસ્ય નિર્દર્શનાત્ ।
લૌકિકે વૈદિકે વાપિ કાર્યે સઙ્ગં વિવર્જયેત્ ॥૧૯॥

પોતાના સ્વામીમાં કોઈ દિવસ અવિશ્વાસ ન લાવવો. રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતે હનુમાનજીને બાંધવા માટે બ્રહ્માસ્ત્ર મોકલ્યું અને એને માન આપી હનુમાનજી બળિયા છતાં બાંધાયા. પછી રાક્ષસોએ બ્રહ્માસ્ત્રની ઉપર હનુમાનજીને સખ્ત રીતે બાંધવા માટે મોટાં દોરડાં શરીરે લપેટયાં. ઇન્દ્રજિતે વિચાર કર્યો કે 'મૂર્ખ' રાક્ષસોને બ્રહ્માસ્ત્રના બળને કાંઈ ખ્યાલ ન આવ્યો અને એના ઉપર દોરડાં બાંધી બેઠા ! હવે બ્રહ્માસ્ત્રનું બળ ચાલ્યું ગયું અને હવે ખીલું શસ્ત્ર હનુમાનને પણ કાંઈ કરી શકશે નહિ.' આ દૃષ્ટાંતથી એમ સમજવું કે ગમે તેમ થાય તેપણુ આપણા પ્રભુ ઉપર અવિશ્વાસ લાવવો નહિ. એ જે કરે છે તે સારું કરે છે એમ દૃઢ નિશ્ચય રાખવો. લૌકિક અને વૈદિક કાર્યોમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. લૌકિક કાર્યો કરીને 'મને યશ મળશે, મારી નામના થશે' એવી પણ ઇચ્છા રાખવી નહિ, તેમજ વૈદિક કાર્યો કરીને સ્વર્ગ મળશે એવી પણ ફલની ઇચ્છા રાખવી નહિ. ૧૯

(લૌકિક વૈદિક કર્મ કેવી બુદ્ધિથી કરવાં એ જણાવે છે :)

યથાકથશ્ચિત્કર્તવ્યે ભારવત્તત્ર ભાવનમ્ ।

સર્વત્ર મમતાં ત્યક્ત્વા સર્વં કાર્યં પ્રસાધયેત્ ॥૨૦॥

લૌકિક વૈદિક ન છૂટકે કરવાં પડે તો એ કરવાં, પણ કાર્ય કરતી વખતે એમાં આસક્ત થવું નહિ. જેમ મજૂર ગમે તેવો કિંમતી માલ લઈ જતો હોય, પણ એ માલ સાથે એનો જેમ સંબંધ નથી, એ તો માત્ર એનો ભાર જ નગણ છે, તેમ એ કાર્યોને બોબરૂપ ગણીને કરવાં. બધે સ્થળે મમતાનો ત્યાગ કરવો. જેમ મજૂર પોતે ઉપાડેલા બાબતમાં મમતા-મારાપણું માની જોએ તો દુઃખી થાય, તેમ એ લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાં મમતા રાખવી નહિ, બંને એવી રીતે એ કાર્યો ઠીક ઠીક સાધી લેવાં. જેમ મજૂરને પોતાના માથેનો બોબો દેકાણે પાડ્યા વિના ચેન પડતું નથી, તેમ એ કાર્યરૂપ બોબો બરાબર સાધીને સંતોષ માનવો. પોતે અલગ રહીને કાર્ય કરવું. ૨૦

લાંભં ચ હૃદયે નૈવ કુર્યાન્, પ્રાપ્તં हि सेवयेत् ॥૨૦૬॥

હૃદયમાં લોભ ન કરવો. દ્રવ્યનો લોભ થવાથી એની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે, અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવું જોઈએ છે, અને તેથી પ્રભુની સેવાથી વિમુખ થવું પડે છે; માટે લોભ કદી કરવો નહિ. જે આવી મળે તેમાં સંતોષ માનવો. પ્રભુએ જેટલું આપ્યું હોય તેમાં સંતોષ માનીને એ ધનનો વિનિયોગ પ્રભુની સેવામાં કરવો. અથવા તો પ્રભુની સેવામાં લોભ ન કરવો, એટલે કે પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ઉત્તમ પદાર્થના લોકતા છે, માટે એમની સેવા માટે જે જે પદાર્થો આવશ્યક હોય તે તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ લઈ આવીને અંગીકાર કરાવવા; એમાં દ્રવ્યની કરકસર કે લોભ કરવાં નહિ. પ્રભુની ઇચ્છાથી જે મળ્યું હોય તેનાથી પ્રભુની સેવા કરવી. ૨૦૬

શરણસ્થાપિ યે ધર્માસ્તત્સિદ્ધૌ શરણં વ્રજેત્ ॥૨૧॥

વિવેકઘૈર્યેઽપિ સદા શ્રીકૃષ્ણાશ્રયપોષકે ।

તદ્ગ્રન્થેભ્યોઽવગત્યાપિ પ્રયત્નાદ્ દ્વિદિ ભાવયેત્ ॥૨૩॥

શરણુના જે ધર્મો હોય તે સિદ્ધ થતાં શરણે જવું. ઉપર જે ધર્મો બતાવવામાં આવ્યા છે તે શરણે ગયેલા જીવોના ધર્મો છે. શરણે ગયા પછી જીવે શું કરવું એ એમાં જણાવ્યું છે. શરણે ગયા પહેલાં કેટલાક ધર્મો સિદ્ધ થવા જોઈએ, અને એ સિદ્ધ થયા પછી શરણે જવું. શ્રીકૃષ્ણુના આશ્રયનું પોષણ કરનાર વિવેક એટલે ‘શ્રીહરિ પોતાની ઇચ્છા મુજબ કરશે’ એમ જાણવું એ, ‘અધાં દુઃખો સહન કરવાં’ એ ઘૈર્ય, એ અને શ્રીકૃષ્ણુનો દેહ આશ્રય થવામાં નિરંતર કારણરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણુના આશ્રયનું નિરંતર પોષણ કરનાર વિવેક અને ઘૈર્ય છે, એ વિવેક અને ઘૈર્યનું શ્રીકૃષ્ણુ અને એમના આશ્રયનું સ્વરૂપ ‘વિવેકઘૈર્યાશ્રય’ ગ્રન્થ આદિથી સમજવું. પ્રયાસ કરીને વિવેક ઘૈર્ય અને આશ્રયની હૃદયમાં ભાવના કરવી. ૨૨

एवमाश्रितधर्मोऽयं संक्षेपेण निरूपितः ।

आश्रित्य बहुभाचार्यान् बुद्ध्वैवं कृष्णमाश्रयेत् ॥૨૩॥

૧. શરણે ગયા પહેલાં શો નિશ્ચય કરવો એ શ્રીહરિરાયજી સ્વમાર્ગશરણદ્વયનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે. ‘કલિયુગમાં શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ આદિ માર્ગ જીવના પોતાના સાધનથી સિદ્ધ થતા નથી. એ ભક્તિ આદિ માર્ગો કલિયુગમાં પ્રભુ કૃપા કરે તો જ સિદ્ધ થાય, માટે પ્રભુને શરણે જવું જોઈએ.’ એમ નિઃસાધનપણું અને દીનતા એ ધર્મો સિદ્ધ થાય ત્યારે શરણે જવું.

ઉપર પ્રમાણે વિવેક ધૈર્ય અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય
 નેને સિદ્ધ થઈ ગયેલાં છે તેના ધર્મો સંક્ષેપથી બતાવ્યા.
 અથવા તો, સંક્ષેપથી જ ને કહેવામાં આવે તો શ્રીકૃષ્ણનો
 આશ્રય કરીને રહેલા જીવનો આ મુખ્ય ધર્મ છે તે એ
 છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરીને, શરણે જઈને, શરણ
 ગયેલાઓના ધર્મો ઉપર પ્રમાણે જાણીને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય
 કરવા જોઈએ. ૨૩

શરણે ગયા પછી શું કરવું ?

• (શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કર્યા પછી શું કરવું, એ આપશ્રી
 ગીતોના પંદર શ્લોકોમાં જણાવે છે :)

અતઃ પરં ક્રમેણૈવ જીવઃ કૃતસમર્પણઃ ।

તત્સાધનાય સતતં કિં કુર્યાદિતિ ચોચ્યતે ॥૨૪॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શરણુધર્મ સિદ્ધ થયા પછી જીવે
 સમર્પણ કરવું. જીવને બ્રહ્મસંબંધ થાય અને એ સર્વ
 પ્રભુને સમર્પે અને અહંતામમતા છોડી દે એ સંમર્પણ
 કહેવાય. એ સમર્પણ કર્યા પછી, સમર્પણના સાધન માટે,
 સમર્પણ સાર્થક કરવા માટે શું કરવું જોઈએ એ કહેવામાં
 આવે છે. ૨૪

બ્રહ્મસંબંધ—સંસ્કાર

(બ્રહ્મસંબંધથી શો અધિકાર મળે છે એ જણાવે છે :)

સેવાસંસ્કારરૂપત્વાદ્વિદ્ય્યાત્ સેવનાં સદા ।

બ્રહ્મસમ્બન્ધિતા જીવદેહસમ્બન્ધિવસ્તુષુ ॥૨૫॥

પ્રાહ્મણના બાલકને વૈદિક કર્મો કરવાનો અને વેદ ભણવાનો અધિકાર જ્યારે એને ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કરીને યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) સંસ્કાર કરવામાં આવે છે ત્યારે મળે છે. ગાયત્રી મંત્રથી યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયા પછી એ પ્રાહ્મણ બાલક વૈદિક કર્મો કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે. એ જ હૃષ્ટાંત પ્રમાણે જીવને જ્યારે બ્રહ્મસંબંધ થાય છે ત્યારે એ જીવ સેવાનો અધિકારી બને છે. શ્રીવલ્લભકુલ દ્વારા બ્રહ્મનો સંબંધ થવો એ એક સંસ્કાર છે. એ સંસ્કાર અલૌકિક છે અને એ થયા પછી જ સેવાનો અધિકાર મળી શકે છે, માટે સેવાના સંસ્કારરૂપ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી નિરંતર સેવા કરવી. ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ થયા પછી— યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યા પછી જો પ્રાહ્મણ બાલક સંધ્યાદિક ન કરે તો જેમ પ્રાહ્મણપણામાંથી ટળી જાય છે તેમ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી સેવા ન કરે તો ગૌણપણું રહે નહિ, માટે બ્રહ્મસંબંધરૂપી સંસ્કાર થયા પછી સેવા અવશ્ય કરવી, કારણ કે જીવ, દેહ, અને જીવ તેમ દેહ સંબંધી વસ્તુઓનો બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયા પછી એ બંધી વસ્તુઓનો સમ્બન્ધ ભગવાન સાથે છે, માટે એ સર્વનો વિનિયોગ નિરંતર ભગવાનની સેવામાં જ કરવો. ૨૫

સર્વદોષવિમુક્તત્ત્વં સ્વસ્મિન્નપિ વિભાવયેત્ ।

સર્વથા સર્વદૈવાપિ ન ત્વાદ્યાદસમર્પિતમ્ ॥૨૬॥

તદ્ભક્ષણે ભવેદેવાબ્રહ્મસમ્બન્ધિવસ્તુતા ।

સર્વત્ર બ્રહ્મસમ્બન્ધમાવનાનાશ એવ હિ ॥૨૭॥

શ્રીમદ્દા પ્રભુજી 'સિદ્ધાંતરહસ્ય' ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે
 'બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વ દોષો દૂર આવ્યા જાય છે,
 કોકોના જીવ અને દેહના સર્વ દોષો નાશ પામે છે,
 લાગતા નથી.' એ આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાનામાં પણ
 ભાવના કરવી કે હું સર્વ દોષથી મુક્ત થઈ ગયેલો
 છું. જીવ પોતે સ્વભાવથી જ દુષ્ટ છે, પરંતુ શ્રીગીતાજીમાં
 આ પ્રમાણે પ્રભુ દોષરહિત અને સમ હોવાથી, એમનો
 સંબંધ થયા પછી જીવ પણ દોષરહિત અને સમ થઈ
 જાય છે, માટે બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી કોઈ પણ સમયે પ્રભુને
 સમર્પણ વિનાની વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં કદાપિ લેવી
 નહિ. સંવકનો ધર્મ એ જ છે કે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી
 પોતાના સ્વામીના ઉપયોગમાં આવી ગયા પછી જે કંઈ
 મળી જાય તે જ ઉપયોગમાં લેવું જોઈએ. એવી જ રીતે
 પ્રભુને સમર્પણ પછી પ્રસાદી અન્ન જ લેવું. અસમર્પિત
 પદાર્થનું જે ભક્ષણ કરવામાં આવે તો બ્રહ્મસંબંધની
 ભાવનાનો નાશ થાય. પ્રભુને જે વસ્તુ ન સમર્પાવેલી હોય
 તે વસ્તુ બ્રહ્મસંબંધ વિનાની ગણાય છે. પોતાને બ્રહ્મસંબંધ
 મળ્યો છે અને પોતે બ્રહ્મસંબંધ વિનાની વસ્તુને ઉપયોગમાં
 લે તો બ્રહ્મસંબંધની જે ભાવના છે કે હું દોષથી રહિત
 થયો છું, એ ભાવનાનો નાશ થઈ જાય. મતલબ કે દોષ-
 વાળી એ જીવ થાય, માટે સર્વથા કોઈ પણ સમયે અસમ-
 ર્પિત અન્ન લેવું નહિ. ૨૭

(ગાધું પ્રભુને સમર્પવું એની સૂક્ષ્મ-બારીક સમજણ આપે છે :)

लौकिकं वैदिकं वापि कुर्यात् सर्वं समर्पितम् ।

अतः सर्वेषु कार्येषु कुर्यादादौ समर्पणम् ॥२८॥

લોકના વ્યવહારનાં કાર્યોમાં જે વસ્તુ હોય, વિવાહાદિક કાર્યોમાં—જ્ઞાતિભોજન વગેરે કાર્યોમાં વસ્તુ વાપરવાની હોય તે બધી વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ પછી એ વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો. વેદનાં યજ્ઞ વગેરે કા પણ પહેલાં પ્રભુને સમર્પ્યા પછી જ ભેઈતી વસ્તુઓ યોગમાં લેવી. એટલા માટે જ સર્વ કાર્યોમાં પહેલાં સમર્પણ અવશ્ય કરવું ભેઈયે. શ્રાદ્ધાદિક વૈદિક વિષયને નિવેદન કરેલા અન્નથી બીજા દેવતાઓનું કરવું એમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં એ સિદ્ધાંત પ્રકટ છે. ૨૮

(વળી જે વસ્તુ જેવી રીતે સમર્પણ કરવાને યોગ્ય હોય તે વસ્તુ તેવી રીતે સમર્પવી, જેમ વસ્ત્ર વગેરે; એ વિશે વધારે ખુલાસો આગળ આપવામાં આવશે :)

યથા સમર્પણે યોગ્યં યત્તથા તત્સમર્પયેત્ ।

યજ્ઞાદિષુ વિવાહાદૌ પ્રદર્શ્ય નિશ્ચિલં હરેઃ ॥૨૯॥

ગૃહીત્વૈવ તદાદેશં પશ્ચાત્ કાર્યાણિ સાધયેત્ ॥૨૯½॥

જે વસ્તુ જે પ્રકારે સમર્પી શકાતી હોય તે વસ્તુ તે પ્રકારે સમર્પવી. યજ્ઞયાગાદિકમાં અને વિવાહાદિકમાં સર્વ પદાર્થો પ્રભુ સમક્ષ ધરવા અને પ્રભુની આજ્ઞા લીધા પછી યજ્ઞયાગાદિક અને વિવાહાદિક કાર્યો સાધી લેવાં. સેવકનેા ધર્મ એ જ છે કે પોતાના સ્વામીને દેખાડયા વિના અને એની આજ્ઞા થયા વિના કાંઈ પણ કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે કરવું નહિ. એ જ પ્રમાણે અહીં પણ પ્રભુને નિવેદન કર્યા વિના

કાંઈ પણ લૌકિક વૈદિક કાર્યો સ્વતંત્ર રીતે ન કરવાં, પરંતુ સર્વ નિવેદન કરીને, આપની આજ્ઞા મેળવીને જ સર્વ કાંઈ કરવું એ સેવકનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૨૯૬

(પોતે જે પદાર્થનો ઉપયોગ કર્યો હોય તે પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવો નહિ એમ આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે :)

न स्वार्थभुक्तं कृष्णाय समर्प्यमिति निश्चयः ॥૩૦॥

અર્ધભુક્ત એટલે જે પદાર્થ આપણા ઘરમાં હોય, જેમ કે ફૂલ ફૂલ વસ્ત્ર વગેરે, તેમાંથી થોડો ભાગ પોતાના અપરાશમાં લીધેલો હોય તો એ વધેલો-બાકી વધેલો અર્ધભુક્ત પદાર્થ સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણને કદાપિ સમર્પવો નહિ એમ નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે દેવના દેવ શ્રીઠાકોરજીને અર્ધભુક્ત કદાપિ સમર્પવું નહિ. આ ઉપરથી પ્રભુને અર્ધભુક્ત ધરવાની શ્રીહરિરાયજીએ ના કહી તેમાં મુખ્ય કારણ પણ સહજમાં જાણી શકાય છે. ૩૦

(આ સ્થળે એવો સંશય થાય-પહેલાં કહ્યું કે પ્રભુને સમર્પ્યા વિના કાંઈ પણ લેવું નહિ, પ્રભુને ન સમર્પાયેલી વસ્તુ ત્યજી દેવી, ત્યારે ઘરમાં જે વસ્તુ આવશે તે પ્રભુને સમર્પાશે જ. પ્રભુને સમર્પ્યા વિના પોતાના ઉપયોગમાં આવી જતાં બાકી રહેલો પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવાનો વખત જ ન આવવો જોઈયે. જ્યારે વખત જ નહિ આવે તો પછી એમ કહેવાની શી જરૂર છે કે અર્ધભુક્ત વસ્તુ પ્રભુને ન જ ધરવી ? ગૌણવના ઘરમાં દરેક પદાર્થ પ્રભુને નિવેદન કર્યા

પછી જ બીજાં કાર્યોમાં વપરાય છે, પહેલાં વપરાતો જ નથી. પહેલાં વપરાય તો અર્ધભુક્ત થયેલો કહેવાય અને એ પ્રભુને ન ધરવો એમ કહેવું પણ યોગ્ય કહેવાય, પરંતુ પ્રભુને સમર્પ્યા વિના કાંઈ લેવું જ નહિ એમ પહેલાં કહ્યું છે તેથી પ્રભુને નિવેદન કર્યા વિના વૈષ્ણવો કાંઈ લેતા જ નથી, તો પછી એમના ધરમાં અર્ધભુક્ત કોઈ વસ્તુ હશે જ નહિ, અને નહિ હોય તો પછી એ પ્રભુને ન ધરાવવી એમ શા માટે કહેવું ? જે વસ્તુ અર્ધભુક્ત હોય તે પ્રભુને ન ધરવી એમ કહેવાની શી જરૂર છે ? અર્ધભુક્ત વસ્તુ થવાની હોય તો ન ધરવી એમ કહેવું જોઈએ, પણ અર્ધભુક્ત થવાની જ નથી તો એની ના પાડવાની કાંઈ જરૂર જ નથી. — આ સંશય પ્રાપ્ત થતાં સમાધાન કરે છે :)

ન સામિભોગઃ સંપ્રાપ્તો હ્યસમર્પિતવર્જનાત્ ।

તથાપિ માનસં પૂર્વમાદાય ચ સમર્પણમ્ ॥૩૧॥

અભુક્તમપ્યતો બ્રહ્મસમ્બન્ધો વિભ્રમાન્ પુરા ।

ગૃહ્ણીયાદ્વશિષ્ટં તુ પ્રભવેઽપિ સમર્પયેત્ ॥૩૨॥

તદર્થ ષર્જિતં ભેદેનાર્ધભુક્તસમર્પણમ્ ॥૩૨૩॥

જો કે અર્ધભુક્ત પદાર્થ જ ન હોવાથી એના સમર્પણને નિષેધ કરવાની શી જરૂર છે, એ શંકા પ્રાપ્ત થાય છે, તો પણ એક રીતે બારીકીથી જોતાં અર્ધભુક્ત પદાર્થ મળી પણ શકે છે; જેમકે કોઈ ગૈષ્ણવ, બ્રહ્મસંબંધ જેને થયેલો છે એવો કોઈ ભગવદ્દીય, પહેલાં જ પોતે બધું પ્રભુને બ્રહ્મસંબંધ થતી વખતે સમર્પણ કરી દીધું છે એવું મનમાં

લાવીને પહેલાં ઉપયોગમાં નહિ લીધેલો પણ પદાર્થ ઉતાવળથી, બ્રાન્તિથી જો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ લે અને બાકી વધેલો જો પ્રભુને સમર્પવા તૈયાર થાય તો એ ન સમર્પવો એમ રહસ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી જે અર્ધભુક્તનો નિષેધ કરે છે તે ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે થયેલા અર્ધભુક્તનો ઠરે છે. વસ્તુતઃ અસમર્પિત પદાર્થ ન લેવો, એમ કહેવાથી કોઈ પદાર્થ પ્રભુને સમર્પ્યા વિના લેવાય જ નહિ અને લેવાય તો અર્ધભુક્ત ઉપયોગમાં લીધા પછી બચેલો પદાર્થ પણ ગણાય જ નહિ, તો પછી એ પ્રભુને સમર્પવો કે નહિ, એવો પ્રશ્ન જ ન ઉઠાવાય; પણ કોઈ વૈષ્ણવ એમ મનમાં માની જેસે કે મેં પહેલાં બધું પ્રભુને સમર્પ્યું છે, હવે પ્રભુને સમર્પવાની શી જરૂર છે, એવી બ્રાન્તિ એ વૈષ્ણવને થાય અને કોઈ પદાર્થનો પોતે ઉપયોગ કરે અને બાકી વધેલો જો ભગવત્કાર્યમાં વાપરે તો એ વાપરવો નહિ, એમ શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું સૂક્ષ્મ ઊંડું રહસ્ય છે; તેથી જ અસમર્પિત અને અર્ધભુક્ત એવા બે ભેદ કરીને એનો નિષેધ કર્યો છે. ૩૨૩

[આ સ્થલે સરલ આશય આ પ્રમાણે છે : અસમર્પિત, એટલે કે, પ્રભુને ધર્યા વગરનું ન જ લેવું આવો જેનો નિયમ છે તેવા વૈષ્ણવની બાબતમાં એવું બનશે જ નહિ કે પહેલાં પ્રભુને ધર્યા વગર પોતે થોડુંક ખાઈ લે અને બાકીનું પ્રભુને ધરે; તો પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ આવી આજ્ઞા કેમ કરી હશે? જે વસ્તુની સંભાવના હોય તે સમ્બન્ધમાં ના પાડે એ તો બરોબર; દા. ત. એક માણસ આપણે ઘેર

આવવાનો હોય તેને આપણે કહેવડાવિયે કે—‘ તું ન આવજે.’ એ તો બરોબર, પરંતુ જે માણસ આપણે ત્યાં આવવાનો જ નથી તેને ન આવવાનું કહેવાનું શું પ્રયોજન? આ પ્રમાણે કોઈ શંકા કરે એનો જવાબ શ્રીહરિરાયજી આ સ્થલે આપે છે. બ્રહ્મસંબંધી જીવને મનમાં એવો ભાવ આવે કે પહેલાં જ્યારે બ્રહ્મસંબંધ દીક્ષા લીધી ત્યારે આ લોક સંબંધી તેમ પરલોક સંબંધી જેટલી વસ્તુ છે તે પ્રભુને મનથી તો સમર્પેલી જ છે, માટે ક્રિયાથી ભોગ ધર્યા વગરનીયે વસ્તુ લેવાથી કોઈ અસમર્પિત-લક્ષણનો દોષ લાગે એમ નથી, માટે ક્રિયાથી ભોગ ધર્યા વગરની વસ્તુ લેવામાં કોઈ જાતનો વાધો નથી. આમ સમગ્રી અમુક વસ્તુનો પોતે ઉપયોગ કરે અને એ ઉપયોગ કરેલી વસ્તુ અથવા તો એનો બચેલો અંશ પાછળથી પ્રભુના ઉપયોગમાં લે. શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે આવો ભાવ એક પ્રકારની બ્રાન્તિ છે. ૩૨ માં શ્લોકમાં અમુક્તમ્નો અર્થ પ્રમુળા અમુક્તમ્, અસમર્પિતમ્ એ પ્રમાણે છે.]

(‘સિદ્ધાંતરહસ્ય’ ગ્રંથમાં અસમર્પિત વસ્તુ વર્જવી અને અર્ધલુપ્ત પદાર્થ પ્રભુને ન સમર્પવો એમ જે આજ્ઞા છે તેનું ઊંડું રહસ્ય શ્રીહરિરાયજી બતાવે છે :)

અસમર્પિતવસ્તુનામત્ર સામાન્યમુચ્યતે ॥૩૩॥

ભુક્તેત્યનેનાત્ર ભોગ્યવસ્તુભોગો નિરૂપ્યતે ।

સ ચોપયોગરૂપો હિ તસ્માદ્ ભેદો વિબુધ્યતામ્ ॥૩૪॥

‘સિદ્ધાંતરહસ્ય’ ગ્રંથમાં અસમર્પિત વસ્તુ વર્જવી એમ

સામાન્ય રીતે આજ્ઞા કરી છે, એટલે કે શેમાં વર્જવી, કેવી રીતે વર્જવી, કયા કાર્યમાં વર્જવી, એ સ્પષ્ટ નથી, માટે અર્ધભુક્ત પદાર્થ પ્રભુને ન સમર્પવો એમ બીજી વાર આજ્ઞા કરી. એમાં અર્ધ એટલે અર્ધા પ્રમાણમાં ભુક્ત એટલે ભોગવેલી વસ્તુ, તે અર્ધભુક્ત કહેવાય છે. ભોગ કરવા લાયક વસ્તુનો ભોગ પ્રભુને એ વસ્તુ સમર્પ્યા વિના કરવો નહિ એવો પણ આશય છે. ભોગ એટલે ઉપયોગ. મતલબ કે જે વસ્તુનો પોતે ઉપયોગ કર્યો હોય તે વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી નહિ - તેમજ જે વસ્તુ પ્રભુને સમર્પાવેલી નથી તેનો ઉપયોગ પોતે પણ કરવો નહિ, એવી રીતના ભેદનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ રહેવાથી ભાવાર્થ સંદેહ-રહિત થશે, એમ જાણવું. ૩૪

[અહીં પ્રશ્ન એ પ્રમાણે જાગે છે કે અસમર્પિત વસ્તુ એટલે કે પ્રભુને ધર્યા વગરની વસ્તુ ઉપયોગમાં ન લેવી—એ પ્રમાણે કહેવાથી વસ્તુ પહેલેથી જ પ્રભુને ધરાશે અને પછી જ પોતાના ઉપયોગમાં આવશે, તો પછી પહેલાં પોતે ઉપયોગમાં લીધેલી વસ્તુ પ્રભુને ન સમર્પવી એ પ્રમાણે કહેવું જ નિર્રથક છે, કારણ કે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય એમ નથી જ, એમ છતાંયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ પ્રમાણેની અલગ આજ્ઞા કેમ કરી? પૂર્વ આજ્ઞામાં જ એ અર્થાત્ આવી જાય છે. આ પ્રમાણે જાગતા પ્રશ્નનું સમાધાન શ્રીહરિરાયજી સ્પષ્ટ કરી રહ્યા છે. અસમર્પિત ન લેવું એ પ્રમાણે જ્યાં આજ્ઞા છે ત્યાં સામાન્ય આજ્ઞા છે કે પહેલાં પ્રભુને સમર્પવું અને પછી લેવું. ત્યાં સમર્પણનો અર્થ

સ્પષ્ટ નથી કર્યો. બ્રહ્મસમ્બન્ધ વખતે જે સમર્પણ કરવામાં આવે છે તે પણ સમર્પણ અને પ્રભુને પધરાવી જે એમની સેવા દરમ્યાન ભોગ ધરવામાં આવે છે તે પણ સમર્પણ. આ બંને પ્રકારોમાં પહેલા પ્રકારનું સમર્પણ એ સામાન્ય સમર્પણ અને બીજા પ્રકારનું સમર્પણ એ વિશેષ સમર્પણ છે. પ્રભુને અર્ધભુક્ત ન ધરવું—એ પ્રમાણે બધાં આજ્ઞા છે ત્યાં વિશેષ સમર્પણની વાત છે એટલે કે સાક્ષાત્ બિરાજતા પ્રભુની આગળ ક્રિયાથી ભોગ ધરવો, આરોગવાની વિનંતિ પ્રભુને કરવી, અને શ્રીમહાપ્રભુજીની કાનીથી પ્રભુ આરોગે ત્યારબાદ એ વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવી, એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનો આશય છે. આ પ્રમાણે ચાલતી સેવામાં ભૂલ્યેચૂક્યે અર્ધભુક્ત વસ્તુ પ્રભુને ન ધરાઈ જાય એની ખાસ તકેદારી રાખવી એમ શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે. ઉપરાંત જેણે અસમર્પિતનો ત્યાગ કરેલ છે તે પોતે અમુક વસ્તુના અમુક અંશનો પહેલાં ઉપયોગ કરશે અને પછી એ બચેલો અંશ પ્રભુના કામમાં લેશે એ બનવાનું જ નથી, પરંતુ એવું બને કે કોક અમુક વસ્તુના અમુક અંશનો પહેલાં ઉપયોગ કર્યો હોય અને બચેલો અંશ એ ભૂલથી પોતાના શ્રીઠાકોરજીના ઉપયોગમાં લે. હાબલા તરીકે, પોતે એક સમગ્ર ફળ બબ્બરમાંથી લઈ આવ્યો અને પછી એ ઘરની બહાર ગયો; પાછળથી છોકરાઓએ ઠળિયો કર્યો અને એની પત્નીએ એમાંથી અધું ફળ છોકરાંઓને 'બવડાવ્યું', પછી પોતે ઘરમાં આવે ત્યારે બબ્બર પડે કે અધું ફળ છોકરાંઓને આપ્યું છે અને બાકીનું અધું બચ્યું છે. શ્રીમહા-

પ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે આવું અધું શ્રીઠાકોરજીને ન ધરવું. માટે અર્થાત્ સમઝાતી વાત પણ અલગ સ્પષ્ટ કરીને આપે કહી છે.]

(પ્રભુએ નિવેદન કયાં પછી એ પદાર્થ પોતાના ઉપયોગમાં લેવાથી કોઈ પણ પ્રકારે વાંધો નથી, એનું કારણ બતાવે છે :)

નિવેદિતપદાર્થાનાં ગ્રહણં માર્ગભેદતઃ ।

પૂજામાર્ગનિષેધાનામગ્રાનવસરો મતઃ ॥૩૫॥

પ્રભુને નિવેદન કરેલા પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવું, કારણ કે આ સેવામાર્ગ પૂજામાર્ગથી જુદો છે. સેવામાર્ગમાં પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમની સેવા છે માટે નિવેદન કરેલા પદાર્થો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે, પૂજામાર્ગમાં એ પુરુષોત્તમના અંશની, અવતારોની, કલાઓની પૂજા કરવામાં આવે છે માટે એમાં નૈવેદ્ય લઈ શકાતું નથી. સેવામાર્ગ અને પૂજામાર્ગ એવી રીતે જુદા હોવાથી પૂજામાર્ગની રીત સેવામાર્ગમાં આવી શકે નહિ. દષ્ટાંતઃ—પૂજામાર્ગમાં એવું લખ્યું છે કે ‘મારી પાસે ધરેલા દીવાનો પણ ઉપયોગ ખીજા કાર્યમાં કરવો નહિ’ એમ લગવાન આજ્ઞા કરે છે, તો એ આજ્ઞા પૂજામાર્ગ માટેની છે, પણ એ સેવામાર્ગમાં લાગુ પડી શકે નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે નિવેદન કયાં પછી એ ઉપયોગમાં ન લેવું એમ જે કહ્યું છે તે પૂજામાર્ગ માટે છે એમ સમઝવું. સેવામાર્ગમાં પ્રભુને સર્વ નિવેદન કરવામાં આવે છે : ‘પુત્રાદિ, ગૃહ, પ્રાણ વગેરે બધું પ્રભુને નિવેદવું.’ વળી, જે આ લોકમાં બહુ જ ઇષ્ટ હોય,

પોતાને અંત્યન્ત પ્રિય હોય, તે બધું પ્રભુને અર્પણ કરવું' વગેરે વાક્યોથી સર્વ સમર્પણ કર્યા પછી પોતાના ઉપયોગમાં એ લઈ શકાય છે, માટે સેવામાર્ગમાં પૂજામાર્ગની રૂઠિ સ્વીકારતી નથી. ૩૫

[સામાન્ય રીતે પ્રભુને સમર્પ્યા પછી એ પાછું લેવાનું નથી હોતું. દાખલા તરીકે એક મંદિર બાંધી એમાં દેવની પ્રતિષ્ઠા કરી; પછી એ મંદિરનો ઘર તરીકે ઉપયોગ કરી ન શકાય. સામાન્ય પરિસ્થિતિ આવી છે, છતાંયે આપણા માર્ગમાં સમર્પિત વસ્તુ જ લેવાય છે એનું કારણ એ કે આપણો માર્ગ બીજા માર્ગ કરતાં જુદો છે. જ્યાં પ્રભુને સમર્પ્યા પછી નથી લઈ શકાતું તે મર્યાદામાર્ગ અથવા પૂજામાર્ગ અને જ્યાં સમર્પ્યા પછી જ લઈ શકાય તે પુષ્ટિમાર્ગ અથવા સેવામાર્ગ. દૂકમાં, પૂજામાર્ગના નિયમ સેવામાર્ગને લાગુ પડતા નથી.]

एवं जन्मावधि नृणां भावनातो भविष्यति ।

सर्वत्र ब्रह्मसम्बन्धो गङ्गातोऽन्यजलेष्विव ॥३६॥

જન્મપર્યાન્ત એવી ભાવના થવાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મસંબંધ થશે. જેમ ગંગાજીથી બીજા જલમાંના દોષો દૂર થાય છે, અર્થાત્ એ જલ ગંગારૂપ થાય છે, તેમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની ભાવના કર્યાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મનો સંબંધ થશે, એટલે નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થશે, સર્વ રીતે એ દોષરહિત બનશે. ૩૬

चिन्ता निवेदिभिर्नैव नवरत्ने निरूपिताः ।

तत एवावगत्येह कार्या इति विनिश्चयः ॥३७॥

‘નવરત્ન’ ગ્રંથમાં જેવા પ્રકારની ચિન્તાઓ શ્રી-મહાપ્રભુજીએ નિરૂપણ કરેલી છે તે ‘નવરત્ન’ ગ્રંથથી સમ-જીને કદાપિ એ ચિન્તાઓ ગૈભ્યવેએ કરવી નહિ એવો નિશ્ચય છે, જે જે ચિન્તા થાય તે તે ન કરવી. ૩૭

ततो हि जातसंस्कारः सर्वचिन्ताविवर्जितः ।

साक्षिवत् तत्कर्ति पश्यन् सुखं सेवापरं भवेत् ॥૪૮॥

એ પ્રમાણે બ્રહ્મસંબંધરૂપ સંસ્કાર થયા પછી સર્વ ચિન્તાઓથી રહિત થઈને સાક્ષીની પેઠે ભગવાનની કૃતિને-જેતાં જેતાં સુખેથી સેવામાં તત્પર થવું. ૩૮

सेवा કેવી રીતે કરવી ?

(ઉપર પ્રમાણે શરણ અને સમર્પણનું વિવેચન કરીને-હવે સેવાવિધિનું નિરૂપણ આપશ્રી કરે છે :)

सेवाविधिः समग्रोऽपि क्रमेणैव विलिख्यते ।

प्रकारोत्तमतः पूर्वं मूर्तौ सेवा विधीयते ॥૩૯॥

સમગ્ર સેવાવિધિ પણ અનુક્રમે લખવામાં આવે છે. સેવાને અંગે જે જે કાંઈ કરવાનું છે તે સર્વ લખાય છે. પહેલાં ઉત્તમ પ્રકારની મૂર્તિ વિશે સેવા કરવી એમ કહેવામાં આવે છે. ભગવત્સ્વરૂપની ઉત્તમ પ્રકારની સેવા કરવી જોઈએ એમ જણાવવામાં આવે છે. ૩૯

मूर्तौ भगवतो ज्ञानं साकारावेशतो मतम् ।

भक्तिमार्गप्रकारेण ज्ञानतस्तु तदात्मता ॥૪૦॥

पूजामार्गं भवेन्मन्त्रविधानात् पूज्यसेवनम् ।

विशेषो भक्तिमार्गोऽयं पुरुषोत्तमरूपिणः ॥૪૧॥

મણિસ્પર્શેન તામ્રાદિ સૌવર્ણમિવ તત્ત્વતઃ ।

અતસ્તત્ર કૃતં સર્વં સાક્ષાત્ કૃષ્ણે કૃતં ભવેત્ ॥૪૨॥

મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન સાકાર ભગવાન મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે એનાથી થાય છે એમ એક મત છે, અર્થાત્ મૂર્તિમાં ભગવાનનો આવેશ થાય છે. એ આવેશ સાકાર આવેશ છે, કેમકે મૂર્તિ સાકાર છે. ત્યારે સાકાર મૂર્તિમાં ભગવાનનો સાકાર આવેશ થયેલો હોવાથી મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે એમ કેટલાક માને છે. ભક્તિમાર્ગની દૃષ્ટિએ એ માનવાનું નથી; ભક્તિમાર્ગ પ્રમાણે તો મૂર્તિ પ્રભુસ્વરૂપ છે, મૂર્તિ બુદ્ધી છે અને એમાં ભગવાનનો બુદ્ધો આવેશ થાય છે એમ માનવાનું નથી. જે મૂર્તિ દેખાય છે તે સાક્ષાત્ પ્રભુસ્વરૂપ જ છે એમ બાણવાનું છે. પૂજામાર્ગમાં મંત્રવિધિમાં પૂજ્ય દેવતાઓનું અર્ચન થાય છે. વેદમાં જે જે દેવતા માટેના જે જે મંત્ર કહેલા છે તે તે મંત્રોથી તે તે દેવતાનું પૂજન પૂજામાર્ગમાં કરવામાં આવે છે. પૂજામાર્ગ કરતાં ભક્તિમાર્ગમાં વિશેષ આ છે : મૂર્તિ સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ-સ્વરૂપ થાય છે. જેમ ખારસમણિના સંગથી લોખંડ વગેરે ધાતુ સુવર્ણરૂપ બની જાય છે તેમ જ મૂર્તિ પણ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ થાય છે. એ કારણથી જ ભક્તિમાર્ગમાં સેવા મુખ્યત્વે કરીને ભાવ વડે જ થાય છે. અને એ ભાવ વડે એ સ્વરૂપમાં જે કંઈ સેવા કરવામાં આવેલી હોય તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા થઈ એમ બાણવું.

[અર્યાના બે માર્ગ છે : એક પૂજામાર્ગ અને બીજો ભક્તિમાર્ગ અથવા સેવામાર્ગ. પૂજામાર્ગમાં મૂર્તિમાં મન્ત્રોચ્ચારપૂર્વક દેવની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે; ભક્તિમાર્ગમાં સેવ્ય સ્વરૂપ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ છે એ પ્રમાણેનું જ્ઞાન અથવા ભાવ હોય છે. પૂજામાર્ગમાં મૂર્તિમાં દેવનો પ્રવેશ છે, જ્યારે ભક્તિમાર્ગમાં, સ્પર્શમણિના સ્પર્શથી જેમ તાંબુ વગેરે માનું જ બની જાય છે તેમ, પુરુષોત્તમસ્વરૂપ જે ગુરુદેવ તંમના સ્પર્શથી એ સ્વરૂપ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ જ બની જાય છે. પ્રવેશ કરનાર ઘરની બહાર જેમ જાય તેમ પૂજામાર્ગમાં મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરનાર દેવ વિસર્જન દ્વારા બહાર પણ જાય, પરંતુ સ્પર્શમણિના સ્પર્શથી સોનું બનેલ તાંબુ ફરી તાંબુ થતું નથી, પરંતુ સોનું અને સોનું જ રહે છે, તેમ ભક્તિમાર્ગમાં પુરુષોત્તમ બનેલ સ્વરૂપ સદાને માટે પુરુષોત્તમ જ રહે છે.]

સેવા બે રીતે થાય

(સેવાના બે પ્રકાર આપશ્રી વર્ણવે છે :)

સેવા તુ તસ્ય દ્વિવિધા ત્યાગાત્યાગવિભેદતઃ ।

અત્યાગેઽપિ તથાત્વં હિ વ્યાવૃત્તેસ્ત્યાગતઃ પુરા ॥૪૩॥

પ્રભુની સેવા બે પ્રકારની હોય છે : એક સેવા તો સર્વનો ત્યાગ કરીને થઈ શકે અને બીજી સેવા સર્વનો ત્યાગ કર્યા વિના થઈ શકે છે. માટે ત્યાગ અને અત્યાગ એવા ભેદથી સેવા બે પ્રકારની છે. વ્યાવૃત્તિ એટલે ગૃહસ્થધર્માનુસાર સર્વ પ્રવૃત્તિ કરવી એ. એ વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ

કર્તા પહેલાં અત્યાગ દશામાં પણ ત્યાગ કરવાપણું તો છે જ,
એ આ પછીના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કરે છે. ૪૩

વ્યાવૃત્તાવપિ ચ પ્રોક્તો માનસસ્ત્યાગ ઉત્તમઃ ।
અત્યાગપક્ષે ગાર્હસ્થ્યમનુકૂલં હિ સાધનં ॥૪૪॥
ગૃહે સ્થિત્વા સેવનાર્થં સ્વધર્મેણૈવ સર્વથા ।
કૃષ્ણં ભજેદ્યતોઽધર્મકરણાદ્દીનયાંનિતા ॥૪૫॥

ચારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ સ્થિતિ હોય એટલે કે
ગૃહસ્થ તરીકેની પ્રવૃત્તિ આહુ હોય તોપણ મનથી સર્વનો
ત્યાગ કરવો એ ઉત્તમ છે. વ્યાવૃત્તિ છતાં પણ એમાં આ-
સક્તિ ન રાખતાં પ્રભુમાં મન જોડી દેવું એ મનથી કરેલો
ત્યાગ કહેવાય છે અને એ કરવો ઉત્તમ છે. સર્વનો ત્યાગ
ન કર્યો હોય એ પક્ષમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સાધનમાં અનુકૂલ જોઈએ,
એટલે કે સેવાદિક સાધનોમાં સ્ત્રી પુત્ર વગેરે અનુકૂલ હોવાં
જોઈએ. ઘરમાં રહીને સેવા કરવા માટે સ્વધર્મ વડે જ
નિરંતર શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું. જો અધર્મ કરે તો હીન-
યોનિમાં એનો જન્મ થાય છે, માટે ઘરમાં રહીને પોતાના
ધર્મ વડે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવી. ૪૫

કૃષ્ણમૂર્તૌ યથાલબ્ધૈર્દ્રવ્યૈઃ સમ્પૂજયેદ્દરિમ્ ॥૪૫૩॥

ભગવાનની મૂર્તિમાં યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થયેલાં દ્રવ્યો
વડે શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી 'નિષંધ'માં આજ્ઞા
કરે છે કે 'જેવા અને જેટલા ઉપચારો-પદાર્થો મળી
આવ્યા હોય તે વડે શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરવું,
અર્થાત્ ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા પ્રમાણે જે પદાર્થો મળી આવે

તે પદાર્થો વડે ભગવાનની પ્રતિમામાં બિરાજતા શ્રીહરિનું પૂજન કરવું.' ૪૫૩

(પૂજનનો પ્રકાર સેવાના પ્રકાર સાથે મેળવીને કહે છે :)

पूर्व स्थानं मन्दिरादि तथा सिंहासनादि च ॥४६॥

सम्पाद्य भोगसामग्रीं हरिमुत्थाप्य मञ्जतः ।

प्रातरारभ्य सर्वापि सेवा पूजा विधीयताम् ॥४७॥

પહેલાં તો સ્થાન એટલે મંદિર-આદિ અને સિંહાસન-આદિ સંપાદન કરીને, અને ભોગ ધરવાની સામગ્રી પણ તૈયાર કરીને શય્યામાંથી શ્રીહરિને જગાડવા. બુહારી મંદિર-વસ્ત્ર કરીને પ્રભુને બિરાજવાનું મંદિર અને સિંહાસન પણ સ્વચ્છ રીતે તૈયાર રાખવાં. ભોગ ધરવા સામગ્રી પણ તૈયાર રાખવી. પછી પ્રભુને જગાડવા. પ્રભુને શય્યામાંથી જગાડીને સવારથી સાયંકાલ પર્યંત બધી સેવા કરો. પ્રાતઃકાલથી સેવાનો અને પૂજાનો જે ક્રમ છે તે પ્રમાણે કરો. [આપશ્રીએ તો પ્રાતઃકાલમાં પ્રારંભમાં સેવાનો ક્રમ કેવી રીતે છે એ માત્ર સંક્ષેપમાં શરૂઆતના ભાગ તરીકે જણાવીને, એમ આજ્ઞા કરી કે સેવાપૂજના એ ક્રમ પ્રમાણે સેવાપૂજા કરો.] ૪૭

(સેવામાં અને પૂજામાં શો ભેદ છે, એ આપશ્રીએ પ્રથમ જણાવ્યો છે, તોપણ અહીં એનું ફરીને વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે :)

सेवायां लौकिकी युक्तिस्तथा स्नेहो नियामकः ।

पूजायां तु विधिः स्नेहविरुद्ध इति निश्चयः ॥४८॥

સેવા કરવામાં લૌકિક યુક્તિ બાણુવી જોઈયે. જેમ કેઈ લૌકિક બાળક સવારમાં બ્યારે ઊઠે છે ત્યારે એની માતા પુત્રસ્નેહને લીધે એ બાળકને માટે આગળથી જ તૈયાર કરી રાખેલા ખાવાના પદાર્થો આપે છે, તેમ પ્રભુમાં બાલ-ભાવ રાખવો. એ સેવા કરવામાં લૌકિક યુક્તિ અને સ્નેહ મુખ્ય છે. એ સેવામાં સ્નેહ જ સર્વે નિયમો કરી આપે છે. જેમ માતા પુત્રને સ્નેહથી લાડ લડાવે છે, ખાળે છે, પોષે છે, તેમ એ જ ભાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. પૂજા કરવામાં આવે છે ત્યારે એમાં મુખ્ય શાસ્ત્રના વિધિને માનવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં ઠંડા જલથી પ્રભુને સ્નાન કરાવવાતું લખ્યું છે, માટે ગમે તેવી આકરી શીતકાલની ઋતુમાં પણ પ્રભુને ઠંડા જલથી જ સ્નાન કરાવવું એમ પૂજામાર્ગમાં છે. ત્યાં વિધિને એટલે શાસ્ત્રમાં જે લખેલું છે તેને મુખ્ય માનવામાં આવે છે, એટલે વિધિ સ્નેહથી વિરુદ્ધ છે કે સ્નેહયુક્ત છે એમ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. સ્નેહથી વિરુદ્ધ વિધિને મુખ્ય નિશ્ચય માનીને લગવાનની પૂજા પૂજામાર્ગીય લોકો કરે છે. ૩૮

ગુરુ કેવા હોય ?

(ગુરુ કેવા કરવા જોઈયે, એના સંબંધમાં શ્રીમહાપ્રભુ-જીએ 'નિબંધ'માં જેવી રીતે આજ્ઞા કરી છે તેવી રીતે શ્રીહરિરાયજી પણ અહીં આજ્ઞા કરે છે :')

ગુરુશ્ચ મક્તિમાર્ગીયઃ કૃષ્ણસેવાપરાયણઃ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞો દમ્ભાદિરહિતો નરઃ ॥૪૧॥

શુરુ ભક્તિમાર્ગને અનુરનારા હોવા જોઈએ, વળી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પરાયણ હોવા જોઈએ, તેમજ શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણનારા અને ઠંભ-ડોળ વગેરેથી રહિત એવા તેમ (સ્ત્રી નહિ) પુરુષ હોવા જોઈએ. ૪૯

(ઉપર જણાવેલા શુરુ ન મળે તો કેમ કરવું એ આપશ્રી જણાવે છે :)

તદભાવે તથાભૂતોપદેશોઽન્ન નિયામકઃ ॥૪૯૩॥

ઉપર જણાવેલા સદ્ગુરુ ન હોય તો એવા સદ્ગુરુએ જે ઉપદેશ કરેલો હોય તે પ્રમાણે ચાલવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે જ. અર્થાત્ ઉપર જેમનું સ્વરૂપ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવા ગુરુના અભાવમાં એવા ગુરુએ જે ઉપદેશ આપેલો હોય તે જ નિયમરૂપ છે એમ માનવું. નિયમમાં રાખનાર ગુરુ ન હોય તો એમના ઉપદેશને નિયામક તરીકે માનવો. ૪૯૩

અથાધુનિકૃતીર્થાનામતથાભૂતતોઽપિ હિ ॥૫૦॥

ઉપદેશસ્તથાભૂતગુરોરિવ ક્લહિષ્ણતિ ।

યદિ દુઃસહ્સંદોષેણ નાન્યથા ચેદ્ ભવેન્મતિઃ ॥૫૧॥

હવે જો આધુનિક તીર્થરૂપ ગુરુઓ ઉપર જણાવેલા ગુરુ જેવા નથી તોપણ એઓ જે ઉપદેશ આપે છે તે તો પહેલાં વર્ણવેલા સદ્ગુરુએ જ કરેલો ઉપદેશ આપે છે, માટે હાલના ગુરુઓ એવા ન હોવા છતાં પણ એમની પાસેથી જો ઉપદેશ લેવામાં આવે તો એ ઉપદેશ, જો દુઃસંગરૂપી દોષથી ખુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ નહિ હોય તો, પહેલાં બતા-

વેલા મુખ્ય સદ્ગુરુના ઉપદેશની પેઠે જ કળશે. જો ખરાબ પુરુષોની સંગતિથી બુદ્ધિ દુષ્ટ થઈ હશે તો એ ઉપદેશ ક્ષિત થશે નહિ. ગુરુ ગમે તેવા હોય, પણ એઓ જો ઉપદેશ આપે છે તે ઉપદેશને પ્રકટ કરનારા ગુરુ કેવા છે એ જ વિચારવું જોઈએ અને દુઃસંગથી બચવું જોઈએ. ૫૧

[આધુનિક ગુરુઓ પૈકી પણ કેઈ એક એવા ગુણવાળા એક વાર ન જણાતા હોય તોયે એવા ગુરુ પાસેથી મળેલો ઉપદેશ તો ફલદાયક છે જ. ફક્ત ભય છે દુઃસંગનો. દુઃસંગ દ્વારા મતિ ભ્રષ્ટ થાય તો એ ઉપદેશ આ જન્મ પૂરતો ફલદાયક નથી થતો એટલું જ, બાકી શ્રીવલ્લભકુલના બાલકના મુખારવિન્દ પાસે જોણું કાન ધર્યો છે તેનું અનિષ્ટ તો કદી થતું નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ એનું ઈષ્ટ આ જન્મમાં કે બીજા જન્મમાં અવશ્ય થાય છે. નહિ કલ્યાણકૃત્ કશ્ચિદ્ દુર્મર્તિ તાત ગચ્છતિ ।]

સેવાયામપિ યસ્તાદ્ગુરુણોક્તઃ પરો વિધિઃ ।

સ ઇવ સર્વથા નાન્યઃ કલ્પિતઃ ફલસાધકઃ ॥૫૨॥

સેવા વિશે પણ જેવો વિધિ એવા ગુરુએ કહ્યો હોય તે જ વિધિ સમજવો. ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જેમાં હોય તેવા ગુરુશ્રીએ સેવાની જે પ્રણાલિકા બાંધી હોય તે જ પ્રમાણે ચાલવું. (શ્રીમહાપ્રભુજીએ, શ્રીગુસાંઘજીએ, શ્રીગોકુલનાથજીએ, શ્રીહરિરાયજીએ, અને અનુભવીઓએ સેવા કેવી રીતે કરવી જોઈએ, એ સંબંધે ગ્રન્થો પ્રકટ કરીને જે આજ્ઞા કરી હોય તેને વિધિરૂપ સમજીને અનુસરવું.) ખરો વિધિ એ જ, બીજો નથી. બીજો કદપી કાઢેલો ફલને સિદ્ધ

કરી શકતો નથી. (પોતાની ઊંચી યોગ્યતા હોય નહિ અને સ્વચ્છંદ રીતે સેવામાં પણ નવો પ્રકાર ઊભો કરે તો એનાથી ફલસિદ્ધિ થાય નહિ.) પર

અનુદ્વેગાય સપ્રેમ કૃષ્ણમૂર્તિચલકૃતિઃ ।

વહ્નૈરામરણૈર્વાપિ તથોપહરણૈરપિ ॥૧૩॥

યથાસ્વરૂપસૌન્દર્યં સ્વમતોસંઘકં ભવેત્ ॥૧૩૧/૨॥

ઉદ્વેગ ન થાય એટલા માટે પ્રેમસહિત શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપને અલંકારો ધરાવવા; વસ્ત્ર તથા આભરણ અને સિંહાસન પિછવાઈ આદિથી પ્રભુને શણગારવા. વસ્ત્રાભરણો આદિની રચના એવી કરવી કે પ્રભુના સ્વરૂપની સુંદરતાને નિરખીને ત્યાંથી પાછા હઠવાનું મન થાય જ નહિ. ૫૩૧

[સ્પષ્ટરૂપે: એ પ્રમાણે પાઠ સમગ્રી ઉપર અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. ઉપહરણૈઃ એ પ્રમાણે પાઠ છે એટલે “ભોગ-સામગ્રી આદિથી ” એવો અર્થ કરવો.]

યતો હિ સેવના પ્રોક્તા ચેતસ્તત્પ્રવણં હરેઃ ॥૧૪॥

લીલાવિશિષ્ટરૂપે હિ તદર્થં સેવનાંઘમઃ ।

અતઃ સાધનતા પ્રોક્તા તનુવિત્તજસેવને ॥૧૪૧/૨॥

શ્રીહરિના લીલાયુક્ત સ્વરૂપમાં ચિત્તનું પરોવાવું એનું નામ સેવા છે, એમ ‘સિદ્ધાંતમુક્તાવલી’માં કહ્યું છે, તેથી પ્રભુની સુંદરતાથી પોતાનું મન પ્રભુમાં રહે તેવી રીતે શૃંગાર કરવા. સેવાનો ઉદ્ધમ એને માટે જ છે. સેવા એવી રીતે કરવી જોઈએ કે પ્રભુમાં મન પરોવાયેલું રહે. એવી ફલરૂપ સેવાના સાધન તરીકે, દેહથી અને દ્રવ્યથી કરવામાં

આવતી સેવાને માનવામાં આવે છે. તનુજ્ઞ વિત્તજ્ઞ સેવા માનસી ફલરૂપ સેવાનું સાધન છે એમ 'સિદ્ધાંતમુક્તાવલી' ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. ૫૫

एवमन्नादिवस्तूनामुपयोगे प्रसाधिते ।

भार्यादीनामानुकूल्ये तैः सेवामेव कारयेत् ॥५६॥

એ પ્રમાણે અન્ન વગેરેવસ્તુનો પ્રભુમાં વિનિયોગ સિદ્ધ કરી સ્ત્રી વગેરે જો સેવામાં અનુકૂલ હોય તો એઓ પાસે જ સેવા કરાવવી. શ્રીગુણસાંસાર્જી શ્રીનાથજીની પ્રાર્થના કરે છે કે : 'હું 'કમલલોચન, અમારા ધરાવેલા પદાર્થનો ભોગ આપે કરવો જ જોઈએ, જો નહિ કરે તો પુષ્ટિમાર્ગીય મર્યાદા નષ્ટ થઈ જશે.' અન્ન વગેરે વસ્તુનો એવી રીતે જ્યારે પ્રભુમાં જ ઉપયોગ સિદ્ધ થયો તો સ્ત્રી વગેરે પણ જો અનુકૂળ હોય તો એમની પાસે પણ પ્રભુની સેવા કરાવવી. ૫૬

स्वयं कुर्यादुदासीनतया तेषां पुनः स्थितौ ।

अपकीर्तिभयात् कृष्णसेवावैयुष्यसम्भवात् ॥५७॥

स्वकृतग्रहसम्बन्धं विभाव्य हृदि सर्वथा ।

तत्पापणं प्रकुर्वीत रुग्णदेहवदातुरः ॥५८॥

ભાર્યા આદિની સ્થિતિ જો ઉદાસીન હોય તો પોતે સેવા કરવી જોઈએ. સ્ત્રીપુત્ર આદિ સેવા કરવામાં ઉદાસીન રહે તો પોતે જ સેવા કરવી, કેમકે ઉદાસીન થયેલાંઓને આગ્રહ કરીને સેવામાં જોડવાથી સેવા કરવામાં વ્યથતા રહે

૧. અસ્મદીયપદાર્થાનાં ભોગઃ કાર્યસ્ત્વયૈવ હિ । અન્યથા માર્ગમર્યાદા વંક્ષ્યત્યમ્ભોજલોચન ॥ (ગુપ્તરસ)

છે, અને સેવા બરાબર ન થઈ શકે તો સ્વધર્મની હાનિ થવાથી થનારી અપકીર્તિનો ભય પણ થાય છે. માટે જે સેવાથી વિમુખ થઈને એસે તેને એવી જ રીતે રહેવા દઈને પોતે સેવા કરવી. [પહેલા શ્લોકનાં છેલ્લાં બે પદોનો સંબંધ બીજા શ્લોક સાથે પણ લઈ શકાય છે, એટલે કે ભાર્યા આદિ સેવાથી ઉદ્ધાસીન હોય તો એમનો ત્યાગ ન કરવો, પણ પોષણ કરવું, કેમકે ત્યાગ કરવાથી લોકમાં અપકીર્તિ થાય; એ અપકીર્તિના ભયથી ત્યાગ ન કરવો. અપકીર્તિનો જો ભય હોય તો સેવામાં પણ વ્યથતા એટલે બિંચું મન રહે, માટે એઓનું પોષણ કરવું. રોગી દેહવાળાની પેઠે આતુર થઈને દુઃખી થઈને એનું પોષણ કરવું. સ્ત્રી આદિ સેવા ન કરે તેથી દુઃખ તો થાય, પરંતુ એ સેવામાં બીજી હરકત નથી કરતાં અને પોતે બ્રહ્મસંબંધ કરેલો છે એવો હૃદયમાં વિચાર કરીને સર્વથા એનું પોષણ કરવું.] ૫૮

[સરલ અન્વયનો અર્થ તો નીચે પ્રમાણે છે :-

एवमन्नादि ... भार्यादीना ... स्वयं कुर्या ... ५३इ

આમ ત્રણે લીટી ગણી અર્થ કરતાં :

અન્નાદિ વસ્તુઓનો વિનિયોગ થયો (એટલા માત્રથી પોતે કૃતાર્થ થયો એમ સમજવાનું નથી,) ત્યારબાદ પત્ની પુત્ર વગેરેને પણ (ભગવાત્સમ્મુખ કરવાનાં છે એટલે) એમની પાસે પણ સેવા જ કરાવવી. હવે એમને સેવાદિ કાર્યોમાં

આસા કરીને હોય તો સેવાદિ કરવું જોઈએ, પરંતુ જનનદમ તો પાલન કરવું જ.]

સ્વરૂપ આનંદનું છે અને જળરહસ્તી એ આનંદ આડી આવે છે.)

અપકીર્તિ...૫૭|| સ્વકૃત...તત્પોષણં...૫૮||

આવાં ઉદાસીન પત્ની પુત્ર વગેરેનું પોષણ તો અવશ્ય કરવું, કારણ કે પોષણ ન કરે તો લોકમાં વૈષ્ણવતાની નિન્દા થાય; ઉપરાંત ભૂખે મરતાં એઓ આપણને સતાવ્યા કરે એટલે આપણું મન સેવામાં એકાગ્ર રહી ન શકે, તેમ વળી આપણે જે વખતે પ્રહસંબંધ-દીક્ષા લીધી તે વખતે એ બધાં પ્રભુને સમર્પેલાં જ છે એટલે એ પણ ભગવાનનાં જ છે એમ સમઝી એમનું પોષણ કરવું; ઉપરાંત સાંજે માણસ જે પ્રમાણે પોતાના દેહ પાસેથી ધાર્યું કામ લઈ શકે છે તે પ્રમાણે માંદો માણસ પોતાના દેહ પાસેથી ધાર્યું કામ લઈ શકતો નથી, એમ છતાંયે એ માંદો માણસ રોગગ્રસ્ત દેહનું પોષણ તો કરે છે અને એ આશાએ કે રોગમુક્ત દેહ પાછું ધાર્યું કામ આપશે, તે પ્રમાણે અત્યારે પત્ની પુત્ર વગેરે સેવાદિ ઇષ્ટ કાર્ય ન કરતાં હોય, પરંતુ આગળ ઉપર સદ્બુદ્ધિ જાગતાં એવાં સેવાદિ ઇષ્ટ કાર્ય કરશે એ આશાએ પણ એમનું પોષણ કરવાનું છે. વૈયુગ્ય એ અપ્રસિદ્ધ શબ્દ છે; એનો અર્થ 'વિખૂટાપણુ' એવો થઈ શકે અને ક્લિત અર્થ તો ઉપર મુજબ છે.]

યદ્યાસુરાઃ કૃષ્ણસેવાં કર્તુ ન દદતિ સ્વતઃ ।

તદા તેષાં પરિત્યાગઃ કર્તવ્ય ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥૫૯॥

૧. જો એ સેવાદાર્થનાં મોગઃ કાર્યસ્વરૂપને કૃષ્ણસેવા માર્ગમર્થદા

નક્ષ્યત્યમ્મોજલોચન ॥ (ગુપ્તરસ)

આસુર ભાવવાળાં હોય, પોતે સેવા કરે નહિ, અને આપણને સેવા કરવા દે પણ નહિ, તો એવાં અસુરનો ત્યાગ જ કરવો એ સિદ્ધાંત છે. ૫૯

ભક્તિમાર્ગે ન વસ્તવ્યમભક્તૈઃ સદ્ સર્વથા ।

અહ્નીકૃત્યાપિ ચ સ્માર્તવર્ડનં ભક્તિમાર્ગિભિઃ ॥૬૦॥

ધર્મશાસ્ત્રાન્તુ વલવદ્ ભક્તિશાસ્ત્રમિતિ સ્થિતિઃ ॥૬૦૬॥

ભક્તિમાર્ગમાં એવો નિયમ છે કે જેઓ ભક્ત ન હોય તેઓ સાથે કદાપિ ભક્તોએ વસવું નહિ. સ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મનો ત્યાગ ભક્તિમાર્ગીય જનોએ કરવો પડે તોયે એ કરવો, કારણ કે ધર્મશાસ્ત્રથી પણ ભક્તિશાસ્ત્ર બલવાન છે એવી મર્યાદા છે. મન્વાદિપ્રોક્ત શાસ્ત્રથી પણ ભક્તિશાસ્ત્ર બળવાન હોવાથી ભક્તિમાર્ગમાં જેનો અંગીકાર થયેલો છે તેઓએ સ્માર્ત ધર્મો ત્યજવા. ૬૦૬

[વૃદ્ધો ચ માતાપિતરૌ કિશ્ણુ પુત્રાન્ સતીઃ સ્ત્રિયઃ ।
અપ્યનર્થશતં કૃત્વા ભર્તવ્યા મનુરબ્રવીત્ ॥ એટલે કે એક વાર અનીતિ કરવી પડે તો કરવી, પરંતુ વૃદ્ધ માતાપિતા, નાના છોકરાં, અને સતી પત્ની એટલાંનાં પેટ તો ભરવાં જ—આ પ્રમાણે સ્મૃતિપ્રતિપાદિત ધર્મ એ સ્માર્તધર્મ અને પ્રતિકૂલ પત્ની હત્યાદિને તજવાં એ ભક્તિમાર્ગીય ધર્મ. આ ભક્તિમાર્ગીય ધર્મનું પાલન કરવા જતાં સ્માર્તધર્મ સચવાતો નથી, તો શું કરવું ? સ્માર્તધર્મને સાચવવો કે ભક્તિમાર્ગીય ધર્મનું પાલન કરવું ? ત્યાં શ્રીહરિસાયણ આજ્ઞા કરે છે કે સ્માર્તધર્મ જતો કરવો, પરંતુ ભગવદ્ધર્મનું તો પાલન કરવું જ.]

ચિત્તં હરૌ પ્રતિષ્ઠાપ્ય વૃત્તિયત્નં ચ કારયેત્ ॥૬૧॥

સર્વથા વૃત્યભાવે તુ યામં સેવાપરો ભવેન્ ।

વૃત્તેઃ સહજતાસિદ્ધૈ કૃષ્ણમાત્રરતો ભવેત્ ॥૬૨॥

ચિત્ત શ્રીહરિમાં રાખીને વૃત્તિ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરાવવો. પોતાનો જે વેપારાદિક ઉદ્યમ ચાલી રહ્યો હોય. તે એને માટે પોતે પ્રયાસ ન કરતાં બીજા પાસે એ યત્ન કરાવવો અને પોતાનું ચિત્ત શ્રીહરિમાં રાખવું. જે વૃત્તિ મુદ્દલે હોય જ નહિ તે એક પ્રહર સુધી સેવાપરાયણ થઈને રહેવું, એટલે કે બીજા સમયમાં વૃત્તિ (રાજગાર) માટે ઉદ્યમ કરવો. જે વૃત્તિ સહજમાં જ સિદ્ધ થતી હોય તે માત્ર શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ રાખીને રહેવું જોઈએ, તે પછી વૃત્તિ માટે થોડો પણ પ્રયાસ કરવા પ્રેરાવું નહિ. ૬૨

[આ શ્લોકનો સરલ અર્થ આ પ્રમાણે છે : પહેલું તે મન પ્રભુમાં સ્થિર કરવું, પરંતુ નિર્વાહ બરોબર ચાલતો ન હોય તે એ મનને પ્રભુમાં સ્થિર રાખવું ઘણું મુશ્કેલ પડે છે, એટલે એ મનને નિર્વાહની દિશામાં પણ પ્રેરવું આવશ્યક છે. દૂકમાં, નિર્વાહ તરફ સર્વથા ઉપેક્ષા ન કરવી, એ પણ સાક્ષાત્ નહિ તે પરંપરાથી તે ભગવત્સેવા છે જ. નિર્વાહ બરોબર ચાલતો હોય તે મન પ્રભુમાં રહે; એટલે મનને પ્રભુમાં રખાવનાર આ નિર્વાહ; એ તદ્દન નકામી વસ્તુ તે ન જ કહેવાય. હવે નિર્વાહ સર્વથા ન જ થતો હોય તે આખો દિવસ નહિ, પરંતુ દિવસમાં પણ કલાક તે ભગવત્સેવા કરવી જ. અને નિર્વાહ સહેજે સિદ્ધ થાય એટલા ખાતર ભરોસો ભગવાનનો રાખવો. દૂકમાં, કાચાથી પ્રયત્ન-

શીલ રહેવું, મનથી ઉપેક્ષા ન કરવી, પરંતુ નિર્વાહમાં
મન ન ધાલવું, મન તો પ્રભુમાં જ રાખવું.]

વિમુખતા

હર્યર્થમપિ યત્નેન જાતવૈમુખ્યવારણે ।

શ્રીભાગવતપાઠં ચ વિદધ્યાન્નિયમેન હિ ॥૬૩॥

શ્રીહરિની સેવા માટે પ્રયાસ કરતાં એ જેટલો સમય
શ્રીહરિથી વિમુખ થવાયું તેથી વૈમુખ્ય દોષ ઉત્પન્ન થયો તેના
નિવારણ માટે નિયમપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરવો. ૬૩

ચિત્તક્ષોભંજવૈમુખ્યામાવાય પરુષં સહેત્ ।

માનયેદપિ કૃષ્ણોક્તમિત્યેવોત્સાહસિદ્ધયે ॥૬૪॥

ચિત્ત ખળભળી ઊઠવાથી શ્રીહરિથી વિમુખ થઈ
જવાય છે; એનાથી પણ વિમુખતાનો દોષ લાગે છે. એનો નાશ
કરવા માટે જે કંઈ આપત્તિ આવી પડે તે સહન કરવી.
કોઈ કઠોર વચન કહી જાય, કોઈના તરફથી કંઈ મારકૂટ
વગેરે કરવામાં આવે તોપણ એ સહન કરવું. ૧ કોઈ ખરાબ
પુરુષોએ નિંદો હોય અથવા અપમાન કરાયું હોય, કોઈ
દુષ્ટ પુરુષે ઠપકો આપ્યો હોય, ઈર્ષ્યા કરેલી હોય અથવા
માર્ચો હોય કે બાંધ્યો હોય, વૃત્તિ-ચાલતી રોજગારી છોડાવી
દીધી હોય, કોઈ થૂંક્યું હોય, મૂત્ર કરી ગયું હોય, મૂર્ખોએ
એવી રીતે ઘણે પ્રકારે હેરાન કર્યો હોય, તોપણ દુઃખમાં

૧. ક્ષિપ્તોઽવમાનિતોઽસદ્મિઃ પ્રલબ્ધોઽમુદિતોઽથવા । તાક્તિઃ સન્નિવૃદ્ધો
વા કૃત્યા વા પરિહાપિતઃ । નિષ્ઠિતો (૧) મૂવિતો વાઽજ્ઞૈર્વહુધૈવ પ્રકમ્પિતઃ ॥
શ્રેયસ્કામઃ કૃચ્છ્રગત આત્મનાત્માનમુદ્ધરેત્ ॥

આવી પડેલા અને કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા માણસે પોતા વડે પોતાને ઉદ્ધાર કરવો, એમ શ્રીમદ્ભગવતમાં ઉદ્ધવ પ્રત્યે ભગવદ્વાક્ય છે. માટે પ્રભુના એ વાક્યને ઉત્સાહની સિદ્ધિ માટે અવશ્ય માનવું. પ્રભુએ કહ્યું છે કે 'હું 'અર્જુન' મારો ભક્ત નાશ પામતો નથી.' ૬૪

[શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા છે કે : સર્વે સહેત પરુષં સર્વેષાં કૃષ્ણમાવનાત્ । એટલે કે બધામાં ભગવદ્-પુદ્ધિ રાખી જે કોઈ કઠોર વચન કહે તે બધું સહન કરવું. આ આજ્ઞા ધ્યાનમાં લઈએ તો ઉત્તરાર્ધનો અર્થ નીચે પ્રમાણે પણ થઈ શકે :

સહન તો એક વાર કરિયે, પરન્તુ એમ ન છૂટકે કરિયે. એમ કરવામાં આપણને ઉત્સાહ યા ઉમંગ ન હોય, માટે શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુ અહીં આજ્ઞા કરે છે કે જે કોઈ કોઈ કઠોર વચન કહે છે તે એના હૃદયમાં બિરાજી શ્રીઠાકોરજી જ કહે છે એવી પુદ્ધિ રાખવી. ગીતાજીમાં શ્રીઠાકોરજીએ શ્રીમુખે જ આજ્ઞા કરી છે કે : ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशजुंन तिष्ठति । भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ એટલે કે ઈશ્વર બધાનાં હૃદયમાં બિરાજે છે અને પૂતળીને જેમ સૂત્રધાર નચાવે તેમ સૌને નચાવે છે. આ વચનાનુસાર જે કોઈ કઠોર વચન કહે છે તે પોતે એ કઠોર વચન નથી કહેતો, પરન્તુ એના હૃદયમાં બિરાજી શ્રીઠાકોરજી જ એ કઠોર વચન કહે છે. શ્રીઠાકોરજીની, એ લીલા છે. આપણને કઠોર વચન સંભળાવી શ્રીઠાકોરજી રાજી થવા

માગે છે, અને જેનાથી શ્રીઠાકોરણ રાણ તેનાથી આપણે રાણ, આ જ આપણે। ઉત્તમ દાસધર્મ. આ પ્રમાણે ભાવ રાખ્યાથી સહન કરવામાં ઉત્સાહ પણ રહે છે. અને કાર્યમાં ઉત્સાહ હોય તો એ કાર્ય વેગ પકડે અને ચિરસ્થાયી બને.]

વૈરાગ્યં પરિતોષં ચ લોભાભાવાય ભાવયેત્ ।

જન્મનોઽપ્યન્તિમત્વં વૈ કૃતાર્થત્વં ચ ચિન્તયેત્ ॥૬૫॥

લોભ ન રહે માટે વૈરાગ્ય અને સંતોષની ભાવના કરવી, કારણ કે કામ અને લોભ પ્રભુની પ્રાપ્તિની આડે આવનાર બે મહાન પહાડો છે તેઓને દૂર કરવા માટે વૈરાગ્ય અને સંતોષની ભાવના કરવી. વળી મારે આ છેલ્લો જન્મ છે એમ જાણવું તેમજ પ્રભુ મારે માથે બિરાજે છે માટે હું કૃતાર્થ છું એમ પણ સ્મરણ કરવું. બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વદોષો દૂર થઈ જાય છે. મારે છેલ્લો જન્મ છે, હજારો વર્ષના વિયોગ પછી પ્રભુનો સંબંધ થયો. માટે હું કૃતાર્થ છું એમ દઢતાથી માનવું. ૬૫

[પ્રભુમાં મનનું રહેવું એ ભગવત્સમ્બુખતા અને પ્રભુને ભૂલવા એ ભગવદ્વિમુખતા. આ વિમુખતા લાવવામાં કામ ક્રોધ અને લોભ એ જખ્ખર તત્ત્વો છે. આ ત્રણે ચિત્તમાં ક્ષોભ અથવા વિક્ષેપ ઉત્પન્ન કરે છે. આ ત્રણેને ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ । કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ ત્રયં ત્યજેત્ ॥ એ ગીતાવાક્યમાં નરકનાં દ્વાર તરીકે વર્ણવ્યાં છે. આ ત્રણથી કેમ બચવું એના ઉપાય શ્રીહરિરાયણ અહીં આ કહી રહ્યા છે. ક્રોધથી બચવા બધું સહન કરવું, લોભથી બચવા વૈરાગ્ય અને સંતોષનો આશ્રય

લેવો, અને કામથી બચવા આ મારો છેલ્લો જન્મ છે, હવે પછી મારે આ સંસારમાં આવવાનું નથી, અને રખેને હું કામમાં ફસાઈશ તો ફરી વાર મારે જન્મ લેવો પડશે, માટે મારે કામમાં મન જરાયે ન રાખવું, એમ વિચારવું; ઉપરાંત મને શ્રીમહાપ્રભુજી જેવા ગુરુ મળ્યા છે અને શ્રીનાથજી જેવા સ્વામી મળ્યા છે, હવે મારે અધૂરું શું રહ્યું છે કે એમાં મન ઘાલું, એમ વિચારવું.]

સેવા-વિચાર

एवं निश्चित्य चित्तेन निरपेक्षो दृढान्तरः ।

स्थिरान्तःकरणं कृत्वा विश्वासं पितृवद्भवौ ॥६६॥

सेवयेत्तत्પરો भूत्वा युक्त्या लौकिकया पुरा ।

देशकालौ विचार्यैवसवस्थां च प्रभोरपि ॥६७॥

ઉપર રહ્યા પ્રમાણે ચિત્ત વડે નિશ્ચય કરીને આ લોક અને પરલોકની અપેક્ષા રાખ્યા વિના અંતઃકરણ સ્થિર કરીને શ્રીહરિમાં માતાપિતામાં રખાય તેમ વિશ્વાસ રાખવો. જેમ માતાપિતામાં બાળકને એવો વિશ્વાસ હોય છે કે મારુ ખૂરું નહિ જ કરે તેમ પ્રભુમાં પણ વિશ્વાસ રાખવો કે એ મારું સારું જ કરશે. એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને તત્પર થઈને પહેલાં લૌકિક યુક્તિ વડે સેવા કરવી. લૌકિક યુક્તિ એ જ કે પ્રભુને બાલભાવથી સેવવા. અથવા તો એક પતિવ્રતા સ્ત્રી જેમ પતિની સેવા કરે છે તેમ પ્રભુની સેવા કરવી. દેશકાલનો પણ વિચાર કરવો. જેવો દેશ હોય, જેવો સમય હોય— શીતકાલ, ઉષ્ણકાલ કે ગરમે તે હોય, તેનો પણ સેવામાં

વિચાર કરવો. અને પ્રભુની અવસ્થાનો વિચાર કરવો. જે અવસ્થાનું સ્વરૂપ હોય તે અવસ્થાને અનુકૂલ સેવા કરવી. બાલ્યાવસ્થા કે કિશોરાવસ્થા એનો વિચાર કરીને તદનુકૂલ સેવા કરવી. ૬૧૭

તદર્થં વ્યર્થવચનં કૃતિસાધ્યં પરિત્યજેન્ ॥૬૭૬॥

સેવા માટે વ્યર્થ વચન કહેવું નહિ, ખોટું બોલવું નહિ. એ મુખરતા દોષ છે, એ દોષ મોટામાં મોટો છે. મારી કૃતિથી જ આ બધું બને છે એમ પણ માનવું નહિ. જે ભક્તી કૃતિથી જ સિદ્ધ થતું હોય તેનો પરિત્યાગ કરવો; જેમ કે 'સાધનસંપત્તિથી પ્રભુ કદાપિ પ્રસન્ન થતા નથી' એમ શ્રીમુખોદિનીભાં કહ્યું છે. ૬૭૬

[આહીં તદર્થં વ્યર્થવચનં કૃતિધ્યાન પરિત્યજેન્—એ પ્રમાણે પાઠ હોય એમ માલૂમ પડે છે. 'તસ્વદીપ નિબન્ધ'ના 'સર્વનિર્ણય પ્રકરણ'માં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ શ્રીમદ્વાપ્રભુભુની જે આજ્ઞા છે તેનો જ આ પ્રસંગે શ્રીહરિરાયણ વિસ્તાર કરી રહ્યા છે. અને આ પ્રલોકાર્ધનું મૂલ ક્યાલાવક્રિયાધ્યાન સર્વથૈવ પરિત્યજેન્—એ પ્રમાણે છે, એટલે આનો અર્થ આ પ્રમાણે થશે :

સેવામાં તત્પર બનવા માટે મનનો વિક્ષેપ કરનાર વ્યર્થ વચનો, વ્યર્થ કૃતિઓ અને વ્યર્થ વિચારોથી દૂર રહેવું.] •

કૃષ્ણે સમર્પયેન્નૈવ કિલ્ષ્ટં ક્વાપિ પ્રયત્નતઃ ॥૬૮॥

કૃષ્ણં લોકે તથા સ્વસ્ય ચચિવરં ચિત્તચિન્તિતમ્ ।

તદ્વૈ સમર્પયેદ્ ભક્ત્યા ભક્તિસમ્બન્ધિ સર્વથા ॥૬૧॥

તેમજ બહુ જ કલેશ કરીને પ્રયત્નથી જે મેળવ્યું હોય તે પ્રભુને સમર્પવું નહિ. જે મેળવતાં સેવાથી વિમુખ થઈને ઘણા જ કલેશ પ્રાપ્ત કરીને પ્રયાસ કરવો પડ્યો હોય તે પ્રભુને સમર્પવું જોઈએ નહિ. ભગવાન કહે છે કે 'ભક્તો થોડું પણ પ્રેમ વડે મને જે ધરે છે તે મને ઘણું થઈ પડે છે. અભક્ત હોય અને મને ઘણું ધરે તો એનાથી મને સંતોષ થતો નથી; એટલે કે ભક્તિ વિના જે મને ઘણું પણ ધરાય છે તે મને સંતોષ આપવા પૂરતું નથી.'

લોકમાં જે બહુ ઈષ્ટ હોય, લોકો જેને બહુ ઈચ્છતા હોય, અને પોતે ઘણા સમયથી ચિત્તમાં વિચારી રાખેલી હોય, તે વસ્તુ પ્રભુને ભક્તિથી સમર્પવી. એ વસ્તુ સર્વથા સેવાસંબંધી જ હોવી જોઈએ, બીજી નહિ, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. [જે ઈષ્ટ હોય, દત્ત (આપેલું) હોય, હુત (હોમેલું) હોય, જપેલું હોય, જે આચર્યું હોય, જે પોતાને પ્રિય હોય, તે મને અર્પવું; મને આપવાથી એ અનન્તરૂપ થાય છે' એમ શ્રીભાગવત કહે છે.] ૬૯

[અહીં શ્રીઠાકોરજીને શું ધરવું અને શું ન ધરવું એ પ્રશ્ન પર શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુ પ્રકાશ પાડે છે. કૃષ્ણે સમર્પયેન્ નૈવ ક્લિષ્ટઃ નાપિ પ્રયત્નતઃ — એ પ્રમાણે પાઠ અર્થસારલ્ય વધારે કરી આપે છે. જે સમર્પતાં મનને કલેશ થતો હોય તે પ્રભુને કદાપિ ન સમર્પવું; અને જે સામગ્રી પ્રાપ્ત કરતાં અથવા સિદ્ધ કરતાં શરીરને વિશેષ ઈષ્ટ પડે તે

પણ પ્રભુને ન સમર્પવી. જેમ આપણે પ્રભુનું સુખ વિચારિયે
છિયે તેમ પ્રભુ આપણું પણ સુખ વિચારે છે. તન અથવા
મનને વિશેષ કલેશ આપી જે સમર્પિયે છિયે તે પ્રભુ
અંગીકાર નથી કરતા. ચશ્ચિરં ચિત્તચિન્તિતમ્— એટલે કે
મારા પ્રભુને આમ લાડ લડાવીશ એ પ્રમાણેના મનના
લાંબા વખતના કોડ. મક્તિસમ્બન્ધિ—એટલે કે માર્ગની
મેંડ અનુસાર.]

તથાનવસરે સેવાબહિરદ્વેऽપિ મુખ્યવત્ ।

કાર્યાં શુદ્ધિઃ કૃષ્ણકાર્યે વહ્નપ્રક્ષાલનાવિકે ॥૭૦॥

• તેમજ જ્યારે ભીતરની સેવાનો સમય ન હોય ત્યારે
બહારની સેવા પણ મુખ્ય સેવાની પેઠે કરવી. પ્રભુનાં શ્રી-
અંગનાં અને ખીજાં બિછાવવાનાં વસ્ત્રોનું પ્રક્ષાલન કરવું—
આદિ સેવા પણ મુખ્ય સેવારૂપ જ ગણીને કરવી. ૭૦

કાલે કાલદ્વયે કાલત્રયે કુર્વીત સેવનમ્ ।

સ્વધર્મમાચરેદ્દ્વં નિત્યં નૈમિત્તિકં તથા ॥૭૧॥

એક વેળાએ, બે વેળાએ અથવા તો ત્રણ વેળાએ
પ્રભુસેવા કરવી. જેટલી વાર પ્રભુની સેવા અને તેટલી વાર
કરવી. સ્વધર્મનું આચરણ કરવું. નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ
પણ સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી કરવાં. નિત્યકર્મ સંધ્યાવંદન
વગેરે છે, નૈમિત્તિક કર્મ કોઈ પણ નિમિત્તને લીધે કરવામાં
આવે છે; જેમકે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થાય તો એને
અંગે જે જાતકર્મ આદિ સંસ્કારો કરવાના છે તે કરવા.

નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મો એ બન્ને મુખ્ય છે, સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી એનું આચરણ પણ કરવું. ૭૧

નિવૃત્તિરાગ્રહેણૈવ વિધર્માવિતિ નિશ્ચયઃ ।

ધર્મસિદ્ધાવપિ પુનર્વૈશિષ્ટ્યાત્ કૃષ્ણધર્મતઃ ॥૭૨॥

પોતાના ધર્મથી જે વિલક્ષણ ધર્મ, જે કાર્યથી પોતાના ધર્મને બાધ નડે, તે ધર્મથી આગ્રહપૂર્વક નિવૃત્તિ રાખવી એવો નિશ્ચય છે. વૈષ્ણવોનો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્સેવા છે. સેવામાં જે પ્રતિબંધ નાખનારો ધર્મ હોય તે વિધર્મ કહેવાય. એ વિધર્મને આગ્રહથી ત્યજી દેવો એમ સિદ્ધાંત છે. કદાચ એવા વિધર્મથી ધર્મની સિદ્ધિ થાય તોપણ મુખ્ય ભગવદ્ધર્મ છે તેથી ભગવદ્ધર્મનું સર્વ ધર્મથી વિશેષપણું છે. એ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરતાં સર્વ ધર્મો સિદ્ધ થઈ જાય છે. જેમ મૂળમાં જલસેચન કરવાથી આખા વૃક્ષને પુષ્ટિ મળે છે તેમ સર્વ ધર્મનું મૂળ જે ભગવદ્ધર્મ તેનું આચરણ કરવાથી સર્વ ધર્મોની સિદ્ધિ થાય છે; માટે જ ભગવત્સેવા સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. ૭૨

[વૈશિષ્ટ્યાત્ કૃષ્ણધર્મતઃ— સ્વધર્માચરણ દ્વારા જે ધર્મની સિદ્ધિ છે તેના કરતાં વિશેષ ધર્મની સિદ્ધિ ભગવદ્ધર્માચરણ દ્વારા થાય છે, માટે જે સ્વધર્મ ભગવદ્ધર્મની આડે આવતો હોય તે સ્વધર્મને બાગુ પર મૂકી ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરવું.]

इन्द्रियाश्रवचिनिग्राहः कर्तव्यः सर्वथा मतः ।

परोपकारधर्माणां दौर्बल्यं च विभावयेत् ॥७३॥

ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડા બહુ જ બળવાન હોય છે, માટે એનો
 સારી પેઠે નિયંત્રણ કરવો એવો મત છે. મતલબ કે
 પોતે ઇન્દ્રિયોને વશ થવું નહિ, પણ ઇન્દ્રિયોને પોતાને
 સ્વાધીન રાખવી. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે 'વિષયોનો
 આવેશ જેમના ચિત્તમાં થયો છે તેવા પુરુષોમાં પ્રભુનો
 આવેશ થતો નથી.' વળી કહ્યું છે કે 'હરણુ સ્વરની લાલ-
 સાથી ઠણુંન્દ્રિયને વશ થઈને માર્યો બંધ છે, પતંગિયો
 હીવાનું રૂપ જોઈને નેત્રેન્દ્રિયથી માર્યો બંધ છે, ભમરા
 સુગંધ માટે નાસિકેન્દ્રિયને વશ થઈને મરે છે, મીન-માછલાં
 જીલનાં સ્વાદથી માછીમારોથી મરે છે, એ પ્રમાણે એક
 એક ઇન્દ્રિયની ગફલતથી ઉપરનું એક એક પ્રાણી મરે
 છે, તો જે માણસ પાંચે ઇન્દ્રિયોને ગફલતમાં રહેવા દે અને
 એનો નિયંત્રણ કરે નહિ તેની શી દશા થાય?' તેમજ પરો-
 પકારના ધર્મો જેવા કે કૂવા, ધર્મશાળા, સદાવ્રત વગેરે
 ભગવત્સેવારૂપ ધર્મ પાસે દુર્બલ છે, કારણ કે એ પરોપકારના
 ધર્મનું ફલ માત્ર સ્વર્ગ છે, એ સ્વર્ગનું સુખ તો જ્યાંસુધી
 પુણ્ય હોય છે ત્યાંસુધી જ મળે છે, પછીથી આ લોકમાં
 આવવું પડે છે. ભગવાન શ્રીગીતાજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે
 'એ પુણ્યશાળી લોકો વિશાળ એવા સ્વર્ગલોકને ભોગવીને
 પુણ્ય ખૂટી જતાં મૃત્યુલોકમાં પ્રવેશે છે.' તો એવાં નાશ
 વંત રૂળ આપનારા પરોપકાર આદિ ધર્મો અવિનાશી અને
 શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ રૂળ આપનારા ભગવત્સેવારૂપ ધર્મ પાસે દુર્બળ
 હોય જ એમાં 'શુ' આશ્ચર્ય છે? ૭૩

एवं प्रकुर्वतः कृष्णावेशाद्यद्धि भवेत्पुनः ।

तत्सेवासाधने निष्ठा तस्मान्नित्यं हि सेवयेत् ॥७४॥

ઉપર પ્રમાણે સ્વધર્માચરણ કરતાં કરતાં ભગવાનનો આવેશ થાય છે અને આવેશ થયાથી પ્રભુની સેવાનાં સાધનોમાં નિષ્ઠા થાય છે, માટે નિત્ય પ્રભુની સેવા કરવી. નિત્ય સેવા કરવાથી પ્રભુમાં અને પ્રભુસેવારૂપ સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે, ભાવ થાય છે, માટે સેવા નિત્ય કરવી. ૭૪

કૃષ્ણં સર્વાત્મકં જ્ઞાત્વા દીનતાં હૃદિ ભાવયેત્ ।

અહં કરામીત્યેતાદગહંકારં પરિત્યજેત્ ॥૭૫॥

સર્વસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે એમ જાણીને હૃદયમાં દીનતા લાવવી; એટલે કે હું સૂક્ષ્મ અને સર્વ દોષથી ભરેલો જીવ કયાં અને સર્વસ્વરૂપ નિર્દોષપૂર્ણ ગુણવિગ્રહ એવા પ્રભુ કયાં ! એવી ભાવવાળી દીનતા હૃદયમાં કરવી. સર્વસ્વરૂપ હોવાથી પ્રભુ પ્રત્યે દીનતા વિના ખીલું જીવ શું કરી શકે એમ છે ? 'હું કરું છું' એવા અહંકારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો; 'હું કરું છું' એવું મનમાં કદાપિ ન લાવવું. ૭૫

૭૫-૫૧૬

સેવાયામપિ સમ્માનં નાપેક્ષેત હરેઃ પુનઃ ।

ગુણાન્ ગાયેદ્થો નામ કીર્તયેત્ સદસિ સ્થિતઃ ॥૭૬॥

શ્રીહરિની સેવામાં પણ સંમાન મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખવી. અર્થાત્ શ્રીહરિની સેવા કરીને એનાથી લોકો તરફના માન-મરતબાની ઇચ્છા ન જ રાખવી જોઈએ. શ્રીહરિના ગુણો નિરંતર ગાવા અને શ્રીહરિના નામનું કીર્તન સભામાં ઊભા રહીને પણ કરવું. પોતે સભામાં ઊભો રહેલો હોય તે વખતે પણ કોઈની શરમ રાખ્યા વિના, ખીલ સાંભળે

એનો ભય રાખ્યા વિના, ભગવાનનું નામ અવશ્ય લેતા રહેવું. કહેવાનો આશય એ છે કે ગમે તે સમયમાં ગમે તે ઠેકાણે પણ શ્રીહરિનું નામ છોડવું નહિ. 'નવરત્ન'ગ્રંથની ટીકામાં શ્રીગુસાંધજી આજ્ઞા કરે છે કે "ક્ષણવાર પણ જે અષ્ટાક્ષરનો ત્યાગ કરે તે આસુરાવેશ થાય." શ્રીમહાપ્રભુજી પણ 'નવરત્ન'ગ્રંથમાં એ જ આજ્ઞા કરે છે કે "તેથી સર્વાંશે 'શ્રીકૃષ્ણુઃ શરણું મમ' એમ નિરંતર બોલતા જ રહેવું." શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ એ જ આજ્ઞા છે "શ્રીહરિનાં ચરિતનાં ગીતો, શ્રીહરિનાં જ નામો ગાતાં ગાતાં લજ્જારહિત થઈ, સંગ છોડીને વિચરવું." ૭૬

નિર્ભયો નિઃસ્પૃહઃ કૃષ્ણે સ્વતશ્ચિત્તં નિવેશયેત્ ।

મુખ્યં તુ સાધનં નિત્યં શ્રીભાગવતકીર્તનમ્ ॥૭૭॥

અદમ્ભેનાનિમિત્તેન સ્વપ્રયત્નેન સર્વથા ॥૭૭૬॥

કોઈનો પણ ભય રાખ્યા વિના, કોઈની પણ સ્પૃહા-પરવા રાખ્યા વિના પોતે જ શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્ત લગાડવું. નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્ત રાખીને શ્રીકૃષ્ણના નામનો ઉચ્ચાર કરવામાં કોઈનો ભય અને કોઈની દરકાર ન કરવી. મુખ્ય સાધન એ જ છે કે નિત્ય શ્રીભાગવતનું કીર્તન કરવું. શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ નિત્ય કરવો એ જ મુખ્ય સાધન છે. 'નિબંધ'માં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે "મુખ્ય સાધન તે આ જ છે કે સ્વાર્થ વિના અને હંભ વિના પ્રયત્નથી શ્રીભાગવતનો પાઠ આદરપૂર્વક કરવો." પાઠ કરતી વખતે હંભ ન કરવો, આડંબર કરીને પાઠ ન કરવો, કોઈ નિમિત્તને લઈને પણ ન કરવો, એટલે કે કોઈ સ્વાર્થ માટે પણ શ્રીભાગવતનો પાઠ ન કરવો. પોતાના

પ્રયત્નથી, પોતે જ નિરંતર શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. આ જ આજ્ઞા શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'નિબંધ'માં કરી છે. ૭૭૩

[નિર્ભયો તિરપ્ત્વહઃ—આટલા અંશનો અન્વય આગલા શ્લોકાંશ સાથે છે.]

તિલક-માલા

સેવાન્તર્ગતપૂજાઙ્ગશક્ત્યાદિ ધારયેત્ ॥૭૮॥

ચિહ્નત્વાત્ તુલસીમાલા ધાર્યા તિલકમેવ ચ ॥૭૮૧॥

સેવામાં પણ અન્તર્ગત અને પૂજનાં પણ અંગરૂપ શંખ ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કરવી. શંખચક્રાદિ મુદ્રાઓ સેવામાં પણ આવશ્યક છે અને પૂજમાર્ગમાં એ અંગરૂપ છે, માટે એ અવશ્ય ધારણ કરવી. તુલસીકાષ્ઠની માલા પણ ધારણ કરવી. તેમજ તિલક પણ ભગવચ્ચિહ્ન હોવાથી અવશ્ય ધારણ કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી 'નિબંધ'માં આ વિષય પરવે વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે “શંખ ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ગોપીચંદનથી જ ધારણ કરવી. એ પૂજનું અંગ છે. તેમજ તુલસીકાષ્ઠની માલા અને તિલક પણ ધારણ કરવાં, કેમકે એ વૈષ્ણવનાં ચિહ્નરૂપ છે.”

ઉપરના શ્લોકના ‘પ્રકાશ’માં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે “શંખ ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કર્યા વિના જે પુરુષ પૂજા કરે છે તેણે કરેલું પૂજન નિષ્ફળ થાય છે અને શ્રીહરિ પણ પ્રસન્ન થતા નથી.” તુલસીકાષ્ઠમાલા ધારણ ન કરે તો એને માટે વચન છે કે “જે લોકો તુલસીકાષ્ઠમાલા ધારણ કરતા નથી. તે સ્વાર્થી લોકો અને પાપબુદ્ધિઓ (શ્રીહરિના) ક્રોધરૂપી અગ્નિથી બળીને નરકથી

પાછા ફરતા નથી.' આવાં અનેક વચનોથી સિદ્ધ થાય છે કે તુલસીકાષ્ઠમાલા યજ્ઞોપવીતની પેઠે ધારણ કરવી.

તિલક આ પ્રમાણે કરવું : ' દંડની સરખી લીટીથી ચરણારવિંદના આકાર જેવું તિલક લલાટમાં કરવું, છાતીમાં કમલ સરખા આકારવાળું તિલક કરવું, વાંસના પાંદડા જેવું તિલક ભુજ ઉપર કરવું, ખીજાં તિલકો દીવાના આકાર જેવાં કરવાં.' ૭૮૩

જ્યંતી-વ્રત

વૈષ્ણવેન્ મતેનૈકાદશ્યાદિવ્રતમાચરેત્ ॥૭૯॥

ઉત્સવત્વેન કૃષ્ણાષ્ટમ્યાદીનાં વ્રતમાચરેન્ ।

અન્યેષ્વપ્યુત્સવત્વેન વિજ્ઞાનં સર્વથા મતમ્ ॥૮૦॥

નિર્ઘયોઽપિ તથા કાર્યો જયન્તીવ્રતવન્ ન હિ ॥૮૦૧/૨॥

એકાદશી આદિ વ્રત વૈષ્ણવ મત પ્રમાણે જ કરવાં. દશમીનો વેધ ન આવે એવી રીતે એકાદશીવ્રત કરવું; એટલે કે દશમી પપ (પંચાવન) થડી ઉપરાંત એક પણ પણ જો વધે તો એ એકાદશીને દિવસે વ્રત ન માનતાં દ્વાદશીને દિવસે વ્રત માનવું. એ પ્રમાણે વૈષ્ણવ મત પ્રમાણે એકાદશી આદિ વ્રતો કરવાં. જન્માષ્ટમીનું વ્રત પ્રભુના પ્રાકટ્યનો ઉત્સવ માનીને કરવું. આજે નંદરાજકુમારનું પ્રાકટ્ય થયું છે, આજ મહાઆનંદ-ઉત્સવનો દિન છે, એમ માનીને વ્રત કરવું. આઠમ સૂર્યોદય વખતે હોય તો એ જ દિવસે વ્રત કરવું; સૂર્યોદય વખતે સાતમ હોય અને પછી આઠમ હોય તો એ તિથિ ન માનતાં ખીજી તિથિએ ઉત્સવ માનવો. એ પ્રમાણે રામનવમી, નૃસિંહચતુર્દશી અને વામન-

દ્વાદશીને દિવસે ઉત્સવ માનીને વ્રત કરવું; અને જન્માષ્ટમીની પેઠે સૂર્યોદય વખતની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી. ખીજા પણ જન્મદિન આદિ દિવસો પણ ઉત્સવ તરીકે જાણવા, જેવા કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રાકટય-મહોત્સવ, શ્રીગુસાંઘજીનો-ઇત્યાદિ એ બધા દિવસો ઉત્સવ તરીકે માનવા.

એ તિથિ પણ સૂર્યોદયકાલ સમયની જ લેવી. એ વિના ખીજા ઉત્સવો શરદપૂર્ણિમા આદિમાં વિલક્ષણતા એટલી છે કે એનો નિર્ણય જયન્તીવ્રતવત્ ન થાય. જન્માષ્ટમી આદિ ઉત્સવોમાં જેમ ઉદ્યાત્ તિથિ માનવામાં આવે છે તેમ એ ઉત્સવોમાં નથી; એ ઉત્સવોમાં કોઈક વેળાએ નક્ષત્ર મુખ્ય છે, કયાંક સમય મુખ્ય છે, તિથિ પણ ક્વચિત્ મુખ્ય છે. ૮૦૩

एवं कुर्वन् गृहस्थस्तु कृतार्थः स्यान्न संशयः ॥८१॥

એ પ્રમાણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરનાર ગૃહસ્થ કૃતાર્થ થાય છે, એમાં કશો સંશય નથી. ૮૧

ब्रह्मचारी-वानप्रस्थ-संन्यासीना धर्म

सम्भवे साधनानां स्याद्ब्रह्मचरिणां ।

यतेस्त्यागात्मको मार्गस्तीर्थादनविशेषणः ॥८२॥

ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ ઉપર કહ્યો, હવે બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીનો ધર્મ બતાવે છે : ગૃહસ્થાશ્રમ પછીનો આશ્રમ તે વાનપ્રસ્થ આશ્રમ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ પહેલાં તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે. એ બન્ને આશ્રમવાળાઓને સાધનો મળતા હોય તો ઉપર જણાવેલો સેવામાર્ગ એઓને માટે

અનુકૂળ છે; એટલે કે સાધનોનો સંભવ હોય તો પ્રહાર્યારી અને વાનપ્રસ્થે સેવા કરવી જોઈયે. છેલ્લો આશ્રમ સંન્યસ્તાશ્રમ છે. સંન્યસ્તાશ્રમમાં રહેનારા સંન્યાસીનો માર્ગ ત્યાગરૂપ છે. સર્વ છોડીને એકલા જ રહેવું એવો ત્યાગરૂપ માર્ગ સંન્યાસીનો છે. એ માર્ગમાં મુખ્ય તીર્થાટન છે; અર્થાત્ સર્વનો ત્યાગ કરીને તીર્થની યાત્રા કરવી, એ સંન્યાસીનો મુખ્ય ત્યાગરૂપ માર્ગ છે. ૮૨

સંન્યાસીના ખીજા ધર્મોનું વર્ણન કરે છે :

સ્વતન્ત્રઃ સદ્ગુરુહિતો નિત્યપર્યટકસ્તથા ।

તદ્દિનાન્નપ્રતિગ્રાહી નિર્લજ્જો નામ કીર્તયેત્ ॥૮૩॥

સંન્યાસીએ સ્વતંત્ર રીતે રહેવું જોઈયે. કોઈને વશ ન થતાં સ્વેચ્છાથી જ સ્વતંત્ર રહેવું, સંગથી રહિત થવું, કોઈનો સંગ ન કરવો અને આસક્તિ ન રાખવી. નિત્ય પર્યટન કરવું. એક ને એક ઠેકાણે રહેવું નહિ, પરંતુ દેશ દેશ ફરતા રહેવું. જે દિવસે જેટલું અન્ન જોઈયે તે દિવસે તેટલું જ અન્ન લેવું. એક દિવસ ચાલે તેટલું જ અન્ન શ્રદ્ધા કરવું, સાથે વધારે અન્ન રાખવું નહિ. કોઈની પણ લાજ-શરમ રાખ્યા વિના ભગવાનનાં ચરિતોનું કીર્તન કરવું. ૮૩

પશ્યન્ ગુહ્યાનિ ચ હરેઃ શાન્તઃ કૃષ્ણપરાયણઃ ।

અવ્યવૃત્તિઃ કૃષ્ણૈકપ્રાદુર્ભાવપ્રયોજનઃ ॥૮૪॥

एषमादेहसम्पातं यतिः कुर्याद् विचक्षणः ॥૮૪૩॥

શ્રીહરિની ગુપ્ત લીલાનાં સર્વત્ર દર્શન કરવાં, જ્યાં ત્યાં પ્રભુવાં રહસ્યમય ચરિતો જોવાં. સર્વ ઈન્દ્રિયોનો નિશ્ચલ

રુખી શાન્ત થઈને રહેવું. ક્રોધ વગેરે ન કરવાં. શ્રીકૃષ્ણ-
માં જ તત્પર થઈને રહેવું. ચિત્તને આકુળવ્યાકુળ થવા
દેવું નહિ. સ્થિરચિત્ત થવું. સ્વાર્થ પણ એ જ હોવો જોઈએ
કે શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય કેમ જલદી થાય ! મનમાં એ જ
પ્રયોજન હોવું જોઈએ કે પ્રભુ પ્રકટ કેમ થાય. એ પ્રમાણે
પોતાનો સ્થૂલ દેહ પડે ત્યાંસુધી વિચક્ષણ યતિએ કરવું-
પોતાનો દેહ પડે ત્યાંસુધી જ્ઞાનવાળા સંન્યાસીએ ઉપર
કહ્યા પ્રમાણે વર્તાવું. ૮૪

(સર્વ આશ્રમે માટે એક બીજો ધર્મ બતાવે છે :)

વિક્ષેપાદિ દોષાણાં સમ્ભવે સકલાશ્રમે ॥૮૫॥

અનેનૈવ પ્રકારેણ તીર્થપર્યટનં મતમ્ ॥૮૫૩॥

ચિત્તનો વિક્ષેપ થયાથી જો દોષ ઉત્પન્ન થવાનો
સંભવ લાગતો હોય તો દરેક આશ્રમમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે
તીર્થપર્યટન કરવું. ચિત્ત સ્થિર ન રહેવાથી કોઈ દોષ
લાગશે એમ જો જણાય તો ઉપર જે તીર્થાટન સંન્યાસી
માટે કહ્યું છે તે જ તીર્થાટન બીજા પણ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ
અને વાનપ્રસ્થ જનો માટે પણ સમઝવું, એટલે કે સંન્યાસી
માટે બતાવેલો તીર્થાટનનો પ્રકાર, ચિત્ત વિક્ષેપ પામે અને
દોષ લાગે તો, બીજા પણ આશ્રમવાળાઓએ ગ્રહણ કરવો. ૮૫

(સ્ત્રી આદિ જો પ્રતિકૂલ હોય તો ગૃહાદિકનો ત્યાગ
કેવી રીતે કરવો, એનું વર્ણન ઉપર કરી જાય, હવે સ્ત્રી
પુત્ર આદિ જો સેવામાં વિઘ્ન કરતાં હોય, સેવાને અનુકૂલ
ન હોય તો એના ત્યાગનો પ્રકાર જુદો છે. એ ત્યાગ કેવી

રીતે કરવો અને ત્યાગ કર્યા પછી શું કરવું, એ પ્રકારઃ
નીચેના શ્લોકમાં આપશ્રી જણાવે છે :

ગૃહત્યાગ ક્યારે ?

માર્યાદિપ્રાતિકૂલ્યે તુ મિન્નસ્ત્યાગો વિધીયતે ॥૮૬॥

ત્યક્ત્વા સ્વભવનં ગત્વા યત્ર ભાગવતા જનાઃ ।

હરિસ્થાને તદીયાશ્ચ કૃષ્ણસેવાકથાપ્રિયાઃ ॥૮૭॥

કૃષ્ણાર્થી સર્વથા ત્યક્ત્વા ગૃહં ભજનવાધકમ્ ।

તૈઃ સહૈવ વસેત્ કૃષ્ણસેવાકૃતિકથાદિભિઃ ॥૮૮॥

સેવાથી પ્રતિકૂળ ભાર્યાદિનો ત્યાગ કરીને, અર્થાત્
પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરીને, જે સ્થળે ભગવદ્દીય જનો
રહેતા હોય તેવા હરિના સ્થાનમાં જઈને, શ્રીકૃષ્ણની સેવા
અને કથા જેને અત્યંત પ્રિય છે તેવા ભગવદ્દીયો જ્યાં
હોય તે સ્થાનમાં જઈને શ્રીકૃષ્ણરૂપ પ્રયોજનવાળા થવું,
તથા ભગવદ્દીયો જ્યાં હોય તેવા ભગવન્મંદિરમાં રહીને
માત્ર શ્રીકૃષ્ણરૂપ અર્થની અભિલાષાવાળા થવું. સેવાનો
બાધ કરનારા ઘરનો સર્વદા ત્યાગ કરીને એવા ભગવદ્દીયો
સાથે શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષે ભજનમાં બાધ
કરનારા ઘરનો તો સર્વથા ત્યાગ જ કરવો અને એવા
ભગવદ્દીયોની સાથે જ રહેવું. સાથે રહીને શ્રીકૃષ્ણની સેવા-
કથા આદિમાં તત્પર થવું. ૮૮

દુઃસંગદુષ્ટવસ્ત્રાન્વસમ્બન્ધસમયાત્મતા ।

યતઃ સસાધનસ્તિષ્ઠેત્ સાવધાનતયા હરૌ ॥૮૯॥

દુઃસંગ એટલે હરિથી જે વિમુખ હોય તેવાનો.

સંગ, દુષ્ટ વસ્ત્ર તે કોઈનું પહેરેલું, અપરસ વિનાનું,
ગળીનું રંગેલું વગેરે દુષ્ટ વસ્ત્રો, દુષ્ટ અન્ન-પ્રસાદી નહિ
તેવું અન્ન, આ બધાંના સંબંધથી ભય રહે છે, એ
હેતુથી સાધનો પણ સાથે રાખવાં અને સાવધાનપણે
શ્રીહરિમાં તત્પર થઈને રહેવું. ૮૯

તતઃ સેવાકથાસક્ત્યા સર્વથા પ્રાપ્તિરુત્તમા ।

નૈકાન્તે સંસ્થિતિઃ કાર્યા હાર્દવાધકસમ્ભવે ॥૧૦॥

એવી રીતે સેવા અને કથામાં નિરંતર પ્રેમ થવાથી
ઉત્તમ પ્રાપ્તિ થાય. એવી રીતે સેવામાં અને કથામાં
નિરંતર પ્રેમ થવાથી ઉત્તમ રીતે ભગવતપ્રાપ્તિ થાય. વળી
જો હૃદયના ભાવોનો બાધ થવાનો સંભવ હોય તો
એકાંતમાં કદાપિ ન રહેવું. એકાંતમાં રહેવાથી ચિત્તની
અસ્થિરતા વગેરે થાય તો એકાંતમાં સ્થિતિ ન જ કરવી. ૯૦

રક્ષકત્વં હરેરેવ સ્વસજ્જેડપિ ચ યાસ્યતિ ।

અથવા કેવલં શાસ્ત્રં શ્રીભાગવતમાદરાત્ ॥૧૧॥

ત્રિકાલં સેવયેદ્ રૂપસેવાવદતિયત્નતઃ ॥૧૨૩॥

શ્રીહરિ રક્ષણુહાર છે, માટે એકાંતમાં ન રહેતાં બીજે
સ્થળે જો જાય અને ત્યાં બીજાનો સંગ થતાં પણ શ્રીહરિનું
રક્ષણુહારપણું તો પ્રાપ્ત થશે. એકાંતમાં ભય લાગવાથી
બીજાનો સંગ કરે અને બીજાના સંગથી જો કોઈ બીજો
રંગ લાગે તો શ્રીહરિ એનાથી રક્ષણુ કરશે, એટલે કોઈ પણ
પ્રકારનો ભય રાખવો નહિ અને ભગવત્સેવાપરાયણ
થઈને રહેવું.

[અથવા, જ્યાં જશે ત્યાં પ્રભુ સાથે ને સાથે જ રહેવાના છે—આ પ્રમાણે પણ અર્થ થાય.]

જે ઉપર કહેલા ધર્મો ન બની શકે તો માત્ર શ્રીભાગવતશાસ્ત્રનું આદરપૂર્વક ત્રણે કાળમાં સેવન કરવું. જેમ પ્રભુના સ્વરૂપની સેવા કરવામાં આવે છે તેમ ઘણા જ યત્નથી શ્રીભાગવતની સેવા કરવી. શ્રીભગવાનની સેવા બે પ્રકારની છે : એક સ્વરૂપસેવા અને બીજી નામસેવા. સ્વરૂપસેવા ઉપરના પ્રલોકમાં વર્ણવી છે, નામસેવાનું સ્વરૂપ આ પ્રલોકમાં જણાવ્યું છે. એ પ્રમાણે સ્વરૂપસેવાની પેઠે ઘણા જ પ્રયાસથી નામસેવા ત્રણે કાળમાં કરવી. તવ કથામૃતં એ 'ગોપિકાગીત'નાં શ્રીસુબોધિનીજીમાં શ્રમહાપ્રભુજીએ એ જ આજ્ઞા કરી છે કે શ્રીભાગવત ભગવાનના સ્વરૂપનો પરિચય કરાવે છે, માટે એની સેવા એ ભગવત્સેવા જ સમજવી. ૯૧૬

(ઉપર જણાવેલા ત્રણ ઉપાયોમાંથી એક પણ ઉપાયનું અવલંબન થઈ ન શકે એમ હોય તો છેવટે એક છેલ્લો ઉપાય સૂચવે છે :)

प्रकारत्रितयाभावे प्रपत्तिरपि चांच्यते ॥९२॥

ત્રણે પ્રકારોનો જો અભાવ હોય તો પ્રપત્તિ—શરણે જવું એ પણ એક પ્રકાર છે. ઉપર ત્રણ પ્રકારો કહ્યા : એક ઘરમાં રહીને પ્રભુસેવા કરવી એ; બીજો પ્રકાર કૃષ્ણસેવા-કથામાં તત્પર એવા ભગવદ્દીયો સાથે રહીને પ્રભુની ટહેલ કરવી એ; ત્રીજો પ્રકાર શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ છે. એ ત્રણેનો અભાવ હોય તો છેલ્લો પ્રકાર પ્રભુને શરણે જવાનો છે. ૯૨

પૂજના પ્રવાહમાં

મહાસ્થાને યત્ર પૂજાપ્રવાહો જાયતે પુનઃ ।

તત્ર તત્પરતા સ્થિત્વા કૃતાર્થત્વં સદા સ્થિતૌ ॥૧૩॥

મોટાં સ્થાનોમાં જે ઠેકાણે પૂજામાર્ગનો પ્રવાહ છે તે સ્થળે એમાં જ પરાયણ થઈને સ્થિતિ કરવામાં આવે તો કૃતાર્થપણું છે. શ્રીમહાપ્રભુજી ‘નિબંધ’માં આજ્ઞા કરે છે કે ‘જગન્નાથજીમાં, શ્રીવિકૃલનાથજીમાં, શ્રીરંગજીમાં, વ્યંકટેશ બાલાજી આદિમાં જ્યાં પૂજનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો હોય ત્યાં પૂજમાં તત્પર થઈને રહેવું.’ ૯૩

નન્વત્ર ભક્તિમાર્ગીયફલાદ્ ભેદો ન વિચિતે ।

કૃષ્ણસેવાતત્પરત્વાત્ સર્વથા દેહયોગતઃ ॥ ૧૪ ॥

ઉપર જણાવેલા માર્ગમાં, જે સ્થળે પૂજનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે તે માર્ગમાં જે ફલ છે તે ફલ ભક્તિમાર્ગના ફલ કરતાં બુદ્ધ નથી, કારણ કે એ ઠેકાણે કૃષ્ણસેવામાં તત્પરતા એવી જ છે અને સર્વથા દેહનો યોગ કૃષ્ણસેવામાં થાય છે, તેથી ભક્તિમાર્ગના ફલથી એ માર્ગનું ફલ બુદ્ધ નથી. ૯૪

તથાપિ માર્ગવૈધર્મ્યં પ્રીતેરદ્વદતાત્ર હિ ॥૧૪૩॥

તોપણ એ માર્ગમાં ભક્તિમાર્ગના જે ધર્મો છે તેનાથી ઊલટા ધર્મો છે, કારણ કે એ ઠેકાણે (પૂજામાર્ગમાં) પ્રીતિની દૃઢતા નથી. ભક્તિમાર્ગમાં સ્નેહ અને પ્રીતિ છે, પણ એ દૃઢ નથી, માટે એ માર્ગમાં કેટલાક ઊલટા ધર્મો પણ છે. ૯૪૩

ચિરકાલં સેવિતાપિ મૂર્તિર્વૈયગ્ચસમ્ભવે ॥૧૫॥

તદ્દોષદર્શનાદાશુ ત્યજતે તદનાગ્રહાત્ ।

સ્થાનાન્તરગતૌ નૈવ ફલં બ્રહ્માસ્ત્રદર્શનાન્ ॥૧૬॥

પૂજામાર્ગમાં ઘણા કાલ સુધી જે મૂર્તિની સેવા કરેલી હોય તે મૂર્તિ જે ચિત્તમાં થોડી પણ વ્યગ્રતા, આકુલ-વ્યાકુલપણું આવે અને એને લઈને દોષ દેખાય તો તત્કાલ ત્યાગ કરે છે, કેમકે એ સ્થળે થોડો પણ આગ્રહ નથી. પૂજામાર્ગમાં ઘણા કાળ સુધી એક મૂર્તિની સેવા કરી, કોઈ વખતે ચિત્ત વ્યગ્ર થઈ ગયું, અને એ ચિત્ત સ્થિર ન રહેવારૂપ દોષ દેખાવાથી એ મૂર્તિ સેવકને ત્યજી દે છે, કેમકે એનો આગ્રહ નથી. એમ થવાથી ખીજાં સ્થાનમાં પણ જાય તો કંઈ ફલ પ્રાપ્ત નહિ જ થાય, કારણ કે એક ઠેકાણે વિશ્વાસ ન રહ્યો તો ખીજે ઠેકાણે કયાંથી રહેશે ? એમાં દષ્ટાંતરૂપ બ્રહ્માસ્ત્ર છે. એ દષ્ટાંતનું રહસ્ય પહેલાં સમજાવ્યું છે. ૯૬

અર્તાં ન માર્ગસ્યાંત્કર્ષો ભક્તિમાર્ગસ્ય સમ્ભવે ।

ન બુદ્ધિમાંસ્તત્ર યતેદ્, અન્યથા તુ સ ઉત્તમઃ ॥૧૭॥

ઉપર જણાવેલા કારણથી એ પૂજામાર્ગનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થતો નથી. જે ભક્તિમાર્ગનો સંભવ હોય, ભક્તિ-માર્ગમાં રહી શકાતું હોય, તો બુદ્ધિમાન પુરુષે પૂજામાર્ગમાં યતન ન કરવો. જે ભક્તિમાર્ગમાં રહી શકાય એમ ન હોય તો પૂજામાર્ગ જ ઉત્તમ છે. ૯૭

(ઉપર પ્રમાણે સેવામાર્ગ-સંબંધી આજ્ઞા કરીને હવે અંતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે :)

एवं समाश्रये धर्मस्तथा सर्वसमर्पणे ।

सेवायामपि कृष्णस्य संक्षेपेण निरूपितः ॥९८॥

એવી રીતે આશ્રય સિદ્ધ થયા પછીના ધર્મ, બ્રહ્મ-
સંબંધ-આત્મનિવેદન થયા પછીના ધર્મ અને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં
જે ધર્મ છે તે સંક્ષેપથી નિરૂપિત ઠર્યા છે. આશ્રય-ધર્મ
એટલે શરણે ગયેલાનો ધર્મ, સર્વસમર્પણ ઠર્યા પછીનો
ધર્મ અને સેવાધર્મ એ ત્રણ ધર્મનું આ ત્રંથમાં નિરૂપણ
કરવામાં આવ્યું છે. ૯૮

श्रीमदाचार्यचरणशरणैस्तु मद्भक्तिभिः ।

अनुवादकरूपाभिर्हात्वा सर्वं विधीयताम् ॥९९॥

આ મારું કથન તે શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણી 'નિબંધ'
આદિ ત્રંથોમાં જે છે તેના અનુવાદરૂપ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની
વાણી જ મારી વાણીમાં સમાયેલી છે. એ વાણી વડે
બધું બાણીને શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ચરણારવિંદમાં શરણે આવેલા
જીવોએ એ પ્રમાણે કરવું. ૯૯

समुदितनिजमार्गबंधतुष्टः

शरणगताखिलजीवसङ्गजुष्टः ।

निरुपधिकहणारसैकपुष्टः

कृपयतु मे मयि बल्लभः प्रभुः सः ॥१००॥

સમુદાયરૂપે મેં સંગ્રહ કરેલો જે સ્વમાર્ગનો બોધ
તેનાથી સંતુષ્ટ થયેલા, અને શરણે આવેલા સર્વ જીવોના
સમૂહથી સેવાયેલા, અને નિઃસ્વાર્થ એવી જે કરુણા તે
રૂપ જે એક રસ, તેનાથી જ પુષ્ટ એવા એ શ્રીવલ્લભ મારા
ઉપર કૃપા કરો. ૧૦૦

૧૩. પુષ્ટિમર્મનિરૂપણમ્ ॥

(અનુવાદક-શ્રી વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

(પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો આશરો એક દૃઢ વલ્લભાધીશકો એ પદનો પ્રતિદિન પાઠ કરે છે અને ‘ પુષ્ટિમાર્ગીનાં મર્મ’ એ ઘોળનો પણ પાઠ કરે છે, પરંતુ એના મૂલ પ્રકટકર્તા કોણ છે એ વિશે કવચિત જ માહિતી જોવામાં આવશે. એક ભગવદ્દીય તરફથી શ્રીહરિરાયપ્રભુપ્રણીત ‘પુષ્ટિમાર્ગમર્મનિરૂપણ’ એ ગ્રંથ મળ્યો ત્યારે જ એ ગ્રંથના પ્રકટકર્તાનો અને દ્વારિકેશપ્રભુનો એને જ અનુસરીને પદ રચવાનો નિશ્ચય થયો. શ્રીદ્વારકેશપ્રભુ માત્ર મર્મની સંખ્યા અને એનાં નામ જ સૂચવે છે, ઘોળમાં પણ પ્રાયશઃ એમ જ છે, એ હેતુથી પદ અને ઘોળ માત્ર ગાઈને જ સંતોષ માનવો પડતો હતો. જો કે કોઈ અનુભવી વિરલ ભગવદ્દીયના મુખથી એ પદના ભાવાર્થનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હતો, તથાપિ શ્રીહરિરાયપ્રભુચરણકૃત મૂલ ગ્રંથ ઉપલબ્ધ થયા પછી જે સંતોષ થાય છે તે અવર્ણનીય જ છે.)

અથ શ્રીશ્રીમદાચાર્યકૃપયા પરયા મયા ।

માર્મમર્માણિ રૂપ્યન્તે યતઃ કૃષ્ણો વશો ભવેત્ ॥ ૧ ॥

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એવી શ્રીશ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાધી-
શ્વરની કૃપા વડે માર્ગીનાં-પુષ્ટિમાર્ગીનાં મર્મોનાં રહસ્ય નિરૂ-
પણ કરવામાં આવે છે, જે નિરૂપણ કરવાથી સાક્ષાત્
સદાનંદ પ્રભુ વશ થાય. ૧

[અથવા—જે રહસ્યોએ કરી શ્રીકૃષ્ણ વશ થાય. ૧]

મર્મ ૧—‘ આશરો પક દઢ વલ્લભાધીશકો ’

આદૌ દઢો નિજાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રયઃ ।

પુષ્ટિમાર્ગફલં નૈવ લભ્યતે દાનમન્તરાઃ ॥ ૨ ॥

તદ્દાનાર્થં હિ સર્વેષામાચાર્યપ્રકટીકૃતિઃ ।

અતઃ સાધનનિષ્ઠાં હિ સર્વામુત્સૃજ્ય સર્વતઃ ॥ ૩ ॥

સ્વાચાર્યચરણામ્ભોજં ભાવ્યતાં શરણં હૃદિ ।

તથાપિ સાધનકૃતિરપાઘ્વિન્દત્વસિદ્ધયે ॥ ૪ ॥

પ્રથમ મર્મ એ છે કે સ્વકીય શ્રીમહાચાર્યચરણ-
કમલનો આશ્રય કરવાનું કારણ શું, એમ આકાંક્ષા થતાં
આજ્ઞા કરે છે કે પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ પ્રભુના આપ્યા વિના
મળતું નથી; અર્થાત્ સ્વર્ગ વગેરે ફલ જેમ યજ્ઞ કરવાથી
મળી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ ભગવત્સ્વરૂપમાં રહેલા
અમંદ આનંદનો સેવાદિથી અનુભવ કરવો એ ત્યારે પ્રભુ
દાન કરે ત્યારે જ મળે છે. અમુક કાર્ય કરવાથી મળતું
નથી માટે એ ફલનું સર્વ દૈવી જીવોને દાન કરવાને શ્રી
મહાપ્રભુજીને પ્રભુએ ભૂતલ ઉપર પ્રકટ કર્યા છે, એ હેતુથી
પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ કૃપા કરીને આપે છે ત્યારે જ મળે છે.
એ કારણથી, ખોળાં સાધનોમાં રહેલી સર્વ નિષ્ઠાને, આસ-
ક્તિને ચોતરફથી કાઢી નાખીને, લેશ પણ એ નિષ્ઠાનો અંકુર
ન રહે તેમ એનો સર્વાંશે ત્યાગ કરીને શ્રીમહાચાર્યચરણાર
વિંદની હૃદયમાં ભાવના કરો. મૂલ શ્લોકમાં ‘સાધનનિષ્ઠા’

શબ્દ છે તેનો અર્થ એ જણાય છે કે સાધનોમાં નિષ્ઠા એટલે એ સાધન કરવાથી મને ઉત્તમોત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થશે અથવા મારું કલ્યાણ થશે એવી નિષ્ઠા-ભાવના ત્યજી દેવી, એથી કાંઈ સાધનોનો ત્યાગ કરવાનો નથી. એ જ વાતને પોતે અર્ધ શ્લોકથી સ્પષ્ટ કરે છે : જો એકદમ સાધનો ઉપર નિષ્ઠા છોડીને સાથે જ સાધનોને પણ જો તિલાંજલિ આપે તો પાખંડી ગણાય; માટે પાખંડીમાં ન બપવા માટે કાંઈ પણ નિષ્ઠા-ભાવના રાખ્યા વિના બધાં સાધનો પણ ક્યેં જવાં; ચોટ માત્ર શ્રીમહાચાર્ય-ચરણ-વિંદમાં રાખવી. ૪

મર્મ ૨-‘ માનસી રીતકી મુખ્યસેવા વ્યસન ’

દ્વિતીયં કૃષ્ણસેવૈવ માનસી ફલરૂપિણી ।

યતોઽન્યનિરપેક્ષસ્ય કિં દેયં પ્રભુણાપિ હિ ॥૫॥

સર્વભાવેન સા કૃષ્ણસ્વરૂપાનન્દદાયિણી ।

તયા નિરુદ્ધો ભવતિ હૃદયે રસરૂપતઃ ॥૬॥

બીજું મર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે. તનુજ અને વિત્તજ સેવા પછી માનસી સેવા પ્રાપ્ત થાય છે તે જ અહીં સમજવી; માનસી સેવા ફલરૂપ છે. પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થા છે. સ્વાતિનક્ષત્રના મેઘજલ પ્રતિ ચાતકને જેવો પ્રેમ છે તેવો પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તનુજ સેવા થાય. તનુજ સેવા અને પ્રેમ-અવસ્થા બરોબર છે, અને એક જ અવસ્થામાં હોય છે, તેમ જ ચન્દ્ર અને ચક્રોરપક્ષી જેવી આસક્તિ પ્રભુ પ્રત્યે થાય ત્યારે ધનનો વિનિયોગ પોતાના પ્રેમના સ્થાનરૂપ પ્રભુની સેવામાં થાય

છે, અને એને જ પ્રભુ તનુજ્ઞ સેવા માની લે છે, બ્યારે પ્રેમ અને આસક્તિ, તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે એ ભગવદ્દીયને કશી અપેક્ષા રહેતી નથી. ન નાકપૃષ્ઠ એ 'વૃત્રાસુર-ચતુઃશ્લોકી'ના વર્ણન પ્રમાણે એ સર્વથી નિરપેક્ષ બને છે. બ્યારે એને કશાની અપેક્ષા રહેતી નથી ત્યારે પ્રભુએ એને શું આપવું જોઈયે? એ જ ફલરૂપ માનસી સેવા અને વ્યસનાવસ્થા બ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે વ્રજરત્ના જેવો સર્વાત્મભાવ પણ અનુભવાય છે. અને એ વડે માનસી સેવા કરતાં એ જ સેવા ભગવત્સ્વરૂપના આનંદનું દાન કરે છે—પ્રભુસ્વરૂપ-લાવણ્યનું પાન કરાવે છે, તેથી જ એવી માનસી સેવા અલૌકિક શૃંગાર-રસાત્મા પ્રભુને હૃદયમાં રોકી રાખે છે, અને પ્રભુ પણ એ માનસી સેવાને અધીન બનીને ભક્તના હૃદયમાં રસાત્મકરૂપે બિરાજે છે. ૬

મર્મ ૩—'લોકવૈદિકત્યાગ શરણ ગોપીશકો'

તૃતીયં લોકવેદસ્વત્યાગેન શરણાગતિઃ ।

શરણસ્થસમુદ્ધારો યતઃ કૃષ્ણો નિરૂપિતઃ ॥ ૭ ॥

પવં સ્થિતે સ્વમાત્રૈકશરણે ચિન્તયા યુતઃ ।

કૃષ્ણઃ સ્વરૂપમેવ સ્વં દદાત્યન્યાનપેક્ષણાત્ ॥ ૮ ॥

ત્રીજું મર્મ લૌકિક અને વૈદિકને ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે જવું એ જ છે. સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય એ શ્રીમુખની આજ્ઞાને અનુસરીને લૌકિકવૈદિકને તિલાંજલિ આપીને એટલે એમાંની નિષ્ઠા-ભાવનાનો ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે

જવું, કારણ કે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શરણમાં રહેનારાંએના ઉદ્ધારક છે, એમ શ્રીમહાપ્રભુએ શરણસ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ એ શ્લોકથી 'શ્રીકૃષ્ણાશ્રય'ગ્રંથમાં નિરૂપણ કર્યું છે; તેથી સદાનંદ પ્રભુ શરણાગત-વત્સલ છે, એટલે શરણે ગયેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે જ. એ પ્રમાણે ત્યારે જીવ માત્ર પ્રભુનું જ અથવા પ્રભુના શરણમાર્ગનું જ શરણ ગ્રહણ કરે છે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય છે કે આ જીવને શું દાન કરવું. શરણાગત ભક્ત તો માત્ર પોતાનું જ શરણ પકડી રહ્યો છે, તેથી એને બીજા કોઈ પદાર્થની ઇચ્છા નથી એમ સ્પષ્ટ જ થાય છે. એમાં પણ પ્રભુ અપાર કરુણાના સમુદ્ર છે તેથી પોતાના સદાનંદમય કૌટિકંદર્પલાવણ્યમય અલૌકિક આધુર્યકલાજન સ્વરૂપનું દાન કરે છે, એવા પરમ દયાળુ છે. ૮

મર્મ ૪- 'દીનતા'

ચતુર્થ દીનતા સર્વસાધનામાવબોધતઃ ।

પરમાર્તિપ્રકાશેન કૃષ્ણઃ કોમલમાનસઃ ॥ ૯ ॥

મક્તદુઃખાસહઃ શીઘ્રં સ્વરૂપં પ્રાપયેત્ પુનઃ ।

અપારકરુણાસિન્ધુર્દુઃખિતાન્ન હ્યુપેક્ષતે ॥ ૧૦ ॥

ચતુર્થ મર્મ દીનતા છે. ત્યારે સર્વ સાધનોથી હું રહિત છું, મેં એવું એકે સાધન કર્યું નથી કે જેને લઈને પ્રભુ મને ફલદીન કરે, એવી રીતે ત્યારે તરફથી પોતાની નિઃસાધનતા સ્ફુરે ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. વજરના-ઓએ પ્રભુના અંતર્ધાન પછી પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને અનેક

પ્રયાસો કર્યા, પ્રભુલીલાનું અનુકરણ કર્યું, પણ જ્યારે એકે પ્રયાસ પ્રભુસ્વરૂપના સંયોગ જેવો આનંદજનક થયો નહિ ત્યારે નિઃસાધનતાની સ્ફૂર્તિ થઈ અને રોદનરૂપ દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા. ૧ જ્યારે જીવને પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે અત્યંત આર્તિ પ્રકટ થાય છે, પ્રભુ ન મળ્યાથી જ્યારે એ અત્યંત પીડાય છે, ત્યારે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, કેમકે આપનું અંતઃકરણ કેમલ સુકુમાર છે, અને એમાં પણ ભક્તનાં દુઃખોને તો કદી સહી શકતા નથી. ભક્તોનાં દુઃખોને જ્યારે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુમાં નથી, કેમકે અત્યંત કેમલ અંતઃકરણવાળા છે, તેથી જ્યારે જ્યારે ભક્તને આર્તિ થાય છે ત્યારે પોતે સ્વરૂપાનંદનું દાન કરે છે, કેમકે પોતે અપાર કરુણાના સિન્ધુ-સાગર છે, તો એક બિન્દુરૂપ કરુણા ભક્ત ઉપર કરવાથી કાંઈ ન્યૂન થશે નહિ, માટે જ દુઃખિત ભક્ત ઉપર ઉપેક્ષા-બેદરકારી પ્રભુ કદી કરતા જ નથી. ૧૦

મર્મ ૫-‘ભાવ-ઉદ્બોધ’

પञ्चमं कृष्णलीलाया भावनं हृदि सर्वथा ।

तद्भावेन प्रभुः प्राप्तो भावात्मा तद्भेदतः ॥ ११ ॥

न हि लीला विचारे तु स्वरूपादतिरिच्यते ।

स्वसर्वधर्मरूपत्वात् प्रभोर्भेदो न युज्यते ॥ १२ ॥

तथाप्याविष्कृते रूपे भेदबुद्धिर्निजेच्छया ।

लोकदृष्ट्या यथा सूर्ये किरणेषूदिते सति ॥ १३ ॥

૧. આ વિષય ઉપર વધારે જિજ્ઞાસાહોય તો જુઓ. ફલ પ્રકરણ સુખોદિનીમાં ભક્તનાં દૈન્યમેવૈકં હરિતોષણસાધનમ્ ।

ધર્મધર્મિપ્રતીતિર્હિ પ્રાકટ્યે રૂપલીલયોઃ ।

અન્તઃસ્થિતૌ તુ લીલૈવ સ્વરૂપમિતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૪ ॥

ગુણગાને તથાચાર્યૈરાસક્તિવશતો હરૌ ।

જાતા તન્મયતા ક્રીડામયતૈવ નિરૂપિતા ॥ ૧૫ ॥

લીલા સ્વરૂપતો નૈવ મિન્ના કિરણસૂર્યવત્ ।

પ્રતીતિમાત્રતો ભેદઃ સ્વરૂપેણ ન વસ્તુતઃ ॥ ૧૬ ॥

કૃષ્ણઃ પ્રવિશતિ પ્રીતો લીલાયા હૃદયસ્થિતૌ ।

તદાત્મા સકલૈઃ સ્વીયસ્વરૂપૈરિતિ નિશ્ચયઃ ॥૧૭॥

•

પાંચમ મર્મ ભાવોદ્ભોધ છે. સદાનંદ પ્રભુની નિત્ય નવલ લીલાની નિરંતર હૃદયમાં ભાવના કરવી એ પાંચમું મર્મ છે. એ લીલાની ભાવના ક્યાંથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે, ભાવ હૃદયમાં આવે ત્યારે એ ભાવસ્વરૂપ પણ હૃદયમાં પધારે જ, એમાં આશ્ચર્ય શું ? વળી પ્રભુની લીલા પણ જુદી નથી, લીલા પણ સ્વરૂપ જ છે, તેથી પણ એ લીલાની ભાવના ક્યાંથી એ લીલાત્મક અને લીલાભાવાત્મક પ્રભુ હૃદયમાં બિરાજે એ અર્થ અત્યંત સુઘટ છે. જ્યારે લીલાના સ્વરૂપનો વિચાર કરિયે છિયે ત્યારે લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદી પાડી શકાતી નથી, પ્રભુ જુદા અને એમની લીલા જુદી એવા ભેદભાવને સ્થાન મળતું નથી. જો પ્રભુમાં ભેદ હોય તો એમની લીલામાં પણ ભેદ હોય. એમ તો બની શકે જ નહિ કે પ્રભુ પણ જુદા જુદા હોય. પ્રભુ તો એક જ છે, પણ એમના ધર્મો ઘણા છે. એ ધર્મો પણ ભગવત્સ્વરૂપથી

જુદા નથી, પણ પ્રભુસ્વરૂપ જ લઈને પ્રભુસ્વરૂપમાં લેહની કલ્પના કરવી યોગ્ય નથી. સ્વસર્વધર્મરૂપ પ્રભુ જ હોવાથી એમાં લેહ ગણવે એ ઠીક નથી, પરંતુ પ્રભુ પોતાનાં જ સ્વરૂપે પ્રકટ કરે છે, એમાં જે લેહબુદ્ધિ જણાય છે, જેમકે આ સ્વરૂપ જુદું એ લેહ, તે પ્રભુની ઇચ્છાથી જ જણાય છે. એમાં દષ્ટાંત - જેમ સૂર્ય વિશે લેહબુદ્ધિ લોકની દષ્ટિમાં થાય છે, સૂર્ય બિગે છે ત્યારે એ જુદો અને એનાં કિરણો જુદાં એમ લોકની દષ્ટિમાં દેખાય છે, તેવી રીતે બ્યારે પ્રભુ પોતાનું સ્વરૂપ અને એ સ્વરૂપથી કરવાની લીલા પ્રકટ કરે છે ત્યારે પ્રભુના એ લીલારૂપ ધર્મો અને એ લીલાયુક્ત ધર્મિસ્વરૂપ એમ લેહબુદ્ધિ થાય છે; જેમ શ્રીનવનીતપ્રિયજ્ઞના પ્રકટ સ્વરૂપમાં બાળલીલાની સ્ફૂર્તિ મુખ્યતઃ થાય છે અને શ્રીગોકુલેન્દુના સ્વરૂપમાં મુખ્યત્વે રાસલીલાની સ્ફૂર્તિ થાય છે અને તેથી બંને સ્વરૂપમાં લેહભાવ થાય છે. આ બધું બ્યારે તે તે સ્વરૂપથી એવી લિન્ન લિન્ન લીલાઓ પ્રકટ કરેલી હોય ત્યારે જ એવી લીલાઓના આધારે તે તે સ્વરૂપમાં લેહભાવ મનાય છે. લીલામેદે સ્વરૂપમેદઃ એ સિદ્ધાંત એતન્મૂલક જ લાગે છે. આ લેહભાવ બ્યારે એ સ્વરૂપ અને એવી લીલા પ્રકટ થાય છે ત્યારે જ ગણાય છે. જેમ સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારે જ એમાં અને એનાં કિરણોમાં જુદાપણું ભાસે છે, ઉદય પ્રામેલો નથી હોતો ત્યારે તો કિરણો અને સૂર્ય જુદાં છે એવું જ્ઞાન થતું જ નથી, તેવી જ રીતે બ્યારે સદાનંદ પ્રભુ-પોતાની સદાનંદમય લીલા અને પોતે-પ્રકટ થાય છે ત્યારે એ લીલા અને એ સ્વરૂપમાં લેહભાવ ભાસે છે,

જ્યારે પોતે અંતર્રમણ કરે છે ત્યારે લીલાસ્વરૂપાત્મક જણાય છે એવો નિશ્ચય છે. જ્યારે લીલા સ્વરૂપની લીતર રહે છે ત્યારે તે લીલા સ્વરૂપથી અલગ ભાસતી નથી, એ વખતે લીલા જ સ્વરૂપ છે એમ નિશ્ચય સિદ્ધાંત થાય છે. 'શ્રીવેણુગીત'ની સમાપ્તિમાં શુકદેવજી કહે છે કે 'શ્રી-વૃન્દાવનવિહારી પ્રભુની એવા પ્રકારની લીલાઓનું પરસ્પર વર્ણન કરનારાં પ્રજ્જલકતો તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયાં.'^૧ શ્રીમદ્વા-ચાર્યવર આ શ્લોકનાં સુખોધિનીજીમાં 'તન્મયતા' શબ્દનો એવે અર્થ પ્રકટ કરે છે કે તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયાં એટલે 'ક્રીડારૂપ-લીલાસ્વરૂપ થઈ ગયાં.'^૨ જાગ્રદવસ્થા કે સ્વપ્ના-વસ્થામાં પ્રભુલીલાનું દર્શન કરતાં કરતાં, ક્રીડા જેમ ભ્રમર-રૂપ થઈ જાય છે તેમ, પ્રભુલીલારૂપ થઈ ગયાં. એથી જ પ્રભુની લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી થોડી પણ ભિન્ન નથી જ. જેમ સૂર્યનાં કિરણો સૂર્યથી જુદાં નથી, તેમ માત્ર એ લીલા, જ્યારે બહાર પ્રકટ દષ્ટિગોચર થાય છે ત્યારે જ એમાં ભેદ જણાય છે, વસ્તુતઃ સ્વરૂપથી તે ભિન્ન નથી જ. દર્શન કરતી વેળાએ ભગવાનનું સ્વરૂપ અને એનાથી પ્રકટ થતી અનંત લીલાઓમાં તારતમ્ય જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ ભગવાનનું સ્વરૂપ તે જ લીલા અને લીલા તે જ પ્રભુનું સ્વરૂપ એવો સિદ્ધાંત છે, એ હેતુથી જ જો પ્રભુની લીલા હૃદયમાં સ્થાન મેળવે તો સદાનંદ ભગવાન પણ પ્રસન્ન થઈને હૃદયમાં પ્રવેશે છે. પૂર્ણપુરુષોત્તમની અનેક રસરૂપ લીલા-

૧. एवंविधा भगवतो या वृन्दावनचारिणः । वर्णयन्त्यो मिथो गोप्यः

ક્રીડાસ્તન્મયતાં યયુઃ ॥ વેણુગીત ।

૨. ક્રીડામય્ય એવ જાતાઃ ।

ઓમાંની એક પણ લીલાની સ્થિતિ જો હૃદયમાં થાય તે
રસાત્મક નંદકુમાર હૃદયમાં પ્રવેશે છે, કેમકે આપ એ
લીલારૂપ છે, એટલે એ લીલાની સ્થિતિ ત્યારે હૃદયમાં
થાય ત્યારે આપની પણ એમાં સ્થિતિ થઈ જવી જ જોઈયે.
જે લીલાની સ્કૂતિ^૧ ભક્તાહૃદયમાં થઈ હોય તે લીલામાં
જેટલાં પોતાનાં સ્વરૂપો હોય તે સર્વ સ્વરૂપો સાથે લીલા-
ત્મક પ્રભુ ભક્તાહૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, એવો નિશ્ચય છે. ૧૭

મર્મ ૬-‘ [ગુણગાનતૈ^૧] ઘોષત્રિય-ભાવના ઉભય જાને’

ષષ્ટં વ્રજસ્થિતાનાં યો ભાવઃ સ્મર્યો વિયોગિનામ્ ।
તતો ભાવસ્ય સમ્પ્રાપ્તિર્ભવિતાતો હરેર્ભવેત્ ॥ ૧૮ ॥

અવસ્થા ક્લેશભાવો વા તત્સમ્બન્ધી વિચિન્ત્યતામ્ ।
ન સ્વરૂપં પૃથગ્ યસ્માન્ન તત્ર વિશતે મનઃ ॥૧૯॥

તત્પ્રવિષ્ટતયા નૈવ સ્વરૂપં મિદ્યતે તતઃ ।

અતોઽન્તઃસ્થિતકૃષ્ણાસ્તાઃ સતતં હૃદિ ભાવયેત્ ॥૨૦॥

૧. શ્રીદ્વારિકેશપ્રભુ કીર્તનમાં ‘ગુણગાન’ને છઠ્ઠા મર્મ
‘વ્રજસુન્દરીભાવ’ની પહેલાં મૂકે છે. મૂળ ગ્રંથમાં પ્રથમ છઠ્ઠા મર્મ
તરીકે વ્રજસુન્દરીભાવનો પરિચય કરાવ્યો છે અને ગુણગાનને ૭ મા
તરીકે ઓળખાવ્યું છે. વળી શ્રીદ્વારિકેશપ્રભુ વ્રજસ્ત્રીભાવને વિશેષણ
તરીકે યોજે છે, તેથી સંયોગ વિપ્રયોગરૂપ બન્ને ભાવ સ્મરવા એવો
અર્થ થાય છે. મૂળ ગ્રંથમાં શ્રીહરિરાયપ્રભુ તે માત્ર વિપ્રયોગી
વ્રજભક્તોના ભાવને સ્મરવાની આજ્ઞા કરે છે. આટલી વિલક્ષણતા
લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે.

છુટું મમં વ્રજસુંદરીનો ભાવ છે. એ પણ વિરહી. વ્રજસુંદરીનો જે ભાવ તેનું સ્મરણ કરવું એ છુટું મમં છે. હા નાથ રમણ પ્રેષ્ટ ક્વાસિ ક્વાસિ મહામુજ એમ સતત ઉચ્ચારણ કરતાં વ્રજરત્નાઓના નિગૂઠભાવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. હૃદયમાં પ્રભુલીલાની નિરંતર ભાવના પણ વ્રજગંગાઓના ભાવનું સ્મરણ કર્યાથી જ થશે. એથી જ પ્રભુની પણ સમપ્રાપ્તિ-સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાપ્તિ થશે; વિપ્રયોગથી સંયોગ થશે. આ ફલ પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્રજભક્તોની વિરહાવસ્થાનું ચિન્તન કરો, વિરહાવસ્થામાં પ્રાપ્ત થતા કલેશભાવનું વિશેષ સ્મરણ કરો. પ્રભુની લીલાથી સ્વરૂપ બુદ્ધ નથી, જેથી ત્યાં મનનો પ્રવેશ થતો નથી. જ્યારે વ્રજસુંદરીના ભાવમાં કે પ્રભુલીલામાં મનનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે એનાથી સ્વરૂપનો ભેદ થતો નથી. વ્રજભક્તોનાં હૃદયમાં પ્રભુલીલા નિરંતર ઉદ્ભવે છે. લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન નથી; માટે જ સ્વરૂપમાં મન પ્રવેશ કરતું નથી, પણ લીલામાં પ્રવેશ કરે છે, અને લીલામાં મન પ્રવિષ્ટ થયાથી સ્વરૂપનો ભેદ રહેતો નથી. એટલા માટે જેમનામાં નંદનંદન બિરાજે છે તેવાં વ્રજભક્તોની નિરંતર ભાવના કરવી.

ઉપરના શ્લોક ઉપર મનન કરતાં આ આશય પ્રકટ થાય છે : શ્રીહરિશયચરણ પહેલાં ભગવદ્લીલાની ભાવના કરવાની આજ્ઞા કરે છે, પછી એમ આજ્ઞા કરે છે કે વ્રજભક્તોના ભાવનું સ્મરણ કરવું, એનાથી જ લીલાની ભાવના અથવા તો સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થશે. લીલા અને સ્વરૂપ.

એક જ છે, જેથી મન સ્વરૂપમાં પ્રવેશ ન કરતાં છતાંયે લીલાનું રસિક કાંઈક જલદી થાય છે. ત્યારે મન લીલામાં પ્રવેશે છે ત્યારે લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન ન હોવાથી સર્વાત્મ-ભાવપ્રાપ્તિ અને પ્રભુની સમ્યક્ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. વજ્રભક્તો પોતે તેા તન્મયતાને-લીલાસ્વરૂપપણાને પ્રાપ્ત થયેલાં છે, તેથી જ પ્રભુનું સ્વરૂપ પણ એમનાથી જુદું નથી. માટે એમના ભાવનું સ્મરણ કરવાથી ભગવત્પ્રાપ્તિ સાથેસાથ જ થાય છે. એ હેતુથી જેમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ ધિરાજે છે તેવાં વજ્રસુંદરીની ભાવના હૃદયમાં કરવી. ૨૦

મર્મ ૭- 'ગુણગાનતેં'

સત્તમં પ્રોચ્યતે મર્મં સર્વદોષનિવારકમ્ ।

ગુણા ઇવ હરેર્ગેયાઃ સર્વદોષનિવારણે ॥૨૧॥

અન્યત્ સર્વં ન તત્રાસ્તિ સાધનં સર્વથૈવ હિ ।

ગુણેષુ ગીયમાનેષુ પ્રસન્નઃ સન્ હરિઃ સ્વયમ્ ॥ ૨૨ ॥

સ્વાત્માનમાવિર્ભાવ્યૈવ સ્વાનન્દં સમ્પ્રયચ્છતિ ।

ગુણાઃ પૂર્વે તુ વિરહે સ્મૃત્યાર્તિં ઇદત્તિ પ્રમોઃ ॥૨૩॥

સાતમું મર્મ ગુણગાન છે. સર્વ દોષના નિવારણ માટે હરિના ગુણો ગાવા, સર્વ દોષનું નિવારણ કરવા માટે ધીજુ કાંઈ પણ સાધન નથી. પ્રભુનાં ગુણગાન સિવાય બધા દોષને દૂર કરવા માટેનો બીજો કોઈ પ્રબલ ઉપાય છે જ નહિ. ગુણોનું ગાન કરતાં કરતાં જીવને પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે અને પ્રસન્ન થઈને આપ પોતે જ સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સ્વાનંદનું દાન કરે છે. પહેલાં વિરહાવસ્થામાં પ્રભુના સ્મ-

શબ્દથી જે આતિ થાય છે તેને ગુણો જ બાળે છે, દૂર કરે છે; અથવા તે ગુણો પ્રભુનું સ્મરણ કરાવીને વિરહાવસ્થામાં થતી અસહ્ય પીડાને શાંત કરે છે. ભગવાન પોતે આનંદમય છે, એમની લીલા આનંદમય છે, અને ગુણો ધર્મો પણ આનંદમય જ છે, તે એ ગુણોનું ગાન કરવાથી, 'એ ગુણોનું સ્વરૂપ જાણવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ૨૩

મર્મ ૮- 'કૃષ્ણનામ સ્ફુરે'

‘અષ્ટમં નામમાહાત્મ્યસ્ફૂતિઃ સર્વાંશતો હરેઃ ।

તદન્યસાધનેષ્વલ્પબુદ્ધિઃ સ્ફુરતિ ચેત્તદા ॥ ૨૪ ॥

આઠમું મર્મ શ્રીહરિનાં નામોનાં માહાત્મ્યની સ્ફૂતિ થવી એ છે. અભિલાષિ મહાદુષ્ટોનો ઘોર પાતક-પંકમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર ભગવન્નામ જ છે. એવી નામની મહત્તા સર્વાંશે સ્ફુરે, નામ સિવાયનાં બીજાં સાધનોમાં અલ્પ બુદ્ધિ થાય. નામ જેવા ચિંતામણિ પાસે બીજાં સાધનો તુચ્છ લાસે. નામ પણ ભગવદ્રૂપ જ છે. પ્રભુ નામ અને રૂપ એ બન્ને સ્વરૂપે પ્રકટે છે. નામ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી એની મહત્તા પ્રભુસ્વરૂપથી ઓછી હોય નહિ. ૨૪

મર્મ ૯- 'પલ ન આજ્ઞા ટરે'

નવમં વાક્યમાત્રૈકનિષ્ઠતા હ્યવિચારણાત્ ।

યતો વાક્યપ્રવૃત્તસ્તુ સાધનં વાપ્યસાધનમ્ ॥૨૬॥

વિપરીતં ચ વિદ્વદ્ગૂર્ણી તિષ્ઠંત્ય સર્વદા ।

સ્થતો ભગવતા નૂત્તમં કૃતાર્થીક્રિયતે જનઃ ॥ ૨૭ ॥

નવમું મર્મ ભગવદ્રાક્યમાત્રમાં નિષ્ઠા એ છે. કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના પ્રભુની જે કાંઈ આજ્ઞા થાય તેમાં તત્પર થવું, ગમે તેવી વિપરીતતા જણાતી હોય તો પણ ‘પ્રભુ જે કરે છે તે મારા સારા માટે જ કરે છે’ એવા દૃઢ વિશ્વાસથી એમની આજ્ઞાને અધીન બની જવું. એમ થવાથી, પ્રભુના વાક્યને અનુસરવા માત્રથી સાધનો બની શકે, અથવા ન બની શકે, અથવા કાંઈ વિપરીત બની જાય, અને માત્ર સદા મૌન સ્થિતિ જ થાય તોપણ ભગવાન પોતે જનને કૃતાર્થ કરે છે. સ્વામીની આજ્ઞાનું સર્વાંશે અવલંબન કરવું એ સેવકોનો મુખ્ય ધર્મ છે. એ મુખ્ય ધર્મને પકડી રાખતાં કદાચિત્ બીજા ગૌણ દેહુધર્મોને તિલાંજલિ આપવી પડે છે તો તેથી કાંઈ ફલહાનિ થવાની નથી. સાધનો ન બને, વિપરીત બિલકુલ જ કાર્ય થઈ જાય, અથવા તો સારું નરતું કાંઈ પણ ન કરી શકાય, તોપણ ભગવાન તો નિશ્ચય કૃતાર્થ કરવાના જ એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તામાં વાંચો શ્રીકૃષ્ણહાસ મેઘનની વાર્તા. માત્ર શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની આજ્ઞા માત્રને અધીન થઈને ૩ દિવસ સુધી એક જ ઠેકાણે એમને એમ બિલા રહ્યા હતા ! ૨૫

મર્મ ૧૦-‘કૃતિ-વચન-વિશ્વાસ ચિત્ત આને ॥

ભગવદીય જ્ઞાન સત્સંગકો અનુસરે,

ના લેખે દોષ અરુ સત્ય માલે ।

પુષ્ટિપથમર્મ દશ ધર્મ યહ વિધ કહે,

સદા ચિત્તમે શ્રીદ્વારિકેશ રાલે ॥

દશમં મર્મં વિશ્વાસો ભગવત્યસ્ત્રિલાત્મનિ ।
તત્સમ્બન્ધિષ્વપિ પુનઃ કૃતે રૂપે તથાવિધે ॥૨૭॥

યાદૃશો યન્ન હિ પ્રોક્તઃ કૃષ્ણસ્તત્ર હિ તાદૃશઃ ।
તદીયાસ્તત્સમા ક્ષેયાઃ પ્રતીતા અપિ ચાન્યથા ॥૨૮॥

યત્કરોતિ હરિઃ કૃષ્ણઃ સ્વકીયેષુ કૃપાલવઃ ।
તત્સાશ્વિતિ ચ મન્તવ્યં યથા પિત્રોઃ કૃતૌ સુતઃ ॥૨૯॥

પતાનિ દશ મર્માણિ વેત્તિ યઃ સર્વથા જનઃ ।
શ્રીમદાચાર્યકૃપયા ભક્તિમાર્ગે મહામતિઃ
તસ્ય માર્ગેશ્વરઃ કૃષ્ણો વશો ભવતિ તત્ક્ષણાત્ ॥૩૦॥

દશમું મર્મં વિશ્વાસ છે. અખિલના અંતર્યામી આત્મા એવા ભગવાનમાં અખંડ વિશ્વાસ રાખવો, એ દશમ મર્મ છે. જેવો વિશ્વાસ એવા પ્રકટ ભગવત્સ્વરૂપમાં છે તેવો જ વિશ્વાસ રાખવો; અથવા એ પ્રભુએ જ એવું રૂપ ધર્યું છે માટે ભગવદીયોમાં એવો જ વિશ્વાસ રાખવો; અથવા તો એવું લૌકિક રૂપ જેવામાં આવે તોપણ ભગવદીયોમાં ભગવતુલ્ય વિશ્વાસ રાખવો. જે સ્થલે જેવા કૃષ્ણ કહ્યા છે તે સ્થલે તેવા જ ભગવદીયો છે; અથવા તો જે સ્થલે જેવા ભક્તો કહ્યા છે તે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણ જ તેવા થાય છે એમ સમઝવું. જે ભગદીયો ગુહી રીતે જણાતા હોય તોપણ એઓ ભગવદીય હોવાથી ભગવત્સદૃશ જાણવા. કેઈ ભક્તમાં ભક્ત તરીકેનાં જે લક્ષણો હોવાં જોઈએ તે આપણાથી જોઈ ન શકાય અને ખીન્ન કેટલાંક વિપરીત લક્ષણો જેવામાં આવે તોપણ એમને સ્વામીને સંબંધ થયેલો હોવાથી

સ્વરૂપાત્મક જ સમઝવા. કૃપાપરાયણ સદાનંદ નંદનંદન પોતાના નિજ જનો માટે જે કાંઈ કરે છે તે સારું જ કરે છે એમ માનવું. જેમ માળાપતું દરેક કાર્ય પુત્રના હિતને માટે જ હોય છે અને માળાપતું દરેક કાર્ય પોતાના જ હિતને અર્થે છે એમ માનવાની પુત્રની પણ ફરજ છે તેમ જીવોએ પણ એમ જ માનવું કે પ્રભુનો સંબંધ ધરાવનારાં મહાનુભાવી લગવહીયો જે કાંઈ કરે છે તે સારું જ કરે છે; માટે સર્વાથી પહેલાં લગવહીયોમાં વિશ્વાસ રાખવો; એમના દોષ ન જોવા. એમના દરેક કાર્યમાં ઉત્તમતા જોવી. એમ ક્યારી જ નવમ અષ્ટમ વગેરે મર્મો સિદ્ધ થશે.

આ સ્થળે આટલું રહસ્ય સમઝવાનું કે મર્મની ગણનાનો જે ક્રમ શ્રીહરિરાયજીએ ખતાવ્યો છે તે ચડતો ઊતરતો છે, અર્થાત્ પહેલું મર્મ સર્વાથી શ્રેષ્ઠ અને ફલાત્મક છે અને જ્યારે બીજું મર્મ સિદ્ધ થાય ત્યારે એ જ પણ સિદ્ધ થાય. બીજું મર્મ ત્રીજું સિદ્ધ થયા પછી, ત્રીજું ચોથા પછી, એમ ઉત્તરોત્તર કાર્ય-કારણભાવ છે. એ ઉપરથી પહેલું મર્મ પહેલાં સિદ્ધ થાય અને બીજું એના પછી અને ત્રીજું એનાથી અનન્તર એમ ક્રમ ન લેતાં, પ્રથમ દસમું મર્મ વિશ્વાસ અને લગવહીયોમાં લગવહુબુદ્ધિ અને પછી અનુક્રમે નવમું, આઠમું, સાતમું વગેરે સિદ્ધ થાય એમ અવધારવું. ૩૧

(શ્રીહરિરાયચરણ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર કરતાં ફલશ્રુતિ વર્ણવે છે. :)

વિજ્ઞાયૈતાનિ મર્માણિ શ્રીમદાચાર્યસેવકૈઃ ।

ભક્તિમાર્ગે સ્થિતિઃ કાર્યા સર્વદાતિવિચક્ષણૈઃ ॥ ૩૨ ॥

આ દશ મર્મને જે જે જન સર્વાંશે સમજે છે તે શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી ભક્તિમાર્ગમાં મહાબુદ્ધિમાન થાય છે, ભક્તિમાર્ગમાં એની બુદ્ધિ સારી પેઠે પ્રવર્તે છે, અને એને માર્ગના ઈશ્વર-માલિક શ્રીકૃષ્ણ તત્કાલ વશ થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાપત્ર સેવકો અત્યંત વિચક્ષણ હોય છે. એઓએ આ દશ મર્મો સમજીને અનુભવીને ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. ૩૨

[અથવા, આ શ્લોકમાં સામાન્ય શિષ્યામણુ છે કે આ મર્મો સમજીને ભક્તિ કરવી.]

૧૪. શ્રીપુષ્ટિમાર્ગલક્ષણાનિ [સટીકાનિ] ॥

ટીકાકાર—નિ. લી. ગા. શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજી

મહારાજ

મંગલાચરણ

[અનન્ય પ્રીતિથી પ્રાપ્ત થતાં, કૃપાપૂર્ણ, અને (ભક્તના) મન-રૂપી ભમરાને આનંદ દેવાવાળાં શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનાં બે ચરણારવિન્દોને હું પ્રણામ કરું છું. ૧]

અનેક જન્મેનો કારણભૂત, જીવેનાં હૃદયમાં રહેલ, સખત, જળર અજ્ઞાનનો સમૂહ કે જે જગતના મિત્રો જે અનેક સંત મહંતો તેનાથી દૂર ન થયો તે (અજ્ઞાનના

સમૂહને)ને રમત માત્રમાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ સહેજે
હર કરી નાખ્યો તેવા અને દેવતાઓ પણ જેમના ચરણમાં
પડે છે તેવા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીની પ્રેમપૂર્વક
સ્તુતિ કરું છું. ૨

શ્રીઠાકોરજીનાં ચરણારવિન્દમાં સતત જેનું ચિત્ત
ચોટેલું છે તેવા અને નિઃસેવકો ઉપર અઠળક કૃપા
વરસાવતા શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુને પણ હું પ્રણામ કરું છું. ૩
તુલસીની કંઠીથી સદા શોભતા, મુખે જેને સદા
પ્રભુનું નામ છે તેવા ભગવદ્દીયોને પણ હું પ્રણામ કરું છું. ૪]

सर्वसाधनराहित्यं फलाप्तौ यत्र साधनम् ।

फलं वा साधनं यत्र पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥ ૧ ॥

જે માર્ગમાં લૌકિક તથા અલૌકિક સર્વે સાધનોનો
અભાવ જ પૂર્ણ—આનંદસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રાપ્તિમાં
સાધનરૂપ છે, અર્થાત્ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં દૈન્ય જ સાધન છે,
તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે.

[અથવા ફલરૂપ શ્રીઠાકોરજી જ સાધન બની બાય છે,
એટલે કે સ્વયં કૃપા કરી જીવના હૃદયમાં પધારે છે.]

વિવેચન : શંકા—લૌકિક તથા વૈદિક સાધન કદાચ
ન હોય, તથાપિ દૈન્ય પણ સાધન છે તેથી પ્રભુ નિઃસાધન-
તાથી મળે છે; અર્થાત્ નિઃસાધનતાનું ફળ ભગવાન છે
એમ નહિ કહી શકાય.

ઉત્તર—જે ફલરૂપ ભગવાન તે ફલપ્રાપ્તિમાં સાધન-
રૂપ છે. અર્થાત્ સાધ્ય ભગવત્સ્વરૂપના લાભ પહેલાં ભગવાન

જ સાધન છે. પણ ભગવદ્-અતિરિક્ત કોઈ બીજા પદાર્થના સાધનપણાનું શ્રદ્ધા કરવામાં આવતું નથી, તેથી એ શંકા રહી નહિ.

શંકા—પુષ્ ધાતુનો અર્થ જાડા થવું એવો છે ને એને તિ પ્રત્યય લાવમાં થાય છે, તે “પુષ્ટિ” શબ્દનો અર્થ “પુષ્ટ થવું” થશે. ત્યારે “પુષ્ટિમાર્ગ”નો અર્થ “જાડા થવાનો માર્ગ” થશે. પણ પુષ્ટિ-શબ્દથી ભગવદ્નુશ્રદ્ધાન્ય ભક્તિ કેમ કહે છે ?

ઉત્તર—શ્રીમદ્ભાગવતમાં ભગવદ્જ્ઞાનાવતાર શ્રીમદ્-વ્યાસચરણે હ્યુદ પ્રત્યયાન્ત પુષ્ ધાતુનો અર્થ ભગવદ્નુશ્રદ્ધા કર્યો છે. “વૌષણં તદનુગ્રહઃ” । શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર શ્રીમુખથી જ આજ્ઞા કરે છે કે “તેષામેવાનુકમ્પાર્થ” । એમાં જે અનુકંપા કહી છે તે જ પુષ્ટિ. અને ઉત્તર મીમાંસાના ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ કહ્યું છે. “વિશેષાનુગ્રહશ્ચ” એ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે ભગવદ્નુશ્રદ્ધાનું જ અને ભગવત્કૃપાનું જ પ્રદિપાદન કરેલું છે અને એ જ સૂત્રના ભાષ્યના પ્રકાશમાં પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ આજ્ઞા કરી છે કે આ અનુશ્રદ્ધા જ ‘પુષ્ટિ’ શબ્દ વડે કહેવાય છે. અર્થાત્ ભગવદ્નુશ્રદ્ધા તે જ પુષ્ટિ. અને શ્રુતિ પણ કહે છે : “નાયમાત્મા પ્રવચ્નેન” । આ શ્રુતિથી જે જીવના ઉપર ભગવત્કૃપા થાય, ભગવદ્નુશ્રદ્ધા થાય, આ મારો દાસ છે એમ જીવનો ભગવાન અંગીકાર કરે, તે જ ભગવત્પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિ-ગીતા-સૂત્ર-શ્રીમદ્ભાગવતાદિનાં વાક્યોથી નિશ્ચય થાય છે કે “પુષ્ટિ”નો અર્થ “ખાવું પીવું ને પુષ્ટ થવું” એવો નથી, પણ

ભગવદ્ગુણ, ભગવત્કૃપા જ છે. એ કૃપાયુક્ત જે ભક્તિ-
માર્ગ તે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે, માટે જ શ્રીમદ્-
વૈશ્વાનરાચાર્યજીએ પણ ભાષ્યમાં આજ્ઞા કરી છે કે
“કૃતિસાધ્યં સાધનં જ્ઞાનમક્તિરૂપં જ્ઞાનેણ બોધ્યતે, તામ્યાં વિહિતામ્યાં
મુક્તિર્મર્યાદા. તદ્રહિતાનામપિ સ્વસ્વરૂપબલેન સ્વપ્રાપ્તિ પુષ્ટિરુચ્યતે ।
જીવને માટે જ્ઞાને જ્ઞાન અને ભક્તિરૂપ કૃતિથી સાધ્ય એ
સાધનોનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ વિહિત સાધન જ્ઞાન અને
ભક્તિથી જે મુક્તિ તે મર્યાદા; એ સાધન વિના જ પોતાના
સ્વરૂપબલ વડે મુક્તિ તે પુષ્ટિ.” માટે પૂર્વોક્ત જે કહ્યું તે
શંકારૂપી રોગ માટે સમર્થ થતું નથી. ૧

અનુગ્રહેણૈવ સિદ્ધિર્લૌકિકી યત્ર વૈદિકી ।

ન યત્નાદન્યથા વિધ્નઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૨ ॥

જે માર્ગમાં લૌકિક (સ્મૃતિપુરાણોક્ત) સિદ્ધિ
તથા વેદોક્ત સિદ્ધિ (બીજા કોઈ મહુ સાધનની સહાયતા
વિના) હરિની કૃપાથી જ થાય છે અને બિલકુલ યત્ન
કરવાથી વિધ્ન જ પ્રાપ્ત થાય છે તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ
કહેવાય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં રહેનારની સર્વ સિદ્ધિઓ
ભગવત્કૃપાથી જ છે.

વિવેચન : શંકા—યત્ન કરવાથી જ વિધ્નનો નાશ
થવો જોઈએ અને અયત્નથી જ વિધ્નપ્રાપ્તિ થવી જોઈએ,
પરંતુ યત્નથી વિધ્ન પ્રાપ્ત થાય છે એમ કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર—ભગવદ્ભક્તિ સિવાયનો બીજો કોઈ પણ
બીજો યત્ન નહિ કરનાર, ફક્ત શ્રીપુરુષોત્તમને જ સાધન-
રૂપ માનનાર અનન્યાશ્રયી ભક્તનાં સર્વ વિધ્નો શ્રીહરિ જ

દૂર કરે છે, કારણ કે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે કે
 “તેષ્વાસ્તે હ્યવમિદ્ધરિઃ । એ ભક્તોના હૃદયમાં સર્વ પાપોનો
 નાશ કરનાર શ્રીહરિ બિરાજે છે.” તો શ્રીહરિનું બિરાજવું
 બધાં હોય ત્યાં વિધનસંભાવના જ કેમ હોઈ શકે ? માટે
 અત્યંતથી જ વિધનો નાશ થાય છે ને યત્નથી ભલદું
 પ્રાપ્તિ છે એમ જ માનવું યોગ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ જ ગીતાજીમાં
 આજ્ઞા કરે છે કે “અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।
 તેષાં નિત્યામિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વ્રહ્મ્યહમ્ ॥ કેવલ મારું જ
 (મદ્ભવ્યતિરિક્ત દેવની ભાવના છોડી) સ્મરણ કરનાર,
 મારા અનુગ્રહથી જેણે ભક્તિ મેળવેલી છે તેવા ભક્તો જે
 મારી જ સેવા કરે છે તેવા ભક્તોનું યોગ (આ લોકમાં
 સેવા માટે ધન ધાન્ય વસ્ત્ર ઇત્યાદિ) તથા ક્ષેમ (અત્યંત
 શ્રેયોરૂપ મોક્ષ) હું સાધી આપું છું. ” એ પ્રમાણે ગીતા-
 વાક્યથી મારા સિવાય બીજું કોઈ પણ સાધન ભક્તના
 ઇચ્છિતાર્થને સિદ્ધ કરી શકનાર નથી. તેમજ શ્રીમદ્વિદ્યાચાર્ય-
 ચરણે ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે ભગવાન જીવનો અંગીકાર
 મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે લેહ વડે કરે છે. જે માર્ગમાં
 યજ્ઞ-આદિ સાધનોનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે તે મર્યાદા-
 માર્ગ કહેવાય છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં તો પ્રભુ સિવાય કોઈ
 પણ પદાર્થની અપેક્ષા જ નથી. બીજું, દેશ કાલ દ્રવ્ય
 કર્તા કર્મ મંત્ર એ છ પદાર્થ શુદ્ધ હોય ત્યારે જ યજ્ઞની
 સિદ્ધિ થાય છે. એ કર્મના ઉપલોગ માટે પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત
 થાય છે, પણ અતિ સુખસાધ્ય હરિનું ભજન કરનારને
 નિવિંધને પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે. માટે કહ્યું છે કે “સદાનંદ

પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને એક પણ નમસ્કાર કર્યો હોય તો એ નમસ્કાર નિવિંધને પૂર્ણ થયેલા હસ અશ્વમેધની સમાન છે. હસ અશ્વમેધ કરનારને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કૃષ્ણ-પ્રણામીને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતો જ નથી.” માટે જ શ્રીમદ્દવલ્લભાચાર્યજી ‘નિબંધ’માં આજ્ઞા કરે છે કે “એવું જોયું પણ નથી તથા એવું સાંભળ્યું પણ નથી કે કૃષ્ણભક્તને પુનઃ સંસાર પ્રાપ્ત થયો હોય.” માટે અનન્યા-શ્રધ્ધી ભક્તોનાં વિધન શ્રીહરિ જ હૂર કરે છે. માટે પ્રભુભજન સિવાયનાં સાધન નહિ કરનારને વિધનો અભાવ જે માર્ગમાં છે તે જ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૨

યત્રાહ્નીકરણે નૈવ યોગ્યતાદિવિચારણમ્ ।

અવિલમ્બઃ પ્રમુકુતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૩ ॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જ્યારે ભક્તનું વરણ (અંગીકાર) કરે છે ત્યારે ભક્તોને વિશે યોગ્યતા છે કે નહિ એ વિશે વિચાર કરતા નથી અને વરણ કરવામાં વિલંબ કરતા નથી, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. ૩

સ્વરૂપમાત્રપરતા તાત્પર્યજ્ઞાનપૂર્વકમ્ ।

ધર્મનિષ્ઠા યત્ર નૈવ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૪ ॥

જે માર્ગમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ ઇતિહાસમાં પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મોનું તાત્પર્ય ભગવાનમાં જાણીને ભગવત્સાક્ષાત્કારમાં અંતરાયભૂત ધર્મોનો ત્યાગ કરી કેવળ પ્રભુસ્વરૂપને વિશે જ એકતાન ચિત્તથી રહેવું, તે શુદ્ધ-પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે.

વિવેચન : શંકા—શાસ્ત્રો ધર્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ કરે છે, પણ ધર્મનિષ્ઠાનો ત્યાગ કરવો એવો ઉપદેશ કરતાં નથી. ‘મનુસ્મૃતિ’માં કહ્યું છે કે જો આપણે ધર્મનું રક્ષણ કરિયે તો રક્ષણ કરાયેલો ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે છે અને જો આપણે ધર્મને હુણિયે તો એ હુણાયેલો ધર્મ આપણને હુણે છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મનિષ્ઠામાં જ શ્રેય સમાયેલું છે. ત્યારે ધર્મનિષ્ઠા જે માર્ગમાં નથી તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાતો હોય તો એ માર્ગ સશસ્ત્ર કેમ કહેવાય?

ઉત્તર—ધર્મ પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે, પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો તમામ ધર્મોનું તાત્પર્ય પ્રભુમાં જ બાણી મન વાણી અને દેહ વડે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને જ સેવવા. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે “સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને (શરણુ-માર્ગમાં વિરોધી ધર્મનો ત્યાગ કરી) મારે જ શરણું આવ.” એ સ્થળે ભક્તોનું ભગવાનને જ અધીનપણું સૂચવ્યું છે, પણ ધર્માધીનપણું કહ્યું નથી. વળી શ્રીભાગવતમાં પ્રભુ યોતે જ આજ્ઞા કરે છે કે એ ભક્તો મારા સિવાય કાંઈ પણ બાણતા નથી અને હું પણ એ ભક્તો સિવાય કાંઈ પણ બાણતો નથી.

વળી ગુણાતીત માર્ગમાં વિચરનારા ભક્તોનું કાલ-કર્મ—સ્વભાવાધીનપણું નથી. એ વિશે શ્રીવલ્લભપ્રભુ ‘નિબંધ’માં આજ્ઞા કરે છે કે કૃષ્ણના અનુગ્રહરૂપ પુષ્ટિ કાલ-કર્મ—સ્વભાવનો પણ આધ કરે છે; એટલે જે માર્ગમાં કાલ-

કર્મ-સ્વભાવનો પણ બાધ કરનાર ભગવદનુચ્છ છે, ભગ-
વત્કૃપા છે, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. તેથી
નિર્ગુણ માર્ગમાં વિચરનાર ભક્તોની નિષ્ઠા હુરિ સિવાય
બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાં હોતી નથી, તેથી ધર્મનિષ્ઠા
ક્યાંથી હોઈ શકે ?

[પ્રભુને સુખ કેમ થાય એવી ભાવના જ્યાં હોય તે
શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ. પ્રભુથી મળતા પોતાના સુખનો વિચાર
આવ્યો એટલે એ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ ન રહ્યો. માટે શુદ્ધ
પુષ્ટિમાર્ગમાં સતત સાવધાન રહેવું જોઈએ કે પોતાને સતત
પ્રભુના જ સુખનો વિચાર રહે છે, પ્રભુથીયે મળતા
પોતાના સુખનો નહિ. તત્પર્યજ્ઞાન એટલે સ્વરૂપમાત્રપરતા; એટલે
કે પ્રભુના સુખનો વિચાર, એનું અનુસંધાન. આ શુદ્ધ-
પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને સતત રહેવું જોઈએ. ધર્મનિષ્ઠા એટલે
પ્રભુથી પોતાને પ્રાપ્ત થતું સુખ તે તરફની લાલસા. આ
શુદ્ધ-પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને કદાપિ ન હોવી જોઈએ.] ૪

यत्र प्रभुकृतौ नैव गुणदोषविचारणम् ।

तत्कृतावुत्तमत्वज्ञा पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥ ૫ ॥

જે માર્ગમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમની ચાલવું, રુદ્ધન કરવું,
લોબ્ધન કરવું તથા પાનાદિ ક્રિયા લૌકિકના સરખાં દેખાવાથી
એ લીલામાં હીનબુદ્ધિ નથી, અને કાલીય-દમનાદિ તથા
ગિરિરાજ-ધારણાદિ લીલામાં અન્ય લીલાથી ઉત્તમ બુદ્ધિ
નથી, પરંતુ પ્રભુકૃત સર્વ લીલાને ઉત્તમ જાણવામાં આવે
છે, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

[આપણને સુખદુઃખ જે થઈ રહ્યું છે તે બધું
ભગવદ્દિશ્ચાથી જ થઈ રહ્યું છે, એ બધું ભગવત્કૃત છે, એ
બધું સારું જ છે, એવી બુદ્ધિ જ્યાં સતત રહે તેનું નામ
શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ.] ૫

ન લોકવેદસાપેક્ષ્યં સર્વથા યત્ર વર્તતે ।

સાપેક્ષતા સ્વામિસુખે પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૬ ॥

જે માર્ગમાં સ્વામીનું સુખ ઇચ્છનારા ભક્તોને સ્મૃતિ
કે વેદ(કર્મકાંડ)નો અપેક્ષા નથી, જ્યારે ભગવાન જે
ભક્ત, પર અનુગ્રહ કરે છે તે ભક્તોની લોકમાં અને વેદમાં
નિષ્ઠા રહેતી નથી, પણ કેવલ પ્રભુના સુખની જ અપેક્ષા
છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. ૬

વરણે દૃશ્યતે યત્ર હેતુર્નાણુરપિ સ્વતઃ ।

વરણં ત્ર નિજેચ્છાતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૭ ॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જે જીવોનો અંગીકાર કરે છે,
વરણમાં તે જીવનાં સાધન જરા પણ કારણભૂત નથી, પણ
પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથી જ જીવોનો પોતાના દાસપણાથી
અંગીકાર કરે છે; એ બાબત 'નાયમાત્મા પ્રવચનેન' આ શ્રુતિથી
સ્પષ્ટ થાય છે, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૭

યત્ર સ્વતન્ત્રતા મક્તેરાવિર્ભાવાનપેક્ષણાત્ ।

સર્વાનુભવરૂપત્વં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૮ ॥

જે માર્ગમાં વિપ્રયોગાવસ્થામાં પ્રભુપ્રાકટ્યની અપેક્ષા
સિવાય સ્વરૂપાનન્દ ફલ આપવામાં ભગવદ્ગુણગાનાદિ

લક્ષિતની સ્વતંત્રતા છે, સ્વરૂપાવિભાવ સંબંધ રસની ખિલકુલ અપેક્ષા જ નથી, પ્રેમથી કરાતાં શ્રવણ-કીર્તનાદિને જ સર્વ લીલાના સુખનેા અનુભવ કરાવવાપણું છે, મર્યાદા કૃષ્ણાધીન છે ને પુષ્ટિ લક્ષિત સ્વતંત્ર છે. પુષ્ટિ શબ્દથી કોઈ સ્થલે લગવહ-અનુબહ કહેવાય છે ને કોઈ સ્થલે અનુબહજનિત લક્ષિત કહેવાય છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિલક્ષિતમાર્ગ છે.

[લક્ષિત એ પ્રકારની છે : સંયોગજન્ય અને વિયોગજન્ય (અથવા વિરહજન્ય). સંયોગજન્ય લક્ષિતમાં પ્રકટ પ્રભુ સામે જોઈયે; એટલે એ લક્ષિતમાં પરાધીનતા છે; એ લક્ષિત બંધનરૂપ છે; લગવાન પણ બંધાઈ રહે અને લક્ષિત પણ બંધાઈ રહે; જ્યારે વિરહજન્ય લક્ષિતમાં પ્રકટ પ્રભુ સામે જ જોઈયે એવું કંઈ નથી. આ રીતે એ લક્ષિત સ્વતંત્ર છે. એમાં લક્ષિત પણ છૂટો અને લગવાન પણ છૂટા; ઉપરાંત સંયોગજન્ય લક્ષિતમાં તે જે લીલા થઈ રહી હોય તેનેા જ અનુભવ થાય છે, જ્યારે વિરહજન્ય લક્ષિતમાં બધી લીલાઓનેા અનુભવ થાય છે. આવી વિરહલક્ષિત જેમાં છે તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ.] ૮

લોકવેદમયામાવો યત્ર ભાવાતિરેકતઃ ।

સર્વવાધકતાસ્ફુર્તિઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૯॥

જે માર્ગમાં પ્રભુને વિશે પ્રેમાધિક્ય થવાથી સ્ત્રી પુત્ર ઇત્યાદિ લૌકિકથી અને “ યાવજ્જીવમગ્નિહોત્રં જુહુયાત્ — જ્વિત પર્યન્ત અગ્નિહોત્ર હોમવુ ” “ અહરહઃ સંધ્યામુપાસીત—પ્રતિહિન સંધ્યા કરવી, ” ઇત્યાદિ વૈદિક કર્મથી પણ ખિલકુલ ભય

રહેતો નથી, બ્યારે ભગવદ્ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે કાલ-કર્મ-સ્વભાવ આદિનું બળ એની આગળ ચાલતું નથી, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે “નારાયણ-પરાયણ ભગવદ્ભક્તો કોઈનાથી ડરતા નથી તથા સ્વર્ગ મોક્ષ અને નરકમાં પણ તુલ્ય દષ્ટિવાળા હોય છે.”

[જે માર્ગમાં ભાવ એટલી બધી ઉત્કટ કેટિએ પહોંચે છે કે પછી લોક અને વેદની સહેજ પણ પરવા નથી રહેતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ ભગવત્સમ્બન્ધરહિત વસ્તુ માત્ર દુઃખજનક થઈ પડે છે, તે માર્ગ તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ.] ૯

સમ્બન્ધઃ સાધનં યત્ર ફલં સમ્બન્ધ ઈવ હિ ।

સોઽપિ કૃષ્ણેચ્છ્યા જાતઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥૧૦॥

જે માર્ગમાં ભગવાનની સાથે દેહથી ઉત્પન્ન થયેલ સંબંધ તથા ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ સંબંધ તે હરિને વિશે સર્વ ઇન્દ્રિયના સંબંધાત્મક ફલને વિશે સાધન છે અને એ સંબંધ પણ પ્રભુની ઇચ્છાથી જ થાય છે, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલું છે કે “નેત્ર ઇન્દ્રિયવાળાઓને નેત્રનું ફલ તે જ છે કે બ્યાં ભગવદ્-દર્શન કરાય છે.”

[જે માર્ગમાં, પ્રભુ સાથે સંબંધ કેઈ પણ કારણે થઈ ગયો, બસ એટલા માત્રથી પ્રભુ જીવને સ્વરૂપાનન્દનું સુખ આપે છે. જીવની એક પણ કૃતિ જોયા વગર આ પ્રકારનું સુખ આપે છે. અને જીવ પોતાને ભગવાન સાથે સંબંધ થયો એટલા માત્રથી પોતાને કૃતાર્થ માને છે, તેથી

અધિક ફલની ઇચ્છા એને રહેતી નથી. અને એ સંબંધ પણ ભગવદ્દિચ્છાએ કરી સહેજે થયો હોય, નહિ કે પોતાના સાધને કરી, તે માર્ગ તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ.] ૧૦

તત્સમ્બન્ધિષુ તદ્ભાવસ્તદ્ભિન્નેષુ વિરોધિતા ।

ઉદાસીનેષુ સમતા પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૧ ॥

જે માર્ગમાં ભગવાનને વિશે સંબંધવાળા વૈષ્ણવો પ્રતિ ભગવદ્બુદ્ધિ રાખવામાં આવે છે; શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે “ ઉદ્ભવં પૂજયાંચકુર્ષાત્માનમધોક્ષજમ્ । ગોપિકાઓએ ઉદ્ભવનું સાક્ષાત્ ભગવત્સ્વરૂપ સમજીને પૂજન કર્યું હતું.” તથા ભગવદ્-વિમુખોને વિશે વિરોધિતા રાખવી. શ્રીમદ્-ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે “ યસ્તત્યાજાગ્રજં કૃષ્ણે સાપત્યમઘવાનિતિ — વિદુરણ્યએ કૃષ્ણને વિશે દોષબુદ્ધિવાળા હોવાથી પુત્રો સાથે પોતાના મોટા ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્રનો ત્યાગ કર્યો.” ભગવાનને વિશે ઉદાસીન બુદ્ધિ રાખનારને વિશે ઉદાસીન બુદ્ધિ રાખવી, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ.

[તત્સમ્બન્ધિષુ તદ્ભાવઃ — ભગવત્સંબંધી વસ્તુમાત્રમાં ભગવદ્બુદ્ધિ આ સિદ્ધાન્ત પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાપ્રણાલીનો પ્રાણ છે. સ્વરૂપ ચિત્રણ વગેરેમાં ભગવદ્બુદ્ધિ શા માટે? સાક્ષાત્ ભગવત્સ્વરૂપ શ્રીગુરુદેવ, એઓશ્રી પુષ્ટ કરી આપે છે માટે. પ્રસાદી વસ્ત્ર, પવિત્રાં ઇત્યાદિ સેવા શા માટે? ભગવત્સંબંધી છે માટે. ગાદીજી પાદુકાજી વગેરેની સેવા પણ આ જ કારણે. અને શ્રદ્ધાપૂર્વક જે વૈષ્ણવોએ સેવા કરી છે તેમને તે તે પદાર્થમાં ભગવાને પ્રકટ અનુભવ કરાવ્યો છે, અત્યારે

પણ કરાવે છે, અને લવિષ્યમાં જે કરશે તેમને પણ પરમ-
કૃપાળુ વલ્લભકુલને વશ એવા પ્રભુ અનુભવ કરાવશે જ.] ૧૧.

વિદ્યમાનસ્ય દેહાદેર્ન સ્વીયત્વેન ભાવનમ્ ।

પરોક્ષેऽપિ તદર્થિત્વં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૨ ॥

જે માર્ગમાં વિદ્યમાન દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અંતઃકરણ
આદિનું મમતાથી રક્ષણ કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ
વિપ્રયોગ અવસ્થામાં પણ થનારા પ્રભુ-સંયોગનો વિચાર
કરીને જ દેહાદિનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે; એ વિશે
શ્રીમદ્ભાગવતમાં ગોપીજનોએ કહેલું કે ‘હિ પ્રભો ! આપને
વિશે જેણે પ્રાણધારણ કરેલું છે તેવાં અમે આપને યોગિયે
છિયે,” તે માર્ગ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

[પુષ્ટિમાર્ગમાં પોતાનો દેહ, પોતાનું કુટુંબ અને
પોતાનો લોકવ્યવહાર એ પોતાનાં છે એ ભાવથી નહિ,
પરંતુ એ ભગવાનનાં છે એ ભાવથી એ બધાં સાંચવવાનાં
છે. ઉપરાંત પ્રભુ સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થયા નથી ત્યાંસુધી મનમાં
એવા જ ભાવ જાગે કે ક્યારે પ્રભુ મળે અને ક્યારે આ
બધું પ્રભુને સુખી કરવામાં સાધનભૂત બને.] ૧૨

મજને યત્ર સેવ્યસ્ય નોપકારકૃતિઃ ક્વચિત્ ।

પોષણં ભાવમાત્રસ્ય પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૩ ॥

જે માર્ગમાં સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પ્રભુકૃત
ઉપકારની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી, પણ શ્રીહરિ જ
સેવકના હૃદયસ્થિત ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, તે શુદ્ધ
પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

[સેવા કરતી વેળા 'હું આટલું પ્રભુનું કરું છું' એવી બુદ્ધિ જરાયે જે માર્ગમાં નથી, બિલકુલ, પ્રભુ મારો ભાવ નભાવી રહ્યા છે એવી જ ભાવના જે માર્ગમાં રહેતી હોય તે પુષ્ટિમાર્ગ. મર્યાદામાર્ગમાં, 'હું આટલું દેવનું કરું છું અને મેં જે એ દેવનું એટલું કર્યું' તેનો બદલો એ દેવ મને આપે છે.' એ પ્રકારની ભાવના હોય છે. શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગમાં આ પ્રકારની ભાવનાનો લવલેશ પણ નથી હોતો. પોતાનો હૃદયમાં રહેલ ભાવ, તે વધારવાનું જે કોઈ એક સાધન હોય તો એ સેવા છે, એમ સમજી, 'એ સેવા સ્વીકારનાર પ્રભુ કૃપા કરી મારો ભાવ પોષી રહ્યા છે,' આ પ્રકારનો ભાવ જ્યાં રહે તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ.] ૧૩

भजनस्यापवादो न क्रियते फलदानतः ।

प्रभुणा यत्र तद्भावात् पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥ १४ ॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ ભજનનું ફલ આપતા હોવાથી ભજનનો નિષેધ કરતા નથી, કારણ કે ભક્તનો હરિને વિશે દૃઢ સ્નેહ હોય છે, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

[ફલરૂપ જે દર્શનાદિ સંયોગનું સુખ તે આપી પ્રભુ ભજનમાં જ્યાં ભંગ નથી પાડતા, કારણ કે એ ભજનમાં જ આપનો અખંડ નિવાસ છે, તેનું નામ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ. ચોર્યાસી બસોબાવનને પ્રભુ સાનુભાવ હતા અને અમને કેમ સાનુભવતા પ્રભુ નથી જતાવતા—આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરનારને શ્રીહરિરાયજીએ આ સુંદર ઉત્તર આપેલ છે. ભગવાન ભાવસ્વરૂપ છે. સેવા કરતી વેળા હૃદયમાં રહેલ ભાવ એ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. સંયોગસુખાનુભવમાં આ

ભાવસ્વરૂપ સહેજ તિરોહિત થાય છે, માટે જ પ્રભુ સંયોગાદિ સુખનું દાન નથી કરતા.]

यत्र वा सुखसम्बन्धो वियोगे संगमादपि ।

सर्वलीलानुभवतः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥ ૧૫ ॥

જે માર્ગમાં ભગવદ્-વિપ્રયોગ-અવસ્થામાં ભગવદ્દીલ્લાના સ્મરણ માત્રથી જ હૃદય વિશે સમગ્ર દીલ્લાનો અનુભવ થવાથી સંયોગાવસ્થા કરતાં વધારે સુખ વિપ્રયોગાવસ્થામાં છે, કારણ કે સંયોગાવસ્થામાં અર્થાત્ પ્રભુના સાક્ષાત્કારની દશામાં પ્રભુ જે દીલા કરે છે તે જ દીલ્લાનો અનુભવ ભક્તને થાય છે, પણ વિપ્રયોગ-અવસ્થામાં તે ભક્તનું ચિત્ત પ્રભુમાં જ તલ્લીન હોવાથી પ્રભુએ કરેલી તમામ દીલ્લાનો અનુભવ થાય છે; તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૧૫

फले च साधने चैव सर्वत्र विपरीतता ।

फलं भावः साधनं स पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥૧૬॥

જે માર્ગમાં સાધન અને ફલની વિપરીતતા છે તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે; જેમકે સાધનરૂપ ભાવને ફલપણું છે. વૃત્રાસુર પ્રત્યક્ષ રહેલા ભગવાનની પ્રભુ-વિષયક પ્રેમની જ પ્રાર્થના કરે છે :

“अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः ।

मनः स्मरेतासुपते गुणांस्ते गृणीत वाक् कर्म करोतु कायः ॥

હે ભક્તનાં હુઃખને હરણુ કરનાર, હે પ્રભુ, હું ફરી પણ આપના ચરણારવિંદના દાસનો દાસ થાઉં. મારું મન આપના ગુણોનું સ્મરણુ કરે, મારી વાણી આપના

ગુણોનું ગૃહન કરે, મારી કાયા આપની સેવા કરે.” પરમ પુરુષાર્થરૂપ, પરમ ફલરૂપ શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થયા બાદ ભગવદ્-વિષયક પ્રેમની યાચના કરવાથી પ્રભુપ્રેમપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ભગવાન થયા, ત્યારે સાધન અને ફલનું વિપરીત-પણું સ્પષ્ટ થાય છે. ૧૬

પશ્ચાત્તાપઃ સદા યત્ર તત્સમ્બન્ધિકૃતાવપિ ।

દૈન્યોદ્બોધાય સતતં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૭ ॥

જે માર્ગમાં હું મેશું ભગવદ્લીલાનો અનુભવ થતો હોય, છતાં નિરંતર દૈન્ય જાગ્રત રહે છે અને અભિમાનનો સંપર્ક ન થાય એટલા માટે અન્ય લીલાનો અનુભવ ન હોવાથી તાપ રહે છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે.

[સતત પ્રભુની સેવા કરે, સતત પ્રભુનું સુખ વિચારે, છતાંયે મનમાં એમ જ રહે કે મારાથી પ્રભુની સેવા કાંઈ અનતી જ નથી, હું પ્રભુને પરિશ્રમ જ આપી રહ્યો છું, અને આ રીતે દિનપ્રતિદિન હીનતા વધતી ચાલે, એનું નામ પુષ્ટિમાર્ગ.] ૧૭

આવિર્ભવિ ન સાપેક્ષં દૈન્યં યત્ર હિ સાધનમ્ ।

ફલં વિયોગજં દૈન્યં પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૮ ॥

જે માર્ગમાં બીજા કોઈ પણ સાધનની અપેક્ષા સિવાય જીવને દૈન્ય પ્રકટ થાય છે, તે પ્રભુના આવિર્ભવનું કારણ છે, એ દૈન્ય સાધન છે. ભગવદાવિર્ભવ થયા બાદ વિયોગથી જે દૈન્ય થાય છે તે ફલરૂપ છે, તે જ શુદ્ધ પુષ્ટિ-લક્ષિતમાર્ગ કહેવાય છે. તાત્પર્ય કે પ્રભુ-પ્રાકટ્ય પહેલાં જે

દૈન્ય છે તે દૈન્ય સાધન છે અને પ્રભુના પ્રાકટ્ય પછી
જે દૈન્ય છે તે ફલરૂપ છે.

[પુષ્ટિમાર્ગીય દૈન્યનું સ્વરૂપ જ વિલક્ષણ છે; મારી
એવી શી યોગ્યતા છે કે પ્રભુ મને મળે—આ પ્રમાણે ભાવ
રહે અને પ્રભુ પોતાને મળે એવી મનમાં ઇચ્છાયે ન રાખે;
બિલકુલ મનમાં એમ વિચારે કે પ્રભુ કૃપા કરી પધારશે
તો પ્રભુને પરિશ્રમ જ પડશે, કારણ કે મારાથી પ્રભુને સુખ
થાય એવું કાંઈ પણ બને એમ નથી. આવા દીનભાવથી
સન્તુષ્ટ થઈ પ્રભુ દર્શન આપે એ પુષ્ટિમાર્ગી.] ૧૮

સમસ્તવિષયત્યાગઃ સર્વભાવેન યત્ર વૈ ।

સમર્પણં ચ દેહાદેઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ ૧૯ ॥

જે માર્ગમાં સર્વભાવે સકલ લૌકિક વિષયોનો ત્યાગ,
પ્રભુને સર્વભાવે દેહાદિકનું સમર્પણ રહેલાં છે, તે જ શુદ્ધ
પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે.

શંકા — શ્રીમદ્ભવલલાચાર્યજી ‘સંન્યાસનિર્ણય’
નામના ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે : “કૌણ્ડિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા ગુરુઃ
સાધનં ચ તત્—ગોપિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગનાં ગુરુ છે અને
એમણે જે કયું તે સાધન.” અને એ તો કામી હતાં
ત્યારે સમસ્ત વિષયોનો ત્યાગ આ માર્ગમાં ઈષ્ટ છે એમ
તમે કેમ કહો છો ?

ઉત્તર—ગોપીજનો કામી હતાં કે નહિ એનો નિશ્ચય
એ ગોપીજનોનાં શ્રીમુખનાં વચનોથી કરવો યોગ્ય છે. શ્રી-
મદ્ભાગવતમાં શ્રીગોપીજનો શ્રીમુખથી સ્પષ્ટ જ આજ્ઞા
કરે છે :

“મૈવં વિમોઽર્હતિ ભવાન્ ગદિતું નૃસંસં
સંત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તવ પાદમૂલમ્ ।

મક્તા, મજસ્વ દુરવગ્રહ મા ત્યજાસ્માન્
દેવો યથાદિપુરુષો મજતે મુમુક્ષુન્ ॥

હે વિભો ! હે સમર્થ ! સર્વ એકાદશ ઇન્દ્રિયોના
વિષયોનો સારી રીતે એટલે ફરીથી ઉદય ન થવા પામે
તેવી રીતે ત્યાગ કરી અમોએ આપનું ચરણારવિંદ પ્રાપ્ત
કર્યું છે, માટે આવાં નિર્દય વચન બોલવાં યોગ્ય નથી.”

આ વાક્યમાં વિષયલેશ પણ દેખાતો નથી. બીજે
સ્થળે પણ ગોપીજનોએ કહ્યું છે :

“આહુશ્ચ તે નલિનનામ પદારવિન્દં
યોગેશ્વરૈર્હૃદિ વિચિન્ત્યમગાધબોધૈઃ ।
સંસારકૂપપતિતોત્તરણાવલમ્બં
ગેહંજુષામપિ મનસ્યુદયાત્સદા નઃ ॥

હે કમલનાભ ! યોગીશ્વરોએ હૃદયને વિશે ચિંતન
કરવા લાયક, સંસારરૂપી કૂવામાં પડેલા જીવોએ બહાર
નીકળવા માટે ટેકારૂપ આપનું ચરણારવિંદ ગૃહને સેવન
કરતાં એવા પણ અમારા મનમાં સદા ઉદય પામે.” આ
જગ્યાએ બિલકુલ કામની યાચના નથી, પણ કામનાશક
ભગવચ્ચરણની માગણી છે.

તેમજ આવી શંકા કરતાં પડેલાં શ્રીમદ્ભાગવત દશમ
સ્કંધનો ૩૩ મો અધ્યાય બેવો કે ભક્તશિરોમણિ શ્રીશુક-
દેવજી શી આજ્ઞા કરે છે. શ્રીશુકદેવજી કહે છે :

“વિક્રીડિતં વ્રજવધૂમિરિદં ચ વિષ્ણોઃ
 શ્રદ્ધાન્વિતોઽનુશૃણુયાદથ વર્ણયેદ્યઃ ।
 મક્તિં પરાં મગવતિ પ્રતિલભ્ય કામં
 હૃદ્રોગમાશ્વપહિનોત્યચિરેણ ધીરઃ ॥

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ગોપિકા સાથે કરેલી લીલાનું જે શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરે કિંવા ગાન કરે તે પ્રભુને વિશે પરા ભક્તિને પ્રાપ્ત કરીને હૃદયના રોગરૂપી કામને જલદી નાશ કરશે.” જે શુકદેવજી ગોપિકાઓને કામી માનતા હોત તે શાસપંચાધ્યાયીના શ્રવણ-કીર્તનથી કામની નિવૃત્તિ અને ઉત્તમોત્તમ પરા ભક્તિની પ્રાપ્તિ કેમ માનત? શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અર્જુનને સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે :

“તસ્માત્ત્વમિન્દ્રિયાણ્યાદૌ નિયમ્ય મરતર્ષભ ।

પાપ્માનં પ્રજહિ હ્યેનં જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥

હું ભરતકુલોત્તમ અર્જુન! આટલા હેતુ માટે ઇન્દ્રિયોને પ્રથમ નિયમમાં લાવીને સર્વ પાપના મૂલભૂત કામને તું અવશ્ય હણુ.” આ હેતુ માટે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શ્રીસુખોદિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે “વિષયાવિષ્ટચિત્તાનાં વિષ્ણવાવેશઃ સુદૂરતઃ—જે જીવોનું ચિત્ત વિષયાવિષ્ટ છે, તેનાથી પરાત્પર પુરુષોત્તમ—સર્વવ્યાપનશીલ શ્રીહરિને આવેશ સર્વથા દૂર જ છે.”

બીજે સ્થળે શ્રીસુખોદિનીજીમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે :

“કામાદીનામશિથિલ્લવે મક્તિર્નોત્પસ્યત ઇતિ— “જ્યાંસુધી કામાદિ દોષો શિથિલ થતા નથી ત્યાંસુધી ભક્તિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી.”

આ સર્વ નિગૂઠ આશય ધ્યાનમાં લઈ શ્રીહરિશયળ
પણ 'કામાખ્યદોષવિવરણ'માં આજ્ઞા કરે છે :

“દોષેષુ પ્રથમઃ કામો વિવિચ્ય વિનિરૂપ્યતે ।
યસ્મિન્નુત્પદ્યતે તસ્ય નાશકઃ સર્વથા મતઃ ॥૧॥
વિષયાવેશહેતુત્વાદ્ બિક્ષેપોત્પત્તિકારણમ્ ।
રજોગુણસસુત્પન્નો રજઃપ્રક્ષેપકો મુખે ॥ ૨ ॥

સર્વ દોષોમાં કામ પ્રથમ છે. એ કામ જે જીવમાં
ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવનો એ સર્વથા નાશ કરે છે, વિષયા-
વેશનું કારણ જ પ્રકટ થાય છે, એના મુખમાં ધૂળ જ
નખાવે છે.”

તેમજ 'સંન્યાસનિર્ણય'માં આચાર્યશ્રી આજ્ઞા કરે છે :

“વિષયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેશઃ સર્વથા હરેઃ ।

જે જીવોના દેહ વિષયાક્રાન્ત થયેલા હોય છે તે
જીવોના દેહોમાં કદાપિ પણ શ્રીહરિનો આવેશ થતો નથી.”
તો જેની આગળ શ્રીહરિ પરાત્પર પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ શ્રી-
કૃષ્ણચન્દ્ર સાક્ષાત્-પ્રત્યક્ષ લીલા કરે છે, સ્મરણ કરે છે,
તેઓમાં કામસંભાવના કહેવી એનાથી નિર્લજ્જત્વ અન્ય શું
હોઈ શકે ? એ ગોપીજનો માટે બ્રહ્માજી પેાતે જ આજ્ઞા
કરે છે :

“ન સ્ત્રિયો વ્રજસુન્દર્યઃ પુત્ર તાઃ ભુતયઃ કિલ ।
નાહં શિવશ્ચ શેષશ્ચ શ્રીશ્ચ તામિઃ સમાઃ ક્વચિત્ ॥૧॥
ષષ્ટિવર્ષસહસ્રાણિ મયા તપ્તં તપઃ પુરા ।
તથાપિ ન મયા પ્રાપ્તાસ્તાસાં વૈ પાદરેણવઃ ॥૨॥

હૈ પુત્ર, નારહ ! વ્રજસુંદરીઓ-ગોપિકાઓ તે

સ્ત્રીઓ નથી, પણ એ શ્રુતિઓ છે. અને હું તથા મહાદેવજી તથા શેષજી તથા લક્ષ્મીજી કોઈ પણ વખત એઓની ઘરે-ઘર નથી. મેં પૂર્વે સાઠ હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું, પરંતુ એ ગોપિકાઓની ચરણરજ મને મળી ન હતી.” અને ઉદ્ધવજી પણ એ ગોપિકાઓને માટે આવી રીતે કહે છે :

“વन्दે નન્દવ્રજસ્ત્રીणां पादरेणुमभीक्षणशः ।

यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

એ વ્રજસ્ત્રીઓના ચરણની રજને હું વારંવાર નમન કરું છું કે જે વ્રજવનિતાઓનું હરિકીર્તન ત્રણે ભુવનને પવિત્ર કરે છે.”

તેમજ શ્રીકૃષ્ણ પોતે ગોપિકાઓ માટે આજ્ઞા કરે છે :

“ता नाबिदन्मय्यनुसंगवद्बधियः स्वमात्मानमदस्तथेदम् ।

यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे ॥

જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાનાં નામ રૂપને જાણતી નથી અને જેમ સમાધિમાં મુનિઓ પોતાનાં નામને તથા રૂપને જાણતા નથી તેવી જ રીતે પ્રેમ વડે કરીને મારામાં જેની યુદ્ધિ અંધાયેલી છે તેવી એ ગોપિકાઓ મારા સિવાય બીજું કંઈ પણ જાણતી જ નથી.” તે આવાં પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિકા ભક્તિની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમાં કામનો લેશ પણ કહેવો એ મહાન અયોગ્ય છે. માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં સમસ્ત વિષયનો ત્યાગ કહ્યો એ યોગ્ય જ છે. ૧૯

विषयत्वेन तत्यागः स्वस्मिन्विषयता स्मृतेः ।

यत्र वै सर्वभावेन पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥ २० ॥

જે માર્ગમાં વિષયોનો વિષયપણા વડે કરીને સર્વ ભાવેથી ત્યાગ કરવામાં આવે છે, મમતાપૂર્વક વિષય-સેવન કરવાથી તો બંધ પ્રાપ્ત થાય. પ્રપંચ મધ્યપાતી તમામ પદાર્થ બ્રહ્મરૂપ છે એ વિશે શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છે :

સ હ એતાવાનાસ ।

યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ।

વગેરે શ્રુતિઓ તથા “તત્તુ સમન્વયાત્” “જન્માદ્યસ્ય યતઃ શાસ્ત્રયોનિત્વાત્” વગેરે બ્રહ્મસૂત્રોથી પણ પ્રપંચનું અભિન્ન-નિમિત્તોપાદાન કારણ બ્રહ્મ હોવાથી, પ્રપંચ ભગવદ્રૂપ હોવાથી પ્રપંચવર્તી પદાર્થોનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી.

एकाकी न रमते । स द्वितीयमैच्छत् ।

एकोऽहं बहु स्याम् ।

क्रीडार्थमात्मन इदं त्रिजगत्कृतं ते

स्वाम्यं तु तत्र कुधियोऽपर ईश कुर्युः ।

क्रीडाभाण्डमिदं जगत् ।

‘એકથી ક્રીડા થઈ શકે નહિ, તેથી એ પ્રભુએ બીજાની ઈચ્છા કરી.’ ‘એક હું બહુ થાઉં,’ વળી ‘આત્માની એટલે પરાત્પર પુરુષોત્તમની ક્રીડા માટે આ જગત કરેલું છે, તે જગતને જે મમતાસ્પદ ગણે છે તે પુરુષો હુષ્ટ બુદ્ધિવાળા છે.’ તથા વળી બીજી જગ્યાએ કહેલું છે કે ‘આ જગત પ્રભુની ક્રીડા માટે છે.’ વગેરે શ્રુતિ-સ્મૃતિથી સિદ્ધ થાય છે કે હરિ પોતે પ્રપંચરૂપ થઈ પોતે ક્રીડા કરે છે. અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ‘નિબંધ’માં આજ્ઞા કરે છે કે રૂપનામવિભેદેન જગત્ક્રીડતિ યો યતઃ અને વળી પ્રપન્ચો ભગવત્કાર્ય-સ્ત્રૂપો માયયામવત્—“રૂપ નામના ભેદ વડે કરીને જે જગતરૂપે

થયેલ છે, અને રૂપનામના લેહ વડે જે કીડા કરે છે.” તથા બીજે સ્થળે કહેલ છે, “પ્રપંચ ભગવત્કાર્ય છે, અને પ્રભુ એ પ્રપંચરૂપે પોતાની શક્તિ વડે થયેલ છે.” વાસ્તે પ્રાપંચિક પદાર્થનું ભગવદ્દીયત્વે કરીને ગ્રહણ કરવું, કારણ કે મન વડે ભગવદ્ભાવથી ભાવના કરાયેલા પદાર્થો ઉત્તમ છે. ઇન્દ્રિયેભ્યઃ પરા હ્યર્થાઃ આ શ્રુતિથી ભગવદ્ભાવ-ભાવિત પદાર્થોનું ઉત્તમપણું સ્પષ્ટ કહેલું છે. એટલા માટે ભગવદનુગ્રહ-યુક્ત વૈષ્ણવોની નેત્ર વાણી વગેરે ઇન્દ્રિયો ભગવત્સંબંધી વિષયોનું જ સેવન કરે છે. એ બાબત અંબરીષના ચરિત્રથી સ્પષ્ટ જણાશે :

“સ वै मनः कृष्णपदारविन्दयोर्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।
 करौ हरेर्मन्दिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥ ૧ ॥
 मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शोऽङ्गसंगमम् ।
 ब्राह्मणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्यां रसनां तदर्पिते ॥ ૨ ॥
 पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवन्दने ॥

(ભાગ. ૯, અ. ૪)

પરમ ભક્ત રાજા અંબરીષજીએ પોતાના મનને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના પદારવિંદમાં જ રાખેલું હતું; વાણીનો વૈકુંઠ ભગવાનના ગુણુગાનમાં જ વિનિયોગ કરેલો હતો; હાથનો પ્રભુના મંદિરની માર્જન વગેરે ક્રિયામાં વિનિયોગ કરેલો હતો; નેત્રોનો પ્રભુસ્વરૂપના દર્શનમાં વિનિયોગ કરેલો હતો; પ્રભુભક્તોનાં ગાત્રનો સ્પર્શ થવામાં પોતાનાં અંગનો વિનિયોગ કરેલો હતો; નાસિકાનો પ્રભુ-ચરણારવિંદની સુવાસમાં વિનિયોગ કરેલો હતો; ચરણનો ભગવન્મંદિર જવામાં વિનિયોગ

કરેલો હતો; મસ્તકનો હૂંપીકેશના ચરણારવિંદતું વંદન કરવામાં વિનિયોગ કરેલો હતો.”

પરંતુ જીવને બંધનરૂપ પદાર્થમાં રહેલી એવી અહંતા મમતાનો જ ત્યાગ કરવો એ જ ઉચિત છે, કારણુ એકસ્યેવ મમાંશસ્ય એ વચનાનુસાર મારા અંશરૂપ જીવને અવિદ્યાથી બંધન છે. એ અવિદ્યા સંસારરૂપ છે તેનો જ્ઞાનથી નાશ થઈ શકે છે, માટે ત્યાગ માત્ર અહંતા મમતાનો જ ઘટ્ટ શકે છે.

જે માર્ગમાં ભગવત્સ્મૃતિનો વિષય જીવ થાય છે તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

[સ્વસુખમાં સાધનભૂત જે હોય તે વિષય. પ્રભુ સ્વસુખમાં સાધનભૂત છે એ ભાવથી પ્રભુને પુષ્ટિમાર્ગમાં ભજવાના નથી, ઊલટું, પોતે પ્રભુના સુખમાં સાધનભૂત છે એમ યાદ રાખવાનું છે. આ પ્રમાણે પણ આ શ્લોકનો અર્થ થાય છે.] ૨૦

एवंविधैर्विशेषेण प्रकारैस्तु सदाश्रितैः ।

हृदि कृत्वा निजाचार्यान् पुष्टिमागो हि बुध्यताम् ॥२१॥

સર્વદા હરિના ચરણકમલ-મકરંદનો જ આશ્રય કરનાર ભક્તોએ હૃદયાન્ધકાર નાશ કરવામાં નિપુણ શ્રીઅગ્નિ-સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભપ્રભુને હૃદયમાં રાખીને આવા પ્રકારોએ વિશેષ રીતે પુષ્ટિમાર્ગને બાણવો.

અર્થાત્ પુષ્ટિમાર્ગ વિશેષ રીતે બાણવા ઇચ્છા હોય તો આચાર્યશ્રીના ભાષ્ય સુખોદિન્યાદિ ગ્રંથો સમઝવા. ૨૧

[જેની દેવમાં ઉત્તમ ભક્તિ છે અને જેની દેવમાં ભક્તિ છે તેવી જ ગુરુમાં પણ દૃઢ ભક્તિ છે, તેવા મહાત્માને આ કહેવાયેલા અર્થો પ્રકાશ કરે છે. ૧

પોતાના બાલકના ચપલ આલાપ સાંભળવામાં ઉત્કંઠાવાળા, માયાવાદરૂપી અધિકારનો નાશ કરનાર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણ મારા પર કૃપા કરો. ૨

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના કૃપાબલથી હું કોઈનાથી પણ રોકી શકાયો નથી. તેથી મારા હૃદયમાં જે સ્કુયું છે તેનો પ્રકાશ ભયત્યાગ કરી મેં કર્યો છે. ૩]

૧૫. બ્રહ્મસમ્બન્ધવાક્યકઠિનાંશવિવેચનમ્ ॥

અથ સ્વવલ્લભાચાર્યચરણામ્બુજચિન્તનાત્ ।

કિંચિન્નિરૂપ્યતે સ્વીયતુષ્ટયે માવપુષ્ટયે ॥ ૧ ॥

હવે આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં ચરણકમલનું ચિંતન કરીને સ્વકીય ભક્તોને સન્તોષ આપવા અને ભાવનું પોષણ કરવા કાંઈક કહેવામાં આવે છે. ૧

અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગઃ સ્વીકૃતિઃ સા હરેઃ પુનઃ ।

સર્વેશ્વરસ્વીકૃતૌ હિ દૈન્યમેવાસ્તિ કારણમ્ ॥૨॥

પુષ્ટિમાર્ગ એટલે પ્રભુની કૃપા; અને પ્રભુની કૃપા એ કે પ્રભુ આપણો અંગીકાર કરે. અને પ્રભુ ત્યારે અંગીકાર કરે કે જ્યારે ખરી દીનતા (હૃદયમાં) જાગે. ૨

સર્વથા સાધનાભાવે દૈન્યભાવો ભવેદિતિ ।

નિઃસાધનત્વસિદ્ધ્યર્થં સર્વવસ્તુસમર્પણમ્ ॥ ૩ ॥

દરેક રીતે અન્ય સાધનો ન જ હોવાને કારણે દીનતા થાય, એ ખાતર લકડાને નિઃસાધનપણું પ્રાપ્ત થાય, એ માટે પ્રભુને સર્વ વસ્તુઓ અર્પી દેવી. ૩

સર્વત્ર મમતાભાવે સાધનસ્ફૂર્તિનાશનમ્ ।

તતો દૈન્યૈકસાધ્યં યત્ફલં સર્વવિલક્ષણમ્ ॥ ૪ ॥

‘તાપક્લેશાનન્દ’ इति तत्स्वरूपं निरूप्यते ॥ ૪½ ॥

અધા જ પદાર્થોમાંથી મમતા ટળી જતાં ‘સાધનો કાંઈ હશે’ એવી મતિ જ રહેતી નથી, એને લીધે જ મૂળ મંત્રમાં ‘તાપક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે’ એવા પ્રકારનું સર્વથી વિલક્ષણ જે ક્લેશ કે જે એક દીનતાથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે, તેવું એનું સ્વરૂપ અહીં નિરૂપવામાં આવે છે.

[દૂંકમાં, તાપ અને ક્લેશમાં સુખ માનવું એ યુષ્ટિ-માર્ગમાં ક્લેશ છે.] ૪½

કામસર્વાત્મભાવૌ હિ ભગવત્પ્રાપ્તિસાધનમ્ ॥ ૫ ॥

કામઃ સાપેક્ષતારૂપ ઉત્તરસ્તદ્ભાવવાન્ ।

વિરહસ્થાયિમાવત્વાત્તાપાત્મા સ નિગદ્યતે ॥૬॥

કામ અને સર્વાત્મભાવ એ બંને પ્રભુપ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે. કામને કોઈ અન્યની અપેક્ષા—જરૂર રહે છે, બ્યારે સર્વાત્મભાવને કશાની જરૂર નથી, એ નિરપેક્ષ છે. એ સર્વાત્મભાવ વિરહનો સ્થાયી ભાવ છે, તેથી એને તાપાત્મક કહ્યો છે. ૬

સમ્બન્ધસ્યાપિ નાપેક્ષા, તાપેનૈવાસ્થિલોદયઃ ।

વિલક્ષણસ્તત્કલેશોઽપિ કામજાતાત્તથાપરઃ ॥૭॥

આ સર્વાત્મભાવને કોઈના સમ્બન્ધની પણ જરૂર નથી; તાપથી જ અધી વસ્તુઓની સિદ્ધિ થાય છે, કામને લીધે જે કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે તેના કરતાં આ બીજા સર્વાત્મભાવને લઈ થનારો કલેશ બુદ્ધા જ પ્રકારનો છે. ૭

કામજાતસ્તુ યઃ કલેશઃ સ શામ્યેત્સ્પર્શનાદિભિઃ ।

સર્વાત્મભાવસમ્ભૂતસ્તૈર્ભવેદ્ દ્વિગુણસ્તથા ॥ ૮ ॥

કામથી ઉત્પન્ન થનારો જે કલેશ છે તે ઇષ્ટ વસ્તુના સ્પર્શ વગેરેથી શાન્ત થાય છે, બ્યારે આ સર્વાત્મભાવથી ઉત્પન્ન થનારો કલેશ સ્પર્શ વગેરેથી અમણા થઈ જાય છે. ૮

વિરહે ભાવનાસ્પર્શઃ કલેશવૃદ્ધિકરો યતઃ ।

લીલોદયે તાપભાવાદ્ દ્વિગુણઃ સોઽનુભૂયતે ॥ ૯ ॥

વિરહમાં હું પ્રભુને સ્પર્શ કરું છું એવો વિચાર આવવો એ પણ કલેશને વધારનારો થઈ પડે છે; અને બ્યારે પ્રભુની લીલાઓનો અનુભવ થવા મંડે છે ત્યારે તાપ તો રહેલો જ છે, તેથી કલેશ અમણા અનુભવાય છે. ૯

અતો વિલક્ષણકલેશાદાનન્દોઽપિ તથાવિઘઃ ।

કામાર્તિતઃ પરં કૃષ્ણસાયુજ્યં નિત્યયોગયુક્ ॥ ૧૦ ॥

પુરુષોત્તમસમ્બન્ધો હ્યન્તર્ગૃહગતાસ્થિવ ॥૧૦૩॥

એથી જ આ બુદ્ધી જ જાતના કલેશથી જે આનન્દ ઉત્પન્ન થવાનો તે પણ બુદ્ધી જ જાતનો હોય છે. કામથી ઉત્પન્ન થયેલા કલેશથી પ્રભુનું સાયુજ્ય થાય છે, એટલે કે

જે પ્રમાણે વેણુનાદ થતાં પતિપુત્રાદિકના વિધ્નથી જે ગોપાંગનાઓ ધર બહાર ન નીકળી શકી અને દેહત્યાગ કર્યો, તે ગોપાંગનાઓને નિત્યસાયુજ્યાત્મક પ્રભુસંબંધ થયો, તેવા પ્રકારનો નિત્યસાયુજ્યાત્મક પ્રભુસંબંધ થાય. ૧૦૩

સર્વાત્મભાવક્લેશે ન સંયોગેન કૃતાર્થતા ॥૧૧॥

ક્લેશ एव हि संयोगाधिकानन्दानुभूतितः ॥૧૧૩॥

બ્યારે સર્વાત્મભાવને કારણે કલેશ બળે છે ત્યારે સંયોગથી કલેશનિવૃત્તિ-રૂપ કાર્ય પતી નથી જતું, કારણ કે એ દશામાં સંયોગ કરતાં વિરહકલેશમાં વિશેષ આનંદનો અનુભવ છે. [આમ આ દશામાં સંયોગ અપેક્ષિત આનંદ આપી શકતો ન હોવાથી એ તરફ વૃત્તિ જ નથી રહેતી. આ વાત અનુભવથી જ બાણી શકાય છે. “કોઈ અનુભવી બાણે રે, કહેતાં ન આવે બની.”] ૧૧૩

यथा प्राकृतदेहेषु नियता कामसंस्थितिः ॥૧૨॥

तथाऽलौकિકदेहेषु सर्वभावप्रतिष्ठितिः ।

अत एव निरूप्यन्ते निष्कामास्ते ब्रजस्थिताः ॥૧૩॥

જે પ્રમાણે લૌકિક સ્ત્રીપુરુષોમાં કામ (ઇન્દ્રિયોના વિષયો)ની સ્થિતિ અવશ્ય હોય છે તે જ પ્રમાણે લોકાતીત દેહધારીઓમાં સર્વાત્મભાવથી સ્થિતિ રહેલી છે, માટે જ વ્રજભક્તોને નિષ્કામ, એટલે કે કામ-રહિત વર્ણવવામાં આવ્યાં છે. ૧૩

तादृशैर्भगवल्लीला सर्वथैव हि युज्यते ।

तस्मादेव हि सम्पन्नः सर्वोऽप्यर्थो विचारणे ॥૧૪॥

અને ભગવાન આવા નિષ્કામ જીવો સાથે જ રમણુ કરે છે. અને (આ તાપક્લેશાનન્દના સ્વરૂપની) ચર્ચામાં જે કાંઈ સ્કુયું છે તે એ તાપક્લેશસ્વરૂપ ભગવાન(ની કૃપા)થી જ સ્કુયું છે. ૧૪

કામાદ્વિલક્ષણઃ સર્વભાવસ્તત્કલેશભેદતઃ ।

સંયોગવિપ્રયોગાભ્યાં તદાનન્દોઽપિ ભિદ્યતે ॥૧૫॥

અન્નેથી ઉત્પન્ન થનારા કલેશના તદ્વાવતને લીધે સમગ્રી શકારો કે સર્વાત્મભાવ કામથી તદ્દન જુદા પ્રકારનો જ છે. એ જ રીતે કામ એ સંયોગાત્મક છે અને સર્વાત્મભાવ વિપ્રયોગાત્મક છે, તેથી સર્વાત્મભાવના પરિણામે થનારો આનંદ પણ જુદા જ પ્રકારનો છે. ૧૫

પત્તદેવોક્તમાચાર્યૈઃ ફલં સર્વસમર્પણે ।

‘તાપક્લેશાનન્દ’રૂપં તદર્થોઽયં વિવેચિતઃ ॥૧૬॥

સર્વસમર્પણ કર્તાથી આ તાપક્લેશાનન્દરૂપ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે એમ શ્રીમહાચાર્યચરણોએ કહેલ છે, અને એનું સ્વરૂપ આ ગ્રંથમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. ૧૬

તદ્દાસદાસદાસોક્ત્યા તદ્વીયા ગતસંશયાઃ ।

બ્રહ્મસમ્બન્ધવાક્યાર્થવિદસ્તિષ્ઠન્તુ વર્ત્મનિ ॥૧૭॥

શ્રીમહાપ્રેમુજીના દાસના પણ દાસના દાસ આ હરિદાસના કથનથી સંશયોથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મસંબંધમન્ત્રના અર્થનું જ્ઞાન મેળવી આપશ્રીના વૈષ્ણવો આ માર્ગમાં સ્થિર થઈ રહો. ૧૭

૧૬. સર્વાત્મભાવનિરૂપણમ્ ॥

કૃષ્ણસ્ય કૃપયા કિઞ્ચિદ્ હૃદયાગતયા મયા ।

સર્વાત્મભાવશબ્દાર્થઃ કશ્ચનાત્ર વિવિચ્યતે ॥ ૧ ॥

પ્રભુની કૃપા કંઈકે અંશે હૃદયમાં પધારી છે તેને લઈને હું “સર્વાત્મભાવ” એ શબ્દનો અર્થ કંઈકે સ્પષ્ટ કરીને કહું છું. ૧

સર્વેષામિન્દ્રિયાણાં હિ દેહાદીનાં તથા પુનઃ ।

આત્મભાવો ભગવતિ સર્વભાવઃ સ કથ્યતે ॥ ૨ ॥

બધી ઇન્દ્રિયો તેમ દેહ વગેરેનો ભગવાનમાં આત્મભાવ તે સર્વભાવ કહેવાય છે. [આત્મભાવનું સ્વરૂપ નીચેના શ્લોકમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે.] ૨

આત્મભાવશ્ચ સર્વત્ર સ્વસમ્બન્ધવિચારણમ્ ।

ન સ્વસમ્બન્ધિતાસ્ફૂર્તિરસ્માકં ભગવાનિતિ ॥ ૩ ॥

સ્વસંબંધવિચાર, એટલે કે હું ભગવાનનો છું એવી બુદ્ધિ એનું નામ આત્મભાવ. પ્રભુ અમારા છે એ પ્રમાણેનો પોતાનો પ્રભુ સાથેનો સંબંધ તેનું અનુસન્ધાન (તે ભગવાનમાં આત્મભાવ). ૩

દેહેન્દ્રિયાણાં પ્રત્યેકમાકાઙ્ક્ષારહિતા હરૌ ।

આકાઙ્ક્ષાર્યાં તુ વિષયે ભાવસત્त्वાન્ ન સર્વતા ॥ ૪ ॥

દેહ ઇન્દ્રિય (વગેરે) પૈકી એકને પણ પ્રભુ (તરફથી પ્રાપ્ત થતા સુખ) માં (સહેજે) લાલસા ન હોય

(એનું નામ સર્વાત્મભાવ). જો લાલસા હોય તો (પ્રભુમાં પ્રેમ નથી, પરંતુ) પ્રભુ તરફથી મળતા સ્વસુખમાં પ્રેમ છે એટલે એ સર્વાત્મભાવ ન (કહેવાય). ૪

अत एव हि तद्भावे देहाद्यस्फूर्तिरुच्यते ।

स्फूर्त्या तत्रापि वै भावो भवेत्पोषादिहेतुकः ॥ ५ ॥

માટે જ સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થતાં દેહ વગેરેનું અનુ-સંધાન નથી રહેતું, અને જો એ દેહ વગેરેનું અનુસંધાન રહે તો એમાં મન જાય અને એને લઈ એના પોષણ તરફ એ પ્રેરાય (એટલે, સર્વાત્મભાવ નષ્ટ થઈ જાય). ૫

तथैव विषयत्यागः सर्वतासाधनाय हि ।

कामभावे कामफले भावतो न हि सर्वता ॥ ६ ॥

એવી જ રીતે સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિ માટે ઇન્દ્રિયના વિષયોનો ત્યાગ પણ આવશ્યક છે. કામભાવ એટલે ઇન્દ્રિ-યોના વિષયો તરફ ભાવ. એ જો હોય તો વિષયોની તૃપ્તિમાં મન રહે અને સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ ન થાય. ૬

‘अहं भगवतः सर्व’ इति सर्वात्मभावनम् ।

‘प्रभुर्ममे’ति भावो हि कामभावो यतो मतः ॥ ७ ॥

સર્વાત્મભાવનો અર્થ એ કે ‘હું સમગ્ર પ્રભુનો છું.’ એનાથી ઊલટું કામભાવ એ કે ‘પ્રભુ મારા છે.’ (પહેલામાં ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ છે, નિઃસ્વાર્થતા છે, બ્યારે પાછલામાં વિષયસમ્પૂર્તિની ઇચ્છા રહેલી છે.) ૭

अतो विचारकैर्भेदः कामसर्वात्मभावयोः ।

बोद्धव्यः श्रीमदाचार्यकृपयाऽतिविचक्षणैः ॥ ८ ॥

આથી કરી અતિ વિચક્ષણ એવા વિચારક વિક્રાનોએ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી કામભાવ અને સર્વાત્મભાવ વચ્ચેનો ભેદ જાણવો. ૮

સર્વાત્મભાવસાધ્યો હિ સ્વરૂપાનન્દ ઉચ્યતે ।

તદ્વતામત ઇવાત્ર ભાવાનન્દો નિરૂપિતઃ ॥૯॥

સર્વાત્મભાવથી સાધી શકાય એવો જે આનંદ તે સ્વરૂપાનન્દ કહેવાય છે. આથી જ જેને સર્વાત્મભાવ હોય તેને જ અહીં ભાવાનન્દની પ્રાપ્તિ છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ૯

ભાવઃ સ્વરૂપમેવાસ્તિ ભેદબોધેન ભિન્નતા ।

કામભાવે બહિઃસ્થે તુ સ્પષ્ટા બુધ્યેત ભિન્નતા ॥ ૧૦ ॥

ભાવ એ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. ભગવાન પોતાથી જુદા છે એવું ભાન જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી ભગવાન જુદા છે. અને પોતાથી અલગ રહેલ એવા પ્રભુ પ્રત્યે કામભાવ હોય છે એટલે કામભાવમાં તે ભેદબુદ્ધિ છે જ. ૧૦

અમેદોઽપિ સ્વરૂપસ્ય કામાદ્યાશ્રયબોધનાત્ ।

કામભાવફલં નિત્યસંયોગઃ પ્રમુણા મતમ્ ॥ ૧૧ ॥

યતસ્તથૈવ તત્રાસ્તિ હ્યપેક્ષા કામભાવને ॥ ૧૧ ૧/૨ ॥

જે કાંઈ બંને વચ્ચે અભેદ જણાય છે તે પ્રભુ કામના વગેરે પૂર્ણ કરે છે એટલા પૂરતો જ. કામભાવનું ફલ પ્રભુ સાથેનો નિત્ય સંયોગ છે, કેમકે કામભાવમાં એવા જ પ્રકારની-પ્રભુ સાથે સંયોગ રહે તેવા પ્રકારની-ઇચ્છા રહેલી હોય છે. ૧૧ ૧/૨

સર્વાત્મભાવે સતતં સર્વત્યાગાત્મકે મતમ્ ॥ ૧૨ ॥

સ્વત્વસમ્બન્ધિતારૂપે ભાવપ્રાપ્તિઃ ફલં પુનઃ ॥

અનપેક્ષત્વતો નૈવ કામાદિર્દીયતે ફલમ્ ॥ ૧૩ ॥

સર્વ વસ્તુઓના ત્યાગરૂપ તેમજ પોતે પ્રભુનો છે એ વિશિષ્ટ પ્રકારના સંબંધરૂપ એવા સર્વાત્મભાવમાં ભાવપ્રાપ્તિ એ જ ફલ છે. આમાં કોઈ પણ પ્રકારના ફલની અપેક્ષા ન હોવાથી કામાત્મક કોઈ પણ પ્રકારનું ફલ પ્રભુ તરફથી આપવામાં આવતું નથી. ૧૦

સ્વરૂપમેવ દેયં હિ સ ભાવઃ શ્રુતિસમ્મતઃ ।

અતઃ સર્વાત્મભાવસ્ય ફલભાવો ન ચાન્યથા ॥ ૧૪ ॥

જો કોઈ આપવાની વસ્તુ હોય તો એ સ્વરૂપ જ છે. અને જો આ સ્વરૂપસમર્પણાત્મક ભાવ તે જ શ્રુતિસંમત છે. માટે સર્વાત્મભાવ એ જ ફલરૂપ છે, ખીજો કોઈ પણ ભાવ ફલરૂપ નથી. ૧૪

સ ચાનપેક્ષિતારૂપો યન્ન નાપેક્ષિતા હરેઃ ।

વિરહે ભાવવૈકલ્યાત્સાપેક્ષત્વં કથન્ન ન ॥ ૧૫ ॥

એ ભાવમાં અપેક્ષા જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી હોતી. અરે, પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય એવી અપેક્ષાએ નથી હોતી. વિરહને લીધે જ્યાં ભાવ જ ડખેલાઈ જાય છે ત્યાં અપેક્ષા કોઈ પણ પ્રકારે સંભવતી જ નથી. ૧૫

‘સન્ત્યજ્ય સર્વવિષયા’નિત્યન્ન નિરપેક્ષિતા ।

સ્વરૂપનિરપેક્ષત્વં વિયોગે દૃશ્યતે હરેઃ ॥ ૧૬ ॥

વેણુનાદથી પ્રભુએ ગોપાંગનાઓને યોદ્ધાવ્યાં અને ગોપાંગનાઓ વનમાં આવ્યાં ત્યારે પ્રભુએ એઓને ચાલ્યાં જવાનું કહ્યું. એ વખતે ગોપાંગનાઓએ પ્રભુને વિનંતી કરી કે ‘અમે તો સમગ્ર વિષયોનો ત્યાગ કરી આપના ચરણારવિંદમાં હાજર થયાં છીએ.’ (ભા. ૧૦-૨૯-૩૧). આ સ્થળે ભક્તજનોનું નિષ્કામપણું સ્પષ્ટ છે. પ્રભુનો જ્યારે વિરહ થયો ત્યારે સ્વરૂપવિષયક નિષ્કામપણું પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ૧૬

અત પવોદ્ધવૈરુક્તં દૌત્યેન વ્રજમાગતૈઃ ।

‘સર્વાત્મભાવોઽધિકૃતો ચિરહેજે’ તિ તદ્વચઃ ॥ ૧૭ ॥

આથી જ હૃતના કાર્ય માટે વજ્રભૂમિમાં પધારેલા ઉદ્ધવજીએ શ્રીવ્રજાંગનાઓની સ્થિતિ જોઈ ‘તમે વિરહ વડે કરીને અધોક્ષજ પ્રભુમાં સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત કર્યો છે’ (ભા. ૧૦-૪૦-૨૭) એ પ્રકારનું વચન કહ્યું છે. ૧૭

અતઃ સર્વાત્મભાવો હિ ત્યાગાત્મોઽપેક્ષયા યુતઃ ।

ભાવસ્વરૂપફલકઃ સ્વસમ્બન્ધપ્રકાશકઃ ॥ ૧૮ ॥

દેહાદિસ્ફૂર્તિરહિતો વિષયત્યાગપૂર્વકઃ ।

ભાવાત્મકામસમ્બન્ધિરમણાદિક્રિયઃ સદા ॥ ૧૯ ॥

સ્વતન્ત્રમક્તિશબ્દાલ્પઃ ફલાત્મા જ્ઞાયતાં જનૈઃ ॥ ૧૯૩ ॥

એટલે, સર્વાત્મભાવ ત્યાગસ્વરૂપ છે, એમાં અપેક્ષા હોતી નથી, એમાં ભાવસ્વરૂપ ભગવાનની પ્રાપ્તિ છે, અને ભગવાન સાથે જીવનો જે વાસ્તવિક સંબંધ છે તેનો એમાં પ્રકાશ છે. એમાં દેહાદિકનું અનુસન્ધાન નથી હોતું.

એમાં સર્વ વિષયોનો ત્યાગ પહેલેથી જ થયેલો હોય છે, એમાં કામસંબંધી રમણ વગેરે બધું હંમેશને માટે ભાવાત્મક જ હોય છે. એ સ્વતંત્ર ભક્તિ તરીકે ઓળખાય છે અને એ સ્વરૂપ છે. આ પ્રકારે સર્વાત્મભાવનું સ્વરૂપ સમજવાનું છે. ૧૮૩

प्रवृत्तिः कामभावेऽस्ति निवृत्तिस्तु द्वितीयके ।

अधिकं लेखितुं नैव शक्यते मन्दबुद्धितः ॥ २० ॥

કામભાવમાં પ્રવૃત્તિ છે, બ્યારે આ સર્વાત્મભાવમાં સર્વ પ્રકારની નિવૃત્તિ છે. મારી મન્દ બુદ્ધિને લીધે વિશેષ લખવાની મારામાં શક્તિ નથી. ૨૦

स्वाचार्यकृपयाभिज्ञैः सदा तद्भावभावुकैः ।

सुबोधिनीदर्शकैः स विज्ञेयस्तु स्वतो जनैः ॥ २१ ॥

શ્રીસુબોધિનીજીનું પરિશીલન કરનારા, હંમેશાં ભગ-
વદ્ભાવની ભાવના કરનારા વિદ્વાનોએ પોતાની મેળે જ
શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાએ કરી આ સર્વાત્મભાવને સમજી
લેવો. ૨૧

૧૭. निवेदनतात्पर्यार्थः ॥

अथ निवेदनवाक्यार्थस्तु-सृष्ट्यादावेव जीवाः स्वतो भगवता
सृष्ट्यर्थं भिन्नाः कृताः। तेषां ततः प्रभृति भगवता सह भगवदंशानां

૧. અક્ષરાંશદૈવી દ્વિવિધાઃ । કેવલમર્યાદાયાં સ્થિતાઃ સાધનપરાસ્તેષાં મુક્તિરેવ ફલં, યે ચ મર્યાદાપુષ્ટાવહ્ગીકૃતાસ્તેષાં સર્વસાધનત્યાગપૂર્વકશરણાગતૌ ક્રિયમાણસેવનાયાં સેવાફલોક્તફલસિદ્ધિઃ । અન્યેષાં ચામુરાણાં પ્રકૃતિજન્યેતાં

વિપ્રયોગોઽસ્ત્યેવ, ન પરં તાપક્લેશઃ, સમ્બન્ધાભાવાત્ । સમ્બન્ધસ્તુ પ્રપञ्चाસક્તિનિવૃત્ત્યા ભવતિ । સા તુ યાવદ્દેહસમ્બન્ધમહન્તામમતયોરવિદ્યાકાર્યયોઃ સત્त्वान્ન ભવિતું શક્નોતિ । અતો હ્યત્રાહન્તામમતયોર્બાધકત્વં ભવિષ્યતીતિ [ન] પુનઃ સમ્બન્ધસિદ્ધિઃ, તયા પુનર્દેહાદેઃ પાકેન મૃદાદેઃ કાર્યક્ષમત્વમિવ ભગવત્કાર્યોપયોગિત્વં ભવતીત્યલમુક્ત્યા ॥

इति श्रीहरिदासोदितो निवेदनतात्पर्यार्थः ॥

સંસારનિશ્ચયેનાન્વન્તમઃપ્રવેશરૂપા મુક્તિઃ, ન હિ તેષાં ભગવત્પ્રાપ્તિસમ્બન્ધગન્ધોઽપિ 'મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય' ઇત્યાદિવચનાત્ ॥ [તત્પુસ્તકસ્થં ટિપ્પણમ્ ।]

અક્ષર બ્રહ્મના અંશભૂત દૈવી જીવો એ પ્રકારના છે : એમાંના એક તો કેવળ મર્યાદામાં જ રહેલા છે; એઓ વેદ વગેરેમાં વર્ણવેલાં સાધનો કરીને મોક્ષરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે છે; એઓને મોક્ષ જ ફલ મળે છે, અધિક નહિ. જેઓનો મર્યાદાપુષ્ટિમાં અંગીકાર થયેલો છે તેઓ તો મર્યાદાનાં સર્વ સાધનોને તિલાંજલિ આપીને પ્રભુને શરણે જાય છે; અથવા તો મર્યાદામાર્ગનાં સાધન જ એવા જીવોને છોડીને ચાહ્યાં જાય છે. શરણે ગયા પછી એ જીવો પ્રભુની સેવા કરે છે અને સેવા કરતાં કરતાં રસમય પ્રભુ સાથે અનેક અલૌકિક આનંદમય ભોગો ભોગવે છે, એ 'સેવાફલ' ગ્રંથમાં કહેલા ફલની એઓને પ્રાપ્તિ થાય છે. જેઓ પ્રકૃતિ-માયામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે તેવા અસુરોને તો સંસારમાં ભ્રમવાનો નિશ્ચય થયેલો હોવાથી એ લોકોને અંધતમસ નામના મહાનરકમાં પ્રવેશ કરવા-રૂપ મુક્તિ મળે છે. એ લોકોને પ્રભુની પ્રાપ્તિના સંબંધનો ગન્ધ પણ નથી, કેમકે પ્રભુ જ શ્રીમુખે ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે 'હે અર્જુન, એ આસુર જીવો મને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ અધમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. એઓને આસુર યોનિમાં જ હું પટકું છું.'

ભાવાર્થ—આત્મનિવેદનનો વાક્યાર્થ આ પ્રમાણે છે :
વાક્યાર્થ એટલે નિવેદનમંત્રમાં જે શબ્દો કે અક્ષરો રહેલા
છે તે સર્વાનું રહસ્ય, એનો ભાવાર્થ એ જ નિવેદનનો
વાક્યાર્થ, એને શ્રીહરિધનચરણ સ્પષ્ટ કરે છે :

एकोऽहं बहु स्यां, एकाकी न रमते, स द्वितीयमैच्छत्
એ શ્રુતિવાક્યોને આધારે પ્રથમ તો પ્રભુએ સૃષ્ટિ રચવાની
ઇચ્છા કરી. રમણ કરવા માટે સૃષ્ટિ રચે છે એમ ઉપનિષદ
કહે છે. રમણ કેમ બની શકે? સર્વત્ર એક જ ભગવાન
છે, ભગવાન ભગવાન સાથે રમણ કેમ કરે? એ શંકા
થતાં શ્રુતિ કહે છે કે પ્રભુ પોતે રમણ કરવા બહુરૂપે થાય
છે. સૃષ્ટિ રચવા માટે પોતાનામાંથી જ અનેક જડજીવાદિ
પ્રકટ કરે છે. જીવો સ્વ-સ્વરૂપ હોવાથી સૃષ્ટિ કરવાની પ્રભુ
બ્યારે ઇચ્છા કરે છે ત્યારે એ જીવોને પોતાનાથી જુદા
કરે છે. બ્યારથી ભગવદ્દંશરૂપ જીવો જુદા થાય છે ત્યારથી
પ્રભુથી એઓ વિખૂટા પડે છે, પ્રભુનો વિયોગ પ્રાપ્ત થાય
છે. જુદા પડ્યા ત્યારથી પ્રભુનો સંબંધ છૂટ્યો અને વિયોગ
જ રહ્યો. ભગવાનથી વિખૂટા થાય તોપણ એઓને તાપ
કલેશ નથી થતો. વિયોગ હોય તો તાપકલેશ થવો જોઈએ,
પરંતુ વિયોગ છતાં, હજારો વર્ષોનો વિયોગ છતાં, જીવોને
લેશ પણ પ્રભુને મળવા માટે તાપ કે કલેશ કાંઈ થતું
નથી. કારણ શું? કારણ એ જ કે પ્રભુનો સંબંધ નથી.
બ્યારથી વિખૂટા પડ્યા ત્યારથી પ્રભુ સાથેનો તાર તૂટ્યો,
સંબંધ છૂટ્યો, હવે પ્રભુના વિયોગને લઈને થવો જોઈતો
તાપકલેશ ક્યાંથી થાય? થોડો પણ પ્રભુનો સંબંધ રહ્યો

આવતો હોય તો એઓને પ્રભુનો વિયોગ સાંભરી આવે અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે આર્તિ ઉદ્દભવે; સમૂળગો સંબંધ જ્યાં નથી ત્યાં પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે તાપકલેશની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી ?

વિયોગ પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ કેવી રીતે થાય એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે પ્રપંચમાં જામેલી આસક્તિ દૂર થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ થાય છે. પ્રપંચમાં જ્યાંસુધી આસક્તિ લાગી પડે છે ત્યાંસુધી પ્રભુનો સંબંધ સંભવિત નથી. મારું તારું દૂર થયે પ્રભુનો સંબંધ થાય છે.

પ્રપંચમાં એટલે લોકમાં રહેલી આસક્તિ દૂર થવામાં એ આડી કાંસ છે : એક તો અહંતા અને બીજી મમતા. એ બેની માતા અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાન. અજ્ઞાનથી મારું તારું ઉદ્દભવે છે. સમગ્ર જગત પ્રભુને ખેલવાનું સ્થાન છે. એમાંના સર્વ પદાર્થો પ્રભુને ખેલવાનાં રમકડાં છે. એ બધાં પ્રભુનાં છે, પ્રભુ જ એના માલિક છે, છતાં અજ્ઞાનને વશ થઈને કુબુદ્ધિ જીવે. એને પોતાનાં માની લે છે અને દુઃખી થાય છે. ત્યારે જ્યાંસુધી અવિદ્યાએ ઉત્પન્ન કરેલી એ લૌકિક અહંતા અને મમતારૂપ પિશાચિનીઓ બેઠેલી છે ત્યાંસુધી લૌકિકમાંથી જીવની આસક્તિ દૂર થવાની નથી. જ્યારે જ્યારે અહંતા અને મમતાને બાધ થશે ત્યારે ત્યારે પ્રપંચમાં રહેલી આસક્તિ દૂર થશે અને ફરીને પ્રભુનો સંબંધ થશે. તાત્પર્ય આ છે : માયાની બે પુત્રીઓ, એક વિદ્યા અને બીજી અવિદ્યા. અવિદ્યામાં ફસાઈને જીવ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી જઈને લૌકિકમાં અહંતા મમતા બાંધે છે.

પ્રભુએ અહંતા મમતાનું મૂલ કારણ જે માયા તેને જીતવાનું સરલ સાધન બતાવ્યું છે. ગીતામાં પ્રભુ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે 'મામેવ યે પ્રવચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે— મને જે શરણે આવે છે તે એ માયાને તરી જાય છે.' પ્રભુને શરણે જવાથી એ માયા ઉપર જય થાય છે. માયા ઉપર જય થવાથી અવિદ્યા રહેતી નથી. અવિદ્યા દૂર થતાં એની એ પુત્રીઓ અહંતા મમતા પલાયન કરી જાય છે. અર્થાત્ જે જે પદાર્થોને 'મારા તારા' માનવામાં આવતા તે સર્વ પદાર્થો પ્રભુને સોંપી દઈને, પ્રભુના જ માનીને, પોતાને પણ 'હું' એમ સ્વતન્ત્ર ન માનતાં 'પ્રભુનો દાસ છું' એમ જાણીને ભગવત્સેવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. એથી પ્રભુનો સંબંધ સિદ્ધ થઈ ગયો એમ સમગ્રી લેવું. જ્યારે પ્રભુનો સંબંધ થયો ત્યારે સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. જેમ કાચી માટીના ઘડાને પકવ્યા પછી જલ લઈ આવવા વગેરે કાર્યમાં જોડી શકાય છે તેમ પ્રભુનો સંબંધ સિદ્ધ થયા પછી જ દેહ ઇન્દ્રિય વગેરેનો પાક થાય છે. એ પાક તાપકલેશરૂપ વિયોગાગ્નિથી થાય છે. પહેલાં સંબંધ થતાં જ 'હું પ્રભુથી હૃદયરો વર્ષથી વિખૂટો પડ્યો છું' આવું ભાન જ્યારે થાય છે ત્યારે પ્રભુને મળવા માટે અત્યંત આતિ થાય છે. એ આતિ વિયોગરૂપ મહાગ્નિમાં પરિણામ પામે છે, અને એ અલૌકિક અગ્નિ વડે લૌકિક દેહ ઇન્દ્રિય વગેરે જ્યારે પાકે છે, શુદ્ધ બને છે, ત્યારે એ દેહ ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રભુના કાર્યમાં ઉપયોગી થાય છે. આથી વધારે શું કહિયે ? એટલું જ બસ છે.

(પુષ્ટિભક્તિસુધા. વ. ૬, અંક ૩-૪)

१८. गद्यार्थः ॥

(विवृतिः) सहस्राणि अपरिमितानि ये परिवत्सरा-
स्तैर्मितः कालस्तेन जातः कृष्णवियोगस्तेन जाताभ्यां ताप-
क्लेशाभ्यामानन्दतिरोभाव आनन्दरहितोऽहं जातः । आनन्दार्थं
देहेन्द्रियप्राणान्तःकरणानि तद्धर्माश्चेति । देहः पञ्चभौतिकः १,
इन्द्रियाणि दश १०, प्राणा दश १०, अन्तःकरणानि मनोबुद्धि-
चित्ताहङ्कारास्तेषां धर्मान्, देहस्य चलनम्, इन्द्रियाणां या
या प्रवृत्तिः, अन्तःकरणानां या या प्रवृत्तिः, ते धर्मास्तान् ।
तदुक्तं “ब्रह्मसम्बन्धकरणात्सर्वेषां देहजीवयोः । सर्वदोषनि-
वृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधा स्मृताः ।” भगवते षड्गुणस-
म्पन्नाय कृष्णाय सर्वान्तःकरणहरणाय दारागारपुत्राप्तचित्ते-
हापराणि । दारा भार्या, आगारं गृहम्, आप्तं कुटुम्बम्,
चित्तम्, तेषामीहा चेष्टा पराणि चात्मना जीवेन सह सम-
र्पयामि । समर्पिते सति दासोऽहम् । ‘कृष्ण तवास्मि’ इति
पञ्चाक्षरो मन्त्रः । हे कृष्ण, तव दासोऽहम् । “अभयं सर्वदा
दास्ये इति जन्मव्रतं मम” इति । तन्मयि कुरु ॥

इति निवेदनमन्त्रविवृतिः ॥

जेनुं प्रभाष्य न मापी शकाय तेवां दुष्करे वर्षेने।
जे सभय, तेनाथी थयेदो। प्रलुने। जे विरुड, तेने लीधे
थयेला ताप अने क्लेश, तेने लीधे आनन्दने। तिरोभाव
जेने थयेदो। छे तेवे। हुं आनन्द विनाने। थवा पाभ्ये।
पांथ भडाभूत-आकाश वायु तेज पाण्ठी अने पृथ्वी—
अे तत्त्वने। अनेदो देह, पांथ कुर्भेन्द्रिय अने पांथ

જ્ઞાનેન્દ્રિય, દસ પ્રાણુ, મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત-અહંકાર એ ચાર જાતનું અન્તઃકરણુ, એઓના ધર્મ જેવા કે દેહનું હરણું કરણું, ઇન્દ્રિયોની જે જે હિલચાલ, પ્રાણોની જે જે હિલચાલ, અન્તઃકરણોની જે જે હિલચાલ એ, તે તે દેહ-ઇન્દ્રિય-પ્રાણુ-અન્તઃકરણુના ધર્મો, પ્રહ્લસંબંધ કરવાથી સર્વના દેહ અને જીવને લાગતા પાંચ પ્રકારના જે દોષો, તે દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે. તેથી નિર્દોષ થયેલાં, એ સર્વ નિર્દોષ થયેલાં, વળી દાર સ્ત્રી, આગાર ઘર, આસ કુટુંબ, વિત્ત ધન, તે સર્વને લાગતી હિલચાલ અને ખીજું સર્વ ઐશ્વર્ય-વીર્ય-યશ-શ્રી-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય એ છ ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજીને આત્મા જીવ, તેની સાથે અર્પણ કરું છું. આ બધું સમર્પિત થયું એટલે હું પ્રભુને દાસ થયો. કૃષ્ણ તવાસ્મિ એ પંચાક્ષર મન્ત્ર છે. એનો અર્થ—હું કૃષ્ણ, હું તમારો દાસ છું. આપનું વચન છે કે જે આપને શરણે આવે છે તેને આપ અભય આપો છો. એ અભયદાન મને આપો.

૧૯. અષ્ટાક્ષરમન્ત્રાર્થઃ ॥

શ્રીગોપીજૈનવલ્લભાય નમઃ । ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમે’ત્યષ્ટાક્ષરો મન્ત્રઃ । અસ્ય વ્યાખ્યા—શ્રીકૃષ્ણો યુગલસ્વરૂપો મમ શરણમાશ્રયો ભૂયાત્ । સર્વાશ્રયેષુ દેહદારમોગપુત્રભ્રાતૃપિતૃ-

મગિનીકુટુમ્બગૃહવિત્તપશુગ્રામદેશેષુ શિથિલેષુ મૃગતૃણાવદ્
દૃશ્યમાનેષુ તદાશ્રય આનન્દરૂપો નિત્ય. પરમાત્મપ્રદો મમ ભવતુ ॥

‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ’ એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર છે. આનો અર્થ એ છે કે ‘શ્રીરાધાજી અને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી એ યુગલ સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી મારો આશ્રય થાઓ.’ દેહ, સ્ત્રી, ભોગ, પુત્ર, માતા, પિતા, બહેન, કુટુંબ, ઘર, પૈસો, ઠાર-ઠાંખર, ગામ, દેશ એ બધા આશ્રયો ઠીલા અને ઝાંઝવાંના જળ જેવા નકામા દેખાતા હોવાથી માત્ર શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો આનંદરૂપ, નિત્ય અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવનારો આશ્રય મને થાઓ.

સત્સંગત્યા નવધયા ભક્ત્યા ચાનન્યરૂપયા ।

નિરસ્તોઽન્યાશ્રયસ્તીવ્રસ્તદાશ્રયો ભવેદ્ ધ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥

સત્સંગ અને એક પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈમાં ન હોય તેવી અનન્ય શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય, અને આત્મનિવેદન એવી નવ જાતની ભક્તિ વડે તીવ્ર એવો અન્યાશ્રય નાશ પામ્યો; હવે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો અચળ આશ્રય થાઓ. ૧

‘અમયં સર્વદા દાસ્યે इति जन्मव्रतं मम’ इति भगवद्वाक्यम् ॥
इतिनाममन्त्रविवृतिः ॥

‘પ્રભુએ એવા પ્રકારની આજ્ઞા કરી છે કે-મારે શરણે આવેલાને હું અભય આપું છું-એ મારું પ્રથમથી જ વ્રત છે.’
નામમન્ત્રનો અર્થ એ પ્રમાણે છે.

૨૦. અષ્ટાક્ષરશરણમન્ત્રપૂર્વપક્ષનિરાસઃ ॥

પૂર્વ પક્ષ

અષ્ટાક્ષરમમહામન્ત્રઃ શરણૈકપ્રકાશકઃ ।

તન્ત્રસિદ્ધઃ કથં પુષ્ટિમાર્ગે સાધનમિષ્યતે ॥ ૧ ॥

માત્ર એક શરણને જ પ્રકાશાવનારો તન્ત્રશાસ્ત્રીમાં સિદ્ધ થયેલો. એવો 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનરૂપ કેવી રીતે હોઈ શકે? ૧

વિભૂતિવાચિનસ્તસ્માન્ન સિદ્ધિઃ પૌરુષોત્તમી ।

ભાક્તિહંસી પ્રપચેત વિરોધઃ સ્પષ્ટ ઇવ હિ ॥ ૨ ॥

વિભૂતિનો બોધ કરનારા એ મન્ત્રથી 'લક્ષ્મિહંસ'માં જેવા પ્રકારની પુરુષોત્તમ-પ્રાપ્તિ કહેવામાં આવી છે તેવી મળી શકે એમ નથી. નીચે મુજબનો વિરોધ સ્પષ્ટ છે : ૨

ઉપાસનાદ્યગમ્યત્વં તન્નોક્તં પુરુષોત્તમે ।

નિઃસાધનત્વમક્કઃ સ્યાદ્ ભક્તિમાર્ગસ્ય સર્વથા ॥ ૩ ॥

'લક્ષ્મિહંસ'માં શ્રીગુસાંઈએ પ્રભુ શ્રીપુરુષોત્તમ ઉપાસના-વગેરેથી પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે અને આ મન્ત્રથી પ્રભુ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ કહેવામાં આવે. તે આ મન્ત્રરૂપી સાધન આ માર્ગમાં છે, તે એની નિઃસા-ધનતા ખંડિત થાય છે. ૩

અનુગ્રહૈકસાધ્યત્વમપેયાદ્ ભગવદ્રતેઃ ।

ઇવં કૃતે પૂર્વપક્ષે સિદ્ધાન્તસ્તન્ન ચોચ્યતે ॥ ૪ ॥

પ્રભુનો પ્રેમ તો માત્ર પ્રભુના અનુગ્રહથી જ સિદ્ધ કરી શકાય એમ છે, એ વાત આ રીતે હાથ તાળી દઈ છટકી જાય છે—આવા પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ છે. એના સમાધાન માટે સિદ્ધાન્તનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે : ૪

સિદ્ધાન્ત

પુષ્ટિમાર્ગપ્રમોરાસ્યાદયં હિ પુનરુદ્ગતઃ ।

મન્ત્રોઽનુગ્રહમૂલત્વાદ્ વરણાત્મા તતો મતઃ ॥ ૫ ॥

પુષ્ટિમાર્ગના પરમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના મુખ્યારવિન્દાવતાર શ્રીમહાપ્રભુ દ્વારા આ મન્ત્ર ફરી વાર પ્રકાશિત થયો છે. આ મન્ત્રનું મૂળ જ પ્રભુનો અનુગ્રહ હોવાથી આ મન્ત્ર વરણરૂપ જ છે. ૫

તસ્ય સાધનતાયા હિ નાપિયાદ્દેતુતા વૃત્તેઃ ।

વિભૂતિમાત્રવાચ્યત્વં ચાત ઇવ ન યુજ્યતે ॥ ૬ ॥

અત ઇવાત્ર ન પ્રોક્તા તસ્ય કાચિદુપાસના ॥ ૬૩ ॥

આ મન્ત્ર સાધનરૂપ બને, તેથી વરણ આ માર્ગમાં હેતુરૂપ છે આ વાતને કશો બાધ આવે એમ નથી. આ કારણે જ આ મન્ત્ર માત્ર વિભૂતિપરત્વે છે એમ જે કહેવાય છે તે તદ્દન અયુક્ત છે. અને તેથી જ આ માર્ગમાં આ મન્ત્રને અંગે કોઈ ઉપાસનાનો વિધિ બતાવવામાં આવ્યો નથી. ૬૩

યથા હિ શ્રવણાદીનાં મિન્નત્વં માર્ગમેદતઃ ।

તથૈવ વક્તૃમેદેન મન્ત્રમેદો નિરૂપિતઃ ॥ ૭૩ ॥

માર્ગભેદે કરી જેમ શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિની પણ
ભિન્નતા રહેલી છે તેમ વક્તાના ભેદે કરીને આ મન્ત્રના
સ્વરૂપમાં ભેદ રહેલો છે.

[પ્રેમથી કરવામાં આવતાં પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવણાદિ
મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતાં પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવણા-
દિથી જુદાં છે.] ૭૩

સ્તોત્રે કૃષ્ણાશ્રયે ચોક્તમિતિ શ્રીવલ્લભોઽબ્રવીત્ ॥૮॥
યથા શુકમુખં પ્રાપ્ય પીયૂષદ્રવતોચ્યતે ।

શ્રીભાગવતશાસ્ત્રસ્ય તથાત્રાપિ વિબુધ્યતામ્ ॥ ૯ ॥

આ મન્ત્રનું સ્વરૂપ ખુદ શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘આ વલ્લભે
કહ્યું’ એ પ્રમાણે ‘શ્રીકૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્ર’માં વિવેચ્યું છે. ભાગ-
વતશાસ્ત્રના વક્તા અધિકારભેદે અનેક હતા, પરંતુ ભાગ-
વતની અમૃતરસાત્મકતા જે થઈ તે તે શ્રીશુકદેવજીના
મુખમાંથી એ રસઝરણો છૂટવા મંડયાં એટલે જ; એ જ પ્રમાણે
આ મન્ત્ર એ પૂર્વે ભલે અનેક વક્તાઓએ કહ્યો હોય છતાં
ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ખુદે કહ્યો ત્યારે જ આનાં બાધક
સર્વ નષ્ટ થઈ ચૂક્યાં સમજો. ૯

શ્રીમત્પ્રભુભિરજ્યુક્તમત एव दयालुभिः ।

‘यदुक्तं तातचरणैरित्यादि वचनामृतम् ॥ ૧૦ ॥

આ માટે જ પરમ દયાળુ શ્રીગુસાંધજીએ ‘શ્રી પિતા-
જીએ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એમ જે કહ્યું છે તેનાથી જ આ
લોકમાં અને પરલોક-વિષય વાતોમાં નિશ્ચિન્તતા છે’
એવાં વચનામૃત કર્યાં છે. ૧૦

૨૧. સ્વમાર્ગમર્યાદાનિરૂપણમ્ ॥

ભક્તિમાર્ગસ્ય મર્યાદા વિપરીતા વિશેષતઃ ।

વિજ્ઞેયા સર્વથા વિજ્ઞૈઃ પૂર્વધર્મવિવાધનાત્ ॥ ૧ ॥

બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ હરેક રીતે ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા બીજા માર્ગો કરતાં ખાસ કરીને ઊલટી છે એમ બાણુવું, કારણ કે પૂર્વધર્મ એમાં જતા કરવાના હોય છે. ૧

ધર્મસ્ત્યાગાત્મકો જ્ઞેયઃ પ્રવૃત્તૌ શરણં મતમ્ ।

સેવા ચ માનસી જ્ઞેયા પૂજાકર્મવિલક્ષણા ॥ ૨ ॥

આ માર્ગમાં ધર્મ ત્યાગસ્વરૂપે રહેલો છે એમ બાણુવું. એ ધર્મ બ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય ત્યારે એ પ્રભુના આશ્રયરૂપે રહેલો છે. આ માર્ગમાં સેવા માનસી બાણુવી અને કર્મમાર્ગીય પૂજા કરતાં એને જુદા જ પ્રકારની બાણુવી. ૨

ધર્માદિકરણં યત્ર તદાજ્ઞાપરિપાલનમ્ ।

પ્રમાણં ભગવદ્વાક્યેનાવિર્ભૂયોદિતં હિ યત્ ॥ ૩ ॥

આ માર્ગમાં પ્રભુની આજ્ઞાને બરાબર ઉઠાવી લેવી એ જ ધર્મ વગેરેનું અનુષ્ઠાન; અને પ્રમાણ તરીકે પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુ સમક્ષ પ્રકટ થઈ ને જે આજ્ઞા કરી તે જ. ૩

પ્રમેયો હરિરેવાત્ર ન સ્વર્ગાદિકમુચ્યતે ।

સાધનં ભગવન્માર્ગઃ ફલં સાધનમેવ હિ ॥ ૪ ॥

આ માર્ગમાં પ્રમેય વસ્તુ માત્ર પ્રભુ જ છે, સ્વર્ગ વગેરે કંઈ પ્રમેય નથી. (પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈની આ માર્ગના

જીવને ઇચ્છા નથી.) એ પ્રમેયપ્રાપ્તિને માટે સાધન પ્રભુનો માર્ગ જ છે; અને ફલ અને સાધન એક જ (સાધન અને ફલની આ માર્ગમાં અનન્યતા છે.) ૪

फलं प्रथमतो देयमुत्तरं साधनं फलम् ।
सेवाप्रवृत्तिस्त्यागो हि प्रवृत्तेर्दूरवर्तिता ॥ ૫ ॥

આ માર્ગમાં ફલસ્વરૂપ પ્રભુને તો પ્રથમ પધરાવી આપવામાં આવે છે; ત્યારપછીની સેવા તે સાધન; એ સેવા પણ આ માર્ગમાં ફલરૂપ છે. આ માર્ગમાં પ્રભુસેવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ જ સાચો ત્યાગ છે, અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિ આ માર્ગથી હુજરો ગાઉ દૂર છે. ૫

दैहिकं चाखिलं कृष्णसेवायै च तथैन्द्रियम् ।
विरुद्धकरणं धर्मः कृष्णेऽङ्गितविवोधतः ॥ ૬ ॥

સર્વ દેહ સંબંધી તેમજ ઇન્દ્રિય સંબંધી જ કાંઈ છે તે પ્રભુસેવા ખાતર છે (કૃષ્ણસેવા સિવાય દેહ-ઇન્દ્રિયનો અન્ય કશો પણ ઉપયોગ નથી, એ આ વાક્યનો ભાવાર્થ છે). શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ યુદ્ધભૂમિ પર અર્જુનને જે વાત કહી તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે સર્વધર્મત્યાગરૂપ વિરુદ્ધ કૃતિ તે જ આ માર્ગમાં ધર્મ છે. ૬

एतदेवार्जुनव्याजाद् भगवान् स्वयमुक्तवान् ।
येनैव कृष्णसस्वन्धो धर्मः सोऽत्र निरूप्यते ॥ ૭ ॥

યુદ્ધભૂમિ ઉપર અર્જુનને ઉપદેશવાને બહાને પ્રભુએ આ જ વાત બતાવી છે. એટલું જ સમજો કે જેનાથી શ્રીકૃષ્ણ-

ચન્દ્રજી સાથે સંબંધ થાય તેને જ આ માર્ગમાં ધર્મ કહ્યો છે. ૭

દાસત્વે ભક્તિમાર્ગો હિ તદ્ધર્મેણ વિધિર્મતઃ ।

ત્યાગોઽપિ સફલઃ સોઽપિ યથા ભગવદિક્ષિતઃ ॥ ૮ ॥

ભક્તિમાર્ગ દાસપણામાં રહેલો છે. એ દાસધર્મથી ભક્તિમાર્ગીય વિધિવિધાન છે. જે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ છે તે પણ સફળ તો થાય કે ને એ 'ગીતા'માં અર્જુન પ્રત્યે ભગવાને કરેલ આજ્ઞાનુસાર હોય. [એટલે કે સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ એ આજ્ઞાનુસાર શરણુ આવવા માટેનો એ ત્યાગ હોય.] ૮

વસ્તુતઃ સ્વયમેવાસ્ય માર્ગસ્ય ત્યાગ ઇષ્યતે ।

સેવાકૃતૌ સ્વદેહાદિનિરપેક્ષત્વમાદરાત્ ॥ ૯ ॥

અરુ' જેતાં આ માર્ગને ત્યાગ આપોઆપ જ ઇષ્ટ છે, કેમકે સેવા કરવામાં આહર હોવાને લઈ પોતાનાં દેહાદિકની સેવકને લેશ પણ અપેક્ષા નથી. ૯

જ્ઞાનમાર્ગપરિત્યાગઃ શૂન્યત્વાત્સ નિરર્થકઃ ।

ભક્તિમાર્ગપરિત્યાગે સર્વં ભગવદર્થકમ્ ॥ ૧૦ ॥

જ્ઞાનમાર્ગમાં જે ત્યાગ રહેલો છે તે કોને માટે છે એ નક્કી જ ન હોવાથી નકામો છે, જ્યારે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગમાં તો અધુ' જ પ્રભુ માટે છે. ૧૦

પરમાનન્દસમ્બન્ધિ સફલં સર્વથા મતમ્ ।

ઉપકારોઽપિ સંસિધ્યેદ્દેહાદીનાં મહાનસૌ ॥ ૧૧ ॥

જે કાંઈ પણ પરમાનન્દાત્મક પ્રભુના સંબંધનું
થાય તેની હરેક રીતે સફલતા જ છે; અને દેહાદિક સર્વ
લગવદ્ધર્થ થતાં એ સર્વની કૃતકૃત્યતા પણ સિદ્ધ થાય છે. ૧૧

सर्वत्र भगवद्बुद्धिर्भगवद्धर्मभावनात् ।

इन्द्रियाणां तथान्यस्य सम्बन्धस्य विनाशनम् ॥१२॥

બધે જ સ્થળે પ્રભુના ધર્મોનો જ વિચાર આવ્યા કરતો
હોવાથી આવા ભક્તને સર્વત્ર લગવાન જ રહેલા છે એવો
ભાવ સ્ફુરે છે. ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ તેમજ અન્ય પદાર્થોનો
સંબંધ આ ભગદ્બુદ્ધિથી નષ્ટ થઈ જાય છે. (લૌકિક
સંબંધો જ રહેતા નથી.) ૧૨

प्रपञ्चस्फूर्तिसम्बन्धेऽप्येव तद्विस्मृतिर्मता ।

तदर्थं भगवद्धर्माः सर्वे सर्वप्रकारतः ॥१३॥

श्रीभागवततो ज्ञेया स्वाचार्यविवृतेरिह ।

अन्यथा न भवेत्स्फूर्तिस्तद्धर्माणां हि संसृतौ ॥१४॥

આ જગદાદિની સ્ફૂર્તિના વિષયની વાત કરતાં પણ
એ જગદાદિનું વિસ્મરણ જ આ ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગમાં રહેલું
છે. એ ખાતર જ હરેક પ્રકારે પ્રભુના જે સર્વ ધર્મો છે તે
શ્રીભાગવતશ્રમાંથી શ્રીસુબોધિનીશ્ર દ્વારા બાણી લેવા, કારણ કે
પ્રભુના ધર્મોનું જ્ઞાન ન હોય તો જગદાદિમાં પ્રભુના ધર્મોની
સ્ફૂર્તિ થઈ ન શકે. ૧૪

સ્વાનુભાવેન સંસારં નાશયિત્વા તુ સર્વથા ।
 જ્ઞાપયિત્વા હરેર્ધર્માન્ ભાવં દત્ત્વા તથાવિઘ્નમ્ ॥૧૫॥
 પ્રકારમપિ વિજ્ઞાપ્ય ભક્તેઃ સર્વં સ્વતો બલાત્ ।
 પ્રપન્ચસ્ફૂર્તિસહિતે વિસ્મૃતિસ્વાર્થસાધકમ્ ॥૧૬॥
 શ્રીભાગવતમેવાત્ર સર્વેષાં હિ ગતિર્મતા ॥૧૬૩॥

શ્રીમદ્ભાગવત જ સર્વ લક્ષ્મીની ખરેખર ગતિ છે. એ
 શું શું કરે છે? પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપબલે કરી દરેક રીતે
 લક્ષ્મીના સંસારનો (અહન્ટા-મમતા બુદ્ધિથી જે દુન્યવી
 પદાર્થોમાં આસક્તિ રહેલી હોય છે તેનો) નાશ કરે છે,
 પ્રભુના ધર્મોનો બોધ કરે છે, ભગવદ્-ભાવથી ભરપૂર એવા
 ભાવનું દાન કરે છે, પોતાના બલથી લક્ષ્મીના સમગ્ર પ્રકારનું
 જ્ઞાન આપે છે, અને પ્રપંચ-જગાહાદિની સ્ફૂર્તિવાળાની
 બાબતમાં એના વિસ્મરણરૂપ ઇષ્ટ અર્થને સિદ્ધ કરે છે. ૧૬૩

જ્ઞાતં તત્ફલદં, તત્ર હેતુસ્તદ્ગુરુસંશ્રયઃ ॥૧૭॥

તત્ર હેતુઃ કૃપા તેષાં તત્ર સાન્નિધ્યમિવ્યતે ।

સાન્નિધ્યે તત્ર સમ્બન્ધઃ સ તુ સેવાકૃતૌ ભવેત્ ॥૧૮॥

આ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનું જે જ્ઞાન થાય તો ફલ-
 દાયક થાય છે, પરંતુ આ જ્ઞાનમાં ગુરુચરણોનો આશ્રય
 હેતુરૂપ છે. શ્રીગુરુચરણોનો આશ્રય ક્યારે થાય કે ન્યારે
 એમની લક્ષ્મી ઉપર કૃપા થાય. શ્રીગુરુચરણોની કૃપા માટે
 એઓશ્રીની પાસે રહેવું જોઈએ. પાસે રહીને પણ ગુરુ-
 શિષ્યના સંબંધે રહેવું જોઈએ. આ ગુરુ-શિષ્યસંબંધ
 ત્યારે જ શક્ય કે ન્યારે ગુરુચરણોની સેવા કરવામાં આવે. ૧૮

सेवा तदिङ्गितकृतेः सर्वथा तत्र सिध्यति ।
दासधर्मेण सेवायां विधिर्न हि नियामकः ॥१९॥

सेવા ત્યારે જ સિદ્ધ થાય કે ત્યારે ગુરુદેવ જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરે તે પ્રમાણે કરવામાં આવે. અમુક વિધિથી સેવા કરવી એવું નથી. આ તો દાસધર્મ છે, એટલે જે પ્રમાણે આજ્ઞા તે જ પ્રમાણે કર્તાવ્ય રહે છે; એમાં કોઈ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ નિયામક નથી. ૧૯

यथाकथञ्चित्स्वस्वामिसन्तोषोत्पादनं हितम् ।
तस्मिस्तुष्टे फलं सर्वं सिद्धमेव न संशयः ॥२०॥

કોઈ પણ રીતે પોતાના ગુરુદેવ કેવી રીતે પ્રસન્ન રહે એવું કરવામાં આવે એ જ હિતકર છે. ગુરુ જે પ્રસન્ન થાય તો સકલ ક્ષણ સિદ્ધ જ સમજવાં. એમાં કોઈ બતની શંકા ન લાવવી. (પ્રભુ ગુસ્સે થાય તો ગુરુ બચાવે, પરંતુ જે ગુરુ ગુસ્સે થાય તો પ્રભુએ છેટા રહે, એ વસ્તુ જગજૂની છે—હરો રુષ્ટે ગુરુહ્યાતા ગુરૌ રુષ્ટે ન કશ્ચન—એ પ્રાચીન કાળથી પ્રસિદ્ધ વાત છે.) ૨૦

तस्मात्स्वमार्गमर्यादां विज्ञाय च तदाश्रितैः ।
तत्र मार्गं स्थितिः कार्या ह्यन्यथा भ्रश्यते यतः ॥२१॥

તેથી ભક્તિમાર્ગીય જીવેએ પોતાના માર્ગની મર્યાદાને સારી રીતે જાણી ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. જે એ પ્રમાણે ન કરવામાં આવે તો ભક્તિમાર્ગમાંથી બ્રહ્મ થવાનો વખત આવે છે. ૨૧

૨૨. સ્વમાર્ગરહસ્યનિરૂપણમ્ ॥

‘રસો ઐ સ’ इति श्रुत्या रसरूपो निरूपितः ।

स मन्तव्यः स्वशास्त्रेण यथा सिद्धस्तथा पुनः ॥ ૧ ॥

द्विधा पूर्वस्तु संयोगो विरहश्च तथोत्तरः ॥ ૧½ ॥

“ પ્રભુ રસાત્મક છે ” એ ઉપનિષદ-વાક્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુનું સ્વરૂપ રસરૂપ છે. એમનું સ્વરૂપ આપણા શાસ્ત્ર મુજબ જે હોય તે પ્રમાણે સ્વીકારવું. હવે એ રસ એ પ્રકારનો છે : પહેલો સંયોગરસ અને બીજો વિપ્રયોગ ૧½

क्रियाप्रधानसंयोगे रसोद्बोधाय रूपिताः ॥ ૨ ॥

भावास्तथोत्तरे ह्युक्तं स्वरूपमपि तादृशम् ।

भावात्मकं तु तत्પ્રાપ્તિર્ભાવપ્રાપ્તિર્ન ચેતરત્ ॥ ૩ ॥

ક્રિયા જેમાં મુખ્યત્વે રહેલી છે તેવા સંયોગાત્મક શૃંગારરસમાં રસને જાગ્રત કરવા માટે ભાવો રહેલા છે, તે જ પ્રમાણે વિપ્રયોગાત્મક શૃંગારરસમાં જે સ્વરૂપ છે તે એવું જ ભાવાત્મક કહેવાયું છે. આ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તેનું નામ જ ભાવપ્રાપ્તિ, બીજું કાંઈ જ નહિ. ૩

स भावः सर्वथा पूर्वदेहं स्वेनानिवर्त्य च ।

विदध्यान्नूतनं देहं सर्वसामर्थ्यसंयुतम् ॥ ૪ ॥

निष्प्रत्यूहं यथा तस्य वियोगानुभवो भवेत् ॥ ૪½ ॥

એ ભાવ પ્રથમના શરીરને પોતાને સ્વરૂપે જ સખીને એને જે પ્રમાણે કોઈ પણ જાતની મૂંઝવણ વિના પ્રભુના

વિરહનો અનુભવ થાય તેવા પ્રકારના સ્વભવ સામર્થ્યવાળા
નવા જ શરીરમાં ફેરવી નાખે છે. ૪

સ પવ શબ્દિતઃ સર્વગ્રન્થે રોઘઃ પ્રભુપ્રિયૈઃ ॥ ૫ ॥

વિરોધસ્તસ્ય સતતં પ્રપન્ચસ્મરણેન હિ ।

તદભાવો નિરોધૈકલીલાયા ગુણગાનજઃ ॥ ૬ ॥

આ વિયોગાનુભવને લાયક જે સ્થિતિ તેને જ શ્રીમહા-
પ્રભુજીએ નિરોધ એવી સંજ્ઞા અપી^૯ છે. પ્રપંચ(જગદાદિ)નું
સ્મરણ છે તેનાથી આ નિરોધને બાધા આવે છે. (દુનિયા-
દારીમાં રચ્યાપચ્યા રહેનારાઓને આ નિરોધ સિદ્ધ થાય જ
નહિ.) આ પ્રપંચનું સ્મરણ ત્યારે જ ન થાય કે જ્યારે
પ્રભુની નિરોધ લીલાના ગુણનું ગાન કરવામાં આવે. ૬

દૈન્યમાવનયૈવ સ્યાત્સુલભા ભાવસજ્જતિઃ ।

બ્રહ્માદિદુર્લભો ભાવઃ કથં સાધ્યો હિ તાદૃશૈઃ ॥ ૭ ॥

इति चिन्ताकृपायुक्तश्चकार प्रादुराननम् ।

तदाश्रयादिह प्रायः सर्वेषां तापसम्भवः ॥ ૮ ॥

જો સદૈવ દીનતાની ભાવના કરવામાં આવે—જો સર્વદા
દીનતાનું જ અનુસંધાન કરવામાં આવે તો એવા પ્રકારના
ભાવની પ્રાપ્તિ થાય. આ પ્રકારનો ભાવ તો બ્રહ્માજી
વગેરેને પણ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય તેવો છે. એ સામાન્ય
મનુષ્યોને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય, એવી ચિન્તાવાળા પરમ-
કૃપાળુ પ્રભુએ પોતાના સુખારવિંદના અવતારરૂપ શ્રીમહા-
પ્રભુજીને પ્રકટ કર્યાં. એ મહાપ્રભુજીને આશરે જવાથી ઝાઝે
ભાગે બધાને વિપ્રયોગાત્મક તાપકલેશનો અનુભવ થાય,
(કેમકે તાપકલેશ સિવાય ભાવપ્રાપ્તિ શક્ય જ નથી.) ૮

તાપેન સર્વથા સર્વપરિત્યાગો ભવિષ્યતિ ।
પરિત્યક્તેઽસ્થિલે નૂનં પ્રપઞ્ચાસ્મરણં ભવેત્ ॥ ૯ ॥

જે એવા પ્રકારનો તાપકલેશ થાય તો જ સર્વ રીતે
દુન્યવી સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ થાય અને સર્વ દુન્યવી સર્વ
પદાર્થોનો ત્યાગ થાય ત્યારે જ પ્રપંચ—દુનિયાનું સ્મરણ
ટળી શકે. ૯

તદસ્મૃતૌ તદાસક્તિઃ સર્વથૈવ ભવિષ્યતિ ।
આસક્તૌ વ્યસને જાતે પરં કિમવશિષ્યતે ॥ ૧૦ ॥

હવે જે દુન્યવી પદાર્થોનું વિસ્મરણ સિદ્ધ થયું કે
તરત જ પ્રભુમાં આસક્તિ હરેક પ્રકારે થાય. અને આસક્તિ
થતાં વ્યસન થઈ ચૂક્યું તો પછી બાકી શું રહ્યું ? ૧૦

બાધિકા સૈવ સતતં ન દુર્લભતમા રતિઃ ।
અતો વિધેયઃ સુધિયા શ્રીમદાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૧૧ ॥

પ્રભુમાં પ્રેમ મુશ્કેલ નથી, પરંતુ દુન્યવી પદાર્થોનું
સ્મરણ એ જ ભારે બાધ કરનારું છે; માટે જ બુદ્ધિશાળી
પુરુષે શ્રીમહાપ્રભુજીનું શરણ રાખવું. ૧૧

તસ્માત્સ યવ મનુજૈરનન્યૈઃ સાધનોઽજિજ્ઞતૈઃ ।
સર્વદા સર્વભાવેન સેવનીયસ્તદાશ્રિતૈઃ ॥ ૧૨ ॥

તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવેલા અનન્ય અને
નિઃસાધન જીવોએ હમેશાં સમગ્રભાવપૂર્વક શ્રીમહાપ્રભુજીને
આશરો રાખવો. ૧૨

૨૩. મધુરાષ્ટકતાત્પર્યમ્ ॥

સ્વરૂપગુણભેદેન દ્વિવિધં ગાનમુચ્યતે ।

સ્વરૂપં તુ રસાનન્દસ્તથા લીલાસમન્વિતઃ ॥ ૧ ॥

સ્વરૂપગાન અને ગુણગાન એવા ભેદે ગાન એ પ્રકારનું કહેવાય છે. પ્રભુની લીલાઓથી યુક્ત રસાત્મક જે આનંદ તે સ્વરૂપ. ૧

ગુણાસ્તુ ભગવદ્ધર્માઃ સ્વરૂપોત્કર્ષહેતવઃ ।

તે પરોક્ષે હિ ગીયન્તે સ્વાસ્થ્યહેતુતયાત્મનઃ ॥ ૨ ॥

ગુણો એ તો પ્રભુના ધર્મ છે અને ઉપર જે સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું તેની મહત્તા વધારે છે. જીવને એ દ્વારા શાન્તિ મળે છે એ કારણે એ ગુણોનું ગાન પ્રભુની પરોક્ષમાં થાય છે. ૨

સ્વરૂપં તુ તદાનન્દપ્રત્યેકાવયવૈસ્તથા ।

તત્તલ્લીલાશ્રયત્વેન માધુર્યેણ વિભાવ્યતે ॥ ૩ ॥

રસરૂપ પ્રભુનું જે દરેક અંગ અને એ અંગ દ્વારા પ્રભુએ કરેલ જે લીલા તેનું, પ્રિયાને પ્રિયતમ તરફ જેવો ભાવ હોય તે ભાવે કરી અવગાહન કરવામાં આવે ત્યારે પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ થઈ શકે છે. ૩

નિરૂપ્યતે સમાનેષુ યદા સ્થાતું ન શક્યતે ।

તદા તેનૈવ રૂપેણ વિરહે તાપસંયુતઃ ॥ ૪ ॥

નિરૂપણં રસસ્યાત્ર માધુર્યેણૈવ જાયતે ।

તસ્યાનુભવવેદ્યત્વાન્ન રૂપેણ કથન્ચન ॥ ૫ ॥

ત્યારે વિરહ દરમ્યાન તાપલાવવાળા ભક્તોથી રહી નથી શકાતું ત્યારે એઓ સ્વસમાનલાવવાળા બીજા ભક્તો આગળ એ પૂર્વ અનુભૂત સ્વરૂપનું જ નિરૂપણ કરે છે. પ્રિયાને પ્રિયતમ પ્રત્યે જેવો લાવ હોય તે લાવે કરીને જ આ રસનું નિરૂપણ થઈ શકે છે. આ રસ અનુભવે કરીને જ બાણી શકાય એમ છે, કહ્યે સમઝાય એમ નથી. (અહીં ન રૂપેણ કથન્ન એ અંશમાં રૂપ શબ્દનો અર્થ રૂપ, નિરૂપણ, અથવા કથન છે.) ૫

સતં સમ્ભૂય તાઃ સર્વાઃ સ્વાનુભૂતરસાત્મકમ્ ।

વિયોગભાવૈઃ સ્વં ભાવં વર્ણયન્તિ હરિં તથા ॥ ૬ ॥

માટે એ બધાં ગોપીબનોએ પોતે જે જે રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ કરેલો તે તે રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ હવે વિરહલાવે કરી એઓ ફરી કરે છે અને તે તે લાવનું તેમજ એ લાવાત્મક પ્રભુનું વર્ણન કરે છે. ૬

તત્તલ્લીલાન્તરઙ્ગસ્થાઃ સ્મૃત્વા સ્મૃત્વા તદ્ભક્તમ્ ।

સતો માધુર્યરૂપેણ રૂપયન્તિ પરસ્પરમ્ ॥ ૭ ॥

અને તેથી કરી તે તે લીલા વિશે રહેલાં ગોપાંગનાઓ તે તે અંગનું સ્મરણ કરી તે તે અંગને મધુરતાના સ્વરૂપમાં પરસ્પર વર્ણવે છે. ૭

एकाधरं तथैवान्या वदनं नयनं परा ।

पवमग्रेऽपि विज्ञेयं सम्पूर्णे मधुराष्टके ॥ ८ ॥

એક ગોપાંગનાએ પ્રભુના અધરનું વર્ણન કર્યું, તે બીજાંએ મુખનું વર્ણન કર્યું, તે ત્રીજાંએ નેત્રનું વર્ણન

कथुं. आम संपूर्ण मधुराष्टकमां आगणना श्लोकमांना ते
ते अंगनुं पणु ज्ञाणुवुं. ८

एतदेवास्मदाचार्यैरतिगुप्तं निरूपितम् ।
तद्भावभावनं सिध्येदेतद्ग्रन्थार्थभावनात् ॥ ९ ॥

आ ज अति गुप्त वात आपणा श्रीमद्ब्रह्माधीश्वर
प्रभुञ्जे षतावी छे. आ मधुराष्टक ग्रंथना अर्थनी लावना
करवाथी प्रभुना ते ते लावनी लावना सिद्ध थर्ष शके. ९

तद्बोधोऽपि निजाचार्यकृपया प्रभुकारितः ।
तादृशैर्ज्ञापितो वापि भवेन्नैवान्यथा क्वचित् ॥ १० ॥

अे अर्थनुं प्रभुनुं कराण्युं ज्ञान श्रीमद्ब्रह्माधीश्वर
कृपा वडे थाय के लगवद्दीये। ज्ञाणुवे त्त्यारे थाय; अे विना
अन्य केर्ष पणु रीते कथांय पणु न थाय. १०

२४. स्वमार्गमूलनिरूपणम् ॥

अथ श्रीकृष्णवदनपदाम्भोजप्रसादतः ।
प्रभुस्वरूपविषये किञ्चिद्त्र निरूप्यते ॥ १ ॥

श्रीठाडोरणुना मुण्णारविन्दस्वरूप श्रीमद्ब्रह्माधीश्वर
अरण्यकमलनी कृपाथी प्रभुना स्वरूपना विषयमां कांठके अही
कडेवामां आवे छे. १

‘रसौ वै स’ इति श्रुत्या स रसात्मतयोदितः ।
तत्र कृष्णे मतिः कार्या ब्रह्मवादेन सर्वथा ॥ २ ॥

‘એ પ્રભુ સ્વરૂપ છે’ એ પ્રકારના શ્રુતિવાક્યાનુસાર એ પ્રભુ સ્વાત્મક છે. એવા સ્વાત્મક શ્રીકૃષ્ણમાં બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્તાનુસાર ભાવ રાખવો. ૨

બ્રહ્મવાદે હિ ભગવાનાનન્દાકાર ઉચ્યતે ।

તન્માત્રમુખપાદાદિ સર્વે તસ્ય નિરૂપ્યતે ॥ ૩ ॥

બ્રહ્મવાદમાં ભગવાનને આનન્દાકાર કહેવામાં આવે છે. એ પ્રભુનાં મુખ-ચરણ વગેરે સર્વ અંગ આનન્દરૂપ કહેવામાં આવે છે. ૩

કોટિકન્દર્પલાવણ્યરૂપં ચાનન્દ એવ હિ ।

દેશ્વર્યાદિગુણાઃ સર્વે તદ્દરૂપા નૈવ સંશયઃ ॥ ૪ ॥

કરોડો કામદેવોના લાવણ્યનું એકત્ર મળેલ રૂપ આનન્દમાં જ રહેલ છે. એશ્વર્ય વગેરે બધા ભગવદ્ગુણો આનન્દાત્મક જ છે, એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. ૪

તથાવિદ્યાકૃતિબ્રહ્માત્મકત્વંજગતઃ સ્મૃતમ્ ।

મુખ્યો હિ જગદાકારો બ્રહ્માકારો નિરૂપિતઃ ॥ ૫ ॥

ઘટકુડ્યાદ્યાકૃતીનાં વાચારસ્મૃતોચ્યતે ।

આનન્દો હિ બ્રહ્મવાદે સર્વત્રાકારબોધકઃ ॥ ૬ ॥

જગત પણ આનન્દાકાર જે બ્રહ્મ તરૂપ જ છે. જગતનું પ્રતીયમાન એટલે કે દેખાતું સ્વરૂપ ભલે જગદાકાર હોય, પરંતુ એનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બ્રહ્માકાર જ છે. ઘડો દીવાલ વગેરે વાસ્તવિક રીતે બ્રહ્મ જ છે; ફક્ત એને ઘડો નામ આપ્યું માટે ઘડો અને દીવાલ નામ આપ્યું એટલે દીવાલ. (દા. ત. કંકણ કુંડલ વગેરેના સ્વરૂપનો વિચાર

કરિયે, એ કયા પદાર્થનાં બનેલાં છે એનો વિચાર કરિયે, તો એ બધાં સોનું જ છે. સોનાના અમુક આકારને કંકણુ નામ આપ્યું માટે એ કંકણુ અને કુંડલ નામ આપ્યું માટે એ કુંડલ.) શુદ્ધાકૃત પ્રહ્લવાદમાં જ્યાં જ્યાં આનંદ ત્યાં ત્યાં આકાર છે જ. (લૌકિક દષ્ટિએ વિચાર કરિયે તો આપણા અનુભવગોચર જગતમાં પ્રેમ ઉત્સાહ કે જે આનન્દનાં જ બીજાં સ્વરૂપો છે તે જ્યાં હોય છે ત્યાં એ સત્કારાદિ ક્રિયાનું રૂપ અવશ્ય લે છે. દા. ત. એક વ્યક્તિને ઘેર આપણે જઈયે, અને આપણા પ્રત્યે એ પ્રેમ રાખતી હોય તો એ આપણને હરખથી નવડાવે, ખવડાવે, અને શું શું ન કરે, આ બધો આકાર આનંદે જ લીધો છે. પરંતુ આનંદવિહોણી યા પ્રેમવિહોણી વ્યક્તિને ત્યાં જઈ ચડિયે તો આપણને કેવો અનુભવ થાય ? આનંદનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે એ આકાર લીધા વગર રહે જ નહિ.) ૬

न किञ्चिदीदृशं वस्तु निराकारं तु यद् भवेत् ।

साकारब्रह्मरूपत्वात्तदाकारेण साकृति ॥ ७ ॥

એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જેને આકાર જ ન હોય. પ્રહ્લ સાકાર હોવાથી એ પ્રહ્લના આકારે કરી સમગ્ર જગત સાકાર છે. ૬

अत एवोक्तमाचार्यैर्निबन्धे तत्त्वदीपके ।

‘अखण्डं कृष्णवत्सर्व’मिति निर्गलितं वचः ॥ ८ ॥

આથી જ “શ્રીતત્ત્વદીપનિબંધ”માં શ્રીમહાચાર્યચરણોએ સર્વના નિચોડરૂપ વાક્ય કહ્યું છે કે ‘સમગ્ર જગત અખંડ એક કૃષ્ણસ્વરૂપ છે.’ ૮

ભગવદ્દર્શશક્તીનામપિ તદ્દરૂપતોચ્યતે ।

સર્વસ્વરૂપમાનન્દસ્તદાકારસ્તદાકૃતિઃ ॥ ૯ ॥

પ્રભુનાં ધર્મો અને શક્તિઓ પણ પ્રભુરૂપ છે. આનંદ
ઓ વસ્તુમાત્રનું સ્વરૂપ છે, માટે જે આનંદનો આકાર તે
વસ્તુમાત્રનો આકાર. ૯

एवं रसात्मकं ब्रह्म साकारं ज्ञेयमास्तिकैः ॥ ९½ ॥

આમ રસાત્મક એવું જે બ્રહ્મ તેને આસ્તિકોએ સાકાર
આ રીતે સમજવાનું છે. ૯½

रसश्च द्विविधः सिद्धस्तच्छास्त्रे यादृशस्तथा ॥ १० ॥

संयोगविप्रयोगाभ्यां शृङ्गारो विनिरूपितः ।

संयोगवच्च विरहः स्वरूपात्मेति निश्चय. ॥ ११ ॥

રસશાસ્ત્રમાં જેવા પ્રકારનો રસ કહેવામાં આવ્યો છે
તે રસ જે પ્રકારનો સિદ્ધ છે, તે જ રીતે શૃંગાર રસ સંયોગ
અને વિપ્રયોગ એમ જે પ્રકારનો છે. સંયોગ રસની માફક
જ વિપ્રયોગ રસ શૃંગારરસરૂપ છે એવો નિશ્ચય છે. ૧૧

इयानेव विभेदो हि मन्तव्यस्तत्स्वरूपयोः ।

क्रियात्मकस्तु संयोगो लोकवेदनिरूपितः ॥ १२ ॥

विप्रयोगस्तु भावात्મા કેવલાનુભવૈકદક્ ॥ ૧૨½ ॥

શૃંગારરસનાં આ જે સ્વરૂપોમાં આટલો જ ભેદ જાણવો :
સંયોગ રસ ક્રિયાત્મક છે અને એ લોક અને વેદમાં
કહેવામાં આવેલો છે, જ્યારે વિપ્રયોગ રસ ભાવાત્મક છે
અને કેવળ અનુભવથી જ જાણી શકાય તેવો છે (અનુભવાય
તેવો છે). ૧૨½

ભાવાત્મકસ્વરૂપસ્ય ભાવાત્માનો વ્રજસ્થિતાઃ ॥ ૧૩ ॥
 સદા તદેકસહિતાસ્તદ્રૂપા ન હિ સંશયઃ ।
 તસ્ય સર્વૈવ સામગ્રી મન્તવ્યા હિ તથાવિધા ॥ ૧૪ ॥

વિપ્રયોગ અથવા વિરહ એ શૃંગારસાત્મક પ્રભુનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ છે. એ પ્રભુનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ જે વિરહ. તત્સંબંધી વ્રજલક્તો પણ બધાં ભાવાત્મક છે. ભાવાત્મક સ્વરૂપ જે વિરહ તે એઓને અખંડ છે, માટે એઓ પણ ભાવાત્મક જ છે એ વાત તદ્દન નિઃસંદિગ્ધ છે અને. એઓની સામગ્રી પણ ભાવાત્મક જ છે. ૧૪

કદાચિન્મૂલલીલાયાઃ કર્તુઃ પ્રાકટ્યમીશિતુઃ ।
 શ્રુતિષ્વગ્નિકુમારેષુ તત્ફલપ્રાપ્તિચ્છયા ॥ ૧૫ ॥
 સ્વદત્તવરસાફલ્યવિધાનાય વિશેષતઃ ॥ ૧૫૩ ॥

શ્રુતિઓ અને અગ્નિકુમાર ઋષિઓને ક્ષરરૂપ મૂળઃ લીલાનો અનુભવ કરાવવા, તેમ ખાસ તો આપે એમને જે વરદાન આપેલું તે પૂર્ણ કરવા મૂલ લીલાના કર્તા જે પ્રભુ તેમનું પ્રાકટ્ય થયું. ૧૫૩

[નોંધ : વસ્તુમાત્રનાં ત્રણ સ્વરૂપ હોય છે : આધિ-ભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક. દા. ત. શ્રીયમુનાળનાં જે જલસ્વરૂપે દર્શન થાય છે તે શ્રીયમુનાળનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે. વૈષ્ણવો, ઇતરજનો અને પશુપક્ષીઓને પણ આ આધિભૌતિક સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. શ્રીયમુનાળનું નામ કાને પડતાં અથવા તો શ્રીયમુનાળનાં દર્શન કરતાં વૈષ્ણવોને હૃદયમાં જે ભક્તિભાવ બાળે છે તે ભક્તિભાવ

જગાવનાર સ્વરૂપ તે શ્રીયમુનાજીનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ. એ સ્વરૂપનો અનુભવ કેવલ વૈષ્ણવોને જ છે, બીજાને નહિ. હવે કૃપા વિચારી સન્મનુષ્યાકારે જે શ્રીયમુનાજી દર્શન આપે તે શ્રીયમુનાજીનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ. આ સ્વરૂપનો અનુભવ કેવલ લીલાસ્થ ભક્તોને છે. જે પ્રમાણે શ્રીયમુનાજીનાં તે પ્રમાણે વેદ અથવા શ્રુતિનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે : જે અક્ષરાકારે એટલે વર્ણાકારે વેદ રહેલ છે તે વેદનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ, શ્રદ્ધાળુ ધાર્મિક મનુષ્યોનાં હૃદયોમાં આદરભાવ જગાવતું સ્વરૂપ તેમ અર્થાકારે રહેલું સ્વરૂપ તે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ, અને સન્મનુષ્યાકૃતિ સ્વરૂપ તે આધિદૈવિક સ્વરૂપ. એ આધિદૈવિક સ્વરૂપના પણ બે પ્રકાર : એક પુરુષરૂપ અને બીજું સ્ત્રીરૂપ. પુરુષરૂપ તે વેદ અને સ્ત્રીરૂપ તે શ્રુતિ. એમાં વેદ એ મર્યાદારૂપ અને શ્રુતિ એ પુષ્ટિરૂપ. મર્યાદારૂપ વેદો અને પુષ્ટિરૂપ શ્રુતિઓ વચ્ચે પુરાકલ્પમાં એક વખત પ્રભુના સ્વરૂપ વિશે ચર્ચા ચાલી. સ્વરૂપ સંબંધી અમુક ચર્ચા બાદ વેદો નેતિ નેતિ કહી ઊભા રહ્યા, પરંતુ શ્રુતિઓનાં મનમાં સતત એમ રહે કે આપણો અનુભવ પરિમિત હોય એ કારણે અનંત એવા જે પ્રભુ તેમનું સ્વરૂપ પરિમિત ન હોય. આ બાબતનો એમનાં મનમાં સતત તાપ રહે. હવે ભક્તના કલેશને સહન ન કરી શકતા પરમકૃપાળુ પ્રભુએ એમને પોતાના લોકવેદાતીત લીલાસ્વરૂપનો અનુભવ કરાવ્યો ત્યારે એ શ્રુતિઓએ પ્રભુ પાસે માગણી કરી કે હે ‘પ્રભુ, આ સુખનો અનુભવ અમને ક્યારે થાય ?’ શ્રુતિઓની આ પ્રમાણેની માગણીમાં પોતાના સુખનો વિચાર હતો, પ્રભુ-

ના સુખનો નહિ. ત્યાંસુધી જીવને સ્વસુખનો વિચાર હોય ત્યાંસુધી એ લીલાનો અધિકારી નથી. આ વિચાર શ્રુતિઓનાં હૃદયમાંથી દૂર કરવા, એમનાં હૃદયને શુદ્ધ બનાવવા પ્રભુએ આજ્ઞા કરી કે 'સારસ્વત કલ્પમાં તમે વ્રજમાં ગોપીઓ થશો અને તમને આ સુખ પ્રાપ્ત થશે.' આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાનું કારણ એ કે વચલા ગાળાના તાપથી એમનું હૃદય શુદ્ધ થાય. શ્રુતિઓને આ પ્રમાણે આપે વચન આપ્યું હતું તે પરિપૂર્ણ કરવા માટે આપનું પ્રાકટ્ય. ઉપરાંત કોઈ એક પુરાકલ્પમાં બ્રહ્માજીના માનસ પુત્રો તપ કરતા હતા ત્યાં શ્રીરામચન્દ્રજી પધાર્યા. શ્રીરામચન્દ્રજીના અલૌકિક લાવણ્ય પર મુગ્ધ થઈ એઓએ માગણી કરી કે 'હું પ્રભુ, આપ અમને પતિનાં સુખ આપો.' શ્રીરામચન્દ્રજીએ ત્યારે આજ્ઞા કરી કે 'આ મારો મર્યાદાવતાર છે. મારો પુષ્ટિ-અવતારનો કૃષ્ણાવતાર થશે તેમાં તમારો મનોરથ હું પરિપૂર્ણ કરીશ.' પ્રાકટ્ય લઈ આ વરદાન પણ પૂરું કરવાનું હતું.]

સ્વભાવાત્મવ્રજજનાઃ પ્રથમં પ્રકટીકૃતાઃ ॥ ૧૬ ॥

સંયોગાત્મા સ્વયં જાતો વસુદેવગૃહે તતઃ ।

નન્દગૃહે સમાગત્ય ભાવાત્મવ્રજસંશ્રયમ્ ॥ ૧૭ ॥

ગોપિકાભાવરૂપં સ્વમાત્માનં સ્વસ્થિતં વ્યઘાત્ ।

સ્વસ્થિતેન સ્વરૂપેણ સતતં રમતે વ્રજે ॥ ૧૮ ॥

પહેલાં એ ભાવાત્મક પોતાના વ્રજભક્તોને પ્રકટ કર્યાં. ત્યારબાદ સંયોગરસરૂપ પોતે શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રકટ

થયા. ત્યારબાદ આપ શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર પધાર્યાં. ત્યાં આપનું ભાવાત્મક જે વ્રજ તેને સ્વસ્થાન બનાવી શ્રીગોપી-જનોના ભાવાત્મક જે આપનું સ્વરૂપ તે સ્થિર કર્યું. અને આ સ્વરૂપે આપની લીલા વ્રજમાં સદા સર્વદા કાયમ છે. ૧૮

શ્રુતીનામત્રિપુત્રાણાં પ્રથમાધિકૃતિર્યતઃ ।

અતઃ ક્વચિત્ક્વચિત્તસ્યાવિર્માવોઽત્ર નિરૂપ્યતે ॥ ૧૯ ॥

શ્રુતિઓના અને અશિકુમાર જે બ્રહ્માના માનસપુત્રો તેમના મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે આ પ્રાકટ્ય છે, એટલે આ અવતારલીલાનાં મુખ્યાધિકારી એઓ છે, માટે વિરહ-ભાવાત્મક પ્રભુનું જે મુખ્ય સ્વરૂપ તેનો ક્વચિત જ આ લીલામાં અનુભવ થાય છે. (કારણ એ કે શ્રુતિઓ અને ઋષિઓ એ પરમ સ્વરૂપના અનુભવનાં અધિકારી નથી.) ૧૯

યથા સ્વરૂપસેવાયાં કદાચિદ્ રૂપદર્શનમ્ ।

દેહસ્ય ભૌતિકત્વેન તથાઽત્રાપિ વિબુઘ્યતામ્ ॥ ૨૦ ॥

અત્યારે ભૌતિક દેહથી આપણે શ્રીઠાકોરજીના સ્વ-રૂપની સેવા કરિયે છિયે એટલે શ્રીઠાકોરજીના મૂલસ્વરૂપને અનુભવ કેક જ વાર થાય છે; એ પ્રમાણે શ્રુતિઓની અને ઋષિઓની બાબતમાં સમઝવું. ૨૦

લીલાં કૃત્વા પ્રમાણાદિ ફલપ્રકરણાવધિ ।

નિરોધેન તથાઽવિદ્યાં સર્વાં વિનિવાર્ય ચ ॥ ૨૧ ॥

સ્વાનન્દં પૂરયિત્વૈવ શરીરમનઆદિષુ ।

શ્રુતયોઽશિકુમારાશ્ચ નિર્દોષાનન્દરૂપિણઃ ॥ ૨૨ ॥

કૃતાસ્તેષાં તતો ભાવં કેવલં વિરહાત્મકમ્ ।
આત્યન્તિકવિયોગાલ્લ્યં મુક્ત્યાપિ ફલમૂર્ધગમ્ ॥ ૨૩ ॥

ફલં વત્વા ભાવરૂપા વ્રજસ્થાઃ સ્વસ્થિતાઃ કૃતાઃ ।
અક્રૂરનયને પ્રોક્તા અન્યથાભાવમાપિતાઃ ॥ ૨૪ ॥

સિદ્ધં વિદિત્વા ભગવાન્ તત્પ્રાકટ્યપ્રયોજનમ્ ।
'પ્રાયઃ પ્રાણા'નિતિ શ્લોકે તાસ્તત્રૈવ હ્યનૂદિતાઃ ॥ ૨૫ ॥

શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર પ્રકટ થયા બાદ પ્રમાણુ પ્રકરણમાં જેની શરૂઆત થાય છે અને ફલ પ્રકરણમાં જેની પરિસમાપ્તિ છે તેવી લીલા આપે કરી પ્રથમ એમનાં મન પોતામાં પરોવ્યાં, એ દ્વારા દેહાલ્યાસ વગેરે જેનાં પાંચ પર્વો છે તેવી અવિદ્યા દૂર કરી એમનાં દેહ મન વગેરેમાં આનન્દ ભરી દીધો, અને આ રીતે એ શ્રુતિઓ અને ઋષિઓને નિર્દોષ આનન્દસ્વરૂપ બનાવ્યાં. ત્યારબાદ જેને આત્યન્તિક વિયોગ કહેવામાં આવે છે તેવું મુક્તિ કરતાંયે ચડિયાતું કેવલ વિરહભાવાત્મક ફલ આપ્યું અને ત્યારબાદ વ્રજમાં રહેલ એમને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર કર્યાં. અક્રૂરજી ન્યારે શ્રીઠાકોરજીને વ્રજમાંથી પધરાવી ગયા તે વખતે અન્યથાભાવ એટલે સંયોગથી વિપરીત જે વિરહભાવ તેનું પ્રભુએ દાન કરાવ્યું, કારણ કે પ્રભુએ બાણ્યું કે એઓ જે કારણે વ્રજમાં પ્રકટ થયાં છે તે તો હવે સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. • 'પ્રાયઃ પ્રાણાન્' (?) એ શ્લોકમાં આ શ્રુતિઓ અને ઋષિઓના સંબંધમાં જ કહેવામાં આવ્યું છે.

[નોંધ : 'પ્રાયઃ પ્રાણાન્' એ શ્લોક કયાં છે એ હાથમાં ન આવતાં અહીં દોઢ કે બે શ્લોકમાં અર્થ સન્દિગ્ધ રહે છે. શ્રુતિઓને અને ઋષિઓને આપે વરદાન આપેલું કે 'સારસ્વતકલ્પમાં કૃષ્ણાવતારમાં હું તમારા મનોરથો પૂરા કરીશ.' આ પ્રયોજને કરી પ્રભુ પણ વ્રજમાં પ્રકટ થયા અને શ્રુતિઓ અન્યપૂર્વા ગોપિકાસ્વરૂપે અને ઋષિઓ અનન્યપૂર્વા ગોપિકાસ્વરૂપે પ્રકટ થયેલાં. રાસ રમાડી પ્રભુએ એમના મનોરથ પૂરા કર્યાં. હવે સંયોગ-દશાની આવશ્યકતા ન રહી એટલે પ્રભુએ એમને નિત્યવિરહભાવ-રૂપ ફેલવું દાન કર્યું.] ૨૫

શ્રુતયોઽગ્નિકુમારાસ્તુ સ્વાત્મરૂપવ્રજસ્થિતાઃ ।

આત્યન્તિકસ્વવિરહફલભાજસ્તથા કૃતાઃ ॥ ૨૬ ॥

અન્તર્ગૃહગતાઃ સ્વસ્મિન્ ક્રિયારૂપેણ વેશિતાઃ ।

તેષાં સ્વાવસરે સ્વસ્માન્નિષ્કાસ્ય રમણં પુનઃ ॥ ૨૭ ॥

પ્રવેશનિત્યસંયોગરૂપેણૈવ વ્યવસ્થિતિઃ ॥ ૨૭૬ ॥

શ્રુતિઓ અને ઋષિઓને સ્વરૂપાત્મક વ્રજમાં સ્થિર કરી પોતાના આત્યન્તિક વિરહરૂપ ફેલનાં અનુભવી બનાવ્યાં; પરંતુ જે અન્તર્ગૃહગતા હતાં, એટલે કે પ્રભુએ રાસ રમાડવા વેણુનાદ કરી બોલાવ્યાં તે વખતે જેઓ ઘરમાં પુરાઈ રહ્યાં હતાં તેમને ભાવસ્વરૂપે નહિ, પરંતુ ક્રિયાસ્વરૂપે પ્રભુએ પોતાનામાં દાખલ કર્યાં. જ્યારે જ્યારે એમને સમય આવે છે ત્યારે (એટલે કે જ્યારે એમની સાથે રમણ કરવાનો વારો આવે છે ત્યારે) એમને પોતામાંથી બહાર કાઢે છે,

એમની સાથે વિહાર કરે છે, અને પાછાં પોતાનામાં સમાવી દે છે. આ રીતે પ્રવેશ અને નિત્યસંયોગ એ એમની પરિસ્થિતિ છે.

[નોંધ : શ્રુતિરૂપા અને ઋષિરૂપાને પ્રભુએ નિત્ય-વિરહનું દાન કર્યું છે અને અન્તર્ગૃહગતાને નિત્યસંયોગનું દાન કર્યું છે.] ૨૭૬

માવરૂપાસ્તુ તેનૈવ રૂપેણેતિ વિબુધ્યતામ્ ॥ ૨૮ ॥

ઉભયો. સાકૃતિત્વં હિ મન્તવ્યં બ્રહ્મવાદિભિઃ ॥ ૨૮૬ ॥

ખન્નેને ભાવરૂપ આ રીતે સમઝવાં અને બ્રહ્મવાદી-એએ તો આ ખન્નેને સાકાર જ સમઝવાનાં છે.

[નોંધ : આ અનુભવગમ્ય બાબતો છે, બુદ્ધિગમ્ય નથી, એમ છતાં એનું બુદ્ધિથી નિરૂપણ નીચે મુજબ થઈ શકે છે. રમણ બે પ્રકારનું છે : એક કિયારમણ અને બીજું ભાવરમણ. લૌકિકમાં કિયારમણની મુખ્યતા છે, અલૌકિકમાં ભાવરમણની મુખ્યતા છે. મહેમાન ઘેરે આવે તેને જમાડવો જ જોઈયે. ન જમાડે તો એનું ન પેટ ભરાય કે ન મન સંતોષાય. પરંતુ રનેહીને જમાડે એવો આગ્રહ જરાયે નથી હોતો, એ તો સામાને રનેહ છે એટલાથી જ તૃપ્ત છે. કિયારમણ અનિત્ય છે, ભાવરમણ નિત્ય છે. કિયારમણ પરાધીન છે, ભાવરમણ સ્વાધીન છે. કિયારમણમાં સુખ ઉપરાંત આગળ પાછળ દુઃખની સંભાવના છે, ભાવરમણ સદાસર્વદા સુખરૂપ જ છે.] ૨૮૬

સર્વાધારો લોકવેદપ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૨૯ ॥
 તદાધારોઽક્ષરસ્તસ્ય પ્રપજ્ચસ્તદ્ગતૈઃ પુનઃ ।
 જીવૈરક્ષરતો જ્ઞેયસ્તદતીતઃ પરઃ પુમાન્ ॥ ૩૦ ॥

લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવા જે પુરુષોત્તમ તે સર્વના આધારરૂપ છે. એ પ્રભુનો આધાર અક્ષરબ્રહ્મ છે. અક્ષરબ્રહ્મનો આધાર અલૌકિક પ્રપંચ છે. (લીલા)માં રહેલા જીવોએ એ જ અલૌકિક પ્રપંચ અક્ષરથી પર એવા પુરુષોત્તમને સમજવા. ૩૦

તતઃ શ્રીગોપિકાવૃન્દગૂઢભાવઃ પરો હરિઃ ।
 શ્રીમદાચાર્યકૃપયા વિજ્ઞેયઃ કૃષ્ણ એવ હિ ॥ ૩૧ ॥

શ્રીગોપીજનોના હૃદયમાં ગૂઢભાવસ્વરૂપે રહેલા હરિ તે એનાથીયે પર છે અને એ શ્રીકૃષ્ણ કેવલ શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમદાપ્રભુજીની કૃપાથી જ જાણી શકાય છે. ૩૧

૨૫. મૂલરૂપસંશયનિરાકરણમ્ ॥

સદા શ્રુતીનાં કૃપયા મૂલરૂપપ્રદર્શકઃ ।
 રસાત્મકસ્વરૂપાત્મગોપીજનસમન્વિતઃ ॥ ૧ ॥
 તથાભૂતવ્રજશ્રીમદ્ગોવર્ધનવિલાસકૃત્ ।
 યથા હ્યગ્નિસુતાન્સર્વાન્કૃપયા કોસલેન્દ્રતઃ ॥ ૨ ॥
 અનુગૃહ્ય સ્વરૂપાત્મભક્તાવેશં વિધાય ચ ।
 તદા તદ્રૂપતાપત્તિર્મૂલલીલાપરાયણઃ । ૩ ।

યથા વા પૂર્વરૂપેઽપિ સ્વયમાવિશ્ય સર્વતઃ ।
 મૂલરૂપેણ કૃતવાલ્લીલાસ્તદ્દત્સ્વયં હરિઃ ॥ ૪ ॥
 તથા શ્રુતિષુ સર્વાસુ ભાવાત્મા સ્વીયરૂપતામ્ ।
 સમ્પાદ્ય મૂલરૂપેણ રમતે તાદૃશીષુ વૈ ॥ ૫ ॥
 આશ્રયત્વં તથા ભાવે પ્રમોસ્તત્ર તથાત્ર હિ ।
 ઉભયોર્ભાવરૂપત્વં મન્તવ્યં બ્રહ્મવાદિભિઃ ॥ ૬ ॥

શ્રુતિરૂપ જે શ્રીગોપીજનો તેઓની કૃપા દ્વારા જે શ્રીઠાકોરજી પોતાનું મૂલ રૂપ બતાવે છે. આપ સદા રસાત્મક અને સ્વરૂપાત્મક જે શ્રીગોપીજનો તેમની સાથે જે સદા-સર્વદા રહેલા છે. રસાત્મક અને સ્વરૂપાત્મક જે પ્રજા અને શ્રીગિરિરાજજી ત્યાં આપ નિત્યવિલાસ કરી રહ્યા છે. પહેલાં શ્રીરામચન્દ્રજીસ્વરૂપે અગ્નિકુમાર જે ઋષિઓ તેમના ઉપર આપે કૃપા વિચારી. ત્યારબાદ સ્વરૂપાત્મક જે ભાવ તેનું એમના હૃદયમાં સ્થાપન કર્યું ત્યારે એ ઋષિઓ ઋષિરૂપા-ગોપીજન-સ્વરૂપે સ્વરૂપાત્મક બન્યા. આપનાં એ સ્વરૂપ : એક ઉત્તરહલાત્મક વિરહભાવાત્મક મૂલલીલાસ્વરૂપ અને બીજું પૂર્વહલાત્મક સંયોગરસાત્મક પૂર્વરૂપ. આપનો નિત્યવિહાર તેા મૂલલીલાસ્વરૂપે એટલે વિરહભાવાત્મક સ્વરૂપે જે છે, છતાંયે સંયોગરસાત્મક સ્વરૂપમાં વિરહભાવાત્મક સ્વરૂપે વિહાર પણ કરે છે. જેમ ઋષિરૂપાની બાબતમાં તેમ, વળી જેમ ઉપર વર્ણવેલ પ્રકાર માં તેમ, શ્રુતિરૂપાઓની બાબતમાં પણ વિરહભાવાત્મક સ્વરૂપે આપ પ્રવેશ કરે છે. એ શ્રુતિરૂપાઓને સ્વરૂપાત્મક

બનાવે છે અને એમનામાં રમણ કરે છે. આવી રીતે સ્વરૂપાત્મક બનેલાં વજ્રલક્ષ્મી, એ લગવાન બ્યારે આવી રીતે બની રસદાન યા વિહાર કરે છે ત્યારે એ લગવાનનાં આશ્રય યા આધારભૂત છે. જેમ એ લીલામાં તેમ અત્યારે પણ આધેયભૂત પ્રભુ અને આધારભૂત શ્રીગોપીબંનેનાં હૃદયે એ બંનેને પ્રહ્લવાદને અનુસરતા લક્ષ્મીના ભાવરૂપ જ સમજવાનાં છે. ૬

મુખ્યશક્તિસ્વરૂપં તુ સ્ત્રીભાવો હરિરુચ્યતે ।

તન્ન સ્વયંશઃ પરા શક્તિર્ભાવાંશઃ કૃષ્ણશબ્દિતઃ ॥ ૧૭ ॥

યથા હિ સર્વભાવાત્મા કૃષ્ણઃ સાપિ ચ તાદૃશી ।

વિશિષ્ટસ્યૈવ સર્વેષાં કૃષ્ણસ્ય હૃદયે સ્થિતેઃ ॥ ૮ ॥

દ્વયોર્મિલિતયોર્વાચ્યં મન્મથત્વમભેદતઃ ।

દ્વિપત્રત્વાદ્રસસ્યાલમ્બને દ્વૈવિધ્યમુચ્યતે ॥ ૯ ॥

મૂલ સ્વરૂપનાં એ દલ છે : એક સ્ત્રીદલ અને બીજું ભાવદલ. સ્ત્રીદલ એ મુખ્ય શક્તિ છે અને ભાવદલ એ પ્રભુ છે. સ્ત્રીદલ એ પરાશક્તિ છે અને ભાવદલને કૃષ્ણ કહેવામાં આવે છે. જેમ ભાવદલસ્વરૂપ કૃષ્ણ સર્વભાવાત્મક છે તેમ સ્ત્રીદલરૂપ પરાશક્તિ પણ સર્વભાવાત્મક છે. લક્ષ્મીના હૃદયમાં સ્ત્રીદલયુક્ત ભાવદલ પ્રભુ ધિરાજે છે. બંને દલો એકમેક થાય છે ત્યારે તો એ એકમેકતાને કારણે એ બંને અલૌકિકશૃંગારરસરૂપતા પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ રસ દ્વિદલાત્મક હોઈ આલમ્બનસ્વરૂપ શ્રીઠાકોરણ અને શ્રીસ્વામિનીણ એમ ભિન્ન પ્રકારે એ રસનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. ૯

પવં હિ સંશયઃ સર્વશ્ચેત્તવ્યઃ પ્રભુસંશ્રિતૈઃ ।
વિશિષ્ટે ગોકુલાધીશરૂપે સર્વત્ર સર્વથા ॥ ૧૦ ॥

આ પ્રમાણે પ્રભુના આશરે આવેલા ભગવદીયોએ
બધે સ્થળે બધી રીતે શ્રીસ્વામિનીજી સહિત બિરાજતા
શ્રીગોકુલાધીશસ્વરૂપમાં થતા સર્વ સંદેહોને દૂર કરવા. ૧૦

૨૬. શ્રીમત્પ્રભુપ્રાકટ્યહેતુનિર્ણયઃ ॥

ભક્તિમાર્ગે ભગવતઃ પ્રાકટ્યં ફલમુચ્યતે ।
પરમાનન્દરૂપત્વાત્તદાવિર્ભવનં તથા ॥ ૧ ॥

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનું પ્રકટ થવું એ જ ફલ કહેવાય
છે. પ્રભુ પરમાનન્દનરૂપ હોવાથી (અને આનંદ એ જ પરમ
ફલ હોવાથી) પ્રભુનું પ્રકટ થવું એ ફલરૂપ છે. ૧

તત્ર હેતુર્ભક્તદુઃખં, રૂપત્રિતયકે હરેઃ ।
અવતારોઽપિ ભક્તાનાં દુઃખાદેવ હરેર્મતઃ ॥ ૨ ॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થવામાં હેતુ ભક્તનું દુઃખ હોય છે.
પ્રભુનાં ત્રણે રૂપોમાં પણ પ્રભુનો અવતાર ભક્તોની તકલીફને
કારણે જ હોય છે.

[નોંધ : ભક્તોને અન્યથી થતાં દુઃખ દૂર કરવા જે
રૂપ પ્રભુ ધારણ કરે છે તે એક રૂપ, પ્રભુનાં દર્શનાદિ માટે
ઉકટ ઇચ્છા ભાંગે અને એ પરિપૂર્ણ કરવા પ્રભુ જે રૂપ
દે તે બીજું રૂપ, અને સહજ સ્નેહને લઈ પ્રભુ સંબંધી

જે દુઃખ ભક્તને થતું હોય તે દુઃખ દૂર કરવા પ્રભુ
૩૫ લે તે ત્રીજું ૩૫.] ૨

‘ભવદુઃખવિનાશાયે’ત્યત્રોક્તં પ્રભુમિસ્તથા ॥ ૨૩ ॥

આ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘ભવદુઃખવિનાશ-પ્રભુ
સંસારનાં દુઃખોના નાશ માટે પ્રકટ થાય છે’ એ પ્રસંગમાં
કહી છે. ૨૩

યદાન્યવિહિતં દુઃખં ભક્તાનામિહ જાયતે ॥ ૩ ॥

તદાસુરવિનાશાયાવતરત્યજ્ઞસા હરિઃ ॥ ૩૩ ॥

જ્યારે ભક્તોને કોઈ અન્ય અસુરાદિકથી દુઃખ થાય
છે ત્યારે એવા અસુરોનો સંહાર કરવાને માટે પ્રભુ તરત
પ્રકટ થાય છે. ૩૩

કામેન યત્ર તદ્દુઃખં સ્વરૂપવિષયં મતમ્ ॥ ૪ ॥

આવિર્ભાવો ભવેત્તત્ર હરેઃ પૂર્ણરસાત્મનઃ ॥ ૪૩ ॥

કામે કરી જ્યાં એવા પ્રકારનું દુઃખ પ્રભુના સ્વરૂપને
પ્રાપ્ત કરવાના વિષયમાં હોય છે ત્યાં એવા પૂર્ણરસઘન
પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થાય છે. ૪૩

યત્રૈવ સહજસ્નેહાદ્ દુઃખં તત્ર સ્વયં હરિઃ ॥ ૫ ॥

મૂલરૂપેણ કરુણસ્તદર્થે પ્રકટો ભવેત્ ॥ ૫૩ ॥

જ્યાં સહજ સ્નેહને અંગે દુઃખ થયેલું હોય છે ત્યાં
કરુણાના સાગર પ્રભુ પડે જ મૂલ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે. ૫૩

યથા બ્રહ્માચર્યનયા દેવકીવસુદેવયોઃ ॥ ૬ ॥

કામ્યયા શ્રુતિરૂપાણાં સહજસ્નેહતો હ્યમૂત્ ।

અતો ભક્તગતં દુઃખં પ્રાકટયે હેતુરુચ્યતે ॥ ૭ ॥

ઉપર ત્રણ પ્રકારનાં પ્રાકટ્ય વર્ણવ્યાં તેઓમાં પ્રથમ પ્રકારનું પ્રાકટ્ય ભક્તોને અસુરોથી થતું દુઃખ દૂર કરવા માટેનું તે બ્રહ્માદિ દેવોએ પ્રભુ પાસે જઈ પ્રાર્થના કરી તેને લઈ થયું છે; બીજું ભક્તોની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાં માટેનું પ્રાકટ્ય તે શ્રીવસુદેવ અને દેવકીજીની જે ઇચ્છા કે અમને પ્રભુ જેવા પુત્ર પ્રાપ્ત થાય તે પરિપૂર્ણ કરવા થયું છે; અને ત્રીજું, શ્રુતિરૂપાઓના સહજ સ્નેહને લઈ થયેલું પ્રાકટ્ય તે. આ રીતે પ્રભુપ્રાકટ્યમાં કારણ ત્રણ છે : (૧) ભક્તને થતું દૈહિક દુઃખ, (૨) ભક્તને થતું માનસિક દુઃખ, અને (૩) ભક્તને થતું સ્નેહજ દુઃખ.

[નોંધ : બે પ્રકારનાં દુઃખોમાં જીવને પોતાના સુખનો વિચાર છે અને ત્રીજા પ્રકારના દુઃખમાં જીવને પ્રભુના સુખનો વિચાર છે.] ૭

દુઃખં તુ વિરહાદેવ જાયતે નાન્યથા પુનઃ ।

વિરહોઽપિ તદા દુઃખહેતુર્હૃદિ યદિ સ્ફુરેત્ ॥ ૮ ॥

દુઃખ છે તે પ્રભુના વિરહ કરીને થાય છે, બીજી રીતે નહિ. વિરહ પણ દુઃખના કારણરૂપ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે એની સ્ફૂર્તિ હૃદયમાં થાય. [હૃદયમાં વિરહ વ્યાપી ન જાય ત્યાંસુધી દુઃખનો અનુભવ નથી જ થતો.]

[નોંધ : અનવતાર દશામાં તો વિરહ જીવમાત્રને છે, પરન્તુ એ વિરહનું દુઃખ ક્યા જીવને છે?] ૯

તત્સ્ફૂર્તિસ્તેન ભગવત્સમ્બન્ધો દ્વિવિધો મતઃ ।

દેહભાવવિમેદેન, તન્નાદ્યો હરિણા સ્મૃતઃ ॥ ૯ ॥

અવતારો દ્વિતીયઃ સ્યાત્પરોક્ષાધ્યક્ષયોરપિ ।

યથા પત્યા સ્ત્રિયા ભાવસમ્બન્ધો ન હિ વેહજઃ ॥ ૧૦ ॥

સ જાયતે નિરુપધિઃ સ્વસર્વસ્વનિવેદનાત્ ॥ ૧૦૩ ॥

વિરહ હૃદયમાં વ્યાપે ત્યારે ભગવાન સાથે સંબંધ થાય છે. સંબંધ બે પ્રકારનો છે : એક દેહે કરી અને બીજો ભાવે કરી. એમાં દેહે કરી સંબંધ ત્યારે થાય કે બ્યારે પ્રભુ સ્વેચ્છાએ કરી ભક્તને સંયોગનું સુખ આપવા પધારે. આ રીતે દેહસંબંધ પ્રભુને અધીન છે અને અનિત્ય છે, બ્યારે ભાવસંબંધ સ્વાધીન અને નિત્ય છે. એ સંબંધ પ્રભુ પ્રત્યક્ષ હોય કે પરોક્ષ હોય, બન્ને સ્થિતિમાં હોય છે. દા. ત. પત્નીનો પતિ સાથે જે સંબંધ છે તે ભાવસંબંધ છે, દેહસંબંધ નથી. અને એ ભાવસંબંધ સર્વસ્વનિવેદન દ્વારા જ સંભવી શકે છે.

[નોંધ : પત્ની પતિસમાગમનું સુખ લેતી હોય કે પતિથી આધી હોય, પરન્તુ એને મનમાં એ જ બુદ્ધિ છે કે આ મારો પતિ છે. વેશ્યાને પોતાના ચાર સાથીના સંબંધમાં કેવળ દેહસંબંધ હોય છે, ભાવસંબંધનો છાંટોયે નથી હાતો, દેહસંબંધ કરી બીય અને દ્રવ્ય આપી બીય એટલું જ.] ૧૦૩

યથા કન્યા સ્વસર્વસ્વં નિવેદ્ય ચ નિજાગ્રહાત્ ॥ ૧૧ ॥

ગૃહ્ણાતિ તદ્ગતં ભાવં પરોક્ષે તાપરૂપિણમ્ ।

તથાત્રાપિ સ્વસર્વસ્વં નિવેદ્ય સ્વાગ્રહાદપિ ॥ ૧૨ ॥

ઝરીકૃત્ય ચ તદ્ભાવં પરોક્ષે તાપરૂપિણમ્ ।

તસ્યાનુભાવતઃ કૃષ્ણપ્રાકટ્યં હૃદયે મતમ્ ॥ ૧૩ ॥

જે પ્રમાણે કન્યા પોતાના આગ્રહે કરી પતિદેવને પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી પરોક્ષમાં પતિના વિરહના તાપકલેશરૂપી ભાવનો સ્વીકાર કરે છે તે જ પ્રમાણે અહીં પોતાના આગ્રહથી પણ પોતાના સર્વસ્વનું પ્રભુને સમર્પણ કરી પરોક્ષમાં વિપ્રયોગાત્મક તાપકલેશરૂપી પ્રભુવિષયક ભાવનો સ્વીકાર કર્યે ભક્તના અનુભવે કરી ભક્તને પોતાના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું પ્રાકટ્ય થાય છે. ૧૩

• ૨૭. શ્રીપુરુષોત્તમસ્વરૂપાવિર્ભાવનિર્ણયઃ ॥

અથ સ્વાચાર્યચરણાવલમ્બનબલાન્મયા ।

પુરુષોત્તમરૂપાવિર્ભાવે કિञ્ચિન્નિરૂપ્યતે ॥ ૧ ॥

હવે શ્રીમદ્દાચાર્યચરણોના આશ્રયના બળે કરી શ્રીપુરુષોત્તમના સ્વરૂપના આવિર્ભાવ વિષયમાં હું કાંઈક કહું છું. ૧

રસાત્મકઃ શ્રુતિશિરઃસિદ્ધઃ સ પુરુષોત્તમઃ ।

રસઃ શૃંગાર ણવાસ્તિ નાટ્યસિદ્ધાન્તસમ્મતઃ ॥ ૨ ॥

અન્યેષુ રસતા નૈવ મન્યન્તે ભરતાદયઃ ।

શૃંગારરસસમ્બન્ધાદન્યેઽપિ સ્યૂ રસા ઇતિ ॥ ૩ ॥

યથૈવોપકૃતિઃ સર્વા મહતાં સ્વર્ણનિર્મિતા ।

શૃંગારસ્ય તથા કાર્યે રસા ણવોપયોગિનઃ ॥ ૪ ॥

પુરુષોત્તમ ઉપનિષદોમાં વર્ણવ્યા છે તેવા રસરૂપ છે. શૃંગાર એ એક જ રસ છે. અને નાટ્યશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્તઃ

પણ એ જ છે. નાટ્યશાસ્ત્રના રચનારા ભરત વગેરે મહર્ષિઓ
ખીબ રસોને રસ માનતા જ નથી. એ બધા શૃંગારરસ સાથે
સંબંધ રાખતા હોય તો જ રસ, બાકી નહિ. જે પ્રમાણે
મોટા માણસના કામમાં સોનું આવે છે તે પ્રમાણે શૃંગાર-
રસના કામમાં એ બધા રસો આવે છે. (મોટા વાપરે છે
એટલે સોનાની કિંમત, બાકી સોનાનો ભાવ કોણુ પૂછે ?) ૪

સ પવ શ્રુતિવાક્યૈકવાક્યતાવલતઃ સ્ફુટઃ ।

સાકારઃ સચ્ચિદાનન્દો વિરુદ્ધાખિલધર્મઘૃક્ ॥ ૫ ॥

રૂપવાનખિલાધારોઽનન્તશક્તિઃ સ્વભાવતઃ ।

અપ્રાકૃતનિજાનન્દરૂપદેહેન્દ્રિયાદિકઃ ॥ ૬ ॥

શ્રુતિનાં સમગ્ર વાક્યોની એકવાક્યતાના બળે કરી સ્ફુટ
એવા એ જ રસાત્મક પ્રભુ સાકાર છે, સત્-ચિત્-આનન્દ-
સ્વરૂપ છે, સર્વ વિરુદ્ધ ધર્મો (આણુ કરતાંયે આણુ, મહાન કરતાંયે
મહાન, વગેરે)ના આશ્રયરૂપ, રૂપવાળા, સર્વના આધારરૂપ,
અનન્ત શક્તિવાળા, સ્વભાવે કરી અલૌકિક એવા પોતાના
આનન્દરૂપ હેહુ-ઇન્દ્રિય વગેરે-વાળા છે. ૬

સ શાસ્ત્રે દ્વિવિધ પ્રોક્તઃ સંયોગો વિરહસ્તથા ।

રસે યથા તારતમ્યં સંયોગાદ્વિરહે તથા ॥ ૭ ॥

તત્સ્વરૂપેઽપિ મન્તવ્યં ભક્તાનુભવતઃ સ્ફુટમ્ ॥ ૭૩ ॥

એ રસને શાસ્ત્રમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે
પ્રકારનો કહ્યો છે. રસમાં સંયોગશૃંગારથી વિપ્રયોગ-
શૃંગારનો જેમ લેહ છે તે જ પ્રમાણે રસાત્મક પ્રભુના

સ્વરૂપમાં પણ ભક્તોને એ પ્રકારનો અનુભવ હોવાથી
સ્ફુટ રીતે લેહ જાણવો. ૭૩

पूर्वोऽखिलस्य शास्त्रीयक्रियाधारस्तथोत्तरः ॥ ८ ॥

भावात्मा भावरूपैकक्रियामात्राश्रयः स्मृतः ॥ ८३ ॥

સંયોગશૃંગારરસ જે પ્રમાણે સમગ્ર રસશાસ્ત્રની
ક્રિયાઓના આધારરૂપે રહેલો છે, તે જ પ્રમાણે વિપ્રયોગ
એ ભાવાત્મક છે તેમજ ભાવરૂપ સમગ્ર ક્રિયાઓના આશ્રય-
રૂપે રહેલો છે. ૮૩

लोकवेदप्रसिद्धो हि पूर्वस्तस्मात्तथा मतः ॥ ९ ॥

श्रुतिसिद्धाखिलब्रह्मधर्माधारो जगत्कृतिः ।

चतुर्व्यूहादिसहितः सर्वाश्रयमयो हरिः ॥ १० ॥

उत्तरो, गूढभावत्वाद् भक्तैकहृदयस्थितः ।

अनुभूतिप्रमाणैकवेद्यो मानान्तरातिगः ॥ ११ ॥

अनन्तकोटिलीलानामાશ્રયો નિત્યનૂતનઃ ॥ ૧૧૩ ॥

શૃંગારના પૂર્વદેહરૂપ પ્રભુ લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ
છે, માટે તે એ પ્રભુને લોકવેદપ્રથિત કહેવામાં આવે
છે. એ પ્રભુ શ્રુતિમાં સિદ્ધ સમગ્ર બ્રહ્મધર્મોના આધારરૂપ
જગત જેનું કાર્ય છે તેવા વાસુદેવ-સંકર્ષણ-પ્રદ્યુમ્ન-અનિરુદ્ધ
એ ચારબૂહસહિત, સમગ્ર આશ્રયોના ધામરૂપ એવા છે,
ન્યારે વિપ્રયોગશૃંગારાત્મક પ્રભુ ભાવના ગૂઢપણાને લીધે
માત્ર ભક્તોનાં જ હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા, માત્ર અનુ-
ભવરૂપ એક જ પ્રમાણથી જાણી શકાય તેવા, અન્ય કોઈ

પણ પ્રમાણોથી જાણી ન શકાય તેવા, અનન્ત કરોડો લીલા-
ઓના આશ્રયરૂપ અને નિત્યનવા એવા છે. ૧૧૩

પ્રકૃતે સર્વરૂપેણ પ્રાદુર્ભવો હરેર્મતઃ ॥૧૨॥

વ્યવસ્થા તન્ન રચિતા શ્રીમદાચાર્યપણ્ડિતૈઃ ॥૧૨૩॥

અને વ્રજલીલામાં જે પ્રાકટય છે તે ઉત્તરદલાત્મક
સર્વરૂપ પ્રભુનું છે. અને પ્રાકટય અંગેની સર્વ વ્યવસ્થા
એટલે સ્પષ્ટ સમઝાવટ શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ
કરી છે. ૧૨૩

લોકવેદપ્રસિદ્ધસ્તુ વ્યૂહયુક્તો હરિસ્તથા ॥૧૩॥

વસુદેવગૃહે જાતો વાક્યસત્યત્વસિદ્ધયે ॥૧૩૩॥

લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રભુ વસુદેવજીને
પૂર્વ જન્મમાં આપેલા વાક્યને સત્ય કરવાને માટે ચારે
બૂંદ સાથે વસુદેવજીના ઘરમાં પ્રકટયા. ૧૩૩

વ્યૂહત્રયસ્ય તન્નાસ્તિ કાર્યં તદ્દિ નિરૂપિતમ્ ॥૧૪॥

તન્નાત પ્વ વ્યૂહાનામાવિર્ભવોઽપિ રૂપિતઃ ॥૧૪૩॥

વસુદેવજીને ત્યાં જે પ્રાકટય છે ત્યાં વાસુદેવનું કાર્ય
જે મુક્તિ આપવી તે તે છે, ઉપરાંત અન્ય બૂંદોનું કાર્ય
જે ભૂભારહરણાદિ તે પણ છે. એ સ્થલે એનું નિરૂપણ
કરવામાં આંચું છે અને એટલા બૂંદો પ્રકટ થયા છે એમ
થણ કહેવામાં આંચું છે. ૧૪૩

વાસુદેવસ્ય કાર્યં તુ વ્રજેઽપ્યસ્તિ ન સંશયઃ ॥૧૫॥

પૂતનાદિમહાદૈત્યમુક્તિદાનાન્નિરૂપ્યતે ॥૧૫૩॥

વાસુદેવવ્યૂહનું કાર્ય વજ્રમાં પણ છે એમાં સંશય નથી. પૂતના વગેરે મહાન દૈત્યાદિને વધ કરી એઓને મુક્તિ આપવાના કાર્યથી વાસુદેવવ્યૂહની સાર્થકતા છે. ૧૫૩

અગ્રે રાજન્યદૈત્યાંશમારણં યન્નિરૂપિતમ્ ॥૧૬॥

તત્સદ્કર્ષણરૂપેણ મૂમારહરણં મતમ્ ॥૧૬૩॥

આગળ રાજસ પ્રકરણમાં દૈત્યાંશવાળા કંસાદિ રાજ-
ઓને જે વધ કરવામાં આવ્યાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે
ભૂભારહરણ સંકર્ષણવ્યૂહનું કાર્ય છે. ૧૬૩

• અતો હિ વાસુદેવાણ્યઃ શુદ્ધસત્ત્વાત્મકઃ પરઃ ॥૧૭॥

આવિર્ભાવાય કૃષ્ણસ્ય પ્રાદુરાસીદિતીર્યતે ॥૧૭૩॥

આથી શુદ્ધસત્ત્વસ્વરૂપાત્મક પર પ્રભુ વાસુદેવ નામે
શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના પ્રાકટ્યને માટે પ્રકટ થયેલા એમ
કહેવાય છે. ૧૭૩

ભાવાત્મા તુ ભવત્યેવ શુદ્ધે સત્ત્વે સ્વયં પ્રભુઃ ॥૧૮॥

इति बोधयितुं वासुदेवोत्पत्तिर्निरूपिता ।

तमादाय शुक्रेनोक्त'मुत्पन्न' इति सिद्धवत् ॥૧૯॥

‘ભાવાત્મક શુદ્ધ પ્રભુ તો પોતે શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણમાં
રહે છે જ’ એવું બતાવવા વાસુદેવવ્યૂહની ઉત્પત્તિ કહી
છે. આ વાત ખ્યાલમાં રાખીને જ ‘નન્દઃ સ્વાત્મજ ઉત્પન્ને’
(ભાગ. ૧૦-૫-૧) એ સ્થલે પ્રભુ ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયા
છે એ પ્રમાણે વાત થઈ ગઈ હોય એમ વર્ણન છે. ૧૯

स्तन्योत्पत्तिश्च तेनैव न प्रभोर्भावरूपतः ।

इयमेव खलूत्पत्तिः शुद्धे सत्त्वे स्थितिर्हरेः ॥૨૦॥

માતાજીને ધાવણ ઉત્પન્ન થયું એ વાસુદેવવ્યૂહ ઉત્પન્ન થયા એ માટે જ. પ્રભુ ભાવાત્મક હોવાથી પ્રભુને માટે ધાવણ-ઉત્પત્તિ ન હોય. શુદ્ધ સત્વગુણમાં પ્રભુની જે સ્થિતિ તે જ આ ઉત્પત્તિ. ૨૦

આવિભવિ તદેવાત્ર મન્નાથૈરુપવર્ણિતમ્ ।

અન્યથા ભાવરૂપસ્ય કા વાચ્યોત્પત્તિશબ્દિતા ॥૨૧॥

અત 'આત્મજ ઉત્પન્ન' इति नन्दमतिस्तदा ।

યુજ્યતે નાન્યથા સાક્ષાદુત્પન્ને મતિવર્ણનમ્ ॥૨૨॥

કથં ચ વિવૃતાવસ્મદાચાર્યાણાં હિ યુજ્યતે ॥૨૨૩॥

શ્રીઠાકોરજીનું પ્રાકટ્ય થયું તે પ્રસંગનાં શ્રીસુખોધિની-જીમાં આ બાબતનો ખુલાસો મારા સ્વામી શ્રીમહાપ્રભુજીએ સુંદર રીતે કર્યો છે. ભાવરૂપ પ્રભુ ઉત્પન્ન થયા એમ ત્યારે જ કહી શકાય કે ત્યારે સદાસર્વદા વિદ્યમાન ભાવરૂપ પ્રભુના આધારભૂત વાસુદેવની ઉત્પત્તિ થાય. ભાવરૂપ પ્રભુ તો અજન્મા છે; એમની ઉત્પત્તિ સંભવે જ નહિ. [દા. ત. ગુલાબનું ફૂલ ઉત્પન્ન થાય છે; એનો સુગન્ધ તેમજ ગુલાબી રંગ તો સદાસર્વદા એમાં રહેલા જ છે, એ ઉત્પન્ન થતા નથી. એ ઉત્પન્ન થયા ત્યારે કહેવાય કે ત્યારે પહેલાં સુગન્ધ અને ગુલાબી રંગ રહિત ગુલાબનું ફૂલ ઉત્પન્ન થાય અને પછી એમાં પાછળથી એ સુગન્ધ અને ગુલાબી રંગો ઉત્પન્ન થતા હોય. પરંતુ આવું કદી બનતું જ નથી, ગુલાબ જ ઉત્પન્ન થાય છે, એનો સુગન્ધ તેમજ ગુલાબી રંગ તો એમાં સદાસર્વદા રહેલા જ છે. એ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ

તો શુદ્ધસત્વાત્મક વાસુદેવ વ્યૂહની જ છે. એ વ્યૂહમાં
 ભાવાત્મક પ્રભુ તો સદાસર્વદા વિદ્યમાન જ છે. એ ભાવા-
 ત્મક પ્રભુ ઉત્પન્ન થતા જ નથી માટે એવા પ્રભુની ઉત્પત્તિ
 ત્યાં વર્ણવવામાં આવી હોય ત્યાં એના અધારભૂત શુદ્ધ-
 સત્વાત્મક વાસુદેવની જ ઉત્પત્તિ જ સમજવી. પ્રભુના
 પ્રાકટ્ય સમયે નન્દરાયજીને એવો ભાવ જાગ્યો કે મારે ત્યાં
 પુત્ર પ્રકટયા છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુખોદિનીજીમાં આ
 પ્રમાણે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી છે. વૃત્તાન્તદષ્ટિએ વિચારિયે તો
 ‘નન્દરાયજીને ત્યાં પુત્ર પ્રકટ થયા જ નથી, નન્દરાયજીની
 એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ તે એક બ્રાન્તિ જ છે; અને નન્દરાય-
 જીને એ પ્રમાણેની બ્રાન્તિ જ હોય તો એ નિત્ય વૃદ્ધિંગત
 થતો આનન્દ ઉલ્લાસ અને પ્રેમ કેમ સંભવે?’ ઉપરાંત,
 ‘સર્વ અજ્ઞાનને દૂર કરનારા પ્રભુ પ્રકટ થયા પછી અજ્ઞાન-
 રૂપ બ્રાન્તિ રહી જ કઈ રીતે શકે?’ માટે પ્રાકટ્ય ભાવાત્મક
 સ્વરૂપનું છે. મારે ત્યાં પુત્ર પ્રકટ થયા છે એવો નન્દરાય-
 જીનો ભાવ એ સત્ય છે. એ સત્ય ભાવ તે જ ભગવાનનું
 ભાવાત્મક સ્વરૂપ. આ પ્રમાણે ન હોય તો શ્રીમહાપ્રભુજી
 નન્દરાયજીને આ જાતની પ્રતીતિ છે, બુદ્ધિ છે, ભાવ છે,
 એ પ્રમાણે શ્રીસુખોદિનીમાં આજ્ઞા ન કરે. ૨૨૧

વાસુદેવસ્તુ ભક્તાનામન્તઃકરણમૂર્તિમાન્ ॥ ૨૨ ॥

તમાદૌ સ્વાશ્રયીકૃત્ય ભાવાત્મા વ્યક્તતાં ગતઃ ॥ ૨૨૩ ॥

વાસુદેવ એ ભક્તોના શુદ્ધ સત્વ એટલે કે નિર્મલ-
 અન્તઃકરણરૂપ છે. એમાં પ્રભુ સદાસર્વદા ધિરાજમાન છે.

એ પ્રભુનો આધાર છે. જેવું અન્તઃકરણ નિર્મલ થયું કે તરત જ એમાં ભાવસ્વરૂપે ઊરાજતા પ્રભુનો અનુભવ થાય છે. ૨૩૬

અત ઉત્સવગીતેષુ સોઽજનત્વેન કીર્તિતઃ ॥ ૨૪ ॥

વિવૃત્તં ચ તથા તામિર્જાતમિત્યસ્મદીશ્વરૈઃ ॥ ૨૪૬ ॥

આથી જ ગોપાંગનાઓએ જન્મેત્સવને પ્રસંગે જે મંગલગીતો ગાયાં તેમાં પ્રભુને અજન= અજન્મા કહ્યા છે. (જુઓ ભાગ ૧૦-૫-૧૨ = તાઃ આશિષઃ..... સિઙ્ચન્ત્યોઽજનમુજ્જગુઃ- આશીર્વાદ દેતી..... અજન્મા એવા પ્રભુના વિષયમાં ગાવા લાગી.) શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિની- માં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે—‘ગોપાંગનાઓ એ વાત જાણી ગયેલી કે આ બાળક અજન્મા છે.’ ૨૪૬

एतदेवोक्तमाचार्यैर्मयिया सह सूर्यया ॥ २५ ॥

नन्दगेहे मूलरूपः स जातः पुरुषोत्तमः ॥ २५३ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ એ જ વાત કહી છે કે—પ્રકાશિત યોગમાયા સાથે મૂલરૂપ પુરુષોત્તમ પ્રભુ નન્દના ઘરમાં પ્રકટયા. ૨૫૩

एतस्यैव प्रभोः पूर्वरूपस्यानकदुन्दुभेः ॥ २६ ॥

गृहेऽवतारश्चाद्यो हि नन्दगेहे समागतः ।

स एव गतिसिद्धयर्थं बभूव प्राकृतः शिशुः ॥ २७ ॥

यशोदोत्सङ्गललितमूलप्रतिकृतित्वतः ॥

गमनानन्तरं तत्र भावरूपेण योजनम् ॥ २८ ॥

अत एव हि संयोगविद्योगानुभवो मतः ॥ २८३ ॥

આ જે મૂલ રૂપ ભાવાત્મક પ્રભુ તેનું પૂર્વરૂપ જે શુદ્ધસત્વાત્મક વાસુદેવવ્યૂહ કે જે ચાર વ્યૂહોમાં પ્રથમ છે તેનો અવતાર વસુદેવજીને ત્યાં થયો છે અને એ જ અવતાર નન્દરાયજીને ઘેર પધારેલ છે. ત્યાંથી વ્રજમાં પધરાવી લઈ જવાની અનુકૂળતા માટે આપ પ્રાકૃત બાલક બની ગયા, કારણ કે યશોદાના ખોળામાં જેને નિત્ય લાડ લડાવાય છે તેવું જે મૂલ સ્વરૂપ તેની નકલ-સમું એ પ્રાકૃત બાલકસ્વરૂપ હતું. વ્રજમાં પધાર્યા બાદ એ પ્રાકૃત બાલક-સ્વરૂપમાં મૂલ રૂપનો અવિભાવ કર્યો, માટે તે સંયોગ અને વિયોગ એ બન્નેનો અનુભવ થયો છે. ૨૮^૩

કેવલસ્તુ તતઃ પશ્ચાત્ પૂર્વસ્મિન્ મથુરાં ગતે ॥ ૨૯ ॥

વાસુદેવોઽપિ તત્રાસ્તિ સર્વમેકીભવત્તદા ।

જ્ઞાનિનામપિ ભક્તાનાં મોહમુત્પાદયત્યતઃ ॥ ૩૦ ॥

કેવળ વિપ્રયોગાત્મક સ્થિતિ પછીથી થઈ તે ત્યારે કે ત્યારે પૂર્વના વાસુદેવવ્યૂહાત્મક-સ્વરૂપ પ્રભુ મથુરામાં પધાર્યા. ત્યાં વાસુદેવવ્યૂહ પ્રથમથી જ હતા; એ બન્ને સ્વરૂપ એકરૂપ થઈ ગયાં. આથી જ આ સ્વરૂપ મહાન જ્ઞાની ભક્તોને પણ મોહ ઉપજાવે છે. ૩૦

एवं सर्वचरित्राणां सन्निवेशोऽपि सेत्स्यति ।

अतो भावात्मनो लीला क्वचिदेव निरूपिता ॥ ૩૧ ॥

આ જ રીતે જો ખુલાસો કરવામાં આવે તો પ્રભુનાં બધાં ચરિત્રોના વિષયમાં મેળ મળે. એને લઈ ભાવાત્મક સ્વરૂપની લીલા તો કોઈ કોઈ વાર જ નિરૂપાયેલી છે (ત્યારે અવતારલીલા તો અનેક સ્થળે છે.) ૩૧

‘યર્હાજ્ઞને’ત્યાદિપદોષ્વેષા ભાવાત્મિકા મતા ।
 एवं विज्ञेयमखिलं श्रीमदाचार्यसंश्रितैः ॥ ૩૨ ॥

‘યર્હાજ્ઞના’ (ભા. ૧૦-૮-૨૪) એ પ્રસંગ વગેરેમાં પ્રભુની ભાવાત્મક લીલાનું નિરૂપણ છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્યચરણોના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ સઘળું સમાધાન બાણવું. ૩૨

जीवाशक्यं सर्वथैव यद्यप्येतन्निरूपितम् ।
 तत्प्रसादप्रभावेण हरिदासेन रूपितम् ॥ ૩૩ ॥

દરેક રીતે જીવ કદાપિ ન નિરૂપી શકે તેવી જાતની આ વાત જે અહીં કહેવાઈ છે તે આ હરિદાસે શ્રીમહા-પ્રભુજીની કૃપાના પ્રભાવ વડે જ કહી છે. ૩૩

इति कृष्णस्वरूपस्याविर्भावोऽत्र विवेचितः ।
 विज्ञाय तं तदीयास्तन्निरुद्धाः सम्भवन्तु हि ॥ ૩૪ ॥

આ પ્રમાણે અહીં મેં શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના સ્વરૂપના આવિર્ભાવનું વિવેચન કર્યું છે. એ યરોબર સમઝી ભગવદીયે પ્રભુમાં નિરુદ્ધ થાય. ૩૪

૨૮. भगवत्प्रादुर्भावसिद्धान्तः ॥

अथ श्रीकृष्णजन्मसमयभगवत्प्रादुर्भावविचारः ॥

શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાનનો જન્મ થયો તે વખતે ભગવાનના ક્યા સ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ થયો એ સંબંધી વિચાર કરવામાં આવે છે.

“નન્દસ્ત્વાત્મજ ઉત્પન્ન” (ભાગ. ૧૦-૫-૯) इत्यस्याभासे
‘पितुः पुत्र’ इत्यादि । तत्रायमाशयः ॥

(श्रीमद्भागवत १०-५-९) ‘ नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने’
એ શ્લોક ઉપરનાં મુખેધિનીજીના પ્રાસ્તાવિક અંશમાં
‘पितुः पुत्रः’ એ પ્રમાણે જે વચન છે તેનો આશય આ
પ્રમાણે છે :

નનુ નન્દગૃહે માયામાત્રપ્રાદુર્ભાવશ્રવણેન ભગવતો વસુદેવ-
પુત્રસ્ય તેનાત્ર સ્થાપનાદ્ દત્તપુત્રત્વાત્ કથં જાતકર્મકરણમિતિ
ચેત્ । ઉચ્યતે । અસ્તિ હિ નન્દગૃહેऽપિ પ્રાદુર્ભાવઃ, પ્રયોજનાત્ ।
તચ્ચ નિઃસાધનજનોદ્ધારઃ । સ ચ તત્રૈવ સમ્ભવતિ, વસુદેવાદીનાં
તપઃકરણાદિના ભવાન્તરે સસાધનત્વાત્ । ઉભયેષામપ્યુદ્ધાર-
વિષયત્વેऽપિ નિઃસાધનાનાં પ્રમુપરત્વેનાભ્યર્હિતત્વાત્ પ્રથમં તત્ર
લીલાકરણમ્ ॥

અહીં એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે ‘નન્દરાયજીને
ત્યાં તો કેવલ માયાનો જન્મ થયો છે, ભગવાન તો
વસુદેવજીના પુત્ર છે, ભગવાનને તો વસુદેવજી અહીં પધરાવી
ગયા છે, એટલે ભગવાન તો નન્દરાયજીના દત્તક પુત્ર
થાય, તો પછી ભગવાન નન્દરાયજીને ઘેર જન્મ્યા હોય ને
જે વેદવિહિત કાર્ય થાય તેવું કેમ કરવામાં આવ્યું ?’ ઉપર
મુજબ કોઈ આશંકા કરે, તો એનો જવાબ આ પ્રમાણે
છે : નન્દરાયજીને ત્યાં પણ પ્રભુત્વં પ્રાકટય છે, કારણ કે એ
પ્રાકટય માટે એક ખાસ કારણ છે, અને એ કારણ નિઃસાધન
જીવેનો ઉદ્ધાર. અને આ નિઃસાધન જીવેનો ઉદ્ધાર તો

નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાકટ્ય લેવાથી જ થઈ શકે એમ છે, કારણ કે વસુદેવજીએ તો પૂર્વજન્મમાં તપ કરેલ છે એટલે એ તો સસાધન છે. જોકે પ્રભુ તો નિઃસાધન તેમ સસાધન બન્ને પ્રકારના જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે, એમ છતાંયે નિઃસાધન જીવો તો પ્રભુ ઉપર મીટ માંડીને બેઠા છે એટલે એમના ઉદ્ધારની પ્રભુને પહેલી ચિન્તા છે, એટલે પ્રભુ પહેલાં એઓની સાથે જ લીલા કરે છે.

નન્વાગતરૂપેણૈવ તદુપપત્તૌ કિમર્થમત્ર પ્રાદુર્ભાવોક્તિરિતિ
ચેત્ ?

અહીં પ્રશ્ન થાય કે—પ્રભુ તો માત્ર અહીં પધાર્યા એટલા માત્રથી કામ થાય એમ છે તો પછી ‘પ્રભુનો અહીં નન્દરાયજીને ત્યાં પ્રાદુર્ભાવ થયો’ એમ શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે ?

વંશસમ્બન્ધિત્વેન તત્ર પ્રાદુર્ભાવાત્ તથૈવ રીત્યાલીલાકૃતિઃ
સમ્ભવેત્, તેન રૂપેણ । પ્રકૃતે તુ સા ન ઘટતે, નન્દાદીનાં
વૈશ્યત્વેન ક્ષત્રિયકુલોત્પન્નસ્ય પ્રભોર્વિવાહાદિસમ્બન્ધાયોગ્યત્વાત્
ઉદ્ધારશ્ચૈતેષામપ્યાવશ્યકઃ, સ્વદત્તશ્રુતિગણવરસાર્થકત્વાય
નિઃસાધનજનોદ્ધૃતિહેતુપ્રાકટ્યવત્ત્વાત્ [ચ] । અત પવ
શુકાદીનાં ભગવત્કૃતિતત્ત્વવિદુષાં તથા વચનાનિ ॥

વસુદેવજીને ત્યાં જે પ્રાકટ્ય છે તે તો વંશસંબંધે કરીને છે, એટલે નન્દરાયજીને ત્યાં જે એ સ્વરૂપે લીલા કરે તો એ લીલા વંશસંબંધી જ હોય, પરંતુ નન્દરાયજીને ત્યાં એ વંશસંબંધી લીલા કરે, તો નન્દરાયજી રહ્યા વૈશ્ય અને શ્રીકાકોરજીનો જન્મ તો ક્ષત્રિય કુલમાં, એટલે

અહીં નન્દરાયજીનાં સગાંવહાલાં સાથે પ્રભુ વિવાહાદિ સંબંધ કરે તો એ ધર્મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉચિત ન ગણાય. (પરન્તુ અહીં ઉદ્ધારક સ્વરૂપે લીલા કરે તો કોઈ જાતનો વાંધો ન આવે, કારણ કે) ઉદ્ધાર તો નન્દરાયજીનાં સગાં સંબંધીઓનો પણ કરવાનો છે, કારણ કે, એક તો, આપે શ્રુતિઓને જે વરદાન આપ્યું છે તે આપે સાર્થક કરવાનું છે, અને બીજું, સાધનવિહોણા જીવો માટે તો આપનું પ્રાકટ્ય છે જ. (માટે નન્દરાયજીને ત્યાં જે સ્વરૂપ પ્રકટ છે તે વસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ થયેલ સ્વરૂપથી જુદું જ છે.) માટે તો ભગવદ્લીલાના રહસ્યને સમ્પૂર્ણ રીતે સમજનારા શુકદેવજી વગેરેએ (શ્રીકાકોરજી નન્દરાયજીને ત્યાં ઉત્પન્ન થયા) એ પ્રમાણે વર્ણન કરેલ છે.

નનુ પ્રાકટ્યં હિ પ્રભોર્માયાપસારેણ, તત્કથમત્ર “માયયા સહ જાત” ઇત્યુક્તિરિતિ ચેત્ ?

સત્યમ્ । પુરુષોત્તમપ્રાકટ્યં હિ દ્વિધા, સ્વરૂપજ્ઞાપનાર્થં લીલાર્થં ચ । યત્ર હિ સ્વરૂપજ્ઞાપનં તત્ર તદપસારણેન તથા, તસ્યાસ્તદ્વિરોધિત્વાત્ । લીલાર્થપ્રાકટ્યે તુ માયાસાહિત્યેનૈવ સા સિદ્ધ્યતિ, અન્યથા તદભાવે સ્વરૂપજ્ઞાનાત્તત્ર લયાત્ સા ન સિદ્ધ્યેત । ઇદમેવ જ્ઞાપયિતું તત્સાહિત્યેન પ્રાદુર્ભાવ ઉક્તઃ । અત પ્વ સામ્પ્રતં સ્વજ્ઞાનં સમ્પાદનીયમિતિ વસુદેવદ્વારા તદપસારણમ્ । તત્ર ગતાયાઃ કંસજ્ઞાપનાદિસ્વકાર્યકરણોત્તરં પુનસ્તત્રૈવ ગમનં, લીલાસ્થલસમીકરણાય । અન્યથા “ગચ્છ દેવી”ત્યાદિવાક્યાન્યનુપપન્નાનિ સ્યુઃ । પરન્તુ તત્સ્થિતિર્વ્રજે

દેવતારૂપેણ, ન મગિનીત્વેન, “અર્ચિષ્યન્તિ મનુષ્યાસ્ત્વા”-
મિતિવાક્યાત્ । અગ્રે ઘાત एव फलप्रकरणे शुकः कथयिष्यति
लीलोपयोगितां “योगमायामुपाश्रित” इत्यनेन ॥

માયા જેટલે અંશે આધી ખસે તેટલે અંશે પ્રભુનો પ્રકટ અનુભવ થાય (એટલે કે, પ્રભુ અને માયા સાથે ન જ હોય), તો પછી અહીં માયા સાથે પ્રકટ થયા છે એમ કેમ કહ્યું ?—એમ કેઈ પ્રશ્ન કરે તો એનો જવાબ નીચે મુજબ છે : આ શંકા ખરાબર છે, પરંતુ ભગવાનનું પ્રાકટ્ય એ કારણે હોય છે : એક, પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવવા અને ખીજું લીલા કરવા. જ્યાં સ્વરૂપજ્ઞાન કરાવવાનું હોય છે ત્યાં યોગમાયાને દૂર કરી એ કરાવવામાં આવે છે, કેમકે જો યોગમાયાને દૂર કરવામાં ન આવે તો સ્વરૂપજ્ઞાન થઈ શકે નહિ. લીલાને માટે જ્યાં પ્રાકટ્ય છે ત્યાં તો યોગમાયાની સાથે જ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થાય છે. જો યોગમાયાની હાજરી ન હોય તો પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જવાને લીધે અને જ્ઞાનથી તો અક્ષર બ્રહ્મમાં લયાત્મક મોક્ષ થઈ જવાથી લીલા સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. એ રહસ્ય જણાવવા માટે જ ‘પ્રભુનો નન્દરાયજીને ત્યાં યોગમાયા સાથે પ્રાહુર્ભાવ થયો છે’ એમ કહેવામાં આવ્યું છે; અને એ કારણે જ અત્યારે પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનનો પરિચય વ્રજ-ભૂમિમાં કરાવવાનો હોવાથી યોગમાયાને વસુદેવજી દ્વારા મથુરા મોકલી આપી, ત્યાં પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયાની વાત વગેરેથી વાકેફ કરી, એ કાર્ય પતાવી પાછું યોગમાયાનું વ્રજભૂમિમાં પ્રભુની લીલાઓ માટે સ્થલો તૈયાર કરવાને

જવાનું છે. એમ ન હોય તો પ્રભુએ યોગમાયાને વ્રજમાં જવાની આજ્ઞા કરી ત્યાં જ રહેવાનું કહ્યું એ ખોટું ઠરે. યોગમાયાની વ્રજમાં સ્થિતિ રહેવાની તે દેવતા તરીકે, નહિ કે પ્રભુની બહેન તરીકે, કેમકે 'હે દેવી, વ્રજમાં તને મનુષ્યો પૂજશે' એવું પ્રભુએ એને વચન આપેલું, એટલું જ નહિ, પણ આગળ ફલપ્રકરણમાં શ્રીશુકદેવે 'યોગમાયા લીલામાં ઉપયોગી છે' એવા આશયથી 'પ્રભુએ યોગમાયાને આશ્રય કર્યો' એમ કહેવાના છે.

નનુ પ્રમો રસાત્મનઃ સાલમ્બનાભાવે કથં પ્રાકટ્યસમ્ભવ
ઇતિ ચેત્ ?

વાસુદેવવ્યૂહસ્ય શુદ્ધસત્ત્વાત્મકસ્યાત્ર પ્રકટિતસ્ય તત્સ્થા-
નીયત્વાત્ ॥

પ્રભુ રસાત્મક છે અને રસનિષ્પત્તિ માટે આલમ્બન અથવા આધાર આવશ્યક છે, અને અહીં આલમ્બન અથવા આધાર તો કોઈ જણાતો નથી તો પછી પ્રભુનું પ્રાકટ્ય કેમ સંભવે ? આ પ્રમાણે કોઈ આશંકા કરે તો એના જવાબ એ છે કે શુદ્ધસત્ત્વસ્વરૂપ વાસુદેવવ્યૂહ તો અહીં પ્રકટ થયેલ છે અને એ જ અહીં આલમ્બન યા આધાર છે.

નનુ વાસુદેવસ્યૈવાત્ર પ્રાકટ્યે કિં માનમિતિ ચેત્ ?

તત્ર "તવાત્મજો વાસુદેવ" ઇતિ સમભિવ્યાહારાત્
તથાવગમ્યતે વસુદેવસ્ય ક્વચિજ્જાતઃ, મથુરાયામેવ વિશુદ્ધ-
સત્ત્વાધિષ્ઠાનેન પ્રાદુર્ભાવાત્ । અગ્રે તુ પ્રદ્યુમ્ન ઇવ । પ્રકૃતે તુ
તવાત્મજો વાસુદેવ ઇવ, ન પ્રદ્યુમ્નો, વંશસમ્બન્ધિત્વાભાવાદિતિ
સર્વં સુસ્થમ્ ॥

વારુ, અહીં વાસુદેવવ્યૂહ પ્રકટ થયેલ છે એમ જે તમે કહો છો તેમાં પ્રમાણ શું ?

ગર્ગાચાર્યજીએ નન્દરાયજીને કહેલું છે કે આ તમારો પુત્ર વાસુદેવ છે; એ હકીકત ઉપરથી સમગ્રી શકાય છે કે વસુદેવજીથી પ્રકટ થયેલા હતા. મથુરામાં વિશુદ્ધ સત્વના આશ્રયે પ્રભુત્વ પ્રાકટ થયેલું. આગળ જતાં પ્રદ્યુમ્નવ્યૂહનું કાર્ય પણ આપ કરશે, પરંતુ અહીં વ્રજમાં તો વંશ-વિષયક કોઈ પણ સમ્બન્ધ ન હોવાને લીધે ‘આ તમારો પુત્ર વાસુદેવ છે, પ્રદ્યુમ્ન નહિ’ એવો આશય ગર્ગાચાર્યજીના કહેવાનો હતો.

अशेषः संशयश्छेद्यो जन्मने शेषशायिनः ।

उभयत्र निजाचार्यकृपयोक्त्या मदीयया ॥ ૧ ॥

શ્રીવસુદેવજીને ત્યાં તેમજ શ્રીનન્દરાયજીને ત્યાં શેષશાયી પ્રભુનો જે જન્મ થયે તેના વિશે જે કોઈ સંશય થાય તે સર્વને શ્રીમહાચાર્યવર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુની કૃપા વડે આ મારા વચને દૂર કરવો. ૧

૨૯. પ્રમુપ્રાદુર્ભાવવિચારઃ ॥

(અનુવાદક : શ્રી. ચિમનલાલ હ. શાસ્ત્રી)

अथ पुरुषोत्तमप्रादुर्भावविषये सुबोधिनीवाक्यसंशय-
शमनाय किञ्चित् कृपाबलेन निरूप्यते ।

હવે પુરુષોત્તમ-પ્રાદુર્ભાવ વિષયમાં સુબોધિનીસ્થ

વાક્યનો સંશય દૂર કરવા શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી લખિયે છિયે.

‘રસો વૈ સ’ इत्यादिश्रुते रसात्मा भगवान् श्रुतिसिद्धः । रसश्च शृङ्गार एव तच्छास्त्रसिद्धः, ‘शृङ्गार एव सर्वे रसा’ इति नाट्यसिद्धान्तात् । ‘शृङ्गं भावाङ्कुरो गूढ आरस्तु- तद्गतो रसः । स्युः शृङ्गारसंवलितो रसा हास्यादयो यदी’ति भरताचार्योऽपि यतस्तथैवाह ।

અભુનું સ્વરૂપ—‘રસરૂપ ભગવાન છે’ એ શ્રુતિમાં પણ ભગવાનને રસરૂપ વર્ણવ્યા છે. રસ તો શૃંગાર જ છે, એ જ શાસ્ત્રસિદ્ધ રસ છે. શૃંગારમાં જ સર્વ રસ સમાયા છે, એવો નાટ્યશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. શૃંગાર એટલે શું એ સમજવું જોઈએ. શૃંગ એટલે ગૂઢ ભાવાંકુર અને આર એટલે ગૂઢભાવાંકુરમાં રહેલો રસ. શૃંગાર રસને સંવલિત હાસ્યાદિ રસ રહેલા છે. આ પ્રમાણે ભરતાચાર્ય પણ શૃંગાર રસનું જ મુખ્યપણું સ્વીકારે છે.

सोऽपि ‘तस्य प्रियमेव शिरः, मोदो दक्षिणः पक्षः, प्रमोद उत्तरः पक्ष, आनन्द आत्मा, ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठे’ति श्रुतेः साकार आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिरानन्दमयः । स एव ‘को ह्येवान्यात्, कः प्राप्यात्, यदेष आकाश आनन्दो न स्या’दिति श्रुतेरानन्दः । आनन्दानन्दमययोरैक्यं तु सितारस- तत्प्रतिमयोरिव वेद्यम् । अत एव श्रुतौ स एव रसात्मा शब्दद्वयेनापि व्यवह्रियते । स्वरूपत ऐक्येऽपि रसपिण्डयोरिव

મેદેનાનુભવઃ । પતાવાન્ પરં વિશેષો યદ્ બહિઃ પ્રકટં રૂપં
 રસધર્મસહિતમાનન્દમયશબ્દેનોચ્યતે, ધર્મિમાત્રં કેવલભાવરૂપ-
 માનન્દશબ્દેનેતિ । અતઃ ઇવ પ્રમુચરણૈર્વેણુગીતવિવરણે સુધા-
 સ્વરૂપનિરૂપણપ્રસ્તાવેઽભિહિતે ‘આનન્દ ઇવ સા પ્રકટે’તિ, તસ્યાઃ
 ભાવાત્મકભગવત્સ્વરૂપત્વાત્ । સ ઇવૈતદુભયશબ્દપ્રતિપાદ્યો
 ભગવચ્છાસ્ત્રે પુરુષોત્તમ ઇત્યુચ્યતે, ‘યસ્માત્શ્ચરમતીતોઽહ’મિતિ
 વાક્યાત્, ‘યો મામેવમસંમૂઢ’ ઇતિ વાક્યાચ્ચ ।

એ શૃંગારરસને પણ આકૃતિવાળો વર્ણવ્યો છે. એનો
 વિચાર કરિયે. ‘એનું પ્રિય જ શિર છે, મોઢ દક્ષિણ પક્ષ
 છે, પ્રમોહ ઉત્તર પક્ષ છે, આનન્દ આત્મા છે, બ્રહ્મ પુન્ધ્ર
 પ્રતિષ્ઠા છે.’ આ શ્રુતિ શૃંગાર રસનો પરિચય આપે છે
 કે શૃંગાર રસ સાકાર અને આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ
 એટલે સર્વ અવયવ આનન્દમય છે, તે જ શૃંગાર રસને
 ‘કોણુ પ્રાણુ દે, કોણુ જ જિવાડે, જે આકાશરૂપ આનન્દ
 ન હોય તો ?’ આ શ્રુતિ આનન્દરૂપે વર્ણવી રહી છે.
 આનન્દ અને આનન્દમયની સિતારસ (સાકાર-રસ) અને એની
 પૂતળીની માફક એકતા જ બાણુવી, માટે શ્રુતિમાં એ જ રસા-
 ત્મકરૂપને આનન્દ અને આનન્દમય શબ્દથી વર્ણવાય છે. સ્વ-
 રૂપથી આનન્દ અને આનન્દમય એક જ છે, પણ રસ અને
 રસના ગોળાની માફક ભેદનો અનુભવ થાય છે, પરન્તુ આટલો
 વિશેષ છે કે પ્રકટ રસધર્મસહિત સ્વરૂપને આનન્દમય
 શબ્દ વડે કહેવાય છે, ધર્મિમાત્ર કેવલ ભાવાત્મક સ્વરૂપને

આનન્દ શબ્દથી વર્ણવે છે. આ જ હેતુથી શ્રીમહાપ્રભુ-
જીએ 'વેણુગીત'ના વિવરણમાં સુધાસ્વરૂપ દર્શાવતાં કહ્યું કે
'એ સુધા જ આનન્દરૂપ છે.' એ સુધા ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપ
જ હોવાથી આનન્દરૂપ જ છે. આ પ્રમાણે શૃંગાર જ
આ આનન્દ અને આનન્દમય શબ્દથી કહેવાતા શ્રીપુરુષો-
ત્તમનામથી જ ભગવન્બ્રહ્મામાં કહેવાય છે, માટે જ ગીતામાં
'અક્ષરથી પણ હું ઉત્તમ છું' અને 'જે મને સામાન્ય મનુષ્ય
જેવો સમજે તે મૂઠ છે' ઇત્યાદિ વાક્યો લખવામાં આવે છે.

तस्य च मूलभूतस्य प्राकट्ये अनुग्रहहेतुभूता स्वेच्छैव
कारणम् । 'प्रादुरास वरदराट् युवयोः कामदित्सया' 'योगमायां
समादिश'दिति वाक्यात् । प्रयोजनं तु प्राकट्यस्य लीलाभिः
पूर्वनिष्ठापरित्याजनपूर्वकमनुगृहीतेषु भक्तियोगविधानमेव,
'तथा परमहंसाना'मिति पुष्ट्यङ्गीकृतपृथावचनात् । अन्येषां
तदंशकलावेशादिरूपाणां तत्रैव तत्कार्यार्थं ब्रह्मादिप्रार्थनोत्तरा-
विभूतेच्छया प्रादुर्भावः । कृष्णावतारः पूर्ण इति सर्वांशेनात्र
प्रादुर्भाव उच्यते । तत्तच्चरित्राणि चाग्रे अवतार एव
स्पष्टीभविष्यन्ति । एतदेवोक्तमाचार्यैः 'एवं सति सर्वेषां
चरित्राणामभिनिवेशो भवती'त्यनेन । वदिष्यन्ति चाग्रे राजस-
प्रकरणोपक्रमे 'प्रद्युम्नरूपो भगवान् वसुदेवहिताय ही'ति ।
अतो ब्रह्मप्रार्थनया भूभारहृतये 'द्रक्ष्यामि गां द्यां च तवानु-
क्रम्पिता'मितिवाक्यात् धर्मरक्षार्थं च व्यूहचतुष्टयविशिष्टस्य
वैकुण्ठस्थपुरुषोत्तमस्य प्रादुर्भावः । भूभारहरणादिकं तु

तत्तद्व्यूहद्वारा तत्कार्यमेव । अत एव तेषां निरोधहेतुत्वं,
निरोधस्य मूलरूपलीलात्वेन तत्तत्कार्यत्वात् । तस्यैव च
पुनर्ब्रह्मादिप्रार्थनया यादवकुलं माययोपसंहृत्य वैकुण्ठगमनम् ।
पुरुषोत्तमस्तु 'वशे कुर्वन्ति मां भक्त्ये'ति वाक्याद्भक्तिमात्राधीन
इति भक्तैः सह लीलां कुर्वन् लीलास्थान एव विराजते ।
साक्षात्कारस्तु तदा नावतारकारणीभूतसामान्येच्छया, किन्तु
'भक्त्या त्वनन्यया शक्य' इतिवाक्येनावतारसामयिकदर्शन-
समयेऽप्यनन्यभक्तेरेव दर्शनहेतुत्वनिरूपणात् । अत एव
शुकोऽपि सर्वान्ते 'जयति जननिवास' इति श्लोकेन सकललीला-
सहितस्य सर्वोत्कर्षेण वर्तमानत्वमुपदिष्टवान् । अन्यथा लीला-
करणानन्तरं भगवानिदानीं क्वास्त इति संशय उदियात् ।
प्रभासीयकथा तु व्यामोहिकैव, 'विद्धि मायामनोमय'मिति
वाक्यात् ।

श्रे मूलस्वरूपने प्रकट थवानुं कारणु-मूल
स्वरूपने प्रकट थवानुं कारणु अनुग्रह करवानी छच्छा न
छे (श्रेम उडेवामां कराय पाध नथी), कारणु के 'वरदान
आपवामां राज्ण श्रेवेो हुं (लगवान) तभारा मनोरथो
पूणुं करवा प्रकटयो छु" 'योगमायाने आशा करी के
भारे भारे रभवानी न्य्या तैयार करे' प्रमाणेनां वाक्य
छे. हुवे मूलस्वरूप प्रभुने प्रकट थवानुं कारणु श्रे नेना
पर कृपा थछ छे तेवा लक्ष्मणी प्रपंच्यासक्तिरूपी पूर्वनिष्ठा
स्वलीला द्वारा हर करे लक्ष्मियोगनुं विधान श्रे छे. 'निर्मल
आत्मावाणा परमहंस मुनिश्रेने लक्ष्मियोगनुं दान करवाने

આપ પધાર્યા છે તો અમે સ્ત્રીઓ એ કેવી રીતે જાણિયે ?
 એવું (શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ સ્કન્ધના આઠમા અધ્યાયમાં)
 પુષ્ટિમાં અંગીકૃત કુંતીજીનું વચન છે. આ મૂલ સ્વરૂપ વિના
 ખીલ્લું. એમનાં અંશ કલા આવેશાદિ રૂપોનો તો ત્યાં જ તે
 તે કાર્ય કરવાને બ્રહ્માદિની પ્રાર્થના પછી આવિભૂત થવાની
 ઇચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ થયો. અને જે કૃષ્ણાવતાર છે તે તો
 પૂર્ણાવતાર છે, માટે એમનો સર્વાંશે પ્રાદુર્ભાવ કહેવાય છે.
 એમનું તે તે ચરિત્ર આગળ ઉપર અવતારમાં સ્પષ્ટ થશે.
 શ્રીમદ્દા પ્રભુજી પણ 'સર્વ' ચરિત્રોનો સાક્ષાત્કાર આ સ્વરૂપમાં
 જ થાય છે' એવી આજ્ઞા કરે છે. પછીના રાજસ પ્રકરણ-
 ના આરંભમાં પણ 'પ્રદુર્ભવરૂપ ભગવાન જ વસુદેવજીનું
 હિત કરવા પધાર્યા છે' એવું વચન છે. 'અમે, આપના
 સુંદર વજ્રધ્વજાદિ યુક્ત પદ્મથી અંકિત થયેલ કૃપાપાત્ર,
 પૃથ્વીને અને સ્વર્ગને જોઈશું, એ અમારાં અહોભાગ્ય છે'
 આ બ્રહ્માની વિનંતિથી ભૂભાર હરવા તેમ ધર્માદિનું રક્ષણ
 કરવાને ચારવ્યૂહસહિત વૈકુણ્ઠસ્થ પુરુષોત્તમનો અહીં પ્રાદુ-
 ભાવ છે. ભૂભારહરણાદિ તે તે વ્યૂહ દ્વારા એ પુરુષોત્તમનું
 જ કાર્ય છે, માટે એ પણ ભગવત્કાર્ય છે. ભગવત્કાર્ય
 હોવાથી જ તે તે પૂતનામારણાદિ લીલા નિરોધ કરનારી
 થઈ; અને નિરોધ મૂલ રૂપની લીલારૂપ હોવાથી તે તે
 વ્યૂહની લીલા પણ નિરોધ કરનારી છે. અને આ વ્યૂહવિશિષ્ટ જ
 પ્રભુ બ્રહ્માદિની પ્રાર્થનાથી યાદવકુલનો સંહાર કરી વૈકુંઠમાં
 પાછા પધાર્યા, પરંતુ પુરુષોત્તમ તો 'મને ભક્તિથી
 વશ કરે છે' ઇત્યાદિ વાક્યોથી ભક્તિમાત્રને જ અધીન

છે, માટે ભક્તો સાથે લીલા કરતા લીલાસ્થાનમાં જ બિરાજે છે. આ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર છે તે વખતે પણ (અવતારાવસ્થા વખતે પણ) અવતાર-સમયની સામાન્ય ઇચ્છાથી થતો ન હતો, ભક્તિથી જ સાક્ષાત્કાર થતો હતો. ‘ભગવાન અનન્ય ભક્તિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે’ એ ગીતાવાક્ય સાક્ષી પૂરે છે, માટે એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે અવતાર-સમયના દર્શન વખતે પણ (મૂલ રૂપનું) પ્રત્યક્ષ દર્શન અનન્ય ભક્તિથી જ થતું હતું. શુકદેવજીએ પણ સકલલીલાસહિત (મૂલરૂપ) ભગવાનને એ જ સર્વોત્કૃષ્ટસ્વરૂપે બિરાજતા ‘જયતિ જનનિવાસઃ’ એ શ્લોકમાં વર્ણવ્યા છે. લીલા ક્યાં પછી ભગવાન હાલમાં ક્યાં છે એવો સંશય ન થવાનું કારણ એ જ છે પ્રભાસીય કથા તો વ્યામોહિકા છે, એટલે આસુરોને મોહ કરવાને માટે છે. ‘એ તું માયામય બાણુ’ ઇત્યાદિ વાક્યોથી એને માયિક સમજવાની છે.

તત્ર યાદવવંશસંબન્ધાર્થે પ્રદ્યુમ્નો દેવક્યામુત્પન્ન ઉક્તો, ‘દેવક્યાં વિષ્ણુરૂપિણ્યા’મિત્યનેન । ભગવતાપ્યુક્તં ‘દેવક્યાઃ પુત્રતાં શુભ’ ઇત્યાદિ યોગમાયાજ્ઞાપનસમયે । ન હિ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમઃ પુત્રો ભવતિ, વિશુદ્ધસત્ત્વમધિષ્ટાયૈવ તસ્ય પ્રાદુર્ભાવાત્ । ગર્ભસ્થિતિસ્તુ પ્રદ્યુમ્નાંશેન । અત ઇવ ‘દેવકી-જન્મવાદ’ ઇતિ વિશેષણં ભગવતિ શુકેનોક્તમ્ । શ્રીમદુદ્ધવૈરપિ શ્રીનન્દાદિમનઃસમાહિતયે સ્વરૂપજ્ઞાનમુપદિશન્દિરભિહિતં ‘ન માતા ન પિતે’ત્યાદિ । ધર્મરક્ષારૂપદેવકાર્યકરણાયાનિરુદ્ધ ઉત્પન્નો ‘મનાંસ્યાસન્ પ્રસન્નાની’ત્યારભ્ય ‘જાયમાનેઽજને’ત્યન્તેનોક્તઃ । સદ્ધર્મર્ષણોઽપિ (યત્ર) સાત્ત્વિકકલ્પાધિષ્ટાત્ત્વરૂપેણ સલિલશાયિ-

વિષ્ણુઃ સ્વકલાશેષસહિતોઽવિધાનિવૃત્તિદ્વારા મુક્તિદાયકઃ,
 [તત્ર] સર્વપ્રલયકર્તૃત્વાદવિધાપ્રલયકૃત્ । ભગવત્પ્રિયચિકીર્ષયા
 પ્રાદુર્ભૂતઃ, 'નિશીથે તમ ઉદ્ભૂતે જાયમાને જનાર્દને' इत्यनेनोक्तः।
 અત एव ब्रजे तस्य गमनं गर्भसंकर्षणात्, भगवत्प्रियचिकीर्षा-
 यास्तत्रैव पूर्णत्वात् । अतः पूतनादिमारणरूपमविद्यातदध्यास-
 निवर्तनं तेन रूपेण कृतमिति ज्ञायते । मुक्तिदानं तु वासुदेवादेव ।
 'आविरासी'दित्यनेन सर्वधर्मसहितः पुरुषोत्तमः प्रादुर्भूत
 उक्तः । अत एव 'तमद्भुत'मित्यादिना तथारूपमग्रे वर्णितम् ।
 पुरुषोत्तमप्रादुर्भावाभावे केवले प्रद्युम्नांशे तथारूपाभावादेत-
 द्वर्णनमनुपपन्नं स्यात् ॥

ધ્યૂહવિચાર—યાદવવંશમાં (પુત્રરૂપે) સંબંધ બાંધવા
 માટે પ્રદ્યુમ્નવ્યૂહ શ્રીદેવકીબાં ઉત્પન્ન થયા. 'વિષ્ણુ-
 રૂપિણી દેવકીમાં પુત્રરૂપે પ્રકટયા' ઇત્યાદિ વાક્યોથી એ વાત
 સિદ્ધ છે. ભગવાને પણ કહ્યું કે 'હું યોગમાયા ! હું દેવ-
 કીના પુત્રરૂપે પ્રકટીશ.' એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સાક્ષાત્
 પુરુષોત્તમ પુત્ર થતા નથી, એ તો વિશુદ્ધ સત્વ(વાસુદેવ)ને
 અધિષ્ઠાન (આધારસ્થાન) કરીને જ પ્રકટ થાય છે. અને
 ગર્ભસ્થિતિ તો પ્રદ્યુમ્નસ્વરૂપે જ છે. માટે જ શુકદેવજી
 'દેવકીજન્મવાદ' એવું વિશેષણ ભગવાનમાં યોજે છે. શ્રી-
 ઉદ્ધવજીએ પણ શ્રીનન્દાદિના મનવું સમાધાન કરવાને કહ્યું
 કે 'આ બાલકને માતા નથી તેમ પિતા નથી.' અનિ-
 રુદ્ધવ્યૂહ ધર્મરક્ષારૂપી કાર્ય કરવા ઉત્પન્ન થયા છે; અને
 એ વાત 'મનાંસ્યાસન્ પ્રસન્નાનિ' ત્યાંથી આરંભી 'જાયમાને
 જનાર્દને' ત્યાંસુધીમાં જણાવી છે. સંકર્ષણ પણ,

સાત્ત્વિક કલ્પના અધિષ્ઠાનરૂપે બલશાયી વિષ્ણુ જે શેષ તે સ્વકલાસહિત પ્રકટ થયા છે અને અવિધાનિવૃત્તિ દ્વારા મોક્ષ આપે છે, ત્યાં સર્વનો પ્રલય કરવા સમર્થ તેવા અવિધાને પ્રલય કરે છે અને ભગવાનનું પ્રિય કરવાને એ પ્રકટ થયા છે, આ વાન 'નિશીથે તમ ઉદ્ભૂતે જાયમાને જનાર્દને' આ શ્લોકથી જણાવવામાં આવી છે. આ સંકર્ષણવ્યૂહરૂપ દેવકીજીના ગર્ભને ખેંચી, માથાને વ્રજમાં લઈ રૈહિણી-જીના ઉદરમાં પધરાવ્યા, તેથી તે એ વ્રજમાં ગયા, કારણ કે એ ભગવાનનું પ્રિય કરવા પ્રગટયા હતા. અને એ પ્રિય વ્રજમાં પધારે તે જ થાય, માટે પૂતનામારણ્યરૂપ અવિધા અને એના અધ્યાસને દૂર કરવાનું કામ આ જ સ્વરૂપે કર્યું, એ જણાય છે. મુક્તિદાન તે વાસુદેવવ્યૂહ જ કરે છે. 'આવિરાસીત્' એ શ્લોકથી સર્વધર્મવાળા પુરુષોત્તમને જ પ્રાદુર્ભાવ વર્ણવ્યો છે, અને 'તમદ્ભુતમ્' એ શ્લોકથી આગળ ઉપર સર્વધર્મવાળા પ્રભુનું વર્ણન કરેલું છે. જે કેવલ પ્રદુર્ભાંશ જ અહીં પ્રગટયા છે અને શ્રીપુરુષોત્તમને પ્રાદુર્ભાવ અહીં થયો જ નથી એમ કહીએ તો 'તમદ્ભુતમ્' શ્લોકમાં જે બાલસ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તે સંભવે નહિ. પ્રદુર્ભાંશમાં એવું રૂપ હોય જ નહિ અને એ વર્ણન સંભવે પણ નહિ.

તत्र संकर्षणे सात्त्विककल्पाधिष्ठातृवासुदेवानुशयनं चेत्ति शय्यारूपेण दास्यकरणाद्भक्तत्वेन भक्तेष्विव कदाचिन्मूलभूतावेश इत्यावेशचरित्रमप्यत्रास्तीति ज्ञेयम् । अत एव बलस्थान्तरङ्ग-लीलासंबन्धित्वं निरूपितं, मूलरूपावेशात् । परन्तु कदाचिदे-

વાવેશઃ, અન્યથા સામ્યસંભવેન 'હરેઃ પ્રિયચિકીર્ષયે'તિવાક્ય-
સૂચિતાન્તરજ્ઞભક્તત્વમનુપપન્નં સ્યાત્ । આવેશસ્તુ ભગવતૈવ 'અહો
અમી'ત્યાદિવાક્યૈસ્તસ્મિન્ સ્વાસાધારણધર્મનિરૂપણાદવસીયતે ।
પતેન ભક્તેષ્વાવિશ્ય યેન રૂપેણ ચરિત્રં કરોતિ તદપિ
રૂપમત્રાસ્તીતિ જ્ઞેયમ્ । અર્જુનસાહિત્યેન ભારતીયભૂભારહરણ-
રૂપકાર્યકરણાર્થં સિતકૃષ્ણકેશસંકર્ષણકલાગમનં ચાર્જુને
ભગવતિ ચ । 'તાવિમૌ ભગવતો હરેરંશાવિહાગતા'વિતિ
વાક્યાત્ ॥

સંકર્ષણવ્યૂહ અન્તરંગ લીલામાં શાથી—

સંકર્ષણવ્યૂહમાં સાત્ત્વિક કલ્યાધિષ્ઠાતા વાસુદેવ પોઠ છે,
અર્થાત્ ભગવાનની શય્યારૂપે જ દાસ્ય કરવાથી એ ભગવાન-
ના ભક્ત છે. માટે જેમ ભક્તોમાં કેઈ વાર મૂલ સ્વરૂપનો
આવેશ થાય છે તેવી રીતે આ સંકર્ષણમાં મૂલભૂત ઠાકોર-
જીનો આવેશ થાય છે; માટે આવેશ-ચરિત્ર આ માનવું.
આ જ કારણથી બલદેવજી સાથે અન્તરંગ લીલાનો સંબંધ
જણાવ્યો છે, પરંતુ અંતરંગલીલા-સંબંધ મૂલભૂત પ્રભુના
આવેશથી જ છે એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ. આ આવેશ
કહાચિત જ થાય છે, હંમેશ નહિ. જો હંમેશ માનવામાં
આવે તો પ્રભુની જોડે સરખાપણું થઈ જાય, અને સરખા-
પણું થવાથી ભક્તપણું મટી જાય, અને ભક્તપણું ન રહે
તો હરિનું પ્રિય કરવાનું આ સંકર્ષણથી બની શકે નહિ,
એટલે 'હરેઃ પ્રિયચિકીર્ષયા' એ વાક્યમાં જે સંક-
ર્ષણવ્યૂહનું અંતરંગપણું સૂચવવામાં આવ્યું છે તે અંત-
રંગપણાને વાંધો આવે. અને સંકર્ષણવ્યૂહમાં ભગવાનનો

આવેશ છે એ 'અહો અમી' એ શ્લોકમાં શ્રીમુખે આપે જે એમાં રહેલા પોતાના અસાધારણ ધર્મ વર્ણવ્યા છે તેના દ્વારા સમઝી શકાય છે.

માટે ભક્તોમાં પ્રવેશ કરીને જે રૂપે આપ ચરિત્ર કરે છે તે જ રૂપ આ બલદેવજીમાં છે એમ જાણવું. અર્જુન સાથે ભરતમૂર્તિને ભૂભાર હરવાને સિત અને કૃષ્ણ કેશ સંકર્ષણકલા અર્જુન અને ભગવાનમાં આવી; આ વાત 'તાવિ-મૌ મગવતો હરેરંશાવિહાગતૌ' એ શ્લોકમાં વર્ણવી છે.

કેવલપુરુષોત્તમોઽપિ નન્દભવને પ્રાદુર્ભૂતો માયાસહિતઃ ।
 વસુદેવગૃહેઽપિ પ્રાદુર્ભૂતં ધર્મવિશિષ્ટં સ્વસ્વરૂપં ધર્મિરૂપેઽન્તર્ભાવ-
 યિતુમ્ । સ ઇવ 'બભૂવ પ્રાકૃતઃ શિશુ'રિત્યનેનોક્તઃ । પતચ્ચ
 સર્વં 'પ્રાગયં વસુદેવસ્ય ઋચ્ચિજ્જાતસ્તવાત્મજ' ઇતિ ગર્ગવા-
 ક્ત્યાદેવ ગમ્યતે । અન્યથા 'તવાત્મજ' ઇતિ ન વદેત, અગ્રે ચ
 'તસ્માન્નન્દાત્મજોઽયં ત' ઇતિ । અન્યથા સ્વામિનીર્ના 'યદ્
 દેવકીસુતપદામ્બુજલબ્ધલક્ષ્મિ' 'દેવકીજઠરમૂ'રિતિ [ચ]નિરૂપણં
 નોપપદ્યેત, શ્રુતિરૂપાણાં તાસાં પરમાપ્તત્વાત્ । અત ઇવ
 વસુદેવગૃહેઽપિ તદા મૂલરૂપપ્રાદુર્ભાવઃ । તત્પ્રયોજને તુ વસુદેવ-
 દેવક્યોર્વિરહેણૈકાદશવર્ષપર્યન્તં બાલલીલાભાવનં ધર્મવિશિષ્ટ-
 સ્વરૂપાન્તર્ભાવનં ચ । પૂર્વં વસુદેવદેવક્યોર્ધર્મવિશિષ્ટસ્વરૂપપ્રદર્શનં
 તુ તયોર્વરદાનસામયિકરૂપજ્ઞાનાનુવ્યવસાયજનનાય પૂર્વકથનાય
 ચેતિ બોધ્યમ્ ॥

વસુદેવજીને ત્યાં પુરુષોત્તમ ધર્મિશ્વરૂપનું
 પ્રાકટય—કેવલ પુરુષોત્તમ નન્દભવનમાં માયાસિદ્ધત પ્રકટ

થયા છે. વસુદેવજીના ઘેર પણ પ્રગટેલું જે ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપ તેને સ્વધર્મિરૂપમાં અંતર્ભાવ કરવાને માટે એ જ પ્રકટ થયા છે. 'પ્રાકૃત શિશુરૂપ આપ થયા' ત્યાં આવું નિરૂપણ છે. આ વાતની 'આ તમારો પુત્ર કવચિત્ વસુદેવજીને ત્યાં થયો હતો' એ ગર્ગવાક્ય સાક્ષી પૂરે છે. જો નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાકટય ન માનિયે તો નન્દરાયજીને આ 'તમારો પુત્ર' એવું ગર્ગ કેમ કહે? આગળ ચાલતાં 'માટે આ નન્દનો પુત્ર' ઇત્યાદિ વાક્યોમાં નંદપુત્ર તરીકે જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે સંભવી શકે નહિ. હવે જો વસુદેવજીને ત્યાં પ્રાકટય ન માનિયે તો 'દેવકીજઠરથી ઉત્પન્ન થયેલા' અને 'દેવકીસૂતાના ચરણુ-કમલથી જેણે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી છે' એવું દેવકીપુત્રરૂપે શ્રીગોપીજનોએ કરેલું વર્ણન સંભવે નહિ. શું પરમ આત્મ શ્રુતિરૂપા શ્રીગોપીજનો જુદા પ્રકારનું કહે? (આત્મવાક્ય તો પ્રમાણ જ મનાય.) માટે વસુદેવજીના ગૃહમાં પણ એ સમયે મૂલરૂપ પ્રભુનો આવિર્ભાવ માનવો જોઈયે. આવિર્ભાવનાં કારણ તો એ છે : એક વસુદેવજી અને દેવકીજીને વિરહ વડે અગિયાર વર્ષ પર્યાન્ત બાલલીલાનો ભાવના દ્વારા અનુભવ કરાવવો અને બીજું ધર્મવિશિષ્ટ જે સ્વરૂપ પ્રકટ થયું છે તેનો પોતામાં ધર્મિસ્વરૂપમાં અંતર્ભાવ કરવો. વસુદેવ દેવકીજીને પ્રથમ જે ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું તે વરદાન સમયના સ્વરૂપનું ભાન કરાવવા. એ જ આ ભગવાન એવું સમજાવવા આ ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવવા જરૂર હતી.

અથ 'નન્દગૃહે વાસુદેવો' 'વાસુદેવોઽત્રૈવાવિર્ભૂત' इति

[च] स्थलद्वये विचार्यते । वासुदेवन्यूहस्य वसुदेवगृहे तदानीमग्निमलीलायां चरित्राभावान्न प्रादुर्भावः, प्रयोजनाभावात् । तत्प्रयोजनं तु साक्षान्मुक्तिदानम् । न तत्प्रयोजनं पश्यामः । अत एव 'पार्थास्तु पूताः पदमापुरस्ये'त्यादिवचनानि संगच्छन्ते । ब्रजे तु मायासहितः पुरुषोत्तमः प्रादुर्भूत इति पूतनादिमुक्तिदानाय वासुदेवापेक्षेति नन्दगृहे तत्प्रादुर्भावो वाच्यः । ततो मायावृतपुरुषोत्तमो वासुदेवाधिष्ठान इति गम्यते । वासुदेवस्य विशुद्धसत्त्वात्मकत्वेन तदधिष्ठानतोपपद्यते । अत एव सुरेशनलकूबरवरुणप्रभृतीनामप्यत्र पुष्टिलीलास्वरूपदर्शनम्, अन्यथा ब्रजजनानामेव तद्दर्शनं स्यात् । अतो वासुदेवप्रादुर्भावोऽत्र युक्त्या साधितः । अत एव सिद्धान्त इति कथनम् ॥ ननु तथापि नन्दगृहे वासुदेवाविभवे किं प्रमाणमिति चेत्, धराद्रोणदशायां ब्रह्मप्राप्तवरसार्थकत्वान्यथानुपपत्तिरेव स्यात् । अत एव तत्र शुक्रेण न 'पुत्रीभूते जनार्दन' इत्युक्तम् । पुत्रत्वभवनं तु न साक्षात्पुरुषोत्तमे घटते, तत्र भावस्यैव सर्वरूपत्वात् । अत एव 'न माता न पिता' इत्याद्युद्धववाक्यानि संगच्छन्ते । भगवान् भावात्मा इति भक्तजनभावितं तत्र सर्वमेवोपपद्यत इति नानुपपत्तिरुद्भावनीया । एतदेव श्रीभागवते 'यद्यद्धिया त उरुगाय विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे सदनुग्रहाय' इत्यनेनाभिहितम् । श्रीमदाचार्यवर्यैरपि 'नन्दस्त्वात्मज उत्पन्न' इत्यत्रात्मनः सकाशाज्जातः पुत्र इति नन्दस्य बुद्धिरेव वर्णिता ॥

નન્દરાયજીને ઘેર વાસુદેવવ્યૂહ—આ વાત બે
 સ્થળે છે : એક તો 'નન્દગૃહે વાસુદેવઃ' અને બીજું 'વાસુ-
 દેવોઽત્રૈવ આવિર્ભૂતઃ'. વાસુદેવવ્યૂહની લીલા વસુદેવને ઘેર એ
 વખતે ઉપયોગી ન હતી તેથી વસુદેવજીને ઘેર વાસુદેવ-
 વ્યૂહનું પ્રાકટય નથી. સાક્ષાન્મુક્તિદાન કરનાર વાસુદેવનું
 પ્રયોજન વસુદેવજીને ત્યાં ન જ હોય; અને 'પાર્યાસ્તુ પૂતાઃ
 પદમાપુરસ્ય' ઇત્યાદિ વાક્યોની ત્યારે જ સંગતિ મળે છે.
 વ્રજમાં તો માયાસહિત પુરુષોત્તમનો આવિર્ભાવ છે. વ્રજમાં
 પૂતના વગેરેને મુક્તિનું દાન કરવાને વાસુદેવવ્યૂહની જરૂર
 છે, તેથી વાસુદેવવ્યૂહ નન્દરાયજીને ત્યાં જ પ્રગટયા એમ
 કહેવું ઘટે. હવે માયાથી વીંટાયેલા પુરુષોત્તમને વાસુદેવ
 જેમનું અધિષ્ઠાન છે તેવા સમજવા. વાસુદેવ વિશુદ્ધ સત્વા-
 ત્મક હોવાથી પુરુષોત્તમનું અધિષ્ઠાન પણ સંભવે છે. આ
 જ કારણથી, એટલે કે અહીં વાસુદેવવ્યૂહ છે એ કારણે
 જ, ઇન્દ્ર નલકૂબર વરુણાદિને પણ અહીં પુષ્ટિલીલાનું દર્શન
 થયું, નહિ તો ફક્ત વ્રજજનોને જ થાત; માટે નન્દરાય-
 જીને ઘેર વાસુદેવવ્યૂહ છે એમ ચુકિતથી સિદ્ધ કર્યું.
 અને સિદ્ધાંત આ છે એ પ્રમાણે પણ કહ્યું છે. વાસુદેવ-
 વ્યૂહ નન્દરાયજીને ઘેર પ્રગટયા એમાં પ્રમાણ પણ છે :
 યશોદા નન્દરાયજી પૂર્વ જન્મમાં જ્યારે એઓ ધરાદ્રોણ-
 અવસ્થામાં હતાં ત્યારે બ્રહ્માથી પ્રાપ્ત કરેલા વરદાનને
 સાર્થક કરવાને વાસુદેવવ્યૂહ પ્રકટયા, એ ખુલાસો પણ
 છે, નહિ તો પુરુષોત્તમ તો પુત્રરૂપે પ્રકટે નહિ, એ તો
 વરણાનુકૂલ પોતાની ઇચ્છાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ કાય

તો વરદાન વ્યર્થ થાય છે માટે શુકદેવજીએ પણ 'પુત્રીભૂતે
 જનર્દને' એમ નથી કહ્યું. પુત્રપણું સાક્ષાત્પુરષોત્તમમાં તો
 ન જ ઘટે, કારણ કે ભાવ જ સર્વરૂપે થાય છે; 'આ ભગવાન-
 ને માતા નથી કે પિતા નથી' એ ઉદ્ધવવાક્ય પણ
 તો જ ઘટે. ભગવાન ભાવાત્મા છે માટે ભક્તજન જેવી
 ભાવના કરે તે સર્વ જ સંભવે (ભક્તની ભાવના ભગવાન
 સિદ્ધ કરે); માટે કાંઈ અયોગ્ય છે જ નહિ. આ વાત
 શ્રીમદ્ભાગવતમાં 'ભક્તોના ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટે
 એઓ જે જે યુદ્ધિથી આપની ભાવના કરે છે તે તે દેહ
 આપ ધારણ કરો છો, પ્રકટ થાઓ છો' એ અર્થથી 'યજ્ઞ-
 દ્વિયા ત ઉરુગાય વિભાવ્યન્તિ તત્તદ્વપુઃ પ્રણયસે સદનુગ્રહાય'
 આ શ્લોકથી કહી છે. શ્રીમદ્વાયાર્ચ્યરણે પણ 'નન્દસ્ત્વાત્મજ
 ઉત્પન્ને' આ શ્લોકનાં શ્રીસુબોધિનીજીમાં 'પોતાનાથી જ
 પુત્ર જન્મ્યો' એવી નંદરાયજીની યુદ્ધિ જ વર્ણવી છે.

નન્દગૃહે પુરુષોત્તમાવિર્ભાવપ્રમાણં તુ યોગમાયાજ્ઞાપનમ્ ।
 તન્ન તત્પ્રાદુર્ભાવશ્ચ માયાપ્રાદુર્ભાવેન [જ્ઞાપ્યતે], તસ્યા ભગવદા-
 વરણરૂપત્વેન આત્રિયમાણરૂપસહિતત્વાત્ । અન્યથા સા
 કસ્યાવરણં સ્યાત્ । મિન્નતયા તત્સ્થિતિસ્તુ ન ઘટેત, મૂલરૂપ-
 શક્તિત્વાત્ । ન હિ ક્વાપિ શક્તિઃ શક્તિમન્તમપહાય તિષ્ઠતિ ।
 ઘસ્તુતસ્તુ 'પ્રકાશાશ્રયવદ્ વા તેજસ્વા'દિતિન્યાયેન શક્તિ-
 શક્તિમતોરભેદ ઈતિ સ્વાભેદેન સ્થિતિસમ્ભાવના । માયાયાઃ
 શક્તિત્વં તુ 'શ્રિયા પુષ્ટયે'તિ વાક્યેન નિશ્ચીયતે । અત

एवोक्तमाचार्यैर्निबन्धे 'माया कृष्णस्ये'ति । एतदभिसन्धायै-
वोक्तं 'माययैव रूपान्तरमिति । मायानिरूपणेनैव तस्योत्पत्ति-
निरूपिते'ति ।

एतदर्थस्तु नन्दगृहे मायानिरूपणेन तत्प्रादुर्भावनिरूपणेन
तस्य केवलपुरुषोत्तमस्य तथा त्रियमाणस्य तदुत्पत्त्या उत्पत्ति-
निरूपितेति । अत एव पृथक्तदुत्पत्तिज्ञानाभावः सर्वेषाम् ।
ब्रजस्थानामेव तज्ज्ञानम् । अत एव [तैः] सर्वैस्तथोत्सवकरणम् ॥

નન્દરાયજીને ઘેર પુરુષોત્તમપ્રાકટય—નન્દરાય-
જીને ઘેર પુરુષોત્તમના પ્રાકટયમાં પ્રમાણુ યોગમાયા છે.
માયાના પ્રાદુર્ભાવથી ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ સિદ્ધ થાય છે.
માયા ભગવદ્દાવરણરૂપ છે. આવરણુ પ્રકટ થાય ત્યાં આવ-
રણુવાળા ભગવાન પણ પ્રકટ હોય જ, નહિ તો માયા કેનું
આવરણુ થાય ? માયાની ભગવાનથી જુદી સ્થિતિ તો
સંભવે જ નહિ. માયા એ મૂલરૂપ શક્તિ છે. ક્યાંયે પણ
શક્તિ શક્તિમાનને છોડી રહી શકે નહિ. આ હકીકત
'પ્રકાશાશ્રયવદ્ વા. તેજસ્વાત્' એ વ્યાસસૂત્રમાં સિદ્ધ કરી છે
કે સૂર્ય અને સૂર્યનો પ્રકાશ એક જ છે તેમ શક્તિ અને
શક્તિમાન એક જ છે. જો અભેદ હોય તો શક્તિરૂપ માયા
શક્તિમાન ભગવાનને છોડી ક્યાં સ્થિતિ કરે ? માયા
શક્તિ છે એવું 'માયયા ચ નિષેવિતમ્' માયાથી સેવાયેલા—લખ્યું
છે, તેથી માયા શક્તિ છે એવું શાસ્ત્રસિદ્ધ જ છે; માટે જ
શ્રીમદ્દાચાર્યચરણુએ 'માયા કૃષ્ણસ્ય' એ પ્રમાણુ 'નિબંધ'માં
આજ્ઞા કરી છે. અને આ વાત લક્ષ્યમાં રાખી 'માયયા એવ'

ભગવાન માયાથી રૂપાન્તર પામ્યા, એમ પણ કહ્યું છે. આવી રીતે માયાનિરૂપણથી જ ભગવાનનો આવિર્ભાવ અહીં નન્દરાયજીને ઘેર સિદ્ધ થયો; અર્થાત્ નન્દરાયજીને ત્યાં માયાનું નિરૂપણ કર્યું, માયાના પ્રાકટ્યનું વર્ણન કર્યું. આ માયાથી પુરુષોત્તમ આવરણવાળા થઈ રહે છે. જો આવણરૂપે માયા પ્રગટે તો આવરણ જેના વગર ન સંભવે તેવા ભગવાન પણ અહીં જ પ્રગટે એ વાત સિદ્ધ થઈ; તેથી જ (માયાનું આવરણ હોવાથી) શ્રીઠાકોરજીની જુદી ઉત્પત્તિ થઈ છે એવું જ્ઞાન કોઈને ન જ થયું. જો ભગવતપ્રાદુર્ભાવનું જ્ઞાન થયું હોય તો એ ક્રૂપા-વજ્રજનોનું જ થયું હતું; એ કારણથી જ સર્વ વજ્રજનોએ ઉત્સવ કર્યો.

સાવરણપ્રાદુર્ભાવસ્તુ સ્વસ્ય કેવલરસાત્મકત્વવોધનાય, રસસ્ય ગુપ્તતાયા एव रसत्वसाधकत्वात् । अत एवाविर्भूतेऽपि रूपे तद्रूपपीताम्बरसद्भावः । तथा च वात्स्यायनः ‘गुप्तो हि रसो रसतामापद्यत’ इति । स चालम्बनविभावद्वयभेदेनोभयरूपत्वामाविर्भाव्य लीलासृष्टौ श्रुतीनामग्निसुतानां च कृपया संयोगरसमनुभावयितुं तेन च पोषकेण केवलविरहरसं च दातुं नन्दगृहे वृषभानुगृहे च प्रादुर्भूतः । अन्यथा ब्रजे स्वामिनीनामुभयविधानां संयोगरसानुभवो न स्यात्, मूले तदनाविर्भावात् । संयोगरसमनुभवानन्तरभावी स्वतन्त्रविरहरसानुभवश्च न भवेत् । द्वितीयालम्बनाविर्भावे त्वावरणं विग्रह एव नन्दप्रथः, सिता-रसस्य तन्मूर्तिरिव, मूर्तीभूते रसत्वस्यास्फूर्तेः । यथा भगवतो रसात्मकस्य मायया सर्वम्बनसामर्थ्यरूपया रूपान्तरमन्यद्रूप-

મનન્તમૂર્તિત્વાત્, ન તુ પ્રદર્શનમાત્રમ્, તથા મુખ્યસ્વામિન્યા
અપિ દ્વિતીયાલમ્બનવિભાવત્વેન રસાત્મિકાયા અનન્તસ્વરૂપત્વા-
દ્રૂપાન્તરસ્ય સંયોગસિદ્ધયેઽપ્રાકૃતાખિલસામગ્રીસહિતસ્ય પ્રાદુ-
ર્ભાવ ઇતિ નાનુપપત્તિઃ કાચિત્ ॥

વૃષભાનુના ઘરમાં પ્રાહુર્ભાવ—ભગવાન માયાના
આવરણ સહિત પ્રકટ થયા એ ઉપરથી ભગવાનના રસા-
ત્મક સ્વરૂપનું આપણને ભાન થાય છે. રસ તો ગુપ્ત હોય
તો જ રસપણાની સિદ્ધિ થાય; અર્થાત્ ગુપ્તતા એ જ રસ-
પોષક છે. ભગવાન ગૂઢરસાત્મક છે, તેથી જ આપ
પીતાંબર સહિત પ્રકટ થયા. વાસ્થાયન ઋષિને પણ
એ જ મત છે: “ગુપ્ત રસ જ રસતાને પામે છે.”
એ રસ એ આલમ્બનવિભાવ સ્વરૂપે યુગલરૂપે લીલા
સૃષ્ટિમાં શ્રુતિરૂપા અને અશ્નિકુમારોને કૃપાએ કરી સંયોગરસનો
અનુભવ કરવાને અને એ પોષક સંયોગરસ વડે કેવલ
વિરહરસનું જ્ઞાન કરવાને નન્દરાયજીના ઘરમાં અને
વૃષભાનુના ઘરમાં પ્રકટ થયો. જો આ રસ એ આલમ્બનવિભાવ-
રૂપે પ્રકટ થયો ન હોત તો શ્રુતિરૂપા અને અશ્નિકુમારોને
સંયોગરસનો અનુભવ ન જ થાત, કારણ કે મૂલમાં એ યુગલસ્વ-
રૂપ પ્રકટ નથી. એટલે સંયોગરસનો જો અનુભવ ન થાય તો
સંયોગરસનો અનુભવ થયા પછી થનાર સ્વતાંત્ર વિરહરસા-
નુભવ પણ ન જ થાય. બીજા આલમ્બનના એટલે શ્રી-
સ્વામિનીજીના આવિર્ભાવમાં તો આનન્દમય એવું શ્રીઅંગ જ
આવરણ છે. સાકરેના રસની જ્યાં મૂર્તિ બનાવવામાં આવે ત્યાં
મૂર્તિ જ આવરણ છે. જ્યારે રસાકાર ભગવાન મૂર્તિરૂપ થઈ જાય

ત્યારે રસપણું સ્પષ્ટ માલૂમ ન પડે. જેમ રસાત્મક લગવાન સર્વલવનસમર્થ માયા વડે અનેકરૂપ થાય છે, અનન્તરૂપ હોવાથી બીજું રૂપ જ પ્રકટ કરે છે, માયાર્થી બનાવટી રૂપ દેખાડતા નથી, તેવી રીતે મુખ્ય સ્વામિનીજી પણ બીજા આલેખનવિભાવરૂપ હોવાથી રસાત્મક છે. એ રસાત્મક સ્વામિનીજી અનન્તરૂપ હોવાથી જુદું રૂપ જ ધારણ કરી શકે છે. એ રૂપાન્તરથી જ શ્રીસ્વામિનીજીને સંયોગસિદ્ધિને માટે અપ્રાકૃત સર્વ સામગ્રીસહિત પ્રાદુર્ભાવ થયો છે એમાં જરાય શંકાને સ્થાન નથી.

एतेनेतो वसुदेवेन मायानयने निरधिष्ठानस्य रसस्य दर्शनमनुपपन्नमित्यनुपपत्तिः परास्ता, वासुदेवस्य तदधिष्ठानस्य तत्र सत्त्वात् । माया तु लीलायां रसपोषायेतराज्ञानाय च मध्यस्थतया स्थास्यति ॥

માટે વસુદેવજી માયાને મથુરા લાવ્યા ત્યારે માયા-ધિષ્ઠાન રહિત થયેલ રસનું દર્શન નહિ થાય એવી શંકા કરવી નહિ, કારણ કે માયાને લઈ ગયા, પણ વ્રજમાં વાસુદેવનું અધિષ્ઠાન છે, માયા તો લીલામાં રસનું પોષણ કરવાનું અને બીજાને લીલાનું ભાન ન થવા દેવાનું કામ કરવાને મધ્યસ્થ તરીકે બેસશે.

ननु मायायास्तत्र गमने तत्रापि तदावरणीयरूपान्तर-सत्त्वप्रसङ्ग इति चेत्, न, तत्र मायाया गमनमात्रं, रवि-कराणामिव, नाविर्भावः । अतः कंसकरादुड्डीयाम्बरगमनानन्तरं लीलोपयोगित्वेन व्रज एव तदवस्थितिः, 'गच्छ देवि व्रजं भद्रे'

‘અર્ચિષ્યન્તિ મનુષ્યાસ્ત્વા’મિત્યાદિભગવદ્વચનાત્ । અતઃ પૃથ્વિ
 ફલપ્રકરણે ‘યોગમાયામુપાશ્રિત’ ઇત્યુક્તમ્ । તત્ર પુનરાવરણા-
 ભાવસ્તુ લીલામધ્યસ્થતયા સમીપ પૃથ્વિ સ્થાપનાત્ । અતઃ પૃથ્વિ
 પશ્ચાદ્યાય્યાં વિવરણે ‘યોગમાયાં ચ સમીપ પૃથ્વિશ્રિત્ય સ્થિત’
 ઇત્યાચાર્યૈઃ । પ્રાક્તવરણાં ચિરકાલવિદ્વક્ષાતિતાપભરેણ તત્રત્યાનાં
 શ્રુતીનામગ્નિકુમારાણાં ચ હૃદયે ‘ભાવૈરજ્જુરિત’મિતિપદ્યોક્તરીત્યા
 યદ્ રૂપં તદ્ભાવાત્મકં તદપિ તાસાં નન્દગૃહે સમાગમનેન
 દર્શનાનન્તરં તત્રાયાતમિતિ ‘ગોપ્યશ્ચાકર્ણ્ય મુક્તિ’ ઇત્યાદિ-
 દિભિર્નિરૂપ્યતે । તથા ચ નન્દગૃહે વાસુદેવાધિષ્ઠાનઃ પૂર્વે,
 પશ્ચાત્તદાગમનાનન્તરં નિરધિષ્ઠાનસ્તદ્ભાવાત્મકોઽપ્યાગત ઇતિ
 દ્વયમપ્યત્ર રૂપં સંક્રાન્તમિતિ યથાધિકારં વ્રજેઽપિ સર્વત્રાનુભવ
 ઇત્યલમુક્ત્યા ॥

માયા મથુરા ગઈ તો છે. જેને આધારે એ રહી શકે
 તેવું ભગવત્સ્વરૂપ પણ ખીજું ત્યાં હોવું જોઈએ એમ કોઈ
 શંકા કરે તો એનો જવાબ એ કે એમ નથી; માયાનું માત્ર
 ત્યાં રવિનાં કિરણોની માફક ગમન જ છે, ત્યાં માયાનો
 આવિર્ભાવ થયો નથી; માટે જ કંસના હાથમાંથી ભેડીને
 આકાશમાં ગયા બાદ માયા લીલામાં ઉપયોગિની હોવાથી
 વ્રજમાં જ પાછી આવીને રહી છે. ‘હૈ દેવી, તું વ્રજમાં
 જા; મનુષ્યો તારું પૂજન કરશે’ વગેરે ભગવદ્વચનથી
 એ વાત સિદ્ધ થાય છે. માટે ખરી સ્થિતિ તો વ્રજમાં જ
 છે, એટલે ક્ષેત્રપ્રકરણમાં કહ્યું કે—‘ભગવાને યોગમાયાનો
 આશ્રય કરી લીલા કરી.’ લીલા કરતી વખતે તો માયાનું
 આવરણ દૂર જ થાય છે, કારણ કે લીલા માટે મધ્યસ્થ તરીકે

માયાને પાસે જ પણ અલગ રાખે છે. શ્રીઆચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે કે 'ભગવાને જ્યારે લીલા કરી ત્યારે ભોગમાયાને પાસે જ આશ્રય કરી બેઠા.' જેમને વરદાન મળ્યું છે તેવાં શ્રુતિ અને અગ્નિકુમારોને ચિરકાલથી થયેલી દર્શનવિધાના તીવ્ર તાપ-કલેશના ભાર વડે એમના હૃદયમાં 'માવૈરઙ્કુરિતમ્' એ શ્લોકમાં કહેલી રીતે જે રૂપ પ્રકટ્યું તે ભાવાત્મક રૂપ છે, અને એ પણ એ ગોપીજનો જ્યારે શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવ્યાં ત્યારે ભગવદ્દર્શનાનન્તર ત્યાં જ નન્દગૃહમાં જ આવ્યું અને એ 'ગોપીઓ સાંભળી હર્ષ પામી' ઇત્યાદિથી વર્ણવેલું છે. વાસુદેવ જેનું અધિષ્ઠાન છે તેવા પ્રભુ પ્રથમ પ્રકટ થયા; અર્થાત્ નન્દગૃહમાં પછીથી એટલે જ્યારે શ્રીગોપીજનો નન્દરાયજીને ઘેર પધાર્યાં ત્યારે અધિષ્ઠાનરહિત વ્રજસુન્દરીના હૃદયમાં રહેલું જે ભાવાત્મક સ્વરૂપ તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું. આ બંને સ્વરૂપ સંક્રાન્ત (એકમેક) થઈ ગયાં. અને એનો અધિકાર પ્રમાણે વ્રજમાં બધે અનુભવ થયો છે, એટલે આ સંબંધી વિશેષ ચર્ચાની જરૂર નથી.

अत्र वासुदेवाविर्भावाभावे बाधकं तर्कमाहुः 'अन्यथे'ति ।
 वासुदेवानाविर्भावे केवला माया वसुदेवभिन्ना, तथा जनितं
 स्तन्यं भगवान् पुरुषोत्तमः शुद्धपदार्थाभावात् कथं पिवेदित्यर्थः ।
 अत्रायमाशयः । पुरुषोत्तमस्य तु साक्षाज्जननाभावान्न स्तन्यो-
 त्पत्तिनिमित्तता, मायायास्तु 'यशोदायां नन्दर्पत्न्यां भविष्यसी'-
 ति वाक्याज्जननमस्तीति स्तन्योत्पत्तिहेतुत्वम् । तत्र वासुदेवा-
 नाविर्भावे केवलमायाजनितस्तन्यस्य भोगमात्रसाधकस्य लौकिक-

કસ્નેહસમ્ભવસ્ય શુદ્ધિहेतुत्वाभावादन्तःस्थितबालकशुद्धयर्थ-
मलौकिकरसभोक्ता श्रीमत्त्वेन भगवान् न पिबेत्, नाङ्गीकुर्या-
दिति। एतेन भगवतो भोगाभावेनालौकिकत्वेन समर्पितस्य
[भोगो] भक्तार्थमेव तेषु कृपया न स्वार्थमपीति निरूपितं भवति ॥

નન્દરાયણને ત્યાં વાસુદેવવ્યયહતું પ્રાકટય નથી એમ માનવામાં શો વાંધો છે એ 'અન્યથા' ઇત્યાદિ વાક્યથી બતાવે છે. વાસુદેવવ્યૂહ નન્દરાયણને ત્યાં પ્રકટ થયો—એ વાત કરી ગયા. જો આ પ્રાકટય ન માનિયે તો કેવલ માયાનો જ વાસુદેવરહિત જન્મ થયો કહેવાય. એ માયાના ઉત્પન્ન થવાથી યશોદાણને જે સ્તનદુગ્ધ થાય તે લગવાન કેમ કરી પિયે? કારણ કે એ દુગ્ધ શુદ્ધ પદાર્થ નથી. અહીં આશય આ પ્રમાણે છે : લગવાનનો વાસ્તવિક જન્મ નથી એટલે સ્તનમાં દૂધ લગવાનને લઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ, પરંતુ 'નન્દપત્ની યશોદાણમાં તુ' જન્મીશ' એ વચનથી માયાનો તો જન્મ વાસ્તવિક છે, એનાથી એને લઈ યશોદાણને સ્તન્ય (ધાવણ) થયું છે. જો વાસુદેવવ્યૂહને નન્દરાયણને ત્યાં આપિલાવિ ન માનિયે તો કેવલ માયા-જનિત સ્તન્યભોગ માત્ર સિદ્ધ કરનાર હોવાથી એમ લૌકિક સ્નેહને લઈ ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી શુદ્ધ નથી. તેથી શુદ્ધિના અભાવે અન્તઃસ્થિત બાલકની શુદ્ધિને માટે અલૌકિક રસભોક્તા લગવાન સ્વયં સમ્પન્ન હોઈ પાન કરે નહિ, અંગીકાર ન જ કરે. આ પ્રસંગથી લગવાને ભોગની અપેક્ષા નહિ હોવાથી અને પોતે અલૌકિક હોવાથી લગવાન

લક્ષ્મી ઉપર કૃપા કરીને લક્ષ્મીના સંમર્ષિતનો અંગીકાર કરે છે, નહિ કે ભોગ ભોગવવા, એ પણ સૂચિત થઈ ગયું.

કિન્ચ, નિઃસાધનત્વં તુ વ્રજસ્થાનાં, દેવકીવસુદેવાદિવત્ તપઃકરણાદ્યભવાત્ । શ્રુતિરૂપાણાં કુમારિકાણાં તદનુગતાનામન્યેષાં ચાર્થે પ્રભુરેવ સ્વોદ્યમેન પ્રાદુર્ભૂત इति तासु तदीयेषु च सर्वथा मन्तव्यम् । अत एवोक्तमस्मत्स्वामिचरणैः श्रीभागवतविवृतिटिप्पण्यां 'निःसाधनफलात्मायं प्रादुर्भूतोऽस्ति गोकुले । अतो वयं हि निश्चिन्ता जाताः सर्वत एव हि' इति ॥

નિઃસાધન લક્ષ્મી માટે જ પ્રકટ થયું—ભગવાન નિઃસાધન લક્ષ્મી માટે પ્રકટ થાય છે. વ્રજસ્થ 'લક્ષ્મી નિઃસાધન હતાં, દેવકી વસુદેવજીએ પૂર્વજન્મમાં તપ આદિ કર્યું તે તો સસાધન થયાં. આ વ્રજજનોએ એવું તપ વગેરે કંઈ કર્યું નથી. શ્રુતિરૂપા અને કુમારિકાઓના તેમજ એમને અનુસરનારાં અન્યને માટે જ પ્રભુ સ્વેચ્છાએ કરી એ ગોપીજનોમાં અને ભગવદ્દીપ્તિમાં સર્વથા પ્રકટ થયા એમ માનવું; અર્થાત્ નિઃસાધન લક્ષ્મી માટે જ પ્રકટ થયા. આ વાતનું સમર્થન કરતાં શ્રીપ્રભુચરણ શ્રીભાગવત-સુબોધિની ઉપરનાં શ્રીમતી ટિપ્પણીમાં આલેખે છે કે—

નિઃસાધનફલાત્માયં પ્રાદુર્ભૂતોऽસ્ति गोकुले ।
अतो वयं हि निश्चिन्ता जाताः सर्वत एव हि ॥

નિઃસાધન-ફલાત્મા આ પ્રભુ શ્રીગોકુલમાં પ્રકટ થયા માટે અમે સર્વ પ્રકારે નિશ્ચિન્ત જ થયા છીએ.

ननु 'पुरुषोत्तमस्तु नन्दगृहे एव मायया सह जात' इत्युक्तेः सहैव भगवताष्टम्यामेव तदाविर्भाव इति नवम्यां च सा जातेत्यग्रिमग्रन्थोऽनुपपन्न इति चेत्, उच्यते । मायया जननं पार्थक्येन स्थितौ भवति, न नु भगवता सह । अत एव तृतीयया प्राधान्यमुक्तम् । भगवत एव तदावृतस्याष्टम्यामाविर्भावः । सा तु पृथक्तया वसुदेवेनेतो नयनानन्तरे जातेत्याशयेन 'नवम्यां च सा जाते'त्युक्तम् । अत एव पुत्रोत्सवादिकं तु शुद्धनवम्यामेव जातमित्युक्तम् । तस्यां पृथग्भूतायामेव भगवद्दर्शनम् । तदनन्तरमेव चोत्सव इति नानुपपत्तिः काचित् । किञ्च, धराद्रोणयोरप्यधिष्ठानभूतयोः स्वामिनीहृदयस्थयोस्तद्भावात्मकयोः श्रीनन्दयशोदयोरावेश इति केनाप्यंशेनात्र न संशयितव्यं सेवकसुधीभिरिति दिक् ॥

मायानुं नवमीये ऽ प्राकट्य-श्रीपुरुषोत्तम
मायासहित नन्दरायणे घेर प्रगट्या, तो माया अने
पुरुषोत्तमनो प्राकट्य-समय ऐक ऽ थयो, आम छतां
'नवमीमां मायानो जन्म छे' ऐपुं वहे छे ऐ संलवे ?
आनो उत्तर ऐक ऽ छे : मायानुं जन्मपुं ऐ तो लगवानथी
सिन्न थाय त्यारे ऽ संलवे, लगवाननी साथे होय
त्यारे नडि. माटे ऽ मायानी साथे कडी, लगवाननुं
मुष्यत्व छे अने मायानुं गौणत्व छे ऐम कडी, मायानो
प्राहुर्भाव नडि, पणु लगवाननो ऽ प्राहुर्भाव कड्यो; लग-
वान ऽ ऐना आधारणुवाणा अष्टमीना दिने आविर्भाव पाभ्या
छे, माया तो जुही ऽ (लगवत्प्राकट्य पछी) वसुदेवण

લેવા આવ્યા પછી જન્મી; એ આશયથી જ નવમીમાં
 માયાનો જન્મ વર્ણવ્યો. પુત્રોત્સવાદિક શુદ્ધ નવમીમાં જ
 થયાનો હેતુ પણ એ જ છે. એ જ્યારે જુદી પડી ત્યારે જ
 ભગવાનનું દર્શન થયું. આવરણ દૂર થાય ત્યારે જ દર્શન
 થાય અને દર્શન પછી જ ઉત્સવ થાય; માટે જ પુત્રોત્સવ
 નવમીમાં થયો એ ચુક્તિસિદ્ધ જ છે. અને ધરાદ્રોણના
 પણ અધિષ્ઠાનરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં ઘિરાજમાન
 ભાવાત્મક શ્રીનન્દ-ચરોદાજીનો પણ અહીં આવેશ છે.
 ભાવાત્મક શ્રીનન્દ-ચરોદાજીનો પણ ભાવાત્મક ભગવાનના
 પ્રાદુર્ભાવ સમયે એમાં આવેશ થયો છે, એટલે કેઈ પણ
 અંશે આશ્રિત વિદ્વાનોએ સંશય ન કરવો.

इति श्रीवल्लभाचार्यकृपामात्रावलम्बनः ।

हरिदासश्चकारेमं विचारं विवृतौ मुदा ॥१॥

तेनाचार्याः प्रसीदन्तु स्वामिनो विङ्कलेश्वराः ।

स्वामिन्यः स्वामिसंयुक्तास्तथा तदनुवर्तिनः ॥२॥

इति श्रीवल्लभाचार्यवर्यश्रीविङ्कलचरणरेणुसाभिलाषदासानु-
 दासश्रीहरिदासविरचितः प्रभुप्रादुर्भावविचारः समाप्तः ॥

ઇતિ શ્રીવલ્લાચાર્યકૃપાના આશ્રયે થકી ।

હરિદાસે કર્યો આનો વિચાર વિવૃતિ મહી. ॥૧॥

પ્રસન્ન નાથ હો મારા શ્રીમદ્વલ્લભ વિઙ્કલ ।

સ્વામિની-સ્વામી સાથે તે તદનુસારીએ તથા. ॥૨॥

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય-શ્રીમદ્વિઙ્કલચરણરેણુની અભિલાષાવાળા
 દાસાનુદાસ શ્રીહરિદાસ-રચિત 'પ્રભુપ્રાદુર્ભાવવિચાર' સમાપ્ત થયો.

૩૦. શ્રીપ્રભુપ્રાકટયસમયવિચારઃ ॥

(અનુવાદ : શ્રી. ચિમનલાલ હ. શાસ્ત્રી)

“પુરુષોત્તમસ્તુ નન્દગૃહ એવ માયયા સહ જાત” ઇત્યત્રેદં વિચાર્યતે । “નન્દસ્ત્વાત્મજ ઉત્પન્ન” “વસુદેવગૃહે સાક્ષા”દિતિ-વાક્યાભ્યામુભયત્ર પૂર્ણસ્યૈવ પ્રાદુર્ભાવો વાચ્યઃ, સર્વકાલ એવ, પૂર્ણપુરુષોત્તમાવિર્ભાવકાલસ્યૈકત્વાત્, “અયં સર્વગુણોપેત” ઇતિ-વાક્યાત્ । અત એવ મુદ્ધર્તાનન્તરં માયાજનનં, આધિદૈવિકલીલા-કાલસ્ય તદાવિર્ભાવાનાધારત્વાત્ ॥

“ શ્રી પુરુષોત્તમ તો શ્રીનન્દરાયણના ગૃહમાં જ માયાની સાથે પ્રકટ થયા ” આ વાક્ય વિચારાય છે. “ આત્મજનું પ્રાકટય થયું ત્યારે શ્રીનન્દરાયણ ” અને “ શ્રીવસુદેવણના ગૃહમાં સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ પ્રકટ થયા ” આ બંને વાક્યથી બંને સ્થળે પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો જ પ્રાદુર્ભાવ કહેવો. અને એ પ્રાદુર્ભાવ એક જ કાલે થયો છે, કેમકે પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો આવિર્ભાવ એક જ છે અને એ આવિર્ભાવસમયે “ સર્વ-ગુણયુક્ત પરમશોભન કાલનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થયો ” એવું વાક્ય છે. આથી જ એક મુદ્ધર્ત પછી માયાનો જન્મ થયો, કેમકે આધિદૈવિક લીલાકાલ કાંઈ માયાના આવિર્ભાવનો આધાર નથી.

પંચ સતિ વસુદેવગૃહે પ્રાદુર્ભાવોત્તરં દર્શનમિવ નન્દગૃહે કુતો ન દર્શનં જાતમિત્યાશઙ્કાયમાહુઃ ‘પુરુષોત્તમ’સ્તિવતિ ।

નન્દગૃહે વસનાવૃત્તમહામણિવન્માયાવૃત્ત ઇવ જાતઃ, તત્ર માયા-
કાર્યસ્ય તદાનીં સ્વાદર્શનસ્ય સત્વાત્, તદાનીમેવ દર્શને-નિરા-
વૃત્તદર્શને-તત્રૈવ જ્ઞાનોદયે લય ઇવ સ્યાત્, તથા ચાગ્રિમલીલાનુ-
પપત્તિઃ । અત ઇવ ન વસુદેવદેવક્યોરિંવ નન્દયશોદયોઃ સ્તુતિઃ ।
આવૃત્તદર્શનાત્તત્કૃતનિદ્રયા ચ જ્ઞાનાભાવોઽપિ । વસુદેવગૃહે તુ
પૂર્વતપસ્યાદિફલરૂપત્વમાધિભાવસ્ય બોધયિતું જ્ઞાનસમ્પાદનરૂપં
કાર્યમસ્તીતિ ન માયયા સહ કિન્તુ વ્યૂહેન સદ્ધિતો જાતઃ ॥

જે આમ છે તે શ્રીવસુદેવના ગૃહમાં શ્રીપુરુષોત્તમના
પ્રાદુર્ભાવ પછી દર્શન થયું તે જ પ્રમાણે શ્રીનન્દગૃહમાં શ્રી-
પુરુષોત્તમનું દર્શન કેમ ન થયું? આ શંકાના સમાધાનાર્થ
કહે છે કે “શ્રીનન્દરાયણના ગૃહમાં માયાની સાથે પ્રકટ થયા.”
વસ્તુથી વીંટળાયેલા મહામણિની જેમ માયાર્થી વીંટળા-
યેલા જ પુરુષોત્તમ પ્રકટ થયા, કેમકે ત્યાં એ સમયે નિજ
અદર્શનરૂપ માયા-કાર્ય છે. જે એ જ સમયે માયાર્થી
ન વીંટળાયેલ પ્રભુ સાક્ષાત્ દર્શનનું દાન કરે તે શ્રીનન્દા-
દિને જ્ઞાનોદય થતાં એ સર્વનો લય જ થઈ જાય અને
એમ થાય તે અગ્રિમ સર્વ લીલા જ સંભવે નહિ. આથી જ
શ્રીવસુદેવ-દેવકી જેમ શ્રીનન્દ-યશોદાણએ ભગવત્સ્તુતિ પણ
કરી નથી. શ્રીનન્દ-યશોદાણને માયાવશ્યયુક્ત દર્શન થવાથી
માયાકૃત નિદ્રાએ કરીને એમને જ્ઞાન પણ થયું નથી. શ્રી-
વસુદેવણના ગૃહમાં તે શ્રીવસુદેવણએ કરેલા તપના ફલ-
રૂપ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ છે એમ જણાવવું છે. જ્ઞાનસમ્પાદન-
રૂપ કાર્ય ત્યાં કરવાનું છે, તેથી માયાની સાથે પ્રકટ ન

થતાં વ્યૂહની સાથે પ્રકટ થયા, કેમકે માહાત્મ્યજ્ઞાન-
સંપાદનરૂપે કાર્ય વ્યૂહનું છે.

માહાત્મ્યજ્ઞાનસમ્પાદનસ્ય કિ પ્રમાણમિતિ ચેત્ 'તમદ્ભુત'-
મિત્યાદિના તથૈવ તદ્દર્શનનિરૂપણાત્ ॥

શ્રીવસુદેવજી સમક્ષ વ્યૂહસહિત પ્રકટ થવામાં શું
પ્રમાણ? જવાબમાં, “એ અદ્ભુત” ઇત્યાદિ શ્લોકમાં
વ્યૂહસહિત જ 'ભગવદ્દર્શનનું' નિરૂપણ કરેલું છે.

નનુ પ્રદ્યુમ્નરૂપેણૈવ તત્રાવિર્ભાવ ઇતિ ચેન્ન, 'આવિવેશાંશ-
ભાગેને'તિવાક્યવિરોધાત્, અંશાનાં ભાગેન સ્વયં પુરુષોત્તમ
આવિવેશેતિ તદર્થાત્ । વસુદેવગૃહે “વિદિતોઽસિ ભવા”નિ-
ત્યાદિવાક્યાનિ તુ સ્પષ્ટમેવ વિરુદ્ધેરન્ । પ્રદ્યુમ્નન્યૂહેન સ્વસ્ય
તદ્વંશસમ્બન્ધિત્વં, ન ત્વાવિર્ભાવઃ । અત एव वसुदेवदेवक्योस्ता-
દશાસાધારણધર્મવિશિષ્ટદર્શનેઽપિ પુત્રત્વબુદ્ધિઃ ॥

“શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રદ્યુમ્નરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થયો
છે” એમ પણ શંકા ન કરવી, કેમકે “અંશભાગે પ્રવેશ
કર્યો” આ વાક્યમાં શ્રીપુરુષોત્તમનો જ પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો છે
એમાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય અને અનેક અંશના ભાગે કરીને
સ્વયં શ્રીપુરુષોત્તમે જ પ્રવેશ કર્યો એમ અર્થ છે, નહિતો
શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રાદુર્ભૂત “આપ અમને વિદિત
થયા છે” ઇત્યાદિ વાક્યનો પણ સ્પષ્ટ જ વિરોધ પ્રાપ્ત થાય.
પ્રદ્યુમ્નવ્યૂહથી શ્રીવસુદેવજીના વંશની સાથે નિજ સંબન્ધિત્વ
છે, તેથી આવિર્ભાવ. આથી જ શ્રીવસુદેવ-દેવકીજીને અસાધારણ

વિશિષ્ટ ભગવદ્દર્શન થયું, તથાપિ પ્રભુમાં પુત્રત્વબુદ્ધિ રહી [એટલે કે અસાધારણધર્મવિશિષ્ટ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પ્રાકટ્ય છે ને એને લઈ દર્શન એવાં જ થયાં છે, અને પ્રદુમ્નબૂહ તો પુત્રત્વબુદ્ધિમાં જ કારણ છે.]

નનુ માયાસાહિત્યે પ્રાદુર્ભાવાનુપપત્તિઃ, તદપસારણસ્યૈવ તત્ત્વાદિતિ ચેન્ ન, 'તમદ્ભુત'મિત્યત્ર ધર્માણામિવ તસ્યા અપિ પ્રાદુર્ભાવ્યત્વેન સહભાવેનૈવ તત્કરણાત્ । ધર્માણાં માહાત્મ્યજ્ઞાનમિવ તત્કાર્યમદર્શનમિતિ તદા તત્સમ્પન્નમેવ, અનાવિર્ભૂતાયાઃ કાર્યાનાપાદકત્વાત્ । અત ઇવ "ત્વં તુ યશોદાયાં નન્દપત્ન્યાં ભવિષ્યસી"તિ વાક્યં સઙ્ગચ્છતે, અન્યથા ભગવદસાહિત્યે તસ્યાસ્તત્ર જનનાનુપપત્તેઃ । ન હિ ભગવદાવિર્ભાવસ્થલે સા ભવિતુમર્હતિ, 'વિલજ્જમાનયે'તિ વાક્યાત્ ।

માયાસહિત ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ ઘટે નહિ, કારણ કે માયાનું અપસારણ ભગવદાવિર્ભાવ છે, એવી પણ શંકા ન કરવી; 'તમદ્ભુતમ્' શ્લોકમાં જેમ ધર્મના આવિર્ભાવનું કથન છે તેમ જ માયાનો પણ પ્રાદુર્ભાવ કરીને એ માયાની સાથે જ નિજ પ્રાદુર્ભાવ કર્યો છે. ધર્મનું કાર્ય જેમ માહાત્મ્યજ્ઞાન છે તેમ ભગવદ્દર્શન માયાનું કાર્ય છે, તેથી એ સમયે માયાસંપન્ન ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. અપ્રાદુર્ભૂત માયા નિજ કાર્યો સંપાદન કરી શકે નહિ; આથી જ "તું તો શ્રીનન્દપત્ની શ્રીયશોદાણીમાં પ્રકટ થઈશ" એવા ભગવદ્વાક્યની સંગતિ થાય છે, નહિ તો ભગવદ્રહિત કેવલ માયાનું ત્યાં

પ્રકટય જ ઘટતું નથી, કારણ કે બંધાં ભગવદ્વાવિભાવ હોય ત્યાં કેવલ માયા પ્રકટ થઈ શકે જ નહિ; “વિલજ્જમાનયા” ઇત્યાદિ “શરમાતી જે માયા પ્રભુ આગળ ઊભી રહી નથી શક્તી” એ અર્થનું વાક્ય અહીં પ્રમાણુ છે.

નનુ ‘નવમ્યાં ચ સા જાતે’ત્યત્રાત્રિમગ્રન્થોઽનુપપન્ન ઇતિ ચેન્ ન, પૂર્વે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવાવસરે સા સ્થિતાપિ ન મેદેનાસીત્, સહ-ભાવાત્ । તત્તો ભગવદાગમનસમયે તત્રત્યાનાં વ્યામોહાર્થં ભગવતઃ સકાશાન્નિજ્ઞા જાતેતીદમેવ તસ્યા જનનં શક્તિરૂપાયા ધર્મરૂપેણ બહિર્ભૂયં સ્વકાર્યકર્તૃત્વમ્ । અત ણવાગ્રે ‘તયા હૃતે’તિવાક્યેન તત્કાર્યનિરૂપણં, તત્ર સર્વેષાં સ્વાપે નિષ્પત્યૂહભગવદાગમનસિદ્ધિઃ, પશ્ચાત્ કંસવ્યામોહાય ભયજનકત્વાય તસ્યા ઇતો નયનમ્ ॥

ભગવાન અષ્ટમીને દિવસે પ્રકટ થયા અને “માયા નવમીને દિવસે પ્રકટ થઈ” એમ અત્રિમ શ્રીસુખોદિની ગ્રંથમાં જે કહ્યું છે તેની સાથે વિરોધ પ્રાપ્ત થશે એવી શંકા પણ ન કરવી; પૂર્વે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવકાલમાં માયા ઉપસ્થિત જ હતી, પરંતુ એનો માત્ર સહભાવ હતો, ભગવાનથી લિન્ન માયા ન હતી. એ પછી ભગવદાગમન-સમયે ત્યાં રહેલાએના વ્યામોહ માટે માયા ભગવાનથી લિન્ન થઈ. આ જ માયાનો જન્મ; અર્થાત્ શક્તિરૂપ માયા ધર્મરૂપે બહાર પ્રકટ થઈને સ્વકાર્ય કરે. આથી જ ‘એ માયાએ હૃત’ વાક્યમાં માયાકાર્યનું નિરૂપણ કર્યું છે. ત્યાં માયાથી સર્વને નિદ્રા પ્રાપ્ત થઈ અને તેથી ભગવદાગમન નિષ્પત્યૂહ

-निर्विघ्न सिद्धं थयुं, पछी कंसना व्यामोह माटे लय
उत्पन्न करवा माटे त्वरार्थी भायानुं त्यां लघं जवानुं थयुं.

एवं सति पुरुषोत्तमाविर्भावोऽर्धरात्रसमाप्तौ सत्यामष्टम्या-
मेवोभयत्र । नन्दगृहे उत्सवस्तु तत्काले 'जातं पर'मितिवाक्यात्
सामान्यज्ञानसत्त्वेऽपि विशेषदर्शनाभावात् तस्यां गतायामेव ।
तत आगमनादिकं मुहूर्तमात्रेण सिद्धमिति तदुत्तरमेव जाता
पृथगाविर्भूता । अत एव वसुदेवग्रहणयोग्यापि, भगवत्सहभूता-
यास्तु ग्रहीतुमशक्यत्वात् ॥

आ प्रकारे पुरुषोत्तमाविर्भाव अने स्थणे अर्ध रात्रि
समये अष्टमीदिने थये; श्रीनन्दालयमां नन्दमहोत्सव तो
भायाना मथुरागमन पछी ज, येम "जातं परम्" वाक्यधी
जणाय छे. कांठिक जन्मथुं येम सामान्य ज्ञान ये वथते हुतुं,
तथापि विशेष दर्शनने अभाव हुतो तेथी भायाना गमन पछी
ज श्रीनन्दालयमां नन्दमहोत्सव तो थये. त्यांथी आगमनादिक
तो मुहूर्त मात्रमां ज सिद्ध थयुं, तेथी आगमन पछी ज
भायानो जन्म अर्थात् पृथक् आविर्भाव, अने तेथी भाया
श्रीवसुदेवज्येथी ग्रहणयोग्य पण थय, कारण हे भगवत्सहभूत
भायानुं तो ग्रहण ज अशक्य छे.

पुरुषोत्तमाविर्भावदिनं त्वष्टम्येव, सापि शुद्धा सप्तम्यसंयुता,
अर्धरात्रसमयोत्तरमुहूर्तपर्यन्तं तस्याः शुद्धत्वात् । तस्यामेव प्रादु-
र्भावो न सप्तमीयुतायामिति प्रादुर्भावोत्सवव्रतादिकर्तृणामष्टम्यां
सप्तमीवेधे सति तत्प्रादुर्भावतिथित्वाभावादन्यथाकृतिदोष एव ॥

પુરુષોત્તમાવિર્ભાવ-દિવસ તેા અષ્ટમી જ અને એ પણ શુદ્ધ અર્થાત્ સપ્તમીના સંયોગ રહિત, કારણ કે અર્ધરાત્રસમયોત્તર મુહૂર્ત અષ્ટમી શુદ્ધ છે. આ શુદ્ધ અષ્ટમીમાં જ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ છે, સપ્તમીયુક્ત અષ્ટમીમાં પ્રાદુર્ભાવ નથી. સપ્તમી-વેધયુક્ત અષ્ટમીમાં જે પ્રાદુર્ભાવોત્સવવ્રતાદિ કરે છે તેમને ખીજું જ કરવાનો દોષ લાગે છે, કારણ કે એ સમયે પ્રાદુર્ભાવની તિથિ જ નથી.

નનુ एवं नक्षत्रमपि रोहिणीसंज्ञं स्थितं तदा तत्रेति कृत्तिकावेधस्तस्मिन्नपि दोषायेति चेन् न, 'यर्ह्येवाजनजन्मर्क्ष'-मितिवाक्यात् रोहिणीनक्षत्रमष्टम्यामग्रिमनवम्यां च कृत्तिका-विद्धमेव तुल्यं, तादृश एव प्रादुर्वावात्तस्मिंस्तथाविधे व्रतो-त्सवादिकरणस्यादोषत्वात् । तस्मात् शुद्धाष्टमीतिथिरेव जन्म-दिनत्वाद्वैष्णवैरूपोष्या ॥

ત્યારે તેા એ સમયે રોહિણી નક્ષત્ર હતું તેથી કૃત્તિકા-વેધ પણ દોષરૂપ ગણાશે એવી શંકા ન કરવી; “યર્હ્યેવાજન-જન્મર્ક્ષમ્” વાક્યથી અષ્ટમીમાં અને અગ્રિમ નવમીમાં ઉભય તિથિમાં રોહિણી-નક્ષત્ર તુલ્ય છે, અર્થાત્ કૃત્તિકા-વિદ્ધ જ છે. ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ એવી કૃત્તિકાવિદ્ધ રોહિણીમાં હોવાથી કૃત્તિકાવેધમાં વ્રતોત્સવાદિ કરવામાં દોષ નથી. માટે જ શુદ્ધાષ્ટમી તિથિ જ જન્મદિવસ હોવાથી નક્ષત્ર-વિચાર ન કરતાં કેવલ શુદ્ધાષ્ટમી જ વૈષ્ણવોએ ઉપોષવી.

નનુ तिथिक्षये शुद्धाष्टम्यभावे कोषोष्येति चेदाविर्भावो-त्सवाधारत्वेन तदनुकूलत्वान् नवम्येवोषोष्यां, न सप्तमीगन्ध-युताष्टम्यपि । अत एव 'विहाय नवमी'मित्यादिवाक्यानि ।

अनुकूलत्वान् नवम्येव केवला । तथा च न वृद्धि याता
द्वितीयदिने दशमीयुतापि । अत एव विवृतिग्रन्थे प्रभुभिः
'केवले'त्युक्तम् । शुद्धाष्टमीत्यागे प्रादुर्भावादिनातिक्रमाद्दोष एव ।
न हि उत्सवोऽत्र व्रतादिहेतुः किन्तु तिथिरेव, अन्यथा
'नवम्यां प्रातरुत्सव' इति मध्याह्नपर्यन्तमेवोपोषणं सदैव स्यात्,
जन्माष्टम्यां तु भोजनमेव । तथा च सकलस्मृतिवचनविरोधः ।
निबन्धेऽपि "अन्यान्यपि तथा कुर्या"दिति व्याख्याय 'उत्सवो
यत्र वै हरेः' इति नृसिंहवामनजयन्त्योरेवोत्सवनिमित्तकव्रता-
दिकमुक्तं, श्रीकृष्णभक्तस्य तत्सत्त्वन्धित्वेनोत्साहात् । भक्त-
वत्सलावतारत्वेनानुकूलत्वात्तदुत्सवकृतौ तदङ्गत्वेन भगवदा-
वेशहेतुतयोत्सवपर्यन्तमेवोपोषणादिकं, न त्वहोरात्रव्यापि ।
अत एव निबन्धे वामनजयन्त्युत्सवकरणे 'नृसिंहजयन्तीव्रत-
मुत्सवश्चे'दित्यनेनोत्सवस्य कृताकृतत्वेन तद्व्रतस्य कृताकृत-
त्वमुक्तं, जयन्तीव्रतस्य पुष्टिमार्गीयैः सर्वथा कर्तव्यत्वात् ॥

तिथिक्षयमां शुद्ध अष्टमीने। अलाप डोय त्यारे कर्ष तिथि
उपोषवी ? प्रादुर्भावेत्सवनो आधार डोपाथी तदनुकूल छे
तेथी नवमीमां न उपवास करवो, सप्तमीना गन्धयुक्त पणु
अष्टमीमां सर्वथा नडि न; आथी " बिहाय नवमीम् "
छत्यादि शास्त्रवाक्य पणु छे. पूर्वोक्त प्रकारे अनुकूल डोर्ष नवमी
केवल देवी, परंतु नवमीनी वृद्धि डोय तो द्वितीय दिने दश-
मीयुता नवमी न देवी. आथी न 'सुमेधिनी'मां श्रीमहा-
थार्यचरणे " केवला" पद भूक्युं छे. शुद्ध अष्टमीने। त्याग
करवाथी प्रादुर्भावदिनातिक्रमने लर्ष दोष प्राप्त थाय छे.

અહીં પ્રતાદિકનો હેતુ ઉત્સવ નથી, પરંતુ તિથિ છે, નહિતો “નવમીએ પ્રાતઃકાલમાં ઉત્સવ થયો” એ વાક્યાનુસાર નવમીના મધ્યાહ્નસમયપર્યન્ત ઉપોષણ સદૈવ પ્રાપ્ત થાય અને જન્માષ્ટમીને દિને તો ભોજન જ પ્રાપ્ત થાય, અને એમ થાય તો સકલ સ્મૃતિવચનોનો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય. ‘નિબન્ધ’માં “અન્યાન્યપિ તથા કુર્યાત”નું વ્યાખ્યાન કરીને “ઉત્સવો યત્ર વૈ હરેઃ” ઇત્યાદિથી ઉત્સવનિમિત્તક પ્રતાદિક તો કેવલ નૃસિંહજયન્તીમાં જ અને વામનજયન્તીમાં જ કહેલું છે; નૃસિંહ અને વામન ભગવત્સમ્બન્ધી હોવાથી શ્રીકૃષ્ણભક્તને ઉત્સાહ થાય છે તેથી, એ ઉભય અવતાર ભક્તવત્સલ હોવાથી અનુકૂલ છે તેથી, ઉત્સવમાં ઉપોષણ અંગ છે તેથી, ભગવદાવેશહેતુત્વે કરીને એ બે જયન્તીમાં ઉત્સવ પર્યન્ત જ ઉપોષણાદિક કરવું, અહોરાત્રવ્યાપી નહિ. આ જ હેતુથી ‘નિબન્ધ’માં વામનજયન્તીના ઉત્સવકરણ-પ્રસંગમાં “નૃસિંહજયન્તીપ્રત ઉત્સવ હોય તો” ઇત્યાદિ ક્ષિક્ષિકાથી ઉત્સવની કૃતાકૃતતાથી જ તદંગ પ્રતનું પણ કૃતાકૃતત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે, કારણ કે જયન્તીપ્રત તો પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ અવશ્ય કરવાનું છે.

નનુ જન્માષ્ટમીવ્રતમપિ મર્યાદામાર્ગીયમેવેતિ चेन्, न, स्वप्रभुप्रादुर्भावेदिनत्वेन तस्मिन् स्वहृदये स्वरूपादौ प्रादुर्भावाशया पुष्टिमार्गीयैरपि लौकिकसर्वभोगविवर्जनात् । लौकिकभोगस्तु बाधकः प्रादुर्भावे, अशुद्धे हृदि तदनाविर्भावात् । एतावान् विशेषः—यत्तदेव व्रतं कर्तुंभेदेन द्विविधं श्रवणादिवद्,

ન તુ વ્રતમેદો નિર્ણયમેદશ્ચ । અન્યથા પુષ્ટિમાર્ગીયાણામધર્મત્વં
 સ્યાત્ । ન હિ પુષ્ટિમાર્ગે પ્રથમ एव त्यागो, नन्दादिभिरुद्धवा-
 दिभिश्च सर्वधर्मकरणात्, किन्तु धर्मिणि केवले प्राप्तः; अत
 एव स्वामिनीनामपि फलदशायामेव 'सन्त्यज्य' 'कास्त्र्यङ्ग त'
 इति वाक्याभ्यां लोकवेदत्याग उक्तः ॥

જન્માષ્ટમીવ્રત પણ મર્યાદામાર્ગીય જ ગણાશે આ
 શંકાનો પણ અવસર નથી. નિજ પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવદિવસ
 છે તેથી એ દિવસે નિજ હૃદયમાં યા સ્વરૂપાદિમાં ભગવત્સ્વ-
 રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ થશે એવી આશાએ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત
 પણ લૌકિક સર્વ ભોગનું વિસર્જન કરે છે. લૌકિક ભોગ
 તેા ભગવત્પ્રાદુર્ભાવમાં સદૈવ બાધક છે : અશુદ્ધ હૃદયમાં
 ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ જ થતો નથી. એટલે જ વિશેષ છે કે શ્રવણ
 જેમ એ વ્રત કર્તૃભેદે દ્વિવિધ છે, તેથી વ્રતભેદ કે નિર્ણય-
 ભેદ નથી, નહિતો પુષ્ટિમાર્ગીયો અધર્મી થાય. પુષ્ટિમાર્ગીમાં
 પણ પ્રથમથી જ ત્યાગ નથી, કારણ કે શ્રીનન્દરાયજી અને
 ઉદ્ધવજી વગેરેએ સવધર્માચરણ કર્યું છે. પરંતુ કેવલ
 ધર્મિસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ ત્યાગ; આથી જ શ્રીસ્વામિ-
 નીજીનેા ગોપીજનેાની બાબતમાં પણ ફલદશામાં જ
 'સન્ત્યજ્ય' 'કા સ્ત્ર્યજ્ઞ તે' ઇત્યાદિ વાક્યથી લોકવેદત્યાગ
 કહ્યો છે.

किंच, पुष्टिमार्गे धर्मविरुद्धधर्मत्यागो, न तु तदनुकूल-
 तत्यागः; अन्यथा सप्तदशाध्याये वर्षर्तुवर्णने लीलोपयोगित्वेन
 व्रजे सर्वधर्मनिरूपणमाचार्यैर्न कृतं स्यात् ॥

વળી, પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ ધર્મિવિરુદ્ધ જે ધર્મ હોય તેનો ત્યાગ છે, પરંતુ ધર્મ્યનુકૂલ ધર્મનો ત્યાગ નથી. જે અનુકૂલ ધર્મનો પણ ત્યાગ હોય તો ૧૭ માં અધ્યાયમાં વર્ષાઋતુનું વર્ણન કરતાં લીલોપયોગિત્વે કરીને વ્રજમાં સર્વ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે તે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ ન કરત.

અન્યત્ત્વ, શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગો હિ પ્રાકટ્યદશાયામેવ સંભવતિ, સાક્ષાત્પ્રમેયાનુભવાર્થે પ્રમાણપરિત્યાગાત્ । ન હિ અપ્રાપ્તે પ્રમેયે પ્રમાણપરિત્યાગ ઉચિતઃ, ભગવત્તોષહેતુત્વાત્ । અન્યથા 'ક્વેમાઃ સ્ત્રિય' इति पद्यव्याकृतौ 'स्वप्राप्तिपर्यन्तमधर्माभावाय गोप-संबन्धेन पूर्वोक्तधर्मनियमस्थाः कृतवा'नित्याचार्योक्तिर्विरु-ध्येत । तस्मात्पुष्टिमागीचैरपि स्वरूपाप्राकट्यदशायाम् वेदो-दितमर्यादापि न त्याज्येति क्व भगवद्ब्रताचरणादिरूपवैष्णव-मर्यादात्यागसम्भावनेति पूर्वमेव तत्यागं वदन्तः कुर्वन्तः कारयन्तश्च विहृतफलाशा मूर्खतमा इति ॥

વળી, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રાકટ્યદશામાં જ સંભવે છે, કારણ કે એમાં સાક્ષાત્ પ્રમેયનો અનુભવ કરવાને પ્રમાણ-પરિત્યાગ છે. અપ્રાપ્ત પ્રમેયમાં પ્રમાણપરિત્યાગ ઉચિત નથી, કાંકે પ્રમાણ ભગવત્તોષહેતુ છે, નહિ તો “ક્વેમા સ્ત્રિયઃ” શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં “સ્વપ્રાપ્તિ પર્યન્ત અધર્મ ન થાય એ હેતુથી ગોપનો સંબંધ કરાવીને શ્રીગોપીજનને પૂર્વોક્ત ધર્મનિયમમાં સ્થિત કર્યાં” આ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના વાક્યથી વિરોધ પ્રાપ્ત થાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષ્યોએ પણ સ્વરૂપની અપ્રાકટ્ય-દશામાં વેદોદિત મર્યાદા પણ ન ત્યજવી, તો

કયાં ભગવદ્વ્રતાચરણાદિરૂપ વૈષ્ણવમર્યાદાના ત્યાગની સંભાવના પણ ? તેથી પૂર્વ અપ્રાકટચદશામાં જ વ્રતત્યાગ કહેતા કરતા અને કરાવતા મૂર્ખતમ છે, એઓની ક્ષણશાનો જ વિધાત થયેલો છે.

કિંચ, પુષ્ટિમાર્ગીયાચાર્યકૃતિઃ પુષ્ટિમાર્ગનિરૂપિકૈવ ભવતિ ।
લોકસંગ્રાહિકા તુ લોકવેદસમ્બન્ધિની સા, ન તુ ભક્તિમા-
ર્ગીયાપિ, 'વૈષ્ણવત્વં હિ સહજ'મિતિવાક્યાત્ ॥

વળી, પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની કૃતિ, પુષ્ટિ-
માર્ગનિરૂપિકા જ હોય છે. એની લોકવેદસંબંધિની કૃતિ
લોકસંગ્રાહિકા હોય, પરંતુ ભક્તિમાર્ગીય કૃતિ લોકસંગ્રાહિકા
નથી. “વૈષ્ણવત્વં હિ સહજમ્” વૈષ્ણવત્વ સહજ છે—એ
વાક્ય અહીં પ્રમાણ છે.

ન ચ નિબન્ધ एव 'पूजामार्गे उत्सवयात्रासहिता पूजा
कर्तव्या' इत्युपसंहारान्न पुष्टिमार्गीयत्वं व्रतादेरिति वाच्यम्,
अङ्गतया पूजायुक्ते मार्गे भक्तिमार्गे इति तदर्थान् । अन्यथा
आदितो भक्तिमार्गमुपक्रम्यात्र सर्वथाऽनिरूपणादुपक्रमोपसंहार-
'विरोध' स्यात् ॥

'निबंध'માં “ પૂજામાર્ગમાં ઉત્સવયાત્રા સહિત પૂજા
કરવી ” એમ ઉપસંહારથી વ્રતાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય નથી એમ
પણ શંકા ન કરવી, “ અંગ હોવાથી પૂજાયુક્ત ભક્તિ-
માર્ગમાં ” એમ અર્થ છે, નહિ તો આરંભમાં ભક્તિમાર્ગના
ઉપક્રમ કરીને અહીં સર્વથા ભક્તિમાર્ગનું નિરૂપણ ન કરીને

केवल पूजामार्गी उपसंहार करे तो उपक्रमोपसंहार-
विरोध प्राप्त थाय.

किंच, न ह्यत्र पूजामार्गो निरूप्यते, तत्फलस्य सार्वभौ-
मादेरनिरूपणाद्विभूतिरूपाणामुपास्यत्वेनानिरूपणाच्च । किन्तु
पूजामात्रमङ्गत्वेन निरूप्यत इति 'पूजामार्गो' इति पदस्य मङ्गलं
व्याख्यानमेवेति दिक् ॥

वणी, अही' पूजामार्गुं' निरूपणं न नथी, कारणं के
पूजामार्गस्य सार्वभौमादितुं अने उपास्यपण्ये विभूतिरूप
देवतायोनुं निरूपणं नथी, परंतु लक्षितमार्गना अंगत्वथी
न पूजामात्रनुं निरूपणं छे, तेथी आ "पूजामार्गो" शब्दने
अर्थं मे' कहेदो "पूजामार्गो लक्षितमार्गो" न थाय छे,
आ दिशा.

भ्रान्ता दोषशताक्रान्ता वृथा भ्रान्ता विचारणे ।
त्यक्तव्या नैव वक्तव्या वेदबाह्याः सदुक्तिभिः ॥१॥

भ्रान्तदोषशताक्रान्त, वृथा श्रान्त विचारमां ।
त्यक्तव्य नैव वक्तव्य वेदबाह्य सदुक्तिभ्ये. ॥१॥

३१. चतुर्भुजस्वरूपविचारः ॥

[पूर्व पक्ष]

ननु श्रीनन्दराजकुमारो द्विभुज एव, तत्र स्वानन्ददानप्रति-
बन्धापाकरणरूपक्रियाद्वयस्य विद्यमानत्वात् । न हि तत्र वंश-

જનન-ધર્મરક્ષણ-ભૂભારહરણ-મુક્તિદાનલક્ષણં ક્રિયાચતુષ્ટય-
મસ્તિ, તસ્ય વસુદેવાવિર્ભૂતે દૃષ્ટત્વાત્ । एवं सति शुद्धपुष्टि-
मार्गप्रवतकाचार्यमार्गवर्तिनां चतुर्भुजरूपमनुपपन्नमिवाभाति ॥

શ્રીનન્દરાયજીને ત્યાં પ્રકટ થયેલા પ્રભુ દ્વિભુજ છે, કારણ કે ત્યાં આનન્દનું દાન અને પ્રતિબંધની નિવૃત્તિ એ બે જ કાર્ય કરવાનાં છે. ત્યાં વંશવૃદ્ધિ ધર્મરક્ષા ભૂમિ-ભારહરણ અને મોક્ષદાન આ ચાર કાર્ય કરવાનાં નથી, કારણ કે એ કાર્ય તો વસુદેવપુત્રે કરેલાં છે. આ રીતે (યશોદોત્સંગલાલિત જેનું સર્વસ્વ છે તેવા) શુદ્ધપુષ્ટિ-માર્ગના પ્રવર્તક (શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીગુસાંઈજી)ના માર્ગમાં રહેલાઓ માટે ચતુર્ભુજસ્વરૂપ પણ સેવ્ય હોય— આ વાત ગણે ઊતરે એવી જણાતી નથી.

[ઉત્તર પક્ષ]

अत्रोच्यते । वसुदेवगृहाविर्भूत एव 'पित्रोः सम्पश्यतोः सद्यो
बभूव प्राकृतः शिशु'रिति वाक्यान् नन्दगृहाविर्भूत एव केवल-
धर्मी लोकवेदाप्रथितः पुरुषोत्तमो जातः, पूर्वरूपं धर्मसहितं
स्वस्मिन्नन्तर्भाव्य प्रकटो ब्रजे तद्विशिष्टगमनाय । अत एव यज्ञ-
पत्नीनां तेनैव रूपेण फलदानम् । इदं चाचार्यचरणैर्नामावल्यां
यज्ञपत्नीसम्बन्धिनामनिरूपणस्थले 'अद्भुतबालकाय नम'
इत्यादिनामरूपेण सूचितम् । एवं सति ब्रजलीलायामपि कदा-
चिदेतद्रूपवदुभयरूपसत्त्वमत्र । प्रतिकृतावपि तथाभूतायां धर्मि-
मार्गप्रवृत्तिभजनमुपपद्यते । तत्र क्रियाद्वयमधिकं मर्यादापालनत-

ત્રિવૃત્તિરૂપં જ્ઞેયમ્ । અતઃ પથઃ યજ્ઞપત્નીનાં બ્રાહ્મણીરૂપત્વાત્
પુષ્ટાવનક્ષીકારેણ મુખ્યાયા અભાવેન ભગવદ્ગૂહનોક્ત્યાક્ષીકાર-
શ્ચેતિ સ ણ્વોભયરૂપ ઇતિ તથાપ્રતિકૃતિભજનમેતન્માર્ગવર્તિનાં
નિષ્પ્રત્યૂહમુપપદ્યત ઇતિ નાનુપપત્તિઃ કાચિત્ ॥

આ બાબતમાં સમાધાન આ પ્રમાણે છે : જે વસુદેવજીને
ત્યાં પ્રકટ થયેલ તે બીજા કોઈ પુરુષોત્તમ નહિ, પરંતુ
નન્દરાયજીને ઘેર પ્રકટ થયેલ, કેવલ ધર્મી, લોકવેદાતીત
જે મૂલસ્વરૂપ પુરુષોત્તમ તે જ. “માબાપ જોતાં હતાં ને
એકદમ પ્રાકૃત બાલક બની ગયા” આ પ્રમાણેનું એ પ્રસંગનું
જે વાક્ય છે તેનો અર્થ એવો છે કે વસુદેવજીને ત્યાં પહેલાં
જે ધર્મસહિત રૂપ પ્રકટ કરેલું તે રૂપ મૂલ ધર્મિસ્વરૂપે
પોતાનામાં સમાવી દીધું અને એ સ્વરૂપની સાથેસાથ એ
મૂલ સ્વરૂપ વ્રજમાં પધારેલ છે. એટલે જ યજ્ઞપત્નીઓને
જે સ્વરૂપે ફલદાન કર્યું છે તે આ બીતર રહેલું ધર્મસહિત
સ્વરૂપ. ‘ત્રિવિધનામાવલી’માં યજ્ઞપત્ની સંબંધી જે નામ
‘અદ્ભુતબાલકાય નમઃ’ એ પ્રમાણે આવે છે ત્યાં આ વાતનું
શ્રીમદાચાર્યચરણેએ જ નિરૂપણ કરેલું છે. આ રીતે વ્રજ-
લીલામાં પણ ક્યાંક ક્યાંક એ ધર્મસહિત ચતુર્ભુજસ્વરૂપ પણ
મૂલ ધર્મિસ્વરૂપે પ્રકટ થયું છે એટલે વ્રજલીલામાં પણ
બંને સ્વરૂપો છે. અને વ્રજલીલા સમ્બંધી જે સ્વેચ્છ સ્વરૂપો
અત્યારે બિરાજે છે તે પૈકી ધર્મસહિત ચતુર્ભુજ સ્વરૂપોની
સેવા શુદ્ધ પુષ્ટિમાંગીય વૈષ્ણવો કરે એમાં કાંઈયે અનુચિત

નથી. આવાં ચતુર્ભુજ સ્વરૂપો આનન્દદાન અને પ્રતિબંધ-
નિવૃત્તિ ઉપરાંત પણ મર્યાદાપાલન અને મર્યાદોલ્લંઘન એ બે
વધારે કાર્યો કરે છે. માટે યજ્ઞપત્નીઓ બ્રાહ્મણ હતી એટલે
એમનો પુષ્ટિમાં અંગીકાર નથી, એટલે એમને મુખ્ય જે
અંગસંગરૂપ રતિ તેનું દાન નથી કર્યું. આ રીતે મર્યા-
દાનું પાલન કર્યું છે; જ્યારે ભાવે કરી એઓ પ્રભુને
લેટયાં છે, એ રીતે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન પણ કર્યું છે. આ
રીતે વ્રજલીલાસ્થ સ્વરૂપ ઉભયરૂપ છે એટલે કે દ્વિભુજ
તેમ ચતુર્ભુજ પણ છે, એટલે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો
ચતુર્ભુજ સ્વરૂપની સેવા કરે એમાં સિદ્ધાન્તને જરાય બાધ
નથી આવતો.

૩૨. સ્વમાર્ગીયભાવનાસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ॥

(અનુવાદક : શ્રી. ચિમનલાલ હરિશંકર શાસ્ત્રી)

નિવેદિતાત્મમિનિત્યં સ્વમાર્ગીયા તુ ભાવના ।
ભાવ્યા ભાવપ્રધાનત્વાત્ તત્પ્રકારો નિરૂપ્યતે ॥

આત્મસમર્પણ કરેલાઓએ હૃદયેશાં સ્વમાર્ગીય ભાવના
અવશ્ય કરવી, કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગી ભાવપ્રધાન છે. તેથી
ભાવનાનો પ્રકાર અમે જણાવિયે છિયે.

સ્વરૂપભાવના લીલાભાવના ભાવભાવના ચેતિ ત્રિવિધાઃ ।

ભાવના ત્રણ પ્રકારની છે : સ્વરૂપભાવના, લીલાભાવના અને ભાવભાવના.

તત્ર સ્વરૂપભાવના ।

આરંભમાં સ્વરૂપભાવનાનો વિચાર કરિયે છિયે.

પ્રથમદશાયામનનુભૂતે સ્વરૂપે શ્રુતમાત્રે યોગવચ્ચિન્તનમ્ ।
વિશેષસ્તુ પ્રભુસન્દર્શનાભાવજનિતાતિસાહિત્યેન મક્તિમાર્ગીય-
ત્વમ્ । યથા આદ્યમહિષ્યાઃ । યથા વા ભગવદાવિર્ભાવાત્ પૂર્વે
પ્રાપ્તવરાણાં પ્રભવાવિર્ભાવમભિકાઙ્ક્ષમાણાનાં શ્રુત્યાદિરૂપવ્રજ-
સ્થાનામેવ ॥

સ્વરૂપભાવના—પ્રથમ દશામાં જે લોકોએ સ્વરૂપનો કંઈ પણ અનુભવ કર્યો નથી, સ્વરૂપનું માત્ર શ્રવણ કરેલું છે કે સ્વરૂપ આવા પ્રકારનું છે, પરંતુ એનો અનુભવ નથી તેવા લોકોએ જે પ્રમાણે યોગમાં તે પ્રમાણે પ્રભુના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું. યોગમાં અને આ ચિન્તનમાં એટલો ફરક છે કે યોગીને લોકોમાં પ્રભુદર્શન ન થવાથી જે તાપ-કલેશ થવો જોઈએ તે હાતો નથી, જ્યારે આ ભક્તો ભક્તિ-માર્ગીય હોવાથી તાપકલેશ સહિત ભગવાનનું ચિન્તન કરે છે, એ તક્ષવત છે. આ દષ્ટાંતમાં આદ્ય મહિષી છે. બીજું દષ્ટાંત શ્રુતિરૂપા ગોપીજનોનું છે. જે શ્રુતિઓને વરદાન મળ્યું કે ‘હું તમારી સાથે રમણ કરીશ’ ત્યારથી આરંભી પ્રભુના આવિર્ભાવ પર્યંત એઓએ સ્વરૂપના આવિર્ભાવની ભાવના કરી તેમ આપણે કરવી. (જુઓ ‘માવૈરઙ્કુરિતં’ શ્લોકમાં કલ્પ પર્યંત સ્વરૂપભાવના કરવાની વાત લખી

છે કે ક્યારે ભગવાન અમારા આગળ પ્રગટે અને એમની સાથે રમણુ કરિયે.)

તતોऽનુભૂતે ભગવતિ સાક્ષાદ્ નાદદ્વારા વા લીલાસહિતે હૃદિ પ્રવિષ્ટે તદ્વિપ્રયોગેણ પ્રાગનુભૂતલીલાભાવના દ્વિતીયા । સા ચ કિञ્ચિત્સ્વાસ્થ્યહેતુઃ, લીલાવેશે ક્ષણમાત્રં તદભેદેના-નન્દાનુભવાત્ ॥

લીલાભાવના—ત્યારબાદ લીલાસહિત ભગવાનનો સાક્ષાત્ અથવા નાદદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ થાય અને પ્રવેશા-નન્તર પાછો વિયોગ થાય ત્યારે પૂર્વ અનુભવેલી લીલા-એમની ભાવના કરવામાં આવે એ બીજી, એટલે કે લીલા-ભાવના. જ્યારે લીલાભાવનાથી લીલાનો અનુભવ થાય છે ત્યારે હૃદયમાં સ્વસ્થતા આવી જાય છે. પ્રભુ અને લીલા જુદાં નથી, ઉભય આનન્દમય છે, કેમકે લીલાવેશથી ક્ષણ માત્ર અલેદથી આનન્દનો અનુભવ થાય છે.

સ્વરૂપભાવનાયાં તુ સ્વરૂપાનુભવાવિર્ભાવઃ । યથા 'નન્દ-સ્ત્વાત્મજ ઉત્તન્ન' ઇતિ । યથા વા લીલાદિભાવનાં વિહાય સમ્ભૂય ગુણગાને 'જયતિ તેઽધિકમ્' ઇત્યાદિના સ્વરૂપા-વિર્ભૂતયે તદ્ભાવનયા કૃતે સ્વરૂપાવિર્ભાવઃ 'તાસામાવિરભૂદ્' ઇત્યાદિ ॥

પરંતુ સ્વરૂપભાવનામાં સ્વરૂપના અનુભવનો આવિર્ભાવ થાય છે, જેમ નંદરાયજીને ત્યાં સ્વરૂપ પ્રકટ થયું ત્યારે સ્વરૂપના અનુભવનો આવિર્ભાવ થયેલો હતો. અથવા, ગોપીજનોએ પણ સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ કરવાને

સર્વ લીલા વગેરે ભાવનાઓ છોડી એકઠાં થઈ
'જયતિ તેઽધિકમ્' એવું ગાયું અને 'તાસામાવિરભૂત્' એ
શ્લોકમાં વણુવેલ સ્વરૂપને આવિર્ભાવ થયે.

લીલાભાવનાયાં તુ તદ્રૂપાપત્તિઃ । યથા 'ક્રીડામય્યો
જાતા' इति । एतदर्थस्तु, तदासक्त्या देहादिषु सर्वत्र क्रियासु
ज्ञानेषु पदार्थेष्वस्त्रिलेषु चान्येषामन्यथात्वेन प्रतीतावपि ताः
प्रभुलीलामेव आसक्तिभ्रमन्यायेन सर्वत्र प्रतियन्तीति तदात्म-
कत्वम् । यथा वा लोकेऽपि 'परव्यसनिनी नारी व्यग्रापि
गृहकर्मणि, तदेवास्वादयत्यन्तः परसङ्गरसायन'मिति । तेन
तत्क्रियाभावनायां क्रियात्मकत्वमुक्तम् । यथा वा ब्रजस्त्रीणामेव
'या दोहने वहने' इत्यत्रोदितम् ॥

લીલાભાવનામાં લીલારૂપ બની જવાય. એ લીલાભાવ-
નાથી ગોપીજનો પણ ક્રીડામય બની ગયાં હતાં, એટલે કે
લીલાની આસક્તિથી દેહાદિમાં સર્વત્ર ક્રિયામાં, જ્ઞાનમાં,
સર્વ પદાર્થમાં બીજાઓને અન્યથારૂપ પ્રતીતિ થતી હોય
એમાં પણુ-પ્રભુની જ લીલાનું ભાન^૧ આસક્તિ-ભ્રમન્યાયથી
થઈ જાય છે, લીલાત્મા બની જાય છે. જેમ 'લોકમાં પર-
પુરુષવ્યસની સ્ત્રી ગૃહકર્મમાં વ્યગ્ર છતાં પરપુરુષસંગના
રસને જ આસ્વાદે છે;' એમાં જેમ ક્રિયાની ભાવનાથી એ
ક્રિયારૂપ બની જાય છે તેમ જ પ્રભુલીલારૂપ ભાવનાથી

૧. જેમ સમુદ્રના વમળમાં પડેલો ફરીથી આવતો નથી તે પ્રમાણે
આસક્તિના વમળમાં પડેલો પણુ પાડો ઉતર આવતો નથી. પ્રભુના
રસસિન્ધુમાં ડૂબવું એ ભ્રાન્તિ નથી, પણ આનન્દમય રસાસ્વાદ છે.

લીલારૂપ બની જાય છે ત્યારે પ્રભુલીલાસ્વાદ મળી જાય એમાં નવાઈ શી ? આ પ્રમાણે અથવા “યા દોહને વહને” એ શ્લોકમાં શ્રીગોપીજનેા જે પ્રમાણે ભગવન્મય બન્યાં તે પ્રમાણે.

ભાવભાવનં તુ—ભાવો હિ ભાવયતિ । નવીનતયા રસપરવશં ચેત ઉત્પાદયતિ, સ્વવાસનયા વાસિતં વા કરોતીતિ । ભાવઃ પ્રેમાખ્યો ગૂઢઃ । યેન તત્સ્વરૂપે તલ્લીલાયાં પ્રવૃત્તિઃ । યેન વા સ્વરૂપાદિસંબન્ધિસુખાનુભવઃ સર્વોઽપિ, શુધાન્નરસાનુભવ ઇવ । સ ભાવઃ સ્વવિષયં સ્વરૂપં લીલાં વા પ્રાપ્ય તદાનન્દ્રં શીતલં જલમિવાનુભૂય કિશ્ચિચ્છાન્તો ભવન્ ન દેહેન્દ્રિયાદિકં દાહયતિ । તદભાવે દેહાદિનૂતનતાભાવેન પૂર્ણવિયોગાત્મકકેવલભાવાનુભવો ન ભવતિ । યથા સંયોગતારતમ્યેન તત્સુખાનુભૂતિતારતમ્યં, તથા તાપતારતમ્યેન કેવલભાવાનુભવતારતમ્યમ્ । તાપશ્ચ સ્વાસ્થ્યલેશેઽપિ હૃસતિ । ભગવત્સંબન્ધિ તુ સકલં જ્ઞાનગુણાદિ તાપહારકમ્ । યથા ભગવતિ પ્રવિષ્ટાનાં મુક્તાનાં સદા તત્સંબન્ધિનામેવ સંયોગાનુભવઃ, તથા તદ્જ્ઞાનાં સદા તદ્સંબન્ધાનામેવ વિયોગાત્મકકેવલભાવાનુભવઃ ॥

ભાવભાવના—ભાવ ભાવના કરાવે છે. આ ભાવ નવીનતાથી જ ચિત્તને રસપરવશ બનાવી દે છે. આ ભાવ ચિત્તને સ્વવાસનાથી વાસિત-વાસનાવાળું કરે છે. આ ભાવ એ પ્રેમરૂપી ગૂઢ ભાવ છે. આ ભાવથી જ પ્રભુના સ્વરૂપમાં અને પ્રભુની લીલામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ ભાવથી જ સ્વરૂપ અને લીલા સંબંધી સુખનો સર્વ અનુભવ થાય છે. જેમ

ભૂખમાં અન્નરસનો અનુભવ થાય તેમ ભાવભાવનાથી લીલા અને સ્વરૂપનાં સુખોનો અનુભવ થાય. એ ભાવ સ્વવિષયક એટલે જેનું ભાવભાવન કરવાનું હોય તે સ્વરૂપને અને તે લીલાને પ્રાપ્ત કરી એના આનન્દને શીતલ જલની માફક અનુભવીને કિંચત્ શાન્ત થાય છે અને દેહેન્દ્રિયાદિકને તપાવતો નથી. જે આવી રીતે તાપ-કલેશ ન થાય તો દેહાદિની નૂતનતા થાય નહિ અને પૂર્ણવિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ ન થાય; (કેવલ ભાવનો અનુભવ એ જ પરમ ક્લ છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.) જેમ સંયોગના તારતમ્યથી એ સંયોગરસના સુખનો અનુભવ કરવામાં તારતમ્ય આવે છે તેવી રીતે તાપમાં તારતમ્ય (વધઘટ) થવાથી કેવલ ભાવાનુભવમાં પણ તારતમ્ય યદ્ જાય છે. (તાપકલેશ આ ભાવભાવનમાં મુખ્ય કારણ છે.) તાપકલેશમાં તો જરા પણ સ્વસ્થતા થાય તો તાપકલેશ કમી થઈ જાય, કારણ કે ભગવાન સંબંધી જ્ઞાન ગુણ વગેરે સર્વ તાપહારક છે. જુઓને, ભગવાનમાં જેઓનો પ્રવેશ છે તે મુક્તોને ક્યાં વિરહતાપ છે? એ ભગવત્સંબંધી એટલે સદાય ભગવાનના સાન્નિધ્યમાં રહેનારાને ક્યાં વિયોગરસાનુભાવ થાય છે? આવી રીતે સંયોગરસવાળાને વિયોગરસનો અનુભવ થતો નથી, માટે ધ્યાનમાં રાખવું કે ભગવાનથી ભિન્ન સાન્નિધ્ય-રહિત થયેલાને જ વિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ થાય છે.

નનુ વિયોગાગ્નિના તીવ્રેણ દેહાદિદાહે તદભાવે કથં સર્વાશેન તદનુભવૈવ ઇતિ ચેત્ , ન વિયોગસ્યાપિ સ્વરૂપાત્મકત્વેન તેનૈવ તદ્રક્ષણાત્ ।

‘આ તીવ્ર વિયોગાગ્નિથી દેહાદિ બળી જશે તેા ભાવનો અનુભવ શી રીતે કરીશું?’ એવી શંકા કરશે નહિ, કારણ કે વિયોગ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી એ વિયોગરસ દ્વારા (તમારા) દેહનું રક્ષણ થશે.

પ્રકારસ્તુ પૂર્વદેહં સ્વતાપેન શુદ્ધં વિધાય તત્સ્થિતં મલાદિ દૂરીકૃત્ય વહ્નિસંબન્ધેન કાષ્ઠમિવ તેજોમયં વિધાય, યથા વિયોગાગ્નિના નાશો ન ભવતિ તદાત્મકત્વાત્; મૂર્તિવદધિષ્ઠાનત્વેન તં નિર્માય તન્ન ભાવાત્મા બહિઃપ્રકટસમાનાકારઃ સર્વલીલાવિશિષ્ટઃ પ્રવિશતીતિ । સ ચ વિરહાત્મા દુઃખેનૈવાનુભૂયતે । યથા બ્રહ્માનન્દ આત્મનૈવ, સ્વર્ગો દેહાધ્યાસેન, મજનાનન્દોઽલૌકિકદેહેન્દ્રિયાઘૈરપિ । લોકેઽપિ નેન્દ્રિયાન્તરવિષયં ફલમિન્દ્રિયાન્તરૈર્ગૃહ્યતે । તથા ચ વિરહસ્તદૈવાનુભૂતો ભવતિ કેવલો યદા સ્વરૂપલીલાજ્ઞાનગુણસ્વાસ્થ્યાદિપ્રતિબન્ધકાપ્રતિબદ્ધઃ કેવલસ્તાપાત્મકો ભાવો ભવતિ । સ પ્વ ચ કૃષ્ણાસ્યં, પુષ્ટિભક્તિઃ, સ્વતન્ત્ર-ભક્તિર્વા, યન્ન ભાવાતિરિક્તાશ્ચિલનૈરપેક્ષ્યમ્ । તસ્ય ચ સિદ્ધૌ ન પ્રકારાન્તરં ભાતિ, કિન્તુ ભાવનૈવ, ‘ભાવો ભાવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદિષ્યત’ ઇતિ વાક્યાત્ ॥

પૂર્વદેહને—આ લૌકિક દેહને સ્વતાપ વડે શુદ્ધ કરીને દેહમાં રહેલા મલાદિકને દૂર કરી જેમ અગ્નિસંબંધથી કાષ્ઠ તેજોમય બની બળ છે તેમ તેજોમય બનાવી દઈ, વિયોગાગ્નિથી એ દેહને નાશ ન થાય તેમ એને તેજોમય બનાવે છે. વિયોગાગ્નિ પણ સ્વરૂપાત્મક છે તેથી દેહનાશ થતો નથી. આ પ્રમાણે દેહને શુદ્ધ તેજોમય બનાવ્યા બાદ

મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુ જ્યાં હસ્ત ત્યાં હસ્તરૂપે, પદ હોય ત્યાં પદરૂપે આવિર્ભાવ પામે છે, મૂર્તિને અધિષ્ઠાન સ્થાન-કરી ત્યાં જેમ આપ પ્રગટે છે તેમ આ ભક્તના દેહને પણ અધિષ્ઠાન બનાવી આપ બહાર પ્રગટેલા હોય એવા આકાર-વાળા ભાવાત્મક સર્વલીલાવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ બહાર પ્રકટ થયા હોય અને જેવો આકાર હોય તેવા આકારથી જ પ્રભુ આ ભક્તમાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રવિષ્ટ વિરહાત્મા પ્રભુ મહા દુઃખે અનુભવાય છે. (ભક્તને તો એમની સાથે સર્વેન્દ્રિયરસભોગની તીવ્રેચ્છા થઈ જાય છે. સર્વત્રે ફેલાનુભવ કરવામાં આ જ વ્યવસ્થા છે. જે ફલ જે પ્રકારે અનુભવ કરવાને યોગ્ય હોય છે તે પ્રકારે અનુભવાય છે.) જુઓ, બ્રહ્માનન્દ આત્માથી અનુભવાય છે, સ્વર્ગ દેહાધ્યાસથી અનુભવાય છે, અને ભજનાનંદ અલૌકિક દેહેન્દ્રિયો વગેરેથી જ અનુભવાય છે. લોકમાં પણ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાતું ફલ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી કયાં ગ્રહણ થાય છે? સારાંશ કે જ્યારે તાપકલેશને પ્રતિબંધ કરનારાં સ્વરૂપ લીલા જ્ઞાન ગુણ સ્વાસ્થ્ય વગેરે જ્યારે હરકતરૂપ ન થાય ત્યારે જ તાપકલેશભાવ થાય અને કેવલ વિરહાનુભવ થાય (ભાવભાવન થાય). આ ભાવને જ અમે 'શ્રીકૃષ્ણાસ્ય' કહિયે છિયે, અથવા 'પુષ્ટિભક્તિ'ના નામથી ઓળખિયે છિયે, અથવા 'સ્વતંત્ર ભક્તિ' તરીકે

૧. 'સંન્યાસનિર્ણય'માં વિરહાગ્નિમાં જ્ઞાન-ગુણ બાધક કલાં છે અને દયાળુ પ્રભુ આ વિરહી ભક્તની આડે આવતા નથી, એના વિરહને પોષે છે.

પ્રસિદ્ધ છે, જ્યાં કેવલ ભાવ વિના કોઈની અપેક્ષા નથી. આ પુષ્ટિભક્તિની સિદ્ધિમાં કોઈ ખીલો પ્રકાર નથી, પરંતુ ભાવના જ સાધન છે. 'ભાવ ભાવના વડે જ સિદ્ધ થાય છે, અન્ય સાધનની એને અપેક્ષા નથી.'

તસ્યાશ્ચેયં રીતિઃ । આદૌ ગુરુત્વેન સ્વામિનીસમાશ્રયઃ ।
તત્રૈવ ભાવઃ સિદ્ધઃ ।

આ ભાવ શી રીતે મેળવી શકાય ? —આરંભમાં ગુરુ તરીકે શ્રીસ્વામિનીજીઓ એટલે કે શ્રીગોપીજનો એમનો સમાશ્રય કરવો, કારણ કે આ ભાવ એમનામાં જ સિદ્ધ થયે છે.

તાસામેવ ચ સ્વત્વં, તદ્દત્ત ઇવ ચ પ્રાપ્યત ઇતિ । દાનં ચ ન સાક્ષાત્, કિન્તુ ભાવનાદ્વારૈવ ॥

આ ભાવના માલિક શ્રીગોપીજનો છે અને એઓ એ ભાવનું આપણને દાન કરે તો જ એ પ્રાપ્ત થાય. દાન પણ સાક્ષાત્ નહિ, પણ એ ભાવના દ્વારા જ આપે છે.

ભાવના—પૂર્વે તાઃસ્વસર્વસ્વવિરહતતા વહ્નિરૂપાઃ સ્વમનસિ સમાનીય, તાસ્વપિ યસ્તાપાત્મકો ભાવો અમરગીતાદૌ પ્રોક્તો યત્ર સર્વનૈરપેક્ષ્યં તં હૃદિ નિધાય, સ્વાસ્થ્યહેતુ નિશ્ચિલં પ્રભુસંબન્ધ્યપિ પરિત્યજ્ય કેવલં તં ભાવમેવ ભાવયતિ, ન સ્વરૂપં, ન વા લીલાં, ન ઘા ગુણાન્, તદા તેન ભાવેન તાપાત્મકેન શોષણમ્ । તતસ્તેનૈવ નવપલ્લવતા, યથા વસન્તે ઘર્મેણૈવ વૃક્ષાણામ્ । તતો ભાવસ્ય તસ્ય તસ્મિન્ નવીનદેહે સ્થિરતયા સ્થિતિઃ ।

ભાવના કેમ કરવી?—પ્રથમ તો સ્વસર્વસ્વ—શ્રી-ગોપીજનવલ્લભના વિરહથી તપેલાં વહ્નિરૂપ—શ્રીગોપીજનો-ને મનમાં ધારણ કરવાં અને એ શ્રીગોપીજનોના હૃદયમાં બિરાજમાન જે તાપાત્મક ભાવ છે તેને હૃદયમાં સ્થાપવો કે જે ભાવ તાપાત્મક છે અને જેનું નિરૂપણ બ્રમરગીતાદિમાં કરેલું છે. જે ભાવને કોઈ પણ (સાધનનાં) અપેક્ષા નથી તે ભાવને હૃદયમાં ધરી સ્વાસ્થ્ય કરનારાં પ્રભુસંબંધી ગુણુ જ્ઞાન વગેરેને ત્યજીને કેવલ એ વિરહભાવનું જ ભાવન કરવું; પ્રભુના વિયોગનો તાપકલેશ કરવો. આ વખતે સ્વરૂપની ભાવના કરવી નહિ, 'લ'લાની ભાવના કરવી નહિ. ગુણો ગાવા નહિ, પરંતુ કેવલ એ વિરહનું જ ભાવન કરવું. આ તાપાત્મક ભાવથી શોષણ થશે; પુનઃ વસન્ત ઋતુમાં જેમ નવાં પલ્લવ ફૂટે છે તેમ નવપલ્લવતા થશે. ત્યાર બાદ એ ભાવના એ નવીન દેહમાં સ્થિરતા પામશે. (પુનઃ આ ભાવ કદી નહિ ડગે.)

તતસ્તસ્ય વૈચિત્ર્યં, વિકલત્વમસ્વાસ્થ્યં ચ, તદ્ દ્વિવિ-
ધમ્ । યથા મહાસમુદ્રનિમગ્નસ્ય મજ્જનોન્મજ્જનં તથા વિરહભાવ-
રસસિન્ધુમગ્નસ્યાપિ વિકલત્વસ્વાસ્થ્યે । તતશ્ચાતિવિગાઢવિયોગે
કૃષ્ણાસ્યે આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિરૂપવહ્નો પ્રવેશઃ ।
તતસ્તદ્રૂપતા । તતઃ કદાચિત્ તત્પ્રકટીકરણં તન્નક્તિદાનાર્થમ્ ।
લોકે તદ્રૂપેણૈવ તદ્દાનં સંભવતિ । અથવા, ભક્ત્યાત્મકત્વાત્
સર્વત્ર ભાવબદ્ધૃદયદેશેષુ તદેવાસ્યં પ્રવિષ્ટમસ્તિ, તદાશ્રયેણૈવ
તન્નાવનાસિદ્ધિઃ । इयं भावना मुख्यफलाप्तिसाधनम् । मुख्य-

૧. કારણ કે આ સર્વ તાપકલેશમાં—વિરહમાં—બાધક છે.

ફલં તુ વિયોગાત્મકસ્વરૂપપ્રાપ્તિઃ । 'મયિ તે તેષુ ચાપ્યહ-
મિતિવત્ સ્વસ્ય તદ્રૂપતા તસ્ય ચ લીલાવિશિષ્ટસ્ય સ્વસ્મિન્
પ્રવેશ । યથા વહ્નિઃ કાષ્ઠે, કાઠં વા વહ્નો, તથા ભાવરૂપેણ
ભગવતસ્તાસુ સ્થિતિઃ, તાસાં ચ ભાવાત્મના ભગવતિ સ્થિતિઃ ।
તથા ચ ભાવરૂપેણૈવૌતપ્રોતપટવત્ સતતં યથાસુખં સ્થિતિઃ ।
લીલાસૃષ્ટૌ ભગવદ્ધૃદયે તદાસ્યે વા । एतस्य फलस्य साधनं
तत्तापभावनं, तस्य च सर्वत्यागः, तस्य च समर्पणं, तेन
कृतपुण्यपुञ्जानां समर्पितस्वसर्ववस्तूनामाचार्यचरणाश्रितानां
फलमुखभाग्यराशीनां सिद्धप्रेमभावानां परित्यक्ताखिलस्वास्थ्य-
हेतूनामेव सा सिद्ध्यतीत्यलमधिकनिरूपणेन ॥

इति श्रीदासानुदासश्रीहरिदासविरचितं भावनात्रयम् ॥

વિરહભાવ સ્થિર થયા પછીની સ્થિતિ-આ
ભાવ સ્થિર થયા બાદ એમાં વિચિત્રતા થાય છે તે બે
પ્રકારની છે : વિકલતા અને અસ્વાસ્થ્ય. જેમ મહાસમુદ્રમાં
ડૂબેલાને સમુદ્રની લહેરોમાં મજ્જન ઉન્મજ્જન થાય છે
તેમ વિરહભાવરૂપી રસસિન્ધુમાં ડૂબેલા આ રસિક ભક્તને
પ્રભુ વિના જરા પણ એન ન જ પડે, વિકલ બની જાય. આમ
કરતાં અતિવિગાઠ વિયોગરૂપ શ્રીકૃષ્ણાસ્ય આનંદમાત્ર-
કરપાદમુખોદરાદિ-રૂપ (આધિદૈવિક અગ્નિમાં આ ભક્તને
પ્રવેશ થાય છે અને આનન્દ-માત્ર-કરપાદાદિરૂપ) આ ભક્ત
બની જાય છે, પુનઃ કદાચિત્ આ અગ્નિમાંથી પ્રકટ કરી,
એને ભક્તિનું દાન કરી (એની સાથે રમણુ કરે છે).

લોકમાં પણ એ રૂપ વડે જ એ દાન આપી શકાય છે. (આ
 તો ભક્તને આનન્દમય આસ્યરૂપ અગ્નિમાં પધરાવવાની
 વાત થઈ, હવે ભક્તના હૃદયદેશમાં એ કૃષ્ણાસ્યપ્રવેશ કર-
 વાની પ્રક્રિયા દર્શાવે છે :) અથવા તો શ્રીકૃષ્ણાસ્ય ભક્ત્યા-
 ત્મક છે, તેથી ભાવરૂપે સર્વત્ર ભાવવાળા હૃદયદેશમાં
 શ્રીકૃષ્ણાસ્ય પેઠેલું જ છે. એમના આશ્રયથી (શ્રીકૃષ્ણાસ્ય-
 શ્રીમહાચાર્યચરણના આશ્રયથી) એની ભાવનાની સિદ્ધિ
 થાય છે. આ ભાવનાથી જ મુખ્ય ફલ મળે છે. આ
 ભાવના શ્રીમહાચાર્યચરણાશ્રયોદ્ભવા-ભાવના જ-
 સાધન છે અને મુખ્ય ફલ વિયોગાત્મક સ્વરૂપની
 પ્રાપ્તિ છે. ‘હું ભક્તમાં છું અને ભક્ત મારામાં છે’ એ
 ભગવદ્વાક્ય ભગવાનની ભક્તરૂપતા સૂચવે છે, ભક્તની
 ભગવદ્રૂપતા સૂચવે છે, એ લીલાવિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણાસ્ય ભક્તમાં
 પ્રવેશ કરે છે, અથવા કાળ વહિમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ
 ભાવરૂપે જ ભગવાનની એ ભક્તોમાં-ગોપીજનોમાં-સ્થિતિ અને
 એમની ભાવાત્મકરૂપ ભગવાનમાં સ્થિતિ, અર્થાત્ ભાવરૂપે જ
 પરસ્પર કપડાના વાણાતાણા માફક ભગવાન ભક્તમાં સદા
 ઓતપ્રોત થઈ સ્થિતિ કરે છે. આ સ્થિતિ લીલાસૃષ્ટિમાં કે
 ભગવદ્હૃદયમાં કે શ્રીકૃષ્ણાસ્યમાં પણ થાય છે. (હવે આ સર્વ
 સંદર્ભનો સારાંશ એ થયો કે) આવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત કરવું
 હોય તો એનું સાધન પ્રભુના તાપની ભાવના. અને પ્રભુના
 તાપની ભાવભાવના કરવા સર્વ વિરહતાપમાં જે
 બાધક પાછળ જણાવ્યાં તે સર્વનો ત્યાગ કરવો.
 અને સર્વ ત્યાગમાં સાધન સમર્પણ છે; અર્થાત્ સમર્પણ

કરી, તાપકલેશમાં બાધકનો ત્યાગ કરી કેવલ તાપપૂર્વક ભાવભાવન કરે તો એ પૂર્વોક્ત ફલ મળે. માટે સમઝવું જોઈએ કે જેમણે મહાન પુણ્યનો પુંજ સંપાદિત કર્યો છે, સર્વ વસ્તુ પ્રભુના ચરણમાં સોંપી દીધી છે, જેમણે શ્રીમહાચાર્યચરણનો દઠાશ્રય કર્યો છે, જેમનાં ભાગ્ય ફલોન્મુખ થયાં છે, જેમને પ્રેમભાવ સિદ્ધ છે, જેમની સ્વસ્થતા છૂટી ગઈ છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ સ્વસ્થતા થવામાં હેતુભૂત જ્ઞાનગુણ પણ ત્યજાઈ ગયાં છે તેવા પરમભાગ્યશાળીને આ ફલ (ભાવભાવના) સિદ્ધ થાય છે. વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ?

સારાંશ—મહાન પુણ્ય હોય તો બ્રહ્મસંબંધ —સમર્પણ થાય, સમર્પણ દ્વારા જ શ્રીમહાપ્રભુનો આશ્રય થાય, આશ્રયથી જ આપણાં ભાગ્ય ફલોન્મુખ બને, પ્રેમ સિદ્ધ થાય, અને વિરહાત્મક તાપ થતાં વચમાં તાપને બગાડનાર હેતુઓને પણ શ્રીમહાપ્રભુજી દૂર કરી આણું ભાવભાવનરૂપી ઉત્તમ ફલ આપે છે. માટે શ્રીમહાપ્રભુજીનો જ દઠ આશ્રય કરવો, સાધનબલનો મહ તજવો, દીન બનવું. દીનતાથી જ પ્રભુ પ્રસન્ન થશે.

૩૩. સ્વરૂપતારતમ્યનિર્ણયઃ ॥

અથ શ્રીમદાચાર્યપ્રતિષ્ઠાપિતવૈષ્ણવજનનિલયસ્થતત્કુલ-
પ્રતિષ્ઠાપિતવૈષ્ણવજનનિલયસ્થભગવત્સ્વરૂપસેવયોઃ તારતમ્ય-
મસ્તિ ન ઘા ઇતિ વિચાર્યતે । તત્ર શ્રીમત્પ્રમુચરણપ્રાદુર્ભાવકાલે
તુ સેવાયાં 'ગઙ્ગાયાં ચ વિશેષેણ પ્રવાહામેદબુદ્ધય' ઇતિ વાક્યો-
ક્તન્યાયેન તાદૃશાધિકારિણાં તત્ર સાક્ષાત્સ્વરૂપાનુભવો જાત
ઇતિ સર્વેસમ્મતમેવ । ઇદાનીન્તનકાલે તત્પ્રતિષ્ઠાપિતસ્વરૂપે
તત્કુલપ્રતિષ્ઠાપિતસ્વરૂપે ચેદાનીન્તનાનાં કયા રીત્યા સમ્બન્ધ
ઇતિ ભવતિ વિચારઃ ।

હાલના વૈષ્ણવોને શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપ સાથે
સંબંધ : વૈષ્ણવોને ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પધરાવેલાં
સ્વરૂપોમાં અને હાલના આચાર્યોએ વૈષ્ણવોને ત્યાં પધરા-
વેલાં સ્વરૂપોમાં કંઈ પણ ફેરફાર છે કે નહિ એનો
વિચાર કરાય છે. આ વિચાર કરતાં પહેલાં ધ્યાનમાં રાખવું
કે શ્રીમહાપ્રભુજીના અને શ્રીગુસાંઈજીના પ્રાદુર્ભાવ-કાલે તે
સેવામાં તે તે અધિકારીને તે તે સ્વરૂપમાં સેવામાં
સાક્ષાદ્ અનુભવ થયો છે અને એ વાત સર્વને સંમત છે.
જેમ ગંગાજીનું આધિદેવિક સ્વરૂપ મૂર્તિરૂપ છે અને એ
જલરૂપ ગંગાજીમાં જ ધિરાજમાન છે, ગંગાજીના પ્રવાહ-
માં એનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, તેવી રીતે પ્રભુના જ
સ્વરૂપમાં જ પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન ભકતોને શ્રીમદાચાર્ય-
ચરણના પ્રમેયબલથી થતાં, આ વાત નિર્વિવાદ છે. પરંતુ

આ હાલના વૈષ્ણવોનો એ શ્રીમહાચાર્યચરણે પધરાવેલા સ્વરૂપ સાથે અને એમના વંશજોએ પધરાવેલા સ્વરૂપ સાથે કઈ રીતે સંબંધ છે, એવો વિચાર આપણને (વારં-વાર) આવે છે.

તत्र 'प्रत्यक्षा सा न सर्वेषा'मित्यस्य विवृतौ श्रीमत्प्रभु-
चरणैरुक्तम् — 'येषां न प्रत्यक्षा तेषामपि या देवतारूपा
सास्तीति तत्सम्बन्धानुभावेनैव सर्वत्र तज्जले प्राकाम्यं प्रकृष्ट-
कामनाविषयत्वं श्रद्धाविशेषपूर्वकस्नानादिव्यबहारो भवतीत्यर्थ'
इति दृष्टान्तन्यायेनेदानीन्तनानामपि तत्प्रतिष्ठापितस्वरूपस्य
तदुक्तमार्गमर्यादया तथा ज्ञानपूर्वकमच्छिद्रसेवया देहान्ते अनु-
ग्रहबलेन अलौकिके देहे जाते पुरुषोत्तमाविर्भावयोग्यतायां
जातायां तत्र तदाविर्भावो भवति । तदा प्रेमासक्तिव्यसनक्रमेण
स्वाधिकारानुरूपेण स्वमार्गीयं सेवाफलं भवति । अत्रत्यः
क्रमोऽग्रे विवेच्यः ॥

હાલના વૈષ્ણવોએ શ્રીહાકોરજીના સ્વરૂપને
પ્રત્યક્ષ અનુભવ કેમ કરવો ? એને માટે શ્રીગુસાંઈજીએ
એક ઉપાય દર્શાવ્યો છે : જેમ ગંગાજીની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ સર્વને
દેખાતી નથી, પરંતુ આ ગંગાજીના પ્રવાહમાં જ શ્રીમતી
ગંગાજી મૂર્તિમતી બિરાજે છે તેથી આ જલ પણ એમના
સંબંધથી સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે અને આમાં જ મને પ્રત્યક્ષ
દર્શન થશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક જો સર્વ વ્યવહાર ગંગાજીમાં
કરે તો ખરેખર ગંગાજીનાં દર્શન પ્રત્યક્ષ થાય જ, તેમ શ્રી-
મહાપ્રભુજીના દર્શાવેલા સેવાપ્રકાર પ્રમાણે જો જ્ઞાનપૂર્વક
ભગવત્સ્વરૂપને સમઝી સતત સેવા કરે તો દેહાન્તે

અનુબ્રહ્મના બલથી અલૌકિક સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય અનુ પુરુષોત્તમનાં સાક્ષાત્ દર્શન પણ થાય જ. એ વખતે પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસનના ક્રમે સેવાફલ સ્વાધિકારાનુસાર થાય છે (એ વાત સ્પષ્ટ થઈ). પરંતુ પ્રાદુર્ભાવ કેવા ક્રમથી થાય એનો વિચાર આગળ કરીશું.

‘સ્વમાર્ગીયસેવાસ્વરૂપજ્ઞાનાભાવે તુ શ્રદ્ધાપૂર્વકં તયા સેવયા કેવલક્રિયયા પ્રપન્ચાસક્તિનિવૃત્ત્યભાવાત્તત્સમ્બન્ધાનુભાવેનૈવ જન્માન્તરે પુનસ્તથા ભજનેન મુક્તિર્ભવતિ । તન્નાપિ ‘અત્યન્તાભિનિવેશશ્ચેત્સંસારે ન ભવે’દિતિ વાક્યોક્તન્યાયો બાધક યઃ । તદા સમ્બન્ધો ન જાત યવેતિ જ્ઞેયમ્ । તદિચ્છાયા બલિષ્ઠત્વાત્ ।

જેને સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન ન હોય તેની શી દશા?—જેને સેવા અને પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય નહિ, એમ છતાં શ્રદ્ધાપૂર્વક કેવલ ક્રિયારૂપ જ સેવા કરે, પરંતુ એવી (ગાડરિયા પ્રવાહરૂપ) સેવાથી અપંચાસક્તિ દૂર ન જ થાય તો બીજો જન્મ લેવો પડે, અને બીજા જન્મમાં શ્રીમદ્વાચાર્યે કહેલા સેવાપ્રકાર અને સ્વરૂપજ્ઞાનપૂર્વક સેવા કરે તો જ મુક્તિ થાય. એમાં પણ (નિબંધ સ. નિ. કા. ૨૧૪) જે સંસારમાં વધારે અભિનિવેશ (આસક્તિ) હોય તો એની મુક્તિ પણ થતી નથી. ત્યારે હાલના વૈષ્ણવોએ બાલ્યવું કે આપણે સંબંધ પ્રભુ સાથે થયો જ નથી, કારણ? સંસાર તરફની ઈચ્છા એ જબર-દસ્ત છે.^૨

૧. સ્વરૂપસેવયોર્જ્ઞાનાભાવે સેવાફલોક્તં ફલં નોપલભ્યતે इति समर्थयन्ति ।
૨. સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન માટે સામ્પ્રદાયિક અન્યે વાંચો.

યસ્તુ તત્કુલપ્રતિષ્ઠાપિતસ્વરૂપસ્ય તદુક્તમાર્ગમર્યાદયા
સર્વભાવેન સર્વદા યાવજ્જીવં સેવાં ચેત્ કુર્યાત્ તદા તાદૃશ-
સ્યાપિ સ્વાધિકારાનુસારેણ દેહાન્તે પૂર્વોક્તપ્રકારેણ સેવાફલં
ભવતીત્યત્ર ન કિઞ્ચિદનુપપન્નમ્ ।

હાલના વૈષ્ણવો જે હાલના આચાર્યોએ પધરાવેલા
સ્વરૂપની માર્ગની મર્યાદાને અનુસરી સર્વ ભાવથી હંમેશાં
જીવનપર્યંત સેવા કરે તો એવાને અધિકારાનુસાર દેહાન્તે
શ્રીમહાચાર્યકૃપાથી સેવાફલમાં કહેલાં ફલ મળે એમાં
નવાઈ નથી.

કિઞ્ચ ભજનં હિ વાહ્યાભ્યન્તરભેદેન દ્વિવિધં, 'સેવાયાં
વા કથાયાં વે'તિ વાક્યાત્, 'एतद् भजनमान्तरं मुख्यमिति
निबन्धवाक्याच्च । સેવકસાધનસમ્પત્ત્યભાવે શ્રીભાગવતાર્થવિચાર-
રૂપમાન્તરમેવ ભજનં નિરુપધિસર્વભાવેન યાવજ્જીવં ચેત્કુર્યાત્
તદા તસ્યાપિ સ્વાધિકારેણ જન્માન્તરાવ્યવધાનેન સેવાફલં
ભવતીતિ નિર્વિવાદમ્ । અત ઇતદ્ભજનસ્ય મુખ્યત્વાત્ સેવાયાં
જ્ઞાનમાવશ્યકમિતિ જ્ઞેયમ્ ।

ભજન એ પ્રકારનું છે : બાહ્ય અને આભ્યન્તર.
'સેવામાં અથવા કથામાં જેમની આસક્તિ છે તેમનો નાશ
નથી' એવું શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે. (નિ. સ.
નિ. કા. ૨૩૦ પ્રકાશ) 'આન્તર ભજન મુખ્ય છે' એવું

આપશ્રીએ જ 'નિબંધ'માં જ કહ્યું છે. જે સેવકને, સેવા કરનારને-સેવામાં ઉપયોગી સાધન-સંપત્તિ ન હોય તો શ્રીભાગવતાર્થનો વિચાર યાવજીવન સુધી ઉપાધિરહિત સર્વ ભાવથી કરે તો એને પણ સ્વાધિકારાનુસાર ખીલે જન્મ લીધા વગર આ જન્મમાં જ સેવાફલમાં કહેલાં ફલ મળે છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે. મારે શ્રીભાગવતાર્થનું અવલોકન કરવું એ જ મુખ્ય આંતર ભજન હોવાથી સેવામાં જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે એમ (સેવાનિષ્ઠોએ) જાણવું.

યસ્તુ સ્વમાર્ગીયસેવાસ્વરૂપજ્ઞાનાભાવવાન્ માર્ગરીત્યા શ્રદ્ધયા યથાકથञ्ચિત્ સ્વરૂપસેવાં ચેત્ કરોતીતિ તત્સેવાયાઃ કેવલભૌતિકત્વાદ્ 'લોકાર્થી ચેદ્ ભજેત્કૃષ્ણ'મિતિ ન્યાયસ્ય જાતત્વાત્તદા સર્વથા સંકિલ્ષ્ટો ભવતિ, તદા ભજનત્યાગઃ । 'કિલ્ષ્ટોઽપિ ચેદ્ ભજેત્ કૃષ્ણ'મિતિવાક્યોક્તન્યાયેન ક્લેશેઽપિ ચેદ્ભજનં કુર્યાત્—'ચે'દિતિપદેનૈતાદૃશસ્ય દુર્લભત્વમુક્તં તદા મહત્કૃપયા લોકનાશો ભજનોપયિકપદાર્થેષુ લૌકિકભાવનાશ્ચ ઇતિ યાવત્ । તદા જન્માન્તરે શુદ્ધભજનેન કૃતાર્થો ભવિષ્યતીતિ જ્ઞેયમ્ ।

જે લોકો સેવા અને સ્વરૂપના જ્ઞાન વગર કેવલ શ્રદ્ધાથી જ સેવા કરી રહ્યા છે તેઓની દશા-સેવાનું જ્ઞાન ન હોય, સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય, પરંતુ માર્ગની રીતિથી શ્રદ્ધાથી જ જેમતેમ સ્વરૂપસેવા કરી

રહ્યા છે તે સેવા તો કેવલ ભૌતિકી સેવા કહેવાય છે, આધિ-
 દૈવિકી સેવા ન જ થાય. 'જેમ સંસારી સંસારમાં આસક્ત રહી
 શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો દુઃખી જ થાય' તેમ સેવા-સ્વરૂપના જ્ઞાન
 વગરનો દુઃખી જ થાય, ભજન પણ છૂટી જાય છે. (ઘણા
 લોકો સેવા ન બનવાને લીધે સ્વરૂપ ગુરુને ઘેર પાછું પધ-
 રાવી દે છે એનું કારણ હવે સ્પષ્ટ સમજાશે, સ્વરૂપજ્ઞાન
 વિના પ્રભુમાં યથાર્થ આર્તિ ન થાય તો પ્રભુ સેવાબલ
 ન જ આપે.) પરંતુ 'દુઃખી થયા છતાં પણ જો ભજન
 કરે તો મુક્ત થાય' એ શ્રીમહાચાર્યચરણના વચનામૃત
 અનુસાર દુઃખમાં પણ ભગવદ્ભજન કર્યા કરે તો મોટા-
 ઓની કૃપાથી લોકનો નાશ થાય, એટલે ભજનોપયોગી
 પદાર્થોમાં લૌકિક યુદ્ધ દૂર થાય, ત્યારે ખીજા જન્મમાં
 (આ જન્મમાં નહિ) શુદ્ધ ભજન વડે કૃતાર્થ થશે
 એમ જાણવું.

अत्रैवं विभेदो ज्ञेयः । श्रीमत्प्रभुचरणप्रादुर्भावकाले स्वरूप-
 बलेनैव सेवाया आधिदैविकत्वाद् देहान्ते स्वाधिकारानुसारेण
 नित्यलीलाप्रवेश एवेति सिद्धान्तः । इदानींतनकाले मार्गमर्यादाया
 तथा ज्ञानपूर्वकं सेवाकरणेऽपि उद्वेगादिप्रतिबन्धकस्यावश्यम्भा-
 वित्वेन सेवाया नाधिदैविकत्वं भवति । अत एव सेवाफलग्रंथे
 श्रीमदाचार्यचरणैरुक्तं 'तदा सेवा नाधिदैविकीत्युक्तं भवति' इति ।
 परंतु मार्गमर्यादाया बलिष्ठत्वादाध्यात्मिकी सेवा भवेत् ।

શ્રીમહાચાર્યચરણનો અને આધુનિક સમય-
 અત્રે આ પ્રમાણે લેહ સમજવો. શ્રીમહાપ્રભુજના પ્રાકટ્ય-

સમયે તો શ્રીમહાચાર્યચરણના સ્વરૂપબલ વડે ભક્તોની સેવા આધિદૈવિકી એટલે પરમ ફલ આપનારી હતી, એટલે દેહાન્તે સ્વાધિકારાનુસાર નિત્યલીલા-પ્રવેશ અવશ્ય જ થતો. હાલમાં (મહાપ્રભુજી નિત્યલીલામાં ખિરાજે છે) ત્યારે માર્ગની મર્યાદા વડે એટલે પ્રહ્લસંબંધ દ્વારા ગુરુ યાસેથી સ્વરૂપ પધરાવીને સ્વરૂપજ્ઞાન, સેવાપ્રકારજ્ઞાન મેળવ્યા પછીથી સેવા કર્યા છતાં પણ ઉદ્દેગ-પ્રતિબંધ-ભોગરૂપ અડચણો આવી પડવાથી સેવા આધિદૈવિકી થતી નથી. 'સેવાફલ' ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે કે આદ્ય ફલની પ્રાપ્તિ ન થાય તો ભગવાનની એ ફલહાનની ઇચ્છા નથી; ત્યારે સેવા પણ આધિદૈવિકી નથી થતી, અર્થાત્ ઉદ્દેગ એ પણ પ્રતિબંધ છે. જો ઉદ્દેગ થાય તો મનમાં જ થાય. એ વિરુદ્ધ સામગ્રી થઈ. આવું ઉદ્દેગવાળું મન પ્રભુમાં લીન ન જ થાય. તેથી જ સેવા આધિદૈવિકી ન જ થાય, પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુજીની માર્ગમર્યાદા જ એવી બળવાળી છે કે સેવાને આધ્યાત્મિકી તો બનાવે છે.

તત્રાઽપિ 'પતદેહાવસાને તુ કૃતાર્થઃ સ્યાન્ન સંશયઃ ।
 ઇતિ નિશ્ચિત્ય મનસા કૃષ્ણં પરિચરેત્ સદા' (નિ. સ. નિ.
 કારિકા ૨૬૨) ઇતિ નિબન્ધોક્તમનોનિશ્ચયેન સર્વદા સેવા
 ચેન્નવેત્તદા દેહાન્તેઽનુગ્રહબલેન ભાષ્યોક્તપ્રકારેણાલૌકિકે દેહે
 જાતે 'પરસ્પરં ત્તદ્ગુણવાદસીધુપીયૂષનિર્યાપિતદેહધર્મા' ઇતિ
 ન્યાયેન તાદૃશસમાજે અહર્નિશં તદ્ગુણાનુવાદેનાત્મન્યક્ષરબ્રહ્મા-
 ત્મકત્વજ્ઞાનેન 'ઉપાધિનાશ્ચે વિજ્ઞાને' અનુભવે સમ્પન્ને પુરુષોત્ત-

માવિર્ભાવયોગ્યતાયાં જાતાયાં તત્ર તદાવિર્ભાવો ભવતિ । તદા
 'આત્માનન્દસમુદ્રસ્થં કૃષ્ણમેવ વિચિન્તયે'દિતિવાક્યોક્તપ્રકારેણ
 તદ્ભાવનયા સ્નેહવૃદ્ધૌ જાતાયાં સર્વા અપિ પ્રેમાવસ્થા ભવન્તિ ।
 તતસ્તદ્વિના સ્થાતુમશક્ત્યાઽતિશયિતતાપોદયે જાતે 'વાઙ્મન-
 સિ' ઇત્યાદિ (૪-૨-૧) સૂત્રોક્તપ્રકારેણ વાગાદિલયાનન્તરં
 સાક્ષાદ્ભગવત્પ્રવેશઃ । તતસ્તદિચ્છાનુસારેણ તાદૃશસેવૌપયિક-
 દેહપ્રાપ્ત્યા સાક્ષાત્તલ્લીલાવલોકનતદ્રસાનુભવાદિકં ભવતીતિ
 સેવાફલપ્રાપ્તૌ ક્રમો જ્ઞેય ઇતિ દિક્ ॥

ત્યારે આધુનિકોને ફલ શી રીતે ?

આ વિષયમાં વધારે બિડા બનરિયે (નિ. સ. નિ. ૨૩).

एतद्देहावसाने तु कृतार्थः स्यान् न संशयः ।
 इति निश्चित्य मनसा कृष्णं परिचरेत् सदा ॥

ભાવાર્થ—' જેમ તેમ કરીને ભગવાનને સંતોષવા, ભગ-
 વાન અપ્રસન્ન હોય તો કંઈ પણ સિદ્ધ ન થાય, એ
 હેતુથી ભગવત્પ્રસન્નતાના ઉપાયો દર્શાવે છે, જેમ ભાગવતમાં
 કપોત અને પિંગલાના દૃષ્ટાન્તથી જેવું વૈરાગ્ય દર્શાવ્યું
 છે તેવું વૈરાગ્ય સંપાદન કરવું. સર્વ અપેક્ષાઓ ત્યજવી,
 કારણ કે જે સાપેક્ષ છે તે અસમર્થ છે, માટે સર્વ અપેક્ષા
 ત્યજી પ્રભુમાં જ મૂલ-સાધનાપેક્ષાજનક અને ફલાપેક્ષાશુક્ત-
 -મનને-જ ભગવાનમાં જોડવું અને કંઈ પણ સાધનની પ્રાપ્તિ
 ન થવાથી અહિઃસેવામાં વિફલ-નાસીપાસ-થયેલા ચિત્તને
 નિવારીને પણ પાછું ભગવાનમાં જ સ્થિર કરવું; અને 'પિતા
 માતા જેમ પુત્રનું અહિત નહિ જ કરે, હિત જ કરે છે

તેમ ભગવાન પણ હિત જ કરશે' એવા દૃઢ વિશ્વાસપૂર્વક બહિર્મુખતા ન થાય એમ સેવા કરે તો આ દેહાવસાને જરૂર પ્રભુના અનુગ્રહ-બલથી ભાષ્યોક્ત પ્રકારે અલૌકિક દેહ સંપાદન થતાં ભગવદ્દીયો સાથે પરસ્પર ભગવદ્ગુણાનુવાદ-રૂપી અમૃતનું પાન કરતાં, દેહધર્મને ક્ષપિત કરતાં, ભક્તોની માફક ભગવદ્દીયોમાં અહુર્નિશ ભગવદ્ગુણ-ગાન ગાતાં ગાતાં આત્મામાં અક્ષરબ્રહ્માત્મક જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે અને આ જ્ઞાનથી અવિદ્યારૂપ ઉપાધિ દૂર થતાં પ્રભુ-સંબંધી અનુભવ થાય છે. આ અનુભવથી જ શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રકટ થવાની એ ભક્તમાં યોગ્યતા આવે છે અને પ્રભુનો આવિર્ભાવ થાય છે. આ સમયે આત્માનન્દ-સમુદ્રસ્થ શ્રી-કૃષ્ણનું જ ચિન્તન થાય છે. આ ભાવભાવન (નિરોધ-લક્ષણોક્ત) પ્રકાર વડે સ્નેહવૃદ્ધિ થાય છે, આસક્તિ થાય છે, વ્યસન થાય છે. (દૂકામાં કહિયે તો પ્રેમની સર્વ અવસ્થાઓ આ ભક્તમાં પ્રકટે છે.)

ભક્તની વ્યસન થયા પછીની સ્થિતિ-આ ભક્તને પ્રભુ વિના જરા પણ ચેન ન જ પડે. એ રસિક પ્રાણુવલ્લભ વિના જરા પણ ન જ રહી શકે. જ્યારે વિરહનો અતિશય તાપ પ્રકટે ત્યારે 'વાહ્મનસિ' સૂત્રોક્ત પ્રકારે વાગાદિનો લય થયા બાદ સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રવેશ થાય છે. પુનઃ એ ભક્તની ઇચ્છાનુસાર એવો સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ અલૌકિક દેહ દ્વારા સાક્ષાત્ તે તે લીલાનું અવલોકન અને તે તે લીલારસનો અનુ-

લવાદિ એ કરે છે. આ પ્રમાણે સેવાફલની પ્રાપ્તિમાં કમ જાણવો. અર્થાત્ શ્રીમહાપ્રભુજીના વખતમાં શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રમેય-બલથી જ સ્વરૂપમાં સાનુભવ થતો; હાલમાં આપ નિત્યલીલામાં ઘિરાજે છે તેથી માર્ગમયાદાના બલથી ભક્તને કમશઃ સેવાફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વરૂપનું તારતમ્ય જાણવું.

સારાંશ (૧) શ્રીમહાચાર્યના પ્રાકટ્ય-સમયે શ્રીમહા-પ્રભુજીના સ્વપ્રમેયબલથી સ્વરૂપમાં પ્રભુનો સાક્ષાત્ અનુભવ થતો. (૨) હાલના વૈષ્ણવોને જો એવો સાક્ષાત્ અનુભવ મેળવવો હોય તો એઓ સ્વરૂપજ્ઞાન અને સેવાપ્રકારજ્ઞાન મેળવે. (સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન માટે સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થો વાંચવા જોઈએ.) (૩) જેને પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય તેની સેવા ઉત્તમ ન થાય, અને ભજન છૂટી જાય, દુઃખી થાય. (૪) જે લોકો ભાગવતાર્થવિચાર કરવામાં પોતાનો સમય ગાળે છે તે મુખ્ય સેવાનિષ્ઠ છે. (૫) જો હાલના વૈષ્ણવોએ સાક્ષાત્ અનુભવ મેળવવો હોય તો પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી શરણુભાવન કરવું. (૬) આ વિશ્વાસથી કમશઃ હૃદયમાં પ્રભુનો આવિર્ભાવ થશે.

૩૪. અન્તરજ્ઞવહિરજ્ઞપ્રપન્ચવિવેકઃ ॥

અથાન્તરજ્ઞવહિરજ્ઞલીલાશ્રયયોઃ પ્રપન્ચત્યોર્ભેદો નિરૂપ્યતે ।
તત્રાન્તરજ્ઞલીલા પુરુષોત્તમરૂપેણ, ઇતરા જીવાન્તર્યામિરૂપાભ્યામ્ ।
તત્ર તયોરાદ્યઃ કેવલાનન્દમયઃ, અપરસ્તુ જડજીવાત્મકસ્તિરો-

હિતાનન્દરૂપઃ । તથા પુરુષોત્તમસમવાયિકારણકોઽક્ષરસમવા-
યિકારણકશ્ચ । અવિકૃતો વિકૃતશ્ચ । વિકારશ્ચ માયયા કૃતઃ ।
તથા માયાઃસમ્બન્ધરહિતસ્તત્સમ્બન્ધી ચ । તથા નિત્યોઽનિત્યશ્ચ ।
પૂર્વસ્ય વિકૃતરૂપેણાપિ નિત્યત્વં, તસ્યા અપિ સ્વરૂપાત્મકત્વાત્ ।
ભગવાનેવ તથા ભવતિ, ન તુ માયયા । તથા અપરસ્ય વિકૃતત્વં
માયયૈવ । અત एव ब्रह्मविदां निरस्तमायानां तथा ब्रह्मत्वेन
प्रतीतिः । प्रकृते तु गतदोषाणां लीलारूपेणैव प्रतीतिः, तस्यैव
वास्तवत्वात् । अत एव श्रुतयः प्रसन्नाद् भगवतो वरदानार्थ-
प्रदर्शितसकललीलाविशिष्टरूपं सविशेषं दृष्टवत्यः । अत
एव बृहद्ब्रामनपुराणे 'नानारसमदोन्मत्तं तत्र गोपीकदम्बकम्'
इत्यादि । अन्यच्च, पूर्वः प्रकटानन्दः, परस्तिरोहितानन्दः ।
तथायं रसात्मकः, अपरो नीरसः । तत्रापि भजनानन्दविषया-
नन्दाभ्यां विशेषः ॥

[ઉપક્રમ-પ્રપંચ એ પ્રકારનો છે : અન્તરંગલીલા-
શ્રય પ્રપંચ અને બહિરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ. આ બન્ને
પ્રપંચોનો ભેદ દર્શાવવો એ જ આ સ્વતાંત્ર લેખનનો ઉદ્દેશ છે.
અન્તરંગપ્રપંચનું અનેક સ્થળે વર્ણન છે. પ્રભુ ભક્તના
હૃદયરૂપી અક્ષરધામમાં પ્રકટ થઈ ત્યાં જ અનેકવિધ લીલા
કરે છે. અન્તરંગ લીલા નિત્યલીલા છે, જેનું ' નિત્યલીલા-
વાદ ' વગેરેમાં યથાર્થ વર્ણન છે. તેમજ શ્રીપુરુષોત્તમ-
ચરણે 'પુઠિપ્રવાહમયાદા'માં 'અન્તરંગ પુઠિસૃષ્ટિ નિત્ય છે,
અન્તરંગ પુઠિસૃષ્ટિ કાયાથી જ પ્રકટ થઈ છે, અન્તરંગ
પુઠિસૃષ્ટિને ફેલ પણ સ્વકાયાથી જ પ્રભુ આપે છે, સ્વસેવાર્થ
જ આ સૃષ્ટિ આપે પ્રકટ કરી છે' વગેરે સર્વ હકીકત

નિત્યલીલા—અન્તરંગ સૃષ્ટિની વર્ણવી છે તેમજ ‘મઝૈરૂ-કુરિત્ત’ શ્લોકથી ભગવદ્વાવિભાવ ભક્તોના ભાવ ઉપર જ આધાર રાખે છે, ભક્તોનો ભાવ જ કારણભૂત છે, ભક્તના હૃદયમાં શૃંગારકલ્પદ્રુમ પ્રભુ પ્રકટે છે, ત્યાં જ લીલા કરે છે. તેથી ભક્તેશ્વર જ લીલાપ્રપંચમાં કારણભૂત છે. એ આ જગદ્રૂપ પ્રપંચ કરતાં વિલક્ષણ છે. એ જ આ લેખનું સ્વારસ્ય છે.

બહિરંગ લીલા તો બાણે જગદ્રૂપે ભગવાન કરે છે અને એનું નિરૂપણ શુદ્ધાદ્વૈત વેદાન્ત દ્વારા અનેક સ્થળે છે. હવે બેઉનું તારતમ્ય આ લેખથી જોઈએ.]

પ્રથારંભ—ઉભય પ્રપંચનું તારતમ્ય—અન્તરંગ લીલા શ્રીપુરુષોત્તમ—સ્વરૂપે છે, ત્યારે બહિરંગ લીલા પ્રપંચ, જીવ અને અન્તર્યામી—રૂપે છે. આઘ અન્તરંગ લીલા કેવળ આનંદમય છે, ત્યારે બીજી જડજીવાત્મક હોઈ તિરોહિતાનન્દ છે. આઘમાં શ્રીપુરુષોત્તમ સમવાયી છે, ત્યારે બીજામાં અક્ષર સમવાયી છે. પહેલો અવિકૃત છે, ત્યારે બીજો વિકૃત—વિકારવાળો છે. વિકાર માયાકૃત છે, માટે આઘને માયાનો સંબંધ નથી, બીજાને માયાનો સંબંધ છે. પૂર્વ અવિકૃત અને નિત્ય છે, કારણ ભગવાન જ એ અન્તરંગ લીલારૂપ પ્રકટ થયા છે, માયાથી એ લીલારૂપ થયા એવું નહિ; માટે અન્તરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ સ્વરૂપાત્મક જ છે, અવિકૃત છે. બહિરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ જે વિકારવાળો લાગે છે તે માયાથી જ એમ વિકૃત લાગે છે, વસ્તુતસ્તુ માયા દૂર થતાં અખંડ શુદ્ધ બ્રહ્મ જ છે.

નિસ્તમાયાવાળા પ્રહારાનીએ પ્રહારૂપે જ આ બહિરંગ-
લીલાશ્રય પ્રપંચને અનુભવે છે; અન્તરંગલીલાશ્રય પ્રપંચને
તો નિર્દોષ દષ્ટિવાળા ભગવદ્દીયોને લીલારૂપે જ અનુ-
ભવ થાય છે, અને એ જ યોગ્ય છે, કારણ કે શ્રુતિઓએ
પ્રસન્ન થયેલ ભગવાન પાસેથી જ્યારે વરદાન મેળવ્યું
ત્યારે વરદાનાર્થ પ્રદર્શિત સકલ-લીલાવિશિષ્ટ ભગવત્સ્વરૂપ-
યથાર્થ નિત્યલીલાવિશિષ્ટ એઓ દેખી શક્યાં. નાના
રાસના મદથી ઉન્મત્ત ગોપીકદમ્બક જોવાનું 'પૃહ્લુવામન-
પુરાણે' વર્ણવ્યું છે. આદ્ય પ્રપંચમાં પ્રકટાનન્દ છે, અપરમાં
તિરોહિતાનન્દ છે. આદ્ય રસાત્મક છે, બીજાં નીરસ છે
ભજનાનન્દ આદ્ય લીલાપ્રપંચમાં છે, બીજાંમાં વિષયાનન્દ
હોવાથી ક્ષુલ્લક આનન્દ છે.

નनु एवं सति विलक्षणयोरपि एतयोर्नित्यत्वमविशिष्टमुभय-
त्रापि इति, आविर्भावतिरोभावभ्यां को विशेष इति चेद् उच्यते ।

શંકા-આ બંને જાતના પ્રપંચ વિલક્ષણ છે, તથાપિ
એક પ્રપંચમાં નિત્યત્વ સમાન રહ્યું છે, તો આવિર્ભાવ
તિરોભાવથી ઉભયમાં કંઈ પણ તારતમ્ય ન જ રહ્યું.

आविर्भावतिरोभावयोस्तुल्यत्वेऽपि कारणवैलक्षण्यात्
तद्विलक्षणत्वम् । कारणं च बहिरङ्गे तस्मिन् भगवदिच्छा,
तत्रापि मूलेच्छा, तथैव तत्र तौ । अन्तरङ्गे तु भक्तेच्छा,
तत्राप्यन्तरङ्गाणां तेषाम् । अत एव 'यद्यद्घिया त उरुगाय
विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे सद्नुग्रहाये'त्यादिवधांसि ।
अत एव 'कस्याश्चित्पूतनायन्त्या' इत्यत्र सकललीलानां प्रादु-

ભાવઃ । યુક્તં ચૈતત્ । લીલાપ્રપञ્ચસ્ય ભક્તહૃદયસ્થિતસ્ય અ-
ન્તરસ્ય તદ્ભાવનાઘીનાવિભાવત્વમિતિ સર્વમનવદ્યમ્ ॥

સમાધાન— આવિભાવ તિરેભાવ સમાન હોય તે
પણ કારણની વિલક્ષણતાથી એ બેઉ પ્રપંચમાં વિલક્ષણતા
આવી છે. બહિરંગ સૃષ્ટિમાં કારણ ભગવાનની રમણેચ્છા
છે. ભગવાનની જગદ્રૂપે આવિભાવ થવાની ઇચ્છા થતાં
અનેક બુદ્ધિ બુદ્ધ્યચરણ પામ્યા, એટલે એમાં ભગવાનની
મૂલેચ્છા જ કારણ છે. અન્તરંગ પ્રપંચમાં ભક્તની ઇચ્છા
કારણ છે. માટે જ અન્તરંગ ભક્તોએ ગાયું છે કે ‘ભક્તો
બુદ્ધિથી જે જે સ્વરૂપની વિભાવના કરે છે તે તે સ્વરૂપને
આપ ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવાને ધારણ કરે છે.’ ‘કોઈ
પૂતના બન્યાં અને કોઈ કૃષ્ણ બન્યાં’ વગેરે ભાગવતમાં
વર્ણવેલી સર્વ લીલાને ત્યાં પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને એ જ
યોગ્ય છે, કારણ કે લીલાપ્રપંચનું સ્થાન ભક્તનું હૃદય છે.
ભક્ત જેવી રીતે ભાવના કરે તે પ્રમાણે લીલાને આવિ-
ભાવ થાય જ, તેથી અન્તરંગલીલાપ્રપંચ સર્વથા ભક્તે-
ચ્છાધીન છે, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થયું.

આચાર્યચરણામ્ભોજયુગલૈકપ્રસાદતઃ ।

પ્રયજ્વયોસ્તુ બોદ્ધવ્યં વૈલક્ષણ્યં સ્વરૂપયોઃ ॥૧॥

શ્રીહરિરાયચરણવિરચિતોઽન્તરજ્જ્વહિરજ્જ્વલીલાશ્રયયોઃ

પ્રપજ્વયોર્વિવેકઃ સમાપ્તઃ ॥

શ્રીઆચાર્યચરણ શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુનાં ચરણ
કમલ-યુગલની કૃપાથી જ આ અન્તરંગ પ્રપંચ અને બહિ-
રંગ પ્રપંચનાં સ્વરૂપમાં તારતમ્ય બાણુવું.

૩૫. ભાવસાધકબાધકનિરૂપણમ્ ॥

યદા વૈરાગ્યં સ્યાદ્ વિષયજસુખે દુઃખસદૃશે
 યદા ઘા સત્સજ્જો હૃદયગતદોષાપહરણઃ ।
 યદૈવાચાર્યાણાં ચરણયુગલે ભાવવિમલં
 મનઃ સ્યાત્તર્હૈવ વ્રજપતિપદામ્ભોજભજનમ્ ॥૧॥

ભાવાર્થઃ— પરમકૃપાળુ શ્રીહરિરાયચરણ કળિકાળનાઃ
 જીવેના કલ્યાણ સારુ રહેલો માર્ગ અતાવે છે : જોકે ભક્તિ
 કરનારાઓ ખડુ જીવે જોવાય છે, તથાપિ એ બધા જીવેને
 પ્રભુસાક્ષાત્કાર અગર સર્વાત્મભાવ થવા માટે મોટો વિલંબ
 થવાનું અનુમાન કરી શકાય છે. ભક્તિ કરતાં પહેલાં ભક્તિમાં
 બાધ કરનારા વર્ગને પહેલાં ઓળખવો જોઈએ. જ્યાંસુધી
 ભક્તિમાં વિદ્ય કરનારાં તત્ત્વેને ઓળખી શકાય નહિ અને
 ઉપાય લેવામાં આવે તો એ ઉપાયે સાધકને બહુલે બાધ
 કરનારા નીવડે છે. એ જ પ્રસંગ સમજાવવા માટે પરમ
 વન્દનીય શ્રીહરિરાયપ્રભુ આ નાનકડા ગ્રન્થમાં સચોટ રીતે
 ઉત્તમોત્તમ પ્રભુભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં સાધનોની આજ્ઞા
 કરે છે. જીવેને જગતમાં લૌકિક સુખ એટલે વિષયસુખની
 મોટી લાલસા પ્રબળ રીતે રહ્યા જ કરે છે. એ પણ નિત્ય
 સુખમાં લાલસા તો નહિ જ, કેવળ માની લીધેલું જ સુખ
 હોઈ શકે. જ્યારે જીવ પોતે સ્વર્થા અને સંસારમાં આ
 સક્ત હોય, એટલે તો એનું માનેલું—ધારેલું સુખ પણ
 સાંસારિક જ હોય, સંસારમાં મિથ્યા સુખ સિવાય કશું

હોયજ નહિ; પરિણામે એ સંસારનું સુખ દુઃખરૂપે જ નીવડે છે. દાખલા તરીકે જીવ પોતે સ્ત્રી પુત્ર ધન વગેરે વિષયસુખનાં સાંધનેામાં બધાય છે, એટલે એ સ્ત્રી પુત્ર વગેરેનું સુખ તો ક્ષણિક અને થોડા જ કામ પૂરતું હોઈને પરિણામે તો દુઃખ જ આપનારું હોય છે, તેથી એવા સુખમાં જ્યાંસુધી અનિચ્છા યા અનાહર ન થાય ત્યાંસુધી જીવ પોતે શ્રીહરિની ભક્તિ કરી શકતો નથી. પરમકૃપાળુ શ્રીમહાચાર્યચરણે પણ આ જ આજ્ઞા કરી છે કે “વૈરાગ્યં પરિતોષં ચ” વૈરાગ્ય અને સંપૂર્ણ સંતોષ પાળનારા જીવને ખરેખરું અલૌકિક સુખ મળે છે. એ જ આજ્ઞાને પુષ્ટ કરીને અત્રે શ્રીહરિચરણે પણ પ્રથમ તો વૈરાગ્ય પાળવા માટે મોટી ભલામણ કરે છે : જીવને સંસારનાં નશ્વર સુખોમાં જ્યાંસુધી વૈરાગ્ય ન થાય ત્યાંસુધી શ્રીહરિમાં આસક્તિ થતી જ નથી, કારણ કે વિષયોના સેવનથી પરિણામમાં કામ ક્રોધ મોહ વગેરે બધા શત્રુઓ વધતા જાય છે અને કામક્રોધ યા ક્રોધક્રોધાંત શરીર થાય એટલે હૃદયમાં પ્રભુનું ધિરાજવું થતું જ નથી. શ્રીમહાચાર્યચરણે પણ આજ્ઞા કરી છે : “વિષયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેશઃ સર્વથા હરેઃ ! જ્યાંસુધી શરીરમાં લૌકિક વિષયોનું સામ્રાજ્ય ચાલતું હોય ત્યાંસુધી પ્રભુ સર્વથા એવા શરીરવાળા ભક્તના અંતઃકરણમાં પધારતા જ નથી.” એટલા માટે અહીં શ્રીહરિચરણે પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે દુઃખપરિણામી વિષયસુખમાં જ્યારે વૈરાગ્ય થાય ત્યારે જ સાક્ષાત્ સર્વેશ્વર પ્રભુના ચરણારવિંદની ભક્તિ થઈ શકે છે. વળી આગળ

ચાલતાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે કેવળ વૈરાગ્યથી પણ ભક્તિ ન થઈ શકે, સાથે સત્પુરુષોનો સંગ પણ જોઈએ. હંમેશાં જીવ તો સ્વભાવથી દુષ્ટ હોઈ મોટી મોટી વાસનાઓ અને દોષોનું ધ્યાન કરતો જ રહે છે. એ બધી વાસનાઓ અને હૃદયના દોષ દૂર કરવાનું સાધન એક જ છે, જેને શાસ્ત્રોમાં 'સત્સંગ' તરીકે વખાણવામાં આવેલ છે. સત્સંગથી જીવના હૃદયના પરનિન્દા, મુખરતા (પારાકાની નિન્દા કરવી, જેમ આવે તેમ બકવાટ કરવો) વગેરે દોષો દૂર થાય છે. શ્રીભાગવતમાં પણ આવી જ આજ્ઞા આપવામાં આવી છે કે "સત્સંગેન હિ દૈતેયાઃ—સત્સંગ કરવાથી આસુર હૈત્ય જેવાઓનો ઉદ્ધાર થાય છે." શ્રીમહાચાર્યચરણોએ પણ 'ભક્તિવર્ધિની'માં "અતઃ સ્થેત્રં હરિસ્થાને તદીયૈઃ સહ તત્પરૈઃ—ભગવદ્દીય ભક્તોની સાથે ભગવન્મંદિરમાં રહી સદુપદેશ શ્રવણ કરવો." આવી રીતે આજ્ઞા કરી છે. આગળ જતાં શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે વૈરાગ્ય અને સત્સંગ થાય પછી પણ શ્રીમહાચાર્યચરણોમાં શુદ્ધ મન થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે, કારણ કે જીવ પાસે દરેક સાધન હોય તથાપિ સાધનનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડતું હોય તો ક્ષણ ન મળે. એટલા માટે આચાર્યશ્રીના ચરણારવિંદમાં શુદ્ધ વિશ્વાસપૂર્વક મનને લગાડવું જોઈએ, કેમકે પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુ અને સ્વાર્થદુષ્ટ અહપ જીવ વચ્ચે સ્વરૂપસંબંધ કરાવનાર કોઈ તત્ત્વ રહેલું હોય છે; જો-કે એ જોડાણ કરાવનાર તત્ત્વ પણ કોઈ બીજું તો નથી જ, એ પણ શ્રીભગવાનની ઇચ્છારૂપ વહનાવતાર શ્રીમહાચાર્ય

ચરણ જ છે; અહ્ય જીવની સત્તાની વાત નથી કે જીવ પોતે જ સીધે સીધે શ્રીહરિને જોળખી શકે. “સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્ય ત્વં પુરુષોત્તમ— હે પ્રભુ, આપ પોતે પોતાના પુરુષોત્તમ સ્વરૂપને જાણી શકો, અન્ય કોઈ એને જોળખી શકે નહિ.” આવી રીતે શ્રીભગવદ્ગીતા પણ મોટા સ્વરથી સહુને સમજાવે છે, તો પછી શ્રીવદનાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજી સિવાય પૂર્ણ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને જોળખનાર કોઈ છે જ નહિ, તેથી જ્યાંસુધી જીવને શ્રીમહાચાર્યજીના ચરણારવિંદમાં શુદ્ધભાવપૂર્વક ચિત્ત લાગે નહિ ત્યાંસુધી પ્રભુસાક્ષાત્કાર થવો એ સ્વપ્નના મનોરથ તુલ્ય ગણાય. એટલા કારણસર ૧ વૈરાગ્ય, ૨ સત્સંગ અને ૩ આચાર્યચરણમાં ભાવ, આ ત્રણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પછી જ શ્રીવ્રજપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુના ચરણની ભક્તિ સિદ્ધ થઈ શકે. ૧

હવે બીજા શ્લોકમાં શ્રીભગવાનમાં વ્યસનાત્મક ભાવ કેવી રીતે થાય છે, એ આજ્ઞા કરવા માટે શ્રીહરિરાય પ્રભુ દ્વિતીય શ્લોક કહે છે :

યદા ચિન્તા ચિત્તે ભવતિ સતતં દર્શનકૃતે
 યદા વા હૃદ્યાર્તિર્ભવતિ ચરણસ્પર્શકરણે ।
 યદા વા સન્તાપઃ પ્રભવતિ પરીરમ્ભણવિધૌ
 તદૈવ સ્યાત્કૃષ્ણવ્યસનજનિભાવો ભગવતિ ॥૨॥

ભાવાર્થ:— જીવને લોકસુખ માટેની અને સ્ત્રી પુત્ર પરિવારની ચિન્તા મોટા પ્રમાણમાં હોય એમાં આશ્ચર્ય ન

હોય; પરંતુ સાક્ષાત્ શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા માટે ચિત્તમાં મોટી ચિન્તા સાથે ઉતાવળ થઈ રહી હોય. એ ચિન્તા પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટેની હોવાથી અન્તઃકરણમાં આનન્દરસનું દાન કરનારી હોય છે. અલૌકિક આનન્દના ફક્ત વિયોગાનન્દ અને સંયોગાનન્દ આમ બે વિભાગ થઈ શકે છે. શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થાય અને એ દર્શનથી જે આનન્દ થાય છે તે સંયોગાનન્દ, પ્રભુનો વિયોગ થાય અને તાપથી અન્તઃકરણ એકદમ વિડ્ધવલ બની જતાં જે આનન્દાનુભવ થાય તે વિયોગાનન્દ કહેવાય છે. હવે જીવ તો અસંખ્ય જન્મેથી પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદો થયો છે અને તે તે જન્મમાં લૌકિક સુખાદિનો અનુભવ કરતો રહ્યો જ છે, પરંતુ એ અનન્ત કાળના પ્રભુવિયોગથી જે તાપકલેશ થવા જોઈએ તે ન થવાથી જીવ દુષ્ટસ્વભાવી બન્યો છે. એવા સંયોગમાં ઉપરના શ્લોકમાં જણાવેલ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણકમળમાં સહભાવ થવાથી જીવને પોતાનાં સ્થિતિ અને સત્કર્તવ્ય સમજાય છે. અને એમ થતાં પ્રભુના સાક્ષાત્કાર માટે જીવને બ્યારે અહુર્નિશ ચિન્તા થાય છે ત્યારે શ્રીહરિમાં વ્યસનાત્મક ભાવનું ખીલ રોપાય છે; તેમ જીવ પોતે સ્વભાવથી વિષયવાસનાવાળો દુરાચારી હોય છે એ દુરાચાર અને વિષયવાસના દૂર કરવાનું સામર્થ્ય શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુના ચરણસ્પર્શ સિવાય કોઈનું નથી જ. પ્રભુના ચરણસ્પર્શથી હૃદયનાં દરેક પાપ અને દોષ નિવૃત્ત થાય છે. દોષ નિવૃત્ત થતાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને ધિરાજવા લાયક હૃદય બિલકુલ શુદ્ધ થાય

છે. તેથી શ્રીપ્રભુના ચરણસ્પર્શ કરવા માટે જ્યારે હૃદયમાં મોટી ચપળતા સાથે પીડા થતી હોય ત્યારે પ્રભુસમ્બન્ધી ભાવની સ્થિર દશા થાય છે. આગળ વધતાં શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે : પ્રભુદર્શન-ચિન્તા અને ચરણ-સ્પર્શ માટે હૃદયપીડા થાય ત્યારે જીવને પોતાના દેહના ધર્મની પરવા રહેતી નથી અને આગળ જતાં વ્યસનનો સ્થાયી ભાવ સિદ્ધ થાય છે. એ એવી રીતે કે સ્વરૂપનો અનુભવ કરનારા અંશરૂપી જીવો જ્યારે પ્રભુના સ્વરૂપનું અને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એ સર્વ પ્રકારે શ્રીહરિને ભજવા અસાધારણ પ્રયાસ કરે છે. યો યદંશઃ સ તં મજેત્ (જે જેમના તાબાનો હોય તે તેમને અનુસરે છે -ભજે છે.) એ શ્રુતિ અનુસાર જીવો પ્રભુ વિના રહી શકવાને સમર્થ થતા નથી, કારણ કે શ્રીમદ્ભાગવતમાં “ક્ષણં યુગશતમિવ યાસાં યેન વિનાઽભવત્”. શ્રીગોપીજનોને શુદ્ધ વ્યસન-ભાવ વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે શ્રીગોપીજનોને પ્રભુ સિવાયની એક ક્ષણ માત્ર પણ સેંકડો યુગ જેવી લાગતી હતી. તેથી શ્રીપ્રભુને ભેટવા માટે જ્યારે હૃદયમાં મોટો સન્તાપ થાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુમાં જ એક વ્યસન ઉત્પન્ન કરનારો ભાવ સિદ્ધ થાય છે; એટલે આવો વ્યસનાત્મક ભાવ થવામાં શ્રીહરિરાય પ્રભુએ ઉપર જણાવેલાં ત્રણ કારણ બતાવ્યાં છે. એ સિવાય જીવ કૃતાર્થ થઈ શકતો નથી. ૨

यदा मानाभावो वसति हृदये दैन्यसहितः

प्रतिष्ठा वा लोके यदि न हृदि रोधेत विहिता ।

यदा वाक्यैर्दुःखं भवति परुषैर्नैव कुधियां
तदा कृष्णे भावो भवति सुखहेतुर्व्रजपतौ ॥३॥

આ જગતમાં જીવને ત્યાંસુધી અભિમાન હોય છે ત્યાંસુધી ચિત્તની નિર્મલતા થતી નથી. કેવળ અભિમાન-ત્યાગથી પણ કામ સરવાતું નથી; દીનતાપૂર્વક અભિમાનનો ત્યાગ કરવામાં આવે ત્યારે જ હૃદયને શાંતિ મળે છે. તેમ લોકમાં રહેલી 'હું રાજા છું, હું બ્રાહ્મણ છું, હું સંપત્તિ-વાળો છું' વગેરે અનેક પ્રકારની પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા જરા પણ હૃદયમાં ન રહે અને ખરાબ બુદ્ધિવાળા પુરુષો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે કટુ વચનોથી નિન્દા અગર ચિત્તનો ઉદ્દેગ કરે તોપણ ત્યારે અંતઃકરણમાં થોડું સરખું પણ દુઃખ માનવામાં ન આવે ત્યારે જ વ્રજના અધિપતિ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના ચરણારવિંદમાં લક્ષિતનો ઉત્તમ ભાવ સિદ્ધ થાય છે; અને ત્યારે જ ક્યારે પણ નાશ ન પામે તેવું કાયમનું સુખ જીવને મળે છે, કારણ કે પ્રભુ તો પોતે સર્વ સુખના સમૂહરૂપ છે. શાસ્ત્રમાં આનન્દમય સ્વરૂપ શ્રીહરિનું જ વર્ણવેલું છે. આનન્દમય હોય તે જ આનન્દાનુભવ કરાવી શકે. એ અલૌકિક શુદ્ધ નિત્ય અક્ષર આનન્દને મેળવવા માટે તો દૈન્યપૂર્વક અભિમાનનો ત્યાગ અને લોકની પ્રતિષ્ઠાનો ત્યાગ, આ બંને ત્યાગ ખાસ કારણ માટે વર્ણવેલા છે. ૩

यदा यत्नः स्वीयो व्रजति विकलत्वं हि सकलो
यदा वा धर्मादिः स्फुरति विहितोऽपि ह्यविहितः ।

यदा विद्या स्वीया वसति वदने नातिक्रपया
तदा धर्मत्यागे भवति शरणे निश्चलमतिः ॥४॥

શરણુમાર્ગમાં મતિમાં કોઈ જાતના ફલને ઉદ્દેશીને ચંચલતા હોય તો શરણુ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. એ માટે આપશ્રી ચોથા શ્લોકનો આરંભ કરતાં બુદ્ધિની ચપળતા દૂર કરવાનું સાધન જણાવે છે :

લોકમાં ઘણા પ્રકારના પ્રયાસ કરવામાં આવે છે, પરંતુ એ બધા પ્રયાસ લૌકિક તુચ્છ સુખને માટે જ રચાયેલા હોય છે, તેથી જ્યારે લોકસુખ માટેનો દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય ત્યારે, આમ શાસ્ત્રમાં જણાવેલા ધર્મને જોડે સારી રીતે પાળવા માટે વિધિ દર્શાવેલ છે, તોપણ પ્રભુમાં જ એક આશ્રય ને ફળ રાખનારા તાદશી જીવને તો શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ વગેરે પણ યાદ આવતા નથી, અને છેવટે ઉત્તમોત્તમ વિદ્યા પણ કોઈ જાતની શાન્તિ આપનારી ન થાય, અર્થાત્ વિદ્યા તો જ્ઞાનને વધારનારી છે અને સંસારને દૂર કરનારી છે, તોપણ અનન્યપ્રભુનિષ્ઠ ભક્તને એવી વિદ્યા કંઈ લાભ આપનારી થતી નથી, કારણ કે વિદ્યા છે તે પંચપર્વવાળી અવિદ્યાના બંધનને જ નિવૃત્ત કરનારી છે, કેવળ પ્રભુશરણુ સાધવામાં એનું સામર્થ્ય ન હોવાથી વિદ્યા એવા શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને કંઈ કરી શકતી નથી. આવી રીતે લોકસિદ્ધ પ્રયાસ, શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો ધર્મ, અને વિદ્યા આ ત્રણ સાહિત્યની પણ પરવા રાખ્યા સિવાય પ્રભુ-ભક્ત તો કેવળ અનન્યભાવથી જ દરેક ધર્મનો ત્યાગ કરી હરિના શરણુમાં જ પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરતો રહે છે. ૪

યદા મક્તઃ સ્ફૂર્તિર્ભવતિ મિલિતૈઃ સ્વાર્પણવિદે-
ર્યદા વાન્યૈર્યોગો ન ભવતિ હરેશ્ચાર્પિતધિયા ।

યદા વા વિશ્વાસઃ સમુદયતિ માર્ગે મુરરિપો-
સ્તદા ભાવસ્થૈર્યં ભવતિ ન વિહન્યેત સકલમ્ ॥૫॥

જ્યારે સર્વ દુઃખને હરણ કરનારા શ્રીહરિ ભગવાનમાં
પરાયણ થયેલા ભક્તો પરસ્પર સત્સંગ કરવા એકઠા થઈને
શ્રીહરિને પોતે કરેલું નિવેદન ભૂલતા નથી, એટલે
શ્રીહરિને દરેક વસ્તુ અર્પણ કરેલી હોઈને કોઈ પણ લોકના
દુઃખને ત્યાં સુખને ધારતા નથી અને જ્યારે પ્રભુમાં જ
કેવળ બુદ્ધિ પરોવેલી હોવાથી અન્ય કોઈ પણ પુરુષો યા
દેવતાની સાથે સાધારણ પણ સંબંધ ધરાવતા નથી, તેમ
દરેક જીવનો ઉદ્ધાર કરનારા પ્રભુના પુષ્ટિમાર્ગમાં અડગ
વિશ્વાસ કાયમનો રહે છે, મોટાં ભયંકર દુઃખો અને કલેશો
વખતે પણ જ્યારે પ્રભુનો વિશ્વાસ છોડાતો નથી, ત્યારે
એવા ભક્તોનો ભાવ પ્રભુમાં કાયમ માટે સ્થિર રહે છે.
ભાવ પણ પ્રભુની નિષ્કામ ભક્તિ સાધવા માટે છે. સર્વાત્મ-
ભાવપૂર્વક એવા ભક્તો પ્રભુનો એક જ આશ્રય રાખીને
ક્યારે પણ હાનિ પામતા નથી; કેવળ પ્રભુના અલૌકિક
સ્નેહના ભોક્તા થઈને અલૌકિક આનન્દમાં નિમગ્ન થાય છે. ૫

યદા લોકે બુદ્ધિર્ભવતિ ભવમીતાઽતિશિથિલા

યદા કાચિલ્લીલા વસતિ હૃદયે રોઘનપરા ।

યદા તૂળીમ્ભાવો નયનયુગસંકોચસહિત-

સ્તદા તિષ્ઠેદ્ બુદ્ધિર્ભગવતિ દૃઢાઽલૌલિકફલા ॥૬॥

જ્યારે લોકમાં નિષ્ઠાવાળી યુદ્ધિ સંસારના અત્યંત શાંત પડી જાય છે, એટલે લોકનાં કૃષ્ણે દુઃખ-પરિણામી (પરિણામમાં દુઃખ આપનારાં) હોવાથી ભક્તો એવાં કૃષ્ણે મેળવવા ઉત્સાહ રાખતા નથી, તેમ હૃદયમાં પ્રભુની અલૌકિક લીલામાંથી કેઈ પણ એક લીલાનું નિત્ય રટન થતું હોય કે જેનાથી સંસારની વિસ્મૃતિ થાય અને પ્રભુમાં નિરંતર આસક્તિ થતી રહે, તેમ જગતમાં સુખ અને દુઃખ આપનારી ઘણી વ્યક્તિઓ હોય છે તોપણ એવા ભક્તો તો તટસ્થ ભાવ પામીને મૌન જ ધારણ કરે છે. સુખ મળે તો પ્રકુદ્ધિત થતા નથી અને દુઃખ મળવાથી ઉદ્વિગ્ન થતા નથી, અર્થાત્ સંસારના સમ્બન્ધમાં પોતાનાં નેત્રોને જ બંધ કરીને રહે છે. એવા ભક્તોની યુદ્ધિ એ વખતે કેવલ ભગવાનમાં જ એકનિષ્ઠાવાળી થઈને રહે છે અને છેવટે પ્રભુના સાક્ષાત્કારરૂપી અલૌકિક ફલને લાભ લઈ શકે છે. ૬

यदा चित्तं चित्तं स्मरति सततं लौकिकफलं
 यदा वा देहादिर्भवति विनियुक्तः परकृतौ ।
 यदा सङ्गामावो भजनपथसम्प्रापकसतां
 तदा कृष्णे भावः क्व भवति विनष्टेन्द्रियधियाम् ॥७॥

જ્યારે લોકમાં નિષ્ઠા રાખવામાં આવે અને સત્સંગને ત્યાગ કરવામાં આવે ત્યારે પ્રભુમાં ભાવ થતો નથી, એ સિદ્ધ કરવા માટે આપશ્રી ભાવબાધક વસ્તુનું વર્ણન કરે છે :
 ચિત્ત પ્રભુનું સ્મરણ કરવા માટે જ છે. એ જ્યારે પ્રભુના

સ્મરણ છોડીને નિત્ય લોકનાં જ ક્ષણને દેવાવાળા ધનતું સ્મરણ કરવામાં રોકાય, તેમ પ્રભુની સેવા કરવા માટે જ સજા થયેલો દેહ બ્યારે પારકાં કાર્ય સાધવામાં જ તત્પર રહે, તેમ સત્પુરુષોનો સંગ કરવામાં ન આવે, તો પછી પ્રભુમાં ભાવ કેવી રીતે થઈ શકે ? તેથી લોકનાં ક્ષણનો ત્યાગ કરીને શ્રીહરિની ભક્તિમાં જ સ્મરણ રાખવામાં આવે અને દેહ પણ શ્રીહરિની સેવામાં જોડવામાં આવે, તેમ સત્પુરુષોનો નિરંતર સંગ કરવામાં આવે, કારણ કે સત્પુરુષો પ્રભુની ભક્તિનો માર્ગ દર્શાવનારા હોય છે અને પ્રભુનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવનારા હોય છે, એવા સત્પુરુષોનો સંગ ઘણો અતુકૂળ થાય છે. એટલા સારુ ઇન્દ્રિયો અને બુદ્ધિ પ્રભુમાં રાખનાર જીવોને ભક્તિભાવ સદાને માટે રહે છે. ૭

यदा रागाभावो हरिपदसरोजेऽपि भवतां
 यदा वा संसारे विषयसुखरागो हि सुदृढः ।
 दया वा नोद्योगः प्रभवति गुणानां च गृणने
 तदा भावः क्वाल्पः परिगलितहेतुर्व्रजपतौ ॥४॥

ન્યાંસુધી જીવોના દુઃખને હરનાર પ્રભુના ચરણાર-
 વિંદમાં સ્નેહ હોય નહિ અને લોકમાં તુચ્છ ક્ષણવાળાં
 પુત્ર સ્ત્રી વગેરેમાં અત્યંત સ્નેહ હોય, તેમ ન્યાંસુધી
 સાર વિનાના આ સંસારમાં ઇન્દ્રિયોના ક્ષુદ્ર સુખ માટે
 દૃઢતાપૂર્વક ઇચ્છા રહેતી હોય અને સર્વ સંતાપને હરનારા
 પ્રભુનાં શુભગાન કરવામાં કેઈ પણ જાતનો પ્રયાસ કરવામાં
 ન આવે, ત્યાંસુધી સાક્ષાત્ વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ
 ભગવાનમાં ઉત્તમોત્તમ ભાવ થતો નથી, કારણ કે પ્રભુમાં

ભાવ એવા પ્રકારનો હોવો જોઈએ કે જગતના પદાર્થોનાં સ્વપ્ન જેવા ફલની આશા ક્યારે પણ ન થાય. જો સાંસારિક સુખની આશા અને સ્નેહ સાથે ભાવ કરવામાં આવે તો એ આશા તૃપ્ત ન થતાં જન્મમરણના ચક્રમાં જ પડે છે, અને જીવ ક્યારે પણ અક્ષય સુખ પામતો નથી. એટલા કારણસર પ્રભુના જ ચરણમાં સ્નેહ અને સંસારમાં વૈરાગ્ય કરવાથી ભક્તિભાવ સિદ્ધ થાય છે. ૮

यदा वासो देशे हरिविमुखलोकैकवसतौ

यदा लोकासक्तिर्भवति न विरक्तिश्च मनसा ।

यदा कृष्णश्चित्तं न विशति कदाचिन्निजगुणै-

स्तदा भावः कस्माद् भवति वद् हेतोरिह नृणाम् ॥૧૫॥

પ્રભુભાવ સાધવામાં સારા દેશની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. એ દેશ પણ પ્રભુથી વિમુખ થયેલા જીવોના નિવાસવાળો ન હોવો જોઈએ. હરિથી વિમુખ થયેલા જીવો જેમાં રહેતા હોય તે દેશમાં વાસ કરવાથી ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી. લોકની આસક્તિનો ત્યાગ કરીને પણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કહેલ છે અને એ વૈરાગ્ય પણ કેવલ વચનથી ન હોવું જોઈએ. મનથી જ હરેક વસ્તુના ફલની ઇચ્છા ન રાખવી એ જ ખરેખરું વૈરાગ્ય છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીભગવાને આજ્ઞા કરેલી છે કે ઇન્દ્રિયોનો સંયમ રાખીને પણ મનથી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું ધ્યાન કરવામાં આવે તો એવું આચરણ કરનાર જીવને તો મિથ્યાચારી કહેલો છે. તેથી વૈરાગ્ય પણ મનની શાન્તિપૂર્વક હોવું જોઈએ અને ક્યારે પણ જો ચિત્ત પ્રભુના ગુણમાં આકર્ષાઈને પ્રભુમાં

પ્રવેશ ન કરે તો પછી આ લોકમાં પ્રભુભાવ કેવી રીતે થઈ શકે ? માટે પ્રભુના ગુણમાં સ્વતઃ ચિત્ત આકર્ષાઈને પ્રવેશ કરે ત્યારે પ્રભુમાં સ્થાયી ભાવ સિદ્ધ થતાં અન્ય કોઈ પણ સાધનની પરવા રહેતી નથી. ઉપક્રમ કરતાં શ્રીહરિ-રાયચરણ જીવને સંબોધીને આજ્ઞા કરે છે કે હે જીવ ! તું પોતે જ કહી કે જે માનથી વૈરાગ્ય અને પ્રભુમાં ચિત્તનો પ્રવેશ ન થાય તો પછી પ્રભુભાવ શી રીતે સ્થિર રહી શકે ? અર્થાત્ શરીરથી અને વાણીથી કરેલ વૈરાગ્ય અને ભક્તિ ત્યારે જ સફલ થાય છે કે ત્યારે મનની ઉત્તમ અવસ્થા અને પ્રભુપરાયણતા થાય. એટલા માટે બધા જીવોએ પોતાનાં મન શુદ્ધ કરીને પ્રભુમાં લગાડવાં અને લોકની દરેક વસ્તુમાં સંગ કરવો નહિ. ૯

૩૬. શ્રીકૃષ્ણશબ્દાર્થનિરૂપણમ્ ॥

સ્વાચાર્યકૃપયા કૃષ્ણશબ્દાર્થો વિનિરૂપ્યતે ।

‘રસો વૈ સ’ इति श्रुत्या रसात्मा स निरूपितः ॥१॥

આપણા આચાર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાએ કરી ‘કૃષ્ણ’ શબ્દનો અર્થ કહેવામાં આવે છે. ‘રસો વૈ સઃ’ ‘પ્રભુ રસરૂપ છે’ એ ઉપનિષદ્-વાક્ય પ્રમાણે ભગવાનને રસરૂપ કહેવામાં આવ્યા છે. ૧

‘कृषिर्भूवाचकः शब्द’ इति श्रुत्यन्तरेण च ।

सदानन्दो हि भगवान् स्फुटं कृष्णो निरूपितः ॥२॥

‘કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ । -કૃષ્ણ શબ્દમાં કૃષ્ ધાતુનો અર્થ સત્તા અને ણ નો અર્થ આનન્દ થાય છે;’ આ એક બીજા ઉપનિષદ-વાક્ય પ્રમાણે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણુન્દ્રજીને સ્પષ્ટ રીતે સદૃષ્ય અને આનન્દરૂપ કહેવામાં આવ્યા છે. ૨

સત્તા તથાનન્દ ઇતિ વિવૃતં નૈવ કુત્રચિત્ ।
ઇત્યુક્તમસ્મદાચાર્યૈરતો વિવરણે મત્તિઃ ॥૩૧॥

કૃષ્ણ શબ્દમાં કૃષ્ નો અર્થ સત્તા અને ણ નો અર્થ આનન્દ થાય છે એ હકીકત કોઈ એ કયાંય વિસ્તારથી સમજાવી નથી, માટે જ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં એ ઉપર વિવરણ લખ્યું છે (૧૦-૮-૧૪ વગેરે શ્લોકો ઉપરનાં સુબોધિનીજી). એ માટે જ એ અર્થનો વધારે ખુલાસો કરવા મને મન થાય છે. ૩

ન ભવેદેવ જીવસ્ય તથાપિ તદુદીરિતમ્ ।
‘કવેમાઃ સ્ત્રિય’ ઇતિ શ્લોકેઽવગત્યાચાર્યસંશ્રયાત્ ॥૪૧॥
વદામિ કૃષ્ણશબ્દાર્થં વસ્તુતોઽનુવદામિ હિ ।
એકવાક્યત્વમુભયોઃ શ્રુત્યોરેવ હિ ભાસતે ॥૫॥

આપણે સામાન્ય જીવો હોવાને કારણે શ્રીમહાચાર્ય-ચરણોએ (તેમજ શ્રીગુસાંઈજીએ) બતાવેલી હકીકત સમજી ન શકિયે, એટલે ‘કવેમાઃ સ્ત્રિયઃ (મા. ૧૦-૪૬-૬૦) એ શ્લોક ઉપરનાં શ્રીસુબોધિનીજીનો આશય શ્રીમહાવલ્લભાધીશ પ્રભુના આશ્રયે કરી સમજી અહીં કૃષ્ણશબ્દનો અર્થ બતાવું છું. ખરું જોતાં આચાર્યશ્રીએ (અને એ જ શ્લોક

ઉપર ત્યાં શ્રીગુણાંધરભક્તિ) કેટલુંક વિવેચન કર્યું છે તેનો જ અહીં સાર કહી બાકી છુટું :- 'રસો વૈ સઃ' અને 'કૃષિર્મુ-વાચકઃ' એ બે ઉપનિષદ્-વાક્ય એક જ હુકીકત કહે છે. ૪-૫

રસવત્તા રસવતાં હૃદિ સમ્ભવતિ સ્વતઃ ।
ભગવદ્રસવત્યસ્તુ સ્વામિન્યો નાત્ર સંશયઃ ॥૬॥

અતસ્તદ્ધૃદયે સત્તા કૃષિશબ્દાન્નિરૂપ્યતે ।
રસાનન્દશ્ચ તત્રૈવ ણકારેણૈવ बोध्यते ॥૭॥

જેઓ રસિક હોય છે તેઓને રસિકતા હૃદયમાં પોતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થાય છે. જે ગોપીજનો હતાં તે પ્રભુવિષયક રસ ધરાવતાં હતાં એમાં કશો સંશય નથી, એટલે શ્રીગોપીજનોના હૃદયમાં કૃષ્ણ શબ્દથી ભગવદ્-રૂપરસની સત્તા (હોવાપણું) કહેવામાં આવેલ છે. પ્રભુ હૃદયમાં ધિરાજતા હોવાથી એ જ રીતે ણકારથી રસાત્મક આનન્દ રહેલો બાણી શકાય છે. ૬-૭

અતઃ કૃષ્ણઃ સદાનન્દઃ સ્વામિનીહૃદયસ્થિતઃ ।
સત્તા ભગવતો વાચ્યા નિત્યા ત્રૈકાલિકી યતઃ ॥૮॥
આનન્દશ્ચ તથોપાધિરહિતો નિત્ય ઈવ હિ ।
અતો હિ સ્થાયિભાવાત્મા પ્રમુર્વાચ્યઃ શ્રુતેર્મતઃ ॥૯॥

એટલે જ સત્ અને આનન્દરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રભક્તિ શ્રીગોપીજનોનાં હૃદયમાં ધિરાજી રહેલા છે. પ્રભુની સત્તા (પ્રભુનું અસ્તિત્વ) ત્રણે કાળમાં રહેતી નિત્ય છે. એ રીતે કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ વિનાનો આનન્દ પણ નિત્ય જ છે.

એટલે જ ઉપનિષદોએ જેનું વર્ણન કરેલું છે તેવા એ સ્થાયિભાવાત્મક પ્રભુ છે. ૮-૯

भरतोऽप्याह तद्रूपं 'स्थायिभावो रसः स्मृतः' ।

स भावः प्रकृते वाच्यो यशोदोत्सङ्गलालितः ॥१०॥

अतो हि परमं तत्त्वमेतदेव निरूपितम् ।

'जानीत परमं तत्त्व'मिति मत्प्रभुभिर्मुदा ॥११॥

નાટ્યશાસ્ત્રકાર ભરતાચાર્યે પણ રસનું સ્વરૂપ એ જ કહ્યું છે. નાટ્યશાસ્ત્રમાં જે સ્થાયી ભાવ તે રસ એમ કહેવામાં આવે છે. (શૃંગારરસનો સ્થાયી ભાવ 'રતિ' છે, તે જ 'રતિ' તે જ શૃંગારરસ.) એ જે સ્થાયી ભાવ તે શ્રી-ગોપીજનેના પ્રસંગમાં શ્રીયશોદાહૃતના ખેળામાં લાડ પામેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર છે. એટલે જ મારા પ્રભુ શ્રીગુસાંઈજીએ 'આણુભાષ્ય'ના અન્તમાં 'શ્રીયશોદાહૃતના ખેળામાં લાડ પામેલા એ જ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રરૂપ પરમ તત્ત્વને જાણો.' એમ કહી એ જ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રરૂપ પરમ તત્ત્વ છે એમ ખતાવ્યું છે. ૧૦-૧૧

तत्त्वं हि सकलो भावः स्थायी स परमो मतः ।

अतो वेदान्तभाष्यान्ते पद्यमेतन्निरूपितम् ॥१२॥

માટે 'તત્ત્વ' એટલે હૃદયનો સમગ્ર ભાવ, અને પરમ એટલે સ્થિર. તેથી વેદાન્તભાષ્ય શ્રી'આણુભાષ્ય'ના અન્તમાં ઉપરનું 'જાનીત પરમં તત્ત્વં' એ પદ કહેવામાં આવ્યું છે. ૧૨

यतः प्राथमिको भावो ह्ययमेव हि दृश्यते ।

एतद्भावेन भगवानाविर्भूतो विराजते ॥१३॥

કેમકે સૌથી પ્રથમ થનારો જે ભાવ તે આ જ

સ્તિરૂપ ભાવ છે. આ સ્તિરૂપ ભાવથી પ્રભુ પ્રકટ થાય છે.
(સ્તિ=પ્રેમ, એ વિના ભાવ જ સાંભવી શકે નહિ.) ૧૩

સ ભાવઃ કથિતસ્તત્ર 'યશોદાયાઃ સુતોન્નવમ્' ।

इति पद्ये तद्विशिष्टः स्थायिभावो निगद्यते ॥૧૪॥

‘શ્રીયશોદાણને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ, એ વાત સાંભળીને. આનન્દમાં આવેલાં ગોપીજનોએ વસ્ત્રાદિકથી પોતાના આત્મા-ને શૃંગાર સજ્યા.’ (મા. ૧૦-૫-૭) આ પ્રલોકમાં એ જ ભાવ કહેવાવામાં આવ્યો છે. એ જે આનન્દ તેનાથી યુક્ત એવો જે ભાવ, તે જ અહીં સ્થાયી ભાવ છે; (અને એ જ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર.) ૧૪

यमालम्ब्याखिलानां हि भावानामिह चोद्भवः ।

स एक स्थायिभावोऽसौ गूढभावो निरूप्यते ॥૧૫॥

જેના અવલમ્બને કરી આ જગતમાં બીજા સર્વભાવોની ઉત્પત્તિ છે તે જ સ્થાયી ભાવ. એ સ્થાયી ભાવ ગૂઢ ભાવ છે (એ ગુપ્ત છે.) ૧૫

तदङ्कुरस्तदुत्पन्नः कामात्मा ह्यधिदैवतम् ।

तद्गतो यो रसः प्रोक्तस्तदेतत्त्रितयं पुनः ॥૧૬॥

मिलितं कृष्णशब्दार्थो भावात्मा मन्मथो रसः ।

तल्लक्षणात्स शृङ्गारः साकारः श्रुतिबोधितः ॥૧૭॥

આ ગૂઢ સ્થાયી ભાવનો જે અંકુર તે એક; એમાંથી ઉત્પન્ન થનારો આધિદૈવિક કામ તે બીજો, અને એ આધિદૈવિક કામમાં રહેલો જે રસ તે ત્રીજો, આ ત્રણે એકરૂપ થતાં સાક્ષાત્ મન્મથરૂપ ભાવાત્મક

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી રસસ્વરૂપ કૃષ્ણ શબ્દના અર્થરૂપે રહેલા છે. આવા પ્રકારનો એ ત્રણે રૂપ શૃંગારરસ કે જે 'સો વૈ સઃ' અને 'કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિર્ઘૃતિવાચકઃ' એ શ્રુતિવાક્યોમાં ખતાવવામાં આવેલો છે તે આનન્દાકાર સ્ફુટ થાય છે. ૧૬-૧૭

ભાવેનાન્તઃસ્થિતેનૈવ યોષ્યતેઽન્તર્ગતો રસઃ ।

અતો હિ સ્વામિનીભાવે રસાત્મપરિપોષણમ્ ॥૧૮॥

હૃદયમાં રહેલા ભાવ વડે કરીને જ હૃદયમાં રસને પુષ્ટિ મળે છે, એટલે જ શ્રીગોપીજનોના ભાવે કરી રસાત્મા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો પ્રયાસ છે. ૧૮

इयमेव हरेर्लीला सर्वगूढा निरूप्यते ।

यदन्तःस्थितरूपेण भावैर्वિક्रीडनं हृदि ॥૧૯॥

तद्विशिष्टः प्रभुः कृष्णशब्दार्थः परिभाव्यताम् ॥૧૯॥

આ જ હરિભગવાનની સર્વથીયે ગોપ્ય એવી લીલાનું વર્ણન કરવામાં આગ્યું છે. આ લીલા એટલે હૃદયમાં ખિરાજતા પ્રભુના રૂપની સાથે ભાવોથી ખેલવાનું. આવા પ્રકારની ભાવાત્મક લીલાઓથી યુક્ત એવા શ્રીપ્રભુ તે કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ છે; એનું જ ભાવન કરો. ૧૯

एवंविधार्थवन्नाम मद्भावि सततं स्थिरम् ॥૨૦॥

प्रकाशयतु मच्चित्ते स्वामिनीभावभावनम् ॥૨૦॥

મારી વાણીમાં હંમેશને માટે સ્થિર થઈ રહેલું આવા પ્રકારના અર્થવાણું એવું પ્રભુનું કૃષ્ણ એ નામ મારા હૃદયમાં શ્રીગોપીજનોના હૃદયગત ભાવની ભાવનાનો પ્રકાશ કરો. ૨૦

यद्यप्ययोग्यतैवास्ति मयि तत्फलभावे ॥ २१ ॥
 तथापि निश्चयश्चित्ते नाममाहात्म्यदर्शनात् ॥ २१½ ॥

આવા પ્રકારના ફલાત્મક ભાવને મારા હૃદયમાં પ્રકાશ થાય એવા પ્રકારની મારામાં યોગ્યતા છે જ નહિ, તથાપિ પ્રભુના નામમાં મહત્તા હોવાથી અને એ મારી વાણીમાં બિરાજતું હોવાથી મારા ચિત્તમાં નિશ્ચય છે કે એ ફલ શક્ય છે. ૨૧½

यतस्तन्निःसृतं नाम कृष्णचन्द्राननाननात् ॥ २२ ॥
 आधिदैविकमित्येव दोषदूरीकृतिक्षमम् ।
 अयोग्ययोग्यतासिद्धिकारणं तत्स्वतः सदा ॥ २३ ॥

કેમકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દના અવતાર ભગવાન શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના મુખમાંથી નીકળેલું 'કૃષ્ણ' એ નામ આધિદૈવિક જ છે અને દોષને દૂર કરવાને સમર્થ તેમજ સદૈવ આપેઆપ, યોગ્ય ન હોય તેવાઓમાં યોગ્યતા સિદ્ધ કરવામાં કારણરૂપે રહેલું છે. ૨૨-૨૩

इति विहाय तन्नाम ग्राह्यं रसनया सदा ।
 मनसा भावनीयोऽर्थः श्रीमदाचार्यसंश्रितैः ॥ २४ ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવેલા જીવોએ બરોબર સમગ્રી હૃદયમાં જીભથી 'કૃષ્ણ' એ નામ લેવું અને મનથી એના ત્રણે સ્વરૂપના સંયુક્ત અર્થરૂપે રહેલા અર્થનો વિચાર કરવો. ૨૪

૩૭. શ્રીમત્પ્રભોઃ સર્વાન્તરત્વનિરૂપણમ્ ॥

પ્રપञ્ચો ભગવત્કાર્યસ્તથા નિત્યસ્તદાત્મકઃ ।

સર્વવેદાન્તવેદ્યો હિ તદન્તઃસ્થિતરક્ષકઃ ॥ ૧ ॥

કૂટસ્થઃ સચ્ચિદાનન્દોઽવ્યક્તો વ્યક્તસમાશ્રયઃ ।

પુરુષોત્તમરૂપાહ્વિતલ્લોકસ્તસ્ય વાસનમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રપંચ (=જગત) પ્રભુના કાર્યરૂપ છે, તેમજ નિત્ય છે અને ભગવદ્રૂપ છે. સકલ વેદાન્તશાસ્ત્રથી જેનો બોધ થઈ શકે તેવો, વળી એ જગતમાં રહી રક્ષણ કરનાર, કૂટસ્થ, સચ્ચિદાનન્દરૂપ, અવ્યક્ત છતાં વ્યક્તના આશ્રયરૂપ અને પુરુષોત્તમસ્વરૂપના ચરણરૂપ તેમ એમના લોક અને નિવાસસ્થાન—રૂપે અક્ષર બ્રહ્મ છે. ૧-૨

તદન્તઃસ્થો લોકવેદાપ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ।

સ રસાત્મતયા પ્રોક્તઃ શૃંગારઃ સર્વસમ્મતઃ ॥ ૩ ॥

સ દ્વિધા સન્નવિરહાભ્યામિત્યેવ પ્રતીયતે ॥ ૩૩ ॥

લોક અને વેદમાં અપ્રસિદ્ધ એવા પુરુષોત્તમ તે અક્ષર બ્રહ્મમાં રહેલા છે. લોકવેદાતીત પુરુષોત્તમ રસરૂપ છે, માટે એમને શૃંગારરસસ્વરૂપે સૌએ સ્વીકાર્યા છે; અને એ શૃંગારરસ સંયોગ અને વિયોગ એ ભેદે કરી સ્પષ્ટ રીતે બે પ્રકારનો છે. ૩૩

સંયોગાત્મા યથાનન્દાકારઃ શ્રુતિનિરૂપિતઃ ॥ ૪ ॥

સર્વલીલાદિસામગ્રીસહિતો ભક્તસંયુતઃ ।

તદન્તઃસ્થો વિયોગાત્મા મન્તવ્યશ્ચ તથાવિધઃ ॥ ૫ ॥

વેદમાં નિરૂપવામાં આવેલો બધી લીલાઓ વગેરેની સામગ્રીથી યુક્ત અને ભક્તો સાથે રહેલો સંયોગાત્મક શૃંગાર જેમ આનન્દાકાર છે તેમ એમાં જ રહેલો વિપ્ર-યોગાત્મક શૃંગાર પણ એવો જ આનન્દાકાર બાણવો. ૪-૫

તસ્ય યા કાચિદેવાસ્તિ સામગ્રી સાપિ તાદૃશી ।

તદ્રૂપાનુભવોઽપ્યત્રેન્દ્રિયૈરપિ તથાવિઘ્નૈઃ ॥ ૬ ॥

એ વિપ્રયોગાત્મક શૃંગારની જે કાંઈ સામગ્રી છે તે પણ આનન્દાત્મક છે અને એ શૃંગાર સ્વરૂપનો અનુભવ પણ એવા જ પ્રકારની આનન્દાત્મક ઇન્દ્રિયોથી જ થાય છે. ૬

ભાવાત્મકત્વાદ્રૂપસ્ય તસ્ય સેવાપિ માનસી ।

તત્સંયોગોઽપિ ભાવેન લીલાભિર્વિરહાત્મનઃ ॥ ૭ ॥

રૂપ ભાવાત્મક હોવાથી એ રૂપની સેવા પણ માનસી (ભાવાત્મક જ.) વિરહાત્માના એ રૂપનો સંયોગ પણ ભાવે કરી લીલાઓ વડે છે. ૭

સર્વાન્તરં ચૈતદેવ રૂપં સદ્ભિર્વિબુઘ્યતામ્ ।

શ્રીમદાચાર્યચરણૈઃ શ્રુતિસારં પ્રકાશિતમ્ ॥ ૮ ॥

સર્વાન્તર પણ આ જ આનન્દાત્મક સ્વરૂપ છે એમ સબ્જનોએ બાણવું. એ જ સ્વરૂપ શ્રીમહાચાર્યચરણોએ શ્રુતિઓના સારરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. ૮

તદર્થં બ્રહ્મસમ્બન્ધો ભાવસેવાધિકારકૃત્ ।

ભાવેન ભાવસેવાયાં ભાવરૂપસ્ય મત્પ્રભોઃ ॥ ૯ ॥

યઃ સર્વાન્તર્ગૂઢભાવઃ સ્થાયી કૃષ્ણો નિરૂપિતઃ ।

તત્પ્રાપ્તિર્ભાવસમ્પ્રાપ્તિર્નાન્યદિત્યેષ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૦ ॥

એને માટે જ બ્રહ્મસંબંધ કે જે ભાવાત્મક સેવામાં અધિકાર કરાવનાર છે. ભાવરૂપ એવા મારા પ્રભુની ભાવે કરી ભાવાત્મક સેવામાં જે બધામાં રહેલા ગૂઢસ્થાયી-ભાવાત્મક કૃષ્ણ નિરૂપવામાં આવેલ છે તે જ પ્રભુની પ્રાપ્તિ એટલે ભાવની પ્રાપ્તિ, બીજું કંઈ જ નહિ, એવો નિશ્ચય છે. ૯-૧૦

૩૮. શ્રીમત્પ્રભોઃ પ્રાદુર્ભાવપ્રકારનિરૂપણમ્ ॥

રસાત્મકસ્વરૂપસ્ય પ્રાદુર્ભાવઃ કથં ભવેત્ ।
હૃદયે વા સ્વરૂપે વા તદ્વત્ર વિનિરૂપ્યતે ॥ ૧ ॥

ભક્તના હૃદયમાં અથવા તેા ગુરુએ પધરાવી આપેલા પ્રભુના સ્વરૂપમાં રસાત્મકસ્વરૂપ પરમ રસધન પ્રભુ શ્રી-કૃષ્ણચન્દ્રજી પ્રકટ કેમ થાય એ વાત અહીં કહેવામાં આવે છે. ૧

અનુરાગસ્તુ સહજસ્તાસામેવેતિ નિશ્ચયઃ ।
જાતમાત્રે તથાભાવાત્સૂચિતશ્ચોત્સવે પુનઃ ॥ ૨ ॥

એ વસ્તુ નક્કી છે કે શ્રીગોપીબનોનો સ્નેહ સહજ જ હોતો. બ્યારે પ્રભુનું શ્રીનન્દરાયજીને ત્યાં પ્રાકટય થયું ત્યારે એ પ્રેમ પણ પ્રકટ થયો, એ જન્મેત્સવના પ્રસંગમાં સૂચવાયેલો છે. ૨

કામિનીનામન્યથૈવં કથં ભાવો ભવેદિહ્ ।
દષ્ટાનુરાગોઽપ્યધુના ન ઘટેતૈવ સર્વથા ॥ ૩ ॥

જે એ પ્રેમ સહજ ન હોય તેા આ પ્રસંગે (અથવા
શહ ને સ્થળે હૃદિ પાઠ સ્વીકારતાં-હૃદયમાં) ગોપીજનોને
આવેા પ્રેમ કેવી રીતે પ્રકટ થઈ શકે ? જે પ્રેમ ત્યાં
જોવામાં આવ્યો તે પણ અત્યારે (અનવતાર-દશામાં) કોઈ
રીતે સમ્ભવી શકે નહિ. ૩

અવતારદશાભાવાત્સ્વરૂપેઽપિ ન સમ્ભવઃ ।

અનુરાગસમુત્પત્તેઃ પૂર્વમિત્યેષ નિશ્ચયઃ ॥ ૪ ॥

અત્યારે પ્રભુની અવતાર-દશાએ નથી તેથી પ્રભુ તરફના
અનુરાગ-પ્રેમની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં સ્વરૂપને વિશે
પણ એવો પ્રેમ સમ્ભવી ન શકે, આ વસ્તુ તદ્દન નિશ્ચિત છે. ૪

અતઃ શ્રવણમાત્રૈકરાગ ધવાવશિષ્યતે ॥ ૪૩ ॥

પ્રભુની અવતાર-દશા ન હોવાને કારણે તેમજ ગોપી-
જનોની માફક આપણામાં સહજ પ્રેમ ન હોવાને કારણે એવો
પ્રેમ મેળવવા કોઈ પણ સાધનરૂપ હોય તેા એ માત્ર પ્રભુનાં
નામ અને નામોને જણાવનારાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ જ છે, એ
શ્રવણરૂપ માત્ર એક જ સાધનથી મેળવી શકાય તેવો પ્રેમ
ક્રૂપ બાકી રહે છે. ૪૩

અતઃ ધવોક્તમાચાર્યઃ શાસ્ત્રદ્વારૈવ મોચકઃ ॥ ૫ ॥

અક્ષીકૃતેઃ શાસ્ત્રરતૌ કારણત્વં હિ ગમ્યતે ।

ઉક્તં ચ ભક્તિહંસેઽપિ તદર્થિત્વં વિલક્ષણમ્ ॥ ૬ ॥

પ્રભુ અત્યારે શાસ્ત્રો મારફત એટલે કે શાસ્ત્રોમાં ઉપ-
દેશવામાં આવેલી હકીકતોના શ્રવણ દ્વારા ભક્તોનો ઉદ્ધાર
કરે છે, એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે. શાસ્ત્રોમાં

પ્રેમ થાય એનું જે કોઈ પણ કારણ હોય તે એ પ્રભુએ આપણે અંગીકાર કર્યો છે તે છે. આપણે સાચો અંગીકાર થયો છે એની નિશાની જ એ સમઝવી કે આપણને ભગવત્-શાસ્ત્રોમાં પ્રેમ થાય. ‘ભક્તિહંસ’માં શ્રીગુસાંઈજીએ ભક્તને પ્રભુ મેળવવાની જે વાત કહી છે ત્યાં ‘પ્રભુ એ જ અર્થ’ એવી ભક્તની સ્થિતિ બહુ જ વિલક્ષણ પ્રકારની છે એવી હકીકત બતાવવામાં આવી છે. ૬

તસ્માच्छ્રુતૌ હિ ભગવાન્ ભક્તિ સાધયતિ ધ્રુવમ્ ।

અક્ષીકૃતાનામધુના સર્વથેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥ ૭ ૬

માટે જેમનું વરણ થયું છે, જેમનો ભક્તિમાર્ગમાં સ્વીકાર થયો છે, તેવા જીવોને આ કાલમાં જેમનું શ્રવણ કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રભુ જ સ્થિર એવી ભક્તિ સિદ્ધ કરી આપે છે, એમ નિશ્ચય થાય છે ૭.

અક્ષીકૃતિઃ ફલમુખા શરણાગતિતો ભવેત્ ॥ ૭૬ ॥

પ્રભુએ આપણે અંગીકાર કર્યો છે કે નહિ અને એ સફળ થશે કે નહિ, એ ત્યારે જ નક્કી રીતે કહી શકાય કે ત્યારે પ્રભુને શરણે જવાની ક્રિયા કરવામાં આવે. ૭૬

લોકે સ્થાપ્યઃ સ્વસેવાયામિતિ સશ્ચિન્તિતોઽપિ હિ ॥૮॥

યદૈવ શરણં યાયાત્તદા સેવકતા ભવેત્ ।

તદીયત્વં સેવયૈવ માનસ્યૈવાન્તરં પ્રભોઃ ॥ ૯ ॥

ભક્ત આ લોકમાં પોતાને ઘેર સેવામાં પ્રભુના સ્વરૂપની સ્થાપના કરે અથવા પ્રભુનું ચિન્તન કરે; એમ કરતાં

જ્યારે પ્રભુને શરણે જીવ જાય ત્યારે એને સેવકપણું પ્રાપ્ત થાય. આમ કરવાથી તે માત્ર સેવકપણું પ્રાપ્ત થાય, તદ્દીય-પણું—સાચું ભગવદ્દીયપણું દૂર રહે છે. એ ભગવદ્દીયપણું તે પ્રભુની માનસી સેવા વડે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ૯

આ પ્રકારે એક શરણુ-દશા અને એક ભગવદ્દીય-દશા, એમ બે સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. આનો તદ્દાવત બતાવતાં શ્રીહરિચરિત્ર આજ્ઞા કરે છે કે

શરણે चात्मसम्बन्धे वैलक्षण्यमियन्मतम् ।

“મમ સર્વં હિ ભગવાન્” “અહં ભગવતઃ પુનઃ” ॥ ૧૦ ॥

શરણુ-દશા અને સાચી ભગવદ્દીય-દશામાં આટલો તદ્દાવત છે કે શરણુ-દશામાં ‘મારું જે કંઈ છે તે પ્રભુ,’ જ્યારે ભગવદ્દીય-દશામાં ‘હું પ્રભુનો જ છું.’ ૧૦

सन्न्यासरूपशरणं पृथगेव निरूपितम् ।

तत्र त्यागात्मकत्वेन ममताया निवृत्तिः ॥ ૧૧ ॥

શરણે ચ તદ્દીયત્વેઽપ્યહન્તાવિનિવૃત્તિઃ ॥ ૧૧૩ ॥

શરણુના બે પ્રકારમાં એક સર્વત્યાગરૂપ જે સંન્યાસ તરૂપ છે તેનાથી મમતાનો વિનાશ છે. એ શરણુ જુદા જ પ્રકારનું છે. અહીંના આ શરણુમાં તેમજ ભગવદ્દીયપણુમાં અહન્તાનું નિવારણ કરવાનું છે. સંન્યાસરૂપ શરણુમાં દુન્યવી દરેક પદાર્થમાંથી મારાપણું દૂર કરવાનું હોય છે, જ્યારે આ શરણુ અને ભગવદ્દીયપણુમાં હુંપણું જ દૂર કરવાનું છે. પેલામાં દીનતા નથી જણાતી, આમાં દીનતા રહેલી છે. ૧૧૩

तस्मादेवं तदीयानां सम्बद्धानां च सर्वशः ॥ ૧૨ ॥

जातभावाङ्कुराणां च तापक्लेद्यायुजामपि ।

महापुरुषमुखतः श्रवणाज्जायते रुचिः ॥ १३ ॥

તેથી કરીને આ પ્રમાણે ચારે બાજુથી પ્રભુ સાથે જેમને સમ્બન્ધ થઈ ચૂક્યા છે, જેઓને પ્રભુવિષયક ભાવના અંકુર ફૂટ્યા છે અને જેઓને પ્રભુના વિરહે કરીને તાપ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેવા ભગવદીયોને મહાપુરુષના મુખ થકી પ્રભુના ગુણાનુવાદના શ્રવણથી રુચિ પ્રકટ થાય છે. (પ્રેમના મૂળમાં રુચિ રહેલી છે. ત્યાંસુધી રુચિ ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાંસુધી પ્રેમ થઈ શકે જ નહિ, તે પછી આસક્તિ અને ઉચ્ચતમ વ્યસનદશાની તે આશાયે ક્યાં રાખી શકાય? માટે જ શ્રવણ જરૂરનું છે અને એ મહાપુરુષ-પરમ મહાનુભાવ ભક્તો-આચાર્યો-ગુરુઓના ઉપદેશામૃતના પાનથી જ સિદ્ધ થઈ શકે. પ્રભુમાં રુચિ કરાવનારા એ મહાપુરુષો જ હોઈ શકે. અધ્યાનુભવી કથા શ્રવણ કરાવે, પણ એનાં સત્ય અર્થનો-સાચા રહસ્યનો અધ્યાનુભવની ખામીને લઈ જરાયે અનુભવ ન કરાવી શકે. શ્રેષ્ઠ ગુરુ કરવાની આવશ્યકતા કેટલી છે એ આ ઉપરથી સમજાશે.) ૧૨-૧૩

काव्यश्रवणवल्लोके स भावः पल्लवप्रभः ।

कोमलत्वाद् द्विरूपत्वाद् दृढताभावतः परम् ॥ १४ ॥

ततस्तत्सेवनाच्छास्त्रजोषणाज्जायते दृढा ।

स एव कलिकारूपो भावस्तत्र निरूपितः ॥ १५ ॥

કાવ્યશાસ્ત્રમાં શ્રવણ વડે કરીને લોકમાં જેમ લૌકિક રસશાસ્ત્રના જ્ઞાનના અંકુર ફૂટે છે તે જ પ્રમાણે પ્રભુવિષયક

ભાવના અંકુર પણ પ્રભુવિષયક અથેના શ્રવણથી કૂટે છે. એમાંથી ભાવની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે. આ ભાવ (પ્રથમ તો કોમલ, કારણ કે અંકુર પાંદડાનું રૂપ લે કે કળીનું રૂપ લે, તે પ્રમાણે ભાવ પણ વિષયાનન્દનું રૂપ લે કે ભજનાનન્દનું) એ રૂપવાળો તેમજ દઢ નથી હોતો. એમ છતાં પણ એ જ ભાવને વારંવાર મનમાં વિચારતાં અને શાસ્ત્રની વાતોને પચાવતાં એવા ભાવની કળી દઢ થતી જાય છે. આવા પ્રકારની જે ભાવવિષયક કળી કૂટે તે જ ભાવ. (આ ભાવની શરૂઆતની દશા છે.) ૧૪-૧૫

संभावस्तापसम्बन्धाद् विचित्रो हृदये भवेत् ।

कमलं स्फुटति प्रायः सूर्यसम्बन्धतो यथा ॥ १६ ॥

એ ભાવ પ્રભુના વિરહે કરી ઉત્પન્ન થયેલા તાપ-ઉચાટને લીધે હૃદયમાં, સૂર્યના સમ્બન્ધે એટલે સૂર્યોદય થવાની સાથે જ કમલ ખીલવા માંડે છે તે પ્રમાણે, ખીલે છે. ૧૬

ततो दिवानिशं तस्य वासना हृदये यदि ।

तदा रसः समग्रोऽपि प्रादुर्भूतो हरिर्हृदि ॥ १७ ॥

એ પછી એટલે હૃદયમાં પ્રભુવિષયક ભાવનો અંકુર કૂટ્યા પછી અહુર્નિશ હૃદયમાં એ ભાવની જ વાસના રહ્યા કરે તો સમગ્ર રસરૂપ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય હૃદયમાં થાય. ૧૭

प्रपञ्चास्मरणैस्तस्य सर्वदानुभवः फलम् ।

आच्छादनं माययैव लोकवेदप्रदर्शनैः ॥ १८ ॥

પ્રપંચ-જુગદ્દાદિનું વિસ્મરણ થાય તો જ એ રસરૂપ પ્રભુનો ફલરૂપ અનુભવ સદૈવ રહી શકે. લોક અને વેદમાં

નિરૂપાયેલાં સકામ કર્મેનાં મોહાત્મક ફલોમાં જો જરા મોહ રહી ગયો તો આ પ્રકટ થયેલા ભાવ પર આવરણ આવે જાય. ૧૮

एवं रसात्मनः प्रादुर्भावो हृदि निरूपितः ।

अतः परं तस्य मूर्तौ प्रादुर्भावो निरूप्यते ॥ १९ ॥

આ પ્રમાણે હૃદયમાં રસાત્મક પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે એ બતાવવામાં આંચું, હવે એ રસાત્મા પ્રભુનો સ્વરૂપમાં પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે એ બતાવવામાં આવે છે. ૧૯

मूर्तिर्हि भगवान् ज्ञानमार्गरीत्या निरूपिता ।

तस्यां हि भगवद्बुद्धौ स्थायिभावो भवेदिह ॥ २० ॥

स्थायिभावस्वरूपं तु मत्पतिर्भगवानयम् ।

प्रत्यङ्गेषु तथा भावभावनं च पदादिषु ॥ २१ ॥

જ્ઞાનમાર્ગની રીતે સ્વરૂપ એ ભગવાન છે એમ કહેવામાં આંચું છે. ‘એ સ્વરૂપ તે જ ભગવાન છે’ એવી બુદ્ધિ બ્યારે થાય ત્યારે રસની મૂળ સ્થિતિમાં રહેલો રતિરૂપ સ્થાયી ભાવ થવા પામે. સ્થાયી ભાવ શું ? ‘આ પ્રભુ મારા સ્વામી છે’ એવી ભાવના કરવી, ઉપરાંત સ્વરૂપનાં ચરણારવિન્દ એ સાક્ષાત્ ભગવન્ચરણારવિન્દ છે વગેરે પ્રકારની અવયવે અવયવમાં ભાવના કરવી એ જ સ્થાયી ભાવ. ૨૦-૨૧

स्थिरमूर्तौ तथा सर्वं तदन्तर्भाव्यते पुनः ।

अतो भावस्वरूपस्य तदन्तःस्थितिरुच्यते ॥ २२ ॥

એ સ્થિર સ્વરૂપમાં પોતાનું ભાવસ્વરૂપ પધરાવવું એનું
નામ ભાવસ્વરૂપનું એ પ્રકટ સ્થિર સ્વરૂપમાં બિરાજવું. ૨૨

અતઃ પવોક્તમાચાર્યૈસ્તદ્રૂપં તત્ર ચ સ્થિતમ્ ।

તસ્ય ચ સ્થિરતા તત્ર સ્થાયિભાવવિભાવનમ્ ॥ ૨૩ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ માટે જ 'તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધના
સર્વનિર્ણય પ્રકરણ'માં સ્વરૂપ પધરાવવાના પ્રસંગમાં 'જે
રૂપની આપણે ભાવના કરિયે છિયે તે રૂપ આપણે પધ-
રાવેલા સ્વરૂપમાં રહે છે' એવા પ્રકારની આજ્ઞા કરી છે.
એ સ્વરૂપમાં જેટલો અધિક પ્રેમભાવ તેટલું એ સ્વરૂપ
વધારે સ્થિર. ૨૩

एवं भगवतः प्रादुर्भावो हृदि विभाव्यताम् ।

श्रीमदाचार्यचरणशरणैस्तज्जनैः सदा ॥ ૨૪ ॥

ઉપર જે પ્રમાણે બતાવવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણે
શ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુને શરણે ગયેલા ભગવદ્દીપ્તિએ
રસાત્મક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના પ્રાકટ્યની ભાવના હૃદયમાં
હુમ્મિશાં કરવી. ૨૪

૩૯. સર્વાભોગ્યસુધાધિક્યનિરૂપણમ્ ।

रसात्मको हि भगवांस्तस्याधररसः पुनः ।

तस्य मुख्यरसत्वोक्तिरभेदे युज्यते कथम् ॥ ૧ ॥

ભગવાન રસાત્મક છે; એ જ પ્રભુનો પાછો અધર-રસ
છે; એ અધર-રસ મુખ્ય છે એમ પણ કહેવાય છે. હવે

જો ભગવાન અખંડ એકરસરૂપ છે, તો આ અધર-રસ એનાથી ભિન્ન અને પાછો મુખ્ય છે એ કેમ સંભવે ? ૧

नहि प्रभौ स्वभेदोऽस्ति कश्चिदत्र रसात्मभिः ।

नात्रोच्यते यथैवात्रफले चैकरसोऽपि हि ॥ २ ॥

बहिरन्तःकृतो भेदो रसयोरपि दृश्यते ।

त्वग्गतो न तथा यद्वत् तदन्तर्निःसृतो रसः ॥ ३ ॥

પ્રભુમાં પોતામાં જ આ રસોનો ભેદ-પ્રકાર છે જ નહિ, તેમજ રસશાસ્ત્રના બાણુકારોએ એવો કેઈ ભેદ કહ્યો પણ નથી. કેરીમાં અખંડ એકરસ રહેલો છે, એમ છતાં બહારનો અને અંદરનો એમ રસના બે ભેદ દેખાય છે. દાખલા તરીકે કેરીમાંથી જે રસ બહાર કાઢવામાં આવ્યો હોય છે તેવો કેરીની છાલના અંદરના ભાગમાં નથી હોતો. (કેરીમાં રસનો ભેદ નથી, પરંતુ રસનો ખરો આસ્વાદ કેરીને ઘોળી રસ બહાર કાઢ્યા પછી આવી શકે છે, જ્યાંસુધી એ કેરીમાં ને કેરીમાં હોય ત્યાંસુધી એ સાચા સ્વાદનો સમર્પક થતો નથી, તે જ પ્રમાણે રસાત્મક પ્રભુ અને એમના અધરમાંથી બહાર ઝરતો રસ એનો ભેદ દેખાય છે. આ અધર-રસ મુખ્ય છે; એનો રસાત્મક પ્રભુ સાથે અભેદ કેવી રીતે બન્ધ બેસતો થાય ? એ અહીં પૂર્વપક્ષ છે.) ૨-૩

वस्तुतस्तूमयोरैक्यं तारतम्यं च वर्तते ।

तथात्राप्याद्यरसतस्तारतम्यं विबुध्यताम् ॥ ૪ ॥

કેરીના આ બન્ને પ્રકારના રસમાં એકતા પણ રહેલી

છે અને તક્ષાવત-લેહ-તાસ્તમ્ય પણ રહેલ છે, તે જ રીતે
આ અધર-રસનો આદ્ય રસાત્મક પ્રભુથી તક્ષાવત બાણુવો. ૪

ऐक्यं च सर्वथा तस्मादभेदे मुख्यतोच्यते ।

आनन्दसारभूतत्वमत एव प्रभूदितम् ॥ ૫ ॥

દરેક રીતે એ બંને પ્રકારના રસમાં એકતા તો
રહેલી જ છે અને તેથી જ અલેહ કાયમ રહેવા છતાંયે
અધર-રસની મુખ્યતા છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ
વસ્તુનો ખ્યાલ રાખીને જ અધર-રસને શ્રીમહાપ્રભુજીએ
આનન્દનો સારભૂત કહ્યો છે. ૫

अत एव स्वामिनीनामाश्लेषेऽस्ति तदादरः ।

अत एवाधिकारोऽपि तत एव प्रवेशतः ॥૬॥

એ અધર-રસ આનન્દનો સારભૂત હોવાને કારણે જ
સ્વામિનીઓ-ગોપીજનોને પ્રભુના આશ્લેષમાં એ અધર-રસ
તરફ મુખ્ય આદર રહેલો છે અને આ અધર-રસ દ્વારા જ
એ ગોપીજનોને આશ્લેષને અધિકાર રહેલો છે. ૬

वेणुद्वारा वियोगे तु जीवनं तत एव हि ।

एवं मुख्यत्वनिर्धारस्तद्रसे त्ववधीयताम् ॥ ૭ ॥

इति सर्वाभोग्यसुधाधिक्यस्य विनिरूपणम् ॥ ૭૩ ॥

પ્રભુનો વિરહ હોવા છતાં પ્રભુ દૂર દૂર રહી બંસીને
નાદ કરે એને લીધે જ ગોપીજનોનું જીવન ટકી રહેતું
હતું, ત્યાં પણ બંસીમાંથી પ્રભુના અધર-રસના આસ્વાદનો
અનુભવ ગોપીજનોને મળ્યા જ કરતો, એને લીધે જ અધર-

નો રસ એ મુખ્ય છે એમ જાણવું. આ ઉપરથી સમગ્રી શકાશે કે જે સુધા-અધરામૃતરસનો સર્વત્ર આસ્વાદ ન લઈ શકાય તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ૭૬

૪૦. શ્રીમત્પ્રભોર્વયોનિરૂપણમ્ ॥

દ્વિવાર્ષિકઃ કુમારોઽન્ન મન્તવ્યોઽસ્મત્પ્રભુઃ સદા ।

સર્વા તદીયસામગ્રી મન્તવ્યૈવ તથાવિધા ॥ ૧ ॥

અતો હિ વ્રતકાર્યા અપ્યુક્તા ગોપકુમારિકાઃ ।

‘પવં વિહારૈ’રિત્યન્ન પ્રભુમિશ્ચ નિરૂપિતમ્ ॥ ૨ ॥

આ લીલામાં આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીને માત્ર એ વર્ષના કુમાર જ સદા માનવાના છે. પ્રભુના ખેલ માટે રહેલી જે કોઈ સામગ્રી તે પણ એ વર્ષના કુમારને માટે હોય તેવી જ માનવાની છે. આ વસ્તુને જ ખ્યાલમાં રાખીને વ્રતની ઇચ્છા કરનારી જે ગોપખાલિકાઓ હતી તેઓને પણ ‘ગોપકુમારિકાઓ’ કહેવામાં આવી છે. આ માટે શ્રીમદ્ભાગવત-દશમ સ્કન્ધ અધ્યાય ૧૧ માના છેલ્લા શ્લોકમાં “ एवं વિહારૈઃ કૌમારૈઃ ” એ શ્લોકમાં પ્રભુની કુમારાવસ્થાની જ સર્વ લીલાઓ હતી એવો ખુલાસો ત્યાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ સુખોદિનીજીમાં આપ્યો છે. ૧-૨

કુમારી ચ કુમારશ્ચ વ્રજ પવાભવત્પ્રભુઃ ।

‘બ્રાહ્મણોઽપિ ક્ષત્રિયોઽપી’ત્યાદિવ્યાકૃતિકારિકાઃ ॥ ૩ ॥

તાસુ ચાસ્મત્સ્વામિમિસ્તુ સર્વા લીલા નિરૂપિતાઃ ॥ ૩૬ ॥

મજ્જીમિમાં કુમારીસ્વરૂપે અને કુમારસ્વરૂપે આપ પ્રભુ પેતે જ થયા હતા. એ જ સ્થળે (ભા. ૧૦-૧૧-૪૮) સુખોદિનીજીમાં શ્રીઆચાર્યવર્યોએ સ્પષ્ટતા કરી છે કે 'પ્રભુની સમગ્ર લીલાઓ કુમારસ્વરૂપે કરી હતી; પ્રાદાણુ પણ થાય, ક્ષત્રિય પણ થાય; સમગ્ર રસને એકત્ર રહેલો જ હોય એ સ્થિતિમાં સ્વીકારી લે-પ્રભુને મર્યાદા પ્રતિબંધ કરનારી નથી. મજ્જીમિ લીલાઓમાં જ્યાંસુધીમાં કુમારાવસ્થાની જરૂર હતી ત્યાંસુધી એ અવસ્થા રાખી, પછી જરૂર રહેતાં ત્યાગ કર્યો. ૩૬

તાદૃશેઽસ્થિલસામર્થ્યં હરેર્નામસ્વરૂપતઃ ॥૪૪॥

કામાશ્રયે વયોપેક્ષા ન તુ સાક્ષાત્સ્વરૂપકે ॥૪૫॥

એવા પ્રકારના સ્વરૂપમાં પ્રભુનું સમગ્ર સામર્થ્ય રહ્યું છે એ સ્વરૂપને લીધે કામની સ્થિતિ છે. હવે જો કામનો આશ્રય કરવામાં આવે તો પ્રભુની વય કેટલી છે એ જાણવાની જરૂર જણાય; જ્યાં સાક્ષાત્સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો જ સવાલ હોય ત્યાં વય જાણવાની જરૂર જ નથી. ૪૫

તસ્ય રૂપં તુ મન્તવ્યમેવમપ્રાકૃતત્વતઃ ॥૫૬॥

આ પ્રમાણે એ પ્રભુના સ્વરૂપનો એ અપ્રાકૃત છે, અલૌકિક છે, એમ વિચાર કરવો. ૫

સ્થાયિમાયો 'યશોદાયા' આકર્ણ્ય ચ 'સુતોદ્ભવમ્' ।

પદ્યે જ્ઞાનં ન તુ પ્રોક્તં તત્સ્વરૂપં તથાવિધમ્ ॥૬૬॥

સ્વામિનીહૃદયસ્થસ્ય રૂપમેવંવિધં મતમ્ ॥૬૭॥

યશોદાજીના હૃદયમાં વત્સલતારૂપી સ્થાયી ભાવ હતો તેથી કરીને જ જેમ પ્રભુનું પ્રાકટય થયું ત્યારે દેવકીજીએ

સ્તુતિ કરી અને જ્ઞાનદશાનેા અનુભવ કર્યો તેવો અનુભવ પુત્રજન્મ સાંભળતાં શ્રીયશોદાજીને ન થયો, તેથી એમણે પ્રલોકબદ્ધ સ્તુતિ ન કરી. જન્મસમયનું પ્રભુનું સ્વરૂપ જ વત્સલતારૂપ હતું. શ્રીસ્વામિનીજીઓ-ગોપીજનોના હૃદયમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ આવું હતું. ૬૩

‘યર્હ્યજ્ઞને’ત્યાદિભિસ્તદ્બહિર્લીલા નિરૂપિતા ॥૭॥
વયઆદિકથા સર્વા પૂર્વરૂપે વિબુદ્ધતામ્ ।
एवं निजप्रभो रूपं विज्ञेयं प्रभुसंश्रितैः ॥૮॥

‘યર્હ્યજ્ઞના’ (ભા. ૧૦-૮-૨૪) આ વગેરે પ્રચાંગમાં પ્રભુની બાહ્ય લીલાઓનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. વય વગેરેની ચર્ચા પણ (ભાવસ્વરૂપની બાબતમાં નહિ, પરંતુ) વાસુદેવવ્યૂહ સહિત સંયોગાદિલીલા કરનાર પૂર્વ સ્વરૂપની બાબતમાં જ કરવાની. શ્રીમહાપ્રભુના આશ્રિત જીવોએ પ્રભુનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે સમઝવું. ૮

૪૧. પુષ્ટિમાર્ગીયધ્યાનપ્રકારવિવેચનમ્ ॥

अथ जपसमये पुष्टिमार्गीयध्यानप्रकारो विविच्यते ।

હવે જપ કરતી વેળાએ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ જે પ્રકારે ધ્યાન કરવાનું છે તેનો પ્રકાર કહેવામાં આવે છે.

प्रथममाचार्यवर्यान् श्रीबल्लभान् विप्रयोगरसात्मकतापरू-
पान् ध्यात्वा नमस्कुर्यात् ।

सौथी पडेलां प्रभुना विप्रयोगरसस्वरूप तापात्मक
श्रीमहाचार्यवर्य श्रीमद्भवलाधीश्वर प्रभुनुं ध्यान करी
आपश्रीने नमन करवुं.

ततः श्रीमत्प्रभुचरणान् शुद्धपुष्टिमार्गीयसर्वात्मभावात्मक-
स्त्रीभावरूपान् श्रीविकृतान् ध्यात्वा नमस्कुर्यात् ।

ये पछी शुद्धपुष्टिभागीयसर्वात्मलावर्ष्य स्त्रीगूढलाव-
स्वरूप श्रीमान् प्रभुचरण् श्रीविकृतनाथ् श्रीगुसांघण्नुं
ध्यान करी आपश्रीने नमस्कार करवो.

ततो मन्त्रोपदेष्टारमर्थतःशब्दतश्च यथादृष्टमनुस्मृत्य नमस्कुर्यात् ।

त्यारथाह जेभण्णे आपणुने गद्यमन्त्रने। उपदेश कुर्यो
होय तेवा गुरुदेवनां जे प्रभाण्णे आपण्णे दर्शन कुर्यां होय
ते प्रभाण्णे ज्येज्योश्रीनां नाम तेम स्वरूपनुं स्मरण्ण करी
ज्येज्योश्रीने नमन करवुं.

ततो मन्त्रमष्टाक्षरं सार्थकं विचार्याष्टोत्तरशतं जपेत् ।

पछी अष्टाक्षर मन्त्रने। अर्थ सङ्घित विचार करी
ज्येने। १०८ वार जप करवो.

“श्रीकृष्णः सच्चिदानन्दो गूढं ब्रह्म परात्परः ।

गूढस्त्रीभावभावात्मा स्वामिनीहृदयस्थितः ॥१॥

स्थायिभावात्मकः सर्वलीलारूपकलात्मकः ।

रासलीलापरो नित्यो भावभावात्मकः परः ॥२॥

स्वामिनीवृन्दमध्यस्थस्तदेकरसमग्रकः ।

जीववत्तदधीनश्च लभ्यः सर्वात्मभावकः ॥३॥

લોકવેદાપ્રસિદ્ધશ્ચ પુરુષોત્તમનામકઃ ।

સંયોગે રાધિકાયુક્તઃ સંયોગાત્મા તદાત્મકઃ ॥૪॥

પકરૂપઃ સર્વહૃદિ પ્રવિષ્ટઃ શરણં મમ ।

નિસ્સાધનૈસ્તન્મનસા તદેકાશ્રયભાવનમ્ ॥૫॥ ”

इति सम्प्रार्थ्यमिति विप्रयोगध्यानम् ॥

“ સચ્ચિદાનન્દરૂપ, ગૂઠ બ્રહ્મ, પરથી પણ પર, સ્ત્રીગૂઠભાવાત્મક શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં ઘિરાજતા, સ્થાયિભાવરૂપ, સમગ્ર લીલાઓરૂપી ક્ષણવાળા, હૃદયમાં રાસલીલામાં પરાયણ, પરમ ભાવાત્મક, શ્રીગોપીજનોના સમૂહ વચ્ચે રહેલા, વળી સર્વાત્મભાવવાળા ભક્તો જ જેમને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેવા તથા લોકવેદાતીત, પુરુષોત્તમ નામ છે જેમનું તેવા, સંયોગસમયે રાધિકાજીથી યુક્ત, સંયોગ-રસરૂપ, રાધિકામય, એકરૂપ અને સર્વાના હૃદયમાં જેમણે પ્રવેશ કર્યો છે તેવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી મારો આશરો છે. નિઃસાધન એવા જીવે એ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના જ આશરાની મનપૂર્વક ભાવના કરવી.” આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી; આ પ્રમાણે વિપ્રયોગ સ્વરૂપની ભાવના કરવી.

अथ पञ्चाक्षरे यादृशे प्रभौ शृङ्गारसंयोगात्मके सर्वात्म-
भावेन दास्यं तदुपयोगितया देहादौ निरन्तरभावनां प्रार्थयेत् ।

એ પછી “ કૃષ્ણ તવાસ્મિ ” એ પંચાક્ષર મન્ત્રમાં બતાવ્યા મુજબ શૃંગાર-સંયોગાત્મક પ્રભુને વિશે સર્વાત્મ-ભાવપૂર્વક જે દાસભાવ તેને ઉપયોગી થાય તેવા પ્રકારે દેહ વગેરેમાં નિરન્તર ભાવના રહે એવી પ્રાર્થના કરવી.

तत्र प्रथमं श्रीकृष्णपदप्रयोगस्य प्राकट्यसामयिकशोभा-
भिव्यञ्जकत्वाद् भावनापुरःस्थितं युगलस्वरूपं, अष्टषोडशचतु-
र्विंशतिसखीमण्डलमध्ये नवरसमयं चतुर्विंशतिरमणात्मकं श्री-
कृष्णं विधाय भावनया देहेन्द्रियादिकमप्यन्तःप्रवेश्य तत्रैव
सर्वदा निरुद्धीभूय दास्यं प्रार्थनीयमिति बोद्धव्यम् ॥

प्रभुनुं प्राकट्य जे समये थयुं ते समयनी ज
शोभा “ श्रीकृष्ण ” जे शब्दमां रहेली होवथी हृदयमां
करेली मानसिक लावनाये हृदय समक्ष रहेला युगलस्वरूप
आठ, सोण, चौवीस सखीओना मंडण वर्ये रहेला,
काव्यशास्त्रमां कहेला नव रसरूप चौवीस रमणुरूपे रहेला,
श्रीकृष्णचन्द्रभुनुं जे स्वरूप तेनी लावना करी, लावनाथी
ज पोतानां देह छिन्द्रियादिक पणु जे ज स्वरूपमां दाखल
करी, जे ज स्वरूपमां सहा जेओना निरोध करी दासधर्मांनी
प्रार्थना करवी, जेम जणुपुं.

तथा च सिद्धमेतत् श्रीमदाचार्याणां हृदयं विप्रयोगात्मकं
स्थायिभावयुतं सर्वलीलात्मकं (तस्मिन्) श्रीकृष्णपदार्थं युगल-
स्वरूपं विभाव्य, तस्य मुख्यलीला रासरूपा, तां विभाव्य, तद्-
गतगोपिकायुगलान्तर्गतं तद्भुजाच्छादितं तदेकनिरुद्धं प्रभुं
स्वामिनं स्वामिनीस्वरूपं च तथाविधं भावयेत् । एवमेकवारमपि
नामजपे मुख्यफलसिद्धिः । अन्यथा आवृत्तिरिति बोद्धव्यम् ॥

जे उपरथी आ वस्तु सिद्ध थाय छे अने जे जे छे
हे श्रीमहायार्थवर्थोनुं विप्रयोगात्मक, स्थायिभावरूप, सर्व

લીલાસમન્વિત એવું જે હૃદય તેમાં યુગલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ એ સ્વરૂપની ભાવના કરી, એ પ્રભુની જે મુખ્ય રાસલીલા તેની ભાવના કરી એ રાસલીલાને વિશે ઘિરાજતા, અખંભે ગોપીજનો વચ્ચે રહેલા, એ ગોપીજનોના આહુથી વીંટા-યેલા, એ ગોપીજનોમાં જેમનું ચિત્ત પરોવાયેલું છે તેવા સ્વામી-પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું અને એવા જ પ્રકારનું શ્રીસ્વામિનીજીનું જે સ્વરૂપ તેની ભાવના કરવી. આ પ્રમાણે એક વાર પણ નામજપ કરતાં મુખ્ય ફલની સિદ્ધિ છે. આમ મુખ્ય ફલ ન મળે તો નામજપની આવૃત્તિઓ કરવી, અનેક વાર જપ કરવો, એમ આ ઉપરથી સમજવું.”

નનુ સાક્ષાદ્રસરીત્યા ભગવદનુભવેऽપિ સર્વાત્મભાવેન દાસ્યેઽધિકનિરૂપણં કથમુપપદ્યત इति चेत् तत्रायं भावः ।

વારુ, સાક્ષાત્ રસશાસ્ત્રની જ રીતિ પ્રમાણે પ્રભુનો અનુભવ થઈ શકતો હોય, છતાં સર્વાત્મભાવપૂર્વક દાસ્ય-ધર્મના અવલમ્બન ઉપર ભાર આપવામાં આવે છે, એ કેવી રીતે ? એના ઉત્તરમાં કહેવામાં આવે છે કે દાસ્યમાં હોવાનાં કારણ આ છે :

भगवान् स्वामिनिसहित एव पूर्णरसात्मक', तस्यालम्ब-नविभावद्वयसंयोननिष्पन्नत्वात् । तथा च दास्ये उभयसहिते सेवया पूर्णरसानुभवो भवतीति नानुपपत्तिः काचित् ॥

રસ એ જેઉ પ્રકારના આલમ્બન વિભાવનો સંયોગ થતાં જ સિદ્ધ થઈ શકે છે, તેથી જ જ્યારે સ્વામિનીજી સાથે ઘિરાજતાં હોય ત્યારે જ પ્રભુ પૂર્ણ રસાત્મક હોય

છે. અને આમ બન્ને સ્વરૂપ સાથે ઊરાજતાં હોય ત્યારે દાસ્યપૂર્વક સેવા કરવાથી પૂર્ણરસનો અનુભવ થાય છે; એટલે જ દાસ્યની મહત્તા કહેલી છે. એમાં કાંઈ અથોગ્ય-પાણું નથી.

અષ્ટાક્ષરમન્ત્રસ્તસ્યાષ્ટોત્તરશતં જપઃ । તતઃ પચ્ચાક્ષરો મન્ત્રસ્તસ્ય ચતુર્વિંશોત્તરશતત્રયં જપઃ । તતો નવરસમયભાવના-ધ્યાનં કાર્યમ્ ॥

इति श्रीहरिरायेण महद्विलोकनपरेण कृतं
• पुष्टिमार्गीयध्यानप्रकारविवेचनम् ॥

“શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” એ અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો એકસો આઠ વાર જપ કરવો; એ પછી “કૃષ્ણ તવાસ્મિ” એ પંચાક્ષર મન્ત્રનો ૩૨૪ વાર જપ કરવો; ત્યારબાદ નવરસમય પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રબાની હૃદયમાં ભાવના કરવી.

આ પ્રમાણે મહાનુભાવોની કૃતિઓ જોવામાં એકતાન એવા શ્રીહરિરાયે પુષ્ટિમાર્ગીય ધ્યાનપ્રકારનું વિવેચન પૂરું કર્યું છે.

૪૨. જપસમયે સ્વરૂપધ્યાનમ્ ॥

भक्तिमार्गे तापयुक्तक्लेशैर्भगवदर्थकैः ।

सर्वात्मभावसिद्धयर्थं जनः पञ्चाक्षरं जपेत् ॥१॥

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુના વિરહથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ ખાતર થયેલા તાપ સાર્થેના કલેશથી સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ કરવાને માટે “કૃષ્ણ તવાસ્મિ” એ પંચાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો. ૧.

પંચાક્ષરે 'તવાસ્મી'તિ સ વૈ ભાવઃ પ્રકાશિતઃ ।
 સર્વાત્મભાવસંસિદ્ધો ન તત્સાધનમુચ્યતે ॥૨॥
 કિન્તુ તજ્જપતો દૈન્યં તદીયત્વવિભાવનાત્ ।
 તદેવાનુગ્રહદ્વારા સર્વભાવપ્રસાધકમ્ ॥૩॥

પંચાક્ષરમન્ત્રમાં “હું આપનો છું” એમાં એ
 દાસ્યરૂપ ભાવ સ્ફુટ થાય છે. આ દાસ્યભાવ સર્વાત્મભાવની
 સિદ્ધિમાં સાધન તરીકે નથી, પરંતુ એ પંચાક્ષર મન્ત્રના
 જપે કરી ‘હું પ્રભુનો છું’ એવી સતત ભાવના કરવાને
 કારણે દીનતા સિદ્ધ થાય છે. (દીનતા પ્રભુના સન્તોષ
 માટે કારણ છે; તેથી જ) પ્રભુ એવા દીન ભક્તને કૃપા દ્વારા
 સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિ કરી આપે છે. ૨-૩

અષ્ટાક્ષરં તથા મન્ત્રં જપ્યં શરણસિદ્ધયે ।
 શરણસ્થં યતઃ કૃષ્ણઃ સ્વતઃ સર્વાત્મનોદ્ધરેત્ ॥૪॥

આશ્રયની સિદ્ધિને માટે એ જ પ્રમાણે “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં
 મમ” એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો, કેમકે શ્રીકૃષ્ણ-
 ચન્દ્રશરણે આવી રહેલા ભવનો પોતે જ દરેક પ્રકારે
 ઉદ્ધાર કરે છે. ૪

ઉદ્ધારોઽપ્યત્ર મન્તવ્યઃ સ્વરૂપાવેશસાધકઃ ।
 ફલાન્તરાનપેક્ષસ્ય કિં દેયં પ્રભુણાપિ હિં ॥૫॥

સ્વરૂપના આવેશની સિદ્ધિ કરનારો ભક્તનો આ
 ઉદ્ધાર છે. આ ભક્તને બીજા કોઈ પણ ક્ષણની બધાં
 અપેક્ષા જ નથી ત્યાં પ્રભુ બીજું આપેય પણ શું? ૫

તત્ર સ્વસ્વામિરૂપસ્ય ભાવનારીતિરુચ્યતે ।

યતો ભાવનયા ભાવઃ સિદ્ધયેન્નાન્યેન કેનચિત્ ॥૬॥

હવે આપણા સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના સ્વરૂપની ભાવના કેવી રીતે કરવી એનો પ્રકાર કહેવામાં આવે છે, કેમકે સર્વાત્મભાવ માત્ર ભાવનાથી જ સિદ્ધ થાય, બીજા કશાથી પણ નહિ. (શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ 'નિરોધલક્ષણ'માં આજ્ઞા કરી છે કે 'ભાવો ભાવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદિષ્યતે—ભાવ માત્ર ભાવનાથી જ સિદ્ધ થાય છે, બીજું કોઈ સાધન ભાવ સિદ્ધ કરવા માટે નથી.') ૬

સર્વલીલાફલં રાસલીલામાદૌ વિભાવયેત્ ।

તસ્યામેવ હિ લીલાયાં સર્વમાવાત્મિકા યતઃ ॥૭॥

સમગ્ર લીલાઓના ફલરૂપ રાસલીલાનો સૌથી પ્રથમ વિચાર કરવો, કેમકે એ જ લીલામાં સર્વાત્મભાવવાળાં વજ્ર-લક્ષ્મી રહેલાં છે. ૭

'રાસલીલાલૈકતાત્પર્ય' इत्यतः स्वामिनाम हि ।

फलप्रकरणत्वं च तल्लीलाविनिरूपणात् ॥૮॥

આ કારણે જ શ્રીમહાપ્રભુજીનું 'રાસલીલાલૈકતાત્પર્ય—શ્રીરાસલીલા જ સમગ્ર લીલાઓના તાત્પર્યરૂપ જેમણે સ્વીકારી છે' એવું વિશેષણ શ્રીગુણાધીજીએ આપ્યું છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં રાસલીલાવાળો જે ભાગ તેમાં એ પરમ ફલરૂપ લીલાનું નિરૂપણ હોવાથી એ ભાગને શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'ફલ પ્રકરણ' કહ્યું છે. ૮

તત્ર સ્થલં ગૂઢતમં યમુનાપુલિનાત્મકમ્ ।

તદ્વાતિદુર્ગવત્ સર્વાગમ્યં હૃદિ વિભાવયેત્ ॥૯॥

આ ભાવનામાં અત્યંત ગૂઢ એવું કોઈથી ન વટાવી શકાય તેવું જ્યાર ફિલ્લા જેવું એક રાસલીલાનું સ્થળ શ્રીયમુનાળના કાંઠા ઉપર આવેલું છે, એવી ભાવના કરવી. ૯

परितो यमुनातीरं ततो वृन्दावनं तथा ।

ततो भूमिः सापि गूढा वायुना पत्रचालनात् ॥१०॥

अलौकिकमनश्चन्द्रप्रकाशधवलीकृता ।

यमुनोर्मिभिरत्यन्तशीतलं सरसं तथा ॥११॥

શ્રીયમુનાળના તીરની આસપાસ અને પછી, વૃન્દા-વનની આરે યાજુ ઉપર મુજબના સ્થળની ભાવના કરવી. ત્યાર પછી ત્યાંની ગૂઢ ભૂમિની ભાવના કરવી. એમાં વાયુ વડે કરી પાંદડાં હાલે છે, વળી અલૌકિક મનરૂપી ચન્દ્રના પ્રકાશથી ભૂમિ ઉજ્જવલ થયેલી છે, વળી એ સ્થળ યમુનાળની લહેરોથી સરસ અને અત્યંત શીતલ છે, એવી ભાવના કરવી. ૧૦-૧૧

पतादृशे तु पुलिने त्रिभङ्गललितं हरिम् ।

बहिंपिच्छशिरोभूषं सरोजसदृशाननम् ॥१२॥

चञ्चलारक्तनयनमलकावृतभालकम् ।

श्रुतियुग्मलसच्छ्रीमन्मकराकृतिकुण्डलम् ॥१३॥

दिव्याङ्गरागललितं सर्वाभरणभूषितम् ।

पीताम्बरावृतं श्रीमद्भनमालाविराजितम् । ૧૪॥

रसासक्तं गोपिकैकानुरक्तं गोपिकावृतम् ।

रासमण्डलमध्यस्थं गोपिकायुग्ममध्यगम् ॥१५॥

श्रुतिरूपाग्निपुत्रात्मरूपगोपीभुजावृतम् ।

नृत्यन्तं शास्त्रीत्यापि रसोद्रेकेण च स्वतः ॥१६॥

तृतीयपुरुषार्थीयरसक्रीडापरं क्वचित् ।

जलक्रीडारतं कापि मदविह्वललोचनम् ॥१७॥

गोपिकासु च संसक्तं विरक्तं सर्वकार्यतः।

पतादृशं प्रभुं श्रीमदाचार्यहृदयस्थितम् ॥१८॥

भावात्मकेन रूपेण सामग्रीसहितं तथा ।

रसात्मकस्याधिष्ठानं रसवद्घृदये यतः ॥१९॥

तथैव हृदयाविष्टं लीलायां प्रतिगोपिकम् ।

हृदयादेव तत्तापवशाच्च बहिरुद्गतिः ॥२०॥

लोकवेदप्रसिद्धस्वमधिष्ठाय क्रियाकृतिः ।

अवतारपरोक्षे तु मूर्तविवेति निश्चयः ॥२१॥

अनुभूतिर्भाववतां भावरूपेण सर्वथा ।

अन्येषामन्यरूपेण ततः साधारणी मतिः ॥२२॥

स्वरूपे च तथा मूर्ता न हि भाववतां क्वचित् ।

एवम्भूतं हरिं ध्यायेदतिदीनेन चेतसा ॥२३॥

आवा प्रकारना श्रीयमुनाञ्जना कांठा उपर मोरपीछना
मुकुटवाणा, कमलसमान मुष्णवाणा, यपण अने कांठकि
रातां नेत्रवाणा, केशथी घेरायेला कपालप्रदेशवाणा, पन्ने
कान उपर सुशोभित मकरना आकारना कुंडलवाणा, दिव्य
येवां तेलकूलेल वगेरथी सुन्दर, समथ अलंकारेथी शणु-
गारेला, पीताम्बरथी वीटणायेला, सुन्दर वनमाळाथी

શોભી ઊઠેલા, રસમાં આસક્તિવાળા, માત્ર ગોપીજનો તરફ અનુરાગવાળા, ગોપિકાઓથી ઘેરાયેલા, રાસમંડલના મધ્યભાગમાં રહેલા, અખંડે ગોપીજનોની વચ્ચે ધિરાજેલા, શ્રુતિરૂપ-અભિપુત્રરૂપ ગોપીજનોની ભુજાઓથી બાથ ભરાયેલા, રસશાસ્ત્રમાં કહેલી રીતે નૃત્ય કરતા, વળી કેઈકિ વાર રસનો ઉદ્દેશ થવાને કારણે તૃતીય પુરુષાર્થને લગતા રસની કીડામાં પરાયણ, કેઈકિ વાર જલકીડામાં આનન્દ લેતા, મહથી વિહ્વળ નેત્રવાળા, ગોપિકાઓમાં આસક્તિવાળા છતાં સર્વ કાર્યોમાં વિરાગવાળા અને સર્વ સામગ્રીથી યુક્ત, આવા પ્રકારના, ત્રિભંગલલિત પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે તે શ્રીમદ્વાચાર્યવચ્ચે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુના હૃદયમાં ધિરાજે છે, એવે પ્રકારે ભાવાત્મક સ્વરૂપે ભાવના કરવી. (શ્રીમદ્વાચાર્યજીના હૃદયમાં રહેલા પ્રભુની ભાવના કરવાનું કારણ એ કે) રસવાળું એવું જે હૃદય તે જ રસાત્મક પ્રભુનું આધારસ્થાન થઈ શકે. એ જ પ્રમાણે પ્રભુ લીલામાં પ્રત્યેક ગોપીજનના હૃદયમાં ધિરાજેલા છે; અને પ્રભુના વિરહને લીધે અત્યંત તાપકલેશ થાય છે ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાંથી બહાર પધારે છે, માટે જ હૃદયમાં રહેલા પ્રભુની ભાવના કરવાની છે. લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવું જે નિજ સ્વરૂપ તેને જ આધારસ્થાન બનાવીને પ્રભુ પોતાની લીલાઓ દર્શાવી રહ્યા છે. અવતાર-દશા ન હોય ત્યારે પ્રભુ મૂર્તિ-સ્વરૂપમાં રહીને લીલાને અનુભવ કરાવે છે. એમાં પ્રભુના રૂપને ભાવુકોને જે અનુભવ થાય છે તે ભાવરૂપે જ થાય છે. જે ખુદ્ધિ સામાન્ય હોય તે એવાઓને

બીજે બીજે રૂપે દર્શન આપે. જે ખરા ભાવિકો છે તેઓને સ્વરૂપમાં તેમજ મૂર્તિમાં સામાન્ય ખુદ્ધિ હોતી જ નથી. ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણેના સ્વરૂપે રહેલા પ્રભુનું અતિ દીન ચિત્ત વડે ધ્યાન ધરવું. ૨૨-૨૩

તતઃ સેત્સ્યતિ સર્વાત્મભાવો ભવતિ ન સ્વતઃ ।

પુષ્ટિમાર્ગે સાધનં ચ ફલં ચાપિ મતો હિ સઃ ॥૨૪॥

આ પ્રકારે ભાવના કરવામાં આવે ત્યારે સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય, એ સર્વાત્મભાવ ભક્તને આવા પ્રકારના ધ્યાન વિના કંઈ આપોઆપ થતો નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં આ સર્વાત્મભાવ તે જ સાધન અને તે જ ફલ છે. ૨૪

एतत्सर्वं निजाचार्यकरुणालम्बितात्मनाम् ।

भवेदतस्तदीयानां विधेयः केवलाश्रयः ॥૨૫॥

આ બધું આપણા આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુની કૃપાને આશ્રય કરી રહેલા ભગવદ્દીયેને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જ ફક્ત એવા ભગવદ્દીયેનો આશ્રય રાખવો. ૨૫

૪૩. સ્વમાર્ગશરણદ્વયનિર્ણયઃ ॥

यथा हि शरणं यातैर्विधेया भावना हृदि ।

स्वाचार्यकरुणामात्रबलात्सात्र निरूप्यते ॥૨૬॥

જે પ્રમાણે શરણે ગયેલા જીવોએ હૃદયમાં ભાવના કરવાની છે તેનું નિરૂપણ આપણા આચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુની કૃપાના જ બલ પર રહી કરવામાં આવે છે. ૧

એ પ્રકારનું શરણુ ૧. સિદ્ધ શરણુ

શરણં દ્વિવિધં પ્રોક્તં સિદ્ધાસાધનમેદતઃ ।

ત્યાગાત્યાગવિભેદેન પ્રથમે ત્યાગ ઇષ્યતે ॥૨॥

સિદ્ધ શરણુ અને સાધન શરણુ એવા બેદે શરણુ
એ જાતનું કહેવામાં આવ્યું છે; એમાં એક ત્યાગ-દશામાં
રહી કરવાનું અને બીજું અત્યાગ-દશામાં કરવાનું. આમ
પહેલું જે સિદ્ધ શરણુ છે તેમાં ત્યાગ ઇષ્ટ છે. ૨

‘સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્યે’ત્યત્ર ત્યાગનિરૂપણાત્ ।

‘ન્યાસાદેશે’તિ પદ્યેન તત્તાત્પર્યં નિરૂપિતમ્ ॥૩॥

કેમકે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં “સર્વ ધર્મેભિઃ ત્યાગ
કરી તું મારે શરણે આવ” એવું જે શરણુ છે તેમાં
ત્યાગનું નિરૂપણુ છે. આ ત્યાગરૂપનું તાત્પર્ય ‘ન્યાસાદેશે’
એ શબ્દથી શરૂ થતા સુપ્રસિદ્ધ શ્લોકમાં બતાવ્યું
છે. (૫. શ્રીરમાનાથજીએ “ન્યાસાદેશ” એ શ્લોક પર
ગુજરાતી ભાષામાં વિવેચન છપાવ્યું છે તે અહીં
વાંચવું.) ૩

સ एवात्र च संन्यासः सर्वत्यागात्मको मतः ।

सर्वोत्तमे प्रभोर्नाम तादृगेव विराजते ॥४॥

“विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशकः” ॥४३॥

એ જ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં ઉપદેશવામાં આવેલો
સર્વ ધર્મેભિઃ ત્યાગપૂર્વકનો સંન્યાસ સિદ્ધ શરણુમાં ઇષ્ટ છે.
આ વસ્તુનો ખ્યાલ રાખીને જ શ્રીગુણાંધજીએ ‘શ્રીસર્વોત્તમ-
સ્તોત્ર’માં શ્રીમહાપ્રભુજીનું “પ્રભુના વિરહનો અનુભવ

કરાવવાને માટે જ સર્વધર્મોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનારા ” એવું એક નામ આપ્યું છે. ૪૬

યત્ર જ્ઞાનગુણાદીનાં સ્વાસ્થ્યહેતોરપિ સ્વતઃ ॥૧॥

ત્યાગઃ, શરીરરક્ષાપિ ન કાર્યા મોજનાદિભિઃ ।

લૌકિકા વૈદિકા વાપિ ધર્મા ભાગવતા અપિ ॥૬॥

ત્યજ્યન્તે, યત્ર ન ફલમન્યત્તદનુભૂતિતઃ ।

અતો દુર્લભતા પ્રોક્તા ‘પ્રેમ્ણા સિધ્યતિ નાન્યથા’ ॥૭॥

આ ઉચ્ચ કેટિના ત્યાગાત્મક ભક્તિમાર્ગીય સિદ્ધ-શરણાત્મક સંન્યાસમાં જ્ઞાન ગુણુ વગેરેનો તેમજ શરીરની સ્વસ્થતાનાં કારણોનો પણ પોતાની મેળે ત્યાગ કરવાનો છે, ભોજન વગેરેથી દેહનું રક્ષણ કરવાનુંયે નથી. આમાં લૌકિક અને વૈદિક તેમજ ભાગવત ધર્મોનો પણ સર્વથા ત્યાગ કરવાનો છે, કેમકે એ અવસ્થામાં ભગવત્સ્વરૂપાનુભવ સિવાય બીજા કલની અપેક્ષા નથી હોતી કે જેના ખાતર લૌકિકાદિ ધર્મો કરવા પડે. માટે જ આ સિદ્ધશરણમાર્ગી બહુ જ દુર્લભ કહેવામાં આવ્યો છે, આ માત્ર કેવળ પ્રેમથી જ સિદ્ધ થાય છે. ૪-૭

“પૃથક્કારણમાર્ગોપદેષ્ટૃત્વ”મિદમેવ દ્વિ ।

બુદ્ધિપૂર્વકતત્યાગો વિરહાનુભવાર્થતા ॥૮॥

શ્રીમહાપ્રભુજીનું શ્રીગુણાંધજીએ ‘શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર’માં “શ્રીમહાપ્રભુજી જુદી જ જાતના શરણમાર્ગોનો ઉપદેશ કરનારા છે” એવું નામ કહ્યું છે એ આ સિદ્ધશરણમાર્ગોનો ઉપદેશ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કર્યો છે એ માટે. આવા પ્રકારનો

શ્રીગીતાજીમાં કહેલો ત્યાગ બુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે એ પ્રભુના વિરહનો અનુભવ કરવા માટે છે. ૮

અગ્રે તુ તસ્યાપ્યસ્ફૂર્તિઃ સ્વાફૂર્તિર્વિરહેણ ચ ।

एवं हि सिद्धशरणं त्यागेन विनिरूपितम् ॥ ૯ ॥

આગળ જતાં વિરહતું પણ ભાન રહેતું નથી અને અત્યંત વિરહ વડે કરીને પોતાનું પણ ભાન રહેતું નથી. આ પ્રમાણે ત્યાગવાળું “સિદ્ધ શરણ” નિરૂપવામાં આવ્યું. ૯

૨. સાધન શરણ

अत्यागेन च सम्प्रोक्तं साध्यभक्तिप्रसिद्धये ।

कलौ भक्त्यादिमार्गाणां दुःसाध्यत्वादपि स्वतः ॥ ૧૦ ॥

स्वसाधनैर्न संसिद्धिः, शरणादखिलं भवेत् ।

‘विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्ये’ति रूपणात् ॥ ૧૧ ॥

સાધ્ય એવી ભક્તિ સિદ્ધ કરવા માટે જેમાં ત્યાગ કરવાનો નથી તેવું આ શરણ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘વિવેક-ધૈર્યાશ્રય’માં આજ્ઞા કરી છે કે “આ કળિયુગમાં ભક્તિ વગેરે માર્ગો અત્યંત મુશ્કેલીથી સાધી શકાય તેવા છે.” તેથી ગમે તેટલાં સાધન કરવામાં આવે તોયે ભક્તિ સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી, તેથી કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘શ્રીકૃષ્ણાશ્રય’માં અતાવ્યું છે તે પ્રમાણે “વિવેક-ધીરજ-ભક્તિ વગેરે કશાં પણ સાધન નથી તેવા મને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો જ આશરો છે.” એ પ્રમાણે માત્ર શરણથી જ સર્વ કાંઈ સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે. ૧૦-૧૧

નિજાક્ષરહિતં ચાપિ શરણં ભક્તિસાધનમ્ ।

નવરત્નેઽપિ ચ પ્રોક્તં 'તસ્માત્ સર્વાત્મને'તિ હિ ॥ ૧૨ ॥

'પ્રત્યેકં સાધનં ચે'તિ બાલબોધે નિરૂપિતમ્ ॥ ૧૨½ ॥

ખીજા કોઈ પણ અંગ વિનાનું કેવલ શરણુલક્ષિત સિદ્ધ કરનારું છે, માટે જ શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'નવરત્ન'માં "તેથી કરીને સર્વભાવે હુમેશાં 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરતાં જ રહેવું" એવી આજ્ઞા કરી છે; તેમજ 'આલબોધ'માં પણ આપે 'પ્રભુનો આશ્રય એ પેતાની જાતને માટે સાધન છે' એવી આજ્ઞા કરી છે. ૧૨½

તસ્માદિદાનીં તન્નક્તિર્ન સિધ્યેત્તત્ર સાધનૈઃ ॥ ૧૩ ॥

इति निःसाधनाधीशः स्वास्यमाविश्चकार ह ।

तेन चोक्तः कृपादृष्ट्या द्विवेधोऽपि तदाश्रयः ॥ ૧૪ ॥

फलात्मा साधनात्मा च स्वतन्त्रो भक्तिसाधनः ।

तत्रાપરો વિવેકાદિસહિતઃ સાધયેદ્રતિમ્ ॥ ૧૫ ॥

તેથી કરીને અત્યારે પ્રભુની લક્ષિત કોઈ પણ જાતનાં સાધનોથી સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી. આ ખાતર જ નિઃસાધન લક્ષ્મણનોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ આપના સુખારવિન્દ-રૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાહુભાવ કર્યો અને શ્રીમહા-પ્રભુજીએ કૃપા કરી લક્ષિતમાં સાધનરૂપ એવો ફલરૂપ અને સાધનરૂપ એમ બે પ્રકારનો સ્વતન્ત્ર આશ્રય ઉપદેશ્યો. આમાં જે ખીજો સાધનરૂપ આશ્રય છે તેમાં વિવેક ધૈર્ય લક્ષિત વગેરે સાથે મળતાં પ્રભુમાં પ્રેમ સિદ્ધ કરાવે. ૧૩-૧૫

प्रथमे भावना कार्या शरणे स्वात्मरूपिणः ।

यतो हि भगवान् कृष्णो विरहात्मा च साकृतिः ॥१६॥

देहेन्द्रियान्तःकरणादिषु तिष्ठति रक्षकः ॥ १६½ ॥

પહેલો જે કલરૂપ આશ્રય છે તેમાં પોતાના આત્મ-
રૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની ભાવના કરવી, કેમકે વિરહરૂપ
સાકાર એવા છ ઐશ્વર્યાવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી
રક્ષકરૂપે દેહ ઇન્દ્રિય અંતઃકરણ વગેરેમાં ઘિરાજી
રહેલા છે. ૧૬½

તતશ્ચ भावयेत्कृष्णं देहजीवेन्द्रियात्मकम् ॥ १७ ॥

अत एव वियोगस्यानुभूतौ जीवनं भवेत् ॥ १७½ ॥

ત્યારબાદ દેહ-જીવ અને ઇન્દ્રિયરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર-
જીની ભાવના કરવી; એ ભાવનાથી જ પ્રભુના વિરહનો
અનુભવ થતાં જીવન ટકી રહે. ૧૭½

अयमेव च संन्यासः स्वतन्त्रः शरणं तथा ॥ १८ ॥

सर्वत्यागेन संततं वियोगानुभवात्मकः ॥ १८½ ॥

સર્વ લૌકિક, વૈદિક, તેમ ભાગવત ધર્મોના ત્યાગથી
સતત પ્રભુના વિયોગનો અનુભવ કરાવનારો શરણરૂપ
સ્વતન્ત્ર સંન્યાસ આ જ છે. ૧૮½

द्वितीये शरणे तु स्यादेतद्देहादिकं मम ॥ १९ ॥

तदेकशरणं, तेषां रक्षकश्च प्रवर्तकः ।

निवर्तकश्च भगवान्, निष्प्रयत्नस्ततो भवेत् ॥ २० ॥

બીજા પ્રકારનો જે સાધનરૂપ આશ્રય છે તેમાં જીવને
'આ મારું' દેહાદિક તે પ્રભુને શરણે જ છે' એવો ખ્યાલ

રહેલો છે. આવા દેહાદિતું રક્ષણ કરનારા, એને પ્રવૃત્તિમાં નાખનારા અને પ્રવૃત્તિમાંથી ઉંચકી નિવૃત્તિમાં મૂકનારા ભગવાન જ છે, તેથી ભકતે નિઃપ્રયત્ન-બીજાં કોઈ પણ લૌકિક વગેરે કાર્યોમાં પ્રયત્ન વિનાના થવું. ૧૯-૨૦

इति विज्ञाय शरणद्वयं जीवः सदाश्रितः ।

निःसाधनो निजाचार्यानाश्रितः सिद्धिमाप्नुयात् ॥२१॥

આ પ્રમાણે સિદ્ધ અને સાધનરૂપ એવા બંને પ્રકારના શરણ-આશ્રયને સારી રીતે સમજી પ્રભુને આશ્રય સતત રાખી, નિઃસાધન બની શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે રહે એટલે જીવ સર્વ સિદ્ધિ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય. ૨૧

४४. स्वमार्गीयसंन्यासवैलक्षण्यनिरूपणम् ॥

पुष्टिमार्गीयसंन्यासः स्वबुद्ध्याचार्यसंश्रयात् ।

निरूप्यते यद्विद्वानाद् भासतेऽनधिकारिता ॥ १ ॥

શ્રીમહાચાર્યચરણ શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુને આશ્રયે રહી મારી બુદ્ધિ પહોંચે છે તે પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસનું અહીં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, જેને પૂરેપૂરી રીતે જાણવાથી એ ઉચ્ચ કોટિના પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં આપણો અધિકાર નથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ૧

૧. મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસ

मर्यादामार्गसंन्यासे वैराग्यमधिकारकृत् ।

इहामुत्र परं तत्र स्वात्मरक्षा विधीयते ॥ २ ॥

મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં વૈરાગ્ય એ યોગ્યતા અર્થનારુ' છે; પરંતુ આ લોકમાં કે પરલોકમાં સર્વત્ર એમાં આત્માનું રક્ષણ કરવાનું હોય છે. ૨

શ્રવણં મનનં ચાપિ નિદિધ્યાસનમુચ્યતે ।

નૈકપ્રાવસ્થિતિશ્ચાપિ ચેતસોઽસ્વાસ્થ્યકારણમ્ ॥ ૩ ॥

મનઃપ્રસાદસિદ્ધયર્થમટવ્યટનમુચ્યતે ।

ભિક્ષાટનં ચ વપુષો રક્ષાયૈ તત્ર રૂપ્યતે ॥ ૪ ॥

વેદાન્તશ્રવણં ચાપિ કૃષ્ણમાહાત્મ્યબોધકમ્ ।

સંસારઃદુઃખવ્યાવૃત્ત્યૈ સ્વાત્મસૌખ્યપ્રસિદ્ધયે ॥ ૫ ॥

ન્યાસિનોઽપિ પરં તત્ર ધર્માઃ કેચિન્નિરૂપિતાઃ ।

વેષોઽપિ તત્ર વિહિતઃ સંન્યાસાક્ક્રમતયા પુનઃ ॥ ૬ ॥

મોક્ષકામનયા નિત્યમવસ્થાનં નિબોધિતમ્ ।

પ્રવેશશ્ચ હરૌ નિત્યઃ ફલમન્તે નિરૂપિતમ્ ॥ ૭ ॥

કેવલો જ્ઞાનમાર્ગીયઃ સંન્યાસઃ સ્થિતિકારકઃ ।

સત્યલોકે ભક્તિયુતઃ પ્રવેશં વાપિ સાધયેત્ ॥ ૮ ॥

આ મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં શ્રવણ, મનન અને ધ્યાન બતાવવામાં આવ્યાં છે. ચિત્તને વિકલ થવાનો ભય રહે એ ખાતર એક સ્થાન ઉપર કાયમનો વાસ પણ કહી પણ ન કરી શકાય. મનને સદા પ્રકુલ્લ રાખવાને માટે પૃથ્વી વિશે પર્યાટન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. વળી દેહ ટકી રહે એ માટે ભિક્ષાટન કરવાનું છે. 'શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રણના માહાત્મ્યનો બોધ થાય એ માટે વેદાંતશાસ્ત્રનું શ્રવણ

કરવાનું હોય છે. વિશેષમાં સંસારનાં દુઃખ બાધક ન થાય તેમજ આત્માને સુખની સિદ્ધિ થાય, એ માટે આ મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસીઓ વાસ્તે ખાસ અમુક ધર્મો પાળવાનું પણ બતાવવામાં આવ્યું છે. એવા સંન્યાસને અંગે વિશિષ્ટ પ્રકારનો વેશ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે; સદૈવ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા કરતા રહેવાનું નિર્દેશવામાં આવ્યું છે. એ મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસને અન્તે ફલ તરીકે શ્રીહરિમાં નિત્ય પ્રવેશ થાય છે. જ્ઞાનમાર્ગીય એવો કેવળ સંન્યાસ માત્ર ચિન્તન પૂરતો જ છે, એમાં જો ભક્તિ બળે તો એ સત્યલોકમાં પ્રવેશ સિદ્ધ કરાવે ખરો. ૩-૮

૨. પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ

પ્રકૃતે વૈપરીત્યં હિ રાગઃ પ્રેમાત્મકઃ મતઃ ।

કૃષ્ણસેવનયા સિદ્ધો ન્યાસસાધનમુચ્યતે ॥ ૯ ॥

આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસની વિપરીતતા એ છે કે વૈરાગ્યને બદલે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની સેવા વડે કરીને સિદ્ધ એવો ભગવત્પ્રેમરૂપ ‘રાગ’ સંન્યાસના સાધનરૂપે કહેવામાં આવે છે. ૯

સેવા કૃષ્ણસ્વરૂપસ્ય પરોક્ષાધ્યક્ષરૂપિણી ।

તદિહ્ણતાવચ્ચ પરં તત્રાવિર્ભાવ ઇષ્યતે ॥ ૧૦ ॥

ભાવાત્મકસ્ય રૂપસ્ય મૂર્ત્યાવિષ્ટસ્ય વૈ ક્વચિત્ ॥૧૦૩॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના સ્વરૂપથી એ પરોક્ષ છે છતાં પ્રત્યક્ષ છે એ ભાવે સેવા છે; અને એ સેવાના બળે સ્વરૂપમાં જેમણે

૩૩૮
પ્રવેશ કર્યો છે તેવા ભાવાત્મકરૂપ પ્રભુનો કોઈ કોઈ વાર
વીજળીના ચમકારાની માફક આવિર્ભાવ થાય છે. ૧૦૬

एवं सति न तत्रास्ते सर्वदानुभवो हरेः ॥ ११ ॥

આમ હોઈ ત્યાં રોજ રોજ પ્રભુનો અનુભવ થતો નથી. ૧૧

यथा रुग्णस्य रुच्यर्थं प्रदर्श्यान्नं विधीयते ।

તથા કૃષ્ણઃ સાનુભાવં કારયિત્વાર્તિવર્ધનમ્ ॥ ૧૨ ॥

ગૃહાચરાગં સમ્પાદ્ય પ્રેમભાવમવર્ધયત્ ।

જાતપ્રેમા હરૌ રાગાત્ સર્વં ત્યજતિ સર્વથા ॥ ૧૩ ॥

જે પ્રમાણે રોગીને ખાવા પર રુચિ થાય એ ખાતર
ખોરાક એની સમક્ષ તૈયાર કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે
પ્રેમની વૃદ્ધિ કરાવનારો સાનુભાવ ભક્તને કરાવી તેમજ
ગૃહ-પુત્ર-દારા વગેરેમાં વિરાગ કરાવી પ્રભુ એ પ્રેમાત્મક
ભાવની વૃદ્ધિ કરી છે. પ્રભુમાંના થયેલા રાગ-પ્રેમને લીધે
જેને પ્રભુમાં પ્રેમ થયેલો છે તેવો ભક્ત દરેક રીતે સર્વ
દુન્યવી પદાર્થોનો ત્યાગ કરે છે. ૧૨-૧૩

अतोऽधिकारभेदोऽस्ति तन्न्यासादत्र सर्वशः ।

किञ्च नास्त्यत्रात्मरक्षा हरित्वं काष्ठवह्निवत् ॥ ૧૪ ॥

માટે જ એ મર્યાદામાગીય સંન્યાસથી આ પુષ્ટિમાગીય
સંન્યાસમાં દરેક રીતે અધિકારનો ભેદ છે. વિશેષમાં મર્યાદા-
માગીય સંન્યાસમાં જેમ આત્મરક્ષા કરવાની હોય છે
તેમ આ પુષ્ટિમાગીય સંન્યાસમાં આત્મરક્ષા નથી, પરંતુ
જેવી રીતે કાષ્ટમાં અગ્નિ રહેલો છે તે જ રીતે આવા

પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસીના હૃદયમાં પ્રભુપણું રહેલું છે એટલે આત્મરક્ષાનો પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી. (લૌકિક દષ્ટિએ આત્મ-રક્ષા હૃદયમાં રહેલા પ્રભુ જ કરે છે.) ૧૪

યથા તિરોહિતે વહ્નો ભસ્મતા, નૈવ કાષ્ઠતા ।
તત્રાત્રૈતત્તિરોભાવેઽન્યથાભાવો ભવેદિતિ ॥ ૧૫ ॥
શ્રવણાદિનિવેધોઽત્ર સ્વાસ્થ્યસમ્પાદનાત્પુનઃ ।
પકત્રૈવાવસ્થિતિશ્ચ નિરોધસ્થાનતો યથા ॥ ૧૬ ॥
વ્રજસ્થાનામગમનં મથુરાયાં સ્વગોકુલાત્ ।
અટવ્યટનમત્રાપિ પદલીલાદિદર્શનાત્ ॥ ૧૭ ॥

લાકડામાંથી અગ્નિ ઊડી જાય પછી બાકી રાખ જ રહે, લાકડાપણું પણ નહિ, તે જ પ્રમાણે હૃદયમાંથી પ્રભુનો તિરોભાવ થઈ જાય તો ભક્તપણું જ ક્યાં રહ્યું ? મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં શ્રવણ મનન ધ્યાન કહ્યાં છે ત્યારે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં એનો નિવેધ કહ્યો છે, કારણ કે શ્રવણાદિ દ્વારા ચિત્તને શાન્તિ પ્રાપ્ત થતાં તાપભાવ ઓછો થાય છે, (નિરોધ ઉત્તમાધિકાર-શ્રેષ્ઠ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં છે એ વસ્તુ ન ભુલાવી જોઈએ, કેમકે નહિતર સામાન્ય અધિકારી વૈષ્ણવો ભગવદીયતાની કક્ષાને પહોંચવા શક્તિમાન થઈ ન જ શકે.) કાયમ એક જ સ્થળે રહેવાનું હોય છે. શ્રી વ્રજજનો મથુરામાં જઈ શકે એમ હતાં, પરંતુ નિરોધ-સ્થાન વ્રજમાંથી-પોતાના ગોકુલમાંથી એમણે જવાનું પસંદ ન કર્યું. (જે સ્થાનમાં રહી પૂરો નિરોધ સાધી શકાય

ત્યાં જ સદૈવ સ્થિતિ કરવાની છે; એ આ કથનનો આશય છે.) આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં પૃથ્વીપર્યાટન પણ છે, પરંતુ મર્યાદામાર્ગીય પૃથ્વીપર્યાટન કરતાં આ જુદું છે, અહીં તો પ્રભુનાં ચરણકમલ તેમજ પ્રભુની લીલા એના દર્શન માટે જ યાત્રાદિ છે. ૧૫-૧૭

વિશેષસ્વાસ્થ્યજનકં તત્ર તદ્વિષ્ણુમુચ્યતે ॥ ૧૭૬ ॥

વિશેષ શાન્તિ મેળવવાને માટે મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં જે પૃથ્વીપર્યાટન છે તે જુદા જ પ્રકારનું છે. ૧૭૬

નાત્ર ભિક્ષાટનં દેહરક્ષાયૈ કાર્યમિષ્યતે ॥ ૧૮ ॥

વિરહાદ્ દેહપાતાર્થમત્ર સર્વઃ સમુદ્યમઃ ॥ ૧૮૬ ॥

દેહરક્ષાને માટે ભિક્ષાટન કરવાની વાત જ અહીં નથી; આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં પ્રભુના વિરહને લીધે શરીરના જ ત્યાગ માટે સર્વ તૈયારી છે. (તાપકલેશ જ સાધવાનો છે; ભિક્ષાટન તો દેહની રક્ષા કરે. એમ થતાં તાપકલેશના અનુભવની સંભાવનાયે ન રહે.) ૧૮૬

નાત્ર માહાત્મ્યબોધાય વેદાન્તશ્રવણં મતમ્ ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાનસ્ય વાધકત્વોક્તેઃ સ્વાસ્થ્યહેતુતયાપિ ચ ॥ ૧૯૬ ॥

જ્ઞાન એ તાપકલેશાદિમાં વાધક છે, કારણ કે એ તો ચિત્તને શાન્તિ આપે છે. માટે જ પ્રભુના માહાત્મ્યજ્ઞાન માટે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં વેદાન્તશાસ્ત્રના શ્રવણની આવશ્યકતા જણાવવામાં આવી નથી. ૧૯૬

સંન્યાસધર્માઃ કેઽપ્યત્ર ન સન્તીત્યેષ નિસ્થયઃ ॥ ૨૦ ॥

‘સર્વધર્માન્પરિત્યજ્યે’ત્યેતદ્વચનતો હરેઃ ॥ ૨૦૬ ॥

મર્યાદામાર્ગની માફક આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં આસ વિશિષ્ટ કોઈ ધર્મો નથી જ, કેમકે શ્રીકૃષ્ણઅન્દ્રજ્યે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં આજ્ઞા કરી છે : “હિ અર્જુન! સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરી તું મારે શરણે આવ.” (પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસની આ ઉચ્ચ કોટિ છે. એવા સંન્યાસીને પ્રભુના શરણુ સિવાય કોઈ પણ ધર્મની અપેક્ષા નથી, એટલું જ નહિ, ઇન્દ્રિયોના ધર્મોની પણ એને આવશ્યકતા નથી.) ૨૦૬

બન્ધમાત્રનિવૃત્ત્યર્થમત્ર વેષસ્તથાવિધઃ ॥ ૨૧ ॥

‘સર્વ પ્રકારના સાંસારિક બન્ધ ટળી જાય એ ખાતર મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં જેવો છે તેવી જાતનો વિશિષ્ટ વેશ આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં પણ છે. (અહીં ‘વેશ’ એટલે આ પ્રકારનું સંન્યાસી જેવું જીવન.) ૨૧

મોક્ષૈકકામના નાસ્તિ હરેરપિ ચ વાઙ્મુનમ્ ।

તત્ર વાઘકસન્નાવો નાત્ર કૃષ્ણોઽપિ વાઘકઃ ॥ ૨૨ ॥

આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં મોક્ષનીયે ઇચ્છા નથી; અરે હરિ ભગવાન મળે એવી પણ ઇચ્છા નથી. એ મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં અનેક બાધકો નડવાનો સંભવ છે, જ્યારે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં ખુદ પ્રભુ પણ બાધ કરી શકતા નથી. ૨૨

તત્ર પ્રણવવદ્ ધ્યાનમત્ર ક્લેશૈકમાવનમ્ ।

તત્ર કૃષ્ણે પ્રવેશોઽસ્તિ, પ્રકૃતે કૃષ્ણવેશનમ્ ॥ ૨૩ ॥

એ મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં ઐકારનું હૃદયમાં ધ્યાન કરવાનું હોય છે, જ્યારે અહીં આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ-

માં માત્ર પ્રભુના વિરહે થયેલા તાપકલેશનો જ વિચાર કરવાનો હોય છે. ત્યાં જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસીને શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રભાં પ્રવેશ છે, જ્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસીના હૃદયમાં ખુદ પ્રભુ આવી પ્રવેશ કરી રહેલા હોય છે. ૨૩

તत्र निष्कासनाल्लीलानुभवोऽत्रान्तरोऽखिलः ।

एवं विज्ञाय वैशिष्ट्यं न्यासयोर्विपरीतताम् ॥ ૨૪ ॥

दुर्लभत्वं चावगत्यानधिकारं विभावयेत् ॥ ૨૪½ ॥

એ જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસના ફલ તરીકે મળેલા સાયુજ્યાત્મક મોક્ષ પછી જ્યારે પ્રભુને એવા જીવ પર કૃપા કરી લીલાનો અનુભવ કરાવવાનો વિચાર થાય છે ત્યારે એવા જીવને પ્રભુ પોતામાંથી બહાર કાઢી એને લીલાનો અનુભવ કરાવે છે, જ્યારે અહીં આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસની કેટિમાં તો ભક્તના હૃદયમાં જ સમગ્ર લીલાનો અનુભવ થાય છે. આ પ્રમાણે બંને પ્રકારના સંન્યાસમાં રહેલી વિશિષ્ટતા તેમજ ઊલટાપણું બરોબર સમજીને અને આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ કેટલો દુર્લભ છે એનો ખ્યાલ કરીને પોતાનો એને માટે અધિકાર છે તો નહિ ને એનો વિચાર કરવો. ૨૪½

त्यागमात्रं प्रकुर्वीत जनः सर्वाधिकारकृत् ॥ ૨૫ ॥

प्रपञ्चस्फूर्तिरहितो विद्व्यान्न्यसने मर्तिम् ॥

यावत्प्रपञ्चः स्फुरति तावन्नैवाधिकारिता ॥ ૨૬ ॥

સાધારણ જીવે તો સકલ વસ્તુનો ત્યાગ માત્ર કરવો, કારણ એ કે ત્યાગ આગળ ઉપર સર્વ પ્રકારની યોગ્યતા

આપશે. પરંતુ આ જગત અને જગતના પદાર્થોની જે સ્કૂર્તિ તેના વિનાનો જે થયો હોય તેણે જ સંન્યાસમાં બુદ્ધિ કરવી, કેમકે ત્યાંસુધી જગત અને જગતના પદાર્થોની સ્કૂર્તિ રહે ત્યાંસુધી કદી પણ આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં અધિકાર મળતો નથી. ૨૫-૨૬

અતઃ સ પુષ્ટિમાર્ગીયઃ સિદ્ધો વ્રજજનેષુ હિ ।

તથા ચ શ્રીમદાચાર્યેષ્વન્યત્રાસ્ત્યેવ યોગ્યતા ॥ ૨૭ ॥

એ ઉચ્ચ પ્રકારનો પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ ગોપી-જનોમાં સિદ્ધ હતો, એ ઉપરાંત શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુમાં સિદ્ધ હતો, બાકીના જે બીજાઓ તેઓમાં તો એવું થવાની લાયકાત માત્ર છે. ૨૭

અયોગ્યમિચ્છન્મનુજઃ પતિતઃ સ્વફલાદપિ ।

તસ્માત્સ્વયોગ્યતાં જ્ઞાત્વા કર્તવ્યઃ સ્યાન્મનોરથઃ ॥ ૨૮ ॥

પોતાનો અધિકાર નહોય તેવું કરવા બંધ તો મનુષ્ય પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે ફલ મળવાનું હોય તેમાંથી પણ ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી કરીને પોતાની લાયકાતનો વિચાર કરી પછી આગળ પગલું ભરવું. ૨૮

સ્થેયં તયૈવ વા રીત્યા મનુજૈર્ભાગ્યરાશિભિઃ ।

તન્નામ નૈવ ધર્તવ્યમપરાધાદિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૨૯ ॥

અથવા તો નસીબદાર એવા જીવોએ પોતાને માર્ગની જે રીત મળી હોય તે રીતે જ ચાલવું. પુષ્ટિમાર્ગીય ઉચ્ચ કોટિના સંન્યાસનું નામ લેતાંય અપરાધ થાય, એ ભયે અધિકાર વિના એનું નામ પણ ન લેવું એવું મને લાગે છે. ૨૯

૪૫. જન્મવૈફલ્યનિરૂપણાષ્ટકમ્ ॥

(અનુવાકક : શાસ્ત્રીજી જયેષ્ઠારામ હરિજીવન જોશી)

નાશ્રિતો વલ્લભાધીશો ન ચ દૃષ્ટા સુબોધિની ।

નાડડરાધિ રાધિકાનાથો વૃથા તજ્જન્મ ભૂતલે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુબોધિનીજી જોયાં નથી, અર્થાત્ શ્રી સુબોધિનીજીના કથામૃતનું પાન કરી શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણ્યું નથી અને રાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણજીવન્દ્રજીનું જેઓએ આરાધન કર્યું નથી અર્થાત્ સેવા કરી નથી, તેઓનો જન્મ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે. ૧

વિવેચન—ચોરાશીલાખ ચોનિમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં અંતે શ્રીહરિકૃપાથી મનુષ્યદેહરૂપી નૌકા સંસારસમુદ્ર તરવા માટે મળી છે. નૌકા મળવા છતાં પણ જો એ ચલાવતાં ન આવડે તો સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. માટે જ શ્રીભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં ભગવાને ઉદ્ધવજીને કહ્યું છે કે “ગુરુકર્ણધારમ્” ગુરુ એ નરદેહનૌકાના ચલાવનાર છે. તેથી જ વેદમાં કહ્યું છે કે “ આચાર્યવાન્ પુરુષો વેદ ” આચાર્યનો આશ્રય કરનાર પુરુષ જ જાણી શકે છે. માટે ગુરુનાં સર્વ લક્ષણયુક્ત એવા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરવાથી જ આ નરદેહનૌકા સમુદ્ર પાર પામી શકે છે. તેમજ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર એ જાણીના પતિ હોવાથી યથાર્થ શ્રીમદ્ભાગવતના રહસ્યને પણ એઓ જ

જાણે છે. આથી જ એ રહસ્યને શ્રીસુખોદિનીનીજી-રૂપે જણાવી શ્રીરાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા કરવા આજ્ઞા કરે છે. માટે જ શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે એ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો જેણે આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુખોદિનીજી જેણે જોયાં નથી, અને રાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું જેણે આરાધન કર્યું નથી, તેનો જન્મ આ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે. ૧

न गृहीतं हरेर्नाम नात्माद्यखिलमर्पितम् ।

न.कृष्णसेवा विहिता वृथा तज्जन्म भूतले ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ મનુષ્યજન્મ ધારણ કરી શ્રીહરિનું નામ ગ્રહણ કર્યું નથી, આત્મા પુત્ર કલત્ર દ્રવ્ય કુટુંબાદિક સર્વ પ્રભુનું છે એમ માની જેઓએ આત્મનિવેદન કર્યું નથી, તેમજ આત્મનિવેદન કરી ભગવત્સેવા કરવાનો લાભ મેળવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરી નથી, તેઓનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે. ૨

વિવેચન—ભગવલ્લીલા-મધ્યપાતની અભિલાષાવાળાઓએ પ્રતિક્ષણે ભગવન્નામ લેવું જ જોઈયે, કારણ કે “ભગવન્નામમાં પાપ દૂર કરવાની જેટલી શક્તિ છે તેટલું પાપ પાતકી મનુષ્ય કરી શકતો નથી.” માટે શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે જેમણે શ્રીહરિનું નામગ્રહણ કર્યું નથી તેઓનો જન્મ આ ભૂતળમાં વૃથા છે. તેમજ આ જગત પ્રભુએ ઉત્પન્ન કરેલું હોવાથી જગતના ખરા માલિક

શ્રીહરિ જ છે તથાપિ જીવ અવિદ્યોપાધિને લીધે એમાં અહંતા-મમતાં રાજે છે એ મિથ્યા છે. જુઓ શ્રીભાગવતમાં બલિરાજ્યે શ્રીવામન ભગવાનને ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપ્યાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવા જણાવ્યું છે તે સમયે એની સ્ત્રી વિંધ્યાવલીએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે “હે પ્રભો, આ જગત તમેએ કીડા કરવા માટે ઉત્પન્ન કર્યું છે તેથી એના ખરા માલિક તમે હોવા છતાં જેઓ પોતાની માલિકી બતાવે છે તે દુષ્ટબુદ્ધિવાળાઓ છે. માટે જીવની જેમાં અહંતા-મમતા રહેલી છે તે દેહ સ્ત્રી પુત્ર ઘર કુટુંબાદિક, હે પ્રભો ! મારાં નથી, પણ આપનાં છે.” એવી રીતે ગુરુસમક્ષ પ્રતિજ્ઞા દ્વારા પ્રભુને આત્મનિવેદન કરી, અહંતા-મમતાનો ત્યાગ કરી, ભગવત્સેવાનો અધિકાર મેળવી, હાસ્થભાવથી “ યો યદંશઃ સ તં મજેત્ ” એ શ્રુત્યનુસાર જીવ પ્રભુને અંશ હોવાથી અંશી પ્રભુની સેવા કરવી એ એનો સ્વધર્મ છે, માટે એ સ્વધર્મરૂપ સેવા ન કરનારનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નિષ્ફળ છે એમ આ શ્લોકમાં શ્રી હરિરાયજી જણાવે છે. ૨

ન લીલાચિન્તનં નૈવ દીનતા વિરહાદ્ધરેઃ ।

ન વા કૃષ્ણાશ્રયઃ પૂર્ણો વૃથા તજ્જન્મ મૂતલે ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ રસાત્મક શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમની લીલાઓનું ચિન્તન કર્યું નથી, શ્રીહરિને મળવાની આર્તિથી-વિપ્રયોગામિથી તમ થઈ જેઓનામાં દીનતા આવી નથી, અથવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો દેહ આશ્રય જેઓને નથી, તેઓને જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે. ૩

વિવેચન—ભગવદ્ભક્તોએ હૃદયમાં ભગવદ્લીલાઓનું ચિન્તન કરવું જોઈએ કે જેથી ચિત્તવૃત્તિને ભગવાનમાં નિરોધ થાય, અને એ લીલાઓનું ચિન્તન કરતાં કરતાં પ્રભુને મળવાની આર્તિપૂર્વક હૃદયમાં જ્યારે વિરહાગ્નિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે એ વિરહાગ્નિ દ્વારા ભગવદ્દર્શનમાં અંતરાયરૂપ દોષો નાશ પામતાં દીનતા પ્રકટ થાય છે અને એ દીનતાથી જ પ્રભુ પ્રકટ થાય છે. તેમજ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તે એ મેઘ જડ હોવા છતાં પણ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ કરી એની આશા પૂર્ણ કરે છે, કેમકે ચાતકનો અનન્ય-વિશ્વાસ મેઘ ઉપર છે, ચાતક સ્વાતિના જળ વિના અન્ય જલને સ્વીકાર કરતું નથી, તે ભક્ત પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ કરી અન્યાશ્રયના ત્યાગ-પૂર્વક પૂર્ણ રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને જ આશ્રય કરે તે પ્રભુ એવા ભક્તોના મનોરથ અવશ્ય પૂર્ણ કરે જ, એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. માટે જ શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે લીલાઓનું જેને ચિન્તન નથી, ભગવાનને મળવાનો હૃદયમાં વિરહ નથી, વિરહાગ્નિથી જેઓને દીનતા પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમજ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને પૂર્ણ આશ્રય નથી, તેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે. ૩

ન નીતા વાર્તયા ઘસ્રાઃ સાઘવો નૈવ સેવિતાઃ ।

ન ગોવિન્દગુણા ગીતા વૃથા તજ્જન્મ ભૂતલે ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ ભગવત્સંબંધી વાર્તા વડે દિવસો વ્યતીત કર્યાં નથી, સાધુપુરુષોનું અર્થાત્ ભગવન્મય જીવન

વ્યતીત કરનારા ભગવદ્દીયોનું જેઓએ સેવન કર્યું જ નથી, શ્રીગોવિંદ ભગવાનના ગુણોનું ગાન જેઓએ કર્યું નથી, તેઓનો જન્મ આ ભૂતળમાં નકામો છે. ૪

વિવેચન—જે ભગવદ્દીયોના હૃદયમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર ધિરાજતા હોય, જેમના મુખમાંથી સંસાર-તાપથી તમ થયેલાઓની તૃપાને શાન્ત કરનાર ભગવત્સ્વ-રૂપામૃતનો ઝરો અખંડ વહેતો હોય તેવા ભગવદ્દીયોનો સત્સંગ અને એમની પરિચર્યા કરવાથી પ્રભુનો અનુભવ થાય છે; જેથી શ્રીહરિરાયચરણ એવા ભગવદ્દીયોના સત્સંગમાં ભગ-વદ્દવાર્તાથી દિવસો વ્યતીત કરવા અને એમની પરિચર્યા કરવા તેમજ ગોવિન્દગુણગાન કરવા આજ્ઞા કરે છે. પરંતુ હાલના સમયમાં ભગવદ્દીયોનો સત્સંગ કરતાં અને પરિચર્યા કરતાં પહેલાં શ્રીહરિરાયજી-વિરચિત (આ પછીનો) ‘દુઃસંગવિજ્ઞાન-પ્રકારનિરૂપણ’ નામનો ગ્રંથ વાંચી માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરનાર ચોર વંચકોથી સાવધ રહેવું જોઈએ, નહિ તો સંચય થયેલો ભગવદ્દધર્મ પણ નાશ પામે છે. માટે સાવધાન થઈ, સત્સંગ દ્વારા નિવેદનનું સ્મરણ કરી, સ્ત્રી પુત્ર કુટુંબ દ્રવ્યાદિક પ્રભુનાં માની, અહંતા-મમતાનો ત્યાગ કરી જેઓએ સત્પુરુષો-નું સેવન કર્યું નથી અને ગોવિન્દગુણગાન કર્યું નથી તેઓનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નિષ્ફળ છે. વળી શ્રીઠાકોરજી જ્યારે વનમાં પધાર્યા હતા ત્યારે વ્રજભક્તોને આજ્ઞા કરી હતી કે જુઓ, વૃક્ષો પણ ભક્ત છે, કેમકે એઓને ત્યાં આપણે અતિથિ આવેલાં એમ સમજીએ છીએ. વૃક્ષો પણ પત્રોથી, પુષ્પોથી, ફલોથી અને કાષ્ઠાદિકથી તેમજ છાયા વગેરે-

થી પણ આપણે સત્કાર કરી કેવાં પરોપકાર કરી રહ્યાં છે ! માટે એમને ધન્ય છે. આ ભગવદ્દાશાનુસાર શ્રીહરિરાયણ સાધુસેવન એટલે અતિથિસત્કાર અને પરોપકાર કરવા સૂચન કરી એમ નહિ કરનારનો જન્મ નિષ્ફળ જણાવે છે. ૪

न कृष्णरूपसौन्दर्ये मनो नैव विरागता ।

न दुःसङ्गपरित्यागो वृथा तज्जन्म भूतले ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓનું મન પ્રપંચવિસ્મૃતિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રના મનોહર સ્વરૂપસૌન્દર્યમાં આસક્ત બન્યું નથી તેમજ દુષ્ટ પુરુષોનો સંગ ચારે તરફથી જેઓએ ત્યજી દીધો નથી, તેઓનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે. ૫

વિવેચન—આપણે જ્યારે સૃષ્ટિસૌન્દર્યને નિહાળિયે છિયે ત્યારે એ સૃષ્ટિની મોહકતા જોઈ, જેમ ભ્રમર કમળમાં લુપ્થ બની બંધનમાં પડી નાશ પામે છે તેવી રીતે, આપણે પણ એ મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત બની, આપણે નાશ કરી મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવિયે છિયે. માટે આપણે વિચાર કરવો જોઈયે કે આપણે જેમાં મોહ પામી મનુષ્યજન્મ ગુમાવિયે છિયે તે મોહક પદાર્થો આઠ્યા કયાંથી ? “ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म ” “ एकाकी न रमते, स द्वितीयनै-च्छत् ” “ स हैतावानास ”—“ પ્રથમ એક બ્રહ્મ જ હતું; એકલા રમણ થાય નહિ તેથી બ્રહ્મ બીજાની ઈચ્છા કરી, ત્યારે એ બ્રહ્મ જગદ્ગુપે થયું.” એમ વેદ નિરૂપણ કરે છે, ત્યારે વિચાર કરવો જોઈયે કે જે પ્રભુમાંથી આ સૃષ્ટિસૌન્દર્ય ઉત્પન્ન થયું છે તે પ્રભુ કેવા સૌન્દર્યનિધાન હશે ! એમ વિચાર કરવાથી

જણાશે કે એઓ કોટિકંઠર્પલાવણ્ય સૌન્દર્યના ભંડાર છે, આ સૃષ્ટિના મોહક પદાર્થ એમની આગળ તુચ્છ છે. માટે સંસાર-સક્રિત ત્યજી વૈરાગ્યપૂર્વક મનને કોટિકંઠર્પલાવણ્ય શ્રી કૃષ્ણચંદ્રમાં પરોવવું જોઈએ, તેમજ સમઝવું જોઈએ કે જગતમાં કામક્રોધાદિક એ અંતરના અને સ્ત્રીપુત્રાદિક કુટુંબીઓ એ બહારના ચોરો છે, તેમજ અનેક પ્રકારના ભગવદ્ભક્ત-વેશધારી બહારના વંચકો (ઠગો) છે તેઓના દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, ત્યારે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે વૈરાગ્યપૂર્વક શ્રી-કૃષ્ણરૂપ સૌન્દર્યમાં જોઓનું મન પરોવાયું નથી તેમજ દુઃસંગનો જોઓએ પરિત્યાગ કર્યો નથી, તેઓનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નકામો છે. ૫

ન ભક્તિઃ પુષ્ટિમાર્ગીયા ન નિઃસાધનતા હૃદિ ।

ન વિસ્મૃતિઃ પ્રપન્નસ્ય વૃથા તજ્જન્મ ભૂતલે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—જોઓનામાં પુષ્ટિમાર્ગીય (નિર્ગુણ) ભક્તિ નથી, હૃદયમાં નિઃસાધતા એટલે સર્વ સાધનોથી રહિત-પણું નથી, જગતની વિસ્મૃતિ નથી, તેઓનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે. ૬

વિવેચન—ભક્તિના અનેક પ્રકારના ભેદ છે, પરંતુ એ ભક્તિમાં નિર્ગુણભક્તિ એ જ ઉત્તમ છે. જુઓ, પ્રજા-ભક્તોએ તમામ પ્રકારની ઇચ્છાઓને ત્યજી દઈ કેવળ પ્રભુની જ નિષ્કામ ભક્તિ કરી હતી. પ્રભુનાં દર્શન થતાં શ્રીહરિએ એમને લૌકિકમાં જોડાવા અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ એઓએ પોતાનો નિશ્ચય ન ત્યજ્યો, પ્રભુએ એમને

સ્વાનંદનું દાન કર્યું, ત્યારે એઓ મદાવિષ્ટ થયાં જાણી પ્રભુ તિરોલાવ પામ્યા. ત્યારે વજ્રભક્તોએ તમામ વૃક્ષોને પૂછ્યું, પ્રભુની શોધ કરી, પ્રભુ સાધનબળથી ન મળ્યા, છેવટે સાધનબળ ત્યજી, હૃદયથી નિઃસાધન બની કેવળ ગુણુગાન કરવા માંડ્યું, પ્રપંચને ભૂલી ગયાં, ત્યારે કોટિકંઠર્પલાવણ્ય ભગવાન નન્દનન્દન પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રકટ થયા. માટે શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ જેઓના હૃદયમાં નથી, હૃદયમાં સર્વ સાધનોનો ત્યાગ કરી નિઃસાધનતા પ્રકટ થઈ નથી, તેમજ પ્રપંચ(જગત)ની જેઓને વિસ્મૃતિ નથી થઈ, તેઓનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે. ૬

ન ધર્મપરતા નૈવ ધર્મમાર્ગે મનોગતિઃ ।

ન ભક્તિજ્ઞાનવૈરાગ્યે વૃથા તજ્જન્મ મૂતલે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓને ધર્મમાં તત્પરતા નથી, ધર્મમાર્ગમાં મનની ગતિ નથી, ભક્તિ જ્ઞાન કે વૈરાગ્ય જેઓનામાં નથી, તેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે. ૭

વિવેચન—“યો યદંશઃ સ તં મજેત્” જે જેનો અંશ હોય તેણે પોતાના અંશીની—અર્થાત્ જેમ પુત્રે પિતાની સેવા કરવી તદનુસાર જીવરૂપ અશે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની—સેવા કરવી જ જોઈએ, એ શ્રુત્યનુસાર શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીમદ્-વલ્લભાચાર્યચરણે “ચતુઃશ્લોકી”ના પ્રથમ શ્લોકમાં આજ્ઞા કરી છે કે “હંમેશાં સર્વાત્મભાવપૂર્વક વ્રજાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને સેવવા; જીવનેા એ જ ધર્મ છે, અન્ય દેશમાં કે કાળમાં જીવનેા શ્રીજી ધર્મજ નથી.” તદનુસાર શ્રીહરિરાયચરણ પાણુ આજ્ઞા કરે છે કે જેઓને સેવારૂપ સ્વધર્મમાં તત્પરતા

નથી, ધર્મમાર્ગમાં જેઓના માનની ગતિ નથી, સ્ત્રી પુત્ર દ્રવ્ય કુટુંબમાં પ્રેમ છે તેનાથી અધિક પ્રભુમાં સ્નેહ નથી, પ્રભુના માહાત્મ્યનું શ્રવણાદિ દ્વારા જ્ઞાન નથી તેમજ જગતની આસક્તિ છૂટી, વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ ભગવદાસક્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાંસુધી જેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે. ૭

ન નિજસ્વામિવિરહપરિતાપો ન ભાવના ।

ન દૈન્યં પરમં યસ્ય વૃથા તજ્જન્મ ભૂતલે ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓને પોતાના માલિક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના વિયોગથી પરિતાપ (આતિ) થયો નથી તેમજ એ અવસ્થામાં થતી ભાવના પ્રાપ્ત થઈ નથી, સર્વ સાધનોના પરિત્યાગપૂર્વક પરમશૂન્ય દીનતા જેઓએ પ્રાપ્ત કરી નથી, તેઓનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે. ૮

વિવેચન—છાન્દોગ્ય-માંડૂક્ય વગેરે ઉપનિષદોથી જણાય છે કે જેમ અગ્નિમાંથી તણુખા નીકળે છે તેમ પ્રભુમાંથી જીવો વ્યુત્પન્ન પામ્યા છે તેથી એ ભગવદંશ છે; પરંતુ એમાંથી ઐશ્વર્યાદિ ધર્મો પ્રભુઈચ્છાથી તિરોહિત થવાથી જીવો દીન દુઃખી થઈ જન્મમરણરૂપ કલેશયુક્ત જોવામાં આવે છે, તથાપિ એ જીવોને પોતાના ખરા માલિક શ્રીહરિને મળવાનો વિરહ, તાપ કે ભાવના નથી તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુખોદિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે “દૈન્યં ત્વત્તોષસાધનં” હે પ્રભો, આપને સંતુષ્ટ કરવાનું સાધન કેવળ દૈન્ય જ છે, એ દૈન્ય પણ નથી, માટે શ્રીહરિ-રાયજી આજ્ઞા કરે છે કે પોતાના સ્વામીના વિરહનો તાપ ભાવના કે દૈન્ય જેઓનામાં નથી, તેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નકામો છે. ૮

૪૬. દુઃસંગવિજ્ઞાનપ્રકારનિરૂપણમ્ * ।

(અનુવાદકર્તા-નિ. લી. ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજી મહારાજ)

અથ શ્રીવલ્લભાચાર્યકૃપયા સ્ફુરિતં હૃદિ ।

સ્વીયાનામભ્રમાર્થાય કિંચિદત્ર નિરૂપ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાથી જે કાંઈ હૃદયમાં પ્રતીત થયું છે તેનું સ્વાશ્રિત જીવેની બ્રાન્તિ દૂર કરવા માટે આ ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

વિવેચન—ગ્રંથકર્તા શ્રીહરિરાયજી હૃદયમાં જે વિચારો શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાએ સ્ફુરી આવ્યા તે લક્ષ્મણને જાણ કરવા માટે આ ગ્રંથમાં પ્રકટ કરે છે. ૧

દૈવાસુરવિભાગેન દ્વેધા જીવાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

બન્ધમોક્ષવ્યવસ્થાપિ ગીતાયામેવ રૂપિતા ॥ ૨ ॥

અર્થ—દૈવ અને આસુરના ભેદથી જીવ એ પ્રકારના બતાવેલા છે. બંધ અને મોક્ષની વ્યવસ્થા પણ ગીતામાં કરેલી છે.

વિવેચન—શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં દૈવી અને આસુરી એ બે પ્રકારના જીવ બતાવવામાં આવ્યા છે. જેઓ ભગવત્પરા-

* કેવા પ્રકારનો સંગ લક્ષ્મણને તજવો જોઈએ એ બતાવવાનો આ લઘુ ગ્રંથનો આશય છે, માટે આ ગ્રંથને લક્ષ્મણના ઉપયોગમાં આવે એવું “ દુઃસંગ વિશેષુ વિજ્ઞાન ” એ અર્થવાણું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

યણુ છે તે દૈવી જીવો છે અને જ્યેષ્ઠો સ્વાર્થપરાયણુ છે તે આસુરી જીવો છે. આ જીવોનું વર્ણન ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમાં સવિસ્તર કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—આસુરી જીવો પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કેને કહે છે એ જાણતા નથી; જ્યેષ્ઠો આ જગતને અસત્ય, અપ્રતિષ્ઠિત અને અનીશ્વર કહે છે. દૈવી સંપત્તિવાળા જીવ અભય, ચિત્તસંશુદ્ધિ આદિ ૨૬ લક્ષણોવાળા હોય છે. દૈવી જીવો મોક્ષના અધિકારી છે અને આસુરી જીવો બંધ (વારંવાર જન્મ મરણ)ને પામે છે.

લક્ષ્મણને દૈવી જીવોનો સંગ ઇષ્ટ છે અને સાધન-અવસ્થામાં આસુરી જીવોનો સંગ એને અત્યંત હાનિકારક છે. ૨

दैवेष्वपि च जीवेषु यदङ्गीकरणं पुनः ।

भक्तिमार्गे त एवात्र प्राप्स्यन्ति पुरुषोत्तमम् ॥ ૩ ॥

અર્થ—દૈવી જીવોમાં પણ જ્યેષ્ઠોનો ભગવાને ભક્તિ-માર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે તે જ જીવો આ જગતમાં શ્રી-પુરુષોત્તમને પ્રાપ્ત કરશે. ૩

વિવેચન—દૈવી જીવોમાંથી કેટલાકને ભક્તિમાર્ગ ઉપર સ્વાભાવિક રુચિ હોય છે, કેટલાકને ધર્મમાર્ગ ઉપર અને કેટલાકને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર સ્વાભાવિક રુચિ હોય છે. જ્યેષ્ઠોને ભક્તિમાર્ગ ઉપર સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોય તેઓનો ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે એમ સમજવું અને જ્યેષ્ઠો જ માત્ર આ જગતમાં અનાયાસે પુરુષોત્તમની

પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. જેઓને કર્મમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હોય તેઓ કર્મજનિત ક્લેશ લોગવી પાછા જગતમાં આવાગમનને પામે છે. જેઓને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હોય તેઓ ઘણા જન્મને અંતે “બહુનાં જન્મનામન્તે” (ગી૦ ૭-૬) પ્રભુમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થતાં પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. પ્રભુને વિશે સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય તો જેઓનો અક્ષરમાં લય થાય છે.

અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયણ ભક્તનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહે છે (શિક્ષાપત્ર ૧-૨૨) :

અનન્યભજનાસ્તુષ્ટાઃ કામલોભવિવર્જિતાઃ ।

નિરપેક્ષા વિરક્તાશ્ચ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥

“અનન્ય ભક્તિ કરવાવાળા, કામ અને લોભ રહિત, નિરપેક્ષ (જેમને કોઈ વસ્તુની અભિલાષા ન હોય તે), વિરક્ત, અને સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિવાળા હોય તેને ભક્ત બાણુવા.” ૩

તત્રાપિ મેદો વિજ્ઞેયો મર્યાદાપુષ્ટિમેદતઃ ।

માર્ગે ફલેઽપિ વિજ્ઞેયો ભક્તિમોક્ષવિમેદતઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં પણ મર્યાદા અને યુષ્ટિ એમ જે પ્રકારનો ભેદ છે; અને ફલમાં પણ ભક્તિ (ભગવદાવિ-ભાવ) અને મોક્ષ એ જે પ્રકારનો ભેદ છે એમ બાણુવું.

વિવેચન—ભક્તિ જે પ્રકારની છે : માર્યાદિક અને પૌષ્ટિક. જે ભક્તિમાં શાસ્ત્રીય નિયમોનું આધિક્ય અને સ્નેહનું ગૌણપણું હોય તે માર્યાદિક ભક્તિ કહેવાય છે; જે ભક્તિમાં સ્નેહનું આધિક્ય અને શાસ્ત્રીય નિયમોનું

ગૌણપણું હોય તે પૌષ્ટિક ભક્તિ કહેવાય છે. મર્યાદામાર્ગીય ભક્ત મોક્ષને માટે જ ભક્તિ કરે છે તેથી એની ભક્તિનું ફલ મોક્ષ થાય છે; પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત પ્રભુની પ્રાપ્તિને માટે જ ભક્તિ કરે છે તેથી એની ભક્તિનું ફલ ભગવતપ્રાપ્તિ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલા ભગ્નનાનંદને લીધે અંધની સંભાવના હોતી નથી, તેથી કરીને એને મોક્ષની ઇચ્છા જ થતી નથી. પૌષ્ટિક ભક્તિ નિઃસાધન છે અને માર્યાદિક ભક્તિ સસાધન છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાનું ફલ પ્રભુની સેવા અને ભક્તિનું ફલ પ્રભુની ભક્તિ જ છે અને એ વડે એને પ્રભુનો આવિર્ભાવ થાય છે. ૪

भक्तावह्नीकृत्यभावे दैवानामपि सर्वथा ।

कामनिष्कामभेदेन स्वर्गमोक्षौ न संशयः ॥ ५ ॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં જે જીવોનો અંગીકાર નથી તે જીવોને પણ સકામ અને નિષ્કામના ભેદ વડે સ્વર્ગ અને મોક્ષ(ની પ્રાપ્તિ) થાય છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી.

વિવેચન—દૈવી જીવોનો ભક્તિમાં અંગીકાર ન હોય, પણ કર્મમાર્ગમાં અંગીકાર હોય તો એ દૈવી હોવાથી ધર્માચરણ તો કરે જ. જો એ કાંઈ કામનાથી યજ્ઞાદિક કે દાનવત કરે તો એને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, જો એ નિષ્કામપણાથી યજ્ઞાદિક વગેરે કરે તો એને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. આ વાત નિશ્ચયપૂર્વક જણાવવામાં આવે છે. ૫

विज्ञेयं वरणं भक्तौ तदर्थित्वैककार्यतः ।

तदर्थित्वं च विज्ञेयं भजनार्थप्रवृत्तितः ॥ ६ ॥

અર્થ—માત્ર ભગવાન જ જેમાં અર્થ છે તે કાર્ય ઉપરથી ભક્તિમાં વરણ થયું છે એમ બાણુવું અને ભગવાન અર્થ છે એવું ભક્તજનની ભજનને માટેની પ્રવૃત્તિથી બાણુવું.

વિવેચન—કેટલાએક માણસો (મુકુટ ઘડનાર સોની વગેરે કારીગરો) ભગવાનને માટે જ કાર્ય કરતા હોય એમ જણાય છે, પણ ઘણી વખત એઓ પોતાના પેટને અર્થે કાર્ય કરતા માલૂમ પડે છે, કેમકે એઓને ભગવાન જ મુખ્ય પ્રયોજનરૂપ હોતા નથી. એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે જેઓને માત્ર ભગવાન અથવા ભગવતપ્રાપ્તિ એ જ મુખ્ય પ્રયોજન છે અને જેઓ એ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાને તમામ કાર્યો કરે છે તેઓનું ભક્તિમાં વરણ થયું છે એમ બાણુવું. કેટલીક વખત કાર્ય ઉપરથી કરેલું અનુમાન ખોટું પડે છે, માટે કહેવામાં આવે છે કે ભજનાનંદમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે જ ભગવાન એ જ મુખ્ય અર્થ છે એમ સમજાય. ૬

તત્રાદૌ શરણં ગચ્છેત્ મહાપુરુષયોગતઃ ।

મહાપુરુષપારોક્ષ્યે તન્નિષ્ઠૈરપિ સર્વદા ॥ ૭ ॥

અર્થ—ભજનાર્થે પ્રવૃત્તિના વિષયમાં મહાપુરુષ દ્વારા ભગવાનને શરણે જવું અને એવા મહાપુરુષના અભાવે ભગવાનમાં જે નિષ્ઠા રાખતા હોય તેમના દ્વારા ભગવાનને શરણે જવું.

વિવેચન—આ શ્લોકને ઉત્તરાર્ધે શ્રીમહાપ્રભુજીએ રચેલા ‘નિબંધ’ના ‘સર્વનિર્ણય પ્રકરણ’ના નીચેના શ્લોકને મળતો આવતો હોય એમ જણાય છે :

તદભાવે સ્વયં વાપિ મૂર્તિ કૃત્વા હરેઃ ક્વચિત્ ।

પરિચર્યા સદા કુર્યાત્ તદ્રૂપં તત્ર ચ સ્થિતમ્ ॥

“ ઉપર કહેલા ગુરુને અભાવે પોતે કોઈ ઠેકા ભગવન્-મૂર્તિ કરીને સદા ભગવત્સેવા કરવી, કેમકે એ મૂર્તિમ ભગવદ્રૂપ રહેલું છે.”

ઉપર ભગવાનને શરણે જવાનું લખ્યું છે તે શરણના સંબંધમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાન ગીતાજીમાં કહે છે કે

સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ॥

“સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને મારે એકલાને શરણે થા.”

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એ શરણનું વર્ણન ‘વિવેક-ધૈર્યાશ્રય’ ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે કરે છે :

એહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ ।

દુઃખહાનૌ તથા પાપે મયે કામાદ્યપૂરણે ॥ ૧૦ ॥

મક્તદ્રોહે મક્ત્યભાવે મક્તૈશ્ચાતિક્રમે કૃતે ।

અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ ॥ ૧૧ ॥

અહંકારકૃતે ચૈવ પોષ્યપોષણરક્ષણે ।

પોષ્યાતિક્રમણે ચૈવ તથાન્તેવાસ્યતિક્રમે ॥ ૧૨ ॥

અલૌકિકમનઃસિદ્ધૌ સર્વાર્થે શરણં હરિઃ ।

एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥ ૧૩ ॥

“આ લોક અને પરલોક સંબંધી સર્વ કાર્યોમાં સર્વ પ્રકારે ભગવાન મારું શરણુ થાઓ, તેમજ દુઃખની નિવૃત્તિ થવામાં તથા પાપમાં, ભયમાં, મનઃકામનાદિ પૂર્ણ થવામાં, ભક્તના દ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં તેમજ ભક્તોએ પોતાનો તિરસ્કાર કર્યો હોય એમાં, તેમજ પોતાથી નહિ બની શકે તેવાં કામોમાં સર્વ રીતે પ્રભુ મારું શરણુ થાઓ. અહંકાર કરવામાં આવ્યો હોય એમાં, પોષણ કરવા

યોગ્ય (સ્ત્રીપુત્રાદિક)ના રક્ષણમાં, તથા પોષ્યવર્ગે કે શિષ્યોએ પોતાના અપરાધ કર્યો હોય એમાં, મન અલૌકિક થાય એમાં, એ સધળામાં શ્રીહરિ મારું શરણુ થાઓ, એવી રીતે પોતાના મનમાં નિરંતર વિચાર રાખવો અને વાણીથી પણ એવું જ નિરંતર ઉચ્ચારણુ કર્યા કરવું. ૭

તત આશ્રયસંસિદ્ધૌ સેવાર્થ સ્વસમર્પણમ્ ।

સમર્પણે જીવદેહતત્સંબન્ધવતામપિ ॥ ૮ ॥

બ્રહ્મસંબન્ધતઃ કૃષ્ણસાક્ષાત્સંબન્ધયોગ્યતા ।

તતસ્તત્સેવયા સ્વીયસર્વસ્થવિનિયોગતઃ ॥ ૯ ॥

ગૃહીતપરમાનન્દનિધિઃ કૃષ્ણોઽક્ષયઃ સ્વતઃ ।

અતસ્તુ સાવધાનિત્વં વિધેયં ભગવજ્જનૈઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—એવી રીતે શરણુ ગયા પછી આશ્રયની સિદ્ધિને માટે સેવા અર્થે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને અર્પણુ કરવું. જીવ દેહ અને એઓના સંબંધવાળા પદાર્થોનું સમર્પણુ થતાં બ્રહ્મસંબંધથી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની સાથેના સંબંધની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. પછી એ સેવા વડે પોતાના સર્વસ્વનો ભગવાનને વિશે વિનિયોગ થવાથી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણરૂપ અક્ષય પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ નિધિ (ખજાના) પ્રાપ્તિ થયેથી (એ સાંચવી રાખવા) ભગવન્જનોએ સાવધાનતા ધારણુ કરવી. ૧૦

વિવેચન—પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું કે જીવસૃષ્ટિના એ ભાગ છે : ૧ દૈવી, ૨ આસુરી. એમાં આસુરી જીવો તો ભગવત્પ્રાપ્તિ કરવાને માટે અયોગ્ય જ છે. દૈવી જીવો કેટલાક કર્મમાર્ગે, કેટલાક જ્ઞાનમાર્ગે અને કેટલાક ભક્તિમાર્ગે

આલે છે. કર્મમાર્ગે આલનારાઓમાંથી જેઓ સકામ કર્મ કરે છે તેઓને માત્ર સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેઓ નિષ્કામ કર્મ કરે છે તેઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાનમાર્ગે આલનારાઓમાંથી જેઓ ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિ રહિત હોય છે તેઓને અક્ષરની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ જેઓ ભક્તિમાન છે તેઓને પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભક્તિમાર્ગે આલનારાઓમાં જેનું ભગવાને અંગીકરણ કર્યું હોય તે જ શ્રીપુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. ભગવાને એમને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે કે નહિ એ જાણવાને માટે જ માત્ર એટલું જ જોવું જોઈએ કે એને ભજનમાં પ્રીતિ છે કે નહિ, એનું મુખ્ય કાર્ય ભગવાનની પ્રસન્નતા સંપાદન કરવી એ છે કે નહિ. જો એ જે વાનાં હોય તો ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે એમ જાણવું.

હવે જેને ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે તેણે ભગવાનની પ્રાપ્તિને માટે શું કરવું એ કહે છે : એણે સર્વસમર્પણપૂર્વક ભગવાનની સેવા કરવી. સમર્પણ કરવાથી પોતાનો અને પોતાની સાથે જોડાયેલાં પ્રાણી અને પદાર્થોનો ભગવાનની સાથે સંબંધ થાય છે, અને એમ થવાથી જીવ અને એની સાથે જોડાયેલાં પ્રાણી પદાર્થો વગેરે અદ્વૈત થાય છે (જુઓ સર્વેષાં બ્રહ્મતા તતઃ, સિદ્ધાંતરહસ્ય શ્લોક ૭) અને તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાની ચેત્સવતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથી પરમ નિધિરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિધિ

પ્રાપ્ત થતાં એને જ આશ્રયે રહેવું એ જ કર્તાવ્ય છે. એ નિધિ પોતાની ખાસેથી જતો ન રહે એને માટે જે સાવધાનપણું રાખવાની જરૂર છે તે નીચેના શ્લોકમાં કહેવામાં આવે છે. ૮-૧૦

સંપ્રાપ્તનિધિમિશ્ચૌરવચ્ચકેભ્યો વિશેષતઃ ।

ચૌરાસ્તુ દ્વિવિધા જ્ઞેયા વાહ્યાભ્યન્તરમેદતઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—જેણે (કૃષ્ણરૂપી સેવ્ય) નિધિ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેણે ચોર અને વિશેષે કરીને વંચકથી (સાવધાન રહેવું) બહારના અને અંદરના એ ભેદ વડે ચોર એ પ્રકારનાં બાણુવા. ૧૧

વાહ્યાઃ કુટુમ્બરૂપા યે તે તુ વિત્તહરાઃ સ્મૃતાઃ ।

યત્તસ્તદ્વિનિયોગેન વિત્તં યાતિ સમર્પિતમ્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—જે બહારના (બાહ્ય) ચોરો છે તે તો કુટુંબરૂપ છે. એઓ વિત્તને હરવાવાળા કહેવાય છે. એઓને માટે વપરાવાથી સમર્પિત કરેલું ધન વેડફાઈ જાય છે. ૧૨

વિવેચન—બાહ્ય ચોરો એટલે પોતાના હેહની બહાર રહેનાર ચોરો. કામ લોભાદિ એ અંદરના ચોર છે અને કુટુંબાદિજનો એ બહારના ચોર છે.

જે કુટુંબીઓ ભગવત્પરાયણ ન હતાં એઓનામાં ભક્ત-જનની મમતા રહે તે કુટુંબીઓને ચોર ગણવામાં આવે છે, કેમકે એ ભગવત્સંબંધ રહિત કુટુંબીઓને માટે ભગવાને અર્પણ કરેલું દ્રવ્ય ખરચાઈ જાય છે. જે કુટુંબી જન ભગવત્પરીપણુ હોય અને જેઓ ભગવાનની સેવામાં

ઉપયોગી હોય તેઓને ચોર ગણવામાં આવતા નથી, પણ જેઓ ભગવાનથી વિમુખ હોય તેઓને ચોર ગણવામાં આવે છે, તેથી જ શિક્ષાપત્રમાં કહ્યું છે કે અતઃ સદૈવ મેતત્યં લૌકિકાસક્તિતો જનૈઃ—એટલા માટે લૌકિકમાં આસક્તિ રાખનારાથી ભક્તજનેઓ ડરતા રહેવું. ૧૨

આન્તરાઃ કામલોભાદ્યાશ્ચિત્તમાત્રહરાસ્તુ તે ।

યતો બહિર્મુખં ચિત્તં સેવાયાં પ્રવિશેન્ન હિ ॥ ૧૩ ॥

ચિત્તવિત્તૈકસાધ્યા હિ સેવા ચાપિ ન સિધ્યતિ ।

તદભાવેઽખિલં વ્યર્થં પુરુષાર્થપરિક્ષયાત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—અંદરના ચોર કામ લોભાદિ છે તે (ધનને ડરતા નથી, પણ) કેવળ ચિત્તને હરે છે; એ કારણથી ચિત્ત બહિર્મુખ થઈને સેવામાં પ્રવેશ કરતું નથી.

ચિત્તરૂપી દ્રવ્યથી જ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે છે. (જે પુરુષ પાસે ચિત્તરૂપી દ્રવ્ય નથી તેનાથી) એ દ્રવ્યને અભાવે સેવા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી અને સેવાને અભાવે (પુરુષાર્થને) ક્ષય થવાથી (ઐહિક પારલૌકિક) સર્વ વ્યર્થ છે, કારણ કે સેવા એ જ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે.

વિવેચન—ઉપર લખેલો ‘સેવા’ શબ્દ ઘણો સમજવા લાયક છે. ‘સિદ્ધાંતમુક્તાવલી’માં કહ્યું છે કે ચેતસ્તત્પ્રવર્ણ સેવા ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવાયેલું રહે એને જ સેવા છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શ્રીઠાકૌરજીને સિંહાસન ઉપર પધરાવવા કે એમને અમુક વસ્ત્ર કે આભૂષણ ધરાવવાં, કે અમુક ભોગ ધરાવવા, એ જ સેવા છે એમ સમજવું નહિ, પણ એની સાથે

ભગવાનમાં ચિત્તને પરોવાયેલું રાખવું એને જ સેવા કહે છે. ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવાયેલું રાખ્યા સિવાય સેવા સંબંધી જે જે કાર્યો કરવામાં આવે તેનાથી સેવા સિદ્ધ થતી નથી, પણ માત્ર ભગવાનમાં ચિત્ત રાખવાથી સેવા સિદ્ધ થાય છે. શ્રીઠાકોરજીને સ્નાન કરાવવું, એમને આભૂષણ ધરાવવાં, એમને ભોગ ધરાવવા—વગેરે ક્રિયાઓ ભગવાનમાં જ ચિત્ત ગૂંથાયેલું રહે એને માટે સાધનરૂપ છે. એ સાધનોના ફલરૂપ તો ભગવાનમાં ચિત્ત રાખવું એ જ છે.

અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે
મક્તિમાર્ગીયતાઽભાવે ક્રિયામાત્રં હિ કર્મવત્ ।
તત્રાઽપિ ન મનઃસ્થૈર્યં વિશ્લેષાદ્ વ્યવહારતઃ ॥

(શિ. પ. ૨૧-૨)

“ભક્તિમાર્ગીયતાનો અભાવ હોય તો સર્વ ક્રિયા કર્મ સમાન છે, અને એમાં પણ વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થતાં વિશ્લેષને લીધે મનની સ્થિરતા હોતી નથી.”

સેવામાં ચિત્ત રાખવાથી જ ભગવદ્ભાવ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અન્ય રીતે થઈ શકતો નથી; માટે જ સેવાને મુખ્ય પુરુષાર્થરૂપ કહેલી છે.

યોગશાસ્ત્રમાં જેને ચિત્તવૃત્તિનિરોધ કહે છે તેવા જ પ્રકારનો સેવારૂપ નિરોધ છે, પણ એમાં મનનો વિષય ભગવાન હોવાથી અને એમના પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી એ (સેવારૂપ નિરોધ) યોગશાસ્ત્રના નિરોધ કરતાં વધારે

ઉત્તમ પ્રકારનો છે; માટે પ્રભુમાં જ ચિત્તને પરોપવું એ જ મુખ્ય છે.

ભગવતપ્રાપ્તિને માટે જ્યારે ચિત્ત ભગવાનમાં જ પરોવાયેલું રાખવાની જરૂર છે ત્યારે જે વિષયો ચિત્તને ભગવાનથી વિમુખ કરે છે તે વિષયો તજવાની અવશ્ય જરૂર છે. એ વિષયોમાં મુખ્ય કામ લોભાદિ અંતઃકરણમાં રહેલા વિકાર છે. એ વિકારો મનુષ્યના અંતઃકરણમાં રહે છે તેથી એઓને અંદરના ચોર કહેવામાં આવ્યા છે. એઓને ચિત્તની સોખત થતાં અથવા ચિત્ત એઓમાં ચોટતાં એ ભગવાનમાં પ્રવેશ કરી શકતું નથી, અર્થાત્ સેવા થઈ શકતી નથી. સર્વ પુરુષાર્થોમાં પ્રભુની પ્રાપ્તિને માટે સેવારૂપ પુરુષાર્થ મુખ્ય છે. જે ચિત્ત પ્રભુમાં પ્રવેશ કરી શકે નહિ તે એ પુરુષાર્થ સાધી શકાય નહિ. અને એમ થવાથી ભક્તજનના ઈતર ગૌણ પુરુષાર્થ પણ વ્યર્થ જાય છે. એટલા માટે કામ લોભાદિ ચોર જે ચિત્તને હરી લે છે તેઓનાથી ભક્તજને સાવધાન રહેવું જોઈયે.

વૃત્તિભેદથી અન્તઃકરણ ચાર પ્રકારનું છે : મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અને અહંકાર. એમાં ચિત્ત શાન્ત સ્વરૂપ અને અવિકારી છે :

સ્વચ્છત્વમિકારિત્વં શાન્તત્વમિતિ ચેતસઃ ।

વૃત્તિમિર્લક્ષણં પ્રોક્તં યથાડપાં પ્રકૃતિઃ પરા ॥

(ભાગવત)

“જેમ વરસાદનું જળ પ્રથમ સ્વરૂપ હોય છે, પણ જ્યારે ભૂમિનો સંબંધ થાય છે ત્યારે એમાં મલિનતાદિ

દોષો પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ મન બુદ્ધિ અને અહંકારના સંબંધ વિનાનું ચિત્ત સ્વચ્છ અવિચારી અને શાન્ત હોય છે, પણ એને મન બુદ્ધિ અને અહંકારની વૃત્તિઓનો સમાગમ થતાં એ મલિન થાય છે.”

જેમ જળ પ્રથમ સ્વચ્છ હોય છે, પણ જ્યારે ભૂમિનો સંબંધ થાય છે ત્યારે એમાં મલિનતાદિ દોષો પ્રવેશ કરે છે તેમ જ ચિત્તને મન બુદ્ધિ અને અહંકારનો સંબંધ થયો ન હોય ત્યાંસુધી એ અવિકારી અને શાન્ત હોય છે; ચિત્તને મનનો સંબંધ થતાં સંકલ્પવિકલ્પને લીધે એમાં કામાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, બુદ્ધિનો સંસર્ગ થતાં ઘોરત્વ મહત્ત્વ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. મન બુદ્ધિ અને અહંકારનાં લક્ષણ ચિત્તની સાથે એક થઈ જવાથી ચિત્ત પણ મલિન દેખાય છે.

चित्तचित्तैकसाध्या हि એ સ્થળે ‘ચિત્ત’પદનું અહુષ્ટુ કરેલું છે એ એવા અભિપ્રાયથી કે શાન્ત સ્વચ્છ અને અવિકારી ચિત્તથી જ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે છે. જ્યારે મનના કામાદિ ધર્મ બળવાન થાય છે ત્યારે ચિત્તના ધર્મ તિરોહિત થઈ જાય છે, એ કારણથી સેવા થઈ શકતી નથી. એટલા માટે જ અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે

तद्बन्धकानीन्द्रियाणि विषया लौकिकी मतिः ।

प्रतिबन्धस्तथोद्वेगो भोगो अप्यत्र लौकिकः ॥૨૨૧॥

“ઇન્દ્રિયો, વિષય, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબંધ, ઉદ્વેગ તથા લૌકિક ભોગ એ સર્વ માનસી સેવાનાં બાધક છે.” ૧૩-૧૪

અતો વિવેકઘૈર્યાદિશસ્ત્રયુક્તૈસ્તથા પુનઃ ।

આન્તરાસ્તે નિરાકાર્યાં બાહ્યાસ્તે તુ યથાક્રમમ્ ॥ ૧૫ ॥

સેવાકારણતદ્રોધપરિત્યાગાદિસાધનૈઃ ॥ ૧૫૩ ॥

અર્થ—એટલા માટે વિવેક-ઘૈર્યાદિ શસ્ત્રયુક્ત ભગવદ્-ભક્તોએ વારંવાર એ અંદરના અને બહારના ચોરોને યથાક્રમે દૂર કરવા. સેવાનું કારણુ ચિત્ત છે, એનો વિવેકથી રોધ કરી અંદરના ચોર દૂર કરવા અને ઘૈર્યથી કુટુંબ ઉપરની મમતાના ત્યાગ વગેરે સાધનોથી બહારના ચોરને દૂર કરવા, એમ બાણુવું.

વિવેચન—અંદરના ચોર કામાદિ છે, બહારના ચોર કુટુંબીજનો છે. પ્રથમ કામાદિ ચોરોને વિવેક અને ઘૈર્યાદિ સાધનો વડે દૂર કરવાનું કહેવામાં આવે છે.

ભગવાન સર્વ વસ્તુ પોતાની મેળે કરશે તેથી એમને અમુક વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે કે અમુક વસ્તુ દૂર કરવાને માટે પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નથી. ભગવાન સર્વ વસ્તુ કરવાને સમર્થ છે. પ્રભુને અધીન થવાની ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો, અને આપત્તિ અને ગતિ આદિ કાર્યોમાં સર્વથા હઠનો ત્યાગ કરવો, એ વગેરે વિવેકનાં લક્ષણુ છે.

આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખ મરતાં સુધી સર્વ પ્રકારે સહન કરવાં. કુટુંબીજનો સ્ત્રી પુત્ર વગેરે તરફથી અતિક્રમ (અપમાન) વગેરે કરવામાં આવે તે સહન કરવું. ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષય

તરફ ખેંચાતી અટકાવવા કાયાથી વાણીથી અને મનથી સર્વ પ્રકારે યત્ન કરવો. એ સર્વ ધૈર્યનાં લક્ષણ છે.

વિવેક અને ધૈર્યના સાધનવાળા ભક્તજનોએ એ સાધનો વડે પ્રથમ અંદરના ચોર કામ લોભ વગેરેને દૂર કરવા અને પછી બહારના ચોરોને પણ દૂર કરવા. કુટુંબાદિ ચોરને દૂર કરવામાં પરિત્યાગાદિ સાધનો પણ વાપરવાને બાધ નથી. એમ કરવાથી જ ચિત્તનો નિરોધ થઈ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે છે. ૧૫-૧૫૩

એ રીતે અંદરના અને બહારના ચોરોનું અને એઓને દૂર કરવાનાં સાધનોનું વર્ણન કરી, વંચક (ધર્મનો ઢોંગ કરનારા ધર્મઠગ, પાપાંડી), જેની ગણના બહારના ચોરમાં થાય છે તેનું અને એને દૂર કરવાનાં સાધનોનું શ્લોક ૧૬ માંના ઉત્તરાર્ધથી શ્લોક ૩૮ સુધીમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે. કામાદિ અંદરના ચોર અને કુટુંબાદિ બહારના ચોર કરતાં વંચકને વધારે દુષ્ટ ગણાવવામાં આવે છે; એનાં કારણ હવે પછી ગણાવવામાં આવશે :

વશ્ચકસ્તુ તતોડપ્યેષ દુષ્ટ હત્યેવ બુધ્યતામ્ ॥ ૧૬ ॥

યતસ્તવાકૃતિશ્ચેષ્ટા તથાચારશ્ચ ભાષણમ્ ।

વિનયઃ શાન્તતા વેશઃ શઙ્ખચક્રાદિચિહ્નિતઃ ॥ ૧૭ ॥

પદ્મમાદ્યખિલં તુલ્યં ભગવદ્ધર્મવર્તિભિઃ ।

તતો જ્ઞાનાભાવતોડપિ સર્વથા નાશનં મતમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—વંચક અંદરના અને બહારના ચોર કરતાં વધારે દુષ્ટ છે, કેમકે એનાં આકૃતિ, ચેષ્ટા, આચાર, ભાષણ,

વિનય, શાંતિ, વેશભૂષા (દેખાવ) અને શંખ ચક્રાદિ ચિહ્નોનાનું ધારણ કરવાપણું ભગવદ્ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારાના જેવાં જ હોય છે. એ કાચ્છુથી એવા વચ્ચક વિશેની માહિતી ન હોય તો સર્વ પ્રકારે નાશ થાય છે.

વિવેચન—દેહની અંદર રહેનારા ચાર કામ લોભાદિ અને દેહની બહારના ચાર કુટુંબાદિને દૂર કરવાનો યોધ આપ્યા પછી વચ્ચક, ઠગ, પાખંડીનો સંગ ન કરવાનો યોધ આપવામાં આવે છે. જેટલે દરજ્જે કામ લોભાદિ અને કુટુંબાદિનો સંગ દુઃસંગ છે અને એ દૂર કરવાને યોગ્ય છે તે કરતાં ધર્મઠગનો સંગ વધારે દુઃસંગરૂપ હોઈ દૂર કરવા યોગ્ય ગણાયે છે. કામાદિ ચારની તો પરીક્ષા થઈ શકે છે, પણ વચ્ચકની તો પરીક્ષા પણ થઈ શકતી નથી, કેમકે એનાં અંગેની ચેષ્ટા (બહુ વિનયથી 'જ્ય શ્રીકૃષ્ણ' કરવા, પગે લાગવું, ભગવન્નામ સાંભળી ઘણું આનંદ પ્રદર્શિત કરવો વગેરે)—જ્યાં જેવો આચાર પ્રવર્તે તો હોય ત્યાં એનાથી અધિક પાળવો, ભાષણ, વિનય (નમ્રતા), શાન્તતા, વેશભૂષા, અને માલા તિલક છાયાં વગેરે ચિહ્ન ધારણ કરવાં, એ સઘળું એ સાચા ભક્તના જેવું જ રાખે છે. એ બોલે છે કે

મેં કોન હું, અત્યંત તુચ્છ જીવ હું, દોષકો મર્યો હું, મેરેમેં કહુ ધર્મ નહીં હે, મેં કહુ જાનૂ નહીં હું, કેવલ બડેનકે અનુગ્રહસૂં જો દા અક્ષર મેરે મુલમેં આર્યે હે સૌ યથામર્તિ મેં વોલું હું.

(શ્રીપુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશ)

માત્ર ખામી એટલી જ હોય છે કે એનું ચિત્ત ભગવાનમાં હોતું નથી, પણ કામ લોભ અને સ્વાર્થમાં હોય છે. એવો વેશ ધારણ કરવાથી એને ખીજા વૈષ્ણવો મોટો વૈષ્ણવ ધારી, એનો વિશ્વાસ કરી ભગવદર્પિત ધન સાંપે અથવા ભક્ત તરીકે એને સારું સારું ખાવાપીવાનું મળે અને અનેક પ્રકારના ખીજા લોભ પ્રાપ્ત થાય એ પ્રકારની ઈચ્છા એને હોય છે. જે પોતે ભગવાનમાં ચિત્ત રાખવાવાળો નથી તે ખીજાને બહિર્મુખ કરે છે અને એ કારણથી એ ભક્તજનોનો નાશ કરવાવાળો નીવડે છે. ૧૮

दुर्घटं तस्य विज्ञानं सर्वथा भक्तसाम्यतः ।

अत एव न कर्तव्यो विश्वासो ह्यविचारतः ॥ १९ ॥

અર્થ—ભક્તના સરખા વેશવાળા વચ્ચકના સ્વરૂપનું જ્ઞાન સર્વથા અશક્ય છે, માટે વિચાર કર્યા વિના કોઈનો વિશ્વાસ કરવો નહિ.

વિવેચન—ભક્તના સરખો વેશ ધારણ કરનારનું ખરું સ્વરૂપ જાણવું અશક્ય છે. ઘણા કાળ સુધી બારીકીથી એની કૃતિઓનો વિચાર કરવામાં આવે તો જ એનું ખરું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે. ખરું જ્ઞાન સંપાદન કરતાં પહેલાં ઘણી વખત ગાફેલ મનુષ્ય એની સોબતને લીધે ભક્તિ-માર્ગથી વિમુખ થઈ જાય છે, માટે લાંબો વિચાર કર્યા વગર એવા ધર્મઠગોનો વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી.

શાસ્ત્રો સત્સંગના મહિમાની ઘણી પ્રશંસા કરે છે, પણ આ કલિયુગમાં સંગ કરવા લાયક

સાચા ભક્તો કવચિત્ મળી આવે છે; એટલા માટે ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે ભક્તિવર્ધક ગ્રંથોનો અને ભગવાનની મૂર્તિ મનમાં ધારણ કરી ભગવાનનો જ સંગ રાખવો.

તદીયત્વભ્રમાત્ તસ્મિન્ વિશ્વાસો સદ્ગદોષતઃ ।

અસત્યપિ ચ સદ્ભાવાત્પતનં ભક્તિમાર્ગતઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—ભગવદ્ભક્ત છે એમ ધારી ભ્રમથી એનો વિશ્વાસ કરવાથી સંગદોષને લીધે અસતને વિશે સદ્ભાવ થવાથી ભક્તિમાર્ગમાંથી વિમુખ થવાય છે.

વિવેચન—ઠગ માણસના બોલવાથી અને આકૃતિથી જો ઠગાઈ જઈ, કોઈ એનો વિશ્વાસ કરી એનો સંગ કરે તો એ ખરો ભક્ત ન હોવાથી એ સંગથી કાંઈ લાભ થતો નથી, પણ ધીમે ધીમે સંગ કરનાર મનુષ્ય એ ઠગના જેવો જ થાય છે અને ભક્તિમાર્ગમાંથી ખસી જાય છે. મનુષ્ય અને મનુષ્યની વચ્ચેના જ્યવહારમાં દંભ ઠગાઈ વગેરેને લીધે સારું પરિણામ આવતું નથી તો જીવ અને ઈશ્વરની વચ્ચેના સંબંધમાં કામ ક્રોધ લોભ દંભ વગેરેનું પરિણામ સારું ન આવે એ દેખીતું જ છે. ૨૦

એ પ્રમાણે દંભી અને ઠગ ભક્તનો સંગ ન કરવાનો બોધ આપી હવે શ્રીહરિરાયજી આચાર્યની પદવી ધારણ કરનાર પુરુષોનો કેવી રીતે અને કેટલે દરજ્જે વિશ્વાસ કરવો એ કહે છે :

અત एवोक्तमाचार्यगुरोरपि च वीक्षणम् ।

कृष्णसेवापरं वीक्ष्येत्यादिपद्ये निबन्धगे ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—એટલાં માટે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ ‘કૃષ્ણ-
 સેવાપરં વીક્ષ્ય ઇત્યાદિ પદ્ય વડે ‘નિબંધ’માં જે કહેલું
 છે તે ગુરુને વિશે પણ જોવું યોગ્ય છે.

વિવેચન—નિબંધમાં આચાર્યશ્રીએ કહ્યું છે કે
 કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય દમ્ભાદિરહિતં નરમ્ ।

શ્રીભાગવતંતરવક્ત્રં મજેજ્જિજ્ઞાસુરાદરાત્ ॥

(નિબંધ-સર્વનિર્ણય ૨૨૭)

“શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર, દંભાદિ દોષરહિત,
 શ્રીમદ્ભાગવતનું તત્ત્વ જાણનારા ગુરુને વિશ્વાસુ પુરુષે
 આદરથી લખવા; એટલે એ ગુરુ કહે તે પ્રમાણે શ્રીહરિની
 સેવા કરવી.”

જે ભાગવતનું તત્ત્વ જાણે છે અને જે શ્રીહરિની
 સેવામાં તત્પર છે તે ગુરુને જ શરણે થવું.

મૂળમાં ‘ભાગવતનું તત્ત્વ જાણનાર’ લખવામાં આવ્યું
 છે. ઉપર ઉપરથી વાંચનારના જાણવામાં આવે છે
 કે ભાગવતમાં ઐતિહાસિક વૃત્તાંતો અને અદ્ભુત
 વાર્તાઓનું વર્ણન આવે છે. એ જ શ્રીમદ્ભાગવતનું
 તત્ત્વ નથી, પણ શ્રીમદ્ભાગવત તો ભક્તિશાસ્ત્ર
 છે, એને ભક્તિશાસ્ત્ર તરીકે વાંચી કે સમજી શકે
 તે જ ભાગવતનું તત્ત્વ જાણે છે એમ કહેવાય.
 માત્ર વાર્તાના પુસ્તક તરીકે જે ભાગવત જાણે તે ભાગ-
 વતનું તત્ત્વ જાણતો નથી એમ કહ્યા વગર ચાલે નહિ.

ભાગવતમાં સમાયેલી કથાઓ ભક્તિશાસ્ત્રનાં ગૂઢ
 તત્ત્વોનું વર્ણન કરે છે.

સર્ગ વિસર્ગ સ્થાન પોષણ ઊતિ સદ્ધર્મ
 નિરોધ અને સુક્રિત એ નવ લીલાયુક્ત પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ
 બ્રહ્મવું એ ભાગવતના ૩ જા થી ૧૧ મા સ્કંધ સુધીનું
 તાત્પર્ય છે. એ બ્રહ્મવાની ઇચ્છા રાખનાર કેવી ચોખ્ખતા-
 વાળો જોઈએ એ પહેલા સ્કંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે અને
 બીજા સ્કંધમાં એવો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનું
 વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. બારમા સ્કંધમાં આશ્રયનો
 બોધ કરવામાં આવ્યો છે.

પૃથુરાજએ બાણની આણી વડે પૃથ્વીને સપાટ અને
 ફળદ્રુપ કરી એ કથા ભગવત્પરાયણ રાજ રાજ્યની કેવી
 રીતે સુવ્યવસ્થા રાખી શકે છે એ બતાવે છે.

અવિદ્યાનું બળ વધતાં એ પૂતનાનું રૂપ ધારણ કરે
 છે, અને જ્યારે એ ભક્તિપંથે ચડનાર બાળક જીવનો નાશ
 કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે ભગવાન ભક્તિપંથે ચડનારનું
 રક્ષણ કરવા એ પૂતનાના પ્રાણ હુરે છે, અને બાળક
 જીવના પંથમાં માત્ર એનો ગંધ રહે છે તે ગંધ ભગ-
 વત્પ્રતિ ગતિ કરનાર જીવ ભગવત્કૃપાથી ભગવદ્બળથી દૂર
 કરી શકે છે. આ પૂતનાની કથાનું રહસ્ય છે.

ભગવાનને પોતાના સ્વામી કરવાની આશા રાખનાર
 જીવે લૌકિક પદાર્થો અને દેહાધ્યાસમાંથી પ્રીતિ ખેંચી
 લઈ પ્રભુમાં જ પ્રીતિ જોડવી એ વસ્તુહરણલીલાનું
 તાત્પર્ય છે.

જ્યારે ભગવાન પોતે અવતારી પુરુષ માફક દેહ
 ધારણ કરી લીલા કરતા હોય છે ત્યારે એમની સાથે

ગમે તે પ્રકારે સંબંધ થવાથી એમના સંબંધમાં આવનારના પાપનો નાશ થાય છે. અવતાર-દશામાં સંબંધની પૂર્વે ભક્તિ કે જ્ઞાનની જરૂર નથી, એ જરૂર દેહ સંબંધ જ પૂરી પાડે છે, એ સત્ય જે અસુરોને ભગવાને હુણ્યા અને એઓની સદ્ગતિ થઈ ગઈ એ વાત સિદ્ધ કરે છે. દેહાધ્યાસ એ જ ઘેનુક છે. કાલીય નાગ અને એનું વિષ એ ઇન્દ્રિયો અને એના વિષય છે. સેવા અવતારની કરવાની નથી, પણ શ્રીપુરુષોત્તમની કરવાની છે.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ભાગવતમાં સમાયેલી કરેક કથાનું ખરું રહસ્ય છે. એ તત્ત્વ જે ગુરુ બાણે છે તે જ ગુરુ ભક્તિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપી શકે છે. ૨૧

નન્વેતસ્ય પરિજ્ઞાનં કથં ભવતિ સર્વથા ।

જ્ઞાને સતિ પરિત્યાગઃ કર્તવ્યોઽસ્ય સતાં ભવેત્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—કોઈ શંકા કરે કે એનું (વચ્ચકનું) સર્વ પ્રકારે જ્ઞાન કેમ થાય? જ્ઞાન થાય તો જ સત્પુરુષોથી એનો ત્યાગ થઈ શકે. ૨૨

ભવેચ્ચ ચોરવિજ્ઞાનં શાસ્ત્રતો ધર્મદર્શનાત્ ।

ન હિ વચ્ચકવિજ્ઞાનં સામ્યતો ભગવજ્જનૈઃ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—ઉપર કહેલા બહારના અને અંદરના ચોરોનું જ્ઞાન તો શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલ એનાં લક્ષણોનો વિચાર કરવાથી થઈ શકે છે, પણ વચ્ચક પુરુષમાં ભગવન્જનતા જેવાં આચરણ હોવાથી એનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

વિવેચન—ભીતરના ચોર કામ લોભાદિ ચિત્તને હુરે છે. એઓનું જ્ઞાન થાય છે. અલ્પ બુદ્ધિવાળાના અધર્મથી

એકઠા કરેલા ધનને કુટુંબીજનો લગ્ન શ્રાદ્ધ કરસત
લડાઈ નાચારંગ વગેરે પ્રસંગે લઈ જાય છે તેથી કુટુંબ-
રૂપી ચોર પણ જાણવામાં આવે છે, પણ વંચકનાં બહારનાં
ચિહ્ન ભક્તના જેવાં હોય છે તેથી એનું જ્ઞાન અટ થઈ
શકતું નથી. ૨૩

न कोऽपि तादृशो धर्मो वैलक्षण्यावबोधकः ।

मृगाणामिव साधूनां मृगयोरिव गायने ॥ २४ ॥

અર્થ—જેમ મૃગને પારધીનું ગાયન અથવા સત્પુરુ-
ષોનું ગાયન જાણવાને માટે કાંઈ પણ અસાધારણ ચિહ્ન
નથી તેમ જ વંચકનું જ્ઞાન થવામાં પણ કોઈ વ્યાવર્તક
ધર્મ (તરત જાણી શકાય તેવું ચિહ્ન) નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકથી પારધી અને વંચકનો મુકાબ-
લો કરવામાં આવે છે. પારધી મૃગને પોતાના ગાયનથી
મોહિત કરી પછી બાણ વડે મારી નાખે છે તેમ વંચક
મનુષ્ય પણ પોતાનાં વેશ ચેષ્ટા અને બોધથી ભક્તજનને
મોહ પમાડી, એનું ચિત્ત તેમજ વિત્ત હરી લઈ એને ભક્તિ-
માર્ગમાંથી ખસેડી દે છે.

સત્પુરુષનું ગાયન કયું છે અને પારધીનું ગાયન
કયું છે એ વાતની જેમ મૃગને ખબર પડતી નથી તેમ
ભોળા દિલના ભક્તજનને સાચો કોણ છે અને વંચક કોણ
છે એની ખબર પડતી નથી. ૨૪

सतोऽपि किञ्चिदाधिक्यं वञ्चके तु प्रतीयते ।

प्रदर्शनार्थत्वतस्तु वेषादेरिह सर्वथा ॥ २५ ॥

અર્થ—કેમકે સત્પુરુષ કરતાં વેશ દેખાડવામાં વંચકનું આધિક્ય છે. સત્પુરુષોમાં વખતે આચરણ થોડાં દેખાય છે, પણ વંચક તો ઘણાં આચરણોને આભાસ દેખાડે છે.

વિવેચન—સત્પુરુષને કોઈને ઠગવાનો ઇરાદો ન હોવાથી એ કોઈ પ્રકારનો ઢાંગ કરતો નથી, પણ વંચકને ખીજને ઠગવાનો ઇરાદો હોવાથી એ તમામ જાતના ડોળ અને ઠાઠ રાખે છે. એ ઠાઠ અને ડોળથી અંતર્જ જઈ ભોળા દિલના ભક્તજનો ઠગાઈ જાય છે. ૨૫

गृहसंवासतो ज्ञेय इति चेत् तन्न युज्यते ।

संसर्गे बुद्धिनाशे तु मोहान्न ज्ञानसंभवः ॥ २६ ॥

અર્થ—ઘરમાં નિવાસ કરવાથી વંચકને જાણી લેવો (એમ કહેવામાં આવે તો) એ પણ ચોખ્ખું નથી, કેમકે મોહ વડે સંસર્ગ થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, [તેથી] એને જોળખી જવાનો સંભવ નથી.

વિવેચન—કોઈ એમ કહે કે વંચકની સાથે થોડો વખત એક ઘરમાં રહેવાથી એની પરીક્ષા થઈ શકે, તો એ પણ સંભવતું નથી, કેમકે વંચકના ડોળથી એક વખત અંતર્જ ગયાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, એ કારણથી એનાં આચરણોમાં કાંઈ દૂષણ જોવામાં આવતું નથી. વળી વંચક આસપાસનાં માણસોને એવી રીતે રાજી રાખે છે કે સર્વ એનું સારું બોલે અને એની ઉપમા વધારે; એ વગેરે કારણોથી પાસે રહેવાથી પણ વંચકને ખરું સાચા સ્વરૂપમાં જોળખવાનું ખની શકતું નથી. ૨૬

જ્ઞાનાભાવે ભવેદેવ તત્ક્રિયા સાર્થકાચિલ્લા ।

સંસર્ગમાત્રતો નાશો કસ્ય જ્ઞાનોદયો ભવેત્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—અને [વંચકના સ્વરૂપને] ખ્યાલ નહિ આવવાથી એ વંચકની સર્વ ક્રિયાઓ સફળ થાય છે. વંચકના સંસર્ગ માત્રથી [બુદ્ધિને] નાશ થવાથી એને ઓળખી જવાનું શી રીતે થાય ? ૨૭

ન જ્ઞાપયતિ ચાત્માનં યાવન્નાશં સ વચ્ચકઃ ।

નાશયિત્વૈવ ભવતિ નિજરૂપસમાસ્થિતઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ—જ્યાંસુધી વંચક સામા પુરુષને બ્રહ્મ કરતો નથી ત્યાંસુધી પોતાનું અરું સ્વરૂપ જણાવતો નથી, સદ્બ્ર- થી બ્રહ્મ કરીને જ એ પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડે છે. ૨૮

માર્ગસ્થિતેર્ભવત્યેવ તાદૃશોઽત્યન્તબાધકઃ ।

બલાન્ન મારયત્યેષ પ્રબોધ્યૈવ ચ ઘાતકઃ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ— માર્ગસ્થિતિથી જ એવો વંચક અત્યંત બાધ કરે છે. કોઈ પણ વંચક બળથી મારતો નથી, પણ બાધ કરીને જ મારે છે.

વિવેચન—લક્ષ્મણને જે માર્ગમાં હોય તે જ માર્ગને એ વંચક હોય છે અને એ માર્ગનું ઘણું જ્ઞાન ધરાવવાને કોણ રાખી ખોટો બાધ કરીને લક્ષ્મણનેને ઠગે છે. એ ચોર કે લુટારાની માફક લાકડી કે બીજાં હથિયાર મારતો નથી, પણ બાધરૂપી હથિયારથી મારે છે. ૨૯

છલબુદ્ધિર્વિનાશાય ન બલં તસ્ય સાધનમ્ ।

અજ્ઞાતઃ સર્વથા હિંસ્રો જ્ઞાતો નૈવ હિ બાધકઃ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—બીજને નાશ કરવાને માટે વંચકનું સાધન એનું બળ નથી, પણ એની છલબુદ્ધિ છે. જ્યાંસુધી એનું સ્વરૂપ ન જાણ્યું હોય ત્યાંસુધી એ મારે છે (ઘાત-હિંસા કરે છે). એનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી એ કાંઈ બાધ કરી શકતો નથી.

વિવેચન—વંચક શરીરબળ વાપરી બીજને મારતો નથી, પણ છલબુદ્ધિ—(એક પ્રકારના મનોબળ)થી બીજને મારે છે. જ્યાંસુધી એનું ખરું સ્વરૂપ જાણ્યામાં ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી જ એ બીજને નુકસાન કરે છે, પણ જ્યારે એનું સ્વરૂપ સામાના સમઝાયામાં આવે છે ત્યારે એ બાધ કરી શકતો નથી. ૩૦

જ્ઞાનં ત્વશક્યં તસ્યેતિ ન નિસ્તારઃ કથંચન ।

इति चेत् तत्र सिद्धान्त उपायः परिकीर्त्यते ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—એને જોળખવાનું તો સર્વ પ્રકારે અશક્ય છે તેથી એના કાંસામાંથી કેઈ પ્રકારે નીકળી શકાય એમ નથી એમ જો ધારવામાં આવતું હોય તો, આપણા સિદ્ધાન્તમાં જે ઉપાય છે તે કહી બતાવવામાં આવે છે.

વિવેચન—સાચા ભક્તજન અને વંચક એ બેની વચ્ચેનો તફાવત જાણવાને માટે આપણા સિદ્ધાન્તમાં ભક્તજનનાં જે સ્વાભાવિક લક્ષણ કહ્યાં છે તે વંચકમાં છે કે નહિ એ વાતની તજવીજ કરવાથી વંચકને પારખી શકાય એમ છે. ૩૧

भगवद्भक्तसाम्येऽपि तदसाधारणो गुणः ।

निरपेक्षत्वमेतस्मिस्तदभावाद्धि वञ्चकः ॥ ૩૨ ॥

અનાકારિત ઇવાસૌ સન્ને લગતિ સર્વથા ।

પ્રાર્થિતા ભગવદ્ભક્તાઃ કૃપયન્તિ કથંચન ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—ભગવદ્ભક્તાના સરખાં આચરણને આભાસ છતાં પણ ભગવદ્ભક્તોને અસાધારણ ગુણ જે નિરપેક્ષપણું છે તે એનામાં હોતું નથી, અને એ નહિ હોવાથી જ એને વંચક સમઝી લેવો. વંચક વગર ઘોલાવ્યો જ સાથે લાગુ પડે છે અને ભગવદ્ભક્તો તે પ્રાર્થના કરવાથી જ કોઈક પ્રકારે કૃપા કરે છે.

વિવેચન—વંચકમાં નિઃસ્વાર્થીપણું હોતું નથી, એ તો સ્વાર્થી હોય છે. સાથે ભક્ત નિઃસ્વાર્થી હોઈ વગર ઘોલાવ્યે કોઈની પાસે જતો નથી, પણ વંચક હરકોઈ બહાને ખીબની પાસે જાય છે અને એની આગળ પોતાની જાળ પાથરે છે. ભક્તજનને સ્વાર્થી ન હોવાથી એ નિરપેક્ષ (કોઈ પણ ઇચ્છા કે લાલચ વગરનો) રહે છે. વંચકથી સાચા ભક્તને ઓળખી કાઢવાનું મુખ્ય ચિહ્ન નિરપેક્ષતા જ છે. ૩૨-૩૩

વંચકને જાણવાનું ખીણું સાધન કહેવામાં આવે છે :

સ દ્રવ્યમેવ વિજ્ઞાય સજ્જતે સ્વાર્થમોહિતઃ ।

દીનેષુ ભગવદ્ભક્તાસ્તદર્થકપ્રસાદકાઃ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ—અમુક પૈસાદાર છે એમ જાણીને વંચક પોતાના સ્વાર્થીથી મોહ પામી એમાં આસક્ત થાય છે, પણ ભગવદ્ભક્તો દીન જનને વિશે પોતાના સ્વાર્થી વિના સામાના સ્વાર્થી માટે જ પ્રસન્ન થાય છે.

વિવેચન—વંચક સ્વાર્થી હોવાથી દ્રવ્યવાનની જ કેડે લાગે છે, અથવા જ્યાંથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ હોય ત્યાં જ પોતાનો યત્ન કરે છે, પણ ભક્તજન તો સ્વાર્થરહિત હોવાથી દીન અને ગરીબ મનુષ્યોના ઉપર સ્વાર્થ વિના કૃપા કરે છે. ૩૪

ચાલયત્યયમુન્માર્ગે માયાચાટુકસૂક્તિભિઃ ।

તે તુ માર્ગે ચાલયન્તિ વચ્ચોભિઃ કટુકૌષ્ઠૈઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ—વંચક કપટયુક્ત મધુર વાક્યોથી ખોટા માર્ગમાં ચલાવે છે, અને સત્પુરુષો તો કડવા ઔષધરૂપ વાક્યોથી સન્માર્ગમાં દોરી લઈ જાય છે.

વિવેચન—વંચકની વાણી મધુર હોય છે. એ મીઠી વાણીથી સામાને પ્રસન્ન કરે છે. સાચો ભક્ત કડવાં વચન કહેવાની જરૂર પડે ત્યાં કહેવામાં અચકાતો નથી, અને એમ કરીને સામાને એ સન્માર્ગે ચડાવે છે. સામે ધણી ખોટે માર્ગે ચડે તો સારું એમ વંચક ધારે છે, તેથી એ મીઠાં વાક્યો ખોલી સામાને ખોટે રસ્તે જવાને ઉત્તેજન આપે છે, પણ કડવાં વાક્ય કહી સન્માર્ગે ચડાવતો નથી. એટલા માટે શિક્ષાપત્રમાં કહ્યું છે કે—

સંસૃતિપ્રેરકો વાપિ તત્સજ્જો દુષ્ટસંગમઃ ।

“અથવા અહંતા મમતાત્મક સંસારસાં આસક્તિ કરવાની જે પ્રેરણા કરે તેને સંગ દુષ્ટ સંગ જાણવો.” ૩૫.

एवं, विज्ञाय बुद्ध्वैव वैलक्षण्यं हि वञ्चके ।

तत्सङ्गं तत्र सद्भावं तन्माहात्म्यं परित्यजेत् ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—એ પ્રકારે સત્પુરુષ અને વંચકનું જુદાપણું બુદ્ધિથી જાણીને વંચકના સંગનો, એને વિશે સદ્ભાવનો અને એના માહાત્મ્યનો ત્યાગ કરવો.

વિવેચન—ઉપર કહેલા વંચકના સંગનો ત્યાગ કરવો. સાધુ પુરુષ તે જ કે જે શ્રીકૃષ્ણમાં કારણ રહિત પ્રીતિનો બોધ કરે અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્ત્વિક હોય. ૩૬

અન્યથા માર્ગનિષ્ઠોઽપિ વિનાશં પ્રાપ્નુયાન્નરઃ ।

અત ઇવાસ્મદાચાર્યૈરુક્તં સ્વીયકૃપાલુભિઃ ॥ ૩૭ ॥

પાષણ્ડપ્રચુરે લોકે કૃષ્ણ ઇવ ગતિર્મમ ।

અન્યત્રાપ્યુક્તમેવં હિ શિક્ષાપદ્યેષુ સર્વથા ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વંચકનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો માર્ગનિષ્ઠ પુરુષ પણ વિનાશ પામે છે. એટલા માટે સ્વાશ્રિત જનને વિશે કૃપા રાખનાર આપણા આચાર્ય-શ્રીએ કહ્યું છે કે લોકમાં પાષાંડનો પ્રચાર થવાથી શ્રીકૃષ્ણ એ જ મારી ગતિ છે, અને એ જ પ્રકારે અન્ય સ્થળે શિષ્યા-મણુના શ્લોકોમાં આપશ્રીએ તેમજ (શિક્ષાપત્રોમાં મેં પણ) યથાયોગ્ય કહેલું છે.

વિવેચન—શ્રીમહાચાર્ય ‘શ્રીકૃષ્ણાશ્રય’ ગ્રંથમાં કહે છે કે દુનિયામાં ખરા ધર્મને બદલે પાષાંડ ધર્મ વધી પડ્યો છે એ કારણથી શ્રીકૃષ્ણ એ જ મારી ગતિ થાઓ. ‘નિબંધ’-માં પણ આચાર્યશ્રી લખે છે કે—

અધુના તુ કલૌ સર્વે વિરુદ્ધાચારતત્પરાઃ ।

સ્વાધ્યાયાદિક્રિયાહીનાસ્તથાઽઽચારપરાઙ્મુલાઃ ॥૨૧૨॥

ક્રિયમાર્ગ તથાઽઽચારં વિધિહીનં પ્રકુર્વતે ।

વિક્ષિપ્તમનસો ભ્રાન્તા જિહ્વોપસ્થપરાયણાઃ ॥૨૧૩॥

ત્રાત્યપ્રાયાઃ સ્વતો દુષ્ટાસ્તન્ન ધર્મઃ કયં ભવેત્ ।

ષટ્ભિઃ સંપદ્યતે ધર્મસ્તે દુર્લભમતરાઃ કલૌ ॥ ૨૧૪ ॥

“આ વખતમાં સર્વ (લોકો) શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણ કરવામાં તત્પર થયા છે, સ્વાધ્યાયાદિ વેદમાં ખતાવેલી ક્રિયા રહિત છે. એઓ જે ક્રિયામાણુ કરે છે તે વિધિહીન કરે છે. એઓ વિક્ષિપ્ત મનવાળા અને બ્રાન્તિવાળા છે, અને જીભ અને ઉપસ્થના વિષયોને અધીન છે. ઘણે ભાગે એઓ યજ્ઞોપવીતક્ષંસ્કાર રહિત છે અને જાતે દુષ્ટ છે. ત્યારે ધર્મ શી રીતે થાય ? છ પદાર્થ (દેશ-કાળ-દ્રવ્ય-કર્તા-કર્મ અને મંત્ર) શુદ્ધ હોય તો ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય. એ છ પદાર્થ આ કલિયુગમાં શુદ્ધ મળવા ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. એટલા જ માટે શ્રીહરિરાયજી શિક્ષાપાત્રમાં લખે છે કે.

શુદ્ધભાવઃ પ્રમૌ સ્થાય્યો ન ચાતુર્યં પ્રયોજકમ્ ।

“શુદ્ધ ભાવનું પ્રભુમાં સ્થાપન કરવું જોઈયે; વચ્ચકની માફક ચતુરાઈ ખતાવવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી.” ૩૭-૩૮

પ્રાવાહિકાસ્તેऽપિ ચેત્સ્યુરુપેક્ષૈવોચિતા તદા ।

एवं विज्ञाय सततं स्थेयं वै सावधानिभिः ॥ ૩૯ ॥

सेवापरैः कथासक्तैः सत्सङ्गपरिशोधकैः ।

बाह्यव्यापाररहितैर्भगवद्भावभावुकैः ॥ ૪૦ ॥

दैन्यमात्रपरिश्रान्तैરસદાલાપવર્જિતૈઃ ।

श्रीकृष्णदर्शनाद्यतैर्निजाचार्याश्रिताश्रितैः ॥ ૪૧ ॥

અર્થ—અને ભગવદ્ભક્તો પણ ભક્તિને છોડી દઈ પ્રવાહમાં હોય તો એમની પણ ઉપેક્ષા કરવી ઉચિત છે.

આ પ્રમાણે જાણીને સેવામાં તત્પર, લગવત્કથામાં આસક્ત, સત્સંગના શોધક, બાહ્ય વિષયોની હિલચાલ રહિત, લગવદ્-ભાવનો રસ જાણનાર, માત્ર દૈન્ય વડે સાધન કરવામાં વિરામ પામેલા, અસહાલાય રહિત, શ્રીકૃષ્ણના આવિર્ભાવની આકાંક્ષાથી જ પીડિત, અને શ્રીઆચાર્યચરણનો આશ્રય રાખનાર પુરુષોએ નિત્ય નિરંતર સાવધનાનપણે સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન—પ્રવાહનું લક્ષણ ‘પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા’ ગ્રંથમાં આપ્યું છે. એમાં કહ્યું છે કે પ્રવાહમાં રહેલા જીવ આસુરી છે. એઓ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને અર્થથી નિવૃત્તિને જાણતા નથી, એટલે ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું અને અધર્મથી નિવૃત્ત થવું એ એઓ જાણતા નથી. એ કારણથી એઓમાં પવિત્રતા આચાર કે સત્ય હોતાં નથી.

પ્રવાહમાં ભળેલા જીવોનો સંગ કરવો યોગ્ય નથી. ભક્તજનોએ એવા જીવોની સોબત અવશ્ય તજવી જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ જે પૂર્વે ભક્તિમાર્ગમાં હોય તે પાછળથી પ્રવાહમાં ભળી ગયેલો હોય તો એવાનો સંગ પણ તજવા યોગ્ય છે.

દીનતા—ભાવથી અહંતા અને મમતાનો નાશ થાય છે, માટે અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે “ભક્તિમાર્ગમાં જે સાધનોથી દૈન્ય સારી રીતે સિદ્ધ થાય તે સાધનો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે અને જેનાથી દૈન્યનો નાશ થાય તે સર્વ વિરોધી છે એમ જાણવું (શિક્ષાપત્ર ૩૩-૧૫).” વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ‘સુખોદિનીજી’માં કહેલું છે કે

મક્તાનાં દૈન્યમેવૈકં હરિતોષણસાધનમ્ ॥

“લક્ષ્મીને શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરવાનું મુખ્ય સાધન
દીનતા જ છે.” ૩૯-૪૧

[यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ १ ॥
केनापि न निरुद्धोऽहं निज्जाचार्यकृपाबलात् ।
यत्सत्यं भयत्यागेन विवृतं स्फुरितं हृदि ॥ २ ॥]

૪૭. કામાસ્વદોષવિવરણમ્ ॥

૧. ઉપક્રમ

કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને મત્સર એ
ષડ્વર્ગને ત્યાંસુધી જીતવામાં ન આવે ત્યાંસુધી હૃદય
કદાપિ શુદ્ધ થતું નથી; અને એવા અશુદ્ધ હૃદયમાં પ્રભુનો
વાસ કદાપિ થતો નથી. ગમે તે માર્ગ કે સમ્પ્રદાય દ્વારા
લગવત્પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, પરંતુ જે ઇન્દ્રિયો
ઉપર કાબૂ ન હોય તો સર્વ પ્રયત્ન ખારી જમીનમાં બી
વાવવાનો પ્રયત્ન કરી એમાંથી ફલ પ્રાપ્ત કરવાની મિથ્યા
આશા જેવા થાય છે. આ ભયંકર છ દોષોમાં કામ પહેલો
છે. બધા દોષોનું મૂળ જ એ દોષ છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોના
વિષયોની પૂર્તિ ન થવાને કારણે જ બીજા અનર્થ એક પછી
એક ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રભુની માનસી સેવા સિદ્ધ કરવામાં
પરમ બાધક કોઈ હોય તો એ કામ જ છે. શ્રીહરિચાલુએ

કૃપા કરી આ અંધમાં કામનું ખરું સ્વરૂપ બતાવવાનો અનુગ્રહ કર્યો છે :

દોષેષુ પ્રથમઃ કામો વિવિચ્ય વિનિરૂપ્યતે ।

યસ્મિન્નુત્પદ્યતે તસ્ય નાશકઃ સર્વથા મતઃ ॥ ૧ ॥

ઉપનિષદમાં ઇન્દ્રિયોને ઘોડા કહ્યા છે. “આત્માને તું રથી જાણુ, શરીરને રથ જાણુ, બુદ્ધિને સારથિ અને મનને ચાખુક જાણુ. ઇન્દ્રિયોને ઘોડા કહ્યા છે, જ્યારે એના વિષયોને એઓને ચરવાનાં ખીડ-ગોચર કહ્યાં છે. આત્મા ઇન્દ્રિયો અને મનનું સંયુક્ત બનેલું જે કાંઈ તે ભોકતા, એમ બુદ્ધિશાળી પુરુષો કહે છે. અયોગ્ય મને કરી જે હંમેશાં વિજ્ઞાન વિનાનો છે તેને, જેમ સારથિને દુષ્ટ ઘોડા વશ નથી રહેતા તેમ, ઇન્દ્રિયો વશ નથી રહેતી.” (કઠ. ૨-૨-૩ થી ૫). આ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓને જે કાખૂમાં ન રાખવામાં આવે તો શરીરરૂપી રથને જાંઘો વાળી દે અને સર્વનાશ થઈ જાય. પ્રભુના ભક્તોને તો આ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓને સારી રીતે કાખૂમાં રાખવાના છે, કેમકે જરા પણ ચિત્ત ચલિત થતાં ભગવદ્ભજનમાં પ્રતિબન્ધ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧

૨. કામનાં કાર્ય

એની ભયંકરતા જાણાવતાં કહે છે કે
 વિષયાવેશહેતુત્વાદ્વિક્ષેપોત્પત્તિકારણમ્ ।
 રજોગુણસમુત્પન્નો રજઃપ્રક્ષેપકો મુખે ॥ ૨ ॥

ब्रह्मावेशविरोधी च सद्बुद्धेर्बाधको मतः ।

सत्कर्मनाशकः सर्वप्राकृतासक्तिसाधकः ॥ ३ ॥

કામ વિષયના આવેશમાં કારણરૂપે રહેલો છે. ભગવાન ગીતાજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે “વિષયોતુ” ધ્યાન કરતા પુરુષને સંગ ઉત્પન્ન થાય છે, સંગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે, કામથી ક્રોધ ઊપજે છે, ક્રોધથી કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન ભુલાય છે. એ મોહથી સ્મૃતિમાં ખાન્તિ થાય છે. સ્મૃતિમાં ખાન્તિ થઈ એટલે થયો બુદ્ધિનાશ, અને બુદ્ધિનો નાશ એટલે સર્વવાશ.” (ભ. ગી. ૨-૬૨ થી ૬૩). કામ આટલો ભયાનક છે તો અનેક જાતના વિદ્વેષ-ખાધ કરવામાં એ કારણરૂપે હોય ત્યાં શી નવાઈ? ભગવાને ગીતાજીમાં કામ અને ક્રોધની ઉત્પત્તિ રજોગુણમાંથી કહી છે, પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે

“આ કામ, આ ક્રોધ એ રજોગુણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. એ મોટા ખાઉધર, મહાપાપી છે; એને તું દુશ્મન જાણ. જે પ્રમાણે ધુમાડાથી અગ્નિ ઠંકાઈ જાય છે, જે પ્રમાણે અરીસો મળથી છવાઈ જાય છે, જે પ્રમાણે ચોળથી ગર્લ ઠંકાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે કામથી આ જગત છાયેલું છે. હે અર્જુન! દુઃખેથી જેની પૂર્તિ થઈ શકે તેવા, જ્ઞાનીના નિત્યવૈરી કામરૂપી એ અગ્નિએ જ્ઞાનને ઠંકી દીધું છે. ઇન્દ્રિયો મન અને બુદ્ધિ એ કામનું રહેઠાણ છે. આ સ્થાનોએ કરી કામ જ્ઞાનને ઠંકીને જીવાત્માને મોહ પમાડે છે; તેથી આરમ્ભમાં જ તું, હે ભસ્તકુલોત્પન્ન! ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો વિનાશ

કરનારા પાપી કામનો વિનાશ કરી નાખ." (ભ. ગી. ૩-૩૭ થી ૪૦) કામથી બુદ્ધિ બહાર મારી જતી હોવાથી કુકર્મો કરવા તરફ ભ્રમ ખેંચાઈ જાય છે કે અનેક સ્થળેથી એને પરિભ્રમ સહન કરવો પડે છે; એ દુનિયાની નજરેથી ઊતરી જાય છે; કેઈ એનું સંમાન કરતું નથી. આનું નામ તે મોં પર રજ-ધૂળ પડવી. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે "વિષયથી ઘેરાઈ ગયેલા દેહવાળાઓને હરિનો આવેશ થતો જ નથી." (સં. નિ. ૬). જેને બુદ્ધિનો વિનાશ થઈ ચૂક્યો છે તેને શું સારું શું ખૂરું એનો વિચાર જ ક્યાંથી હોય ? આવી સ્થિતિમાં પાપો કરવાં એ એને સહજ છે. એ પાપોથી અનેક સત્કર્મો ઘોવાઈ જાય છે. જેમ જેમ વિષયોને અધીન થતા જઈયે તેમ તેમ લોકમાં વધારે અને વધારે આસક્તિ થતી જાય છે. ૨-૩

ચિત્તાશુદ્ધિનિવાનત્વાત્ ચિદુત્પત્તૌ ચ વાધકઃ ।

મક્તિમાર્ગમહાદ્વેષ્ટા વૈરાગ્યાભાવસાધનાત્ ॥ ૪ ॥

સર્વત્રાપરિતોષશ્ચાનેન લોભસમુદ્ભવાત્ ।

યથાકથાશ્ચિત્સામ્મુખ્યેન્દ્રિયવૈમુખ્યકારકઃ ॥ ૫ ॥

કામની ખેઠકો માંહે ચિત્ત એક છે, જ્યાં જ્યાં કામનો સંપર્ક થયો ત્યાં ત્યાં બુદ્ધિનાશનાં પગરણુ થઈ ચૂક્યાં જ સમજો; એટલે ચિત્તને મલિન થતાં વાર જ નથી લાગતી. જ્યાં ચિત્ત મલિન થઈ ચૂક્યું ત્યાં જ્ઞાન ટકી ક્યાંથી શકે ? ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે "જે આજ્ઞાની છે, જેનું મન ઠેકાણે નથી, જે સદા અપવિત્ર છે, તે પરમ પહને પ્રાપ્ત કરી

શકતો નથી; એ સંસારમાં ગોથાં ખાય છે.” (કઠ. ૧-૩-૭). જ્યાં જ્ઞાન નથી ત્યાં પ્રભુનો આવેશ ક્યાંથી? ભગવાન ગીતાજીમાં જ્ઞાનનું લક્ષણ આપતાં આજ્ઞા કરે છે કે “અમાનીપણું, અદમ્ભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, સારથ્ય, આચાર્યસેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા, અન્તઃકરણ પર કાબૂ, વિષયોમાં વૈરાગ્ય, નિરભિમાનિતા, જન્મ મૃત્યુ ઘડપણુ અને રોગ વિશે દુઃખરૂપી દોષનો વારંવાર વિચાર, સ્ત્રી પુત્ર ઘર વગેરેમાં અનાસક્તિ અને અળગાપણું, ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં હુમેશાં ચિત્તનું સમાનપણું, મારામાં અનન્ય યોગ વડે અનન્ય ભક્તિ, એકાન્ત પ્રદેશમાં રહેવાનું, જ્યાં મનુષ્યનો સમૂહ રહેલો હોય ત્યાં અપ્રીતિ X X X X X” આ જ્ઞાનદશામાં વૈરાગ્ય એ મુખ્ય વસ્તુ રહેલી છે. કામ હોય ત્યાં વૈરાગ્ય ટકી જ શકે નહિ. જ્યાં દુન્યવી પદાર્થોમાંથી રાગ છૂટ્યો નથી ત્યાં અનન્ય ભગવદ્ભક્તિ સાધી શકાય જ ક્યાંથી? એ જ માટે કામને ભક્તિમાર્ગનો મહાન શત્રુ કહ્યો છે. કેઈ પણ પદાર્થ તરફ ઇન્દ્રિયનું ખેંચાણ થયું કે તરત જ એ લેવા દિલ થાય છે. એક ખગીયામાં ગયા; વસન્તઋતુ ખીલી રહી છે, આસપાસ વનસ્પતિ નવા સ્વાંગ સજી મનોહર થઈ રહી છે, ત્યાં જતાં કૂલોના ઉદ્દગમને જોઈ આંખો અને નાક ખન્ને એ ખાણુ ખેંચાય છે, એટલે એ જોયા જ કરવાનું અને સૂંઘ્યા જ કરવાનું એને વારંવાર મન થયા કરે અને કૂલો ચૂંટવાનું મન થાય. આનું નામ તે લોભ. હવે મનવાંછિત પદાર્થ જ ન મળે, અને ન મળે એ સ્વાભાવિક છે, કેમકે વધુ

અને વધુ મેળવવાપણું એ જીવને સ્વાભાવિક જેવું છે, એટલે અસન્તોષ જ રહેવાનો. ઉનાળાનો સમય છે; ઉકળાટો ફાટી નીકળ્યો છે; મોટાં શહિરોની બજારોમાં શીતો-પચારને માટે આઈસક્રીમ ખરફ સોડાલેસન અને સરખતોની છત છે ત્યાં જરા પણ મન લલચાયું એટલે એ વસ્તુ લીધી, ખાધી યા પીધી ને જરા શાન્તિ અનુભવાઈ, પણ પાછો ઉકળાટો તો ચાલુ જ છે, એટલે લે ખીજી વાર, લે ત્રીજી વાર, આમ અસન્તોષ રહ્યા જ કરે, પણ જે પ્રથમથી સંયમ રાખ્યો હોય, ઇન્દ્રિયોને એ મોહક પદાર્થો તરફ ખેંચાવા ન દીધી હોય, તો અસન્તોષને કાંઈ કારણ છે? આ જ લૌકિક તરફની અસક્તિ જીવને પ્રભુ તરફથી વાળી લે છે, બહિર્મુખ બનાવે છે. ચિત્ત ચલિત બનતાં લૌકિક મોહક પદાર્થો તરફ આસક્તિ વધતી જાય છે એટલે ચપલ ઇન્દ્રિયરૂપ ઘોડા પોતાના વિષયરૂપી ગોચરોમાં ફરવા પ્રયત્નશીલ બને છે, અને એનું પરિણામ સંસાર જ. ૪-૫

કામની સાથે લોભ સંકળાયેલો જ છે એટલે એને પણ ટાળવો મુશ્કેલ છે, ત્યાં ખે ઉપર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? મનને હ્રષિત કરનારા એ બંનેનું સ્વરૂપ બતાવતાં શ્રીહરિશયળ નિર્દેશે છે કે

કામલોભૌ હરિપ્રાપ્તિપ્રતિબન્ધકપર્વતૌ ।

અનુલ્હૃષ્ય ન શક્નોતિ ગન્તું કૃષ્ણાન્તિકં જનઃ ॥ ૬ ॥

સંસારમોહહેતુત્વાન્મનોદૂષણસાધનમ્ ।

અતઃ સેવાવિરોધી ચ યતઃ સા માનસી મતા ॥ ૭ ॥

પહાડ ઓળંગી જવો એ કાંઈ સહેલ વાત નથી. કામ અને ક્રોધ પણ એવા જો ભયંકર પહાડ છે; એના ઉપર વિજય મેળવવામાં આવે ત્યાંસુધી પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ શકે જ નહિ. વાજશ્રવણ ઉશનાએ પોતાનો પુત્ર નચિકેતા યમને આપી દીધો. નચિકેતા યમની પાસે ગયો; ત્યાં યમરાજે એને વરદાન માગવાનું કહ્યું, એમાં “આ મૃત્યુલોકમાં જે જે કામો મળી શકે એમ નથી, પૂર્ણ થઈ શકે તેવા નથી, તે સર્વ કામો તું સ્વેચ્છાપૂર્વક માગ. સ્વ અને ઘોડા સહિત આવા પ્રકારની સ્ત્રીઓને મનુષ્યો મેળવી નથી શકતા.” (કઠ. ૧-૧-૨૪). એવી સ્ત્રીઓ વગેરે માગવાનું કહ્યું. નચિકેતાએ એ જવાબ આપ્યો કે “અરે, સર્વ જીવન જ ચાર ઘડીનું ચાંદરડું છે; તમારા ઘોડા, તમારાં નૃત્ય અને ગીતો પણ ક્ષણિક છે.” (કઠ. ૧-૧-૨૬). ઉપનિષદો ડિહ્નિમ વગાડીને કહે છે કે મૂર્ખ પુરુષો પ્રભુથી પરાંગમુખ કરનારા કામોને અનુસરે છે; એઓ એમ કરી વિસ્તૃત એવા મૃત્યુના પાશમાં ફસાય છે. જે ધીર પુરુષો છે તે ધ્રુવ એવા એક અમૃત તત્ત્વને જાણીને અહીં અધ્રુવ પદાર્થોને ઇચ્છતા નથી.” (કઠ. ૨-૧-૨). આ ધીર પુરુષો જ્ઞાનપૂર્વક કામાદિ પહાડોને વટાવી અવિચલ પ્રભુની પ્રાપ્તિના અધિકારી થાય છે. આ કામાદિના સકંજમાં ફસાઈ જવાથી મન હ્રષિત થઈ જાય છે, જેને પરિણામે જીવ સંસારમાં ફસાયો જ રહે છે. ઉત્તમોત્તમ માનસી સેવા સિદ્ધ કરવામાં મલિન મન સમર્થ થઈ શકતું જ નથી. આમ આ કામ સેવામાં જખ્ખર અડચણ ઊભી કરનારો

છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘સેવાફલ’માં સેવાના ત્રણ પ્રતિબંધમાં લૌકિક ભોગને ગણાવ્યો છે. એ લૌકિક ભોગ તે જ કામપૂર્તિ; એનો ત્યાગ કર્યે જ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે. ૬-૭

‘જન્મથી આંધળો માણસ કદી જોઈ નથી શકતો, એ જ રીતે કામથી આંધળો થયેલો પણ કશું જોઈ શકતો જ નથી.’ એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે. આવા અન્ધ માણસને પ્રભુસામ્બુધ્ધકારક કાંઈ પણ ક્યાંથી ગમે? એ બતાવતાં કહેવામાં આવે છે કે

નિરોધસ્ય મહાજ્જ્વરન્યસ્ફૂર્તિકરો યતઃ ।

ગુણગાનસપત્નોઽપિ ન રોચન્તે ગુણા યતઃ ॥ ૮ ॥

વૈરાગ્યસાધકાઃ સર્વે કામિનસ્તં કથં પ્રિયાઃ ।

અત ઇવ હિ દૃશ્યન્તે ગુણશ્રવણવૈરિણઃ ॥ ૯ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘નિરોધલક્ષણ’માં નિરોધની સિદ્ધિ માટે જે જે ઉપાયો દર્શાવ્યા છે તેમાં ગુણવર્ણનને પણ એક સાધન બતાવ્યું છે. હવે હૃદય કામથી પરાભૂત થઈ ગયું છે તેવા મનુષ્યનું પ્રભુધ્યાન સ્થિર ટકી શકતું નથી, કામપૂર્તિની લાલસામાં લૌકિક પદાર્થોમાં એનું દિલ ખેંચાયું જાય છે, એ પ્રભુના ગુણોનું ગાન કરી ક્યાંથી શકે? એ શોક્ય ઘરમાં હોય તો કદી પતિને જમ્ય લેવા દેતી નથી; એ જ પ્રમાણે એક જ મનુષ્યમાં એકી સાથે કામ અને પ્રભુના ગુણોનું ગાન ઉલ્કાપાત મચાવી મૂકે છે. શોક્ય દૂર થાય તો ઠરી કામ ખેંસાય; એ જ રીતે કામનો ત્યાગ થાય તો જ જીવને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય. પ્રભુના ગુણ છે તે તો સંસાર-

માં વૈરાગ્ય ઉપબવનારા છે, સંસારાસક્તિ દૂર કરાવનારા છે, બ્યારે કામીને તો સંસારમાં ચોર અને ચોર ખૂત્યે જવાનું દિલ હોય છે; એને આ ગુણો ક્યાંથી ગમે? અસ્થિર ચિત્તવાળા કામીએને લગવદ્ગુણ-શ્રવણ કદાપિ ગમતું નથી. એક સ્થાનમાં એક સમયે એક જ પદાર્થ રહી શકે; મનરૂપી સ્થાન પર કામ બેઠો હોય ત્યાં બીજું કાંઈ કેમ બેસી શકે? ૮-૯

કામ અનેક અનર્થ—પરામ્પરાને ઉત્પન્ન કરાવનારો છે; એની લયાનકતાનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવે છે કે

ક્રોધઃ સ્વકાર્યકરણાલ્લોભઃ પ્રાપ્ત્યાપિ શામ્યતિ ।

ઘૃતહોમે વહ્નિરિવ કામો ભોગેન વર્ધતે ॥ ૧૦ ॥

કામેન નાશિતમતિઃ પ્રતિષિદ્ધે પ્રવર્તતે ।

અગમ્યાગમને ચૌર્યે તથૈવામહ્યમક્ષણે ॥ ૧૧ ॥

યત્ ઉત્પદ્યતે ક્રોધો મહાદ્રોહસમુદ્ભવઃ ।

લોભોઽપિ જાયતે તસ્માત્ સ ચાર્થવિષયો ભવેત્ ॥ ૧૨ ॥

સોઽર્થઃ પચ્ચદશાનર્થમૂલં તત્ર પ્રવર્તતે ॥ ૧૨½ ॥

કામ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. કોઈ પણ વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા થઈ; એ ન મળી એટલે તરત ગુસ્સો ચડે છે એટલે એ મેળવવાને લોભ થાય છે, પણ ક્રોધ અને લોભ તે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ જવાથી ઠરી જાય છે, પરન્તુ આ કામ—ઈન્દ્રિયોપસેવનની તો એનાથી ઊલટી વાત છે. યયાતિ રાજાએ અનેક વર્ષો સુધી કામોપલોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી, પણ એમને તૃપ્તિ થઈ નહિ. એના જ મુખમાંથી આ વાક્ય નીકળે છે કે

ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્તેવ ભૂય ઇવાભિવર્ધતે ॥

(ભા. ૯-૯૧-૧૪)

“કામ વિષયોના ઉપભોગથી શાન્ત થતો નથી; અગ્નિમાં ધીનો હોમ કરવામાં આવે અને અગ્નિ જેમ વધુ અને વધુ પ્રદીપ્ત થતો જાય છે તેમ કામ ચોર અને ચોર વધતો જાય છે.” બળવાન એવો ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ મહાન બુદ્ધિશાળીઓને પણ ભયંકર પાપગત્તિઓમાં ધકેલી દે છે. શાસ્ત્રકારો તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે “એકાન્તમાં મા-બહેન કે દીકરી સાથે પણ ન બેસવું.” (ભા. ૯-૧૯-૩૭) એ તો સ્પષ્ટ છે કે-‘વિવેકબ્રધાનાં મવતિ વિનિપાતઃ શતમુલઃ (ભર્તૃહરિ) શું સારું કે શું નરસું એનો જેને વિચાર જ નથી રહ્યો તેવાઓની પડતી કયાં કયાં અને કેટલી થાય છે એ સમજમાં આવતું નથી-અનેક પ્રકારનું એનું અધઃપતન થાય છે.’ અગમ્ય-ગમન જેવાં કાર્યોથી વડીલો અને રાજાઓનો ભયંકર દ્રોહ ઉત્પન્ન થાય છે, જેને પરિણામે પરસ્પર ગુસ્સાની લાગણી જાગ્રત થાય છે. વળી કામ એ અર્થસાધ્ય વસ્તુ છે. જ્યાંસુધી નાણાં હોય ત્યાંસુધી અનેક સ્ત્રીઓ વીંટળાઈ વળે, પણ નાણાં ખલાસ થયાં કે બધી દૂર થઈ જાય. એવે ટાણે સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવાને માટે નાણાંના બંદોબસ્તમાં એણે ચોરી-ખૂન જેવાં ભયંકર કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું પડે છે. (અત્યારે વર્તમાનપત્રો વાંચનારાઓને આ વાત સમજાવવી પડે એમ નથી.) કામીઓને અર્થપ્રાપ્તિ થઈ એટલે ભયંકર પન્દર

અનર્થોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ધનિક કામી ધુન્ધુકારીના અનર્થોનું વર્ણન શ્રીભાગવત-મહાત્મ્યમાં છે. 'એ સ્નાન-શૌચહીન, ધાર્મિક-ક્રિયાહીન. અલક્ષ્ય-લક્ષક, ક્રોધી, ખરાબ લોકોની સંગતિવાળો, ખૂન કરી ભોજન કરનારો, ચોર, બધાને પીડા કરનારો, પારકાનાં ઘરમાં કબ્રિયા લગાડનારો, નાનાં બચ્ચાંઓને મારી નાખનારો, હિંસક, ગરીબો અને આંધળાંઓને પીડા કરનારો, ચાણકાલો સાથે રહેતો, હુમેશાં હાથમાં ફાંસલો રાખનારો અને વેશ્યાસંગી' આવા પન્દર દુર્ગુણો ધુન્ધુકારીના ગણાવવામાં આવ્યા છે. પન્દર અનર્થ શાસ્ત્રમાં નીચે મુજબ ગણાવ્યા છે:—“સ્તેયં હિંસાનૃતં દમ્ભઃ કામઃ ક્રોધઃ સ્મયો મદઃ ! મેદો ત્રૈરમવિશ્વાસઃ સંસ્પર્ધા વ્યસનાનિ ચ ॥ ૧. ચોરી, ૨, હિંસા, ૩, જૂઠું બોલવું. ૪. દમ્ભ, ૫. કામ, ૬. ક્રોધ, ૭. ગર્વ, ૮. મદ, ૯. ભેદ, ૧૦. વૈર, ૧૧. અવિશ્વાસ, ૧૨. ઇર્ષ્યા, ૧૩. સુરત, ૧૪. દૂત, ૧૫. મદ. આ પન્દર અનર્થ પ્રસિદ્ધ છે. ૧૦-૧૨૬”

૩. કામનાં પરાક્રમ

કામની ભયંકરતા વર્ણવતાં કહેવામાં આવે છે કે

કામેનૈવ હિ કાર્પણ્યં કામિનીષુ સતાં મતમ્ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાર્થયન્તિ યતસ્તુચ્છાં પ્રવેશ્ય વદને કરમ્ ।

પ્રિયવ્રતસુતો રાજા અષ્ટઃ કામેન સત્ફલાત્ ॥ ૧૪ ॥

આગ્નીધ્રો વિષયાવેશાદુર્વશીલોકમાપિતઃ ॥ ૧૪૧ ॥

કામનું બળ એટલું બધું જબ્બર છે કે મહાન પુરુષો, પરમ ઋષિઓ, જબ્બર યોગી-મહાત્માઓ સામાન્ય

હલ્હી એવી સ્ત્રીઓ પાસે કામપૂર્તિની વિનંતિ કરવા માંડે છે. વાયુ, પાદકાં અને પાણી માત્રથી પોતાના જીવનનો વ્યવહાર ચલાવનારા વિશ્વામિત્ર અને પરાશર જેવા મહા-ર્ષિઓ સ્ત્રીઓ પાછળ ઘેલા થઈ પોતાના હજારો વર્ષના તપના ફલોને એક ક્ષણમાત્રમાં ગુમાવી બેઠા છે. રાજા આગ્નીધ્રનો પ્રસંગ શ્રીમદ્ભાગવતના પંચમ સ્કન્ધના બીજા અધ્યાયમાં આવે છે. સ્વાયંભુવ મનુથી શતરૂપામાં ઉત્પન્ન થયેલા મોટા પુત્ર પ્રિયવ્રત રાજાનો આગ્નીધ્ર એ મોટો પુત્ર હતો. એક વાર પિતૃલોક પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાએ કરી હિમાલયમાં બ્રહ્માજીની તપઃપૂર્વક આરાધના કરવા લાગ્યો. બ્રહ્માજીએ એની પરીક્ષા કરવાને માટે પૂર્વચિત્તિ નામની અપ્સરાને મોકલી. એના નૂપુરનો ઝંકાર કાને આવતાં રાજાએ જરા આંખ ખોલી એના તરફ દૃષ્ટિ કરી અને એ એમાં ફસાઈ ગયો. વર્ષો સુધી એની સાથે વિલાસ કરતાંયે, નવ નવ પુત્રો ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યા તોયે, એને સન્તોષ ન થયો. પુત્રો થયા બાદ પૂર્વચિત્તિ પાછી બ્રહ્માજી પાસે ચાલી ગઈ. રાજાને બહુ જ તકલીફ થઈ. હમેશાં પૂર્વચિત્તિનું જ ધ્યાન ધરવા લાગ્યો અને તન્મય થઈ અપ્સરાના લોકને પામ્યો; પિતૃલોક ધર્યો રહ્યો. ૧૩-૧૪૬

આગ્નીધ્ર જેવા ક્ષત્રિયો જ કામે નષ્ટ થઈ ગયા, એટલું જ નહિ, મહાન સમર્થ ઋષિવર્યો અને શિવ-નારદ જેવા પણ ચલિત થઈ ગયા; જેવા કે

કામેન કશ્યપો દૈત્યોત્પાદને હેતુતાં ગતઃ ॥ ૧૫ ॥

નિવૃત્તસન્ધ્યાનિયમઃ પત્નીપ્રાર્થનમોહિતઃ ।

કામેન ચ શિવઃ કૃષ્ણયુવતીરૂપવચ્ચિતઃ ॥ ૧૬ ॥

કામેન નારદઃ ષષ્ટિપુત્રાનજનયત્ સ્વતઃ ।

ગર્વામાવાય હરિણા દત્તઃ કામો મહાશનઃ ॥ ૧૭ ॥

કશ્યપ ઋષિ, શિવજી અને નારદ આ ત્રણેય કામદેવના સપાટામાં અટવાયા. કશ્યપ ઋષિને માટે એવી કથા છે કે એક વાર શોક્યોના ખારે દિતિને સાંભળી વેળાએ પતિ સાથે સંબંધ કરવાની ઇચ્છા થઈ. પતિ એ સમયે અગ્નિશાળામાં અગ્નિનું યજન કરી રહેલા. એની પાસે જઈ એણે વિનંતિ કરી. 'પત્નીની વિનંતિ ન ધકેલવા ખાતર એણે એને થોભી જવાતું કહ્યું, પણ નિર્લજ્જ પત્નીએ પતિનું વસ્ત્ર ખેંચી રાખ્યું અને પરિણામે હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ જેવા ભયાનક પુત્રોની ઉત્પત્તિ થઈ (ભા. ૩-૧૪ મો અધ્યાય). શિવજીના વિષયમાં એવી કથા છે કે જલધિ-મથનમાં મોહિની સ્વરૂપે પ્રભુએ દૈત્યોને મોહમાં નાખી દેવોને અમૃતપાન કરાવ્યું (ભા. ૮-૧૨ મો અધ્યાય). આ વાત જ્યારે શિવજીએ સાંભળી ત્યારે મોહિનીસ્વરૂપ જેવાની ઇચ્છા થઈ, એટલે જ્યાં પ્રભુ ધિરાજતા હતા ત્યાં ઉમાજી સાથે પધાર્યા અને પ્રભુને વિનંતિ કરી કે 'જેનાથી દૈત્યોને આપે મોહ કર્યો તે સ્વરૂપનાં અમે દર્શન કરવા આવ્યાં છીએ, તો દર્શન કરાવો.' પ્રભુએ ત્યાં જ અન્તર્ધાન થઈ જંગલમાં મોહિનીસ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું. ભગવાન શિવ એ મોહિની-સ્વરૂપની મોહક કીડાથી મુગ્ધ થઈ એને પકડવા દોડયા, ભેટી પડયા, પરન્તુ મોહિની-સ્વરૂપ પ્રભુ છટકી ગયા. કામથી

અત્યન્ત મુગ્ધ થઈ ગયેલા શિવજી ફરી દોડવા લાગ્યા. એ પછી પ્રભુએ પ્રગટ થઈ એમનો મોહ ઉતાર્યો. નારદજીની તે આનાથીયે ભયંકર દશા પુરાણાન્તરમાં સંભળાય છે. કામ-તૃપ્તિ ખાતર નારદજીને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરવાનું થયું, જેને પરિણામે સ્ત્રીરૂપ નારદે ૬૦ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. કામદેવને આમ મહાનમાં મહાન પુરુષોને પણ ગડપ કરનારો પ્રભુએ બનાવ્યો છે, એ મહાન પુરુષોનો ગર્વ ઉતારવા ખાતર.

૧૫-૧૭

કામેન ભરતસ્યાપિ હરિણત્વં ભવાન્તરે ।

પુરજ્જનોઽપિ કામેન સ્ત્રીયોનિમુપલબ્ધવાન્ ॥ ૧૮ ॥

કામેન વેદગર્ભોઽપિ સ્વસુતાયાં તથાકરોત્ ।

તેનૈવ રાવણો વુદ્ધિ રમાયામન્યથાકરોત્ ॥ ૧૯ ॥

ઋષભદેવજીના પુત્ર ભરત રાજા વાનપ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરી વનમાં રહેતા હતા. એઓએ પ્રભુપદ આ જ જન્મમાં પ્રાપ્ત કર્યું હોત, પરંતુ એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે બ્યારે ભરતજી સ્નાન કરી, નિત્યનિયમથી પરવારી પ્રણવનું ઉચ્ચારણ કરતા બેઠા હતા ત્યાં સામે કાંઠેથી વાઘની બીકથી ઠેકેલી એક મૃગલીનો ગર્ભ નદીમાં પડતો અને તણાતો એમણે જોયો. એમણે બચ્ચાને પાણીમાંથી ઉઠાવી લઈ એનું પુત્ર માફક પાલન કર્યું. એમાં એમને અત્યાસક્તિ થઈ ગઈ અને યોગાદિ કર્મો કરવાને બદલે મૃગબચ્ચાના પાલણુપોષણમાં જ એમનો સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો. એમ કરતાં કરતાં મૃગમાં ને મૃગમાં આસક્તિવાળા

એમને મૃત્યુ આવ્યું. અત્યાસક્તિને લીધે ઘીજી ભવમાં એ મૃગ તરીકે જન્મ્યા. સંસારમાં મૃગબંધ્યા તરફના પુત્રવત્ પ્રેમનું પણ આવું પરિણામ આવ્યું. પુરંજન રાજા સ્ત્રી-ચોનિને પામ્યો. શ્રીમદ્ભાગવત-ચતુર્થસ્કંધમાં જીવના રૂપક તરીકે આપેલો રાજા પુરંજન યવનોથી ત્યારે પરાભૂત થઈ ગયો ત્યારે યવનો એને કેદી તરીકે ઉઠાવી ગયા. ત્રિરહુથી વ્યથ થયેલો એવો એ પોતાની સ્ત્રીનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો; એનું સતત ધ્યાન કરતાં વિદર્ભરાજના મહેલમાં ઉત્તમ સ્ત્રીરૂપ થઈ ગયો. એને મલયધ્વજ પાંડય પરણ્યો (અધ્યાય ૨૮ મો). બ્રહ્માજીએ પોતાની પુત્રીમાં ઇચ્છા કરી; મરીચ્યાદિ પુત્રોએ પિતાને સમજાવ્યા અને બ્રહ્માજીએ પ્રાયશ્ચિત્ત માટે શરમાઈ પોતાના હેહુનો ત્યાગ કર્યો (ભા. ૩-૧૨-૨૮ થી ૩૩). રાવણની કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. હરકોઈ એક ઇન્દ્રિય પણ જો એના વિષય તરફ ખેંચાય તો સર્વનાશ કરે છે, તો પછી સમગ્ર ઇન્દ્રિયો ખેંચાય તો શી દશા થાય ? ૧૮-૧૯

૪. ભક્તિમાર્ગ અને કામ

કામે અનેકને પતિત કરી નાખ્યા છે એ ઉપર બતાવવામાં આવ્યું. ભક્તિમાર્ગીય જીવોએ તો એનાથી અતિ ડરતા ચાલવાનું છે એવું કહેવાના આશયથી કહેવામાં આવે છે કે

एवं हि ब्रह्मो नष्टाः कामेनैव हि साधवः ।

भक्तिमार्गे विरोधस्तु तत्र कामकृतो महान् ॥ ૨૦ ॥

કામિનઃ ફલવાઙ્છાતઃ શરણં નૈવ સિધ્યતિ ।

સાપેક્ષસ્ય તુ સર્વત્ર ડુર્લભં હિ સમર્પણમ્ ॥ ૨૧ ॥

તદ્ભાવે તદીયત્વં સર્વથૈવ હિ ડુર્લભમ્ ॥ ૨૧½ ॥

ઉપર ગણ્યાવેલા એ ઉપરાંતના બીજા અનેક પણ કામદોષના પ્રતાપે સર્વનાશ પામી ચૂક્યા છે. વિશ્વામિત્ર જેવા સમર્થ ઋષિવર્યોનાં પણ હબરો વર્ષનાં તપ પળ-માત્રમાં કામના પ્રતાપે ધોવાઈ ગયાં છે. અન્ય સર્વ માર્ગોમાં પણ કામ-કોષાદિ વડ્વર્ગ પરના વિજય વિના કાર્ય-સિદ્ધિ નથી થતી, પરંતુ ભક્તિમાર્ગમાં કામ જેટલો બાધક થાય છે તેટલો તો અન્ય માર્ગોમાં પણ નહિ જ. ભક્તિમાર્ગીય જીવને પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા નથી; કામી પુરુષોને તો કામતૃપ્તિ, ઇન્દ્રિયોના વિષયોની તૃપ્તિની ઇચ્છા બહુત જ હોય છે, કેમકે એવી ઇચ્છા ન હોય તો કામીનું કામીપણું જ ક્યાં રહ્યું ? એકી સાથે એક જ કાર્ય થઈ શકે. હવે જો પ્રભુના શરણને પ્રાપ્ત કરવું હોય તો સતત શરણની જ ભાવના કરવી જોઈએ. કામી શરણસિદ્ધિ માગતો હોય, પરંતુ એને ચલિત હૃદયે શરણભાવના થઈ શકે નહિ. વળી પ્રભુને [સર્વ પ્રાયશ્ચિક પદાર્થો અર્પી દેવાનું] કામી જીવને શક્ય નથી હોતું, કેમકે એને પોતાની ઇન્દ્રિયોના વિષયનાં આધારસ્થાન મેળવવાની ઇચ્છા રહેલી જ હોય છે. જરા પણ ફલની ઇચ્છા રહી એટલા પૂરતી પણ અન્ય પદાર્થમાં મમતા રહી. એને લીધે સમર્પણની જ સંભાવના નથી રહેતી; અને સમર્પણ ન થયું તો ભગવદીયપણું આવવું જ શક્ય ક્યાં બને ? ૨૦-૨૧½

સંસારાસક્તનું વર્ણન કરતાં શ્રીહરિરાયજી નિર્દેશ છે કે
સાધારણ્યેવ બુદ્ધિઃ સ્યાત્તેન લીલાસ્થિતેષ્વપિ ॥ ૨૨ ॥
કામલેન યથા પીતપ્રતીતિરશ્વિલે ભવેત્ ।

પञ्चाध्याय्यामतः प्रोक्तं हृद्रोगत्वं शुक्रैरपि ॥ ૨૩ ॥
दोषबुद्धिः कामिनस्तु भवेल्लीलाकृतौ हरेः ॥ ૨૩½ ॥

પ્રભુની લીલાઓમાં કામી પુરુષોને સામાન્ય લૌકિક-
તાના જ વિચાર આવે, કેમકે કમળાવાળો માણસ દુનિ-
યાના સમગ્ર પદાર્થોને પીળા જુએ છે. વસ્તુસ્થિતિએ એ
પદાર્થો કાંઈ પીળા હોતા નથી, પણ એની આંખનો જ એ
દોષ હોય છે; એ જ પ્રમાણે પ્રભુની લીલા નિર્દોષ છે,
પરંતુ દુષ્ટ હૃદયવાળો એ કામી પુરુષ સર્વત્ર પ્રભુની લીલામાં
દોષ જોયા કરે છે. શ્રીશુકદેવજીએ શ્રીમદ્ભાગવતની રાસ-
પંચાધ્યાયીના અન્તમાં કામને હૃદયનો રોગ કહ્યો છે.
શ્રીશુકદેવજી કહે છે : “ પ્રભુનો વ્રજાંગનાએ સાથેનો આ
વિહાર શ્રદ્ધાથી યુક્ત એવો જે મનુષ્ય સાંભળે અને વર્ણન
કરે તે મનુષ્ય પ્રભુની અંદર પરમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરી
તરત જ હૃદયના રોગરૂપી કામને દૂર કરે છે. ” (ભા.
૧૦-૩૩-૩૪). જ્યાંસુધી એ રોગથી ગ્રસ્ત હોય છે ત્યાંસુધી
કશો વિચાર કરી શકતો નથી; પ્રભુની અપ્રાકૃત આધિ-
દૈવિક લીલાઓમાં પણ એને કામની જ ગન્ધ આવ્યા
કરે છે. ૨૨-૨૩½

૫. ઈન્દ્રિયગ્રિહ

ભક્તિમાર્ગમાં વિવેક અને ધૈર્ય સામ્યવવાનાં છે, એ
ઈન્દ્રિયનિગ્રહ વિના શક્ય નથી, એ ખતાવતાં કહેવામાં
આવે છે કે

નિબન્ધે શ્રીમદાચાર્યૈરત ઇન્દ્રિયનિગ્રહે ॥ ૨૪ ॥

અત્યાગઃ સર્વથા પ્રોક્તો ભગવદ્ભક્તિસાધકઃ ।

કૌતુકાર્થમપિ ત્યાગો ધર્માર્થમપિ વર્જિતઃ ॥ ૨૫ ॥

‘સ્વયમિન્દ્રિયકાર્યાણી’ત્યુક્ત્યા ધૈર્યવિમજ્જનઃ ।

વિવેકસ્ય વિરોધ્યેવ તદસ્ફૂર્તિકરો યતઃ ॥ ૨૬ ॥

ભક્તિમાર્ગમાં ઇન્દ્રિયનિગ્રહ ઉપર જખ્ખર મહાર છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની ‘તત્ત્વહીનિબન્ધ’ના સર્વનિર્ણયપ્રકરણમાં આજ્ઞા છે કે

સ્વધર્માચરણં શક્ત્યા વિધર્માચ્ચ નિવર્તનમ્ ।

ઇન્દ્રિયાશ્ચવિનિગ્રાહઃ સર્વથા ન ત્યજેત્ ત્રયમ્ ॥ ૨૩૮ ॥

“શક્તિ પ્રમાણે અશિહોત્રાદિ સ્વધર્મોનુ’ આચરણુ, પરધર્મમાંથી તદ્દન નિવૃત્તિ અને ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓ ઉપર નિયમન, આ ત્રણુ વસ્તુનેા કોઈ પણુ રીતે કોઈ પણુ સંયોગમાં ત્યાગ કરવાનેા નથી. શ્રીહરિરાયજી તેા ત્યાંસુધીની આજ્ઞા કરે છે કે કૌતુકને માટે કે ધર્મને આતર પણુ એ ત્રણુમાં શિથિલતાનેા પ્રસંગ ઊભો થાય તેાપણુ કોઈ પણુ રીતે એ ત્રણુમાં લેશ પણુ શિથિલતા થવા દેવાની નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘સ્વધર્માચરણં’ એ શ્લોકના પ્રકાશમાં ક્રીડાર્થ—રમત આતર પણુ આ ત્રણુમાં શિથિલતા ન લાવવાની આજ્ઞા કરી છે. શ્રીહરિરાયજી એ જ આશયને સાચવી કૌતુક અને ધર્મ શબ્દ પ્રયોજે છે. શ્રીમહાપ્રભુજીનેા આશય ઇન્દ્રિયનિગ્રહ રાખવાની બાબતમાં સૌથી વધુ છે. ૨૩૯ મી કારિકાના પ્રકાશમાં આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે

પરોપકારને માટે પણ ઇન્દ્રિયનિગ્રહનો અભાવ થવાનો સમ્ભવ રહે એ વગેરે પ્રસંગોમાં સામાન્ય ધર્મનો ત્યાગ કરવો પડે તો કરવો. પરોપકારાદિ ધર્મો ભગવત્સેવામાં બાધકારક હોય તો એનો ત્યાગ જ કરવો.' ઉપરનો શ્રી-હરિરાયજીનો 'કૌતુક' અને 'ધર્મ' શબ્દ પ્રયોજવાનો આશય પણ હવે સ્ફુટ થશે. જીવે મુખ્ય જે કંઈ સાધવાનાં છે તે વિવેક ધૈર્ય અને આશ્રય છે. અન્તિમ આશ્રયની સિદ્ધિ માટે વિવેક અને ધૈર્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'વિવેકધૈર્યા-શ્રય'માં ધૈર્યની સિદ્ધિમાં 'કાયા-વાણી અને મનથી સર્વથા ઇન્દ્રિયનાં કાર્ય, ઇન્દ્રિયના વિષયો તરફનાં જે ખેંચાણ તેનો ત્યાગ કરવા'ની વાત કહી છે (વિ. ધૈ. ૮). કૌતુક ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો એના વિષય તરફ ખેંચાય, પરોપકારાદિ ધર્મો ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો એના વિષયો તરફ ઘસડાય, તેનાથી સર્વનાશ થવાની પૂરી સમ્ભાવના છે; માટે કોઈ પણ પ્રસંગમાં ઇન્દ્રિયો ઉપરનો કાબૂ છોડવાનો નથી. ૨૪-૨૬

ઇન્દ્રિયનિગ્રહનો ત્યાગ વિવેક અને ધૈર્યનો નાશ કરનાર છે. 'પ્રભુ અધુ' પોતાની ઇચ્છાથી કરશે એ વિવેક.' (વિ. ધૈ. ૧) અને 'મરણ પર્યંત ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરવાં એ ધૈર્ય.' (વિ. ધૈ. ૬) આ બન્ને વસ્તુ કામીથી સિદ્ધ થઈ શકે નહિ, ત્યાં આશ્રયની શક્યતા ખરી ? એનો જવાબ આપતાં કહે છે કે

આશ્રયસ્તુ કથં સિધ્યેન્મનોવિક્ષેપસમ્ભવાત્ ।

ભક્તિમાર્ગોઽપિ મૂલત્વાત્યાગસ્ય ન હિ સિધ્યતિ ॥ ૨૭ ॥

વાહ્યપક્ષે કૃષ્ણયોગઃ સર્વથા ત્વાન્તરે મતઃ ।

પરન્તૂભયથા ત્યાગો મૂલમત્ર ન સંશયઃ ॥ ૨૮ ॥

કામે સતિ કથં ત્યાગઃ સાપેક્ષસ્ય પ્રસિધ્યતિ ॥ ૨૮૩ ॥

સ્થિર ચિત્ત વિના આશ્રય સિદ્ધ થાય નહિ. શ્રીમહા-
પ્રભુજીએ 'વિવેકધૈર્યાશ્રય'માં સતત શરણુભાવના કરવાની
આજ્ઞા કરી છે. 'પ્રાપ્તં સેવેત નિર્ભમઃ (વિ. ધૈ. ૧૫)
કેઈ પણ જાતની મમતા વિના જે મળે તેનાથી સન્તોષ
માની લેવો.' 'યથાકથન્નિત્કાર્યાણિ કુર્યાદુચ્ચાવચાન્યપિ
(વિ. ધૈ. ૧૬) ઉચ્ચ અને અવચ-લૌકિક વૈદક કર્મો જરૂર
પડતાં ભગવદ્દાશ્રય રાખી ક્યે જવાં.' કામ ચિત્તને ડખેળી
નાખે છે. હવે ચિત્ત જે વ્યગ્ર હોય તો ભગવદ્દાશ્રયનું
સતત ચિન્તન થઈ શકે નહિ; સતત ચિન્તન ન થાય એટલે
ભગવદ્દાશ્રય સિદ્ધ થાય નહિ. ઇન્દ્રિયોનાં કાર્યોનો સહન્તર
ત્યાગ, પૂર્ણ સંયમ, એ જ ભક્તિમાર્ગમાં મુખ્ય વસ્તુ છે.
એ વિના ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થઈ શકે જ નહિ. જુદા જુદા
અધિકારીઓને ઉદ્દેશી ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુપ્રાપ્તિ જે પ્રકારે
છે ત્યાં શ્રીહરિરાયચરણ વિષયત્યાગના જે વિભાગ કરે છે :
એક બાહ્ય, બીજો આન્તર. દેહ ઇન્દ્રિયાદિ બાહ્યોપકરણથી
બાહ્ય વિષયત્યાગ કહેવાય અને અંતઃકરણમાંથી એની
વાસના પણ કાઢી નાખવી એ આન્તર ત્યાગ કહેવાય. બોલો,
કામથી ડખેળાઈ ગયેલાને આ બંને ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ?
ભક્તિમાર્ગમાં તો પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું પણ નથી.
પ્રભુએ બધું જ ધારી મૂક્યું છે તે જ પ્રમાણે થાય છે.

કાંઈ માગણી કરિયે તોપણ જે પ્રભુનું ધારેલું તે જ થવાનું. વળી પ્રભુ તરફ તેથી શંકાની નજરે જોવાપણું થાય છે, તેથી અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોનાં કાર્યોનો ત્યાગ જ જે ભક્તિમાર્ગમાં ઇષ્ટ છે તે ક્યાંથી સિદ્ધ થાય? વિવેક અને ધૈર્યને અન્તે સિદ્ધ કરવાનો આશ્રય કામી પાસેથી હાથ તાળી દઈને છટકી જાય છે. ૨૭-૨૮૩

૬. ઉપસંહાર

આટલા સુધીમાં કામની ભયંકરતા, ભક્તિમાર્ગમાં ઇન્દ્રિયનિગ્રહનો અત્યાગ, ઇન્દ્રિયોનાં કાર્યોનો ત્યાગ અને કામીને વિવેકધૈર્યની અશક્યતા બતાવવામાં આવ્યાં, હવે ઉપાય બતાવતાં શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે

તસ્માદ્વિચાર્યં તદ્દૂપં દુરતિક્રમણં સ્વતઃ ॥ ૨૯ ॥

શરણીકરણીયં શ્રીનિજાચાર્યપદામ્બુજમ્ ।

સાધનાનામભાવેઽપિ સ્વવલાશ્ચિલસાધકમ્ ॥ ૩૦ ॥

તત્ત પ્વ ચ નિસ્તારો દોષપોષયુતાત્મનામ્ ।

નાન્યા ગતિર્ગોકુલેશભજનાનન્દકાલ્પક્ષિણામ્ ॥ ૩૧ ॥

કામનું સ્વરૂપ અતિ ભયંકર છે. એના ઉપર વિજય મેળવવો અતિ મુશ્કેલ છે. એને તરી જવા માટે પરમ શુરુનું શરણ જ શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સાધન છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે 'કલૌ મક્ત્યાદિમાર્ગા હિ દુઃસાધ્યા इति मे मतिः (વિ. ધૈ. ૧૬) મારો મત એવો છે કે કલિયુગમાં ભક્તિ

વગેરે માર્ગો દુઃખથી સાધી શકાય તેવા છે.' માટે જ આપશ્રીએ બધાને હિતકારક એવા સતત ભગવદ્દાશ્રય—સતત શરણુની ભાવનાનો આદેશ કર્યો છે. શરણુ એ રીતે સાધ્ય છે : ૧. સર્વત્યાગપૂર્વક શરણુસાધના અને ૨. અત્યાગ-પૂર્વક શરણુસાધના. આમાંનું પહેલું શરણુ તે સિદ્ધ શરણુ અને બીજું સાધન શરણુ છે. ત્યાગાત્મક સિદ્ધ શરણુમાં ભોજન વગેરેથી શરીરના રક્ષણુની પરવાયે નથી કરવાની હોતી આ અતિ ઉત્કટ દશાની વાત છે. અતિ દુઃશક્યતા આ કલિયુગમાં આની રહેલી છે. વિવેક ધૈર્ય ભક્તિ વિનાના, દુનિયામાં ખૂતી ગયેલા જીવને માટે બીજું સાધન—શરણુ છે. આ બીજા શરણુમાં દૈહાદિક મમતાનો અંશ રહેલો હોય છે. એને સતત ભગવદ્દાશ્રયની ભાવના કરવાની હોય છે. એ ભાવના ઉત્તમ ગુરુ દ્વારા ટકાવી વિસ્તારી શકાય છે. આ કાર્ય ભક્તિમાર્ગના પરમાચાર્ય ભગવાન શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે. બ્રહ્માજીએ ગર્ભગત શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની સ્તુતિમાં કહ્યું છે કે

સ્વયં સમુત્તીર્ય સુદુસ્તરં દ્યુમન્ મવાર્ણવં મીમમદ્બ્રસૌહદાઃ ।

ભવત્પદામ્ભોરુહનાવમત્ર તે નિધાય યાતાઃ સદનુગ્રહો ભવાન્ ॥

(ભા. ૧૦-૨-૩૧)

“હે પ્રભો ! એ પવિત્ર સુહૃદ્-ધર્મવાળા મહાતુભાવો અત્યંત દુસ્તર એવા આ ભયાનક ભવસાગરને જાતે જ તરી આપના ચારણારવિન્દરૂપી નાવને અહીં મૂકી ગયા છે, કારણ કે આપ સત્પુરુષો તરફ મહાન કૃપાશાલી છો.” માટે લોકો ઉત્તમ પ્રકારના ગુરુનો આશ્રય કરે છે. યેશક, એમાં

પ્રભુનેા અનુગ્રહ જ નિયામક છે, કેમકે 'જો જીવને પ્રભુનેા અનુગ્રહ ન હોય તો આ માર્ગમાં સર્વ કંઈ અશક્ય છે.' (નિ. સર્વ નિ. ૨૨૬). 'નિરોધલક્ષણ'માં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રભુમાં હૃદય નિરુદ્ધ કરવાના ઉપાય બતાવ્યા છે : 'પ્રભુના ધર્મોના સામર્થ્યથી વિષયોમાં સ્થિર વૈરાગ્ય રાખવું. પ્રભુના ગુણોએ કરી સુખદ સ્પર્શ થતાં કયાંય પણ સાંસારિક યાતનાઓની અસર ન થવાની. મત્સર દોષ વિનાના થઈ સંસારમાં આસક્તિ રાખ્યા સિવાય પ્રભુના ગુણોનું સદૈવ ગાન કરવું. માનસી રીતિએ પ્રભુના સ્વરૂપનું સદા ધ્યાન ધરવું.' (નિ. લ. ૧૫-૧૭). અને એ બધું શ્રેષ્ઠ ગુરુના આશ્રયપૂર્વક. આવા ગુરુની પ્રશંસા આજકાલની નથી, પરંતુ છેક ઉપનિષદકાલથી ચાલી આવે છે. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદને અન્તે સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે

यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥

જેને દેવે પરા ભક્તિ, દેવશી ગુરુમાં રહી,
અર્થો તેવા મહાત્માને આ કહ્યા સ્ફુટ થાય છે.

૪૮. નિષ્કામલીલા ॥

(અનુવાદક-શ્રી વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

(શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધના ૨૬ મા અધ્યાયમાં કથા-પ્રસંગ એવો છે કે 'શરદઋતુની પૂર્ણિમાની રાતે પ્રભુ રમણેચ્છાથી યોગમાયાને આશ્રય કરીને વનમાં પધાર્યા અને ત્યાં વેણુ-

નાદ કર્યો. વેણુનાદના મધુર સ્વરથી આકર્ષાઈને ભગવત્સ્વ-
રૂપાનન્દની અભિલાષાવાળાં વજ્રભક્તો ત્યાં પધાર્યાં. પ્રથમ
તો પ્રભુએ એમને ત્રિલષ્ટ વાણીથી મોહ પમાડ્યો. ભગ-
વાનનું એવું જેદબ્દનક ભાષણ સાંભળીને પ્રથમ તો એમને
શું કરવું એની સમજ પડી નહિ, પછી હિમ્મત કરીને
પ્રભુની દશ પ્રકારની વાણીનો પ્રત્યુત્તર દશ પ્રકારે આપીને
છેવટે સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરવાની વિનંતિ સ્વીકારીને આત્મા-
રામ પણ પ્રભુ એમની સાથે રમ્યા.’

સંશય વિચારમાં ઉપયોગી છે. પ્રત્યેક વિચારમાં
સંશય પણ નિર્ણાયક થઈ પડે એમ હોવાથી શ્રીહરિરાય-
ચરણ લેખના પ્રારંભમાં પ્રકૃત વિચારને અનુકૂળ સંશય
વર્ણવે છે. એ સંશય એટલો બધો સ્વાભાવિક છે કે આ
લીલાનું શ્રવણ કે પઠન કરતાં ઉત્પન્ન થાય જ.)

નન્વત્ર ભગવતઃ કામલીલા નિરૂપ્યતે । સાનુપપન્ના, કામસ્ય
પ્રાકૃતશરીરાધારત્વનિયમેન ભગવતિ તાદૃશતદ્વત્ત્વાપાતાત્ ।

સંશય

શ્રીશુકદેવજી આ ફલપ્રકરણમાં ભગવાનની કામલીલાનું
નિરૂપણ કરે છે; એ અહીં ઉપપન્ન-બન્ધબેસતી નથી,
કારણ કે કામ પ્રાકૃત શરીરના આધારે રહે છે, અર્થાત્
પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલાં પંચમહાભૂતોના શરીરમાં જ એ કામ
વસે છે. હવે એવો કામ ભગવાનમાં રહે એમ માનશો તો ભગ-
વાનનું શરીર પણ લૌકિક માનવું પડશે; પરન્તુ એમ મનાય જ
નહિ, કેમકે એમનું શ્રીઅંગ માત્ર આનન્દમય જ છે, એમાં સ્થૂલ

શરીર અને સૂક્ષ્મ શરીર એવા બે લેહ નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ લોકમાં જેમ જીવ અને શરીર જુદાં જુદાં છે તેમ ભગવાનનું શરીર અને ભગવાન જુદા એવો પણ લેહ નથી જ, તેા પ્રભુના એ દિવ્ય શ્રીઅંગમાં પાંચ મહાભૂતનાં પૂતળાંઓમાં રહેનારો કામ કેમ સ્વીકારાય ?

અલૌકિક શરીરમાં કામ કેમ ન માનવો ?

(ઉપરના સંશયનો નિરાસ કરતાં કોઈ એકદેશી જણાવે છે કે ‘કામ લૌકિક શરીરમાં જ રહે છે. ભગવાનમાં જો એ રહે તેા ભગવાનનું શરીર લૌકિક બની બધા એમ માનવાને કાંઈ કારણ નથી, કેમકે ‘કામ લૌકિક શરીરને જ અધારે રહે છે’ એવો નિયમ જ નથી. એવો નિયમ માનિયે તેા પ્રભુનું શરીર લૌકિક ઠરે. કામ જેમ લૌકિક શરીરમાં વસે છે તેમ અલૌકિકમાં પણ એ ઘર કરે તેા શો વાંધો ?’

મુખ્ય સંશયનું આ સમાધાન સંતોષકારક નથી એમ સંશયકર્તા જણાવે છે :)

न च नायं नियम । मोक्षदशायामाधिदैविकदेहवतो जीवस्यापि ‘यदा सर्वे प्रलीयन्त’ इति श्रुत्या तन्निवृत्तिश्रवणात् ‘सोऽश्नुते सर्वान्’ इति भगवति प्रविष्टानां तेन सह स्वरूपात्मकतदनुभव एव । अन्यथान्तर्गृहगतानां गोपीनां कामः प्रतिबन्धको नोच्येत ।

અલૌકિક શરીરમાં કામ ન જ મનાય

બ્યારે જીવની મોક્ષદશા થાય છે ત્યારે એનો દેહ આધિદૈવિક થઈ જાય છે, લૌકિક દેહ નિવૃત્ત થતાં અલૌ-

કિક બની જાય છે. એ વેળાએ જીવને પણ કામ રહેતો નથી, એમ શ્રુતિ-વેદ કહે છે. 'યદા સર્વે પ્રલયન્તે ત્યારે સર્વ કામોનો પ્રલય થઈ જાય ત્યારે જીવના અલૌકિક શરીરમાં કામ નથી રહેતો,' તો હવે ભગવાનના દિવ્ય શ્રીઅંગમાં એની સ્થિતિ કેમ માની શકાય ?

(શંકાકારના ઉત્તર સામે એકદેશી ફરીને પોતાની યુક્તિ દર્શાવે છે :)

વેદ અલૌકિક શરીરમાં પણ કામ હોવાનું કબૂલે છે.

વેદ કહે છે કે 'અલૌકિક દેહ ધરાવનારો જીવ ચતુર પરમાત્મા સાથે સર્વ-અનેક-કામોનું અશન કરે છે.' આ વેદના મંત્રમાં અલૌકિક શરીરવાન જીવ રસભોગ કરવામાં ચતુર સર્વકામોને અનુભવે છે એમ જણાવ્યું છે. જો અલૌકિક શરીરમાં કામ જ ન હોય તો એનો ભોગ જીવ કરી શકે અને શ્રુતિ એવું કહે પણ કેમ ? માટે અલૌકિક શરીરમાં પણ કામ તો છે જ.

એકદેશીનું આ સમાધાન રુચિકર લાગતું નથી એમ શંકાકાર જણાવે છે :)

એ શ્રુતિમાં 'કામ'શબ્દનો અર્થ વિલક્ષણ છે.

અપ્રાકૃત-અલૌકિક-શરીરમાં પણ કામ વસે છે એમ ઠરાવવા માટે જે શ્રુતિ આપવામાં આવી છે તે શ્રુતિમાં 'કામ'શબ્દનો અર્થ લોકમાં અનુભવાતો 'દુષ્ટ કામ' એવો નથી થતો, પરંતુ 'કામ' એટલે ભગવત્સ્વરૂપાત્મક જે કામ તેનો અનુભવ એ દિવ્ય દેહવાન ભક્તો કરે છે. લૌકિક કામનો અનુભવ અલૌકિક દેહ ધર્યા પછી, એ પણ આનન્દ-

મય પ્રભુ સાથે જીવ કરે એમ માનવું તદ્દન અયોગ્ય જ ગણાય. પ્રભુસ્વરૂપથી-લગવાનથી ભિન્ન નહિ, પણ તદ્દ્રૂપ આનન્દમય જે કામ તેનો ભોગ અલૌકિક દેહવાન જીવે કરે છે એ માનવું વેદસમ્મત છે. વળી જો પ્રભુ સાથે પણ લૌકિક કામનો ભોગ થાય છે એમ માનશો તો મહાન વિરોધ આવશે. એ વિરોધ આ પ્રકારે ઉદ્ભવશે :

રસલીન રાસરમણે કરેલા મનોહર વેણુનાદનું શ્રવણ કર્યા પછી રજ્જેગુણ સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ એવા ત્રણે ગુણોના મિશ્રભાવથી નવ પ્રકારનાં અને નિર્ગુણ મળીને દસ પ્રકારનાં વ્રજભક્તો પ્રભુસન્નિધાનમાં પધાર્યાં, એમાંનાં કેટલાંક વ્રજસુંદરીઓ કાલના અંધનમાં આવી પડ્યાં. પૂર્વ-નો ભક્તિભાવ હતો, છતાં કાલના પ્રતિબંધથી બંધાઈને ભજનાનન્દનો અનુભવ કર્યા વિના ભગવત્સાયુજ્યરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયાં, અર્થાત્ ભજનાનન્દરૂપ ઉત્તમ ફલ નહિ મળતાં સાયુજ્યરૂપ મધ્યમ ફલ એઓને મળ્યું.

આ પ્રસંગને અનુસરીને શ્રીશુકદેવજી શું કહે છે અને એનું હાઈ શ્રીવલ્લભાગ્નિએ કેવું પ્રકટ કરેલું છે એ સમજવા માટે મૂલ શ્લોક અને એ ઉપરનાં શ્રીસુભાધિનીજી અહીં ઉતારવામાં આવે છે :

અન્તર્ગૃહગતાઃ કાશ્ચિદ્ ગોપ્યોઽલ્બધવિનિર્ગમાઃ ।

કૃષ્ણં તદ્ભાવનાયુક્તા દધ્યુર્મીલિતલોચનાઃ ॥

(શ્રીસુભાધિની) દૈવગત્યા કાશ્ચિદ્ ગૃહમધ્યે સ્થિતા ગોપભાર્યાઃ ચાતુર્યાન-
મિજ્ઞા અપ્રૌઢાઃ પતિસહિતાઃ પતિભિરેવ સંરક્ષિતા અલ્બધવિનિર્ગમા જાતાઃ ।
તતઃ પ્રતિબંધનિવૃત્ત્યર્થે કૃષ્ણમેવ ધ્યાતવત્યઃ, પરં તદ્ભાવનાયુક્તા ભગવાન્

જાર: સ્વયમભિસારિકા इति । अन्यथा प्रतिबन्धो न स्यात् । तादृशोऽपि
मीलितलोचनाः सत्यो भगवन्तं दध्युः ध्यातवत्यः । ततो मुक्ता जाताः ॥

અર્થ :—“ દૈવગતિથી કેટલીક ધરમાં જ રહેલી, અને
સ્વતઃ પ્રૌઠ-યુગ્ત ઉપરની-નહિ હોવાથી ચતુરતાથી અબાણ
જ રહેલી. પતિ સાથે હોવાથી પતિથી જ રક્ષણ કરાયેલી
ગોપભાર્યાઓ અન્ય વ્રજસુન્દરીઓ પેઠે પ્રભુનાં દર્શન કર-
વાની તીવ્ર અભિલાષા છતાં બહાર નીકળી શકી નહિ;
ત્યારપછી પ્રભુમિલનમાં આવી પડેલા પ્રતિબંધને તોડી
નાખવાને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધર્યું, પરન્તુ ભાવ તો એ જ હતો,
તે એ કે ‘ભગવાન જર છે અને અમે અભિસારિકાઓ
છીએ.’ તેથી જ એમને પ્રભુને મળવામાં પ્રતિબંધ નડ્યો,
નહિ તો પ્રતિબંધ થાત જ નહિ. એવાં હતાં તોપણ નયને
મીંચીને ભગવાનનું જ ધ્યાન ધર્યું તેથી મોક્ષને એ પામ્યાં.”

ઉપરનાં વચનોનું મનન કરતાં જણાયા વિના નહિ
રહે કે લૌકિક કામ તો પ્રતિબંધ નાખનારો છે. જે ગોપ-
ભાર્યાઓની પ્રભુ પ્રતિ જરખુદ્ધિ-કામખુદ્ધિ હતી તે તો
પ્રભુને સાક્ષાત્ મળી શક્યાં જ નહિ. હવે અલૌકિક દેહ
ધરીને પણ લૌકિક કામ જો પ્રભુમાં રાખે તો ભજનાનન્દના
અનુભવથી તો દૂર જ રહે એમાં લેશ પણ સંશય રહેતો
નથી. એટલા વાસ્તે જ પ્રભુના અલૌકિક શ્રીઅંગમાં લૌકિક
કામ માનતાં અને મોક્ષ પામેલો જીવ પ્રભુ સાથે લૌકિક
કામનો ભોગ કરે છે એમ માનતાં, ઉપરના સિદ્ધાન્ત સાથે
વિરોધ પ્રાપ્ત થશે, માટે એમ માનવું યોગ્ય નથી.

(શંકાકારના ઉત્તરનો પ્રત્યુત્તર કરીને એકદેશી આપે છે :

અલૌકિક દેહમાં અલૌકિક કામ

પ્રભુના દિવ્ય દેહમાં લોકમાં અનુભવાતો કામ માની લેતાં ઉપરનો વિરોધ આવી પડે છે, તો એક બીજો જ માર્ગ એ વિરોધને અટકાવવા લઈ શકાય એમ છે. પ્રભુના દિવ્ય દેહમાં પ્રાકૃત કામ છે એમ ન માનતાં અપ્રાકૃત અલૌકિક-કામ છે એમ માનવું. લૌકિક કામ શરીરને આધારે રહે અને અલૌકિક કામ અલૌકિક શરીરને આધારે રહે એમ માની લેતાં કેઈ પણ પ્રકારના વિરોધનું બીજું રહેશે નહિ. ગોપભાયાંએને લૌકિક કામબુદ્ધિ હતી તેથી એમને પ્રતિબંધ થયો, અલૌકિક હોત તો ન જ થાત. એટલે આ સ્થળમાં જે સિદ્ધાન્ત ઉપદેશાયેલો છે તેનો થોડો પણ બાધ નહિ થાય અને પ્રત્યેક સંશય શમી જશે.

એકદેશીનું આ સમાધાન પણ શંકાકારને રુબ્યું નહિ, તેથી એકદેશીના કથનનો પુનઃ જવાબ આપે છે :)

न चाप्राकृतविग्रहेऽप्राकृतः स इति वाच्यं, स्वरूपाति-
रिक्तस्य तथाविधस्य तस्याप्रसिद्धेः । न चैवमपि वक्तुं शक्यं
नास्त्येव स इति, तदनुकूलक्रियायाः सत्त्वादित्याशङ्क्य
समादधते 'क्रिया सर्वापी'ति ।

પ્રભુથી ભિન્ન અલૌકિક કામ છે જ ક્યાં ?

‘ અલૌકિક કામ ’ જે હોય તો એ પ્રભુના દિવ્ય વિગ્રહમાં માનવો ઠીક થઈ પડશે, પરંતુ અલૌકિક કામ કામ ક્યાં છે ? પ્રભુના દિવ્ય સ્વરૂપથી જુદો કેઈ દિવ્ય કામ પ્રસિદ્ધ ક્યાં છે ? જે કામ પ્રસિદ્ધ હોય તો સંશયનો

કાંઈક પરિહાર થઈ શકે છે, પણ એવો કામ જ પ્રસિદ્ધ નથી એટલે નિરુપાય.

(એકદેશી હવે કાંઈક કટાક્ષથી કહે છે :

પ્રભુમાં કામ છે જ નહિ એમ માનો.

પ્રભુમાં કામ છે એમ માનતાં આટલા બધા તર્ક ઊઠે છે અને એને તોડવાના અનેક પ્રયાસ કરવા પડે છે. એમ જ માની લો કે પ્રભુના દિવ્ય દેહમાં કામ જ નથી. લૌકિક કામ માનતાં વિરોધ આવે અને અલૌકિક કામ માનતાં સન્તાપ થાય, અને એવો કામ છે એવું ભાસે જ નહિ, તો પછી કામ માનવો શા માટે ?

એકદેશીનું છેલ્લું સમાધાન તો અનુભવથી દૂર છે એમ ઠરાવતાં શંકાકાર વદે છે કે)

કામ તો પ્રભુમાં હોવો જોઈયે.

ભગવાનનાં લેશ પણ કામ જ નથી એમ માનવું તદ્દન ભૂલભરેલું છે, કેમકે કામાનુકૂલ, કામના અસ્તિત્વથી જે કાંઈ થાય છે તે, ક્રિયાઓ તો અહીં જોવામાં આવે છે. કામ હોય તો જ ક્રિયાઓ, કામાધીન ક્રિયાઓ જણાય; એ ન હોય તો ક્રિયા પણ ન જ હોય. ક્રિયાઓ—એટાઓ તો એવી જણાય છે. કાર્ય તો થાય છે, તો એ એટાઓનું મૂલ—કામ પ્રભુમાં કેમ ન હોવો જોઈયે ? જો એને લૌકિક માનિયે છિયે તોપણ વિરોધ ઊભો થાય છે અને અલૌકિક માનવા જતાં એવો કામ કેઈ ઠેકાણે વર્ણવેલો સાંભળ્યો નથી; એવી રીતે બન્ને બાજુએથી પાશમાં સપડાયા જેવું થતાં શ્રીવલ્લભાગ્નિ ઉપદેશે છે કે

(શ્રીકારિકા—) ક્રિયા સર્વાપિ સૈવાત્ર પરં કામો ન વિદ્યતે ।

તાસાં કામસ્ય સમ્પૂર્તિર્નિષ્કામેનેતિ તાસ્તથા ॥

ભગવતો 'રસો વૈ સ' इति શ્રુત્યા રસાત્મકત્વાદત્ર ભગવતિ ક્રિયા સર્વાપિ સૈવ, યા રસશાસ્ત્રે રસાવિર્ભૂતિહેતુત્વેન પ્રસિદ્ધા નૃત્યબન્ધાદિરૂપા । રસસ્ય ચ સ્વક્રિયાભિવ્યક્તસ્યૈવ પ્રકટત્વાદ્ ભગવાનપિ સ્વં રૂપં પ્રકઠ્યિતું સ્વસ્ય રસાત્મતાં ચ બોધયિતુમેવ લીલાં કરોતીતિ ક્રિયાપિ તથૈવૈત્યર્થઃ ॥

અન્યથાર્થ —“ આ લીલામાં ક્રિયા પણ સર્વ છે, અને એ રસશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે તેની તે જ છે, પરંતુ કામ નથી. વ્રજસુન્દરીઓના કામની પૂર્તિ પણ નિષ્કામ સ્વરૂપે જ કરી છે, કેમકે વ્રજાંગનાઓ અલૌકિક દેહવાળી જ છે.

તાર્પર્ય—કોઈ પણ વિચારનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં શ્રુતિ અને યુક્તિથી દઢ થયેલો સિદ્ધાન્ત હૃદયાઈઠ કરવો જોઈએ. શ્રુતિ—વેદ કહે છે કે અક્ષરબ્રહ્મથી પર પરબ્રહ્મ, સદ્દાનન્દ ગુણાતીત પદ્મગુણયુક્ત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રસાત્મક છે. સર્વરસસ્વરૂપ એ જ બ્રહ્મ છે. ભગવાન સ્વયં સર્વ રસ-સ્વરૂપ છે, તેથી રસશાસ્ત્રમાં રસના આવિર્ભાવમાં કારણરૂપ માનેલી નૃત્યબન્ધાદિ ક્રિયાઓ ભગવાનમાં હોય એમાં આશ્ચર્ય શું? સ્વયં બ્રહ્મ સર્વરસાત્મક છે. પોતાની રસ-રૂપતા પ્રકટ કર્યારે થાય? જ્યારે તે તે રસને પ્રકટ કરનારી ક્રિયાઓ પોતે કરે ત્યારે. જ્યારે રસ સ્વક્રિયાથી સ્પષ્ટ થાય છે ત્યારે જ એનું ખરું સ્વરૂપ ખીલી નીકળે; અર્થાત્ જ્યારે ક્રિયા વડે એનું સ્વરૂપ આલેખાય છે

૧. અહીં સંગીત દષ્ટાન્તભૂત છે. સંગીતશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા રાગોનું સ્વરૂપ શબ્દથી જણાવતાં કોઈપણ આનન્દ થતો નથી; અર્થાત્

ત્યારે જ એ પોતાનું સ્વરૂપ આબેહૂબ રીતે પ્રકટ કરે છે. એટલા માટે જ ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ જાણાવવા માટે તે તે રસના પ્રકટ થવામાં હેતુરૂપ નૃત્યબન્ધાદિ ક્રિયાઓ કરે છે અને પોતાની રસરૂપતા પ્રકટ દર્શાવે છે. એથી જ મૂલમાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે ‘કામલીલામાં ક્રિયા તો રસશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે તેની તે જ છે.’

અતઃ પવોક્તં શ્રીમદાચાર્યઃ પञ्चमाध्याયે ‘રસાત્મકસ્તુ યઃ કામ’ ઇત્યાદિ । રસાત્મક ઇત્યનેન સ્વસ્વરૂપાત્મક ઉક્તઃ । સ તુ ગૂઢ ઇવ સ્ત્રીભાવત્વાદિતિ તદુદ્બોધાર્થમેવ નૃત્યબન્ધાદિ-પ્રાકટ્યમિત્યર્થઃ ।

જેમ ‘ગાન્ધાર અને ધૈવત આવે નહિ અને આરોહમાં તીવ્ર નિષાદ અને અવરોહમાં ક્રામલ નિષાદ આવે તે સારંગ રાગ કહેવાય’ એમ જાણવાથી તથા એમ બોલવાથી સંગીતમાં રહેલો આનન્દ અનુભવાતો નથી, એ તો જ્યારે ઉજ્જ્વલતાનો ખરા મધ્યાહનનો સમય હોય, પ્રભુ સમક્ષ બિરાજેલા હોય, પંખો ચાલી રહ્યો હોય, કુવારામાંથી ઊડતાં જલપરમાણુઓ ચોતરફ શીતલતા પ્રસરાવી મૂકતાં હોય, ખસના વાળાની ટટ્ટીમાંથી સુગન્ધ મહેકી રહી હોય, તે વેળાએ સારંગી તાનપુર (તંબૂર) વગેરે પ્રાચીન વાદ્યોના મધુર સુંદર સ્વર સાથે ‘વેઠે હરિ રાધે સંગ’ વગેરે શ્રીઅષ્ટસખાઓનાં કીર્તન જે સારંગ રાગમાં ગવાતાં હોય તો જ એનો આનન્દ અનુભવાય, રાગ પણ પોતાના આધિવૈદિક સ્વરૂપમાં પ્રકટ થાય; એવી જ રીતે રસશાસ્ત્રના શાબ્દિક જ્ઞાનથી એનો અનુભવ થતો નથી, પરંતુ એમાં વર્ણવેલી ક્રિયાઓથી જ રસનું સુંદર સ્વરૂપ ખડું થાય છે.

(ફલપ્રકરણના પાંચમા અધ્યાયમાં શ્રીવલ્લભાધીશ્વર
ઉપદેશ કરે છે કે

(શ્રીકારિકા-) રસાત્મકસ્તુ યઃ કામઃ સોડત્યન્તં ગૂઢ એવ હિ ।

અતઃ શાસ્ત્રં પ્રવૃત્તં હિ તૃતીયં ભારતં તથા ॥ ૩ ॥

અતોડયં મગવાંશ્રક્રે નૃત્યં કારિતવાંસ્તથા ।

સર્વાંગ્લેષુ ચ યો લીનઃ સ યથા વ્યક્તતાં વ્રજેત્ ॥ ૪

જલં વાયુશ્ચ સામગ્રી શ્રમાત્ શીતાચ્ચ જાયતે ।

અત્રૈવ લોકે પ્રકટમાધિદૈવિકમુત્તમમ્ ॥ ૫ ॥

કામાસ્વયં સુલ્લમુત્કૃષ્ટં કૃષ્ણો મુહુર્વતે ન ચાપરઃ ॥

અક્ષરાર્થઃ—“રસાત્મક કામ લૌકિક કામથી વિ-
લક્ષણુ છે, એટલું જ નહિ, પરન્તુ અત્યન્ત ગુપ્ત છે.
(‘સ્ત્રીલાવરૂપ હોવાથી ગૂઢ છે.) એનો ઉદ્બોધ થાય એ
હેતુથી નૃત્યબન્ધાદિતું વર્ણન કરનાર તૃતીય કામ-
શાસ્ત્ર-ભરતમુનિપ્રણીત નાટ્યશાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત થયું છે. એ જ
હેતુથી રસાત્મક પ્રભુએ પણ આ લીલામાં પોતે નૃત્ય કર્યું”

૧. અહીં ભગવદીયોએ સૌન્દર્ય નિજહૃદ્ગતં પ્રકરિતં સ્ત્રીગૂઢભાવાત્મકં
એ શ્લોકમાં નિર્દિષ્ટ શ્રીમહાપ્રભુસ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું.

૨. આ નૃત્ય તે જ રાસ; રાસલીલાનું તારતમ્ય શ્રીવલ્લભાગ્નિ
પોતે જ ઉપદેશે છે: બહુનર્તકીયુક્તો નૃત્યવિશેષો રાસઃ રસસ્યાભિવ્યક્તિર્યસ્મા-
દિતિ । રસપ્રાદુર્ભાવાર્થમેવ નૃત્યં, રાસે ક્રીડા લીલા સ્વસ્ય । નાચનારી જેમાં
વિશેષ હોય તેનું નામ રાસ, અર્થાત્ જેથી રસની અભિવ્યક્તિ થાય
તે રાસ. રસના પ્રાદુર્ભાવ માટે જ નૃત્ય છે. રાસમાં જે પ્રભુની ક્રીડા
લીલા તે રાસલીલા.’ આ ઉપરથી જે કેટલાક ‘રાસલીલા’ શબ્દ
‘રહસ્યલીલા’ ઉપરથી થયેલો માને છે તેઓની એક પ્રકારની ભ્રાન્તિ
છે એમ સમજવું.

અને ભક્તોને નૃત્ય કરાવ્યું, સર્વે 'અંગમાં જે ગુપ્ત છે તે જેવી રીતે પ્રકટ થાય તેવી રીતે આપે નૃત્ય કર્યું' અને ભક્તોને નચાવ્યાં. શ્રમથી જલ અને શીતથી વાયુરૂપ સામગ્રી થાય છે. આ લોકમાં પ્રકટ થયેલું ઉત્તમ અને આધિ-વૈદિક કામરૂપ સુખ તો કૃષ્ણ જ ભોગવે છે, અન્ય નહિ.)

एतदेव चोक्तं 'वृन्दावनं सखी'त्यस्याभासविवृतौ प्रभु-
भिरपि 'लीलैव परिचायिके'ति । तत्तद्रसात्मकस्य स्वरूपस्य
सा सा लीलैव परिचयसम्पादिकेत्यर्थः । सर्वेतिपदमखिलतद्वत्त्वेन
लोकवैलक्षण्याय । न हि लोके क्वचिदपि सकलक्रियार्चत्वमुप-
लभ्यते । अपिशब्दः सरसतासिद्धये उत्कृष्टापकृष्टसमस्ततत्सत्त्व-
बोधनाय । एवकारोऽत्रैतदन्यतदसत्त्वज्ञापनाय । अंशतोऽप्यन्य-
क्रियासत्त्वे रसात्मकता न स्यात् । एवं सति भगवतो या काचि-
ल्लीला सा सर्वापि तत्तद्रसात्मकस्वरूपाविर्भावायेति मन्तव्यम् ।
अन्यथा पुरुषोत्तमस्य प्राकृतानुकरणं बाध्येत । वस्तुतस्तु न
तत् प्राकृतानुकरणं किन्तु तद्रसस्य विशिष्टं रूपमेव तथेत्यर्थः ।

વળી શ્રીમદ્પ્રભુચરણ વૃન્દાવનં સહિ એલોકના વિવરણમાં એવી જ આજ્ઞા કરે છે. આપ લખે છે કે 'પરિચય કરાવનારી તો લીલા જ છે.' પ્રભુ સર્વરસરૂપ છે. રસ અનેક પ્રકારના હોવાથી તે તે રસનું સ્વરૂપ ઓળખાવનારી, તે તે સ્વરૂપનો પરિચય કરાવનારી તેવી તેવી લીલાઓ જ હોઈ શકે. તેવી તેવી લીલાઓથી તે તે રસરૂપ સ્વરૂપનો પરિ-

૧. 'સર્વે' અંગોઅંગ રસભર્યા, રસભર્યા' લેચન ચાર' એ શ્રીગોપાલદાસજીનું કવન અહીં સ્મરવું.

ચય થઈ શકે; માટે 'લીલા જ પરિચય કરાવનારી છે' એ શ્રીગુસાંઘજીની ચુકિત અતીવ સુંદર છે.

પહેલાં આપેલી કારિકામાં શ્રીમહાપ્રભુજી એમ ઉપદેશે છે કે 'આ લીલામાં ક્રિયા પણ સર્વ છે.' આ ઠેકાણે 'સર્વ'પદ એક અગત્યનું રહસ્ય સ્પષ્ટ કરે છે. ભગવાનમાં બધી ક્રિયાઓ છે એટલે સર્વ ક્રિયાઓનો આધાર એ રાસરમણ જ છે, અન્ય કોઈ નથી. લોકમાં કોઈ પણ સ્થળે સર્વ રસ ઉત્પન્ન કરનારી સર્વ ક્રિયા કદાપિ દષ્ટિપથ નહિ થાય. કોઈમાં કોઈ એક હશે તો કોઈમાં કોઈ બીજી હશે, પરંતુ સર્વ ક્રિયાઓના આધાર તો માત્ર મન્મથ-મન્મથ જ છે, આ તાત્પર્ય જ એ ક્રિયાઓની અને એ ક્રિયાઓ જેમાં છે તેવા રસેશ શ્રીગોકુલેન્દુની લોકથી વિલક્ષણતા બતાવે છે. મૂલમાં અપિ શબ્દ પણ એટલા માટે યેજ્યેલો છે. રસમયતાની સિદ્ધિ માટે સર્વ ક્રિયા પણ રસમય છે એમ સિદ્ધ થવા માટે ઉત્કૃષ્ટ અને અપકૃષ્ટ સર્વ ક્રિયાઓ અહીં છે, એમ જણાવવા માટે જ અપિ શબ્દ મૂલમાં યેજ્યે છે. તેમજ એવ શબ્દ પણ નિર્ગૂઢ તાત્પર્યનું બોધન કરે છે. જે ક્રિયા રસને પ્રકટ ન કરી શકતી હોય, જે લીલા પ્રભુનું રસસ્વરૂપ જણાવતી ન હોય તેવી અન્ય ક્રિયાઓ -રસાલાસ કરી નાખનારી ક્રિયાઓ તો પ્રભુમાં નથી જ એમ એવ શબ્દ કહે છે; અર્થાત્ આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુની જે કાંઈ લીલા છે તે બધી લીલા તે તે રસાત્મક સ્વરૂપના અવિભાવ માટે જ છે, જેથી રસાત્મક સ્વરૂપ હીપે

નહિ તેવી લીલા તો પ્રભુમાં છે જ નહિ. એવી થોડીએ લીલા પોતાના અનેક રસથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને જ પ્રકટ કરનારી હોય છે. જો એમ ન હોય તો પ્રભુ પૂર્ણપુરુષોત્તમ કોટિ બ્રહ્માંડના નાયક પ્રાકૃત જનોનું અનુકરણ શા માટે કરે ? કારણ કે એ અનુકરણમાં કાંઈક ગૂઠ રસ સમાયેલો હશે. અને લૌકિકનું પણ અનુકરણ કરવાથી કોઈ રસસ્વરૂપ પ્રકટ થતું હશે, માટે જ પ્રભુ લૌકિકને અનુસરતી લીલાઓ કરે છે, તેથી લોકનું અનુકરણ પ્રભુએ કર્યું એમ આપણને ભાસે છે, પણ એ વાસ્તવિક નથી, વાસ્તવિક તો એ જ છે કે ભગવાન કાંઈ લૌકિકનું અનુકરણ કરતા જ નથી, પરંતુ તે તે રસને જણાવનારું સ્વરૂપ પ્રકટ કરનારી લીલા કરે છે. લોકનું અનુકરણ પ્રભુએ કરવાથી પ્રભુમાં લૌકિક બુદ્ધિ પ્રવેશે છે, માટે પ્રભુ લૌકિકને અનુસરતા જ નથી, અને એમની લીલામાં લોકને અનુસરવાની જ્યાં બ્રાન્તિ થાય ત્યાં એમ જ સમઝવું કે એ વિલક્ષણ રસથી યુક્ત સ્વરૂપ જ એવું છે. પોતાની રસમયતા જણાવવા માટે જ પ્રકટ થાય છે, નહિ કે લોકનું અનુકરણ કરવા માટે, એ સિદ્ધાન્ત લક્ષ્યમાં રાખવો.

તન્વેવંવિઘક્રિયાવત્ત્વે ભગવતો લોકે સા કામવત્સમાનાધિ-
કરણા દૃષ્ટેત્યત્રાપિ કામસિદ્ધૌ પૂર્વોક્તદૂષણાપાત્ત્વ ઇત્યાહુઃ
'પરં કામ' ઇતિ । સન્તુ તા ઇવ ક્રિયાસ્તથાપિ ન દોષઃ '
અજન્યત્વાત્તાસામ્ । ન હિ ભગવત્સ્વરૂપે આનન્દમાત્રેઽન્યદસ્તિ
કિંચિત્, સ્વસ્વરૂપમેવ ભક્તભાવનમુપલભ્ય તથા તથા ભવતીતિ
સિદ્ધાન્તસ્ય 'ચિનાનુવાદં ન ચ તન્મનીષિત' મિત્વત્ર નિરૂપણાત્ ।
વ્યાસૈરપ્યભિહિતમ્ 'આહ ચ તન્માત્ર'મિતિ ॥

પુન.સંશય

લગવાન સર્વરસાત્મક છે, તેવાં તેવાં રસમય સ્વરૂપોને જાણવા માટે તેવી તેવી રસમય લીલાઓ કરે છે. એ અધું સુયોગ્ય છે અને માન્ય જ છે, પણ એવી ક્રિયાઓ લગવાનમાં છે એમ માનતાં લગવાનમાં લૌકિક કામ રહેવાનો નિશ્ચય કરવો પડશે, કેમકે એવી નૃત્યબન્ધાદિ ક્રિયાઓ લોકોમાં તેા જ્યાં કામ હોય છે ત્યાં જ અનુભવાય છે. કામ વિના એવી ક્રિયાઓનો સમ્ભવ જ નથી. એવી ક્રિયાઓ પ્રભુમાં માનતાં એવો કામ પણ પ્રભુમાં છે એમ માનો અને એ માનતાં પૂર્વે કહેલા દોષ ફરીને તૈયાર થઈને ઊભા જ રહેશે.

સમાધાન

ઉપરના સંશયનું સમાધાન પૂર્વ કારિકામાં જ શ્રી-મહાપ્રભુજીએ કરેલું છે. આપ આજ્ઞા કરે છે કે 'પરન્તુ કામ નથી.' લોકમાં જણાતી નૃત્યાદિક ક્રિયા ભલે હો તેાપણ દોષ નથી, કેમકે એ ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થતી નથી. લોકમાં કામને લઈને એ ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પહેલાં શરીરમાં કામ પ્રવેશ કરે, ત્યાર પછી એ શરીરમાં એવી ચેષ્ટાઓ^૧ જણાય. એવી રીતે પ્રભુમાં ક્રિયા ઉત્પન્ન જ થતી નથી. પહેલાં જણાવ્યું છે કે લગવાન તેા આનંદરૂપ છે. લગવાન

૧. જેમ કોઈ શરીરમાં પ્રેત પેઠેલો હોય અને એ શરીરમાં જેવી વિચિત્ર ક્રિયાઓ જેવામાં આવે છે તેમ કામનો પ્રવેશ થયા પછી શરીરમાં ચિહ્નો બદલાઈ જાય છે અને નવી નવી ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

બુદ્ધા અને એમનો દેહ બુદ્ધો એવી લોકવત્ વ્યવસ્થા ત્યાં નથી. પ્રભુનું શ્રીઅંગ જ આનન્દમય છે. ત્યાં આનન્દ સિવાય અન્ય છે જ નહિ તે। પછી કામનો પ્રવેશ ક્યાંથી થવાનો અને એવી ક્રિયાઓ જન્મવાની ક્યાંથી ? 'અન્યત્ર એવો જ સિદ્ધાન્ત પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે કે ભક્તની ભાવના પ્રમાણે પ્રભુ સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે. ભક્તના હૃદયમાં જેવા રસાત્મક સ્વરૂપની ભાવના થઈ રહેલી હોય છે તેવા જ સ્વરૂપે પ્રભુ થાય છે. વેદવ્યાસે પણ એમ જ 'કલ્યુ' છે કે 'જેમ સમુદ્ર અન્દર અને ખડાર સૈન્ધવ-લૂણથી પરિપૂર્ણ છે તેમ પ્રભુ આનન્દથી પૂર્ણ છે.' એમનાં શ્રીહસ્તેન્દ્રિયાદિ સ્વરૂપથી બુદ્ધાં નથી. પણ સ્વરૂપાત્મક આનન્દમય જ છે. વેદ વગેરે એમના નિઃશ્વાસ હોવાથી એ નિઃશ્વાસરૂપ ક્રિયાઓ પણ એ જ સ્વરૂપમાંથી થાય છે. સર્વાકારસ્વરૂપ પ્રભુ હોવાથી ઇન્દ્રિયાદિક કલ્પનાથી શ્રુતિનો વિરોધ આવતો જ નથી, આવો સિદ્ધાન્ત વેદવ્યાસજીએ કહ્યો છે.

નતુ કથમજન્યત્વં તल्लीલાનામિત્યાશઙ્ક્ય તદુપપાદયન્તિ 'કામોઽત્ર ન વિદ્યતે' इति । लोके तद्धेतुत्वेनाभिमतः कामोऽत्र न विद्यते, प्रभोरेव तद्रूपत्वात्, 'साक्षान्मन्मथमन्मथ' इति वाक्यात् । न हि भगवतो विग्रहे कामः । विग्रहः काम इति तु सुवचम् । एतेन हेत्वभावेनाजन्यतया तत्क्रियाणां नित्यत्वम-लौकिकत्वं च समर्थितम् । एवंविधलीलाकरणेऽपि भगवतो

૧. વિનાનુવાદં ન ચ તન્મનીષિતં એ શ્લોકમાં

૨. આહ ચ તન્માત્રમ્ એ બ્રહ્મસૂત્રમાં ૩ જ અધ્યાયના ખીજ પાદમાં

નિષ્કામત્વમપ્રાકૃતત્વં ચોક્તમ્ । અત ષ્વ કામાભાવાદેષ ન
લૌકિકકામુકવત્ સાપેક્ષતા ભગવતઃ, પ્રત્યુત માનશ્ચ ।

પુનઃસંશયોત્પત્તિ

ભગવાનની ક્રિયાઓ અજન્ય છે એનું કારણ શું ?
લોકમાં જીવની ક્રિયા તો ઉત્પન્ન થતી જોવામાં આવે છે.
ભગવાનને પણ શરીર હોવાથી એમની ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી
નથી. નથી નથી ઉદ્ભવતી એ શું ?

સમાધાન

એ સંશય ઉત્પન્ન થતાં એનો ઉત્તર શ્રીમહાપ્રભુજી
આપે છે કે 'પરંતુ કામ નથી'. લોકમાં એવી ક્રિયાઓના
કારણરૂપ કામ છે, અહીં એવો કામ જ નથી. એવો કામ હોય
અને જો ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય તો એ ક્રિયા ઉત્પન્ન થયેલી
ગણાય, પણ મૂલમાં એવો કામ જ નથી તો પછી
એવી ક્રિયા ઉત્પન્ન થયેલી કેમ ગણાય ? ભગવાનમાં
કામ નથી, પરંતુ પ્રભુ જ કામરૂપ છે, કેમકે 'પ્રભુ સાક્ષાત્
મન્મથમન્મથ છે' એમ શ્રીશુક કહે છે. કામને પણ પરાસ્ત
કરનાર કોટિકન્દર્પલાવણ્ય પ્રભુ છે ત્યારે એમ જ નિશ્ચય
કરવો કે જેમ જીવના દેહમાં કામ પેસે છે તેમ ભગવાનના
દેહમાં કામ નથી, પરંતુ ભગવત્સ્વરૂપ જ કામ છે.
એમ તો સારી પેઠે કહી શકાય, જીવ જુદો તેવો દેહ પણ
જુદો અને એમાં પેસનાર કામ પણ ભિન્ન, એટલે
એમાં ક્રિયા ઉત્પન્ન થવામાં કામ કારણ થઈ પડે, પણ
ભગવાન જુદા નહિ. ભગવાનનું શરીર પણ ભગવાનથી

ભિન્ન નહિ અને કામ જુદો ન હોઈને ભગવત્સ્વરૂપ જ ઠર્યાં, તો હવે ત્યાં કામે એવી ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરી કેમ મનાય ? તેમજ ભગવાનને કામી-કામવાન કેમ કહેવાય ? એથી જ સર્વ અભેદમય હોવાથી, ભેદનો લેશ પણ ન રહેવાથી ક્રિયાઓ પણ અધી અજન્ય છે, નિત્ય છે, અલૌકિક છે, વધારે તો શું પણ ભગવદ્સ્વરૂપ છે, એમ સિદ્ધ થયું. તેમજ એવી એવી અનેક પ્રકારની લીલા કરવામાં પણ પ્રભુની નિષ્કામતા અને દિવ્યતા તેવી જ અખંડ જ પ્રકાશે છે.

ભગવાનમાં એવો તુચ્છ કામ નહિ હોવાથી જ લૌકિક કામીની પેઠે ભગવાનને કોઈની અપેક્ષા પણ નથી, પરંતુ ઊલટું માન છે. લૌકિક કામી સ્ત્રીઓ માટે તલપે છે, જ્યારે પ્રભુ ઔલિકિક કામસ્વરૂપ, છતાં રાત્રિના સમયમાં વનમાં મનોહર શરદ્ઋતુમાં પોતાની પાસે આવેલા વ્રજસુન્દરીઓને ઘેર જ જવાનો ઉપદેશ કરે છે અને એમની થોડી પણ અપેક્ષા દેખાડ્યા વિના પોતે માનલીલામાં જ ઘિરાળે છે!

गीतगोविन्दाद्युक्तप्रकारेण लौकिकीषु रात्रिषु रमणे सापेक्षता च तद्रसस्वरूपस्य तथात्वबोधनायालौकिकत्वं हि लोकनिर्वचनीयत्वं, न तु लोकसिद्धत्वं, लोके रसस्यैवाभावात्, 'दर्शयन् कामिनां दैन्य'मित्यत्र तथा निरूपणात् । लोकानां तु महाराजलीलानुकरणे बालानां तदभिमान इव सरसताभिमान-मात्रमिति निर्गर्वः ॥

‘ગીતગોવિન્દ’માં કહ્યા પ્રમાણે લૌકિક રાત્રિમાં રમણુ કરતાં પ્રભુએ જે અપેક્ષા અતાવેલી છે તે સ્થલે એમ જ

સમઝવું કે એ રસસ્વરૂપ એવું કાંઈક વિલક્ષણ છે; જેમ-
કે 'ગીતાગોવિન્દ'ના કર્તા જ્યદેવજી એ સ્વરૂપ કહે છે :

વિકિરતિ મુહુઃ શ્વાસનાશાઃ પુરો મુહુરીક્ષતે
પ્રવિશતિ મુહુઃ કુઙ્ગં ગુઙ્ગન્મુહુર્વહુ તામ્યતિ ।
રચયતિ મુહુઃ શય્યાં પર્યાકુલં મુહુરીક્ષતે
મદનકદનક્લાન્તઃ કાન્તે પ્રિયસ્તવ વર્તતે ॥

ગીતાગોવિન્દ, સ. ૫

'લૌકિક લૌકિક' એમ કહેવામાં આવે છે, પરન્તુ
એનો ભાવાર્થ શો લેવાનો છે એ કોઈ જાણતું નથી.
લૌકિક એટલે લોકમાં કહેવાતું હોય તે, નહિ કે લોકમાં
જે સિદ્ધ છે તે લૌકિક. લોકમાં જ સિદ્ધ હોય તે તો
પ્રભુમાં હોય જ નહિ, પરન્તુ લોકમાં જે કાંઈ કહેવાતું હોય
અને તેથી લૌકિક ઠરી ગયેલું હોય તેવું લૌકિક પ્રભુમાં
હોઈ શકે; જેમકે જે રસમાત્ર લૌકિક કહેવાય છે, પણ
એ લોકમાં સિદ્ધ નથી, કેમકે લોકમાં રસ જ નથી. લોકમાં
રસ સિદ્ધ હોય તો એ પ્રભુમાં ગણાય નહિ. જેમ લોકમાં
શરીર પંચમહાભૂતનું સિદ્ધ છે, પણ એ પ્રભુમાં મનાય
નહિ; પણ આનન્દનું શરીર લોકવેદમાં કહેવાય છે, પણ
લોકમાં નથી, તો એવો દેહ પ્રભુમાં મનાય પણ છે.
લોકમાં રસ નથી, પણ કહેવાય તો છે, તો એ રસ માત્ર
પ્રભુમાં હોય, પ્રભુ એ રસરૂપ હોય જ, એમાં આશ્ચર્ય શું ?

બ્રજમંડન વહે છે કે

રેમે તયા ચાત્મરત આત્મારામોઽપ્યલ્ખિન્દતઃ ।

કામિનાં દર્શયન્દૈન્યં સ્ત્રીણાં ચૈવ દુરાત્મતામ્ ॥

(ફલપ્રકરણ)

અક્ષરાર્થ—‘આત્મરમણ કરનારા, અખંડિત, આત્મારામ એવા ભગવાન કામીઓની દીનતા અને સ્ત્રીઓનું દુરાત્માપણું દર્શાવતાં એમની સાથે અને અન્તઃપ્રવિષ્ટાઓની સાથે રમ્યા હતા.’

આ શ્લોકમાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે

કામિનસ્ત્વેવમેવ દીના ભવન્તિ, ‘કામાર્તા હિ પ્રકૃતિકૃપણા’ इति तेषामनुकरणं करोति । अन्यथा तेषां निरोधो न स्यात् । प्रयोजनान्तरमप्यस्तीत्याहुः स्त्रीणामिति । स्त्रीणां च दुरात्मता प्रदर्शिता । न तासां काचिदशक्तिरस्ति नापि सौकुमार्यं, किन्तु वशीकृते पुरुषे द्रौष्ट्यमेव कुर्वन्ति । शालावृकाणां हृदयान्येतानि । अत उभयबोधनार्थं रेमे ॥

લોક જ પ્રભુની લીલાનું અનુકરણ કરે છે.

અર્થાત્ લૌકિક કામીઓ દીન છે, એમની દશા દયાળનક છે, કેમકે કાલિદાસ કહે છે કે ‘કામાર્તા પુરુષો પ્રકૃતિએ શિથિલ હોય છે.’ માટે જ પ્રભુ એનું અનુકરણ કરે છે અને નિરોધ કરે છે. સ્ત્રીઓની પણ એવી જ દુષ્ટતા બતાવે છે. આ ઉપરથી એટલો જ સાર લેવાનો કે જે કોઈ લોકમાં રસ કહેવાય છે તે લોકમાં સિદ્ધ નથી, માત્ર રસનો આભાસ દેખાય છે એટલું જ; રસથી પરિપૂર્ણ તો માત્ર સદાનંદ પ્રભુ જ છે. છતાં લોકમાં રસનું અભિમાન રહેતું હોય તો આટલા પૂરતું જ છે. જેમ સાધારણ બાળકો અન્દર અન્દર રમતી વેળાએ કોઈ રાજા બને છે, કોઈ પ્રધાન બને છે, કોઈ સિપાઈનો વેશ ભજવે છે, એમાં રાજા

અનેલો પોતે રાજા હોવાનો ફાંકો રાખે છે, રાજવીલાનું—અનુ-
કારણ—હુકમ કરવા વગેરે કરે છે, તેમ જ લોકો પણ એ ત્રિલોકના
નાયક રસેશ પ્રભુની રસમય લીલાનું અનુકરણ કરીને
પોતાને રસમાં ડૂબાડૂબ થયાનું માની ખેસે છે ! પરંતુ
એમનું એ માનવું બાળકોના દૃષ્ટાન્તની પેઠે ઉપહાસપાત્ર
તેમજ એક દૃષ્ટિએ દયાજનક છે. સર્વ જગત એ રસાત્મક
મન્મથમન્મથ નન્દનન્દનની લીલાનું અનુકરણ કરે છે; પ્રભુ
કાંઈ લૌકિક ક્રિયાનું અનુકરણ કરતા નથી, પરંતુ
રસમય લીલા કરીને લૌકિક કામીઓની દીનતા તેમ એવી
સ્ત્રીઓની દુષ્ટતા જ જણાવે છે, અને એઓની એમાંથી
આસક્તિ ઊઠી જાય, એમનું સરસપણાનું અભિમાન કમી
થાય, માટે જ રસમય સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે, એ જ સિદ્ધાન્તનો
શિરોમણિરૂપ મહાસિદ્ધાન્ત છે.

નनु भक्तानां तु कामसत्त्वेन सकामत्वं प्राकृतत्वं च
दुष्परिहारमिति तत्सम्बन्धेन भगवतो लीलायाश्च तथात्वं
सिद्ध्येदित्याशङ्क्याहुः तासां कामस्येति । तासां स्वामिनीनां
यः कामः सोऽपि स्वरूपात्मक एव, न लौकिकः । यतो निष्कामे-
नाधेयतासम्बन्धेन कामाभाववता सम्यक् सर्वभावेन तस्य पूर्ति-
रिति । प्रतिमायां स्वरूपस्थित्या तत्त्वमिव तास्वपि स्वरूपात्मक-
कामस्थित्या तद्रूपत्वमिति ताः स्वामिन्योऽपि तथा भगवानि-
वाप्राकृतविग्रहा निष्कामाश्चेति तथाभूतासु रमणान्नांशतोऽपि
लीलायाः स्वरूपस्य च प्राकृतत्वशङ्केत्यर्थः । अत एव दृश्यन्तेऽत्र
सर्वत्र तथाविधान्येव तासां वचांसि 'सन्त्यज्य सर्वविषया'-

નિત્યાદિ । ન હિ કામિન્ય એવં વદન્તિ । ન વા ભગવતોઽન્યઃ
સર્વથા નિરપેક્ષો ભવતિ । દ્વિતીયાધ્યાયીયસાપેક્ષતા તુ ભગવત
દ્વોત્તરસપ્રાકટ્યેન તદ્દર્માવિર્ભાવરૂપેતિ ભાવઃ ॥ ૧ ॥

સંશયોત્થાપન

લગવાનમાં કામ નથી એ સિદ્ધાન્ત તો દૃઢ થયો,
પરન્તુ ભક્તોમાં તો કામ હોવાથી ભક્તો તો સકામ અને
પ્રાકૃત જ રહેવાના. એ માટે કોઈ પણ ઉપાય ચાલી શકે
એમ નથી. ભક્તોની સકામતા અને પ્રાકૃતતા માટે કોઈ
પણ બચાવ થઈ શકે એમ નથી. ભક્તો સકામ અને લૌકિક
રહેશે તો લગવદ્લીલા પણ સકામ અને લૌકિક થઈ જવાની,
કેમકે એવા ભક્તો સાથે લીલા મુખ્ય સમ્બન્ધ ધરાવે છે.

સંશય-નિરાસ

આ શંકાનો પરિહાર શ્રીવૈશ્વાનરાચાર્ય એ જ શ્લોકમાં
કરે છે : એ વ્રજસુન્દરીઓનો કામ પણ લગવત્સ્વરૂપાત્મક જ
છે. સ્વામિનીઓનો કામ લૌકિક નથી. વ્રજભક્તોના કામની
પૂર્તિ નિષ્કામથી કરી છે, કામના આધાર વિનાના સર્વાત્મ-
ભાવથી કરી છે. પોતાનો સર્વભાવ પ્રભુમાં જ થાય એ
સર્વાત્મભાવ કહેવાય. એ સર્વાત્મભાવમાં કામ નથી રહેતો.
એવા કામથી રહિત સર્વાત્મભાવ વડે કામની પૂર્તિ થઈ ગયેલી
છે. તાત્પર્ય કે જેમ કાષ્ઠાદિની પ્રતિમામાં-મૂર્તિમાં લગવ-
ત્સ્વરૂપની સ્થિતિ થવાથી મૂર્તિ લગવદ્રૂપ થઈ જાય છે,
તેમ સ્વરૂપાત્મક કામ, સાક્ષાત્ પ્રભુરૂપ કામ, એ વ્રજભક્તોમાં
રહેલો હોવાથી વ્રજસીમન્તિનીઓ પણ લગવદ્રૂપ થઈ ગયેલાં

સમજવાં. એથી જ સ્વામિનીઓ પણ રસનાયકની પેઠે અલૌકિક દેહવાળાં તથા નિષ્કામ થઈ ગયેલાં હોવાથી એમની સાથે રમવાથી લીલામાં અને સ્વરૂપમાં લેશ પણ દોષ આવતો નથી તેમજ લીલાની દિવ્યતા અખંડ સચવાઈ રહે છે. માટે સ્વરૂપમાં અને લીલામાં પ્રાકૃતતાની શંકા લાવવી નહિ. એમાં બીજાં પણ અનેક કારણો છે. વ્રજ-ભક્તો જ્યારે વેણુનાદથી આકર્ષાઈને પ્રભુની સન્નિધિમાં આવ્યાં ત્યારે પહેલાં પ્રભુએ એમને ચાતુરીથી ભરેલાં વચનો વડે ગૂંચવાડામાં નાખ્યાં, પણ એમને લૈકિક કામનો ગન્ધ સ્વપ્ને પણ નહિ હોવાથી ભક્તિબલ ઉપર આધાર રાખીને પ્રભુને પ્રત્યુત્તર આપે છે, તેમાં પહેલા જ શ્લોકમાં પોતાના હૃદયમાં સર્વ ભાવ પ્રકટ છે :

મૈવ વિમોહર્હતિ ભવાન્ ગદિતું નૃશંસં
 સન્ત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તવ પાદમૂલમ્ ।
 પ્રાપ્તા મજસ્વ દુરવગ્રહ મા ત્યજાસ્માન્
 દેવો યથાદિષુરુષો મજ્જતે સુમુક્ષુન્ ॥ ૧ ॥

૧. કામની સૂગવાળા વિચારકો જે આ શ્લોકનું જ પૂરેપૂરું રહસ્ય સમજતા હોય તેો એઓને કદી ખાડામાં પડવાની ધાસ્તી રહેતી નથી, પણ વિચારના વમળમાં વલખાં મારતાં મારતાં, શ્રીગુ-સાંઈજીના જ શબ્દોમાં કહું તેો, નેત્ર વિનાના થઈને બહિર્મુખતા અસત્સંગ નામના મોટા ભયંકર ખાડામાં પડી જાય છે અને એમનું -અંતઃકરણ પરવશ બનીને પરદીય સુજને ઉપદેશોનું પણ એના સ્મરણમાં રહેતું નથી, એટલે એમને ખાડામાંથી બહાર ખેંચી કાઢનાર કોઈ મળેતું નથી.

તાત્પર્ય—“હે વિભો ! આણું કૂર ભાષણ કરવું આપને યોગ્ય નથી. આપ સમર્થ છો તેથી જ આણું કૂર બોલો છે, દયાણુ હોત તો આણું નિષ્કૂર ભાષણ કરત નહિ. આપ પૂછો છો કે ‘વ્રજ કુશળ તો છે?’ પણ એની સાથે અમારો સમ્બન્ધ શો ? વ્રજ કુશળ હોય વા ન હોય એ જાણવાની અમારે જરૂર શી છે ? અમે તો સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરીને આપની પાસે આવેલાં છિયે. હવે જે માર્ગે જવાનું છોડી દીધું, જે દિશા ભણી જોવાનું જ અકારું થઈ પડ્યું, ત્યાં આપ પાછાં મોકલો એ શું યોગ્ય છે ? જે વિષયો ઉપર પૂજો મૂક્યો તેનો સ્વીકાર શું ઉચિત છે ? અમે આપને જરૂર માનીને પણ નથી આવ્યાં, એકાદશ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો—વાસનારૂપ બીજ સાથે ત્યાગ કર્યો છે. જો એમ ન કર્યું હોત તો આપના ચરણારવિંદને પ્રાપ્ત કેમ કરી શકત ? સર્વ વિષયો—લૈકિક વિષયો બ્યારે છૂટે છે ત્યારે જ આપના ચરણમૂલની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રાપ્તિ અમને થઈ છે, વિષયોની વાસના હવે અમારા હૃદયમાં નથી એમ અમે માનિયે છિયે. આપે પૂછ્યું કે અહીં આવવાનું કારણ જણાવો. તો અમે જણાવિયે છિયે કે ‘તમે અમને ભજો.’ નથી ભજતા એ આપનો એક પ્રકારનો દુરાગ્રહ છે. જીવોને બધું કરવું ગમે છે, પણ ભગવદ્ભજન કરવું નથી ગમતું, એવું આપને પણ થયું છે કે શું ? જેમ ભગવદ્ભજન ન કરવાનો આગ્રહ જીવોમાં મહાદોષરૂપ ગણાય છે તેમ આપ પણ અમને નહિ ભજો તો એવું જ ગણાશે. અમે આપને સ્થજતાં નથી

તો આપ પણ અમને છોડો નહિ. જેમ આદિપુરુષ દેવ સર્વને ભજે છે તેમ આપ અમને ભજો. દેવનું ભજન વ્યભિચારજનક ન જ કહેવાય. જેમ મુમુક્ષુઓને ભગવાન ભજે છે. પેતાના તરીકે એમનો અંગીકાર કરે છે, સ્વાનન્દનું દાન કરે છે. તેમ અમારું ભજન આપે કરવું જ જોઈયે.”

ઉપરનાં શ્રીવજ્રાંગનાઓનાં વાક્ય વાંચ્યા પછી કામિની સૂગ જણાય છે ખરી ? સાધારણ જ વિચાર કરો કે જે કામિની હોય તે આવાં વચનો બોલે ? લૌકિક અનુભવ તમને શો પાઠ શીખવે છે ? કામના અનિવાર્ય તાપથી તપેલી સ્ત્રીઓ આવા શાની ભક્તોના પણ હૃદયમાં નહિ ઉદ્ભવતા. ઉત્તમોત્તમ રસથી છલકાતા ભાવ પ્રકટ કરવા શક્તિમતી બને, તે એમ માનવા તત્પર બને ? સર્વથા નહિ એવો આતર ધ્વનિ થાય છે. જેવી ભાવના ભક્તોની છે તેવી જ પ્રભુની છે. જેમ વજ્રભક્તોમાં કામનો અંશ પણ નથી તેમ જ પ્રભુમાં નથી, એ જ પ્રભુની નિરપેક્ષતા સિદ્ધ કરી આપે છે.

શ્લોકપ્રકરણના દ્વિતીય અધ્યાયમાં ભગવાનની જે અપેક્ષતા બતાવાઈ છે તે તો ભિન્ન જ છે. સર્વ ભક્તોને સૌભાગ્યમદ પ્રાપ્ત થતાં પ્રભુ તિરોહિત થયા અને એ મદથી રહિત એવાં મુખ્ય સ્વામિનીજીને સાથે લઈ ગયા અને એમણે જે કહ્યું તે પ્રમાણે થોડે સુધી ક્યું પણ ખરું, એ બધી અપેક્ષા ઓર જ ભાવનું સૂચન કરે છે. એ વખતે જેમ ભગવાનમાં અપેક્ષા છે તેમ સ્વામિનીભાવમાં વિરહ-

રસનું પ્રાકટ્ય તથા પછી એવી સાપેક્ષતા પ્રકટે, અને એમ થવામાં એ ધર્મના અવિભાવરૂપ ભગવાનની સાપેક્ષતા છે.

નન્વેવમપિ ભક્તાનામલૌકિકકામવત્ત્વે કિં પ્રમાણમ્ ?
ભગવતઃ પરમકૃપાલોરન્યથાકર્તુમપિ સમર્થત્વેન તદર્થં પ્રાકૃત-
વિગ્રહં કામં ઘ સ્વીકૃત્ય પ્રાકૃતમપિ તદીયં તં પૂર્યેદિત્યા-
શઙ્ક્યાહુઃ 'કામેને'તિ ।

કામેનાધેયરૂપેણ સ્વરૂપમિન્નેન પૂરિતઃ પ્રાકૃતઃ કામઃ
સંસારં પુત્રપૌત્રાદિસમ્પત્યા વિશેષાહન્તામમતાત્મકં જનયેન્ન તુ
તદભાવં, 'ન જાતુ કામઃ કામાના'મિતિ વાક્યાત્ । કામાભવિન
કામસ્યાધેયસ્યાભાવો યત્ર તાદૃશેન સ્વરૂપેણ પૂર્ણસ્તુ કામો
નિષ્કામ આધેયકામરહિતઃ સ્વરૂપાત્મક એવ સ્યાત્ । અત
એવ તાદૃશકામવતાં યથા યથા ભગવતો વિશેષલીલા તથા તથા
દૃશ્યતેઽત્યન્તનિરપેક્ષતૈવ । યતો ભગવતોઽપ્યગ્રે નિરપેક્ષા જાતાઃ
સ્વતન્ત્રમક્ત્યૈ સ્થિતાઃ । યદિ લૌકિક એવ કામઃ સ્યાત્તદા નૈવં
સ્યાદિતિ સ્વરૂપાત્મકકામવત્ય એવૈતા इति सर्वमनवद्यम् ॥૨॥

ઉત્થાનિકા

ભગવાનના અપ્રાકૃત દેહમાં તેા અનેક પ્રમાણો મળે
છે, તેમ એ વ્રજાંગનાઓનાં અપ્રાકૃત શરીર અને અલૌકિક
કામમાં પ્રમાણ શું ? એમાં કાંઈ પ્રમાણ હોય તેા એમ
માનવું સંશય-ભરેલું ન ગણાય, પરંતુ પ્રમાણ વિના તેા
નિરાધાર ગણાઈને વિશ્વાસપાત્ર ગણાશે નહિ.

વળી ભગવાન પરમકૃપાળુ છે. કર્તુમકર્તુમ્ અન્યથાકર્તુમ્
સમર્થ છે, તે ભક્તોના પ્રાકૃત દેહ અને અને લૌકિક કામનેા

સ્વીકાર કરીને પણ ભક્તોના લૌકિક કામને કેમ ન પૂરે ?
પ્રભુ સર્વ કાર્ય કરવાને સમર્થ છે.

આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે શ્રીમહાપ્રભુજી અન્ય
કારિકા યેજે છે

(શ્રીકારિકા-) કામેન પૂરિતઃ કામઃ સંસારં જનયેત્ સ્ફુટમ્ ।

કામામાવેન પૂર્ણસ્તુ નિષ્કામઃ સ્યાન્ન સંશયઃ ॥

તાર્પર્ય—‘પ્રાકૃત દેહના આધારથી રહેનારા,
ભગવત્સ્વરૂપથી ભિન્ન એવા કામથી જે પ્રાકૃત કામ પૂર્ણ
કરવામાં આવે, સ્વભિન્ન એવા લૌકિક કામનો આશ્રય
કરે, અને એ જ કામથી ભક્તોના લૌકિક કામને પૂરે તો
એમ કરવાથી જેમ લોકમાં પરિણામ આવે છે તેમ અહીં
પણ આવે. લોકનું અનુસરણ પ્રભુ કરે તો સંસાર જ
ઉદ્ભવે, પુત્રપૌત્રાદિ સંપત્તિ ગળે વળગે, અને તેથી
વિશેષ અહન્ટા-મમતાત્મક સંસાર જ જન્મ પામે; એ સંસાર-
નો અભાવ તો ન જ રહે. સંસાર વધારે વળગે તો ભયંકર
હાનિ થાય છે કે

ન^૧ જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષ્ણા કૃષ્ણવર્ત્મૈવ ભૂય ઇવાભિવર્ધતે ॥

અર્થ :- ‘જેમ ધી હોમવાથી અગ્નિ વધતો ને વધતો જ
જાય છે, તેમ કામના ઉપભોગથી કામ કદી શાન્ત થતો
નથી જ, બલકે વધારે ને વધારે વધે છે.’

૧ કવિ તુલસીદાસ પણ કહે છે કે—‘અળ નાથ હી અનુરાગ
જાગ જડ, ત્યાજ દુરાશા જીતે, યુઝે ન કામ અગ્નિ તુલસી કહે,
ગિષય ભોગ ખહુ ઘૂતતે’

હવે સમજાશે કે જો પ્રભુને પણ પ્રાકૃત દેહ અને પ્રાકૃત કામ હોત અને ભક્તોને પણ એમ જ હોત તો પુત્રપૌત્રાદિ સંસાર જ ઉત્પન્ન થાત. એવું થયેલું કેઈ પણ ઠેકાણે શ્રીભાગવતમાં કે અન્ય પુરાણોમાં વર્ણવ્યું નથી, માટે જ ભક્તોનો કામ અને ભગવાનનો કામ લોકથી વિલક્ષણ છે એમ સિદ્ધ થયા વિના રહેતું નથી.”

ભગવાને નજીકનાં ભક્તોનો કામ પ્રાકૃત કામથી નથી પૂર્યો, પરંતુ કામના અભાવથી એ કામ પૂર્યો છે. કામનો જેમાં અભાવ છે તેવું જે આપતું મન્મર્થમન્મથ સ્વરૂપ તદ્રૂપ કામ એમાં પૂર્યો છે. એમ થવાથી કદાચિત્ ભક્તોમાં લૌકિક કામ હોય તોપણ એ ભગવદ્સ્વરૂપ થઈ જાય. અહીં સૂક્ષ્મતાથી જોતાં જણાશે કે એવા સ્વરૂપાત્મક કામવાળાં સાથે જેમ જેમ ભગવાને વિશેષ લીલાઓ કરી છે તેમ તેમ અત્યન્ત નિરપેક્ષતા જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વધારે તો શું, પણ ભગવાનની આગળ પણ નિરપેક્ષ જ થઈ ગયાં, માત્ર સ્વતન્ત્ર ભક્તિ વડે જ રહ્યાં. જો એમનો કામ લૌકિક જ હોય તો એવી રીતે એઓ નિરપેક્ષ થાય જ નહિ, માટે સ્વરૂપાત્મક કામ જ પ્રજ્જસુન્દરીઓમાં છે અને એ ભગવત્સ્વરૂપ હોવાથી એમનો દેહ પણ પંચમહાભૂતનો નથી પણ ભગવદ્સ્વરૂપ છે, દિવ્ય છે, એ સિદ્ધ થયું.

નન્વેવં ભગવતો ભક્તાનાં ચ નિષ્કામત્વે રસશાસ્ત્રમર્યાદા ભજ્યેત । કામવતોરેવ તથા ભાવનિરૂપણાદિત્યાશંક્યાહુઃ ‘અતો ન કાપી’તિ ।

યતો ભગવાનેવ કામઃ સ્વસ્વરૂપમેવ વિગ્રહરૂપેણ કામરૂપેણ
 ચાવિર્ભાવ્ય ભક્તેષુ ચ સ્વસ્વરૂપં પ્રતિષ્ઠાપ્ય પ્રસાદરૂપશક્તિ-
 પ્રવેશેન સ્ત્રીભાવં દત્વા સ્વસ્વરૂપસ્ય ચ તત્સમ્બન્ધિત્વં વિધાય
 સ્વરૂપાત્મિકાભિઃ સહ રમત इत्यતો રસમર્યાદા નિષ્કામત્વાદ્
 મોક્ષફલાપિ સા ન ભગ્નેત્યર્થઃ । ‘અત ઇતચ્છુતા’વિતિ યતો
 નેયં કામલીલાઽપિ તુ સ્વરૂપાનન્દદાનલીલા । અત ઇતચ્છૂવણેન
 વેદાન્તશ્રવણેનેવ લોકઃ સાધારણોઽપિ નિષ્કામ ઇવ સર્વથા
 સર્વપ્રકારેણ ભવેત્ ॥ ૩ ॥

ઉત્થાનિકા

ઉપર પ્રમાણે તો ભગવાન પણ નિષ્કામ અને ભક્તો
 પણ નિષ્કામ સિદ્ધ થયાં. અને નિષ્કામ થાય તો રસનો
 આવિર્ભાવ પણ ન થવો જોઈયે, રસશાસ્ત્રની મર્યાદા પણ
 તૂટી જવાની, કેમકે કામ વિના રસની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ
 રસશાસ્ત્રમાં વર્ણવી જ નથી. કામના આધાર સ્ત્રીપુરુષમાં જ
 રસપ્રાકટય સિદ્ધ છે.

આ શંકાનું નિવારણ તૃતીય કારિકામાં શ્રીવલ્લ-
 ભાગ્નિ કરે છે—

(શ્રીકારિકા—) અતો ન કાપિ મર્યાદા ભગ્ના મોક્ષફલાપિ ચ ।

અત ઇતચ્છુતૌ લોકો નિષ્કામઃ સર્વથા ભવેત્ ॥ ૩ ॥

તાત્પર્ય—“રસશાસ્ત્રની મર્યાદા ભગ્ન થતી નથી.
 ભગવાન અને ભક્ત લૌકિક કામથી રહિત છે. લૌકિક
 કામનું ફલ સંસાર છે અને અહીં તો ફલ મોક્ષરૂપ છે,
 છતાં પણ રસશાસ્ત્રની મર્યાદા અખંડિત રહે છે અને

રસની ઉત્પત્તિ પણ અવિરત થાય છે, અને ભગવાનની રસમયતા—રસાત્મકતા—પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે. એમાં મૂલ કારણ એ છે કે લોકોની પેઠે અહીં કામ જુદો નથી એ તો પહેલાં વારંવાર પ્રતિપાદન કરેલું જ છે, માટે કામ લિન્ન નથી, પણ ભગવાન જ કામ છે. પ્રભુ પોતાનું જ સ્વરૂપ કામાત્મક અને અત્યંત સુંદર દેહરૂપ પ્રકટ કરીને ભક્તોમાં એ સ્વરૂપને સ્થાપીને, એમાં પોતાનો અનુગ્રહ સ્થાપે છે. એના પ્રવેશથી ભક્તોમાં અલૌકિક સ્ત્રીભાવ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું—એ પરમશલાત્મક સ્ત્રીભાવનું દાન પણ એ રાસનાયક પ્રભુ જ કરે છે. એ પ્રમાણે સ્ત્રીભાવનું દાન કરીને, ભક્તોને—શ્રીમજસુંદરીએને સ્વસ્વરૂપ કરીને એની સાથે રમે છે. માટે રસની પણ ઉત્પત્તિ રસનિસ્થન્દિનીનો સુંદર પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહે છે અને રસશાસ્ત્રની કોઈ પણ મર્યાદા ભગ્ન થતી નથી. પુત્રપૌત્રાદિક સંસાર-રૂપ ફલ નહિ છતાં મોક્ષરૂપ જ ફલ પરિણામમાં છે, એ પણ વિલક્ષણતા સ્મરણમાં રાખવી.

આ કામલીલા નથી, પણ સ્વરૂપાનન્દલીલા છે.

આ લીલા કામલીલા કહેવાય છે, લોકના શબ્દોમાં કામલીલા કહેવાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ કામલીલા નથી. ભક્તોને પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરે છે, માટે એનું સુખ્ય નામ સ્વરૂપાનન્દદાનલીલા છે એમ નિર્ધારવું. એ જ કારણથી આ લીલાના શ્રવણથી વેદાન્તના શ્રવણની પેઠે સાધારણ લોક પણ સર્વ પ્રકારે નિષ્કામ જ થાય છે. ૦

नन्वेवमप्राकृतत्वमविदुषां काव्यादिश्रवण इवैतच्छ्रवणेऽपि
कामोद्बोध एव स्यादित्याशङ्क्याहुः 'भगवच्चरित'मिति ।

यतः सर्वमेव भगवतः परमकाष्ठापन्नस्य चरितमतो
निष्काम ईर्यते कथ्यते, प्रभोर्निष्कामतायाः पूर्वं प्रतिपादितत्वात् ।
न हि भगवान् परमकाष्ठापन्नः शरीरं गृह्णाति न वा कामं
न वा तच्छेषाम् । यतो ज्ञानिनोऽपि तत्त्यजन्ति । तस्मात्तस्य
भगवतश्चरितं चेत्तदा निष्काममेवेति साधारणानामपि ज्ञान-
सम्भवादेतच्छ्रवणे क्व कामोद्बोधसंभावना ? प्रत्युताप्राकृतत्व-
निष्कामत्वादिज्ञानं च तत्स्वरूपं लीलायां च सेत्स्यतीत्यर्थः ।
अत एव शुकोऽपि प्रवृत्तः परित्यज्य ज्ञाननिष्ठाम् । प्राह च
'कामं हृद्भोग'मिति प्रकरणान्ते स्फुटमेव वाक्यमिति सर्वमन-
वद्यम् ॥ ४ ॥

उपसंहार

संशय छे छे के ने दोको उपर प्रभाणे आ
लीलानी द्विव्यता समञ्जी शकता न होय ते दोकोने तो
काव्यो-शृंगारनां काव्य-सांख्य्याथी नेम कामने उद्बोध
थाय, लौकिक काम जगे, तेम आ लीलाना श्रवणुथी पणु
अे न परिणाम आवे.

आ संशयने परिहार अन्तिम श्लोकमां श्रीमहा-
प्रभुञ्ज करे छे :

तात्पर्य—“परमकाष्ठापन्न भगवान्तुं सर्वं अरित
निष्काम न होय छे, अे अरित अन्यतुं होय तो सकाम
(श्रीकारिका-) भगवच्चरितं सर्वं यतो निष्काममीर्यते ।

अतः कामस्य नोद्बोधः ततः शुक्वचः स्फुटम् ॥ ४ ॥

કહેવાય, પરંતુ એ અખિલ બ્રહ્માંડના નિયંતાનું છે, માટે જ નિષ્કામ કહેવાય છે. ભગવાન તો આપ્તકામ છે, એ લૌકિક-કામ નથી એમ પહેલાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે જ, તો એમના ચરિત્રમાં કામ ક્યાંથી આવવાનો ? ભગવાન તો પરમકાષ્ટાપન્ન પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ છે, તો કાંઈ પ્રાકૃત દેહ પણ ધરતા નથી કે નથી સ્વીકારતા કામને અને એની ચેષ્ટાએને, કેમકે જ્ઞાની પુરુષો પણ લૌકિક દેહને, કામને અને કામની ચેષ્ટાએને ત્યજે છે તો ભગવાન એને સ્વીકારે એ તો કેમ જ મનાય ? એથી ભગવાનનું ચરિત્ર તો કામના લેશ પણ સ્પર્શથી રહિત જ હોવું જોઈએ, એમ સાધારણ માણસો પણ જો વિચાર કરે તો એ, સમઝી શકે એમ છે; તો હવે આ ચરિત્રના શ્રવણથી કામનો ઉદ્બોધ થવાનો સંભવ જ ક્યાં છે ? પરંતુ એના શ્રવણથી તો ભગવાનની દિવ્યતા અને નિષ્કામતાનું ભાન થાય છે. એટલા માટે જ શુકદેવજી જેવા જીવન્મુક્ત જ્ઞાની પુરુષ પણ જ્ઞાનમાં રહેલી પોતાની નિષ્ઠા ત્યજીને ભગવાનની આ રસાત્મક દિવ્ય લીલાનું વર્ણન કરવા તત્પર થયા, અને છેવટે એમ જ ઉપદેશ છે કે

વિક્રીડિતં વ્રજવધૂભિરિદં ચ વિષ્ણોઃ

શ્રદ્ધાન્વિતોઽનુશૃણુયાદથ વર્ણયેદ્ યઃ ।

મક્તિં પરાં ભગવતિ પ્રતિલભ્ય કામં

હૃદ્રોગમાશ્વપહિનોત્યચિરેણ ધીરઃ ॥

(ફલપ્રકરણે)

તાત્પર્ય—“વ્રજવધૂગણુ સાથે ભગવાને કરેલા વિશેષ

કીડાંરૂપ ચરિત્ર જે ભક્ત શ્રદ્ધાયુક્ત થઈને સારી પેઠે વર્ણન કરાવું હોય તે સાંભળે, અથવા તેા એને પોતે જ વર્ણવે તેા ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે. આમાં વર્ણાદિનેા પણ નિયમ નથી, પ્રાક્ષણ ક્ષત્રિય ગમે તે હો, એ ભગવાનમાં ભક્તિ, એ પણ ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ, પ્રાપ્ત કરે છે. એ ભક્તિ હૃદયમાં સ્થિર થયા પછી હૃદયનેા ભયંકર વ્યાધિ, જિગરતું દર્દ, એવો જે કામ તેને તત્કાળ દૂર કરે છે. જે કામ પહેલાં હૃદયમાં પેસીને વારંવાર અડચણો નાખતો, ઉત્તમ વસ્તુનેા તત્કાલ બાધ કરતો, તેને એ ભક્તિ ત્યાંથી દૂર કરે છે, એ માત્ર આ ચરિત્રના શ્રવણથી જ. ત્યારપછી પહેલાંની વાસના વડે કોઈ વેળાએ જે કામ ઉત્પન્ન થાય તેા એને દબાવવાને શક્તિમાન થાય છે. થોડી જ વારમાં એને દબાવી શકે છે. માટે આ ચરિત્ર અભિપ્રાય સાથે સાંભળવું. સાંભળવું એ એના ઊંડા રહસ્યની સાથે સાંભળવું, એના ઊંડા મર્મની સાથે સાંભળવું.

શ્રીશુકદેવજીના રાસપંચાધ્યાયીના આ છેલ્લા વચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભગવન્ચરિત્ર સાંભળવાથી, એનેા અભિપ્રાય બાણવાથી કામનેા ઉદ્બોધ થવો તેા દૂર રહ્યો, પરન્તુ હૃદયને કોરી ખાનાર એ જેરી કીડો મહાભયંકર રોગરૂપ દૂર થઈ જાય છે, કોઈ પણ વખતે ત્યાં સ્થાન મેળવી શકતો નથી.”

આ પ્રમાણે પ્રકીર્ણ લેખની સમાપ્તિવેળા શ્રીહરિ-રાયચરણ આશા કરે છે કે

શ્રીમદાચાર્યદાસેન હરિદાસેન રૂપિતઃ ।

અર્થઃ સ્વાચાર્યવાક્યાનાં સ પવૈષ પ્રસીદતુ ॥ ૧ ॥

શ્રીમદાચાર્યના દાસ હરિદાસે લખી કહ્યો,

અર્થ આચાર્ય-વાક્યોનો એ પ્રસન્ન થઈ રહો. ૧

૪૯. બહિર્મુખત્વનિરૂપણમ્ ॥

(અનુ.—શ્રી. વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

ધને ગૃહે યદાસક્તાઃ સેવકાઃ સમ્ભવન્તિ હિ ।

લાભપૂજાર્થયત્નાશ્ચ તદા સ્યાત્ કુપિતો હરિઃ ॥ ૧ ॥

ધનમાં અને ઘરમાં જ જ્યારે સેવકો આસક્ત થઈ જાય, લાભ અને પૂજાવા માટેના પ્રયત્નો કરે, ત્યારે શ્રીહરિ કોપે છે. સેવકોની મુખ્ય ફરજ એ છે કે પોતાના સ્વામીને રીઝવવા દરેક પ્રયત્ન કરવો, એની આજ્ઞામાં જ તત્પર રહેવું, એની ઇચ્છાને સદા અનુકૂલ બનવું. એવી જ રીતે જીવો પણ પ્રભુના સેવકો છે. એઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય પ્રભુની સેવા છે. સેવામાં લેશ પણ ન્યૂનતા ન આવે, તેમજ જે પ્રભુની સેવાનો અધિકાર પોતાને પ્રાપ્ત થયેલો છે તે પ્રભુ કોટિબ્રહ્માંડનાયક, પરાત્પર પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ છે એનો ખ્યાલ નિરન્તર મનમાં રહેવો જોઈએ. જ્યારે સર્વદુઃખહર્તા પ્રભુને પોતાનું જે કાંઈ કહેવાતું તે સર્વ સમર્પી દીધું અને દાસ્યધર્મનો સ્વીકાર કર્યો ત્યારે

એનો પોતાના સ્વામીને દરેક રીતે પ્રસન્ન કર્યા સિવાય બીજો ધર્મ શો હોઈ શકે ? વાસ્તવિક સ્થિતિ એવી જ છે, છતાં જો સેવકો ધનમાં-ધન એકઠું કરવામાં કે ઘરખાર પુત્ર પરિવારમાં આસક્તિવાળા બની જાય, પોતાના દાસ્ય-ધર્મને તિલાંજલિ આપી દે, પ્રભુની મહત્તા વિસ્મરી જાય, સ્વર્તવ્યને સ્વાર્થવેદી ઉપર હોમી દે તો પ્રભુ એના ઉપર કોપે એમાં આશ્ચર્ય શું ? જીવ-સેવક સ્વતઃ અનેક દોષોથી દુષ્ટ છે, પ્રભુએ એના દોષોનો વિચાર ન કરતાં એને પોતાનો સેવક બનાવ્યો, એને ઉચ્ચતર અધિકાર આપ્યો, પરંતુ પ્રભુની એ દયાળુતા અને પોતાની પહેલાં સ્થિતિ વગેરે બધું ભૂલી જઈને પોતાના લાભનો અને પોતે પૂજવાનો પ્રયાસ કરે તો પ્રભુ એના ઉપર કોપ કરે તો એ કાંઈ આશ્ચર્યકારક ગણાય નહિ. શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે જીવ જ્યારે પ્રભુ તરફ એવી રીતે એવશ-નિમકહરામ બને છે ત્યારે પ્રભુ એના ઉપર કોપાયમાન થાય છે. ૧

મક્તિમાર્ગે પરિત્યજ્ય શિશ્નોદરકૃતોદયમાઃ ।

આસુરાવેશિનો દાસાસ્તદૌદાસ્યં ભવેદ્ધરેઃ ॥ ૨ ॥

લક્ષ્મિમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને માત્ર જનનેન્દ્રિય અને ઉદરની તૃપ્તિ માટેના જ ઉદ્યમને આદરનારા, આસુરાવેશી દાસો બને છે ત્યારે શ્રીહરિ ઉદાસીન થાય છે. જ્યારે દાસો-સેવકો પ્રથમ શ્લોકમાં વર્ણવેલી કક્ષાથી પણ હીન કક્ષામાં જાય છે ત્યારે તો પ્રભુ એ તરફ

જોતા જ નથી. જ્યારે ભક્તિમાર્ગમાં પણ રહે નહિ, એનો સર્વાંશે ત્યાગ કરે, માત્ર આહારનિદ્રામયમૈથુનં ચ એ ઉક્તિ પ્રમાણે માત્ર પશુવૃત્તિને જ પોષે ત્યારે તો પ્રભુ એના ઉપર કોપ કરીને એને ઠેકાણે લાવવાનું પણ કાર્ય કરતા નથી, એનાથી તદ્દન બેહરકાર રહે છે, એ સેવક જેવી રીતે વર્તવા ઇચ્છતો હોય તે પ્રમાણે એને વર્તવા દે છે, કેમકે એણે માર્ગની મર્યાદા મુદ્દલે જાળવી નહિ, બલકે એનો ત્યાગ કર્યો અને આસુરના સંગમાં અભિરુચિ થવાથી એને આસુરવેશ થયો. એવા તદ્દન વંદી ગયેલા નોકરની તરફ ઉદાસીનવૃત્તિ વિના બીજું પ્રભુ શું કરે? ૨

अहङ्कारेण कुर्वन्ति तथा महदतिक्रमम् ।

निजा अपि तदा कृष्णः कुप्यति स्वजनप्रियः ॥ ૩ ॥

જ્યારે અહંકારથી મહાન પુરુષોનો અપરાધ કરે છે, એ પણ પોતાના થઈને, ત્યારે સ્વજન-વત્સલ પ્રભુ કોપે છે. પ્રભુના દાસ્ય જેવો ઉત્તમ પદાર્થ યોગ્યતાના અભાવે મળી ગયો અને પછીથી થયો અહંકાર અને એમાં આંધળા બનીને મહાન ભગવદ્દીયોને પણ ગણ્યા નહિ, તો શું પ્રભુ એના ઉપર રાજી રહેશે? કદાપિ નહિ. પ્રભુનો અપરાધ તો કોઈ પણ ઉપાયે નિવૃત્ત થઈ શકે છે, પરંતુ મહાનુભાવી ભગવદ્દીયોનો અપરાધ કદાપિ નિવૃત્ત થતો નથી. મર્યાદામાર્ગમાં પણ નલકૂબરાદિકે સ્વાધિકારના ગર્વથી નારદાદિકનું કરેલું અપમાન અને એનું પરિણામ પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એવી જ રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પણ ભગવદ્દીયોના અપરાધને મહાભયંકર ગણવામાં આવ્યો છે. એ અપરાધ

કરનારા ઉપર પ્રભુ ક્રોધે છે. પોતાના જ દાસ થઈને પોતે જ જેમને અનુગ્રહમાર્ગની ઉચ્ચ અવસ્થામાં સ્થાપિત કર્યા છે તેવા મહાન ભક્તોનું અપમાન કરે તો પોતાના જન જેને અત્યંત પ્રિય છે તેવા પ્રભુ ગુસ્સે થયા વિના રહેતા નથી. એક તો એ દાસ પણ પોતાનો છે, અને માટે જ પ્રિય હોવો જ જોઈએ, અને મહાનુભાવી ભગવદ્દીયો પણ સ્વદાસ હોવાથી પ્રિય છે, તેથી બન્નેના શ્રેયની ક્ષતિ ન થાય માટે પ્રભુ સ્વકોપથી દાસને અપરાધની શિક્ષા દે છે. ૩

यदा महत्कुलोद्भूतास्त्यजन्ति कुलगां गतिम् ।

तदा तु तत्कुलस्वामी क्रोधमेति न संशयः ॥ ૪ ॥

જ્યારે મોટા કુલમાં પ્રકટ થયેલાઓ પણ પોતાના કુલને યોગ્ય ગતિ ત્યજી દે છે ત્યારે એ કુલના સ્વામી ક્રોધ કરે છે, એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. જ્યારે પ્રભુએ જે કુલનો ઉત્તમોત્તમ અધિકાર સ્થાપન કર્યો અને એ કુલમાં પ્રકટ થઈને જો પછી એ કુલના મહાન દરજ્જાને ન છાજતી વર્તણૂક ચલાવે તો એ કુલનું સર્વસ્વ-એના નાથ એ કુલમાં પ્રકટ થયેલા ઉપર ક્રોધે એમાં સંશય શો? ૪

अन्विष्यतां हि सर्वत्र न क्वापि सुपथस्थितिः ।

न वा निजाचार्यनिष्ठा न वा दैन्यं हरेः परम् ॥ ૫ ॥

બધાં ઠેકાણાં શોધી વળો, કોઈ પણ સ્થળે સન્માર્ગની ઝાંખી ઝણુ હવે થવી મુશ્કેલ છે. કલિના દોષમય વાતાવરણથી આવૃત થયેલા હૃદયોથી વ્યાપ્ત સ્થળોમાં

સારા ઉત્તમ માર્ગની સ્થિતિ કેમ હોઈ શકે ? જ્યારે એવા માર્ગનાં દર્શન દુર્લભ થઈ ગયાં, તો પછી એ માર્ગના પ્રકાશક શ્રીમહાચાર્યચરણના ચરણારવિન્દમાં નિષ્ઠા-ભાવ-ભક્તિ ક્યાંથી ? એના વિના પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું. એક જ સાધન તે દૈન્ય ક્યાંથી આવવાનું ? શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે આ સમયમાં તો નથી સન્માર્ગની મર્યાદા કે નથી શ્રીમહાચાર્યચરણમાં નિષ્ઠા કે નથી દીનતા. પ

નં વા તદ્વાક્યપરતા ન વૈરાગ્યં તથાવિઘ્નમ્ ।

ન યથાલાભસન્તોષઃ કથં કૃષ્ણઃ પ્રસીદતિ ॥ ૬ ॥

શ્રીમહાચાર્યચરણે જે જે હિતાર્થવચનો આજ્ઞા કરેલાં છે તેમાં તત્પરતા તેમજ એવું પરમ વૈરાગ્ય પણ નથી રહ્યું. પ્રભુના, ગુરુના, ભગવદીયોના મુખથી પ્રકટ થયેલાં વાક્યોને લેશ પણ સંશયયુક્ત થયા વિના અનુસરવું, એ પ્રમાણે જ ચાલવામાં તત્પર થવું, એવો પરમ દાસધર્મ ક્યે ઠેકાણે અસ્તિત્વ ધરાવે છે ? પ્રભુથી પૃથક્ પદાર્થોમાં રહેલી આસક્તિનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો, પ્રભુસેવામાં જ પરોવાઈ રહેવું એવું વૈરાગ્ય ક્યા હૃદયને શોભાવે છે ? દાસનો ધર્મ છે કે સ્વામીની ઇચ્છાથી જે કાંઈ મળે તેમાં સન્તોષ માની લેવો, પરન્તુ એવો સન્તોષ ક્યા દાસોમાં છે ? કોઈ સ્થળે નહિ. જ્યારે કાંઈ નથી છતાં પણ કહો છો કે પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી, પ્રભુ રાજી રહેતા નથી, તો એ સદાનન્દધન પ્રભુ કેમ પ્રસન્ન થાય ? એ પ્રસન્ન થાય એવું શું છે ? પ્રભુ કાંઈ નથી માગતા દ્રવ્ય કે નથી માચ્છતા સાધનો, માત્ર એટલું જ ઇચ્છે છે કે તમે દાસત્વધર્મનું પરિપાલન

કરતા રહો. એટલું પણ જ્યારે થતું નથી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ
કેમ પ્રસન્ન થશે ? ૬

૫૦. બહિર્મુખત્વનિવૃત્તિઃ ॥

(અનુ.—શ્રીવસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

નિજાચાર્યપદામ્બોજં સ્થાપ્યતાં સતતં હૃદિ ।
તત પ્વ તદીયાનાં સકલં સિદ્ધિમેતિ હિ ॥ ૧ ॥

બહિર્મુખ કેવી રીતે થવાય છે, એનો ખ્યાલ આપીને
હવે બહિર્મુખતાથી બચવાનો માર્ગ શ્રીહરિચરણ
ખતાવે છે. બહિર્મુખતાથી બચવું હોય, દાસ્યધર્મને સહજ
પણ આંચ આવવા દીધા સિવાય પ્રભુ પ્રસન્ન કરવા હોય
તો આપણા આચાર્યચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપો. આપણા
ગમે તેવા દોષકોશનું દહન કરીને પ્રભુની સાથે મજબૂત
ગાઠ—સમ્બન્ધ બાંધી દેનાર આપણા ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજીના
ચરણકમલને હૃદયમાં પધરાવો. અને એ કાર્ય જો થઈ
ગયું તો પછી બીજું કંઈ કરવાનું રહેતું નથી. જે તદીય
છે તેને તો શ્રીમહાચાર્યચરણના દઠ આશ્રયથી સર્વ સિદ્ધ
થાય છે, બીજાં કંઈ સાધન એને કરવાં પડતાં નથી.
કવિવર દયારામભાઈ કહે છે કે ‘શ્રીમહાપ્રભુને ભગ્ન
ભરોસો, એ જ અન્યાશ્રય.’ એટલા માટે શ્રીમહાપ્રભુજીમાં જ
દઠ વિશ્વાસ રાખવો એ તદીયનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૧

સજ્ઞઃ સતામેવ સદા વિધેયો નાસતાં ક્વચિત્ ।

સત્સજ્ઞતો હરૌં બુદ્ધિરસત્સજ્ઞાદ્ ગૃહાદિષુ ॥ ૨ ॥

સંગ કરવો તો સત્પુરુષનો જ કરવો. સંગ પણ સત્પુરુષનો જ થાય એવી પ્રાર્થના કરવી, કેમકે સત્પુરુષો સંગદોષને હરનારા છે. અસત્પુરુષોનો સમાગમ કદાપિ ન કરવો. સત્પુરુષોના સંગથી પ્રભુમાં બુદ્ધિ થાય છે, દુષ્ટ પુરુષોના સંગથી ગૃહાદિમાં આસક્તિ થાય છે. વસ્તુતઃ તો શ્રીમહાચાર્યચરણમાં રતિ રાખવી એ જ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. છતાં એ કાલબલથી ન્યૂન થાય તો શ્રીમહાચાર્યચરણની આજ્ઞા પ્રમાણે તાદશી લગવદીયો સાથે સત્સંગ કરવો. એવા તાદશી લગવદીયોના સંગથી એ લગવદીયોના પરમ પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે. ભીંજયેલા હોય તે જ ભીંજવે છે. રંગાયેલા હૃદયનો જ રંગ અન્ય અરક્ત હૃદયને રંગે છે. પ્રભુપ્રેમસુવાસિતના જ સંગથી હરિરતિરૂપ સુગન્ધનો પાસ લાગે. ખલ પુરુષોનો-આસુરાવેશીનો સંગ કરવાથી એવી જ બુદ્ધિ થાય છે. એઓ માત્ર શિશ્નોહરપરાયણ હોવાથી એઓનો સમાગમ ક્લ દેનારો ક્યાંથી ? એ જ કે આપણે પણ એવા જ પ્રપંચાસક્ત બની જઈએ. ૨

અસન્તસ્તુ વિજાતીયા મતિમન્તો નિજા અપિ ।

સન્તો હરૌં રતિયુતા ઉદાસીનાસ્તદાશ્રિતાઃ ॥ ૩ ॥

અસત્ પુરુષો વિજાતીય છે. એનો આશ્રય ભલભલા સત્પુરુષોને પણ ડોલાવી દે છે, તો સાધારણોનો હિસાબ શો ? સત્પુરુષો નિજપ્રભુના છે, બુદ્ધિમાન છે. એઓ પ્રભુમાં

પ્રીતિ ધરાવનારા છે, તેપણુ એઓ જો વિજ્ઞાતીય-બુદ્ધી જાતના ખલ પુરુષોના સમાગમમાં આવી જાય તેા અવશ્ય એઓ પ્રભુપ્રેમથી, પ્રભુસેવાથી ઉદ્દાસીન બની જાય. સિંહના સહવાસથી વિખૂટું પડેલું સિંહનું અચ્યું શિયાળના ટોળામાં લળીને જેમ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે તેમ સારા સમાગમનો પાસ જલદી બેસતો નથી, પરન્તુ ખરાબ દુઃસંગની અસર તેા મોટા મોટાઓને પણ જલદીથી થઈ જાય છે. માટે એથી સાવધાન રહેવું. ૩

સ્વમાર્ગીયઃ પરો ધર્મો હરિસેવા નિરન્તરમ્ ।

ફલરૂપતયા જ્ઞાત્વા વિધેયા મનઝાદિભિઃ ॥ ૪ ॥

સ્વમાર્ગીનો-શ્રીમહાપ્રભુજીએ દૈવસૃષ્ટિ ઉપર પરમ અનુગ્રહ કરીને પ્રકટ કરેલાં માર્ગીનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુસેવા જ છે. એ પણુ નિરન્તર કર્યા કરવી. શરૂઆતમાં તનુજા અને વિક્તજા સેવા દેહથી અને દ્રવ્યથી નિરન્તર કરવી. એ સેવા જ પરમફલરૂપ છે, એમ માનવું. દેહ નિશ્ચય રાખવો કે આ સેવા સિવાય બીજું કાંઈ ઉત્તમ ફલ છે જ નહિ; મોક્ષાદિક પણુ તુચ્છ છે. એ સેવા કરતી સ્થિતિમાં જે અમન્દ આનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો અન્યત્ર નથી, માટે એ જ સ્થિતિમાં રહેવું એ જ પરમ ફલરૂપ છે. એ સેવા મન વગેરેથી કરવી, માનસિક સેવા કરવી. મન વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયગણુ અને દેહ વગેરે પરિકર સેવોપયોગી બનાવવાં. પ્રભુની સેવા તેનો બીજો ઠેકાણુ વિનિયોગ ન થાય એની ખાસ સંભાળ રાખવી. તનુજા વિક્તજા સેવા કરતાં કરતાં માનસી સેવા જે પરમ ફલરૂપ છે તે સિદ્ધ થાય છે.

પહેલી બંને સેવા વેળાએ સેવાપયોગી પદાર્થોનો સાક્ષાત્ અનુભવ નથી થતો. માનસી સેવા સિદ્ધ થતાં દષ્ટિ જ બદલાઈ જાય છે: પ્રભુને પધરાવવાના સિંહાસનમાં કે ગાદીમાં ભૌતિક પદાર્થો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી, પરંતુ એ સ્થલે સાક્ષાત્ શ્રીચરોદાળના ઉત્સાહનાં દર્શન થાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમગ્રી લેવું. આવા અલૌકિક અનુભવથી અધિક શ્લ શું હોઈ શકે ? ૪

સદાનુસંહતિઃ કાર્યા નિવેદનકૃતેરપિ ।

સન્નિઃ સહ તતઃ કૃષ્ણઃ ક્ષણાન્તં હૃદયં વિશેત્ ॥ ૫ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનુસાર ભગવદીયોની સાથે સદા સર્વદા નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું, એ આજ્ઞા આપે 'નવરત્ન' ગ્રન્થમાં કરી છે. એવા કોઈ વિરલ ભગવદીયોનો સુભાગ્યે કરીને સમાગમ થઈ જાય તો એમની સાથે નિરન્તર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું. પોતાનું કહેવાતું સર્વસ્વ તુલસીદલ લઈને શ્રીમદ્ગ્નિસ્વરૂપના જ કૃપાબલથી પ્રભુને અર્પણ કરેલું છે તેનો વિનિયોગ પ્રભુમાં જ થવો જોઈએ તેમજ સ્વામી સેવકનો બન્ધાયેલો નાતો સદા નભે એમ વર્તવું જોઈએ—વગેરે અનુસન્ધાન નિવેદિતાત્મા ભગવદીયોના સમાગમથી જ રહે છે. માટે એવાઓ સાથે નિરન્તર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી એ જ ક્ષણે એ જ પળે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં ઘિરાળે છે. ૫

શ્રીભાગવતભાવાર્થ શ્રવણં કીર્તનં તથા ।

સ્મરણં વા સદા કાર્યં વાહિર્મુખ્યનિવૃત્તયે ॥ ૬ ॥

વળી બહિર્મુખતા ટાળવા માટે એવા જ ભગવત્સેવા-
પરાયણ ભગવદ્દીયોના જ મુખારવિન્દથી શ્રીમદ્ભાગવતનો
ભાવાર્થ શ્રવણ કરવો. દશલીલાવિશિષ્ટ પ્રભુની નિત્યનૂતન
લીલાના રસનો અનુભવ એવા ભગવદ્દીયોના હૃદયમાં પ્રકટ
થયેલી વાણીથી જ થાય છે. ભગવદ્દીલાનો સાક્ષાત્કાર કરીને
ગાયેલાં અષ્ટસખાદિ મહાનુભાવીઓનાં રસમય પદોનું
કીર્તન કરવું અને શ્રવણ કરેલી શ્રીમદ્ભાગવતોક્ત ભગ-
વદ્દીલા અને કીર્તન કરેલી પરમ ભગવદ્દીયોની વાણીનું
અહુર્નિશ સ્મરણ કરવું. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિ એનાથી જ
થાય છે. આ સિવાય બહિર્મુખતાથી બચવાનો બીજો
ઉપાય એકે નથી. ૬.

૫૧. ભગવત્પ્રકૃતિવર્ણનમ્ ॥

શ્રીયશોદોત્સન્ગલાલિતઃ કુમારવયાઃ શ્રીકૃષ્ણ ણતાદૃશો
રસરૂપ ઇતિ જ્ઞાત્વા સેવા કર્તવ્યા । સેવા તુ સ્વામિનો
યત્સમયે યદપેક્ષન્તે તદેવ સમર્પણીયમ્ । યથેચ્છા તથા ક્રિયતે
તદા સિદ્ધિર્ભવેત્ । ઇતજ્ઞાનં જીવાનાં સ્વતો દુર્લભતરં તથાપિ
શ્રીમદાચાર્યપ્રકટિતસેવારીતિમવલોક્ય મનસિ ભગવત્પ્રીતિ-
ર્ભાવનીયા ।

તન્ન પ્રથમં પ્રમુર્દયાપૂર્ણઃ । સર્વથા ભક્તદુઃખં જ્ઞાયતે ।
અત્યન્તનિકટગમ્યઃ । લીલાતિરિક્તં કિમપિ ન જ્ઞાયતે । સ્વજન-
માત્રેષુ પરિચિત્તઃ । અન્યત્કિમપિ ન જ્ઞાયતે । ક્ષણેઽપિ સન્તોષં

પ્રાપ્નોતિ । ક્રોધઃ સ્થિરીભૂતો ન ભવતિ । સમ્બન્ધિવાક્યં
 પરિપાલયતિ । પરમોદારોઽસ્તિ । ક્ષિમપિ દાતું ન વિચારયતિ ।
 તસ્ય સર્વત્રોત્તમત્વમ્ । સ્વજનપક્ષપાતપૂર્ણઃ । લીલાસુ નિમગ્નઃ ।
 શોકગ્રસ્તહૃદયતો દૂરીગચ્છતિ, 'શોકગ્રસ્તં જનં દૃષ્ટ્વા કૃષ્ણો
 ગચ્છતિ સત્વર'મિતિવચનાત્ । બ્રજજનેષુ સદા નિરુદ્ધઃ । યથા
 બાલઃ કેનાપિ પરિચિતો ભવતિ તદ્વિના ભક્ષણં ન ક્રિયતે,
 રુદનં કુરુતે, તથા ભક્તિમાર્ગીયૈઃ સ્વજનૈઃ પરિચિતોઽસ્તિ ।
 અન્યત્કિમપિ ન જ્ઞાયતે । અહ્ગ્નીકૃતજીવાનાં ધર્માર્થકામાનાં
 વિઘાતં કૃત્વા સ્વસ્વરૂપદાનં દત્ત્વા સ્વસ્મિન્ પ્રીતિમુત્પાદયતિ ।

યથા બાલકઃ સ્નેહં દૃષ્ટ્વા ઉત્સન્ને સમાયાતિ હાસ્યં
 કરોતિ ક્રીડતિ एवं કૃષ્ણોઽપિ વિજ્ઞેયઃ ॥

ઉપક્રમ :-શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત કુમારવયસ્ક શ્રીકૃષ્ણ
 આવા રસરૂપ છે એમ બાણીને સેવા કરવી. સ્વામી જે
 સમયે જેની અપેક્ષા કરે તે જ સમર્પણું, એ સેવા. જે
 પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા તે જ પ્રકારે વર્તાય તે જ સિદ્ધિ
 થાય. આ જ્ઞાન જીવને સ્વતઃ થવું અતીવ અશક્ય છે,
 તથાપિ શ્રીમહાચાર્ય પ્રકટિત સેવારીતિનું અવલોકન કરીને
 મનમાં ભગવત્પ્રકૃતિની ભાવના કરવી.

વિષય :-પ્રભુ દયાપૂર્ણ છે. સર્વથા ભક્તદુઃખને બાણે
 છે. અત્યન્તનિકટગમ્ય છે. લીલાતિરિક્ત કાંઈ પણ બાણતા
 નથી. વ્રજજનમાત્રમાં જ પરિચિત છે; અન્ય કાંઈ પણ બાણતા
 નથી. ક્ષણમાત્રમાં જ સંતુષ્ટ થાય છે. ક્રોધ સ્થિર રહેતો જ
 નથી. સમ્બન્ધીના વાક્યનું પરિપાલન કરે છે. પરમ ઉદાર

છે; કાંઈ પણ દાન કરવામાં વિચાર કરતા નથી. સર્વત્ર એમનું ઉત્તમત્વ. સ્વજન પ્રતિ પક્ષપાતપૂર્ણ છે. લીલામાં નિમગ્ન છે. શોકત્રસ્ત હૃદયથી દૂર રહે છે, કારણ કે 'શોકત્રસ્ત જનને ભેદને શ્રીકૃષ્ણ દૂર જ બાય છે' ઇત્યાદિ વચન છે. શ્રીવજ્જનમાં સદા નિરુદ્ધ છે. જેમ બાલક જેનાથી પરિચિત હોય તેના વિના ભક્ષણ કરતો નથી, રુદ્ધ કરે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિમાર્ગીય સ્વજનોને જ વાકેફ છે, અન્ય કોઈ બાણતા નથી. અંગીકૃત જીવોના ધર્મ અર્થ અને કામ દૂર કરી સ્વસ્વરૂપદાન કરીને સ્વસ્વરૂપમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવે છે.

ઉપસંહાર—જેમ બાલક સ્નેહ ભેદને ખોળામાં આવે છે, હાસ્ય કરે છે, કીડા કરે છે, આ પ્રકારે કૃષ્ણની પ્રકૃતિ બાણવી.

૫૨. કથાશ્રવણબાધકનિર્ણયઃ ॥

जीवे हि त्रिविधा शक्तिरविद्यायास्तु वर्तते ।

कार्यत्रयाय सततं निद्रा चिन्तेन्द्रजालता ॥ १ ॥

અવિધાનાં ત્રણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે નિદ્રા ચિન્તા અને ઇન્દ્રજાલતા એવી ત્રણ પ્રકારની અવિધાની શક્તિ જીવ વિશે હમેશાં રહેલી છે. ૧

सकलेन्द्रियवृत्तीनां निद्रा चेतसि यो लयः ।

तत्र चित्तेनं सृज्यन्ते पदार्थाः स्वाप्तिकाः परे ॥ २ ॥

ચિત્તમાં ઇન્દ્રિયોની બધી વૃત્તિઓનો લય થઈ જવો એનું નામ નિદ્રા. આ નિદ્રામાં ખીબ સ્વપ્ન સંબંધી પદાર્થો ચિત્ત વડે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨

बाह्यवृत्तिनिरोधात्मा स एव स्वाप उच्यते ।

मनसोऽपि लयः प्राज्ञे सुषुप्तिरिति चोच्यते ॥ ३ ॥

આમ બહારની વૃત્તિઓનું જેમાં રોકાણ થઈ ગયું છે તેવા એ લયને સ્વાપ કહેવામાં આવે છે. પ્રાજ્ઞ એવા પુરુષમાં મનનું પણ વિલીન થઈ જવું એને સુષુપ્તિ કહેવામાં આવે છે. ૩

आनन्दानुभवस्तत्र प्रत्यभिज्ञानबोधितः ॥ ૩½ ॥

આ સુષુપ્તિમાં આનન્દનો અનુભવ રહેલો છે, કારણ કે એ સ્થિતિમાં જીવાત્મા પોતાના મૂલ સ્વરૂપને ઓળખે છે અને એને લઈ એ આનન્દાનુભવ જાગે છે. ૩½

अज्ञानहेतुर्निद्रा स्याच्चिन्तान्यज्ञानकारणम् ॥ ૪ ॥

નિદ્રા એ અજ્ઞાનના કારણરૂપે રહેલી છે, જ્યારે જુદા પ્રકારનું જ્ઞાન થવાને કારણે ચિન્તા રહેલી છે. ૪

अन्यथाज्ञानहेतुस्तु प्रोक्ता तत्रेन्द्रजालता ॥ ૪½ ॥

જેનાથી ઊલટા જ પ્રકારનું-અવળું જ્ઞાન થાય તેનું નામ ઇન્દ્રજાલતા છે, (જેવી કે છીપમાં રૂપાની બ્રાન્તિ). ૪½

अज्ञानमन्यविज्ञानमन्यथाज्ञानमेव च ॥ ૫ ॥

कार्यत्रयमविद्याया जीव एवेति निश्चयः ॥ ૫½ ॥

અજ્ઞાન, ઇષ્ટથી બીજાનું જ્ઞાન અને ઊલટા પ્રકારનું જ્ઞાન, આ ત્રણ જીવને વિશે અવિદ્યાનાં કાર્ય છે એમ નિશ્ચય જાણવો. ૫½

तत्र कृष्णकथा लीलागुणरूपविवोधकत् ॥ ૬ ॥

अज्ञानहेतुतो निद्राशक्तिस्तस्या विरोधिनी ॥ ૬½ ॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની કથા એમનાં લીલા ગુણ અને રૂપનો વિશેષ બોધ કરનારી છે. નિદ્રા એ બોધથી ઊલટું

જે અજ્ઞાન તેમાં કારણભૂત છે, માટે નિદ્રા કથામાં બાધક બને છે. ૬૩

यथा प्रत्यर्थिसम्प्राप्तौ बाधायोत्तिष्ठते रिपुः ॥ ७ ॥

तथा निद्रा कथायास्तु बाधायोत्तिष्ठते क्षणात् ।

अतः कृष्णकथाश्रोता निद्रान्ते जायते नरः ॥ ८ ॥

જે પ્રમાણે શત્રુ માર્ગમાં પ્રાપ્ત થતાં એને શત્રુ એને અડચણ કરવાને ખડો થાય છે તે પ્રમાણે નિદ્રા ક્ષણ માત્ર માટે કથામાં બાધ કરવા ખડી થાય છે; માટે નિદ્રાને અન્તે માણસ કથાનું શ્રવણ કરનારો બને છે. ૭-૮

यथा निद्रानिवृत्तिस्तु लोके क्लेशेन चिन्तया ।

तथा संसारसन्तप्तश्रवणे कृष्णचिन्तया ॥ ९ ॥

अतः परीक्षिच्छुकयोर्न साभूद् बाधिका क्वचित् ॥ ૧૦ ॥

લોકમાં માણસને કાંઈ કલેશ થયેા હોય કે કાંઈ ચિન્તા થઈ હોય તો એનાથી નિદ્રા ઊડી જાય છે તે જ પ્રમાણે સંસારથી સન્તપ્ત થયેલો જીવ જ્યારે શ્રવણ કરે તે સમયે એને પ્રભુવિષયક વિચાર આવતાં નિદ્રા ઊડી જાય છે. આથી જ ભાગવતજીનાં ઉપદેશ અને શ્રવણ વખતે અનુક્રમે શ્રીશુકદેવજી અને રાજા પરીક્ષિતને (રાત દિવસ પર્યાન્ત) નિદ્રા કયાંય પણ અડચણ કરનારી થઈ નહિ. ૯

इदानीन्तनलोकानां न संसारोऽस्ति दुःखकृत् ॥ १० ॥

कृष्णचिन्तापि नैवास्ति ततो निद्रा हि बाधते ॥ ૧૦ ૧/૨ ॥

અત્યારનાં મનુષ્યોને સંસાર પણ કાંઈ દુઃખ કરનારો નથી કે એઓને પ્રભુવિષયક કાંઈ વિચાર પણ હોતો નથી; એથી કરીને જ નિદ્રા અડચણરૂપ થઈને પડી છે. ૧૦ ૧/૨

તયા વિમોહિતાઃ કૃષ્ણકથામાકર્ણયન્તિ હિ ॥ ૧૧ ॥

અત ઇવ ન વિજ્ઞાનં જાયતે સર્વતો હરેઃ ॥

તતઃ સંસારસંસક્તા ઇમન્ત્યાભૂતસમ્પ્લવમ્ ॥ ૧૨ ॥

એ નિદ્રાથી મુગ્ધ મનુષ્યે પ્રભુની કથાનું શ્રવણ કરી રહેલાં છે; તેથી કરીને એઓને પ્રભુવિષયક સર્વદેશી વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી, અને તેથી સંસારમાં જ જેને આસક્તિ છે તેવાં એ મનુષ્યે પ્રલય સુધી જન્મમરણના ચક્રમાં ભમ્યા કરે છે. ૧૧-૧૨

તસ્માદ્વિરાગં સમ્પાદ્ય દૃઢં ગૃહધનાદિષુ ।

આર્તિં ચ કૃષ્ણપાદાબ્જદર્શનસ્પર્શનાર્થિકામ્ ॥ ૧૩ ॥

કૃષ્ણગતિરિક્તસંસારે દુઃસ્વબુદ્ધિ ચ સર્વથા ।

આનન્દમિન્ને શ્રોતવ્યા કથા કૃષ્ણસ્ય સર્વદા ॥ ૧૪ ॥

માટે જ ઘર ધન વગેરેમાં દૃઢ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી, શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રાનાં ચરણકામલનાં દર્શન અને સ્પર્શની ઇચ્છાવાળો તાપ કલેશ મેળવી અને કૃષ્ણ-સંબંધ જેમાં નથી તેવા કલેશરૂપ અન્હુતામમતાત્મક સંસારમાં એ દુઃખરૂપ છે એવી દરેક રીતે સમજ કેળવી હુમેશાં પ્રભુની કથા સાંભળવી. ૧૩-૧૪

તદા નિદ્રાદયો દોષા દુર્બલા પ્રબલાત્મનઃ ।

શ્રોતૃન્નૈવ હિ બાધન્તે નિઃસારા ઇવ શત્રવઃ ॥ ૧૫ ॥

આ પ્રમાણે જે કથાશ્રવણ કરવામાં આવે તે જે પ્રમાણે હીનબળ શત્રુ કાંઈ પણ અડચણ કરી શકતો નથી તે પ્રમાણે પ્રબળ છે આત્મા જેનો તેવા શ્રોતાજનોને દુર્બળ એવા નિદ્રા વગેરે દોષો કાંઈ પણ અડચણ કરી શકતા નથી. ૧૫

૫૩. સત્સજ્જનિર્ણયઃ ॥

(અનુવાદક : શ્રી. વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

યથા જલં તુ પ્રસૃતં સર્વત્રૈવ ચ તિષ્ઠતિ ।

અત ઇવ પ્રયત્નેન લભ્યતે खननादिना ॥ १ ॥

પ્રયત્ને તારતમ્યં ચ દૃશ્યતે ભૂમિમેદતઃ ।

ક્વચિચ્છીઘ્રં પ્રકટતિ ક્વચિત્ કાલેન ભૂરિણા ॥ ૨ ॥

યત્નેન કૂપવાપ્યાદિતડાગાદિષુ લભ્યતે ।

ક્વચિત્તુ યત્નવિરહેઽપ્યસ્તિ નદ્યાદિષુ સ્વતઃ ॥ ૩ ॥

ઉભયત્રાપિ યસ્યક્ત્વા સર્વં તત્રૈવ તિષ્ઠતિ ।

તસ્ય તત્સુલભં તત્ર કૂપે કશ્ચિત્ શ્રમોઽપિ હિ ॥ ૪ ॥

નદ્યાદિષુ સ્વતઃ પાનમશ્રમેણૈવ જાયતે ।

યો ન તિષ્ઠતિ તદ્દેશે પરિત્યજ્ય ગૃહાદિકમૂ ॥ ૫ ॥

ભવેત્તદુપયોગાય ઘટ્ટાદિસ્થિતમેવ હિ ।

તત આનીતમપ્યેતદ્યોગ્યે પાત્રે ચ તિષ્ઠતિ ॥ ૬ ॥

તત ઇવ સમસ્તાનામુપયોગઃ પ્રસિધ્યતિ ॥ ૬૧ ॥

હોવાર્થ—જલ સર્વ સ્થલે પ્રસરેલું છે અને સર્વ સ્થલે રહે છે. એથી જ ખનન (ખોદવું) વગેરે પ્રયત્ન વડે એ પ્રાપ્ત થાય છે. જલને મેળવવા માટે કરવામાં આવતા પ્રયાસમાં કેટલીક વિલક્ષણતા રહેલી જેવામાં આવે છે એ પૃથ્વીના ભેદથી, અર્થાત્ કઠિન અને પોચી જમીનના પ્રમાણમાં ખોદવાનો પ્રયાસ વધારે અને થોડો અનુભવાય છે, કોઈ ઠેકાણે થોડા જ પ્રયત્નથી જલહી જલ પ્રાપ્ત થાય છે, કોઈ ઠેકાણે ઘણું

૧. જલ પાચ મહાભૂતોમાંનું ચોથું મહાભૂત હોવાથી સર્વ સ્થલે વ્યાપ્ત છે. વાયુ પૃથ્વી વગેરે જેમ વ્યાપ્ત છે તેમ જલ પણ કોઈ સ્થલે સમૂહરૂપે તો કોઈ સ્થલે પરમાણુરૂપે વ્યાપ્ત છે.

સમય વીત્યા પછી જલ પ્રકટ થાય છે. થોડા પ્રયાસથી અર્થાત્ અંદરથી બહાર કાઢવા જેટલા જ યત્નથી કૂવા વાવ તળાવ વગેરેમાંથી જલ મળી શકે છે. કેઈ ઠેકાણે તો મહેનત વિના જ સ્વતઃ જલ મળી શકે છે; જેમકે નદી વગેરેમાં. કૂવા અને વાવ વગેરેમાં પ્રયત્ન-વધારે મહેનત છે, તળાવ વગેરેમાં યત્ન-થોડો શ્રમ છે; એ બંને છોડીને જે નિરન્તર નદી વગેરેની સમીપમાં જ રહે તેને વિના શ્રમે જલ મળે અને ઘણું જ સુલભ થઈ પડે. કૂવામાંથી જલ પ્રાપ્ત કરવામાં કાંઈક શ્રમ પણ છે, પરન્તુ નદી વગેરેમાંથી તો પરિશ્રમ વિના જ સ્વતઃ જલપાન થઈ શકે છે. જે પુરુષો ગૃહ વગેરેનો ત્યાગ કરીને શ્રમ વિના જલ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવા દેશમાં નથી રહેતા તેઓના ઉપયોગમાં ઘડા વગેરેમાં રહેલું જલ આવે છે, એ પણ શ્રમ વિના જ. જોકે એ જલ નદી વગેરેમાંથી લાવવામાં આવ્યું છે, પરન્તુ એ યોગ્ય-શુદ્ધ પાત્રમાં હોય તો જ બપમાં આવે છે, એથી સમસ્ત જલનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે. ૧-૬૩

તથા બ્રહ્મ વ્યાપકત્વાત્સર્વત્રૈવ હિ તિષ્ઠતિ ॥ ૭ ॥

જ્ઞાનિનાં તત્ પ્રયત્નેન પ્રકટીભવતિ સ્વતઃ ।

સુદેશે ચ તથા કાલે સત્યાદાવલ્પયત્નતઃ ॥ ૮ ॥

અન્યથા ભૂયસા કાલે શ્રમેણાવિર્ભવેત્ પુનઃ ॥ ૮½ ॥

ભાવાર્થ—એવી જ રીતે બ્રહ્મ પણ વ્યાપક હોવાથી બધે ઠેકાણે રહે છે. જેમ જલ સર્વ સ્થલે છે તેમ બ્રહ્મ પણ સર્વત્ર વ્યાપક છે. ઘણો પ્રયાસ કરવાથી જેમ જલ પ્રકટ થાય છે તેમ ઘણો યત્ન કર્યા પછી જ્ઞાનીઓ સમક્ષ

એ બ્રહ્મ સ્વતઃ પ્રકટ થાય છે. ક્ષિતિ અને પોથી પૃથ્વીના પ્રમાણમાં વધતો એણે પરિશ્રમ જલને માટે કરવો પડે છે તેમ જ બ્રહ્મને માટે પણ સારો દેશ અને સત્યયુગ વગેરે સારો સમય હોય તો થોડો પ્રયાસ વેઠવો પડે છે અને દેશકાલ સારા ન હોય તો ઘણો કાલ વીતે છે અને શ્રમ પણ ઘણો જ વધે છે, ત્યાર પછી જ એ બ્રહ્મ પ્રકટ થતું જણાય છે. ૭-૮^૧

भक्तानां स्वेच्छया कृष्णो यशोदादिषु तूद्गतः ॥ ९ ॥

ततो भावेनानयनं न प्रयत्नोऽस्ति कश्चन ।

तत्रापि ये त्यक्तगृहास्तेषां तिष्ठति सन्निधौ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—જેમ નદીનું જલ સ્વતઃ છે તેમ ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે પ્રભુ પોતાની જ ઇચ્છાથી શ્રીયશોદાણ વગેરેમાં ભાવરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. એ પ્રકટ થયેલા પ્રભુને હૃદયમાં અથવા બહાર પધરાવવા એ પણ ભાવથી જ; એમાં કાંઈ પ્રયત્નની જરૂર નથી. જેમ નદીનું જલ લેવામાં કૂવા વગેરે બીજાં જલાશયો જેટલો પરિશ્રમ નથી તેમ જ નિજનન્દદાનાર્થ પ્રકટ થયેલા પ્રભુને ભાવથી જ હૃદયમાં અથવા બહાર પધરાવતાં થોડો પણ પરિશ્રમ લાગતો નથી. એમાં પણ જે લોકો ધરનો ત્યાગ કરીને નદીની સમીપમાં વસે છે તેઓને જેમ જલ સુપ્રાપ છે તેમ જેઓ ગૃહાદિકનો ત્યાગ કરીને અવ્યાવૃત્ત થઈને રહેલા છે તેઓને તો એ ભાવાત્મક પ્રભુ સન્નિધાનમાં જ રહે છે. ૯-૧૦

ज्ञानिनां व्यापकत्वेन हृदयस्थो बहिर्न हि ।

अतो ध्यानादिना कश्चित् श्रमस्तत्र तु विद्यते ॥ ૧૧ ॥

મક્તાનાં ભાવરૂપેણ બહિરન્તશ્ચ તિષ્ઠતિ ।

અતો ન તેષાં ધ્યાનાદિશ્રમઃ કશ્ચિદપેક્ષિતઃ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—બ્રહ્મ સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ માનીને જ્ઞાની લોકો અનેક સાધનો કરીને એને પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ વ્યાપકરૂપ ભાવનાથી પ્રભુ એના હૃદયમાં પધારે છે, પણ બહાર પધારતા નથી. હૃદયમાં તો સાક્ષીરૂપે વિરાજતા જ હોવાથી જ્ઞાની લોકોને બહુ શ્રમ કરવો પડતો નથી, પરંતુ ધ્યાનધારણાદિ દ્વારા થોડા શ્રમની જરૂર એઓને રહે છે. ભક્તોના પ્રભુ તો ભાવરૂપ હોવાથી ભાવસ્વરૂપે અન્દર અને બહાર બિરાજે છે, એટલે ભક્તોને ધ્યાન વગેરે કરવાનો કોઈ પણ શ્રમ કરવો પડતો નથી. ૧૧-૧૨

અવ્યક્તભાવના યે તુ જ્ઞાનિનસ્તે તુ દૂરગાઃ ।

તેષાં ચેત્ કશ્ચિદાગત્ય પાયયેત્ પ્રાપ્યતે તદા ॥ ૧૩ ॥

અતસ્તેષામન્યજીવાધીનતા સર્વદંવ હિ ॥ ૧૩૩ ॥

ભાવાર્થ—વ્યાપક અને હૃદયમાં રહેલા પ્રભુને ઓળખવા અવ્યક્તની ભાવના જે જ્ઞાનીઓ કરે છે તે દૂર જનારા છે, અર્થાત્ સમીપમાં રહેલાં સુપ્રાપ નહીંજલને ત્યજીને દૂર રહેનારા છે. એઓને કોઈ જઈને જલ પાય તો જ એઓ જલ પ્રાપ્ત કરી શકે, નહિ તો નહિ. અવ્યક્ત વ્યક્તિમાપન્ન, અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃલં ઇત્યાદિ ભગવદ્વાક્યાનુ-સાર અવ્યક્તની ભાવનાવાળાઓને દુઃખ જ પ્રાપ્ત થાય છે, કોઈ એઓને જ્ઞાન આપનાર મળે તો જ એઓ ઠેકાણે આવે. એ કારણથી એઓ નિરન્તર બીજા જીવોને અધીન બનીને રહેલા હોય છે. ૧૩૩

ગૃહસ્થિતાસ્તુ યે ભક્તાસ્તેષાં સન્નિધ્યદૂષણાત્ ॥ ૧૪ ॥

અતો હરિર્યેષુ તિષ્ઠેદ્યોગ્યેષુ સ્વજનેષુ હિ ।

તત્સાન્નિધ્યે સદા કૃષ્ણઃ સ્વોપભોગાય જાયતે ॥ ૧૫ ॥

કૃષ્ણાશયૈવ દુઃસ્થિત્વં તૃષયેવ તૃષાવતામ્ ।

અન્યથાન્તઃ સદા યેષુ પૂર્ણઃ કૃષ્ણો વિરાજતે ॥ ૧૬ ॥

ગુણૈઃ સેવાદિભિસ્તેષાં સતાં સતતસન્નિધૌ ।

સ્વોપભોગાય કૃષ્ણઃ સ્યાત્તદાસ્યવિવરોદ્ગતઃ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—ગૃહમાં રહેનારા ભક્તોને સન્નિધિમાં—
સમીપમાં રહેનારાઓના દોષ જલદી વળગે છે તેથી
એએએ એ એમાં પ્રભુ રહેતા હોય, જેમનાં નેત્રમાં ગિરિવર-
ધરણુ ઝળકતા હોય તેવા યોગ્ય સ્વજનો પાસે—પોતાના
જનો પાસે રહેવું. એવા ભગવદ્દીય સ્વજનોમાં રહેલા પ્રભુનો
ઉપલોગ, અર્થાત્ પ્રભુના સ્વરૂપામૃતનું પાન એ
ભગવદ્દીયોના સન્નિધાનમાં રહેવાથી નિરન્તર કરી
શકાય છે. જેમ શુદ્ધ ઘટાદિક પાત્રોમાં ભરી રાખેલું
જલ પોતાના ઉપયોગમાં આવે છે તેમ ભગવદ્દીયોમાં
ખિરાજતા પ્રભુનો સ્વરૂપાનંદ એમની સમીપમાં રહેવાથી
પ્રાપ્ત થાય છે. ગૃહમાં એવી રીતે નિવાસ કરતાં દુઃખ
પ્રાપ્ત થાય તે પણ પ્રભુની આશાથી જ., જેમ તૃષાવાળા-
ઓને તૃષાર્થી દુઃખ થાય છે તેમ પ્રભુની લગન જેને લાગી
છે તેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે : એ પ્રભુ ક્યારે મળે એવી
આશાથી થાય છે. આ સમય ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે કે
ન્યારે ગૃહમાં ઉપર જણાવેલા ભગવદ્દીય સ્વજનો ન મળે
ત્યારે; જેમકે ગૃહમાં જલ ન હોય અને તૃષા તો લાગી
હોય અને પછી જેમ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ ભગવત્સ્વ-

રૂપાનન્દનું પાન કરવાને જીવ તલસી રહ્યો હોય અને પ્રભુના સ્વરૂપામૃતનું પાન કરાવી શકે એવા યોગ્ય સ્વજન ન મળે ત્યારે ગૃહમાં સ્થિતિ કરતાં આવી રીતે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, મારે બીજા માર્ગ પ્રભુ ઉપદેશે છે. આવું દુઃખ અનુભવી શક્તા ન હોય તેઓએ ભગવદ્દીયોની સેવા કરવી. ભગવદ્દીયો કેવા હોવા જોઈએ ? ભગવદ્દીયો એવા હોવા જોઈએ કે જેઓમાં પૂર્ણપુરુષોત્તમ સદાનન્દ પ્રભુ ધિરાજતા હોય. એવા ભગવદ્દીયોની સમીપમાં નિરન્તર રહેવાથી અને સેવા વગેરે ગુણોથી એ ભગવદ્દીયોના મુખાર-વિન્દમાં પ્રકટ થતા પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરી શકાય. એવા ભગવદ્દીયોના મુખમાંથી, પર્વતની ગુફાઓ-માંથી જેમ શીતલ જલ જ નિરન્તર ઝર્યા કરે છે અને તૃષાતુરોની તૃષાને—તાપથી તપેલાઓના તાપને યુગાવે છે તેમ જ ભગવત્સ્વરૂપામૃતનો અખંડ ઝરો નીક્ષરે છે અને પ્રભુને મળવા ઇચ્છનારાઓના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે. ૧૪-૧૭

તસ્માદ્ ભક્તિયુર્તર્ભક્તિસાધકૈસ્તુ ગૃહસ્થિતૈઃ ।

તાદૃક્તસજ્ઞસંસક્તૈઃ સદા સ્થેયં, તતો હરિઃ ॥ ૧૮ ॥

ભવંત્યેવાનુભૂતસ્તુ નાન્યથા સર્વથા ભવેત્ ॥ ૧૮૧ ॥

ભાવાર્થ—ઉપર કહેલાં કારણોથી ભક્તિથી યુક્ત અને ભક્તિના સાધકોએ ગૃહમાં રહીને એવા ભગવદ્દીયોના જ સંગમાં સદા રહેવું. એવા માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ભગવદ્દીયો-એ અને સેવા સિદ્ધ કરવાની, ઇચ્છા રાખનારાઓએ ઉપર જણાવેલા મહાનુભાવી ભગવદ્દીયોનો જ સત્સંગ કરવો; નિરન્તર એમની પરિચર્યા કરતાં કરતાં એમની જ પાસે

રહેવું. એમ કરવાથી પ્રભુનો અનુભવ થાય છે, નહિ તો કોઈ પણ ઉપાય કરવાથી ભગવદનુભવ તો ન જ થાય. ૧૮-૧૮૬

ભક્તિમાર્ગપરિત્યાગં ભાવેન વિરહાત્મકમ્ ॥ ૧૯ ॥

કૃત્વા યેઽવસ્થિતાસ્તેષાં જીવદેહેન્દ્રિયાદિષુ ।

પ્રવિષ્ટો ભગવાનેવ ભાવેન વિરહાત્મકઃ ॥ ૨૦ ॥

કોશઘત્તચ્છરીરાદિ પ્રતિમેવ હરિઃ સ્વયમ્ ।

અતસ્તે ભગવદ્રૂપાસ્તેષાં સજ્જો હ્યપેક્ષિતઃ ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસ લેનારા ભગવદ્દીપો ભગવદ્દરૂપ જ છે. ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસ ભાવ વડે લઈ શકાય છે. એ વિરહાત્મક છે. હા નાથ રમણ પ્રેષ્ઠ ક્વાસિ ક્વાસિ મહામુજ્જ એ ક્લપકરણોક્ત સન્યાસ-પ્રભુના મહાવિપ્રયોગનો અખંડ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસ થયો કહેવાય. એવો સન્યાસ સ્વીકારીને જેઓ રહેલા છે તેઓનાં જીવ દેહ ઇન્દ્રિય વગેરેમાં સાક્ષાત્ વિરહવદનંનાનલરૂપ ભાવ વડે પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે. પ્રભુ રસરૂપ હોવાથી શૃંગાર પણ સંયોગ વિપ્રયોગરૂપ દ્વિહલાત્મક હોવાથી રસાત્મક પ્રભુ ભક્તનાં દેહેન્દ્રિયાદિમાં પ્રવેશે છે. ભક્તનાં શરીર વગેરે તો તરવારનાં મ્યાન જેવાં જ છે. જેમ પ્રભુ સાક્ષાત્ પ્રતિમામાં—સદ્રૂપ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે અને એ સ્વરૂપ જ અનુભવાય છે તેમ જ વિરહાત્મક પ્રભુ જ્યારે દેહેન્દ્રિયાદિક-માં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે ભક્તો ભગવદ્રૂપ થઈ જાય છે. માટે એઓનો સંગ તો અવશ્ય કરવો. એમના આશ્રયથી જીવને આધીન બનવાને દોષ નથી. ૧૯-૨૧

इति श्रीबल्लभाचार्यकृपामात्राभिकाङ्क्षिणा ।

हरिदासेन विहितो मुदा सत्सङ्गनिर्णयः ॥ २२ ॥

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની કૃપામાત્રની અલિલાષા ધરાવનારા
શ્રીહરિદાસે આ સત્સંગનિર્ણય આનન્દથી રચ્યો છે. ૨૨

૫૪. કાર્પણ્યોક્તિઃ ॥

(અનુવાદક—પં. શ્રી. બહરીનાથ કશીનાથ શાસ્ત્રી)

વાञ्छामિ સેવનં નાથ, સ્વાર્થે ન, પદયોસ્તવ ।

ન જાને તત્ર કો વાસ્તિ પ્રતિબન્ધો હ્યદષ્ટજઃ ॥ ૧ ॥

ભવાર્થ—હે નાથ ! હે હૃદયેશ્વર ! આપનાં પરમ
કેમલ ચરણારવિન્દની સેવા કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. એ
પણ હે પ્રભો, મારા લૌકિક સુખની જરા પણ આશા રાખ્યા
સિવાય જ સેવા માગું છું. ગમે તેટલા અને તેવા લૌકિક
સ્વાર્થો સરે, પણ પરમકૃપાલુ આપશ્રીના ચરણમાં પ્રીતિ કર્યા
વગર કંઈ એન ન જ પડે. હે પ્રભો ! વારંવાર આપની
સેવા માગું છું છતાંય મારો પ્રતિબન્ધ મટતો મથી. કદાચ
પૂર્વજન્મનાં પ્રારબ્ધ એવાં હશે કે શું ? હે નાથ ! આપ
તો પ્રારબ્ધને પણ મટાડનારા અને પાપોને દૂર કરનારા છો
તેથી જીવને પ્રતિબન્ધ ન જ હોય, તથાપિ હું કંઈ સમજી
શકતો નથી કે શા માટે આપની સેવામાં પ્રતિબન્ધ આવે છે. ૧

ન જ્ઞાનં ન ચ વૈરાગ્યં નાપિ ભક્તિસ્તથાવિધા ।

કથં મે મનસો વાઢર્થે ભવેન્ નિઃસાધનસ્ય હિ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—હે પ્રભો, શાસ્ત્રોમાં સાંભળ્યું છે કે
સાધનોથી સાધ્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે. એ પ્રમાણે મારી પાસે
એવાં સાધનો પણ નથી, હું તો કેવળ નિઃસાધન છું. ભગવ-
ચ્છાસ્ત્રોમાં આજ્ઞા કરી છે કે જ્ઞાનં, કર્મ ચ મક્તિશ્ચ—જ્ઞાન
કર્મ અને ભક્તિ આ ત્રણ પ્રકારે પ્રભુ મળે છે. વળી
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ આજ્ઞા કરી છે કે ત્રિહિ જ્ઞાનેન

સદૃશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે । જ્ઞાન સિવાય આ જગતમાં કોઈ પવિત્ર વસ્તુ નથી. તો મારામાં એ મુજબ જ્ઞાન પણ નથી. બીજું સાધન શાસ્ત્રમાં વૈરાગ્ય કહેલ છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પણ વૈરાગ્યપાલન કરવા માટે ખાસ આજ્ઞા કરી છે. એ પ્રમાણે મારામાં વૈરાગ્ય પણ નથી, કારણ કે લૌકિક આસક્તિ નાશ ન પામે ત્યાંસુધી આપનામાં આસક્તિ થતી નથી. તેમજ ઉત્તમ પ્રકારની અર્થાત્ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ મારામાં છે નહિ. ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવેને કોઈ પણ અવશેષ કાર્ય રહેતું નથી. જેવી રીતે શ્રુતિરૂપા ગોપીજનોએ આપની શુદ્ધ ભાવથી ભક્તિ કરી ઉત્તમોત્તમ સેવાનું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેવી રીતે, હે પ્રભો, મારામાં ભક્તિરૂપી પણ સાધન નથી, આવી રીતે ચોતરફથી હે નાથ, હું તો સાધનરહિત થયો છું. આચાર્યશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે કે માનસી સા પરા મતા—સેવાના દરેક પ્રકાર કરતાં માનસી સેવા સર્વશ્રેષ્ઠ છે. એટલે ચંચલ મનનો દરેક વ્યવહાર આપશ્રીમાં જ હોઈ શકે. એ મુજબ જ્યારે મારાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ નથી તો મારું મન આપનાં ચરણકમળની સેવામાં શી રીતે દૃઢ થઈ શકશે ? આપની કૃપા સિવાય મારું સામર્થ્ય છે જ નહિ. ૨

લૌકિકે ક્લેશહેતૌ મે સર્વદા મનસો ગતિઃ ।

ન વેદ્મિ કેન દોષેણ વર્તતે લૌકિકપ્રિયઃ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—હે કૃપાનાથ, જ્યાંસુધી મનનો દરેક વ્યવહાર લૌકિક સુખ માટે ગૂંથાયેલો હોય છે ત્યાંસુધી સ્વભાવદુષ્ટ જીવ ખરું સુખ અને ખરું દુઃખ ઓળખી શકતો નથી. લોકમાં ખડું જ ખારીકાઈથી જોઈ છે તો કેવળ

કલેશ સિવાય અન્ય કંઈ પણ મળતું નથી, કારણ કે જ્યાં અહુન્તા અને મમતા બંધાય છે ત્યાં કલેશ સિવાય કંઈ હોતું જ નથી. શ્રીભાગવતમાં પણ તેષામસૌ કલેશલ એવ શિષ્યતે -લૌકિક સુખમાં રચીપચી રહી આપની સેવાને ન કરનારા જીવો માટે કલેશ જ બાકી રહે છે. એ જ રીતે કેવલ કલેશના કારણરૂપ આ લોકમાં મારા મનની ગતિ નિત્ય દેખાય છે. હે પ્રભો, એવી એક પણ ક્ષણ જતી નથી કે જેમાં મારું મન લૌકિક સુખની ચિન્તા કરવામાંથી બચેલું હોય. હે ભગવાન, એવો મારો કયો દોષ હશે કે મારા ચિત્તમાં હંમેશાં લૌકિક પ્રેમ અને સુખની સંકલનાં જ જાગતી રહે છે ? જ્યાંસુધી લોકમાં પ્રીતિ હોય ત્યાંસુધી હું આપના અલૌકિક સ્વરૂપને શી રીતે સમજી શકું ? ૩

ત્વયા સર્વસમર્થેન સર્વકર્ત્રાઽખિલેષ્વપિ ।

यदि मे न हि निस्तारस्त्रिलोक्यां का गतिर्मम ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—હે કૃપાનાથ ! આપ તો કર્તુમ્ અર્કર્તુમ્ અન્યથાકર્તુમ્ સર્વસમર્થ છો. ગમે તેવું અન્ય દેવાદિકથી ન બની શકે તેવું કાર્ય હોય તોપણ આપ આપના ભક્ત માટે એ કાર્ય કરી શકો છો, અને ઘણી વખત આપશ્રીના ભક્તજનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે આપે અસાધારણ કામો કરેલાં પણ છે. આપનાં પરમભક્ત ગોપીજનો તેમજ મર્યાદાના ભક્તો પ્રહ્લાદ અર્જુન વગેરેના ઉદ્ધાર માટે આપે સમર્થ કાર્યો કરેલાં છે, તો હે પ્રભો, સર્વસમર્થ એવા આપશ્રીથી મારો કદાચ નિસ્તાર થશે; નહિ તો પછી ત્રણ લોકમાં પણ મારું રક્ષણ કરનાર હોય જ નહિ, કારણ કે આપને છોડીને બધા જીવો અને દેવો પ્રાકૃત

છે, અસમર્થ છે, અપૂર્ણ છે. જો આપ સર્વસમર્થ પ્રભુ પોતે જ આ પ્રબળ ગતિવાળા લોકમાંથી તારવી આપની સેવામાં પ્રવેશ કરાવો તો જ બની શકે એમ છે, નહિતો હે પ્રાણનાથ, મારી ગતિ આપના સિવાય છે જ નહિ. ૪

दुष्टतां स्वस्य जानामि धर्मत्यागं च सर्वथा ।

किं करोमि न वै किञ्चित् स्वाधीनं सेवकस्य मे ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ—હે સર્વાધાર પ્રભો, શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની આજ્ઞા છે કે જીવાઃ સ્વમાવતો દુષ્ટાઃ—જીવો પોતાના સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વાર્થ સારું મોટા લાભને ત્યાગ કરે છે, એ મુજબ હું પણ લૌકિક સુખ અને સ્વાર્થમાં વધારે આસક્તિવાળો હોઈને આપને વખતોવખત પરિશ્રમ આપું છું, કારણ કે સ્વભાવ એવો હોય છે કે કોઈ સાધારણ વ્યક્તિથી એ કાબૂમાં આવી શકતો નથી. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ આજ્ઞા કરી છે કે સ્વમાવો દુસ્ત્યજો નાથ—કાલિયનાગ સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે હે પ્રભો, જીવોનો સ્વભાવ એકદમ સુધરી શકતો નથી; આપની કૃપા હોય તો જ સ્વભાવપરિવર્તન થઈ શકે. એ પ્રમાણે, હે નાથ, મારી દુષ્ટતા હું બરાબર સમજું છું. તેમ જીવનો ધર્મ આપની ભક્તિ કરવાનો છે. સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વ્રજાધિપઃ એ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની આજ્ઞા અનુસાર અમારો તો ખાસ ધર્મ આપની સેવા કરવાનો છે. એ સેવા પણ લૌકિકાસક્તિ હોવાથી છૂટી બધ છે. હે પ્રભો, હું શું કરું? મારી સત્તાની વાત જરા પણ નથી, તેમ મારા તાબાનું કશુંયે નથી, જેથી કરીને હું મારી દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરી આપની સેવા કરવાને તત્પર બનું. આપના કૃપાબલ સિવાય મારું કશું પણ સામર્થ્ય નથી. ૫

સેવકાભાસતા યદ્યપ્યસ્તિ નાથ તવાપિ તુ ।

નિજાચાર્યબલાદેવ પદ્ય માં કરુણાદ્દશા ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—હે કૃપાનાથ, જોકે મારામાં આપના સેવકોના જેવો આલાસ તો છે, પણ એ આલાસથી શું ફલ મળવાનું છે? આલાસ તો ખોટો અર્થ પ્રતિપાદન કરનારો હોય છે, તેથી એ ગમે તેવો પ્રબલ આલાસ હોય તેનાથી પણ મારો શો અર્થ સરવાનો છે? સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત કરેલા લોજનનું ફલ ખરું હોતું જ નથી, જ્યારે દશામાં એ લોજન નામશેષ જ રહી જાય છે, એવી જ રીતે હે પ્રભો, સેવાનો આલાસ તો ફક્ત જગતના લોકોને છેતરવા પૂરતો જ દેખાય છે. હે દયાનિધાન, મારી આવી સ્થિતિ હોવાથી આપ શ્રીમહાચાર્યચરણના સમ્બન્ધથી પણ મારા ઉપર કૃપાની વૃષ્ટિ વર્ષાવી દર્શાવ આપવા કૃપા કરો, કારણ કે શ્રીમહાચાર્યચરણ આપના વહનાવતાર છે અને આપશ્રીના સ્વરૂપથી એ વહનસ્વરૂપ બિલકુલ અજાણું નથી. એટલા સારુ આપને વારંવાર વીનવું છું. આપ તો મારા અંશી અને વશી છો; અર્થાત્ અમે સર્વ જીવો આપના દાસરૂપ અંશેા છીએ અને આપને જ વશ છીએ. અંશીએ તો દાસરૂપ અંશેા તરફ કૃપા કરવી જ જોઈએ જોકે હે નાથ, આપ તો સદા કૃપાળુ હોવાથી કૃપા કરો છો, પણ અમારાં લૌકિક આવરણોથી આપની કૃપા જીવ ઓળખી શકતો નથી, માટે આપ કરુણામય દષ્ટિ અમારા ઉપર કરો કે જેથી અમે આપની કૃપા ઓળખતા થઈએ. ૬

ન ચૈતદુચિતં નાથ ત્વદીયો દૈન્યમેવ હિ ।

પ્રાપ્નોતિ સર્વતો નિત્યં પરિહાસાસ્પદં તવ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—હે ભગવાન, હે નાથ, આપ સર્વસમર્થ અને કૃપાળુ છો, અને કૃપા એ આપનો અસાધારણ ધર્મ છે, એટલે અમે સ્વાર્થી હોવા છતાં પણ આપ તો કૃપા-દૃષ્ટિથી જ અમારો ઉદ્ધાર કરો એમાં શંકા હોય જ નહિ. છતાં પણ હે નાથ, આપનો ભક્ત થઈને લોકમાં એતરફથી તુચ્છ સ્વાર્થની ખાતર કંગાલ જેવો ફરતો રહે એ તો આપને પણ ઠીક લાગે નહિ, કારણ કે આપની સમક્ષમાં દૈન્ય પ્રાપ્ત કરીને આપનાં અલૌકિક દર્શન માટે પ્રયાસ કરવામાં આવે એ જ યોગ્ય ગણાય. પરંતુ, લૌકિક તુચ્છ પુત્ર પૌત્ર ધન વગેરેનાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે અને એને અંગે લૌકિક ઈશ્વર સમક્ષ દીનતા-કાકલૂદી કરવામાં આવે એ તો આપના તરીકે ઓળખાતા ભક્તને માટે જરા પણ ઉચિત નથી. કહાય આપનો થઈને કેવલ આપનામાં જ પરાયણ ન થતાં ઉત્તમોત્તમ સાધન દૈન્ય ન મેળવી શકે તો એ ઊણુપ પણ આપનું હાસ્ય કરનારી ગણાય. ભક્ત તો આપને દૃઢ આશ્રય રાખીને આપનામાં પરાયણ થઈને રહે, પછીનું દરેક કાર્ય આપના ઉપર જ ગણાય. ૭

વદામિ નાથ કસ્યાગ્રે દુઃખં હૃદયસમ્ભવમ્ ।

ન પશ્યામિ ત્રિલોક્યાં તુ યો મે દુઃખં નિવારયેત્ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—હે નાથ, જગતનો વ્યવહાર એવો હોય છે કે પોતાના અંગ યા તો સ્નેહી સિવાય કોઈ બીજા આગળ કોઈ પ્રણુ પોતાનું દુઃખ ખેલવી શકતો જ નથી, તેવી

રીતે હું પણ મારું દુઃખ અન્ય કોની સમક્ષ કહું ? કારણ કે દુઃખો તો એક પ્રકારનાં હોતાં નથી, બધાં દુઃખોમાં હૃદયનું દુઃખ અસાધારણ કહેવાય છે. એ હૃદયનું દુઃખ અન્ય કોઈ પણ જાણી શકે એમ નથી. કદાચ કોઈ આપને અનુગૃહીત ભક્ત હૃદયનું દુઃખ જાણી પણ શકે તો એ દુઃખનું નિવારણ કરી શકે નહિ એટલા કારણથી મારું દુઃખ હું હવે કોઈના સમક્ષ કહી શકું એમ નથી. લોકમાં હિતેશ્ચ જેવા થઈને ફરનારા અને કહેનારા તરીકે ઘણા માણસો અને દેવતાઓ પણ મળે છે, પણ એઓ પૈકી એક પણ એવો નથી કે જે મારા હૃદયના દુઃખને ઓળખીને દૂર કરી શકે. હૃદયનું દુઃખ તો તે જ જાણી શકે કે જે હૃદયમાં નિરંતર વાસ કરતો હોય. આપ નિત્ય હૃદયમાં ખિરાજો છો અને હૃદયના તાપને શમાવવા પણ આપ જ શક્તિમાન છો. બાકી ત્રણ લોકમાં પણ આપના સિવાય એવી એક પણ વ્યક્તિ નથી કે જે મારા દુઃખનું નિવારણ કરી શકે.

(દુઃખનિવારણ માટે, અરે, ટુકડા ટુકડા માટે એક સામાન્ય માણસની ગુલામગીરી કરતા વર્ગને આ પ્રલોકમાં સજ્જડ ફટકો લગાવ્યો છે. જગતમાં એવો કયો સર્વાંશે સુખી સજ્જન હયાતી ધરાવે છે કે જે પોતે સુખી હોઈને અન્યનાં દુઃખ કાપી શકે ? જેને આપણે આપણાં દુઃખો ફેડવા વીનવતા હોઈએ છીએ તે પણ તિરોહિતાનન્દ હોઈને દુઃખી જ હોય છે. એવાઓને વિનન્તિ કરવી એના કરતાં જેનું સુખ સર્વદા ત્રિકાલાબાધિત છે, જે જાતે સુખરૂપ છે, આનંદધન જે સદાનો તમારો મિત્ર છે, અરે

સદ્શૌ સલામૌ કહીને તમારા મિત્ર તરીકે વેદ જેને
ઓળખાવે છે તેને જ—તે શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત પ્રભુને
તમારું દુઃખ કહો. શું દુઃખ નિવારવાની શક્તિ એનામાં
નથી? તો પછી જગતમાં કયો માણસ એવો છે કે જે
દુઃખ નિવારવાની શક્તિ ધરાવતો હોય?

આ પ્રલોકમાં સાંસારિક દુઃખ કે ભૌતિક દુઃખની વાત
નથી, પણ પ્રભુવિરહજનિત પરમતાપનું જ કથન છે.) ૮

ત્વયૈવ કરુણા કાર્યા યાદશે તાદશે મયિ ।

યદા સ્વાસ્થ્યેન સતતં કરોમિ તવ સેવનમ્ ॥ ૯ ॥

• ભાવાર્થ — હે ભગવાન, દયાસિન્ધો, આપને જ મારા
ઉપર તો કૃપા કરવાની રહી. આપના સિવાય બ્યારે કોઈ
પણ મારા ઉપર નિમાયક નથી તો હવે આપને આ
વખતે વિશેષ સમયની રાહ જોવાની ન જ હોય. હું તો
આપનો જ છું એટલે પછી આપના તરીકે જ મારો સ્વીકાર
થવો જોઈએ. ગમે તેવો છું, પણ હું તો આપનો જ છું,
એટલે આપના સિવાય કોઈનો આશ્રય મારે સ્વપ્નામાં
પણ ન હોય. આપની પાસે અમારા જેવા તુચ્છ ભક્તો
તો અસંખ્ય હશે, પરંતુ મારી સમક્ષ તો મારા શરણ-
રૂપ દુઃખના નિવારણ કરનારા આપ એક જ છો. હે પ્રભો,
બ્યાંસુધી આપ મારા ઉપર કૃપા કરો નહિ ત્યાંસુધી
મારા ચિત્તને શાન્તિ થવાની નથી, અને ચિત્તશાન્તિ વિના
આપની સેવા ધરાબર રીતે ન જ થઈ શકે, અર્થાત્ આપ-
નામાં પરાયણતા જોઈએ. અને ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધતા ત્યારે જ
થઈ શકે કે બ્યારે ચિત્ત સ્વસ્થ હોય, એટલા માટે ચિત્તની
સ્વસ્થતાથી જ આપની સેવામાં આનન્દ મળે છે. જો ચિત્ત

સ્વસ્થ ન હોય તો અમુક વખત જ સેવા થઈ શકે, પરંતુ કાયમની સેવામાં નિપુણતા પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ અને સદાને માટે આપથી વિમુખ રહેવું પડે. આપનાથી હું વિમુખ તો ન જ રહી શકું; તેથી આપ મારા ઉપર કૃપા કરી મારા ચિત્તની સ્વસ્થતા કરો.

(આ શ્લોકમાં શ્રીહરિરાયજી 'જેવો તેવો હું' એમ કહીને પોતાની હીનતા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવી રહ્યા છે. મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજી પણ જ્યારે 'જેવો તેવો' જણાવે છે એનો મર્મ તો એ જ હોઈ શકે કે 'પુષ્ટિભક્ત તો હંમેશાં હીનતાથી ભરેલો અને પ્રભુની કૃપાથી જ પોતાના સેવનરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ આહનારો હોય છે.' આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે 'ચિત્તની સ્વસ્થતા માટે પુષ્ટિભક્તને કોઈ યોગ્ય સાધનની કે ચાન્દ્રાયણાદિ વ્રતોની જરૂર રહેતી નથી. પ્રભુની કૃપાથી જ ચિત્તના ઉદ્દેગ મટે, પ્રભુની કૃપાથી જ હૃદયના રોગ શાન્ત થાય, પ્રભુની કૃપાથી જ પ્રભુની સેવા થાય, એ જ ઈચ્છનારો પુષ્ટિભક્ત હોય છે. વૈષ્ણવો કાંઈ ધ્યાન આપશે કે ?) ૯

सर्वज्ञे बहु किं वाच्यं मया नाथे कृपानिधौ ।

विचार्य सदृशः कार्यः सेवके मय्यनुग्रहः ॥ १० ॥

ભાવાર્થ — હે સર્વજ્ઞ ભગવાન, ફરી ફરી આ બાબતમાં આપને વીનવવા એ ઠીક લાગતું નથી, કારણ કે વિશેષ સમજાવવાનું તો તેને હોઈ શકે કે જેને કોઈ પણ બાબતનું જ્ઞાન ન જ હોય. આપ તો સર્વજ્ઞ છો, અર્થાત્ દરેક સ્થળમાં જે જે થાય છે તેનું છે, અને થવાનું છે તે સર્વને જાણનારા આપ એક જ છો. વળી કહાય કોઈ

સર્વજ્ઞ જેવો હોય અને કૃપાળુ ન હોય તો કોઈ પણ અર્થ ન જ સરે. એવા યોગી લોકો અગર દેવતાઓ પણ કોઈ કોઈ હોય છે કે જે ત્રણે કાલનું જ્ઞાન ધરાવતા હોય, પરંતુ તેથી મારો અર્થ તો સિદ્ધ થવાનો શાનો હોય? સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ કૃપાળુ ન હોય તો એવું સર્વજ્ઞ-પણું કોઈ કામનું નથી. આપ તો સર્વજ્ઞ પણ છો અને કૃપાના સાગર પણ છો. જે સાગરરૂપ હોય તેમને ત્યાંથી કોઈ વિમુખ તો ન જ જાય, તો હું પણ આપ કૃપાના સમુદ્ર પાસે આપની કૃપાની યાચના કરવા આપના ચરણમાં ઝૂકી રહ્યો છું. કહાચ આપને વિચાર કરવો ઘટતો હોય તો આપ ભલે ગમે તેટલો વિચાર કરજો, પણ આપના સેવક તરીકેના અધિકારને યોગ્ય લાગે તેવો અનુગ્રહ તો મારા ઉપર થવો જ જોઈએ, કારણ કે મારે આપના સિવાય કોઈ પણ અનુગ્રહ કરનારો નથી જ તેમ થવાનો નથી. એટલા સારુ આપને વારંવાર વીનવું છું કે આપના સેવક તરીકેનું માન સાચવવું એ કેવળ આપના જ હાથમાં છે. ૧૦

વિશ્વાસસ્તુ નિજાચાર્યપાદયોરસ્તિ સર્વથા ।

ન જાને જાયતે નામ ચિલમ્બઃ કેન હેતુના ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ — હું કૃપાસિન્ધુ ભગવાન, આપના ચરણાર-વિન્દમાં જ મારો વિશ્વાસ નથી એવી રીતે આપશ્રીને માનવાનું તો ન જ હોય, કારણ કે શ્રીમદ્ભવલ્લભાધીશ આપનું શ્રીમુખ છે અને આપશ્રીએ મારા જેવા પામર જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે શ્રીવાગીશ પ્રભુને આજ્ઞા કરીને આ ભૂતલ ઉપર પધારાવ્યા છે. અંગ અને અંગી બન્ને

લિન્ન હોતાં જ નથી. આપ સાક્ષાત્ કૃપાળુ સર્વજ્ઞ પ્રભુ છો, ત્યારે આપના શ્રીમુખસ્વરૂપે સાક્ષાત્ શ્રીમહાચાર્ય-ચરણુ વિરાજે છે. જેમ લોકમાં શરીરી જીવના પોષણ માટે અગર પ્રસન્નતા માટે જીવના શરીરના દરેક અંગથી શરીરી જીવને આનન્દાનુભવ થાય છે, એમાં પણ મુખ્ય અંગ મુખ છે અને મુખ દ્વારા લોકોમાં દરેક વ્યવહાર સિદ્ધ કરી જીવને અખૂટ આનન્દ મળે છે, તેવી રીતે અલૌકિક દશામાં પણ શ્રીમુખાવતાર શ્રીમહાચાર્યચરણુ દ્વારા જ આપની પ્રસન્નતા મેળવી શકાય એમ છે. એટલા કારણસર શ્રીવાગ્ધીશચરણુરવિન્દમાં મને તો સર્વથા વિશ્વાસ છે અને એ પણ એકદેશી વિશ્વાસ જ નહિ પણ સર્વદેશી છે; અર્થાત્ કરેક બાબતમાં આચાર્યશ્રીની આજ્ઞામાં વિશ્વાસ રાખીને જ હું તો અનુસરું છું, છતાં પણ હું પ્રભો, મને ખબર નથી કે આપ શા માટે હજુ આપના આનન્દનો અનુભવ કરાવવામાં વિલમ્બ કરો છો. આપ ખરેખર કૃપાળુ તો છો જ. કૃપાળુની કૃપા તો પાત્ર અપાત્રની પરવા રાખ્યા સિવાય પણ, અબ્જમિલ જેવાના ઉદ્ધારની માફક, પોતાના જીવોનો સ્વીકાર કરે જ છે. હું પ્રભો, આપ સર્વજ્ઞ છો એટલે મારાથી આપની ઇચ્છાને શી રીતે બાણી શકાય ? મારો આપનામાં અડગ વિશ્વાસ છે એ વાત વીસરી જવાની તો ન જ હોય. ૧૧

અસહાયોઽસમર્થશ્ચ સેવને મતિચન્નલઃ ।

દીનોઽસ્મિ સર્વથા નાથ વિદિત્વૈવં કૃપાં ગુરુ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—હું પ્રભો, આપ કદાચ એમ ધારતા હો કે મને સહાય કરનારાં કેઈ લૌકિકનાં સર્ગાં કુટુંબીઓ

થશે, તો એ પણ બનવા ભેગ નથી. હું તો આપના સિવાય કોઈની સહાય માગતો નથી અને કોઈની સહાયથી મને કંઈપણ લાભ નથી, કારણ કે લોકિકનાં સહાયકો લોકસિદ્ધ ક્ષણ સાધવામાં સમર્થ હોઈ શકે, આપનો સાક્ષાત્કાર અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ક્ષણ મેળવવા માટે તો આપની કૃપાની જ સહાય પૂરતી છે, તેમ હું એ ક્ષણ સાધવા માટે પણ અસમર્થ છું. મારું સામર્થ્ય ફક્ત આપના કૃપાબલને અનુસરીને જ ગણાય, એમ છતાં હે પ્રભો, આપની સેવા કરવામાં મારી ખુદ્ધિ ઘણી જ ચપલ જણાય છે. એટલા માટે જ આપના સાક્ષાત્કારના આનન્દની પ્રાર્થના કરું છું. ત્યારે આપની સેવામાં ઈન્દ્રિયો મન અને ખુદ્ધિ સમ્પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામે ત્યારે જ હું આ લોકમાં કૃતાર્થ મને માનું. તેમ હે નાથ, હું કંગાલથી પણ એક કંગાલ છું. લોકનાં ક્ષણ મેળવનારા કંગાલો ઉપર જેમ લોકના કોઈને પણ દયા ઊપજે છે તેમ આપની સેવા મેળવવા માટે હું આપનો દીન દાસ છું. હે ભગવાન, આપ સર્વશને કંઈપણ સૂચવવાનું ન જ હોય. આપ મને એક દીન સેવક જાણીને પણ મારા ઉપર કૃપાવૃષ્ટિ કરો, જેનાથી મારું લોકસિદ્ધ ચાપલ નષ્ટ થઈ જતાં હું અપાર આનન્દ પ્રાપ્ત કરું. ૧૨

શરણસ્થસમુદ્ધાર દીનોદ્ધારપરાયણ ।

મામુદ્ધર ઘ્રજાધાર સ્વસેવાસ્વાસ્થ્યહેતુભિઃ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ — હે ભગવાન, આપ તો આપને શરણે આવેલા છવો દુષ્ટ હોય કે શિષ્ટ હોય, ગમે તેવા હોય, તેવાઓનો ઉદ્ધાર કરનારા છો, તેમ જેમને કોઈ પણ પ્રકારે

સાહાય્ય નથી અને કેવળ આપની લક્ષિત મેળવવામાં જ નિષ્ઠા હોય છે તેવા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવામાં પણ આપ તો નિરન્તર તૈયાર રહેલા જ છો. આપને શરણે આવેલા જીવો અને હૈન્યવાળા જીવોની યોગ્યતા તરફ કે કર્મવાસના તરફ તો આપ જરા પણ વિચાર કર્યા સિવાય જ ગજેન્દ્ર અને પિંગલા જેવા જીવોનો પણ આપે તત્કાલ ઉદ્ધાર કર્યો છે. જેવી રીતે આપે એવા લક્ષ્મીને જ્યારે ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે તેવી રીતે મારો પણ આપશ્રી ઉદ્ધાર કરવા કૃપા કરો. એમાં ખીજું એક પણ ખાસ પ્રયોજન તો નથી, સિવાય આપની સેવા સિદ્ધ કરવામાં અમારાં દેહ પ્રાણ ઇન્દ્રિયો પ્રેરાય. અને તે તે ઇન્દ્રિય અને ઇન્દ્રિયાદિકના તે તે ધર્મ વગેરેની સ્વસ્થતા ન હોય ત્યાંસુધી આપની અલૌકિક સેવામાં સક્ષમતા મેળવી શકાતી નથી, એટલા જ કારણસર આપ મારા તુચ્છ જીવ ઉપર આપની સ્વાભાવિક ઉદારતાનો પરિચય કરાવી મારો ઉદ્ધાર કરવા કૃપા કરો એવી મારી આપને વારંવાર નમ્ર પ્રાર્થના છે. આપ કદાચ મારા તરફ ઉપેક્ષા કરશો. અને મારા અંતઃકરણને પણ ખાતરી નથી કે મારા પ્રાણોને આપના વિયોગમાં ટકાવી શકાશે, અગર પ્રાણો પણ સ્વતઃ સમર્થ બની ટકી શકે. આમ થતાં આપની સેવાનો લાભ ન મળવાથી હું અપૂર્વ કષ્ટનો અનુભવ શી રીતે સહન કરી શકીશ ? ૧૩

સ્મર સ્મર સ્મર સ્વીયપક્ષપાતપરિગ્રહમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યદાસેષુ તેનૈવ નિસ્કિલં કુરુ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ :—હે કૃપાનિધાન ભગવાન, આપ તો સર્વ-સમર્થ છો, એટલે મારે આપને નિવેદન કરવું એ તો

અનુચિત ગણાય, તોપણ મારી ચપલતા શમાવવા આપને ફરીથી એક વાર પ્રાર્થના કરું છું કે આપશ્રીના મુખારવિન્દાત્મક શ્રીમહાચાર્યચરણના સેવકો પ્રત્યે તો આપશ્રીનો પક્ષપાત આપ યાદ કરો, કારણ કે શ્રીમહાચાર્યચરણના જેવા અને તેવા, જેટલા અને તેટલા, જ્યારે અને ત્યારે બધા સેવકોનો આપે પોતાના તરીકેનો સ્વીકાર કરેલો છે, તો એમ પણ મને શ્રીમહાચાર્યચરણના એક હાસ તરીકે માનીને પણ આપશ્રીએ તો મારો ઉદ્ધાર કરવાનો રહ્યો. હું તો અલ્પજ્ઞ અને સ્વભાવદુષ્ટ જીવ આપશ્રીની શી વિનન્તિ કરી શકું? આપને મારામાં જે જે સાધનોની ન્યૂનતા જણાતી હોય અગર જે કંઈ પણ મારામાં આપશ્રીની અલૌકિક કૃપા મેળવવા અપૂર્તિ હોય તે હરેક વસ્તુ મેળવી આપવામાં આપ કૃપા કરો. હું તો આપનો હાસ છું. જે મારા ઉદ્ધાર મારી ખુદ્ધિથી આપને અર્પણ કર્યા છે તે વિશે આપને યોગ્ય લાગે તે કરો. હું હાસ છું. આપ મારા સદાને માટે સેવ્ય છો. ૧૪

૫૫. મદત્યાગહેતુઃ ॥

अथ त्यागाय सद्युक्ताः प्रोच्यन्ते विविधा मदाः ।

विद्यामदो धनमदस्तथैव कुलजो मदः ॥ ૧ ॥

मुख्या एते मया प्रोक्ताः सन्त्याज्याश्च विशेषतः ॥૧½॥

સાધુ પુરુષોમાં રહેલા એવા જુદા જુદા પ્રકારના મદો એનો સમજીને ત્યાગ કરવાનો છે, એ માટે અહીં કહેવામાં આવે છે. ૧. વિદ્યાનો મદ, ૨. ધનનો મદ અને ૩. કુલીનતાનો મદ, ત્રણ મદને હું મુખ્ય ગણું છું; એ ત્રણેયનો ખાસ કરીને ત્યાગ કરવાનો છે.-૧½

યૌવનીયઃ પૌરુષજો વાચાલત્વકૃતોઽપિ ચ ॥ ૨ ॥

રૂપજઃ શીલજશ્ચૈવ લોકસમ્માનજોઽપિ વા ।

વ્યાવૃત્તિકૌશલયુતસ્તથા સ્વજનપોષજઃ ॥ ૩ ॥

દાતૃતાવિહિતઃ શત્રુનિગ્રહાદપિ જાયતે ।

સાન્તાનિકસ્તથા પુત્રમાર્યાઘનુસૃતેરિહ ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનાભિમાનઃ સર્વત્ર તથા ભજનતોઽપિ હિ ।

રાજસમ્માનજો નિત્યં વૃદ્ધાનુમતિજોઽપિ વા ॥ ૫ ॥

શયનાહારસઙ્ગાતો વૈરાગ્યજનિતોઽપિ ચ ।

પદ્મવિધા મદાસ્તેષાં નિવૃત્તિરધુનોચ્યતે ॥ ૬ ॥

હવે ૪. જુવાનીનો મહ, ૫. પુરુષાતનનો મહ, ૬. વાચાળપણનો મહ, ૭. રૂપનો મહ, ૮. સહાચાર-પાલનનો મહ, ૯. લોકો તરફથી માન પામવાને લીધે થયેલો મહ, ૧૦. વ્યવહાર-કુશલતાનો મહ, ૧૧. સર્ગાંવહાલાંતું પોષણ કરવાની શક્તિનો મહ, ૧૨. દાનેશ્વરિતાનો મહ, ૧૩. શત્રુઓને કેદ કરવાથી થયેલો મહ, ૧૪. સારાં કે ઝાઝાં સન્તાન હોવાને લીધે ઊપજેલો મહ, ૧૫. પુત્ર-સ્ત્રી વગેરે પોતાને વશ છે એથી થયેલો મહ, ૧૬. જ્ઞાની હોવાને લીધે જાગેલો મહ, ૧૭. પોતે ભક્ત છે એ દૃષ્ટિએ ઊપજેલો મહ, ૧૮. રાજદરબારમાં પોતાને માન મળે છે તેથી થયેલો મહ, ૧૯. વૃદ્ધોમાં પોતે માન પામે છે માટે થયેલો મહ, ૨૦. સુખસગવડ ને સારાં સારાં વાઘોનો પોતે ઉપયોગ કરી શકે છે તેથી થયેલો મહ અને ૨૧. પોતામાં શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું વૈરાગ્ય રહેલું છે તેથી થયેલો મહ, આવા પ્રકારના જે આ એકવીસ મહ છે તે કેવી રીતે દૂર કરવા એનો ઉપાય હવે અહીં બતાવવામાં આવે છે. ૨-૬

વિદ્યામદનિવૃત્તિસ્તુ સુજ્ઞગમ્યત્વતો હરેઃ ।

વેદવેદાર્થકથને હ્યવતારો હરેર્મતઃ ॥ ૭ ॥

ચતુર્મુખસ્તથા વ્યાસસ્તત્રાહં કોઽસ્મિ મન્દઘીઃ ।

ઇતિ વિજ્ઞાય મનસા શ્ચિપ્રં વિદ્યામદં ત્યજેત્ ॥ ૮ ॥

ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓને પ્રભુ ગમ્ય છે એવું બાણી વિદ્યામદ નિવારવાનો છે. વેદ અને વેદના અર્થનો વિસ્તાર કરવાને માટે પ્રભુનો અવતાર છે. વળી બ્રહ્માજી અને ભગવાન વ્યાસ જેવા બધાં બિરાજે છે ત્યાં અલ્પબુદ્ધિવાળો હું શી વિસાતમાં? એમ મનથી સારી રીતે બાણી તરત જ વિદ્યામદનો ત્યાગ કરવો. ૭-૮

લક્ષ્મીપતિં હરિં જ્ઞાત્વા તસ્યાશ્ચન્નલતામપિ ।

બાહિર્મુલ્યકહેતુત્વાત્ સર્વવસ્તુસમર્પણાત્ ॥ ૯ ॥

લક્ષ્મીના પતિ તો માત્ર શ્રીહરિ ભગવાન જ છે, વળી લક્ષ્મી અંચલ છે; એ લક્ષ્મી પ્રભુ તરફથી ચિત્તને હટાવી બહિર્મુખ કરાવનારી છે; અને આપણે આપણું જે કંઈ માન્યું હતું તે તો પ્રભુને સમર્પી દીધું છે, એટલે આપણું કશું જ નથી. આવી ભાવનાથી ધનમદનો ત્યાગ કરવો. ૯

કુલસ્યાનિયતત્વેન બ્રહ્મેન્દ્રાદિવિમોહનઃ ।

અકુલીનકિરાતાદેઃ પ્રહ્લાદાદેરથોદ્ધૃતેઃ ॥ ૧૦ ॥

મહત્કુલપ્રસૂતસ્યાભિમાનસ્ય વિશેષતઃ ।

સન્નિધેરેવ કર્તવ્યં સર્વદા સ્વવિચારણમ્ ॥૧૧॥

કુળ એ તો ક્ષણિક વસ્તુ છે. પ્રભુ બ્રહ્મા અને ઈન્દ્ર જેવાને મોહમાં નાખી પછાડે છે. એનાથી ઊલટું, હીન કુળના કિરાત ભીલ અને અસુરબાલક પ્રહ્લાદ જેવાનો પ્રભુ ઉદ્ધાર કરે છે. ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓ તો ખાસ

કરીને અભિમાન પોતાની પાસે જ આવી ખડું છે એમ સમઝી પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. ૧૦-૧૧

અસ્થિરત્વાદ્યૌવનીયમસામર્થ્યાચ્ચ પૌરુષમ્ ।

સંસારાવેશહેતુત્વાદ્વાચાલ્ત્વકૃતં તથા ॥ ૧૨ ॥

જુવાની કાંઈ કાયમ રહેવાની નથી, એનો વિચાર કરી જુવાનીના મદનો ત્યાગ કરવો. આપણામાં તાકાત કેટલી છે એ વિચારી પુરુષાતનના મદનો ત્યાગ કરવો. અહુખોલાપણું છે તેનાથી અહુન્તાર મતાત્મક સંસારમાં વધુ ને વધુ ઊંડાં ખૂંટ્યે જવાય છે, માટે એ વાચાલપણાનો મદ પણ છોડી દેવો. ૧૨

પ્રાકૃતત્વાદનિત્યત્વાત્ કૃત્સિતત્વાચ્ચ રૂપજમ્ ।

સગુણત્વાચ્છીલજાતં લોકસમ્માનનં ભયાત્ ॥ ૧૩ ॥

રૂપ છે એ તો પ્રકૃતિના ગુણોથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, એ કાંઈ કદી કાયમ રહી શકતું નથી, વળી એ રૂપ અનેક નિન્દ્ય કર્મોના કારણરૂપ છે, એ દૃષ્ટિએ રૂપના મદનો ત્યાગ કરવો. સદાચાર એ ગુણ છે. અને જુવે તો નિર્ગુણતા મેળવવાની આવશ્યકતા છે, એ દૃષ્ટિએ સદાચારપાલનનો મદ છોડવો. લોકો તરફથી આપણને સદાય માન મળશે ખરું ? ક્યારે કેવા સંયોગોમાં લોકો વિમુખ થઈ જશે એ કાંઈ નિશ્ચિત નથી, એ ભયે લોકો તરફથી માન પામવાને લીધે થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૩

વ્યાવૃત્તિકૌશલકૃતં સંસારાસક્તિભાવનાત્ ।

અધ્યાસપોષકત્વેન તથા સ્વજનપોષજમ્ ॥ ૧૪ ॥

વ્યવહાર-કુશળતાનો મદ સંસારમાં કાર્યકુશલતાને અંગે વધુ અને વધુ આસક્તિ કરાવનારો છે, એ વિચારે

વ્યવહારકુશલતાના મહનો ત્યાગ કરવો. સગાંવહાલાંનું પોષણ કરવું એ આપણી ફરજ છે, પણ એના મદથી અવિદ્યાએ કરેલા પાંચ અધ્યાસે ચિત્ત આસક્ત બને છે. એ વિચારે સગાંવહાલાંનું પોષણ કરવાની શક્તિના મહનો ત્યાગ કરવો. ૧૪

દાતૃતાજં હિ તદ્દેયપદાર્થસ્વત્વભાવનાત્ ।

શત્રુનિગ્રહજં બ્રહ્માત્મજગદ્દ્રોહસમ્ભવાત્ ॥ ૧૫ ॥

જે કંઈ આપણે આપણું માની બેઠા છિયે તે પદાર્થો તે પ્રભુએ આપેલા છે. પ્રભુએ આપેલા પદાર્થ આપણાથી બીજાને આપવાની શક્તિ જ ક્યાં છે ? અને જે માનતા હોઈયે તે એ પદાર્થો પ્રભુના ક્યાં રહ્યા ? વસ્તુસ્થિતિએ આપણું કશું જ નથી ત્યાં આપણે આપણે ક્યો પદાર્થ બીજાને આપિયે છિયે ? ત્યાં દાતાપણું પણ ક્યાં રહ્યું ? એમ વિચારી દાનેશ્વરિતાના મહનો ત્યાગ કરવો. આ આખું વિશ્વ બ્રહ્માત્મક છે ત્યાં કોણે કોનો નિગ્રહ કર્યો ? અને જે નિગ્રહ કર્યો એમ માનતા હોઈયે તે જગતની બ્રહ્માત્મકતા ક્યાં રહી ? એ દૃષ્ટિએ શત્રુઓને કેદ કરવાથી થયેલા મહનો ત્યાગ કરવો. ૧૫

સાન્તાનિકં તથા ત્યાગપ્રતિબન્ધકતા યતઃ ।

પુત્રાચનુસૃત્તેર્જાતિં ભગવત્પ્રેમશાસનાત્ ॥ ૧૬ ॥

પોતાને પુષ્કળ પ્રજા છે એવું ભાન ઉત્પન્ન થવાથી જગતમાંથી જે આસક્તિ આપણે ઉઠાવી લેવાની છે તેમાં જ અડચણ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે આપણે ભગવન્માર્ગથી વેગળા થઈયે છિયે, એ દૃષ્ટિએ સારાં કે બાજાં સન્તાન હોવાને લીધે ઊપજેલા મહનો ત્યાગ કરવો. પુત્ર-સી

વગેરે આપણને વશ છે એનું કારણ તો એ છે કે આખા જગત ઉપર પ્રભુના પ્રેમનું રાજ્ય છે; એઓની વશ્યતા પ્રભુના પ્રેમભાવનું જ પરિણામ છે, એ આપણી કોઈ શ્રેષ્ઠતા કે હોશિયારીથી આપણને વશ નથી એમ વિચારી, પુત્ર-સ્ત્રી વગેરે પોતાને વશ છે એથી થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

જ્ઞાનાભિમાનજં ગર્વભાવસ્યાજ્ઞસ્વરૂપતઃ ।

દાસધર્મત્વતઃ સ્વાભાવિકત્વાદ્ ભજનોદ્ભવમ્ ॥૧૭॥

કોઈ પણ વસ્તુનો ગર્વ હોવો એ જ અજ્ઞાન. હવે જો એક માણસ જ્ઞાની હોય અને સાથે જ્ઞાનનો એને ગર્વ હોય તો જ્ઞાન રહ્યું જ ક્યાં ? કેમકે પોતાથી કોઈ પરમ તત્ત્વ બીજું છે એ જ્ઞાનનું લક્ષણ છે; ગર્વ થવાથી એ લક્ષણ ટકી શકતું નથી. માટે જ જ્ઞાની હોવાને લીધે જાગેલા મદનો ત્યાગ કરવો. આપણે પ્રભુના દાસ છીએ એટલે પ્રભુનું ભજન કરવું એ આપણો સ્વાભાવિક ધર્મ છે; એટલે એમાં કશી નવાઈ આપણે કરતા નથી. આ વિચારી, પોતે ભક્ત છે એ દૃષ્ટિએ ઊપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૭

રાજસમ્માનજં નિત્યં દુઃસંસર્ગવિવર્ધનાત્ ।

વૃદ્ધસમ્મતિજે સ્વસ્થાપરાધાદ્ ભક્તિનાશનાત્ ॥૧૮॥

રાજદરબારમાં આપણને માન મળતું હોય એટલે નિત્ય રાજદરબારમાં હાજરી આપવાનું દિલ થાય, પરંતુ રાજનીતિ તો પરમ કુટિલ છે એટલે હુમેશાં દુષ્ટોનો સંસર્ગ વધતો જ રહેવાનો, એવું વિચારી, રાજદરબારમાં પોતાને માન મળે છે એનાથી થયેલો મદ છોડી દેવો. વૃદ્ધોમાં પોતે માન પામે છે, વૃદ્ધો પોતાના કાર્યને સમ્માને

છે, આવા વિચારે વૃદ્ધો તરફ પોતાની જે ફરજ બજાવવાની હોય તે ન બજાવવાનું બનતાં અપરાધ ઉત્પન્ન થાય છે અને એઓના તરફનો ભ્રેષ્ઠતા ભક્તિભાવ નાશ પામે છે. આમ વિચારી, વૃદ્ધોમાં પોતે માન પામે છે એ માટે થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૮

શયનાહારજં દુષ્ટનિર્વિણ્ણેન્દ્રિયપોષણાત્ ।

વૈરાગ્યજાતં ક્ષયતો જાતવૈરાગ્યનાશનાત્ ॥૧૯॥

સુખ સગવડ અને સારા ખાદ્યોનો ઉપલોગ દુષ્ટ અને ગ્લાનિકારક ઇન્દ્રિયોનું પોષણ કરતો હોવાથી અને એવી રીતે પુષ્ટ થતી ઇન્દ્રિયો મનુષ્યનો અધઃપાત કરનારી હોવાથી એવી રીતે ઉપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો. વૈરાગ્યને લીધેનો મદ જગતના દેખીતા ક્ષય દ્વારા થયેલું જે વૈરાગ્ય તેનો નાશ કરનારો થઈ પડે છે. એમ ન થવા પામે અને જગદાદિમાર્થી આસક્તિ કાયમને માટે ઊઠેલી જ રહે એ ખાતર એ મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૯

પ્રતિકલ્પવિધાનાર્થાનુપાયૈશ્ચ નિવર્તયેત્ ।

ત્યજેત્સર્વાન્ સદા કૃષ્ણસેવાયૈ દૈન્યસિદ્ધયે ॥ ૨૦ ॥

આ મદોની બરોબરી કરે તેવા સહેજે સમજાય તેવા બીજા મદ જુદા જુદા ઉપાયો વડે કરીને ટાળી નાખવા. કૃષ્ણચન્દ્રજીની સેવા અવિરત કરી શકાય અને દીનતા પ્રાપ્ત થાય એ માટે હંમેશાં એ બધા જ મદોનો ત્યાગ કરવો. ૨૦

દૈન્યેનૈવ હરેસ્તોષો નાન્યત્સાધનમિષ્યતે ।

દૈન્યં તુ વિમદસ્યૈવ તતઃ સર્વાન્ પરિત્યજેત્ ॥ ૨૧ ॥

હરિ ભગવાનને માત્ર દૈન્ય-દીનતાથી જ સન્તોષ થાય છે. પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં દીનતા સિવાય બીજું

કોઈ પણ સાધન નથી. આ દીનતા માત્ર જે માણસમાં કોઈ પણ પ્રકારનો મદદ ન હોય, તદ્દન નિરભિમાની હોય, તેને જ હોઈ શકે. આ દીનતા ઘરોઘર જાળવવા માટે એ બધા જ મદદોનો ત્યાગ કરવો. ૨૧

एतत्प्रकाशकश्रीमद्ब्रह्मभाचार्यसंश्रयः ।

सर्वदा सर्वथा कार्यस्तथा नित्यस्तदात्मकैः ॥ २२ ॥

દીનતા એ જ પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું એક માત્ર સાધન છે એ વસ્તુ આપણા મહાન આચાર્ય શ્રીમદ્બ્રહ્મભાચાર્ય-ચરણોએ મક્તાનાં દૈન્યમેવૈકં હરિતોષણસાધમ્ (રાસપંચા-ધ્યાયીના સુબોધિનીજી)માં બતાવી છે, આવા શ્રીમહાપ્રભુ-જીનો નિત્ય આશ્રય શ્રીમહાપ્રભુજીએ જેનો સ્વીકાર કર્યો છે તેવા જાળવદ્દીયોએ સર્વદા સર્વ રીતે કરવો. ૨૨

अनुक्रमणिका

आंक	ग्रन्थ	पृष्ठ
१.	श्रीनिजाचार्याष्टकम् ...	१
२.	श्रीवल्लभपञ्चाक्षरस्तोत्रम् ...	५
३.	श्रीवल्लभभावाष्टकम् ...	७
* ४.	प्रभाताष्टकम् ...	९
* ५.	श्रीगोकुलेशसेवाह्निकम् ...	१३
* ६.	श्रीमद्गोकुचन्द्राष्टकम् ...	२२
७.	श्रीनवनीतप्रियाष्टकम् ...	२४
८.	भुजङ्गप्रयाताष्टकम् ...	२६
९.	स्मरणाष्टकम् ...	३०
१०.	स्वप्रभुविज्ञप्तिः ...	३३
११.	द्वितीया स्वप्रभुविज्ञप्तिः ...	३६
१२.	श्रीकृष्णचरणविज्ञप्तिः ...	३९
१३.	विज्ञप्तिः ...	५१
१४.	दैन्याष्टकम् ...	६३
* १५.	स्तोत्रम् ...	६५
✓ १६.	षोडशस्तोत्रम् ...	६९
१७.	श्रीकृष्णशरणाष्टकम् ...	७३
१८.	द्वितीयं श्रीकृष्णशरणाष्टकम् ...	७५

* आ निशानीवाणा उप ग्रन्थो प्रथम वारण प्रसिद्ध थाय छे; भाडीना ५७ कोर्ष अने कोर्ष स्थणे छपायेला आपवामां आव्या छे. —सम्पादक

आंक	ग्रन्थ	पृष्ठ
१९.	पञ्चाक्षरमन्त्रगर्भस्तोत्रम्	७७
२०.	भगवच्चरणचिह्नवर्णनम्	८०
*२१.	नैवेद्यसम्बन्धिस्तोत्रम्	९१
*२२.	मध्याह्नलीला	९३
*२३.	श्रीगोकुलप्रवेशलीला	९६
*२४.	प्रमाणिकाष्टकम्	९८
*२५.	श्रीगिरिधराष्टकम्	१००
*२६.	प्रार्थनाष्टकम्	१०४
२७.	श्रीगोपीजनवल्लभाष्टकम्	१०६
*२८.	प्रातर्युगलस्मरणम्	१०९
*२९.	श्रीनागरीनागरस्तोत्रम्	११३
*३०.	विपरीतशृङ्गारफलकम्	१२६
३१.	श्रीमद्राधाष्टकम्	१३९
३२.	श्रीमुख्यशक्तिस्तोत्रम्	१४३
३३.	श्रीस्वामिनीप्रार्थनाष्टकम्	१४७
३४.	श्रीयमुनाविज्ञप्तिः	१५१
३५.	श्रीवल्लभशरणाष्टकम्	१५३
३६.	श्रीवल्लभचरणविज्ञप्तिः	१५५
३७.	दैन्याष्टकम्	१५७
३८.	हाहा दैन्याष्टकम्	१५९
३९.	श्रीवल्लभभावाष्टकम्	१६१
४०.	श्रीवैश्वानराष्टकम्	१६७

आंक	ग्रन्थ	पृष्ठ
४१.	श्रीमदाचार्यसकलावतारसाम्यरूपनिरूपणम्	१७१ ✓
४२.	श्रीमहाप्रभोरष्टोत्तरशतनामानि	१९१
४३.	स्वस्वामिपाणियुगलाष्टकम्	२०४
*४४.	श्रीमदाचार्यचिन्तनम्	२०६
४५.	प्रातःस्मरणम्	२१६
४६.	श्रीविठ्ठलेश्वराष्टोत्तरशतनामावलिः	२१८
*४७.	श्रीविठ्ठलविभोरष्टकम्	२३२ ✓
४८.	श्रीगोकुलेशाष्टकम्	२३६ ✓
*४९.	श्रीगोकुलेशाष्टोत्तरशतनामावलिः	२४०
५०.	श्रीगुरुदेवाष्टकम्	२५३
५१.	प्रभुस्वरूपनिरूपणाष्टकम्	२५६
*५२.	स्वप्रभुविज्ञप्तिः	२५९
५३.	रसात्मकभावस्वरूपनिरूपणम्	२६३
५४.	चतुःश्लोकी	२६७
*५५.	प्रथमं भगवदीयपरिशिक्षणम्	२६८ ✓
*५६.	द्वितीयं भगवदीयशिक्षणम्	२६९ ✓
*५७.	तृतीयं तदीयानां शिक्षणम्	२७३ ✓
*५८.	प्रथमं सिद्धान्तसंक्षेपनिरूपणम्	२७४ ✓
*५९.	द्वितीयं	२७६ ✓
*६०.	तृतीयं	२८० ✓
*६१.	स्वमार्गसर्वस्वम्	२८५ ✓
६२.	गर्वापहाराष्टकम्	२८८ ✓

आंक	ग्रन्थ	पृष्ठ
*६३.	राजभोगभावना	२९१
*६४.	वीटिका(बीडी)समर्पणभावनिरूपणम्	२९४
*६५.	स्वतन्त्रलेखः	२९६
*६६.	फलविवेकः	२९९
*६७.	भगवच्छास्त्रनिर्णयः	३०५
*६८.	वाक्चक्षुर्मुख्यत्वनिरूपणम्	३१२
*६९.	सर्वाभोग्यसुधाधिक्यनिरूपणम्	३१८
७०.	चतुर्भुजस्वरूपविचारः	३१९
*७१.	भावपोषकम्	३२४
*७२.	गोपीवचनदिननिर्वाहकम्	३२८
*७३.	दास्याष्टकम्	३३५
७४.	श्रीनृसिंहवामनजयन्त्युत्सवव्रतवैशिष्ट्यनिरूपणम्	३३८
७५.	श्रीभागवतपुस्तकनित्यपूजनविधिः	३४१
*७६.	षट्षष्टिरपराधाः फलानि तत्प्रायश्चित्तानि च ...	३४७
७७-७८.	अष्टपदीद्वयम्	३६५
७९-९०.	द्वादश पदानि (प्रभोः स्तवनरूपाणि) ...	३६९
९१-९२.	पदद्वयम् (श्रीमदाचार्यस्तवनरूपम्) ...	३७९

श्रीकृष्णाय नमः ।

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ।

श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ।

श्रीहरिधनमहाप्रभुचरणकमलेभ्यो नमः ।

श्रीहरिराय-वाङ्मुक्तावली

[भाग २ जो]

१. अथ श्रीनिजाचार्याष्टकम् ।

[उपनति]^१

श्रीवल्लवीवल्लभभावभावि-

सन्तापभावात्मक एव योऽग्निः ।

प्रादुर्भवद्भक्तिसुधासमुद्र-

मुद्गावयन् सोऽस्तु सदारणं मे ॥१॥

श्रीगोपीजनवल्लभ प्रभु श्रीकृष्णचंद्रलभाना भावने लीधे
[विरहमां] थतो ने संताप, तद्रूप एवा ने अग्निस्वरूप
श्रीवल्लभाचार्यलभक्तितरुपी अमृतना सागरने प्रकट करता
प्रादुर्भाव पाभ्या, ते श्रीमहाप्रभुल अमारी गति थाव. १

१. प्रथमना पांच श्लोकांमां १ दो श्लोक ईंद्रवज्जनां छे, न्यारे
पत्नीनांमां काछ यरण वंशस्थनां, काछ ईंद्रवंशानां, काछ ईर्षेद्रवज्जनां
तो काछ ईंद्रवज्जनां छे; अटले उपनति तरीके आ श्लोका गणी शक्य.

ન यस્ય કુત્રાપિ ચ ધર્મયુક્તતા

રહસ્યતદ્ભાવનભાવનક્ષમઃ ।

સદૈવ લીલાલયલીનનિત્ય-

વિક્ષેપયુક્તઃ શરણં સદા મે ॥૨॥

ભગવાનના સંબંધથી ખીબૂં જે કોઈ લૌકિક ફલ, તેની સાથે જેને ક્યાંય પણ સંબંધ નથી, વળી જે રહસ્ય અને રહસ્યના મનનને ભક્તના હૃદયમાં ઊતારવાને શક્તિમાન છે અને હમેશા લીલાના આશ્રયરૂપ પ્રભુમાં લીન થયેલા જે ભક્તો, તેઓને જે નિત્ય તાપકલેશ હોય છે, તે તાપકલેશ જેઓને છે, તેવા શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય હમેશાં છે. ૨

વિયોગસંયોગવિશેષભોગ-

સંસાધનાસાદિતનિત્યવિગ્રહઃ ।

તત્સાધ્યસર્વોત્તમપુષ્ટિમાર્ગ-

પ્રકાશનાકારણકારણં ગતિઃ ॥૩॥

વિયોગ અને સંયોગરસ એનો ખાસ અનુભવ, તેની સિદ્ધિ માટે નિત્યદેહ જેમણે ધારણ કર્યો છે અને તે દેહથી સિદ્ધ કરી શકાય એવો જે સર્વોત્તમ પુષ્ટિમાર્ગ, તેને પ્રકટ કરવામાં ખીબૂ કોઈપણ કારણ વિના કારણ ખાતરજ કારણરૂપે રહેલા શ્રીમહાપ્રભુજી મારી ગતિ છે. ૩

નિઃસાધનસ્વીયનિજાનનસ્મૃતિ-

પ્રમાણનિઃસારિતમાર્ગસંશયઃ ।

સદા દયાદ્રારૂણલોચનદ્વય-

પ્રકાશિતાન્તઃકરણઃ સદાશ્રયઃ ॥૪॥

નિઃસાધન એવાં જે પોતાનાં જનો, તેઓને આ માર્ગમાં ઉત્પન્ન થતો જે સંશય, તેને કેવળ પોતાના મુખારવિદના સ્મરણ માત્રથીજ જેમણે દૂર કર્યો છે એવા અને નિત્ય દયામય લાલ નેત્રો વડે પોતાનું હૃદય જેમણે જણાવ્યું છે, તેવા શ્રીમહાપ્રભુજી મારો હંમેશનો આશ્રય છે. ૪

શ્રીગોકુલેશાઙ્ઘિસરોજસેવા

વિશેષદોષાદરદોષદાહકઃ ।

સંશોધકોઽશુદ્ધિવિબુદ્ધચેતસાં

સ વલ્લભો વલ્લભ એવ મેઽસ્તુ ॥૫॥

શ્રીગોકુલેશના ચરણકમલની સેવામાં ખાસ દોષો જોનારાઓના પણ દોષોને ખાળી નાખનારા, અને અશુદ્ધિને લઈને જેઓને ખોટો ભ્રમ પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થયો છે, તેવાઓને પણ શુદ્ધ કરનારા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી મારા સ્વામી થાવ.૫

[વસંતતિલકા]

કૃષ્ણામિમર્શજનિતાતિવિચિત્રભાવ-

સદ્ભાવભાવિતનિજાદ્ભુતસત્પ્રતીકઃ ।

સર્વાત્મભાવવિહિતાત્મતનુસ્થિતિશ્રી-

મદ્દિદુલેશજનકો હ્યવલમ્બનં મે ॥૬॥

પ્રભુ સાથેનો સંબંધ, તેને લઈ ઉત્પન્ન થયેલ અતિ અલૌકિક જે ભાવ, તે તરફ આદરવાળાં છે અંતઃકરણ જેનાં એવા નિજલક્ષ્મીની આગળ અલૌકિક સુંદર આદર્શરૂપ, અને સર્વાત્મભાવ ખાતરજ જેણે પોતાનું શરીર ધારણ કર્યું એવા શ્રીગુસાંઘજીના પિતા શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૬

અસ્મત્પતિઃ સ્વપરપાલનદત્તબુદ્ધિ-

રત્યન્તસાર્દ્રહૃદયો દાયિતસ્વકીયઃ ।

મચ્ચિત્તધામવિલસન્નિજનામસામ-

ગાનપ્રિયઃ પ્રિયજને કરુણાં કરોતુ ॥૭॥

અમારા સ્વામી, અમારું અને ખીજનું જે રક્ષણ તે આખતમાં અમારી બુદ્ધિને દોરનારા, અત્યંત કરુણાળુ હૃદય-વાળા, નિબળનો જેઓને બહુ વડાલાં છે એવા, અને મારા ચિત્તમાં વિલાસ કરતાં પોતાનાં નામો, એરૂપી સુંદર સામ-વેદની ઋચાઓ, એનું જે ગાન તે જેમને બહુ પ્રિય છે, એવા શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના પ્રિયજન એવા મારા ઉપર કરુણા કરે. ૭

[પુષ્પિતાથા]

સ્વચરણકમલં ફલં સદા મે

સ યદિ દદાતુ કૃપાવિશેષયુક્તઃ ।

નિજજનવિહિતાઘસદ્ગૃહર્તા

હરતુ રતિપ્રતિબન્ધકં હરિર્નઃ ॥૮॥

આસ કૃપા કરી તે શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના ચરણકમલ-રૂપી રૂપનું દાન સદાને માટે મને કરે તો નિબળ ભક્તોયે કરેલાં પાપોના સમૂહને દૂર કરનારા હરિ ભગવદ્ભાવમાં પ્રતિબંધ કરનારી વસ્તુઓને ચોક્કસ દૂર કરે. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं श्रीनिजाचार्याष्टकं सम्पूर्णम् ।

૨. શ્રીવલ્લભપञ્ચાક્ષરસ્તોત્રમ્ ।

[અનુબંધ]

શ્રીવલ્લવીવલ્લભાસ્ય વિયોગાગ્રે કૃપાકર ।

અલૌકિકનિજાનન્દ શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૧॥

હે શ્રીગોપીજનવલ્લભ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના મુખારવિદરૂપ,
વિયોગાગ્રિરૂપ, હે કૃપા કરનારા અને અલૌકિક નિજ આનંદ-
વાળા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ! હું આપનો છું. ૧

કૃષ્ણાધરસુધાગારભરિતાવયવાશૃત ।

શ્રીભાગવતભાવાબ્ધે શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૨॥

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીની અધરસુધાના ધામથી ભરપૂર એવાં નિજ
અંગોથી આવૃત અને શ્રીમદ્ભાગવતના તત્ત્વના મહાસાગર-
રૂપ હે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ! હું આપનો છું. ૨

ભાવાત્મકસ્વરૂપાર્તિભાવસેવાપ્રદર્શક ।

ભાવવલ્લભપાદાબ્જ શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૩॥

ભાવાત્મક જે પ્રભુ, તેમની આર્તિભાવ (તાપકલેશ) થી
જે સેવા, તે બતાવનારા અને તે ભાવને કારણેજ જેનાં ચરણ-
કમળ વડાલાં બને છે, તેવા હે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ! હું આપનો છું. ૩

કરુણાયુતદ્વપ્રાન્તપાતપાતકનાશક^૧ ।

૨નિઃસાધનજનાધીશ શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૪॥

કરુણાવાળાં નેત્રોના અંતભાગથી દષ્ટિ કરતાંજ પાપોનો
નાશ કરનારા અને નિઃસાધન જનોના સ્વામી હે શ્રીવલ્લભા-
ચાર્યજી ! હું આપનો છું. ૪

મધુરાસ્યાતિમધુરદ્વગન્ત મધુરાધર ।

સ્વરૂપમધુરાકાર શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૬॥

હે મધુર મુખવાળા ! હે મધુર નેત્રોના અંતભાગવાળા !
હે મધુર અધરવાળા અને મધુર સ્વરૂપવાળા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી !
હું આપનો છું. ૫

દીનતામાત્રસન્તુષ્ટ દીનતામાર્ગબોધક ।

દીનતાપૂર્ણહૃદય શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૬॥

માત્ર દીનતાથી સંતોષ પામેલા, દીનતાના માર્ગનો બોધ
કરનારા અને દીનતાથી પૂર્ણ હૃદયવાળા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી !
હું આપનો છું. ૬

અહ્નીકૃતકૃતાનેકાપરાધવિહતિક્ષમ ।

ગૃહીતહસ્તનિર્વાહ શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૭॥

જે ભક્તોને આપે આપના કર્યા છે, તેવા ભક્તોના અનેક
અપરાધોનો નાશ કરવાને શક્તિવાળા અને તેવા ભક્તોનાં
યોગક્ષેમ વહાવનારા હે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ! હું આપનો છું. ૭

અરોષહરિદાસૈકસેવિતસ્વપદામ્બુજ ।

અદેયફલદાનાર્થ શ્રીવલ્લભ તવાસ્મ્યહમ્ ॥૮॥

ન આપી શકાય તેવા દાનને માટે સંપૂર્ણ ભાવે હરિદાસો
માત્રથી જેમનાં ચરણકમલની સેવા કરવામાં આવી છે, તેવા
હે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ! હું આપનો છું. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं श्रीवल्लभपञ्चाक्षरस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

૩. શ્રીવલ્લભભાવાષ્ટકમ્ ।

[અતુષ્ટમ]

પતિઃ શ્રીવલ્લભોઽસ્માકં ગતિઃ શ્રીવલ્લભઃ સદા ।
મતિઃ શ્રીવલ્લભે હ્યાસ્તાં રતિઃ શ્રીવલ્લભેઽસ્તુ મે ॥૧॥

શ્રીવલ્લભાચાર્ય પ્રભુ અમારા સ્વામી છે. શ્રીવલ્લભાધીશ સદૈવ અમારી ગતિ છે. અમારી બુદ્ધિ શ્રીવલ્લભમાં રહેા; મારા પ્રેમ શ્રીવલ્લભાધીશમાં રહેા. ૧

વૃત્તિઃ શ્રીવલ્લભીયૈવ કૃતિઃ શ્રીવલ્લભાર્થિની ।
દર્શનં શ્રીવલ્લભસ્ય સ્મરણં વલ્લભપ્રભોઃ ॥૨॥

મારૂં વલણ શ્રીવલ્લભ સંબંધીજ રહેા. કાર્ય શ્રીવલ્લભ માટે-જ થાવ. દર્શન શ્રીવલ્લભપ્રભુનૂં અને સ્મરણ પણ શ્રીવલ્લભા-ચાર્યજનૂં થાવ. ૨

તત્પ્રસાદસુમાઘ્રાણમસ્તૂચ્છિષ્ટરસાગ્રહઃ ।

શ્રવણં તદ્ગુણાનાં હિ સ્મરણં તત્પદાબ્જયોઃ ॥૩॥

એ પ્રભુનાં પ્રસાદી પુષ્પોનેજ સૂંઘવાનૂં થાવ. એમના ઉચ્છિષ્ટ રસમાંજ આશ્રુવાળો થાજી. એમના ગુણોનૂં શ્રવણ અને એમના ચરણકમલનૂં સ્મરણ થાવ. ૩

ગૃણનં તન્મહિત્વસ્ય સેવનં કરયોર્ભવેત્ ।

તત્સ્વરૂપાન્તરો ભોગો ગમનં તસ્ય સન્નિધૌ ॥૪॥

એમના મહિમાનૂં ગાન અને એમના કરની સેવા થાવ.

તે શ્રીવદ્વલપ્રભુના સ્વરૂપમાં રહેતોજ ભોગ થાવ અને તે પ્રભુની નિકટજ માફ જવું થાવ. ૪

તદગ્રે સર્વદા સ્થાનં સદ્ગત્સત્સેવકૈઃ સદા ।

તદ્વાર્તાતિરુચિર્નિષ્ટા ભૂયાત્તદ્વાક્યમાત્રગા ॥૬॥

તે શ્રીમહાપ્રભુજી આગળજ હુમેશાં રહેવાનું થાવ અને તેમના સેવકોનોજ સદા સંગ થાવ. શ્રીમહાપ્રભુજીનીજ કથામાં ભારી રુચિ અને આપશ્રીનાં વચનોમાંજ નિષ્ઠા રહેા. ૫

શ્રદ્ધા તદેકસમ્બન્ધે વિશ્વાસસ્તત્પદાન્જયોઃ ।

દાસ્યં તદીયમેવાસ્તુ ભૂયાત્તચ્ચરણાશ્રયઃ ॥૬॥

તે શ્રીમહાપ્રભુજીના સંબંધમાં શ્રદ્ધા, આપશ્રીનાં ચરણુકમળમાં વિશ્વાસ, એઓશ્રીનુંજ દાસ્ય અને એઓશ્રીના ચરણુમાં આશ્રય થાવ. ૬

મસ્તકે શ્રીવલ્લભોઽસ્તુ હૃદિ તિષ્ઠતુ વલ્લભઃ ।

અમિતઃ શ્રીવલ્લભોઽસ્તુ સર્વે શ્રીવલ્લભો મમ ॥૭॥

મારા મસ્તક ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજી ખિરાળે; મારા હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી ખિરાળે; મારી ચારે બાજુ શ્રીવદ્વલ રહેા અને માફ સર્વ શ્રીવદ્વલ થાવ. ૭

નમઃ શ્રીવલ્લભાયૈવ દૈન્યં શ્રીવલ્લભે સદા ।

પ્રાર્થના શ્રીવલ્લભેઽસ્તુ તત્પદાધીનતા મમ ॥૮॥

શ્રીવદ્વલાચાર્યજીને નમસ્કાર હો. સદૈવ શ્રીવદ્વલાચાર્યજી વિશેજ મારી દીનતા થાવ. પ્રાર્થના શ્રીવદ્વલ વિશેજ થાવ અને તે શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણુકમળમાંજ મારી પરવશતા રહેા. ૮

एतदष्टकपाठेन श्रीवल्लभपदाम्बुजे ।

भवेद्भावो विनायासं भक्तिमार्गवृत्तात्मनाम् ॥९॥

આ અષ્ટકનો પાઠ કરવાથી ભક્તિમાર્ગમાં જેઓના આત્મા-
નું વરણ થયું છે, તેવા જીવોને કોઈપણ જાતની મહેનત વિના
શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પ્રભુના ચરણકમલમાં ભાવ થાય. ૯

इति श्रीहरिदासोक्तं श्रीवल्लभभावाष्टकं सम्पूर्णम् ॥

૪. પ્રભાતાષ્ટકમ્ ।

[વસંતતિલકા]

उत्फुल्लतामगमद्म्बुजमण्डजानां

यूथं विरौति, शिशिरः पवनोऽपि वाति ।

मथ्नन्ति गोपवनिता दधि, मङ्गलानि

गायन्ति, तानि शृणु गोकुलरम्भणं च ॥१॥

[માતા યશોદાજી બાલક શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને પ્રાતઃકાલમાં
જાગૃત કરતાં સ્તુતિ કરે છે કે:-] કમલ ખીલી ઊઠ્યાં છે;
પંખીઓનાં વૃંદોયે કલરવ કરી મૂક્યો છે; શીતળ પવન વાઈ
રહ્યો છે; ગોપાંગનાઓ દહીં વલોવી રહી છે અને મંગલ
ગીતો ગાઈ રહી છે, તે સાંભળ; અને આ ગાયોનાં ધણુ
ભાંભરે છે, તે સાંભળ. ૧

उत्तिष्ठ बाल, तव बालकमण्डलीयं

त्वामाह्वयत्याखिलवीथिषु खेलनाय ।

હૈયદ્ગ્ધ્વં દધિ પયઃસરમુત્તમાન્નં

સ્વીકૃત્ય યાહિ નિજગોકુલચારણાય ॥૨॥

હૈ આળક ! તૂં બિભો થા; આ તારા આળકોની મંડલી તને બધી શેરીયોમાં રમવાને માટે ખોલાવી રહી છે. માખણ, દહીં, કઠિયલ દૂધ અને આ લાડૂ આરોગી આપણી ગાયોનાં ધણુ ચારવાને માટે બા. ૨

વેણું કરેણ પરિગૃહ્ય, નિજં વસિત્વા

પીતામ્બરં, લકુટિકાં વિનિધાય કક્ષે ।

યાહિ સ્વગોકુલયુતો વિપિનં, સિતાયા

ઉત્સદ્ગ્ધ્વસન્નિવસને શકલાનિ ધૃત્વા ॥૩॥

હાથે બંસી ગ્રહી, તારૂં પીતાંબર પહેરી, કાખમાં ગેડી રાખી અને ખોળાની ખોમાં સાકરના ગાંગડા લઈ આપણી ગાયોનાં ધણુ સાથે તૂં વૃંદાવનમાં બા. ૩

ઉચ્છ્વાસમુન્નતસુનાસિકમમ્બુજાક્ષં

વક્ત્રં વિશોધય, દૃશૌ વિશદીવિધેહિ ।

કૂજન્તિ કોકિલગણા મધુરસ્વરેણ,

મિત્તૌ દિવાકરકરાઃ પ્રસૃતીભવન્તિ ॥૪॥

બિચા શ્વાસ લેતૂં, બિચી સુંદર નાસિકાવાળું આ તારૂં મુખ સાફ કર અને આંખો બિધાડ. આ કોયલનાં વૃંદ મધુરે સ્વરે ટહુકા કરી રહ્યાં છે અને સામે દિવાલ ઉપર સૂરજનાં કિરણ પથરાઈ રહેલાં છે. ૪

ગોપીજના અપિ નિરીક્ષિતુમાનનં તે
 ભૂયો વિભાવ્ય હૃદયે વિકલીભવન્તિ ।
 ઉદ્યાદ્વિધૂપમમુખં પ્રકટં વિધાય
 તેષાં મનોરથચયઃ પરિપૂરણીયઃ ॥૫॥

આ ગોપાંગનાઓ પણ તારૂં મુખ જોવાને માટે આવી
 છે; તે વારંવાર ઊંચાનીચી થાય છે અને તેઓના હૈયામાં
 કાંઈનું કાંઈ થઈ જાય છે. ઊગતા ચંદ્રના જેવું તારૂં મુખ
 ઊઘાડી તેઓના મનનો મનોરથ પૂરો કર. ૫

તાતસ્ય તાતસદનં વદનં પ્રકાશ્ય
 સપ્રેમ લોચનયુગં ચ વિરોચનીયમ્ ।
 નિત્યં વિલોકિતમથો નવતામુપૈતિ
 ચિત્રં તવાનનસરોજમિદં દધાતિ ॥૬॥

તારા પિતાને જીવવાના સ્થાનરૂપ એવું તારૂં મુખ તારા
 પિતાને ખતાવી પ્રેમસહિત તારા ખંને નેત્રને શોભાવવાનાં છે.
 તારા મુખકમલને નિત્યનિત્ય જોવામાં આવે છે, છતાં તે
 દરરોજ નવું અને નવું જણાય છે. ખરેખર આ તારૂં મુખ-
 કમલ દરરોજ અચરજજ ધારણ કરે છે. ૬

કાર્યં વિહાય સકલં ભવતશ્ચ बोध-
 સમ્પાદનાય તવ સન્નિધિમાગતાહમ્ ।
 ત્વદ્વક્રપદ્મમથ દર્શાય યામિનીજ-
 સન્તાપભારહરણાય હરે જનન્યાઃ ॥૭॥

બધાં કામકાજ છેડીને તને જગાડવાને માટે હું તારી પાસે આવી છું. હે હરિ ! તારી માતાનો રાત્રિને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો બોલો દૂર કરવા માટે તારું મુખકમલ મને બતાવ. ૭

આગચ્છ ગોકુલજનાધિકભાગ્યहेतु-

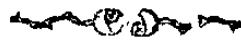
સ્વીયાવતારકૃતિતારિતવિશ્વ વિષ્ણો ।

उत्सङ्गमम्बुजकरद्वययोगिकण्ठे

लग्नं विधेहि सकलं ललितं स्वरूपम् ॥८॥

ગોકુલવાસીયોના અધિક ભાગ્યને કારણે લીધેલા પોતાના અવતરણથી જેણે વિશ્વને તાર્યું છે, તેવા હે વિષ્ણુ ! તું મારા બોળામાં આવ અને તારા કમળ જેવા હાથથી વળગવામાં આવેલા મારા કંઠમાં તારા સમગ્ર લલિત સ્વરૂપને લાગેલું કર. ૮

इति श्रीहरिदासविरचितं प्रभाताष्टकं सम्पूर्णम् ।

૫. શ્રીગોકુલેશસેવાહિકમ્ ।

[ઉપગીતિ]

શ્રીગોકુલજનજીવનમૂર્તિઃ શ્રીગોકુલાધીશઃ ।

સ્વીયત્વાઙ્ગીકરણે મામપિ દીનં નિવેશયતુ ॥૧॥

શ્રીગોકુલવાસીયોના જીવનસ્વરૂપ શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુ પોતાનો કરી સ્વીકાર કરે તે ક્રિયામાં મને ગરીબને પણ સામેલ કરો. ૧

[अनुष्टुभ]

प्रियप्रबोधवचनैः शङ्खवीणाजयस्वनैः ।

प्रातः समुत्थितं श्रीमद्गोकुलेशमहं भजे ॥२॥

भीठां जगाववानां वचनो अने शंभ-वीणाना मंगलनाद-
थी सवारे उठेला श्रीमद्गोकुलेशनेो हूं आश्रय करूं छूं. २

पार्श्वद्वयस्थितस्वीयप्रियाभुजलताश्रयम् ।

तमालश्यामलतनुं गोकुलेशमहं भजे ॥३॥

अंने आबूये उलेलां पोतानां प्रियानी बुजवेलीने आश्रये
रहेला, तमालवृक्षना जेवा श्याम शरीरवाणा श्रीमद्गोकुलेश
प्रबुनेो हूं आश्रय करूं छूं. ३

रात्र्यधिष्ठितदुग्धादिपक्वान्नवनीतकैः ।

बालभोगभुजं श्रीमद्गोकुलेशमहं भजे ॥४॥

रात्रिने सभये तैयार करवामां आवेलां दूध वगेरे मिष्टान्न
अने माणणु वगेरेथी ' बाल-भोग ' करता श्रीमद्गोकुलेशनेो
हूं आश्रय करूं छूं. ४

आचम्य श्रीमुखं प्रोञ्छय वीटिकाग्रहणोत्सुकम् ।

मङ्गलारात्रिकयुतं गोकुलेशमहं भजे ॥५॥

आचमन करी श्रीमुख वूंछी पानणीडूं लेवाने उत्सुक
अने मंगलानी आरती लेता श्रीमद्गोकुलेशनेो हूं आश्रय
करूं छूं. ५

ततः शृङ्गारसामग्रीं सजीकृत्य स्वसेवकैः ।

कृपातिशयितैः सेव्यं गोकुलेशमहं भजे ॥६॥

ત્યાર પછી શૃંગારની સામગ્રી તૈયાર કરીને કૃપાને લીધે ઉત્સાહિત થયેલા પોતાના સેવકોથી સેવાતા શ્રીમદ્ગોકુલેશનેા હું આશ્રય કરું છું. ૬

ગ્રીષ્માદિસમયૌચિત્યૈર્વાસઃસ્નગ્ભૂષણોત્તમૈઃ ।

યથાસુન્દરતાં યાતં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૭॥

ગ્રીષ્મ વગેરે ઋતુઓને અનુકૂળ વસ્ત્ર, માળા અને ઉત્તમ આભૂષણોથી જેવી જોઈએ તેવી સુંદરતાને પામેલા શ્રીમદ્ગોકુલેશનેા હું આશ્રય કરું છું. ૭

મયૂરચન્દ્રિકાગુણ્જામાલાપુષ્પાદિભિઃ પુનઃ ।

પરપ્રીતિકરં શ્રીમદ્ગોકુલેશમહં ભજે ॥૮॥

મોરપીછના ચાંદલા, ગુંજની માલાઓ અને ફૂલો વગેરેથી ફરી બીજાઓને પ્રીતિકારક શ્રીમદ્ગોકુલેશનેા હું આશ્રય કરું છું. ૮

વેણુવેત્રે કરે ધૃત્વા ત્રિમલ્લલિતાકૃતિમ્ ।

દર્શિતાદર્શમુદિતં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૯॥

વેણુ-વેત્ર કરકમલમાં ધારણ કરીને ત્રણ ભાગે ભાંગતા ત્રિભંગ-લલિત સ્વરૂપવાળા અને દેખાડવામાં આવેલા દર્પણથી આનંદ પામેલા શ્રીમદ્ગોકુલેશનેા હું આશ્રય કરું છું. ૯

ગોપીવલ્લભસામગ્રીભુજં ગોપીજનપ્રિયમ્ ।

ગોપીમણ્ડલમધ્યસ્થં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૦॥

‘ગોપીવલ્લભ-ભોગ’ આરોગતા, ગોપીજનોને વહાલા અને ગોપીજનોના મંડલના મધ્ય ભાગમાં બિરાજતા શ્રીમદ્ગોકુલેશનેા હું આશ્રય કરું છું. ૧૦

આચમ્ય શ્રીમુખં પ્રોચ્છ્ય વીટિકાગ્રહણોત્સુકમ્ ।
ઉદારરુચિરક્રીડં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૧॥

આચમન કરી શ્રીમુખ લૂંછી પાનખીડું લેવાને ઉત્સુક
અને ઉદાર-સુંદર ખેલવાવાળા શ્રીગોકુલેશને હું આશ્રય
કરું છું. ૧૧

તતો ગોષ્ઠે પયઃફેનપાતારં ગોપમણ્ડલે ।
વનલીલાવિચારોત્કં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૨॥

ત્યાર પછી ગોકુલમાં ગોવાળિયાઓની મંડલીમાં દૂધનાં
ઘૈયાં આરોગતા અને વનલીલા કરવાના વિચારને માટે ઉત્કંઠા-
વાળા શ્રીમદ્ગોકુલેશને હું આશ્રય કરું છું. ૧૨

ફેનપાનાદરોચ્છ્વાસોન્નતનાસાપુટાશ્ચલમ્ ।
ઉત્તારિતવિભૂષં શ્રીગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૩॥

દૂધનાં ઘૈયાં આરોગવાની ક્રિયાને માન આપતાં થતા ઊતા-
વળા શ્વાસને લીધે ઊંચાં થઈ ગયેલાં નાસિકા અને વસ્ત્રવાળા,
અને તેથી નાસિકામાંનું નકવેસર જેમણે ઊતારી નાખ્યું છે,
તેવા શ્રીમદ્ગોકુલેશ્વરને હું આશ્રય કરું છું. ૧૩

મૃણ્ઠીસુરમિતં મિષ્ટં પયઃ પીત્વા સુતર્પિતમ્ ।
નાસાઘૃતવિભૂષં શ્રીગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૪॥

સૂંઠથી સુંદર સુગંધવાળું મીઠું દૂધ આરોગી સારી રીતે
તૃપ્તિ પામેલા અને નાસિકામાં જેમણે નકવેસર ધારણ કર્યું
છે, તેવા શ્રીમદ્ગોકુલેશને હું આશ્રય કરું છું. ૧૪

શૃંગારભોગં ભુક્ત્વાથ સારિકાક્રીડનોત્સુકમ્ ।

શૃંગારારાત્રિકયુતં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૫॥

‘શૃંગાર-ભોગ’ને આરોગી લીધા પછી ચોપાટ ખેલવાને ઉત્સુક અને શૃંગાર સમયની આરતી લેતા શ્રીમદ્ગોકુલેશને ૬ આશ્રય કરે છું. ૧૫

પુષ્પમાલાં વેણુવેત્રે ઘૃત્વા દર્શિતદર્પણમ્ ।

વનક્રીડાર્થમુચ્યન્તં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૬॥

પુષ્પમાલા અને વેણુવેત્ર ધરાવ્યા બાદ જેમને દર્પણ દેખાડવામાં આવ્યું છે તેવા અને વનક્રીડા માટે તૈયાર થતા શ્રીમદ્ગોકુલેશને ૬ આશ્રય કરે છું. ૧૬

અવિદૂરે વ્રજભુવઃ સહ ગોપાલદારકૈઃ ।

નાનાક્રીડાપરં શ્રીમદ્ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૭॥

વ્રજભૂમિની નિકટમાંજ ગોવાળિયાઓના છોકરાઓ સાથે લિંગ લિંગ પ્રકારની રમતોમાં પરોવાયેલા શ્રીમદ્ગોકુલેશને ૬ આશ્રય કરે છું. ૧૭

તતશ્ચ વ્રજરાજાલ્યભોગં ગૌરે વનેઽથવા ।

સમ્ભોજનીયૈર્ભુજ્ઞાનં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૮॥

ત્યાર પછી ‘વ્રજરાજ-ભોગ’ને ગૃહમાં અથવા તે વનમાં, ભોજન કરાવવા જેવા ગોપાલબાલકો સાથે આરોગતા શ્રીગોકુલેશને ૬ આશ્રય કરે છું. ૧૮

ગોપાલવહ્નુભં ભોગં તત્તત્પ્રીત્યા સમાહૃતમ્ ।

ભુજ્ઞાનં ભોજયન્તં ચ ગોકુલેશમહં ભજે ॥૧૯॥

તે તે ગોપબાલકે પ્રીતિ વડે લાવેલા 'ગોપાલવલ્લભલોગ'-
ને આરોગતા અને આરોગાવતા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું
આશ્રય કરું છું. ૧૯

પરિહાસકથાકેલીરપિ કુર્વન્તમન્તરે ।

તત્તદ્ભાવમ્બુજં શ્રીમદ્ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૦॥

પરિહાસની વાર્તાઓ અને ક્ષીડાઓ પણ વચ્ચે વચ્ચે
કરતા, અને તે તે વાર્તાના આશયને સમજતા શ્રીમદ્ગોકુલેશ
પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૦

ચતુર્વિધં बहुगुणमन्नं सम्भुज्य रोचकम् ।

આચાન્તશ્રીમુખોન્મૃષ્ટં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૧॥

ચાર પ્રકારની-પીવાની, ચૂસવાની, ચાટવાની અને ચાવીને
ખાવાની-બહુ ગુણવાળી રોચક સામગ્રી આરોગીને આચમન
લીધેલું શ્રીમુખ જેમણે પોંછી લીધું છે તેવા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો
હું આશ્રય કરું છું. ૨૧

ताम्बूलवीटिकायुग्मं कर्पूरादियुतं पुनः ।

પ્રિયાર્પિતગ્રાહકં શ્રીગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૨॥

પ્રિયાયે આપેલાં કપૂર વગેરેથી સુવાસિત બે પાનખીડાંને
સ્વીકાર કરનારા શ્રીમદ્ગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૨

पुष्पमालाङ्गरागादिताम्बूलास्तरणाञ्चितम् ।

નાનાક્રીડનકાસત્તં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૩॥

પુષ્પમાલા, અંગરાગ વગેરે, તાંબૂલ, બિછાવટ એ વગેરેથી
સત્કારાયેલા અને અનેક પ્રકારનાં ખિલોનાંમાં આસક્તિવાળા

શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૩

રાજભોગારાત્રિકશ્રીયુતં પ્રણમિતં સ્વકૈઃ ।

શય્યામન્દિરસંવિષ્ટં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૪॥

‘ રાજભોગ ’ ની આરતીની શોભાવાળા અને પોતાના ભક્તોથી વંદન કરાયેલા, હવે શય્યામંદિરમાં જેમણે પ્રવેશ કર્યો છે તેવા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૪

તામ્બૂલપુષ્પમાલાદિશય્યાભોગં સમર્પિતમ્ ।

યથારુચિભુજં શ્રીમદ્ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૫॥

તાંબૂલ, પુષ્પમાલા વગેરે અને સમર્પવામાં આવેલ શય્યાભોગ વગેરેને યથારુચિ આરોગતા શ્રીમદ્ગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૫

ક્વચિત્પલ્લવતલ્પેષુ યોગિના(?)મન્તરાશ્રયમ્ ।

શ્રમલીલાલસં શ્રીમદ્ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૬॥

કોઈકવાર ઝાડપાલાના નવા અંકુરોની બનાવેલી શય્યા-ઓમાં ગોપાંગનાઓ વચ્ચે રહેલા અને શ્રમપૂર્વકની લીલાથી તંદ્રાવાળા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. (યોગિનામ્ ને સ્થાને ગોપીનામ્ પાઠ ભેદયે, એમ પ્રસંગ પરથી જણાય છે.) ૨૬

યમુનાતીરવાનીરનિકુક્ષ્તક્રીડનોત્સુકમ્ ।

ગોચારણાયાનુગતં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૭॥

યમુનાજીના કિનારા પરના બરુઓની બનાવેલી નિકુંબેમાં ખેલવાને ઉત્સુક અને ગોચારણ માટે તે બાબુ ગયેલા શ્રી-ગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૭

તુર્યયામસમાક્રાન્તે દિવસે શઙ્ખનાદિતે ।

સમુત્થિતાલસયુતં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૮॥

દિવસનો ચોથો પહોર આવી લાગતાં શંખનાદને લીધે
ઊઠેલા આલસયુક્ત શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૮

આવર્તિતપયોબન્ધં ફલાન્યન્યાનિ પાનકમ્ ।

સાલસગ્રહણોત્કણ્ઠં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૨૯॥

તાજા ઊતારવામાં આવેલા માખણ, ખીજાં ફળ અને
પીવાના પદાર્થને તંદ્રાગુપણે સ્વીકારવાની ઉત્કંઠાવાળા શ્રીગોકુ-
લેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૨૯

આચમ્ય શ્રીમુખં પ્રોચ્છય વીટિકાગ્રહણોત્સુકમ્ ।

સારિકાક્રીડનોત્કણ્ઠં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૦॥

આચમન લઈ અને શ્રીમુખને પોંછી પાનખીડું લેવાને
ઉત્સુક અને ચોપાટ ખેલવાની ઉત્કંઠાવાળા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો
હું આશ્રય કરું છું. ૩૦

ભોગાપસારસમયે દર્શનાનન્દદાયકમ્ ।

ગવાહાનસમુહ્લાસં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૧॥

‘ ભોગ ’ સરાવવાને સમયે દર્શનનો આનંદ હેતા અને
ગાયોને ખેલાવવાના ઉત્સાહવાળા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું
આશ્રય કરું છું. ૩૧

ગોપગોધનસંશ્લિષ્ટં કુસુમાકલ્પભૂષિતમ્ ।

મુરલીં વાદયન્તં શ્રીગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૨॥

ગોવાળિયાઓ અને ગાયોનાં ધણુ સાથે મળેલા, ફૂલોની

શોભાથી વિભૂષિત થયેલા અને મુરલી બજાવતા શ્રીગોકુલેશ
પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૩૨

વ્રજસ્ત્રીનેત્રમધુપપીતશ્રીવદનામ્બુજમ્ ।

સન્ધ્યાભોગમુજં શ્રીમદ્ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૩॥

વ્રજંગનાઓનાં નેત્રરૂપી ભ્રમરોથી જેમના વદનકમળનું
પાન કરવામાં આવ્યું છે, તેવા અને 'સંધ્યા સમયના ભોગ'ને
આરોગતા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૩૩

વીટિકાં વેણુવેત્રે ચ ગૃહીત્વા ગોષ્ટમાગતમ્ ।

સન્ધ્યારાત્રિકસન્દ્રશ્યં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૪॥

પાનબીડું અને વેણુવેત્ર ધરી ગોકુલમાં પધારેલા અને
સંધ્યા-આરતીથી દર્શનીય બનેલા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું
આશ્રય કરું છું. ૩૪

શૃંગારવસ્ત્રાભરણગુઠ્ઠજાલુત્તારિતાઙ્ગકમ્ ।

સૂક્ષ્મવસ્ત્રાકલ્પયુતં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૫॥

શૃંગાર, વસ્ત્ર, આભરણ, ગુંબની માળા એ વગેરે અંગો-
માંથી જેમણે ઊતારી નાખ્યાં છે અને જેઓયે બારીક
વસ્ત્રની શોભા ધારણ કરી છે, તેવા શ્રીગોકુલેશનો હું આશ્રય
કરું છું. ૩૫

ગોદોહનાનીતપયઃફેનપાનાદરં પુનઃ ।

રસલીલારસાવિષ્ટં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૬॥

ફરી ગાયોને દોહીને લાવવામાં આવેલાં દૂધનાં ઘેયાં
આરોગવા તરફ પ્રેમવાળા અને રસલીલાના રસવાળા
શ્રીગોકુલેશનો હું આશ્રય કરું છું. ૩૬

તતઃ શયનસામગ્રીં મુક્ત્વા દુગ્ધૌદનાન્તરમ્ ।
આચાન્તોન્મૃષ્ટવદનં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૭॥

ત્યાર પછી દૂધ-ભાતવાળી શયન-સામગ્રી આરોગી પ્રથમ
આચમન લઈ પછી શ્રીમુખ જેમણે પોંછયું છે તેવા શ્રીગોકુલેશ
પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૩૭

તામ્બૂલવીટિકાયુગ્મં કર્પૂરાદિયુતં પુનઃ ।
પ્રિયાકરાર્પિતમ્બુજં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૮॥

ત્યાર પછી પ્રિયાયે હાથે આપેલાં કપૂર વગેરેવાળાં જે
પાનખીડાં આરોગતા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. ૩૮

શયનારાત્રિકયુતં યશોદોત્સઙ્ગલાલિતમ્ ।
વરશય્યાસન્નિવિષ્ટં ગોકુલેશમહં ભજે ॥૩૯॥

શેન-આરતી જેમને અર્પવામાં આવી છે તેવા, શ્રીયશો-
દાજીના ખોળામાં લાડ પામેલા અને પછી ઉત્તમ શય્યા
ઉપર બિરાજેલા શ્રીગોકુલેશનો હું આશ્રય કરું છું. ૩૯

इति श्रीगोकुलेशस्य सेवाविधिसमाश्रितम् ।
आह्निकं रचितं पूर्णं, तेन सन्तुष्यतु प्रभुः ॥४०॥

એ પ્રમાણે શ્રીગોકુલેશ પ્રભુની સેવાવિધિ રજૂ કરતું આ
આહ્નિક પૂર્ણ રચ્યું છે, તેનાથી શ્રીગોકુલેશ પ્રભુ પ્રસન્ન થાવ. ૪૦

इति श्रीहरिदासोक्तं श्रीगोकुलेशसेवाह्निकं सम्पूर्णम् ।

૬. શ્રીમદ્ગોકુલચન્દ્રાષ્ટકમ્ ।

[આર્યા]

શ્રીમદ્ગોકુલચન્દ્રે ત્રિમદ્ગસન્દર્શિતાદ્ગમાધુર્યે ।

ગોપીનયનચકારે નન્દકિશોરે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૧॥

શરીરને ત્રણ ભાગે વાળીને જેમણે પોતાના અંગનું માધુર્ય બતાવ્યું છે તેવા, ગોપાંગનાઓનાં નેત્રોના ચકાર નન્દકિશોર શ્રીગોકુલચન્દ્ર પ્રભુમાં મારી બુદ્ધિ રહો. ૧

શ્રીમદ્ગોકુલજલદેઽધરસુધયા વૃષ્ટિપૂરણૈકપરે ।

વિદ્યુન્નિભત્રિરેસ્વાસુવર્ણતિલકે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૨॥

શ્રીમદ્ગોકુલના મેઘરૂપ અને અધરામૃતથી માત્ર વૃષ્ટિ પૂર્ણ કરનારા અને વીજળીની કાંતિ જેવી કાંતિવાળી ભાલ-પ્રદેશમાં આવેલી ત્રિવલીમાં સુવર્ણ-તિલકવાળા શ્રીગોકુલચન્દ્ર પ્રભુમાં મારી બુદ્ધિ રહો. ૨

ચિબુકવિરાજિતચિબુકે શોભિતનાસાવિભૂષણે મધુરે ।

તિલકસુમાલિતમાલેઽલકવૃતમાલે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૩॥

ચિબુક ભાગમાં શોભીતા ચિબુકવાળા, નાસિકામાં સુશોભિત મધુર નકવેસરવાળા, તિલકથી સુંદર દેખાતા અને વાંકડિયા કેશથી વીંટાયેલા ભાલ-પ્રદેશવાળા શ્રીગોકુલચન્દ્ર-માણમાં મારી બુદ્ધિ રહો. ૩

વક્રિતદક્ષિણમાગોષ્ણીષે વામૈકચન્દ્રિકાદેશે ।

ગુજ્જામાલાવિશદે ભૂષિતભૂષે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૪॥

દક્ષિણુ ભાગ પર વાંકી પાઘવાળા અને ડાબા ભાગ ઉપર એક માત્ર ચંદ્રિકાવાળા, ગુંજની માલાથી ખીલતા દેખાતા અને જેમણે શૃંગાર કર્યો છે તેવા શ્રીગોકુલચંદ્રમાણમાં મારી ખુદ્ધિ રહો. ૪

મુખરિતનૂપુરચરણે કટિવદ્ધક્ષુદ્રઘણ્ટિકાવરણે ।

ત્રિવલીભૂષણરચિતશ્રીકણ્ઠે મે મતિર્ભૂયાત્ ॥૬॥

ઝમકાર કરતાં ઝાંઝર પહેરેલાં ચરણવાળા, કેડ ઉપર બાંધેલા ઝીણી ઘૂઘરીવાળા કણુદોરાનાં આભરણવાળા અને ત્રિસરી માળાથી શણુગારેલા કંઠવાળા શ્રીગોકુલચંદ્રમાણમાં મારી ખુદ્ધિ રહો. ૫

[ઉદ્દીપ્તિ]

ચોરિતદુર્ગ્ધં વદને મૃત્વા, ગોપાન્નનાવદને ।

કૃતગણ્ડૂષં ચલિતં ગોકુલચન્દ્રં ભજામ્યહં સતતમ્ ॥૬॥

ચોરેલું દૂધ વદનમાં ભરી પછી ગોપાંગનાના વદનમાં કોગળો કરી દોડી ગયેલા શ્રીગોકુલચંદ્રમાણનો હું સદા આશ્રય કરું છું. ૬

[આર્યા]

[ગોદોહનસમયાત્પ્રાક્ વત્સાનુન્મુચ્ય દામતઃક્ષુધિતાન્ ।]

ઉચ્છાલયન્ પ્રભુર્મે ધાવૈશ્ચિત્તં તથા નયતુ ॥૭॥

ગાયો દોહવાના સમય પહેલાંજ ભૂખ્યાં વાછરડાંઓને દોરડેથી છૂટાં કરી હાંકી મૂકતા અને દોડી જતા મારા પ્રભુ મારા ચિત્તને દોરો. ૭

[અનુબુદ્ધ]

દેવાન્નનાદર્શનીયકુમારે વ્રજસુન્દરે ।

વત્સપુચ્છાવલમ્બેઽસ્મિન્મનો મે સમ્પ્રધાવતુ ॥૮॥

हेवांगनाञ्चोने दर्शन करवा लायक, वाछरडांञ्चोनां पूछडां-
ञ्चोने वणगता वणसुंदर आ श्रीनंदकुमार श्रीगोकुलचंद्रभाळ
विशे भाई चित्त होडी जव. ८

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीमद्रोकुलचन्द्राष्टकं समाप्तम् ।

७. श्रीनवनीतप्रियाष्टकम् ।

[उपगीति]

अलकावृतलसदलिके विरचितकस्तूरिकातिलके ।
चपलयशोदाबाले शोभितमाले मतिर्मेऽस्तु ॥१॥

वांकडिया केशथी सुशोभित लाल-प्रदेशवाणा, कस्तूरीना
करेला तिलकवाणा, धारणु करेला सुशोभित मालावाणा यशो-
हाळना चपल आलक श्रीकृष्णचंद्राळ विशे मारी बुद्धि रडो. १

[आर्या]

मुखरितनूपुरचरणे कटिबद्धक्षुद्रघण्टिकावरणे ।
द्वीपिकरजकृतभूषणभूषितहृदये मतिर्मेऽस्तु ॥२॥

अभकार करतां. अंअर पडेरेलां चरणवाणा, केड जियर
आंधेला जीणी धूधरीयोवाणा कणुहोराना आभरणवाणा, अने
वाघनभना अनेला आभूषणथी सुशोभित उर-प्रदेशवाणा
श्रीकृष्णचंद्राळ विशे मारी बुद्धि रडो. २

करधृतनवनवनीते हितकृतजननीविभीषिकाभीते ।
रतिमुद्ग्रहताच्चेतो गोपीभिर्वश्यतां नीते ॥३॥

करमां धारणु करेला ताल माभणुवाणा, ललांने माटे

માતા યશોદાજી વડે બતાવવામાં આવેલી ધાકથી ખીધેલા, અને ગોપીજનોને વશ થયેલા પ્રભુ શ્રીનવનીતપ્રિય કૃષ્ણ-ચંદ્રજીમાં માફે ચિત્ત આનંદ મેળવે. ૩

બાલદશામતિમુગ્ધે ચોરિતદુગ્ધે વ્રજાઙ્ગનાભવનાત્ ।
તદુપાલમ્ભવચોભયવિભ્રમનયને મતિર્મેઽસ્તુ ॥૪॥

બાલદશાની મતિમાં મુગ્ધ, જેણે ગોપાંચનાઓના ઘરમાંથી દૂધની ચોરી કરી છે તેવા, અને તેઓના ઠપકાના વચનને જે ભય, તેનાથી વિફૂલ થયેલાં છે નેત્ર જેનાં, એવા શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્રજીમાં મારી બુદ્ધિ રહો. ૪

[ઉપગીતિ]

વ્રજકર્દમલિસાઙ્ગે સ્વરૂપસુષમાજિતાનઙ્ગે ।

કૃતનન્દાઙ્ગણરિઙ્ગણવિવિધવિહારે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૫॥

વ્રજભૂમિમાંના કાદવથી લીંપાયેલાં અંગો-વાળા, સ્વરૂપનાં અસાધારણ સૌંદર્યથી જેમણે કામદેવ ઊપર વિજય મેળવ્યો છે તેવા, અને જેમણે નંદરાયજીના આંગણામાં ઘૂંટણ વતી ચાલવું એ વગેરે અનેક બતની કીડા કરી છે, તેવા શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્રજીમાં મારી બુદ્ધિ રહો. ૫

[આર્યા]

કરવરઘૃતલઘુલકુટે વિચિત્રમાયૂરચન્દ્રિકાસુકુટે ।

નાસાગતમુક્તામણિજટિતવિભૂષે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૬॥

પોતાના ઉત્તમ કર વિશે ધારણ કરેલી નાની ગેડી-વાળા, ચિત્રવિચિત્ર મોરપીછના ચાંદલાના મુકુટવાળા અને નાકની

અંદર રહેલાં મોતી અને મણિથી જડેલા ભૂષણવાળા શ્રીકૃષ્ણ-
ચંદ્રભાં મારી યુદ્ધિ રહો. ૬

[ઉપગીતિ]

અભિનન્દનકૃતનૃત્યે વિરચિતનિજગોપિકાકૃત્યે ।

આનન્દિતનિજમૃત્યે પ્રહસનમુદિતે મતિર્મેઽસ્તુ ॥૭॥

હુલાવવાથી જેમણે નૃત્ય કર્યું છે તેવા, પોતાની ગોપાં-
ગનાઓનું જેમણે ચીંધેલું કામ કરી આપ્યું છે તેવા, જેમણે
પોતાનાં સેવકોને આનંદ આપ્યો છે તેવા અને હાસ્ય-ગોષ્ઠીથી
આનંદ પામેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રભાં મારી યુદ્ધિ રહો. ૭

કામાદપિ કમનીયે નમનીયે બ્રહ્મરુદ્રાદયૈઃ ।

નિઃસાધનભજનીયે ભાવતનૌ મે મતિર્ભૂયાત્ ॥૮॥

કામદેવ કરતાં પણ સુંદર, બ્રહ્મા-રુદ્ર વગેરે દેવતાઓ
જેમને નમન કરે તેવા, સાધન વિનાના ભક્તજનો જેમનું
ભજન કરે તેવા અને ભાવાત્મક દેહવાળા નવનીતપ્રિય
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રભાં મારી યુદ્ધિ રહો. ૮

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीनवनीतप्रियाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૮. મુજઙ્ગપ્રયાતાષ્ટકમ્ ।

[ભુજંગી]

સદા ગોપિકામણ્ડલે રાજમાનં

લસન્નૃત્યવન્ધાદિલીલાનિદાનમ્ ।

ગલદ્દર્પકન્દર્પશોભાભિધાનં

મજે નન્દસૂતું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૧॥

સદા ગોપાંગનાઓના મંડલમાં વિરાજતા, સુશોભિત
નૃત્ય-અંધ વગેરે લીલાઓના સૂત્રધાર, જેનો દર્પ ગળતો બ્ય
છે તેવા કામદેવની શોભા જેવી શોભા જેની છે તે સદાનંદરૂપ
નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રણનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૧

બ્રજસ્ત્રીજનાનન્દસન્દોહસક્તં

સુધાવર્ષિવંશીનિનાદાનુરક્તમ્ ।

ત્રિમજ્જાકૃતિસ્વીકૃતસ્વીયમક્તં

મજે નન્દસૂનું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૨॥

મજંગનાઓના અપરંપાર આનંદમાં આસક્તિવાળા, અમૃતને
વરસાવનારા ઊંશીના નાદમાં અનુરાગવાળા, ત્રણ ભાગે વાંકા
વાળેલા દેહના સ્વરૂપથી જેણે પોતાના ભક્તોનો સ્વીકાર
કરી લીધો છે તેવા સદાનંદરૂપ નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રણનો
હૂં આશ્રય કરું છું. ૨

સ્ફુરદ્રાસલીલાવિલાસાતિરમ્યં

પરિત્યક્તગેહાદિદાસૈકગમ્યમ્ ।

વિમાનસ્થિતારોષદેવાદિનમ્યં

મજે નન્દસૂનું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૩॥

ખીલતા રાસલીલાના વિલાસથી અતિ રમણીય, જેઓએ
ઘરખાર વગેરે સર્વવસ્તુઓનો ત્યાગ કરી દીધો છે તેવાજ
ભક્તોથી પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવા, વિમાનોમાં રહેલા સમગ્ર
દેવ-ગાન્ધર્વ-કિન્નર વગેરેથી નમન કરાતા સદાનંદરૂપ નંદ-
નંદનનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૩

સ્વલીલારસાનન્દદુગ્ધોદમગ્નં
 પ્રિયસ્વામિનીવાહુકળ્ઠકલગ્નમ્ ।
 રસાત્મૈકરૂપાવબોધં ત્રિભક્તં
 ભજે નન્દસૂતું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૪॥

પોતાની લીલાઓના રસના ક્ષીરસાગરમાં તલ્લીન થયેલા,
 વહાલાં નિજ સ્વામિનીના બાહુ અને કંઠમાંજ વળગી રહેલા,
 એક માત્ર રસાત્મક સ્વરૂપે વ્યક્ત થતા ત્રિલંગલલિત સદાનન્દ-
 રૂપ નંદનંદનો હું આશ્રય કરું છું. ૪

રસામોદસમ્પાદકં મન્દહાસં
 કૃતાભીરનારીવિહારૈકરાસમ્ ।
 પ્રકાશીકૃતસ્વીયનાનાવિલાસં
 ભજે નન્દસૂતું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૫॥

રસના પરમ આનંદને પ્રાપ્ત કરનારા, મંદમંદ હાસ્યવાળા,
 ગોપાંગનાઓના વિહાર માટેજ એકમાત્ર રાસ જેમણે કર્યો છે
 અને જેમણે પોતાની અનેક પ્રકારની કીડાઓ વ્યક્ત કરી છે
 તેવા સદાનન્દરૂપ નંદનંદનશ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો હું આશ્રય કરું છું. ૫

જિતાનક્ત્ત્વસર્વાન્કશોભાભિરામં
 ક્ષપાપૂરિતસ્વામિનીવૃન્દકામમ્ ।
 નિજાધીનતાવર્તિરામાતિવામં
 ભજે નન્દસૂતું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૬॥

જેણે કામદેવને પણ જીતી લીધો છે તેવાં સમગ્ર અંગોની
 શોભાથી સારી રીતે સુશોભિત, શરદની રાત્રિઓમાં સ્વામિનીઓ—

ગોપાંગનાઓના ટોળાંઓની ઇચ્છા જેમણે પૂર્ણ કરી છે તેવા,
પોતાની (પ્રભુની) અધીનતા પ્રમાણે વર્તનારાં ગોપાંગનાથી
બહુ સુંદર લાગતા નંદનંદનનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૬

સ્વસક્કીકૃતાનન્તગોપાલબાલં

વૃત્તસ્વીયગોપીમનોવૃત્તિપાલમ્ ।

કૃતાનન્દચૌર્યાદિલીલારસાલં

મજે નન્દસૂન્નું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૭॥

જેમણે અનંત ગોપ બાલકોને પોતાના સોબતી બનાવ્યા
છે તેવા, પોતે વરેલાં ગોપાંગનાઓની મનોવૃત્તિનું પાલન
કરનારા અને પોતે કરેલી આનંદની તેમજ નવનીતની ચોરી એ
વગેરે લીલાઓથી રસવાળા સદાનંદરૂપ શ્રીનંદનંદનનો હૂં
આશ્રય કરું છું. ૭

ધૃતાદ્રીશગોવર્ધનાધારહસ્તં

પરિત્રાતગોગોપગોપીસમસ્તમ્ ।

સુરાધીશશર્વાદિદેવપ્રશસ્તં

મજે નન્દસૂન્નું સદાનન્દરૂપમ્ ॥૮॥

જેમણે આધારરૂપ સ્વકીય હસ્ત વડે કરીને ગિરિરાજ
ગોવર્ધનને ધારણ કર્યો, જેમણે ગાયો, ગોવાળિયા અને
ગોપાંગનાઓ એ સમસ્ત ભક્તોનું રક્ષણ કર્યું અને જેમની
ઇંદ્ર-રુદ્ર વગેરે સમસ્ત દેવોએ સારી રીતે સ્તુતિ કરી, તે સદા-
નંદરૂપ શ્રીનંદનંદનનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૮

હતિ શ્રીહરિદાસોક્તં મુજક્કપ્રયાતાષ્ટકં સમ્પૂર્ણમ્ ।

૧. સ્મરણાષ્ટકમ્ ।

[ઉપજ્ઞતિ]

યદીયસૌભાગ્યભરેણ ગોકુલ-

સ્ત્રિયો નયોગ્યાનિ વચાંસિ સત્પતેઃ ।

ન માનયામાસુરુદારમાનસા-

સ્તદહ્નિસેવાસમયં સ્મરામિ ॥૧॥

જેમના સૌભાગ્યના ભારે કરીને સત્પતિ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનાં 'તમે ઘેર જાવ' તેવા પ્રકારનાં અયોગ્ય વચનોને ગોકુલનાં ઉદ્ધાર ચિત્તવાળાં ગોપાંગનાએ કબૂલ ન કર્યાં, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના ચરણકમલની સેવાના સમયને હું યાદ કરું છું. ૧

યદ્રૂપસૌન્દર્યવશીકૃતાશયા

મૃગીગણાઃ પૂજનમાદધુર્મુદા ।

હિત્વા સમીપસ્થિતમર્તૃમીર્તિ

તદહ્નિસેવાસમયં સ્મરામિ ॥૨॥

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના સ્વરૂપ-સૌન્દર્યથી જેઓનાં હૃદય પરાધીન થઈ ગયાં છે, તેવી હુરણીયોનાં ટોળાંઓએ નજીકમાં રહેલા કાળિયરોના ભયનો ત્યાગ કરીને જેમનો આનંદપૂર્વક સત્કાર કર્યો, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના ચરણકમલની સેવાના સમયને હું યાદ કરું છું. ૨

યદ્દેણુનાદશ્રવણૈકજાત-

ભાવાહુરા દેવવધૂસમૂહાઃ ।

પ્રવૃદ્ધભાવા મુમુહુઃ સમર્તૃકા-

સ્તદહ્નિસેવાસમયં સ્મરામિ ॥૩॥

જે પ્રભુના વેણુનાદનું શ્રવણ કરતા વાંતજ જેમને ભાવનો અંકુર ઉત્પન્ન થયો છે અને પછી જેમના ભાવમાં વૃદ્ધિ થઈ, તેવી દેવાંગનાઓનાં ટોળેટોળાં પોતાના સ્વામીયો સહિત મોહ પામ્યાં, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના ચરણકમલની સેવાના સમયને હૂં યાદ કરું છું. ૩

યત્પાદસન્નારણજાતકામ—

ભાવા યદ્ભ્રુ ન નયત્યનલ્પામ્ ।

શાન્તિ વિચિત્રા વ્રજભૂમિરેષા

તદ્દક્ષિણેવાસમયં સ્મરામિ ॥૪॥

પ્રભુના પાદસંચારથી જેને કામભાવ ઉત્પન્ન થયો છે તેવી આ વિચિત્ર વ્રજભૂમિ જેના ખોળામાં રહી પુષ્કળ શાંતિ નથી લેતી, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના ચરણકમલની સેવાના સમયને હૂં યાદ કરું છું. ૪

યદ્દાલલીલાકૃતચૌર્યજાત—

સન્તોષભાવા વ્રજગોપવધ્વઃ ।

ઉપાલભન્તે સમયે યમર્મકં

તદ્દક્ષિણેવાસમયં સ્મરામિ ॥૫॥

પ્રભુની બાલલીલામાં કરેલા ચોરીના કર્મથી જેને સંતોષ ઉત્પન્ન થયો છે તેવી વ્રજાંગનાઓ સમય મળતાં જે બાળક-રૂપ પ્રભુને ઠપકો આપે, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના ચરણકમલની સેવાના સમયને હૂં યાદ કરું છું. ૫

યં ગોપનારીગણદર્શનીય-

લીલં મુદા ગોસુતપુચ્છકર્ષકમ્ ।

પ્રેક્ષન્ત્ય એવોજ્ઞિતગેહકૃત્યા-

સ્તદહ્નિસેવાસમયં સ્મરામિ ॥૬॥

ગોપાંગનાઓના સમૂહને એવા લાયક છે લીલા જેની એવા અને વાછરડાંનાં પૂછડાંને ખેંચનારા જે પ્રભુનું આનંદ-પૂર્વક દર્શન કરતાંજ ગોપાંગનોએ ઘરનાં બધાં કામ છોડી દીધાં, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ચરણકમલની સેવાના સમયને હું યાદ કરું છું. ૬

યદ્દાહુસંસ્પર્શનજાતભાવ-

રસાલતાવર્તુલભૂતવિગ્રહઃ ।

ગોવર્ધનો વેદ ન વૃષ્ટિપાતં

તદહ્નિસેવાસમયં સ્મરામિ ॥૭॥

જે પ્રભુના બાહુના સ્પર્શ માત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવની રસાલતાના સમૂહરૂપ જેનો દેહ થયો છે, એવા ગોવર્ધન પર્વતને મેઘવૃષ્ટિની અસર ન થઈ, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ચરણકમલની સેવાના સમયને હું યાદ કરું છું. ૭

[ચરણકુલ]

યદ્ધરસજ્જતવેણુનિનાદં

વિહિતવિષયસુખભરનિર્વાદમ્ ।

શ્રુતવત્યો 'મુદમાપુર્ગાવઃ

કિં નહિ કુરુતે તદ્ગતભાવઃ ॥૮॥

૧ સુવક્ષ્યાઃ જેનો અર્થજ ન થાય તેવો પાઠ પ્રાપ્ત થતાં ઊપર મુજબ સુધારી પાઠ મૂક્યો છે.

વિષયના સુખસમૂહનો જેનાથી વિનાશ થયો છે, તેવો જે પ્રભુના અધરપદ્મવ સાથે સંલગ્ન થયેલો વેણુનાદ ગાયોયે સાંભળ્યો અને પરમાનંદને પ્રાપ્ત કર્યો, તેવા પ્રભુ વિશે રહેલો ભાવ શું નથી કરતો ? ૮

इति श्रीहरिदासोदितं स्मरणाष्टकं समाप्तम् ।

૧૦. સ્વપ્રભુવિજ્ઞાતિઃ ।

[અનુબંધ]

श्रीवल्लभपदाम्भोजं विचिन्त्य सकलोत्तमम् ।

स्वनाथसविधे दुःखं स्वकीयं विनिवेदये ॥૧॥

સર્વથી ઉત્તમ એવું શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પ્રભુનું જે ચરણ-કમળ તેનું ધ્યાન ધરીને મારા નાથની સમક્ષ માઈ દુઃખ હું બહાર કરું છું. ૧

पुरा कृपा मयि कृता दोषवत्यपि मत्प्रभो ।

ततः किमधिकं जातं दोषजातसमुद्भवात् ॥૨॥

હે મારા પ્રભુ ! પહેલાં મારામાં દોષો હતા છતાંયે આપે મારા પર કૃપા કરી હતી; તો પછી હવે દોષોનો સમૂહ ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથીયે શું વધુ થયું છે ? ૨

दोषा एव हि लक्ष्यन्ते त्वत्कृपायां कृपानिधे ।

हेतवः, स्वीकृतो यस्मादतिदुष्टोऽप्यजामिलः ॥૩॥

હે કૃપાના ભંડાર પ્રભુ ! આપ અમારા ઉપર જે કૃપા

કરે. છે. તેમાં કારણરૂપે તો દોષો જણાય છે; કેમકે અતિ દુષ્ટ હતો છતાં પણ અભિમિલને આપે આપનો કર્યો હતો. ૩

કથં સદોષં સ્વીકુર્યાન્નિર્દોષાનન્દરૂપવાન્ ।

લોકેऽપિ પ્રભવો વસ્તુ સ્વીકુર્વન્તુ સદેવ હિ ॥૪॥

નિર્દોષ અને આનંદાત્મક સ્વરૂપવાળા પ્રભુ દોષયુક્તનો સ્વીકાર કેવી રીતે કરે? લૌકિકમાં પણ શેઠિયાઓ સદ્ વસ્તુનોજ સ્વીકાર કરે. ૪

અઙ્ગીકારે તુ સમ્બન્ધાત્સદોષત્વં ચ સમ્ભવેત્ ।

અઙ્ગીકૃત્ય સ્વબલતઃ સ્વત્વસમ્પાદને હરેઃ ॥૫॥

‘પ્રક્ષાલના’દિતિ ન્યાયો બાધકત્વેન સંસ્ફુરેત્ ।

અસ્મદર્થે કથં કુર્યાદાત્માનં દોષસંશ્રિતમ્ ॥૬॥

દોષવાળાઓનો સ્વીકાર કરે તો તેથી દોષવાળાઓનો સંબંધ થવાથી પ્રભુને દોષો લાગી જવાપણું થાય. હરિને પોતાના બળ વડે સ્વીકાર કરી દોષિત બને પોતાનો કરી લેવામાં ‘કાદવમાં ખરડાઈ પછી તેને ઘોઈ નાખવા કરતાં કાદવથી દૂરજ રહેવું એ ઉત્તમ’ એ કહેવત આડી આવીને જિલે; એટલે કે દોષિતોનો સ્વીકાર કરી તેના સંબંધે પોતે દોષિત થવું, તેના કરતાં તેવા દોષિતોથી દૂર રહેવુંજ સાફ, એમ લાગે; અને તેથી અમારે ખાતર એ પ્રભુ પોતાને દોષિત કરવા શા માટે તૈયાર થાય ? ૫-૬

एतावानाग्रहः को वा मदङ्गीकरणे हरे ।

त्वन्नामसमनामाभिधानं हेतुरजामिले ॥७॥

હે પ્રભુ ! આપ મારો સ્વીકાર કરો, એ વિષયમાં મારો આટલો બધો આગ્રહ શા માટે ? આપ જાણો છોજ કે અબ્બ-મિલનો સ્વીકાર કરવામાં આપના 'નારાયણ' એ નામને મળતા પુત્રના 'નારાયણ' નામને દેવામાં આવ્યું તેજ કારણ હતું. ૭

સંસારાસક્તવિકલે મયિ કુત્ર તથાવિધમ્ ।

સાધનં, યેન ભગવાન્ દયયેત્કરુણાકરઃ ॥૮॥

સંસારમાં આસક્તિવાળા અને હૃદયના ઠેકાણા વિનાના મારામાં એવા પ્રકારનૂંચે સાધન ક્યાંથી હોય કે જેને લીધે કરુણાના ભંડાર પ્રભુ મારા જીપર કૃપા કરે ? ૮

અહ્નીકૃત્ય સ્વાનુભવં પ્રદર્શ્ય દયયા સ્વતઃ ।

કથં ત્યજસિ મન્નાથ મામાચાર્યપદાશ્રિતમ્ ॥૯॥

પ્રથમ મારો સ્વીકાર કરીને અને કૃપાપૂર્વક આપની મેળે આપનો સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવીને, હવે, હું શ્રીમદાચાર્ય ચરણોને શરણે આવી રહેલો હોવા છતાં પણ, હે મારા નાથ ! આપ મારો શા માટે ત્યાગ કરો છો ? ૯

દૃષ્ટેનાહં પ્રસન્નોઽસ્મિ સ્વકીયત્વવિનિશ્ચયાત્ ।

કિન્તુ દૂયે દયાધીનં કાલવૈયર્થ્યચિન્તયા ॥૧૦॥

આપે મને આપનો કર્યો છે, એવું ચોક્કસ હોવાથી આપ મને દંડ કરશો તોપણ હું તો રાજીજ છું; આમ છતાં કાલ ક્ષેકટ પસાર થાય છે, એ વિચારે, હે દયાને વશ થનારા પ્રભુ ! મને દુઃખ થાય છે. ૧૦

પુનઃ કુત્રેદૃશં જન્મ ક્ષાચાર્યચરણાશ્રયઃ ।

કુતઃ સાધનસમ્પત્તિઃ સામગ્રી દુર્લભાવિલા ॥૧૧॥

હે પ્રભુ! આવા પ્રકારનો ઉત્તમ અવતાર પણ ફરી ક્યાંથી આવે; શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુનો આશરો પણ ફરી ક્યાં મળે; આ અત્યારે મળેલાં સાધનો અને મુશ્કેલીથી મળે તેવી આ બધી સામગ્રી પણ ફરી ક્યાંથી મળવાની? ૧૧

દયાલો દીનસૌહાર્દ સ્વસેવાવિમુક્તં જનમ્ ।

સેવાયામેવ સતતં પ્રવર્તય પરાત્પર ॥૧૨॥

હે દયાળુ, હે ગરીબોની તરફ ભલમનસાઈવાળા, હે પરથી પણ પર પ્રભુ! આપની સેવામાં જેનું ચિત્ત નથી જોવા આ દાસજનને હુમેશાં આપની સેવામાં રચ્યોપરચ્યો રહેતો કરો. ૧૨

इति श्रीहरिदासविरचिता स्वप्रभुविज्ञप्तिः समाप्ता ।

૧૧. દ્વિતીયા સ્વપ્રભુવિજ્ઞપ્તિઃ ।

[અનુબંધ]

કૃપાનાથ કૃપાકાલે કિમિત્યસ્માનુપેક્ષસે ।

પદલગ્નાનાર્તિમગ્નાન્ દુષ્ટમગ્નાન્ વિશેષતઃ ॥૧॥

હે કૃપાના સ્વામી! સંસારની આર્તિમાં હુમેલા અને ખાસ કરીને દુષ્ટ તેમજ નષ્ટ હોવા છતાંયે અમે આપના ચરણ-કમલનો આશ્રય કરી રહ્યા છિયે, તો આ કૃપા કરવાનાં સમયે આપ શા માટે અમારી તરફ બેદરકાર રહો છો? ૧

ત્વદુપેક્ષાવશાદેવ કાલકર્માદયોઽસ્થિલાઃ ।

વિદિત્વા નિર્બલાનસ્માન્ પીડયન્તિ ક્ષણે ક્ષણે ॥૨॥

આપની અમારા તરફની બેદરકારીને લીધેજ આ બધાં કાલ, કર્મ, સ્વભાવ વગેરે અમોને નિર્બળ બાણીને ક્ષણેક્ષણે ત્રાસ આપી રહ્યાં છે. ૨

યેષાં વિરાજતે સૂર્ધિ પતિર્યુષ્મદ્વિધઃ સદા ।

ભવન્તિ તેઽપિ ચેહીના હીનતા મહતી પ્રભો ॥૩॥

જેઓના મસ્તક ઉપર સદાને માટે આપના જેવો સ્વામી બિરાજતો હોય તેઓ પણ જે કંગાલ બની જાય તો, હે પ્રભુ ! એ મોટી હીનતા ગણાય. ૩

મા વિચારય ચિત્તેઽસ્મદ્દોષાન્ દીનદયાનિધે ।

સહજો દીનદોષસ્તુ નિવર્ત્યો ભવતૈવ હિ ॥૪॥

દીનો તરફ દયાના લંકાર એવા હે પ્રભુ ! આપ આપના ચિત્તમાં અમારા દોષોનો વિચાર ન કરો. અમારા જેવા દીનનો જે કોઈ સહજ દોષ હોય તો તે આપેજ નક્કી દૂર કરવાનો છે. ૪

ન સાધનૈસ્ત્વદીયાઃ સ્મઃ કિન્ત્વનુગ્રહતસ્તવ ।

સાધનં વા ફલં વાપિ કેવલાચાર્યસંશ્રયઃ ॥૫॥

અમે કોઈ સાધનો કરીને આપના નથી થયા; અમે તે આપની અમારા ઉપરની કૃપાથી આપના થયા છીએ. અમારી પાસે જે કોઈ સાધન કે જે કોઈ ફલ હોય તો તે માત્ર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પ્રભુને આશરે આવી રહ્યા છીએ તેજ. ૫

ગૃહદાસેષુ નૈવાસ્તિ ગુણદોષવિચારણમ્ ।

પ્રભૂણામુચિતં કર્તું, યતસ્તેષાં ગતિઃ પ્રભુઃ ॥૬॥

ઘરના જે નોકરો હોય તેઓના ગુણ અને દોષોને ઘરમાલિકેકોયે વિચાર કરવો, એ કાંઈ યોગ્ય નથી; કેમકે એ નોકરોને તો એનો શેઠ એજ આશરો છે. ૬

કુસેવકા ભવન્ત્યેવ નહિ સ્વામી તથાવિધઃ ।

અતો વિધેયમશ્વિલં સ્વામિત્વમવલોક્ય હિ ॥૭॥

નોકરો દુષ્ટ પાકે, પણ કાંઈ સ્વામીથી તેવા દુષ્ટ ન બનાય. આમ હોવાથી આપે આપના સ્વામીપણાનો ખરોખર વિચાર કરીને (આપના સ્વામીપણા સામે જોઈને) બધું કરવાનું છે. ૭

કં પ્રાર્થયેયુઃ કૃપણાઃ પતિં હિત્વાશ્વિલેશ્વરમ્ ।

દાસાઃ સ્વદુઃસ્વસમ્પ્રાપ્તાવનન્યગતયો યતઃ ॥૮॥

પોતાને દુઃખ આવી પડ્યાં હોય એવી સ્થિતિમાં પણ પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈને સેવકોને આશ્રય નથી; તો પછી તેવા દીન સેવકો સર્વેશ્વર એવા આપ સિવાય બીજા કોની આસે જઈ પ્રાર્થના કરે? ૮

યદ્યપ્યનુચિતા કર્તું પ્રાર્થના સર્વકર્તારિ ।

સ્વતસ્તથાપિ કાર્પણ્યં દર્શયામો નિજં હરે ॥૯॥

સર્વના કર્તા પ્રભુને જીવે જાતે પ્રાર્થના કરવી એ યોગ્ય નથી, છતાં પણ હે હરિ ! અમે તો આ અમારું કંગાલપણું અતાવી રહ્યા છીએ. ૯

આચાર્ય શરણં યાતાન્ સદારાતાન્ સ્વતસ્ત્વયા ।

તદ્વંશજાતાનધુના મોપેક્ષાવિષયાન્ કુરુ ॥૧૦॥

આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે ગયેલા અને આપનાથી જાતે હુમેશાંને માટે રક્ષણ પામેલા, અને તે શ્રીમહાપ્રભુજીના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા એવા અમોને આપ બેદરકારીને પાત્ર ન બનાવો. ૧૦

इति श्रीहरिदासविरचिता स्वप्रभुविज्ञप्तिः सम्पूर्णा ।

૧૨. શ્રીકૃષ્ણચરણવિજ્ઞપ્તિઃ ।

[અનુષ્ટુપ]

स्वयं रक्षाकृतौ नाथ न विचारमपेक्षसे ।

अस्मान्निजाचार्यकुलप्रसूतान् किमुपेक्षसे ॥૧॥

હે નાથ ! જ્યારે આપ આપની મેળે રક્ષણ કરવા માગો છો, ત્યારે વિચાર કરવા માગતા નથી; તો પછી આપના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીના વંશમાં જન્મેલા અમો તરફ આપ બેદરકારી શા માટે બતાવો છો ? ૧

अचिन्त्यानन्तशक्तेः किमशक्यं स्वीयरक्षणम् ।

विलम्बं कुरुषे नाथ, वद को वा तवाशयः ॥૨॥

અચિંત્ય અને અનંતશક્તિવાળા આપને આપનાઓનું રક્ષણ કરવું શું બની શકે તેવું નથી ? હે નાથ ! આપ આટલી ઢીલ કરો છો તો કહો, એમ કરવામાં આપનો શો આશય છે ? ૨

पृथासम्बन्धमात्रेण पाण्डवा रक्षिता मुहुः ।

कुतः श्रीमन्निजाचार्यवंशजान्नाद्य रक्षसे ॥૩॥

શ્રીકુંતીજીના સંબંધ માત્રથી આપે પાંડવોનું વારંવાર રક્ષણ કર્યું છે; તો આપનાજ આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વંશમાં જન્મેલા એવા જે અમે, તેઓનું આપ શા માટે આજ રક્ષણ કરતા નથી ? ૩

મહેન્દ્રક્રોધસજ્જાતમહાવર્ષાદ્ વ્રજસ્થિતાઃ ।

ગોવર્ધનધરેણૈવાવિતા, નાસ્માન્ કુતોઽવસિ ॥૪॥

વ્રજમાં ઈંદ્રના ક્રોધને લીધે થયેલી ભારે વૃષ્ટિમાંથી, ગોવર્ધન પર્વતને ધારણ કરનારા આપે વ્રજવાસીઓનું રક્ષણ કરી લીધું હતું, તો અમારું આપ રક્ષણ શા માટે નથી કરતા ? ૪

ગ્રાહ્યસ્તો ગજપતિઃ સ્વયમાગત્ય રક્ષિતઃ ।

તથૈવાસ્માનિહાગત્ય પ્રમો રક્ષાતિકાતરાન્ ॥૫॥

આપે જાતે આવીને ગ્રાહી પકડેલા ગર્જેન્દ્રનું રક્ષણ કર્યું હતું, તેજ પ્રમાણે અહીં આવીને, હે પ્રભુ ! બેબાકળા થયેલા અમોને બચાવી લો. ૫

યથા સ્વધર્મો દ્રૌપદ્યાઃ સ્થાપિતો વસ્ત્રવર્ધનાત્ ।

અસ્મદ્ધર્મ તથા નાથ સ્થાપયાતિકૃપાયુતઃ ॥૬॥

જે પ્રમાણે દ્રૌપદીજીનાં વસ્ત્રો પૂરીને આપે એના ધર્મનું સ્થાપન કર્યું, તેજ પ્રમાણે હે નાથ ! અતિ કૃપાવાળા આપ અમારા ધર્મનું સ્થાપન કરો. ૬

ગતિર્નાન્યા નિજસ્વામિન્નાશ્રયામઃ કમુત્તમમ્ ।

ત્વાં વિહાય ન ચાસ્માકમૈહિકે પારલૌકિકે ॥૭॥

હે અમારા નાથ ! આ લોકમાં કે પરલોકમાં આપના સિવાય અમારે બીજું કોઈ આશ્રયસ્થાન નથી; તો પછી અમે

ક્રિયા ઉત્તમ પુરુષનો આશ્રય કરિયે ? આપના સિવાય અમારે
આ લોક-સંબંધી કે પરલોકસંબંધી કાર્યોમાં બીજું કોઈ નથી. ૭
વયં દુષ્ટા દોષગણૈસ્તથાપિ ત્વં કૃપાનિધિઃ ।

અતો વિસ્મૃત્ય દોષાન્ સ્વાનવ સ્મૃત્વા નિજાન્ ગુણાન્ ૮

અમે અનેક દોષોથી હ્રષિત થઈ ગયેલા છિયે; છતાં પણ
આપ તો કૃપાના ભંડાર છો; તેથી અમારા દોષોને ભૂલી જઈ
આપના આ જનોના ગુણોને યાદ કરી અમારું રક્ષણ કરો. ૮

વિચારયન્તિ ન સ્વામિન્ સ્વરક્ષાયાં તુ કિશ્ચન ।

નિસર્ગકરુણાઃ સ્વીયદાસમાત્રદયાલવઃ ॥૧॥

હે પ્રભુ ! સ્વભાવથીજ કરુણાલુ અને પોતાના દાસ માત્ર
તરફ દયાલુ સ્વામીયો પોતાના જનોનું રક્ષણ કરવામાં કશો
વિચાર કરતા નથી (અને રક્ષણ કરે છે.) ૯

વયં ન દુઃશ્ચિતાઃ સ્યામઃ સમર્થ પ્રભુમાશ્રિતાઃ ।

તથાપિ જીવભાવેન ભવામો લૌલ્યકાતરાઃ ॥૧૦॥

સમર્થ પ્રભુને આશ્રયી રહેલા અમે દુઃખી નથી થવાના;
આમ છતાં જીવભાવે આતુરતાથી વિદૂલ બની જઈયે છિયે. ૧૦

ત્વત્સુખેનૈવ દાસાનાં સુખં નાથ, ન ચાન્યથા ।

તથા તિષ્ઠ નિજસ્થાને ભાસેતાસ્મદ્દશા સુખી ॥૧૧॥

હે નાથ ! આપના સુખેજ આ સેવકોનું સુખ છે, બીજી
રીતે નહીં. અમારી નજરે સુખી જણાવ, તે પ્રમાણે આપ
આપના સ્થાન પર આવી બેસો. ૧૧

આર્તાનામાર્તિહરણં ધર્મસ્તે સહજઃ પ્રભો ।

વિશેષતઃ સ્વદાસાનાં તથાત્વે ત્વં વિચારય ॥૧૨॥

હે પ્રભુ ! દુઃખિતોનાં દુઃખને દૂર કરવાં, એ આપને સહજ ધર્મ છે; ખાસ કરીને આ આપના દાસોનાં દુઃખો દૂર કરવાના વિષયમાં આપ વિચાર કરો. ૧૨

ક યામઃ કિં કરિષ્યામસ્ત્વત્સેવારહિતા વચમ્ ।

તથા સમ્પાદય હરે યથા સેવૈવ નિર્વહેત્ ॥૧૩॥

આપની સેવા વિનાના અમે કયાં જઈએ અને શું કરીએ ? હે હરિ ! જે પ્રમાણે સેવા ચાલુ રહે તે પ્રમાણે કરી આપો. ૧૩

પ્રકટીભૂતભાવેન કારયિત્વા તુ સેવનમ્ ।

અનુભાવ્ય સુખં કસ્માદિદાર્નીં તાનુપેક્ષસે ॥૧૪॥

પ્રકટ થયેલા ભાવથી સેવા કરાવીને અને સુખનો અનુભવ કરાવીને, હવે આ સમયે તેવા દાસો તરફ શા માટે બેદરકારી બતાવો છો ? ૧૪

લોકત્રયે પ્રસિદ્ધં તે પ્રભો સ્વજનરક્ષણમ્ ।

ઉપેક્ષણ ઇદાર્નીં ત્વં કીર્તિમન્યથયિષ્યસિ ॥૧૫॥

ત્રણે લોકમાં, હે પ્રભુ ! આપ સ્વજનોની રક્ષા કરો છો, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. આ ટાણે ઉપેક્ષા કરશો (બેદરકાર બનશો) તો આપ આપની કીર્તિને અપકીર્તિના રૂપમાં ફેરવી નાખશો. ૧૫

યદ્યપિ પ્રાર્થનં નૈવોચિતં સહજકર્તરિ ।

અસ્મદ્દોષમિમં નાથ દૈન્યાન્મા હૃદિ ધારય ॥૧૬॥

સહજ કર્તા એવા આપને પ્રાર્થના કરવી એ જોડે યોગ્ય નથી, છતાં હે નાથ ! દૈન્યે કરીને આ અમારા દોષને આપના હૃદયમાં આપ ન લેજો. ૧૬

[ઉપજ્ઞતિ]

ક્ષુદ્રા અધીરા અવિવેકિનશ્ચ

ભવન્તિ જીવાઃ કરુણાનિધાન ।

તથાપિ દાસાઃ સમુપાશ્રિતાસ્તે

નોપેક્ષણીયા મહદ્ભજાતાઃ ॥૧૭॥

હે કરુણાલુ પ્રભુ ! હલકા જીવો અધીર અને અવિવેકી થાય છે; તથાપિ તેવા સેવકો આપને શરણે આવી રહ્યા છે, તો મહત્કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા એ સેવકો તરફ બેદરકારી ન કરશો. ૧૭

[અનુબુદ્ધ]

વયમન્યં ન જાનીમો, ન સક્તત્વં ચ ભાસતે ।

અન્યસ્મિન્ કેવલાનન્યગતયોઽન્યાસ્તતસ્ત્વયા ॥૧૮॥

દીનેષુ દીનનાથસ્ય કરુણૈવ સદોચિતા ।

તત્રાપિ સર્વદા ધૈર્યવિવેકરહિતેષુ ચ ॥૧૯॥

અમે કોઈ બીજાને જાણતા નથી કે બીજામાં અમારી આસક્તિ દેખાતી નથી. બીજા દેવમાં કેવળ અનન્યગતિવાળા તો કોઈ બીજાજ છે; તેથી કરીને આપ ગરીબના બેલીયે, દીન એવા અમારા બિપર-તેમાં પણ હુમેશાં વિવેક-ધૈર્ય વગેરે ગુણ રહિત એવા અમારા બિપર-સદા દયાજ કરવી યોગ્ય છે. ૧૮-૧૯

ન દૈન્યં ભક્તિમાર્ગીયં યતસ્ત્વદર્શનાર્થકમ્ ।

તથાપિ લોકતો દીના દાસા ઇતિ વિચિન્ત્યતામ્ ॥૨૦॥

આપના દર્શનના ખાસ હેતુવાળી ભક્તિમાર્ગીય દીનતા અમારામાં નહીં હોય; તો પણ લૌકિક દષ્ટિયે પણ ‘અમે દીન દાસ છિયે’ એવો આપે વિચાર કરવો જોઈયે. ૨૦

ન વયં શાસ્ત્રતો દાસા, ન ભક્ત્યા, ન વિવેકતઃ ।

ન સ્વધર્મસ્થિતેઃ, કિન્તુ નિજાચાર્યનિવેદનાત્ ॥૨૧॥

અમે શાસ્ત્રથી આપના દાસ નથી, નથી ભક્તિયે, નથી વિવેકે કે નથી સ્વધર્મમાંની સ્થિતિયે; માત્ર આપના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજી સમક્ષ આપને આત્મનિવેદન કર્યું છે, તેટલી ક્રિયાથી આપના દાસ છિયે. ૨૧

તન્નિવેદનતો યે વૈ સ્વત એવાત્મસાત્કૃતાઃ ।

નિત્યાઙ્ગીકૃતિના તે વૈ ત્યક્તવ્યાઃ કૃતિના કથમ્ ॥૨૨॥

તે શ્રીઆચાર્યજી સમક્ષ આપને નિવેદન કરેલું છે તેવા જે જીવોને સદૈવ આપના કરનારા આપે આપની મેળેજ પોતાના કર્યા છે, તો સમજૂ એવા આપે તેઓનો ત્યાગ કેમ કરવો જોઈયે? ૨૨

જાનીમઃ પ્રાર્થનાં કર્તું પ્રમો ત્વચ્યુચિતાં વયમ્ ।

વિકલાસ્તુ વદામોઽન્ન યત્કિન્ચિત્ક્ષમ્યતાં પ્રમો ॥૨૩॥

હે પ્રભુ ! આપને યોગ્ય કેવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરવી જોઈયે, તે અમારા ખ્યાલમાં છે; છતાં પણ આકુલવ્યાકુલ થઈને ગમે તેવી પ્રાર્થના કરિયે છિયે, તેને માટે હે પ્રભુ ! આપે ક્ષમા આપવાની છે. ૨૩

યવનારણ્યસજ્ઞાતવહ્નિમીતા વિશેષતઃ ।

કૃપાદ્વર્ષણેનૈવ નિજાઃ કાર્યા અમી યતઃ ॥૨૪॥

અમે ખાસ કરીને મ્હેચ્છ-રૂપી વનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દાવાનળથી ત્રાસી ગયા છિયે, તે આ અમેને આપે કૃપા-યુક્ત દષ્ટિરૂપી વરસાદથી આપના કરવાના છે. ૨૪

અનાગસો વયં નિત્યં પીડયન્તેઽધર્મવાદિભિઃ ।

સ્થાસ્યામઃ કેન જગતિ હેતુના ત્વદુપેક્ષયા ॥૨૫॥

નિર્દોષ એવા અમેને અધર્મવાદીયો તરફથી નિત્ય ઉપદ્રવ કરવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિમાં જો આપ અમારા તરફ બેદરકાર રહેશો તે જગતમાં ક્રિયા હેતુયે અમે ટકી રહેવાના ? ૨૫

અસ્માન્હૃદિ સ્વતો દુષ્ટાન્ મા નયદોષવિગ્રહ ।

કિન્ત્વસ્મત્પૂર્વજાચાર્યાન્ વિચિન્ત્ય કરુણાં કુરુ ॥૨૬॥

હું નિર્દોષ સ્વરૂપવાળા પ્રભુ ! અમે જાતે દુષ્ટ છિયે એમ માનીને આપે અમેને આપના હૃદયમાં સ્થાન નથી આપવાનું; પરંતુ અમારા પૂર્વજ આચાર્યોનો વિચાર કરીને આપે અમારા ઉપર દયા કરવાની છે. ૨૬

દુષ્ટાપિ ચેન્નિજા માર્યા મ્રિયતે સ્વાશ્રયા સ્વતઃ ।

મત્રૈવ લોકલજ્ઞાતસ્તથાસ્માસુ વિચારય ॥૨૭॥

પોતાને આશ્રયે આવી રહેલી પોતાની સ્ત્રી દુષ્ટ હોય, છતાં પણ પતિ લોકલજ્ઞથી જાતે એનું ભરણુપોષણ કરે છે; તેજ પ્રમાણે આપે અમારા વિષયમાં વિચાર કરવાનો છે. ૨૭

લોકા ઉપહસિષ્યન્તિ ત્વદીયાન્ વીક્ષ્ય દુઃખિતાન્ ।

આરોપં ત્વયિ દોષસ્ય કારિષ્યન્તિ ભ્રમાજ્ઞનાઃ ॥૨૮॥

અસ્માકં મહતી લજ્જા સ્વામિન્ સ્વપતિનિન્દનાત્ ।

અતો યથા ન ચાસ્માકં ભવેત્સા ક્રિયતાં તથા ॥૨૯॥

આપના આ જીવેને દુઃખી બેઈ લોકો મશ્કરી કરશે; બ્રમથી માણસો આપનામાં દોષનું આરોપણ કરશે. અમારા પતિ એવા આપની આમ નિંદા થવાથી, હે સ્વામી ! અમોને ભારે શરમાવું પડશે. માટેજ અમોને શરમાવાનું ન થાય તે પ્રમાણે આપે કરવાનું છે. ૨૮-૨૯

દૃષ્ટં શ્રુતં ચ बहुधा दुष्टस्वजनरक्षणम् ।

અત એવ ભવન્ત્યાશાસ્તદાશાઃ સફલીકુરુ ॥૩૦॥

આપનાં સ્વજનો દુષ્ટ હોય તો તેનું પણ આપે અનેક વાર રક્ષણ કર્યું છે, એવું અમે જોયું છે અને સાંભળ્યું છે. એથી કરીનેજ અમે આશા રાખી રહ્યા છિયે. અમારી એ આશાએને સફલ કરો. ૩૦

આશયૈવ વયં વર્તામહે ધૈર્યેણ મત્પ્રભો ।

તસ્યાં સપદિ ભગ્નાયાં વિગતાશાઃ કુતો વયમ્ ॥૩૧॥

હે મારા સ્વામી ! ધૈર્યપૂર્વક આશાયે અમે જીવન નિભાવી રહ્યા છિયે. એ આશા પટ દેખે ભાંગી પડતાં આશાકૂટયા અમે કયાના ? ૩૧

મહેન્દ્રમદ્ભેત્તુસ્તે કિમશક્યં જગત્ત્રયે ।

અસ્મદ્દોષવશેનૈવ ભવામો દુઃસ્વિતા વયમ્ ॥૩૨॥

મહેન્દ્રના મદનો ભાંગીને ભૂકો કરી નાખનારા આપ ત્રણે જગતમાં શું નથી કરી શકો તેમ ? અમે તો અમારા દોષોએ કરીનેજ દુઃખી થઈ રહ્યા છિયે. ૩૨

દોષા અથાસ્મદીયાસ્તે નિવાર્યાઃ સ્વસદુક્તિભિઃ ।

અઙ્ગીકૃતજનોદ્વારભારઃ સર્વો નિજાધિપે ॥૩૩॥

હવે અમારા જે કાંઈ પણ દોષો હોય તેનું નિવારણ આપે આપનાં વચનામૃતોયે કરવાનું છે. જેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે તેવા જનોના ઉદ્ધારનો સઘળો ભાર તેઓના સ્વામીને માથેજ હોય. ૩૩

પ્રતિજ્ઞૈવ સ્વકીયા તે 'ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ' ।

સર્વં વિસ્મૃત્ય તામેવ કરુણાકર ચિન્તય ॥૩૪॥

આપે ગીતાજીમાં 'મારો ભક્ત નાશ નહીં પામે' તેવી પ્રતિજ્ઞા કરી છેજ. તો ખીજૂં બધું ભૂલી જઈ, હે દયાના ભંડાર! એ એકમાત્ર પ્રતિજ્ઞાનેજ ખ્યાલ કરો. ૩૪

અન્યાપિ યા પ્રતિજ્ઞા તે પ્રસિદ્ધા ગોકુલેશ્વર ।

'અભયં સર્વભૂતેભ્યો દદામી'તિ ન વિસ્મર ॥૩૫॥

હે ! ગોકુલેશ્વર રામાવતારમાં વિભીષણ શરણે આવ્યો ત્યારે આપે એક ખીજૂં પણ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે 'શરણાગત બધાં પ્રાણીઓને હું અભયનું દાન કરું છું;' આ પ્રતિજ્ઞાને આપ ભૂલો નહીં. ૩૫

પ્રાર્થનાં વા કૃતિં વાપિ સાધનં ચાન્યદેવ વા ।

સ્વીયાનાં સ્વીયતામેવ સ્મર સ્મરણદુઃસ્વહૃત્ ॥૩૬॥

સ્મરણમાત્રે દુઃખને હરનારા હે પ્રભુ ! અમારી પ્રાર્થના, કાંઈ કાર્ય, સાધન કે ખીજૂં કાંઈ, એ બધાને છોડી આપ 'આપના આ અમે આપના છિયે' એટલીજ વસ્તુને સ્મરણમાં રાખો. ૩૬

યદ્યપિ સ્વીયતાસ્માસુ દુર્લભા ભક્તિશાસ્ત્રતઃ ।

તથાપ્યાચાર્યવંશ્યત્વાદસ્તિ તન્નિશ્ચિલાર્પણાત્ ॥૩૭॥

જોકે ભક્તિશાસ્ત્રની મર્યાદા પ્રમાણે જોઈતી 'સ્વકીયતા' અમારામાં મળવી મુશ્કેલ હશે; છતાં પણ શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી અને તેઓ-શ્રીની મારફત આપને અમે સર્વ સમર્પણ કર્યું હોવાથી અમે આપના છિયેજ. ૩૭

વયમજ્ઞા ન જાનીમો બાલા હવ મહાત્મનામ્ ।

ત્વદ્દયાં, નાથ જાનાસિ ત્વં તુ સ્વજનમૂઢતામ્ ॥૩૮॥

આજકે જે પ્રમાણે મહાત્માઓની દયાને નથી જાણતા હોતા, તે પ્રમાણે અમે અજ્ઞાનીયો આપની દયાને ઓળખતા નહીં હોઈએ; તથાપિ હે નાથ! આપ તો આપનાઓની મૂઢતાને જાણો છોજ. ૩૮

મૂઢા અપિ ત્વયા નાથ રક્ષિતા બહવઃ સ્વકાઃ ।

ગવાદયો દ્વાગ્ન્યાદેસ્તથા રક્ષ્યા વયં વિભો ॥૩૯॥

મૂઢ છતાં પણ આપનાં ગાય વગેરે ઘણાંઓનું, હે નાથ! આપે દાવાગ્નિ વગેરેમાંથી રક્ષણ કર્યું છે; તેજ પ્રમાણે હે પ્રભુ! આપે અમારી રક્ષા કરવાની છે. ૩૯

ઉપસ્થિતં ભયં નાથ સન્નિઘૌ ધર્મહાનિજમ્ ।

ભવાનેવ સ્વકીયાનાં ધર્મં રક્ષ ભયાગતૌ ॥૪૦॥

હે નાથ! ધર્મની હાનિમાંથી ઉત્પન્ન થનારો ભય આ સામે આવી ખડો છે. આમ ભય આવ્યો છે, ત્યાં આપજ આપનાઓના ધર્મનું રક્ષણ કરો. ૪૦

चिन्तासन्तानहरणं शरणं यस्य सर्वतः ।

त्वदेकशरणाश्चिन्तां प्राप्नुमः शिरसि स्थिते ॥४१॥

जे आपनूं रक्षणु योगमथी चिंताना संतानोनो विनाश करनाइं छे, तेवा आपने अेकमात्र शरणे आवेला अमे आप माथे गिराजता होवा छतां चिंता पाभी रह्या छिये. ४१

कृपानाथ निजं हस्तमभयं स्वीयमूर्धनि ।

चिन्तानिवृत्तये धेहि पीयूषस्रावि (?) सर्वतः ॥४२॥

हे कृपानाथ ! चिंतानी निवृत्ति थाय ते आतर योगमथी अमृतने अनारे अलयइप आपनो हुस्त आपना आ अमारा भस्तक उपर भूके. ४२

[उपजाति]

श्रीवल्लभाचार्यकृपाबला अपि

प्रभो बलं नैव, विवेकवर्जिताः ।

चित्ते स्मरामः स्मरणीयपूर्ण-

गुण, त्वमेव स्वबलं विबोधय ॥४३॥

अमो श्रीवल्लभाचार्यजीनी कृपाइपी अणवाणा होवा छतां, हे प्रभु ! अमारां अण नथी. स्मरवा लायक पूर्ण गुणवाणा हे प्रभु ! अमे चित्तमां आपनूं स्मरणु करिये छिये; तो आपण आपना अणनो अमने बोध आयो. ४३

[अनुष्टुभ]

न जानाति जनो नाथ करुणां स्वामिनः स्वतः ।

परतो वापि, सततं ज्ञापनीयः कृपालुना ॥४४॥

હે નાથ ! મનુષ્ય પોતાથી કે પરથી સ્વામીની દયાની પિછાન કરી શકતો નથી. દયાળુ એવા આપે હુમેશાં તેને આપની કૃપાની પિછાન આપતા રહેવું બોધ્યે. ૪૪

તદજ્ઞાનાત્પ્રકુરુતે જીવશ્ચિન્તાં સ્વદોષતઃ ।

નિવારય હરે ચિન્તાં જ્ઞાપનાદ્રક્ષણાદપિ ॥૪૫॥

અજ્ઞાનને લીધે જીવ પોતાના દોષે કરી ચિંતા કર્યા કરે છે. હે પ્રભુ ! એને જ્ઞાન આપીને અને એનું રક્ષણ કરીને પણ આપ એની ચિંતાનું નિવારણ કરો. ૪૫

ચિન્તયા યદિ લૌકિકયા સ્થિતયા હૃદિ સર્વદા ।

સેવનં સ્મરણં વાપિ કીર્તનં વા કુતસ્તવ ॥૪૬॥

બે હુમેશાં લૌકિક ચિંતા હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહેલી હોય તો આપની સેવા, આપનું સ્મરણ અથવા કીર્તન એ ક્યાંથી થાય ? ૪૬

સર્વેષાં હૃદયં નાથ વેત્સિ સર્વહૃદિ સ્થિતઃ ।

યથોચિતં યથા નાથ યેષુ, તન્ન તથા કુરુ ॥૪૭॥

હે નાથ ! બધાના હૃદયમાં રહેલા આપ બધાના હૃદયને જાણે છે, તો જે પ્રમાણે જેમાં યોગ્ય હોય, તેમાં તે પ્રમાણે આપ કરો. ૪૭

નૌદાસ્યં શ્રીમદાચાર્યદાસેષુ તવ સામ્પ્રતમ્ ।

યતસ્તેષુ મહાનેવ પક્ષપાતઃ પ્રભોઽસ્તિ હિ ॥૪૮॥

શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીના સેવકોમાં આપની ઉદાસીનતા સમયસરની નથી; કેમકે તેઓને માટે, હે પ્રભુ ! આપને મોટો પક્ષપાત છે. ૪૮

हा कृष्ण हा निजाधार हा गोविन्द दयानिधे ।

हा समर्थ स्वकीयानां न विधेयमुपेक्षणम् ॥४९॥

हे कृष्ण! हे निज लडतोना आधार! हे गोविंद! हे दयाना लंडार! हे सर्वसमर्थ प्रभु! आपना लडतो तरक आपे भेदरकारी अताववानी नथी. ४९

इति श्रीहरिरायजीकृता श्रीकृष्णचरणविज्ञप्तिः सम्पूर्णा ।

१३. विज्ञप्तिः ।

[अनुष्टुप्]

पादयोर्मस्तकं धृत्वा प्रार्थये निजवल्लभ ।

अतःपरं तु नोपेक्षा स्वकीयानां विधीयताम् ॥१॥

हे मारा वडावा! आपना अरणुकमलमां मस्तक मूडीने हूं प्रार्थना करूं हूं डे-डवे पछी आपना आ अमो तरक आपे भेदरकारी नथी करवानी. १

दशाङ्गुलिचयं वक्त्रे निधाय प्रार्थयाम्यहम् ।

निजाचार्यकुलोद्भूता न हेयाः सर्वथा त्वया ॥२॥

दशे आंगणां मोढां मूडीने हूं प्रार्थना करूं हूं डे आपना आचार्यणना कुलमां उत्पन्न थयेला अवा ने अमो, तेअानो आपे डेअ रीते त्याग करवानो नथी. २

प्रार्थये वल्लभाधीश भूमाबुद्धर्ष्य नासिकाम् ।

अस्माकमपराधा ये न ते धार्या हृदि प्रभो ॥३॥

अमीन अिपर नाक धसीने, हे वडावा स्वामी! आपने

પ્રાર્થના કરું છું કે-હે પ્રભુ! અમારા જે અપરાધો હોય, તેઓને આપે આપના દિલ પર લેવા નહીં. ૩

પતિતઃ પ્રાર્થયે ભૂમૌ સાષ્ટાઙ્ગનમનેન હિ ।

દયૈવાચાર્યવંશીયદાસેષુ ન વિધીયતામ્ ॥૪॥

સાષ્ટાંગ દંડવત્પ્રણામપૂર્વક પૃથ્વી ઉપર પડેલો હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે આચાર્યશ્રીના વંશમાં જન્મેલા અમો દાસો તરફ આપ કૃપા નહીં કરો ? ૪

અન્ધઃ પદ્મુર્જલો મૂકો નિષ્ક્રિયો ગતસન્મતિઃ ।

શ્રીવલ્લભકુલોદ્ભૂતો રક્ષણીયઃ કૃપાલુના ॥૫॥

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના કુલમાં જન્મેલો અંધ, પાંગળો, જડ, મૂંગો, હલન-ચલન વિનાનો અને સન્મતિ વિનાનો હોય, છતાં પણ એવાની દયાળુ એવા આપે રક્ષા કરવી. ૫

અકૃતારાધનો નાથ વિપરીતૈકસાધનઃ ।

નિઃસાધનો નો વિધેયઃ કૃપાધનવિવર્જિતઃ ॥૬॥

હે નાથ! જેણે આરાધના કરી નથી તેવો, જેનાં સાધન માત્ર જીલટાં છે તેવો, જેને કાંઈ સાધન નથી તેવો અને જે કૃપારૂપી ધનવિનાનો છે, તેને આપે આપનો કરવાનો છે. ૬

ઉપસ્થિતે ભયે નાથ કં વદામ સ્વપીડનમ્ ।

ઈદૃશાનામપિ સ્વામ્યં ત્વથૈવાહ્નીકૃતં યતઃ ॥૭॥

ભય આવીને જ્યાં હાજર થઈ ગયો છે, ત્યાં મારી પીડા હું કેને કહું? કેમકે અમો આવા છિયે, છતાં પણ આપે અમારા સ્વામી તરીકે હોવાનો સ્વીકાર કર્યો છેજ. ૭

बुद्धिदोषाद्वयं नाथ चिन्तयामः स्वसाधनम् ।

भवताद्रक्षणं स्वेषां भवता स्वामिनैव हि ॥८॥

बुद्धिना दोषे करीने हे नाथ ! अमे अमारा साधनने विचार करी रह्या छिये. आप स्वामी वडेण आपनाओनूं रक्षणु थपूं जेधये. ८

नहि सर्वसमर्थस्य श्रमः स्वजनरक्षणे ।

अस्मद्दोषादुपेक्षां त्वं मा कुरु स्वजनेषु हि ॥९॥

सर्वसमर्थने पोताना जननूं रक्षणु करवामां कांछ श्रम नथी पडतो. अमारा दोषे करीने मात्र आ अमे आपना स्वजनो तरङ् आप जेहरकारी न थतावे. ९

प्रभो नास्मत्कृतिं चित्ते स्मराचार्यनिवेदनम् ।

तद्ग्राहितकरानस्मान्मा त्यजानन्यतां गतान् ॥१०॥

हे प्रभो ! आपना हिल पर आप अमारां कार्य न वेः; अमेये श्रीआचार्यशुद्धारा आपने आत्मनिवेदन कथूं छे, तेनेण याह करे. श्रीमहाप्रभुज्ये जेओनी जांहरडी आपने पकडावी छे तेवा, अनन्यपणाने पाभेला जे अमे, तेने त्याग न करे. १०

दयालोः प्रार्थना नैव रक्षणायोपयुज्यते ।

तथापि धीरताभावादाश्रिताः प्रार्थयामहे ॥११॥

जे दयाणु होय, तेनी पासे रक्षणु माटे प्रार्थनां करवा-पणं न होय; तोपणु आपने आश्रये रहेला अमे धीरजना अलावने लीधे आपनी प्रार्थना करी रह्या छिये. ११

प्रसार्य वदनं दीनाः कं वदामस्त्वदाश्रिताः ।

स्वरक्षणाय शिरसि यत आस्ते भवादृशः ॥१२॥

જ્યાં આપના જેવો અમારા રક્ષણને માટે માથે બિરાજી રહ્યો છે, ત્યાં આપને આશ્રયે આવી રહેલા રાંકડા અમે મોઢું પ્રસારીને કોને ખીબને કહિયે ? ૧૨

यथा क्रोधेनासुराणां दोषान्दूरीकरोषि हि ।

तथा निजानां कृपया द्रुतं तानन्यथाकुरु ॥१३॥

જે પ્રમાણે અસુરોના દોષોને તેઓ તરફ ક્રોધ બતાવીને આપ દૂર કરે છે, તેજ પ્રમાણે આપના જે અમે તેના તરફ કૃપા બતાવીને અમારા દોષોને દૂર કરે. ૧૩

निजाचार्यकुलोद्भूता गताश्चेत्सर्वथा प्रभो ।

त्रपा तवैव नास्माकं सर्वथा पक्षपातिनः ॥१४॥

હે પ્રભુ ! આપના આચાર્યના વંશમાં જન્મેલા દરેક રીતે જો નિરાધાર થઈ પડે તો દરેક રીતે પક્ષપાતી એવા આપનેજ લજ્જા આવવો જોઈયે, અમને નહીં. ૧૪

स्वबलेन स्वदासास्तु रक्षणीयाः स्वरक्षया ।

तृणावर्तवधेनैव यथा गोकुलवासिनः ॥१५॥

જે પ્રમાણે તૃણાવર્તનો વધ કરીને ગોકુલવાસીઓની રક્ષા કરી, તે પ્રમાણે આપના બળે આપના ભક્તોની રક્ષાથી આપના આ દાસોનું આપે રક્ષણ કરવાનું છે. ૧૫

अङ्गीकृता वयं दुष्टा ज्ञात्वैवाचार्यवंशजाः ।

अतःपरं न कर्तव्यो विचारः कोऽपि रक्षणे ॥१६॥

અમે દુષ્ટ હતા છતાં પણ ' અમે શ્રીઆચાર્યજીના વંશમાં ઉત્પન્ન થયા છે ' એમ જાણીને આપે અમોને આપના કર્યા; તે

પછી હવે રક્ષણ કરવામાં કેાઈપણ બંતનો વિચાર કરવો ન જોઈયે. ૧૬

यद्यप्यस्मासु सततं बाहिर्मुख्यादसन्मतिः ।

बुद्धिप्रेरक कर्तव्यं तथा तत्પ્રેરણं વિભો ॥૧૭॥

જેકે અમારામાં સતત બહિર્મુખતાને લીધે દુષ્ટમતિ વાસ કરી રહી છે, છતાં પણ બુદ્ધિને પ્રેરણા આપનારા હે પ્રભુ! આપે અમારી બુદ્ધિને પ્રેરતા રહેવાનું છે. ૧૭

उपायैरेव कर्तव्याः स्वजनाः स्वपराः प्रभो ।

न तु त्याज्या यतो भार्यान्यपरत्वे, व्रथा तव ॥૧૮॥

હે પ્રભુ! આપના જનોને આપનામાં ઉપાયો વડે કરીને જ પરાયણ કરવા જોઈયે. સ્ત્રી બીજામાં આસક્તિવાળી થાય તો તેનાથી તેનો ત્યાગ કરવાનો ન હોય. એમ થવામાં તો બિલકૂં (તેના ઘણીને જેમ શરમાવાનું થાય કે તે પત્નીને પોતા તરફ ખેંચી શકે તેવી શક્તિ ધરાવતો નથી, તેમ) આપને શરમાવાનું હોય. ૧૮

यतो वल्लभता ते च तदीयेष्वपि जायते ।

असत्स्वपि तथास्मासु विधेया निर्गुणेष्वपि ॥૧૯॥

તદીય ભક્તો અસત્પુરુષો હોય છતાં પણ આપનો પ્રેમ તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે અમે નગુણા છિયે તોપણ આપે અમારા તરફ વહાલ બતાવવાનું છે. ૧૯

रक्ष्यन्ते शरणायाता यादृशास्तादृशा अपि ।

तदुपेक्षाकृतौ नाथ तवार्पेयाच्छरण्यता ॥૨૦॥

શરણે આવેલા ગમે તેવા હોય છતાં પણ તેઓનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે; હે નાથ ! શરણે આવેલાઓ તરફ જે બેદરકારી બતાવવામાં આવે તે 'આપ શરણે આવેલાના રક્ષક છો', એ વાતજ મારી બધ. ૨૦

નિજાચાર્યકુલં નાથ સ્વકુલત્વેન મન્યસે ।

અતોઽસ્માંસ્તત્સમુદ્ભૂતાન્દીનાન્ કથમુપેક્ષસે ॥૨૧॥

હે નાથ ! આપના આચાર્યજીના કુલને આપ આપનું પોતાનું કુલ કરી માનો છો; આમ છતાં તે કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા અમે રાંકડાઓ પ્રતિ આપ કેમ બેદરકારી રાખો છો ? ૨૧

ત્વદુપેક્ષિતદાસાનાં ત્રિલોક્યાં ન ક્વચિત્સ્થલમ્ ।

અબલાનામિવ સ્વામિન્ યતઃ સ્વામિબલં બલમ્ ॥૨૨॥

આપે જેના તરફ બેદરકારી રાખી હોય તેવા સેવકોને ત્રણે જગતમાં ક્યાંય સ્થાન નથી. હે સ્વામી ! જેમ અબળા સ્ત્રીઓને સ્વામીના બળે બળ હોય છે, તેમ અમેને આપના બળે બળ છે. ૨૨

વ્યોમાસુરમુખે યાતા યથા ગોકુલવાસિનઃ ।

રક્ષિતાઃ કાલમુખગા રક્ષ્યાઃ સ્વાચાર્યવંશજાઃ ॥૨૩॥

વ્યોમાસુરના મુખમાં પેઠેલાં ગોકુલવાસીઓનું આપે જે પ્રમાણે રક્ષણ કર્યું હતું તે પ્રમાણે કાળના ડાચામાં ગયેલા અમે આપના આચાર્યના વંશજોનું આપ રક્ષણ કરો. ૨૩

ન વિવેકો ન વા ધૈર્યં નાશ્રયોઽપિ તથાવિધઃ ।

તથાપિ કરુણાહેતુરસ્તિ સ્વાચાર્યવંશ્યતા ॥૨૪॥

અમારામાં નથી વિવેક, નથી ધીરજ કે નથી તેવા પ્રકારનો આશ્રય; આમ છતાં 'અમે આપના આચાર્યજીના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે,' આ એક વસ્તુ આપની દયાના કારણરૂપે છે. ૨૪

~~અધીપ પ્રાર્થનૈવ ઘટેત સર્વકર્તીર ।~~

તથાપિ દીનતાં નાથ જ્ઞાપયામો વચં હરે ॥૨૫॥

આપ સર્વકર્તા છો, તેની સમક્ષ પ્રાર્થના કરવી જોડે યોગ્ય નથી, છતાં અમે તો, હે હરિ! હે નાથ! અમારી દીનતા આપને જણાવિયે છિયે. ૨૫

एतावदेव दासानां कृत्यं यत्स्वामिनं निजम् ।

જ્ઞાપયન્તિ, કૃતિઃ સર્વા સ્વામ્યધીનૈવ, નાન્યથા ॥૨૬॥

પોતાના સ્વામીને પોતાની દીનતા બતાવવી, એટલુંજ માત્ર દાસોનું કર્તવ્ય છે. જે કાંઈ કરવું તે તો સ્વામીને હસ્તક છે, બીજાને નહીં. ૨૬

स्वामिन् निजाचार्यकुलं नोपेक्ष्यं सर्वथा तव ।

यतो बाला न जानन्ति वक्तुं कर्तुं च सेवितुम् ॥૨૭॥

હે સ્વામી! આપના આચાર્યજીના કુલ તરફ આપે કોઈ પણ રીતે ઉપેક્ષાવૃત્તિ બતાવવાની નથી; કેમકે બાળકો કેમ બોલવું, કેમ કરવું અને કેમ સેવા કરવી, એ કાંઈ જાણતા નથી હોતા. ૨૭

निजसेवारसाभासैर्मोहयित्वाधुना प्रभो ।

કથમસ્માંશ્ચોપમુક્તાનિવ ત્વજસિ વહ્લ્લમ ॥૨૮॥

હે પ્રભુ ! હે વહાલા ! પ્રથમ આપની સેવાના રસના આલાસ માત્રથી અમને મોહ ઉત્પન્ન કરાવી હવે ' અમારી સેવા લઈ લીધી હોય,' તેના જેવા ગણી શા માટે અમારો ત્યાગ કરી જવ છો ? ૨૮

સાન્નિધ્યમેવ વાઙ્છામઃ સ્વાચાર્યચરણાશ્રિતાઃ ।

દૂરસ્થિતાઃ કથં નાથ સ્થાસ્યામો વિધવા ઇવ ॥૨૯॥

અમારા આચાર્યજીને શરણે રહેલા અમે આપના સામી-પ્યનીજ ઇચ્છા કરી રહ્યા છિયે. હે નાથ ! વિધવાઓની માફક દૂર રહેલા અમે કેવી રીતે ટકી શકિયે ? ૨૯

અનન્તપૂર્ણગુણભૂઃ સર્વસામર્થ્યસંચ્યુતઃ ।

પતિર્યેષાં, કથં તેઽદ્ય સ્થાસ્યન્તિ વિરહાર્દિતાઃ ॥૩૦॥

જેઓનો સ્વામી અનન્ત અને પૂર્ણ ગુણોના ઉદ્ભવસ્થાનરૂપ છે અને બધાં સામર્થ્યથી યુક્ત છે, તેઓ આજે વિરહથી ખીડાયેલા કેવી રીતે જીવન ટકાવી શકશે ? ૩૦

ન જાનામિ કુતો હેતોરુપેક્ષા જાયતેઽધુના ।

બહુધા રક્ષિતાઃ પૂર્વં ત્વયા દુસ્તરદુઃસ્વતઃ ॥૩૧॥

શા કારણે હમણાં અમારા તરફ આપ બેદરકાર બન્યા છો, તે હું જાણતો નથી. પહેલાં તો દુસ્તર દુઃખોમાંથી આપે અનેક વાર અમારું રક્ષણ કર્યું હતું. ૩૧

દીનનાથ ન વૈ દૈન્યમિતોઽધિકમિહાસ્તિ હિ ।

ઉપેક્ષયાધુના ત્વેષાં પુનઃ કિં કર્તુમિચ્છસિ ॥૩૨॥

હે દીનના સ્વામી ! આનાથી વિશેષ દીનતા અહીં નથી.

હવે આ દાસો તરફ બેદરકારી ભરેલું વલણ બતાવી આપ શું કરવા માગો છો? ૩૨

આવિર્ભૂતોઽસિ મન્નાથ નિજાર્થે, ન પ્રયોજનમ્ ।

અન્યત્, તત્તઃ કથં તેષામુપેક્ષાં કુરુષેઽધુના ॥૩૩॥

આપ આપનાઓને માટે, હે નાથ ! પ્રકટ થયા છો; બીજું કોઈ કારણ નથી; તો હવે આપ તેઓ તરફ બેદરકારી શા માટે બતાવો છો? ૩૩

પતિતા અપિ મત્તાશ્ચેદપ્રમત્તેન સર્વથા ।

હત્યાપ્યાઃ સર્વતઃ સ્વીયા યથા લજ્જાશ્ચિલા તવ ॥૩૪॥

પોતાના જનો મત્ત હોય અને પતિત થઈ ચૂકયા હોય, તો પણ દરેક રીતે યોગમથી ઓઓને ઉદ્ધારવા બેઠયે; કારણકે એ બધી આબરૂ આપની છે. ૩૪

પાર્થા બહિર્મુખાઃ પૂર્વ પૃથાસમ્બન્ધતો યથા ।

રક્ષિતા મત્પ્રભો, રક્ષ્યાસ્તથા સ્વાચાર્યવંશજાઃ ॥૩૫॥

પ્રથમ પાંડવો આપનાથી બહિર્મુખ થઈ ગયા હતા, પણ આપે, હે મારા પ્રભુ ! શ્રીકુંતીજીના સંબંધને લીધે તેઓનું રક્ષણ કર્યું હતું; તે પ્રમાણે આપના આચાર્યજીના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે અમે, તેઓનું આપે રક્ષણ કરવાનું છે. ૩૫

કિયદ્વદામિ સર્વજ્ઞે દયાલૌ, નિજદીનતામ્ ।

દર્શયામઃ, પ્રભો યત્તે હૃદ્યાયાતિ વિધેહિ તત્ ॥૩૬॥

સર્વજ્ઞ અને દયાળુ એવા આપને કેટલું કહું? અમે તો અમારી દીનતા બતાવિયે છિયે. હે પ્રભુ ! આપના હૃદયમાં જે આવતું હોય તે કરો. ૩૬

નિજાન્ વિધાય કિં નાથ કાલાધીનાન્ કરોષિ હિ ।

‘મક્ષયિષ્યત્યસૌ સ્વીયા’નિતિ નૈવ વિચારિતમ્ ॥૩૭॥

અમને પોતાના કરીને હવે, હે નાથ ! કાળને અધીન શા માટે કરો છો ? ‘આ કાળ આપનાઓનો ભક્ષ કરી જશે,’ એમ આપે વિચાર નથી કર્યો ? ૩૭

જીવસ્વભાવદોષેણ વયં યદ્યપિ ન સ્થિરાઃ ।

તથાપ્યઙ્ગીકૃતિસ્થૈર્યં નિજં નાથ વિચારય ॥૩૮॥

જીવ-સ્વભાવ-દોષે અમે જોકે સ્થિર નથી; છતાં પણ આપે જે અમારો સ્વીકાર કર્યો છે, તેવી આપની સ્થિરતાનો, હે નાથ ! આપે વિચાર કરવાનો છે. ૩૮

અઙ્ગીકૃતાપરાધાનામદોષત્વં હિ મન્યતે ।

લોકે, ભવાન્ ભાવયતુ ગુણત્વમધિકં તતઃ ॥૩૯॥

લોકમાં જેઓને પોતાના કરવામાં આવેલા હોય તેઓના અપરાધોને દોષ-રહિત માનવામાં આવે છે; તેથી કરીને આપ અમારામાં રહેલા ગુણોને અધિક કરીને માનો. ૩૯

સર્વજ્ઞત્વાન્વયા જ્ઞાતં પુરા ‘દુષ્ટા’ ઇતિ સ્વતઃ ।

સ્વાચાર્યવંશસમ્બન્ધસ્તિવદાનીમપિ વર્તતે ॥૪૦॥

આપ સર્વજ્ઞ હોવાથી આપે આપની મેળેજ પ્રથમથી ‘અમે દુષ્ટ છિયે’ એમ જાણી લીધેલું; (તેમ છતાં આપે અમારો સ્વીકાર કર્યો; અને) અત્યારે પણ આપના આચાર્યજીના વંશનો સંબંધ તો રહેલો છેજ. ૪૦

દુષ્ટા અપિ નિજા નૈવ ત્યજ્યન્તે દોષનાશકૈઃ ।

ન હ્યગ્નિસ્તાદ્દશાન્નૈવ નિર્મલીકુરુતે ક્ષણાત્ ॥૪૧॥

દુષ્ટ હોય છતાં પણ પોતાના હોય, તેઓને દોષને નાશ કરનારાઓ ત્યાગ કરતાજ નથી. તેવાઓને અગ્નિ ક્ષણ માત્રમાં પવિત્ર કરતો નથી, તેમ નથી; અર્થાત્ પવિત્ર કરે છે. ૪૧

નાથ ત્વદાનનાત્માનં વયમગ્નિમલૌકિકમ્ ।

સમ્બદ્ધાસ્તુ કથં દુષ્ટાઃ સ્થિતા ઇતિ વિચારય ॥૪૨॥

હે નાથ ! આપના મુખારવિદરૂપ અલૌકિક અગ્નિ (શ્રીમહાપ્રભુજી) સાથે સંબંધ ધરાવનારા અમે કેમ દુષ્ટ રહિયે, એનો આપ વિચાર કરો. ૪૨

અથાપિ દોષસમ્બન્ધે ભવાનેવ નિવારકઃ ।

નાન્યઃ, પ્રભો યત્તઃ સ્વામ્યમસ્માકં ભવદેકગમ્ ॥૪૩॥

આમ છતાં પણ જો દોષને સંબંધ હોય તો તેને દૂર કરનાર આપજ છો, ખીજો કોઈ નહીં; કેમકે હે પ્રભુ ! અમારા બિપરનૂં આપનૂં સ્વામીપણૂં માત્ર એકલા આપને વિશેજ રહેલૂં છે. ૪૩

ભાવેન ન વયં નાથ ભવદીયાસ્તુ યદ્યપિ ।

તથાપિ દેહસમ્બન્ધાદ્યતસ્ત્વદ્દનાગ્નિજાઃ ॥૪૪॥

હે નાથ ! ભાવથી જોકે અમે આપના નથી, છતાં દેહના સંબંધે કરીને તો આપનાજ છિયે; કેમકે આપના મુખારવિદાત્મક આધિભૈતિક અગ્નિના કુલમાં અમે જન્મેલા છિયે. ૪૪

યદ્યસૌ કઠિનઃ કાલસ્ત્વદીયાન્ ભક્ષયિષ્યતિ ।

તદા ત્વદ્વાક્યવિશ્વાસઃ શાસ્ત્રમાર્ગવિદાં કથમ્ ॥૪૫॥

જો આ કઠિન કાળ આપનાઓનું ભક્ષણ કરી જશે, તો શાસ્ત્રમાર્ગે જાણનારાઓને આપના વાક્યમાં વિશ્વાસ કેમ રહેશે ? ૪૫

નાથ નાથ ન મે તાવત્, સનાથાનાં દયાનિધે ।

અનુગ્રહો વા દણ્ડો વા સ્વયમેવ વિધીયતામ્ ॥૪૬॥

હે નાથ ! એ સાથે મારે તો કાંઈ દેવા દેવા નથી. હે દયાના ભંડાર ! ધણિયાતા એવા અમારા ઉપર કૃપા કે સબ્દ આપ આપની મેળેજ કરો. ૪૬

નાન્યાધીનત્વમુચિતં ત્વદીયાનાં સતિ ત્વયિ ।

યથાકથશ્ચિત્કરુણાનિધે સ્વીયાન્ કરે કુરુ ॥૪૭॥

આપ બિરાજતા હો ત્યાં આપના જનો ખીજની અધીનતામાં જાય તે યોગ્ય નથી. હે કરુણાના ભંડાર ! આપનાઓને આપ આપના હસ્તક રાખો. ૪૭

હાહા ગજોદ્ભૂતે હાહા દ્રૌપદીવસ્ત્રપૂરક ।

હાહા સુદામભાર્યાર્થદાયકાસ્માન્ હિ પાલય ॥૪૮॥

હે ગર્જેન્દ્રનો ઉદ્ધાર કરનારા ! હે દ્રૌપદીનાં વસ્ત્ર પૂરનારા ! અને હે સુદામાજીની પત્નીને સંપત્તિ આપનારા પ્રભુ ! અમારું આપ રક્ષણ કરો. ૪૮

વ્રજનાથ વ્રજસ્વામિન્ વ્રજજીવન જીવય ।

નિજાનતિજહાન્દીનાનિતિ વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ॥૪૯॥

હે વ્રજનાથ ! હે વ્રજના સ્વામી ! હે વ્રજના પ્રાણુ ! અતિ જડ એવા આ આપનાઓને આપ જીવાડો, એવી હું વીનતી કરું છું. ૪૯

सदानन्द कथं दुःखं निजानां द्रक्ष्यसि प्रभो ।

अतः कदापि सान्निध्यं निवर्तय हरे निजम् ॥५०॥

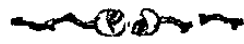
हे सदानन्द ! हे प्रभु ! आ आपनाओंना दुःखने केम जेशो ?
भाटेण, हे हरि ! डोकवार आपनूं सान्निध्य पाछूं आपो. ५०

श्रीवल्लभ निजस्वामिसहितान्निजवंशजान् ।

निजस्वरूपबलतः पालयासुरजाद्भयात् ॥५१॥

(छेवट श्रीहरिरायण आ श्लोकमां श्रीमडाप्रभुणने विश्वसि
करे छे डे—) हे श्रीवल्लभाधीश प्रभु ! अमार स्वामी श्रीविकृ-
तेशसहित आपना वंशजने आपना स्वरूपना अणे करीने
असुरताथी उत्पन्न थता लयमांथी अयावी लो. ५१

इति श्रीहरिदासविरचिता विज्ञप्तिः समाप्ता ।

१४. दैन्याष्टकम् ।

[अनुष्टुप्]

श्रीकृष्ण गोकुलाधीश नन्दगोपतनूद्भव ।

यशोदागर्भसम्भूत मयि दीने कृपां कुरु ॥१॥

हे श्रीकृष्ण ! हे गोकुलना पति, श्रीनंदरायणना पुत्र,
श्रीयशोदाणना गर्भमां उत्पन्न थयेला प्रभु ! रांक अेवा मारा
पर कृपा करे. १

ब्रजानन्द ब्रजावास ब्रजस्त्रीहृदयस्थित ।

ब्रजलीलाकृते नित्यं मयि दीने कृपां कुरु ॥२॥

હે વ્રજને આનંદરૂપ ! હે વ્રજમાં રહેનારા ! હે વ્રજંગના-
ઓના હૃદયમાં રહેનારા અને હે વ્રજની લીલાઓ કરનારા !
હમેશાં રાંક એવા મારા પર કૃપા કરો. ૨

શ્રીભાગવતભાવાર્થરસાત્મન્ રસિકાત્મક ।

નામલીલાવિલાસાર્થ મયિ દીને કૃપાં કુરુ ॥૩॥

શ્રીમદ્ભાગવતજ્ઞના ભાવાર્થરૂપ રહેલો જે રસ, તે રસ-
સ્વરૂપ ! હે રસિકોના આત્મા ! નામલીલાના વિલાસને માટે
રાંક એવા મારા પર કૃપા કરો. ૩

યશોદાહૃદયાનન્દ વિહિતાઙ્ગરિઙ્ગણ ।

અલકાવૃતવક્રાબ્જ મયિ દીને કૃપાં કુરુ ॥૪॥

હે યશોદાજ્ઞના હૃદયને આનંદ આપનારા ! હે યશોદા-
જ્ઞના આંગણમાં ઘૂંટણે ચાલતા અને હે વાંકડિયા કેશથી
ઘેરાયેલા મુખકમળવાળા પ્રભુ ! રાંક એવા મારા પર કૃપા કરો. ૪

વિરહાર્તિવ્રતસ્થાત્મન્ ગુણગાનશ્રુતિપ્રિય ।

મહાદૈન્યદયોદ્ભૂત મયિ દીને કૃપાં કુરુ ॥૫॥

હે વિરહની આર્તિના વ્રતમાં સ્થિતિ કરેલા આત્માવાળા !
હે ગુણગાન સાંભળવાનું પસંદ કરનારા અને હે મોટી દીનતાયે
ઊપજેલી કૃપાવાળા ! રાંક એવા મારા પર કૃપા કરો. ૫

અત્યાસક્તજનાસક્ત પરોક્ષભજનપ્રિય ।

પરમાનન્દસન્દોહ મયિ દીને કૃપાં કુરુ ॥૬॥

હે અતિ આસક્તિવાળા જનોમાં આસક્તિવાળા ! પરોક્ષ
રીતે કરતા ભજનથી ખુશ થતા અને પરમાનંદના તત્ત્વરૂપ
પ્રભુ ! રાંક એવા મારા પર કૃપા કરો. ૬

નિરોધશુદ્ધહૃદય દયિતાગીતમોહિત ।

આત્યન્તિકવિયોગાત્મન્મયિ દીને કૃપાં કુરુ ॥૭॥

હે નિરોધથી શુદ્ધ હૃદયવાળા, હે વહાલીયોના ગીતથી મુગ્ધ થયેલા અને આત્યંતિક વિયોગસ્વરૂપ પ્રભુ ! રાંક એવા મારા પર કૃપા કરો. ૭

સ્વાચાર્યહૃદયસ્થાયિલીલાશતયુત પ્રભો ।

સર્વથા શરણં યાતે મયિ દીને કૃપાં કુરુ ॥૮॥

આપના આચાર્યજીના હૃદયમાં રહેલી સેંકડો લીલાઓથી મુગ્ધ હે પ્રભુ ! દરેક રીતે આપને શરણે આવી રહેલા હું રાંક પર આપ કૃપા કરો. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं दैन्याष्टकं सम्पूर्णम् ।

૧૫. સ્તોત્રમ્ ।

[દ્રુતવિલંબિત]

સુરભિસદ્ગુરજઃપ્રસૃતાનનં

શ્રમજલાકુલિતાલકમણ્ડિતમ્ ।

મદનમાનવિમર્દનવીક્ષણં

નમત નેત્રવતાં ફલમીપ્સિતમ્ ॥૧॥

ગાયોના સમૂહોની ઊડેલી રજથી ઘેરાયેલું છે મુખકમલ જેનું, શ્રમના જલખિંદુથી ઘેરાયેલા કેશનો શણુગાર છે જેનો, કામદેવના માનને ચોળી નાખનારી દૃષ્ટિ છે જેની અને જે નયનવાળાંઓની આંખોના ઈચ્છેલા ફળરૂપ છે, તેવા પ્રભુને નમન કરો. ૧

[भासिनी]

तरणिदुहितृतीरे मण्डले वल्लवीनां

कनकरुचिरभासां मध्यगो गीतवेणुः ।

मरकतमणिकान्तिः कामितः कामिनीनां

जयति मधुरमूर्तिर्वल्लभेन्द्रः किशोरः ॥२॥

सूर्यपुत्री यमुनाञ्जना कांठा उपर सोनाना जेवी सुंदर
कांतिवाणी गोपांगनाञ्जना मंडलना मध्यलागमां भिराजता,
अंसी अजवता, मरकतमणिनी कांति जेवी कांतिवाणा, कामि-
नीयोना वडादां अने मधुरी भूर्तिवाणा सौथी वडादा किशोरकृति
श्रीकृष्णचंद्रञ्जना विजय छे. २

[उपजति]

यदैव दृष्टः पथि नन्दसूनु-

स्तरङ्गिणीतीरतमालमूले ।

अतीव हृष्यन्मनसा तदैव

क्रीतेव नीता वशमालि तस्य ॥३॥

(अेक गोपांगना णीञ्ज गोपांगनाने कडे छे के—) हे
सुभी ! मार्गमां यमुनाञ्जना किनारा उपर तमालवृक्षना भूणमां
अत्यंत प्रसन्न मनथी हूं थरीदाध थूडी न डोअि जेवी रीते
तेने वश थध गध. ३

तद्रूपमाधुर्यरसावगाह-

तृष्णं मनः कं न जहाति कामम् ।

यद्गीतमाकर्ण्य गता मुनीन्द्रा

विहाय गेहादि, किमत्र चित्रम् ॥४॥

જે પ્રભુના વેણુગીતનું શ્રવણ કરીને મહાન મુનિયો પણ
ધરખાર છોડી ચાલી નીકળ્યા, (ચાલી નીકળ્યા એમાં શું
આશ્ચર્ય હોઈ શકે?) તે પ્રભુના સ્વરૂપની મધુરતાના રસમાં
અવગાહન કરવાની તૃષ્ણાવાળું (મારું) મન ખીજી કયી ઇચ્છાનો
ત્યાગ નથી કરતું? ૪

કર્તું ન કિञ્ચિત્પ્રભવામિ भीरु-

हितं तथेदं नहितं न जाने ।

इत्थं महामोहमहान्धकारे

मग्नं ब्रजेशोद्धर मामधीरम् ॥૫॥

ખીકણ એવો હું કાંઈ કરવાને શક્તિમાન નથી; આ
હિતકર છે કે આ અહિતકર છે, તે હું નથી જાણતો; આ
પ્રમાણે મહામોહરૂપી અંધકારમાં ડૂબી ગયેલા અને ધીરજ
વિનાના આ હું દાસનો આપ ઉદ્ધાર કરો. ૫

त्वन्नामनावं ह्यधिरुह्य धीरा-

स्तरन्ति किं किं न भवार्णवेऽस्मिन्^१ ।

अनुग्रहीतासि^२ यदत्र तेषां

मम स्वदास्यं दिश विह्वलेश ॥૬॥

(આ અને નીચેના બીજા શ્લોકમાં શ્રીગુણાંધજીનું સ્તવન
છે:-) હે વિહ્વલેશ પ્રભુ! આપના નામરૂપી નાવ ઊપર ચઢીને
ધીર પુરુષો આ ભવસાગરને શું શું નથી તરી જતા? આમ
આપ તેઓના ઊપર અનુગ્રહ કરનારા છે; તેથી (પણ)
આપનું દાસ્ય બતાવો. ૬

કુર્વન્તિ સર્વે बहुधावधानतो
 धर्मानधर्मान्परिवर्जयन्त्यपि ।
 तथापि तेषां त्वदनुग्रहं विना
 कृष्णप्रसादो नहि बल्लभात्मज ॥७॥

બધા લોકો અનેક પ્રકારે અવધાનપૂર્વક ધર્મોનું આચારણુ કરે છે અને અધર્મોનો ત્યાગ પણ કરે છે; આમ છતાં હે શ્રીવલ્લભનંદન ! આપની કૃપા વિના પ્રભુની કૃપા તેઓ ઊપર નથી થતી. ૭

यो गोपिकानां निलये निलीय
 बालैः परीतो नवनीतमत्ति ।
 निवारितो मुग्धमुखेन्दु-राभि-^१
 निष्ठीव्य गच्छत्यनिशं, तमाश्रये ॥८॥

જે પ્રભુ ગોપીજનોના ગૃહમાં છૂપાઈને બાળકોથી ઘેરાઈ માખણ ખાઈ જાય છે, અને જ્યારે ગોપીજનોથી તેમ કરતાં રોકવામાં આવે છે, ત્યારે મૂંઝાયેલા મુખકમળવાળા થઈ માખણ યૂંકી સદૈવ નાસી જાય છે, તે પ્રભુને હું શરણે જાઉં છું. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं स्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

૧૬. ષોડશસ્તોત્રમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

કો વા બ્રહ્મા મહેશો વા મહેન્દ્રો વા પરોઽપિ વા ॥૧॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાળ મારાં શેઠાણી છે; ત્યાં કેાણુ બ્રહ્મા, કેાણુ મહેશ, કેાણુ ઈંદ્ર કે કેાણુ અન્ય કેાઈ ? ૧

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

અહમેવ કૃતાર્થોઽસ્મિ હીના બ્રહ્માદયઃ સુરાઃ ॥૨॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાળ મારાં શેઠાણી છે; તેથી* મારાં કામ બધાંજ સરી ગયાં છે; મારી આગળ બ્રહ્માદિ દેવોય ઓછા છે. ૨

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

ત્રયો લોકા દરિદ્રાસ્તુ, અહમેવ સમૃદ્ધિમાન્ ॥૩॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાળ મારાં શેઠાણી છે; ત્યાં ત્રણે લોક કંગાલ છે; હૂંજ માત્ર સમૃદ્ધિવાળો છું. ૩

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

વિશ્વસ્યોપરિ રાજેઽહં કિમન્યૈઃ સુરરાજિભિઃ ॥૪॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાળ મારાં શેઠાણી છે; તેથી હું વિશ્વનીયે ઉપર બિરાળ રહ્યો છું; બીજાં દેવતાઓનાં ઝૂંડનાં ઝૂંડથીયે શું ? ૪

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

મોક્ષાનન્દં ન યાચેઽહં તુચ્છમન્યત્સુખં કિમુ ॥ ૫ ॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાળ મારાં શેઠાણી છે;

તેથી હું મોક્ષાનંદની માગણી નથી કરતો, તો બીજા તુચ્છ સુખની કયાં વાત કરું ? ૫

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

તુષ્ટૈ રુષ્ટૈસ્તદીયસ્ય ભગવત્કિઙ્કરૈઃ પરૈઃ ॥૬॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; ત્યાં પ્રભુના ખુશ થયેલા કે રોષે ભરાયેલા બીજા કિંકરોથી-થે પ્રભુના હું દાસને શું ? ૬

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

एतावता महानर्थे न त्रैलोक्याधिपत्यकम् ॥७॥ .

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; આટલાથી મહાન બનેલો હું ત્રણ લોકોનું સ્વામીપણું પણ માગતો નથી. ૭

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

एतेनाविलधर्मे किं तपोदानमखादिभिः ॥८॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; આનાથીજ બધા ધર્મ સિદ્ધ થઈ ગયા છે, ત્યાં તપ, દાન અને યજ્ઞાદિકથી શું ? ૮

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

एतेन गुणवानस्मि किं चातुर्यादिभिर्गुणैः ॥९॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; એનાથીજ હું ગુણશાલી છું; ચતુરાઈ વગેરે ગુણોની સાથે મારે શી-પડી છે ? ૯

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

संसारप्रभवैर्नो किं वैराग्यज्ञानसंश्रयैः ॥१०॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; તો પછી અમોને સંસારમાંથી થયેલાં વૈરાગ્ય જ્ઞાન વગેરેના આશ્રયોથી શું ? ૧૦

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

પ્રયોજનં ન વિધિભિર્નિષેધૈર્ન પ્રયોજનમ્ ॥૧૧॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; ત્યાં મારે નથી વિધિ સાથે પ્રયોજન કે નથી નિષેધ સાથે પ્રયોજન. ૧૧

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

અન્યાલભ્યં મયાલબ્ધં કા ચિન્તા તર્હિ સમ્પ્રતિ ॥૧૨॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; આમ બીજાને જે મળી શકે તેમ ન હતું, તે મેં મેળવ્યું છે; તો પછી અત્યારે શી ફિકર છે ? ૧૨

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

વાચ્યમેવં સદા ધ્યેયં નરૈરેવં તદર્થિભિઃ ॥૧૩॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; આમ પ્રભુપ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરનારાઓને હમેશાં જે ધ્યેયરૂપ છે, તે આ પ્રમાણે મને સ્પષ્ટાર્થમાં થયેલી છે. ૧૩

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

ભવિષ્યત્યસ્તભૂદેવં જાયતે સ્મ હતઃ સુખમ્ ॥૧૪॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; ત્યાં આ લોકમાંથી જે સુખ જન્મેલું, તે આ પ્રમાણે અસ્ત થઈ જશે. (એવા લૌકિક સુખની અલૌકિક સુખ પાસે મારે શી જરૂર ?) ૧૪

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

કૃતાર્થોઽહં કૃતાર્થોઽહં કૃતાર્થોઽહં, ન સંશયઃ ॥૧૬॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે; ત્યાં મારાં કાર્ય બધાં સરી ગયાં છે, સરી ગયાં છે, સરી ગયાં છે; તેમાં જરાયે શંકા નથી. ૧૫

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

एवमेव सदा भूयाद् भूयादेवं, न संशयः ॥૧૬॥

નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે. આજ પ્રમાણે હુમેશાં થાવ; આજ પ્રમાણે હુમેશાં થાવ. (એમજ થશે) એમાં જરાયે શંકા નથી. ૧૬

પ્રમુર્નન્દકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।

पठतः षोडश श्लोकानेतान् प्रीतिपुरःसरम् ॥૧૭॥

श्रीवल्लभात्मजो विप्रस्वरूपो विठलेश्वरः ।

सुप्रसन्नः सदा भूयादनेन विहितेन मे ॥૧૮॥

“નંદકુમાર મારા શેઠ છે; શ્રીરાધિકાજી મારાં શેઠાણી છે;” એવા આ સોળ શ્લોકોને પ્રીતિપૂર્વક પાઠ કરતા મારા જીપર મારા આ કાર્યથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના પુત્ર, દ્વિજસ્વરૂપ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર પ્રભુ હુમેશાં સારી રીતે પ્રસન્ન રહો. [૧૮મા શ્લોકમાં શ્રીવલ્લભતનુજન્મા દ્વિજરૂપો વિઠ્ઠલેશ્વરઃ એવો અપપાઠ-છન્દો-લંગ્લહિત છે, તે જીપર મુજબ સુધારી મૂક્યો છે.] ૧૭-૧૮

इति श्रीहरिदासोदितं षोडशस्तोत्रं समाप्तम् ।

૧૭. શ્રીકૃષ્ણશરણાષ્ટકમ્ ।

[અનુબંધ]

સર્વસાધનહીનસ્ય પરાધીનસ્ય સર્વતઃ ।

પાપીનસ્ય દીનસ્ય શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૧॥

દરેક જાતનાં સાધન વિનાનો, ચારે બાજુથી પરાધીન, પાપથી ભરપૂર અને દીન એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૧

સંસારસુખસમ્પ્રાપ્તિસન્મુખસ્ય વિશેષતઃ ।

બહિર્મુખસ્ય સતતં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૨॥

આસ કરીને સંસારનાં સુખોને મેળવવા તરફ મુખ કરી બેઠેલો અને પ્રભુ સિવાય અન્ય તરફ વળેલો બહિર્મુખ એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૨

સદા વિષયકામસ્ય દેહારામસ્ય સર્વથા ।

દુષ્ટસ્વભાવવામસ્ય શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૩॥

હુમેશાં વિષયનીજ ઇચ્છા કરતાં, દરેક રીતે દેહમાંજ રચ્યોપચ્યો રહેતો અને દુષ્ટ સ્વભાવને લીધે વાંકો થયેલો એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૩

સંસારસર્પદષ્ટસ્ય ધર્મબ્રષ્ટસ્ય દુર્મતેઃ ।

લૌકિકપ્રાસિકષ્ટસ્ય શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૪॥

સંસારરૂપી સર્પથી કરડવામાં આવેલો, ધર્મબ્રષ્ટ, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો અને લૌકિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિના કષ્ટવાળો એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૪

વિસ્મૃતસ્વીયધર્મસ્ય કર્મમોહિતચેતસઃ ।

સ્વરૂપજ્ઞાનશૂન્યસ્ય શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૬॥

જે પોતાનો ધર્મ ભૂલી ગયો છે, કર્મમાં જેનું ચિત્ત મોહ પામેલું છે, અને પોતાના સ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન નથી એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૫

સંસારસિન્ધુમગ્નસ્ય મગ્નભાવસ્ય દુષ્કૃતેઃ ।

દુર્ભાવલગ્નમનસઃ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૬॥

સંસારરૂપી સાગરમાં ડૂબી ગયેલો, જેનો ભાવ ભાંગી પડ્યો છે તેવો, દુષ્ટકાર્યવાળો અને દુષ્ટ ભાવમાં લાગેલા મનવાળો એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૬

વિવેકઘૈર્યમત્ત્યાદિરહિતસ્ય વિશેષતઃ ।

વિરુદ્ધકરણાસક્તેઃ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૭॥

આસ કરીને વિવેક, ધીરજ, ભક્તિ એ વગેરે જેમાં જરાયે નથી તેવો અને વિરોધી કાર્યોમાં આસક્તિવાળો એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૭

વિષયાક્રાન્તદેહસ્ય વૈમુખ્યહૃતસન્મતેઃ ।

ઇન્દ્રિયાશ્વગૃહીતસ્ય શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૮॥

વિષયોથી જેનો દેહ ઘેરાઈ ગયેલો છે, વિમુખ થઈ જવાથી જેની સદ્ગુણો હરાઈ ગઈ છે અને ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડા-ઓયે જેને જકડ્યો છે, એવો જે હું, તેનું શરણુ શ્રીકૃષ્ણુ છે. ૮

एतदष्टकपाठेन ह्येतदुक्तार्थभावनात् ।

निजाचार्यपदाम्भोजसेवको दैन्यमाप्नुयात् ॥९॥

આ શ્રીકૃષ્ણશરણાષ્ટકના પાઠથી અને એમાં કહેલા અર્થનો વિચાર કરવાથી આપણા આચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં ચરણકમલનો સેવક દીનતા પ્રાપ્ત કરે. ૯

इति श्रीहरिदासविरचितं शरणाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૧૮. દ્વિતીયં શ્રીકૃષ્ણશરણાષ્ટકમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

स्वामिनीचिन्तया चित्तखेदखिन्नमुखाम्बुजः ।

नमन्नयनयुगलः स कृष्णः शरणं मम ॥१॥

શ્રીસ્વામિનીજી-વિષયક ચિંતાને લીધે થયેલા ચિત્તમાંના ખેદને લીધે જેમનું મુખકમલ ખિન્ન થયેલું છે અને જેમનાં ણને નેત્રકમલ નીચાં ઢળી રહ્યાં છે, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી માફે શરણુ છે. ૧.

मनोजभावभरितो भावयन्मनसा रतिम् ।

मीलनव्याकुलमनाः स कृष्णः शरणं मम ॥२॥

મનોભવ કંદર્પના ભાવથી ભરેલા, મનથી રતિની ભાવના કરતા અને મળવાને માટે વ્યાકુલ ચિત્તવાળા તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી માફે શરણુ છે. ૨

निःश्वासशुष्यद्ददनो मधुराधरपल्लवः ।

सुरलीनादनिरतः स कृष्णः शरणं मम ॥३॥

નિસાસાઓને લીધે સૂકાઈ જતા મુખકમલવાળા, મધુર અધર-વાળા અને સુરલીના નાદમાં ચકચૂર એવા તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી માફે શરણુ છે. ૩

નિકુञ્જમન્દિરાન્તઃસ્થસુમપહ્લવતલ્પકૃત્ ।

પ્રતીક્ષમાણઃ સ્વપ્રાપ્તિં સ કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૪॥

નિકુંજમંદિરના અંદરના ભાગમાં રહેલાં પુષ્પો અને
ફળગાઓની શય્યાના કરનારા અને સ્વામિનીની પ્રાપ્તિની
રાહ જોતા તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની માફે શરણુ છે. ૪

વિયોગભાવવિહસદ્દનામ્બુજસુન્દરઃ ।

આકર્ણયન્નલિરુતં સ કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૫॥

વિયોગ ભાવે કરીને હસતા મુખકમલને લીધે સુંદર
દેખાતા અને ભ્રમરોના ગણગણાટને સાંભળતા તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની
માફે શરણુ છે. ૫

મુશ્વન્નશ્રૂણિ વિલુઠન્ ગાયન્ મત્ત ઇવ ક્વચિત્ ।

નૃત્યન્ રસાસક્તમનાઃ સ કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૬॥

આંખોમાંથી આંસૂ ખાળતા, લોટી પડતા, કોઈકવાર
ગાંડાની માફક ગાન કરતા અને નાચ કરતા અને રસમાં
આસક્ત ચિત્તવાળા તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની માફે શરણુ છે. ૬

શયાન એકલસ્તલ્પે સ્વપ્નસમ્બન્ધસિદ્ધયે ।

પ્રવોધપશ્ચાત્તપ્તો યઃ સ કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૭॥

શય્યામાં એકલાજ સૂતેલા અને જાગ્યા પછી સ્વપ્નમાં
થયેલો શ્રીસ્વામિનીની સંબંધ સિદ્ધ થાય એ ઉદ્દેશે જેમને
સંતાપ થયો છે તેવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની માફે શરણુ છે. ૭

રસાત્મા રસરીતિજ્ઞો રસલીલાપરાયણઃ ।

રસાત્મગોપીરસિકઃ સ કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૮॥

રસસ્વરૂપ, રસની રીતિના જાણકાર, રસાત્મક લીલાઓમાં તત્પર, અને રસાત્મા એવાં ગોપીજનોમાં રસવૃત્તિવાળા તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી મારું શરણુ છે. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं शरणाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૧૯. પચ્ચાક્ષરમન્ત્રગર્ભસ્તોત્રમ્ ।

[સવૈથે ।]

दुष्टतमोऽपि दयारहितोऽपि

विधर्मविशेषकृतिप्रथितोऽपि ।

दुर्जनसङ्गरतोऽप्यवरोऽपि च

‘ कृष्ण तवास्मि ’, न चास्मि परस्य ॥१॥

હૂં અત્યંત દુષ્ટ હૂં; દયારહિત હૂં; અન્ય પ્રકારના ધર્મનાં કાર્યથી જાહેર થયેલો હૂં; દુર્જનના સંગમાં પ્રેમવાળો હૂં અને હલકોય હૂં; આમ છતાં ‘હિ કૃષ્ણ ! હૂં તારો હૂં’, બીજાનો નથી. ૧

लोभरतोऽप्यभिमानयुतोऽपि

पराहितकारणकृत्यકરોऽपि ।

क्रोधपरोऽप्यविवेकहतोऽपि च

‘ कृष्ण तवास्मि ’, न चास्मि परस्य ॥२॥

હૂં લોભમાં રચ્યોપચ્યો રહેનારો હૂં; અભિમાનવાળો હૂં; બીજાનાં ખૂરાંને માટે કામ કરનારો હૂં; ક્રોધપરાયણ હૂં, અને અવિવેકથી હાહા ગયેલો હૂં; આમ છતાં પણ ‘હિ કૃષ્ણ ! હૂં તારો હૂં’, બીજાનો નથી. ૨

કામમયોઽપિ ગતાશ્રયણોઽપિ

પરાશ્રયગાશયચન્નલિતોઽપિ ।

વૈષયિકાદરસંવલિતોઽપિ ચ

‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ’ ન ચાસ્મિ પરસ્ય ॥૩॥

હૂં કામી છું; જેનો આશ્રય છૂટી ગયો હોય તેવો છું; પારકાના આશ્રયે જવાની ઇચ્છાએ ચંચલ થઈ ગયેલો છું અને વિષય-સંબંધી પદાર્થો તરફના આદરવાળો છું; છતાં પણ ‘હે કૃષ્ણ ! હૂં તારો છું,’ બીજનો નથી. ૩

ઉત્તમધૈર્યવિભિન્નતરોઽપિ

નિજોદરપોષણहेतुपरोऽपि ।

સ્વીકૃતમત્સરમોહમદોઽપિ ચ

‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ’, ન ચાસ્મિ પરસ્ય ॥૪॥

ઉત્તમ એવા ધૈર્ય વિનાનો છું; માફ પેટ ભરવાનાં કાંકલાંમાં ચડેલો છું, અને જેણે મત્સર, મોહ અને મદનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેવો છું; છતાં પણ ‘હે કૃષ્ણ ! હૂં તારો છું,’ બીજનો નથી. ૪

ભક્તિપથાદરમાત્રકૃતોઽપિ

વ્યર્થવિરુદ્ધકૃતિપ્રસૂતોઽપિ ।

ત્વત્પદસમ્મુખતાપતિતોઽપિ ચ

‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ’, ન ચાસ્મિ પરસ્ય ॥૫॥

ભક્તિમાર્ગે તરફ આદર માત્ર કર્યા છતાં પણ નકામી ભક્તિમાર્ગથી વિરુદ્ધ કૃતિમાં પડ્યોપાથર્યો રહું છું; અને

આપના ચરણારવિંદમાં આવી પડેલો છું; 'હે કૃષ્ણ ! હું તારો છું,' બીજાનો નથી. ૫

સંસ્મૃતિગેહકલત્રરતોઽપિ

વ્યર્થધનાર્જનસ્વેદસહોઽપિ ।

ઉન્મદમાનસસંશ્રયણોઽપિ ચ

‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ’, ન ચાસ્મિ પરસ્ય ॥૬॥

સંસાર, ધર અને સ્ત્રીમાં રચ્યોપચ્યો પડ્યો છું (સંસ્મૃતિ-સન્તતિગેહરતોઽપિ પાઠ લેતાં સંસાર, સંતાન અને ધરમાં રચ્યોપચ્યો પડ્યો છું;) ધન મેળવવાના ખોટા ખેદને સહી રહેલો છું અને ગાંડપણ ભરેલા માનસવાળો છું; છતાં પણ 'હે કૃષ્ણ ! હું તારો છું,' બીજાનો નથી. ૬

કૃષ્ણપથેતરધર્મરતોઽપિ

સ્વસ્થિતિવિસ્મૃતિમહૃદયોઽપિ ।

દુર્જનદુર્વચનાદરણોઽપિ ચ

‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ’, ન ચાસ્મિ પરસ્ય ॥૭॥

આપ શ્રીકૃષ્ણના માર્ગ સિવાયના બીજા માર્ગમાં પ્રેમવાળો છું; મારી સ્થિતિની વિસ્મૃતિવાળા હૃદયવાળો છું, અને દુર્જનોના દુષ્ટ વચનોમાં આદરવાળો છું; હે કૃષ્ણ ! હું તારો છું,' બીજાનો નથી. ૭

વલ્લભવંશજનુઃસવલોઽપિ

સ્વપ્રભુપાદસરોજફલોઽપિ ।

લૌકિકવૈદિકવાદસ્વલોઽપિ ચ

‘કૃષ્ણ તવાસ્મિ’, ન ચાસ્મિ પરસ્ય ॥૮॥

श्रीवद्वलाचार्यलुना वंशमां जन्म देवाथी अे प्रकारना
अणवाणे छं, मारा प्रभुना यरणुकमणरुपी इलवाणे छं, अने
लौकिक वैदिक वादोथी (धर्म पाठ वेतां धर्मोथी) दुष्ट छं; छतां
पणु 'हे कृष्णु! छं तारे छं,' भीजनो नथी. ८

‘पञ्चाक्षरमहामन्त्रगर्भितस्तोत्र’पाठतः ।

श्रीमदाचार्यदासानां तदीयत्वं भवेद् ध्रुवम् ॥९॥

आ “पञ्चाक्षर-महामन्त्र-गर्भित’ स्तोत्रनो पाठ करवाथी
श्रीमद्वद्वलाधीश्वर श्रीआचार्यलु महाप्रभुलुना सेवकेने
लगवदीयपणुं अवश्य थशे. ९

इति श्रीहरिदासोक्तं पञ्चाक्षरमन्त्रगर्भस्तोत्रं समाप्तम् ।

२०. भगवच्चरणचिह्नवर्णनम् ।

[अनुष्टुभ]

प्रणम्य ब्रह्मरुद्रादिवन्दनीयपदाम्बुजम् ।

वर्णये पदचिह्नानि सदनानि शुभाशिषाम् ॥१॥

अह्मा, रुद्र वगेरेथी नमन करवा लायक यरणुकमलवाणा
श्रीकृष्णुयंद्रलुने प्रणाम करी शुभाशीर्वाहनां धामरुप अेवां
प्रभुनां यरणुकमलनां चिह्नेनू छं वर्णन करं छं. १

[उपगीति]

यद्वथानाच्चेतोऽपि ^१सद्यः षोडशकलं भवति ।

नखपूर्णचन्द्रतायै तानि च षोडशकसङ्ख्यानि ॥२॥

જે ચરણચિહ્નોના ધ્યાનથી ચિત્ત પણ પોડશકલાવાળું (ખીલેલું) થાય છે, નખચંદ્રની પૂર્ણતા માટે તે પદચિહ્નો પણ સોળ છે. ૨

દક્ષિણવामपदद्वयचिहानां चिन्तनाद्भवति ।

दाक्षिण्यं, काम्यं^१ तत्स्वरूपसम्प्राप्तये नृणाम् ॥३॥

પ્રભુનાં જમણા અને ડાબા ચરણકમલમાંનાં ચિહ્નોના ચિતનથી ચતુરાઈ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યોને પ્રભુનાં સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને માટે આ ચરણ ઇષ્ટ છે. ૩

क्रमशः साभिप्रायं प्रत्येकं तानि चिहानि ।

भावुकसन्तोषार्थं निरूपयिष्ये यथाबुद्धि ॥४॥

ભાવિકોને સંતોષ થાય, એ માટે મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે હું તે પ્રત્યેક ચિહ્નનું તેની ભાવનાની સમજૂતી સાથે નિરૂપણ કરીશ. ૪

ब्रह्मादिदुर्गमे मे प्रभवति बुद्धिः कथं वक्तुम् ।

कृपया सर्वमशक्यं साधयितुं शक्यते दासैः ॥५॥

જેનું બ્રહ્માદિકને પણ જ્ઞાન મુશ્કેલ છે, તેવાં તે ચિહ્નોનું વર્ણન કરવાને મારી બુદ્ધિ કેમ હામ ભીડે છે? પ્રભુની કૃપા બડે કરીને, જે કંઈ સર્વ અશક્ય હોય તે પણ સાધવાને સેવકો શક્તિમાન થાય છે. ૫

निर्भयसततस्थितये भक्तानां ज्ञापनायापि ।

धारयति ध्वजचिह्नं सर्वोपरि विद्यमानत्वात् ॥६॥

ભક્તો હુમેશાં નિર્ભય થઈ રહે અને તેઓને જ્ઞાન થાય એ હેતુથી અને એ ચિહ્ન બધાં ચિહ્નોમાં સર્વોપરિ હોવાથી પ્રભુ ચરણમાં ધ્વજાનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૬

યત્રાનુગ્રહવાન્સ તત્સમ્મુખમેતદાયાતિ ।

હતિ વિજ્ઞાતું ધ્વજમિહ ધત્તે, વિમુખે સદા વિમુખમ્ ॥૭॥

પ્રભુનો જેના ઉપર અનુગ્રહ હોય, તેવાજ ભક્ત સન્મુખ ચરણ ચાલી આવે છે, એમ જણાવવાને ચરણમાં ધ્વજાનું ચિહ્ન પ્રભુ ધારણ કરે છે. જેઓ વિમુખ હોય છે, તેને આ ચરણ પણ વિમુખજ હોય છે. ૭

૧૧૧. એતચ્ચિન્તય ચેતો મત્તગજસ્યાન્યથાગમનમ્ ।

ન ભવતિ કદાચિદથવા તથાવિધોઽસ્ત્યઙ્કુશસ્ત્ર ॥૮॥

હે ચિત્ત ! આ વિચાર: મત્તહાથીને ઉલટી દિશાએ જવાનું કદી થતું નથી; અથવા તો જેમ અંકુશથી કાબૂમાં આવે છે, તેમ આવો ભક્ત આ ધ્વજ ચિહ્નથી કાબૂમાં રહે છે. ૮

સ્વયમઙ્કુશમપિ વક્રં વક્રમનોવારણે શક્તમ્ ।

અત એવ નૈવ દ્વણ્ડાદિકમન્યત્તત્ર ધારયતિ ॥૯॥

અંકુશ પોતે વાંકું હોય છે, છતાં આડા હાથીયોનાં મનને કાબૂમાં લાવવા શક્તિમાન હોય છે; એથી કરીનેજ માવતને દંડાદિક બીજું કંઈ ધારવું પડતું નથી. ૯

સજલે ચક્ષુષિ હૃદિ ચ સ્થાપયિતું યોગ્યમેવૈતમ્ ।

ચરણમિતિ પ્રત્યેતું ચરણે ક્રમલાભિઘં ચિહ્નમ્ ॥૧૦॥

જલવાળા નેત્રમાં તેમજ હૃદયમાં ચરણ સ્થાપન કરાય તેવું છે, તેવું ખતાવવાને માટે ચરણમાં કમલનું ચિહ્ન છે. ૧૦

[ઉદ્દીપ્તિ]

મુગ્ધસેવ્યત્વસમાખ્યાસિદ્ધયૈ વૃદ્ધયૈ તથાસક્તેઃ ।

જાતેઽસ્થિલપ્રકાશો તદ્રસભ્યત્વસિદ્ધયે જલજમ્ ॥૧૧॥

અખિલ પ્રકાશ થતાં 'પ્રભુ સુખસેવ્ય છે,' એવું સિદ્ધ કરવાને માટે તેમજ આસક્તિની વૃદ્ધિ થવાને માટે અને 'ચરણકમલનો રસ પ્રાપ્ય છે,' એ વાતની સિદ્ધિ માટે કમલ છે. ૧૧

[આર્યા]

જનવિરચિતપાપાનાં પર્વતસદૃશાં નિવૃત્તયે વજ્રમ્ ।

ધારયતિ વજ્રસદૃશઃ કઠિનહૃદ્દ્દેદનાયાપિ ॥૧૨॥

મનુષ્યોનાં પર્વત જેવડાં થયેલાં પાપોની નિવૃત્તિ કરવાને માટે અને કઠિન હૃદયને છેદવા માટે વજ્રના જેવા ચરણે (ઠે પ્રભુયે) વજ્રનું ચિહ્ન ધારણ કર્યું છે. ૧૨

[ઉપગીતિ]

ગતચિહ્નં સતતં સ્થાપયતશ્ચેતસિ પ્રાયઃ ।

દેવાધિદેવતા સ્યાત્સપદિ સમસ્તેષુ ચન્દ્ર ઇવ ॥૧૩॥

હમેશાં આ ચિહ્નને હૃદયમાં સ્થાપિત કરનારાને ચંદ્રની જેમ બધાંજ કાર્યોમાં દેવાધિદેવતા તરત આવી બિરાજે. ૧૩

ચરણં શિરસિ નિધાય સ્થિતસ્ય નૈવાસ્તિ કુત્રાપિ ।

इह परलोकेऽप्यशुभं स्वस्तિકामित्थं निवेदयति ॥૧૪॥

મસ્તક ઊપર પ્રભુનું ચરણ ધારીને જે રહેલો છે, તેને ક્યાંય પણ-આ લોકમાં અને પરલોકમાં પણ-અશુભ થતું નથી, એવું સાથિયાનું ચિહ્ન જણાવે છે. ૧૪

દુઃખાભાવસુખાભિધપુરુષાર્થદ્વૈતસમ્બન્ધઃ ।

સુલભશ્ચરણાનુસરણકર્તુરિતિ સ્વસ્તિકં વ્રૂતે ॥૧૫॥

પ્રભુના ચરણનું અનુસરણ કરનારાને દુઃખનો અભાવ અને સુખરૂપી પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ સુલભ છે, એમ સાથિયો કહે છે. ૧૫

[આર્યા]

અષ્ટવિધૈશ્વર્યાસૌ ન કાપિ ચૈવાસ્તિ સાધનાપેક્ષા ।

एतच्चिन्तयतस्तन्निरूपयत्यष्टकोणाख्यम् ॥૧૬॥

આ પ્રભુચરણનું ચિંતન કરનારાને આઠ પ્રકારના ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરવામાં ખીલ કોઈ પણ સાધનની જરૂર નથી, એવું ચરણમાં રહેલું આ અષ્ટકોણનું ચિહ્ન જણાવે છે. ૧૬

[ગીતિ.]

અષ્ટવિધૈર્ભૂકોણૈર્યુક્તં રાજ્યં ન દુર્લભં ભવતિ ।

एतद्दृष्टિं ભાવયત^૧સ્તદષ્ટકોણાખ્યચિહ્નતો વેદ્યમ્ ॥૧૭॥

આ પ્રભુચરણનું હૃદયમાં ધ્યાન કરનારાને આઠ પ્રકારના પૃથ્વીના ખૂણાઓવાળું રાજ્ય મળવું મુશ્કેલ નથી, એવું તે ચરણમાંના અષ્ટકોણના ચિહ્નથી સમજવું. ૧૭

[આર્યા]

અતિશયિતકીર્તિમત્ત્વં ર્યાપયતિ સ્વસ્થ ધારયંશ્ચિહ્નમ્ ।

यवसञ्ज्ञं વિજ્ઞાનાં, ^૨યતો હિ ધાન્યૈકરાજા સઃ ॥૧૮॥

જવનું ચિહ્ન ધારણ કરતા પ્રભુ પોતાનું સૌથી વધુ પ્રીતિમાન હોવાપણું પ્રસિદ્ધ કરે છે, એવું બુદ્ધિશાળી પુરુષોને જાણાવવા માટે જવનું ચિહ્ન છે; કેમકે ધાન્યમાત્રના રાજ્ય તે પ્રભુજ છે. ૧૮

[ઉપગીતિ]

શ્રૌતાચિહ્નકૃત્યાનાં સાધનસમ્પૂર્ણતા ચરણાત્ ।

સ્મરણપથારૂઢાદિતિ યવાહ્નમન્નૈવ ધારયતિ ॥૧૯॥

ભક્તાના સ્મરણ-માર્ગમાં આવી રહેલા ચરણથી વૈદિક સમગ્ર કર્મોનાં સાધન સંપૂર્ણ થાય છે, એ જાણવા પ્રભુ ચરણમાં જવનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૧૯

પદચ્ચરણમતીનામધોગતિર્નૈવ કુત્રાપિ ।

હતિ વેદયિતું ચરણે વિભર્તિ રેખાસ્તથૈવોર્ધ્વાઃ ॥૨૦॥

આ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજના ચરણમાં જેઓની બુદ્ધિ છે, તેવા ભક્તાની કયાંય પણ કદી અધોગતિ થતી નથી, એવું જાણવાને માટે પ્રભુ ચરણમાં ઊભી રેખાઓનાં ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૨૦

[ઉદ્ગીતિ]

ચરણાશ્રયણવિધાતુર્નિઃશ્રેણ્યો મોક્ષમાર્ગસ્ય ।

હતિ લોકે વિજ્ઞાતું સન્તિ પદાબ્જે તથાવિધા રેખાઃ ॥૨૧॥

પ્રભુના ચરણકલમનો આશ્રય કરવાને એ મોક્ષમાર્ગની નીમણીયો છે, એમ લોકમાં જાણાવવાને માટે ચરણકલમમાં તેની ઊભી રેખાઓ છે. ૨૧

[ઉપગીતિ]

સરસસ્યૈવ સ્થિતિરિહ ન કદાચિન્નીરસસ્યાપિ ।

इति बोधयितुं कलशं विभर्ति चिह्नं पदाम्भोजे ॥२२॥

રસકિત હૃદયવાળાઓની જ પ્રભુના માર્ગમાં સ્થિતિ છે; નીરસની તો ક્યારેય નહીં; એવું બતાવવાને માટે ચરણ-કમલમાં પ્રભુ કલશનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૨૨

एतद्ध्यातुरमङ्गलसम्भावनमेव नैवात्र ।

यत इह चरणे तिष्ठति कलशं लावण्यजलपूर्णम् ॥२३॥

આ ચરણકમલનું ધ્યાન કરનારાને અમંગલની સંભાવના જ નથી; આ માટે ચરણમાં સુંદર જલથી પૂર્ણ એવો કલશ ધિરાજે છે. ૨૩

[આર્યા]

सुरनरमुनिगणसेवितमिति बोधयितुं स्वसेविलोकस्य ।

गोष्पदनामकचिह्नं वामपदाब्जे वहत्येषः ॥२४॥

આ ચરણકમલની સેવા સુર, નર અને મુનિગણે પણ કરી છે, એવું પોતાના સેવકગણને જણાવવાને માટે પ્રભુ વામચરણમાં ગોપદ=ગાયત્રી ખરીનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૨૪

[ઉપગીતિ]

तीर्थैरखिलैरपि या शुद्धिः सम्पादनीयास्ति ।

चरणाम्बुजमाश्रयतां सुलभा सा गोष्पदाब्जे या ॥२५॥

બધાં તીર્થોથી પણ જે શુદ્ધિ મેળવવાની હોય છે, તે શુદ્ધિ પ્રભુના ચરણકમલનો આશ્રય કરનારાઓને એ ગોપદ-વાળા ચરણકમલમાં સુલભ છે. ૨૫

[ઉદ્ગીતિ]

લૌકિકલક્ષ્મીફલમપિ સુલભં ચરણાશ્રયાદેવ ।

इति विज्ञातुं जम्बूफलमिहं सौवर्णकारणं वहति ॥२६॥

લૌકિક લક્ષ્મીનું ફળ પ્રભુના ચરણકમલના આશ્રયથી જ મુલભ છે, એમ જણાવાવને માટે સોનાની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ એવા જાંબૂના ફળનું ચિહ્ન પ્રભુ ચરણકમલમાં ધારે છે. ૨૬

[ઉપગીતિ]

सर्वविलक्षणफलवच्चरणं नहि निष्फलं कापि ।

इति जम्बूफलमद्भुतचिह्नं चरणं सदा वहति ॥२७॥

સર્વ પ્રકારનાં ભિન્નભિન્ન લક્ષણવાળાં ફલવાળું ચરણ કયાંય પણ નિષ્ફળ નથી, એવું બતાવવાને માટે પ્રભુ સ્વ-ચરણમાં જાંબૂના ફળનું અદ્ભુત ચિહ્ન હમેશાં ધારે છે. ૨૭

बहुधाध्यातं तिष्ठति चाश्र्वल्यात्सन्ततं नैव ।

इति मत्स्याख्यं चिह्नं वामपदाब्जे दधात्येषः ॥२८॥

ચરણકમલનું અનેક પ્રકારે ધ્યાન કરવામાં આવે તો તે હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહે; જો ચંચલતા રાખવામાં આવે તો પ્રભુચરણનું ધ્યાન સતત ન રહે; એવું બતાવવાને પ્રભુ વામ-ચરણમાં મત્સ્યનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૨૮

[આર્યા]

यत्र सदा जलवत्त्वं तिष्ठति तत्रैव सर्वदा चैतत् ।

शुष्कत्वे गच्छति पुनरेवं मत्स्यो विबोधयति ॥२९॥

જ્યાં પાણી (રસાર્દ્રતા) હોય ત્યાંજ આ ચરણ સદૈવ ખિરાજે છે; જ્યાં સૂકવાણુ (ભાવરહિતપણું) છે, ત્યાંથી આલ્યું ભાય છે; એમ આ મત્સ્યનું ચિહ્ન જણાવે છે. ૨૯

[ગીતિ]

સ્તબ્ધજનસ્યાગમ્યં, 'ગમ્યં નમ્રસ્ય સર્વથા ચૈતત્ ।

અત એવ ચિહ્નમેતદ્ ધનુરાખ્યં પાદપદ્મજે ²વહતિ ॥૩૦॥

આ ચરણને કડક માણસ માપી ન શકે; માત્ર જે નમ્ર હોય (દીન હોય) તેનેજ તે મળી શકે; આ માટેજ પ્રભુ ચરણકમલમાં ધનુષનું આ ચિહ્ન ધારણ કરે છે. ૩૦

[ઉપગીતિ]

કામક્રોધજવિષયા વારયિતું યેન શક્યન્તે ।

વસતિસ્તસ્ય હિ ચરણે સ્યાદિતિ ધનુષા વિબોધયતિ ॥૩૧॥

જે જીવ કામ-ક્રોધમાંથી ઉત્પન્ન થનારા વિષયોને નિવારવાને શક્તિમાન હોય, તેનેજ ચરણકમલમાં વાસ થાય, એવું આ ચરણ ધનુષથી સમજાવે છે. ૩૧

ત્રિગુણસ્વજનોદ્ધરણે શક્તત્વં સ્વસ્ય બોધયતિ ।

ચિહ્નં વહત્ત્રિકોણં ચરણામ્બોજે સ્વભક્તેભ્યઃ ॥૩૨॥

ચરણકમલમાં રહેલું ત્રિકોણનું ચિહ્ન 'પોતે ત્રિગુણથી ભરેલા એવા સ્વજનોનો પણ ઉદ્ધાર કરવાને શક્તિમાન છે,' તેવો સ્વભક્તોને બોધ કરે છે. ૩૨

ત્રિષ્વાપિ દૃષ્ટેઃ સમતા દેવમનુષ્યાસુરેષ્વસ્ય ।

આશ્રયમાત્રમપેક્ષ્યં ત્વિતિ ત્રિકોણં નિવેદયતિ ॥૩૩॥

પ્રભુને તો દેવ, મનુષ્ય અને અસુરોમાં-એ ત્રણેમાં એક સરખી નજર છે; માત્ર પ્રભુને તો આશ્રયની દરકાર છે, એવું આ ત્રિકોણ બતાવે છે. ૩૩

[આર્યા]

શિષશિરસઃ સમ્બન્ધં રૂપાપયિતું સ્વસ્ય સર્વદા ચરણે ।

ચિહ્નં તદર્ધચન્દ્રં તન્મસ્તકભૂષણં વહતિ ॥૩૪॥

પ્રભુના પોતાના ચરણકમલમાં શિવજીના મસ્તકને નિત્ય સંબંધ રહેલો છે, તેવું જણાવવાને માટે શિવજીના મસ્તકના ભૂષણ-રૂપે રહેલા અર્ધચંદ્રના ચિહ્નને પ્રભુ ચરણમાં ધારે છે. ૩૪

[ઉપગીતિ]

ઘં નિશ્ચલબુદ્ધેર્ધારણતો મસ્તકે શિવતા ।

ભવતીતિ જ્ઞાપયતિ સ્વયં વહન્નર્ધચન્દ્રાર્કમ્ ॥૩૫॥

આ પ્રમાણે નિશ્ચલ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પ્રભુપદને મસ્તક પર ધારણ કરે એટલે શિવપણું (કલ્યાણ) થાય, એવું પ્રભુ પોતે ચરણમાં અર્ધચંદ્ર ધારણ કરી બતાવે છે. ૩૫

સર્વાધારં સૂક્ષ્મં સર્વવ્યાપિ સ્વયં ચૈતત્ ।

ચિજ્ઞાપયતિ વહન્નિહ ચિહ્નં વ્યોમાભિઘં ચરણે ॥૩૬॥

આ ચરણકમલ સર્વના આધારરૂપ છે, સૂક્ષ્મ છે છતાં સર્વવ્યાપી છે, એવું ચરણકમલમાં રહેલું આકાશનું ચિહ્ન ધારણ કરતા પ્રભુ આપણને બોધ કરે છે. ૩૬

ઊર્ધ્વગતીનાં પ્રભવાતિ ગતિરાકાશે ન ચાન્યેષામ્ ।

ઠ્યોમ વહજ્જ્ઞાપયતિ સ્વીયગતિં તાદૃશીમેવ ॥૩૭॥

જેમની ઊંચે જતી ગતિ હોય તેઓનીજ ગતિ આકાશમાં થઈ શકે, બીજાની નહીં; પ્રભુ આકાશના ચિહ્નને ચરણમાં ધારણ કરીને પોતાની ગતિ પણ તેવીજ છે, એમ જણાવે છે. ૩૭

[વસંતતિલકા]

યે ભાવયન્તિ સતતં પરિશીલયન્તિ

યે વા સ્મરન્તિ બહુશોઽપ્યથ કીર્તયન્તિ ।

ચિહ્નાનિ ગોકુલપતેશ્ચરણસ્થિતાનિ

તેષાં ભવેચ્ચરણપદ્મજમાત્રભક્તિઃ ॥૩૮॥

જેઓ શ્રીગોકુલપતિના ચરણકમલમાં રહેલાં સોળ ચિહ્નોની ભાવના કરે છે, એનું પરિશીલન કરે છે, અથવા સ્મરણ કરે છે અને વારંવાર કીર્તન કરે છે, તેઓને પ્રભુના ચરણકમલમાં ભક્તિ થાય છે. ૩૮

[આર્યા]

इति हरिरायनिरूपितमभवत्पूर्णं पदाब्जयोः प्रकटम् ।

चिह्नानां वर्णनमिह, तेन हरिर्मे प्रसन्नोऽस्तु ॥૩૯॥

આ પ્રમાણે હરિરાયે કહેલું પ્રભુના ચરણકમલનાં ચિહ્નોનું પ્રકટ વર્ણન પૂર્ણ થયું, તેનાથી પ્રભુ મારા પર પ્રસન્ન થાવ. ૩૯

इति श्रीहरिदासोक्तं 'भगवच्चरणचिह्नवर्णनं सम्पूर्णम् ।

૨૧. નૈવેદ્યસમ્બન્ધિસ્તોત્રમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

विठ्ठलेश्वरहस्तेन गृहीतं गिरिधारिणि ।

अन्नं सर्वं समारोप्यं राधिकारूपरञ्जिते ॥૧॥

૧ શ્રીગોકુલપતેશ્ચરણચિહ્નનિરૂપણમ્ ।

राधिकाञ्जना इपथी रंजित थयेदा प्रभु श्रीगोवर्धनधर
समक्ष श्रीगुसांठिञ्जना हस्तथी सिद्ध करेदी सामथ्री धरवामां
आवी डोय ते प्रमाणे धरवी. १

राधिका करुणासिन्धो श्रीकृष्ण रसवारिधे ।

भोजनं कुरुते, भुक्तं भुज्यतां प्रीतिपूर्वकम् ॥२॥

हे करुणाञ्जना सागर, हे रसना महासागर श्रीकृष्ण !
राधिकाञ्ज आरोगी रह्यां छे. आप पणु प्रीतिपूर्वक (रसशास्त्रनी
मर्यादाये) राधिकाञ्जये आरोगी सामथ्री आरोगो. २

राधाधरसुधापातुः किमन्यन्मधुरं हि ते ।

यान्निवेद्यं त्वदर्थे तन्नान्यसम्बन्धतो भवेत् ॥३॥

राधिकाञ्जनी अधरसुधानूं पान करनारा आपने अ
सिवाय भीजूं शुं मधुर डोय शके ? आपने जे कांठ निवेदित
करवानूं डोय ते राधिका सिवाय डोय अन्यना संबंधवाणूं
नज डोय शके. (रसशास्त्रनी मर्यादा प्रमाणे नायिकानूं
ज मात्र उच्छिष्ट नायक वे.) ३

[शिष्यरणी]

यशोदायाः स्तन्ये, रुचिरनवनीते, ब्रजभुवां

विहारे, दध्यन्ने द्विजयुवतिदत्ते बहुगुणे ।

तथा मित्रात्प्राप्ते पृथुकवरमुष्टौ मुररिपो-

र्यथा प्रीतिस्तां स प्रकटयतु नैवेद्यनिचये ॥४॥

श्रीयशोदाञ्जना धावणुमां, सुंदर नवनीतमां, ब्रजभूमि
विशेनी डीडामां, प्राहणु स्त्रीयेये ऋदु गुणुवाणा आपेदा

દહીં-ભાતમાં, તેમજ મિત્ર સુદામા પાસેથી મળેલા મૂઠીભર ચોખામાં મુરરિપુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને જેવી પ્રીતિ હતી, તેવી પ્રીતિ તે પ્રભુ આ ધરાવવામાં આવેલા નૈવેદ્યના સમૂહ ઊપર પ્રકટ કરે. ૪

[અતુલ્લુપ્ત]

વિદુરસ્ય ગૃહે પ્રીત્યા યથા મુક્તં નિજેચ્છયા ।

તથૈવ મુક્ત્વા નૈવેદ્યં મયિ નાથ કૃપાં કુરુ ॥૬॥

હે નાથ ! આપે વિદુરજીને ઘેર આપની ઇચ્છાએ જે પ્રમાણે સામગ્રી આરોગી, તેજ પ્રમાણે આ સામગ્રી આરોગી મારા ઊપર કૃપા કરો. ૫

[શાદ્દૈવિકીડિત]

શ્રીરાધાવર સર્વદાસ્તુ વસતિઃ શ્રીગોકુલે મામકી,

ભોજ્યં તાવકમુક્તશિષ્ટમનિશં, માસ્વત્તનૂજાજલમ્ ।

પેયં, ત્વજ્જનસદ્ગતિસ્ત્વાયિ રતિર્વૃન્દાવને મઠ્ઞુલે

કુઝ્જાલીલલિતે ગતિસ્તનુમૃતાં ત્વદ્દાસ્યમાત્રં કદા ॥૬॥

હે રાધિકાપ્રિય ! શ્રીગોકુલને વિશે મારો સદા વાસ થાવ; આપના આરોગ્યા પછી બાકી રહેલી પ્રસાદીજ હું અહનિશ લોજનમાં લઉં; પીવાને માટેનું જલ શ્રીસૂર્યતનયા યમુના-જીનુંજ મને મળે; ભગવદ્દીયજનોનો સંગ થાવ; આપનામાં અનુરાગ થાવ; કુંભેની પંકિતથી સુંદર થયેલા મંજુલ વૃંદા-વનમાંજ હું વિચરું; અને તનુધારી એવાં અમોને આપનું માત્ર દાસ્યજ ક્યારે થાય ? ૬

[અનુષ્ટુપ]

નૈવેદ્યં મા ત્યજ પ્રાણપ્રિયે ગોપવધૂપતેઃ ।

ત્વન્મુખામોદસુરાભિ ભોજ્યં મુહુક્તેઽધિકં પ્રિયઃ ॥૭॥

ગોપાંગનાઓના કાંત પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનાં પ્રાણપ્રિય હે રાધિકાજી ! આપ નૈવેદ્યનો ત્યાગ ન કરશો; કેમકે આપના મુખના સૌરભથી સુગંધિત થયેલી સામગ્રીનેજ પ્રભુ વધુ આરોગે છે. ૭

इति श्रीहरिदासोदितं नैवेद्यसम्बन्धिस्तोत्रं समाप्तम् ।

૨૨. મધ્યાહ્નલીલા ।

[અનુષ્ટુપ]

મધ્યાહ્ને *સુરમીયૂથં કાલિન્દીપુલિનાગતમ્^૧ ।

શ્રીમદ્વૃન્દાવને રમ્યે વારયન્તં^૨ સ્મરામ્યહમ્ ॥૧॥

મધ્યાહ્ને સમયે રમ્ય એવા શ્રીમદ્વૃન્દાવનમાં કાલિન્દીના કાંઠે આવેલાં ગાયોનાં ધણુને વારતા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું^૩ હું સ્મરણ કરું છું. ૧

મધ્યાહ્ને પ્રેષિતં માત્રા^૪ ભોજનં ગોરસાન્વિતમ્ ।

વિભજ્ય સર્વગોપાનાં સ્વયં મુહુક્તે બલાન્વિતઃ^૫ ॥૨॥

* આ ગ્રન્થમાં અને પછીના ગ્રન્થના ૬૬ શ્લોકમાં શ્રીહરિ-રાયજીએ સુરમી દીર્ઘાંત પ્રયોજ્યો છે. આ ગ્રંથ સૌથી વધુ અશુદ્ધ સ્વરૂપમાં મળ્યો છે. ૭૫૨ પાઠો સુધારી મૂક્યા છે. અપપાઠો ક્રમે આ છે: ૧. 'ને ગતમ્ । ૨. સુખાત્મમ્ । ૩. સામુદ્દગુરસાં । ૪. 'તમ્ ।

મધ્યાહ્ને સમયે માતા યશોદાજીયે મોકલેલ ગોરસથી
યુક્ત એવું લોજન બધા ગોપાલ બાલકોને વહેંચી આપી
બલદેવજીની સાથે રહી આપ આરોગે છે. ૨

મધ્યાહ્ને સંસ્મરેત્કૃષ્ણં મૂલે કનકશાલિનઃ^૧ ।

સંસ્થિતં^૨ સખિભિઃ સાકં નિયુદ્ધેડન્યોન્યકર્ષકમ્ ॥૩॥

મધ્યાહ્ને સમયે સુવર્ણરંગી સાગના મૂલમાં બિરાજેલા
અને મિત્રોની સાથે કુસ્તીમાં એક બીજાને ખેંચતા એવા
શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું સ્મરણ કરવું. ૩

મધ્યાહ્ને ગોકુલાધીશં વયસ્યૈર્વ્રજબાલકૈઃ ।

^૩અન્યોન્યસ્વેલનાસક્તં સંસ્મરેત્તં ગદાગ્રજમ્ ॥૪॥

મધ્યાહ્ને સમયે સરખી ઉમરના વ્રજબાલકો સાથે એક-
બીજાની સાથે ખેલવામાં આસક્તિકવાળા અને ગદના મોટા
ભાઈ શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. ૪

નાનાકેલીરતં કૃષ્ણં મધ્યાહ્ને ગોગણાન્વિતમ્ ।

^૪પ્રકર્ષન્તં મનઃ સ્ત્રીણાં^૫ વેણુનાદેન તં સ્મરેત્ ॥૫॥

મધ્યાહ્ને સમયે ગાયોના ધણુની સાથે રહેલા, તેમજ
બુદ્ધીબુદ્ધી જાતની કીડાઓમાં આસક્તિકવાળા અને વેણુનાદથી
ગોપાંગનાઓનાં મન ખેંચતા તે શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું. ૫

નાનાપક્વફલાચં^૬ યદાનીતં ગોપબાલકૈઃ ।

મુદ્કતે ન્યગ્રોધચ્છાયાસ્થો વયસ્યૈર્બલસંચ્યુતઃ^૭ ॥૬॥

૧. °શાચિને । ૨. ચ સખાવિતં નિયુધસંકર્ષિનમ્ । ૩. અત્યોખ્યશસનાક્રીડં...
તદા° । ૪. પ્રકર્ષતિ । ૫. વેણુનાદં મનોહરમ્ । ૬. °ફલાપ્તં હૃદય° । ૭. °તમ્ ।

ગોપાલ બાલકોયે લિન્નલિન્ન પ્રકારનાં પાકાં કૃળ વગેરે જે કાંઈ આણ્યું છે, તે પ્રભુ વડના આડને છાંચડે બેસી ગોપ બાલકોની સાથે બલદેવજીને સાથે રાખી આરોગે છે. ૬

મધ્યાહ્ને ^૧દૂરગાન્ કૃષ્ણઃ મેઘગમ્भीરયા ગિરા ।

ક્વચિદાહ્વયતિ પ્રીત્યા ગોગોપાલવયસ્યકાન્ ^૨ ॥૭॥

મધ્યાહ્ને સમયે દૂર ગયેલાં ગાયો, ગોવાળિયાઓ અને મિત્રોને મેઘના જેવી ઘેરી વાણીથી પ્રેમપૂર્વક પ્રભુ કોઈવાર બોલાવે છે. ૭

^૩વિશ્રામ્યતઃ ક્વચિદ્વૃક્ષચ્છાયાયાં દિનમધ્યમે ^૪ ।

^૫અલી દ્વૌ કમલભ્રાન્ત્યા સદ્ગતૌ પાદપદ્મજે ॥૮॥

મધ્યાહ્ને સમયે કોઈકવાર વૃક્ષની છાયા નીચે વિસામો લેતા પ્રભુના ચરણકમલમાં કમલની ભ્રાંતિથી બે ભ્રમરો આવી ચઢ્યા. ૮

મધ્યાહ્ને મધ્યમાં લીલાં કૃષ્ણસ્ય વનચારિણઃ ।

સ્મરેત્સર્વાત્મભાવશ્ચેદ્ ^૬ ગોપીનાથઃ પ્રસીદતિ ॥૯॥

મધ્યાહ્ને સમયે વનમાં ફરનારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીની મધ્યમ લીલાનું સર્વાત્મભાવવાળો ભક્ત સ્મરણ કરે તો શ્રીગોપીજનવલ્લભ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી પ્રસન્ન થાય. ૯

इति श्रीहरिदासोक्ता मध्याह्नलीला सम्पूर्णा ।

૧. દુગાન્યાણાન્ । ૨. °સ્વવશકાન્ । ૩. વિશ્રાંમિતો । ૪. °મધ્યમે ।

૫. સકલાલિનો મદિયુક્તો યંગુઠો । ૬. °ભાવસ્થો ।

૨૩. શ્રીગોકુલપ્રવેશલીલા ।

[અનુષ્ટુપ]

નિશામુખે સ્મરેત્પ્રેષ્ટં પદ્મપત્રાયતેક્ષણમ્ ।

બર્હિપિચ્છઘરં મૌલૌ મુરલીવાદનં મુદા ॥૧॥

સાંઝને સમયે, સૌથી પ્રિય, કમલપત્રબેવાં વિસ્તૃત નેત્રવાળા,
 મોરપિચ્છ બેમણે મુકુટમાં ધારણ કર્યા છે તેવા અને મુરલી
 બજાવનારા શ્રીકૃષ્ણનું આનંદપૂર્વક સ્મરણ કરું છું. ૧

નિશામુખે સુચિત્રાણ્ઙ્ગં વિચિત્રમણિભૂષિતમ્ ।

વિચિત્રવાસસા વીતં ચિત્રમાલ્યૈરલઙ્કૃતમ્ ॥૨॥

ઇન્દ્રનીલનિભં શ્યામં ગોધૂલિચ્છુરિતાલકમ્ ।

મોહ્યન્તં મનઃ સ્ત્રીણાં સસ્મિતાપાઙ્ગવીક્ષિતૈઃ ॥૩॥

ગોપીનાં પરમાનન્દં દિનસન્તાપહારકમ્ ।

અધિકાન્યૂનસત્કારદૃષ્ટિપીયૂષસિશ્ચનમ્ ॥૪॥

સાંઝને સમયે, ચિત્રવિચિત્ર અંગોવાળા, વિચિત્ર મણિનાં
 ભૂષણોથી શણગારેલા, વિચિત્ર પીતાંબર ધારણ કરેલા, વિચિત્ર
 માળાઓથી શણગારેલા, ગોકુળ ગાય બેવી શ્યામ કાંતિવાળા,
 ગાયોની ખરીની રબથી ધૂંસરા કેશવાળા, સ્મિતસહિત કટાક્ષ-
 વાળી દૃષ્ટિથી ગોપાંગનાઓના મનને મોહ પમાડતા, ગોપાંગના-
 ઓના પરમાનંદરૂપ અને દિવસના વિરહ-તાપને દૂર કરતા,
 અને અધિક અને પૂર્ણ સત્કારવાળી દૃષ્ટિસુધાનું તેઓ પર
 સ્થિત કરતા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. ૨-૩-૪

નિશામુખે વૈજયન્તીતુલસીદામશોભિતમ્ ।

હારકુણ્ડલકેયૂરૈર્જટિતં મણિકાશ્ચનૈઃ ॥૬॥

સાંઝને સમયે, વૈજયંતીમાળા અને તુલસીની માળાથી સુશોભિત લાગતા તેમજ મણિ અને સોનાના હાર, કુંડલ અને બાબૂબંધવાળા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. ૫

નિશામુખે સસ્ત્રિયુતં સુરમીગણસેવિતમ્ ।

ગોપીનાં દર્શનાનન્દં મનોભવવિવર્ધનમ્ ॥૬॥

સાંઝને સમયે, મિત્ર-ગોપાલબાલકો સહિત પધારતા અને જેમણે ગાયોનાં ઘણની પરિચર્યા કરી છે તેવા, વળી ગોપિકાઓના દર્શનના આનંદરૂપ અને તેમના કામને વધારનારા એવા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. ૬

નિશામુખે ઘનશ્યામં વિદ્યુદમ્બરધારિણમ્ ।

લોલાક્ષં કોમલાક્ષં ચ યુવત્યાનન્દવર્ધનમ્ ॥૭॥

સાંઝને સમયે, મેઘના જેવા શ્યામ, વીજળીના જેવા પીતાંબર વસ્ત્રવાળા, ચપળ નેત્રવાળા, કોમલ અંગવાળા અને યુવતિઓના આનંદને વધારનારા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. ૭

નિશામુખે વ્રજાર્ધીશં ગોપભૂષણસુન્દરમ્ ।

મુખસ્તિગ્ધકલાવન્તં વેણુપીયૂષસિશ્વનમ્ ॥૮॥

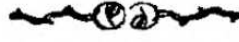
સાંઝને સમયે, ગોવાળિયાઓને પહેરવાનાં ભૂષણોથી સુંદર લાગતા, મુખની સ્નેહાળ કલાવાળા અને ંસીમાંના અધરામૃતનું સિચન કરતા શ્રીવ્રજાર્ધીશનું સ્મરણ કરવું. ૮

પ્રવેશવર્ણિતાં લીલાં ચિન્તયેદ્યઃ સદા નરઃ ।

ગોપિકાભાવચિત્તશ્રીકૃષ્ણદાસત્વમાપ્નુયાત્ ॥૯॥

જે મનુષ્ય પ્રભુની આ ગોકુલપ્રવેશ સમયે વર્ણવાયેલી લીલાનું નિત્ય સ્મરણ કરે, તે ગોપાંગનાઓના ભાવથી પૂર્ણ ચિત્તવાળા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું દાસ્ય પ્રાપ્ત કરે. ૯

इति श्रीहरिदासोक्ता श्रीगोकुलप्रवेशलीला सम्पूर्णा ।

૨૪. પ્રમાણિકાષ્ટકમ્ ।

[પ્રમાણિકા]

भजे ब्रजैकभूषणं सदा निरस्तदूषणम् ।

नवीनमेघसुन्दरं नमामि गोपुरन्दरम् ॥१॥

વજ્રભૂમિના અલંકારરૂપ, જેણે વજ્રભૂમિના દોષ સદાને માટે દૂર કર્યા છે તેવા અને નવીન મેઘસમા સુંદર શ્રી-ગોકુલેન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને હું આશ્રય કરું છું. ૧

यशोमतीयशोधरं ब्रजाङ्गनामनोहरम् ।

सुरारिसन्निकन्दनं नमामि नन्दनन्दनम् ॥२॥

શ્રીચશોદાજીની કીર્તિના ધારક, શ્રીવજ્રાંગનાઓના મનનું હરણ કરનારા નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને હું નમન કરું છું. ૨

अधीरकिङ्किणीधरं हिरण्यहारिणूपुरम् ।

ब्रजाङ्गणे विहारिणं नमामि गव्यहारिणम् ॥३॥

ચંચળ ધૂધરી ધારણ કરનારા, સુવર્ણનાં સુંદર ઝાંઝરવાળા, વજ્રભૂમિમાં ખેલનારા અને માખણ ચોરનારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્રજીને હું નમું છું. ૩

विषाणवेत्रहारिणं कुमारकेलिकारिणम् ।

पिशङ्गवस्त्रधारिणं नमामि धेनुपालिनम् ॥४॥

શીંગી અને છડી વહતા, વળી ગોપબાલકોની સાથે ક્રીડા કરતા, પીતાંબરધારી ગોપાલકૃષ્ણને હૂં નમૂં છૂં. ૪

લસત્કપોલકુण्डलं सपिच्छमौलिमण्डलम् ।

कुमारिकाविहारिणं नमामि नीपचारिणम् ॥૫॥

કપોલપ્રદેશ ઊપર આવી જેમને કુંડલ શોભી રહ્યાં છે, જેમના મસ્તકે મયૂર-પિચ્છવાળો મુકુટ આવી રહ્યો છે, તેવા વળી કુમારિકાઓને રમાડનારા અને કદંબનાં વૃક્ષોમાં ફરનારા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને હૂં નમન કરું છૂં. ૫

त्रिधोरुवेणुगायिनं सुतानतालदायिनम् ।

नितम्बिनीविलासिनं नमामि रासवासिनम् ॥૬॥

મંદ્ર, મધ્યમ અને તાર એમ ત્રણ પ્રકારે ંસી પર સારી રીતે ગાન કરનારા, સારા તાનવાળો તાલ દેનારા, શ્રીગોપાં-ગનાઓને ખેલાવનારા અને રાસમાં સ્થિતિ કરનારા શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્રને હૂં નમન કરું છૂં. ૬

कलिन्दजातटे वटे निकुञ्जकुञ्जसङ्घटे ।

निकामकामशालिनं नमामि धेनुचारिणम् ॥૭॥

શ્રીયમુનાના કાંઠા ઊપર વટવૃક્ષ નીચે કુંજ અને નિકુંજોમાં યથેચ્છ સ્વેચ્છાઓ પૂરી પાડતા અને ગાયો ચરાવતા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને હૂં નમૂં છૂં. ૭

सदा सुरेन्द्रमेऽचले (?) विहारिणं वने जले ।

कृतात्मभूपराभवं नमामि राधिकाधवम् ॥૮॥

ઇંદ્રે જેનું માપ કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો (?) તેવા ગિરિરાજ
પર્વતમાં, વનમાં અને જલમાં વિહાર કરતા અને જેણે
અહ્માજનો પરાભવ કર્યો તેવા શ્રીરાધિકાજના સ્વામી શ્રી-
કૃષ્ણચંદ્રજને હૂં નમૂં છું. ૮

પ્રમાણિકાષ્ટકં ત્વિદં પઠન્તિ નિત્યમેવ યે ।

ઇહૈવ કૃષ્ણસેવયા હતાશુભા ભવન્તિ તે ॥૧॥

આ 'પ્રમાણિકાષ્ટક'નો જેઓ હમેશાંજ પાઠ કરે છે,
તેઓનાં અહીંજ કૃષ્ણસેવા વડે કરી બધાં અશુભ નષ્ટ થઈ
જાય છે. ૯

इति श्रीहरिदासोक्तं प्रमाणिकाष्टकं समाप्तम् ।

૨૫. શ્રીગિરિધરાષ્ટકમ્ ।

[ચામર]

દિવ્યકેલિકર્તુકામવેશગોપબાલકં

નૃત્યગીતહાસહર્ષધેનુવત્સપાલકમ્ ।

વેણુવાદને લસન્નિજાલકં સુભાલકં

શ્રીગિરીન્દ્રધારિણં વ્રજેન્દ્રસૂનુમાશ્રયે ॥૧॥

દિવ્ય એવી રાસક્રીડા કરવાની ઇચ્છાયે ગોપબાલકનો
વેષ ધારણ કરનારા, વળી નૃત્ય-ગીત-હાસ્ય અને હર્ષથી
આયોનાં વાછરડાંઓનું રક્ષણ કરનારા, વેણુ બજાવતી વેળા
શેષી બિઠતા કેશવાળા અને સુંદર ભાલપ્રદેશવાળા શ્રીગોવ-
ર્ધનધારી નંદનંદન કૃષ્ણચંદ્રનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૧

यागभागवञ्चितामरेन्द्रगर्वगञ्जकं

घोषलोकनेत्रयुग्मरेफरागरञ्जकम् ।

गोकदम्बगोपगोपिकाद्विजातिसञ्जकं

श्रीगिरीन्द्रधारिणं ब्रजेन्द्रसूनुमाश्रये ॥२॥

ईन्द्रयागना सागथी वंचित राभवामां आवेला ईद्रना
गर्वने गांलु नाभनारा, वणी प्रणवासीथेनां नेत्ररूपी भ्रमरणी
आसक्तिने संतोषनारा, तेमण गाथेनां धणु, गोपाल,
गोपांगनाओ अने पक्षीथेने पोतानां करनारा श्रीगोवर्धनधर
नंदनंदन कृष्णयंद्रनो हूं आश्रय करूं हूं. २

सप्तरात्रिवृष्टिहीनदेवभूपकारकं

कामधेनुदत्तनामगीतमात्रतारकम् ।

ब्रह्मरुद्रदेवहस्तमुक्तपुष्पवृष्टिकं

श्रीगिरीन्द्रधारिणं ब्रजेन्द्रसूनुमाश्रये ॥३॥

सात रात्रि सूधीनी वृष्टिये ईद्रनो मढ उतारनारा, वणी
कामधेनुये आपेला 'गोविंद' ये नामना गीत मात्रथी
लक्ष्मिने उद्धार करनारा तेमण अह्ला-रुद्र ये वगेरे देवोये
स्वहस्ते जेमना पर कूलेनी वृष्टि करी छे, तेवा श्रीगोवर्धनधर
नंदनंदन कृष्णयंद्रनो हूं आश्रय करूं हूं. ३

गोपराजनन्दघोषहृद्यभीतिदायकं

बालमित्रमण्डलीसुचारुकेलिगायकम् ।

सुन्दरीषु दृष्टिभङ्गमुक्तकामसायकं

श्रीगिरीन्द्रधारिणं ब्रजेन्द्रसूनुमाश्रये ॥४॥

गोवाणियाओना स्वाभी श्रीनंदरायणी प्रणभूमिना

હૃદયને નિર્ભયતાનું દાન કરનારા, બાળક મિત્રોની મંડલીમાં સુંદર કીડા કરનારા અને ગાન કરનારા, વળી ગોપાંગનાઓમાં નજર કરવા માત્રથી જોણે કામબાણ છોડ્યાં છે, તેવા શ્રી-ગોવર્ધનધર નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૪

શ્યામસુન્દરાહ્નરત્નયુક્તપિદ્મભૂષિતં

કુન્ડકુમાભિરક્તસારકૃષ્ણનાભિરુષિતમ્ ।

કેકિપિચ્છચૂડકાન્તિમેઘચાપદૂષિતં

શ્રીગિરીન્દ્રધારિણં વ્રજેન્દ્રસૂનુમાશ્રયે ॥૫॥

શ્યામ અને સુંદર અંગો પર રત્નોથી યુક્ત અને પીળા પસથી સુશોભિત, વળી કંક, રતાંજળી અને કસ્તૂરીથી લેપવામાં આવેલા, તેમજ મયૂરપિચ્છના મુકુટની કાંતિથી મેઘધનુષની શોભાને હઠાવી દીધી છે તેવા શ્રીગોવર્ધનધર નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૫

કલ્પવૃક્ષગૌરરક્તપીતપુષ્પદામકં

ગોત્રરાજરાજિતાભયસ્વહસ્તવામકમ્ ।

વામપાર્શ્વરાધિકાપ્રિયં ચ કૃષ્ણનામકં

શ્રીગિરીન્દ્રધારિણં વ્રજેન્દ્રસૂનુમાશ્રયે ॥૬॥

કલ્પવૃક્ષનાં શ્વેત, રતાં અને પીળાં પુષ્પોની માળાવાળા, વળી નંદરાયજી ઉપર મૂકેલા અભયદાયી સુંદર હસ્તવાળા, તેમજ ડાબી બાજુએ પ્રિયા રાધિકાજીવાળા શ્રીકૃષ્ણ નામના શ્રીગોવર્ધનધર શ્રીનંદનંદનનો હૂં આશ્રય કરું છું. ૬

ગોકુલસ્થજીવમાત્રદુઃખમોક્ષકારણં

ભક્તેતુકલ્પિતામૃતાદૃતાવતારણમ્ ।

दुष्टदैत्यवीरवृष्टिधारणाभ्रवारणं

श्रीगिरीन्द्रधारिणं ब्रजेन्द्रसूनुमाश्रये ॥७॥

गोकुलवासी श्रव मात्रने दुःखभांथी मुक्त कराववाभां
कारणरूपे रहैला, वणी लक्ष्मिने भाटेण लक्ष्मिणी अभृतने
मानसहित अवतार आपनार तेमण दुष्ट समर्थ दैत्यो, धंद्रे
करेती वृष्टि, ओ वगेरेने धारणु करतां लयनां वादणने हूर
करनारा श्रीगोवर्धनधर नंदनंदन श्रीकृष्णचंद्रशने। हूं आश्रय
करूं हूं ७

सूरपुत्रिकासुतीररासरङ्गरागिणं

पक्षिराजमुक्तनागचारुवासभागिनम् ।

विह्वलेशविप्ररूपमोक्षकामयागिनं

श्रीगिरीन्द्रधारिणं ब्रजेन्द्रसूनुमाश्रये ॥८॥

सूर्यपुत्री यमुनाश्रना कांठा अपरनी रासकीडाना रंगभां
प्रेमवाणा, वणी गरुडश्रये मुक्त करेला रमणुक द्वीप अपर
कालिय नागने सुंदर रहैलाणु करी आपनारा, तेमण श्री-
गुसांघश्र-श्रीविह्वलनाथश्रणी आह्वण-स्वश्रये श्रवने परम
मोक्षनूं दान करवाश्रणी यज्ञ करनारा श्रीगोवर्धनधर नंदनंदन
श्रीकृष्णचंद्रशने। हूं आश्रय करूं हूं. ८

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीगिरिधराष्टकं सम्पूर्णम् ।

૨૬. પ્રાર્થનાષ્ટકમ્ ।

[ઉપગીતિ]

સ્વામિન્નવિનયમપનય, નય હૃદયે દાસદોષં મા ।

મામધુના કરુણાકર કુરુ નિજસેવાપરં સચઃ ॥૧॥

હે સ્વામી ! મારા અવિનયને દૂર કરો; આ દાસના દોષને આપ આપના હૃદયમાં ન લો. હે કરુણાના ભંડાર ! અત્યારે આપ મને આપની સેવામાં તત્પર જલદી બનાવી દો. ૧

દુર્જનજનિતોદ્દેગૈરહમધુના સર્વથા દૂયે ।

અસ્માકં પ્રતિબન્ધાહરણે શરણં ભવાનેવ ॥૨॥

દુર્જનોએ ઉત્પન્ન કરેલાં ઉદ્દેગજનક કાર્યોથી હુમણાં હું દરેક રીતે દુઃખી થઇ રહેલો છું. અમારા પ્રતિબંધોને આરે બાબૂથી હરી લેવામાં અમારું શરણુ આપજ છો. ૨

[અનુબુધ]

કો વેદ કેન દોષેણ પ્રમુરસ્માનુપેક્ષસે ।

દાસા વયં ગમિષ્યામઃ કુત્ર દુર્જનપીડિતાઃ ॥૩॥

આપ પ્રભુ અમારા ક્રિયા દોષે કરી અમારા તરફ બેદરકાર થયા છો, તે કેણુ જાણુ છે? દુર્જનોથી પીડાયેલા અમે આપના દાસો કયાં જઈશું? ૩

વયં તુ દોષસંયુક્તાસ્ત્વયૈવાહ્નીકૃતા હરે ।

અતો નો દોષસમ્બન્ધં મા વિચારય ચેતસિ ॥૪॥

અમે દોષથી ભરેલા હતા, છતાં પણ આપે, હે હરિ ! અમેને આપના કયાં છે; આથી અમારા દોષનો સંબંધ આપ આપના ચિત્તમાં વિચારો નહીં. ૪

कथं त्वद्दर्शनाभावे स्थास्यामः दुःखिताः प्रभो ।

यदि त्वया दयापूर्णं प्रत्यूहो नोपनीयते ॥५॥

हे दयाथी लरेला प्रभु ! आपना वडे करीने अभाइं विघ्न हर करवामां न आवे तो दुःखित अेवा अमे आपनूं दर्शन न थतां डेवी रीते नली शकिये ? ५

त्वद्दर्शनमहानन्दप्राप्त्या पूर्वमतिक्रमः ।

सोढः, कथं सहिष्यामो दुर्बला दुष्टपीडनम् ॥६॥

दुष्टोये अमारा छिपर बुद्धम करेलो, पणु आपना दर्शनना मडा आनंदनी प्राप्तिथी अे अमे सडी लीघेलो; पणु हुवे (आपना दर्शनने अलावे) दुर्बल अेवा अमे दुष्टो तरङ्गी पीडाने डेवी रीते सडन करी शकेशू ? ६

सर्वज्ञ सर्वसामर्थ्य सहायते केन हेतुना ।

दीनदुःखं दुष्टजीवजनितं परमं प्रभो ॥७॥

हे सर्वज्ञ, हे सर्व सामर्थ्यवाणा प्रभु ! दुष्ट जिवोये छिपळवेला, आ दीन दासना लारे दुःखने आप डेम निलावी दो छे ? ७

हा नाथ हा ब्रजस्वामिन्नन्यमनुजाश्रय ।

सद्यः समापय हरे प्रत्यूहं निजदर्शने ॥८॥

हे नाथ, हे ब्रजस्वामी, अनन्याश्रयवाणा मनुष्येना आश्रयरूप हे हरि ! आपना दर्शन थवामां जे कांछ विघ्न डाय तेने आप जलदी हर करे. ८

इति श्रीहरिदासोक्तं प्रार्थनाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૨૭. શ્રીગોપીજનવલ્લભાષ્ટકમ્ ।

[ઉપજ્ઞતિ]

નવામ્બુદાનીકમનોહરાય

પ્રફુલ્લરાજીવવિલોચનાય ।

વેણુસ્વનૈર્મોદિતગોકુલાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૧॥

નવીન આષાઠી મેઘના યૂથ જેવા મનોહર, ખીલેલાં
કમળના જેવાં નેત્રવાળા અને ઊંસીના નિનાદથી જેમણે
ગોકુલને આનંદિત કર્યું છે, તેવા શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણ-
ચંદ્રણને નમન હો. ૧

કિરીટકેયૂરવિભૂષિતાય

ત્રૈવેયમાલામણિરશ્ચિતાય ।

સ્ફુરચ્ચલત્કાશ્ચનકુણ્ડલાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૨॥

મુકુટ અને બાબૂળંઘથી શણગારેલા, કંઠમાં રહેલી માળા-
માંના મણિથી આનંદ પામેલા, પ્રકાશતાં અને આમતેમ
હલતાં સુવર્ણ-કુંડળવાળા શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રણને
નમન હો. ૨

દિવ્યાહ્નનાવૃન્દનિષેવિતાય

સ્મિતપ્રમાચારુમુખામ્બુજાય ।

૧ આ અષ્ટક શ્રીમહાપ્રભુજનૂં રચેલું પણ મનાય છે. શ્રીહરિરાયજીની
રચના હોવાનો વધુ સંભવ છે; કેમકે શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રંથો જીપર સં-
દીકાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આના પર કોઈ દીકા પ્રાપ્ત નથી.

ત્રૈલોક્યસમ્મોહનસુન્દરાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૩॥

દેવાંગનાઓનાં ટોળાંઓથી જેમની સેવા થઈ રહી છે તેવા, હાસ્યની કાંતિથી સુંદર મુખકમળવાળા, ત્રણે લોકને મોહ પમાડનારા સુંદર શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને નમન હો. ૩

રત્નાદિમૂલ્લાલયસંશ્રિતાય

કલ્પદ્રુમચ્છાયસમાશ્રિતાય ।

હેમસ્ફુરન્મણ્ડલમધ્યગાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૪॥

રત્ન વગેરેના મૂલ્લ સ્થાનરૂપ મહાસાગરનો આશ્રય કરી રહેલા, કલ્પદ્રુમની છાયામાં આશ્રયવાળા અને સુવર્ણથી પ્રકાશતી ગોપાંગનાઓના મંડલના મધ્ય ભાગમાં રહેલા શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને નમન હો. ૪

શ્રીવત્સરોમાવલિરક્ષિતાય

વક્ષઃસ્થલે કૌસ્તુભભૂષિતાય ।

સરોજકિન્નલ્કાનિભાંશુકાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૫॥

શ્રીવત્સલાંછનની રોમાવલીથી આનંદ પામેલા, વક્ષઃસ્થલ પર કૌસ્તુભમાલાથી શણગારેલા અને કમલના પરાગ જેવા ચીતાંબરવાળા શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને નમન હો. ૫

દિવ્યાન્જુલીયાન્જુલિરક્ષિતાય

મયૂરપિચ્છચ્છવિશોભિતાય ।

વન્યસ્રજાલઙ્કૃતવિગ્રહાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૬॥

દિવ્ય એવી વીંટીવાળી આંગળીયોથી આનંદ પામેલા, મોર-
પીછની શોભાવાળા સ્વરૂપથી શોભીતા અને વનમાલાથી
શણ્ગારેલા દેહવાળા શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને
નમન હો. ૬

મુનીન્દ્રવૃન્દૈરભિસંસ્તુતાય

ક્ષરત્પયોગોકુલસહકુલાય ।

ધર્માર્થકામામૃતસાધકાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૭॥

મુનીન્દ્રોના સમૂહોથી સ્તુતિ કરાયેલા, ઝરતા દૂધવાળાં
ગાયોનાં પુષ્કળ ધણુવાળા અને ધર્મ અર્થ-કામરૂપી
અમૃતને સિદ્ધ કરાવનારા શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને
નમન હો. ૭

એનસ્તમઃસ્તોમદિવાકરાય

ભક્તસ્ય ચિન્તામણિસાધકાય ।

અશોષદુઃસ્વામયભેષજાય

નમોઽસ્તુ ગોપીજનવલ્લભાય ॥૮॥

પાપરૂપી અંધકારના સમૂહ સામે સૂર્ય જેવા, વળી ભક્તને
ચિન્તામણિની સિદ્ધિ કરાવનારા અને સમગ્ર દુઃખરૂપી રોગોના
ઔષધરૂપ શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને નમન હો. ૮

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीगोपीजनवल्लभाष्टकं समाप्तम् ।

૨૮. પ્રાતર્યુગલસ્મરણમ્ ।

[વક્ષંતતિલકા]

યત્કુન્જરન્ધ્રગતસૌરકરચ્છટાભિઃ

સમ્મિમ્નન્નેમહરિનીલમનોહરાન્ગમ્ ।

વિસ્રસ્તકેશવસનં લુલિતાન્ગરાગં

પ્રાતસ્તદ્દ્રુતમહં મિથુનં સ્મરામિ ॥૧॥

કુંજલવન ઊપરનાં છિદ્રોમાંથી આવેલાં સૂર્યકિરણોની કાંતિથી ચિત્રવિચિત્ર લાગતાં પીળાં, લીલાં અને શ્યામ મનોહર અંગવાળા, જેમના કેશ અને વસ્ત્ર વીખેરાઈ ગયાં છે અને જેમના દેહ ઊપરનો અંગરાગ શીખર-વીખર થઈ ગયો છે, તેવાં અદ્ભુત શ્રીકૃષ્ણરાધાજીની જોડીનું હું સ્મરણ કરું છું. ૧

નીત્વા સમસ્તરજનીમતિજાગરેણ

નિદ્રાયિતં મિથુદારમુજોપગૂઢમ્ ।

નાબોધિતં સુસુખમન્ગ્ગમિયા સર્વભિઃ

પ્રાતસ્તદ્દ્રુતમહં મિથુનં સ્મરામિ ॥૨॥

આખી રાત્રિ ભારે ઊજાગરામાં પસાર કરીને સવારે

૧ આ સ્તોત્ર અને આ પછીનું સ્તોત્ર સાં. ૧૬૬૫ની એક હસ્ત-લિખિત પ્રતિ પરથી તૈયાર કરેલ છે; આ સ્તોત્રો સાં. ૧૬૬૫ની છાપવાળા લખાણથી જુદા હાથે છતાં પડીમાત્રામાં લખાયેલ છે, એટલે સં. ૧૭૦૦ સુધીમાં એટલે શ્રીહરિરાયજીના જીવનકાળમાં નક્કલ થયેલાં છે. આ સ્તોત્ર શ્રીહરિરાયજીના તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીનાગરીનાગરસ્તોત્ર એ આ પછીનું લખેલું હોવાથી અને અન્ય કોઈનું હોવાનું જાણીતું ન હોવાથી શ્રી-હરિરાયજીનું હોવું સંભવિત માની લીધું છે.

પરસ્પર ગાઠ બથ ભરીને નિદ્રા લઈ રહેલાં અને જેને એમના સારા સુખમાં ભંગ પાડવાનું કાર્ય થાય એવા ભયે સખીયોયે જગાડયાં નથી, તેવાં અદ્ભુત શ્રીકૃષ્ણ-રાધાજીની જોડીનું હું સ્મરણ કરું છું. ૨

“પ્રાણેશ મુશ્ન, શિથિલીકુરુ વાહુવન્ધં,
વન્ધુકરોચિરુદ્ગાદરવિન્દવન્ધુઃ ।”

इत्थं विभातसमये वृषभानुजायाः

श्रुत्वापि वाचमलसं हरिमाश्रितोऽस्मि ॥३॥

“હે પ્રાણનાથ ! મને છૂટી કરો. આ તમારી બથને ઢીલી કરો. અપોરિયાનાં પુષ્પની કાંતિ જેવી કાંતિવાળો કમળોનો મિત્ર સૂર્ય આ જાગ્યો છે,” એવા પ્રકારની સવારને સમયે વૃષભાનુજા શ્રીરાધિકાજીની વાણી સાંભળ્યા છતાં પણ તંદ્રામાં પડેલા શ્રીહરિભગવાનને આશ્રયે હું રહેલો છું. ૩

“नाथ प्रभातमभवद्, भवदीयगोष्ठे

संश्रूयते तुमुलवेणुरवः शिशूनाम् ।

तद्याहि याहि, सुचिरं, प्रिय मुश्न शय्यां”

राधागिरेति हरिमुत्थितमाश्रितोऽस्मि ॥४॥

“હે પ્રાણનાથ ! સવાર થઈ ચૂક્યું છે. આપના ગોકુલમાં આજકોયે કરેલો અંસીનો ભારે સ્વર સંભળાય છે; તો જાવ, જાવ; ભારે વાર થાય છે. હે પ્રિય ! બિછાનાનો ત્યાગ કરો;” એવી શ્રીરાધિકાજીની વાણીથી જાગેલા શ્રીહરિભગવાનનો હું આશ્રય કરી રહ્યો છું. ૪

સિન્દૂરમુદ્રિતસુભાલમુરોનસ્વાઙ્કું
 નીલં નિચોલમુપગુહ્ય બહિર્ભ્રમન્તમ્ ।
 કુન્જાલયે લલિતયા પરિહાસ્યમાનં
 સ્મેરં હરિં સ્મર મનઃ પ્રવિભાતકાલે ॥૬॥

જેમના લાલપ્રદેશમાં સિન્દૂરની છાપ પડી ગઈ છે, જેમના
 છાતીના ભાગ પર નખની નિશાનીયો પડી છે, વળી જે
 સ્થામ ઓઢણી વીંટીને બહાર ભ્રમણ કરી રહ્યા છે, જેમની
 કુંજલયમાં લલિતા મસ્કરી કરી રહી છે, તેવા હસતા શ્રીહરિ-
 ભગવાનનું, હે મન! તું પ્રાતઃકાલમાં સ્મરણ કર. ૫

પ્રાતઃ સ્મરામિ વિગલન્નવબર્હિચૂડં
 વક્ષઃ સ્ફુરત્ત્રુટિતહારસરાભિરામમ્ ।
 આમ્લાનમાલમલસાયિતઘૂર્ણમાનં
 નેત્રામ્બુજં સુરમિતં વૃષભાનુપુત્ર્યાઃ ॥૬॥

શ્રીરાધિકાળનો ખરતાં મથૂરપિચ્છવાળો અંબોડો, પ્રકાશિત
 અને ત્રુટિત હારની સરથી સુંદર લાગતો ચીમળાયેલી માળા-
 વાળો ઉરઃપ્રદેશ અને તંદ્રાવાળું અને તેથી ઘેને ભરાયેલું સુંદર
 નેત્રકમળ, તેનું હું પ્રાતઃકાળે સ્મરણ કરું છું. ૬

પ્રાતઃ સ્મરામિ દયિતાસ્તનશાતકુમ્ભ-
 કુમ્ભદ્વયં કરયુગેન હૃદિ પ્રણીય ।
 ઉત્તીર્ય કામકદનામ્બુનિધિં દુરન્ત-
 માનન્દિતં કમપિ નાગરરાજમૌલિમ્ ॥૭॥

પ્રિયાના સ્તનરૂપી સુવર્ણકુંભોને પોતાના બંને કરકમલથી
 પોતાની છાતી નજીક લઈ દુરંત એવા સુરતરૂપી મહાસાગરને

પાર કરી આનંદ પામેલા, નાગરિકોમાંના સર્વશ્રેષ્ઠ કોઈએક
પ્રભુનું હું પ્રાતઃકાલમાં સ્મરણ કરું છું. ૭

પ્રાતઃ શ્રયામિ લલિતાદ્યુપનીતરત્ન-
મૃદ્ધારપૂરિતસુશીતસુગન્ધતોયૈઃ ।

દ્વારે નિકુઙ્ગનિલયસ્ય નિવિદ્ય નેત્રે

પ્રક્ષાલયન્તમથ ચારુમુખં તમેવમ્ ॥૮॥

લલિતા વગેરેયે આણી આપેલા રત્નના વાસણમાં પૂરેલા
સારી રીતે શીતળ અને સુગંધિત જલ વડે કરીને નિકુંજના
દ્વાર ઉપર બેસી નેત્રકમળ સ્વચ્છ કરતા અને આ પ્રમાણે હુબે
સુંદર મુખવાળા શ્રીહરિનો હું પ્રાતઃકાલમાં આશ્રય કરું છું. ૮

તચ્છયામગૌરમિથુનં પરિભૂષ્ય ગોપી-

વૃન્દૈર્વરામ્બરવિભૂષણગન્ધમાલ્યૈઃ ।

સમ્મોહ્ય કિશ્ચન સમર્પ્ય સચન્દ્રપૂગં

પ્રાતઃ શ્રયે ક્વચન કારિતમક્ષરવેલમ્ ॥૯॥

તે શ્યામ અને ગૌર એવી શ્રીકૃષ્ણ-રાધાની બેડીને ગોપાં-
ગનાઓનાં વૃંદોથી ઉત્તમ વસ્ત્ર-ધરેણાં-ગંધ અને માળાયે
વિભૂષિત કરાયા બાદ ભોજન લેવડાવીને બરાસસોપારી અર્પિત
થયા પછી કયાંક ચોપટ ખેલાવવામાં આવી છે, તેવી તે
શ્રીકૃષ્ણરાધિકાળની બેડીનો હું પ્રાતઃકાલમાં આશ્રય કરું છું. ૯

દૃષ્ટ્વા નિશિ સ્ફુરિતરત્નમયપ્રદીપે

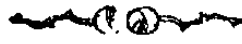
કુન્જોદરે પ્રિયતમાદ્ગરહસ્યલક્ષ્મીમ્ ।

તન્મગ્નવદ્દહિરસક્તદૃશં શ્રયેઽહં

પ્રાતર્હરિં નવરત્નિ સ્મૃતિરોમહર્ષમ્ ॥૧૦॥

રાત્રિને સમયે પ્રકાશિત રત્નમય દીવાના પ્રકાશે કુંજ-
લવનના મધ્ય ભાગમાં પ્રિયતમાના દેહની ગુપ્ત શોભાને જોઈ,
તેમાં જાણે કે મગ્ન હોય તેવી રીતે બહારના કોઈ પણ
પદાર્થોમાં જેમની દષ્ટિ ચોંટી નથી તેવા, ફરી નવો પ્રેમ
ઉત્પન્ન થયો છે અને તે વસ્તુનું સ્મરણ થતાં જેમનાં રોમાંચ
બંધાં થયાં છે, તેવા પ્રભુનો હું પ્રાતઃકાલે આશ્રય કરું છું. ૧૦

इति श्रीहरिदासोक्तं प्रातर्युगलस्मरणं सम्पूर्णम् ।

૨૯. શ્રીનાગરીનાગરસ્તોત્રમ્ ।

[માલિની]

દુતકનકસુગૌરસ્નિગ્ધમાહેન્દ્રનીલ-

ચ્છવિભિરંચિલવૃન્દારણ્યમુદ્ગાસયન્તૌ ।

મૃદુલનવદુકૂલે નીલપીતે વસાનૌ

ભજ નિમૃતાનિકુન્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧॥

પીગળેલા સુવર્ણના જેવી અત્યંત પીતવર્ણી અને ઘેરા
મેઘના જેવી અત્યંત શ્યામવર્ણી છબીથી અખિલ વૃંદાવનને
પ્રકાશિત કરતાં અને સુકોમલ નવીન રેશમી શ્યામ અને
પીળું વસ્ત્ર ધારણ કરતાં અને એકાંતે કુંજલવનમાં બિરાજતાં
શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧

નવકિસલયતલ્પે કલ્પયન્તૌ વિચિત્રાં

સુરતસમરકેલીમુન્મદાનન્નસન્નૌ ।

લલિતવલયકાશ્ચીનૂપુરધ્વાનરમ્યૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨॥

નવીન કૂંપળોની તૈયાર કરેલી શય્યામાં વિચિત્ર એવી સુરત-યુદ્ધની ક્રીડા કરતાં, ઉન્મત્ત અનંગનાં સંગી, સુંદર કંકણ-કટિમેખલા-ઝાંઝરના ધ્વનિથી રમ્ય લાગતાં, એકાંત કુંજલવનમાં ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૨

તદતિલલિતલીલાલોલલોલાહ્નલક્ષ્મ્યા

સુલલિતલલિતાંદેર્નિર્નિમેષાક્ષિરન્દ્રૈઃ ।

હૃદયમુપનયન્તૌ પૂર્ણસૌખ્યામ્બુરાશી

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૩॥

અત્યંત સુંદર લીલાથી સારી રીતે ચપલ એવાં અંગોની શોભાથી અત્યંત સુંદર એવાં લલિતા વગેરે સંખીયોનાં તેઓનાં મટકું માર્યા વિનાનાં નેત્રદ્વારા હૃદયને ખેંચતાં અને પૂર્ણ સુખનાં મહાસાગરરૂપ એવાં, એકાંત કુંજલવનમાં ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૩

પ્રતિપદમનુકૂલૌ સાગ્રહાવ્યગ્રમૂર્તી

વહુવિરચિતનાનાચારુચાદુપ્રકારૈઃ ।

નવસુરતવિલાસૌત્સુક્યગૂઢપ્રકાશૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૪॥

પ્રતિપદે એકબીજાને અનુકૂળ થઈ રહેતાં, વળી આગ્રહવાળાં અને વ્યગ્રતા વિનાનાં સ્વરૂપવાળાં, તેમજ બહુ કરવામાં આવેલા ભિન્નભિન્ન પ્રકારના સુંદર અને ટીખળી પ્રકારોયે નવીન

સુરતના વિદ્વાસમાંની ઉત્સુકતાના ગુપ્ત એવા પ્રકાશવાળાં, એકાંત
કુંજભવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને
આશ્રય કર. ૪

સતતસુરતતૃષ્ણાવ્યાકુલાવુન્મદિષ્ણૂ
વિપુલપુલકરાજદ્વૈરનીલોજ્જ્વલાદ્ગ્નૌ ।
મિથરુપરિરમ્ભાદેકદેહાયમાનૌ
ભજ નિમૃતનિકુન્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૫॥

સતત સુરતની તૃષ્ણાથી વ્યાકુલ થયેલાં, (અને તેથી)
ઉન્મત્ત બનવાના સ્વભાવવાળાં, વળી વિપુલ એવા રોમાંચથી
શોભી ઊઠતા ગૌર અને શ્યામ ઉર્જ્જ્વલ અંગવાળાં અને
પરસ્પર પુષ્કળ ભેટી પડવાથી એક દેહરૂપ થઈ જતાં, એકાંત
કુંજભવનમાં રહેલાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીને
આશ્રય કર. ૫

જઘનલુલિતવેણીવિસ્ફુરદ્વર્હચૂડૌ
રુચિરકનકચૂડાકઙ્કણદ્વન્દ્વપાણી ।
વિલસદરુણરોચિઃપીતકૌશેયરમ્યૌ
ભજ નિમૃતનિકુન્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૬॥

કેડ સૂધી પંહેાંચેલી વેણીવાળાં (રાધિકાજી) અને પ્રકાશિત
મયૂરપિચ્છના મુકુટવાળા (કૃષ્ણજી) છે એવાં, અને અનુક્રમે
એકના હાથમાં સુંદર કનકની ચૂડીયો અને પ્રભુના હાથમાં
સુંદર કનકનાં કડાંની જોડ રહેલી છે તેવાં, તેમજ શોભી
ઊઠતી લાલ કાંતિવાળી રેશમી સાડી અને રેશમી પીતાંબર
અનુક્રમે ધારણ કર્યું છે તેનાથી રમણીય લાગતાં, એકાંત

કુંજભવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો
આશ્રય કર. ૬

પ્રિયતમકૃતગાઠાશ્લેષર્વાયિતોરુ-

સ્તનમુકુલમનોજાવહ્લુભૈકાત્મતેચ્છુ ।

કિમપિરચિતશુષ્કક્રન્દિતોદારહારૌ

ભજ નિમૃતનિકુન્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૭॥

પ્રિયતમે કરેલા ગાઠ આશ્લેષથી નાનાં બનેલ છે જઘન
અને સ્તનભાગ તેમજ કામદેવ જેનો એવાં જે શ્રીરાધિકાજી
અને જે પ્રિય પ્રભુ પરસ્પર એકાત્મ થઈ જવાની ઇચ્છાવાળાં
છે તેવાં, વળી કાંઈક થયેલા નીરસ બાણુબાણુટથી અવાજ
કરતા હારવાળાં, એકાંત કુંજભવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી
અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૭

લલિતનવકિશોરૌ લાસ્યલાવણ્યરાશી

સકલરસિકવૂડાલકૃતી મુગ્ધવેષૌ ।

મધુરમધુરમૂર્તી વિલુદ્મ્ભોદકાન્તી

ભજ નિમૃતનિકુન્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૮॥

સુંદર અને નવલકિશોર, વળી લાસ્ય અને સૌહાર્યના ભંડાર-
રૂપ, તેમજ બધાં રસિકજનોમાં શ્રેષ્ઠ અને મુગ્ધવેષવાળાં,
અત્યંત મધુરી મૂર્તિવાળાં, અનુક્રમે વીજળી અને મેઘની કાંતિ
જેવી કાંતિવાળાં, એકાંત કુંજભવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી
અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૮

નિસ્વિલનિગમગૂઢૌ નિત્યમન્યોન્યગાઠ-

પ્રમથભરવિવૃદ્ધોચ્છૃણ્ણલનજ્જચેષ્ટૌ ।

સુરતરસમદાન્ધૌ ન્યસ્તજીવૌ મિથોડ્ઙ્ઞે

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૯॥

સમગ્ર વેદશાસ્ત્ર પણ જેમના સ્વરૂપને બાણી શક્યાં નથી, નિત્ય અન્યોન્ય ગાઠ આલિંગનની વૃદ્ધિ પામેલા કામદેવની ચેષ્ટાવાણાં, સુરતના રસના મદે ભાન ભૂલેલાં અને પરસ્પર અંગમાં જેમણે આત્મા અર્પણ કરી દીધો છે તેવાં, એકાંત કુંજલવનમાં ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાણ અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રણનો આશ્રય કર. ૯

પ્રિયકરપરિમર્દોજ્જૃમ્ભમાણોરુવક્ષો-

રુહમનસિજકણ્ડૂદ્ઙ્ઞકન્દર્પલોલૌ ।

વલિતલલિતપાણિસ્પૃષ્ટનીવીનિબન્ધૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૦॥

પ્રિયના કરથી ચોળવામાં આવતાં બગૃત થયેલો જઘન અને સ્તનભાગમાંનો જે કામદેવ, તેની ખંજોળને શાંત કરવાની બાબતમાં કામદેવને લીધે ચપલ બનેલાં, વળતા સુંદર હાથથી પરસ્પર નીવીખંધને સ્પર્શ કર્યો છે તેવાં, એકાંત કુંજલવનમાં રહેલાં શ્રીરાધિકાણ અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રણનો આશ્રય કર. ૧૦

મિથરુપુલકશ્રીદોર્લતાવદ્ધકણ્ઠૌ

પ્રતિમિલિતમુખેન્દુ કિઙ્કિણીલાલિતાઙ્કી ।

નવરતિરણખેલાશ્રાન્તતન્દ્રાલુનેત્રૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૧॥

અત્યંત પુલકની શોભાવાળી ભુજલતાઓથી પરસ્પર કંઠે
આજેલાં, સામસામા જેમના મુખચંદ્ર સકાંત થયા છે તેવાં,
ઘૂઘરીયોથી લાડ પામતાં ચરણુવાળાં, નવીન રતિરણુખેલથી
થાકી ગયેલાં અને તેથી તંદ્રાયુક્ત નેત્રવાળાં, એકાંત કુંજ-
લવનમાં ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો
આશ્રય કર. ૧૧

મનસિજરસસિન્ધોરદ્મુતાવૃત્તવેગ-

અમિતતનુમનસ્કૌ કેલિવિસ્માપિતાલી ।

મિથઝરુવિંધગાત્રસ્પર્શજલ્પપ્રહાસૌ

ભજ નિમૃતનિકુણ્ણે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૨॥

કામદેવના રસસાગરના અદ્ભુત ઘૂમરા પાડતા વેગથી
ભમી ગયેલાં શરીર અને મનવાળાં, કીડાથી જેમણે સખીયોને
આશ્ચર્યચકિત કરી દીધી છે તેવાં, અને પરસ્પર અનેક પ્રકારના
ગાત્રસ્પર્શથી કાંઈક જલ્પના કરતાં અને ખૂબ હસી પડતાં,
એકાંત કુંજલવનમાં ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર-
જીનો આશ્રય કર. ૧૨

સુરતરસસમુદ્રેપાર આચૂલમગ્નૌ

ત્રુટિલવ હવ જાતામર્ત્યરત્યૌ ત્રિયામા ।

પ્રાતિનિમિષમસીમોજ્જૃમ્ભિતાનન્નૃષ્ણૌ

ભજ નિમૃતનિકુણ્ણે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૩॥

સુરતરસના અપાર સાગરમાં કેશપર્યંત મગ્ન ગઈ ગયેલાં,
વળી જેઓને અલૌકિક રમણમાં આખી રાત્રિ એક નિમેષ

જેવી થઈ રહી, અને તેમાં પ્રત્યેક મટકે જેમને અનંગની તૃણા અત્યંત વધી ગયેલી તેવાં, એકાંત કુંજલવનમાં ધિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧૩

બહુસુસુરતખેલાયાસસસ્પન્દગાત્રૌ

દાયિતનિજસખીભિર્વાર્યમાણૌ પટાન્તે ।

સરસમુજગવહ્લી મુજ્યમાનૌ ચ ભૂયો

મજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૪॥

અત્યંત સુરતખેલમાં લીધેલા શ્રમથી ધૂજી ઊઠેલાં અંગવાળાં અને વસ્ત્રની આડમાંથી પ્રેમાળ નિજ સખીયો વડે વારવામાં આવતાં, સુંદર ભુજરૂપી વેલવાળાં અને વારંવાર એકબીજાથી ભોગ પામતાં, એકાંત કુંજલવનમાં ધિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧૪

વિલુલિતવરવેણીહારમાલાવતંસૌ

મૃદુલમધુરહાસોહ્લાસવક્ત્રેન્દુવિમ્બૌ ।

આતિરસમદલોલૌ ચિત્રકન્દર્પકેલી

મજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૫॥

સારી રીતે લોડતી એવી ઉત્તમ વેણી, હાર તેમજ માલા અને કાનમાં ઘરેણાંવાળાં, સુકોમળ મધુર હાસ્યોહ્લાસવાળા મુખચંદ્રવાળાં, અત્યંત રતિરસના મદથી ચપળ અને વિચિત્ર કામકેલીવાળાં, એકાંત કુંજલવનમાં ધિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧૫

બહુમિષપરિમૃષ્ટાન્યોન્યગાત્રાવજસ્રં

બહુવિધપરિપૃચ્છાકર્ણિતાન્યોન્યવાચૌ ।

અનિમિષનયનાલિસ્વાદિતાન્યોન્યવક્ત્રૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૬॥

અનેક બહાનાંયે કરી જેમણે વારંવાર એકબીજાનાં અંગે
પર હાથ ફેરવ્યા છે તેવાં, વળી અનેક પ્રકારની પ્રશ્નાવલીયોથી
પરસ્પરની વાણી સાંભળી છે તેવાં, તેમજ મટકૂં માર્યા વિનાનાં
નેત્રરૂપી ભ્રમરથી જેમણે એકબીજાનાં મુખકમલને આસ્વાદ
લીધે છે તેવાં, એકાંત કુંજભવનમાં ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી
અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧૬

સુરતરસમહાબ્ધૌ સન્તતં સન્તરન્તૌ

ચૃદિતલલિતકાશ્ચીદામહારાવલીકૌ ।

મણિકનકવિભૂષોત્સર્પિભાસત્યરાગૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૭॥

સુરતરસરૂપી સાગરમાં સતત તરતાં, સુંદર તૂટેલાં
કટિમેખલા અને હસાવલીવાળાં, મણિ અને સુવર્ણનાં ઘરેણાં-
ઓની ફેલાતી કાંતિમાં સત્ય પ્રેમવાળાં, એકાંત કુંજભવનમાં
ખિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧૭

નવલલિતવયઃસ્થૌ નવ્યલાવણ્યપુञ્જૌ

નવરસચલચિત્તૌ નૂતનપ્રેમવિત્તૌ ।

નવનિધુવનખેલાકૌતુકેનાતિલોલૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૮॥

નવીન લાલિત્યવાળી ઉમરમાં રહેલાં, નવીન લાવણ્યના
સમુદ્રરૂપ, નવીન રસથી ચલિત ચિત્તવાળાં અને નવીન પ્રેમરૂપી
દ્રવ્યવાળાં, વળી નવીન સુરતરસની ક્રીડામાંના કૌતુકથી

ચપળ બની ઊઠેલાં એકાંત કુંજભવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી
અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૧૮

પ્રથમમિલનમીતિદ્રાવિતોચ્છ્વાસવાચૌ

પ્રિયતમમુજરુદ્ધવ્યગ્રહસ્તારતોક્તૌ ।

‘અલમલ’મિતિલીલાગદ્ગદાત્યુન્મદાન્ધૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૧૯॥

પ્રથમ મિલનના ભયથી ઠીલી પડેલી અને તેથી શ્વાસો-
ચ્છ્વાસવાળી વાણીવાળાં, પ્રિયતમના બાહુથી રુદ્ધ થવાને
કારણે વ્યગ્ર થયેલા હાથે રમણ ન કરવાને કહેતાં અને ‘બસ, બસ’
એ પ્રકારે લીલાયુક્ત ગદ્ગદ શબ્દવાળાં અને સુરતના ભારે
ઉન્માદથી અત્યંત કીડાસક્ત થઈ ગયેલાં, એકાંત કુંજભવનમાં
બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૧૯

સ્તવકિતમતિદામ્ના પ્રેયસાં ગુમ્ફિતાત્ય-

ઙ્ગુતહુલિનવેણીપ્રેયસીઙ્ક્લૃંસચૂડૌ ।

મિથરુવદ્વખપ્પ્રેમરજ્જ્વા નિવદ્ધૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૦॥

રાધિકાજીને સ્તબકરૂપ થયેલી યુદ્ધિરૂપી દોરીથી પ્રિયતમે
અત્યંત અહ્ભુત વેણી ગૂંથી આપી છે અને શ્રીકૃષ્ણજીને
પ્રિયતમા રાધિકાજીયે મુકુટ રચી આપ્યો છે તેવાં, પરસ્પર
પુષ્કળ અખંડ પ્રેમરૂપી દોરડીથી બંધનવાળાં, એકાંત કુંજ-
ભવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું
આશ્રય કર. ૨૦

સુરતકલહશૂરૌ કાકુવાદપ્રણામા-

દિકવિરચિતસત્ત્વૈર્દુર્ગમપ્રેમભક્તૌ ।

સ્મિતમધુરમૃદૂપાલમ્મહદ્ગીતકાન્તૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૧॥

સુરતના કલહમાં શૂરાં, કાકુવાણી-પ્રણામ વગેરે રચવામાં આવેલા કાર્યાદિકથીયે જેમનો પ્રેમલંગ અશક્યવત્ છે તેવાં, સ્મિતચુક્ત મધુર અને સુકોમળ ઠપકાથી પ્રિયપાત્રોને પરસ્પર હૃદયમાં ગ્રહી લીધાં છે તેવાં, એકાંત નિકુંજલવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો આશ્રય કર. ૨૧

પ્રિયરતિસમનુજ્ઞામાર્ગણાનમ્રવક્ત્રો-

ન્નમિતચિબુકદૃષ્ટી સૌરકાન્તામુખાબ્જૌ ।

‘કિમિવ કુરુષ’ ઇત્યાસ્વાદ્યવત્કિશ્ચનાક્ષૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૨॥

પ્રિયપાત્ર સાથેના રમણ માટેની અનુજ્ઞા માગવાને માટે ચારે બાજુથી એશિયાળા થયેલા મુખમાં બિંચા કરેલ ચિબુક અને નેત્રવાળાં, સૂર્ય પત્નીના જેવા મુખકમલવાળાં, વળી ‘આ શું કરો છો?’ એ પ્રમાણે કાંઈક આસ્વાદ લેવાતાં નેત્રવાળાં, એકાંત કુંજલવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર ૨૨

રમણવદનચન્દ્રે-દત્તતામ્બૂલવલ્લી-

નિજરસનિધિવક્ત્રે-ન્યસ્તસશ્ચર્વિતાગ્રૌ ।

મિથઝરુરસદાક્લ્પસ્પર્શલોલુભ્યમાનૌ

ભજ નિમૃતનિકુञ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૩॥

શ્રીરાધિકાજીયે પ્રિયતમના મુખચંદ્રમાં નાગરવેલના પાનનું ખીડું દીધું છે અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીયે પોતાના રસનાં ભંડારરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીને મુખમાંથી આવેલું તંબોળ પાછું આપ્યું છે તેવાં, વળી પરસ્પર પુષ્કળ રસ આપનારાં અંગોના સ્પર્શ માટે સ્પૃહાવાળાં, એકાંત કુંજલવનમાં ઝિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૨૩

વ્રતતિભવનરન્ધ્રાયાતસમ્મોદશીતા-

નિલવિદલિતતુઙ્ગાનન્નસદ્ગ્રામસ્વેદૌ ।

ક્ષણમિવ ચ વિરમ્યારબ્ધભૂયોવિહારૌ

ભજ નિમૃતનિકુણ્ઠે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૪॥

લતાલવનમાં છિદ્રોમાંથી આવતા સૌરભયુક્ત શીતલ વાયુ વડે કરીને સારી રીતે દબાવવામાં આવેલા અનંગના જળરદસ્ત સંગ્રામને લીધે ખેદવાળાં અને ક્ષણમાત્રને માટે વિસામો લઈ ફરી જેમણે વિહારનો આરંભ કર્યો છે તેવાં, એકાંત કુંજલવનમાં ઝિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૨૪

પ્રણયમયવયસ્યાં કુન્જરન્ધ્રાર્પિતાક્ષીં

ક્ષિતિતલમનુલબ્ધાનન્દમૂર્છાપતન્તીમ્ ।

પ્રતિ રતિવિદધાનૌ ચેષ્ટિતૌશ્ચિત્રચિત્રૈ-

ભજ નિમૃતનિકુણ્ઠે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૫॥

કુંજલવનમાંનાં છિદ્રો વાટે અંદર જેણે નજર નાખેલી છે અને તેથી પ્રાપ્ત થયેલા આનંદને લીધે આવેલી મૂર્છાથી પૃથ્વીતલ પર જે પડી જાય છે તેવી પ્રણયમય સખી તરફ

દષ્ટિ રાખી ચિત્રવિચિત્ર લીલાઓથી રમણુ કરતાં, એકાંત કુંજ-
ભવનમાં બિરાજેલાં શ્રીરાધિકાળ અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું
આશ્રય કર. ૨૫

કિમપિ-પરમશોભામાધુરીરૂપચેષ્ટા-

હસિતલપિતકેષ્ટાદ્યદ્ભુતોત્કર્ષકાષ્ટામ્ ।

પરગરસરહસ્યાં નૈકશઃ સન્દધાનૌ

ભજ નિમ્મૃતનિકુજ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૬॥

કાંઈએક પરમ શોભાનું જે માધુર્ય, તે રૂપી ચેષ્ટા,
હસવું, ખેલવું એ વગેરે ઈષ્ટ કાર્યાદિકથી અદ્ભુત બનેલા
ઉત્કર્ષવાળી એકબીજામાં રહેલા રસના રહસ્યવાળી પરાકાષ્ઠાની
સ્થિતિનું વારંવાર અનુસંધાન કરતાં, એકાંત કુંજભવનમાં
બિરાજેલાં શ્રીરાધિકાળ અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૨૬

સતતરમણમાનોજ્જમ્ભમાણાનુરાગો-

ન્મદરસભરસિન્ધુલ્લોલદોલાયિતાહ્નૌ ।

દલિતસકલસેતૂ ધન્યગોપૈકરમ્યૌ

ભજ નિમ્મૃતનિકુજ્જે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૭॥

સતત રમણના માપથી તંદ્રિલ થતા અનુરાગથી ઊભરાતા
રસના ભરેલા મહાસાગરના તરંગોથી દોલાયમાન થયેલાં
અંગવાળાં, જેમણે બધા બંધને તોડી નાખ્યા છે તેવાં,
ધન્યવાદને પાત્ર ગોકુલવાસીઓને એક માત્ર રમ્ય લાગતાં,
એકાંત કુંજભવનમાં બિરાજેલાં શ્રીરાધિકાળ અને શ્રીકૃષ્ણ-
ચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૨૭

અતિરસમદ્વેગાન્નિસ્ત્રપાઘૈર્યતૃક્ષી

ત્વમ્મરમુદિતત્તત્સૌરતાશ્ચર્યરીતી ।

બહિરાતિસુખલીનાવુદ્વૃતાક્ષાનુવર્ણ્યૌ

મજ નિમૃતનિકુણ્ણે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૮॥

રસમદ્વેગના અતિ વેગથી નિર્લજ્જતા, અધીરાઇ અને અતૃપ્તિવાળાં, વળી દેવતાઓ પણ જેનાથી આનંદ પામ્યા તેવી તેને સુરતક્રીડાની આશ્ચર્યજનક રતિવાળાં, બહાર પણ અત્યંત સુખમાં લીન થયેલાં અને બિધડેલાં નેત્રોથી અનુવર્ણિત થતાં, એકાંત કુંજલવનમાં વિરાજેલાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૨૮

તદતિમધુરધામ્નોર્નામવાત્સલ્યમાત્રાત્

કથમપિ કલનીયૌ કસ્યચિદ્ભાગ્યસીમ્નઃ ।

શ્રુતિતિભિરલક્ષ્યૌ સત્સમાજપ્રસન્નૌ

મજ નિમૃતનિકુણ્ણે નાગરીનાગરૌ તૌ ॥૨૯॥

અત્યંત મધુર સ્થાનવાળા તે પ્રભુ અને શ્રીરાધિકાજીના નામ તરફની વત્સલતા માત્રથી ભાગ્યની સીમાવાળા કોઈ એક ભક્તથીજ કોઈ રીતે ગાઈ શકાય તેવા સ્વરૂપવાળાં, તેમ છતાં સમગ્ર શ્રુતિયો જેને જાણી શકી નથી તેવાં અને માત્ર સાધુજનોના સમાજમાં જેમના પ્રસંગે વર્ણિત થાય છે તેવાં, એકાંત કુંજલવનમાં બિરાજેલાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો તું આશ્રય કર. ૨૯

“કચન વિચલિતાં ચ પ્રાસ્ય માં મૃત્યુહસ્તે

કલયતિ મણિવંશં કાશ્ચિદાહ્વાતુકામઃ ।”

इति मिलितवयस्यान्सूक्तिभिर्हासयन्तौ

भज निभृतनिकुञ्जे नागरीनागरौ तौ ॥३०॥

‘હૂં કયાંક જરા વારને માટે ખસી, તેટલીવારમાંજ મને મૃત્યુના હસ્તમાં સોંપી બીજી કોઈને બોલાવવાની ઈચ્છાએ એ મણિવંશ બબ્બવી રહ્યા છે;’ આવી આવી સુંદર ઉદ્ધિતયોથી મળેલા મિત્રોને હસાવતાં, એકાંત કુંજલવનમાં બિરાજતાં શ્રીરાધિકાજી અને શ્રોકૃષ્ણચંદ્રજીનો તૂં આશ્રય કર. ૩૦

इति श्रीहरिदासोदितं (?) श्रीनागरीनागरस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

૩૦. વિપરીતશૃંગારફલકમ્ ।

[અનુબુદ્ધ]

यस्मिन्नहं कृतवती साखि शृङ्गारमुत्तमम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥१॥

[પ્રભુના વિરહતાપથી તપી ઊઠેલાં શ્રીસ્વામિનીજી, પ્રભુની સાથે ગાળેલા સમય દરમિયાન પ્રભુને ખુશ કરવા જે કાંઈ આભૂષણાદિક સૌભાગ્ય ધારણ કરેલાં તેમજ જે વિહારાદિક કરી આનંદ મેળવેલો તેનું વિરહના સમયમાં સ્મરણ કરી કરી આ ગ્રંથમાં પોતાની વિરહવેદના પોતાની સખીને કહી બતાવે છે. વિરહદશાનો સમય તો પોતાને અતિદુઃસહ છે. પ્રભુના સહભાવ સમયનો એ સમય ફરી પાછો આવશે ખરો? એવી ઈચ્છા આ ગ્રંથમાં શ્રીસ્વામિનીજી કાકુપ્રશ્નથી વ્યક્ત કરે છે:—) હે સખી! જે સમયે મેં ઉત્તમ પ્રકારનો શૃંગાર

કર્ચો હતો, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહ-
દશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જતો નથી. ૧

યસ્મિન્સુતૈલનશ્વરૈઃ પ્રસાધિતવતી કચાન્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૨॥

જે સમયે સુંદર તેલવાળી કાંસકીથી મેં મારા કેશ
ઓળ્યા હતા, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો
વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જતો નથી. ૨

યસ્મિન્નુદ્ગ્રથિતા વેણી વિભજ્યોભયથા કચાન્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૩॥

જે સમયે કેશને એ વિભાગમાં કરી નાખી મેં વેણી ગૂંથી
હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો
સમય તો મારાથી સહ્યો જતો નથી. ૩

યસ્મિન્સમારોપિતાનિ પુષ્પાણિ વિવિધાનિ ચ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૪॥

જે સમયે એ વેણીમાં મેં અનેક પ્રકારનાં પુષ્પો ધાલ્યાં હતાં,
તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય
તો મારાથી સહ્યો જતો નથી. ૪

યસ્મિન્મયા મૂર્ધ્નિ ઘૃતં શિરઃકુસુમભૂષણમ્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૫॥

જે સમયે મેં મસ્તક ઉપર શીશકૂલ ધારણ કર્યું હતું,
તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય
તો મારાથી સહ્યો જતો નથી. ૫

यस्मिंस्तत्पार्श्वयोर्मुक्तावृतभूषे मया घृते ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥६॥

जे समये ते शीशकूलनी आणूमां में मोतीसर आंधी होती, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ६

यस्मिंस्ताम्रमया रेषा सिन्दूरेण कचान्तरा ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥७॥

जे समये सेथामां सिंदूरथी लालयोण सेथी पूरी होती, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ७

यस्मिन्भाले विशालेऽहं चकार तिलकं समम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥८॥

जे समये विशाल लाल प्रदेशमां में सरणे आंदळो उथो होतो, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ८

यस्मिन् काश्मीरनीरेण गण्डयोश्चित्रकं कृतम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥९॥

जे समये केशरना रसथी गाल पर में लात थीतरी होती, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ९

यस्मिंस्तमालपत्राज्जर्विहितं बिन्दुभूषणम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥१०॥

જે સમયે તમાલપત્રની આડમાં રહી મેં બિંદુભૂષણ કર્યું હતું, તે સમય પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૦

યસ્મિન્ કૃતં મૃગમદાગુરુસમ્ભવબિન્દુકમ્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડ્યં દુઃસહો મમ ॥૧૧॥

જે સમયે કસ્તૂરી અને અગરની ટપકી કરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૧

યસ્મિન્નયનયોર્નીતમજ્જનં ગર્વગજ્જનમ્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડ્યં દુઃસહો મમ ॥૧૨॥

જે સમયે નેત્રોમાં પારકીયોના ગર્વને હઠાવનારું આંજણું મેં આંજ્યું હતું, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૨

યસ્મિન્દ્વગશ્ચલપ્રાન્તે કૃતા રેષાજ્જનોદ્ભવા ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડ્યં દુઃસહો મમ ॥૧૩॥

જે સમયે નેત્રોના છેડા ઊપર આંજણુની રેખા કરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૩

દક્ષિણશૂતટે યસ્મિન્ બિન્દુઃ કજ્જલતઃ કૃતઃ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડ્યં દુઃસહો મમ ॥૧૪॥

જે સમયે જમણી ભમાં ઊપર આંજણુની ટપકી કરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૪

યસ્મિન્સુનાસિકારન્ધ્રે કૃતં મૌક્તિકભૂષણમ્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૧૫॥

જે સમયે નાકમાં મેં મોતીની વાળી પહેરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૫

અધરેઽલક્તકરસસમ્બન્ધો યત્ર ભાવિતઃ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૧૬॥

જે સમયે હોઠમાં અળતાનો રસ લગાવ્યો હતો, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૬

યસ્મિન્ વિરચિતં કણ્ઠે કણ્ઠશ્રીભૂષણં વરમ્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૧૭॥

જે સમયે કંઠમાં ઉત્તમ કંઠી ધારણ કરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૭

યસ્મિન્સુવર્ણસઙ્કાશા કશ્ચુકી પરિધાપિતા ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૧૮॥

જે સમયે સોના જેવી તેજદાર ચોળી મેં પહેરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૮

યસ્મિન્ કૃતા સ્વહસ્તેન ગ્રીવાયાં મૌક્તિકાવલી ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૧૯॥

જે સમયે મેં મારે હાથે કંઠમાં મોતીસર ઘાલી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૧૯

यस्मिन्नु कुचयोर्मध्ये स्थापितं पदकं महत् ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૨૦॥

જે સમયે મેં સ્તનો વચ્ચે મોટો ચંદ્રક મૂક્યો હતો, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૨૦

यस्मिंस्तदुपयोगीनि कृतान्याभूषणानि च ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૨૧॥

જે સમયે સ્તનોને યોગ્ય એવાં ભૂષણો સજ્યાં હતાં, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૨૧

यस्मिन्भुजद्वये नीते कञ्चुकी सङ्गतां गता ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૨૨॥

જે સમયે બે હાથ લેતાં ચોળી બંધબેસતી થઈ હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૨૨

यस्मिन्नकरचं नीलकङ्कणानि करद्वये ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૨૩॥

જે સમયે બંને હાથમાં શ્યામ કંકણો પહેર્યા હતાં, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૨૩

यस्मिन्व्यधामङ्गुलीषु मुद्रिका दशसु प्रियाः ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥२४॥

जे समये दशे आंगणीयोभां गभती वींटीयो धरी डती,
ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने समय
तो माराथी सह्यो जतो नथी. २४

यस्मिन् विरचितं रत्न-खचितं कङ्कणं पुनः ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥२५॥

जे समये इरी रत्नकंकण पडियूं डतूं, ते समय इरी
पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने समय तो माराथी
सह्यो जतो नथी. २५

यस्मिन्नकरवं नीलनीवीं कटितटे पुनः ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥२६॥

जे समये मे' इरी डेड छपर श्याम धाधरो राभ्ये
डतो, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने
समय तो माराथी सह्यो जतो नथी. २६

यस्मिन्नु दामतो बद्धाः कट्यां मे क्षुद्रघण्टिकाः ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥२७॥

जे समये पछी दोरीथी डेडभां मे' नानी धूधरीयो आंधी
डती, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारने विरडदशाने
समय तो माराथी सह्यो जतो नथी. २७

नीलनीवी मया कट्यां यस्मिन्नु परिधापिता ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥२८॥

जे समये पछी अे श्याम धाधरो डेड विपर पडेरौ
क्षीघो डतो, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारनो विरु-
दशानो समय तो माराथी सह्यो जतो नथी. २८

यस्मिन् विचित्रितं नीतं चरणे भूषणद्वयम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥२९॥

जे समये चरणमां विचित्र अंअर पडेर्या डतां, ते
समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारनो विरुदशानो समय
तो माराथी सह्यो जतो नथी. २९

यस्मिन् कृतं पदद्वन्द्वमलक्तकविचित्रितम् ॥

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥३०॥

जे समये अंने चरण मे' अणताथी चीतर्या डतां, ते
समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारनो विरुदशानो समय
तो माराथी सह्यो जतो नथी. ३०

यस्मिन्पदाङ्गुलीष्लेत्कृतं वृश्चिकभूषणम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥३१॥

जे समये पगनी आंगणीयोमां मे' वीछिया पडेर्या डता,
ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारनो विरुदशानो समय
तो माराथी सह्यो जतो नथी. ३१

अनेकपुष्पसम्बन्धा माला कण्ठे मया कृता ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥३२॥

जे समये अनेक डूलनी लरेली माणा मे' कंठमां पडेरौ
डती, ते समय इरी पाछे आवशे ? अत्यारनो विरुदशानो
समय तो माराथी सह्यो जतो नथी. ३२

યાસ્મિન્નાસમહં ચાપિ તદ્ભાવવશતસ્તથા ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૩૩॥

જે સમયે હું મારા પ્રભુના ભાવે વશ થઈ રહી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૩૩

યાસ્મિન્નભૂચ્છીલમેઘે સદર્શા ચપલોપમા ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૩૪॥

જે સમયે આપાઠી મેઘમાં વીજળી રહી હોય તેવી ઉપમા (અમારે જાને માટે) સાર્થક થઈ હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૩૪

યાસ્મિન્નિન્દીવરે જાતો મધુપો રજસા સિતઃ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૩૫॥

જે સમયે કમળ (મારા)માં ભ્રમર (પ્રભુ) પરાગથી સફેદ થઈ ગયો, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૩૫

યાસ્મિન્નુ સિતચન્દ્રોઽભૂચ્ચન્દ્રાન્તરકલક્રિતઃ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૩૬॥

જે સમયે (મારા મુખરૂપી)એક ઉજ્જવલ ચંદ્ર (મારા પ્રભુના મુખરૂપી) બીજા ચંદ્રથી સંક્રાંત થયો હતો, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૩૬

यस्मिन्नु हृदयाम्भोजं मृणालपरिवारितम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥३७॥

जे सभये (भाइं) हृदयकमण (प्रभुना हृदयइपी) मृणाल-
डांडीथी वारवामां आव्यूं डतूं, ते सभय इरी पाछे आवशे ?
अत्यारनो विरडदशानो सभय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ३७

यस्मिन्नभूदब्जदले सम्बन्धो बिम्बसम्भवः ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥३८॥

जे सभये (भारा मुअइपी) कमणना दल उपर (प्रभुनूं
मुअइपी) चंद्रणिण प्रतिणिणत थयूं डतूं, ते सभय इरी
पाछे आवशे ? अत्यारनो विरडदशानो सभय तो माराथी
सह्यो नतो नथी. ३८

यस्मिन् बिम्बफलद्वन्द्वपीडनाद्रस आच्युतत् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥३९॥

जे सभये (इं अने भारा प्रभुना) जेठ मुअचंद्रणिणना
संधर्षथी प्रेमरस अरवा लाग्यो, ते सभय इरी पाछे
आवशे ? अत्यारनो विरडदशानो सभय तो माराथी सह्यो
नतो नथी. ३९

यस्मिन् भवति सम्भूतमर्धचन्द्रसहस्रकम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥४०॥

हे सभी ! जे सभये विडारश्रमने लीघे सेंडडे अर्धचंद्र
आंजे हेभावा लाग्या डता, ते सभय इरी पाछे आवशे ?
अत्यारनो विरडदशानो सभय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ४०

यस्मिंश्चक्रद्वयद्वन्द्वं वियुक्तं कमलावृतम् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥४१॥

ॐ समये कमलमां लपायेत् (अमो अंने-३पी) यद्ववाकनूं
नेडूं छटूं थयूं डतूं, ते समय इरी पाछो आवशे ? अत्यारने
विरडदशाने समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ४१

यस्मिन्मदृश्यत पुनः परमाणुः समूर्तिमान् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥४२॥

ॐ समये इरी मूर्तिमान प्रेमइपी परमाणुनां दर्शन थयां
डतां, ते समय इरी पाछो आवशे ? अत्यारने विरडदशाने
समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ४२

यस्मिन्कमलयोश्चन्द्रसान्निध्यमभवद्गतैः ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥४३॥

ॐ समये अनेक नवाआववाथी मारां नेत्रकमणेने प्रभुना
मुणयंद्रनूं सामीप्य थयूं डतूं, ते समय इरी पाछो आवशे ?
अत्यारने ,आ विरडदशाने समय तो माराथी सह्यो
नतो नथी. ४३

यस्मिन्कमलसम्बद्धः कलहः सस्वनोऽभवत् ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥४४॥

ॐ समये कमणना संबंधवाणे अवाअयुक्त अडअडाट
थयो डतो, ते समय इरी पाछो आवशे ? अत्यारने विरड-
दशाने समय तो माराथी सह्यो नतो नथी. ४३

कदलीकाण्डयुगला भूमिर्यस्मिन्नभोयुता ।

स कालः पुनरागन्ता, यतोऽयं दुःसहो मम ॥४५॥

જે સમયે વચ્ચે પોલાણુવાળી (સાથળરૂપી) કેળના જે થંભવાળી ભૂમિ થઈ રહેલી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યા જાતો નથી. ૪૫

અદૃશ્યત ઘને વિદ્યુદાવિર્ભૂતતિરોહિતા ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૪૬॥

જે સમયે પ્રભુરૂપી શ્યામ મેઘમાં હૂંરૂપી વીજળી વારં-વાર દેખાતી હતી અને અદૃશ્ય થતી હતી, જે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યા જાતો નથી. ૪૬

યત્રાભવત્પરિશ્રાન્તૌ ચકોરવિધુસઙ્ગકૌ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૪૭॥

જે સમયે (હૂં) ચકોર અને (પ્રભુ) ચંદ્ર થાકી ગયાં હતાં, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યા જાતો નથી. ૪૭

યસ્મિન્નહં જલક્રીડાં ચકાર યમુનામ્ભસિ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૪૮॥

જે સમયે મેં યમુનાજલમાં જલક્રીડા કરી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યા જાતો નથી. ૪૮

યસ્મિન્ કરિવરસ્યેવ રમણં વિપિને કૃતમ્ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોઽયં દુઃસહો મમ ॥૪૯॥

જે સમયે ઉત્તમ હાથીની જેમ પ્રભુયે વનમાં રમણુ કયૂં હતાં, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૪૯

યસ્મિન્નવચિતાનીહ પુષ્પાણિ પ્રેયસા સહ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૬૦॥

જે સમયે મારા વહાલા સાથે અહીં વનમાં પુષ્પો એકઠાં કર્યાં હતાં, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૫૦

યાસ્મિન્ વિવિધકુસુમૈર્વેણી વિરચિતા શુભા ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૬૧॥

જે સમયે એકઠાં કરેલાં તે અનેક પ્રકારનાં પુષ્પોથી મારા પ્રભુયે મારી વેણી તૈયાર કરી આપી હતી, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૫૧

યસ્મિન્નહર્નિશં પૂર્ણો રસોઽશ્રૂતપ્રેયસોર્મિથઃ ।

સ કાલઃ પુનરાગન્તા, યતોડયં દુઃસહો મમ ॥૬૨॥

જે સમયે અમો ઝંને પ્રિયજનોનો પરસ્પરનો રસ નિત્ય પૂર્ણ થતો હતો, તે સમય ફરી પાછો આવશે ? અત્યારનો વિરહદશાનો સમય તો મારાથી સહ્યો જાતો નથી. ૫૨

इत्थं विलपयन्त्या भस्वामिन्याश्चरणाम्बुजे ।

रतिरस्तु सदा, दासी ह्येवं वदति भाविता ॥६३॥

આમ જિપર પ્રમાણે વિલાપ કરતાં મારાં શ્રીસ્વામિનીજી

શ્રીરાધિકાલના ચરણકમલમાં મારો સદૈવ પ્રેમ રહોઃ એ પ્રમાણે ભાવવાળી આ હૂં દાસી યાચી રહી છું. ૫૩

इदमेव सदा प्रार्थयं फलमीप्सोः कृपावतः ।

नान्यन्मुक्त्यादिकं सर्व-मखिलं तुच्छमेव हि ॥५४॥

ફલની જેને ઇચ્છા છે, તેવા અને જેના ઊપર પ્રભુનો અનુગ્રહ છે, તેવા જીવે આજ ફલની સદા પ્રાર્થના કરવી, ધીજાં સૌ કેં મુક્તિ વગેરેની નહીં; કારણકે એ સર્વ તેા તુચ્છજ છે. ૫૪

इति श्रीहरिदासोदितं विपरीतशृङ्गारफलकं सम्पूर्णम् ।

૩૧. શ્રીમદ્રાધાષ્ટકમ્ ।^૧

[શિખરણી]

निकुञ्जे ^१मञ्जूशद्विविधमृदुपुष्पैकनिचयैः

समाकीर्णं दान्तं सुमणिजटितं केलिशयनम् ।

हृदि प्रादुर्भूतोद्भटविरहभावैः सपदि यत्

करे कृत्वा पत्रव्यजनमु विशन्तीं हृदि भजे ॥१॥

હૃદયમાં પ્રકટ થયેલ મહાવિરહના ભાવોથી તુરત જે, હાથમાં પત્રોના વીજણાનું ગ્રહણ કરીને નિકુંજમાં સુંદર સુંદર

૧ આ અને આ પછીનું સ્તોત્ર, એ બંનેનો અનુવાદ મારા પૂજ્ય પિતૃચરણોયે કરેલો છે.—સમ્પાદક

૨ મજૂનિ ડશન્તિ કમનીયાનિ વિવિધાનિ મૃદૂનિ પુષ્પાણિ તેષા-
મેકનિચયૈઃ ।

વિવિધ પ્રકારના કોમલ પુષ્પોનાજ ઠગલાઓથી ભરપૂર,
હાથીદાંતની શોભા-વાળા કીડાશયનમાં પ્રવેશ કરી રહ્યાં છે,
એવાં શ્રીસ્વામિનીજીનો હૃદયમાં હું આશ્રય કરું છું. ૧

વિદિત્વા ગોપીશં શ્રમવિહિતાનિદ્રં હૃદિ મિયા

રણત્કારૈર્ભૂયાન્ન સ્વલુ ગતનિદ્રઃ પરમિતિ ।

દ્વિતીયેન સ્તબ્ધ્વા ચલનચપલં કઙ્કણચયં

વિતન્વન્તીં મન્દં વ્યજનમથ રાધાં હૃદિ ભજે ॥૨॥

શ્રમથી નિદ્રાચુક્ત એવા શ્રીગોપીશને જાણીને ખીકથી
આપે વિચાર્યું કે નક્કી પ્રાણનાથ કંકણાદિના રણત્કારથી જાગી
ઊઠે, એમ ન થવા માટે ખીજ હાથથી, ચાલવાથી ચપલ એવાં
કંકણોના સમૂહને પકડીને, ધીમે ધીમે વીંજણાને ચલાવતાં
એવાં શ્રીરાધિકાજીનો હવે હું હૃદયમાં આશ્રય કરું છું. ૨

વિધાયાચ્છૈઃ પુષ્પૈર્વિવિધરચનાં ચારુમૃદુલાં

પદપ્રાન્તાલમ્બાં સ્વકરકમલાભ્યાં પુનરસૌ ।

સ્થિતં સ્વપ્રાણાનાં પ્રિયતમમનન્યં નિજપુરો-

ઽવગત્યા તન્વન્તીમુરસિ વનમાલાં હૃદિ ભજે ॥૩॥

સુંદર પુષ્પોથી વિવિધ પ્રકારની રચનાવાળી, સુંદર અને
કોમળ ચરણના અન્ત સૂધી લટકતી એવી વનમાલાને પોતાના
કરકમલોથી ખનાવીને અને ફરી પોતાના પ્રાણપ્રિય પ્રભુને
પોતાની આગળ રહેલા એકલા જોઈને, પ્રભુના વક્ષઃસ્થલમાં
વનમાલાને ધારણ કરાવતાં શ્રીરાધાજીનો હૃદયમાં હું આશ્રય
કરું છું. ૩

पुस रासारम्भे शरदमलरात्रिष्वपि हरि-

प्रभावोद्यल्लीलास्मरणकृतचिन्ताशतयुताम् ।

हृदि प्रादुर्भूतं बहिरपि समुद्गीक्षितुमिव

स्वतो वारंवारं विकसितदृग्गञ्जां हृदि भजे ॥४॥

प्रथम रासना आरंभमां, शरदृक्तुनी निर्भण रात्रिओमां
पणु प्रभुना प्रभावथी उदय पामती लीलाओना स्मरणथी
प्रकट करायेल सेंकडे। चिन्ताओथी युक्त, उदयमां प्रकट थयेल
प्रभुने अडार पणु सारी रीते जेवाने पोतानी भेजे वारंवार
विकसित नेत्रकमलवाणां श्रीराधिकाओने। डूं उदयमां
आश्रय कइं छूं. ४

विचिन्वन्तीं नाथं निरतिशय-लीलाकृतिरतं

प्रपश्यन्तीं चिह्नं चरणयुगसम्भूतमतुलम् ।

प्रकुर्वन्तीं सूर्धन्यहह पदरेणूत्करमापि

प्रियां गोपीशस्य प्रणतनिजनार्थां हृदि भजे ॥५॥

निरतिशय लीला करवामां प्रीतिवाणा-नाथने शोधतां,
जेने भीजनी उपमा न आपी शक्य अेवां अन्ने अरणु-
कमलोथी थयेल चिह्ने निडाणीने जेतां, अहह-भारा अउ-

१ “ स्मरगरलखण्डनं मम शिरसि मण्डनं निवेहि पादपल्लवमुदारम् ”
आ गीतगोविन्दनी सप्तपदीमांनूं अरणु ज्यदेव पोते लप्पी शक्या नहो
ने अधूरे पद मूडी स्नान करवा गया. पाछणथी श्रीठाकारओ अे आवीने
लप्पी दीधूं के कामविषनूं अंडन करनार उदार आपना अरणुपल्लवने
भारा मस्तकना भूषणरूपे पधरावे. आटलूं श्रीस्वामिनीओ भाटे जेने
मान छे ते केम तेने न नभे ?

ભાગ્ય છે એમ વિચારી પ્રભુના ચરણકમલની રેણુના સમૂહને
પણ પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરતાં, ગોપીશ-શ્રીકૃષ્ણ-
ચંદ્રનાં પ્રિયા, અને નિજનાથ પણ માનાપનોદ કરવા જેના
ચરણમાં નમી પડે છે, એવાં શ્રીરાધિકાળનો હૃદયમાં હું
આશ્રય કરું છું. ૫

નિજપ્રાણાધીશ-પ્રસન્નમિલનાનન્દવિકસત્-

સમસ્તાહ્મપ્રેમોદ્ગતમતનુરોમાવલિમપિ ।

સ્ફુરત્સીત્કારાન્તઃસ્થિતસમયમાવૈકનયનાં

પુનઃપશ્ચાત્તાપામતુલરસપાત્રં હૃદિ ભજે ॥૬॥

નિજ પ્રાણાધીશનું એકદમ મિલન, તેના આનંદથી ખીલતાં
સમસ્ત અંગોમાંથી પ્રેમ બહાર નીકળી આવ્યો હોય તેમ
ઘાટી રોમરાજિવાળાં છતાં બહાર નીકળતા સીત્કારના
અવાજથી અન્તઃસ્થિત ભયચુકત ભાવ જેઓનાં નેત્રમાં દેખાઈ
રહ્યો છે, પુનઃ (ફરીને) માન કર્યાનો પશ્ચાત્તાપ જેમનામાં છે
એવાં અનુપમ-રસનાં પાત્ર શ્રીરાધિકાળનો હું હૃદયમાં
આશ્રય કરું છું. ૬

લસદ્ગોપીનાથાનનકમલસંયોજિતમુખાં

મુખામ્મોધિપ્રાદુર્ભવદ્મૃતપાનૈકચતુરામ્ ।

પરીરમ્મપ્રાપ્તપ્રિયતમશરીરૈક્યરસિકાં

તૃતીયાર્થપ્રાપ્તિપ્રકટહારિસિદ્ધિં હૃદિ ભજે ॥૭॥

સુંદર શ્રીગોપીનાથના મુખકમલ સાથે પોતાના મુખકમલને
બેઠનારાં, મુખરૂપી સાગરમાંથી પ્રકટ તથા અમૃતના પાનમાં
એક ચતુર, પરિરંભણ વખતે પ્રાપ્ત પ્રિયતમના શ્રીઅંગ સાથેની

એકતામાં રસિક, ત્રીજો અર્થ જે કામ તેની પ્રાપ્તિથી પ્રકટ
જેમને પ્રભુસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવાં શ્રીરાધિકાળનો હૂં
હૃદયમાં આશ્રય કરું છું. ૭

ન મે વાઙ્છ્યો મોક્ષઃ શ્રુતિષુ ચતુરાત્મા નિગદિતો,
ન શાસ્ત્રીયા ભક્તિર્ન પુનરિહ વિજ્ઞાનમપિ મે ।
કદાચિન્માં સ્વામિન્યહહ મયિ દાસે કૃપયતુ
સ્વતઃ સ્વાચાર્યાણાં ચરણશરણે દીનકરુણા ॥૮॥

વેદોમાં (સાલોક્ય, સામીપ્ય, સાઙ્ગ્ય, અને સાયુજ્ય)
એમ ચારરૂપે કહેલ મોક્ષ મને જોતો નથી, તેમ શાસ્ત્રીય
ભક્તિની પણ મારે અપેક્ષા નથી; અને કરો અહીં વિજ્ઞાન
(સાનુભૂત જ્ઞાન) પણ જરૂરનું નથી. અહહ—આશ્ચર્ય થાય છે
કે—કદાચિત્ મને (પોતાનો દાસ જાણીને) શ્રીસ્વામિનીજી
દાસ એવા મારામાં કૃપા કરે, અને પોતાથી શ્રીમદાચાર્ય-
ચરણોના ચરણશરણમાં જતા મારામાં સદૈન્ય કરુણા પ્રકટે,
એવી દયા કરે. ૮

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीमद्राधाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૩૨. શ્રીમુખ્યશક્તિસ્તોત્રમ્ ।

[આર્યા]

जयति सदा सा राधा, हरिहृदये या विलक्षणा दर्शे ।
प्रतिबिम्बितेव दृष्टा बिम्बपरोक्षे वयस्याभिः ॥१॥

તે શ્રીરાધાજી સદા વિજય પામે છે કે જે વિલક્ષણ
અરીસારૂપ શ્રીહરિના હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બિત થયાં હોય તેમ
બિમ્બના પરોક્ષસમયમાં સખીઓથી જોવાયેલાં છે. ૧

[ઉપગાતિ]

નિજપતિહૃદયસરોજે સદા વસન્તી પ્રિયા રાધા ।

કમલાલયેવ લોકૈરલોકિ લોકત્રયાતીતા ॥૨॥

પોતાના પ્રિયના હૃદયકમલમાં સદા નિવાસ કરતાં પ્રિયા
રાધિકાજીને લોકોએ એવાં જોયાં કે જાણે અલૌકિક (લોક-
ત્રયાતીત) કમલમાં વાસ કરનારાં લક્ષ્મીજીજી હોય ! ૨

વક્ષસિ લક્ષણમિષતો લક્ષ્મીસુપરિસ્થિતાં તનુતે ।

યદ્ગોપનાય સતતં, સા જયતિ સ્વામિની રાધા ॥૩॥

શ્રીસ્વામિનીજી ઠાકોરજીના હૃદયમાં બિરાજે છે તેને છાતાં
(ગુપ્ત) રાખવા સારૂ દક્ષિણાવર્ત રોમરાજિના બહાનાથી ઉપર
વક્ષઃસ્થળમાં રહેલાં લક્ષ્મીજીને પ્રભુ પ્રત્યક્ષ કરી રહ્યા છે તે
સ્વામિનીજી શ્રીરાધા સદા વિજયને પામે છે. ૩

શ્રીવત્સેન વિભર્તિ સ્ફુટાં બાહિઃ સર્વથા લક્ષ્મીમ્ ।

યામન્તઃસ્થિતિરૂપાં બોધયિતું રાધિકા જયતિ ॥૪॥

પ્રભુ અન્દર બિરાજતાં જે શ્રીસ્વામિનીજીને જણાવવા
સારૂ શ્રીવત્સના ચિહ્નથી લક્ષ્મીજીને બહાર ખુલ્લાં ધારણ કરે
છે તે રાધિકાજી સદા જય પામે છે. ૪

૧ બિમ્બના પ્રત્યક્ષ ભાવમાંજ પ્રતિબિમ્બ દેખાય. આ તો શ્રીહરિનો
હૃદયરૂપી અરીસો એવો વિલક્ષણ છે કે (બિમ્બ) શ્રીસ્વામિનીજી પ્રત્યક્ષ
છતાં તેમનું પ્રતિબિમ્બ શ્રીઠાકોરજીના હૃદયાદર્શમાં જોવામાં આવે છે.

હરિહૃદયપ્રતિબિમ્બિતનિજરૂપપ્રેક્ષણામોદા ।

તત્રાસ્થિતમીક્ષન્તી(?) પ્રિયમતિવિમના મનસ્યાસ્તે ॥૬॥

શ્રીહરિના હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બિત પોતાના રૂપને જોવાના આનન્દવાળાં, પણ ત્યાં પ્રિયને ન રહેલા જોતાં શ્રીસ્વામિનીજી મનમાં અતિ ઉદાસીન રહે છે. ૫

નિજહૃદ્ગતહરિરૂપં વિલોકયન્તી બહિઃ સ્વં ચ ।

વિરહે વિસ્મિતચિત્તા જયતિ સદા સ્વામિની રાધા ।૬।

પોતાના હૃદયમાં બિરાજતા શ્રીહરિના રૂપને અને બહાર પોતાના રૂપને જોતાં, વિરહથી વિસ્મિત ચિત્તવાળાં શ્રી-સ્વામિની રાધા સદા વિજય પામે છે. ૬

જપાતિ સદા યન્નામ સ્વયં નિકુન્જસ્થિતો નાથઃ ।

મન્ત્રમિવ પ્રાપ્ત્યર્થ, સા જયતિ સ્વામિની રાધા ॥૭॥

નિકુંજમાં બિરાજતા પ્રભુ સ્વયં પ્રાપ્તિને માટે મન્ત્રની માફક જેના નામને જપે છે તે શ્રીસ્વામિનીજી રાધા વિજય પામે છે. ૭

યત્સહિતો ગોપીનાં હૃદયામ્બોધૌ સદા ક્રીડામ્ ।

કુરુતે ભાવતરંગૈર્જયાતિ હરેર્ધમહ્નં સા ॥૮॥

જે શ્રીસ્વામિનીજી સહિત, ગોપીઓના હૃદય-સમુદ્રમાં પ્રભુ સદા ભાવરૂપી તરંગોથી ક્રીડા કરે છે, શ્રીહરિના અર્ધ અંગરૂપ તે શ્રીસ્વામિનીજી વિજય પામે છે. ૮

[આર્યા]

યદ્ભુજદણ્ડાવૃતિયુતકણ્ઠા કૃષ્ણસ્ય નીલમેઘસ્ય ।

વહતિ પુરન્દરધનુષાવૃતસ્ય શોભાં પ્રભૌ શ્યામે ॥૯॥

જે પ્રભુના ભુજદંડથી આવૃત કંઠવાળાં શ્રીરાધાજી શ્યામ પ્રભુનાં ઇન્દ્ર ધનુષથી વીંટાયેલ-નીલ મેઘની શોભાને ધારણ કરે છે. ૯

[ઉપગીતિ]

યદ્રૂપસ્મરણાહિતસંસ્કારઃ કામિનીકાન્તઃ ।

ભજતિ જિતેન્દ્રિયતાયાઃ પદં હરિઃ, સા સદા જયતિ ।૧૦।

જે શ્રીસ્વામિનીજીના રૂપના સ્મરણનો જેને સંસ્કાર પડી ગયો છે એવા અનેક કામિનીના કાન્ત શ્રીહરિ જિતેન્દ્રિય-પણાના પદને ભજે છે, તે શ્રીસ્વામિનીજી સદા વિજય પામે છે. ૧૦

હરતિ હરેરપિ ચેતસ્તથાપિ ન હરિર્હરતિ યસ્યાઃ ।

નક્ષણભેદસહિષ્ણુઃ સા વૃષભાનોઃ સુતા જયતિ ॥૧૧॥

જે શ્રીહરિ ભગવાનના ચિત્તનું હરણ કરે છે, તથાપિ શ્રીહરિ જેના ચિત્તને હરી શકતા નથી, તેમ જેના ક્ષણમાત્રના ભેદ (વિરહ)ને સહી શકતા નથી, તેવાં શ્રીવૃષભાનુનાં પુત્રી શ્રીરાધાજી વિજય પામે છે. ૧૧

જયતિ જિતાશિલયુવતી-પરિવૃઢદૃઢસમ્ભ્રમચિત્તા ।

નક્ષણરમણવિમુક્તા દોષવિમુક્તાશ્રયા સતતમ્ ॥૧૨॥

સમસ્ત યુવતિના પતિ પ્રભુના મજબૂત ભમતા ચિત્તને જેણે જીત્યું છે, ક્ષણ પણ જે રમણ-પ્રભુથી વિમુક્ત નથી, તેવાં દોષરહિત શુદ્ધ આશ્રયવાળાં શ્રીરાધાજી હૃદયેશાં વિજય પામે છે. ૧૨

[આર્યા]

ભાવતનૌ ભાવાત્મા સ્થિતાસ્વભાવેન ભાવિતા સતતમ્ ।

શ્રીવલ્લભાભિધાને તદ્રૂપા વા સદા જયતિ ॥૧૩॥

સ્વભાવથી હુમેશાં ભાવના કરેલાં જે પ્રેમતતુ-પ્રભુમાં પ્રેમસ્વરૂપા થઈને રહ્યાં છે અને શ્રીવલ્લભાભિધાન^૧ શ્રીમહા-પ્રભુજીમાં જેને રૂપે છે, તે શ્રીરાધિકા સદા વિજય પામે છે. ૧૩

[ઉપગીતિ]

શ્રીવલ્લભસંશ્રયણાદેતત્કરુણાયુતાનાં હિ ।

કૃષ્ણાઃ કરોતિ શીઘ્રં નિજફલદાનં નસંશયઃકાપિ ॥૧૪॥

શ્રીમહાપ્રભુજીના આશ્રયથી આ શ્રીસ્વામિનીજીના કૃપાયુક્ત ભગવદ્દીયોને શ્રીકૃષ્ણજી ભગવાન ક્ષણનું દાન તુરતજ કરે છે, તેમાં કયાંય પણ સંશય નથી. ૧૪

इति श्री हरिदासोदितं श्रीमुख्यशक्तिस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

૩૩. શ્રીસ્વામિનીપ્રાર્થનાષ્ટકમ્ ।

[ઉપજ્ઞતિ]

विभावयन्त्याः प्रियरूपमन्तः

सन्तोषफुल्लाननलोचनायाः ।

लीलासमारोपितचेतसः स्यां

कदा तवाहं पदपांशुजन्मा ॥૧॥

હૃદયમાં પ્રિય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના સ્વરૂપનીજ ભાવના કરતાં,

૧ શ્રીમહાપ્રભુજીને “પ્રિયા ગોપીમર્તુઃ” ગોપીભક્તી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના પ્રિયારૂપે શ્રીગુસાંધજીએ “શ્રીસ્ફુરત્કૃષ્ણપ્રેમામૃત”માં જણાવ્યા છે તેને લઈને “શ્રીવલ્લભાભિધાને તદ્રૂપા” એમ શ્રીહરિરાયજીએ લખ્યું છે, એમ મને ભાસે છે.

સંતોષથી પ્રપુલ્ક મુખ અને લોચનવાળાં અને લીલામાં
આરોપિત ચિત્તવાળાં આપ શ્રીસ્વામિનીજીનો હૂં ક્યારે
ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૧

રસાલપત્રે શતપત્રપત્રે

પ્રિયં લિખન્ત્યા મૃગનાભિના રહઃ ।

આયાતનીરાકુલહૃદયશઃ સ્યાં

કદા તવાહં પદપાંશુજન્મા ॥૨॥

આંખાના પાંદડામાં અને કમળના પાંદડામાં એકાંતે
પ્રિય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું સ્વરૂપ આલેખતાં અને પ્રભુના વિરહ
આવેલાં આંસૂઓથી વ્યાકુલ થયેલાં હૃદય અને નેત્રવાળાં
આપ શ્રીસ્વામિનીજીનો હૂં ક્યારે ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૨

વિધાય શય્યાદિકમચ્છપુષ્પૈ-

હૃદશ્રુનેત્રૈર્નિજનાથમાર્ગમ્ ।

સ્યાં સર્વભાવૈરવલોકયન્ત્યાઃ

કદા તવાહં પદપાંશુજન્મા ॥૩॥

સુંદર પુષ્પોથી શય્યા વગેરે તૈયાર કરી હૃદયથી અને
આંસૂવાળાં નેત્રોથી સર્વભાવે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના માર્ગને નિહાળતાં
એવાં આપ શ્રીસ્વામિનીજીનો હૂં ક્યારે ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૩

ગુણૈર્યુતાયાઃ સ્વવપુઃસમાશ્રિતૈ-

ર્ષોહું વ્રજાધીશ્વરમાત્મવશ્યમ્ ।

સ્યાં રાધિકાયાઃ સકલાધિકાયાઃ

કદા તવાહં પદપાંશુજન્મા ॥૪॥

‘શ્રીવલ્લધીશ્વર આપને વશ છે,’ એ જાણવાને માટે આપના દેહમાં રહેલા ગુણોથી યુક્ત એવાં અને બીજાં સર્વથી અધિક એવાં આપ શ્રીરાધિકાજીનો હું ક્યારે ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૪

સર્વાસદાસેવિતપાદપદ્મ-

લસન્નસ્વાગ્રેણ ભુવં લિખન્ત્યાઃ ।

વિયોગભાવૈકગતાત્મનઃ સ્યાં

કદા તવાહં પદપાંશુજન્મા ॥૫॥

સખીયો વડે કરીને હુમેશાં જેની પરિચર્યા કરવામાં આવી છે તેવાં ચરણકમલમાં લસતા નખના અગ્ર વડે કરીને પૃથ્વી ખણુતાં અને જેમનો આત્મા કેવળ વિપ્રયોગના ભાવમાં મગ્ન થયો છે, તેવાં આપ શ્રીસ્વામિનીજીનો હું ક્યારે ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૫

પ્રતિક્ષણપ્રાપ્તિસદાર્ત્તચેતઃ-

સ્વપ્રાણનાથોદયજાતતદ્વ્રતે ।

ગુણાનુવાદં સતતં રટન્ત્યાઃ

કદા તવાહં પદપાંશુજન્મા ॥૬॥

પ્રતિક્ષણે પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે સદૈવ આર્ત ચિત્તવાળાં, પોતાના પ્રાણનાથ પ્રકટ થાય તેવા પ્રકારનાં વ્રતવાળાં અને સતત પ્રભુના ગુણગાનનું રટણ કરતાં આપ શ્રીસ્વામિનીજીનો હું ક્યારે ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૬

સ્વાધીનગોપીજનવલ્લુભાયા

નિઃસાધનાનુગ્રહકારણાયાઃ ।

૧ સ્વદ્વારસમ્પ્રાપિતમત્પ્રભોઃ સ્યાં

કદા તવાહં પદપાંશુજન્મા ॥૭॥

ગોપીજનવદ્દલ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી જેને સ્વાધીન છે, વળી જેઓ નિઃસાધન લક્ષ્મી ઉપર કૃપા કરાવવામાં કારણરૂપે રહેલાં છે અને જેણે પોતાના દ્વાર ઉપર મારા પ્રભુને ખડા કરાવી દીધા છે, તેવાં આપ શ્રીસ્વામિનીજીનો હું ક્યારે ચરણરજ-સેવક થાઉં? ૭

[શિખરણી]

इति श्रीमत्स्वामिन्यतिशयितदीने मयि परं

पराधीने पीनेऽखिलभजनदौषैरपि सदा ।

कृपा कार्या धार्या हृदि च, मम चित्तं मुररिपौ^२,

प्रियस्वाचार्याणां चरणशरणोऽहं हरिरतिः ॥८॥

હે શ્રીસ્વામિનીજી ! મારું ચિત્ત શ્રીમુરારિમાં રહ્યું છે અને આપના કૃપાપાત્ર શ્રીવદ્દલાચાર્યજીના ચરણમાં હું હરિરાય શરણવાળો છું, એ જોઈ, અત્યંત દીન, વળી ખૂબ પરાધીન અને હુમેશાં લજન-વિષયક સર્વ દોષોથી ભરપૂર છું છતાં પણ તેવા મારા પર આપે કૃપા કરવી અને તે કૃપાને આપે આપના હૃદયમાં સદા સ્થાન આપવું. ૮

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीस्वामिनीप्रार्थनाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૩૪. શ્રીયમુનાવિજ્ઞતિઃ ।

[અનુષ્ટુપ]

કૃષ્ણાં કૃષ્ણસમાં કૃષ્ણરૂપાં કૃષ્ણરસાત્મિકામ્ ।

કૃષ્ણલીલામૃતજલાં કૃષ્ણસમ્બન્ધકારિણીમ્ ॥૧॥

શ્યામ, શ્રીકૃષ્ણ જેવાં, શ્યામસ્વરૂપ, શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીની લીલા માટેનાં અમૃત જળવાળાં અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનો સંબંધ કરનારાં (છેલ્લા શ્લોકમાં નમામિ યમુનાં સાથે બધા શ્લોકોનો અન્વય છે, તેથી) શ્રીયમુનાજીને હૂં નમન કરું છું. ૧

કૃષ્ણપ્રિયાં કૃષ્ણમુખ્યરસસદ્ગમદાયિનીમ્ ।

કૃષ્ણક્રીડાશ્રયાં કૃષ્ણપદવીપ્રાપિકામપિ ॥૨॥

પ્રભુને વહાલાં, પ્રભુના મુખ્ય રસનો સંગમ દેનારાં, પ્રભુને ખેલવાના ધામરૂપ, અને પ્રભુના માર્ગનો બોધ કરનારાં શ્રીયમુનાજીને હૂં નમન કરું છું. ૨

કૃષ્ણસ્થિતાં કૃષ્ણવાસહૃદયાં કૃષ્ણભાવુકામ્^૧ ।

કૃષ્ણપ્રિયાપ્રિયાં કૃષ્ણસ્થાયિભાવસમુદ્ભવામ્ ॥૩॥

પ્રભુમાં હૃદયવાળાં, પ્રભુ પોતામાં આવી રહે તેવી ઇચ્છાવાળાં, પ્રભુને ચાહતાં, શ્રીસ્વામિનીજીને વહાલાં અને પ્રભુના સ્થાયી ભાવ-રતિમાંથી ઉદ્ભવેલાં શ્રીયમુનાજીને હૂં નમૂં છું. ૩

કૃષ્ણૈકમીલનસ્થાનભૂતાં કૃષ્ણસુખાર્થિનીમ્ ।

કૃષ્ણગોપીસહચરીં કૃષ્ણસમ્માનવર્ધિનીમ્ ॥૪॥

પ્રભુને મળવાનાં સ્થાનરૂપ, પ્રભુના સુખની ઇચ્છાવાળાં,
પ્રભુનાં ગોપીજનોનાં સહચરી અને પ્રભુનાં માનને વધારનારાં
શ્રીયમુનાજીને હૂં નમન કરું છું. ૪

કૃષ્ણકાર્યપરાં કૃષ્ણલીલાસ્થલવિશોધિકામ્ ।

કૃષ્ણક્રીડાકુહ્લકુમાદિયુતાં કૃષ્ણરસાતુરામ્ ॥૫॥

પ્રભુનું કાર્ય કરવામાં પરાયણુ, પ્રભુની લીલા માટેના સ્થળને
શુદ્ધ કરનારાં, પ્રભુની ક્રીડાનાં કંઠૂ વગેરે-વાળાં અને પ્રભુ-
સંબંધી રસ માટે આતુર એવાં શ્રીયમુનાજીને હૂં નમૂં છું. ૫

કૃષ્ણગોપીપૂજ્યદેવીં કૃષ્ણવ્રતફલપદામ્ ।

કૃષ્ણલીલાર્થમાયાતાં કૃષ્ણનીરધિસદ્ગતામ્ ॥૬॥

પ્રભુનાં ગોપીજનોનાં પૂજ્ય દેવી, પ્રભુ-સંબંધી વ્રતનું
ફલ આપનારાં, પ્રભુની લીલા માટે ભૂતલ પર પધારેલાં અને
પ્રભુરૂપી મહાસાગરને મળેલાં શ્રીયમુનાજીને હૂં નમૂં છું. ૬

કૃષ્ણપાદસ્પર્શકામાં કૃષ્ણમાનસસંશ્રિતામ્ ।

કૃષ્ણાસક્તાં કૃષ્ણભક્તાં કૃષ્ણપ્રીતિપ્રસાધિનીમ્ ॥૭॥

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીના ચરણનો સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છાવાળાં,
પ્રભુના ચિત્તના આશ્રયવાળાં, પ્રભુમાં આસક્તિવાળાં, પ્રભુનાં
ભક્ત અને પ્રભુની પ્રીતિ થાય તેવું કરનારાં શ્રીયમુનાજીને
હૂં નમૂં છું. ૭

કૃષ્ણાહિરેણુબહુલાં કૃષ્ણસેવકસમ્મુખામ્ ।

કૃષ્ણભાવવિરોધિસ્વદાસપ્રકૃતિનાશિનીમ્ ॥૮॥

પ્રભુના ચરણકમલની પુષ્કળ રજવાળાં, પ્રભુના ભક્તો તરફ સહાનુભૂતિવાળાં અને પ્રભુવિષયક ભાવથી વિરુદ્ધ એવી સ્વભક્તોની પ્રકૃતિનો નાશ કરનારાં શ્રીયમુનાજીને હૂં નમૂં છું. ૮

નમામિ યમુનાં કૃષ્ણતૂર્યાપ્રિયતમામહમ્ ।

નિજાચાર્યપદામ્ભોજદાસે ભાવં પ્રયચ્છતુ ॥૧॥

પ્રભુનાં ચતુર્થ પ્રિયા એવાં શ્રીયમુનાજીને હૂં નમન કરું છું. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણકમલના દાસ એવા આ હરિદાસને શ્રીયમુનાજી પ્રભુ-સંબંધી ભાવ અર્પો. ૯

इति श्रीहरिदासोक्ता श्रीयमुनाविज्ञप्तिः समाप्ता ।

૩૫. શ્રીવલ્લભશરણાષ્ટકમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

નિઃસાધનજનોદ્ધારકરણપ્રકટીકૃતઃ ।

ગોકુલેશસ્વરૂપઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૧॥

નિઃસાધન જનોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પ્રભુએ પ્રકટ કરેલી (વસ્તુતયા) શ્રીગોકુલેશસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભ (શ્રીમહાપ્રભુજી) મારો આશ્રય છે. ૧

ભજનાનન્દદાનાર્થે પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશકઃ ।

કરુણાવરણીયઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૨॥

(ભક્તોને) ભજનના આનન્દનું દાન કરવા સાડ (રસાત્મક) પોષણ-અનુગ્રહ-માર્ગનો પ્રકાશ કરનાર, કરુણાથી વરી શકાય એવા શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૨

સ્વામિનીભાવસંયુક્તભગવદ્ભાવભાવિતઃ ।

અત્યલૌકિકમૂર્તિઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૩॥

શ્રીસ્વામિનીજના ભાવથી યુક્ત એવા ભગવદ્ભાવથી ભાવયુક્ત, અતિ અલૌકિક સ્વરૂપવાળા શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૩

શ્રીકૃષ્ણવદનાનન્દો વિયોગાનલમૂર્તિમાન્ ।

ભક્તિમાર્ગાંજમાનુઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૪॥

શ્રીસદાનન્દ પ્રભુના મુખારવિન્દના આનન્દરૂપ, વિયોગ કરવામાં ભાવવા અગ્નિસ્વરૂપ... ભક્તિમાર્ગરૂપી... ક્ષમણે પ્રકૃષ્ટિત... કરવામાં ભાવુ-સૂર્યરૂપ, શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૪

રાસલીલારસમર-સમાક્રાન્તાખિલાઙ્ગમૃત્ ।

ભાવરૂપાખિલાઙ્ગઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૫॥

રાસીય લીલાના રસભારથી સર્વ દેહધારીઓને સારી રસળસ કરનાર, ભાવાત્મક સર્વ અંગવાળા શ્રીમહાપ્રભુજી આશ્રય છે. ૫

શ્રીભાગવતમાવાર્થાવિર્માવાર્થાવતારિતઃ ।

સ્વામિસન્તોષહેતુઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૬॥

શ્રીભાગવતના^૧ ભાવાર્થને પ્રકટ કરવા સારૂ પૃથ્થ જેમને અવતાર લેવરાવ્યો છે એવા અને સ્વામી શ્રીકૃષ્ણજી સન્તોષના કારણરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૬

૧ પ્રથમ સ્કન્ધ સુ. ના મંગલાચરણમાં અર્થ તસ્ય—આ શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ હકીકત જણાવી છે.

વલ્લવીવલ્લમાન્તઃસ્થલીલાનુભવવલ્લભઃ ।

અન્યાસ્ફુરણરૂપઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૭॥

ગોપાંગનાના વલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના અન્તઃકરણમાં રહેલ લીલાનો અનુભવ જેને વહાલો છે, અને આથી અન્ય વાતો જે સ્ફુરવા દેતા નથી, એવા શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૭

જિતામ્ભોજપદામ્ભોજવિભૂષિતવસુન્ધરઃ ।

સદા ગોવર્ધનસ્થઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥૮॥

કમલને પોતાની સુષુમાથી જીતનાર ચરણકમલોથી પૃથ્વીને વિભૂષિત કરનાર, સદા શ્રીગિરિરાજમાં બિરાજમાન શ્રીમહાપ્રભુજી મારો આશ્રય છે. ૮

અનન્યસ્તન્મના નિત્યં પઠેઘઃ શરણાષ્ટકમ્ ।

સ લભેત્ (?) સાધનાભાવયુક્તોઽપ્યેતત્પદાશ્રયમ્ ॥૯॥

પ્રભુ સિવાંચ અન્ય જેને આલમ્બન નથી, તેવો જીવ પ્રભુમાં તદ્દાકાર મનવાળો થઈને આ “શ્રીવલ્લભશરણાષ્ટક”નો પાઠ કરે, તે નિઃસાધન હોય તોપણ આ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલના દહાશ્રયને પ્રાપ્ત થાય. ૯

इति श्रीहरिदासविरचितं श्रीवल्लभशरणाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૩૬. શ્રીવલ્લભચરણવિજ્ઞપ્તિઃ ।

[અનુષ્ટુપ]

નિજાચાર્યપદામ્ભોજદ્વયં સર્વસુખાવહમ્ ।

વહામિ શિરસા, તેન ફલં મે સફલં ધ્રુવમ્ ॥૧॥

પોતાના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનાં બંને ચરણકમલો સર્વ સુખને આપનારાં છે, તેનું મારા મસ્તક ઉપર હું વહન કરું છું, જેથી મારું બધું ક્ષણ નક્કી સફલજ છે. ૧

દુનોમિ દીનદીનોઽહં ભયાચવનસમ્ભવાત્ ।

તતો નિવર્તયાસ્માંસ્ત્વમાર્ત્તાનામાર્ત્તિનાશન ॥૨॥

યવનોથી ઉત્પન્ન થયેલ ભયથી દીનમાં દીન એવો હું દુઃખી થાઉં છું; હે પીડિતોની પીડાનો નાશ કરનાર ! (પ્રભુ !) તે દુઃખથી અમોને મુક્ત કરો. ૨

સ્વેદકૃત્યહૃદુદ્ગેદે સુખસમ્ભેદવર્જિતે ।

વિગતસ્વીયસમ્ભેદે ભવાનેવ ગતિઃ પ્રભો ॥૩॥

ખેદથી હૃદયને જેણે લેદી નાખ્યું છે, જેમાં સુખનો લેદ રહ્યોજ નથી, પોતાનાઓનો લેદ પણ જેણે રહેવા દીધો નથી એવા સમયમાં, હે પ્રભો ! આપજ અમારી ગતિરૂપ છો. ૩

ન સ્થાતું શક્યતે, નૈવ ગન્તું વા, ગોકુલેશ્વર ।

મીનસ્યેવ ગતિર્જાતા, હ્યસ્માકં કરુણાવિભો ॥૪॥

હે કરુણાનાથ ! હે ગોકુલેશ્વર ! અમારી ગતિ માછલાના સમાન થઇ છે કે-સ્થિરતા પણ કરી શકાતી નથી કે જઈ પણ શકાતું નથી. ૪

ન સોહું શક્યતે નાથ ધૈર્યાદિરહિતૈઃ સ્વકૈઃ ।

દુઃસ્વં ભયસમુદ્ભૂતં પ્રભો ત્વં સંનિવર્તય ॥૫॥

[અથવા નિવર્તય દયાનિધે ! એવો પણ પાઠ છે.] હે નાથ ! ધૈર્યાદિ રહિત એવા આપનાઓથી, ભયથી ઉત્પન્ન

थयेलूं दुःख सही शकतूं नथी. हे प्रभो ! आप ते दुःखने
निवृत्त करो. ५

नाथ त्वत्स्मरणोपायः सर्वपापनिवर्त्तकः ।

नेदानीं सम्भवत्येतद्भयात्कात्र गतिर्मम ॥६॥

हे नाथ ! आपनूं स्मरणु ओ रूपी उपाय सर्व पापने
हर करनार छे; परन्तु तेओना लयथी आ स्मरणु पाणु थर्ध
शकतूं नथी; माटे भारी अही शी गति ? ६

इति श्रीहरिदासोक्ता श्रीवल्लभचरणविज्ञप्तिः समाप्ता ।

३७. दैन्याष्टकम् ।

[अनुष्टुप्]

वृन्दावन-रजोयुक्तं यमुनाजलपङ्किलम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्वल्लभ धास्यसि ॥१॥

हे श्रीमहाप्रभु ! श्रीवृन्दावननी रजथी युक्त, श्रीयमुना-
जना जलना पंङवाणूं, आपनूं यरणुतल मारा भस्तक उपर
क्यारे पधरावशे ? १

सरागसार्द्रहृदये सर्वदापरिभावितम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्वल्लभ धास्यसि ॥२॥

हे श्रीमहाप्रभो ! प्रेम सहित लीना हृदयमां सर्वदा
(सेवकेओ) विचारेलूं आपनूं यरणुतल मारा भस्तकपर आप
क्यारे पधरावशे ? २

निजावनेजनजलामृतसञ्जीविताश्रितम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्बल्लभ धास्यसि ॥३॥

हे श्रीमद्बल्लभ ! पोताना क्षालनना जल इपी अभृतथी आश्रितोने सारी रीते जवनदान करनार, आपना चरणतलने मारा भस्तक उपर क्यारे पधरावशो ? ३

कृतपुण्यचयैः प्राप्तं सर्वदा परिसेवितम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्बल्लभ धास्यसि ॥४॥

हे श्रीवद्वलाधीश ! पुण्यना गंजने करनार सेवकेअे प्राप्त करेला अने सर्वदा सेवेला आपना चरणतलने मारा भस्तक उपर आप क्यारे पधरावशो ? ४

सभक्तिपञ्चसङ्ख्याक-पुमर्थाङ्गुलिसंयुतम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्बल्लभ धास्यसि ॥५॥

हे श्रीवद्वलाधीश ! भक्तिसहित धर्म, अर्थ, काम, अने मोक्ष, आ पांच पुरुषार्थइपी आंगणीओथी युक्त आपना चरणतलने मारा भस्तक उपर क्यारे पधरावशो ? ५

स्वभक्तिरागसन्दोह-सततस्थितिरञ्जनम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्बल्लभ धास्यसि ॥६॥

हे श्रीवद्वलाधीश ! पोतानी भक्तिइपी राग-लालरंगना भूइथी उमेशां स्थितिना-निवासना स्थलने रंजन करनाई आपनूं पदतल मारा भस्तक उपर क्यारे पधरावशो ? ६

नखचन्द्रप्रकाशेन स्वतः स्वीयप्रकाशनम् ॥

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्बल्लभ धास्यसि ॥७॥

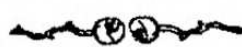
हे श्रीवल्लभाधीश ! नभ-चन्द्रना प्रकाशथी पोतानी मेजे पोतानाओनो प्रकाश करनारा आपना अरणुतलने मारा मस्तक उपर क्यारे पधरावशो ? ७

पुष्टिकल्पद्रुमात्मत्वं मूलवद् भुवि सङ्गतम् ।

कदा पदतलं मूर्ध्नि श्रीमद्वल्लभ घास्यसि ॥८॥

हे श्रीमद्वल्लभप्रभो ! पुष्टिमार्गर्षपी कल्पवृक्षनूं स्वरूप मूलनी माइक ने पृथ्वी उपर प्राप्त थयूं छे, अेवूं आपनूं अरणुतल मारा मस्तक उपर क्यारे पधरावशो ? ८

इति श्रीहरिदासोक्तं दैन्याष्टकं सम्पूर्णम् ।

३८. हाहादैन्याष्टकम् ।

[अनुष्टुभ]

हाहा श्रीवल्लभाधीश हाहा कृष्णमुखाम्बुज ।

हाहा वियोगभावाग्ने देहि मे निजदर्शनम् ॥१॥

[अत्र हाहा शब्द वियोग सही न शकवाथी जेहनो प्रदर्शक छे,] हे श्रीवल्लभाधीश ! हे श्रीकृष्णचन्द्रना मुभारविन्द-स्वरूप ! हे वियोगना भावथी अग्निस्वरूप ! मने आपनूं दर्शन आपो. १

हाहा विशालनयन हाहा फुल्लतमानन ।

हाहा सुनासिकाशोभ देहि मे निजदर्शनम् ॥२॥

हे विशाल नेत्रवाणा ! हे प्रपुष्टित नेत्रवाणा ! हे सुन्दर नासिकानी शोभावाणा प्रभु ! मने आपनूं दर्शन आपो. २

हाहालकावृतमुख हाहामितसुधाधर ।

हाहातिरम्यचिबुक देहि मे निजदर्शनम् ॥३॥

हे केशथी आवृत मुखवाणा ! हे अमित सुधा जेना
अधरमां छे जेवा ! हे अति सुन्दर त्रिभुज-दाढीवाणा ! मने
आपनूं दर्शन आपो. ३

हाहा निजजनाधार हाहा दीनजनाश्रय ।

हाहा द्वार्द्रहृदय देहि मे निजदर्शनम् ॥४॥

हे निजजनना आधार ! हे दीनजनोना आश्रयदाता !
हे दयाथी पीगणेल हृदयवाणा श्रीमहाप्रभु ! मने आपनूं
दर्शन आपो. ४

हाहा स्वकीयसर्वस्व हाहाऽधनमनोधन ।

हाहातिमृदुलस्वान्त देहि मे निजदर्शनम् ॥५॥

हे स्वकीय लक्ष्मिना सर्वस्वरूप ! हे निर्धनजनोना मनना
धनरूप ! हे अति केमल अन्तःकरुणवाणा श्रीमहाप्रभु !
मने आपनूं दर्शन आपो. ५

हाहा कृतस्वकीयार्त्ते हाहा भावार्तिदायक ।

हाहा हृदयभावज्ञ देहि मे निजदर्शनम् ॥६॥

हे स्वकीयेने आर्त्तिनूं दान करनार ! हे लावर्षी
आर्त्ति आपनार ! हे हृदयना भावने ज्ञानार श्रीमहाप्रभु !
मने आपनूं दर्शन आपो. ६

हाहा निजजनप्राण हाहा निजजनावृत ।

हाहा पुष्टिपथाचार्य देहि मे निजदर्शनम् ॥७॥

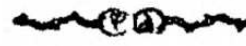
હે સ્વકીય જનોના પ્રાણુ ! હે સ્વકીય જનોથી ઘેરાયેલા ।
હે પુષ્ટિ-અનુગ્રહ માર્ગના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજી ! મને આપનું
દર્શન આપો. ૭

હાહા વિજિતકન્દર્પ હાહા સ્વાનન્દતુન્દિલ ।

હાહા હરિવિહારાત્મન્ દેહિ મે નિજદર્શનમ્ ॥૮॥

હે કામદેવને જીતનાર ! હે પોતાના આનન્દથી ભરપૂર !
હે શ્રીહરિના વિહારસ્વરૂપ મહાપ્રભુજી ! મને આપનું
દર્શન આપો. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं हाहादैन्याष्टकं सम्पूर्णम् ।

૩૧. શ્રીવલ્લભભાવાષ્ટકમ્^૧ ।

[શિખરિણી]

तरेयुः संसारं कथमगतपारं सुरजनाः

कथं भावात्मानं हरिमनुसरेयुश्च सरसाः ।

कथं वा माहात्म्यं निजहृदि नयेयुर्व्रजभुवां

भवेदाविर्भावो यदि न भुवि वागीश भवतः ॥૧॥

હે શ્રીવાગીશ મહાપ્રભો ! જો આ ભૂતલમાં આપનું
પ્રાકટ્ય ન થયું હોત તો દૈવી જીવો અપાર પારાવાર સંસાર-
રૂપી સમુદ્રને કેવી રીતે તરી શકત ? અને રસિક લગવદીયો
માવાત્મક શ્રીહરિને કેવી રીતે અનુસરી શકત ? અને વ્રજ-

૧. આ ૩૯-૪૦-૪૧ એ ત્રણ ગ્રંથોનો અનુવાદ ઉમરેઠવાસી વે.

૧. સં. શાસ્ત્રીજી જ્યેષ્ઠારામ હરજીવન જોશીયે કરેલો છે.—સંપાદક

ભક્તોના માહાત્મ્યને પોતાના હૃદયમાં કેવી રીતે સ્થાપન કરી શકત? અર્થાત્ હે શ્રીમહાપ્રભો ! આપ આ ભૂતલ ઉપર પ્રકટ ન થયા હોત તો દૈવી જીવો આ સંસારસમુદ્રને તરી શકત નહિ, અને રસિક ભગવદીયો શ્રીહરિને અનુસરી શકત નહિ, તેમજ વ્રજભક્તોના માહાત્મ્યને પણ પોતાના હૃદયમાં સ્થાપન કરી શકત નહિ, અતએવ આપશ્રીના પ્રાકટચની પૃથ્વીમાં આવશ્યકતા હતી. ૧

શ્રયેયુઃ સન્માર્ગ કથમનુભવેયુઃ સુખભરં

કથં વા સર્વસ્વં નિજમહદ્ કુર્યુશ્ચ સફલમ્ ।

ત્યજેયુઃ કર્માદેઃ ફલમપિ કથં દુઃસ્વસહિતં

ભવેદાવિર્ભાવો યદિ ન ભુવિ વાગીશ ભવતઃ ॥૨॥

હે શ્રીવાગીશ મહાપ્રભો ! જો પૃથ્વીમાં આપનું પ્રાકટચ ન થયું હોત તો દૈવી જીવો પુષ્ટિભક્તિમાર્ગનો આશ્રય શી રીતે કરત? સુખસાગરનો અનુભવ કેવી રીતે કરત? અને પોતાનું સર્વસ્વ (સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, કુટુંબ, દ્રવ્યાદિક) આત્મ-નિવેદનદ્વારા પ્રભુને સમર્પી અહંતા-મમતાનો ત્યાગ કરી માનવજન્મ-સાર્થકચ શી રીતે કરત? જેમાં પુણ્યક્ષીણ થતાં જન્મમરણનું દુઃખ ભોગવવું પડે છે એવા દુઃખવાળા કર્માદિકના ફળને કેવી રીતે ત્યાગ કરી શકત? અર્થાત્ આપ ભૂતલમાં પ્રકટ ન થયા હોત તો દૈવી જીવો પુષ્ટિભક્તિનો આશ્રય કરી આનંદાનુભવ કરતાં સર્વસ્વ સમર્પી કર્મમાર્ગના દુઃખવાળા ફલાદિકનો ત્યાગ કરી શકત નહિ. ૨

વદેયુઃ સદ્વાદં કથમપહરેયુશ્ચ કુમતિં

કથં વા સદ્બુદ્ધિં ભગવતિ વિદ્ધ્યુઃ કૃતધિયઃ ।

કથં લોકાસક્તિં સપદિ શમયેયુઃ સમયુતા

ભવેદાવિર્ભાવો યદિ ન મુવિ વાગીશ ભવતઃ ॥૩॥

હે શ્રીવાક્યપતિ મહાપ્રભો ! જો ભૂતલ ઉપર આપનું પ્રાકટ્ય ન થયું હોત તો દૈવી જીવો શુદ્ધાદૈત પ્રહ્લવાદને કેવી રીતે વર્ણન કરી શકત? અને માયાવાદાદિકથી કલુષિત બુદ્ધિને કેવી રીતે દૂર કરી શકત? અને સુબુદ્ધિમાન ભક્તજનો ભગવાનમાં કેવી રીતે સદ્બુદ્ધિ ધારણ કરી શકત? શાંતિયુક્ત ભગવદીયો તત્કાલ કેવી રીતે લૌકિકાસક્તિને શાંત કરત, અર્થાત્ ત્યજી શકત? સારાંશ કે આપ પ્રકટ ન થયા હોત તો શુદ્ધાદૈત પ્રહ્લવાદનું જ્ઞાન થાત નહિ અને માયાવાદાસક્તિ છૂટત નહિ, તેમજ લૌકિકાસક્તિ ત્યજી ભગવદાસક્તિ જીવોને થાત નહિ. ૩

વ્રજેયુર્વિશ્વાસં પરમફલનિઃસાધનપથે

કથં વેદાલ્લોકાત્ જગતિ વિચરેયુર્ગતભયાઃ ।

કથં લીલાઃ સર્વાઃ સદસિ કથયેયુઃ પ્રમુદિતા

ભવેદાવિર્ભાવો યદિ ન મુવિ વાગીશ ભવતઃ ॥૪॥

હે વાગીશ શ્રી મહાપ્રભો ! આપ જો આ ભૂતલ ઉપર પ્રકટ ન થયા હોત તો ભગવદ્દીલા-મધ્યપાતરૂપી ઉત્કૃષ્ટ ફલ જેમાં પ્રાપ્ત થાય છે એવા નિઃસાધન માર્ગમાં વિશ્વાસ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકત? લોકનો અને વેદનો ભય ત્યજી અર્થાત્ વેદથી અને લોકથી નિર્ભય બની જગતમાં કેવી રીતે ફરી શકત? અત્યંત હર્ષપૂર્વક સર્વે ભગવદ્દીલાઓનું સભામાં વર્ણન કેવી રીતે કરી શકત? અર્થાત્ હે શ્રીમહાપ્રભો ! આપ

ભૂતલ ઉપર પ્રકટ ન થયા હોત તો આ નિઃસાધન માર્ગમાં વિશ્વાસપૂર્વક લોકથી અને વેદથી નિર્ભય બની સલામાં સહર્ષ ભગવદ્લીલાઓના રહસ્યને બાણી વર્ણન કરનારજ મળી શકત નહિ. ૪

સ્મરેયુઃ સદ્ભાવં કથમશ્વિલલીલામુત વિમો-

રનન્તત્ત્વં રૂપે કથમપિ ચ જાનીયુરશ્વિલાઃ ।

કથં વા ગાયેયુર્ગુણગણમિહાલૌકિકરસા

ભવેદાવિર્ભાવો યદિ ન ભુવિ વાગીશ ભવતઃ ॥૫॥

હે શ્રીવાગીશ મહાપ્રભો ! ભૂતલ ઉપર જે આપનું પ્રકટન થયું હોત તો ભગવદ્ભાવને અર્થાત્ પ્રભુ તરફના નિર્ગુણ પ્રેમભાવને અને પ્રભુની સમગ્ર લીલાઓને દૈવી જીવો કેવી રીતે સ્મરણ કરી શકત ? અને સમગ્ર દૈવી જીવો પ્રભુનાં સ્વરૂપ અનંત છે તે પણ કેવી રીતે બાણી શકત ? અને આ ભૂતલમાં અલૌકિક રસિક ભગવદ્દીયો પ્રભુના ગુણસમૂહને કેવી રીતે ગાઈ શકત ? અર્થાત્ હે શ્રીમહાપ્રભો ! આપ જે ભૂતલમાં પ્રકટ ન થયા હોત તો ભાવભાવન, લીલાભાવન અને સ્વરૂપભાવન થઈ શકતજ નહિ, તેમજ અલૌકિક રસથી ભરેલા રસિકો ગુણગાન પણ કરી શકત નહિ. ૫

પઠેયુઃ શ્રીકૃષ્ણોદિતમથ પુરાણં નિયમિતાઃ

કથં તસ્યાપ્યર્થં નિજહૃદિ ધરેયુર્ઘૃતિયુતાઃ ।

કથં વા ગોપીશં સદયમુ મજેયુઃ ફલતયા

ભવેદાવિર્ભાવો યદિ ન ભુવિ વાગીશ ભવતઃ ॥૬॥

હે શ્રીવાગીશ મહાપ્રભો ! જે આ ભૂતલ ઉપર આપનું

પ્રાકટ્ય ન થયું હોત તો શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુએ કહેલાં ગીતાજીનો
અને પુરાણ શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સમજીને નિયમપૂર્વક
દેવી જીવો પાઠ કેવી રીતે કરી શકત? અને તેના અર્થને
એટલે શ્રીસુખોદિનીજીના ભાવને પણ ધૈર્યયુક્ત થઈ કેવી રીતે
પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરી શકત? અને દયાળુ શ્રીગોપી-
જનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને ફલરૂપ સમજી કેવી રીતે સેવા કરી
શકત? અર્થાત્ જો આપ પ્રકટ ન થયા હોત તો નિબંધ
અને સુખોદિનીદ્વારા શ્રીભગવત્પ્રોક્ત ગીતા અને શ્રીભાગવત
પુરાણના તત્ત્વરૂપ રહસ્યને સમજી દેવીજીવો પાઠ પણ ન
કરી શકત, તેમજ શ્રીભાગવતના તત્ત્વને હૃદયમાં ધારણ કરી
ફલરૂપ પ્રભુને સમજીને તેમની સેવા પણ કરી શકત નહિ. ૬
વહેયુઃ સ્વં ધર્મં કથમિતરસમ્બન્ધરહિતં

સહેયુઃ પારુષ્યં કથમસુરસમ્બન્ધિવચસામ્ ।

દહેયુઃ સ્વાન્દોષાન્કથમિહ વિના સાધનબલં

ભવેદાવિર્ભાવો યદિ ન ભુવિ વાગીશ ભવતઃ ॥૭॥

હું શ્રીવાગીશ મહાપ્રભો ! ભૂતલ ઉપર જો આપનું
પ્રાકટ્ય ન થયું હોત તો અન્યાશ્રય-ત્યાગપૂર્વક અનન્ય
ભક્તિરૂપ સ્વધર્મનું કેવી રીતે પાલન કરી શકત? આસુરી
જીવોની જાણ જેવી વાણીની કઠોરતાને (આપના ઉપદેશ-
મૃતનું પાન કર્યા વિના) કેવી રીતે સહન કરી શકત? અને
આ કલિયુગમાં સાધન-બળ વિના પોતાના સહજબદ્ધિક દોષોને
કેવી રીતે જાણી શકત? કારણકે મનુષ્ય માત્રને ૧. સહજદોષ,
એટલે જન્મથી થતા દોષો અર્થાત્ હીનજાતિમાં ઉત્પન્ન થવું
તે અથવા બીજાદોષ અગર ગર્ભદોષ, ૨. દેશોત્થદોષ-એટલે

કૃષ્ણમૃગરહિત મ્લેચ્છદેશમાં રહેવાથી થતા દોષો, ૩. કાલોત્થ-
દોષ-કલિકાલથી, અશુભમુહૂર્તાદિકથી, યા અવસ્થાથી થતા
દોષો, ૪. સંયોગદોષ-ધર્મભ્રષ્ટ પતિતાદિકના સંસર્ગથી થતા
દોષો, ૫. સ્પર્શજદોષ-શાસ્ત્રોમાં જે જે વસ્તુઓને તથા
પ્રાણીઓને અસ્પૃશ્યો ગણેલાં છે તેમનો સ્પર્શ થવાથી
થતા દોષો, એ પ્રકારે પાંચ પ્રકારના દોષો અવશ્ય લાગે છે;
તે દોષોને નિવૃત્ત કરવા માટે શ્રીમહાપ્રભુજીએ આત્મનિવેદન
પ્રભુને કરવાનું ભગવદ્-આજ્ઞાથી જણાવેલું છે, અર્થાત્ આપના
પ્રાકટ્યથી અનન્યભક્તિરૂપ ધર્મ પાળી શક્યા, કડવાં ખાણુ
જેવાં વચન સહન કરી શક્યા, અને વગર સાધને પ્રહ્મસંબંધ
કરી ભગવદ્-આજ્ઞાનુસાર આપને શરણે આવી સહજાદિક
પાંચે પ્રકારના દોષો દૂર કરી શક્યા. ૭

जयेयुर्दुर्जैयान् दनुजमनुजातानपि कथं

कथं वा मार्गीयं फलमुपदिशेयुश्च परमम् ।

कथं वै गच्छेयुः शरणमतिभावेन सततं

भवेदाविर्भावो यदि न भुवि वागीश भवतः ॥८॥

હે શ્રીવાગીશ મહાપ્રભો! ભૂતલ ઉપર આપનું
પ્રાકટ્ય ન થયું હોત તો કોઈનાથી ન જીતાય એવા અર્થાત્
દુઃખથી જીતાય એવા આસુરોને અને આસુરોને અનુસરનારા-
ઓને કેવી રીતે જીતી શકાત? અને આ નિઃસાધન નિર્ગુણ
યુષ્ઠિભક્તિમાર્ગના ઉત્કૃષ્ટ ફલરૂપ મહામંત્રનો શી રીતે ઉપદેશ
આપી શકત? અને અત્યંત ભાવપૂર્વક નિરંતર પ્રભુને શરણે
શી રીતે જઈ શકત? અર્થાત્ આપ પ્રકટ થયા ન હોત તો

આસુરી જીવોને અને આસુરી જીવોને અનુસરનારાઓને અથવા આસુરભાવવાળાઓને જીતી શકાત નહિ, ભગવન્માર્ગીય પરમફલરૂપ મહામંત્રનો ઉપદેશ પણ મળી શકત નહિ અને દૈવી જીવો ભાવપૂર્વક ભગવત્-શરણાગતિ કરી જન્મ-મરણનાં દુઃખરૂપિયો સંસારસમુદ્ર તરી શકતજ નહિ; અતએવ હે શ્રીવાગીશ પ્રભો ! ભૂતલ ઉપર આપના પ્રાકટચની દૈવી-જીવોદ્ધારાર્થ આવશ્યકતા હતી. ૮

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीवल्लभभावाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૪૦. શ્રીવૈશ્વાનરાષ્ટકમ્ ।

[શિખરિણી]

સમુદ્ભૂતો ભૂમૌ ભગવદભિધાનેન સદયઃ

સમુદ્ધારં કર્તુ કૃપણમનુજાનાં કલિયુગે ।

ચકાર સ્વં માર્ગં પ્રકટમતુલાનન્દજનનં

સ મે મૂર્ધન્યાસ્તાં હરિવદનવૈશ્વાનરવિભુઃ ॥૧॥

કલિયુગમાં દૈન્યરહિત અર્થાત્ નિઃસાધન મનુષ્યોનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરવાને અર્થાત્ ચોરાશીલક્ષ યોનિમાંથી નિર્મુક્ત કરી ભગવદ્લીલા-મધ્યપાતરૂપી ફલ પ્રાપ્ત કરાવવાને દયાયુક્ત થઈ પૃથ્વીમાં ભગવદ્-અવતાર તરીકે જેઓ પ્રકટ થયા અને અત્યંત આનંદજનક યોતાનો નિર્ગુણ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો તે ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તક પર ખિરાજો. ૧

निजानन्दे मग्नः सततमथ लग्नश्च मनसा

हरौ मग्नासक्तिर्जगति जगदुद्धारकरणः ।

कृपापारावारः परहृदयशोकापहरणः

स मे मूर्धन्यास्तां हरिवदनवैश्वानरविभुः ॥ २ ॥

निजानन्दमां डूषेत्ता अने निरंतर श्रीहरिमां जेमनी चित्त-
वृत्तिनो निरोध थयेत्तो छे जेवा, जगतमां लगवदासक्ति
राभी जगतनो उद्धार करवावाणा, कृपाना समुद्ररूप पारकाना
हृदयना शोकने हर करनार जेवा ते लगवन्मुखावतार वैश्वानर
प्रभु मारा भस्तक पर गिराजे. २

महामायामोहप्रशमनमनोदोषनिचय-

प्रतीतः श्रीकृष्णः प्रकटपथविद्वेषसयुजाम् ।

मुखध्वंसं चक्रे निगमवचनैर्मायिकनृणां

स मे मूर्धन्यास्तां हरिवदनवैश्वानरविभुः ॥ ३ ॥

महामायारूप शक्तिना मोडुथी मनना दोषसमूहने
सारी रीते शांत करनारा अने प्रकट मार्गना द्वेषमां जेडायेत्ता
मायावादी मनुष्येनां, श्रीकृष्णस्वरूपे प्रतीत थछ वेदवचनोथी
जेमणे मुख ध्वंस कर्था छे जेवा ते लगवन्मुखावतार वैश्वानर
प्रभु मारा भस्तक पर गिराजे. ३

प्रसिद्धैस्तैर्दोषैः सहजकलिदोषादिजनितै-

र्यतः स्वीयैर्धर्मैरपि च रहितः सर्वमनुजः ।

कृतः सम्बन्धेन प्रभुचरणसेवादिसहितः

स मे मूर्धन्यास्तां हरिवदनवैश्वानरविभुः ॥ ४ ॥

પ્રસિદ્ધ એવા ૧. સહજદોષ, ૨. દેશોત્થદોષ, ૩. કાલોત્થ-
દોષ, ૪. સંયોગજદોષ, ૫. સ્પર્શજદોષ, એ પાંચે પ્રકારના દોષો
જીવોને લાગેલા હોય છે જેથી કરી પોતાના સ્વધર્મથી રહિત
થયા છે તેવા સર્વે મનુષ્યોને જેમણે બ્રહ્મસંબંધદ્વારા તેમના સર્વ-
દોષ નિવૃત્ત કરી પ્રભુના ચરણારવિન્દની સેવામાં પરાયણ કર્યા તે
ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તક પર બિરાજે. ૪

વિભેદં યશ્ચક્રે હરિભજનપૂજાદિવિધિષુ

સ્વમાર્ગીયપ્રાપ્યં ફલમપિ ફલેભ્યઃ સમધિકમ્ ।

વિના વૈરાગ્યાદેરપિ પરમમોક્ષૈકફલદઃ

સ મે સૂર્ધન્યાસ્તાં હરિવદનવૈશ્વાનરવિભુઃ ॥૫॥

શ્રીહરિની ભક્તિ અને પૂજન વગેરે વિધિઓમાં જેઓએ
વિશેષે કરીને ભેદ કરેલો છે, અર્થાત્ પૂજનમાં વિધિનું પ્રાધાન્ય
છે અને ભક્તિમાં સ્નેહનું પ્રાધાન્ય છે એમ બતાવી સ્વમાર્ગીય
એટલે ભગવદ્ભક્તિ કરનારાઓને અન્યકર્મજ્ઞાન વગેરે મર્યાદા-
માર્ગીઓના ફલથી સારી રીતે અધિક અને વૈરાગ્યાદિક સિવાય
પરમલીલામધ્યપાતરૂપી એક ફલને આપનાર એવા તે
ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તક પર બિરાજે. ૫

પરિક્રાન્તા પૃથ્વી ચરણકમલૈસ્તીર્થમહિમ-

પ્રસિદ્ધયર્થ સ્વીયસ્મરણસમવાહ્યૈ નિજનૃણામ્ ।

તથા દૈવાન્ જીવાન્ જગતિ ચ પૃથક્કર્તુમશ્ચિલાન્

સ મે સૂર્ધન્યાસ્તાં હરિવદનવૈશ્વાનરવિભુઃ ॥૬॥

પોતાના ભક્તજનોને આપનું સ્મરણ રહે તેટલા માટે
અને તીર્થોનું માહાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ થવા માટે, તેમજ જગતમાં

સમગ્ર દેવી જીવોને શરણે લેઈ અન્ય જીવોથી જુદા કરવાને જેઓએ પોતાનાં ચરણકમલોથી પૃથ્વીપરિક્રમા કરી તે ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તક પર ઊરાળે. ૬

હરિં ભાવાત્માનં તદ્વિલવિહારાનપિ તથા

સમસ્તાં સામગ્રીં મનુજપશુપક્ષ્યાદિસહિતામ્ ।

કૃપામાત્રેણાત્ર પ્રકટયતિ દૃકૃપારકરુણઃ

સ મે સૂર્યન્યાસ્તાં હરિવદનવૈશ્વાનરવિભુઃ ॥૭॥

ભાવાત્મક શ્રીહરિને, તેમના સમગ્ર વિહારોને તેમજ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી સહિત સમસ્ત લીલાસામગ્રીને પણ જેઓ કૃપા માત્રથી અહિયાં પ્રકટ કરે છે એવા, દૃષ્ટિ પડવાથી કરુણામય એવા તે ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તક પર ઊરાળે. ૭

પરેષામાસક્તિં સુતધનશરીરાદિષુ દૃઢાં

દ્રુતં મસ્મીચક્રે બહલમાપિ તૂલં જ્વલ જ્વલ ।

સ્વસાન્નિધ્યાદેવ વ્યસનમપિ કૃષ્ણેઽપિ વિદધત્

સ મે સૂર્યન્યાસ્તાં હરિવદનવૈશ્વાનરવિભુઃ ॥૮॥

જેઓ અન્ય જીવોની પુત્ર ધન શરીર વગેરેમાં જે દૃઢ આસક્તિ હતી તે આસક્તિનો, અગ્નિ જેમ અત્યંત રૂના ઢગલાનો પણ નાશ કરે છે તેમ નાશ કરીને પોતાના સાંનિધ્યથીજ શ્રીકૃષ્ણમાં વ્યસન પણ સિદ્ધ કરાવે છે, તે ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુ મારા મસ્તક પર ઊરાળે. ૮

इति श्रीमत्प्रोक्तं हरिचरणदासेन हरिणा-

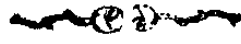
ष्टकं स्वाचार्याणां षठति परमप्रेमसहितः ।

જનસ્તસ્ય સ્યાદ્દૈ હરિવદનવૈશ્વાનરપદે

પરો ભાવસ્તૂર્ણ સકલફલરૂપસ્તદધિકઃ ॥૧॥

એ પ્રકારે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું ભગવચ્ચરણારવિદના દાસ શ્રીહરિરાયજીએ કહેલા સૌન્દર્યયુક્ત અષ્ટકનો જે મનુષ્ય પરમ પ્રેમપૂર્વક પાઠ કરે છે તેને ભગવન્મુખાવતાર વૈશ્વાનર પ્રભુના ચરણારવિદમાં સમગ્ર ફલરૂપ અને તેથી અધિક ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. ૯

इति श्रीहरिदासविरचितं श्रीवैश्वानराष्टकं सम्पूर्णम् ।

૪૧. શ્રીમદાચાર્યસકલાવતારસામ્યરૂપનિરૂપણમ્ ।

[અનુબંધ ૫]

यथा श्रीमहराहेण दंष्ट्रया चोद्धृता मही ।

हिरण्याक्षश्च निहतो गोक्षिजामरदुःखदः ॥ ૧ ॥

तथा श्रीवागधीशेन नष्टा भक्तिः समुद्धृता ।

निहत्य भक्तद्वेषારं दुष्टસહ્યભયપ્રદમ્ ॥ ૨ ॥

यतोऽयं बह्वभाधीशो विख्यातः पृथिवीतले ।

“ રોષદ્વકપાતસમ્પ્લુષ્ટમક્તદ્વિ” ડિતિ નામતઃ ॥ ૩ ॥

इति वराहसाम्यम् ॥ ૧ ॥

જેવી રીતે શ્રીમદ્ વરાહ ભગવાને દાઢથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો અને ગાયો, બ્રાહ્મણો અને દેવોને દુઃખ દેનાર હિરણ્યાક્ષને માર્યો તેવી રીતે શ્રીવાગીશ (વલ્લભાચાર્ય) મહાપ્રભુએ

લક્તોનેા દ્વેષ કરનાર ભય આપનાર દુષ્ટોના સમુદાયને હણીને નાશ પામેલી લક્તિનેા ઉદ્ધાર કર્યો, જેથી આ શ્રીવલ્લભાધી-શ્વર “ રોષદ્વકપાતસમ્પ્લુષ્ટમક્તદ્વિઙ્ ” અર્થાત્ “ રોષદષ્ટિના નિક્ષેપથી નાશ કર્યા છે લક્તના દ્વેષીઓ જેમણે ” એવા નામથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થયા. એ પ્રકારે વરાહ-સામ્ય. ૧-૨-૩

સનન્દનાદયો દેવા બ્રહ્મચર્યપ્રકાશકાઃ ।

બભૂવુર્બ્રહ્મણઃ પુત્રાઃ શુદ્ધમાર્ગપ્રવર્તકાઃ ॥૪॥

તથાઽયમપિં વાગીશો હ્યન્યસ્ત્રીસદ્ગમત્યજત્ ।

અતએવાસ્ય નામાસ્તિ “સુપૂરિત” “રહઃપ્રિયઃ” ॥૫॥

“પતિવ્રતાપતિ”શ્ચેતિ તેન તદ્વદ્ભૂવ સઃ ।

બ્રહ્મચર્યત્વસંસિદ્ધિસ્તેન જાતા મહાપ્રભોઃ ॥૬॥

इति सनकादिसाम्यम् ॥२॥

જેવી રીતે શુદ્ધ માર્ગને પ્રવૃત્ત કરનારા, બ્રહ્મચર્ય વ્રતને પ્રકાશ કરનારા, બ્રહ્માના પુત્રો સનંદન, સનક, સનાતન અને સનકુમાર દેવતાઓ થયા, તેવી રીતે આ વાગીશ મહાપ્રભુ પણ અન્ય સ્ત્રીઓના સંગને ત્યાગ કરનારા થયા, એટલા માટે એમનાં નામ “સુપૂરિતઃ” “રહઃપ્રિયઃ” “પતિવ્રતા-પતિઃ” અર્થાત્ ‘પરિપૂર્ણ એવા,’ ‘એકાંત પ્રિય એવા’ અથવા ‘એકાંતિક લક્તોમાં પ્રીતિવાળા,’ અને ‘પતિવ્રતાઓના પતિ એટલે ઉદ્ધારક એવા’ અથવા ‘પતિવ્રતા એટલે અનન્ય લક્તિ કરનારા લક્તોને સંરક્ષણ કરનારા એવા છે,’ તેથી તે સન-કાદિક તુલ્ય થયા, અને તેથી શ્રીમહાપ્રભુના બ્રહ્મચર્યત્વની સારી રીતે સિદ્ધિ થયેલી છે. એ પ્રકારે સનકાદિક-સામ્ય થયું. ૪-૫-૬

યથા શ્રીનારદઃ પશ્ચરાત્રં વ્યરચયત્પ્રભુઃ ।

યસ્મિન્સેવાપ્રકારં ચ સ્ફુટં શ્રીમાનકલ્પયત્ ॥૭॥

“ ભક્ત્યાચારોપદેષ્ટા”ભૂ“ત્કર્મમાર્ગપ્રવર્ત્તકઃ” ॥૮॥

યેનાચારશ્ચ યજ્ઞશ્ચ પુષ્ટિમાર્ગઃ પ્રવર્ત્તિતઃ ।

તતોઽયં “યજ્ઞકર્તા” ચ “યજ્ઞભોક્તે”તિ વિશ્રુતઃ ૯

इति नारदसाम्यम् ॥३॥

જેવી રીતે શ્રીમાન પ્રભુ નારદે પંચરાત્રની રચના કરી છે કે જેમાં સ્પષ્ટ રીતે સેવાપ્રકાર વર્ણન કરેલો છે, તેવી રીતે શ્રીમહાપ્રભુ પણ “ ભક્તિ માટે આચારનો ઉપદેશ કરનારા ” અને “કર્મમાર્ગને પ્રવૃત્ત કરનારા” હોવાથી “જેમણે પુષ્ટિમાર્ગ-રૂપી આચાર-યજ્ઞ પ્રવૃત્ત કરેલો છે,” તેથી આ શ્રીમહાપ્રભુ “ ભક્ત્યાચારોપદેષ્ટા ” “કર્મમાર્ગપ્રવર્ત્તકઃ” “ યજ્ઞકર્તા ” “ યજ્ઞભોક્તા ” એ પ્રકારે નામેથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ પ્રકારે નારદસામ્ય થયું. ૭-૮-૯

યથા નારાયણો દેવો ગન્ધમાદનવાસમાક્ ।

કામસેનાં વિજિત્યાશુ તિષ્ઠત્યેકાન્ત ઈશ્વરઃ ૧૦

તથાઽયમપિ દુષ્ટૌઘં વિજિત્ય કરુણાનિધિઃ ।

કૃષ્ણપ્રિયે વ્રજેઽવાસીઘ્વતોઽયં શ્રી“વ્રજપ્રિયઃ” ૧૧

इति नारायणसाम्यम् ॥४॥

શ્રીનારાયણુદેવ ગંધમાદન પર્વતમાં નિવાસ કરતા કામ-દેવની સેનાને સત્વર જીતીને સમર્થ બની એકાંતમાં રહે છે, તેવી રીતે આ કરુણાસાગર શ્રીમહાપ્રભુ પણ દુષ્ટ ઈન્દ્રિય-

સમૂહને જીતીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રિય એવા વ્રજમાં નિવાસ કરે છે, જેથી આ શ્રીમહાપ્રભુ “વ્રજપ્રિયઃ” અર્થાત્ “જેમને વ્રજપ્રિય છે” એવા નામે કહેવાયા. એ પ્રકારે નારાયણ-સામ્ય થયું. ૧૦-૧૧

યથા શ્રીકપિલઃ સાહુહ્યમુક્ત્વા જ્ઞાનમુપાહરત્ ।

જીવાનાં દુષ્ટમનસાં દેવહૂતીપ્રિયાવહઃ ॥૧૨॥

તથાઽણુભાષ્યવ્યાખ્યાનાદયમપ્યશ્ચિલેશ્વરઃ ।

વિનાશ્યાઽજ્ઞાનપટલં ચરતાં નિજવર્ત્માનિ ॥૧૩॥

બભૌ સર્વત્ર વિજયી શ્રીહલમ્માપ્રિયાવહઃ ।

અત્તણ્વાસ્ય નામોક્તં “સૂત્રભાષ્યપ્રવર્ત્તકઃ” ॥૧૪॥

इति कपिलसाम्यम् ॥ ५ ॥

જેવી રીતે શ્રીકપિલદેવજીએ સાંખ્યનું નિરૂપણ કરીને દુષ્ટ મનવાળા જીવોનું અજ્ઞાન દૂર કર્યું અને દેવહૂતીનું પ્રિય કર્યું, તેવી રીતે આ સમગ્ર દેવી જીવોદ્ધારક શ્રીમહાપ્રભુજી પણ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર “અણુભાષ્ય”નું વ્યાખ્યાન કરીને પોતાના ભક્તિમાર્ગને અનુસરનાર જીવોના અજ્ઞાન-સમૂહને દૂર કરી સર્વત્ર વિજયી થયા, અને શ્રી હલમ્માજીનું પ્રિય કર્યું, એટલા માટે એમનું નામ “સૂત્રભાષ્યપ્રવર્ત્તકઃ” “સૂત્ર-ભાષ્યને પ્રવૃત્ત કરનારા” એવું કહેવાયું. એ પ્રકારે શ્રીકપિલ-દેવનું સામ્ય થયું. ૧૨-૧૩-૧૪

आन्वीक्षिकीं यथा दत्तः प्रह्लादादिभ्य उक्तवान् ।

नानावाक्यप्रचारेण दृढीकृत्य सतां मतम् ॥१५॥

२ जो] ४१. श्रीमदाचार्यसकलावतारसाम्यरूपनिरूपणम् । [१७५

तथाऽयमपि वागीशः समाश्रित्य सतां मतम् ।

“भक्त्याचारोपदेशार्थं नानावाक्यनिरूपकः” ॥१६॥

तदर्थमेव भगवान् कथयामास वै बहून् ।

स्तवान् कृष्णाश्रयाद्यांश्च ‘प्रभुः’ ‘श्रीकृष्णहार्दवित्’ १७

इति दत्तसाम्यम् ॥ ६ ॥

जेवी रीते श्रीदत्तात्रेयश्रुत्ये आन्वीक्षिकी विद्या प्रह्लादश्रु
वगेरेने वर्णन करीने नाना प्रकारना उपदेशने प्रचार करी
सत्पुरुषेना मतने दृढ कर्यो, तेवी रीते आ वागीश प्रभुश्रु
पणु सत्पुरुषेना मतने आश्रय करी “लडित माटे आचारने
उपदेश करवा साइ नाना प्रकारे वाक्येनुं निरूपण कर्यु,” अने
ते लडितना प्रचारार्थेञ्च श्रीमहाप्रभुश्रु श्रीकृष्णाश्रय वगेरे
धणुं स्तोत्रो वर्णित कर्या. तेथीञ्च “श्रीकृष्णहार्दवित्” “श्री
श्रीकृष्णना हार्दने ळणुनारा” उडेवाया. अे प्रकारे श्रीदत्तावतार-
साम्य थयुं. १५-१६-१७

यथा यज्ञावतारश्च यामादिद्वादशात्मजैः ।

सार्द्धं गुणगणाब्धिश्चारक्षत्स्वायम्भुवान्तरम् ।१८।

तथा श्रीवल्लभाधीशः कुमारभ्यां च नप्तृभिः ।

दूरीकृत्यासुरान् सर्वानपात्सारस्वतान्तरम् ॥१९॥

इति यज्ञावतारसाम्यम् ॥७॥

जेवी रीते गुणसमूहना सागररूप यज्ञावतार प्रभुश्रु
याम वगेरे आर पुत्रो साथे भजीने स्वायंभुवमन्वंतरनुं रक्षण
कर्यु, तेवी रीते श्रीवल्लभाधीश्वर प्रभुश्रु येताना श्रीगोपी-

નાથજી અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી એ બે પુત્રો તથા શ્રીવિઠ્ઠલ-
નાથજીના સાત પુત્રરૂપ પૌત્રો એમ એ બધાએ સાથે મળીને
સર્વે આસુરી જીવોને દૂર કરીને સારસ્વત કલ્પના દૈવીજીવોનું
રક્ષણ કર્યું. એ પ્રકારે યજ્ઞાવતાર-સામ્ય દર્શાવ્યું. ૧૮-૧૯

યથા શ્રીઋષભો દેવઃ પુત્રાણાં જ્ઞાનદોઽભવત્ ।
અજ્ઞાતાન્તર્દ્ધિરમલઃ પુંસાં મોહાબ્ધિમજ્જતામ્ ॥૨૦॥
તથાઽયં “ચાજ્ઞાતલીલો” નામ્ના સ્થ્યાતશ્ચ ભૂતલે ।
“સ્વવંશે સ્થાપિતાશેષસ્વમાહાત્મ્ય”શ્ચ સોઽભવત્ ૨૧
इति ऋषभदेवसाम्यम् ॥ ८ ॥

જેવી રીતે પ્રકટ જણાતી નથી અંદરની બુદ્ધિ જેમની એવા
નિર્મળ શ્રીઋષભદેવજી પોતાના પુત્રોના નિમિત્તે મોહસાગરમાં
ડૂબતા પુરુષોને જ્ઞાન આપનાર થયા, તેવી રીતે આ શ્રી-
મહાપ્રભુજી જેમની લીલા કોઈ બાણી શકતું નથી તેથી
“ અજ્ઞાતલીલઃ ” એ નામે અને “ પોતાના વંશમાં સ્થાપન
કર્યું છે સમગ્ર માહાત્મ્ય જેમણે ” એટલે પોતાના વંશમાં સમગ્ર
માહાત્મ્ય સ્થાપન કરવાથી “ સ્થાપિતાશેષસ્વમાહાત્મ્યઃ ” એ
નામે ભૂતળમાં પ્રસિદ્ધ થયા. એ પ્રકારે શ્રીઋષભાવતાર-સામ્ય
પ્રદર્શિત કર્યું. ૨૦-૨૧

यथा श्रीपृथुराजा च गोरूपोर्वीं दुदोह वै ।
सर्वजीवार्थमनघो महाराजोपसेवितः ॥२२॥
तथा महेन्दिरास्वामी सामवेदसमुद्भवाः ।
ऋग्धेनूः सन्दुदोहाऽयं ‘भक्तेच्छापूरका’ह्वयः ॥२३॥

પુષ્ટિમાર્ગપ્રચારાર્થે શુદ્ધાદ્વૈતમતાસયે ।

“લીલામૃતરસૌઘાર્દ્રીકૃતાશ્ચિલશરીરમૃત્ ” ॥૨૪॥

इति पृथुसाम्यम् ॥ ९ ॥

જેવી રીતે મહોટા રાજાઓએ સેવાયેલા પાપરહિત શ્રીપૃથુરાજાએ સર્વે જીવોના ઉપકારાર્થે ગાયનું રૂપ ધારણ કરનાર પૃથ્વીનું દોહન કર્યું તેવી રીતે મહાલક્ષ્મીપતિ શ્રીમહાપ્રભુએ શુદ્ધાદ્વૈત મતાનું સ્થાપન કરવા અને પુષ્ટિ-ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કરવા માટે સામવેદોહભવ ઋગ્વેદની શ્રુતિઓરૂપી ઘેનુઓને દોહન કરી અને ભક્તોની ઈચ્છા પૂર્ણ કરી જેથી “મક્તેચ્છાપૂરકઃ” અને લીલામૃતરૂપ રસના સમૂહથી સમગ્ર દેહધારીઓને સ્નિગ્ધ કરવાથી “લીલામૃત-રસૌઘાર્દ્રીકૃતાશ્ચિલશરીરમૃત્ ” એ નામે કહેવાયા. એ પ્રકારે શ્રીપૃથુઅવતાર-સામ્યનિરૂપણ થયું. ૨૨ ૨૩-૨૪

भक्तं यथैकं मत्स्यस्तु सत्यवन्तमयात्प्रभुः ।

जलात्प्रलयकालीनान् मात्स्यं संश्रावयज्जनान् ॥२५॥

तथा श्रीवल्लभेशस्तु संसारभयवारिधेः ।

भक्तानपाद्बहून् श्रीशः श्रावयित्वा सुबोधिनीम् ॥२६॥

इति मत्स्यसाम्यम् ॥१०॥

જેવી રીતે શ્રીમત્સ્યાવતાર પ્રભુએ એક સત્યવાન ભક્તનું પ્રલયકાળના જળથી રક્ષણ કરી મનુષ્યોને મત્સ્ય પુરાણ શ્રવણ કરાવ્યું, તેવી રીતે મહાલક્ષ્મીપતિ શ્રીમહાપ્રભુ વલ્લભાધીશ્વરે તેા સુબોધિનીનું શ્રવણ કરાવીને સંસાર-ભયના સમુદ્રથી અર્થાત્ જન્મમરણના દુઃખથી ઘણા ભક્તોનું રક્ષણ કર્યું. એ પ્રકારે મત્સ્યાવતાર-સામ્ય-નિરૂપણ કર્યું. ૨૫-૨૬

સુરાસુરાણામુદધિં મથનતામમૃતં યદા ।
 ભૂતોઽપ્રાસામૃતાનાં ચ ક્લિશ્યતાં તેન કર્મણા ॥૨૭॥
 તદા શ્રીકમઠઃ સાક્ષાદ્ધ્રે મન્દરપર્વતમ્ ।
 પૃષ્ઠે ચ હ્રાટકમયં લક્ષયોજનવિસ્તૃતે ॥૨૮॥
 તથૈવ દૈવજીવાનામાસુરાણાં ચ વાક્રપતિઃ ।
 ક્લિશ્યતાં ભવસિન્ધૌ ચ મોક્ષપીયૂષહેતવે ॥૨૯॥
 ગૃહીત્વા જ્ઞાનસર્પસ્ય મુખપુચ્છૌ મહાપ્રભુઃ ।
 તદા પ્રભુસં નિગમપર્વતં ચોદધાર હ ॥૩૦॥
 દુષ્ટોત્યાપિતપાશ્વળ્ડવિષં ભૂરિપરાક્રમમ્ ।
 “પત્રાવલમ્બન”શિવરૂપેણાથ પપૌ મુદા ॥૩૧॥

इति कमठसाम्यम् ॥११॥

દેવદૈત્યો મળી સમુદ્રમંથન કરતાં અમૃત ઉત્પન્ન ન થયું,
 અને અમૃત પ્રાપ્ત ન થતાં કેવળ મંથન કરવારૂપ કર્મથી જ્યારે
 દેવ અને દૈત્યો કલેશ પામવા લાગ્યા ત્યારે પ્રભુએ સાક્ષાત્
 શ્રીકૂર્મ(કચ્છપ) સ્વરૂપ ધારણ કરી એક લાખ યોજન વિસ્તાર-
 વાળી પીઠ ઉપર સુવર્ણમય મંદરાચલ પર્વતને ધારણ કર્યો,
 તેવીજ રીતે સંસારસમુદ્રમાં મોક્ષરૂપ અમૃતને માટે દૈવી અને
 આસુરી જીવોને કલેશ પામતા બેઠને શ્રીવાક્રપતિ મહાપ્રભુએ
 જ્ઞાનરૂપ સર્પનું મુખ અને પુચ્છ ગ્રહણ કરીને તે સમયે
 ઠૂબતા વેદરૂપ મંદરાચલને ઉદ્ધાર કર્યો અને દુષ્ટોએ કાઢેલા
 અત્યંત પરાક્રમી પાશંક માર્ગરૂપ વિષનું ત્યારપછી પત્રાવ-
 લંબનરૂપી શિવરૂપ ધારણ કરીને હુષ્પૂર્વક પાન કરી ગયા.
 એ પ્રકારે શ્રીકૂર્માવતાર-સામ્ય દર્શાવ્યું. ૨૭-૩૧

યથા ધન્વન્તરિઃ પુંસાં સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશનઃ ।

તથા સતામયમપિ “સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશનઃ” ॥૩૨॥

इति धन्वन्तरिसाम्यम् ॥૧૨॥

જેવી રીતે શ્રીધન્વન્તરિજી સ્મરણ કરવા માત્રથી દુઃખને
યા રોગાદિકનો નાશ કરે છે, તેવી રીતે આ શ્રીમહાપ્રભુજી
પણ સત્પુરુષોને સ્મરણ કરવા માત્રથી જન્મમરણરૂપ દુઃખનો
નાશ કરી ભગવત્પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી “સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશનઃ”
કહેવાય છે. એ પ્રકારે શ્રીધન્વન્તરિ-સામ્ય પ્રદર્શિત કર્યું. ૩૨

યથા શ્રીમોહિની દૈત્યાન્ મોહયિત્વાથ ચાક્ષુષૈઃ ।

દૈત્યોત્સન્નગતં પાત્રં સુધાયાઃ પ્રાપ્ય નિર્મલમ્ ॥૩૩॥

સુરેભ્યશ્ચામૃતં ભૂયો દદૌ, દૈત્યેભ્ય એવ ન ।

પુરુષોઽપિ મહાવિષ્ણુર્ઘૃત્વા સ્ત્રીરૂપમદ્ભુતમ્ ॥૩૪॥

એવં શ્રીવલ્લભોઽપીશો નષ્ટં વેદમનુત્તમમ્ ।

ઉદ્ઘૃત્ય જગતાં નાથો નિજભક્તાર્થમાદરાત્ ॥૩૫॥

વિરુદ્ધાશ્રયતો દુષ્ટાન્ મોહયિત્વા મહાપ્રભુઃ ।

તેન સમ્મથ્ય નિગમગિરિણાસ્મિન્ભવે શુભમ્ ॥૩૬॥

પુષ્ટિરૂપામૃતમયં નિષ્કાસ્ય ગુણવારિધેઃ ।

દેવેભ્યોઽદાદાસુરેભ્યો ન દદૌ ભક્તવત્સલઃ ॥૩૭॥

પૂર્વમાસીત્સ્વયમપિ વલ્લભોઽથ દ્વિતીયકે ॥

અવતારે સમ્બભૂવ વાકપતિઃ પુરુષાકૃતિઃ ॥૩૮॥

इति मोहिनीसाम्यम् ॥૧૩॥

जेवी रीते पुरुष श्रीमहाविष्णु श्रीमोहिनी-स्वर्पे अद्भुत
स्त्रीरूप धारणु करीने नेत्रोना कटाक्षद्वारा दैत्येने मोहु उत्पन्न
करीने दैत्योनी पासे गयेला निर्मण अमृतनुं पात्र वेधने
वारंवार देवताओने आप्युं परंतु दैत्येने नज आप्युं, अे
प्रकारे समर्थ श्रीवल्लभाधीश्वरे पणु-जेनाथी कोर्ष उत्तम नथी
जेवा, नष्टप्राय थयेला वेदने उद्धार करीने जगद्गुरु, गुणुना
समुद्र अने लक्ष्मणवत्सल श्रीमहाप्रभुअे-विरुद्धाश्रय-स्वर्पथी
दुष्ट आसुरी जेवने मोहु उत्पन्न करीने आदरथी निज
लक्ष्मणेने माटे ते वेदरुपी पर्वतथी आ संसारसमुद्रनुं मंथन
करीने शुभ पुष्टिरूप अमृतने काढीने देवी जेवने पान कराव्युं,
अने आसुरी जेवने न आप्युं. पूर्व नित्यस्त्रीलाभां स्वयं
गिराजता अने त्यारपणी भीष्म अवतारभां पुरुषरूपे श्री-
वाङ्पति वल्लभाचार्यज थया. अे प्रकारे श्रीमोहिनी-अवतार-
साम्य-निर्पणु कर्युं. ३३-३८

[गद्य-भाग]

अथ सकलजगदार्त्तितंदिनीपतिनिवारको भगवा-
न्नरसिंहो यथा स्तम्भादाविर्भूय हिरण्यकशिपुं कराग्रेण
विदार्य निजभक्तं प्रह्लादं ररक्षैवं भगवान् श्रीवल्लभाधी-
शोऽपि 'चम्पकारण्ये' वीतिहोत्रात्प्रकटीभूयाखिलदुःख-
दातारं जीवाज्ञानरूपमहादैत्यं सद्वाक्यप्रचारनखैर्भित्वा
प्रह्लादरूपवैष्णववृन्दमरक्षदित्यतएव "उग्रप्रताप" इति
नामनिर्देश इति ॥ ३९ ॥

इति नृसिंहसाम्यम् ॥ १४ ॥

त्यारपणी समग्र जगत्ना दुःखरूपी समुद्रं निवारणु
करनार भगवान् नृसिंहे जेवी रीते स्तंभमांथी प्रकट थधने
द्विरण्यकशिपुं नभथी विदारणु करीने स्वकीय लक्त प्रह्लादं
रक्षणु कर्तुं, जेवी रीते भगवान् श्रीवल्लभाधीश्वरे पणु यंपा-
रण्यमां अग्निथी प्रकट थधने समग्र जगत्ने दुःख आपनार
ज्वेना अज्ञानरूप भडोटा दैत्यं सद्वाक्यना प्रथाररूप
नभेथी विदारणु करीने प्रह्लादरूप वैष्णवसमूहं रक्षणु कर्तुं,
जेटला हेतुथीज “उग्रप्रतापः” ‘महान् प्रतापवाणः’ जेवा
नामथी प्रसिद्ध थथा. जे प्रकारे श्रीनृसिंहावतार-साम्य
प्रकट कर्तुं. ३६

अथ च यथाखिलगीर्वाणकदम्बसमीडितगरिष्ठगुण-
गणपटलो भगवान् वामनः कश्यपसुत आदौ भिक्षुरूपं
गृहीत्वा बलेः सर्वस्वमाच्छिद्य ववृधे, पुनश्च तेन सम्पू-
जितस्तमनुगृह्यान्तर्दधे, तथैव भगवान् इलापतिः श्री-
लक्ष्मणराजकुमारः शुद्धभिक्षुकवद्रूपं समाश्रित्य तत्र
च महदभिमानिपण्डितसमूहं विजित्याचार्यपदवीं च
प्राप्य विद्यानगराधीश्वरमनुगृह्य तेषां निरुत्तराणां जयेन
पुष्टिमार्गमार्त्तण्डोदयं कृत्वा मातुलाभिमानं चाहत्य
“कनकाभिषेका”सयशःप्रसारेण वृद्धिं प्राप्य पृथिवीं
पर्यक्रामदिति ॥४०॥

इति वामनसाम्यम् ॥१५॥

त्यारपणी जेवी रीते समग्र देवसमूहे स्तुति करायेला
महान् गुणु समूहथी व्याप्त जेवा कश्यपपुत्र भगवान्

વામનજી પ્રથમ લિક્ષુસ્વરૂપ ધારણ કરીને બલિરાજનું સર્વસ્વ લેઈને વૃદ્ધ પામ્યા અર્થાત્ વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, અને ફરીથી બલિરાજએ પૂજાયેલા એવા તે તેની ઉપર અનુગ્રહ (કૃપા) કરીને અંતર્ધાન થયા, તેવીજ રીતે પૃથ્વીપતિ શ્રીલક્ષ્મણરાજકુમાર ભગવાન્ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરે શુદ્ધ લિક્ષુકના જેવું સ્વરૂપ ધારણ કરીને અને ત્યાં મહાઅભિમાની એવા પંડિતોના સમૂહને જીતીને આચાર્યપદવી મેળવીને વિદ્યાનગરના રાજા શ્રીકૃષ્ણદેવ ઉપર કૃપા કરીને તે નિરુત્તર કરેલા પંડિતોનો વિજય કરીને શુદ્ધાદિત બ્રહ્મવાદ-રૂપ પુષ્ટિમાર્ગરૂપી સૂર્યનો ઉદય કરીને અને પોતાના મામાનો ગર્વ ઉતારીને કનકાલિષેકથી પ્રાપ્ત કરેલી સત્કીર્તિના પ્રસારથી વૃદ્ધિ પામીને પૃથ્વીપરિક્રમા કરી. એ પ્રકારે વામનાવતાર-સામ્ય દર્શાવ્યું. ૪૦

[અનુબંધ]

યથા દ્વિજદ્રોહકરાન્ જઘાન ક્ષત્રિયાન્બહૂન્ ।

પરશ્વધેન તીક્ષ્ણેન રેણુકાનન્દવર્ધનઃ ॥૪૧॥

તથા શ્રૌતદ્રોહકરાન્ યઃ સ્માર્તાન્નાસુરાન્ પ્રમુઃ ।

“પત્રાવલમ્બ”સ્વળ્ડેન જિત્વા ચક્રે નિરુત્તરાન્ ॥૪૨॥

इति परशुरामसाम्यम् ॥ १६ ॥

જેવી રીતે રેણુકાના આનંદની વૃદ્ધિ કરનાર પરશુરામે બ્રહ્મદ્રોહ કરનારા ઘણા ક્ષત્રિયોનો તીક્ષ્ણ પરશુદ્વારા નાશ કર્યો, તેવી રીતે શ્રૌતદ્રોહી સ્માર્ત આસુરી જીવોને શ્રી-મહાપ્રભુજીએ પત્રાવલંબનદ્વારા જીતીને નિરુત્તર કર્યા. એ પ્રકારે શ્રીપરશુરામાવતાર-સામ્ય પ્રદર્શિત કર્યું. ૪૧-૪૨

कलिकालमलग्रस्ताब् जीवानालोक्य दुर्मतीन् ।
मन्दभाग्यांस्तथा दुष्टान् श्रीमान् सत्यवतीसुतः ॥४३॥
श्रीमद्भागवतालापादुद्धार दयापरः ।
पाखण्डतिमिराक्रान्तजीवजालदिवाकरात् ॥४४॥
तथा महाप्रभुरपि दुष्टाध्वार्णवमज्जितान् ।
जीवानालोक्य भगवान्पुष्टिमार्गोपदेशतः ॥४५॥
अङ्गीकृत्य मन्त्रदानाच्च चक्रे भयविवर्जितान् ।
पुत्रपौत्रप्रपौत्राद्यैः करोति च करिष्यति ॥४६॥

इति श्रीवेदव्याससाम्यम् ॥ १७ ॥

जेवी रीते मडादयाणु श्रीमान् सत्यवतीपुत्र वेदव्यासे
कलिकाणना मणथी घेरायेला, दुष्ट बुद्धिवाणा, मंडलाग्यवाणा,
अने दुष्ट अवेा अवेाने जेधने पाअंडइय अंधकारथी व्यास
अवसभूडनो, अज्ञान नाश करवाभां सूर्य समान श्रीमद्
भागवत प्रकट करीने उद्धार कर्यो, तेवी रीते श्रीलगवान्
मडाप्रभुअे पणु दुष्ट (पाअंड) मार्गइय समुद्रभां डूजेला
अवेाने जेधने शरणु अने आत्मनिवेदनना मंत्रोपदेशथी
अंगीकार करी पुष्टिमार्गने उपदेश करीने लयरहित कर्या,
अने पुत्रो, पुत्रना पुत्रो अने तेमना पणु पुत्रो वगेरे
अर्थात् स्ववंशद्वारा लयरहित करे छे अने करशे. अे प्रकारे
श्रीवेद-व्यासावतार-साम्य-निरूपणु थयुं. ४३ थी ४६

अयोध्याधिपती रामः सेतुं कृत्वा यथार्णवे ।
स्वसेनां स्थापयामास जिग्येऽसुरचमूर्द्धतम् ॥४७॥

તથેલમ્માકુમારોઽપિ શ્રીમદ્ભાગવતાર્ણવે ।

સેતું “સુબોધિની”રૂપં વિધાયાતારયજ્જનાન્ ॥૪૮॥

જિગાયાસુરવર્ગે ચ વૈષ્ણવદ્વેષકારકમ્ ।

“શ્રીભાગવતપીયૂષસમુદ્રમથનક્ષમઃ” ॥૪૯॥

इति दाशरथिरामसाम्यम् ॥ १८ ॥

તેવી રીતે અયોધ્યાના અધિપતિ ભગવાન્ શ્રીરામ-
ચંદ્રજી સમુદ્રમાં સેતુ બાંધીને પોતાની સેનાને પાર લેઇ
ગયા અને જલદીથી દૈત્ય સેનાને જીત્યા, તેવી રીતે ઈલમ્મા-
કુમાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પણ શ્રીમદ્ભાગવતરૂપી સમુદ્ર ઉપર
સુબોધિનીરૂપ સેતુ બાંધીને દૈવી જીવોને તાર્યા, અને વૈષ્ણુ-
વોનો દ્વેષ કરનાર આસુરી જીવસમૂહને જીત્યા, એ હેતુથીજ
“શ્રીભાગવતપીયૂષસમુદ્રમથનક્ષમઃ” અર્થાત્ “શ્રીભાગવત-
રૂપી અમૃતના સમુદ્રતું મથન કરવામાં સમર્થ” એવા નામે
પ્રસિદ્ધ થયા. એ પ્રકારે શ્રીદાશરથિ-રામાવતાર-સામ્ય
દર્શાવ્યું. ૪૭-૪૮-૪૯

[ગદ્યભાગ]

अथ यथा सकलजगदभीष्टसम्पादकः श्रीभगवाञ्
श्रीनिन्दराजकुमारो निजसहोदरेण श्रीरेवतीरमणेन
पूर्णरेवतीरमणसदृशेन सारस्वतकल्पेऽवतीर्थं दुष्टकदम्ब-
रूपं भूभारमुज्जहार, स्वहस्तमारणेन च तन्मोक्षं चकारै-
वमसावपि भगवान् पुरुषोत्तमो नारायणादिदीक्षितानां
सोमयागफलस्वरूपः श्रीलक्ष्मणाङ्गजः कलाववतीर्थं
पुत्राभ्यां श्रीगोपीनाथविदुलाभ्यां सहाष्टाक्षरदानेन

નિગદદાનેન ચ કેનચિદપરાધવિશેષેણ વિનષ્ટમતીન્
અતएव गोलोकच्युताञ् जीवानुद्धारेति ॥५०॥

इति श्रीकृष्णसाम्यम् ॥ १९ ॥

ત્યારપછી જેવી રીતે સમગ્ર જગતને ઈચ્છિત સંપાદન કરનાર પદૈશ્વર્યસંપન્ન શ્રીનંદરાજકુમાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રપ્રભુએ પોતાના સહોદર મહોટાભાઈ શ્રીરેવતીરમણ શ્રીબલભદ્ર સાથે પૂર્ણરેવતીરમણતુલ્ય સારસ્વત કલ્પમાં પ્રકટ થઈને દુષ્ટ સમૂહ-રૂપી પૃથ્વીના ભારને ઉતાર્યો, અને શ્રીહસ્તે મારવાથી તેઓનો મોક્ષ કર્યો, એ પ્રકારે આ પુરુષોત્તમ ભગવાને પણ નારાયણ દીક્ષિત વગેરેના સોમયાગના ફલ સ્વરૂપ એવા શ્રીલક્ષ્મણ-ભદ્રના અંગથી પ્રકટ થયેલા શ્રીમહાપ્રભુએ કલિયુગમાં પ્રકટ થઈને શ્રીગોપીનાથ અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથ અને પુત્રો સાથે અષ્ટાક્ષર અને ગદ્યમંત્રનું દાન કરીને કોઈ અપરાધવશાત બુદ્ધિનાશ થવાથી એજ હેતુથી ગોલોકથી રચુત થયેલા (વિષ્ણુરેલા) જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો. એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણાવતાર-સામ્ય નિરૂપણ કર્યું ૫૦

[અનુબંધ ૫]

यथा हलधरः श्रीमान् निजानन्दाब्धिमज्जितः ।

कृष्णसौख्यप्रयत्नात्मा रोहिण्यानन्दवर्धनः ॥५१॥

કિન્ચ—

[ઉદ્ગીતિ]

निजभाण्डकारकाणामभीष्टदाताथ रेवतीश्रेष्ठः ।

श्रीपुष्टिमार्गसंस्थैः सद्भिः सेव्यो ब्रजेशवन्नित्यम् ॥५२॥

[અનુબંધ]

તથાઽયમાપિ વાગીશો નામભિસ્તત્સદૃક્ષકૈઃ ।

વિખ્યાતસ્ત્રિષુ લોકેષુ કૃષ્ણાનુગ્રહભાજનઃ ॥૫૩॥

“આનન્દઃ” “પરમાનન્દઃ” “પૂર્ણાનન્દો” “જગદ્ગુરુઃ” ।

“સ્વાનન્દતુન્દિલ” શ્ચેતિ “ઇલમ્માનન્દવર્ધનઃ” ॥૫૪॥

“અદેયદાનદક્ષ” શ્ચ “શ્રીઅક્ષાપ્રાણવલ્લભઃ” ।

“મક્તેચ્છાપૂરકઃ” “કૃષ્ણમક્તિકૃ” “ત્રિલિલેષ્ટદઃ” ॥૫૫॥

इति हलधरसाम्यम् ॥ २० ॥

શ્રીમાન હલને ધારણ કરનાર, નિજાનંદ સમુદ્રમાં ડૂબેલા, શ્રીકૃષ્ણના સુખ માટે પ્રયત્નશીલ જેમનો આત્મા છે એવા, રોહિણીના આનંદને વધારનાર, અને નિજ ક્રીડા કરવા વાળાઓને ઈચ્છિત દાન કરનાર, રેવતીના પતિ એવા શ્રીબલદેવજી જેવી રીતે પુષ્ટિમાર્ગસ્થિત સત્પુરુષોએ નિરંતર વ્રજેશ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની માફક સેવવા લાયક છે, તેવી રીતે આ શ્રીવાગીશ મહાપ્રભુ પણ “આનન્દઃ” આનંદરૂપ, “પરમાનન્દઃ” પરમાનંદરૂપ “પૂર્ણાનન્દઃ” પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ, “જગદ્ગુરુઃ” જગતના પૂજ્ય એવા, “સ્વાનન્દતુન્દિલઃ” પોતાના સ્વરૂપે કરીને આનંદવાળા, “ઇલમ્માનન્દવર્ધનઃ” ઈલમ્માના આનંદને વધારનાર, “અદેયદાનદક્ષઃ” ન આપી શકાય તેવાં દાન આપવા સમર્થ અર્થાત્ ભજનાનંદનું દાન કરનાર, “શ્રીઅક્ષાપ્રાણવલ્લભઃ” શ્રી અક્ષાના પ્રાણપ્રિય એવા, “મક્તેચ્છાપૂરકઃ” ભકતની ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર, “શ્રીકૃષ્ણમક્તિકૃ” શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરનારા, અને “ત્રિલિલેષ્ટદઃ” સમગ્ર ઈચ્છિત વસ્તુને આપનારા, એ પ્રકારે તે તે સત્પુરુષોને રક્ષણ કરવાવાળાં

नामो वडे त्रणे लोकमां श्रीकृष्णना कृपापात्र तरीडे प्रसिद्ध
थया. अे प्रकारे श्रीकृष्णवतार-साम्य-निर्णय कर्तुं. ५१-५५.

[गद्यभाग]

अथ च यथा भगवान् बुद्धो देवकार्यार्थं सर्वान्
विनिन्द्य विश्ववैपरीत्यं कर्माचरन् सर्वान् दैत्यान् मोह-
यामास, तथाऽयमपि भगवान् श्रीकृष्णास्यः “प्राकृता-
नुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषः”, इति नामानुकरणस-
म्पन्नो वैष्णवानां वैपरीत्यं कर्म प्रकाशयन् निगूढहृदयत्वं
च दर्शयन् सन्यासधारणमङ्गीकृत्याऽऽसुरमोहलीलामा-
चचारेति ॥६६॥

इति बुद्धसाम्यम् ॥ २१ ॥

त्यारपणी लगवान् बुद्ध जेवी रीते देवानुं कार्य करवा.
भाटे सर्वे आह्वणे अने वेदादिकेनी निंदा करीने जगतथी
विपरीत कर्मनुं आचरण करता सर्वे दैत्येने मोह पमाडवा
लाग्या, तेवी रीते श्रीकृष्णमुधारविद्वेष आ श्रीमहाप्रभुअे
पणु “ प्राकृतानुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषः ” प्राकृत मनुष्येने
अनुसरवाना भिषथी आसुरी जेवने मोह पमाडनार, अे
नाम प्रमाणे वैष्णवेने विपरीत कर्म देखाडता अने अत्यंत
गूढ-हृदयपणुने देखाडता संन्यासाश्रमने अंगीकार करीने.
आसुरी जेवने मोह उत्पन्न करनारी लीलांनुं आचरण कर्तुं.
अे प्रकारे बुद्धावतार साम्य दर्शावुं, ५६

[अनुष्टुभ]

हयग्रीवो यथा नष्टवेदाविर्भावकारकः ।

तथाऽयमपि वेदोक्तं नष्टमार्गमदर्शयत् ॥६७॥

इति हयग्रीवसाम्यम् ॥ २२ ॥

जेवी रीते हुयत्रीव लगवान् नाश पाभेदा वेदोने उद्धार
करनार उता, तेवी रीते आ श्रीमहाप्रभुये पणु नाश पाभेदा
वेदप्रतिपादित शुद्धाद्वैत निर्गुण पुष्टिभक्तिमार्गने प्रदर्शित
कथो. अे प्रकारे हुयत्रीवावतार-साम्य दर्शाव्युं. ५७

हंसो यथा च महतां पुत्राणां ब्रह्मणः पुरा ।

ज्ञानदः सम्बभूवेह ब्रह्मानुग्रहकारकः ॥५८॥

तथा महाप्रभुरपि महतां “ज्ञानदो”ऽभवत् ।

हनुमत्सदृशानां च रामसन्तोषकारकः ॥५९॥

इति हंससाम्यम् ॥ २३ ॥

जेवी रीते पूर्वे अह्मना भडोटा पुत्रो सनकादिकेने, अह्मने
अनुग्रह करवावाणा श्रीहंसलगवान् पृथ्वीमां ज्ञान आपनार
थया, तेवी रीते श्रीरामचंद्रणे संतोष पमाडनार श्रीमहा-
प्रभुणे पणु हनुमान् सरथा भडान् भक्तोने ज्ञान आपनार
थया. अे प्रकारे हंसावतार-साम्य-निर्पणु कथुं. ५८-५९

कल्किर्यथा कलेरन्ते जीवाज्ञानं विनाशयन् ।

भद्रप्रदश्च जीवानां सम्भविष्यति सर्वतः ॥६०॥

एवं वैश्वानरोऽपीशः कलिनष्टं च दुर्बलम् ।

पुष्टिमार्गं पुनः श्रीमान् द्योतयिष्यति निर्मलम् ॥६१॥

पुष्टिमार्गं तु भगवान् सर्वकालेषु रक्षति ।

पुत्रपौत्रादिरूपैश्च “दुर्लभाङ्घ्रिसरोरुहः” ॥६२॥

भूतेषु च भविष्यत्सु वर्त्तमानेष्वपीश्वरः ।

चतुर्युगेषु कृतभुक् मार्गं रक्षति रक्षति ॥६३॥

इति कल्किसाम्यम् ॥ २४ ॥

જેવી રીતે કલિયુગના અંતમાં કલિક લગવાનું ચારે તરફથી જીવોના અજ્ઞાનને નાશ કરતા અને જીવોને કલ્યાણ કરનાર થશે, એ પ્રકારે સમર્થ એવા શ્રીમાનું વૈશ્વાનર પણ કલિયુગથી નષ્ટપ્રાય દુર્બળ બનેલા નિર્મળ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગનો ફરીથી પ્રકાશ કરશે, લગવાનું સર્વકાલમાં પુષ્ટિમાર્ગનું તે રક્ષણ કરે છે. અને દુર્લભ જેમના ચરણકમળ છે એવા કૃત યુગને લોગવનાર સમર્થ લગવાનું સર્વ સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય, અને વર્તમાન ચારે યુગોમાં પણ પુત્રપૌત્ર વગેરે સ્વવંશદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગનું અવશ્ય રક્ષણ કરશેજ. એ પ્રકારે કલિક-અવતાર-સામ્ય દર્શાવ્યું. ૬૦-૬૩

एवं सर्वावताराणां गुणकर्मपराक्रमान् ।

दधाति नितरां सोऽयं श्रीमाल्लक्ष्मणनन्दनः ॥६४॥

तस्मात्सर्ववैष्णवैश्च त्रैलोक्ये “विष्णुधेश्वरः” ।

प्रकीर्तितः कृष्णरूपः श्रीपूर्णपुरुषोत्तमः ॥६५॥

अतः स एव संसेव्यो वैष्णवैः पापभीरुभिः ।

ध्यातव्यः स्मरणीयश्च तैलङ्गतिलकः प्रभुः ॥६६॥

એ પ્રકારે સત્પુરુષ શ્રીમાનું લક્ષ્મણનંદન શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વ અવતારોના અત્યંત ગુણકર્મ પરાક્રમેને ધારણ કરે છે, તેટલા માટે ત્રૈલોક્યમાં સર્વે વૈષ્ણવોથી પંડિતેશ્વર, શ્રીકૃષ્ણરૂપ, શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કહેવાયા છે, અને એટલાજ માટે પાપથી ભય પામતા વૈષ્ણવોએ તેજ તૈલંગકુલ-તિલકરૂપ શ્રીમહા-પ્રભુનુંજ સ્મરણ અને ધ્યાન કરવું જોઈએ. ૬૪-૬૫-૬૬

[ઉદ્ગીતિ]

અસ્ય શ્રવણાત્પાઠાત્પ્રભવેત્પુંસામભેદત્વમ્ ।

શ્રીમન્નન્દકુમારકવાક્પત્યોશ્રાપિ નૂનમૂર્ચ્યાં વૈ ॥૬૭॥

[અનુષ્ટુપ]

एतन्मदुदितं बालस्वभावाद्दंशवत्सलः ।

श्रीवल्लभाचार्यनामा प्रभुः क्षाम्यतु सर्वथा ॥६८॥

स्वकीयं श्रीवल्लभीयं मामानन्दनिधिर्हरिः ।

निःसाधनं च वृणुते, स कृष्णः शरणं मम ॥६९॥

આ સર્વાવતારસામ્યનિરૂપણુનો પૃથ્વીમાં પાઠ કરવાથી અથવા સાંભળવાથી પુરુષોને નિશ્ચય શ્રીનંદકુમાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને શ્રીમહાપ્રભુજીનું અભેદપણું સિદ્ધ થાય છે. શ્રી હરિરાયજી કહે છે કે-આ બાલ-સ્વભાવથી માફે કહેલું સ્વવંશ ઉપર પ્રેમ રાખનાર શ્રીવલ્લભાચાર્ય નામના પ્રભુ સર્વપ્રકારે ક્ષમા કરે. જે આનંદના ભંડારરૂપ શ્રીહરિ, શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અને નિઃસાધન એવા મારો પોતાનો બાણી અંગીકાર કરે છે, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મારો આશ્રય હો. ૬૭-૬૮-૬૯

इति श्रीहरिदासविरचितं श्रीमहाप्रभुसर्वावतारसाम्यरूप-

निरूपणं सम्पूर्णम् ।

४२. श्रीमहाप्रभोरष्टोत्तरशतनामानि ।

[अनुष्टुप्]

श्रीवल्लभाख्यस्वस्वामि-नामानि स्वीयतुष्टये ।

यथामति वदिष्यामि तदाश्रितजनाश्रितः ॥ १ ॥

श्रीमहाप्रभुलुना आश्रित लगवदीयेनो आश्रित हुं
पोतानाञ्जोना सन्तोषने माटे पोताना स्वामी श्रीवल्लभाधी-
श्वरनां नामेने कडीश. १

१. श्रीवल्लभाय नमः ।

स्नेहवद्भिलभ्यते इति वल्लभः अथवा वल्लति-वेष्टयतीति वल्लभः
स्नेहवाणा लक्तोने मणी शडे माटे वल्लभ अथवा पोताना-
ञ्जोने कृपाथी पोतामां तल्लीन करे ते वल्लभ, आवा श्री-
वल्लभाचार्यने प्रणाम. १

२. श्रीमहालक्ष्मीपतये नमः ।

श्रीमहालक्ष्मीलुना पतिने नमन. २

३. श्रीगोपीनाथजनकाय नमः ।

श्रीगोपीनाथलुना पिताश्रीने नमस्कार. ३

४. श्रीविठ्ठलेशे स्वाखिलमाहात्म्यस्थापकाय नमः ।

श्रीविठ्ठलनाथलुमां पोतानुं षधुं माहात्म्य स्थापन
करनारने प्रणाम. ४

५. तीर्थयात्राचरणसञ्चारकर्त्रे नमः ।

तीर्थयात्रामां यरणुथी संचार करनारने नमन. ५

६. वादिवृन्दमुखध्वंसकाय नमः ।

वादिलुनोना मुथने निरुत्तर करनारने प्रणाम. ६

७. मायामतस्वण्डकाय नमः ।

मायावाद्दृषी मतनुं अंडन करनारने नमस्कार. ७

८. भक्तिपथप्रवर्तकाय नमः ।

लक्षितभार्गना प्रवर्तकने प्रणाम. ८

९. शुद्धब्रह्मवादबोधकाय नमः ।

शुद्ध ब्रह्मवादनो बोध करनारने प्रणाम. ९

१०. स्वजनहृदयशोधकाय नमः ।

स्वकीय जनोना हृदयने शुद्ध करनारने नमन. १०

११. सन्निधिमात्रदत्तस्वभावाय नमः ।

सान्निध्य मात्रथी पोताना प्रेमनुं दान करनारने प्रणाम. ११

१२. स्वतन्त्रभक्तिरूपाय नमः ।

स्वतन्त्र लक्षित-स्वश्रुपने प्रणाम. १२

१३. सर्वोद्धारकाय नमः ।

सर्वनो उद्धार करनारने नमन. १३

१४. श्रीकृष्णाज्ञामात्रप्रकटाय नमः ।

श्रीठाडोरणी आज्ञा मात्रथी प्रकट थयेलाने नमस्कार. १४

१५. करुणानिधये नमः ।

दयाना लंडारने प्रणाम. १५

१६. श्रीकृष्णास्याय नमः ।

सदानन्द-श्रीकृष्णशुचन्द्र प्रभुना मुभारविन्दने प्रणाम. १६

१७. कृष्णविरहविरक्ताय नमः ।

श्रीकृष्णशुचन्द्र प्रभुना विरहने जणुववा विरक्त-संन्या-

સાશ્રમ ગ્રહણ કરનારને પ્રણામ, ('વિરહના અનુભવ માટે—સર્વ ત્યાગનો ઉપદેશ કરનાર' આવું નામ શ્રીસર્વોત્તમજીમાં છે.) ૧૭

૧૮. સદાનન્દાસક્તાય નમઃ ।

સદાનન્દ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રમાં આસક્ત એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રણામ; (" કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ । તયોરૈક્યં પરં બ્રહ્મ 'કૃષ્ણ' इत्यभिधीयते ॥ " આમ સત્ અને આનન્દનો અર્થ " કૃષ્ણ " એ થાય છે, જેથી સદાનન્દ શ્રીકૃષ્ણજી છે.) ૧૮

૧૯. દૈવજીવજનિસાર્થકતાસમ્પાદકાય નમઃ ।

દૈવી જીવોના જન્મને સાર્થક કરનારને નમસ્કાર. ૧૯

૨૦. અતિકરુણાય નમઃ ।

અતિ દયાળુને નમસ્કાર. ૨૦

૨૧. અલૌકિકવહ્નયે નમઃ ।

અલૌકિક દીવ્ય શ્રીપ્રભુના મુખારવિન્દના અધિષ્ઠાતા અગ્નિ-સ્વરૂપને નમસ્કાર. ૨૧

૨૨. વિષયાસક્તિવિદૂષકાય નમઃ ।

જીવોની વિષયાસક્તિનો નાશ કરનારને પ્રણામ. ૨૨

૨૩. નિજજનહૃદયવિભૂષકાય નમઃ ।

પોતાના જનોના હૃદયને શણગારનારને નમન. ૨૩

૨૪. તાપાત્મને નમઃ

વિરહાગ્નિ—સ્વરૂપને નમસ્કાર. ૨૪

૨૫. સર્વનિરપેક્ષાય નમઃ ।

સર્વ વસ્તુથી નિરપેક્ષને નમસ્કાર. ૨૫

૨૬. ભક્તરક્ષકાય નમઃ ।

ભક્તોની રક્ષા કરનારને નમન. ૨૬

૨૭. પતિતસહ્ગ્રહણાય નમઃ ।

પતિતજનોને પાવન કરનારને પ્રણામ. ૨૭

૨૮. અશરણશરણાય નમઃ ।

નિરાધારના આધારને પ્રણામ. ૨૮

૨૯. સર્વકારણાય નમઃ ।

સર્વના હેતુરૂપને નમન. ૨૯

૩૦. અન્તઃસ્થિતકૃષ્ણાય નમઃ ।

જેમના અન્તઃકરણમાં શ્રીકૃષ્ણુ વિરાજે છે એવા શ્રીમહા-
પ્રભુજીને પ્રણામ; (આ હકીકત “નમામિ હૃદયે શેષે લીલા-
ક્ષીરાન્ધિશાયિનમ્” આ શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનામૃતથી સ્પષ્ટ
સમબલ્ય છે.) ૩૦

૩૧. અખિલલીલારસમરાક્રાન્તાય નમઃ ।

સમગ્ર ભગવદ્લીલાના રસના ભારથી ભરપૂર એવા શ્રી-
મહાપ્રભુજીને નમસ્કાર. ૩૧

૩૨. અનુગૃહીતભ્રાન્તાય નમઃ ।

ભ્રાન્ત જીવો ઉપર અનુગ્રહ કરનારને નમન. ૩૨

૩૩. આનન્દમાત્રાય નમઃ ।

માત્ર આનન્દ સ્વરૂપને નમન; (પ્રભુ જેમ “આનન્દમાત્ર-
કરપાદમુખોદરાદિ” છે તેવા.) ૩૩

૩૪. નિજાનન્દહેતવે નમઃ ।

પોતાનાઓના આનન્દના કારણ-રૂપને નમસ્કાર. ૩૪

३७. रतिपथकेतवे नमः ।

भगवान्‌मां रमण्य-रति-आनन्दना मार्गना ध्वज-रूपने
नमस्कार. ३५

३६. भगवद्धर्मसेतवे नमः ।

श्रीषडैश्वर्यसम्पन्न श्रीठाडोरुना धर्मोनी भर्थादाइप
श्रीवल्लभाधीशने नमन. ३६

३७. ब्रह्मसम्बन्धकरणाय नमः ।

द्वैवीशुवेने अहसम्बन्ध करानारने नमन. ३७

३८. सर्वदोषनाशकाय नमः ।

सर्वना दोषेनो नाश करनार श्रीमहाप्रभुशुने नमन. ३८

३९. शुद्धभावविकासकाय नमः ।

शुद्ध भावने प्रकट करनारने प्रणाम. ३९

४०. श्रीभागवततामरसतरणये नमः ।

श्रीभागवतइप कमलने भीलाववाने सूर्यरूपने नमन. ४०

४१. स्थापितभक्तिसरणये नमः ।

भक्तिमार्गनुं स्थापन करनार श्रीमहाप्रभुशुने नमस्कार. ४१

४२. स्वजनभाग्यरूपाय नमः ।

पोताना जनोना भाग्यरूपने नमस्कार. ४२

४३. निजजनदत्तवैराग्याय नमः ।

पोताना जनोने वैराग्यनुं दान करनार श्रीमहाप्रभुशुने
नमस्कार. ४३

४४. रसज्ञशिरोमणये नमः ।

रसइप श्रीकृष्णु अथवा भक्तिरस अथवा नवरसोना ज्ञाता-

ઓના શિરોમણિ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રણામ; (રસો વૈ સઃ એમ શ્રુતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુને રસરૂપ કહે છે, તેમ “મલ્લાનામશનિઃ” આ પદમાં ૧૦ રસ કહેવામાં આવ્યા છે તે રસ સમજવા). ૪૪

૪૬. નિઃસાધનસ્વકીયાર્થકૃતાશ્ચિલપ્રયત્નાય નમઃ ।

યોતાના નિઃસાધન જીવો માટે સર્વ પ્રયત્ન કરનારને

નમન. ૪૫

૪૬. અસ્મત્પતયે નમઃ ।

અમારા ઘણીને નમસ્કાર. ૪૬

૪૭. સ્વજનૈકગતયે નમઃ ।

સ્વજનોના એક ગતિરૂપને નમન. ૪૭

૪૮. રહોરતયે નમઃ ।

એકાન્તમાં પ્રીતિવાળાને નમન; (“અરતિર્જનસંસદિ”

આ જ્ઞાની પુરુષોનું અસાધારણ લક્ષણ છે.) ૪૮

૪૯. ભાવભાવનૈકમતયે નમઃ ।

ભગવત્સેવાના ભાવની ભાવના કરવામાં જેમની એક મતિ છે તેઓશ્રીને નમન. ૪૯

૫૦. શુદ્ધપુષ્ટિપતયે નમઃ ।

શુદ્ધ-પુષ્ટિજીવોના પતિને નમન. ૫૦

૫૧. વિયોગયોગિને નમઃ ।

વિયોગ કરીને મેળાપ કરનારને નમન; (“વિરહય્ય કાઙ્ક્ષે” વિરહ કરીને ઇચ્છુ છું, આ વૃત્તવાક્ય સ્કુટ છે.) ૫૧

૫૨. ભાવરસમોગિને નમઃ ।

પ્રેમરસના ભોક્તાને પ્રણામ. ૫૨

६३. भावात्मकानन्दाय नमः ।

भावात्मक आनन्दरूपने नमन. ५३

६४. भाववदाश्रयाय नमः ।

प्रेमीजनोना आश्रयने नमन. ५४

६५. भावदात्रे नमः ।

भाव-प्रेमर्तुं दान करनारने नमन. ५५

६६. स्त्रीशूद्रादिहितकर्त्रे नमः ।

स्त्री-शूद्रादिना हितकर्त्ताने प्रणाम. ५६

६७. फलरूपाय नमः ।

इत्यस्वरूप श्रीमहाप्रभुने नमन. ५७

६८. फलसेवाप्रदर्शकाय नमः ।

इत्यरूप सेवा अतावनारने नमन. ५८

६९. मनोमात्रसेव्याय नमः ।

मनपूर्वक सेवा योग्यने नमन. ५९

६०. मनोविनोदहेतवे नमः ।

मनना आनन्दना हेतुरूपने नमन. ६०

६१. अखिलस्मारकाय नमः ।

समग्रलीलानुं स्मरणु करानार श्रीमहाप्रभुने प्रणाम. ६१

६२. पतिततारकाय नमः ।

पतित जनोना तारणुहारने नमन. ६२

६३. श्रुतिपथमर्यादाधारकाय नमः ।

वेदमार्गनी मर्यादाने धारणु करनार श्रीमहाप्रभुने नम-

૬૪. નિજજનક્લેશહારકાય નમઃ ।

ચોતાના જનોના કલેશને હરણ કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને
નમન. ૬૪

૬૫. અપારસુખકારકાય નમઃ ।

અપાર સુખના કર્તાને નમન. ૬૫

૬૬. કૃપાપૂર્ણાય નમઃ ।

કૃપાથી પૂર્ણ એવા શ્રીવલ્લભને નમન. ૬૬

૬૭. વિવિધાપરાધક્ષમાય નમઃ ।

વિવિધ અપરાધોને માફ કરનારને નમન. ૬૭

૬૮. ભક્તવશ્યાય નમઃ ।

ભક્તાધીન પ્રભુને નમસ્કાર. ૬૮

૬૯. ભક્તકૃપાર્થકૃતકૃષ્ણાજ્ઞાદ્રયોલ્લઙ્ગનાય નમઃ ।

ભક્તો ઉપર કૃપા કરવા સારૂ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુની જે આજ્ઞાનું
ઉલ્લંઘન કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને નમસ્કાર; (“ આજ્ઞા પૂર્વન્તુ
યા જાતા ગજ્ઞાસાગરસન્નમે । યાપિ પશ્ચાન્મધુવને ન કૃતં
તદ્દ્વયં મયા ॥ શ્રી અન્તઃકરણ પ્રબોધમાં આ હકીકત
સ્કુટ છે). ૬૯

૭૦. રસઘનાય નમઃ ।

રસથી ભરપૂર એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૭૦

૭૧. સ્વજનજીવનસાધનાય નમઃ ।

સ્વકીય જનોના જીવનના સાધનરૂપ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરને
નમસ્કાર. ૭૧

૭૨. વિહિતસ્વજનાવનાય નમઃ ।

પોતાના જનોનું રક્ષણ કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને નમસ્કાર. ૭૨

૭૩. સ્મરણમાત્રાતિનાશનાય નમઃ ।

સ્મરણુ માત્રથી પીડાને નાશ કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને
નમસ્કાર. ૭૩

૭૪. હરિપ્રિયાય નમઃ ।

પ્રભુને પ્રિય તેમ પ્રભુ જેને વહાલા છે એવા શ્રીમદ્-
વલ્લભાધીશ્વરને નમસ્કાર. ૭૪

૭૫. યમુનાપ્રાર્થકાય નમઃ ।

શ્રીમહારાણીજીની સ્તુતિ કરનારને નમસ્કાર. ૭૫

૭૬. તત્સમ્પાદિતનૂતનતનવે નમઃ ।

તે શ્રીયમુનાજીએ સિદ્ધ કરેલ છે નવીન શ્રીઅંગ જેનું
એવા શ્રીવલ્લભને નમસ્કાર. ૭૬

૭૭. રાજીવલોચનાય નમઃ ।

કમળનેત્ર શ્રીમહાપ્રભુને નમન. ૭૭

૭૮. ભક્તદુઃસ્વવિમોચકાય નમઃ ।

ભક્તનાં દુઃખનો નાશ કરનારને નમન. ૭૮

૭૯. રાસલીલારસપરાયણાય નમઃ ।

શ્રીપ્રભુની રાસલીલાના રસમાં પરાયણુ શ્રીમહાપ્રભુજીને
નમસ્કાર. ૭૯

૮૦. નિજજનસમૂહસેવિતચરણાય નમઃ ।

પોતાના જનોના સમૂહે જેમના ચરણની સેવા કરેલ છે
એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૮૦

૮૧. ફલરૂપચરણરેણવે નમઃ ।

ફલરૂપ જેમના ચરણની રજ છે એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમસ્કાર. ૮૧

૮૨. કૃષ્ણાશ્રયહૃદયાય નમઃ ।

શ્રીભગવદાશ્રયમાં અથવા શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં જેમનું હૃદય છે એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૮૨

૮૩. લીલામયાય નમઃ ।

ભગવદ્લીલામય એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૮૩

૮૪. લીલાશ્રયસ્વહૃદયૈકવિચારકાય નમઃ ।

ભગવદ્લીલાના આશ્રયરૂપ પોતાના હૃદયમાં એક લીલા-સખન્ધી વિચાર કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને નમસ્કાર. ૮૪

૮૫. આનન્દમૂર્ત્યયે નમઃ ।

આનન્દ-સ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૮૫

૮૬. વિરચિત્તસ્વજનમનોરથપૂર્ત્યયે નમઃ ।

સ્વજનોના મનોરથની પૂર્તિ કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને નમસ્કાર. ૮૬

૮૭. સ્વજનદ્વેષિદાહકાય નમઃ ।

સ્વજનોના દ્વેષીઓનો દાહ કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૮૭

૮૮. સ્વપક્ષપોષકાય નમઃ ।

સ્વકીય પક્ષના પોષક એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૮૮

८९. वाक्प्रीयूषवृष्टिकर्त्रे नमः ।

वाष्पीरूपी अमृतनी वृष्टि करनार श्रीमहाप्रभुञ्जे
नमस्कार. ८९

९०. स्वजनहृदयसन्तोषकाय नमः ।

स्वजनानां हृदयने सन्तुष्ट करनार श्रीमहाप्रभुञ्जे नमन. ९०

९१. मदनाभिरामाय नमः ।

कामदेव करतां पण्य सुन्दर श्रीमहाप्रभुञ्जे नमन. ९१

९२. पूर्णकामाय नमः ।

पूर्णकामनावाणा श्रीमहाप्रभुञ्जे नमन. ९२

९३. कृतदिग्विजयाय नमः ।

द्विशाब्दानो विजय करनार श्रीमहाप्रभुञ्जे नमन. ९३

९४. विहितस्वजनदुरितविलयाय नमः ।

पोताना जनाना दुरित-पापना नाश करनार श्रीमहा-
प्रभुञ्जे नमन. ९४

९५. अभयप्रदाय नमः ।

अभयदान देनार श्रीमहाप्रभुञ्जे नमन. ९५

९६. कालादिभयहेतवे नमः ।

काल वगेरेने लयना कारणरूप एवा श्रीमहाप्रभुञ्जे
नमस्कार. ९६

९७. निःसाधनावलम्बनाय नमः ।

निःसाधन एवेना आलम्बन-आश्रयरूपी श्रीमहाप्रभु-
ञ्जे नमन. ९७

૯૮. ભાવભૂષણભૂષિતાય નમઃ ।

શ્રીભાગવતજીના ભાવરૂપી ભૂષણથી શણુગારેલ શ્રીમહા-
પ્રભુજીને નમન. ૯૮

૯૯. સૌભાગ્યમાજનસ્વજનાય નમઃ ।

જેમનાં સ્વજનો સૌભાગ્યનું પાત્ર છે એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને
નમસ્કાર. ૯૯

૧૦૦. દાસ્યકરણોચિતસ્વરૂપાય નમઃ ।

દાસ્ય કરવાને યોગ્ય જેમનું સ્વરૂપ છે, (તાત્પર્ય કે જે દાસ્ય
કરવું યોગ્ય હોય તે તે શ્રીમહાપ્રભુજીનુંજ) એવા શ્રીમહા-
પ્રભુજીને નમસ્કાર. ૧૦૦

૧૦૧. ફલરૂપદાસ્યાય નમઃ ।

ફલરૂપ છે દાસ્ય જેમનું એવા શ્રીમહાપ્રભુજીને નમસ્કાર;
(તાત્પર્ય કે શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે દાસ્યધર્મ બતાવ્યો છે તે
ફલરૂપ છે.) ૧૦૧

૧૦૨. મુખશોભિતમન્દહાસ્યાય નમઃ ।

મુખારવિન્દમાં શોભાયુક્ત છે મન્દહાસ્ય જેમને એવા
શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૧૦૨

૧૦૩. સાનુકમ્પનયનાય નમઃ ।

અનુકમ્પા-દયાયુક્ત છે નયન-નેત્રકમળ જેમનાં એવા
શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૧૦૩

૧૦૪. વિસ્મૃતલૌકિકાય નમઃ ।

લૌકિકને ભૂલી જનાર શ્રીમહાપ્રભુજીને નમન. ૧૦૪

१०६. वारितस्वजनसंसाराय नमः ।

सञ्जनोना संसारने निवृत्त करनार श्रीमहाप्रभुञ्जे
नमस्कार. १०५

१०६. नित्यनिवृत्तलोकवेदकृतस्मृतये नमः ।

लोक तथा वेदनुं स्मरणे जेभने निरन्तर निवृत्त थर्ष
गयेल छे जेवा लगवद्दलावमथ श्रीमहाप्रभुञ्जे नमन. १०६

१०७. परमानन्दसुधाभरभरितमूर्त्तये नमः ।

परमानन्दरूप अमृतना लारथी लरपूर भूर्तिवाणा श्री-
महाप्रभुञ्जे नमस्कार. १०७

१०८. अस्मत्सर्वस्वरूपाय नमः ।

अभारा-आपणा सर्वस्वरूप श्रीमहाप्रभुञ्जे नमस्कार. १०८.

[अनुष्टुभ]

इति नामानि जप्यानि श्रीवल्लभमहाप्रभोः ।

तत्पदाम्भोजयुगले भक्तिमात्रार्थिभिः सदा ॥२॥

ते श्रीमहाप्रभुञ्जेना युगल चरणकुमणमां मात्र लक्षितनी
छिछावाणा लक्तोअे श्रीमान् वद्वलाधीश-महाप्रभुञ्जेनां आ
प्रमाणेनां १०८ नामोना जप करवो.

इति श्रीहरिदासोक्तं श्रीमद्रत्नभाचार्यनामावल्य-
ष्टोत्तरशतं सम्पूर्णम् ।

४३. स्वस्वामिपाणियुगलाष्टकम् ।

[अनुष्टुप्]

आसातामेकशरणे विहिताकरणे हृदि ।

स्वामिनौ बल्लभाधीश-विट्टलेशाभिधौ सदा ॥१॥

स्वामी एवा श्रीवल्लभाधीश तथा श्रीविट्टलेशप्रभुचरणे एक
आश्रयवाणा आर्क्षान् करनार-भेदावनार एवा भारा हृदयमां
सदा गिराजे. १

कृपां प्रकुरुतां दीने स्वत एव कृपाकरौ ।

स्वामिनौ बल्लभाधीश-विट्टलेशाभिधौ सदा ॥२॥

घोतानी भेजे न कृपा करनार स्वामी श्रीवल्लभाधीश अने
श्रीविट्टलेश प्रभुचरणे दीन एवा भारामां सदा कृपा करो. २

प्रसीदेतां मयि श्रीमद्ब्रजेशचरणाश्रये ।

स्वामिनौ बल्लभाधीश-विट्टलेशाभिधौ सदा ॥३॥

स्वामी श्रीवल्लभाधीश अने श्रीविट्टलेश प्रभुचरणे श्रीप्रण-
नाथना चरणना आश्रयवाणा भारामां सदा प्रसन्न थाये. ३

दास्यं प्रयच्छतां मह्यं समस्तफलमूर्धगम् ।

स्वामिनौ बल्लभाधीश-विट्टलेशाभिधौ सदा ॥४॥

स्वामी श्रीमहाचार्यचरणे अने प्रभुचरणे मने हुंमेशां
अधा इदोना मस्तक पर रडेहुं दास्य आपो. ४

कदापि मामनन्यं मा त्यजेतां निजसेवकम् ।

स्वामिनौ बल्लभाधीश-विट्टलेशाभिधौ मम ॥५॥

મારા સ્વામી શ્રીમહાચાર્યચરણ અને શ્રીગુસાંધળી અનન્ય
પોતાના સેવક એવા મને કેઈ દિવસ પણ તલ્લે નહિ. ૫

પ્રમેયબલમાત્રેણ ગૃહીતાં મત્કરં દૃઢમ્ ।

સ્વામિનૌ વલ્લભાધીશ-વિઠ્ઠલેશાભિઘૌ મમ ॥૬॥

મારા સ્વામી શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને શ્રીવિઠ્ઠલપ્રભુ માત્ર
પ્રમેય-બળથી મારા હાથને મજબૂત રીતે પકડે. ૬

આતિં નિવારયેતાં મે મસ્તકે હસ્તધારણૈઃ ।

સ્વામિનૌ વલ્લભાધીશ-વિઠ્ઠલેશાભિઘૌ મમ ॥૭॥

મારા સ્વામી શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ પ્રભુ મારા
મસ્તક ઉપર શ્રીહસ્ત ધારણ કરીને મારી પીડાને દૂર કરે. ૭

મન્મૂર્ધનિ વિરાજેતાં પ્રભૂ લોકવિલક્ષણૌ ।

સ્વામિનૌ વલ્લભાધીશ-વિઠ્ઠલેશાભિઘૌ મમ ॥૮॥

સમર્થ લોકવિલક્ષણ-અલૌકિક મારા સ્વામી શ્રીવલ્લભા-
ધીશ અને શ્રીવિઠ્ઠલેશ પ્રભુ મારા મસ્તક ઉપર ધિરાળે. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं स्वस्वामिपाणियुगलाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૪૪. શ્રીમદાચાર્યચિન્તનમ્ ।

(૧)

[અનુબ્ધય]

અથ શ્રીવલ્લભાચાર્યધ્યાનમત્ર નિરૂપ્યતે ।

નિવાર્ય સર્વસન્દેહાંસ્તત્સ્વરૂપે કૃપાબલાત્ ॥૧॥

કૃપાબલાથી તેઓના સ્વરૂપમાંના સર્વ સન્દેહોને દૂર કરીને હવે શ્રીમહાપ્રભુજીનું ધ્યાન અહીં નિરૂપવામાં આવે છે. ૧

વ્રજસ્ત્રીહૃદયં કૃષ્ણવિયોગભરમાવિતમ્ ।

વ્રજસ્ત્રિયોઽપિ વિરહભાવપ્રાપ્તિફલાસ્તથા ॥૨॥

વ્રજસ્ત્રીઓનું હૃદય શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાનના વિયોગના ભારથી ભાવનાયુક્ત છે તેમ વ્રજસ્ત્રીઓ પણ ભગવદ્વિરહભાવની પ્રાપ્તિ-રૂપી જેજે રૂળ છે એવાં છે. ૨

નાન્તર્ગૃહગતા લક્ષ્મીસ્તદંશા અપિ નૈવ હિ ।

અધિષ્ઠાનં વિચિન્ત્યૈવં કૃષ્ણં તત્ર વિભાવયેત્ ॥૩॥

(રાસ-પ્રસંગમાં) જે ગોપીજનો અન્તર્ગૃહગતા (ઘરમાં પૂરાઈ રહેલાં) તે લક્ષ્મીરૂપ નથી તેમ તેઓ લક્ષ્મીજીના અંશ પણ નથી, આમ વિચાર કરીને તેમાં અધિષ્ઠાનરૂપે શ્રીકૃષ્ણુની ભાવના કરવી. ૩

ભાવાત્માનં તત્ર તાપભાવમાસ્યં વિચિન્તયેત્ ।

સાકારં કોટિકન્દર્પલાવણ્યં કૃષ્ણમૂર્ત્તિમત્ ॥૪॥

ત્યાં (વિરહમાં) તાપ-ભાવરૂપ ભાવાત્મા - મુખારવિન્દરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીનું ચિન્તન કરવું. (આ સ્વરૂપ કેવું છે ?) સાકાર

(આનન્દાકાર) કેટિ કામદેવના તુલ્ય લાવણ્યવાળું શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની ભૂતિવાળું છે. ૪

“સર્વતઃ પાણિપાદાન્ત”મિતિગીતાવચોબલાત્ ।

મન્તવ્યાવયવાનાં હિ સર્વેષાં કૃષ્ણરૂપતા ॥૫॥

“સર્વ તરફ છે કર-ચરણના છેડા જેના” એવું બ્રહ્મનું સ્વરૂપ ગીતાજીમાં કહેતું છે. આ વચનના બલથી શ્રીમહા-પ્રભુજીનાં બધાં અવયવો શ્રીકૃષ્ણરૂપ માનવાં. ૫

યથા વિશિષ્ટં કૃષ્ણસ્ય રૂપં ચાવયવાસ્તથા ।

સર્વાવયવરૂપાણાં કરપાદાંદિયુક્તતા ॥૬॥

જેમ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુનું રૂપ વિશિષ્ટ-આનન્દરૂપ છે તેમ તેનાં અવયવો કર, પાદ, મુખ વગેરે પણ આનન્દરૂપ છે. તે મુજબ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં સર્વ અવયવો કર, ચરણ વગેરે પણ આનન્દરૂપ છે. ૬

ભાવાત્મનો હ્યવયવાસ્તથાભૂતાત્મકા હિ તે ।

અત શ્રીકૃષ્ણવિરહસ્ત્રીભાવાગ્નિઃ પ્રભુર્મતઃ ॥૭॥

તેમ ભાવસ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં શ્રીઅંગો તેવા પ્રકારનાં એટલે આનન્દરૂપ છે; માટે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના વિરહ વખતનો સ્ત્રીઓનો વિરહભાવરૂપી જે અગ્નિ તે શ્રીમહાપ્રભુજી છે. ૭

તત્સ્વરૂપં યથા કૃષ્ણસ્તથૈવેતિ વિભાવ્યતામ્ ।

સ હિ ગૂઢઃ સ્થાયિભાવઃ સ્ત્રીણામિતિવિનિશ્ચયઃ ॥૮॥

જેવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તેવું જ શ્રીમહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ છે એમ વિચાર કરો, (વિરહવતી) સ્ત્રીઓ—વ્રજાંગનાઓનો તે નક્કી ગૂઢ સ્થાયી ભાવ છે, એવો નિશ્ચય છે. ૮

તન્મુખં શ્રીમદાચાર્યાસ્તથાભૂતાં, ન સંશયઃ ।

કૃષ્ણત્વેનૈવ તદ્ધ્યાનં સ્ત્રીભાવાત્મતયા હ્યતઃ ॥૧૧॥

તે શ્રીપ્રભુના મુખારવિન્દરૂપ શ્રીઆચાર્યચરણો છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ છે, એમાં સંશય નથી; માટે સ્ત્રી-વ્રજાંગનાઓના વિરહભાવાત્મકપણાથી શ્રીકૃષ્ણ-સ્વરૂપેજ તેમનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. ૯

વ્રજસ્ત્રીહૃદયસ્થાયિકૃષ્ણવક્ત્રતયા તથા ।

મુખારવિન્દરૂપત્વાત્ તાપમક્તયાત્મનાપિ ચ ॥૧૦॥

વ્રજસ્ત્રીઓના હૃદયમાં બિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનાં મુખારવિન્દપણાથી તેમ મુખારવિન્દરૂપ હોવાથી અને તાપ (વિરહતાપ) -રૂપ ભક્તિસ્વરૂપે પણ શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીકૃષ્ણરૂપ છે. ૧૦

પૂર્વવત્ કૃષ્ણરૂપત્વં મક્તેરપિ વિબુઘ્યતામ્ ।

કૃષ્ણસમ્બન્ધિ યત્કિશ્ચિત્તત્તદ્રૂપમિતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૧॥

પૂર્વવત્ ભક્તિનું પણ શ્રીકૃષ્ણ-સ્વરૂપપણું જાણવું, કારણકે ભગવત્સમ્બન્ધિ જે કોઈ વસ્તુ છે તે તદ્રૂપ એટલે ભગવદ્રૂપ છે એમ નક્કી સમજવું. ૧૧

મુખત્વાદેવ રાસસ્ત્રી-ભાવપૂરિતતોચ્યતે ।

વ્રજસ્ત્રીહૃદયાનન્દ-દાયકત્વં તથા પુનઃ ॥૧૨॥

શ્રીપ્રભુના મુખારવિન્દ-સ્વરૂપ હોવાથી શ્રીમહાપ્રભુ વ્રજ-સ્ત્રીઓના ભાવથી પૂર્ણ શ્રીઅંગવાળા કહેવાય છે, (એટલે શ્રી-સર્વોત્તમજીમાં “ શ્રીકૃષ્ણભાવપૂરિતવિગ્રહઃ ” આવું અભિધાન ગુસાંધજીએ યોજ્યું છે.) તેમ વ્રજાંગનાઓના હૃદયને

આનન્દનું દાન કરનાર શ્રીમહાપ્રભુ છે; એથી વ્રજસ્ત્રીઓને આનન્દદાયકપણાનું સામર્થ્ય શ્રીમહાપ્રભુજીમાં છે. ૧૨

પ્રાકટ્યે ભુવિ ભક્તાર્થે ભક્તિરૂપતયા વચઃ ।

“હતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્યે”ત્યાદિ સર્વત્ર યુજ્યતે ॥૧૩॥

ભક્તોને માટે આપ પૃથ્વીમાં પ્રકટ થયા છે માટે ભક્તિ-રૂપપણાથી આવું વચનામૃત છે. “ભુવિ ભક્તિપ્રચારૈકકૃતે” આમ શ્રીસર્વોત્તમજીમાં સ્પષ્ટ છે. (અન્તઃકરણપ્રબોધમાં) હતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્ય૦ “એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણના દાસ શ્રીમહા-પ્રભુજીનું ચિત્ત તરફ હિત વચન છે,” ઇત્યાદિ સઘળું શ્રીમહા-પ્રભુજીમાં ઘટે છે. ૧૩

યથા ભગવતો વાક્યં વિપરીતરસે પુનઃ ।

તથા તદ્ભાવસેવાયામાચાર્યાણાં વચોઽમૃતમ્ ॥૧૪॥

એમ વિપરીત રસમાં (“સ્વાગતં વો મહાભાગાઃ” “વ્રજં યાત” “નેહ સ્થેયમ્” પ્રભુનું વાક્ય છે તેમ તે પ્રભુની ભાવા-ત્મક સેવામાં શ્રીઆચાર્યચરણોનું વચનામૃત છે; અર્થાત્ રોસ-પંચાધ્યાયીનાં ઉપરનાં વચનો ગોપીજનોને ઘેર જાવાની સૂચના કરતાં જણાય છે, પણ ધ્વનિ જોતાં તે વચનો રોકવા માટેનાં છે એમ શ્રીસુબોધિનીજીમાં સ્પષ્ટ છે; તેમ મહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણના દાસ છે વગેરે વાક્યોનો અર્થ સમજવો. ૧૪

તસ્માચ્છ્રીવલ્લભાચાર્યાઃ પ્રમુરેવં હિ ચિન્ત્યતામ્ ।

સર્વલીલાકૃતિઃ સર્વલીલાભોગાશ્રયઃ સદા ॥૧૫॥

તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીભગવાન છે એમ ચિન્તન કરો.

સર્વ ભગવદ્વીલાત્મક કૃતિવાળા, સર્વ ભગવદ્વીલાના ભોગના આશ્રયરૂપ સદા શ્રીમહાપ્રભુજી છે. ૧૫

શ્રીકૃષ્ણાસ્યં સદાનન્દ આનન્દૈકપદાદિકઃ ।

વ્રજસ્ત્રીવૃન્દમધ્યસ્થઃ પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશકઃ ॥૧૬॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુના મુખારવિન્દરૂપ, સદાનન્દ સત્-કૃષ્ણ આનન્દ-ણ, એમ શ્રીકૃષ્ણરૂપ, જેમનું સર્વોત્તમજીમાં પ્રથમ નામ “ આનન્દ ” એવું છે, વ્રજસ્ત્રીઓના સમૂહના મધ્યમાં બિરાજમાન, પુષ્ટિમાર્ગના પ્રકાશક શ્રીમહાપ્રભુજી છે. ૧૬

રાસસ્ત્રીહૃદયસ્થાયિ-તાપભાવાત્મકો હરિઃ ।

સર્વલીલાશ્રયઃ સર્વલીલારસતદાત્મકઃ ॥૧૭॥

રાસસ્ત્રીઓના હૃદયમાં સ્થાયી તાપ ભાવાત્મક, શ્રીહરિ-રૂપ સર્વ લીલાઓના આશ્રય, સર્વ લીલાઓના રસરૂપ અને લીલારૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી છે. ૧૭

સ્વાન્તઃસ્થકૃષ્ણલીલાબ્ધિઃ સ્વાનન્દભરસમ્મૃતઃ ।

સોઽસ્મત્પ્રભુઃ સદા શ્રીમદ્ભૂમારુયો વિચિન્ત્યતામ્ ।૧૮।

જેઓના અન્તઃકરણમાં શ્રીભગવદ્વીલાઓનો સમુદ્ર બિછળી રહ્યો છે, તેવા પોતાના આનન્દના ભારથી પૂર્ણ એવા આપણા પ્રભુ શ્રીમહાપ્રભુજી છે, એમ સદા વિચાર કરો. ૧૮

સ્વતન્ત્રભક્તિસમ્બન્ધં સાક્ષાત્ કારયિતું સ્વયમ્ ।

પ્રતિબન્ધાયોગ્યતાદિદોષં વ્યાવર્તિતું તથા ॥૧૯॥

કૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદફલં દાતું સ્વવૃત્તિ યત્ ।

પ્રકટો દૈવજીવાનાં સદા નિઃસાધનાત્મનામ્ ॥૨૦॥

પોતે સદા નિઃસાધન સ્વકીય દૈવી જીવોને પ્રભુનો

साक्षात् स्वतन्त्र लक्षित-सम्बन्ध करवाने, तेम प्रतिबन्ध,
अयोग्यतादि दोषने हूर करवाने, पोतानी वृत्तिरूप श्रीकृष्ण-
चन्द्रना अधरामृतना आस्वादनुं इण आपवा साइ आप
प्रकट तथा छे. १६-२०

अस्मद्भाग्यनिधिर्नूनं निजपक्षैकपोषकः ।

अपारकरुणासिन्धुर्देवोद्धृतिपरायणः ॥२१॥

भक्तिमार्गप्रकटनः सर्वसन्देहवारकः ।

एवंविधः सदा श्रीमदाचार्यश्चिन्त्यतां हृदि ॥२२॥

आपणा लाग्यना लंडार, नळी पोताना पक्षनुं अक
पोषणु करनार, अपार ह्याना सागर, दैवी श्रुवेना उद्धारमां
तत्पर, लक्षितमार्गने प्रकट करनार, सर्व सन्देहने हूर करनार,
आवा प्रकारना श्रीमदाचार्य-चरणानुं हृदयमां सदा चिन्तन
करे। २१-२२

इति श्रीवल्लभाचार्यचिन्तनप्रकारः ।

(२)

[अनुष्टुप्]

अथ श्रीविठ्ठलाधीश-स्वामिरूपं निरूप्यते ।

द्विविधः स्वामिनीभावः स्त्रीभावो विरहे पुनः ॥१॥

कृष्णभावः सङ्गमेऽपि विपरीतरसे तथा ।

भावद्वयात्मकात्तत्र पुष्टिमार्गप्रवृत्तये ॥२॥

कृष्णास्यतः प्रादुरभूत् स्त्रीभावः केवलो हि सः ।

आविर्भावेऽपि सहज-कस्तूरीतिलकान्वितः ॥३॥

હવે શ્રીવિકૃલાધીશ-પ્રભુચરણનું સ્વરૂપ નિરૂપાય છે. સ્વામિનીજીનો ભાવ એ પ્રકારનો છે. (તે જન્ને ભાવોમાં) સ્ત્રીભાવ વિરહમાં છે, અને પ્રભુ-સંગમમાં તેમ વિપરીત રસમાં કૃષ્ણભાવ છે; તેમાં આ જન્ને ભાવાત્મક સ્વરૂપથી સુષ્ટિમાર્ગને ચલાવવા સાડ કેવલ સ્ત્રીભાવે શ્રીપ્રભુચરણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના મુખારવિન્દ (શ્રીમહાપ્રભુજી)થી નક્કી પ્રકટ થયા છે એટલે જન્મ સમયે પણ સ્વાભાવિક કસ્તૂરી-તિલક-યુક્ત શ્રીપ્રભુચરણ પ્રકટયા છે. ૧-૨-૩

સ્વરૂપસેવયા સાક્ષાત્ સર્વેરાત્મેન્દ્રિયાદિભિઃ ।

અનુભૂય હરેઃ સદ્ગ્ પરોક્ષેણાપિ સર્વથા ॥૪॥

સંયોગવિપ્રયોગાભ્યાં સેવાભક્તિપ્રદર્શકઃ ।

મુખ્યસ્ત્રીસ્વામિનીનાથ-મુખ્યદાસ્યપરાયણઃ ॥૫॥

સર્વ-આત્મા, ઇન્દ્રિયો વગેરેથી સ્વરૂપસેવાથી, સાક્ષાત્ અને સર્વ રીતે પરોક્ષ સેવાથી પણ શ્રીહરિના સંગનો અનુભવ કરીને સંયોગ અને વિપ્રયોગ આ જન્ને રીતે શ્રીભગવત્સેવારૂપ ભક્તિનું દર્શન કરાવનાર, મુખ્ય સ્ત્રી-ભાવવાળાં શ્રીસ્વામિનીજીના નાથ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુની મુખ્ય-દાસ્ય સેવામાં આપ પરાયણ છે. ૪-૫

અગ્નિપુત્રવદત્યન્ત-શુદ્ધ-પૌરુષ-સંયુતઃ ।

પ્રભોઃ શ્રીસ્વામિનીનાં ચ સર્વકાર્યૈકસાધકઃ ॥૬॥

અગ્નિપુત્ર શ્રીમહાપ્રભુજીની માફક અત્યન્ત શુદ્ધ પુરુષાતનથી યુક્ત, શ્રીઠાકોરજી અને શ્રીસ્વામિનીજીના સર્વ કાર્યને એક સિદ્ધ કરનારા શ્રીપ્રભુચરણ છે. ૬

સ્વગતાશિલ-સામર્થ્ય-સમાધારઃ કૃપાપરઃ ।

શ્રીમદાચાર્યમાત્રિકાદેય-દાન-વિચક્ષણઃ ॥૭॥

પોતામાં રહેલ સમગ્ર સામર્થ્યના સુંદર આધાર અને કૃપાપરાયણ, શ્રીમદાચાર્યચરણોની સાક્ષ અદેય વસ્તુનું દાન કરવામાં વિચક્ષણ શ્રીપ્રભુચરણ છે. ૭

સ્વામિની-પક્ષ-પાતૈક-પોષકસ્તત્સહાયકઃ ।

સર્વલીલાસહસ્થાયી નિત્યલીલાસમાશ્રિતઃ ॥૮॥

એક શ્રીસ્વામિનીજીના પક્ષપાતનું પોષણ કરનાર, તેને સાહાય્ય આપનાર, સર્વ લીલાઓમાં સાથે રહેનાર, નિત્ય-લીલામાં સારી રીતે આશ્રય કરીને રહેલ શ્રીપ્રભુચરણ છે. ૮

સ્વામિનીવૃન્દમધ્યસ્થઃ સ્વાન્તસ્થાયિવ્રજાધિપઃ ।

પરમાનન્દાગ્નિપુત્રઃ પરમાનન્દભાજનમ્ ॥૯॥

સ્વામિનીજીઓના સમૂહના મધ્યમાં ગિરાજમાન, જેમના અન્તઃકરણમાં શ્રીવ્રજાધીપ ગિરાજે છે એવા, પરમ આનન્દ-^{પૂર્ણ} રૂપ શ્રીઅગ્નિ-મહાપ્રભુના પુત્ર અને પરમ આનન્દનું પાત્ર શ્રી પ્રભુચરણ છે. ૯

एवंविधं विह्वलाख्यं प्रभुं ध्यायेदहर्निशम् ॥१३॥

આવા પ્રકારના-શ્રીવિહ્વલનાથ-પ્રભુનું રાત્રિ-દિવસ ધ્યાન કરવું. ૯૩

भावात्मकानन्तलीलासम्बन्धिनमनन्तरम् ॥१०॥

कात्यायनीप्रवेशाय योग्यरूपसमाश्रयम् ।

नित्यलीलैक-सुफल-प्रार्थकं कृष्णविग्रहम् ॥११॥

यमुनावत्स्वामिनीनां कृष्णसम्बन्धकारकम् ।

स्त्रीभावरूपं सततं ध्यायेच्छ्रीविठ्ठलेश्वरम् ॥१२॥

त्यारपछी लावात्मक अनन्त लीलाना सम्बन्धवाणा, कात्यायनी देवीमां प्रवेश करवा साइ योग्यरूपने धारणु करनार, नित्यलीलाइपी ओक सुक्षणनी धरुछा करनारा, लगवत्स्वरूप, श्रीयमुनाइनी माइक स्वामिनी-प्रबलंगनाओने लगवत्सम्बन्ध करापनार, अने हुमेशां स्त्रीलावरूप ओवा श्रीविठ्ठलेश्वरनुं सतत ध्यान करवुं. १०-११-१२

गूढभावं प्रभुं ताप-भावं श्रीवल्लभाभिधम् ।

स्त्रीभावं स्वामिनं श्रीमद्विठ्ठलेश्वरमेव च ॥१३॥

स्थापयेत्सततं चित्ते भक्तो भावसमन्वितः ।

स्वाचार्यसंश्रयात्ताप-भावं प्राप्नोति वै फलम् ॥१४॥

स्त्रीगूढलावात्मक-स्वामी श्रीविठ्ठलेश्वर, अने ताप (विप्र-योगात्मक) लावरूप श्रीवल्लभाधीश्वरने प्रेमी लकते पोताना चित्तमां सतत स्थापित करवा, तेथी पोताना आचार्यशरणे-ना आश्रयथी ताप लावात्मक इणने लकत पाभे छे. १३-१४

यथा भ्रमरगीतेषु तेषां प्राप्तमभूत्फलम् ।

प्रमेय-बलतोऽत्रापि स्वाचार्याणां भविष्यति ॥१५॥

जेम भ्रमरगीतमां ते प्रबलकतोने इण प्राप्त थयुं, तेम अही पणु निबन्धार्थीना प्रमेयणथी इण प्राप्त थशे. १५

कात्यायनीप्रवेशश्च यथा लौकिकदेहतः ।

मुख्यस्त्रीभावसम्प्राप्त्या यमुनातोऽपि वा यथा ।१६।

સ્વમુખ્યફલસમ્બન્ધસ્તથા શ્રીવિકૃલપ્રભોઃ ।

આશ્રયેણૈવ જીવાનામસાધનયુતાત્મનામ્ ॥૧૭॥

ભવેત્તતશ્ચ ફલયોર્દાત્રોરપ્યેકરૂપતા ।

एवं विज्ञाय सततं सद्भिः कार्यस्तदाश्रयः ॥૧૮॥

મુખ્ય સ્ત્રીભાવનો પ્રાપ્તિથી અથવા તેા શ્રીચમુનાજી (વાલુ-કાર્પ હોવાથી) પણ જેમ કાત્યાયનીમાં અલૌકિક દેહે પ્રવેશ કર્યો, તેમ નિઃસાધન જીવોને શ્રીવિકૃલનાથ પ્રભુના આશ્રયથીજ સ્વકીય મુખ્ય ફલનો સમ્બન્ધ થશે; તેથી જન્મે કૃણો તથા કૃણદાન કરનારનું પણ એક-રૂપપણું છે, એમ જાણીને સત્પુ-રુષોએ (દેવીજીવોએ) સતત તેઓનો આશ્રય કરવો. ૧૬-૧૭-૧૮

सर्वत्रैवादरं हित्वा परमादरतो जनैः ।

तेनैव सकलं तेषामनायासेन सिध्यति ॥૧૯॥

સર્વ ઠેકાણે આદર તજીને પરમ આદરથી જનોએ (ઉપર કહ્યા મુજબ) આશ્રય કરવો, તેથીજ વિનાશ્રમે તેઓનું સમગ્ર કાર્ય સિદ્ધ થવાનુંજ. ૧૯

सदा मदीयहृदये वसतु स्वकृपाबलात् ।

सर्वदोषाश्रये स्वीये ह्येतद्रूपचतुष्टयम् ॥૨૦॥

જેકે માફ હૃદય સર્વ દોષોવાળું છે તેા પણ પોતાનો જાણી પોતાની કૃપાના જાળથી આ ચાર સ્વરૂપો (શ્રીઠાકોરજી, શ્રીસ્વામિનીજી, શ્રીમહાપ્રભુજી, અને શ્રીપ્રભુચરણ) સદા મારા હૃદયમાં ખિરાજો. ૨૦

इति श्रीविकृलेश्वरचिन्तनप्रकारः ।

इति श्रीहरिरायविरचितमाचार्यचिन्तनम् ॥

૪૫. પ્રાતઃસ્મરણમ્ ।

[વસંતતિલકા]

પ્રાતઃ સ્મરેદ્ભગવતો વરવિઠ્ઠલસ્ય
પાદારવિન્દ્યુગલં સકલાર્થસિદ્ધયૈ ।

યો વૈ વિકર્તમસા પિહિતં સ્વભક્તં
પ્રીતઃ “શમાદિવ પુરોદિતતિગ્મરશ્મિઃ” ॥૧॥

પ્રાતઃકાલે સમગ્ર અર્થની સિદ્ધિ માટે સર્વોત્તમ ભગવાન શ્રીવિઠ્ઠલેશના ચરણકમલ-દ્વયનું સ્મરણ કરવું, પ્રસન્ન થયેલાં જે ચરણ તર્કવિતર્કરૂપી અન્ધકારથી ઢંકાયેલ અર્થાત્ અન્ધ થઈ ગયેલ પોતાના ભક્તના, આગળ ઉદય પામેલ સૂર્યની માફક શાન્તિથી અન્ધકારનું શમન કરનાર છે. ૧

પ્રાતઃ સ્મરેન્નમનનિર્વૃત્તિદં મુરારેઃ
પૂર્ણાવતારવરવિઠ્ઠલપાદપદ્મમ્ ।
માયાવિકૃત્યગહનં ગતવન્ધુલોકે
યો વૈ સ્વમાર્ગમનયત્કૃપયા પ્રપન્નમ્ ॥૨॥

પ્રાતઃકાલે નમન માત્રથી આનન્દનું દાન કરનાર, શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રના પૂર્ણાવતાર શ્રેષ્ઠ શ્રીવિઠ્ઠલનાથના ચરણકમલનું ધ્યાન કરવું, જેણે માયાવી લોકોના કૃત્યોથી ઘાટા જંગલરૂપ વનમાં જેમના બન્ધુઓ આલ્યા ગયા છે એવા લોકમાં કૃપાથી શરણાગત જીવને પોતાના માર્ગમાં લીધો છે. ૨

પ્રાતર્ભજેદ્મલમૂર્તિમનન્તશક્તેઃ
શ્રીવિઠ્ઠલસ્ય જનતાપહરસ્ય નિલ્યમ્ ।
યો વૈ જનસ્ય શતજન્મકૃતાપરાધં
પાદાનતસ્ય કૃપયાપનુનોદ સત્યમ્ ॥૩॥

પ્રાતઃકાલે અનન્ત શક્તિવાળા, જનના તાપને નિત્ય હરણુ કરનાર, શ્રીવિકૃલપ્રભુચરણુની નિર્મલ મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું, જે શ્રીવિકૃલેશપ્રભુએ ચરણોમાં નમેલ પોતાના જનનો, સેકડો જન્મોમાં કરેલ અપરાધ કૃપાથી ખરેખર નાશ કરી નાખ્યો છે. ૩

પ્રાતર્નતા ભજત ભક્તજનાઃ સશિષ્યા

નારાયણં નરવરં દ્વિજવિઠ્ઠલેશમ્ ।

ધર્માર્થકામભવમોક્ષદમંહસોઽરિં

સંસારદુઃસ્વશમનં ગુરુમાદિદેવમ્ ॥૪॥

હે સશિષ્ય ભકતજનો ! નારાયણ, નરમાં શ્રેષ્ઠ, ધર્મ-
અર્થ-કામ અને મોક્ષનું દાન કરનાર, પાપના શત્રુ, સંસારના
દુઃખનું શમન કરનાર, આદિદેવ, ગુરુ બ્રાહ્મણ શ્રીવિકૃલેશ
પ્રભુનો પ્રાતઃકાળે નમીને આશ્રય કરો. ૪

પ્રાતર્જના ગદત નામ નરોત્તમસ્ય

શ્રીવિઠ્ઠલસ્ય હરિવલ્લભવલ્લભસ્ય ।

ઈષ્ટાર્થદં સુખકરં મતિમાનદં ચ

સર્વાવશોકશમનં ગદતો નરસ્ય ॥૫॥

હે મનુષ્યો ! નરોમાં ઉત્તમ શ્રીહરિ જેને ંહાલા છે એવા
શ્રીવલ્લભપ્રભુના ંહાલા, શ્રીવિકૃલેશના નામને પ્રાતઃકાલે સુખથી
બોલો, જે નામ સુખથી બોલતા નિજજનને ઈષ્ટ અર્થનું દાન
કરનાર, સુખ કરનાર, બુદ્ધિ અને માનનું દાન કરનાર, અને
સર્વ પાપના સમૂહને શાન્ત કરનાર છે. ૫

યઃ શ્લોકપશ્ચકામિદં સતતં પઠેચ્છેત્

સ સ્યાત્સુખી સુવિષયી વિદુષાં વરિષ્ઠઃ ।

દેવોપદેવગણભીતિહરં ચ હારં

સર્વાવતારશમનં હરિતોષણશ્ચ ॥૬॥

જે મનુષ્ય હુમેશાં આ પાંચ શ્લોકનો સવારમાં પાઠ કરે, તે મનુષ્ય વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ, સુખી અને ભગવન્મય, જેવા સર્વ શબ્દ-સ્પર્શ-રૂપ-રસ-ગન્ધાદિ વિષયો છે એવો થાય. આ સ્તોત્ર દેવ-ઉપદેવગણો સમ્બન્ધી ભીતિને હરનાર, સુંદર, સર્વાવતારનું શમન કરનાર એટલે નિત્યલીલાનું દાન કરનાર અને શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરનાર છે. ૬

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीविठ्ठलेश्वराणां प्रातःस्मरणस्तोत्रं
सम्पूर्णम् ।

૪૬. શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરાષ્ટોત્તરશતનામાવલિઃ ।

[અનુષ્ટુપ]

શ્રીવિઠ્ઠલેશ-મત્સ્વામિનામાનિ સુસ્વદાનિ મે ।

સન્તોષાય નિરૂપ્યન્તે સતામપિ ચ તુષ્ટયે ॥૧॥

શ્રીહરિરાયજી ઉપક્રમ કરે છે કે—મારા સન્તોષ માટે પણ સુખનું દાન કરનાર શ્રીવિઠ્ઠલેશ પ્રભુચરણનાં (૧૦૮) નામોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. ૧

૧. શ્રીવિઠ્ઠલાય નમઃ ।

વિદ્-જ્ઞાન-ઠ-રહિત એટલે જ્ઞાનહીન જનોનો અંગીકાર કરનાર-શ્રીવિઠ્ઠલ પ્રભુચરણને પ્રણામ. ૧

૨. શ્રીવલ્લભાત્મજાય નમઃ ।

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના આત્મજ શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨

૩. શ્રીગોપીનાથાનુજાય નમઃ ।

શ્રીગોપીનાથજીના નાના ભાઈ શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩

૪. શ્રીરુક્મિણીરમણાય નમઃ ।

શ્રીરુક્મિણીજીના રમણ-પતિ શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૪

૫. શ્રીપદ્માવતીપ્રાણપ્રિયાય નમઃ ।

શ્રીપદ્માવતીજીના પ્રાણપ્રિય શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૫

૬. સર્વાંગસુન્દરાય નમઃ ।

જેનાં સર્વ અંગો સુન્દર છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૬

૭. સહજારક્તનયનાય નમઃ ।

સ્વાભાવિક કાંઈ લાલ જેમનાં નેત્રો છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને
નમન. ૭

૮. સ્નિગ્ધનીરદશ્યામાય નમઃ ।

જલપૂર્ણ મેઘ-તુલ્ય શ્યામ શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮

૯. મદનાભિરામાય નમઃ ।

કામદેવ કરતાં સુન્દર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૯

૧૦. હસદ્વનપદ્મજાય નમઃ ।

હસતા મુખકમળવાળા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૦

૧૧. કરુણારસપૂરિતહૃદયાય નમઃ ।

કરુણારસથી પૂર્ણ હૃદયવાળા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૧

૧૨. વ્રજસ્ત્રીભાવપૂર્ણાય નમઃ ।

વ્રજવધૂઓના ભાવથી પૂર્ણ એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૨

૧૩. ભાવાવિઘ્નિતલોચનાય નમઃ ।

ભાવથી ઘૂર્ણાયમાન નેત્રવાળા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૩

૧૪. વિસ્મિતાશ્વિલલૌકિકાય નમઃ ।

સમગ્ર લોકસમૂહને આશ્ચર્ય પમાડનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૪

૧૫. સતતસ્મૃતકૃષ્ણલીલાય નમઃ ।

હૃદયેશાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની લીલાનું સ્મરણ કરનાર શ્રી-પ્રભુચરણને નમન. ૧૫

૧૬. લીલાબ્યવહિતાશ્વિલકૃતયે નમઃ ।

ભગવદ્લીલાથી જેની સમગ્ર લૌકિક કૃતિ અટકી પડી છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૬

૧૭. ગોવર્ધનસ્થિતિપ્રિયાય નમઃ ।

શ્રીગિરિરાજમાં રહેવું જેમને પ્રિય છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૭

૧૮. ગોવર્ધનાથસહચરાય નમઃ ।

શ્રીગોવર્ધનનાથજીની સાથે કરનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૮

૧૯. તદતુલપ્રીતિપાત્રાય નમઃ ।

તે શ્રીગોવર્ધનનાથજીની અતુલ-પ્રીતિના પાત્ર શ્રીપ્રભુ-ચરણને નમન. ૧૯

૨૦. સહ્સ્રીલાપૂરિતવિગ્રહાય નમઃ ।

તે શ્રીભગવાનની લીલાથી પૂર્ણ અંગવાળા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૦

૨૧. ગોવર્ધનગમનોત્સાહસંચ્યુતાય નમઃ ।

શ્રીગિરિરાજમાં પધારવાનો જેમને ઉત્સાહ છે એવા શ્રી-
પ્રભુચરણને નમન. ૨૧

૨૨. લીલાભાવવિભાવનાજ્ઞાનમાર્ગાય નમઃ ।

શ્રીભગવદ્લીલાના ભાવનો વિચાર કરવાથી માર્ગને જાણુ-
નાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૨

૨૩. સમ્મુખાગતગોવર્ધનનાથાય નમઃ ।

શ્રીગોવર્ધનનાથજી જેમની સન્મુખ પધારેલા છે એવા
શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૩

૨૪. પરસ્પરયોજિતકરકમલાય નમઃ ।

પરસ્પર જોડેલ છે કરકમલ જેમણે એવા શ્રીપ્રભુચરણને
નમન. ૨૪

૨૫. નિજમન્દિરસહજસ્થિતયે નમઃ ।

નિજ મન્દિરમાં સહજ જેમની સ્થિતિ છે એવા શ્રીપ્રભુ-
ચરણને નમન. ૨૫

૨૬. વિવિધભાવભાવુકાય નમઃ ।

વિવિધ ભાવોથી ભાવપૂર્ણ શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૬

૨૭. અનુભૂતાશિલલીલાય નમઃ ।

સમગ્ર લીલાનો અનુભવ કરનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૭

૨૮. સ્વપ્રેષ્ટક્ષણવિયોગાસહિષ્ણવે નમઃ ।

ચોતાના વહાલા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના ક્ષણ માત્રના વિયોગ-
ને સહી ન શકનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૮

૨૯. વિહિતવિવિધશૃંગારાય નમઃ ।

શ્રીઠાકોરણને વિવિધ પ્રકારની ઋતુ અનુસાર શૃંગાર કરનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૨૯

૩૦. સેવાસન્તોષિતપુષ્ટિપતયે નમઃ ।

સેવાથી પુષ્ટિમાર્ગના જીવોના પતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને સન્તુષ્ટ કરનારને નમન. ૩૦

૩૧. લીલાન્તરાનુભવાર્થગોકુલગતયે નમઃ ।

જુદી જુદી લીલાઓનો અનુભવ કરવા સારૂ શ્રીગોકુલમાં પધારનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩૧

૩૨. પ્રાર્થિતગમનાજ્ઞાય નમઃ ।

શ્રીજી પાસે જવાની આજ્ઞા માગનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩૨

૩૩. યથાકથશ્ચિલ્લબ્ધાજ્ઞાય નમઃ ।

માંડ માંડ જેમને જવાની આજ્ઞા મળી છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩૩

૩૪. સમ્મુખસ્થિતવિહિતાચરણસશ્ચારાય નમઃ ।

સન્મુખ રહીને કાંઈક-ધીમેથી ચરણનો સંચાર કરનાર અર્થાત્ સન્મુખ આજ્ઞા મેળવી ધીમે પગલે પધારનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩૪

૩૫. પ્રાપ્તપ્રસાદકુસુમમાલાપરિધાનાય નમઃ ।

પ્રભુ તરફથી પ્રાપ્ત થયેલ છે પ્રસાદ, પુષ્પમાલા, ઉપરણો જેમને એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩૫

૩૬. તામ્બૂલવીટિકાકમનીયકરાય નમઃ ।

પાન-ખીડાંથી સુંદર હસ્તવાળા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૩૬

३७. वियोगमुद्रितदृशे नमः ।

श्रीलुना वियोगथी नेत्र अन्ध करनार श्रीप्रभुचरणने
नमन. ३७

३८. यथाकथाञ्चिलिताय नमः ।

प्रभु पासेथी मांडमांड पधारता श्रीप्रभुचरणने नमन. ३८

३९. मुहुर्विलोकितव्रजनाथाय नमः ।

वारंवार श्रीलुनुं विलोकन-दर्शन करता श्रीप्रभुचरणने
नमन. ३९

४०. ब्रजपरिवृढप्रतिक्षणविलोकिताय नमः ।

ब्रजपरिवृढ श्रीनाथलुने प्रतिक्षणुं जेमना साभी कृपादृष्टि
करी छे जेवा श्रीप्रभुचरणने नमन. ४०

४१. उच्चाटितनिजनाथमानसाय नमः ।

पोताना नाथना मनमां उच्चाट पेदा करनार श्रीप्रभु-
चरणने नमन. ४१

४२. अतिकष्टबहिरागताय नमः ।

अत्यन्त कष्टथी जहार पधारेल श्रीप्रभुचरणने नमन. ४२

४३. समुदितहृत्तापाय नमः ।

जेमना हृदयमां ताप सारी रीते उत्पन्न थयो छे जेवा
श्रीप्रभुचरणने नमन. ४३

४४. तदङ्गसङ्गिसेवकसम्मुखस्थिताय नमः ।

भगवानना श्रीअंगना संगवाणा सेवकेनी सन्मुख गिरा-
जमान श्रीप्रभुचरणने नमन. ४४

४७. किञ्चिन्नामितग्रीवाय नमः ।

कांछिक नमावेत्त छे श्रीवा-डोड अवा श्रीप्रभुचरणुने नमन. ४५

४८. योजितकरकमलाय नमः ।

अन्ने करकमल जेडनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ४६

४९. निजकदाचित्स्मरणप्रार्थनाकर्त्रे नमः ।

डेाड द्विवस पोतानी थादी करवानी प्रार्थना करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ४७

४८. निजसर्वस्वसेवाशिक्षादात्रे नमः ।

पोताना सर्वस्व श्रीशुनी सेवाना शिक्षणुनुं दान करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ४८

४९. सावधानीकृतसेवकाय नमः ।

सेवडेने सावधान करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ४९

५०. तादृशभक्तसंब्वलिताय नमः ।

तादृश लक्तोथी सारी रीते वींटायेत्त श्रीप्रभुचरणुने नमन.

५१. श्रीगोवर्धनोपरिपदस्थापकाय नमः ।

श्रीगिरिराज उपर पद-स्थानने स्थापन करनार श्रीप्रभु-चरणुने नमन. ५१

५२. नामितशिरःशनैश्चलिताय नमः ।

भस्तक नमावीने धीमे धीमे पधारता श्रीप्रभुचरणुने नमन. ५२

५३. ब्रजाधीशगवाक्षमार्गावलोकिताय नमः ।

गोपना मार्गथी श्रीशुअे जेयेत्त श्रीप्रभुचरणुने नमन. ५३

५४. उत्तीर्णगोवर्धनगिरये नमः ।

श्रीगिरिराजथी अतरी आवेत्ता श्रीप्रभुचरणुने नमन. ५४

६५. कृतसाष्टाङ्गनमस्काराय नमः ।

श्रीगिरिशङ्गे साष्टांग नमस्कार करनार श्रीप्रभुचरणुने
नमन. ५५

६६. एकदृष्टिदृष्टस्वामिमन्दिरध्वजाय नमः ।

अेक नजरथी स्वामी-श्रीनाथलुना मन्दिरनी ध्वजानुं
दर्शन करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ५६

६७. मस्तकनिहितकरयुगलाय नमः ।

पोताना मस्तक उपर अे हस्तने धारणु करनार श्री-
प्रभुचरणुने नमन. ५७

६८. भावविवशाय नमः ।

प्रेमभावथी विवश-पराधीन थयेल श्रीप्रभुचरणुने नमन. ५८

६९. सेवकसमारूढसदश्वाय नमः ।

सेवकेअे सुन्दर घोडा उपर पधरावेल श्रीप्रभुचरणुने
नमन. ५९

६०. सेवार्थसेवकसम्प्रेक्षकाय नमः ।

श्रीलुनी सेवामां सेवकेा उपर सारी रीते नजर राख-
नार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ६०

६१. अन्तरङ्गनिजसेवकसहिताय नमः ।

अन्तरंग-पोताना सेवकेाथी सहवर्त्तमान श्रीप्रभुचरणुने
नमन. ६१

६२. स्वप्रेष्ठवार्त्ताकथनविस्मृतवर्त्मने नमः ।

पोताना ँडाला श्रीलुनी वार्त्ताना कथनथी रस्ताने
भूली जनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ६२

६३. स्मृतगोकुललीलाय नमः ।

श्रीगोकुल सम्बन्धी लीलाने याद करनार श्रीप्रभुचरणने नमन. ६३

६४. यमुनाविहृतिविलोकनविशेषोत्सवाय नमः ।

श्रीयमुना-विहारना दर्शनथी विशेष आनन्दवाणा श्री-प्रभुचरणने नमन. ६४

६५. बाललीलाभावस्थाय नमः ।

श्रीबाललीलाना भावमां स्थिर श्रीप्रभुचरणने नमन. ६५

६६. श्रीगोकुलधृतचरणाय नमः ।

श्रीगोकुलमां चरण धरनार श्रीप्रभुचरणने नमन. ६६

६७. नवनीतप्रियमन्दिरगताय नमः ।

श्रीनवनीतप्रियाशुना मन्दिरमां पधारेल श्रीप्रभुचरणने नमन. ६७

६८. उत्तारितोष्णीषकाटिबन्धाय नमः ।

पाध तथा कटिबन्धनना वस्त्रने उतारनार श्रीप्रभुचरणने नमन. ६८

६९. निकटागतनिरीक्षितब्रजवल्लभाय नमः ।

समीपे आवीने श्रीब्रजवल्लभ-नवनीतप्रियाशुनां दर्शन करनार श्रीप्रभुचरणने नमन. ६९

७०. वन्दितनिजाचार्यपादुकाय नमः ।

पोताना आचार्य श्रीमहाप्रभुशुनी पादुकाने वन्दन करनार श्रीप्रभुचरणने नमन. ७०

७१. द्रुतविहितस्नानाय नमः ।

तुरत स्नान करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७१

७२. पुनर्मन्दिरसमागताय नमः ।

इरी मन्दिरमां पधारेल श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७२

७३. स्पष्टदृष्टस्वसर्वस्ववदननीरजाय नमः ।

पोताना सर्वस्व श्रीनवनीतप्रियाञ्जना वदनारविन्दने
स्पष्ट जेनारने नमन. ७३

७४. अखिललीलानुभवार्थनिजाविर्भावाय नमः ।

समथ लीलाना अनुभव माटे जेभनुं पोतानुं प्राकट्य छे
जेवा श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७४

७५. श्रीगोवर्धननाथवार्त्ताकथनसुखदाय नमः ।

श्रीगोवर्धननाथञ्जनी वार्त्ताना कथनथी सुखदान करनार
श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७५

७६. सप्ततनुजजनकाय नमः ।

सात पुत्रोना पिता श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७६

७७. प्रवर्धितस्वजनकवंशाय नमः ।

पोताना पिताञ्जना वंशने वधारनार श्रीप्रभुचरणुने
नमन. ७७

७८. सर्वनिरपेक्षाय नमः ।

सर्वमां निरपेक्ष श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७८

७९. लोकवेदानासक्ताय नमः ।

द्वोऽक अने वेदमां आसक्ति रडित श्रीप्रभुचरणुने नमन. ७९

૮૦. શ્રીકૃષ્ણાસેવાસક્તાય નમઃ ।

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવામાં આસક્ત શ્રીપ્રભુચરણને નમન.

૮૧. પુષ્ટિ-અનુશ્રદ્ધા માર્ગમાં ભક્તોને આંગીકાર કરનાર

શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮૧

૮૨. રસમાર્ગસ્વરૂપપ્રકાશકાય નમઃ ।

રસાત્મક ભક્તિમાર્ગના સ્વરૂપને પ્રકાશ કરનાર શ્રીપ્રભુ-
ચરણને નમન. ૮૨

૮૩. નિષ્કામ ભક્તોને બહાલા, અથવા નિષ્કામ ભક્તો જેમને

બહાલા છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮૩

૮૪. સ્વાજ્ઞાપરપુત્રવત્સલાય નમઃ ।

પોતાની આજ્ઞામાં તત્પર પુત્રો જેમને બહાલા છે એવા
શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮૪

૮૫. સર્વાન્તઃકરણજ્ઞાય નમઃ ।

સર્વના અન્તઃકરણને જાણનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮૫

૮૬. સેવકજનકલ્પવૃક્ષાય નમઃ ।

સેવક જનોને કલ્પવૃક્ષરૂપ-કલ્પવૃક્ષની માફક ચિન્તિત
કૃષ્ણ દેનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮૬

૮૭. સ્વજનલૌકિકાલૌકિકફલહેતવે નમઃ ।

સ્વજનોને લૌકિક અને અલૌકિક ફળનું દાન કરનાર
શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૮૭

८८. निःसाधनजनचिन्तापराय नमः ।

निःसाधन-स्वजनोनी चिन्तामां परायणु श्रीप्रभुचरणुने
नमन. ८८

८९. भार्यावियोगव्याजत्यक्ताखिलभोगाय नमः ।

पत्नीना वियोगना अडानाथी समथ दौडिक लोगने
त्याग करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ८९

९०. परमरसज्ञाय नमः ।

रसना उत्तम अणुकार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ९०

९१. विहितस्वमार्गसन्नयासधर्माय नमः ।

स्वमार्गमां रडीने संन्यास धर्मनुं पालन करनार श्रीप्रभु-
चरणुने नमन. ९१

९२. जनकोपमसूर्त्तये नमः ।

जनक-श्रीमडाप्रभुना समान स्वरूपवाणा श्रीप्रभुचरणुने
नमन. ९२

९३. कृतस्वजनसेवकजनसम्मानाय नमः ।

स्वजन अने सेवक जनोनुं सन्मान करनार श्रीप्रभु-
चरणुने नमन. ९३

९४. वन्दितस्वतातस्वरूपाय नमः ।

पोताना पिताणु-श्रीमडाप्रभुना स्वरूपने वन्दन कर-
नार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ९४

९५. निजभावगोपनाय नमः ।

पोताना स्वरूपना लावने अथवा लगवद्भावने गुप्त
करनार श्रीप्रभुचरणुने नमन. ९५

૧૬. કાપટ્યકૃતકર્મમાર્ગધર્મણે નમઃ ।

કાપટ્યથી કર્મમાર્ગના ધર્મોનું પાલન કરનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૯૬

૧૭. અનાસક્તિવિહિતલૌકિકાય નમઃ ।

અનાસક્તિથી લૌકિક કાર્ય કરનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૯૭

૧૮. પરમાદરણીયપદામ્બુજાય નમઃ ।

પરમ આદરને યોગ્ય છે ચરણકમલ જેમનું એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૯૮

૧૯. બ્રહ્માદિદુર્લભચરણરેણવે નમઃ ।

જેમના ચરણની રજ બ્રહ્માદિ દેવોને દુર્લભ છે એવા શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૯૯

૧૦૦. સેવકજનભાગ્યાય નમઃ ।

સેવક જનોના ભાગ્યરૂપ શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૦૦

૧૦૧. આનન્દાનિધયે નમઃ ।

આનન્દના ભંડાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૦૧

૧૦૨. પરમાનન્દાગ્નિપુત્રાય નમઃ ।

પરમાન્દસ્વરૂપ-અગ્નિ શ્રીમહાપ્રભુજીના પુત્ર-શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૦૨

૧૦૩. વિશ્વોદ્ધરણદક્ષાય નમઃ ।

જગતનો ઉદ્ધાર કરવામાં ચતુર-શ્રીપ્રભુચરણને નમન. ૧૦૩

૧૦૪. માયામતસ્વરૂપકાય નમઃ ।

માયામતનું ઘંડન કરનાર શ્રીપ્રભુચરણને નમન; (તાત્પર્ય કે

२ जो] ४६. श्रीविठ्ठलेश्वराष्टोत्तरशतनामावलिः । [२३१

लाभ्यनेो अन्तिम १।। अध्याय तथा विद्वन्मंडनादि ग्रन्थो
रथी भायावाहनुं षंडन करनार आप छे.) १०४

१०५. भक्तिपथप्रकाशकाय नमः ।

लक्षितमार्गनेो प्रकाश करनार श्रीप्रभुचरणने नमन. १०५

१०६. अग्निकुमाराय नमः ।

अग्निकुमार श्रीप्रभुचरणने नमन. १०६

१०७. अस्मत्स्वामिने नमः ।

आपणुा स्वाभी श्रीप्रभुचरणने नमन. १०७

१०८. सहजकस्तूरीतिलकाय नमः ।

स्वालाविड कस्तूरीना तिलकवाणा श्रीप्रभुचरणने नमन. १०८

[अनुष्टुभ]

इति श्रीविठ्ठलाधीश-स्वामिनामशतं शुभम् ।

अष्टोत्तरं सदा चिन्त्यं सर्वचिन्तानिवृत्तये ॥ १ ॥

सर्व चिन्ता हर करवा साइ आवी रीते स्वाभी श्रीविठ्ठ-
लाधीशनां ओकसे ने आठ शुभ नामेनेो सदा विचार
करता रहेवुं. १.

इति श्रीहरिरायविरचिता श्रीविठ्ठलेश्वराष्टोत्तरशतनामावलिः

समाप्ता ॥

४७. श्रीविठ्ठलविभोरष्टकम् ।

[शिष्यरिष्ठा]

क्षितावाविर्भूतो जनकजनसम्भालनकृते

कृपापूर्णः कर्तुं भजनपथविस्तारमतुलम् ।

स्मरस्मेराकारः सहजविपुलारक्तनयनः

स मे नित्यं नाथो वसतु हृदये विठ्ठलविभुः ॥१॥

पिता७-श्रीमहाप्रभु७ना जनो-वैष्णवोनी संभाण लेवा साइ, तेम लक्षितमार्गनो अतुल विस्तार करवा साइ कृपापूर्णु ने श्रीप्रभुचरणु पृथ्वीमां प्रकट थया छे, कामदेवने लूलावे जेवा आकारवाणा, सहज-विशाण कांठक रक्तनेत्र कमलवाणा, ते श्रीविठ्ठलनाथ प्रभु हुमेशां मारा हृदयमां निवास करे. १

निजानन्दैः सान्द्रः सुभगवदनः श्यामलतनु-

लसन्नासाश्वासोन्नमनकृतसौन्दर्यनिचयैः ।

वचोव्याहारातिस्फुरदमलहासातिरुचिरः

स मे नित्यं नाथो वसतु हृदये विठ्ठलविभुः ॥२॥

पोताना आनन्दथी लरपूर, सुन्दर सुभवाणा, श्याम अंगवाणा, नासिकाना श्वासने उये करतां सौन्दर्यना समूहथी शोभायुक्त, वचनमृत करवा वणते अत्यन्त प्रकाशित निर्मल हास्यथी सुन्दर, ते श्रीविठ्ठलनाथ विभु मारा हृदयमां हुमेशां निवास करे. २

प्रयातः प्रेमाद्रौ विरहभरविक्षिप्तहृदयः

समुत्क्षिप्य स्वीयं भवनमखिलं सत्त्वरगतिः ।

हरिं द्रष्टुं दृग्भ्यां रहसि हरिदासाभिधगिरिं

स मे नित्यं नाथो वसतु हृदये विठ्ठलविभुः ॥३॥

प्रेमथी लीना, श्रीलुना विरडुलावथी विक्षिप्त हृदयवाणा
श्रीप्रभुचरण पोताना सभय लवननो त्याग करी उतावणे
पणवे अेकान्तमां श्रीनाथलुनां नेत्रथी दर्शन करवा श्रीगिरि-
राजमां पधार्या ते श्रीविठ्ठलनाथ प्रभु मारा हृदयमां
सदा निवास करे. ३

परिश्रस्ताः सर्वे कुमतिगतिग्रस्ता अपि निजाः

समस्ताः संसारे विषयसुखसारे कुमतिभिः ।

वचोवृन्दैश्चिन्तारहितहृदया येन विहिताः

स मे नित्यं नाथो वसतु हृदये विठ्ठलविभुः ॥४॥

दुर्भुद्धि अने दुर्गतिअे गणेला, विषय सुभना सारवाणा,
संसारमां दुर्भुद्धिवाणा जनेथी त्रास पाभेला, अेवा पोताना
सर्वने पणु जेमणु वचनाभृतोथी चिन्तारहित हृदयवाणा
अनाव्या, ते श्रीविठ्ठलनाथ प्रभु सदा मारा हृदयमां निवास
करे. ४

स्वमार्गीयो धर्मस्तदुपाहितकर्मादिसहितः

सुगूढस्तद्भावः प्रचुरबलमूढोऽपि सततम् ।

दृढः श्रीगोपीनां परिवृढविचारेण विहितः

स मे नित्यं नाथो वसतु हृदये विठ्ठलविभुः ॥५॥

અંગ-ઉપાંગ સેવા-કર્માદિસહિત સ્વમાર્ગીય (પુષ્ટિમાર્ગીય) ધર્મ કે જેનો ભાવ ઘણા બુદ્ધિબળથી વારંવાર ઊઠાપોઠ કરી વિચારવામાં આવે તેપણ સારી રીતે ગૂઢ છે, શ્રીગોપીજન-વદ્દલ શ્રીનાથજીના વિચારેલ માર્ગે જેમણે તેને દઢ, યાને મજબૂત રીતે-વિશદ્ધ (સ્પષ્ટ) કર્યો તે શ્રીવિકૃલનાથ પ્રભુ સદા મારા હૃદયમાં નિવાસ કરો. ૫

પવિત્રીકર્તું સ્વં જગદાશિલદેશસ્થિતમહો

સમાજ્ઞસઃ સર્વસ્વજનકરુણાયુક્તહરિણા ।

પ્રયાતઃ ષડ્ધ્વારં હરિરતિપુરીં દ્વારસુસ્વદાં

સ મે નિત્યં નાથો વસતુ હૃદયે વિઢ્લવિભુઃ ॥૬॥

અહો ! સર્વ સ્વજનો ઉપર દયાળુ-શ્રીગોવર્ધનનાથજીની આજ્ઞાથી સમગ્ર દેશમાં રહેલ પોતાના દેવી જગત્ને પવિત્ર કરવા છ વખત જે શ્રીદ્વારિકાપુરીમાં પધાર્યા, તે શ્રીવિકૃલનાથ પ્રભુ સદા મારા હૃદયમાં નિવાસ કરો. ૬

નિજસ્વામિસ્નેહસ્મરણઘૃતદેહાદિસકલો

લસચ્છીમદ્ગોપીજનસહજભાવૈકભરિતઃ ।

તનૂજઃ શ્રીવહેઃ પ્રભુચરણસેવાવ્રતયુતઃ

સ મે નિત્યં નાથો વસતુ હૃદયે વિઢ્લવિભુઃ ॥૭॥

નિજસ્વામી-શ્રીનાથજીનું સ્નેહયુક્ત સ્મરણ, તેને માટે જેમણે શ્રીઅંગાદિ બધું ધારણ કરેલ છે એવા, સુંદર શ્રીગોપી-જનોના સહજભાવથી એક પૂર્ણ, શ્રીઅગ્નિ-શ્રીમહાપ્રભુજીના આત્મજ, શ્રીનાથજીની ચરણસેવાના વ્રતથી યુક્ત એવા શ્રી-વિકૃલનાથ વિભુ સદા મારા હૃદયમાં ઘિરાળે. ૭

પિતુઃ પ્રીતેઃ પાત્રં સહજમૃગનાભીજતિલકઃ

સમર્પ્ય સ્વં વંશં તદાલિલકલઙ્કાપકરણમ્ ।

પદામ્ભોજાસક્તઃ સ્વજનપરમાનન્દકરણઃ

સ મે નિત્યં નાથો વસતુ હૃદયે વિઠ્ઠલવિભુઃ ॥૮॥

પિતાજી શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાપાત્ર, સહજ કસ્તૂરીના તિલકવાળા, તેથી જેમનાં સમગ્ર કલંક-દૂર થઇ ગયાં છે એવા પોતાના સમગ્રવંશનું શ્રીજીને સમર્પણ કરીને તેના ચરણ-કમળમાં આસક્તિવાળા સ્વકીય જનોને પરમાનન્દનું દાન કરનાર તે શ્રીવિઠ્ઠલનાથ વિભુ સદા મારા હૃદયમાં નિવાસ કરે. ૮

इति श्रीमत्स्वामिस्मरणरतिमात्रैकसधनः

स्फुटं प्रावोचद्वै निजजनपतेरष्टकमिदम् ।

पठत्येवम्भावः प्रचुरसदभावोऽपि सततं

पदद्वन्द्वे भावं सपदि लभते विठ्ठलविभोः ॥९॥

એવી રીતે શ્રીમાનુ સ્વામી શ્રીઠાકેારજીના સ્મરણનો આનન્દ એજ એક માત્ર જેને ધન છે એવા શ્રીહરિરાયજીએ સ્વકીય જનોના પતિ શ્રીપ્રભુચરણનું આ અષ્ટક સ્પષ્ટપણે રચ્યું. આવી રીતે ભાવયુક્ત ભકત પ્રચુર પ્રેમરહિત હોય તોપણ હુમેશાં આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તો તે વૈષ્ણવ શ્રીવિઠ્ઠલનાથ વિભુના ચરણદ્વન્દ્વમાં તુર્ત ભાવને પામે છે. ૯

इति श्रीहरिदासोक्तं श्रीविठ्ठलविभोरष्टकं सम्पूर्णम् ।

४८. श्रीगोकुलेशाष्टकम् ।

[शार्ङ्गविहीनित]

उद्धर्तुं धरणीतले निजबलेनैव स्वकीयाञ्जना-
नाविर्भूय तथा कृपापरवशः श्रीविठ्ठलेशालये ।

यः श्रीभागवतार्थतत्त्वविवृतेश्चक्रे प्रचारं वचः-

पीयूषै रतिपोषणाय सततं श्रीगोकुलेशोऽवतु ॥१॥

धरणीतलमां पोताना (प्रमेय)अलथीञ स्वकीय
जनोना उद्धार करवा श्रीविठ्ठलनाथञ्जना धरमां प्रकट यधने,
तेम कृपाथी लक्ष्माधीन जनी जेमणे रति-(प्रिमलक्षणा लक्षित)-
मार्गनुं पोषणु करवा साऽ वचनामृतोथी श्रीभागवतना तत्त्वनी
विवृति-(श्रीसुषोधिनीञ्ज)ना प्रचार कर्यो, ते श्रीगोकुलेश
प्रभु दुभेशां रक्षणु करे; (तात्पर्य के कुमार्गे जता अटकावी
पुष्टिमार्गमां राणो). १

[वसंततिलका]

यः पुष्टिमार्गगतभावविभावनैक-

दक्षः समक्षमपि सन्निधिसेवकानाम् ।

यो ज्ञानगूढहृदयः सद्यः सदैव

सेवासुखं मम तनोतु स गोकुलेशः ॥२॥

सान्निध्यमां वसता सेवकेनी समक्ष पणु जे पुष्टि-
(अनुग्रह)-मार्गना लावेने समल्लववाने अक भडाथतुर छे,

—જ્ઞાનથી ગૂઢ હૃદયવાળા અને સદા દયાળુ છે, તે શ્રી-
ગોકુલેશ પ્રભુ અને પ્રભુસેવાના મુખનો વિસ્તાર કરો, એટલે
પ્રભુસેવાનું દાન કરો. ૨

[શાદ્દૃશવિકીરિત]

યઃ સેવ્યઃ સતતં સતાં નિજફલપ્રેપ્સાવતાં વર્તિના-
માચાર્યોદિતશુદ્ધપુષ્ટિસુપથે નિત્યાનુકમ્પાપરઃ ।

યદ્દદૃષ્ટયૈવ હૃદન્ધકારનિચયો યાયાતક્ષણાત્ક્ષીણતા-
માનન્દં સુહુરાતનોતુ મધુરાકારઃ પ્રમુર્બલ્લભઃ ॥૩॥

પ્રભુરૂપ ક્ષણની ઈચ્છાવાળાં, પોતાની પાસે રહેતાં વૈષ્ણવો-
થી જે સદા સેવાઈ રહ્યા છે, શ્રીમદ્દાચાર્યચરણોએ પ્રકટ
કરેલ પુષ્ટિ-(અનુગ્રહ)-માર્ગમાં જે હૃદયેશાં દયાપરાયણુ છે,
જેની કૃપાદૃષ્ટિથી જ હૃદયના અન્ધકારનો જથ્થો ક્ષણમાત્ર-
માં ક્ષીણતાને પામે છે, તે મધુર—સુંદર આકારવાળા પ્રભુ
શ્રીવલ્લભ (ગોકુલનાથજી) વારંવાર આનન્દનો વિસ્તાર કરો;
(તાત્પર્ય કે સ્વકીયોને આનન્દનું દાન કરો). ૩

યો માયામતવર્ત્તિદુષ્ટવદનધ્વંસં વચોભિર્નિજૈઃ

કુર્વન્ સેવકસર્વલોકહૃદયાનન્દં સદા પોષયન્ ।

તદ્ભાવં સુદૃઢં કરોતિ કૃપયા દાસૈકહૃદ્યાતયા

યાતાનાં શરણં હૃદા સ મનસો મોદં સદા યચ્છતુ ।

જેઓ પોતાનાં વચનામૃતોથી માયાવાદને અનુસરનાર
દુષ્ટ જનોના મુખનો ધ્વંસ કરી રહ્યા છે, અને સર્વ સેવક-
જનોના હૃદયમાં આનન્દને સદા પોષી રહ્યા છે, અને ક્ષણ

દાસો માટે હૃદયમાં પ્રાપ્ત થયેલ કૃપાથી શરણાગત જીવોના ભગવદ્ભાવને જે દઢ કરી રહ્યા છે તે શ્રીગોકુલેશ પ્રભુ સદા મારા મનના આનન્દને હૃદયદ્વારા આપો. ૪

[પૃથ્વી]

હસદ્દનપદ્મજસ્ફુરદમન્દભાવાર્દ્રદ્દક્

કપોલવિલસદ્રસદ્વયવિમિશ્રતામ્બૂલદઃ ।

સમુન્નતસુનાસિકઃ સરસચારુવિમ્વાધરો

હરત્વચ્ચિલસેવિનાં ચિરવિયોગતાપં ક્ષણાત્ ॥૬॥

હસતા મુખકમળમાં ફરકતા પૂર્ણ ભાવથી ભીની નજર-વાળા, ગંડસ્થલોમાં શોભાયુક્ત રસોથી મિશ્રિત એવા તામ્બૂલ-નું દાન કરનાર, સારી રીતે ઊંચી (શુકચન્ચૂવત્) સુંદર નાસિકાવાળા, સરસ બિમ્બકૃણ (ઘોલાં-ટીંડોરાં) સમાન સુંદર અધરવાળા, શ્રીગોકુલનાથ પ્રભુ સર્વ સેવકોના લાંબા સમયના વિયોગજન્ય તાપનું ક્ષણમાત્રમાં હરણુ કરો. ૫

મનોજમધુરાકૃતિર્નિજમનોવિનોદોદ્ગતિઃ

કૃતી જનમનોહૃતૌ વિરતિકારકઃ સંસૃતૌ ।

સ્વભાવપરિપોષકો ધ્રુવસમુદ્રસંશોષકઃ

કરોતુ વરણં સદા સકલમત્ર વૈ વલ્લભઃ ॥૬॥

મનોજ કામદેવ જેવી સુંદર આકૃતિવાળા, પોતાના જનોના મનના આનન્દ માટે જેમનું પ્રાકટ્ય છે, જનોના

૧. નિજજનાનુકમ્પાપરઃ પોતાના જનો ઉપર અનુકમ્પા-દયા-કરવામાં તત્પર [આવે પાઠ પણ છે.]

મનને હરણ કરવામાં ચતુર, સંસારમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરનાર,
સ્વભાવ ભગવદ્ભાવનું પોષણ કરનારા, સંસાર સમુદ્રનું શોષણ
કરનાર શ્રીવલ્લભ ગોકુલનાથ પ્રભુ અહીં સદા વરણુઆત્મ-
નિવેદનને સક્ષણ કરો. ૬

[વસંતતિલકા]

ગોધૂમમેચકમનોહરવર્ણદેહો

યઃ કૃષ્ણકેશનિચયોલ્લસદુત્તમાઙ્ગઃ ।

સૂક્ષ્મોત્તરીયકટિવસ્ત્રવિરાજિતાઙ્ગઃ

સાઙ્ગાં તનોતુ મુદમદ્ભુતગોકુલેશઃ ॥૭॥

ગોધૂમ-ઘણિવર્ણો નીલશ્યામ મનોહર જેમનો દેહ છે,
શ્યામરંગવાળા કેશના સમૂહથી સુંદર મસ્તકવાળા, સૂક્ષ્મ
ઉત્તરીય-ઉપરણો અને ઘોતીથી વિરાજિત અંગવાળા, અલૌકિક
શ્રીગોકુલેશ પ્રભુ સંપૂર્ણ આનન્દનું દાન કરો. ૭

[શાદ્ધૃલવિકીરિત]

તાતાજ્ઞૈકપરઃ પરાશયવિદાં વર્યઃ પરાનન્દદો

માલા યેન સુરક્ષિતા નિજમહાયત્નેન કણ્ઠે સતામ્ ।

ધર્મો યેન વિવર્ધિતઃ પિતૃપદાચારપ્રચારૈઃ સદા

સ શ્રીગોકુલનાયકઃ કરુણયા ભૂયાદ્દશે સેવિનામ્ ।

પિતૃચરણુ શ્રીગુસાંઘણી આજ્ઞામાં તત્પર, ખીજના
અન્તઃકરણુને જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ આનન્દનું દાન
કરનાર, જેમણે પોતાના મહાયત્નથી વૈષ્ણુવોના કંઠમાં માલાનું
રક્ષણુ કર્યું, શ્રીતાતચરણુ-ગુસાંઘણીના સદાચારના પ્રચારથી

जे मणु धर्मनी सदा वृद्धि करी ते श्रीगोकुलनाथक दयाथी पोताना
सेवकेने अधीन थाओ. ८

मर्त्यं स्पृह्यवज्ञातमत्र विफलं ननु विदित्वा जना
नित्यं भक्तजनप्रियं भजत तं त्यक्त्वेतरस्याश्रयम् ।
तन्नामानि जपन्तु रूपमाखिलं सञ्चिन्तयन्तु स्वयं
सौख्यं तत्पदभावतोभिलषितं सर्वं स्वतः सेत्स्यति ।

हे वैष्णवजनो ! अर्हीनुं अधुं साधन निष्कण छे अम
नक्षी जण्णीने अन्याश्रयनो त्याग करी लकतजनना प्रिय ओवा
ते श्रीगोकुलभक्तिनुं लजन करे, तेमना नामेनो जप करे,
तेमना समग्र स्वरूपनुं चिन्तन करे; ते श्रीगोकुलनाथ
प्रभुना यरणुमां स्नेह राधवाथी पोतानी भेजे तमाइं सर्व
सुख सिद्ध थशे. ९

इति श्रीहरिदासोदितं श्रीगोकुलेशाष्टकं सम्पूर्णम् ।

४९. श्रीगोकुलेशाष्टोत्तरशतनामावलिः ।

[अनुष्टुभ]

श्रीगोकुलेश मत्स्वामिन् नामानि तव तुष्टये ।
कथये तव दासानां सर्वकामफलप्रद ॥ १ ॥

आपना दासोने सर्व काम अने इदोनुं दान करनार !
मार! स्वामी ! हे श्रीगोकुलेश प्रभु ! आपना सन्तोष भाटे
आपनां नामोनुं हुं निरूपणुं करं छुं. १

१. श्रीगोकुलेशाय नमः ।

श्रीगोकुलना धृश-स्वाभीने नमन. १

२. श्रीरुक्मिणीनन्दनाय नमः ।

श्रीरुक्मिणी-भालना आनन्ददाता सुपुत्र श्रीगोकुलेश
प्रभुने नमस्कार. २

३. श्रीगिरिधरप्रियाय नमः ।

न्येष्ठ षन्धु श्रीगिरिधरलना प्रिय भ्राता श्रीगोकुलेश प्रभुने
नमस्कार. ३

४. श्रीगोविन्दमनोरञ्जनाय नमः ।

श्रीगोविन्दरायलना मननुं रंजन करनार श्रीगोकुलेश
प्रभुने नमन. ४

५. श्रीबालकृष्णानुजाय नमः ।

श्रीबालकृष्णलना नाना भाध श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ५

६. श्रीगोकुलनाथाय नमः ।

श्रीगोकुलनाथल आ नामवाणा श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ६

७. श्रीरघुनाथाग्रजाय नमः ।

श्रीरघुनाथलना न्येष्ठ षन्धु श्रीगोकुलेशलने नमन. ७

८. श्रीयदुनाथप्रीतिकर्त्रेणमः ।

श्रीयदुनाथलनी प्रीतिने करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ८

९. श्रीघनश्यामपोषकाय नमः

श्रीघनश्यामलनुं पोषणु करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ९

१०. श्रीपार्वतीप्राणपतये नमः ।

श्रीपार्वतीशुना प्राणुपति श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. १०

११. श्रीविठ्ठलरायजनकाय नमः ।

श्रीविठ्ठलरायशुना जनक-पिता श्रीगोकुलेशशुने नमन. ११

१२. श्रीगोवर्द्धनेशलालिताय नमः ।

श्रीगोवर्द्धनेशशुनुं लालन करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन.

१३. श्रीव्रजपति'लाड'कर्त्रे नमः ।

श्रीव्रजपतिनुं लाड करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. १३

१४. धर्मस्थापकाय नमः ।

धर्मनुं स्थापन करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. १४

१५. गोकुलपतये नमः ।

श्रीगोकुलना पतिने नमस्कार. १५

१६. गोवर्धनगमनोत्सुकाय नमः ।

श्रीगिरिशिखमां पधारवा भाटे उत्सुक श्रीगोकुलेशने
नमन. १६

१७. गिरिवरनमनकर्त्रे नमः ।

श्रीगिरिशिखने नमन करनार श्रीगोकुलेशने नमन. १७

१८. अतिप्रसन्नमुखारविन्दाय नमः ।

अति प्रसन्न मुखारविन्दवाणा श्रीगोकुलेशने नमन. १८

१९. भक्तनयनाह्लादकाय नमः ।

भक्तोना नेत्रने आनन्द आपनार श्रीगोकुलेश प्रभुने
नमन. १९

२०. भक्तमनोरथपूरकाय नमः ।

भक्तोना मनोरथने पूर्ण करनार श्रीगोकुलेशने नमन. २०

२१. श्रीगोकुलागताय नमः ।

श्रीगोकुलमां पधारेदा श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. २१

२२. स्वप्रभुनमनकर्त्रे नमः ।

पोताना सेव्य स्वरूप श्रीगोकुलनाथने नमन करनार
श्रीगोकुलेशने नमन. २२

२३. भक्तप्रियाय नमः ।

भक्तोने प्रिय अथवा भक्तो जेमने प्रिय छे अथवा
श्रीगोकुलनाथने नमन. २३

२४. आचार्यनामार्थप्रकटीकरणाय नमः ।

आचार्यनां (सर्वोत्तम-स्तोत्रमांसां) नामोना अर्थ
प्रकट करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. २४

२५. पितामहचरणासक्तये नमः ।

पितामह-दादा श्रीमहाप्रभुना यरणुमां आसक्तिवाणा
श्रीगोकुलेशने नमन. २५.

२६. पितामहस्वरूपज्ञापकाय नमः ।

दादा श्रीमहाप्रभुना स्वरूपनुं ज्ञान करावनार श्री-
गोकुलेशने नमन. २६

२७. पितृपादसरोजनम्राय नमः ।

पिता-श्रीगुसांघना यरणुकमलमां नमेव अथवा श्री-
गोकुलेश प्रभुने नमन. २७

૨૮. પિતૃદત્તતુલસીમાલાધારકાય નમઃ ।

પિતા-શ્રીગુસાંઈજીએ આપેલ તુલસીની માલાને ધારણ કરનારા શ્રીગોકુલેશજીને નમન. ૨૮

૨૯. ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રધારકાય નમઃ ।

ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ધારણ કરનારા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૨૯

૩૦. ષણ્ણવતિમુદ્રાઙ્કિતવિગ્રહાય નમઃ ।

છન્નું ગોપીચન્દનની મુદ્રાથી અંકિત શ્રીઅંગવાળા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન; (સામાન્ય રીતે ૬૪ મુદ્રા ધારણ કરવામાં આવે છે.) ૩૦

૩૧. ભવ્યમૂર્તયે નમઃ ।

સુન્દર મૂર્તિ-સ્વરૂપવાળા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૩૧

૩૨. આકર્ણનેત્રાય નમઃ ।

કર્ણ-કાન પર્યન્ત નેત્રવાળા શ્રીગોકુલેશને નમસ્કાર. ૩૨

૩૩. કર્ણશોભિતકુણ્ડલાય નમઃ ।

કાનમાં શોભિત કુંડલવાળા શ્રીગોકુલેશને નમસ્કાર. ૩૩

૩૪. શ્રીહસ્તે જટિલકઙ્કુળધારકાય નમઃ ।

શ્રીહસ્તમાં જડિત કંકણને ધારણ કરનારા શ્રીગોકુલેશને નમન. ૩૪

૩૫. અહુલીષુ સુમાણિજટિલમુદ્રિકાધારિણે નમઃ ।

આંગળીઓમાં સુન્દર મણિથી જડેલ મુદ્રિકા-વીંટીને ધારણ કરનારા શ્રીગોકુલેશને નમન. ૩૫

३६. श्रीकण्ठे मुक्तामालाराजिताय नमः ।

श्रीकंठमां मोतीनी मालाथी सुशोभित श्रीगोकुलेश प्रभुने
नमन. ३६

३७. कृष्णदास्यप्रियाय नमः ।

श्रीकृष्णुं दास्य जेमने प्रिय छे जेवा श्रीगोकुलेश प्रभुने
नमन. ३७

३८. निजजन्मोत्सवकर्त्रे नमः ।

घोताना जन्मोत्सवने करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ३८

३९. स्वजनहितमङ्गलाचरिताय नमः ।

स्वजनोना हित आतर मंगलमय आचरणवाणा श्री-
गोकुलेश प्रभुने नमन. ३९

४०. ब्रजमङ्गलाचरिताय नमः ।

ब्रजमां मंगलरूप अरित्रवाणा श्रीगोकुलेश प्रभुने
नमन. ४०

४१. ब्रजमङ्गलदायकाय नमः ।

ब्रजने मंगलनुं दान करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ४१

४२. पूर्वोक्तसृष्टिपूजादिकर्त्रे नमः ।

पूर्व उहेल ब्रजसृष्टिनी पूजा आदि करनार श्रीगोकुलेशने
नमन. ४२

४३. महोदाराय नमः ।

महा उदार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ४३

४४. सकलद्विजदक्षिणादात्रे नमः ।

समग्र ब्राह्मणेने दक्षिणा आपनार श्रीगोकुलेशने नमन. ४४

४५. निजजनहृदयानन्दाविर्भावकर्त्रे नमः ।

पोताना जनोना हृदयमां आनन्दनुं प्राकृत्य करनार श्री-
गोकुलेश प्रभुने नमन. ४५

४६. नीराजनवारितभक्तनिरीक्षकाय नमः ।

आरती कुर्या पछी लक्तो तरङ्ग कृपादृष्टि करनार श्री-
गोकुलेशने नमन. ४६

४७. ताम्बूलदात्रे नमः ।

ताम्बूलनुं दान करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ४७

४८. हृष्टमानसाय नमः ।

प्रसन्न मनवाणा श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ४८

४९. आचार्यसिद्धान्तव्याख्यानकर्त्रे नमः ।

श्रीमडाप्रभुलना सिद्धान्तनुं व्याख्यान करनार श्री-
गोकुलेशने नमन. ४९

५०. स्वमतस्थापकाय नमः ।

पोताना मतनुं स्थापन करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने
नमन. ५०

५१. भागवतार्थाचरिताय नमः ।

श्रीभागवतना अर्थानुसार आचरण करनार श्रीगोकुलेश
प्रभुने नमन. ५१

५२. पितुराज्ञया यमुनाष्टकशेषव्याख्यानकर्त्रे नमः

पिता श्रीगुसांठिनी आज्ञाथी यमुनाष्टकना भाङ्गीना
भाग (मि श्लोक)नुं व्याख्यान करनार श्रीगोकुलेशने नमन. ५२

૫૩. પિતૃવાકપરિપાલકાય નમઃ ।

પિતાશ્રીની આજ્ઞાનું પાલન કરનાર શ્રીગોકુલેશને નમન.

૫૪. શાન્તમૂર્ત્યે નમઃ ।

શાન્ત-મૂર્તિ શ્રીગોકુલેશને નમન. ૫૪

૫૫. મહાકારુણિકાય નમઃ ।

મહા દયાલુ શ્રીગોકુલેશને નમન. ૫૫

૫૬. નિજજનોપરિકૃપાદષ્ટિકર્ત્રે નમઃ ।

પોતાના જનો ઉપર કૃપાદષ્ટિ કરનાર શ્રીગોકુલેશને નમન. ૫૬

૫૭. અત્યુદારાય નમઃ ।

અતિ ઉદાર શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૫૭

૫૮. યાચકજનમનોરથપૂરકાય નમઃ ।

યાચક જનોના મનોરથને પૂર્ણ કરનાર શ્રીગોકુલેશને નમન. ૫૮

૫૯. ગોકુલનાથાય નમઃ ।

શ્રીગોકુલનાથને નમન. ૫૯

૬૦. ગોવલ્લભાય નમઃ ।

ગાયો જેમને ંહાલી છે એવા શ્રીગોકુલેશને નમન. ૬૦

૬૧. ગોવર્ધનેશપ્રિયાય નમઃ ।

શ્રીગોવર્ધનનાથજી જેમને પ્રિય છે એવા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૬૧

૬૨. શ્રીમદ્વલ્લભકુલમણ્ડનાય નમઃ ।

શ્રીવલ્લભકુલના ભૂષણરૂપ શ્રીગોકુલેશને નમન. ૬૨

६३. गोस्वामिने नमः ।

गाथेना स्वामी श्रीगोकुलेश्वरने नमन. ६३

६४. वाक्सुधावृष्टिकर्त्रे नमः ।

वचनामृतनी वृष्टि करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ६४

६५. चर्वितताम्बूलभक्तदात्रे नमः ।

चर्वितताम्बूलभक्तदात्रे दान करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ६५

६६. सकलभूषणभूषिताय नमः ।

सर्व भूषणोथी अलंकृत श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ६६

६७. मनोहररूपाय नमः ।

मनोहर-सुन्दर रूपवाणा श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ६७

६८. निजजनप्राणवल्लभाय नमः ।

पोताना जनोना प्राणवल्लभ श्रीगोकुलेशनाथने नमन. ६८

६९. अग्निहोत्रादिकर्मकर्त्रे नमः ।

अग्निहोत्र वगेरे कर्म करनार श्रीगोकुलेशने नमन. ६९

७०. त्रिवारं सन्ध्यावन्दिने नमः ।

त्रय वषत सन्ध्यावन्दन करनार श्रीगोकुलेशने नमन. ७०

७१. कर्ममार्गप्रवर्त्तकाय नमः ।

कर्ममार्गना प्रवर्त्तक श्रीगोकुलेशने नमन. ७१

७२. भक्तिमार्गतात्पर्याय नमः ।

यस्य लक्षितमार्गमां जेमनुं तात्पर्यं छे एवा श्रीगोकुलेशने नमन. ७२

७३. 'ठकुरानीघाटे' स्नानकर्त्रे नमः ।

श्रीठकुराणी घाटमां स्नान करनार श्रीगोकुलेशने नमन. ७३

७४. ज्येष्ठभ्रातुराज्ञाधारकाय नमः ।

भड्डोटाभाधनी आज्ञाने धारणु करनार श्रीगोकुलेशने
नमन. ७४

७५. निजमन्दिरगताय नमः ।

निज मन्दिरमां पधारनार श्रीगोकुलेशने नमन. ७५

७६. भगवद्गुणगानश्रवणकर्त्रे नमः ।

श्रीभगवद्गुणोना गानतुं श्रवणु करनार श्रीगोकुलेशने
नमन. ७६

७७. 'सारङ्गी'वाद्यप्रियाय नमः ।

सारंगी वाद्य नेमने प्रिय छे अेवा श्रीगोकुलनाथने
नमन. ७७

७८. नीराजनवारिणे नमः ।

आरती करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ७८

७९. 'चिद्रूप'मतखण्डनाय नमः ।

चिद्रूप नामना सकथासीना मततुं ँडन करनार श्री-
गोकुलेश प्रभुने नमन. ७९

८०. मालाद्विदस्थापकाय नमः ।

तुलसीमालानुं मण्णूत रीते स्थापन करनार श्रीगोकुलेश
प्रभुने नमन. ८०

८१. पृथ्वीशाज्ञोल्लङ्घनाय नमः ।

पृथ्वीपति-पादशाह नङ्गीरनी आज्ञानुं उल्लंघन करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ८१

८२. तत्समीपे काश्मीरगताय नमः ।

तेनी समीप काश्मीर देशमां पधारेल श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ८२

८३. काश्मीरपावनकर्त्रे नमः ।

काश्मीर देशने पवित्र करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ८३

८४. तदाज्ञया 'सोरम'वासनिर्धारकर्त्रे नमः ।

तेनी आज्ञाथी सोरमलमां वास करवानो निर्धार करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ८४

८५. पुनर्गोकुलगताय नमः ।

इरी श्रीगोकुलमां पधारनार श्रीगोकुलनाथलने नमन. ८५

८६. सपरिवारं वाराहक्षेत्रे गङ्गासमीपे गताय नमः ।

परिवार सहित गंगाल समीप श्रीवाराह क्षेत्रमां पधारेल श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ८६

८७. स्वभ्रातुरासुरव्यामोहं श्रुत्वा गोकुलागताय नमः ।

पोताना भ्रातानी आसुरव्यामोहलीला सांभलीने श्रीगोकुलमां पधारेल श्रीगोकुलनाथलने नमन. ८७

८८. दामोदरादिसमाधानकर्त्रे नमः ।

श्रीदामोदरदासल वगेरे वैष्णवोना चित्तनुं समाधान करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमस्कार. ८८

८९. नवनीतप्रियमन्दिरगताय नमः ।

श्रीनवनीतप्रियाञ्जना मन्दिरमां पधारेल श्रीगोकुलेश
प्रभुने नमन. ८९

९०. साष्टाङ्गदण्डवत्प्रणामकर्त्रे नमः ।

साष्टांग दण्डवत्प्रणाम करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ९०

९१. प्रभुचरणे तुलसीदलस्थापकाय नमः ।

प्रभुना चरणमां तुलसीदलं स्थापन करनार श्रीगोकुलेशने
नमन. ९१

९२. पितामहपितृसमीपे भ्रातृपादुकास्थापकाय
नमः ।

श्रीमहाप्रभुञ्ज तथा श्रीगुसांठिञ्जनी पादुकांनी समीपमां
भ्राता श्रीगिरिधरञ्जनी पादुकाने स्थापनार श्रीगोकुलेशने नमन.

९३. गूढभावप्रकटीकर्त्रे नमः ।

गूढभावने प्रकट करनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ९३

९४. महानुभावाय नमः ।

महान् अनुभववाणा श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ९४

९५. पुनः 'सोरम'पादधारिणे नमः ।

श्री श्रीसोरमञ्जमां पधारनार श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. ९५

९६. किञ्चित्कालं तत्र निवासकर्त्रे नमः ।

केटलोड समय त्यां निवास करनार श्रीगोकुलेशने नमन. ९६

९७. सकुटुम्बं त्वरितगोकुलगताय नमः ।

सकुटुम्ब उतावणे उतावणे श्रीगोकुलमां पधारेल श्री-
गोकुलनाथने नमन. ९७

૯૮. યમુનાસ્નાનકર્ત્રે નમઃ ।

શ્રીયમુનાજીમાં સ્નાન કરનાર શ્રીગોકુલેશને નમન. ૯૮

૯૯. ગોદાનકર્ત્રે નમઃ ।

ગોદાન કરનાર શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૯૯

૧૦૦. યમુનારસભોગકર્ત્રે નમઃ ।

શ્રીયમુનાજીના જલપાનનો આનંદ લેનાર શ્રીગોકુલ
નાથજીને નમન. ૧૦૦

૧૦૧. આનન્દપૂરિતાય નમઃ ।

આનન્દથી ભરપૂર શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૧૦૧

૧૦૨. આબાલવૃદ્ધં તુલસીમાલાતિલકધારિણે નમઃ ।

બાળકથી વૃદ્ધ સુધી તુલસીમાલા અને તિલકને ધારણ
કરાવનાર શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૧૦૨

૧૦૩. નિત્યં શ્રીગોકુલસ્થાનવિરાજિતાય નમઃ ।

હમેશાં શ્રીગોકુલમાં સ્થાન કરી બિરાજમાન શ્રી-
ગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૧૦૩

*૧૦૪. પુષ્ટિમાર્ગભાવભાવનૈકદક્ષાય નમઃ ।

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના ભાવની ભાવના કરવામાં એક ચતુર શ્રી-
ગોકુલનાથજીને નમસ્કાર. ૧૦૪

૧૦૬. જ્ઞાનગૂઢહૃદયાય નમઃ ।

જ્ઞાનથી ગૂઢ હૃદયવાળા શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને નમન. ૧૦૫

* ૧૦૩ નામજ મળે છે; ૧૦૮ નામ પૂરાં કરવા શ્રીગોકુલેશ-
જીકમાંથી અહીં પાંચ નામ ઉતાર્યાં છે.--અનુવાક

१०६. हसद्वदनपङ्कजाय नमः ।

हसता सुभारविन्दवाणा श्रीगोकुलेश प्रभुने नमन. १०६

१०७. मनोजमधुराकृतये नमः ।

कामदेव करतां पञ्च मधुर-सुन्दर आकृतिवाणा श्री-
गोकुलेश प्रभुने नमन. १०७

१०८. ताताज्ञैकपालनतत्पराय नमः ।

पितृचरण-श्रीगुसांछणी आशानुं पालन करवाभां अक
तत्पर श्रीगोकुलेश प्रभुने नमस्कार. १०८

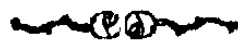
[अनुष्टुभ]

इति श्रीगोकुलाधीशनाम्नामष्टोत्तरं शतम् ।

सर्वदा चिन्तनीयं हि सर्वचिन्तानिवृत्तये ॥१॥

अेवी रीते श्रीगोकुलनाथना अष्टोत्तर शत नामनुं
सर्वदा चिन्तन करवुं, अेथी सर्व चिन्तानी निवृत्ति थाय.

इति श्रीमहासानुदासहरिदासविरचिता श्रीगोकुलेशाष्टो-
त्तरशतनामावलिः सम्पूर्णा ।

५० श्रीगुरुदेवाष्टकम् ।

[अनुष्टुभ]

पुष्टिमार्गीयसर्वज्ञः करुणारसपूरितः ।

श्रेष्ठः फलप्रदाता च तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥१॥

कृपामार्गना सम्पूर्ण रक्षयने अणुनार, करुणारसथी
अरपूर, सर्वोत्तम, तथा इलनुं दान करनार—ते श्रीगुरुदेवने
नमस्कार. १

દૈવજીવસમુદ્ધર્તા આનન્દમયવિગ્રહઃ ।

ધ્યેયોઽસિ મે સદા સ્વામિન્ રસિકૈકશિરોમણિઃ ॥૨॥

દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર, આનન્દમય જેમનું શ્રીઅંગ છે, એવા હે સ્વામી ! આપ સદા મારે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, અને રસિક-ભગવદ્રસિક-પુરુષોમાં એક શિરોમણિ છે. ૨

પ્રતિબન્ધનિરાકર્તા પુષ્ટિજ્ઞાનપ્રદીપકઃ ।

સર્વસિદ્ધાન્તવક્તા ચ દીનદુઃખાસહઃ પ્રભુઃ ॥૩॥

સર્વદોષપ્રહન્તા ચ સર્વાતીતસુખપ્રદઃ ।

બુદ્ધિપ્રેરકભાવાત્મા, નમામિ તમહં ગુરુમ્ ॥૪॥

(ભક્તિમાર્ગના) પ્રતિબન્ધોને દૂર કરનાર, અનુગ્રહ માર્ગના જ્ઞાનનું દાન કરવામાં દીપક તુલ્ય, સર્વ સિદ્ધાન્તને કહેનાર, દીન જનોના દુઃખને ન સહી શકનાર, સમર્થ, સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર, સર્વોપરિ સુખનું દાન કરનાર, બુદ્ધિના પ્રેરક અને ભાવસ્વરૂપ જે છે તે શ્રીગુરુદેવને હું નમન કરું છું. ૪

સ્વરૂપજ્ઞાનશૂન્યસ્ય કૃપયા નિસ્ખિલાયહત્ ।

કાર્યમાત્રસમર્થાત્મન્, નિજનાથ નમોનમઃ ॥૫॥

સ્વરૂપના જ્ઞાનથી શૂન્ય-રહિત એવા સ્વકીય જનનાં સમગ્ર પાપોને જે કૃપાથી હરી રહ્યા છે, અને સર્વ કાર્યમાં સમર્થ સ્વરૂપ, એવા હે પોતાના ભક્તોના નાથ ! આપને નમન હો, નમન હો. ૫

રસમગ્નો ભગ્નદુઃખઃ સર્વદાનવિલક્ષણઃ ।

સર્વાન્ગસુન્દર ! વિભો ! રતિનાથવિમોહનઃ ॥૬॥

ભક્તિપ્રિયો ભાવગમ્યો રસજ્ઞો રસદાયકઃ ।

અતિમાધુર્યનિચયો દુર્લભો ભાવબોધકઃ ॥૭॥

અનન્યધર્મદાતા ચ વ્યભિચારનિવારકઃ ।

શરણાગતસન્ત્રાતા કાલાદિનયનાશકઃ ॥૮॥ મય

શ્રીવિકૃલપ્રાસિકર્તા નિજદાસાવલમ્બકઃ ॥૮૧॥

ભગવદ્રક્ષમાં નિમગ્ન, દુઃખને ભાંગનાર, સર્વ દાન આપવામાં વિલક્ષણ પ્રકારના, જેમનાં સર્વ શ્રીઅંગો સુન્દર છે એવા, હે વિભો ! આપ કામદેવને પણ મોહ કરનાર છો; ભક્તિ જેમને બહાલી છે, ભાવથી મેળવી શકાય તેવા રસને બાણનારા, રસનું દાન કરનાર, અત્યન્ત મધુરતાના સમૂહરૂપ, દુર્લભ ભાવને બાણાવનારા, પ્રભુ વિના જેમાં બીજું નથી એવા શુદ્ધ ધર્મનું દાન કરનાર, વ્યભિચારનો વિનાશ કરનાર, શરણાગત જીવોના સારી રીતે રક્ષણુહાર, કાલાદિના ભયનો નાશ કરનાર, શ્રીવિકૃલનાથજીના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અને પોતાના દાસોને એક અવલમ્બનરૂપી આપ શ્રીગુરુદેવ છો. ૬-૭-૮૧

इति श्रीनिजदासविरचितं गुरुदेवाष्टकं समाप्तम् ।

૫૧. પ્રમુસ્વરૂપનિરૂપણાષ્ટકમ્ ।

(શ્રીવિકૃલનાથ-ઠાકેરજીના સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે.)

[અનુષ્ટુપ]

સ્વામિનીભાવગૌરસ્ય સ્વસ્વરૂપં પ્રપદ્યતઃ ।

કટાક્ષૌર્વિઠ્ઠલેશસ્ય શ્યામતાચિત્રિતં વપુઃ ॥૧॥

શ્રીસ્વામિનીજીના-ભાવથી ગૌર, અને કટાક્ષોથી પોતાના સ્વરૂપને નિહાળતા શ્રીવિકૃલનાથનું શ્રીઅંગ શ્યામપણાથી ચિત્રવિચિત્ર બની ગયું છે. ૧

સ્વસ્મિન્નુભયભાવેન સ્વેષામુંભયરૂપતામ્ ।

સ્પષ્ટં બોધયિતું ગૌરશ્યામઃ શ્રીવિકૃલેશ્વરઃ ॥૨॥

પોતામાં શ્રીસ્વામિનીજીનું સ્વરૂપ તથા પોતાનું સ્વરૂપ આ બંને ભાવ હોવાથી અને પોતાના ભક્તોમાં પણ આ બંને સ્વરૂપો છે, તે ભાવ સ્પષ્ટ જણાવવા સારૂ શ્રીવિકૃલનાથજી ગૌરશ્યામ છે. ૨

નિજાચાર્યોદિતસ્વીયમાર્ગસેવ્યસ્વરૂપતામ્ ।

બોધયન્નુભયાત્માયં ગૌરશ્યામો વિરાજતે ॥૩॥

પોતાના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહેલ પોતાના માર્ગના સેવ્ય-સ્વરૂપપણાને જણાવતા બંને સ્વરૂપો આ ગૌરશ્યામ શ્રીવિકૃલનાથજી બિરાજે છે. ૩

રસસ્ય દ્વિવિઘસ્યાપિ સ્વરૂપે બોધયન્ સ્થિતિમ્ ।

એક્યં વિરુદ્ધધર્મત્વાદ્ ગૌરશ્યામઃ કૃપાનિધિઃ ॥૪॥

સંયોગ અને વિપ્રયોગ અથવા ઉજ્જવળ અને શ્યામ આવા બે પ્રકારના રસની સ્થિતિને પોતાના સ્વરૂપમાં બતાવતા, સ્વયં પ્રભુ વિરુદ્ધધર્માશ્રય હોવાથી શ્રીસ્વામિનીજી અને પોતાનું એક્ય છે એમ સૂચવતા કૃપાનિધિ શ્રીવિકૃલનાજી ગૌરશ્યામ છે. ૪

સ્ત્રીભાવભગવદ્ભાવોભયાત્મેતિ વિવોધિતુમ્ ।

સ્વસ્વરૂપં હરિગૌરશ્યામઃ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરઃ ॥૬॥

સ્ત્રીભાવ એટલે શ્રીસ્વામિનીજીનો ભાવ અને પોતાનો ભગવદ્ભાવ, એ બંને સ્વરૂપે આપ છે, એમ પોતાના સ્વરૂપને જણાવવાને હરિ શ્રીવિકૃલનાથજી ગૌરશ્યામ છે. ૫

ભાવાત્મકત્વતો દૃષ્ટિર્હાસાધરકૃતિસ્તથા ।

અતો વિલોક્યતે ગૌરશ્યામઃ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરઃ ॥૬॥

ભાવાત્મકપણાથી હેઠી દૃષ્ટિ છે, તેમ હાસ્ય અધર ઉપર કરેલ છે; માટે શ્રીવિકૃલનાથજી ગૌરશ્યામ દેખાય છે. ૬

નિજાનન્દપ્રદાનેન વ્યવધાનં દિવાનિશમ્ ।

ન કરોતિ વ્રજસ્થાનામિતિ શ્રીમત્પ્રમુસ્તથા ॥૭॥

રાત્રિ દિવસ વ્રજલક્ષ્મીને નિજાનન્દનું દાન કરીને વચ્ચે કાંઈ અડચણ રહેવા દેતા નથી; એટલા માટે શ્રીવિકૃલનાથજી 'તથા' એટલે તેવા શ્રીગૌરશ્યામ છે. ૭

સર્વાત્મકામભાવાત્મસ્વરૂપં બોધયન્પ્રમુઃ ।

શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરોઽસ્માકં ગૌરશ્યામો વિરાજતે ॥૮॥

સર્વાત્મભાવ અને કામભાવ આ બંને ભાવો પોતાના

स्वर्पमां छे ओम जण्णावता अमारा प्रभु १ श्रीविठ्ठलेश्वर गौर-
श्यामर्पे बिराजे छे. ८

[श्रीस्वामिनीजना ध्यानमां ने ध्यानमां-विवश थतां श्री-
विठ्ठलनाथजनुं स्वर्प कीटभ्रमर-न्यायथी कटि पर्यन्त गौर ने
आकीनुं श्याम छे.]

इति श्रीहरिदासोदितं स्वप्रभुस्वरूपनिरूपणाष्टकं सम्पूर्णम् ।

१ श्रीद्वारिकेशजणे विठ्ठलनाथजना स्वर्पनुं लावात्मक पद रच्युं छे.
ते उपरनी श्रीविठ्ठलनाथजना स्वर्पनी लावना समजववामां उपयोगी
जण्णातां आ नीये लप्प्युं छे:

राग बिलावल

देख्यो अद्भुत रूप सखी री, सूरसुताके साथ ।

विवश भये देखकर सुन्दर, कटि पर रही गये दोऊ हाथ ॥१॥

ताते गौर चित्र श्यामलतन, उपमा कहत न आवे गाथ ।

‘द्वारिकेश’ प्रभु यह विधि देखे, में तो कर लियो जन्म सनाथ ॥२॥

भीजुं पद पणु लाववाही होवाथी अत्रे अस्थाने नहिं जण्णायः

श्रीविठ्ठलनाथ-दृग बंक निरख मेरे, तनमनकी शुद्ध भूल गई ।

संग स्वामिनी बिराजे श्रीयमुने, दोऊ कर कटिपे निहार रही ॥१॥

नवघन-जलद गौरश्यामलतन, भ्रुकुटि धनुष-उपमा जो कही ।

नेन चपल अलके सुधरारी संकेत निकुंज बताय दई ॥२॥

श्रीविठ्ठल विठ्ठलेशस्वरूप एक, दोऊ शरणागत ऊनकी गई ।

निजरसदान देत अभयता, तापनिवारण येहि सई ॥३॥

जुगलस्वरूप ध्यान उर अन्तर, ओर न सूझे बात नई ।

पदअंबुज निज निशवासर दोऊ, स्वरूपमें विवश भई ॥४॥

૫૨. સ્વપ્રભુવિજ્ઞાપ્તિઃ ।

(શ્રીવિકૃલનાથ ઠાકેરજી સમક્ષ વિજ્ઞાપ્તિ)

[વસંતતિલકા]

શ્રીવિકૃલેશ ભવતા ભવતાપતસઃ

સર્વૈરસન્નિતિ સદા બહુધામિશસઃ ।

સત્સાધનાતિવિમુખો હ્યનુભૂતદુઃખો

નિઃસાધનાધિપતિના કિમુપેક્ષ્યતેઽયમ્ ॥૧॥

હુ શ્રીવિકૃલનાથ પ્રભુ ! સંસારના તાપથી તપેલ, સર્વજનોએ અસાધુ છે એવી રીતે ઘણે પ્રકારે નિન્દેલ, ઉત્તમ સાધનોથી અતિવિમુખ, દુઃખોનો અનુભવ કરનાર-આ દાસની નિઃસાધન જીવોના અધિપતિ એવા આપથી ઉપેક્ષા કેમ કરાય છે ? ૧

[શિખરિણી]

મદીયા યે દોષા ન સ્વલુ ગણનીયા મુરરિપો

ભવાન્નિર્દોષાત્મા સ્વજનકરુણાજીવનનિધિઃ ।

અહં દોષાક્રાન્તો વિષયસુખવિઆન્તહૃદયઃ

સમસ્તાત્મોદ્ધર્તા ન પુનરવલોક્યઃ કરુણયા ॥૨॥

હુ મુરારિ ! (તાત્પર્ય કે પ્રતિબન્ધક દોષરૂપી મુર દૈત્યનો આપે નાશ કર્યો છે માટે) નક્કી મારા દોષો આપે ગણવા ન જોઈએ, કારણકે આપ નિર્દોષ સ્વરૂપ તેમ સ્વજનો ઉપર કરુણા કરવામાં જીવન-જીવના નિધિ-સમુદ્ર છો; હું ભલે દોષોથી દબાયેલ, વિષય-સુખથી વિઆન્ત હૃદયવાળો છું, પણ આપ સમસ્ત જીવોના ઉદ્ધારકર્તા છો, માટે પૂરી કરુણાથી મારા તરફ દષ્ટિ નહિ કરો ? (અર્થાત્ કૃપાદષ્ટિ કરવી જ જોઈએ). ૨

ત્વયા પૂર્વે ગ્રાહાદચલપરિણાહાદ્ ગજપતિઃ

સુરૈરસ્પૃષ્ટો યઃ સ્વયમિહ સમુદ્ભૂય દયયા ।

સમુદ્ધારં પ્રાપ્તઃ પશુરસ્થિલવિજ્ઞાનરહિતઃ

કથં તાદૃઙ્ માદૃઙ્ નહિ સ્વલુ વિધીયેત ભવતા ॥૩॥

સમસ્ત દેવતાઓએ મલીને પણ જેનો સ્પર્શ ન કર્યો,
(તાત્પર્ય કે ઉદ્ધાર ન કર્યો) તે સમગ્ર વિજ્ઞાનથી રહિત,
પશુ એવો ગજપતિ-(ગજેન્દ્ર) પર્વતાકાર ઝૂડથી આપદારા
દયાથી પહેલાં (હરિ-અવતારમાં) ઉદ્ધારને પામ્યો છે, ત્યારે
નક્કી મારા જેવો આપથી કેમ તેવી રીતે મુક્ત નથી કરાતો ? ૩

इदं तावत्सर्वं श्रुतिविहितकर्मादिफलदं

विभो यावद्भक्तिर्भवति तव पादाब्जयुगले ।

भवेत्सापि स्वेच्छाविहितदयया पश्यसि च चेत्

ततः सर्वं मन्ये ननु भवदधीनं ब्रजपते ॥४॥

હે વ્રજપતિ ! હે વિભુ ! આપના ચરણકમલમાં જ્યાંસુધી
ભક્તિ હોય છે ત્યાંસુધી વેદવિહિત (નિત્યનૈમિત્તિક) આ બધું
કર્મ સફળ થાય છે અને તે ભક્તિ પણ આપ ઇચ્છાપૂર્વક દયાથી
જે નિહાળો તેજ થાય; તેથી હું માનું છું કે નક્કી બધું આપને
અધીન છે. ૪

[શાદ્દલવિકીડિત]

गौरश्यामशरीरयोर्मणिमयालङ्कारशोभाभृतो-

रत्यन्तं प्रिययोः परं मिलितयोर्वृन्दावने क्रीडतोः ।

नीलस्वर्णसमानवस्त्रवृतयोः श्रीराधिकाकृष्णयो-

रुद्धाववदात्मनोश्चरणयोः सेवेय मत्स्वामिनोः ॥५॥

ગૌર અને શ્યામ જોનાં શ્રીઅંગો છે, મણિમય અલંકારની શોભાને ધારણ કરનાર, પરસ્પર અત્યન્ત પ્રિય, શ્રીવૃન્દાવનમાં મલીને કીડા કરતાં, શ્યામ અને સુવર્ણવત્ પીત વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, ઉદય પામતા-નેત્રવાળું જોનું સ્વરૂપ છે, તે મારાં માલીક પ્રેમચ શ્રીરાધા અને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનાં બન્ને ચરણોની સેવા કરું. ૫

[વસંતતિલકા]

ગોપીસહસ્રગણસંવૃતયોઃ સ્વરાસ-

સજ્ઞાતભાવભરમાવિતયોર્નિતાન્તમ્ ।

મત્તાલકાલિકુલસુન્દરવક્ત્રપદ્મ-

શોભામૃતોર્ભગવતોર્ભવિતાસ્મિ દાસઃ ॥૬॥

હજારો ગોપીજનોના ગણથી સારી રીતે વીંટાયેલ, નિરન્તર પોતાની રાસકીડાના ઉત્પન્ન થયેલ ભાવના ભારથી ભરપૂર, મદોન્મત્ત કેશરૂપી ભ્રમરના કુલથી સુન્દર મુખપદ્મની શોભાને ધારણ કરનાર ષડૈશ્વર્યસમ્પન્ન આપ બન્ને શ્યામા અને શ્યામનો હું દાસ થાઉં. ૬

[માલિની]

મધુરમધુરમૂર્તૌ ભક્તભાવેષ્ટપૂર્તૌ

વિહિતમુરલિનાદે વારિતાશોષવાદે ।

વિરચિત્તવહુનૃત્યે મોદિતાનેકમૃત્યે

વિગલિતફલતૃષ્ણં દેવકૃષ્ણે મનોઽસ્તુ ॥૭॥

સુન્દર-સુન્દર મૂર્તિવાળા, ભરમોના ભાવરૂપી ઈષ્ટ ફલને ભક્ત પૂર્ણ કરનાર, મુરલીનાદ કરનાર, (જગતના) સમસ્ત વાદોને અટકાવનાર, બહુ નૃત્ય કરનાર, અનેક દાસજનોને આનન્દ

આપનાર, શ્રીકૃષ્ણદેવમાં (સાંસારિક) કૃપાની તૃષ્ણા વગરનું માર્ગ
મન થાઓ. ૭

[પૃથ્વી]

નવીનજલદાકૃતિઃ સુખસમૂહસેવાકૃતિઃ

સમસ્તમણિભૂષિતઃ સુરભિચન્દનારૂષિતઃ ।

સ્ફુરન્મુરલિકાધરઃ સ્વજનમોહનૈકાધરઃ

સદા મદનસુન્દરો વ્રજપુરન્દરઃ સ્મર્યતામ્ ॥૮॥

નવીન મેઘતુલ્ય આકારવાળા, જેની સેવા કરવી તે સુખના
સમૂહરૂપ છે, સમસ્ત મણિઓથી વિભૂષિત, ખુશખોદાર ચન્દનથી
ખરડાયેલા જેના અધરમાં મુરલિકા ફરકી રહેલ છે, સ્વજનોને
મોહ કરનાર જેનો એક અધર છે, એવા, કામદેવ કરતાં
સુન્દર શ્રીવ્રજના પુરન્દર-ઈન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનું સદા સ્મરણ કરો. ૮

સ્વહસ્તગિરિધારિણઃ પ્રચુરવર્ષણાવારિણો

મહેન્દ્રમદ્હારિણો વ્રજવસુન્ધરાચારિણઃ ।

ગવાદિસુખકારિણઃ સ્વજનશોકસન્તારિણઃ

સુરારિકુલમારિણશ્ચરણપદ્મજં ચિન્તયે ॥૯॥

પોતાના શ્રીહસ્તમાં ગિરિરાજને ધારણ કરનાર, વ્રજ-
ભૂમિમાં વિચરનાર, ગાયો વગેરેના સુખકર્તા, સ્વજનોનો
શોકમાંથી ઉદ્ધાર કરનારા, અસુરોના કુલનો સંહાર કરનાર,
એવા શ્રીકૃષ્ણપ્રભુના ચરણકમલનું હું ચિન્તન કરું છું. ૯

[માત્રિની]

મૃદુતરકરકોટિસ્પર્શતશ્ચત્રિતાદ્રે-

રુપરિતનતિરશ્ચામકૃતાવ્યાહતત્વમ્ ।

જલધરજલધારાધારસ્વાતાદ્યભાવઃ

સ જયતિ જિતજિષ્ણોઃ કોઽપિ હસ્તપ્રભાવઃ ॥૧૦॥

કેમલ કરના અથ્વા ભાગના સ્પર્શથી છત્રરૂપ કરેલ શ્રીગિરિ-
રાજની ઉપર રહેલ પશુ પક્ષીઓને જેણે આઘાત પહોંચવા
ન દીધો, તેમ જલધર-મેઘની જલધારાને આધારે તે તે ભાગો
ઓદાય જવા ભેદ્યએ તે પણ જેણે ન થવા દીધું, ઇન્દ્રને
જીતનાર શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રપ્રભુનો કોઈ પણ તે હસ્તપ્રભાવ સદા
વિજય પામે છે. ૧૦

इति श्रीहरिदासविरचिता स्वप्नभुविज्ञप्तिः सम्पूर्णा ।

૫૩. રસાત્મકભાવસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ।

[અનુબંધ ૫]

રસાત્મકતયા સિદ્ધઃ પરમાત્મા શ્રુતાવતઃ ।

સંયોગાવિપ્રયોગાભ્યાં શૃંગારસ્તુ રસો હરિઃ ॥૧॥

“રસો વૈ સઃ” “તે પ્રભુ રસરૂપ છે” એમ શ્રુતિમાં
પ્રભુને રસાત્મકપણાથી સિદ્ધ છે એમ કહેવામાં આવેલ છે,
સંયોગ અને વિપ્રયોગથી તે શૃંગારરસરૂપ શ્રીહરિ છે. ૧

ધર્મધર્મિવિભેદેન તાવપિ દ્વિવિધૌ મતૌ ।

ધર્મરૂપસ્તુ સંયોગો બહિઃ પ્રાકટ્યકાલિકઃ ॥૨॥

પરોક્ષ આન્તરો યસ્તુ સ ધર્મિત્વેન સમ્મતઃ ।

વિયોગોઽપિ તથા યસ્તુ પ્રમુપ્રાકટ્યસાધકઃ ॥૩॥

સ્વતન્ત્રફલરૂપો યઃ સ્વરૂપાવેશતો હરેઃ ।

ધર્મિરૂપઃ સ વિજ્ઞેયો નાવિર્ભાવપ્રયોજનમ્ ॥૪॥

ધર્મ અને ધર્મીના ભેદથી તે સંયોગરસ અને વિપ્રયોગ-
રસ બે પ્રકારે મનાયેલ છે, બહાર પ્રકટ થવાના સમયનો
સંયોગરસ ધર્મરૂપ છે, અને પરોક્ષ (યાને પ્રત્યક્ષ ન અનુ-
ભવાતો) તે સંયોગરસ ધર્મિપણથી મનાયેલ છે; વિપ્રયોગરસ
પણ તે પ્રમાણે છે, કે જે પ્રભુના પ્રાકટ્યને સિદ્ધ કરનાર
છે તે ધર્મરૂપ છે, અને સ્વરૂપમાં શ્રીહરિનો આવેશ થવાથી
સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ જે વિપ્રયોગરસ છે તે ધર્મિરૂપ બનવાનો
છે; તેમાં શ્રીહરિના પ્રાકટ્યનું પ્રયોજન હોતું નથી. ૨-૩-૪

બહિઃસંવેદનં વાપિ તદસંવેદનં તથા ।

તયોરવસ્થાદ્વિતયં ભાવેનૈવ, ન ચાન્યથા ॥૫॥

બહારનું જ્ઞાન અથવા બહારનું અજ્ઞાન એમ તે સંયોગ
અને વિપ્રયોગરસની બે અવસ્થા છે. આ બે અવસ્થા ભાવ-
થીજ સમજવાની છે, બીજી રીતે નહિ. ૫

વિયોગાત્મસ્વરૂપેણ સંયોગાભાવવદ્ દ્વયમ્ ।

બહિઃસંવેદનાભાવે તત્ર સાક્ષાત્તથા ક્રિયા ॥૬॥

વિયોગાત્મક સ્વરૂપથી બંને અવસ્થા સંયોગ વિનાની છે.
બહારના જ્ઞાનના અભાવમાં ત્યાં સાક્ષાત્ તે પ્રમાણે ક્રિયા
થાય છે. ૬

તદસંવેદનં વિપ્રયોગાનુભવ એવ હિ ।

एवं सततसद्भावे स्वतन्त्रा भक्तिरुच्यते ॥७॥

તે સ્વરૂપના અજ્ઞાનમાં નક્કી વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય છે. આમ નિરન્તર ભાવ રહેતાં તે ભક્તિ સ્વતન્ત્ર કહેવાય છે. ૭

ભાવરૂપઃ સ્વરૂપાત્મા નિરુદ્ધઃ પૂર્ણ એવ હિ ।

ધર્મરૂપવિયોગે તુ પ્રવિશન્તિ ગુણા હરેઃ ॥૮॥

ધર્મિરૂપે તન્ન કૃષ્ણઃ કોશવત્પ્રવિશેત્પુનઃ ।

યથા ભગવદાવેશો મૂર્ત્તિકોશો હરેસ્તથા ॥૯॥

એમ ભાવાત્મક સ્વરૂપે પૂર્ણ રીતે (હરિભક્તના હૃદયમાં) નિરુદ્ધ થાય છે, ધર્મરૂપના વિયોગમાં તે હરિના ગુણો ધર્મિ-સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરે છે; ત્યાં શ્રીકૃષ્ણભગવાન્ કોશની માફક ફરી પ્રવેશ કરે છે; જેમ મૂર્ત્તિરૂપ કોશમાં ભગવાનનો આવેશ થાય છે, તેમ ભક્તમાં હરિનો આવેશ થાય છે. ૮-૯

યથા ભગવદાવિષ્ટા મૂર્ત્તિઃ કોશો હરેસ્તથા ।

તે ભક્તા આપિ બોદ્ધવ્યાઃ, સેવ્યાશ્ચ સતતં તથા ।૧૦

જેમ પ્રભુનો જેમાં પ્રવેશ છે તે મૂર્ત્તિ સેવ્ય છે તેમ હરિ ભગવાનના કોશરૂપ ભક્તોને પણ હમેશ જાણવાના તેમ તેની સેવા કરવાની છે. ૧૦

તેષુ ભાવદ્વયં સિદ્ધં સ્ત્રીભાવઃ સહજઃ પુરા ।

આવિષ્ટભગવદ્ભાવઃ પશ્ચાજ્જાતો વિશેષતઃ ॥૧૧॥

તે ભક્તોમાં યજ્ઞે ભાવ સિદ્ધ છે; સ્ત્રીભાવ પ્રથમથી તેમાં સહજ છે પછી વિશેષે કરી આવિષ્ટ (પધારેલા) ભગવાનનો ભાવ થયેલ છે. ૧૧

તેષુ ધર્મા અપિ તથા દૃશ્યન્તે દ્વિવિધા અપિ ।

एवमेवास्मदाचार्यस्वरूपमवबुध्यताम् ॥१२॥

તે ભક્તોમાં પણ તે પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના ધર્મો દેખાય છે; આ પ્રમાણે આ પણ આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ બાણવું. ૧૨

स्वामिनी-भगवद्भावयुतं चातिविलक्षणम् ।

अतएवोभयं तत्र ग्रन्थेषु विनिरूप्यते ॥१३॥

प्रभुभिः स्वामिनीभाव-भगवद्भाववत्त्वतः ।

“ सर्वलक्षणसम्पन्न ” इतिनाम विराजते ॥१४॥

तथा तत्रैव “ रासस्त्रीभावपूरितविग्रहः ” ।

“वस्तुतः कृष्ण एव”ति चोक्तं श्रीवल्लभाष्टके । ૧૬

एवं विदित्वा तद्रूपं कर्त्तव्यः सर्वदाश्रयः ॥

માટેજ (શ્રીમહાપ્રભુજીનું) સ્વામિનીભાવ અને ભગવદ્-ભાવયુક્ત સ્વરૂપ અતિ વિલક્ષણ રીતે તે ગ્રન્થોમાં શ્રીગુસાં-ઠજીથી નિરૂપાયેલ છે. સ્વામિનીભાવ અને ભગવદ્ભાવ આ બન્ને ભાવો તેમાં હોવાથી “ સર્વલક્ષણસમ્પન્નઃ-સર્વ લક્ષણોથી સમ્પન્ન ” આવું નામ શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું બિરાજે છે. તેમ ત્યાંજ “ રાસસ્ત્રીભાવપૂરિતવિગ્રહઃ-રાસનાં સ્ત્રીઓના ભાવથી પૂર્ણ અંગવાળા ” આ બે નામ શ્રીમહા-પ્રભુજીનાં છે. “ વસ્તુતઃ કૃષ્ણ એવ-વસ્તુતાએ મહાપ્રભુજી શ્રી-કૃષ્ણજ છે, ” એમ શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં શ્રીપ્રભુચરણે કહ્યું છે; એમ શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપને બાણીને સર્વદા તેમનો આશ્રય કરવો. ૧૩-૧૪-૧૫

इति श्रीहरिरायविरचितं रसात्मकभावस्वरूपनिरूपणं समाप्तम् ।

૫૪. ચતુઃશ્લોકી ।

[અનુષ્ટુપ]

નિજાચાર્યેષુ સતતં મનસ્તત્પ્રિયસૂત્રુષુ ।

સ્થાપનીયં, ન ચાન્યેષુ સમમત્યા કદાચન ॥૧॥

આપણા આચાર્ય શ્રીવદ્વલાચાર્ય મહાપ્રભુશ્રીમાં તેમજ તેઓશ્રીના પ્રિય આત્મજ શ્રીવિકૃલેશ્વર મહોદયમાં સતત ચિત્તનું સ્થાપન કરવું. તેઓના સમાન અન્ય કોઈ છે, એવી બુદ્ધિએ કરી કોઈ પણ દિવસે તેવા અન્યોમાં ચિત્તનું સ્થાપન ન કરવું. ૧

વિધેયા કૃષ્ણસેવૈવ સ્વમાર્ગેણ સ્વભાવતઃ ।

અન્યાશ્રયઃ પરિત્યાજ્યો હ્યસમર્પિતભક્ષણમ્ ॥૨॥

પોતાના આ શુદ્ધાદ્વૈત ભક્તિમાર્ગમાં રહી પોતાના પૂર્ણ ભાવે કરી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રશ્રીની સેવાજ કરવી. અન્ય કોઈ પણ દેવનો આશ્રય છોડી દેવો, તેમજ પ્રભુને ધર્યા વિનાના પદાર્થોને ખાવાનું પણ છોડી દેવું. ૨

સ્વમાર્ગે વસતામેવ સતાં સજ્ઞો વિધીયતામ્ ।

મનસા નાસતા કાર્યો બલવદ્વાધકત્વતઃ ॥૩॥

આપણા આ ભક્તિમાર્ગમાં રહેતા એવા સત્પુરુષોનો સત્સંગ કરવો. મનથી પણ અસત્પુરુષની સોબત ન કરવી; કેમકે અસત્પુરુષની સોબત બળાતકારે બાધ ઉત્પન્ન કરનારી છે. ૩

નિવેદનાનુસન્ધાનં દેહાદેરન્યયોગતઃ ।

જાતાન્યથાભાવબાધાભાવાય ક્રિયતાં સદા ॥૪॥

આપણાં દેહાદિક દુનિયાના અન્ય પદાર્થોના સમ્બન્ધમાં આવતાં જે ભિલટા પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી કરી જે આધ ઉત્પન્ન થાય, તે બંને ન થાય, તે ખાતર હુમેશાં આત્મનિવેદનનું અનુસન્ધાન કર્યા કરવું. ૪

इति श्रीहरिदासोक्ता चतुःश्लोको समाप्ता ।

૫૫. ‘પ્રથમં’ ભગવદીયપરિશિક્ષણમ્ ।

[અનુષ્ટુબ]

નિજાચાર્યપદામ્ભોજે સ્થાપ્યતાં સતતં મનઃ ।

તત એવ તદીયાનાં સકલં સિદ્ધિમેષ્યતિ ॥૧॥

નિબચાર્ય-શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલમાં હુમેશાં મનને સ્થાપવું, તેથીજ તદીય ભગવદીયોનું બધું કાર્ય સિદ્ધ થશે.૧

સદા સદ્ગઃ સતામેવ વિધેયો, નાસતાં ક્વચિત્ ।

સત્સદ્ગતો હરૌ બુદ્ધિરસત્સદ્ગાદ્ ગૃહાદિષુ ॥૨॥

હુમેશાં સત્પુરુષોનોજ સંગ કરવો; કોઈ દિવસ અસત્પુરુષોનો સંગ ન કરવો, કારણકે સત્સંગ કરવાથી શ્રીહરિમાં બુદ્ધિ થાય છે અને અસત્સંગ કરવાથી ઘર વગેરેમાં બુદ્ધિ થાય છે.૨

અસન્તસ્તુ વિબોદ્ધવ્યા માતિમન્તો નિજા અપિ ।

સન્તો હરૌ રતિયુતા ઉદાસીનાસ્તદાશ્રિતાઃ ॥૩॥

ભલેં પોતાના હોય, તેપણુ અસત્પુરુષોને જાણી લેવા-
ભગવાનના આશ્રિત, સંસારમાં ઉદારીન, શ્રીહરિમાં પ્રેમવાળા-
ઓને સત્પુરુષો જાણવા. ૩

સ્વમાર્ગીયઃ પરો ધર્મો હરિસેવા નિરન્તરમ્ ।

ફલરૂપતયા જ્ઞાત્વા વિધેયા મનઆદિભિઃ ॥૪॥

ફલરૂપ જાણીને મન-કાયા-વચનથી સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા
કરવી; આ સ્વમાર્ગીય સર્વોત્તમ ધર્મ છે. ૪

સદાનુસંસ્મૃતિઃ કાર્યા નિવેદનકૃતેરપિ ।

સદ્ભિઃ સહ તતઃ કૃષ્ણઃ ક્ષણાત્તહૃદયં વિશેત્ ।

હૃદયમાં સત્પુરુષો (તાદૃશી વૈષ્ણવો) સાથે નિવેદનનું પણ
સ્મરણ કરતા રહેવું; તેથી શ્રીકૃષ્ણ ક્ષણમાત્રમાં તે હૃદયમાં
પ્રવેશ કરે. ૫

શ્રીભાગવતભાવાર્થ-શ્રવણં કીર્તનં તથા ।

સ્મરણં વા સદા કાર્યં બાહિર્મુખ્યનિવૃત્તયે ॥૬॥

બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિ સારૂ શ્રીભાગવતના ભાવાર્થનું શ્રવણ,
કીર્તન અને સ્મરણ સદા કર્યાં કરવું. ૬

इति श्रीहरिदासविरचितं भगवदीयपरिशिक्षणं सम्पूर्णम् ।

૫૬. 'દ્વિતીયં' ભગવદીયશિક્ષણમ્ ।

[અનુબંધ]

जीवः स्वाधीरतादोषान्न जानाति प्रभोः कृतिम् ।

प्रभुस्तु निजदासानां विदधाति स्वतो हितम् ॥१॥

જીવ પોતાની અધીરતાથી પ્રભુની કૃતિને બાણી શકતો નથી. પ્રભુ તે પોતાના ભક્તોનું પોતે હિતજ કરે છે. ૧

સ્વબુદ્ધ્યા ભાસતે દુઃખં મૂઢાનાં, લૌકિકા હિ તે ।
અલૌકિકં હિતં કુર્વન્ પ્રભુરેવ કરોતિ હિ ॥૨॥

મૂઢ જીવોને પોતાની બુદ્ધિથી દુઃખ ભાસે છે, કારણકે તેઓ લૌકિકમાં આસક્તિવાળા છે; અલૌકિક હિત તે કરતાં પ્રભુજ નક્કી (બધું) કરે છે; [ચિત્રકેતુ રાજા વગેરેના ચરિત્રનું અત્ર અનુસન્ધાન કરવાથી ઉપરની વાત સમજાશે.] ૨

યેષામલૌકિકે દૃષ્ટિઃ શાસ્ત્રીયા વાપિ તાદૃશી ।

ન તેષાં દુઃખલેશોઽપિ ભાસતે સ્વામિનઃ કૃતૌ ॥૩॥

જેઓની નજર અલૌકિક સુખમાં છે અથવા શાસ્ત્રીય નજર પણ તેવીજ છે તે જીવોને સ્વામી-પ્રભુની કૃતિમાં લેશ પણ દુઃખ ભાસતું નથી. ૩

હિતાર્થં દૃષ્ટ્યત્યેષ પિતૃવત્સેવકં હરિઃ ।

સ નિજાજ્ઞાનતો નૈવ મનુતે કૃતિમુત્તમામ્ ॥૪॥

આ શ્રીહરિભગવાન હિત સાડ પિતાની માફક શિક્ષા કરે છે, પરન્તુ તે જીવ પોતાના અજ્ઞાનથી પ્રભુની કૃતિને ઉત્તમ માનતો નથીજ. ૪

તથાપિ સહજસ્નેહાન્નોદાસ્તે કરુણાનિધિઃ ।

તદજ્ઞાનેઽપિ કુરુતે સ્વાનુરૂપાં કૃતિં નિજે ॥૫॥

તોપણ કરુણાનિધિ શ્રીઠાકેરજી સહજ સ્નેહથી [સ્વકીય જીવનું હિત કરવામાં] ઉદાસીનતા રાખતા નથી; તે જીવ

સમજતો નથી, તોપણ પ્રભુ પોતાના ભક્ત માટે પોતાને યોગ્ય તેવી રીતનું કાર્ય કરે છે. ૫

યમઙ્ગીકુરુતે કૃષ્ણઃ સદોષમપિ તં ક્વચિત્ ।

ન જહાતિ જનં નિત્યસ્વીકૃતિઃ કૃપયા પ્લુતઃ ॥૬॥

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જેનો અંગીકાર કરે છે,—દોષયુક્ત હોય તોપણ પોતાના તે જનનો કોઈ પણ સ્થલે ત્યાગ કરતા નથી; કારણકે આપે તે જીવનો સદાને માટે સ્વીકાર કર્યો છે ને આપ કૃપાથી ભરપૂર છે. ૬

एतादृशं विहायान्यं प्रभुत्वेन च ये जनाः ।

मन्यन्ते ते महामूढा निरूढं मोहमाश्रिताः ॥७॥

આવા પ્રભુને છોડી જે મનુષ્યો ખીજને : પ્રભુપણથી માને છે (તાત્પર્ય કે અન્યનો આશ્રય કરે છે) તેઓ મહા મૂઢ અને મજબૂત અજ્ઞાનનો આશ્રય કરનારા છે. ૭

अतः सेव्यः सदानन्दो नन्दाङ्गणविहारकृत् ।

यशोदोत्सङ्गललितो गोपबालकवेष्टितः ॥८॥

આથી નન્દરાયજીના આંગણમાં વિહાર કરનાર, શ્રીયશો-દાજીના ખોળામાં લાલિત, ગોપબાલકોથી વીંટાયેલા સદાનન્દ-શ્રીકૃષ્ણભગવાનની સેવા કરવી. ૮

ब्रजस्त्रीभावसंसिद्धयै सर्वलीलाविलासयुक् ।

तदर्थमेव प्रकटः सर्वोद्धृतिकृतिप्रियः ॥९॥

વ્રજંગનાઓના ભાવનો સારી રીતે સિદ્ધિ કરવા આરૂ સર્વ લીલાઓના વિલાસથી યુક્ત સર્વોદ્ધાર કરવામાં પ્રીતિવાળા શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ તે (વ્રજભક્તો) માટેજ પ્રકટ થયા છે. ૯

સ્વસ્થ પ્રકટનો ભક્તિમાર્ગજ્ઞાનોદયો યતઃ ।

અતસ્તદાસ્યરૂપૈકદાસભાવૈકસાધકઃ ॥૧૦॥

જેથી ભક્તિમાર્ગીય જ્ઞાનનો ઉદય થયો છે એવા પોતાના શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રકટ કર્યા છે; માટે તે પ્રભુના મુખારવિન્દસ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીનો એક દાસભાવજી સર્વ સિદ્ધિ કરનાર છે. ૧૦

તદાત્મજપદામ્ભોજરજોમાત્રાવલમ્બિનઃ ।

एतद्भिन्नेषु सर्वेषु निवृत्तोत्કृष्टबुद्धयः ॥११॥

सत्सङ्गशोधकाः कृष्णपरमोत्कर्षबोधकाः ।

असत्संसर्गतो भीता विनीता हरिसेविषु ॥१२॥

निश्चिन्तचेतसो नित्यं हरिं भजत रे जनाः ।

सर्वथा फलसम्बन्धो भावीत्यत्र न संशयः ॥१३॥

[હવે ત્રણ પદ્યથી ક્ષલિત કર્તવ્યનું આપ શાસન કરે છે :]

તે શ્રીમહાપ્રભુજીના પુત્ર શ્રીપ્રભુચરણ-ગુસાંઈજીના ચરણ-કમલની રજનું માત્ર અવલમ્બન કરનારા, આ સિવાય બધામાં ઉત્તમતાની બુદ્ધિ જોઓની દૂર થઈ ગઈ છે એવા, સત્સંગને ઓળખતા, શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના પરમ ઉત્કર્ષને સમજાવનારા, દુષ્ટના સંસર્ગથી ડરતા, શ્રીહરિના સેવકોમાં વિનય-ભાવવાળા, નિશ્ચિન્ત મનવાળા હે વૈષ્ણવજનો ! શ્રીહરિ-કૃષ્ણભગવાનનું નિરન્તર ભજન કરો; આમ કરતાં સર્વ રીતે ક્ષણનો સમ્બન્ધ થશે; એમાં સંશય નથી. ૧૧-૧૨-૧૩

इति श्रीहरिदासविरचितं भगवदीयशिक्षणं सम्पूर्णम् ।

५७. "तृतीयं" तदीयानां शिक्षणम् ।

[अनुष्टुप्]

कृष्णे कृपानिधौ चेतः स्थाप्यं स्वाचार्यवर्त्मना ।

ततः सेत्स्यति सर्वेषामैहिकं पारलौकिकम् ॥१॥

पोताना आचार्य श्रीमहाप्रभुञ्जये अतावेव लक्षितमार्गथी
कृपानिधि श्रीकृष्णु भगवान्मां चित्त स्थापयुं, तेथी सर्व भग-
वद्दीयोनुं आ लोड अने परलोड सम्बन्धि कार्य सिद्ध थशे. १

यद् दृष्टं यच्छ्रुतं यद्वा स्फुरितं हृदि भाग्यतः ।

प्रभुसम्बन्धि तन्नित्यं भावनीयं प्रयत्नतः ॥२॥

भाग्यने लीधे भगवत्सम्बन्धवाणुं ने नेवामां आवे,
ने सांभणवामां आवे, अथवा तो ने हृदयमां स्पुरे, तेने
प्रयत्नथी निरन्तर विचार करता रहेवुं. २

मनो मनोजरुचिरे रुचियुक्तं यदा सदा ।

तदा तदास्यदासानां फले किमवशिष्यते ॥३॥

ने कामहेव करतां सुन्दर श्रीकृष्णुचन्द्रमां मन उमेशां
प्रीतियुक्त होय तो ते प्रभुना मुष्मारविन्दरूप श्रीमहाप्रभु-
ञ्जना दासोने इलमां शुं गाडी रहे? ३

ये निजाचार्यचरणानुरागात् क्लिप्तचेतसः ।

तेषामेव सदा कार्यः सङ्गो, नान्यादृशां क्वचित् ॥४॥

पोताना आचार्यचरणु श्रीमहाप्रभुञ्जमां स्नेडथी ली-
जथेव चित्तवाणा ने भगवद्दीयो होय तेनेञ् सदा संग
करवो; कयांय पणु भीन्तओनेो संग न करवो. ४

इति श्रीहरिदासविरचितं तदीयानां शिक्षणं सम्पूर्णम् ।

५८. 'प्रथमं' सिद्धान्तसंक्षेपनिरूपणम् ।

[उपजाति]

सदा निजस्वामिपदाम्बुजातयोः

सुजातयोश्चित्तमहर्निशं पुनः ।

स्थाप्यं, न थाप्यं विमुखैकसङ्गतः,

पोष्यं हि सत्सङ्गकृते निरन्तरम् ॥१॥

हुमेशां निजस्वामी-श्रीकृष्णचन्द्रप्रभुना सुन्दर चरण-
कमलोभां चित्तने स्थापयुं, मात्र लगवद्विमुञ्चना संगमां न
भोडवुं अने सत्संग भाटे निरन्तर चित्तनुं पोषणु करवुं. १

[अनुष्टुभ]

हरिसेवैव कर्त्तव्या सर्वथा शरणं गतैः ।

देहादिविनियोगेन कृतात्मादिसमर्पणैः ॥२॥

आत्मादिनुं समर्पणु करीने सर्व रीते शरणे गयेवा
वैणुवेअे प्रभुने देहादिनो विनियोग करी सदा श्रीकृष्णप्रभुनी
सेवाणु करवी. २

सदा सङ्गः सतामेव विधेयो. नासतां क्वचित् ।

अन्याश्रयोऽपि बाधेत निजस्वामिप्रसन्नताम् ॥३॥

हुमेशां सत्पुरुषोनो संग करवो, डोर्ध पणु वथत दुष्टनो
संग न करवो. प्रभु सिवाय अन्यनो आश्रय करवामां आवे
तो ते पोताना स्वामी श्रीकृष्णचन्द्रानी प्रसन्नतानो नाश करे
छे; (तात्पर्य डे-अन्याश्रय न करवाथी प्रभु प्रसन्न थाय छे). ३

स्वाचार्यचरणे निष्ठा, विश्वासस्तन्निरूपिते ।

विषये यदि जायेत, फलसिद्धौ न संशयः ॥४॥

એ નિબ્ધચાર્યના ચરણકમલમાં નિષ્ઠા રાખવામાં આવે, અને તેમણે નિરૂપિત વિષયમાં વિશ્વાસ રખાય, તો ફલ-સિદ્ધિમાં સંશય નથીજ. ૪

પ્રાપ્તમેવ ફલં પ્રાયઃ શ્રીકૃષ્ણપદસેવિનામ્ ।

एतदेवाग्रिमं कृत्यं शरीरे लौकिके पुनः ॥५॥

શ્રીકૃષ્ણપ્રભુની સેવા કરનારાઓને પ્રાયઃ ફલ પ્રાપ્તજ થઈ ગયું છે; કારણકે શરીર લૌકિક છતાં આ પ્રથમ નમ્બરનું કાર્ય તે કરી રહ્યું છે. ૫

हरिः सेव्यो, हरिर्ज्ञेयो, हरिर्ध्येयो निरन्तरम् ।

हरिः श्राव्यो, हरिर्गैयो, हरिमेवाप्नुयात्तदा ॥६॥

શ્રીહરિ ભગવાનનું સેવન કરવું; શ્રીહરિને ઓળખવા; નિરન્તર શ્રીહરિ ભગવાનનું ધ્યાન કરવું; શ્રીહરિનું શ્રવણ કરવું; શ્રીહરિનું ગાન કરવું. ભક્તો આમ કરતા રહે તે શ્રીહરિનેજ પ્રાપ્ત થાય. ૬

हरौ चित्तं सदा स्थाप्यं निजाचार्योक्तमार्गतः ।

स एव स्वीयदासानां पूरयिष्यति हृद्गतम् ॥७॥

નિબ્ધચાર્ય-શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહેલ માર્ગ પ્રમાણે શ્રીહરિમાં સદા ચિત્તને બેડવું, તો તેજ શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના દાસોના હૃદયમાં રહેલ મનોરથને પૂર્ણ કરશે. ૭

इति श्रीहरिरायविरचितं सिद्धान्तसंक्षेपनिरूपणं सम्पूर्णम् ॥

५९. 'द्वितीयं' सिद्धान्तसंक्षेपनिरूपणम् ।

[अनु०दु०]

सर्वसाधनहीनोऽपि नाममात्रैकजल्पकः ।

एकोऽपि प्राप्नुयादेव राधाप्रियमहोत्सवम् ॥१॥

लक्षे सर्व साधनथी हीन होय पणु प्रभुना नाम मात्रने
आह्या करे तो ते अकेले पणु लगवदीय श्रीराधाप्रिय श्री-
कृष्णचन्द्रना भडानन्दने प्राप्त थाय छे. १

अन्येषामवताराणां सेवया पञ्चजन्मसु ।

करोति, तस्य तुरगग्रीवे देवे रतिर्भवेत् ॥२॥

पांच जन्मे सुधी प्रभुना पीळ अवतारेनी सेवा कर-
वाथी ते सेवकने श्रीहृयग्रीव लगवानमां प्रेम थाय. २

तत्रैव निश्चलमनाः सेवया दशजन्मसु ।

प्रहादरक्षाकरणे श्रीनृसिंहे रतिर्भवेत् ॥३॥

दश जन्म सुधी ते हृयग्रीव लगवानमां निश्चल मन
राभी सेवा करवाथी प्रह्लादनी रक्षा करनार श्रीनृसिंह
लगवानमां प्रेम थाय. ३

तत्रैव निश्चलमनाः सहस्रान्तेषु जन्मसु ।

एतदेव फलं पुंसां नारायणपरायणम् ॥४॥

हजारो जन्म पर्यन्त ते श्रीनृसिंह लगवानमां निश्चल
मन राभी सेवा करवाथी ते मनुष्यैः नुं मन नारायण-परा-
यणु थाय, आण इल छे. ४

तत्रैव निश्चलमना नरः कोटीषु जन्मसु ।

रघुनाथपदाम्भोजे भक्तिं प्राप्नोति शाश्वतीम् ॥५॥

કરોડો જન્મે સુધી શ્રીનારાયણુ લગવાનમાં નિશ્ચલ મન
રાખે તે શ્રીરામચન્દ્રજીમાં શાશ્વત (નિત્ય રહેનાર) ભક્તિને
પામે છે. ૫

તત્ર સીતાપતૌ લીનસ્ત્વનન્તેષ્વેવ જન્મસુ ।

શ્રીવૃન્દાવનમધ્યસ્થે શ્રીકૃષ્ણે ભક્તિમાપ્નુયાત્ ॥૬॥

તે શ્રીસીતાપતિ રામચન્દ્રજીમાં અનન્ત જન્મે સુધી
લીન રહે તે તે-ભક્ત શ્રીવૃન્દાવનના મધ્યમાં બિરાજમાન
શ્રીકૃષ્ણુ લગવાનમાં ભક્તિને પામે. ૬

ચિન્તા કાપિ ન કાર્યા ચ, પ્રભુઃ સર્વં કરિષ્યતિ ।

સર્વદા સર્વભાવેન સેવ્યઃ શ્રીપુરુષોત્તમઃ ॥૭॥

કોઈ પણ જાતની ચિન્તા ન કરવી, પ્રભુ જધું કરશે;
સર્વદા સર્વ ભાવથી શ્રીપુરુષોત્તમની સેવા કરવી. ૭

મુક્તિમુક્તિસ્પૃહા યાવત્ પિશાચી હૃદિ વર્ત્તતે ।

તાવદ્ભક્તિસુખાન્મોઘૌ કથમભ્યુદયો ભવેત્ ॥૮॥

જ્યાંસુધી પિશાચણી તુલ્ય, ભોગ અને મોક્ષની ચિન્તા
હૃદયમાં વર્તે છે, ત્યાંસુધી ભક્તિમાર્ગરૂપી સુખસાગરમાં
આબાદી કેમ થાય ? ૮

ગૃહે મમ ધનં નાસ્તિ, કો દાસ્યતિ, કથં ભવેત્ ।

કેન વા કૃષ્ણસેવા સ્યાદિતિ ચિન્તાં વિવર્જયેત્ ॥૯॥

મારા ઘરમાં ધન નથી, કોણ આપે ? કેમ થાય ? અથવા
કુયા ઉપાયથી શ્રીકૃષ્ણુ પ્રભુની સેવા થાય ? આવી રીતની
ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો. ૯

पञ्चशल्यैस्तु रहिता नरा भक्त्यधिकारिणः ।

श्रीकृष्णदेवेनान्यस्य साम्यं प्रथममीरितम् ॥१०॥

कृष्णभक्तान्यभक्तानां साम्यदृष्टिस्ततः परम् ।

कृष्णव्रते तथान्यस्य व्रतस्य समदर्शनम् ॥११॥

कृष्णतीर्थान्यतीर्थाभ्यां साम्यं तुर्यमुदाहृतम् ।

कृष्णशास्त्रान्यशास्त्राभ्यां समता पञ्चमं स्मृतम् ॥१२॥

इत्येवं पञ्चशल्यानि त्यक्त्वा भक्तो भवेत्सदा ।

जीवास्त आसुरा ज्ञेया अन्यमार्गप्रवर्त्तकाः ॥१३॥

पांच प्रकारनां शल्योत्थी रहित-भक्त्ये। लक्षितमार्गनाः अधिकारी छे. [इवे ते पांच प्रकारनां शल्यो कडे छे:] अन्य देव साथे श्रीकृष्ण प्रभुने समान गणुवा अये प्रथम शल्य; श्रीकृष्णना लक्तोने अन्यना लक्तोनी समान जेवा ते षीणुं शल्य; श्रीकृष्ण प्रभुनां व्रतमां अन्यना व्रत-तुल्य नजर राखी ते त्रीणुं शल्य; श्रीकृष्ण प्रभुनां तीर्थो (श्रीयमुना, श्रीगिरिराज, श्रीगोकुल, आदि) समान षीणुं तीर्थो-समजवां अये थोथुं शल्य; अने श्रीकृष्ण प्रभुनां शास्त्रो (गीता, श्री-सागवतादि) साथे षीणुं शास्त्रोनी तुलना करवी ते पांचमुं शल्य; आ प्रमाणेनां पांच शल्योने काढीने सदा लक्षित-परायणु थवुं. लक्षितमार्ग सिवाय अन्य मार्गना प्रवर्तकाने आसुरावेशी जणुवा. १०-११-१२-१३

सर्वः समर्पणात्पूर्वमुत्तमः किं सदास्थितः ।

सत्यसङ्कल्पतो विष्णुर्नान्यथा तु करिष्यति ॥१४॥

ભક્ત્યા સમર્પિતં કૃત્વા પુષ્ટિમાર્ગે સદાસ્થિતઃ ।

સેવાકૃતિર્ગુરોરાજ્ઞા ભગવદ્રૂપદર્શનમ્ ॥૧૫॥

પ્રમાણભેદાદ્ ભિન્નો હિ સ્નેહમાર્ગો નિરૂપિતઃ ।

અતએવેતરૌ ભિન્નો સાન્તૌ, મોક્ષપ્રવેશકૃત્ ॥૧૬॥

[શ્રીમહાપ્રભુજીએ "અન્તઃકરણપ્રબોધ" નામના ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરી છે તે વાક્યને યાદ કરી શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે] સર્વ જીવસમૂહ સમર્પણથી પહેલાં શું સદા ઉત્તમ હતો? (તાત્પર્ય કે ઉત્તમ નજ હતો; સમર્પણ પછીજ ઉત્તમત્વ પ્રાપ્ત થયું છે). વિષ્ણુ-શ્રીકૃષ્ણજીભગવાન સત્યસંકલ્પવાળા છે જેથી બીજી રીતે નહિ જ કરે. (શ્રીગીતાજીમાં ભગવદ્વાક્ય છે કે-"ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ" મારો ભક્ત અધોગતિને પામતો નથી,) તેમ આ સદ્ભાગી જીવ ભક્તિથી બધું પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુને અર્પણ કરીને કૃપામાર્ગમાં રહેલ છે; માટે પ્રભુની સેવા કરવી, ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરવું, અને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુનું દર્શન કરવું. પ્રમાણમાર્ગ-મર્યાદામાર્ગથી પ્રેમમાર્ગ જુદો છે. માટેજ આ બન્ને પુષ્ટિમાર્ગ તથા મર્યાદામાર્ગ અન્ત સુધી ભિન્નજ છે; કારણકે મર્યાદામાર્ગીય જીવ મોક્ષમાં પ્રવેશ કરનાર છે, [ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગીયને મોક્ષ તે "લોન સો પાનો" મીઠાના જલ સમાન છે.]

इति श्रीहरिरायविरचितं सिद्धान्तसंक्षेपनिरूपणं सम्पूर्णम् ।

૬૦. 'તૃતીયં' સિદ્ધાન્તસંક્ષેપનિરૂપણમ્ ।

ભક્તિભાવો ભગવતિ સ દ્વિધા રસરૂપતઃ ।

મર્યાદાપુષ્ટિભેદેન તદ્દ્વૈવિધ્યમિહોચ્યતે ॥૧॥

ભગવાનમાં ભક્તિભાવ રસરૂપપણથી બે પ્રકારનો છે. મર્યાદામાર્ગીય અને પુષ્ટિમાર્ગીય આ ભેદથી અહીં તે ભક્તિ-ભાવનું બેપણું કહેવાય છે. ૧

પતિભાવો હિ મર્યાદા, પ્રિયાભાવો હિ પોષણમ્ ।

ભાવ એવ યતો ભક્તિસ્તથાલક્ષણરૂપણાત્ ॥૨॥

પ્રભુને પતિ અને સેવક ભાવથી સેવવા એટલે પ્રભુ ધણી અને પોતે સેવક આ ભાવથી સેવવા, તે મર્યાદાભક્તિ. પ્રભુ પતિ અને સેવક પ્રિયા આ ભાવથી પ્રભુને સેવવા, તે પુષ્ટિ-ભક્તિ; કારણકે ભાવ એજ ભક્તિ છે. તે પ્રમાણે ભક્તિના લક્ષણનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૨

પશ્ચરાત્રે તથા પ્રોક્તં "સ્નેહો ભક્તિ"રિતિસ્મૃતઃ ।

સોપાધિનિરૂપાધિત્વક્રુતો ભેદો હિ બુદ્ધ્યતામ્ ॥૩॥

નારદ પશ્ચરાત્રમાં તેમ કહ્યું છે કે "માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદૃઢઃ સર્વતોઽધિકઃ સ્નેહો ભક્તિરિતિ પ્રોક્તસ્તયા મુક્તિર્ન ચાન્યથા । માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સુદૃઢ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ તે ભક્તિરૂપે કહેવાયેલ છે. તેથી મુક્તિ થાય છે, અન્યથા નહીં." જે ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે તે સોપાધિક અને નિરૂપાધિકપણથી છે એમ જાણવું. ૩

યથા લક્ષ્મ્યા વ્રજસ્થાનાં વૈલક્ષણ્યં હિ ભાવગમ્ ।

તથા સર્વત્ર બોદ્ધવ્યં તારતમ્યાદૃતેરપિ ॥૪॥

એમ લક્ષ્મીજી તથા વ્રજલક્ષ્મીએ કરેલ લજ્જન ભાવાત્મક હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું છે, તેમ વરણના તરતમ ભાવથી અહીં સર્વત્ર ભિન્નપણું જાણવું. ૪

તદ્રૂપમેવ ચરણદ્વયં ભક્તિપ્રદં પ્રમોઃ ।

“પશ્ચપશ્ચનચા”સ્ત્રાનન્દઃ પશ્ચાત્મકો યતઃ ॥૬॥

તે ભકિતરૂપજ પ્રભુનાં બે ચરણકમલો છે, અને તેજ ભકિતનું દાન કરનાર છે. તે ચરણકમલોમાં પાંચ પાંચ નખ છે; કારણકે ત્યાં પાંચ સ્વરૂપવાળો આનન્દ રહેલ છે; (આ પાંચ આનન્દનો ખુલાસો આગળ આવે છે.) ૫

ઉભયત્રાપિ ભજનં, તે યતશ્ચન્દ્રરૂપિણઃ ।

અનુરાગયુતાનન્દ-બોધાયારુણ્યસમ્ભવઃ ॥૬॥

અન્ને ચરણકમલોનું લજ્જન કરવું, કારણ તે ચરણામ્બુજના નખો પણ ચન્દ્રસ્વરૂપી છે. અનુરાગ-પ્રેમયુક્ત આનન્દ તેમાં છે, એમ બતાવવા સારૂ તે નખોમાં લાલાશ રહી છે. ૬

તત્સદોદયબોધાય તાદૃક્ ચન્દ્રેણતુલ્યતા ।

પશ્ચપશ્ચાક્ષુલિસ્થિત્યા પુરુષાર્થચતુષ્ટયમ્ ॥૭॥

ભક્તિશ્ચ પશ્ચમસ્તત્ર વર્ત્તતે સકલં હરેઃ ।

આનુષંગિકતાસિદ્ધયૈ પુમર્થાનાં પદામ્બુજે ॥૮॥

સંહ્રગ્નતાક્ષુલીનાં તુ તત્ર વૈ દૃશ્યતે સદા ।

વિશાલસ્ત્રગ્રિમો ભાગો નૌકેવારોહણાર્થિકા ॥૯॥

તે નખચન્દ્રોનો સદા ઉદય છે, એમ જણાવવા સારૂ તે નખોની તેવા ચન્દ્ર સાથે સમાનતા છે. પાંચ પાંચ અંગુલિ

હોવાથી ત્યાં ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એમ ચાર અને પાંચમો ભક્તિ એ પુરુષાર્થો છે. આમ પ્રભુનું સર્વ ત્યાં છે. ચરણકમલમાં પુરુષાર્થોની આનુષંગિક સિદ્ધિ છે, એમ જણાવવા સારૂ ત્યાંજ સદા આંગળીઓની સંલગ્નતા એકબીજા સાથે રહેલી છે. આંગળીઓનો આગલો ભાગ વિશાળ છે; તે આરોહણને માટે જાણે વહાણજ હોય તેમ છે. ૭-૮-૯

પુરુષાર્થાનતિક્રમ્ય ભવેત્તત્રાધિરોહણમ્ ।

इति बोधयितुं चाग्रे पञ्चागुलय उद्गताः ॥१०॥

પાંચ પુરુષાર્થોને ઓળંગ્યા પછી ત્યાં આરોહણ કરી શકાય છે, આ બાબત સમજાવવા સારૂ આગળ પાંચ આંગળીઓ ઊગેલી થઈ રહેલ છે. ૧૦

निश्रेण्य इव भक्तानामारोहे चरणाब्जयोः ।

गुरुः सदा भक्तिमात्राश्रयो गुणपरायणः ॥११॥

अन्तःप्रोतः प्रेमसूत्रैर्भक्तिमार्गैकभूषणम् ।

सदाप्रसन्नः सुमहद्भगवद्भक्तिबोधकः ॥१२॥

આ આંગળીઓના પ્રભુના ચરણકમલમાં આરોહણ કરવા સારૂ ભક્તોને નીસરણી સમાન છે; સદા માત્ર ભક્તિના આશ્રયવાળા ગુરુદેવ, પ્રભુના ગુણગાનમાં પરાયણ છે, તેમ ભક્તિમાર્ગના ભૂષણરૂપ (નૂપુરરૂપ) ગુરુ પ્રેમસૂત્રોથી અન્દર ધરેવાયેલ છે; તે સદા પ્રસન્ન છે અને સારી રીતે મોટી ભગવદ્ભક્તિને જણાવનાર-સમજાવનાર છે. ૧૧-૧૨

नृत्यादिलीलासंयोगी वियोगे मुद्रिताननः ।

कृष्णाधीनो भक्तिबद्धस्तनमर्यादाप्रदर्शकः ॥१३॥

કૃષ્ણાધીનગતિજ્ઞાનજનનાર્થ તથા સ્થિતઃ ॥૧૩૧॥

આ નૂપુરરૂપ ગુરુ પ્રભુની નૃત્યાદિલીલામાં સાથે જોડાય છે અને વિયોગમાં પોતાનું મુખ બંધ રાખી રહે છે. શ્રી-કૃષ્ણને અધીન, ભકિતથી બંધાયેલ, તે ભકિતમાર્ગની મર્યાદાનું ઉત્તમ રીતે દર્શન કરાવનાર છે. પ્રભુને અધીન ગતિ અને જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવવાને માટે ગુરુ તેવા સ્વરૂપે રહેલા છે. ૧૩૧

અત્રાવલમ્બનં ભક્તાવીદૃશો ગુણયુગ્ ગુરુઃ ।

હિતિ બોધયિતું પાદયુગલે નૂપુરદ્વયમ્ ॥૧૪૧॥

અહીં ભકિતમાં ગુરુ તે અવલમ્બન છે. આવા ગુણવાળા ગુરુ હોવાથી જ શ્રીચરણમાં જ નૂપુર આપે ધારણ કર્યા છે. ૧૪૧
સ્વભારમશ્ચિલં કૃષ્ણો ગુરુપર્યેવ પર્યધાત્ ।

હિતિ જ્ઞાપયિતું મૂકો નૂપુરોપરિ હંસકઃ ॥૧૫૧॥

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાનો બધો ભાર શ્રીગુરુદેવ ઉપર જ રાખ્યો છે. આ બાબત સમજાવવા સારૂ નૂપુરની ઉપર અવાજ ન કરતો હંસ રહેલ છે. ૧૫૧

કામભાવસ્તુ ભક્તાનાં સર્વેષામુદ્ભવેત્પુરા ।

હિતિ દર્શાયિતું પૂર્વે કાટિભાગો નિરૂપિતઃ ॥૧૬૧॥

તત્તોષ્પ્યુત્તમતાસિદ્ધૌ ભવેદ્દામ્પત્યજા રતિઃ ।

હિતિ બોધયિતું વક્ષઃસ્થલે લક્ષ્મીનિરૂપિતા ॥૧૭૧॥

સર્વ ભકતોને કામભાવ તો પ્રથમ ઉદ્ભવે, એમ દર્શાવવા સારૂ પ્રથમ કટિભાગનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે; તેથી પણ ઉત્તમપણાની સિદ્ધિ સારૂ દામ્પત્ય (પતિ-પત્ની)

ભાવથી રતિ થાય; આ બાબત સમજાવવા સારૂ વક્ષઃસ્થલમાં શ્રીલક્ષ્મીજી નિરૂપાયેલાં છે. ૧૫-૧૬-૧૭^૧

તતોऽપ્યુત્તમતાસિદ્ધૌ લોભામૃતનિવેશનમ્ ॥૧૮॥

વાહ્યાભ્યન્તરભેદેન તદેવ ચ પરં ફલમ્ ।

રમણં ગુણગાનં ચ પ્રકારદ્વયપોષકમ્ ॥૧૯॥

इति सूचयितुं पश्चाद्वक्त्रं तत्र निरूपितम् ।

एवं त्रिधा भगवतो रूपं हृदि निधीयताम् ॥२०॥

તે કરતાં પણ ઉત્તમતા સિદ્ધ કરવા માટે લોભરૂપી અધરામૃતને રાખવામાં આવ્યું છે, બાહ્ય અને આન્તર રમણના ભેદથી તેજ પરમ ફલરૂપ છે. પ્રભુનું રમણ અને ગુણગાન આ બંને પ્રકારનું પોષક છે, આમ સૂચવવા સારૂ પછી ત્યાં મુખારવિન્દનું નિરૂપણ કરેલ છે; આ પ્રમાણે શ્રીહરિનું રૂપ ત્રણ પ્રકારે હૃદયમાં ધારણ કરો. ૧૮-૧૯-૨૦

भक्त्यैकलभ्यं, बोद्धव्यास्त्रिविधा अधिकारिणः ।

निजाचार्यपदाम्भोजप्रसादात्स्फुरितं हृदि ॥२१॥

मया निरूपितं, तेन प्रसीदतु कुलाधिपः ॥२१३॥

આ રૂપ એક માત્ર ભકિતથી મેળવી શકાય તેવું છે. આના અધિકારી જીવો પણ ત્રણ પ્રકારના છે. નિજાચાર્ય-શ્રીમહા-પ્રભુજીના ચરણકમલના પ્રસાદથી જે હૃદયમાં સ્પુર્યું તેનું મેં નિરૂપણ કરેલ છે. તેથી કુલના અધિપતિ શ્રીનાથજી પ્રસન્ન થાઓ. ૨૧-૨૧^૩

इति श्रीहरिदासोदितं सिद्धान्तसंक्षेपनिरूपणं सम्पूर्णम् ।

૬૧. સ્વમાર્ગસર્વસ્વમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

“નાન્યાધીનત્વમૈશ્વર્યા”દિતિ શ્રીપ્રભુવાક્યતઃ ।

“ભક્તાનાં દૈન્યમેવૈક”મિત્યાચાર્યવચોઽમૃતાત્ ॥૧॥

દીનતૈવ હરેરાત્યા તત્સન્તોષે હિ કારણમ્ ॥૧૧॥

“પ્રભુના ઐશ્વર્યને વિચાર કરવામાં આવે તો તે કોઈને અધીન નજ થાય,” એવા શ્રીપ્રભુચરણના વાક્યથી અને “ભક્તોને દૈન્યજ એક સાધન છે” એવા શ્રીઆચાર્યચરણના વચનામૃતથી આતિભાવથી દીનતાજ રાખવી; તે શ્રીહરિના સન્તોષના કારણરૂપ થાય છે; (તાત્પર્ય કે દીનતાથીજ પ્રભુ રાજી થાય છે.) ૧૩

સા નિત્યસેવનાનિત્યસત્સંગેન કથાશ્રુતેઃ ॥૨॥

નિઃસાધનૈકલભ્યત્વમવગત્ય હરેસ્તથા ।

સાધનાનાં ચ વૈફલ્યં તદ્દોષાર્થં હિ તત્કૃતિઃ ॥૩॥

તે દીનતા નિત્ય પ્રભુસેવનથી, સત્સંગથી અને કથાશ્રવણથી થાય છે, તેમ શ્રીહરિ નિઃસાધનપણાથીજ એક લભ્ય છે એમ અણીને આથી સાધનોનું નિષ્ફલપણું છે તે જણાવવા સારૂ તે દીનતા કરવી જરૂરની છે. ૨-૩

ન સાધકત્વે તેષાં હિ સર્વેષામિતિનિશ્ચયાત્ ।

કથં પ્રમુસ્તુ પ્રાસવ્ય ઇતિ ચિન્તોદયાદ્દિ ॥૪॥

અનાવિર્ભાવિતશ્ચાપિ સાધનેષુ કૃતેષ્વપિ ।

ઉદોતિ દીનતા ચિત્તે, તદાવિર્ભવતિ ક્ષણાત્ ॥૫॥

કૃપાલુરમિતાનન્દઃ સ્વદુઃસ્વાસહનઃ પ્રભુઃ ॥૬૩॥

તે સર્વ સાધનો પ્રભુને સિદ્ધ કરી શકતાં નથી, આમ નિશ્ચય થતાં પ્રભુને શી રીતે પ્રાપ્ત કરવા? એમ હૃદયમાં ચિન્તા ઉત્પન્ન થવાથી, અને સાધનો કર્યા છતાં પ્રભુ પ્રકટ નથી થયા, આમ વિચાર કરવાથી ભકતના ચિત્તમાં દીનતા ઉદય પામે છે; તેજ ક્ષણે કૃપાલુ, પૂર્ણાનન્દ, પોતાના ભકતોના દુઃખને ન સહી શકનાર પ્રભુ પ્રકટ થાય છે. ૪-૫૩

નિઃસાધનત્વસિદ્ધયર્થે માર્ગે મુખ્યં સમર્પણમ્ ॥૬॥

કૈઙ્કર્યે સર્વથા સિદ્ધે કુતઃ સાધનસમ્ભવઃ ॥

આશ્રયોઽપિ તદર્થે હિ પ્રોક્તો માર્ગે વિશેષતઃ ॥૭॥

નિઃસાધનપણાની સિદ્ધિ સારૂ આ માર્ગમાં મુખ્ય સમર્પણ-આત્માદિનું નિવેદન કરવામાં આવે છે; (તાત્પર્ય કે પોતાની પાસે કાંઈ હોય તો સાધનપણાનું અભિમાન આવે, પણ બ્યારે પોતાનું કાંઈપણુ નથી એવું ભાન થયું કે નિઃસાધનપણું સિદ્ધ થાય છે.) તેમ 'સર્વ રીતે હું તો પ્રભુનો કિંકર-દાસ છું,' આમ બ્યાં ભાવ સિદ્ધ થાય ત્યાં સાધનનો સંભવ ક્યાંથી રહે? તે માટે આ માર્ગમાં વિશેષે કરી આશ્રય પણુ કહેવામાં આવેલ છે. ૬-૭

અતઃ કૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રે સર્વસાધનવારણમ્ ।

સામર્થ્યમેવ હેતુત્વેનોક્તમુદ્ધરણે પ્રભોઃ ॥૮॥

માટેજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ “કૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રમાં” “મ્લેચ્છાક્રાન્તેષુ વેશેષુ” વગેરે પદોથી સર્વ સાધનોનું વારણુ કહ્યું છે; (તાત્પર્ય કે તે બધાં સાધનો કલિકાળના આગમનથી

નષ્ટપ્રાય થઈ ગયાં છે તેમ કહ્યું છે.) અને આવા નિઃસા-
ધન જીવના ઉદ્ધારમાં પ્રભુનું સામર્થ્યજ કારણરૂપ છે
એમ કહ્યું છે. ૮

તસ્માદુદ્ધારકાચાર્યાશ્રિતો ભક્તિયુતો જનઃ ।

વૈફલ્યં સાધનાનાં ચ જ્ઞાત્વા સ્વાશક્ચતામપિ ॥૧૧॥

સ્વદોષાન્ પ્રમુસામર્થ્ય, સતતં સ્ફૂર્તિસંચ્યુતઃ ।

વિધાયાશાં ચાતકવદન્યાશાવર્જનેન ચ ॥૧૦॥

તિષ્ઠ્ઞશરણમાર્ગસ્થઃ સર્વથા દૈન્યમાપ્નુયાત્ ।

ફલાત્મકં સાધનં તુ પ્રમુદં સમવાપ્યતે ॥૧૧॥

તેથી જીવનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીઆચાર્યચરણોનો આશ્રિત
ભક્તિમાન જન સાધનોની નિષ્ફલતા અને પોતાની પણ
અશક્ચતા, પોતાના દોષો અને પ્રભુનું સામર્થ્ય જાણીને, આ
બંનેની હુમેશાં સ્ફૂર્તિથી યુક્ત, અપૈયાની માફક અન્યની
આશાને છોડીને એક ભગવાનની આશાને રાખીને રહે તો
શરણમાર્ગમાં રહેલો ભકત સર્વ રીતે દીનતાને પ્રાપ્ત થાય
છે; ફલાત્મક સાધન તો પ્રભુ આપે ત્યારેજ પ્રાપ્ત કરી
શકાય છે. ૯-૧૦-૧૧

एवं स्वमार्गसर्वस्वं विज्ञेयं भाग्यराशिभिः ।

स्थेयं तदुपयુक्तेषु स्वधर्मेष्विति निश्चयः ॥૧૨॥

આ પ્રમાણે પોતાના માર્ગનું સર્વસ્વ જાણવું, અને
ભાગ્યવાન ભગવદ્ગ્રીષ્ણોએ તે ભગવન્માર્ગોકત પોતાના ધર્મોમાં
સ્થિરતા કરવી, એવો અમારો નિશ્ચય છે. ૧૨

इति श्रीहरिदासविरचितं स्वमार्गसर्वस्वं सम्पूर्णम् ।

६२. गर्वापहाराष्टकम् ।

[वसंततिलका]

स्थूलं विलोक्य वपुरात्मभुवां समूहं

जायां धनानि कुपथे पतितानि भूयः ।

किं तोषमेषि मनसा, सकलं समाप्ते

पुण्ये वृथा तव भविष्यति मूढबुद्धे ॥१॥

हे मूढ बुद्धिवाणा ! स्थूल अथवा शरीरने, संतानोना समूहने, स्त्रीने अने इरी कुमार्गमां पडेलां धनोने लेधने मनथी तुं संतोष पावे छे शुं ? पुण्य समाप्त थतां तारुं अंधुं शेगट थध नशे. १

ईशं भजान्ध, विनियुङ्क्त्व धनानि तत्र,

साधून्समर्च, परिपूजय विप्रवृन्दम् ।

दीनान्दयायुतदृशा परिपश्य नित्यं,

नेयं दशा तव दशाननतो विशिष्टा ॥२॥

हे अन्ध ! प्रभुने लज्ज; तेनी सेवामां धनोने लेड; साधु पुरुषोनी सेवा कर; प्राह्मणुना समूहने पूज; हुमेशां दीन मनुष्योने दयायुक्त नजरथी ले; आ तारी दशा कांधं रावणुथी अडियाती नथी. २

[उपजाति]

धनानि सङ्गृह्य रसं विगृह्य

निगृह्य लोकं परिगृह्य मोहम् ।

देहं वृथा पुष्टमिमं विधाय

न साधवो मूढसभाजिताः किम् ॥३॥

ધનનો સંગ્રહ કરીને, રસને મેળવીને, લોકને કળ્બે કરીને,
મોહને પકડીને, અને આ દેહને ક્ષેપિત પુષ્ટ કરીને, હે મૂઠ !
સાધુ પુરુષોનો સત્કાર તે શા વાસ્તે નથી કર્યો ? ૩

ન નમ્રતા કૃષ્ણજનેતિકૂર્મ-

ધને (?) પરં નૈવ દયાતિદીને ।

કુટુમ્બપોષૈકમતે સદા ત્વં

વિધેહિ બુદ્ધાવવમર્ષમન્તઃ ॥૪॥

શ્રીકૃષ્ણભગવાનના-ભગવદ્દીય જનોમાં તને નમ્રતા નથી,
અને અતિ કઠણ ધનવાળામાં નમ્રતા છે, પણ સદા નમેલ અતિ
દીનમાં દયા નથી. કુટુમ્બના પોષણમાં એક જેની મતિ છે
એવા હે મનુષ્ય ! બુદ્ધિની અન્દર વિચાર કર. ૪

નૈતે હયા, નૈવ રથા, ન ચોષ્ટ્રા,

ન વારણા, નેતરવાહનानि ।

વિહાય દેહં સમયે ગતે તે

પરં પ્રપાતસ્ય સુસાધનાનિ ॥૫॥

દેહને તણને કાલધર્મને પ્રાપ્ત થતાં આ ઘોડા, રથો,
સાંઠિયા, હાથીઓ, અને અન્ય વાહનો તારાં નથી; પરન્તુ
આ બધાં તારા અધઃપાતનાં સાધનો છે, એ સમજ. ૫

કૃષ્ણસ્ય માયામવગત્ય માયા-

સમૂહતાન્તં હૃદયં વિધાય ।

તદર્થમેવાશ્ચિલ્લૌકિકં તે

વિધેહિ રે વૈદિકમપ્યશોષમ્ ॥૬॥

અરે જીવ ! શ્રીકૃષ્ણભગવાનની માયાને બાણીને, અને હૃદયને માયાના પડળ વિનાનું કરીને તે પ્રભુને માટેજ તારું બધું લૌકિક અને સમગ્ર વૈદિક કર્મ પણ તું કર. ૬

[વસંતોત્સવ]

આયુઃ પ્રયાતિ, નહિ યાતિ સુતાદિરાત્મા,
રાયોઽખિલા અપિ વિહાય મૃતં વ્રજન્તિ ।
इत्थं विचिन्त्य विषयेषु विसृज्य सक्तिं
भक्तिं हरेः कुरु परां करुणार्णवस्य ॥७॥

આયુષ્ આલ્યું બંધ છે અને દેહ તેમ પુત્ર વગેરે પણ શું નથી જતાં ? સમગ્ર સમ્પત્તિઓ પણ મૃત દેહને ત્યાગ કરીને ચાલી બંધ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વિષયોમાં આસક્તિ છોડીને કરુણાસાગર શ્રીહરિભગવાનની શ્રેષ્ઠ ભક્તિને કર. ૭

[પૃથ્વી]

विधाय महदाश्रयं, समवहाय सक्तिं मृते-

निर्धाय चरणाम्बुजं हृदि हरेः सुखं संव्विश ।

किमर्थमतिचञ्चलं प्रकुरुषे मनः सम्पदो

विलोक्य नहि ताञ्चलाः सुखयितुक्षमा दुर्मद ॥८॥

હે દુર્મદ ! મહાપુરુષોના આશ્રયને કરીને, સંસારની આસક્તિને છોડીને અને હૃદયમાં શ્રીહરિના ચરણકમલને ધારણ કરીને સુખે બેશ. સમ્પત્તિઓને બેઠને તું મનને શા વાસ્તે અતિ ચંચલ કરી રહ્યો છે ? ચપલ એવી તે સમ્પત્તિઓ સુખ આપવાને સમર્થ નથી. ૮

इति श्रीहरिदासविरचितं गवांपहाराष्टकं सम्पूर्णम् ।

૬૩. રાજભોગભાવના ।

[અનુબંધ]

ભોજ્યપાત્રં સુધારૂપં કચોલૌ કુચ એવ ચ ।

અધરં જલપાત્રં તુ, આધારશ્ચાન્તરક્લિણી ॥૧॥

તુલસી તુ તથા જ્ઞેયા ભોજને રુચિદાયિની ।

ધૂપદીપૌ સ્વશૃંગારૌ સ્નેહજં જલજોદકમ્ ॥૨॥

ભોજનં રસરીત્યા ચ રમણં દ્વિવિધં યથા ।

સંયોગવિપ્રયોગાભ્યામોદનક્રસરાદિભિઃ ॥૩॥

હવે રાજભોગની ભાવના કહેવામાં આવે છે:—ભોજનનું પાત્ર અમૃતરૂપ છે, પાસેનાં બે કચોળાં બે સ્તનરૂપ છે, જલપાત્ર-ઝારી અધર-હોઠરૂપ છે, નીચેની તબકડી આધારરૂપ છે; તુલસી ભોજનમાં રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર જાણુવાં; ધૂપ અને દીપ પોતાના શૃંગારરૂપ છે; શંખોદક સ્નેહથી ઉત્પન્ન થયેલ સુખરૂપ છે, જેમ સંયોગ અને વિપ્રયોગથી રમણુ રસરીતિથી બે પ્રકારનું છે તેમ ભાતકસર (દાળભાત) વગેરેથી ભોજન રસરીતિથી બે પ્રકારનું છે. ૩

વિપ્રયોગેઽધિકતરં સુખં ભવતિ સદ્ગમાત્ ।

અતીન્દ્રિયં ચાન્તરહ્નં વિવિધં નૂતનં પ્રિયમ્ ॥૪॥

ઓદનં પ્રિયસત્ત્વસ્થં પ્રેયસી દ્વિદલા તથા ।

પ્રિયોરોજાકૃતિં મત્ત્વા મોદકૌ સ્વીચકાર હિ ॥૫॥

સંગમ કરતાં વિપ્રયોગમાં વધારે સુખ થાય છે, અને તે વિવિધ પ્રકારનું, નવીન પ્રિય અતીન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયગમ્ય નહિ

એવું) અન્તરંગ સુખ છે. ભાત પ્રિયના અન્તઃકરણના ભાવ રૂપ છે—તેમ દ્વિદલાન્ન દાલ વગેરે અન્ન પ્રેયસી—પ્રિયાના ભાવરૂપ છે. શ્રીઠાકોરણ્યે પ્રિયાના ઉરોજની આકૃતિરૂપ માની બે મોહકનો અંગીકાર કર્યો છે. ૪-૫

एला तदग्रजमिव कर्पूरं करजक्षतः ।

शर्करा रसरूपत्वाद् घनीभूता प्रियाधरम् ॥६॥

પ્રિયાના ઉરોજનો અગ્ર ભાગ તે એલચીનો ભાવ છે; નખક્ષતનો ભાવ કર્પૂર છે, રસરૂપપણાથી ઘનરૂપ હોવાથી શર્કરા તે પ્રિયાના અધરના ભાવથી છે. ૬

परस्परस्पर्शजातः स्नेहो घृतमयं प्रियम् ।

सन्निधावुप मध्ये च दशनं चोपदंशनम् ॥७॥

પરસ્પરના સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્નેહ, તન્મય પ્રિય ઘૃતમય સામગ્રી સમજવી; ઉપ—સમીપમાં અને મધ્યમાં દાંતથી તે વસ્તુનો અંગીકાર કરવો તે દન્તક્ષતના ભાવથી છે. ૭

अधरौ स्नेहयुक्तौ द्वौ पायसं कल्पयेत्प्रियः ।

प्रियोदराकृतिं मत्वा अपूपान्स्वीकरोति सः ॥८॥

સ્નેહયુક્ત અન્ને અધરના ભાવથી પ્રિય દૂધપાકને આરોગે છે અને પ્રિયાના ઉદરના આકારના ભાવને માની તે પ્રભુ અપૂપ—સુવાળી પૂરીનો અંગીકાર કરે છે. ૮

वटकानि नु गण्डं च दधि तद्वंशमेव च ।

तीक्ष्णाम्लानि च सर्वाणि त्रपादिर्यन्नवो रतौ ॥९॥

વડાં શ્રીપ્રિયાજીના ગંડસ્થલના ભાવથી છે; દહિ તે ઉપરના દન્તક્ષત તુલ્ય છે; તીખા અને ખાટા સર્વ પ્રદાર્થો રમણમાં જે નવીન નવીન લજ્જા વગેરે છે તેના ભાવથી છે. ૯

વ્યञ्जनानि विचित्राणि कटाक्षसरसानि च ।

कथिका नेत्रातिसुखं तक्रं दुग्धं प्रियाधरम् ॥૧૦॥

જુદી જુદી જાતનાં શાક તે પ્રિયાના કટાક્ષના સરસ ભાવથી છે; કઠી નેત્રના અતિ સુખના ભાવથી છે; છાશ અને દૂધ પ્રિયાના અધરના ભાવથી છે. ૧૦

जीरकं हिङ्गु लवणं प्रियासरसवक्त्रजम् ।

व्यस्तशृङ्गारशृङ्गारं ताम्बूलं कल्पयेत्प्रिये ॥૧૧॥

જીરું, હિંગ, લવણ આ બધું પ્રિયાજીના રસયુક્ત મુખા-રવિન્દના ભાવથી સમજવું; વ્યસ્ત (ખસી ગયેલ) શૃંગારરૂપ તામ્બૂલની પ્રિય નિમિત્ત ભાવના-કલ્પના કરવી. ૧૧

इति भावेन सर्वाभिर्भोजितं भोजनं तथा ।

अतीन्द्रियोऽयं भावोऽस्ति, नान्यमार्गं कदाचन ॥૧૨॥

આવી રીતના ભાવથી સર્વ વ્રજાંગનાઓએ પ્રિય પ્રભુને રાજભોગ આરોગાવેલ છે; તેમ આ ભાવ અતીન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોની કલ્પનામાં ન આવે એવો) છે. અન્ય માર્ગમાં આ ભાવ કેાઈ પણ સમયે નથી. ૧૨

इति श्रीहरिदासोदिता राजभोगसम्बन्धिनी भावना सम्पूर्णा ।

૬૪. વીટિકા(વીડી)સમર્પણભાવનિરૂપણમ્ ।

[ગદ્ય]

શ્રીરાજભોગોત્તરસમર્પણીયવીટિકાયા મધ્યે પૂગી-
ફલચૂર્ણસુરભિસ્વદિરવર્તિકાગર્ભિતલવઙ્ગોપનિવદ્ધપર્ણદ્વ-
યસમ્પુટિતવીટિકાદ્વયકરણં યત્તસ્યાયમાશયઃ ॥

શ્રીરાજભોગ પછી શ્રી ઠાકોરજીને જે બીડી સમર્પવામાં આવે છે તે બીડીના મધ્યમાં સોપારીનો ચૂર્ણ, (ચૂનો) ખુશ-
બોદાર ખેરસારની ગોળી અન્દર રાખીને તેના ઉપર લવીં-
ગની કીલ મારવામાં આવે છે, અને તે ઉપર બે પાનનો સમ્પુટ કરી બે બીડી કરવામાં આવે છે તેનો આ આશય છે:

भगवान् हि सर्वदा सपूर्वाऽसपूर्वामुख्यस्वामिनीयु-
गलसहित एव तिष्ठति रसात्मकत्वात् । भोजनादिकमपि
न ताभ्यां विना करोति । अतएवात्स्मत्प्रभूणां “ नैवेद्यं
मा त्यज प्राणप्रिये गोपबधूपतेः । त्वन्मुखाम्भोजसुरभि
भोज्यं भुङ्क्तेऽधिकं प्रियः । ” “ राधाधरसुधापातुः किम-
न्यन्मधुरं हि ते । यन्निवेद्यं त्वदर्थे तन्नान्यसम्बन्धतो
भवेत् ” इत्येतदर्थज्ञापकौ श्लोकौ । तद्धीनत्वाद्दुभयो
र्भावावधिगत्य तथैव करोति ॥

ભગવાન રસાત્મક (રસરૂપ) હોવાથી અન્યપૂર્વા અને અનન્યપૂર્વા આવાં બે મુખ્ય સ્વામિનીજી સહિતજ સર્વદા બિરાજે છે; ભોજનાદિક પણ તેના વિના કરતા નથી; માટેજ આપણા પ્રભુના સમ્બન્ધમાં “ નૈવેદ્ય સ્તોત્ર ”માં કહેવામાં

આવ્યું છે કે “હે ગોપવધૂના પતિનાં પ્રાણપ્રિયા! આપ નૈવેદ્યનો ત્યાગ કરો નહિ, કારણકે તમારા મુખારવિન્દથી ખુશબોદાર બનેલ લોજનને પ્રિય અધિક રીતે આરોગે છે. (૭મો). હે પ્રભુ ! શ્રીરાધાજીના અધરામૃતનું પાન કરનારને બીજું શું મધુર લાગે ? આપને જે નિવેદન કરવાનું હોય તે સ્વામિનીજી સિવાય અન્યના સમ્બન્ધવાળું નજ હોઈ શકે (૩ જો). આ પ્રમાણે અર્થને જણાવનારા બે શ્લોકો છે. આથી પ્રભુ ઉભય સ્વામિનીઓને અધીન હોવાથી બન્નેના ભાવને જાણીને તેમ કરે છે.

एवं सति भोजनोत्तरं वीटिकासमर्पणमुभयोरभीष्टं,
ताम्बूलचर्वितग्रहणं च तत्पर्यायेण । ताम्बूलसमर्पणे क्ष-
णविलम्बेन च मनस्येकस्या अपि दुखं भवेत्तद्रसिकवि-
दग्धवरस्यासह्यतममनुचितं चेति विचार्य वीटिकामेव
तथाविधां कारयति, यस्यामुभयरूपत्वं भवति । समर्पणं
चोभयोरेकदैव सिध्यति, अतिसुखानुभवश्चोभयोर्मुख-
प्रसाददर्शनेन प्रभोर्भवतीति ॥ तथाहि स्वभावसेवायां
भाग्यवद्भिर्वીटिका तादृशी कार्या भोजनं च तथाविधेय-
मिति दिक् ॥

આમ થતાં લોજનનાનન્તર બીડી અર્પણ કરવી તે બન્ને પ્રિયાઓને અભીષ્ટ છે, તેમ તામ્બૂલના ચર્વિતનું ગ્રહણ કરવું પણ પ્રિય છે. તે અનુક્રમે-એક પછી એક સમર્પણ કરવામાં આવે તો ક્ષણ માત્ર વિલમ્બ થવાથી એક પ્રિયાજીના હૃદયમાં દુઃખ થાય, તે રસિક અને ચતુર શિરોમણિને અતિ અસહ્ય

અને અનુચિત લાગેજ, એમ વિચારીને તેવા પ્રકારની ખીડી કરાવે છે કે જે બે ખીડીમાં ઉભયરૂપપણું હોય છે. અને સમર્પણ પણ બન્ને ખીડીનું સાથેજ સિદ્ધ થાય છે, અને બન્ને સ્વામિનીજીએના સુખની પ્રસન્નતાનાં દર્શનથી પ્રભુને અતિ સુખનો અનુભવ થાય છે; તેથી નક્કી સ્વભાવરૂપ સેવામાં ભાગ્યવાનુ લગવદીયોએ તેવા પ્રકારની ખીડી કરવી અને ભાવના પણ તેવી કરવી; એમ દિશામાત્ર સૂચન થયું.

इति श्रीवल्लभाचार्यदासानुदासहरिरायविरचितं वीटिका-
समर्पणभावनिरूपणं समाप्तम् ।

૬૫. સ્વતન્ત્રલેખઃ ।

[અનુષ્ટુપ]

कृष्णस्तु स्वामिनीभावपूरिताशेषविग्रहः ।

शृङ्गाररसरूपत्वात्कचित्प्रतिकृतिस्तथा ॥૧॥

શ્રીકૃષ્ણુ લગવાનુ, સ્વામિનીજીના ભાવથી પૂર્ણ છે સમગ્ર વિગ્રહ-શ્રીઅંગ જેમનાં એવા છે; આથી શૃંગાર-રસ-રૂપપણાથી કયાંય તેવી રીતે તેમનું સ્વરૂપ છે. ૧

[ગીતિ]

एवं श्रीमद्यमुना स्वप्रतिकृत्या क्वचित् कृष्णास्ते ।

उभयत्रापि तथात्वादाकृतिविषये दृशां तथा दृष्टिः^૧ ॥૨॥

આવી રીતે શ્રીમતી યમુનાજી પોતાની પ્રતિકૃતિ(સ્વરૂપ)-થી કયાંક કૃષ્ણુસ્વરૂપે બિરાજે છે. બન્ને સ્વરૂપો (શ્રીકૃષ્ણુ

૧. પ્રતીતે: હંદોભંગ થાય છે, તેથી દૃષ્ટિ: સંભવે છે.

પ્રભુ તથા શ્રીયમુનાજીના સ્વરૂપ)માં તે પ્રમાણે હોવાથી આકારના વિષયમાં આંખોને તેવી પ્રતીતિ થાય છે. ૨

સ્વસ્ય પ્રિયા સ્વકીયા વામે સ્થિત્વાઽધરામૃતં દત્તે ।
તત્પાત્રીકૃતકત્વં દક્ષે નવનીતધારણે હેતુઃ ॥૩॥

શ્રીયમુનાજી પોતાનાં પ્રિયા છે અને સ્વકીયા છે, તેથી પ્રભુના વામભાગમાં ખિરાજી અધરામૃતનું દાન કરે છે; તે અધરામૃતનાં પોતે પાત્રરૂપ છે, માટે દક્ષિણ હસ્તમાં આપ નવનીતને ધારણ કરે છે, આ કારણ છે. ૩

[આર્યા]

તત્ત્વૈર્યં તુ સહેતુકમહમિતિ મન્યે ^૨સકલચાતુરીજ્ઞે ।
નવનીતવેષ્ટિતં યત્ ^૩પ્રિયસહ્યધરાસવો ગોપ્યઃ ॥૪॥

સમગ્ર ચાતુરીને જાણનાર શ્રીપ્રભુમાં તે નવનીતની ચોરી સહેતુક છે એમ હું માનું છું. જે નવનીતને પિંડારૂપે રાખેલ છે તે ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય પ્રિય સખીનો અધરાસવ છે. ૪

[ગીતિ]

યદ્દયાદવકુલકં ધૃત્વાન્યત્રૈવ પાલકસ્તદ્વત્ ।
હે યાદવકુલતિલક સ્થાતવ્યં ^૪વૈ કરાલકલિકાલાત્ ॥૫॥

જેમ યાદવકુલને ધારણ કરીને ખીજે ઠેકાણે પાલન કરવાનું કામ કરે છે, તે પ્રમાણે હે યાદવકુલતિલક ! કરાલ કલિકાલ હોવાથી આપે સ્થિર થઈ ખિરાજવાનું છે. ૫

૨. અહીં પણ હંદોભંગ છે. ૩. પ્રિયસહીમધુરાં માં હંદોભંગ છે. ૪. વ્યઃ કલિકાલતઃ કરાલાત્ હંદોભંગવાળો પાઠ.

[અનુબંધ]

શ્રેયસ્કરસ્ત્વમેવાસિ શ્રેયસીનાં શ્રિયઃ પતે ।

અતસ્તાદ્દશતદ્ભાવમાશ્રિત્યૈવાશ્રિતા વયમ્ ॥૬॥

હે લક્ષ્મીકાન્ત ! આપજ અત્યન્ત પ્રિય વજ્જલકતોનાં શ્રેયને કરનારા છો; આથી તેવા ભાવનો આશ્રય કરીને જ અમે આશ્રિત થયા છીએ. ૬

અપ્રતર્ક્યગુણારાધ્યોઽબાધ્યઃ પ્રાકૃતિકૈર્ગુણૈઃ ।

સાધ્યઃ સર્વાત્મભાવાદિસિદ્ધિભી રાધિકાદિભિઃ ॥૭॥

તર્કમાં ન આવી શકે એવા ગુણોથી તમે આરાધના કરવા યોગ્ય છો; પ્રકૃતિજન્ય (માયિક) ગુણોથી તમારો બાધ થઈ શકે તેમ નથી અને સર્વાત્મભાવની જેને સિદ્ધિ થયેલી છે એવાં રાધિકાજી વગેરેથી આપ સિદ્ધ થઈ શકો તેવા છો. ૭

[ગીતિ]

યદ્યપિ તર્કવિતર્કૌ નિગમપ્રતિપાદ્ય એવ રૂપ્યેતે ।

નહિ નહિ નહિ તદતીતે, યતએવૈવંઽવિવધં પરં બ્રહ્મ ॥૮॥

જોકે તર્ક અને વિતર્ક નિગમોથી પ્રતિપાદિત કરી શકાય તેવા બ્રહ્મમાં જ કરી શકાય છે, પણ વેદાતીત બ્રહ્મમાં નહિ, નહિ, નહિ જ; કારણકે પરબ્રહ્મ આવા પ્રકારનું જ છે. ૮

પરમાભિલાષભાગ્યૈઃ પ્રાપ્તં સર્વસ્વમેતદેવ 'સદા ।

યત્તત્તનયો 'હરિ' રિતિ 'દુઃકલોષં હરતિ દર્શનં કૃત્વા ॥૯॥

પરમ અભિલાષને પાત્ર એવા ભગવદીયોએ આ સર્વસ્વ

વસ્તુ નિત્ય પ્રાપ્ત કરી છે, જેનાં, તેનો વંશજ હરિરાય દર્શન કરીને નેત્રના દોષને દૂર કરે છે. ૯

શ્રુતિરપ્યનુવદતીત્થં તાદૃગ્વિષયે તુ “નેતિ નેત્યુ”ક્તેઃ ।

યદ્યત્તત્ પ્રતિપાદ્યં તદતીતં વા તદીયરાદ્ધાન્તઃ ॥૧૦॥

તેવા વિષયમાં “ ન ઇતિ ન ઇતિ ” એમ કહેવાથી શ્રુતિ-પણુ આવી રીતે જેનો માત્ર અનુવાદ કરે છે, તે પ્રથમ તે શ્રુતિથી પ્રતિપાદ્ય છે અગર તે શ્રુતિથી પર છે; આવો તેઓનો સિદ્ધાન્ત છે. ૧૦

[અનુબુદ્ધ્ય]

ભવદ્યોગ્યં પરામૃશ્ય લિખિતં ત્વદનુજ્ઞયા ।

સેવકસ્ય તુ ધર્મોઽયં તદાજ્ઞાકરણં યતઃ ॥૧૧॥

[શ્રીપ્રભુ પ્રતિ કહી અન્થ પૂર્ણ કરે છેઃ] આપને જે યોગ્ય લાગ્યું તેવો પરામર્શ-વિચાર કરીને આપની આજ્ઞાથી આ લખ્યું છે; કારણકે તે પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરવું તે આ સેવકનો તો ધર્મ છે. ૧૧

इति श्रीहरिदासोदितं स्वतन्त्रमिदम् ।

૬૬. ફલવિવેકઃ ।

[અનુબુદ્ધ્ય]

फलं भगवतो रूपं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

कर्मणा ज्ञानभक्तिभ्यामिच्छया पुष्टिरूपया ॥૧॥

अंशपूर्णप्रभेदेन प्राप्तं सत्स्वधिकारतः ।

“रसो वै स” इतिश्रुत्या रसरूपतयोदितम् ॥૨॥

સત્, ચિત્ અને આનન્દ વિગ્રહવાળું પૃથ્વિ સમ્પન્ન-
પ્રભુનું સ્વરૂપ ક્ષેત્ર છે. તે કર્મ, જ્ઞાન, ભક્તિ અને અનુ-
ગ્રહરૂપ ઇચ્છાથી, અંશ અને પૂર્ણ સ્વરૂપના ભેદથી સત્પુરુ-
ષોમાં અધિકારાનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે. “રસો વૈ સઃ” “તે
પ્રભુ નક્ષી રસરૂપ છે.” આ શ્રુતિએ પ્રભુના સ્વરૂપને રસરૂપ
કહેલ છે. ૧-૨.

રસસ્તુ સ્વલુ શૃંગારો નાટ્યશાસ્ત્રે નિરૂપણાત્ ।

અન્યેષાં કરુણાદીનાં તત્તા શૃંગારયોગતઃ ॥૩॥

સ એવ માર્ગભેદેન સ્વાંશભેદેન લભ્યતે ।

કર્મજ્ઞાનોભયવિધ-ભક્તારુણ્યેષુ યથોચિતમ્ ॥૪॥

રસ તે નક્ષી શૃંગારરસજ છે, કારણકે નાટ્યશાસ્ત્રમાં
તેમ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. બીજા કરુણ વગેરે રસોનું
રસપણું શૃંગારરસના યોગથી છે. તે શૃંગારરસાત્મક પ્રભુ-
માર્ગના ભેદથી અને સ્વાંશના ભેદથી કર્મ અને જ્ઞાન આ
અન્નેથી યુક્ત ભક્તોમાં અધિકારાનુસાર મેળવી શકાય છે. ૩-૪

સ્વર્ગભૂલોકભેદેન પ્રાપ્તિઃ ફલમુદીર્યતે ।

નિષ્કામે તુ તથા તસ્મિન્નક્ષરાંશસમુદ્ગતઃ ॥૫॥

તિરોહિતો જીવનિષ્ઠઃ સ્વર્ગ આત્મસુખાત્મકઃ ।

આનન્દસ્તેન રૂપેણ હરિરેવ ફલં મતઃ ॥૬॥

સ્વર્ગ અને ભૂલોકના ભેદથી પ્રાપ્તિ થવી તે ફલ કહેવાય
છે; તેમ નિષ્કામ એવા તે અધિકારી જીવમાં અક્ષરાંશમાંથી
પ્રકટ થયેલો જે, જીવભાવમાં નિષ્ઠા રાખવાથી તિરોહિત-
આત્મા-સુખાત્મક-સ્વર્ગ શબ્દવાચ્ય આનન્દ, તે રૂપે હરિ-
ભગવાનજ ફલરૂપ મનાયેલ છે. ૫-૬

જ્ઞાનમાર્ગેઽક્ષરઃ કામો વિષયાઃ કર્મવર્ત્મનિ ।

આનન્દરૂપિણઃ પ્રાપ્યં સચ્ચિદાનન્દકં ગૃહમ્ ॥૭॥

ગણિતાનન્દકં કૃષ્ણધામરૂપં સ એવ તત્ ।

ऐश्वर्यधर्माविर्भावे लोकरूपं तदुच्यते ॥८॥

જ્ઞાનમાર્ગમાં અક્ષર-કામ એટલે ફલરૂપ છે, કર્મમાર્ગમાં સાંસારિક વિષયો ફલરૂપ છે. આનન્દ સ્વરૂપમાં લીન થયેલ અધિકારીને સત્ ચિત્ અને આનન્દરૂપ પ્રભુનું ગૃહ-ધામજ ફલરૂપ છે; અક્ષર બ્રહ્મ ગણિતાનન્દ શ્રીકૃષ્ણના ધામરૂપ-એટલે અક્ષરબ્રહ્મ-સ્વરૂપે તે પ્રભુ પોતેજ છે. પ્રભુ જ્યારે પોતાના ઐશ્વર્ય નામના ધર્મનો આવિર્ભાવ કરે છે, ત્યારે તે લોકરૂપ કહેવાય છે. ૭-૮

લોકાકારં યદા કૃષ્ણો ભૂમાવવતરેત્ પુનઃ ।

ચરણં તત્તદા વિદ્યાન્ મોક્ષસ્થાનં વિબોધિનામ્ ॥૯॥

અતએવ પદપ્રાપ્તિર્જ્ઞાનિનામ્બુભયાત્મિકા ।

વૈકુણ્ઠે વા વિશેષે તુ ચરણે વા વિશેદ્ બુધઃ ॥૧૦॥

પ્રભુ જ્યારે ફરી અક્ષર બ્રહ્મને લોકાકારરૂપે પૃથ્વીમાં ઉતારે છે, તે વખતે અક્ષર બ્રહ્મને પ્રભુના ચરણસ્થાનરૂપ બાબુનું; અને તે જ્ઞાનીઓનું મોક્ષસ્થાન છે; માટે જ્ઞાનીઓને બન્ને રીતે ભગવત્પદની પ્રાપ્તિ થાય છે; વિશેષે કરી શ્રીવૈકુંઠમાં અથવા પ્રભુના ચરણમાં જ્ઞાની અધિકારી પ્રવેશ કરે. ૯-૧૦

ભક્તિમાર્ગે સ્વરૂપં હિ સમગ્રં ફલમુચ્યતે ।

જ્ઞાનયુક્તે ભક્તિમાર્ગે પુરુષોત્તમવેશનમ્ ॥૧૧॥

પુષ્ટિરૂપે ભક્તિપથે સ્વરૂપપ્રાપ્તિરિષ્યતે ।

સંયોગવિપ્રયોગાભ્યાં યથાયોગ્યં વૃત્તેસ્તથા ॥૧૨॥

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનું સમગ્ર સ્વરૂપ ક્ષણરૂપ કહેવાય છે. જ્ઞાનયુક્ત ભક્તિમાર્ગમાં પુરુષોત્તમમાં પ્રવેશ (સાયુજ્યે) આ ક્ષણ છે. પુષ્ટિ-અનુગ્રહાત્મક ભક્તિમાર્ગમાં પુરુષોત્તમના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ક્ષણરૂપ છે, અને તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ સંયોગ અને વિપ્રયોગાત્મક ભાવથી વરણને અનુસરી તેવી રીતે યથાયોગ્ય થાય છે. ૧૧—૧૨

તત્રાદૌ વસુદેવસ્ય દેવક્યાશ્ચ હરિઃ સ્વયમ્ ।

દત્ત્વા વિયોગં, સંયોગં પશ્ચાદેવ વિતીર્ણવાન્ ॥૧૩॥

લોકસિદ્ધપ્રકારેણ તથૈવાધિકૃતિર્યતઃ ।

સંયોગરસપુષ્ટ્યર્થં વિપ્રયોગ હતીરણાત્ ॥૧૪॥

તેમાં પ્રથમ શ્રીહરિભગવાને પોતે વસુદેવ તથા દેવકી-જીને વિયોગનું દાન કરીને પછી જ સંયોગનો વિસ્તાર કર્યો છે; કારણકે લોકસિદ્ધ પ્રકારે તેઓનો તેવોજ અધિકાર હતો. એથી સંયોગરસની પુષ્ટિ માટે વિપ્રયોગ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ૧૩—૧૪

મહિષ્યાદિષુ લક્ષ્મ્યાં ચ યાદ્વાદિષ્વપિ પ્રમુઃ ।

યથાધિકારં સંયોગં કેવલં દત્તવાન્સ્વતઃ ॥૧૫॥

વિયોગાભાવતો નાત્ર તથાપુષ્ટત્વમુચ્યતે ॥૧૬૩॥

પટરાણીજીઓમાં, શ્રીલક્ષ્મીજીમાં અને યાદ્વાદિમાં અધિકાર પ્રમાણે પ્રભુજીએ પોતે જ કેવળ સંયોગનું દાન કરેલ છે. આમ વિયોગના અભાવથી અહીં પુષ્ટપણું કહેવાતું નથી. ૧૫—૧૬૩

વાચિકેન વિયોગેન તથા માનસિકેન ચ ॥૧૬॥

શ્રીમદાદ્યમહિષ્યાં તુ વિશેષઃ કશ્ચનોદિતઃ ।

લક્ષ્મ્યાદિમુખ્યસંયોગો હરિણા નિત્યયોજનમ્ ॥૧૭॥

વાણી સમ્બન્ધી તેમ મન સમ્બન્ધી વિયોગથી શ્રીમદા-
દ્યમહિષી શ્રીરુકિમણીજીમાં તે કાંઈક વિશેષ પ્રકાર કહેવામાં
આવ્યો છે; શ્રીલક્ષ્મી આદિનું નિત્ય જોડાઈને રહેવું તે
હરિ સાથે મુખ્ય સંયોગ છે. ૧૬-૧૭

કુબ્જાદિષુ તુ સંયોગઃ પરિચ્છિન્નઃ સ્વકાલતઃ ।

આવતારિકરૂપેણ લોકરીત્યૈવ સર્વથા ॥૧૮॥

કુબ્જ વગેરેમાં તે પોતાના સમયાનુસાર પરિચ્છિન્ન (કોઈ
એક વખતે) સંયોગ થયો છે, અને તે સર્વ રીતે અવતાર-
સ્વરૂપથી અને લોકરીતિને અનુસરીને જ છે. ૧૮

અન્યેષ્વપિ નિરુદ્ધેષુ કાલભેદાત્સ્વયોજનમ્ ।

ફલં તદાધિકારેણ તથાલીલાદિભિઃ પુનઃ ॥૧૯॥

બીજા નિરુદ્ધ જીવોમાં પણ કાલના ભેદથી પોતે તેની
સાથે જોડાય છે; તે જીવના અધિકારાનુસાર તેવા પ્રકારની
લીલા વગેરેથી તે જુદા તેઓને મળે છે. ૧૯

આકાર એકરૂપો હિ સામગ્ર્યપિ તથાવિધા ।

વૈધર્મ્યમનુભૂતેર્હિ ક્રિયાભાવવિભેદતઃ ॥૨૦॥

લોકવેદાતીતમેવ વિયોગાત્મપ્રભોર્મતઃ ।

ભાવમાત્રેણાનુભાવો બહિર્વા હૃદયેઽપિ વા ॥૨૧॥

આકાર એકસરખો હોય તેમ સામગ્રી પણ તેવી જ હોય, તથાપિ ક્રિયાને ભાવના ભેદથી, અનુભવથી વિલિન્ન-ધર્મ-પણું થાય છે; પરન્તુ આ વૈધર્મ્ય લોકવેદથી અતીત જ છે. વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુને અનુભાવ ભાવમાત્રથી બહાર અથવા હૃદયમાં પણ આમ માનવામાં આવ્યો છે. ૨૦-૨૧

यथा वियोगे सञ्जाते सँय्योगरसपोषणम् ।

तथा च पूर्वं सँय्योगः पोषणायोत्तरस्य हि ॥२२॥

स एव रासलीलास्थभक्तेभ्योऽदाद्धरिः फलम् ।

“तासामावि”रितिप्रोक्तः सँय्योगेनातिपोषितः ॥२३॥

જેમ વિયોગ થતાં સંયોગરસનું પોષણ થાય છે, તેમ પૂર્વે થયેલ સંયોગ ઉત્તર એટલે વિયોગ રસના નક્કી પોષણ માટે છે. શ્રીહરિભગવાને રાસલીલામાં રહેલા વ્રજ-ભક્તોને કૃષ્ણરૂપે આપેલ છે તેજ “તેઓના” મધ્યમાં પ્રકટ થયા” આ રીતિથી કહેલ છે, એટલે વિપ્રયોગરસ સંયોગ રસથી અતિ પોષિત કરવામાં આવ્યો છે. ૨૩

सम्पाद्य योग्यतां सर्वैः प्रकारैर्मनसि स्थितम् ।

फलं स्वरूपभावात्म प्रादात्तत्परमं फलम् ॥२४॥

૧. તાસામાવિરભૂચ્છૌરિઃ સ્મયમાનમુલામ્બુજઃ ।

પીતામ્બરધરઃ સાક્ષાત્કોટિમન્મથમન્મથઃ ॥

(શ્રીભાગવત-રાસપંચાધ્યાયી)

હસતા મુખકમલવાળા, પીતામ્બરને ધારણ કરનાર, કોટિમદનની એતનાનું મથન કરનાર શૌરિ-શ્રીકૃષ્ણ તે વ્રજભક્તોના મધ્યમાં સાક્ષાત્ સ્વરૂપે પ્રકટ થયા, (આ ભાવ અત્ર છે.)

સર્વ પ્રકારે યોગ્યતા સિદ્ધ કરીને મનમાં રહેલ ભાવા-
ત્મક કૃણસ્વરૂપનું આપે દાન કર્યું છે; તે આ પરમ કૃલ છે. ૨૪

एतद्दानं लोकवेदातीतमेव स्वरूपतः ।

यशोदोत्सङ्गललितान्नान्यस्मादितिनिश्चयः ॥ ૨૫ ॥

સ્વરૂપથી આ દાન નહીં લોકવેદાતીત છે, અને તે
શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત શ્રીપ્રભુથી છે, અન્યથી નથી; એવો
નિશ્ચય છે. ૨૫

नातः परं फलं किञ्चिद्रूपं नातः परं हरेः ।

साधनं भावतो नान्यन्मानं चाचार्यवाग्गणात् ॥ ૨૬ ॥

આથી શ્રેષ્ઠ ફોઈ કૃણ નથી, આથી શ્રેષ્ઠ ફોઈ શ્રીહરિનું
રૂપ નથી, આ ભાવથી શ્રેષ્ઠ બીજું સાધન નથી, અને શ્રી-
મહાપ્રભુનાં વચનામૃતના સમૂહથી ઉત્તમ ફોઈ પ્રમાણ
નથી. ૨૬

इति श्रीहरिदासविरचितः फलविवेकः सम्पूर्णः ।

૬૭. ભગવચ્છાસ્ત્રનિર્ણયઃ ।

[ઇંદ્રવજી]

जीवोऽस्मि लीलाकृतिसिद्धिसृष्टो

देहोऽहमित्यन्वययोग्यबुद्धिः ।

सर्वेश आनन्दमयोऽत्र सिद्धः

साकाररूपोऽखिलसाधकस्त्वम् ॥ ૧ ॥

(વિવિધ પ્રકારની) લીલા કરવાની સિદ્ધિ માટે આપે સરજેલ હું જીવ છું. “હું દેહ છું” એવી રીતે દેહના અન્વય-સમ્બન્ધથી બુદ્ધિ થઈ છે. આપ તો સર્વના સ્વામી, આનન્દમય, સાકારરૂપવાળા, સર્વ વસ્તુને સિદ્ધ કરનારરૂપે અહિં સિદ્ધ છો. ૧

ત્વાં ભક્તગોષ્ઠારમખણ્ડલીલા-
કર્ત્તારમજ્ઞાનતમોઽપહારમ્ ।

સારં નરાકારમનન્તરૂપ-

માનન્દમાત્રં હરિમાશ્રયામિ ॥૨॥

ભક્તોના રક્ષણહાર, અખંડ લીલાઓના કર્તા, અજ્ઞાનરૂપી અન્ધકારનો નાશ કરનાર, તત્ત્વરૂપ, નરસમાન આકારવાળા, અનન્ત જ્ઞેનાં રૂપ છે, આનન્દમાત્ર, સર્વ-દુઃખહર્તા એવા આપનો હું આશ્રય કરું છું. ૨

[ઉપજતિ]

અખણ્ડશબ્દાત્મકરૂપવિષ્ણુના

સર્વાર્થદેન સ્વમુસ્વાર્થકેન ।

સંસારદાવાનલધૂમયોનિના

શ્રીકૃષ્ણનામ્નાત્મતમસ્તરિષ્યે ॥૩॥

અખંડ વેદ સ્વરૂપાત્મક અને વ્યાપક, સર્વ અર્થોનું દાન કરનાર, પોતાના મુખારવિન્દરૂપ અર્થવાળા, સંસારરૂપી વનને આળવા માટે ધૂમયોનિ-અગ્નિસ્વરૂપ, શ્રીકૃષ્ણના નામથી આત્માના અન્ધકાર-અજ્ઞાનને હું તરી જઈશ. ૩

गोचारकायाद्भुतगायकाय

स्ववेणुनादाखिलमोहकाय ।

अनेकलीलारसदायकाय

नमोस्तु तस्मै ब्रजनायकाय ॥४॥

गाथेने आरनार, अद्भुत संगीत आनार, पोतान्ना
वेणुनादथी सर्वने मोह करनार, अनेक लीलाओना रसगुं
दान करनार, ते श्रीब्रजनायकने भास नमस्कार हो. ४

विचित्रभालाद्धतकञ्जमालाद्

उरोविशालाद्द्रमणीरसालात् ।

कंसादिकालाद् ब्रजधेनुपालाच्

श्रीनन्दबालादपरं न जाने ॥५॥

विचित्र लालवाणा, कमलनी मालाने धारण करनार,
विशाण छातीवाणा, ब्रजरमणीओने रसगुं दान करनार,
कंसादि हेत्येना काल, ब्रजनी गाथेगुं पालन करनार, श्री-
नन्दना आण सिवाय भीष्म कोधने हुं लक्षुतो नथी. ५

रसात्मकस्यातिमनोहराकृतेः

विशालनेत्रस्य वयोऽल्पकस्य ।

चौर्यादिलीलाचपलस्य तस्य

कृष्णस्य दासोऽस्मि भवेभवेऽहम् ॥६॥

रसात्मक, अतिमनोहर आकारवाणा, विशाण नेत्रवाणा,
अल्प-नानी वयवाणा, चोरी वगेरे लीलाभां चपल, ते
श्रीकृष्ण प्रभुने हुं जन्मोन्म दास छुं. ६

કૃષ્ણે વિનિર્યાપિતભોગતૃષ્ણે
સ્વરૂપદાનાભિધભોગધૃષ્ણે ।

લીલાકૃતે સ્વીકૃતમક્તપક્ષે

નમોઽસ્તુ નિત્યં વિહિતસ્વરક્ષે ॥૭॥

જેમણે (મારી) ભોગની તૃષ્ણા દૂર કરી છે, સ્વરૂપદાન-
રૂપી ભોગથી મને જેમણે વશીભૂત કરેલ છે, લીલાઓ માટે
ભક્તોના પક્ષનો સ્વીકાર કરનાર, પોતાના ભક્તોની રક્ષા
કરનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને મારાં નમન હો. ૭

હે મીન, હે કૂર્મતનો, વરાહ,

હે સિંહ, હે વામન, માર્ગવાલ્ય ।

હે રામ, સદ્કૃષ્ણ રામ, કૃષ્ણ,

હે બુદ્ધ, કલિકાવતારતઃ સ્તુમઃ ॥૮॥

હે મત્સ્ય ભગવાન! હે કૂર્માવતાર! હે વરાહ! હે
નૃસિંહ! હે વામન! હે પરશુરામ! હે શ્રીરામચન્દ્ર! હે
સંકર્ષણ એવા રામ! હે શ્રીકૃષ્ણ! હે બુદ્ધ! હે કલકી ભગવાન!
પ્રભુના અવતાર હોવાથી આપનું અમે સ્તવન કરીએ છીએ. ૮

ત્વં કૃષ્ણ માં દીનદયાર્દ્રદષ્ટયા

સ્વસેવનાર્થં વિહિતાન્યધર્મમ્ ।

નિવર્તય; સ્વીયતમસ્ય નાન્યા

ગતિઃ; કૃપાલો માયિ સુપ્રસીદ ॥૯॥

હે કૃષ્ણ પ્રભુ! હું દીન છું, તેથી દયાર્દ્ર દષ્ટિથી મને આપની

૧ અત્ર નમસ્ક્રુના યોગમાં “સપ્તમી વિમક્તિ” ચિન્ત્ય છે.

સેવા માટે શાસ્ત્રવિહિત બીજા ધર્મો કરવામાંથી આપ નિવૃત્ત કરો. (એટલે સેવા કરતાં શાસ્ત્રવિહિત ધર્મો ન થઈ શકે તેને નભાવી લ્યો.) હે કૃપાલો ! અત્યન્ત આપનો હું, તેની બીજી ગતિ નથી; માટે મારા ઉપર સારી રીતે પ્રસન્ન થાઓ. ૯

[અનુબંધ]

વસ્તુતો નિર્ગુણં મૂઢા અન્યથા તાદૃશં વિદુઃ ।

બ્રહ્મ પૂર્ણં નિજગુણૈઃ શૂન્યમપ્રાકૃતેતરૈઃ^૧ ॥૧૦॥

વસ્તુતાએ નિર્ગુણ બ્રહ્મને મૂઢ લોકો અન્યથા એટલે બીજી રીતે તેહું નિર્ગુણ બાણે છે, પણ સગુણ એટલે અપ્રાકૃત પોતાના આનન્દાદિ ગુણોથી પૂર્ણ છે, અને નિર્ગુણ એટલે પ્રાકૃત એમ ઇતર ગુણોથી રહિત છે. ૧૦

નિરૂપયન્ત્યા ઉભયં શ્રુતેરેવાશયઃ સ્ફુટઃ ।

ક્ષિપ્યન્તિ કેવલવ્યાખ્યાં કુર્વન્તઃ ક્ષિપ્તકલ્પનાઃ ।૧૧

(આવી રીતે ૧૦મા શ્લોકમાં કહ્યા મુજબ) ઉભય એટલે સગુણ-નિર્ગુણરૂપે નિરૂપણ કરતી શ્રુતિનો આશય સ્ફુટ છે, તોપણ કેવલ નિર્ગુણ છે એમ વ્યાખ્યા કરતા ક્ષિપ્તકલ્પનાવાળા (માયાવાદીઓ) મૂંઝાય છે. ૧૧

માયાશક્તિર્હરેરેવ સર્વસામર્થ્યરૂપિણી ।

સર્વરૂપેણ ભવને હરેઃ સૈવોપયુજ્યતે ॥૧૨॥

સર્વ સામર્થ્યરૂપવાળી માયા શ્રીહરિભગવાનની શક્તિજ છે. શ્રીહરિને સર્વરૂપ થવામાં તેનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. ૧૨

૧ અપ્રાકૃતાશ્વ તે ઇતરે ચ તૈઃ આમ્ સમાસ કરવો.

અપ્રાકૃતેભ્ય ઇતરે પ્રાકૃતા સ્તૈઃ

વિદ્યાવિદ્યે^૧ આપિ હરેઃ શક્તી તે માયયા કૃતે ।

પ્રપન્ને કારણેચ્છાતો બન્ધમોક્ષપ્રદે મતે ॥૧૩॥

વિદ્યા અને અવિદ્યા પણ હરિભગવાનની શક્તિઓ છે. અને તે બન્નેનું નિર્માણ માયાએ કરેલ છે. આ બન્ને શક્તિઓ જગતમાં કારણરૂપ હરિની ઇચ્છાથી બન્ધ અને મોક્ષ કરનારી બનાયેલ છે. ૧૩

સત્યઃ પ્રપન્નો હરિણા કૃતઃ સ્વગુણમાયયા ।

વિહારાર્થે તત્ર જીવાઃ સૃષ્ટાઃ સ્વાંશા નિજેચ્છયા ॥૧૪॥

પોતાની ગુણમયી માયાથી સત્ય પ્રપન્ન-યાને જગત્ શ્રીહરિભગવાને કરેલ છે; ત્યાં વિહારને માટે પોતાનાં અંશ-રૂપ જીવો પોતાની ઇચ્છાથી પ્રભુએ સર્જ્યા છે. ૧૪

તેષાં મુક્તિઃ સદાનન્દાવાસિર્નિત્યશરીરિણામ્ ।

લવણપ્રતિમેવાયં પ્રપન્નાત્મા હરિઃ સ્વયમ્ ॥૧૫॥

નિત્ય, દેહધારી એવા તે જીવોને સદાનન્દ-પ્રભુની પ્રાપ્તિ તે મુક્તિ બાણવી. (સમુદ્રના જલમાંથી બનેલી) લવણની પ્રતિમા તુલ્ય જગત્સ્વરૂપ આ હરિભગવાન પોતે છે. ૧૫

નાનારૂપતયા દ્રષ્ટા, ન રસાત્મકતાક્ષતિઃ ।

રક્તશ્યામશ્વેતતાદ્યાઃ સહજાઃ સૈન્ધવે યથા ॥૧૬॥

ભિન્નરૂપે રહ્યા છતાં આપ દ્રષ્ટા હોવાથી આપના રસાત્મકપણામાં આમી નથી આવતી. જેમ સિન્ધાલૂણના કટકામાં લાલ-શ્વેતપણું વગેરે ગુણો સહજ છે તેમ તે બાણવું. ૧૬

૧ શ્રી ભાગવત એકાદશસ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજીને આજ વાત કરેલ છે કે-

વિદ્યાવિદ્યે મમ તત્તુ વિદ્ધચુદ્ધવ શરીરિણામ્ ।

મોક્ષબન્ધકરી ભાવે માયયા મે વિનિર્મિતે ॥ (સ્પષ્ટ છે)

તથા સહજરૂપાણિ સ્વરૂપે સન્તિ વૈ હરેઃ ।

આનન્દ એવ પ્રાકટ્યે તત્તદ્રૂપો હિ ભાસતે ॥૧૭॥

(ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું) તે મુજબ શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં સ્વાભાવિક રૂપો છે; પરન્તુ પ્રાકટ્ય થતાં નક્કી તે તે રૂપે આનન્દાકાર પ્રભુ ભાસે છે. ૧૭

પ્રતીકેષુ હરેરેવં કર્ત્તવ્યઃ સ્વલુ નિશ્ચયઃ ।

શ્રુતિસિદ્ધબ્રહ્મવાદે વિદ્યમાને કુબુદ્ધયઃ ॥૧૮॥

મોહમાશ્રિત્ય શાસ્ત્રાર્થમન્યથા પ્રવદન્તિ હિ ।

સન્માર્ગમાત્રવિદ્વેષાદેવં તેષાં નિરૂપણમ્ ॥૧૯॥

પ્રભુનાં પ્રતીક-સ્વરૂપો—મૂર્તિઓમાં એમ નક્કી નિશ્ચય કરવો. આમ શ્રુતિસિદ્ધ બ્રહ્મવાદ વિદ્યમાન છતાં કુબુદ્ધિ-વાળાઓ અજ્ઞાનનો આશ્રય કરીને બીજી રીતે શાસ્ત્રોનો અર્થ કરે છે; માત્ર સન્માર્ગમાં તેઓનો દ્વેષ હોવાથી આ પ્રમાણે નિરૂપણ તેઓ કરે છે. ૧૮-૧૯

અતસ્તુ ભગવચ્છાસ્ત્રે પ્રયતેતાસ્તિકો નરઃ ।

સંક્ષિપ્ય સકલં ચોક્તં; કથનાદુપરમ્યતે ॥૨૦॥

આથી આ પુરુષે ભગવાનનાં શાસ્ત્રમાં યત્ન કરવો—એમ સંક્ષેપે બધું કહેવામાં આવ્યું છે; તે હવે વિરામ લેવામાં આવે છે. ૨૦

इति श्रीहरिदासोदितो भगवच्छास्त्रनिर्णयः सम्पूर्णः ।

૧ જેમ બ્રહ્માજીને માયાના પડદાનું અપસરણ થતાં ભગવત્સ્વરૂપો જ્ઞેવામાં આવ્યાં. (શ્રીભાગવત-૧૦ સ્કન્ધ.)

૬૮. વાકૂચક્ષુર્મુખ્યત્વનિરૂપણમ્ ।

[અનુબંધ]

ભગવાનેવ લીલાર્થે વિશ્વમાવિશ્ચકાર હિ ।

લીલા ચ બન્ધમોક્ષાભ્યાં સ્વાંશજીવેષુ વૈ હરેઃ ॥૧॥

ભગવાને લીલા કરવા સાડ નક્કી જગત્ને પ્રકટ કર્યું છે અને હરિના પોતાના અંશરૂપ જીવોમાં બન્ધ અને મોક્ષથી બે પ્રકારે લીલા છે. ૧

બન્ધાર્થે વિષયાઃ સૃષ્ટા, મોક્ષાય શ્રુતિસર્જનમ્ ।

સાધનત્વેન ભોગસ્ય વિષયાણાં હિ સર્વથા ॥૨॥

બન્ધ માટે વિષયો (શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગન્ધ) ઉત્પન્ન કર્યાં છે, મોક્ષ સાડ શ્રુતિ-વેદોને પ્રકટ કર્યાં છે; કારણકે સર્વ રીતે વિષયો ભોગના સાધકપણાથી છે. ૨

ઇન્દ્રિયાણ્યપિ સૃષ્ટાનિ સ્વદેવમાહિતાનિ ચ ।

તૈરેવ વિષયાવિષ્ટૈર્બન્ધો જીવસ્ય વૈ ભવેત્ ॥૩॥

અને પોતપોતાના દેવસહિત ઇન્દ્રિયોને પણ ઉત્પન્ન કરેલી છે; તે ઇન્દ્રિયો વિષયાવિષ્ટ થતાં જીવને જડર બન્ધ થાય છે. ૩

તત્રાપિ બન્ધપૂર્વત્વસિદ્ધયે વિમુખાનિ તુ ।

સૃષ્ટાનિ સર્વથા યસ્માત્પુરા વિષયવેશનમ્ ॥૪॥

ત્યાં પણ બન્ધપૂર્વકપણાની સિદ્ધિ સાડ સર્વ રીતે તે ઇન્દ્રિયોને વિમુખજ સર્જેલી છે; જેથી પ્રથમ તે ઇન્દ્રિયોનો વિષયમાં પ્રવેશ થાય છે. ૪

“પરાશ્ચિ સ્વાનિ વ્યતૃણ”દિતિશ્રુત્યાવગમ્યતે ।

તતો નિષ્કાસનોપાયો જ્ઞાનં વા ભક્તિરેવ વા ॥૬॥

પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયોને બહિર્દષ્ટિવાદી પેદા કરી છે એમ શ્રુતિથી બાણી શકાય છે. તે બહિર્મુખતામાંથી નિકાલ કરવાને ઉપાય જ્ઞાન અથવા ભક્તિજ છે.^૧ ૫

શ્રુતૌ નિરૂપિતો માર્ગો મોક્ષાય જ્ઞાનમેવ હિ ।

જ્ઞાને વૈફલ્યમન્યેષાં મનોમાત્રપ્રયોજનાત્ ॥૬॥

જ્ઞાન નક્કી મોક્ષ સાર છે એમ શ્રુતિમાં જ્ઞાનમાર્ગનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે; પરંતુ મનોમાત્ર પ્રયોજન એટલે જ્ઞાનને પણ જેઓ મનોમાત્ર યાને મિથ્યા માને છે આવા બીજાઓ (માયાવાદીઓ)ને જ્ઞાનમાં વિફલપણું છે; (તાત્પર્ય કે અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ પણ શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદીને થાય છે, મિથ્યાવાદીને નહિ.) ૬

ધ્યાતવ્યમક્ષરં તત્તુ સાકારમપિ વસ્તુતઃ ।

નહિ વ્યક્તમધિષ્ઠેયયોગાભાવેન દીપવત્ ॥૭॥

અક્ષરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરવું, તે પણ વસ્તુતાએ સાકાર છે; આશ્રય કરવા યોગ્ય પુરુષોત્તમના ભક્તિયોગના અભાવથી તે દીવાની માફક પ્રકટ થતું નથી. ૭

ભક્તિં વિના હરેર્નૈવાવિર્ભાવો હ્યક્ષરે મતઃ ।

અપેક્ષ્યતે તત્તશ્ચિત્તમેવાક્ષરવિભાવને ॥૮॥

૧ કઠવક્ત્રી ઉપનિષદના બીજા અધ્યાયના પ્રથમના મંત્રમાં જણાવ્યું છે કે:

“ પરાશ્ચિ સ્વાનિ વ્યતૃણત્સ્વયમ્ભૂસ્તસ્માત્પરાઙ્ પરપતિ, નાન્તરાત્મન્ ”

સ્વયં પ્રકટ થયેલ પ્રભુએ બહારદષ્ટિવાળી ઇન્દ્રિયોને ઉત્પન્ન કરી છે; તેથી જીવ બહારનું જીવે છે પણ અન્તરાત્મામાં જોઈ શકતો નથી.

પ્રભુભક્તિ વિના અક્ષરપ્રહ્લમાં હરિને આવિર્ભાવ નથીજ થતો; તેથી અક્ષરપ્રહ્લમાં પ્રભુની ભાવના કરવામાં ચિત્તની અપેક્ષા છે. ૮

ત્યાજયિત્વા તુ વિષયાન્ વૈરાગ્યેણ શમાદિભિઃ ।

શુદ્ધાનિ તાનિ નીયન્તે, કર્ષયન્તિ યથા ન હૃત્ ॥૯॥

વૈરાગ્ય અને શમ આદિથી વિષયોનો ત્યાગ કરાવીને જેમ હૃદયને (વિષયોમાં) ન આકર્ષે તેમ તે ઇન્દ્રિયોને શુદ્ધ કરી પ્રભુ તરફ લઈ જવામાં આવે છે. ૯

પરં ભગવદાનન્દાપ્રાપ્ત્યા વ્યર્થાનિ તાનિ હિ ।

સ્વતઃ એવ વિલીયન્તેઽતૃણભૂમિસ્થવહ્નિવત્ ॥૧૦॥

તે ઇન્દ્રિયો ઘાસ વગરની ભૂમિમાં રહેલા અગ્નિની માફક પોતાની મેળે લીન થઈ જાય છે; ભગવત્સમ્બન્ધી આનન્દની પ્રાપ્તિ વિના તે વ્યર્થ છે; [તાત્પર્ય કે-ભક્તિહીન જ્ઞાનમાર્ગમાં તે ઇન્દ્રિયો અતૃણ-ભૂમિસ્થ અગ્નિની માફક સ્વયં શાન્ત થઈ જાય છે; ભગવદાનન્દની પ્રાપ્તિ વિના તે નકામી છે.] ૧૦

ભક્તિમાર્ગે તુ ભજનં સાકારસ્ય હરેઃ પુનઃ ।

તત્ર સર્વેન્દ્રિયાણાં વૈ સાર્થકત્વં, ન સંશયઃ ॥૧૧॥

ભક્તિમાર્ગમાં તો પુનઃ સાકાર શ્રીહરિનું જ ભજન છે. ત્યાં પ્રભુના સાકાર સ્વરૂપમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનું સાર્થકપણું થાય છે; તેમાં સંશય નથી. ૧૧

તત્તદાનન્દસમ્પૂર્ત્યા પ્રત્યેકં સફલાનિ હિ ।

एतन्मार्गद्वयाभावे विषयावेशनं मतम् ॥१२॥

ત્યારે આનન્દની સમ્પૂર્ણ પૂર્તિ થવાથી ઇન્દ્રિયો દરેક સફળ થાય છે; આ (જ્ઞાન તથા ભક્તિમાર્ગ) બંને માર્ગના અભાવમાં વિષયોમાં પ્રવેશ કરવાનુંજ થાય છે. ૧૨

મનઆદીન્દ્રિયાણાં હિ મનસસ્તત્ર મુખ્યતા ।

તદેવ ચ વચો વક્તિ યદ્વાચયતિ માનસમ્ ॥૧૩॥

સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં મન આદિ છે, કારણકે ઇન્દ્રિયોમાં મનની મુખ્યતા છે. જે મન બોલાવે છે તે વચન બોલે છે.

“યદ્વક્તિ તત્કરોતી”તિ શ્રુતાવેતન્નિરૂપિતમ્ ।

શ્રુત્યન્તરેડપિ “મનસો વશો સર્વં વભૂવ” હિ ॥૧૪॥

‘વચન જે કહે છે તે કર્મ ઇન્દ્રિય કરે છે,’ આમ વેદમાં નિરૂપાયેલ છે; બીજી શ્રુતિમાં પણ ‘બધું મનને વશ છે’ એમ કહેલ છે. ૧૪

સર્વેન્દ્રિયપ્રેરકત્વાદપિ ચિત્તસ્ય મુખ્યતા ।

પ્રથમોત્પત્તિતશ્ચાપિ કૃષ્ણસેવૈકસાધનાત્ ॥૧૫॥

સર્વેન્દ્રિયનું પ્રેરક હોવાથી પણ ચિત્તની મુખ્યતા છે; તેમ (મન^૧શ્ચક્રે) મનની પ્રથમ ઉત્પત્તિ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણની સેવાનું એક સાધન હોવાથી તેની મુખ્યતા છે. ૧૫

તથાપિ રસના તસ્માત્કિન્નિદ્વલવતી પુનઃ ।

ચક્ષુશ્ચ સર્વથા યસ્માદ્વિક્ષેપેડપિ હિ ચેતસઃ ॥૧૬॥

આમ છતાં તે મન કરતાં ફરી રસના ઇન્દ્રિય કાંઈક બલવતી છે, અને સર્વ પ્રકારે વિક્ષિપ્ત બનાવવાને ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પણ બલવાલી છે. ૧૬

સા સ્વકાર્યં કરોત્યેવ, ચક્ષુઃ પશ્યતિ કારિતમ્ ।

ઉપર્યઘો મનઃ; સ્વીયં કાર્યં પ્રકુરુતશ્ચ તે ॥૧૭॥

તે રસના પોતાના કાર્યને કર્યાજ કરે છે, અને તેણે કરાવેલ કાર્યને આંખ જોયા કરે છે. ઉપર અને નીચે મન છે; જ્યારે રસના અને આંખ તો પોતાનું કાર્ય કર્યાજ કરે છે. ૬૭

તत्र हेतुश्चिन्त्यतेऽत्र सम्यक् शास्त्रोक्तमार्गतः ।

विषयेषु रसो मुख्यो “रसवर्ज”मितीरणात् ॥૧૮॥

અહીં સારી રીતે શાસ્ત્રે કહેલ માર્ગથી કારણ વિચારવા-
માં આવે છે. “રસને છોડીને” આ ભગવદ્વાક્યથી વિષયોમાં
રસ તે મુખ્ય છે. ૧૮

निराहारस्य सर्वेषां निवृत्तावनिवृत्तिः ।

उक्तं तथैव हरिणा “जितं सर्वं जिते रसे” ॥૧૯॥

નિરાહાર (આહાર ન લેતા) મનુષ્યના સર્વ વિષયો નિવૃત્ત
થઈ જાય છે, પણ રસના ઇન્દ્રિયની નિવૃત્તિ થતી નથી;
તેથીજ “જિતં સર્વં જિતે રસે” રસના ઇન્દ્રિય જીતાતાં બધું
જીતાયું છે, એમ શ્રીહરિએ (ભાગવતમાં) કહેલ છે. ૧૯

૧ વિષયા વિનિવર્તન્તે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જ રસોઽપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્ત્તે ॥

ગી૦ અ૦ શ્લો૦ ૨

આહાર વગરના મનુષ્યના વિષયો નિવૃત્ત થઈ જાય છે, પણ
રસના-ઇન્દ્રિયને છોડીને રસના પણ પરબ્રહ્મનાં દર્શન કરીને
નિવૃત્ત થાય છે. અત્ર રસ શબ્દનો અર્થ રાગ વિષયાભિલાષ એમ પણ
કેટલાક કહે છે.

અતો બલવતી વાણી તથા ચક્ષુશ્ચ સર્વથા ।

તતો મનઃ સમાકર્ષત્યેતદ્ દૂરગવસ્તુનિ ॥૨૦॥

[અહિં રસના અને વાણીનું એકત્વ માનીને પ્રતિપાદન છે.] આથી વાણી તથા આંખ સર્વ રીતે બળવાન છે, તેથી આ દૂર રહેલ વસ્તુમાં મનને ઝેંચી બંધ છે. ૨૦

ચક્ષુરાગસ્તુ પ્રથમં પ્રોક્તો ભાવે તુ કામજે ।

બહિર્વ્યાપારપાતેન ન મનઃ પારતે મતે ॥૨૧॥

કામથી ઉત્પન્ન થતા ભાવમાં ચક્ષુરાગ (આંખનો રનેહ) પ્રથમ કહેવાયલ છે. આંખ વાણીદ્વારા બહારના વ્યાપારમાં પડી જવાથી મન પોતાના માનેલા વિષયમાં પાર પામી શકતું નથી. ૨૧

અતો વેણુસમુદ્ગીતે તથોક્તં ગોપિકાજનૈઃ ।

પક્ષિરૂપોક્તિસમયે મૌનદ્દુઃસ્વદ્રણે મતે ॥૨૨॥

આથી વેણુગીતમાં પક્ષિરૂપ ભગવદ્દીયોની ઉક્તિના સમયમાં ગોપીજનોએ તેમ કહેલું છે, (કે “ શ્રુણ્વન્તિ મીલિત-દૃશો વિગતાન્યવાચઃ ” બીજી વાણીને છોડીને તથા વીંચેલ નેત્રવાળાં પક્ષિરૂપ ભગવદ્દીયો વેણુગીતનું શ્રવણ કરે છે.) અહીં મૌન અને નેત્રનું વીંચવું મનાયેલાં છે. ૨૨

एतद्द्वयवशीभूतहृदयास्तु निरोधिनः ।

उभयं नियतं येषामुत्तमास्ते प्रकीर्तिताः ॥૨૩॥

આ બન્ને (વાણી અને આંખ) જેને વશ છે એવા હૃદય-વાળા છે તેઓને નિરોધવાળા જાણવા; એટલે જેઓનું આ બન્ને કબજામાં છે તેઓને ઉત્તમ ભગવદ્દીયો જાણવા. ૨૩

इति श्रीहरिदासोक्तं वाक्चक्षुर्मुख्यत्वनिरूपणं सम्पूर्णम् ।

૬૯. સર્વાભોગ્યસુધાધિક્રયનિરૂપણમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

રસાત્મકો હિ ભગવાંસ્તસ્યાધરરસઃ પુનઃ ।

તસ્ય મુખ્યરસત્વોક્તિરભેદે યુજ્યતે કથમ્ ॥૧॥

નાહિ પ્રભોરભેદોઽસ્તિ કશ્ચિદ્વ્ર રસાત્મનિ ॥૧૧/૨॥

પ્રશ્ન એ છે કે—નક્કી ભગવાન્ રસાત્મક છે, ફરી તેમને અધરરસ પણ એક રસ છે. બન્નેમાં અલેદ હોય ત્યારે તે અધરરસને મુખ્યરસપણું કહેવું કેમ ઘટી શકે ? માટે પ્રભુના રસાત્મક સ્વરૂપમાં તે કોઈ અલેદ નથી; અર્થાત્ લેદ છે, [તેમ ઠરે છે]. ૧૧/૨

તત્રોચ્યતે યથૈવાત્ર ફલે ચૈકરસેઽપિ હિ ॥૨॥

બહિરન્તઃકૃતો ભેદો રસયોરપિ દૃશ્યતે ।

તથાત્રાપ્યન્યરસતા તારતમ્યાદ્વિબુધ્યતામ્ ॥૩॥

ત્યાં ઉત્તર કહેવામાં આવે છે કે—જેમ અહીં એકરસ-વાળા ફળમાં અન્દર અને બહારથી કરેલો લેદ બન્ને રસોમાં પણ દેખાય છે, તેમ અહીં ભગવત્સ્વરૂપમાં તારતમ્યભાવથી અધર-રસનું અન્ય રસપણું બાણવું. ૩

ત્વચાતો ન યથા યદ્વત્તદન્તર્નિઃસૃતો રસઃ ।

વસ્તુતસ્તૂભયોરૈક્યં તારતમ્યં ચ વર્ત્તતે ॥૪॥

છાલને લીધે તે ફળમાં અન્દર રહેલ રસ બહાર નીકળતો નથી. વસ્તુતાએ તે બન્ને રસોનું એકપણું અને ભિન્નપણું એ અને છે. ૪

એક્યં ચ સર્વથા, તસ્માદભેદે મુખ્યતોચ્યતે ।

આનન્દસારભૂતત્વમતએવ પ્રભૂદિતમ્ ॥૬॥

અને સર્વ રીતે એકતા તે છે જ, તેથી અભેદત્વે મુખ્યપણું કહેવાય છે; માટે જ આનન્દનું સારભૂતપણું પ્રભુચરણે કહેલું છે. ૫

અતએવ સ્વામિનીનામાશ્લેષેઽપિ તદાદરઃ ।

અતએવાધિકારોઽપિ તત એવ પ્રવેશતઃ ॥૬॥

વેણુદ્વારા વિયોગે તુ જીવનં તત એવ હિ ।

એવં નિર્ધારતસ્તત્તદ્રસેઽત્રૈવ વિધીયતામ્ ॥૭॥

આથીજ સ્વામિનીઓના આલિંગનમાં પણ તે અધરસુધાનો આદર છે; આથી જ તે અધિકારદ્વારા પ્રવેશથી ત્યાં અધિકાર સિદ્ધ થાય છે. વિયોગમાં પણ તે અધરસુધાથી વેણુદ્વારા જીવન ટકે છે; આવી રીતે નિર્ધાર કરીને તે તે રસમાં અહીં સમાધાન માનવાનું છે; [તાત્પર્ય કે આ પ્રકારે સર્વાભોગ્ય-અધરરસનું મુખ્યપણું છે.] ૬-૭

इति श्रीहरिदासोक्तं सर्वाभोग्यसुधाधिक्यनिरूपणं सम्पूर्णम् ।

૭૦. ચતુર્ભુજસ્વરૂપવિચારઃ ।

[અથ]

નનુ શ્રીનન્દરાજકુમારો દ્વિભુજ એવ, તત્ર સ્વાનન્દદાનપ્રતિબન્ધાપાકરણરૂપક્રિયાદ્વયસ્ય વિચ્છિન્નતાત્વાત્ । નહિ તત્ર વંશજનનધર્મરક્ષણભૂમારહરણમુક્તિદાનલક્ષણં ક્રિયાચતુષ્ટયમસ્તિ, તસ્ય વસુદેવાવિર્ભૂતે દૃષ્ટત્વાત્ ।

૧[એવં સતિ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગવર્ત્તિભિઃ સ્વસર્વસ્વચતુર્ભુજરૂપે
કથં ભાવનીયમિતિ ચેત્—

પ્રશ્ન છે કે—શ્રીનન્દરાજકુમાર શ્રીકૃષ્ણ દ્વિભુજ છે. તે સ્વરૂપમાં પોતાના આનન્દનું દાન અને પ્રતિબન્ધ દૂર કરવા-
રૂપી એ ક્રિયા વિદ્યમાન છે; (અર્થાત્ આ એ ક્રિયા વિદ્યમાન
હોવાથી દ્વિભુજ છે). તે સ્વરૂપમાં વંશોત્પત્તિ, ધર્મરક્ષણ,
ભૂભારહરણ, અને મોક્ષદાન, આ ચાર ક્રિયાઓ નથી. તે ચાર
ક્રિયાઓ વસુદેવજીના ધરમાં પ્રકટ થયેલ શ્રીકૃષ્ણમાં દેખાય
છે. [એવું હોવાથી શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગમાં વર્ત્તા ભગવદ્દીયોએ
પોતાના સર્વસ્વરૂપ શ્રીચતુર્ભુજ સ્વરૂપમાં કેમ ભાવના કરવી ?
આમ હોય તે—

અત્રૈવં જ્ઞેયં—“તમદ્ભૂત”મિતિશ્લોકયુગ્મે પુષ્ટિ-
મર્યાદાભેદેન દ્વાદશઘા ભગવદ્ગુણાઃ । ऐश्वर्यान्युभय-
વિધાન્યાપિ પ્રકટીકૃત્ય પ્રકટ્ત્વમિતિ દ્વાદશવિશેષણતાત્પ-
ર્યમુક્તમ્ ॥ इत्थं च शुद्धपुष्टिस्वरूपे पुष्टिकार्यस्वरूपमपि
ક્રિયાચતુષ્ટયમાસ્તિ-સ્વસેવા, ધર્મરક્ષા, આધિદૈવિકભાવઃ
પરોદ્દોષનં દ્વયં ચ જ્ઞેયમ્ । आयुधानि तु कथम् ? इत्थम्
સ્વામિનીભાવસંવિષ્ટઃ સ્ત્રીવદ્ભૂપોઽભવત્પ્રભુઃ ।
અતો હિ સેવ્યતા સુસ્થા તદીયાનાં સ્વમાર્ગતઃ ॥૧॥
મધુસૂદનરૂપત્વં ગજરાજવિહારિણઃ ।
માધવત્વં રમાસત્ત્વાદ્બ્રજસ્ત્રીભાવભાવિતમ્ ॥૨॥

૧ આ ગ્રંથમાં મોટા [] કૌંસમાં આવતો ભાગ કાંકરોલીવાળી નકલમાં
છે, “પુષ્ટિભક્તિસુધા”માં નથી; એ ભાગ કાંકરો અસંગત જણાય છે.

નારાયણત્વં ત્રિવિધમપિ તાદૃશકાર્યતઃ ।

કૃષ્ણરૂપેઽપિ વિજ્ઞેયં “નારાયણસમો ગુણૈઃ” ॥૩॥

एतदर्थस्य विवृतिः ‘स्वसेवे’ति तथैव हि ।

तद्रूपेण प्रसिद्धयर्थं चक्राद्यायुधदर्शनम् ॥ ४ ॥

प्रियाभुजाश्लिष्टभुजः कङ्कणाकृतिचक्रकः ।

कम्बुकण्ठे धृतभुजो लीलाकमलपत्रधृत् ॥ ૫ ॥

चतुर्भुजः शङ्खचक्रगदापद्मधरोऽभवत् ॥ ૬ ॥

અહીં આ પ્રમાણે જાણવું: “તમદ્ભુતં” એ કૃષ્ણજન્મ-સમયના સ્વરૂપના બોધક બંને શ્લોકોમાં પુષ્ટિ અને મર્યાદાના ભેદે પ્રભુના બાર ગુણો કહ્યા છે. બંને પ્રકારનાં ઐશ્વર્યોને પ્રકટ કરીને આપ પ્રકટ થયા, એમ એ શ્લોકોમાંનાં બારે વિશેષણોનું તાત્પર્ય સમજાવવામાં આવ્યું છે. આમ શુદ્ધ પુષ્ટિસ્વરૂપમાં પુષ્ટિના કાર્યરૂપ ચાર ક્રિયા પણ રહેલી છે; તે પોતાના ભક્તોની સેવા, ધર્મરક્ષા, તેમજ આધિદૈવિક ભાવ અને પરનું (?) ઉદ્બોધન-એ બે-એમ ચાર જાણવાં. વાસ્તવમાં આયુધો કેવી રીતે જાણવાં? તે આમ—

સ્વામિનીજના ભાવથી યુક્ત હોવાથી પ્રભુ સ્ત્રીરૂપ ભાવવાળા છે. આથી કરીને પોતાના માર્ગમાં રહીને પણ તેવા પ્રભુની સેવા કરવી તે સંગત થઈ પડે છે; (કેમકે તેમાં સ્વ-વંશવૃદ્ધિ સંગત થઈ). પ્રભુ હાથી ઉપર વિહાર કરે છે, તેથી મધુસૂદનરૂપપાણું છે; લક્ષ્મીજ નિત્ય નિકટ હોવાથી વ્રજ-ગનાઓના ભાવથી પૂર્ણ માધવપાણું છે. નારાયણ સમાન કાર્ય હોવાથી ગર્ગવાક્ય પ્રમાણે ‘ગુણોથી પ્રભુ નારાયણ

સમાન હોવાથી કૃષ્ણસ્વરૂપમાં ત્રણે પ્રકારનું નારાયણપણું છે. (આમ સ્વવંશવૃદ્ધિ, ધર્મરક્ષા, ભૂભારહરણ અને મુક્તિદાન એ ચારે સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે.) આજ અર્થની સમજૂતી તે સ્વસેવા છે. તે રૂપે પ્રભુ પ્રસિદ્ધ હોવાથી સ્વરૂપમાં અનુક્રમે ચક્ર વગેરે આયુધ ધરવામાં આવ્યાં છે: તે એવી રીતે કે શ્રીસ્વામિનીજીના ભુજમાં સ્વભુજ લગાડ્યો હોવાથી ત્યાં ગદા, ધારણ કરેલાં કંકણોથી ચક્ર, સ્વામિનીજીના કંઠમાં ભુજ મૂક્યો હોવાથી ત્યાં શંખ, અને લીલારૂપી કમલપત્ર ધારણ કર્યું હોવાથી ત્યાં કમલ; આમ શંખ-ચક્ર-ગદા-પદ્મ-ધારી પ્રભુ ચતુર્ભુજ બિરાજી રહ્યા છે. ૧-૫૩]

एवं सति शुद्धपुष्टिमार्गप्रवर्तकाचार्यमार्गवर्तिनां
चतुर्भुजरूपमनुपपन्नमिवाभाति ॥

આમજ જે હોય તેા આવા પ્રકારનું ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ સેવવાનું શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગનું પ્રવર્તન કરનારા શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગમાં રહેનારા ભક્તોને બંધબેસતું થઈ નથી પડતું !

अत्रोच्यते-वसुदेवगृहाविर्भूत एव “पित्रोः सम्प-
श्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ” इतिवाक्यान्
नन्दगृहाविर्भूत एव केवलधर्मी लोकवेदाप्रथितः पुरुषो-
त्तमो जातः, पूर्वरूपं धर्मसहितं स्वस्मिन्नन्तर्भाव्य प्रकटो
ब्रजे तद्विशिष्टगमनाय, अतएव यज्ञपत्नीनां तेनैव रूपेण
फलदानम् । इदं चाचार्यचरणैर्नामावल्यां यज्ञपत्नीसम्ब-
न्धिनामनिरूपणस्थले “ अद्भुतबालकाय नमः ” इत्या-
दिनामरूपेण सूचितम् ॥ एवं सति ब्रजलीलायामपि

કદાચિદેતદ્રૂપપ્રાકટયાદુભયરૂપસત્ત્વમત્ર । પ્રતિકૃતાવપિ
તથાભૂતાયાં ધર્મિમાર્ગપ્રવૃત્તિભજનમુપપદ્યતે । તત્ર ક્રિયા-
દ્વયમધિકં મર્યાદાપાલનતન્નિવૃત્તિરૂપં જ્ઞેયમ્ । અતएव
યજ્ઞપત્નીનાં બ્રાહ્મણીરૂપત્વાત્ પુષ્ટાવનજ્ઞીકારેણ મુખ્યાયા
અભાવેન ભગવદ્ગૂહનોક્તયાજ્ઞીકારશ્ચેતિ સ ઇવોભયરૂપ
ઈતિ તથાપ્રતિકૃતિભજનમેતન્માર્ગવર્તિનાં નિષ્પ્રત્યૂહ-
મુપપદ્યત ઇતિ નાનુપત્તિઃ કાચિત્ ॥

અહીં કહેવામાં આવે છેઃ વસુદેવજીના ધરમાં (કારા-
ગૃહમાં) પ્રકટ થયેલ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર “ માતાપિતા જ્ઞેતાં તુરત
પ્રાકૃત બાલક થઈ ગયા ” આ શ્રીભાગવત-વાક્યથી શ્રીનન્દ-
રાયજીના ધરમાં પ્રકટ થયેલ જ કેવળ ધર્મી, લોકવેદાતીત,
પુરુષોત્તમ પ્રકટયા છે તે ધર્મ સહિત (વસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ
થયેલ) સ્વરૂપને પોતામાં અન્તર્ રાખીને તેથી યુક્ત ગતિ-
કાર્ય કરવા સારૂ વ્રજમાં પ્રકટ થયા છે; આથી યજ્ઞપત્નીઓ-
(ઋષિપત્નીઓ)ને તે રૂપથીજ ક્ષણદાન કર્યું છે. આ બાબત
શ્રીમદ્વાચાર્યચરણોએ ત્રિવિધનામાવલિ નામના ગ્રન્થમાં યજ્ઞ-
પત્નીસમ્બન્ધિ નામના નિરૂપણના સ્થલમાં “ અહ્ભુત
બાળકને નમસ્કાર ” ઇત્યાદિ નામરૂપથી સૂચવેલું છે. આમ
હોવાથી વ્રજલીલામાં પણ કોઈક વખતે આ (વસુદેવગૃહા-
વિભૂત) રૂપનું પ્રાકટય થતું હોવાથી બન્ને રૂપોનું હોવાપણું
આ સ્વરૂપમાં છે. પ્રભુતું ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પણ એવું હોવાથી
ધર્મિમાર્ગ-પુષ્ટિમાર્ગની પ્રવૃત્તિવાળું ભજન પણ ઘટી શકે છે.
તે ચતુર્ભુજ સ્વરૂપમાં બે ક્રિયા અધિક છે તે મર્યાદાપાલન,

અને મર્યાદાની નિવૃત્તિરૂપ જાણવું; માટેજ યજ્ઞપત્નીઓ
આદ્યાણીરૂપ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તેઓને અંગીકાર ન
હોવાથી, તેમ તેઓમાં મુખ્ય ઋષિપત્ની ત્યાં હાજર ન
હોવાથી તે વિરહમાં પ્રભુને ભેટીને પ્રભુને પ્રાપ્ત થયાં, આમ
કહેવાથી તેને અંગીકાર પ્રભુએ કર્યો છે. આ અંગીકાર ઉભય-
રૂપવાળો છે, આમ તેવી પ્રતિકૃતિ (ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ)માં
કરાતું ભજન આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વર્તનારાઓને નિર્વિઘ્નપણે
ઘટી શકે છે, જેમાં કોઈ જાતની અયુક્તતા નથી.

इति श्रीहरिरायविरचितो(?) द्विभुजचतुर्भुजस्वरूपविचारः
सम्पूर्णः ।

૭૧. ભાવપોષકમ્ ।

[અનુબંધ ૫]

भावसिद्धिर्भाववतां सततं सन्निधानतः ।

तत्कृपातस्तदुच्छिष्ट-भक्षणात्सेवनादपि ॥૧॥

तत्કૃત્યનુકૃતેર્નિત્યં તદ્દ્વાગ્વિશ્વાસતોઽપિ ચ ।

તદ્ભાવભાવનાન્નૂનમવ્યાપૃતિપરાત્મના ॥૨॥

હર્યાવિષ્ટોપદેશાચ્ચ લોકવેદાદ્યનાદરાત્ ।

ધર્મિમાત્રસમાવિષ્ટદૃષ્ટેર્લીલાવિચારણાત્ ॥૩॥

નિવેદનાનુસન્ધાનાત્ તાદૃગ્જનસમાગમાત્ ।

ફલદૌર્લભ્યસંસ્પૃત્યાન્યત્ર તુચ્છત્વચિન્તનાત્ ॥૪॥

પ્રેમી ભક્તોને ભાવની (પ્રેમની) સિદ્ધિ નીચે કહેવામાં આવતાં (૪૬) સાધનોથી થાય છે:

હુમેશાં પ્રભુના સાન્નિધ્યમાં રહેવાથી, તે પ્રભુની કૃપાથી, તેના ઉચ્છિષ્ટ (પ્રસાદી)નું ભોજન કરવાથી અને તેની સેવા કરવાથી, તે પ્રભુની કૃતિ-કાર્યને અધીન થઈ અનુસરવાથી, તેની વાણીમાં વિશ્વાસ રાખવાથી, તેના ભાવની ભાવના કરવાથી, નક્કી બીજી બાબુ અવ્યાપારયુક્ત રહેવાથી, ભગવાનનો જેમાં આવેશ છે એવા ભગવદ્દીયોના ઉપદેશથી, લોકવેદમાં આદર ન રાખવાથી, માત્ર ધર્મી પ્રભુમાં દષ્ટિને ચોટાડી રાખવાથી, ભગવદ્દીલાઓનો વિચાર કરવાથી, આત્મનિવેદન કર્યું છે તેના અનુસન્ધાનથી, તાદૃશ (તાદૃશી) ભગવદ્દીય જનના સમાગમથી, ક્ષણ પોતાની સ્થિતિ બેતાં દુર્લભ છે એવી સ્ફુરણા રાખવાથી, પ્રભુ સિવાય અન્યત્ર તુચ્છપણાનો વિચાર કરવાથી, ૧-૪

અત્યાર્ત્યાં દર્શનાદીનાં તથા તાપોદયાદયિ ।

તદવસ્થાભાવનેન વૈરાગ્યેણ ગૃહાદિષુ ॥૫॥

શ્રીકૃષ્ણવિરહસ્ફૂર્તેર્ભોગત્યાગાત્તદર્થકાત્ ।

શ્રીકૃષ્ણમેલનાભાવાદુદાસીનતયા સ્થિતેઃ ॥૬॥

સેવાતઃ સર્વદા ચિત્તે તદધીનત્વભાવનાત્ ।

લીલાભિરેવ સર્વાભિર્દોષાણાં વિનિવૃત્તિતઃ ॥૭॥

કૃષ્ણસેવાકૃતેઃ શ્રીમત્સ્વામિનીપરિતોષણાત્ ।

દાસ્યભાવનયા નિત્યં નિજદૈન્યવિભાવનાત્ ॥૮॥

निजाचार्यपदाम्भोजाश्रयादन्यविरागतः ।

तदेकपरताबुद्ध्या दृढविश्वासरक्षणात् ॥९॥

सर्वदा तद्गुणालापात् तदीयजनसेवनात् ।

परमानन्दतस्तत्र तदुक्तकरणादपि ॥१०॥

अतदीयपरित्यागादनन्यजनसङ्गतः ।

तदुत्कर्षपरिस्फूर्तेरितरत्राल्पबुद्धितः ॥११॥

एवम्भावाच्च सततं विहितश्रवणादिभिः ।

सर्वदोषविनिर्मुक्त्या भवेद्भावोद्गमो हृदि ॥१२॥

प्रभुना दर्शनादिमां अत्यन्त आर्ति राभवाथी, तेभ्य
तापना उदयथी, ते तापावस्थानी लावना करवाथी, गृह
वगेरेमां वैराग्य राभवाथी, श्रीकृष्णना विरहलावनी स्फूर्तिथी,
प्रभु माटे लोगना त्यागथी, श्रीकृष्णना मिलनना अलावथी,
उदासीनपण्णे रडेवाथी, सर्वदा चित्तमां लगवत्सेवानो विचार
करवाथी, अधुं प्रभुने अधीन छे अवी लावनाथी, प्रभुनी
(षाढ्य, कौमार, पैगंड) आ सर्व लीलाओना अनुसन्धानथी,
आम दोषो निवृत्त थतां श्रीकृष्णप्रभुनी सेवा करवाथी, श्री-
स्वामिनीं प्रसन्न थवाथी, हुमेशां दासपण्णानी लावनाथी,
पोतानी हीनतानो विचार करवाथी, श्रीमहाप्रभुनां अरण्य-
कमलनो आश्रय करवाथी, तेनाथी भीं तरङ्ग वैराग्य राभवाथी,
ते प्रभुमां अक परायणतानी बुद्धिथी, मन्थूत विश्वास-
राभवाथी, हुमेशां ते प्रभुना गुण गावाथी, लगवहीय जनोना
सेवनथी, त्यां परमानन्दथी, ते लगवहीयोना उडेवा मुन्थ
करवाथी, जे अतहीय याने अवैण्णव तेनो त्याग करवाथी,

અનન્ય ભગવદ્દીયનો સંગ કરવાથી, તે ભગવદ્દીયોના ઉત્કર્ષનો વિચાર કરવાથી, ભગવદ્દીયો સિવાયનામાં અલ્પતા છે એવી યુદ્ધિ રાખવાથી, હુમેશાં આવા ભાવથી વિહિત એવાં શ્રવણ કીર્તનાદિથી સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થતાં હૃદયમાં ભગવદ્ભાવનો ઉદ્ભવ થાય છે, અર્થાત્ ભગવદ્ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૫-૧૨

તસ્મિન્ સિદ્ધે ભાગ્યવશાદન્યન્નાપેક્ષ્યમેવ હિ ।

પુષ્ટિમાર્ગે ભાવ એવ ફલં સર્વોત્તમં મતમ્ ॥૧૩॥

ભાગ્યને વશ થઇને તે ભાવજ સિદ્ધ થઇ જતાં બીજા કશાની જરૂર નથીજ. પુષ્ટિ યાને અનુશ્રુત માર્ગમાં ભાવજ સર્વોત્તમ ફલરૂપે મનાયેલ છે. ૧૩

સ્વામિનીનાં સ્વરૂપેણ લીલાભિશ્ચ કૃપાનિધિઃ ।

ભાવ એવ સ્વરૂપાત્મા તાદૃગલીલાસુસંયુતઃ ॥૧૪॥

વિહાય મથુરાં ગત્વા પૂર્વરૂપેણ વૈ હરિઃ ।

સ્વયમેવાદદાદાર્ત્યાપોષયદૂતવાક્યતઃ ॥૧૫॥

સ્વામિની-શ્રીવ્રજાંગનાઓના સ્વરૂપથી અને લીલાઓથી ભાવસ્વરૂપ કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ તેવી લીલાઓથી સહિત, વ્રજભાગોને છોડીને, મથુરાજીમાં પધાર્યા ને પૂર્વ રૂપેજ હરિ ભગવાને પોતેજ આર્તિનું દાન કર્યું અને તે આર્તિથી ઉદ્ધવાદિ દૂતને મોકલી તે દ્વારા ભાવનું પોષણ કર્યું છે. ૧૪-૧૫

इति श्रीहरिरायजीविरचितं भावपोषकं सम्पूर्णम् ।

૭૨. ગોપીવચનદિનનિર્વાહકમ્ ।

[અનુબંધ]

ગોપિકાવદ્વિપ્રયોગે કાલક્ષેપાય સર્વથા ।

કૃષ્ણમૂર્તિ પ્રિયાં કૃત્વા ભજધ્વં તં સ્વભાવતઃ ॥૧॥

ભગવદ્દીયેને ઉદ્દેશીને શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે ભગવાનના વિપ્રયોગમાં સમય ગાળવા માટે સર્વ રીતે ગોપી-જનોની માફક પોતાને પ્રિય એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપને પધરાવીને ભગવદ્ભાવથી તેનું ભજન કરો. ૧

ભાવાદ્ધિ વિપ્રયોગેऽપિ ન સ્થાતું શક્યતે યતઃ ।

અતઃ સ્વહૃદ્ગતૈર્ભાવૈર્ભૂય એતન્મનોમયમ્ ॥૨॥

ભગવદ્ભાવની પ્રાપ્તિ થતાં તે પ્રભુના વિપ્રયોગમાં રહી શકાતું નથી, આથી પોતાના હૃદયમાં રહેલ ભાવોથી ફરી, આ મનોમય ભાવના કરતાં રહેવું. ૨

શબ્દાર્થયોર્નિત્યતાવદ્ ભક્તિરાલ્વન્તિકી હરૌ ।

ઉદેતિ “શ્રીવલ્લભે”તિનામોચ્ચારણમાત્રતઃ ॥૩॥

જેમ શબ્દનું ઉચ્ચારણ થતાં હુમેશને માટે અચૂક અર્થ ભેદ છે, તેમ “શ્રીવલ્લભ” આ નામના ઉચ્ચારણ માત્રથી શ્રીહરિમાં એકાંતિક ભક્તિ ઉદય પામે છે. ૩

સ્વાર્થપ્રકટસેવાલ્યે માર્ગે શ્રીવલ્લભપ્રભોઃ ।

અહ્નીકૃતસ્ય મે ભોજ્યં સ્વાસ્થ્યે કુરુ હુતાશન ॥૪॥

શ્રીવલ્લભ પ્રભુના પોતાનાઓ માટે પ્રકટ કરેલ સેવા-માર્ગમાં જેનો અંગીકાર થયેલ છે એવા માફ લોભ્ય વસ્તુ,

હે હુતાશન ! (અગ્નિસ્વરૂપ પ્રભો !) પોતાના મુખમાં અંગી-
કૃત કરો. ૪

પયઃપત્રાદિમાત્રેણ પૂજિતો યઃ પરં પદમ્ ।

પ્રાગેવ દિશતિ પ્રીતઃ સ કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥૬॥

જલ, તુલસીદલ માત્રથી પૂજેલા જે પ્રથમથી જ પ્રસન્ન
થઈને પરમ પદનું દાન કરે છે તે શ્રીકૃષ્ણ મારો આશ્રય છે. પ

સ્નેહાત્મગન્ધતૈલેન પ્રિયાગન્ધાતિચારુણા ।

અભ્યક્તો મદ્ગલસ્નાનં કુરુ ગોકુલનાયક ॥૬॥

પ્રિયાજનાં અંગના ગન્ધથી ખુશબોદાર સ્નેહરૂપ
સુગન્ધિ તેલથી જેને અભ્યંગ કરાવવામાં આવેલ છે એવા
હે શ્રીગોકુલનાયક ! આપ મંગળ સ્નાન કરો. ૬

દિવા ત્વદ્વનગમન-સ્મરણાત્તાપમાવતઃ ।

પ્રિયાસ્પર્શોષ્ણવીર્યેણ સ્નાત્તો ભવ વ્રજાધિપ ॥૭॥

હે વ્રજાધિપ ! દિવસે આપના વનમાં પધારવાના સ્મર-
ણથી તાપભાવ થતાં પ્રિયાના સ્પર્શથી ગરમ એવા જલથી
સ્નાન કરનારા આપ થાઓ. ૭

સ્નાનાર્દ્રતાનિવૃત્ત્યર્થે પ્રોચ્છિતાઙ્ગ વિભો મમ ।

દૂરીકુરુષ્વ ગોપીશ કૃપયા લૌકિકાર્દ્રતામ્ ॥૮॥

આપનું શ્રીઅંગ સ્નાનથી ભીનું થયેલ છે તે ભીનાશને
દૂર કરવા, જેનાં શ્રીઅંગો પોષાયાં છે એવા હે વિભો ! હે
ગોપીશ ! કૃપા વડે મારી લૌકિક (સાંસારિક) ભીનાશને
દૂર કરો. ૮

પ્રિયાહ્નસહ્નસમ્બન્ધિગન્ધસમ્બન્ધતો ભવેત્ ।

કદાચિત્કસ્યચિદ્ભાવો, હ્યતઃ સ્નાનં સમાચર ॥૯॥

પ્રિયાહ્નનાં અંગના સંગ સમ્બન્ધી ગન્ધના સમ્બન્ધથી કેાઈ દિવસ કેાઈને ભાવની પ્રાપ્તિ થાય; માટે આપ સ્નાન કરો. ૯

ભાવાત્મકતયા ક્લુસસ્વોત્તરીયાત્મકાસને ।

સિંહાસને ગોકુલેશ કૃપયોપવિશ પ્રભો ॥૧૦॥

ભાવાત્મકપણથી રચેલ છે પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્રાત્મક આસન જેમાં એવા સિંહાસનમાં, હે શ્રીગોકુલેશ પ્રભો ! આપ કૃપાથી બિરાજો. ૧૦

ઉદેતિ સવિતા, નાથ પ્રિયયા સહ જાગૃહિ ।

અહ્નીકુરુષ્વ મત્સેવાં, સ્વકીયત્વેન માં વૃણુ ॥૧૧॥

હે નાથ ! સૂર્ય ઉદય પામે છે. પ્રિયાહ્ની સાથે જાગો, મારી સેવાનો અંગીકાર કરો, અને સ્વકીયપણથી મારું વરણુ કરો. ૧૧

પ્રસીદ પૂજિતો ભક્તયા તુલસ્યા પ્રિયગન્ધયા ।

નિષ્કિશ્વનાધીશ નાન્યત્ કર્તું શક્નોમિ સર્વથા ॥૧૨॥

પ્રિય જેનો ગન્ધ છે એવાં તુલસીહથી ભક્તિ વડે પૂજેલ એવા આપ પ્રસન્ન થાઓ. હે નિષ્કિશ્વન ભક્તોના અધીશ્વર ! સર્વ રીતે બીજું કરવાને હું સમર્થ નથી. ૧૨

મુખાબ્જમકરન્દાસિ - લોભેન રસભાવતઃ ।

પર્યુપાસિતચિત્તાનિ વ્રજરત્નાનિ તાનિ મે ॥૧૩॥

કુસુમાન્યર્પિતાનીશ, પ્રસીદ મયિ સન્તતમ્ ॥૧૩½॥

मुष्कमलना मकरन्दनी प्राप्तिना दोलथी रसभावे
करी चित्तने सेवनारां प्रणरत्नाइप (गोपांगनाइप) ते भारां आ
पुष्पो आपने अर्पित करेल छे; भाटे भारा उपर सदा
आप प्रसन्न थाओ. १३३

कृपासंहृष्टदृष्ट्या तद्ङ्गीकृतिशोभितः ॥१४॥

स्वरूपरसदानार्थं निष्पीडयैतानि विद्यया ।

यदुच्छिष्टं मे ददासि कृतार्थोऽस्मि ततः प्रभो ॥१५॥

कृपाथी सुप्रसन्न दृष्टिना वर्षादथी ते पुष्पोने अंगीकार
करी सुशोभित ओवा आप, स्वरूप-रसना दान भाटे विद्याथी
ते कुसुमोने दयावीने मने जे उच्छिष्टनुं दान करे छे तेथी
हे प्रभु ! हुं कृतार्थं छुं. १४-१५

प्रियासङ्केतकुञ्जस्य वृक्षमूलेषु पल्लवैः ।

कृतेषु भावतल्पेषु क्रीडन् गोचारणं कुरु ॥१६॥

प्रियाञ्जना संकेतना कुञ्जनां वृक्षानां मूलाभां पल्लवोथी
करेल लावात्मक शयनोभां रमणु करता आप गाथोने चार-
वानुं काम करे. १६

प्रियानखात्मकादर्शं विलोक्य वदनाम्बुजम् ।

ब्रजाधीश प्रमुदितः कृपया मां विलोक्य ॥१७॥

हे ब्रजधीश ! प्रियाञ्जना नभइप अरीसामां मुष्क-
कमणनुं दर्शन करीने प्रसन्न थयेल आप मने कृपाथी निहाणे. १७

भावात्मकास्यहृदय-पल्लवेषु शेषरूपके । प र्यङ्के

रमस्व राधया कृष्ण शयानो रसभावतः ॥१८॥

हे श्रीकृष्ण ! शेषस्वरूप, लावात्मक अमारा हृदयइपी

પર્યંકમાં શ્રીસ્વામિનીજી સાથે રસભાવથી પોઠેલ આપ
રમણુ કરો. ૧૮

યથા સ્વાન્તઃસ્થબાલાનાં કૃતાર્થત્વાય સર્વદા ।

સ્વોચ્છિષ્ટં કૃપયા દત્તં, હરે દેહિ તથૈવ મે ॥૧૯॥

(પૂતનાએ હણેલ સોળ હજાર બાળકોએ પૂતનામાં પ્રવેશ
કરેલ, તે બાળકોનો પ્રવેશ પૂતનાના પ્રાણુહરણુ સમયે
પોતામાં પ્રભુએ કરાવેલ; તે વાર્તાનું સ્મરણુ દઈને વીનવે છે
કે) જેમ પોતાની અન્દર રહેલ વ્રજબાળકોને સર્વદા
કૃતાર્થ કરવા સાડ, હે હરિ! આપે (મૃત્તિકાભક્ષણુના
પ્રસંગમાં) પોતાના ઉચ્છિષ્ટનું દાન કર્યું, તેમજ મને આપના
અધરામૃતનું દાન કરો. ૨૯

તામ્બૂલં ચર્વિતમિવ મુલ્લોચ્છિષ્ટં વ્રજાધિપ ।

ગૃહ્ણામિ કૃપયા દત્તમસ્તુ મે ફલિતં તથા ॥૨૦॥

હે વ્રજધિપ! આપના મુખનું ઉચ્છિષ્ટ-ચર્વિત તામ્બૂલ
કૃપાથી આપ આપો તો ગ્રહણુ કરું; તેવી રીતે માફ લાગ્ય
ફલિત થાઓ. ૨૦

ત્વદાજ્ઞસસ્વયાગાત્માન્નકૂટસ્ય સમર્પણાત્ ।

ગોવર્ધ્વનાચલાધીશ પ્રસીદ સતતં મયિ ॥૨૧॥

આપે આજ્ઞા કરી કરાવેલ પોતાના યજ્ઞરૂપ અન્નકૂટના
સમર્પણથી હે શ્રીગોવર્ધન પર્વતના અધીશ્વર! હુમેશાં મારા
ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૨૧

યથેન્દ્રયાગમહ્નસ્ય સ્વયાગસ્ય ચ કારણાત્ ।

નન્દાદીનામનન્યત્વં કૃતં, મયિ તથા કુરુ ॥૨૨॥

જેમ ઇન્દ્રયાગનો ભંગ કરીને અને પોતાનો અન્નકૂટ-
યાગ કરાવવાથી નન્દાદિ ગોપોતું અનન્યપાત્રું આપે સિદ્ધ કર્યું
અર્થાત્ અન્યાશ્રય દૂર કર્યો, તેમ મારા ઉપર કરો. ૨૨

[પૃથ્વી]

સમુલ્લસિતકુન્ડકુમચ્છુરિતપુષ્પમાલાં યદા

દદાસિ હસિતા સતી સશ્વિ કૃપાકટાક્ષૈર્મુદા ।

સમીક્ષ્ય હિ યદા વદિષ્યસિ^૧ મયા, મુદાહં તદા-

ઽમૃતાધિકતદાત્મતામપિ ચ તુચ્છમુક્તિં બ્રુવે ॥૨૩॥

(અહીંથી ત્રણે શ્લોકમાં ગોપીરૂપ થઈને ભક્ત હૃદયનો
વેગ વહાવે છે:) હે સખી ! હાસ્ય કરતી તું જ્યારે આનંદ-
પૂર્વક મારા તરફ કૃપામય કટાક્ષો છોડીને ખીલેલા કુંકુમથી
ખરડાયેલી પુષ્પમાલા આપીશ અને નિહાળી મારી સાથે વાત
કરીશ, ત્યારે હું અમૃતથી પણ અધિક એવી તદાત્મકતાને
પણ એક તુચ્છ મુક્તિ જેવી આનંદપૂર્વક કહીશ. ૨૩

^૨યદા સશ્વિ ^૩રતૌ શ્રુતિપ્રથિતબન્ધરીત્યા રમ-

ણ્યતિશ્રમજસીકરૈરુસિ તં^૪ સમીક્ષે^૫ પ્રિયમ્ ।

તદા વ્યજનવ્યજ્જનાર્થમપિ ^૬નિર્નિમેશેક્ષણૈઃ

સુરેશસદનં ^૭નુ મે ભવાતિ મોક્ષ એવ સ્ફુટમ્^૮ ॥૨૪॥

હે સખી ! જ્યારે વેદમાં પ્રસિદ્ધ રાસવિહારની રીતિએ

૧...મુદા તદાહં તદાત્મતામપિ હિ મુક્તિતોઽપ્યધિકતુચ્છમુક્તિં બ્રુવે-
અપપાઠ છે. ૨ યથા. ૩ રતિ. ૪ માં. ૫ સમીક્ષ્ય. ૬ ન્વેન્ને-
મેષુણ્યગ-અપપાઠ. ૭ નવા ભવતુ. ૮ અર્થ ભારે સંદિગ્ધ રહે છે.

हुं रमणी श्रमणिदुओथी युक्त एवा प्रियने विहारमां मारा
 हृदय पर नेउं छुं, त्यारे वींजणे करवाने माटे पलकारे
 मार्या सिवायनां नेत्रे नेती मने नणे के स्फुट रीते अहीं
 स्वर्ग आवी रह्युं होय अथवा तो मोक्ष आवी मज्ये होय ! २४

[शिपरिणी]

न मे "चित्ते किञ्चित् त्रिजगति च वर्वर्त्यति, परं
 त्विदं त्वेकं तिष्ठत्यति मम ^{१०}मनस्येव सततम् ।

चिरप्रार्थ्यं यत्त्वं ब्रजपतिसुतस्त्वत्प्रियतमा^{११}

मुदा राधा चोभौ ^{१२}कुरुतमिह कुञ्जेषु रमणम् । २५

मारा हृदयमां त्रणे लोकमां कांछि पणु रह्युं नथी; परंतु
 मारा मनमां सतत आ ऐकज लांभा वणत थयां प्रार्थनां
 करायेलुं छे के श्रीनंदरायणना पुत्र आप अने आपनां
 प्रियतमा राधिकाणु ऐ उलय नणां अहीं कुंजेमां आनंद-
 पूर्वक रमणु करे. २५

इति श्रीहरिदासोक्तं गोपीवचनदिननिर्वाहकं सम्पूर्णम् ।

८ कस्यापि त्रिजगति वरीवर्त्यति-अपपाठ. १० मनस्यासि-अपपाठ.

११...सुतस्तत्प्रि-अपपाठ. १२ मत्कृतानि-अपपाठ.

૭૩. દાસ્યાષ્ટકમ્ ।

[શાદ્ધ્વલવિકીડિત]

ये नित्यं परिभावयन्ति चरणौ श्रीवल्लभस्वामिनो
 ये वा तद्गुणगानसेवनपरा ये सन्निधिस्थायिनः ।
 ये वा तद्गतभावभावितमनोमोदान्विताः सन्ततं
 तेषामेव सदास्तु दास्यमपरं किं वा फलं जन्मनः ॥१॥

જેઓ શ્રીવલ્લભાધીશનાં ચરણોનું ધ્યાન કરે છે, જેઓ તેના ગુણગાનમાં અને સેવનમાં તત્પર છે, જેઓ તેની સાન્નિધ્યમાં રહેનારા છે, વળી જેઓ તે શ્રીમહાપ્રભુજીમાં રહેલ ભાવથી ભાવનાવાળા મનના આનન્દથી હૃદયમાં યુક્ત છે તે ભગવદીયોનું દાસ્ય મને સદા થાઓ. જન્મનું ખીજું શું ફળ છે ? (અર્થાત્ કાંઈ નહિ.) ૧

ये कृष्णास्यकृपायुताः प्रतिदिनं तन्मार्गचिन्तापराः
 ये वा लौकिकवैदिकादि सकलं तत्कर्तृकं मन्वते ।
 येषामन्यदुपास्यमेव न परं चित्ते समारोहति
 स्वीयत्वेन वृतास्त एव सततं मद्रक्षका भूतले ॥२॥

જેઓ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના સુખારવિન્દાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી યુક્ત છે, પ્રતિદિન તે મહાપ્રભુજીના માર્ગનો વિચાર કરવામાં તત્પર છે, અને જેઓ લૌકિક વૈદિક સઘળું તેમણે કરેલું જ માની રહ્યા છે, અને જેઓના ચિત્તમાં ખીજું ઉપાસ્ય દેવ ચઢતુંજ નથી, જેઓનું પ્રભુએ સ્વકીયપણાથી વરણ કરેલ છે તે ભગવદીયો જ ભૂતળમાં મારા રક્ષક છે. ૨

ये तद्वाक्यविचारमात्रचतुरा गूढार्थबोधे रताः

ये विश्वासयुताः कृतौ च कथिते श्रीवल्लभस्वामिनः ।

ये तद्वक्त्रदिदक्षया हृदि सदा तप्ता विरक्ताः सुखे

तदास्यं प्रतिजन्म मे फलतु, किं सिद्धैः फलैरन्यतः । ૩

જેઓ શ્રીવલ્લભાધીશની કૃતિમાં તથા કથનમાં વિશ્વાસ-
વાળા છે, જેઓ તેના મુખારવિન્દનાં દર્શનની ઇચ્છાથી સદા
હૃદયમાં તપ્યા કરે છે, અને સંસારના સુખમાં વિરક્ત છે
તેવા ભગવદ્દીયોનું દાસ્ય પ્રતિજન્મ મને ફલીભૂત થાઓ;
શીબં સિદ્ધ થતાં ફલોથી શું? (અર્થાત્ કાંઈ નહિ). ૩

ये श्रीवल्लभपादसेवनकृते दीनाः स्वदेहादिको-

पेक्षास्तत्परचेतनास्तदुदितं सर्वं स्वतः कुर्वते ।

येषां बुद्धिरहर्निશં समधिका तत्तोषणे सादरा

तेषामेव सतां सदा चरणयोः पातः परं मे फलम् ॥૪॥

જેઓ શ્રીવલ્લભાધીશનાં ચરણકમલના સેવન માટે
દીનતાવાળા છે, પોતાના દેહાદિકની ઉપેક્ષા કરનારા છે, તે
શ્રીમહાપ્રભુમાં પરાયણ બુદ્ધિવાળા, તેઓશ્રીએ ફરમાવેલું
બધું પોતે જાતે કરે છે, અને જેઓની બુદ્ધિ તે શ્રીમહાપ્રભુને
પ્રસન્ન કરવામાં અધિક આદરવાળી છે, તે સત્પુરુષોનાં
ચરણોમાં પડવું તેજ મારે પરમ ફળ છે. ૪

ये वा तत्प्रियनन्दसूनुचरणासक्ताः पुनः स्वामिनी-

दास्यं शुद्धतया तदीयहृदयाभिप्रायमातन्वते ।

ये जीवत्फलमेतदेव निखिलं बुद्ध्या सदा मन्वते

तेषामेव पद्माम्बुजे मम रतिः सेवाफलं जायतम् ॥૫॥

જેઓ તે શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રિય^{વિન્દ} નન્દનનાં ચરણોમાં આસક્ત છે, ફરી શ્રીસ્વામિનીજીનું દાસ્ય તેમના હૃદયના અભિપ્રાયને બાણીને શુદ્ધપણાથી કરે છે અને જેઓ જીવવાનું બધું ફળ આજ છે એમ બુદ્ધિપૂર્વક માને છે, તે ભગવદીયોનાં ચરણકમલમાં સેવાના ફલરૂપ રતિ યાને પ્રેમ મને થાઓ. ૫

ये तद्धोधनचातुरीकलनतः सन्तुष्टचित्ताः सदा
ये वा मानससेवनां तदुदितां मुख्यां परां जानते ।
ये 'दोषः सकलो निवृत्त' इति तद्विश्वासतो मन्वते
तेषामेव ममास्तु पादकमलद्वन्द्वे परा रेणुता ॥६॥

જેઓ તે શ્રીમહાપ્રભુજીની સમજાવવાની ચાતુરીના વિચારથી સદા સન્તુષ્ટ ચિત્તવાળા છે અને જેઓ તે શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરેલા માનસી સેવાને કેવલ મુખ્ય માને છે, જેઓ 'મારો બધો દોષ નિવૃત્ત થયો છે' એમ તેઓશ્રી ઉપરના વિશ્વાસથી માને છે, તે ભગવદીયોનાં બન્ને ચરણકમલમાં મને રજપણું થાઓ; [અર્થાત્ તેઓના ચરણકમલની હું રજ બનું એ ભાવ છે.] ૬

ये गोपीपतिपादरेणुभजने श्रीवल्लभैकाश्रिता
ये वा दास्यपरम्परामुपगताः प्राप्ताः परां दीनताम् ।
ये 'स्वीयं सकलं तदीय'मिति हृत्पङ्कुरुहे मानय-
न्त्येतेषामहमस्मि दासपदवीं प्राप्तः सदा जन्मनि ॥७॥

જેઓ ગોપીપતિ-શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુજીના ભજનમાં શ્રીવલ્લભાધીશના આશ્રયવાળા છે, જે દાસ્યની પરમ્પરાને પામ્યા

છે, શ્રેષ્ઠ દીનતાને પ્રાપ્ત થયા છે, જેઓ હૃદયમાં બધું તે પ્રભુનું છે એમ માની રહ્યા છે, સદાય જન્મમાં (ભવોભવ) આઓની દાસપદવીને હું પ્રાપ્ત થયો છું. ૭.

ये तद्रूपमहर्निशं स्वहृदये तापात्मकं सुन्दरं
साकारं सरसं रसात्मकतया ख्यातं हि जातं भुवि ।
नित्यं तत्परिचिन्तयन्ति सततं सङ्कीर्त्तयन्त्यादरात्
तेषां दैन्यभरेण मे प्रतिभवं दास्यं हि भूयात्फलम् ८

જેઓ તાપાત્મક, સુન્દર, સાકાર, સરસ, રસાત્મકપણાથી પૃથ્વીમાં પ્રકટેલ અને પ્રસિદ્ધ--તે મહાપ્રભુના સ્વરૂપનું રાત્રિદિવસ ચિન્તન કરે છે અને આદરથી હુમેશાં ગાય છે, દીનતાના ભારથી પ્રતિભવ (પ્રતિજન્મ) તે ભગવદીયોનું દાસ્યજ મને ફલરૂપ થાઓ. ૮

इति श्रीहरिदासोक्तं दास्याष्टकं सम्पूर्णम् ।

૭૪. શ્રીનૃસિંહ-વામન-જયન્ત્યુત્સવવ્રતવૈશિષ્ટ્ય-
નિરૂપણમ્ ।

[અનુષ્ટુપ]

देवोद्धृत्यै महामीनः, सुरकार्याय कच्छपः ।
वराहो भुव उद्धृत्यै सृष्टिकृद्ब्रह्मकार्यकृत् ॥१॥

દેવોના ઉદ્ધાર માટે શ્રીમત્સ્યાવતાર, દેવોના કાર્ય માટે કચ્છપાવતાર, પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂ તથા સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્માનું કાર્ય કરવા માટે શ્રીવરાહાવતાર છે. ૧

ભક્તક્લેશાસહિષ્ણુઃ શ્રીનૃસિંહો ભક્તકાર્યકૃત્ ।

વામનઃ સુરકાર્યૈકવ્યાજભક્તવૃતિક્રિયઃ ॥૨॥

ભક્તના કાર્યને કરનાર તથા ભક્તના દુઃખને સહી ન શકનાર શ્રીનૃસિંહાવતાર છે અને દેવોના કાર્યના એક બહાનાથી ભક્તના વરણની ક્રિયાવાળા શ્રીવામનાવતાર છે. ૨

ભાર્ગવો ભૂમિભારાપનયનક્ષત્રિયાન્તકૃત્ ।

રઘુનાથો રસાત્મૈવ ધર્મમર્યાદયા યુતઃ ॥૩॥

પૃથ્વીના ભારને ઉતારવા સાડે ક્ષત્રિયોના નાશને કરનાર શ્રીપરશુરામાવતાર છે અને ધર્મની મર્યાદાથી યુક્ત શ્રીરામ-ચન્દ્રજી રસાત્માજી છે. ૩

બલરામો મહાદૈત્યમારણાદ્ ભૂમિભારહા ।

કૃષ્ણઃ પુષ્ટિરસાત્મૈવ રસમર્યાદયા યુતઃ ॥૪॥

મહાન્ દૈત્યોને હુણીને ભૂમિનો ભાર ઉતારનાર શ્રીબલ-દેવજી છે અને રસરૂપ મર્યાદાથી યુક્ત પુષ્ટિરસસ્વરૂપ શ્રી-કૃષ્ણચન્દ્ર ભગવાન્ છે. ૪

બુદ્ધઃ પાષણ્ડવક્તૈવ કલિકાલાનુરૂપકૃત્ ।

કલિકર્ધર્મપુનઃસ્થિત્યૈ દુષ્ટમ્લેચ્છવિનાશકઃ ॥૫॥

કલિકાલને અનુરૂપ-યોગ્ય ધર્મને કરનાર બુદ્ધ ભગવાન્ પાખંડ ધર્મના વક્તા છે અને ધર્મની પુનઃ સ્થિતિ કરવા સાડે દુષ્ટ મ્લેચ્છોનો વિનાશ કરનાર શ્રીકલિક ભગવાન્ છે. ૫

દશાવતારા એવૈતે તત્તત્કાર્યાય ચોદિતાઃ ।

ભક્તિમાર્ગે તુ સંસેવ્યઃ કૃષ્ણ એવ સદા બુધૈઃ ॥૬॥

આ દશ અવતારો નક્ષી તે તે કાર્ય માટે કહ્યા છે અને ભક્તિમાર્ગમાં તેા ડાહ્યા મનુષ્યોએ શ્રીકૃષ્ણલગવાનું જ સેવવા લાયક છે. ૬

સેવાયામઙ્ગતા ચોક્તા પૂજાયા હતિ નિશ્ચયઃ ।

તત્રાવતારજન્માદિ જયન્તીવ્રતમુચ્યતે ॥૭॥

લગવત્સેવામાં પૂજામાર્ગનું પણ અંગપણું કહેલ છે એવો નિશ્ચય છે; તે સેવામાર્ગમાં પણ અવતારોના જન્માદિ છે, તે જયન્તી વ્રત કહેવાય છે. ૭

રામસ્તુ રસરૂપત્વાદસ્મત્પ્રભુસમો મતઃ ।

નૃસિંહવામનૌ ભક્તકાર્યકૃત્ત્વાદિહોદિતૌ ॥૮॥

“અધા અવતારોની જયન્તી ન મનાય અને શ્રીરામચન્દ્ર, નૃસિંહ અને વામન લગવાનની જયન્તીનો ઉત્સવ આ પુષ્ટિ-માર્ગમાં કેમ મનાય ?” તેનું કારણ કહે છે: શ્રીરામચન્દ્ર તેા રસરૂપ છે જેથી પુષ્ટિપુરુષોત્તમ આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર તુલ્ય છે. નૃસિંહ તથા વામનાવતાર ભક્તોના કાર્ય કરનાર હોવાથી આ માર્ગમાં માનવામાં આવ્યા છે, આથી આ વ્રણેયની જયન્તીઓ મનાય છે. ૮

અનુકૂલૌ ભક્તિમાર્ગે તયોરુત્સવમાચરેત્ ।

અતણ્વાસ્મદાચાર્યૈર્નિબન્ધે તદુદીરિતમ્ ॥૯॥

આ અવતારો ભક્તિમાર્ગમાં અનુકૂલ છે તેથી તે બન્નેનો ઉત્સવ કરવો, આથી જ શ્રીમહાપ્રભુએ નિબન્ધ સર્વાનિર્ણય પ્રકરણમાં આ ઉત્સવ કરવાનું કહ્યું છે. ૯

અન્યથાન્યાવતારાણામપિ સ્યાદ્ વ્રતમીરિતમ્ ।

एवमाचार्यचरणाभिप्रायो ज्ञायते जनैः ॥१०॥

तदीयैः कृपया दानैः सान्निध्याद्विद्वलेशितुः ॥१०३

બીજી રીતે હોત તે બીજા અવતારોનું વ્રત પણ કરવાનું
કહ્યું હોત. શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના સાન્નિધ્યથી કૃપા વડે તેણે
આપેલ તદ્દીય દાનોથી આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્યચરણોને
અભિપ્રાય જનોથી બાણી શકાય છે. ૧૦૩

इति श्रीहरिदासविरचितं नृसिंहवामनजयन्त्युत्सवव्रतवैशिष्ट्य-
निरूपणं समाप्तम् ।

૭૫. શ્રીભાગવતપુસ્તકનિત્યપૂજનવિધિઃ ।

आचम्य प्राणायामं कुर्यात्-

આચમન કરી પ્રાણાયામ કરવો.

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनुभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥१॥

આ મન્ત્રથી શાન્તિ લાભવી.

ततः सङ्कल्पः-

તે પછી સંકલ્પ કરવો.

ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः । अद्येत्यादिपूर्वोच्चरित एवं-

गुणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम सकुटुम्बस्य, सपरि-

वारस्य श्रीगोवर्धनधरणचरणारविन्दप्रसादात् सर्व-

समृद्धिप्राप्त्यर्थं प्रारब्धानुसारादनुग्रहपूर्वकं श्रीभगवन्ना-

માત્મકસ્વરૂપશ્રીભાગવતસ્ય પાઠસાઙ્ગતાસિદ્ધ્યર્થે શ્રી-
ભાગવતસ્ય પ્રતિષ્ઠાં પૂજનં ચાહં કરિષ્યે-

“તિથૌ” આ શબ્દ સુધી બોલી સપરિવાર સકુટુમ્બ
એવા મને શ્રીગોવર્ધનધરણુ-શ્રીનાથજીના ચરણારવિન્દના
પ્રસાદથી (કૃપાથી) સર્વ (દેવી) સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રારબ્ધને
અનુસરી શ્રીભગવદ્ગુરુપૂર્વક શ્રીગોવર્ધનનાથજીના નામાત્મક-
સ્વરૂપ શ્રીભાગવતના પાઠની સાંગતાની સિદ્ધિ સારૂ શ્રીભાગ-
વતની પ્રતિષ્ઠા અને પૂજા હું કરીશ.

તદસ્તુ-

તે થાવ.

‘ મિત્રાવરુણે’તિપ્રતિષ્ઠાં કુર્યાત્-

“ મિત્રાવરુણ ” એ મન્ત્ર વડે પ્રતિષ્ઠા કરવી.

તતઃ પુરુષસૂક્તેન આવાહનાદિષોડશોપચારૈઃ પૂજયેત્-

તે પછી પુરુષસૂક્તથી આવાહનાદિ ષોડશ (સોલ) ઉપ-
ચારોથી પૂજા કરવી.

ૐ સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ ।

સ ભૂમિં વિશ્વતો વૃત્વા અત્યતિષ્ઠદ્ દશાઙ્ગુલમ્ ॥૧॥

શ્રીભગવન્નામાત્મકસ્વરૂપિણે શ્રીભાગવતાય નમઃ ॥

આવાહનમ્ ॥

એમ બોલી આવાહનની ભાવના કરવી.

પુરુષ એવેદઃ સર્વે યદ્ ભૂતં યન્ન આવ્યમ્ ।

ઉત્તામૃતત્વસ્યેશાનો યદન્નેનાતિરોહતિ ॥૨॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

आसनम् ॥

ओम ओली आसन आपवुं.

एतावानस्य महिमा अतो ज्यायाँश्च पूरुषः ।

पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ।३।

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

पाद्यम् ।

ओम ओली पाद्यनुं जल अर्पणुं करवुं.

त्रिपादूर्ध्वमुदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः ।

ततो विष्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने अभि ॥४॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

अर्घ्यम् ॥

ओम ओली अर्घ्यनुं जल अर्पणुं करवुं.

तस्माद्विराडजायत विराजो अधिपूरुषः ।

स जातो अत्यरिच्यत, पश्चाद् भूमिमथो पुरः ॥५॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

आचमनीयम् ॥

ओम ओली आचमननुं जल अर्पणुं करवुं.

यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ।

वसन्तोऽस्यासीदास्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्विः ॥६॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

स्नानम् । ओम ओली स्नान करावधानी लावना करवी.

तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातमग्रतः ।

तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥७॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

वस्त्रम् ।

श्लो० ७०॥ वस्त्र धरावपुं.

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम् ।

पशूस्तांश्चक्रे वायव्यान् आरण्यान्ग्राम्याश्च ये ॥८॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

यज्ञोपवीतम् ।

श्लो० ७१॥ यज्ञोपवीतं धरावपुं.

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः, ऋचः सामानि जज्ञिरे ।

छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्, यजुस्तस्माद्जायत ॥९॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

चन्दनम् ।

श्लो० ७२॥ चन्दन धरावपुं.

तस्मादश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः ।

गावो ह जज्ञिरे तस्मात्, तस्माज्जाता अजावयः १०

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

पुष्पम् ।

श्लो० ७३॥ पुष्प धरवां.

यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ।

मुखं किमस्य कौ बाहू, का ऊरु पादाबुच्येते ॥११॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

धूपः ।

श्लोम ओली धूप करवो.

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्, बाहू राजन्यः कृतः ।

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥१२॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

दीपः ।

श्लोम ओली दीपो करवो.

चन्द्रमा मनसो जातः, चक्षोः सूर्यो अजायत ।

मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च, प्राणाद्वायुरजायत ॥१३॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

नैवेद्यम् ।

श्लोम ओली लोम धरवो.

नाभ्यामासीदन्तरिक्षं, शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ।

पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकां अकल्पयन् १४

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

पूगीफलताम्बूलम् ।

श्लोम ओली भीडुं धरवुं.

सप्तास्यासन् परिधयः त्रिसप्त समिधः कृताः ।

देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन् पुरुषं पशुम् ॥१५॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।

दक्षिणा । श्लोम ओली लेट धरवी.

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसःपरस्तात्
सर्वाणि रूपाणि विचिन्त्य धीरो नामानि कृत्वा-
भिवदन् यदास्ते ॥१६॥

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपधारिणे श्रीभागवताय
नमः । नमस्कारः ।

श्लो० ६३५५ प्रणाम करवा.

घाता पुरस्ताद्यमुदाजहार शक्तः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः॥
तमेवं विद्वानमृत इह भवति, नान्यःपन्था अयनाय विद्यते

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपधारिणे श्रीभागवताय
नमः । प्रदक्षिणा ।

श्लो० ६३५६ परिकुमा करवी.

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
ते ह नाकं महिमानः सचन्ते, यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः

श्रीभगवन्नामात्मकस्वरूपिणे श्रीभागवताय नमः ।
मन्त्रपुष्पम् ।

श्लो० ६३५७ मन्त्रपुष्पांजलि अर्पित करवी.

ततः प्रार्थना ।

ते पक्षी प्रार्थना करवी.

[स्तोत्र] [शार्ङ्गविहीन]

वन्दे श्रीकृष्णदेवं मुरनरकभिदं वेदवेदान्तवेद्यं
लोके भक्तिप्रसिद्धयै यदुकुलजलधौ प्रादुरासीदपारः ।

યસ્યાસીદ્રૂપમેવ ત્રિભુવનતરણે ભક્તિવચ્ચ સ્વતન્ત્રં
શાસ્ત્રં રૂપં ચલોકે પ્રકટયતિમુદા યઃ સ નો ભૂતિહેતુઃ

લક્ષિતપ્રતિબન્ધક દોષરૂપી સુર અને નરકાસુરનો નાશ કરનાર, ને વેદ અને વેદાન્તથી જાણવા લાયક, શ્રીકૃષ્ણદેવ પ્રભુને હું નમન કરું છું. લોકમાં લક્ષિતની પ્રસિદ્ધિ સાડ અપાર એવા જે પ્રભુ યદુકુલરૂપી સમુદ્રમાં પ્રકટ થયેલા છે, ત્રણે ભુવનનો ઉદ્ધાર કરવા સાડ લક્ષિતવાળું સ્વતન્ત્ર જેમનું રૂપ છે, લોકમાં શાસ્ત્રને અને રૂપને આનન્દથી જે પ્રકટ કરે છે તે પ્રભુ અમારા ભૂતિના કારણરૂપ છે. ૧

[અનુષ્ટુપ]

નમઃ શ્રીકૃષ્ણપાદાબ્જતલકુઙ્કમપદ્મયોઃ ।

રુચે યદરુણં શશ્વન્મામકં હૃદયામ્બુજમ્ ॥૨॥

શ્રીકૃષ્ણના ચરણામ્બુજતલના કુંકુમ-કર્દમની કાન્તિને મારા નમસ્કાર થાઓ, જેથી મારું હૃદયકમલ હૃમેશાં અરુણ એટલે રાગ (પ્રેમ) યુક્ત રહે. ૨

શ્રીભાગવતરૂપં ચ પૂજયેદ્ભક્તિપૂર્વકમ્ ।

સર્વાન્કામાન્ પ્રયચ્છન્તિ કુર્વતે નાત્ર સંશયઃ ॥૩॥

લક્ષિતપૂર્વક શ્રીભાગવતના સ્વરૂપની પૂજા કરવી. આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલું શ્રીભાગવત-પૂજન, કરનારને (ઐહિક પારલૌકિક) બધું કાર્ય સિદ્ધ કરી આપે છે, એમાં સંશય નથી.

इति श्रीहरिदासविरचितः श्रीभागवतपुस्तकषोडशोपचार-
पूजनविधिः समाप्तः ।

૭૬. ષટ્ષષ્ટિ(૬૬)રપરાધાસ્તરફલાનિ પ્રાયશ્ચિત્તાનિ ચ ।

[૬૬ અપરાધો, તેનાં ફલો અને પ્રાયશ્ચિતો]

॥ અપરાધઃ ॥

॥ ફલમ્ ॥

॥ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥

- ૧ ભગવત્સમીપે ક્રોધઃ । મલેચ્છયોનો જન્મત્રયમ્ । સ્નાનં દૃતદીપશ્ચ ।
- ૧ પ્રભુની સમીપમાં ક્રોધ મ્લેચ્છયોનિમાં ત્રણુ જન્મ સ્નાન અને ધીનો દીવો
- ૨ અન્યેન સહ ભાષણમ્ । શત્રુપીડનમ્ । શતં જપઃ ।
- ૨ પ્રભુની સમીપમાં બીજા શત્રુથી પીડા થાય સો અષ્ટાક્ષર જપવા
- ૩ સ્ત્રીણાં ભગવત્સમીપેડવલો- નીચદરિદ્રસ્ત્રીજન્મત્રયં ષણ્ઢ- માસં સ્ત્રીત્યાગઃ ।
- કનં કામહૃષ્ટ્યા । જન્મત્રયમ્ ।
- ૩ પ્રભુની સમીપમાં કામદષ્ટિ- નીચ દરિદ્ર સ્ત્રીના ત્રણુ જન્મ, એક માસ સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો
- થી સ્ત્રીઓ તરફ જોવામાં નપુંસકના ૩ જન્મ નપુંસકના
- આવે તો
- ૪ હાસ્યમ્ । દારિદ્ર્યમ્ । સ્વર્ણનૂપુરનિવેદનમ્ ।
- ૪ પ્રભુ સમીપમાં હસે તો દારિદ્ર્ય આવે સોનાનાં નૂપુર પ્રભુને નિવેદન કરવાં

॥ अपराधः ॥	॥ फलम् ॥	॥ प्रायश्चित्तम् ॥
५ देवतान्तरस्य नामग्रहणम् ।	मूकता ।	श्रीभागवतपाठः ।
५ प्रभुनी समीपमां थीब्ज द्वेवतुं नाम लेवामां आवे तो।	भूंशापणुं	श्रीभागवतने। पाठ करेवे।
६ देवतान्तरस्तुतिः ।	अशक्तत्वम् ।	श्रीभागवतपाठः ।
६ प्रभुनी समीपमां थीब्ज द्वेवनां वथाणु करे तो।	अशक्तपणुं	श्रीभागवतने। पाठ
७ देवतान्तरतः फलाकाङ्क्षा ।	जन्मत्रयं निरपत्यता ।	लक्षतुलसीदलनिवेदनम् ।
७ अन्य द्वेवथी इदानीं धदिष्ठा नपणुं	त्राणुं जन्म सुधी निःसन्ता-	ओक लाथ तुलसीदल निवेदन करवां
८ अवैष्णवशास्त्रश्रवणम् ।	वृक्षजन्मत्रयम् ।	नियमेन सह श्रीभागवतश्रवण- त्रयम् ।
८ अवैष्णुव शास्त्रोनुं श्रवणु करे तो।	वृक्षना। त्रणुं जन्म	नियम सहित त्रणुवार श्री- भागवतनुं श्रवणु करवुं
९ अवैष्णवानामाचरणम् ।	जन्मत्रयं चर्मकारः ।	तत्तदिन्द्रियदण्डः ।
९ अवैष्णुवेतो आहर करे तो।	त्राणुं जन्म मोथीना।	तेते धन्द्रियोने दंड द्वेवे।

॥ अपराधः ॥

॥ फलम् ॥

गि।

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

१० अवैष्णवजलादिग्रहणम् ।

सूचिमुखपिशाचा द्विशतवर्षान

उपवासत्रयम् ।
अथ उपवास करवा

१० अवैष्णुवेनुं जलाहिशु

असौ वर्षं सुधी सोऽर्धना सम

करे तो।

सुअवाणे। पिशाच

पञ्चामृतस्नानम् ।

११ अवैष्णवस्य स्वसेव्यप्रदर्श-

वार्षिकसेवानिष्फलत्वम् ।

नम् ।

पञ्चाभृत स्नान करावतुं

११ अवैष्णुवने पोताना सेव्य

अेक वर्षनी सेवा निष्कल

स्वइपनां दर्शन कराववाथी

१२ अवैष्णवसुखाच्छीभागवत-

काष्टकीटजन्मत्रयम् ।

श्रवणम् ।

श्रीभागवतनुं हान करतुं

१२ अवैष्णुवना सुअथी श्री-

लाडडाना डीडा (धणु)

भागवत सांभजे तो।

अथु जन्म

१३ अवैष्णवस्पृष्टजलादिग्रहणम्

जलजन्तुः ।

१३ अवैष्णुवना अडेल पाणी

पूरानो अवतार

वगेरेनुं अडुणु करे तो।

उपवासः ।

अेक उपवास करवे।

॥ અપરાધઃ ॥

૧૪ વૈષ્ણવાતિથેર્નિરાકરણમ્ ।

૧૪ વૈષ્ણવ અતિથિનું અપ-
માન કરે તે।

૧૫ ગુરુદેવતયોઃ સમીપેડનૃત-
માષણમ્ ।

૧૫ ગુરુ અને પ્રભુની સમી-
પમાં અસત્ય બોલે તે।

૧૬ શ્રાદ્ધાન્નમક્ષણમ્ ।

૧૬ શ્રાદ્ધના અન્નનું ભક્ષણ

૧૭ શ્રાદ્ધાન્નમક્ષણોત્તરં ભગવ-
ત્સેવનમ્ ।

૧૭ શ્રાદ્ધનું અન્ન જરમ્યા પછી
ભગવાનની સેવા

॥ ફલમ્ ॥

અમક્તદિરિદ્રોગિનાં ચ જન્માનિ
સર્વસ્વદાનમ્ ।

અભક્ત, દરિદ્ર અને રોગીના
૭ જન્મ આવે

અબ્દત્રયં રૌરવે કુમ્ભીપાકે
ચ પાતઃ ।

ત્રણ વર્ષ સુધી રૌરવ ને
કુંભીપાક નરકમાં પ્રડવું પડે

પૂજનં વિફલં માસકૃતમ્ ।

એક માસમાં કરેલ પૂજન
નિષ્ફળ

પૂજનં નિષ્ફલં માસકૃતમ્ ।

એક માસમાં કરેલ પૂજન
નિષ્ફળ

॥ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥

સર્વસ્વદાનમ્ ।

પોતાના સર્વસ્વનું દાન કરી
દેવું

શ્રીભાગવતપાઠત્રયમ્ ।

શ્રીભાગવતના ત્રણ પાઠ કરવા

ઉપવાસઃ ।

એક ઉપવાસ કરવો

પચ્ચામૃતસ્નાનમ્ ।

શ્રીઠાકૌરણને પંચામૃત સ્નાન
કરાવવું

॥ अपराधः ॥

१८ अवैष्णवान्नादिभक्षणोत्तरं
सेवनम् ।

१८ अवैष्णवतुं अन्नादि नभ्या
पथी हाडोरणेनी सेवा
करे तो।

१९ पिण्याकभक्षणम् ।

१९ तलने। जेण आधो।
डाय तो।

२० श्लेष्मातकभक्षणम् ।

२० गुंदां आधां डाय तो।

२१ तैलभक्षणम् ।

२१ काया तेलतुं लक्षणु करवाभां
आवे तो।

॥ फलम् ॥

क्षयरोगी जन्मत्रयम् ।

त्रयुं नभ सुधी क्षयरोगी थाय

ग्राहयोनिः।

प्रहयोनिः-।

जुडेनो अवतार आवे

मूत्रकीटजन्मत्रयम् ।

त्रयुं नभ भूत्रनो कीडा थाय

वेवलत्वं शिवालये ।

शिवणेना भन्दरभां देवलक
थाय

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

सर्ववैष्णवपूजनमन्नाद्यैः ।

अन्नादिथी सर्व वैष्णवोना
सत्कार करवो।

दिनत्रयं पञ्चानृतभक्षणम् ।

त्रयुं दिवस पञ्चाशृत लेवुं.

बहुनवनीतनिवेदनम् ।

श्रीहाडोरणे धायुं माभयु
आरोगावतुं

दुग्धसमर्पणम् ।

श्रीहाडोरणे ह्यध आरोगावतुं

॥ अपराधः ॥

२२ निषिद्धकन्दफलमूलादि-
भक्षणम् ।

२२ निषिद्ध कन्द, इल, मूण(गा-
जर, लसण, डूंगणी, मूणो,
कोथी, आलकूल, सोगरी
वगेरे) वगेरेनुं लक्षण
करे तो।

२३ मलिनवस्त्रपरिधानम् ।

२३ हाडोरणी सेवामां भेलां
वस्त्र पहिरे तो।

२४ दग्धसन्धितापूर्णपरिधानम्।

२४ भणेल, सांधिल, अपूर्ण
वस्त्र धारण करे तो।

२५ गुरुदेवतयोरनमस्कारः ।

२५ गुरु अने प्रभुने नभस्कार
न करे तो।

॥ फलम् ॥

श्वयोनित्रयम् ।

इतराना त्रणु जन्म आवे

जन्मत्रयं नपुंसकत्वम् ।

त्रणु जन्म सुधी नपुंसकपणुं

नपुंसकत्वं जन्मत्रयम् ।

त्रणु जन्म नपुंसकपणुं

दासजन्मत्रयम् ।

दास-थाकरना त्रणु जन्म

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

उपवासो मासम् ।

ओठ भासना उपवास करवा

भगवति शतवस्त्रधारणम् ।

प्रभुने ओठसो वस्त्र धरवां

रौप्यसिंहासनार्पणम् ।

इपातुं सिंहासन श्री....ने
अर्पणु करवुं

किरीटार्पणं देवालयकरणं च ।

प्रभुने डिरीट-मुगट अर्पणु
करवे। अने देवालय करववुं

॥ अपराधः ॥

२६ भगवदालये देहकार्यम् ।

२६ भगवन्मन्दिरमां देहकार्यं
करे तो।

२७ असमर्पितभक्षणम् ।

२७ असमर्पितनुं भक्षणं कर-
वामां आवे तो।

२८ मन्दिरे पादुकाभ्यां यानम् ।

२८ मन्दिरमां आंभडी पडिरी
जवाथी

२९ एकहस्तप्रणामः ।

२९ हाडोरणे अक हाथे
प्रणाम करे तो।

॥ फलम् ॥

श्वपचजन्मत्रयम् ।

यां डालना त्रणु जन्म आवे

कुम्भीपाके कल्पं पातः ।

कुंभीपाक नरकमां अक कल्प
सुधी पडे

कुष्ठिजन्मत्रयं चर्मकारश्च ।

त्रणु जन्म सुधी डोढियो
तथा मोथी गने

गजजन्म ।

हाथीना जन्म आवे

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

श्रीभागवतश्रवणं पठनं वा
दशावृत्या ।

श्रीभागवतनुं दश वभत श्रवणु
करनुं अगार पाठ करवा

वैष्णवपूजनं पायसान्निभोजनं
च ।

वैष्णुवेने! सत्कार करवे। अने
दूधपाकनुं लोजन करवनुं

सहस्रपरिक्रमणम् ।

मन्दिरने अक डुब्बर परिक्रमा
करवी

साष्टाङ्गनमस्कारशतत्रयम् ।

त्रणुसो वभत साष्टांग नम-
स्कार करवा

॥ अपराधः ॥

३० गुरुद्वैवतनिन्दाश्रवणम् ।

३० गुरु के धष्टहेवनी निन्दा

सांलणे तो।

३१ गुरौ देवे चानात्मवद्वर्त्तनम् ।

३१ गुरु अने धष्टहेवमां ७३

भाइक वत्तं तो।

३२ अकाले गुरुद्वैवतयोर्दर्शनम् ।

३२ सभय वगर गुरु तथा

धष्टनां दर्शन करवामां

भावे तो।

३३ गुरुद्वैवते अनिरीक्ष्य

भोजनम् ।

३३ गुरुहेव तथा धष्टहेवनां

दर्शन कथां विना लोअन

करे तो।

॥ फलम् ॥

कुम्भीपाकः ।

कुंलीपाक नरकनी प्राप्ति

आहं

प्रहयोनित्रयम् ।

अडना तणु ७न्म आवे

सकलधर्मनाशः ।

सर्व धर्मोना नाश थाय

सूकरयोनित्रयं; जन्मत्रयमन्ध

इति केचित् ।

दुक्करना तणु ७न्म आवे

अगर तणु ७न्म सुधी अन्ध

७न्मे अेम डेदलाक डडे छे

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

गुरुद्वैवतप्रसादनम् ।

गुरु अने धष्टहेवने प्रसन्न

करवा

लक्षं जपः ।

ला७ अष्टाक्षर मंत्र ७५७७

आदर्शसमर्पणम् ।

हाडोर७ने अरीसो अर्पणु

करवो।

सुवर्णकुण्डलार्पणम् ।

सुवर्णुनां कुंडल धराववां

॥ अपराधः ॥

॥ फलम् ॥

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

३४ गुरुदैवतयोर्भेदेन दृष्टिः ।

इयेनः ।

३४ गुरु अने प्रभुमां लेह-
दृष्टि राषे तो

शकरानो अवतार

प्रभु भाटे मोटे।
अन्धावी आपवे।

भुल

३५ गुर्वाशोल्लङ्घनम् ।

असिपत्रादियोरनरकपातः सर्व-

धर्महानिश्च ।

३५ गुरुनी आशानुं उल्लंघन
करवामां आवे तो

असिपत्र वगेरे धोर नरकमां
पडुं पडे अने सर्व धर्मांनी

वैष्णव अने गुरुने प्रसन्न
करवा

हानि थाय

३६ भगवन्नाम्ना याचनम् ।

उपचारनैष्फल्यम् ।

पञ्चगुणितनैवेद्यदानम् ।

३६ प्रभुने नाभे थायना
करवामां आवे तो

सेवानी निष्कलता

पांयगणुं नैवेद्य धरावबुं

३७ गुरुदैवतयोर्वित्तशाठ्यम् ।

उपचारनैष्फल्यम् ।

पञ्चगुणितनैवेद्यदानम् ।

३७ गुरु अने प्रभु भाटे
धनतो लोभ

सेवानी निष्कलता

पांयगणुं नैवेद्य करबुं

॥ अपराधः ॥

३८ गुरुदैवतयोगुप्तप्रकटी-
करणम् ।

३८ गुरु अने प्रभुनी छानी
वात कही हे तो

३९ मुक्तावशिष्टनिवेदनम् ।
३९ मुक्ताथी आक्री रहिल धरे तो

४० गुरुदैवतयोः सम्मुखे पद्मा-
सनेनोद्धतवेशेन चावस्था-
नम् ।

४० गुरु अने प्रभुनी सम्मुख
पद्मासन (पग उपर पग
ब्यावीने) वाणीने अगार
उद्धत वेशथी असे तो

॥ फलम् ॥

श्वयोनित्रयम् ।

इतराना त्रयु अवतार

श्वपचजन्मत्रयं व्याधिर्जन्मत्रयम्
अंटादना त्रयु जन्म तेभ त्रयु
जन्म सुधी रोग

सर्पयोनौ शतजन्मानि ।

सर्पयैनिमां अेकसे जन्म

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

पञ्चाध्यायीपाठशतम् ।

रास पंच्याध्यायीना १००
पाठ करवा

साष्टाङ्गप्रणामशतत्रयम् ।
त्रयुसे साष्टांग प्रणाम करवा

साष्टाङ्गप्रणामशतत्रयम् ।

त्रयुसे साष्टांग (६'३वत्)
प्रणाम करवा

॥ अपराधः ॥

४१ काले पूजालोपः ।

४१ समयसर पूज न थाय तो।

४२ तापसासिमत्या नैवेद्यस्या-
नादानम् ।

४२ पोते तपस्वी छे ज्येवा।

अभिमानथी नैवेद्यत्रुडुथु

न करे तो।

४३ वैष्णवपीडनम् ।

४३ वैष्णुवने पीडा करवाभां

आवे तो।

४४ अनौचित्येन पूजनम् ।

४४ अनुचितपण्ठाथी पूज

करे तो।

॥ फलम् ॥

गर्दभयोनित्रयम् ।

गधेडाना त्रणु जन्म

वैतरण्यां पातः ।

जेकसे वर्ष सुधी वैतरणीभां

पडुं पडे

सप्तजन्मानि दरिद्रः पिशाचो-

ऽऽदृशतत्रयम् ।

सात जन्म सुधी दरिद्री अने

त्रणुसे वर्ष सुधी पिशाच थाय

पूजनं विफलम् ।

पूजन निष्फण थाय

अयुतं जपः ।

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

शतपलदुग्धाभिषेकः ।

शतपल (४०० तोला) दूधथी

श्री...ने अभिषेक करवे।

उपवासत्रयं प्रासादकरणं च ।

त्रणु उपवास, ने प्रणु भाटे

रुडिल अन्धाववे।

तत्प्रसादनं धनाद्यैः ।

धन वजेश्ठी ते वैष्णुवने

प्रसन्न करवे।

अयुतं जपः ।

दशहजार अष्टाक्षर मन्त्र

जपवा

॥ अपराधः ॥

४५ भगवति कम्बलस्पर्शनम् ।

४५ प्रभुने धाअणी अडी
नय तो

४६ उलङ्घनम् ।

४६ प्रभुना स्वइपने ओणजे तो

४७ पृष्ठदर्शनम् ।

४७ प्रभुने पृष्ठलाग नेवाय तो

४८ गुरुदेवतयोरविश्वासः ।

४८ गुर अने प्रभुने अविश्वास

४९ अपवित्रतायां दर्शनादिकम्

४९ अपवित्रतामां दर्शन
वगेरे करवामां आवे तो

॥ फलम् ॥

यावत्पशुरोमसहृथावर्षे कुम्भी-

पाकः ।

नेटलां पशुनां इवाडां तेटलां
वर्षो सुधी कुंभीपाक नरक

मार्जरी ।

बिलाडीने अवतार आवे

जगच्छत्रुत्वम् ।

जगतने शत्रु अने

सर्वनिष्फलता ।

सर्व कर्मानुं निष्फलपणुं

तावद्दिनकृतसेवावैफल्यम् ।

तेटला द्विवसे करेदी सेवा
निष्फल

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

प्रतिमाप्रमाणं सुवर्णहीरकादि-
दानम् ।

ते प्रतिमा नेटलुं सोनुं अगर
डीरा वगेरेनुं दान करवुं

रातप्रासादपरिक्रमणम् ।

प्रभुना भन्दरने ओकसे
परिक्रमा करवी

शय्यार्पणम् ।

डाडोरणे शय्या अर्पणुं
करवी

श्रीभागवतश्रवणम् ।

श्री लागवतनुं श्रवणुं करवुं

पञ्चामृताभिवेको मालतीकुसुम-
हारार्पणं च ।

पंथाभृतथी अलिषेक करवो
अने मालतीना पुष्पनेा हार
अर्पणुं करवो

॥ અપરાધઃ ॥

૫૦ કૃતવિરુદ્ધોપચારઃ ।

॥ ફલમ્ ॥

મૃતયોનિઃ ।

॥ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥

માલતીકુસુમાર્પણમ્ ।

૫૧ અવૈષ્ણવયાગાદાહુપકારઃ ।

ભગવત્પ્રસાદે સહસ્રવર્ષાણ્યન્ત-

યાગદ્વિગુણનૈવેદ્યસ્યાર્પણમ્ ।

રાયઃ ।

૫૨ અવૈષ્ણવ-યજ્ઞમાં ઉપકાર
કરે તે।

પ્રભુની કૃપા થવામાં હજાર
વર્ષોનો અન્તરાય

તે યાગથી અમહાં નેવેદ્ય
પ્રભુને ધરું

૫૨ ચિદ્વજન્માષ્ટમ્યેકાદૃશ્યાવિ-
કરણમ્ ।

સહસ્રજન્માનિ નરકપાતસ્તથા
દરિદ્રો નિરપત્ય આધિવ્યાધિ-
યુતઃ ।

શતં વૃણ્ડ ।

૫૨ વિક્લા જન્માષ્ટમી અને
એકાદશી વજેરે કરે તે।

હજાર જન્મે સુધી નરકમાં
પડે, દરિદ્ર, નિઃસન્તાન અને
આધિ (મનપીડા), વ્યાધિ
(શરીર પીડા)થી યુક્ત થાય

એકસો દંડ, યાને તેટલું દ્રવ્ય
પ્રભુને અર્પણ કરવું

॥ अपराधः ॥

५३ पर्वयात्रायुत्साहभञ्जनम् ।

पठ पर्वयात्राना उत्साहभां
लंग करे तो।

५४ भगवन्मन्दिरे गुरुसमीपे च
सांसारिकवार्ताकरणम् ।

प४ प्रभुना भन्दिरभां ने गुरु-
नी सभीपभां सांसारिक
वात करवाभां आवे तो।

५५ गुरोरेषे पाण्डित्यम् ।

प५ गुरुनी आगण पंडिताद्य
अतावे तो।

॥ फलम् ॥

सहस्रवर्षे सर्पस्ततस्तावद्वर्षे
गर्दभस्ततस्तावद्वर्षे दासस्ततो
दरिद्रो नीचश्च ।

इत्तर वर्षे सुधी सर्पे, ते पछी
तेटलां वर्षे सुधी गर्दभ, ते
पछी तेटलां वर्षे सुधी आकर,
ते पछी हरिद्री ने नीच अव-
तार थाय

अज्ञानलोकः ।

अज्ञान (अन्धतम) लोकनी
प्राप्ति

मूको जन्मत्रयं, ततो जन्मत्रयं
श्वा, ततो गर्दभः ।

त्रशु जन्म भूंगो, ते पछी
त्रशु जन्म इतरो, ते पछी
गर्दभ थाय

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

दण्डः ।

उपर (पर) भा अपराधभां
कह्या सुणथ इंड

सहस्रनामपाठः ।

श्रीयुरषोत्तम सहस्र नामने।
पाठ करवा

तत्प्रसादनम् ।

ते गुरुने विनयादिथी प्रसन्न
करवा

॥ अपराधः ॥

५६ गुरोरेत्रे चाञ्चलयम् ।
 ५६ गुरुनी आगण व्यंजिता
 अतावे तो

५७ गुरोरेत्रे तमदृष्ट्वा सेवनम् ।
 ५७ गुरुनी आगण तेनाथी
 भील तरङ्ग नजर राणी
 सेवा करे तो

५८ तुलस्या अर्नर्पणम् ।
 ५८ प्रभुने तुलसील न
 समर्पे तो

५९ निषिद्ध-पुष्पवस्त्रालङ्कार-
 विधारणम् ।

५९ प्रभुने (शास्त्र)निषिद्ध
 पुष्प, वस्त्र, अलंकार
 वगेरे धरे तो

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

तत्प्रसादनम् ।
 ते गुरुने प्रक्षेत्र करवा

लक्षं जपः ।
 लाप अष्टाक्षर मंत्र ऋषवा

सहस्रकमलार्पणम् ।
 प्रभुने ओङ्क हुन्तर कभण
 धराववां

पुष्पमण्डपकरणम् ।

पुष्पने मंडप अनाववा

॥ फलम् ॥

वृक्षजन्मत्रयम् ।
 वृक्षना त्रलु ञन्म पासे

सेवनवैफल्यम् ।
 सेवन निष्कृण ञथ

सेवनवैफल्यम् ।
 सेवा निष्कृण थाथ

कुष्ठी ।

हाडियाने अवतार आवे

॥ अपराधः ॥

६० गुरुद्वैवतयोःपादेन स्पर्शनम्

६० गुरु तथा प्रभुने पगथी

स्पर्शं करे तो।

६१ सेवापरित्यागं कृत्वा ती-

र्थोदिकरणम् ।

६१ सेवानो त्याग करी तीर्थादि

करवामां आवे तो।

६२ तुच्छफलप्रार्थनम् ।

६२ प्रभु पासे तुच्छ इल

भागे तो।

६३ परीक्षणम् ।

६३ प्रभुनी परीक्षा करे तो।

६४ अपभाषणम् ।

६४ अवाच्य ओले तो।

॥ फलम् ॥

सर्पयोनिर्दश वर्षाणि ।

दश वर्षं सुधी सर्पनी ये।नि

उभयोर्वैफल्यम् ।

अन्ने निष्कल ञ्चथ

सप्तजन्मानि तद्भावः ।

सात जन्म सुधी ते न भणे

स्वर्णकारः ।

सोनीनो अवतार आवे

पुष्कसादिजन्मत्रयम् ।

पुष्कस (हीनजति)ना त्रणु

जन्म थाय

॥ प्रायश्चित्तम् ॥

वाहन-सिंहासनार्पणम् ।

वाहन के सिंहासन अर्पणु

करनुं

दण्डः ।

योग्य शिक्षा लोगवनी

द्विगुणनैवेद्यं मासद्वयम् ।

ये मास सुधी जमणुं नैवेद्य

आरोगावनुं

लक्षं जपः ।

ओकला ज अष्टाक्षर मंत्र जपवा

सहस्रनामपाठः ।

श्रीयुरोत्तम सहस्रनामनो

पाठ करवो।

॥ अपराधः ॥

६५ गुरुदेवतयोः समीपेऽमङ्ग-
लकरणम् ।

६५ गुरु अने प्रभुनी सभी प-
मां अमंगण करवाभां
आवे तो।

६६ सर्वत्राहम्भावश्च ।

६६ अने सर्व ठेकाणु अहंभाव
राणे तो।

॥ फलम् ॥

चर्मशकुन्तजन्मत्रयं मार्जारी-
जन्मत्रयं च ।

आभायीडियाना तणु जन्म
ने षिलाडीना तणु जन्म

सर्पयोनिशतम् ।

सर्पथेनिभां ओकसे। जन्म

स्तवनम् ।

प्रभुनी स्तुति करवी।

सर्वापराधशमनं

गुरुप्रसादनं दैन्यं च ।

सर्व अपराधानुं शमन करबुं छाय तो। गुरुदेवने प्रसन्न करवा अने दीनता राखवी।

इति षट्षष्टिरपराधास्तत्फलानि तत्प्रायश्चित्तानि च सम्पूर्णानि । *

* अथ अन्धमां कर्त्ताना नाभनो निर्देश नथी; श्रीहरिरायणतो भानी स्थान आप्तुं छे.

ઝરતાં વચનામૃતના સમૂહને સાંભળવો જોઈએ. તેમ કરીને હૃદયને શાંત કરવું જોઈએ. ૪

સામગ્રીમથ નિજસજ્જે વિવિધામપિ નયત નવીનામ્ ।

કુરુત મનોરથચયમપિ સફલં દ્રુતમભિસરત સખીનામ્ ।

આપણી સાથે અનેક તરેહની નવીન સામગ્રીને લઈ લો; અને અત્યાર સુધી એકત્રિત કરી રાખેલા, સખીજનોના મનોરથને પણ સફલ કરો અને જલ્દી ચાલો. ૫

વિરહદહનજનિતં પરિતાપં શમયત મૃદુલકરેણ ।

પરિરમ્ભણમપિ તનુત ચિરં સુખમનુભવતાતિભરેણ ।૬।

વિરહાગ્નિથી ઉત્પન્ન થતા પરિતાપને કોમલ કરથી શાંત કરો, પરિરમ્ભણ કરો, અને અતિશય ભારથી પ્રભુના આલિંગનનું સુખ અનુભવો. ૬

[મમ હૃદિ] વસતુ સદા હૃદયેશવિયુક્તયુવતિવચનમ્ ।

ભાવમરં ગોવર્દ્ધનધરણે વિતરતુ કૃતરચનમ્ ॥૭॥

મારા હૃદયમાં હૃદયેશના વિયોગવાળાં યુવતિજનનું વચન સદા વાસ કરો; અને તે વચનની રચના ગોવર્દ્ધન-ધરણમાં ભાવને વિશેષ વિસ્તારો. ૭

હરિદાસેન સદા હરિવલ્લભચરણરેણુવિત્તેન ।

જલ્પિતમિદં ન્યધીયત હૃદયે વિરહવિકલચિત્તેન ॥૮॥

હરિવલ્લભની ચરણરજ એજ જેનું ચિત્ત છે, તેવા હરિદાસે આનું ગાન કર્યું છે; તે સદા વિરહથી વ્યાકુલ ચિત્તવાળો અનીને આ મેં હૃદયમાં પધરાવ્યું છે. ૮

[૨]

શ્રીરાગેણ ગીયતે ।

સાચિ ગાવો ગોકુલમાયાતા હરિરુપયાતિ વને ।

નૃત્યાતિ ગાયતિ વેણું રણયાતિ જનયાતિ સુખમનુકૂલજને ।૧।

હે સખિ ! ગોકુલમાં ગાયો આવી છે. હરિ વનમાં જાય છે. તે હરિ નૃત્ય કરે છે, ગાય છે, વેણુ વગાડે છે, અને તેમને અનુકૂલ જનોને ભગવાન્ સુખ ઉપજાવે છે. ૧

વનમાલામધુપૈરપિ શ્લઙ્કૃતિસાદરમાકર્ણ્ય મૃશમ્ ।

ઉદ્ગાયતિ બોધયાતિ નિજગતિમપિ નિજદિવસવિયોગકૃશં

વનમાલા ઉપરના ભ્રમરોથી કરાતા ઝંકારવને અતિશય આદરપૂર્વક ખૂબ સાંભળીને તે ભગવાન્ ઉદ્ગાન કરે છે અને તેમ કરીને પોતાનો આખા દિવસનો વિરહ થવાથી જે લોક કૃશ બનેલાં છે, તેમને પોતાના આગમનનો બોધ કરે છે. ૨

ચન્નલનયનયુગં ચાલયાતિ વિશેષરસાભિનયેન ।

જનયાતિ પરમસુખં કટિતટગતભાવરસાતિશયેન ॥૩॥

વિશેષ રસના અભિનયથી પોતાનાં ચંચલ નેત્રોને તે ચલાવે છે, અને કટિતટમાં રહેલા અતિશય ભાવરસથી પરમસુખને ઉત્પન્ન કરે છે. ૩

વિવિધવિલાસગતિં તનુતે કમલં ભ્રામયાતિ કરેણ ।

મુહુરનુપશ્યાતિ વનમાલામપિ હૃદ્યાતિ ભાવમરેણ ॥૪॥

અનેક તરેહુની વિલાસની ગતિઓ કરે છે, હસ્તથી કમલને ફેરવે છે, વારંવાર પોતાની વનમાલાને નિરખે છે, અને ભાવથી પરિપૂર્ણ થઈ આનંદ પામે છે. ૪

ચલતિ કદાચિદ્મન્દમન્દગતિવારણ ઇવ (ધરણી)દેશે ।
સ્વયમપિ વિસ્મયરસમનુભવાતિ વિચિત્રિતનિજવેશે ॥૫॥

અમંદમંદગતિવાળા હાથીની માફક તે વૃંદાવનમાં કોઈ
કોઈ વખત ધીમી-ઝડપી ચાલે ચાલે છે; પોતે પણ પોતા ઉપર
રહેલા વિચિત્રિત વેશને લીધે વિસ્મય-રસને અનુભવે છે. ૫

સાસ્ત્રિ સૂચયાતિ સરાગદ્દશા રજનીરમણીકરણીયમ્ ।
ચપલદશં નુ શરૈરપિ વિધ્યતિ યુવતિમનોહરણીયમ્ ॥૬॥

સાસ્ત્રિએ રમણ કરવું જોઈએ એમ હે સખિ! સરાજી
દષ્ટિથી તે સૂચન કરે છે; અને યુવતિજનને મનોહરણીય બને
તેમ ચપલનયનાને તે કટાક્ષ-શરૈથી જાણે કે વીધે છે. ૬

કુટિલાલકકુલસંકુલલપનં પદ્યત વિપિનાયાતમ્ ।
ચલત ચતુરહૃદયા હરિસમ્મુખમપિ હૃદયે ભાતમ્ ॥૭॥

વિપિન (વન)માંથી આવેલા તે ભગવાનની કુટિલ અલકા-
વલિને જો. હે ચતુર હૃદયવાળી સખીઓ! હૃદયમાં પ્રકાશી
રહેલા હોય છતાં પણ તે હરિની સન્મુખ ચાલે. ૭

શ્રીવલ્લભપદકમલરેણુસેવનમાનસગતિના ।
હરિદાસેન નિરૂપિતમશ્ચિલં જયતિ સરસમતિના ॥૮॥

શ્રીવલ્લભનાં પદકમલની રજતું સેવન કરવામાંજ જેના
મનની ગતિ છે, તેવા સુખુદ્ધિ હરિદાસજી હુંસે આ સર્વ
નિરૂપણ કરેલું છે, તે જય પામે છે. ૮

૭૯-૯૦. દ્વાદશ પદાનિ ।

વિભાસરાગે સપ્ત પદાનિ ।

[૧]

મૃદુલકપોલતલે તવ ચિહ્નં કિમિદં વદ મદનાધિકસુન્દર ।
પ્રકટમઙ્ગનં નયને ભાલે કુકુમમપિ ગોગોપપુરન્દર ॥૧॥

હે મદનથી અધિક સુંદર ! આ કેમલ કપોલતલ(યુગ)-
માં આ તમારું ચિહ્નું શું છે તે કહો. હે ગાય અને ગોપના
ઈન્દ્ર ! તમારા નયનમાં અંજન પ્રકટ દેખાય છે, ભાલમાં
કુકુમ દેખાય છે. ૧

વસનં શિથિલમથો શિથિલા ગતિરતિજૃમ્ભા નયનં સજલં
સક્ષતમધરં સનસ્વં હૃદયં સ્વલિતં વચનં રતિવિકલમ્ ।૨
સરસં વદનં પ્રકટિતરદનં મધુરાધરરસનિઃશ્વસનમ્ ।
વ્યથયતિ મામસ્થિલં તવ રૂપં યાહિ વિધેહિ તવૈવ વિલસનમ્

તમારું વસ્ત્ર શિથિલ છે, આગમન પણ શિથિલ છે,
અત્યંત બગાસાં આવે છે, નયન પણ સજલ છે, અધર ઉપર
પણ ક્ષત થયેલા જણાય છે, હૃદય ઉપર નબક્ષત દેખાય છે,
રતિથી વિકલ હોવાથી વચનો પણ ભાંગ્યાં તૂટ્યાં બોલાય છે,
વદન રસયુક્ત છે, દાંત ખુલ્લા દેખાય છે, મધુરાધરનો રસ
નિશ્વાસરૂપે વહે છે. આ આતું આપનું આખુંયે સ્વરૂપ મને
વ્યથા ઉત્પન્ન કરે છે. આપ જાવ, તમારું જે વિલસન છે,
તેને અવશ્ય આદરો. ૨-૩

[૨]

વદ સખિ સિધ્યતિ કિં માને ।

પ્રતિબંધં કુરુષે નિજરમણે સ્વયમપિ વસસિ શોકસન્તાને ?

હે સખિ ! માનમાં શું સિદ્ધ થાય છે, તે કહે. કેવલ તું તો નિજ રમણને પ્રતિબંધ કરે છે, અને જાતેય શોક-સમૂહમાં રહે છે. ૧

મૈવં કુરુ મયિ પદપતિતે નિજમનસિ વિચારય રૂપનિધાને ।

સમયે કિમિતિ કરોષિ વિલમ્બં દયિતે રતિરસદાને ॥૨॥

એમ મા કર. હું તને પાચે પડું છે, અને તેથી હું રૂપનિધાન ! મનમાં વિચારી જો. વહાલો રતિરસનું દાન કરવા તૈયાર છે, તે સમયે વાર શું લગાડી રહી છે ? ૨

મહતી મમ સખિ ભવતિ પિપાસા મધુરાધરનિરુપમરસપાને

રાધે નાધેયા મયિ દોષા દોષસમૂહનિરાસનિદાને ॥૩॥

હે સખિ ! મધુરાધરના નિરુપમ રસપાનમાં મને મહાપીપાસા થાય છે. હે રાધા ! દોષસમૂહના નિરાસના કારણુ-રૂપ મારામાં તારે દોષારોપ ન કરવા જોઈએ. ૩

[૩]

[શ્રુતશ્લોક]

અલસવલિતં રજનિજાગરારુણતરં

કમલલલિતં જયતિ નાથનયનમ્ ।

અર્દ્ધમુન્મીલિતં પ્રેયસીકીલિતં

સૂચયતિ ભામિનીભાવચયનમ્ ॥૧॥

આજસથી વાંકું વળેલું, રાત્રિના ઉભગરાથી અતિશય અરુણુ રંગવાળું, કમલ સમાન લલિત, એવું પ્રભુનું નયન જય પામે છે. અર્ધ ઊઘડેલ, પ્રેયસી જનોમાં ચોંટેલું, પ્રભુનું નયન ભામિનીઓના ભાવસમૂહને વ્યક્ત કરે છે. ૧

જિતમીનસ્વજ્ઞનં લગ્નદલિતાજ્ઞનં

નિજહૃદયરજ્ઞનં વિહિતદયનમ્ ।

યુવતિજનરુચિકરં ચિત્તહૃતિતત્પરં

પ્રકટરેખં વિરહભરવિલયનમ્ ॥૨॥

તે નયન મીન અને ખંજનથી વિશેષ છે, લપેડાઈ ગયેલા આંજણુવાળું છે, નિજજનોના હૃદયને રંજન પમાડે છે, નિજ જનો ઉપર દયાવાળું છે. વળી યુવતિજનોને રુચિકર, ચિત્તને હરી લેવામાં તત્પર, પ્રકટ રેખાવાળું, અને વિરહના ભારના અન્તરૂપ એવું પ્રભુનું નયન છે. ૨

સહજચપલં પરમલાવણ્યસહજલં

ભોગિનીભાગ્યફલમધરશયનમ્ ।

દશદિક્ષુ સદ્ગતં રસિકજનસમ્મતં

સન્તતં સખિ વિહિતરતિમૃગયનમ્ (?) ॥૩॥

તે નયન સ્વાભાવિક રીતિએ ચપલ, પરમ લાવણ્ય સહિત સજલ, ભોગિનીઓના ભાગ્યફલરૂપ, અધરના શયનરૂપ, દશે દિશાઓમાં સંગત, રસિકજનોને સંમત છે. હે સખિ ! વિહિત કરેલી રતિમાં હરણુ જેવું વર્તન કરતું અર્થાત્ ચંચલ તે નયન જય પામે છે. ૩

[४]

जागृहि जागृहि सुन्दर बाल ।

सुशृतपयो पिब दधिनवनीतं

कुरु वदने निजगोकुलपाल ॥१॥

हे सुंदर बालक ! तू जग जग; सारी रीते तैयार करी
शभेलुं दूध पी; हे निज गोकुलतुं पालन करनार ! तारा
वदनमां हर्षी तथा नवनीत आशेग. १

विरचय रुचिरगोपशृङ्गारं

मृगमदतिलकसुशोभितभाल ।

वाद्य सुत निजमधुरमुरलिका-

मानन्दय परिहितवनमाल ॥२॥

हे मृगमदना तिलकथी सुशोभित कपालयुक्त पुत्र ! सुंदर
गोपजनोने उचित शृंगार धारणु कर. हे आनंद आपनार !
हे वनमाल धारणु करनार ! तारी मधुर मुरलिकाने वगाड. २

विपिने याहि गोपसहितो

गोकुलमपि चारय चरणरसाल ।

अथवा विलस तातभवने

जय जय कंसादिमहासुरकाल ॥३॥

गोपसहित वनमां ज. हे मनोहर चरणधारी ! गाथेना
समूहने पणु कराव. अथवा हे कंसादि महासुरेना कादरुप !
आ लवनमां जय पाम, जय पाम, ३

[૫]

[શ્રુતિ]

લાલયતિ દોલિકામશ્ચશયનમ્ ।

તિલકગોરોચનં ભાવમુક્તાફલં

કુટિલકુન્તલમુખં ચકિતનયનમ્ ॥૧॥

હિંડોળામાં શયન કરનાર ભગવાનને [માતા] લાડ લડાવે છે. તે પ્રભુએ સુંદર તિલક ધારણ કરેલું છે. મુક્તાફલ (મોતી) સમાન સુંદર તેમનો કપોલ છે. સુંદર વાંકડિયા કેશસમૂહને ધારણ કર્યા છે. તેમનાં નયન ચકિત છે. ૧

ચરણસન્નાલનં મોદ્ભરગાયનં

પ્રતિબિમ્બદર્શને મૃદુલહાસમ્ ।

બાલલીલાપરં પદ્મસુમકરધરં

ભાષણે ફુલ્લનાસાવિકાસમ્ ॥૨॥

ચરણથી સંચાલન કરે છે, હર્ષભર ગાન કરે છે, પ્રતિબિંબના દર્શનમાં મનોહર હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, બાળલીલાઓ કરવામાં તત્પર છે, હાથમાં પદ્મ ધારણ કર્યું છે અને ભાષણ કરતી વખતે તેમની નાસિકાઓ સંપૂર્ણ વિકાસ પામે છે. ૨

અઙ્ગુષ્ઠચોષકં ગૂઠરસપોષકં

સ્વલ્પસન્તોષકં કૃષ્ણચન્દ્રમ્ ।

ગોપિકાજનમનોમોદસમ્પાદનં

તદાભિલષિતાકૃતૌ વિગતતન્દ્રમ્ ॥૩॥

તે અંગુલિઓને ચૂસે છે, ગૂઠ રસને પોષે છે, સ્વલ્પ સંતોષી છે, તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ગોપિકાજનના મનને હર્ષ

સંપાદન કરી આપનાર છે, અને તેમના અભિલાષની કૃતિઓ કરવામાં તેમની તંદ્રા પણ દૂર જતી રહી છે. ૩

[૬]

બાલક બાલક બાલક કથય મધુરવચનમ્ ।

શ્રુતિયુગલં પરિતપતિ કૃપાકર

શ્રાવય કૃતરચનમ્ ॥૧॥

હે બાલક ! ઓ બાલક ! તુ મીઠાં મીઠાં વચનોને હે બાલક ! કહે. મારા કાન તપી બિઠયા છે; હે કૃપાકર ! બાળ-લીલાની વાત સંભળાવ. ૧

સ્વલિતપદં પ્રકટીકૃતસુરદં

રદનચ્છદવિરચિતતાલમ્ ॥૨॥

આપનાં જે મધુર વચન છે, તે સ્વલિત ચરણવાળાં, અને જેમાં સુંદર દાંત ખુલ્લા થયા છે તેવાં છે, અને દંતચ્છેદથી જેનો તાલ રચાયેલો છે તેવાં છે. ૨

ફુલ્લનાસિકં હાસવિકાસં

નૂપુરયુગેન વિતરિતતાલમ્ ।

ચરિતચરણકમલં મતિવિમલં

સુખયતુ મમ હૃદયં સુરસાલમ્ ॥૩॥

મનોહર નાસિકા યુક્ત, હાસ્યના વિકાસવાળાં, અને જે આંઝરથી જેનો તાલ ફેલાયેલો છે તેવાં એ મધુર વચન છે. ચાલતાં ચરણકમલરૂપ, વિમલ મતિરૂપ તે મારા સુરસાલ હૃદયને સુખ આપો. ૩.

[૭]

વિભાસે પદં; પરં ચોતાલઃ ।

મદુદિતમિદમાનયસિ મનસિ નહિ
માનિનિ સહસિ વૃથા પરિતાપમ્ ।
ત્યજસિ કિમિતિ સમુપાગતમધુના
મધુરાધરમિન્દિરાદુરાપમ્ ॥૧॥

હે માનિનિ ! આ માટે કહ્યું મનમાં લાવતી નથી, અને
વૃથા પરિતાપને સહન કરે છે ! લક્ષ્મીજીને પણ મેળવતાં
મહેનત પડે તેવા મધુરાધર હમણાં તારી સમીપ આવેલા
છે, તેમને શા માટે ત્યાગ કરે છે ? ૧

અનુનયમાપિ બહુયુવતીનાયક

ઈહ કિં કુરુષે વિવિધાલાપમ્ ।
રસિકશિરોમણિસહચરિ નિગદિત-
મિતિ દૂરીકુરુ ત્વદભિશાપમ્ ॥૨॥

તે તો બહુ યુવતીના નાયક છે. તેમને શું કરવા તું
આજી વાત કરી સમજાવી રહી છે ? હે રસિક શિરોમણિની
સહચરિ ! તારા તરફની કહેલી તરછોડણી દૂર કર. ૨

[૮]

ભૈરવરાગે પદમ્ ।

કિં કુરુષે મયિ માનં ભામિનિ ।

સકૃદપરાધે રાધે નૈવંકૃતિરુચિતા મદયુતગજગામિનિ ।૧।

હે ભામિનિ ! મારા પર આટલું બધું માન શું કરવા

કરે છે? હે રાધિકા! એકાદ વખત આ સેવકનો અપરાધ થાય તોપણ હે મદ ઝરતા ગજની માફક ચાલવાળી! આમ કરવું તને શોભતું નથી. ૧

સપદિ વિહાય હૃદયહિતગર્વં કુર્વે ચરણકમલનમનમ્ ।
કુરુ વશ્યં નિજરસદાનેન નિવારય પરમન્દિરગમનમ્ ।૨।

હૃદયમાં મૂકેલા ગર્વને પણ એકદમ છોડી દઇને હું તારે ચરણે પડું છું. નિજરસનું દાન કરીને તેવાથી તારે વશ બનાવ, અને તેમ કરીને પરમંદિરમાં જતો અટકાવ. ૨

શિરસિ નિઘેહિ કરં કરુણે કુરુ મામતિશયરસભાવમ્ ।
વિરહવહ્નિવિજ્વલિતં માનિનિ નિર્વાપય ચ હૃદયદાવમ્ ।૩।

હે કરુણાયુક્ત! તારો હસ્ત મારા મસ્તક ઉપર મૂક; મારા ઉપર અતિશય રસભાવ ભર. હે માનિનિ! વિરહાગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલા, તથા તેનાથીજ વધારે સળગી ઊઠેલા હૃદયના દાવને ઠારી નાખ. ૩

[૯]

મૈરવે પદમ્ ।

કરણીયં ન હિ દોષગણનમ્ ।

વૃન્દાવિપિનકદમ્બતલે ચિન્તય સચિ વિહિતવેણુરગનમ્ ૧

હે સખી! દોષોની ગણના કરવી જોઈએ નહિ. વૃંદાવનના કદંબતલમાં હે સખી! કરેલા વેણુના રણુકારનું ચિંતન કર. ૧

મા મામુદ્ઘાટય નિજરમણં યદ્યાપિ વિહિતબહુલદોષમ્ ।

સહજકૃપાલો પાલય પતિતં પદ્યો રહિતવિરહપોષમ્ ।૨।

બેઠે નિજરમણ બહુ દોષોથી ભરપૂર છે, તોપણ તેમાં મને ઉઘાડો પાડીશ નહિ ! હે સહજ કૃપાલુ ! વિરહના પોષણ વિનાના અને શરણે આવેલાનું પાલન કર. ૨

किं कर्तुं कामयसे सुन्दरि शक्तोऽहं न विरहसहने ।
विचरिष्यामि विकारभरेण विसङ्गितया विपिने गहने । ३।

હે સુંદરિ ! તું શું કરવાની ઇચ્છા રાખે છે ? હું વિરહને સહન કરવામાં સમર્થ નથી. હું તો તેથી કરીને આ ગહન વિપિનમાં વિકારના ભાર સહિત વિસંગી બનીને વિચરીશ. ૩

[૧૦]

भैरवे पदम् ।

जीवय जीवय विरहिजनम् ।

अतिपरितापविशेषविकलतासन्ततसेवितविजनवनम् । १।

અતિશય પરિતાપથી વિશેષ વિકલતા થવાથી કાયમ બે વિજન બનીને (સંગરહિત બનીને) વનનું સેવન કરે છે, તેવા વિરહી જનને જીવાડ, જીવાડ ! ૧

पल्लवतल्पगतेऽपि कदाचिद्दहह सखि भवति भूमिपतनम् ।
रक्षति लक्षणसहिते रहसि तवैव नामजपनम् ॥ २ ॥

પલ્લવોની શય્યા ઉપર હોવા છતાં હે સખિ ! અહાહા ! કદાચિત્ ભૂમિ ઉપર પડી જવાય છે. હે સુલક્ષણ ! તારા નામનો જપજ એકાંતમાં માફ રક્ષણ કરે છે. ૨

क्वचिदापि भवति वियोगभरेण सखीषु वृथा लपनम् ।

तिष्ठति मौनमुद्रया मीलितनयनयुगलनमनम् ॥ ३ ॥

સખીઓ સાથે કોઈ કોઈ વખત વિયોગના ભારથી તે વૃથા વાતચીત કરે છે, અને મૌન મુદ્રાથી બંને આંખો બંધ કરીને નમન કરતા તે ઊભા રહે છે. ૩

સહજદયાવતિ ભવતીદયયા ભવતિ તાપગમનમ્ ।

રાધે નૈવ દોષગણનં કુરુ ક્ષતિતિ વિતનુ ચલનમ્ ॥૪॥

હે સહજ દયાવાળી ! તારી દયાથી તો તાપ શમે છે. હે રાધે ! દોષગણના ન કર; જલ્દીથીજ ત્યાં જવા પગ ઉપાડ. ૪

[૧૧]

ભૈરવે પદમ્ ।

હરિરિહ વિલસતિ યમુનાકૂલે ।

રણયતિ મુરલીમધરસહ્જતામતિશયશોભનીયમૂલે ॥૧॥

અહિં હરિ યમુનાજીના કિનારે વિલાસ કરે છે, અને અધર ઉપર રહેલી મુરલીનો, અત્યંત સુશેખિત વૃક્ષમૂળમાં ઊભા રહી રણુકાર કરે છે. ૧

આકારયતિ ઘેનુસમુદાયં ગતવન્તં બહુદૂરે ।

ક્રીડતિ ગોપતનયસહિતોઽસિતતરયમુનાજલપૂરે ॥૨॥

બહુ દૂર ગયેલી ગાયોના વૃંદને ભગવાન ખેલાવે છે. શ્યામ યમુનાજીના જલપ્રવાહમાં ગોપખાલકો સહિત તે ક્રીડા કરે છે. ૨

કામાપિ રમયતિ નિમૃતનિકુજ્જે પલ્લવકુસુમસમૂહે ॥

અતિનિબિડે રવિદર્શનરહિતે પરજનગમનદુરૂહે ॥૩॥

પલ્લવ અને કુસુમોના સમૂહવાળી કોઈ છાની નિકુંજમાં કોઈકની સાથે ભગવાન રમણુ કરે છે. તે નિકુંજ તો અતિ-

શય ગાઠ છે, સૂર્યનું તેજ પણ તેમાં પ્રકાશતું નથી અને
બીજા કોઈનાથી અગમ્ય છે. ૩

[૧૨]

મૈરવે પદમ ।

[શૂલણા]

(જયસિ) નન્દભવનાનન્દબાલલીલામન્દ-
રચિતચન્નલતનો કથય લલિતમ્ ।

મમ મનો બહુવિનોદાશયા ચિન્નમપિ

સપદિ શિશિરય વિરહવહ્નિકલિતમ્ ॥૧॥

હે નંદભવનના આનંદની બાલલીલાથી અમંદ રીતિએ
રચિત તનુ ધારણુ કરનાર ! તું જય પામે છે ! આપનું
લલિત કહો. મારું મન બહુ વિનોદની આશાથી ખિન્ન થયેલું
છે, અને વિરહાગ્નિથી વિદ્વેલ થયેલું છે, તેને એકદમ શાંત કરો. ૧

વચનરચનારચિતપીયૂષકર્ષણૈ-

રહહ વારય હરે મદનદલિતમ્ ।

વલ્લભાધીશપદકમલયુગપતિતમિહ

નિજબલેનૈવ કુરુ ભજનફલિતમ્ ॥૨॥

વચનોની રચનાથી રચિત અમૃત-વર્ષણોથી હે હરિ !
મદનથી દલિત થયેલા મારા મનને અહાહા ! વારો.
વલ્લભાધીશના પદકમલમાં પડેલાને નિજબલથીજ ભજનમાં
ફલિત કરો. ૨

૧૧-૧૨. પદદ્વયમ્ ।

[૧]

રામકરીરાગે પદમ્ ।

[શ્રદ્ધા]

ગોકુલેશાસ્યવર દેહિ દાસ્યમ્ ।
 મમ વિવિધવિકલતામવલોક્ય લૌકિકે
 નાથ કુરુષે કુપુરુષેઽતિહાસ્યમ્ ॥૧॥

હે શ્રીમદ્ગોકુલચંદ્ર પ્રભુના શ્રેષ્ઠ મુખારવિન્દના અવતાર શ્રીમદ્દલ્લાધીશ્વર ! આપનું હાસ્ય મને આપો. હે નાથ ! આપ લૌકિકમાં મારી અનેક પ્રકારની વિકળતાને જોઈ દુષ્ટ એવા આ મારા તરફ અતિ હાસ્ય કરી રહ્યા હશે ! ૧

ન ભવતિ ભયં યથા કુરુ તથા મસ્તકે
 નિજચરણકરકમલયુગલલાસ્યમ્ ।
 વદતિ હરિદાસ ઇતિ વિશુવદનદહનપદ-
 મન્તરા જગતિ કિમિતરદુપાસ્યમ્ ॥૨॥

જે પ્રમાણે કોઈપણ પ્રકારનો ભય ન રહે, તે પ્રમાણે આ દાસના મસ્તક ઉપર આપનાં ઉભય ચરણકમલ અને હસ્તકમલની સુંદર ક્રિયા કરો. આ હરિદાસ કહી રહ્યો છે કે શ્રીભગવન્મુખારવિન્દાવતાર શ્રીમદ્દલ્લાધીશના ચરણકમલ વિના જગતમાં ખીજું શું સેવ્ય છે ? ૨

[૨]

રામકરીરાગે પદમ્ ।

[શ્રુતિ]

જયાતિ (મદ્)લક્ષ્મણતનુજકૃષ્ણવદનાનલે

શ્રીમદિલ્લમગારુગર્ભરત્ને ।

દૈવવૃત્તજનસમુદ્ધૃતિકરણકૃતનિજા-

વિર્ભવનવિહિતબહુવિવિધયત્ને ॥૧॥

શ્રીમદ્લક્ષ્મણલટુના પુત્ર અને શ્રીમત્કૃષ્ણચન્દ્રના
મુખારવિન્દાગ્નિના અવતાર, વળી શ્રીમતી માતા ઇલ્લમાગારુ-
ણના ગર્ભરત્ન અને દેવી જીવોના સમુદ્ધારને માટે કરેલાં
પોતાના આવિભાવે કરી અનેક પ્રકારના યત્ન કર્યા છે, તેવા
શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્યાં વિજય પામી રહેલા છે, ત્યાં આ
હરિદાસને શી ચિન્તા? (અન્વય માટે જીવો છેલ્લી કડી.) ૧

મહાલક્ષ્મીપતૌ ગોપીનાથશ્રી-

વિઠ્ઠલાભિધસુભગતનુજતાતે ।

પ્રથિતમાયાવાદવર્તિવદનધ્વંસ-

વિહિતનિજદાસજનપક્ષપાતે ॥૨॥

શ્રીમહાલક્ષ્મીજીના પતિ, વળી શ્રીગોપીનાથજી અને
શ્રીવિઠ્ઠલાથજી એ બે સુભગ પુત્રોના પિતા, અને જેમણે
પ્રસિદ્ધ માયાવાદીઓનો મુખધ્વંસ કરીને પોતાના સેવકજનોનો
પક્ષપાત કર્યો છે, તેવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્યાં વિજય પામી
રહેલા છે, ત્યાં આ દાસને શી ચિન્તા? ૨

પુષ્ટિપથકથનરચિતાનેકસુગ્રન્થ-

મથિતભાગવતપીઘૂષસારે ।

રાસયુવતીભાવસતતભાવિતહૃદય-

સદયમાનસજનિતમોદભારે ॥૩॥

પુષ્ટિમાર્ગના સ્વરૂપનું વિવરણ કરવાને માટે જેમણે અનેક ગ્રંથો રચ્યા અને શ્રીમદ્ભાગવતનો શ્રીસુબોધિનીરૂપે અમૃતસાર મથી કાઢ્યો, વળી રાસયુવતિના ભાવથી સતત ભાવવાળા હૃદય અને દયાયુક્ત માનસથી ઉત્પન્ન થયેલા આનંદવાળા તેવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્યાં વિજય પામી રહેલા છે, ત્યાં આ દાસને શી ચિંતા ? ૩

નિજચરણકમલધરણીપરિક્રમણકૃતિ-

માત્રપાવિતવિતતતીર્થજાલે ।

કૃષ્ણસેવનવિહિતશરણગતિશિક્ષણ-

ક્ષાપિતસન્દેહદાસૈકપાલે ॥૪॥

પોતાનાં ચરણકમલોથી પૃથ્વીની પરિક્રમા કરવા માત્રથી અનેક તીર્થોના સમૂહને જેમણે પવિત્ર કર્યો છે, અને પ્રભુની સેવાને વિશે કરવામાં આવેલા શરણાગતિના શિક્ષણથી જેઓના સંદેહો નષ્ટ થયા છે તેવા સેવકોનું જે રક્ષણ કરી રહ્યા છે, તેવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્યાં વિજય પામી રહ્યા છે, ત્યાં આ દાસને શી ચિંતા ? ૪

નિજવચનપીયૂષવર્ષપોષિતસતત-

સાહિત્યપુરુષજનમૃત્યયુક્તે ।

વિવિધવાચોયુક્તિનિગમવચનોદિતૈ-

રપિ ચ વારિતદુષ્ટજનદુરુક્તે ॥૫॥

પોતાનાં વચનામૃતોની વર્ષાથી સતત રીતે પોષવામાં આવેલા સાહિત્યકારો, સામાન્ય જનો અને સ્વસેવકો જેમની પાસે છે, વળી વિવિધ પ્રકારની વચનયુક્તિપૂર્વકનાં વેદ-વચનોનો ઉલ્લેખ કરી જેમણે દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ ઉક્તિઓનું નિરાકરણ કર્યું છે, તેવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી જ્યાં વિજય પામી રહ્યા છે, ત્યાં આ દાસને શી ચિંતા ? ૫

ઈદશો સતિ શિરસિ સર્વદા વલ્લભે

સકલકર્તારિ ચ ભર્તારિ દયાલૌ ।

કૈવ પરિદેવના ભવાતિ હરિદાસકે

સકલસાધનરહિતજનકૃપાલૌ ॥૬॥

સર્વકર્તા, સર્વભર્તા, સર્વ નિઃસાધન જનો પર કૃપાવાળા આવા હયાળુ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર પ્રભુ સર્વદા મસ્તક પર બિરાજી રહ્યા હોય ત્યાં આ હરિદાસને ચિંતા શી હોઈ શકે ? ૬